

STRABÓN
GEÓGRAPHIKA

GONDOLAT · BUDAPEST 1977

A MŰ EREDETI CÍME

Στράβων
Γεωγραφικὰ Ὑπομνήματα

FORDÍTOTTA:

DR. FÖLDY JÓZSEF

A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE,
AZ ELŐSZÓT ÍRTA

DR. BALÁZS JÁNOS

ISBN 963 280 533 x

ELŐSZÓ © DR. BALÁZS JÁNOS, 1977

© DR. FÖLDY JÓZSEF ÖRÖKÖSEI HUNGARIAN TRANSLATION

A KIADÓ ELŐSZAVA

Strabón hatalmas művét először olvashatjuk magyarul a jelen kötetben. Közzétételét a Kiadó fontosnak és időszerűnek tartja, mert a naiv és mesés elemeket leszámítva az akkor ismert lakott világról felbecsülhetetlen értékű információkat tartalmaz. Köztudomású, hogy e művet a nagy világnyelvek mindegyikén kiadták már, némelyiken többször is. Nálunk azonban még a fordító, dr. Földy József életében csupán egy részlet jelent meg belőle az „Antik Tanulmányok”-ban. Dr. Földy József évtizedeken át dolgozott a mű magyar tolmácsolásán, de sajnos nem érthette meg, hogy egész fordítása napvilágot lásson.

A fordítás híven követi az eredeti görög szöveget. A szövegben előforduló nevek átírásánál megtartottuk a fordító által alkalmazott, korábban használatos átírást. Ez az írásmód a legújabbtól mindössze abban különbözik, hogy az üpszilont [υ] nem „ü”-vel, hanem „y”-nal írja, a szigma [σ, ς] pedig „s” és nem „sz”, mint ahogy azt az akadémiai helyesírás előírja.

Strabón gyakran idéz az általa többek között feltétlen geográfiai tekintélynek tartott Homéros költeményeiből. E részleteket általában Devecseri Gábor remek fordítása alapján adjuk. (D.) Mivel azonban a fordító még Devecseri tolmácsolatainak a közzététele előtt fejezte be munkáját, egyes esetekben, különösen a rövid, pár szavas idézeteknél, kivételesen meg kellett tartanunk a tőle idézett korábbi fordításokat, mivel azok jobban illettek a fordítás szövegének egészébe. Így elkerülhető volt a fordítás eredeti szövegének nagyobb mértékű megváltoztatása. Dr. Földy József egyébként kitűnő műfordító is volt; a jelen kötetben számos költői alkotás az ő fordításában szerepel, különösen azok, amelyeknek más magyar tolmácsolata nincsen.

A fordító a jegyzetek helyét is gondosan kijelölte, s nagy munkával jegyzeteket is készített. Ezeket felhasználtuk a jegyzetek végleges kidolgozásához. Figyelembe kellett azonban venni, hogy a fordító jegyzetei évtizedekkel ezelőtt készültek, s így különösen a földrajzi nevek azonosításában és átírásában igen sok helyen módosításra szorultak. Az ókori helységnevek azonosítása, érthető okokból, gyakran igen nehéz. Különösen vonatkozik

ez a kisebb és még az ókorban elpusztult településekre. Az újabb ásatások eredményei alapján számos korábbi feltevést helyesbíteni kellett. Ahol az azonosítás mindmáig vitatott, erre a jegyzetben mindig utalunk. A jegyzetek végleges megszövegezéséhez felhasználtuk a legújabb francia és angol fordításokat is, amelyek a fordítónak annak idején még nem állhattak rendelkezésére.

STRABÓN ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

1. Strabónnak, az ókor kétségkívül legnagyobb geográfusának életéről jószerint csak annyit tudunk, amennyit jelen művéből, sokszor csak körmönfont következtetések alapján, kihámozhatunk. A pontosi Amaseia városában született (ma Amasya, Törökországban, a Jesil Irmak folyó mellett) közkeletű vélemény szerint i. e. 64-ben vagy 63-ban. Pontos, a Fekete-tenger délkeleti partvidékének ez az ókorban igen nevezetes rabszolgatartó állama valamikor az i. e. 4. században keletkezett. III. Mithridatés idején, 281-ben királyság lett. Az i. e. 2. században igen megerősödött, de a Rómával folytatott, ún. mithridatési háborúk folyamán (i. e. 87–63) lehanyatlott, s éppen azokban az években, amikor Strabón született, római provincia lett.

Szülötte városára és környékére Strabón mindig büszkén emlékezett vissza. Neveltetése, műveltsége révén teljesen göröggé vált ugyan, mégis, tudatosan elhatárolja magát Hellas görögjeitől, akik minden más népet barbárnak tekintettek. Ebből arra következtethetünk, hogy atyja nem görög, hanem kappadókiai eredetű lehetett. Feltűnő, hogy ő róla soha nem ejt szót, míg anyja családjáról ismételten is megemlékezik. Híres görög család volt ez; baráti kapcsolatok fűzték Mithridatés Euergetéshez és Mithridatés Eupatorhoz, Pontos királyaihoz. Mint Strabón maga írja (X. 4. 10), családjának anyai ága még dédapja idejében jómódban élt, de később sorsa rosszabbra fordult. Anyai nagyatyja azzal igyekezett javítani a család helyzetén, hogy jó szolgálatokat tett a hódító rómaiaknak. Így a család alkalmasint még Strabón születésekor is elég jómodú lehetett. A Pontoshoz hasonló provinciák vezető rétege – osztályérdekeit szem előtt tartva – mindenütt igyekezett kimutatni hűségét a rómaiak iránt, hogy hajdani kiváltságaiból az új körülmények között is minél többet megőrizhessen. Úgy látszik, Strabón szüleinek sem voltak különösebb nehézségei ezekben az átmeneti időkben. Csak így érthető, hogy az ifjú a leggondosabb nevelésben részesült, tekintélyes rómaiakkal állt barátságban, s egész életét – anyagi gondoktól mentesen – tudományos munkásságának szentelhette.

Tanítói közül elsőnek a nysai Aristodémost említi (XIV. 1. 48), aki Pompeius Magnus gyermekeit is oktatta. Nysa Ephésostól keletre, a Meander folyó mellett feküdt, elég messze Amasciától, Strabón szülővárosától. Isko-

lájának ekkori hírnevét Aristodémos ottani működése még csak növelte. E kitűnő rétor és grammatikus révén ismerkedett meg az ifjú Strabón a Rhodosban tanító Poseidóniosnak (kb. 135–50 i. e.), a kor kiváló filozófusának a nevével és munkásságával is.

Következő tanítója alkalmasint Xenarkhos volt, a kilikiai Seleukeia szülötte (XIV. 5. 4). E peripatetikus mester nemcsak szülővárosában, hanem később Alexandriában, Athénban, majd Rómában is működött. Mivel Strabón athéni tartózkodásáról semmit sem tudunk, valószínű, hogy Xenarkhos előadásait Rómában (vagy esetleg Alexandriában) hallgatta.

Ezután a grammatika jeles oktatójának, Tyrannióznak a keze alá került. Ez a nagy hírű tudós i. e. 71 táján került római hadifogságba. 67 körül már Rómában tevékenykedik, s olyan nagy hírnévre tesz szert, hogy Cicero is hozzá küldi tanulni két fiát, Marcust és Quintust. Strabón szellemi fejlődésére Tyrannión nyilván nagy hatással volt. Hogy azonban a földrajz iránti érdeklődést is ő keltette-e föl a fogékony ifjú lelkében, azt semmivel sem tudjuk bizonyítani. Tyrannióznak geográfiai művei nem maradtak ránk. Ilyen irányú működéséről Strabón sem tesz említést, pedig nagyon valószínű, hogy erre a tanítvány bizonyosan tett volna célzást, ha Tyrannión valóban foglalkozott volna ilyen tanulmányokkal.

Bizonyára már fiatal éveiben megismerkedett a kor fő filozófiai irányjaival. Ő maga – úgy látszik – a sztoikusok híve volt. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a sztoikus Zénónt művének egy helyén (I. 2. 34) a „miénk”-nek nevezi. Másutt rosszallólag szól a szintén sztoikus Poseidónios aristotelési kutatási irányáról (II. 3. 8). Későbbi szerzők is sztoikusnak mondják Strabónt, mint Stephanos Byzantios és mások. Mégsem állíthatjuk, hogy Strabónra a Stoa filozófiája mélyebb hatást gyakorolt. Valójában nem volt filozófus lélek; az elvont bölcséleti kérdéseknél sokkal jobban érdekelték a földrajz tudományának gyakorlati vonatkozásai, az élettel való közvetlen kapcsolatai. De különben is, e kor filozófiájában az eklekticizmus vált divatossá. A korábban egymással élesen szembenálló filozófiai iskolák tanításai hovatovább egybemosódtak, a régebbi ellentétek eltűntek vagy feloldódtak.

2. Feltűnő, hogy Strabón, a földrajz szerelmese, milyen ritkán és milyen szűkszavúan említi utazásait. Művének egy helyén csak úgy futtában s némi önérzettel hivatkozik arra, hogy keleten is, nyugaton is járt, s ha útjainak terjedelmét és a bejárt vidékeket tekintjük, aligha előzheti meg bárki is: „Jártam nyugat felé Armeniától egészen a Sardinia körül fekvő tyrrhénai vidékig, dél felé az Euxeinostól az aithiopiai határokig; a többi földrajzíró közül egyetlen egy sincs, aki az említett távolságoknál többet járt volna be, mert akik nyugat felé tovább mentek, azok a keleti részeken nem jutottak

annyira, viszont akik keleten jártak be többet, nyugaton maradtak el; ugyanez áll a dél és észak felé való utazásra is” (II. 5. 11). Mint kisázsiai, szűkebb hazáját, Pontost járhatta be először. Hogy ezt a vidéket saját tapasztalatai és utazásai alapján valóban jól ismerte, kiténik e tájra vonatkozó igen alapos, színes és szenvedélyes leírásaiból. Dicséri Pharnakia gyönyörű tengerparti fekvését, Sinópé rendkívüli gazdagságát, s még a kisebb helyekről is nagy szeretettel szól. A Pontostól délre fekvő Kappadokia tájait szintén részletesen ismerteti. A Melas folyóra, a Pyramos felső folyására, a szűk völgyek közé épült Komanára (XII. 2. 3–4) vonatkozó szabatos leírása azt sejteti, hogy a szerző mindezeket a vidékeket saját maga is beutazta, talán még gyermekkorában. Nysai diákévei alatt juthatott el az Akharaka (XIV. 1. 44), valamint Tralleis (XIV. 1. 42) nevű helységekbe. Amit ezekről mond, szintén a szemtanú hiteles beszámolójaként hat. Ephésost is jól ismerhette, mint a városra vonatkozó tudósítása tanúsítja (XIV. 1. 23). A Meander folyó felső folyása mellett Phrygiában fekvő Hierapolist is nyilván személyes benyomásai alapján írja le. Ennek a városnak a környékén egy barlangba látogatott, amelynek mélyéből fojtó meleg tört fel. Hogy e hely veszélyességéről ő maga is meggyőződjék, verebeket bocsátott el, amelyek a párák gőzben megfulladva élettelenül zuhantak a mélybe (XIII. 4. 14).

Bizonyára járt Strabón a homérosi eposzok legfőbb színhelyén, Troasban is. Olyan nagy rajongással nyilatkozik Homéros művészetéről, hogy semmiképpen sem mulaszthatta el e vidék megtekintését. Úgy látszik, hogy a tulajdonképpen Hellást, a görög félszigetet nem járta be eléggé. Művéből nem derül ki, hogy volt-e Athénban, s a görög föld más, nevezetes városában. Vagy talán azért nem írt többet róluk, mert úgy vélte, hogy ezeket úgylis mindenki ismeri? Annyi bizonyos, hogy Korinthosban járt, mégpedig i. e. 29-ben, amikor Gyáros szigetén szállt hajóra, s innen indult e nevezetes város felé, ahol azután Augustusszal is találkozott. „Gyáros felé hajózva – írja erről az útjáról Strabón – láttam egy halászoktól lakott kis falut; amikor elhajóztunk, fölvevünk egy halászt, akit követül küldöttek Ceasarhoz (Caesar az aktioni ünnepségre való útjában éppen Korinthosban volt)” (X. 5. 3).

Rómába először i. e. 44-ben juthatott el, még Servilius Isauricus halála előtt. A világ akkori fővárosában bizonyára hosszú időt töltött. Művének sok helyén számol be ott szerzett, érdekes benyomásairól. Rómában találkozott először britanniaiakkal, s elámult daliás termetükön (IV. 5. 2). Kb. i. e. 35-ben láthatta, amint a Fórumon tartott gladiatori játékokban vadállatokkal tépették szét Selurost, a szicíliai rablóvezért: „egy magas állványra helyezték ugyanis, amely aztán hirtelen szétesett és összeomlott, s erre ő beleesett a vadállatoknak könnyen beszakítható ketrecébe...”

(VI. 2. 6). Alkalma volt megcsodálni Rómában Aristeidésnek Korinthosban zsákmányolt Dionysos-képét: „... ezt a tökéletes művészi munkát a római Déméter templomban láttuk elhelyezve; midőn azonban ez a templom legutóbb leégett, a festmény is megsemmisült” (VIII. 6. 23). Más forrásokból tudjuk, hogy ez a tűzvész i. e. 31-ben volt.

Egy alkalommal hajón eljutott Populoniába is, amely Itáliában a piombinói hegyfokon fekszik, Elba szigetével átellenben (V. 2. 6). Ekkor láthatta Elba szigetét, Korzikát, sőt Szardíniát is. Nápoly fekvéséről és települési viszonyairól a szemtanú hitelességével számol be (V. 4. 7). A mai Sorrento vidékét is látnia kellett, mivel azt írja, hogy „Syrrenton vidéke felől hosszú és keskeny földnyelv nyúlik ki a kapreai szoros felé” (I. 2. 12).

Az Etna kitöréseiről is oly megkapó elevenséggel számol be, ami kétségtelenné teszi, hogy mindazt, amit ezzel kapcsolatban leír, a helyszínen észlelhette. „Akik legutóbb megmásták a hegyet – mondja az Etnáról Strabón – azt beszélték, hogy fent kb. 20 stadionnyi kerületű sík területet találtak, amelyet alacsony fal magasságú hamuöv zár körül...” (VI. 2. 8).

Szíriában és Mezopotámiában aligha járt. Legfeljebb Szíria egyes tengerparti városait láthatta, így Antiokheiát, Laodikeiát, Apameiát és Aradost, ha ugyan Kis-Ázsiából kelt át hajón Egyiptomba. Egyiptomi útját, amelyről tüzetesen tájékoztatja olvasóit, Aelius Gallus társaságában tette meg, Itáliából kiindulva. Ekkor haladhattak el a líbiai partok mentén Kyréné mellett. A kyrénéiek kikötővárosaként Apollóniát említi, ami „egy trapéz alakú síkságon fekvő nagy város, már amint a tengerről láttuk” (XVII. 3. 20). Innen Alexandriáig hajóztak. Itt, úgy látszik, hosszabb időt töltött. Saját megfigyelései szerint Alexandriából észrevétlenül lehetetlen volt kihajózni, „minthogy a kikötőt és a többi kivezető utat olyan erős őrség zárja el, mint ahogyan mi is láttuk mostanában, hosszú ideig tartó alexandriai tartózkodásunk alatt...” (II. 3. 5). Itt értesült a Pélusion és a Kasios-hegy környékén történt áradásokról is: „Amikor mi az aigyptosi Alexandriában tartózkodtunk, Pélusion és a Kasios-hegy körül a tenger fölemelkedett, s elárasztotta a partvidéket, s a hegyből szigetet formált, úgyhogy a Kasios mentén a Phoinikiába vezető út hajózhatóvá vált” (I. 3. 17). Az öntésre alkalmas üveghomok fajtái felől tudakozódva Alexandriában az üvegekészítés titkait is igyekezett kifürkészni: „Alexandriában az üvegmunkásoktól azt hallottam, hogy Egyiptomban is van egy üvegföldfajta, amely nélkül nem lehet a sokszínű és drága edényeket készíteni, mint ahogy egyéb készítményekhez egyéb keverékre van szükség” (XVI. 2. 25). Egyiptomban különös fát látott, amely az állítólag Gadeirában tenyésző, lehajló ágú és kard alakú levelű fához hasonlít: „Ami az ágak lehajlását illeti – jegyzi meg ezzel kapcsolatban Strabón – a gadeiraihoz hasonlót mi is ismerünk Egyip-

tomban; levelei azonban nem hasonlók s gyümölcse nincs...” (III. 5. 10). Az Indiában gyakori óriáskígyóról beszámolva említ egy kilenc könyök és egy arasz hosszúságú kígyót. Ehhez hasonló, Indiából bevitt kígyót – mondja egy helyütt – „mi is láttunk Egyiptomban” (XV. 1. 45). Másutt részletesen ismerteti azokat az ajándékokat, amelyeket i. e. 20-ban egy indiai követség vitt Samosba Augustus részére: „az ajándékokat pedig nyolc meztelen rabszolga hozta, akik illatszerekkel behintett kötényt viseltek. Az ajándékok a következők voltak: egy hermas, melynek karjai születésétől fogva töből le voltak vágva – ezt magunk is láttuk –, azután nagy viperák, egy 10 könyök hosszúságú kígyó, egy 3 könyök hosszúságú folyami teknős, s egy a keselyűnél is nagyobb fogoly...” (XV. 1. 73).

Mély benyomást tett rá nílusi hajóútja, amelyet Aelius Gallus helytartó és más előkelő rómaiak társaságában i. e. 25-ben (vagy 24-ben) tett meg. Élményeiről részletesen is beszámol, kiemelve, hogy mit látott ekkor a saját szemével, s mi mindent észlelt és tapasztalt. Figyelme kiterjedt a Nílus mentén használatos hossz mértékekre ingadozásaira is: „Amikor a Níluson fölfelé hajóztunk, a skhoinosokat várostól városig mindig más mértékkel számították, úgyhogy ugyanaz a skhoinos mennyiség egyszer hosszabb, másszor rövidebb távolságot jelentett” (XI. 11. 5). A skhoinos szerinti mérések gyakori eltéréseit e hajóútjával kapcsolatban másutt is szóba hozza (XVII. 1. 24). Más ekkori benyomásait is híven rögzíti: „Héliopolisban nagy házakat is láttunk, amelyekben a papok laktak. Azt mondják ugyanis, hogy hajdanában ez volt főképpen a papoknak, ezeknek a bölcselkedő és a csillagászáttal foglalkozó embereknek a lakóhelye; most azonban már megszűnt ez a rendszer és ez a foglalkozás. Ott bizony nem mutattak nekünk ebben a foglalkozásban kiváló embert...” (XVII. 1. 29). Memphisiről is egyéni tapasztalatai alapján számol be: „Sarapis-templom is van ott egy nagyon homokos helyen, amely annyira homokos, hogy a szelek homokbuckákat hordanak össze, s mint magunk láttuk, a sphinxek a homoktól részint a fejükig, részint félig be vannak temetve...” (XVII. 1. 32). A piramisok környékén is nyitott szemmel járt. Figyelme mindenre kiterjedt: „Azok közül a különlegességek közül, amelyeket mi a piramisoknál láttunk, egyet nem lehet említés nélkül hagyni. A piramisok előtt ugyanis halmokban fekszenek a kőhulladékok; ezek között lencse alakú és nagyságú szemcsék találhatók; némelyek olyanok, mint a félig hámozott magvak. Azt mondják, hogy ezek a munkások eledelének megkövesedett maradványai. Ez azonban nem valószínű...” (XVII. 1. 34).

Arsinoé közelében egy tó mellett szemtanúja volt egy szent krokodilus etetésének: „A mi házigazdánk, egy nagy tiszteletben álló férfi, aki nekünk ott a rejtelmeket magyarázta, velünk jött a tóhoz s az ebédéről hozott valami

lepényfélét, sült húst és egy korsó mézes tejet. Az állatot a parton fekvé találtuk. A papok odamentek hozzá, egyesek szétnyitották a száját, egy pedig beletette a süteményt, majd a húst, azután beleöntötte a mézes tejet, az állat azután beugrott a tóba, s átúszott a túlsó partra. . .” (XVII. 1. 38). Thébaiban sokat tűnődött az egyik épen maradt kőkolosszus közelében észlelhető titokzatos hang eredetének rejtélyén: „Mikor Aelius Gallusszal s kíséretében levő barátainak és katonáinak nagy társaságában azon a helyen voltam, az első órában én is hallottam a hangot, de azt már nem tudom megállapítani, hogy az a hang az alapzathoz jött-e, vagy a kolosszusból, vagy az alapzathoz körülállók egyike idézte-e elő szándékosan azt a hangot. . .” (XVII. 1. 46). Elephantinénél, mint írja, egy „ölyvnek nevezett madarat tisztelnek, de a nálunk és Egyiptomban levő ölyvekkel semmiféle hasonlóságát sem láttam. Azt mondták, hogy Aithiopiából való, s ha kimúlik, vagy még előbb is, onnan hoznak megint: és éppen akkor mutattak is nekünk egyet, amely betegsége miatt már közel volt a kimúláshoz. . .” (XVII. 1. 49). Syénéből szekéren mentek Philaiba. Útjukat így folytatták: „Egy paktonon mentünk át a szigetre. A pakton kis botokból összeállított csónak, úgy látszik, mintha össze volnának fonva. A vízben állva, vagy kis deszkapadokon ülve könnyen keltünk át; félelmünk fölösleges volt. Az átkelés ugyanis veszélytelen, ha túl nem terhelik a csónakot. . .” (XVII. 1. 50). Másutt említi még, hogy ez alkalommal Aithiopia határáig jutottak: „Amikor ugyanis Gallus volt Egyiptom helytartója, s én az ő társaságában egészen Syénéig és az aithiopiai határig fölhajóztam, hallottuk, hogy Myoshormosból 120 hajó indult Indiába. . .” (II. 5. 12).

Strabón föltehetőleg i. e. 13-ig még Alexandriában maradt. Egy helyütt e város nevezetességeit felsorolva említi a Kaiseriont is (XVII. 1. 9), amelyről tudjuk, hogy ekkoriban fejezték be. Nem sokkal ezután Strabón valószínűleg visszatért Rómába. Ekkor láthatta itt egyebek között az i. e. 7-ben ünnepélyes keretek között fölavatott oszlopcsarnokot, a *porticus Liviae*t, az ezekben az években elkészült többi, híres épületet is a Campus Martius környékén, amelynek szépségét – mint megjegyzi – „még emelte az emberi gondosságból származó díszítés. Ez a csodás nagyságú síkság, amelyen akadálytalanul folyhat le a kocsiverseny és egyéb lovasgyakorlat, s amelyen ugyanakkor a labda- és karikajátékban és a birkózásban versenyzők óriási tömegeinek is van helyük, a környező épületek, az egész éven át zöldellő mezőség és a folyó fölött egészen a folyómederig nyúló színpadi beállítást mutató dombkoszorúk feledhetetlen látványt nyújtanak. . .” (V. 3. 8).

3. Hatalmas művének mindössze ezek azok a részei, ahol utazásait kifejezetten említi. Lehetséges, hogy még más tájakon is járt, így talán Szíriá-

nak a partvidéktől távolabb eső részein is, de erről nem tesz említést, s így erre és más esetleges útjaira vonatkozólag is csupán találgatásokba lehet bocsátkoznunk. Utazásai aligha voltak tudományos alapossággal előkészített tanulmányutak. Valójában nem is járt be sok földet. A tőle leírt területeknek viszonylag csak kis részét láthatta. Bizonyára szívesen követte útjain előkelő és befolyásos barátait. S hogy viszonylag azért elég távoli vidékekre is eljutott, azt elsősorban remek összeköttetéseinek köszönhette, bár, mivel föltehetőleg elég jómódú volt, saját költségén is utazhatott.

Azt sem tudjuk, hogy hol töltötte életének utolsó éveit, s hogy hol írta e művét. Némelyek szerint Rómában. Mások viszont abból, hogy az i. e. 7. év után itt végbement eseményekről schol sem tesz említést, joggal következtetnek arra, hogy ettől az időponttól kezdve már nem lakhatott a fővárosban. Arra is gondoltak, hogy ekkor talán már szülőhazájába tért vissza, s jelen munkáját is ott írta, Pythodóris pontosi királynő megbízásából. Ez azonban csak merő feltevés, amit semmivel sem lehet hitelt érdemlően igazolnunk. Annyi bizonyos, hogy földrajzát befolyásos személyeknek szánta, akik, hadjárataik és egyéb vállalkozásaik megkezdése előtt – mint ő maga is említi – hasznos ismereteket meríthetnek majd belőle. Azt is közli, hogy előbb már egy történeti művet is írt. Ez a munkája azonban csak töredékesen maradt fenn. „Miután történeti munkát már írtunk – mondja ezzel kapcsolatban –, mely véleményünk szerint hasznos az erkölcs- és állambölcsélet szempontjából, jónak láttuk ezzel a munkával is megtoldani, mert ez is éppolyan szabású, s ugyanazon emberekre, különösen pedig a magasabb állásúakra való tekintettel íródott. Ugyanazon a módon azonban, amint ott csak a kiváló férfiakra és élettörténetekre vonatkozó dolgok találtak följegyzésre, a kis és jelentéktelen dolgok pedig figyelmen kívül maradtak, úgy itt is mellőznünk kell a kicsinyes és jelentéktelen dolgokat, s csak azoknál kell tovább időznünk, melyek kiválóak, nagy jelentőségűek és gyakorlati szempontból is hasznosak, könnyen emlékezetben tarthatók és tetszetősek” (I. 1. 23).

Nem lehetetlen, hogy élete alkonyán huzamosabb időt töltött Nápolyban is, sőt – némelyek szerint – talán földrajzát is ott írta. Hogy ezt a várost, amely görög eredetének számos vonását még ekkor is híven őrizte, Strabón mennyire kedvelte, kitűnik alábbi soraiból: „Neapolisban a hellén életmódot még fokozzák azok, akik Rómából jönnek ide pihenés végett, vagy azért, mert kora ifjúságuktól fogva dolgoztak, vagy mert öreg koruk és betegségeik miatt könnyebben szeretnének élni. A rómaiak közül sokan, már akik kedvüket találják az ilyen életben, mikor látják azok nagy tömegét, akik efféle életmód végett jöttek ide, megkedvelik ezt a helyet és szívesen élnek itt” (V. 4. 7). Hangsúlyozza, hogy személyes tapasztalatai szerint a

görög művelődésnek Nápolyban számos nyoma maradt meg: „gymnasionok, ephebaionok, phratriák és a hellén nevek, bár az illetők rómaiak voltak” (uo.).

Említett történeti művéből, amely 47 könyvből állott, csak 17 töredék maradt ránk. Az első négy könyv az i. e. 145–144. évig terjedő történelmi eseményeket tartalmazta; a hátralevő rész pedig a római polgárháborúk végéig ismertette a birodalom történetét, mintegy kiegészítve és kiigazítva Poseidónioszt (kb. i. e. 135–50), aki viszont Polybios (kb. i. e. 205–123) művét folytatta. E műve nagy részének elvesztéséért kárpótol bennünket majdnem teljes egészében ránk maradt nagy Geográfiája, amelynek írását minden bizonnyal előbbi munkájának elkészülte után, már ős fejvel, hetven éves korában (i. e. 7 körül) fejezhette be.

Eredeti címe szerint *Geógraphika hypomnēmata* vagyis 'Földrajzi feljegyzések'. Tartalmazza az *oikumenének*, vagyis a földkerekség mindazon lakott részeinek leírását, amelyeket a görögök és a rómaiak Augustus korában ismertek. A 17 könyv a következőképpen tagolódik:

ELSŐ KÖNYV

1. A földrajz fontos és hasznos, mert a vele való foglalkozás méltó a bölcselőhöz, s a legrégebb földrajzírók mind kiváló bölcselők voltak, élükön Homéros áll. Tudományos elmélyedés és sokoldalú ismeret szükséges hozzá, ez pedig csak a bölcselőnél egyesül egymással. Nagy és sokféle hasznot húzhat belőle nemcsak a tudós, hanem általában minden művelt ember is. Ezután a szerző munkájának célját és tervét magyarázza, majd rátér azokra az előismeretekre, amelyekre az olvasónak szüksége van.

2. Eratosthenést bírálja és főképpen Homérosra vonatkozó állításait cáfolja, különösen ami a szeleket, a Nílust, Pharos szigetét, a Vörös-tenger földszorosát, az aithiopsokat, Menelaos útját, a sidóniakat, az erembosokat, a Kharybdist és az argonautákat illeti.

3. Folytatja Eratosthenés földrajzának a bírálatát, vizsgálat tárgyává teszi Eratosthenés, Xanthos és Stratón véleményeit a földfelület változásairól. Eratosthenést védi Hipparkhossal szemben a tengerek és a szárazföldek változásait illetőleg. A hyperboreosokra vonatkozó véleménye.

4. Eratosthenés földrajzának 2. könyvét veszi vizsgálat alá, s megrója ennek a föld nagyságára, szélességére, hosszúságára és felosztására vonatkozó nézeteit.

MÁSODIK KÖNYV

1. Védelmébe veszi Eratosthenés térképét, különösen a Tauros és India helyzetét illetőleg, Hipparkhossal szemben, úgyszintén a lakott föld eratosthenési beosztását. Megrovásban részesíti Eratosthenés és Hipparkhos közös tévedéseit.

2. Poseidónios zónabeosztásának a tárgyalása.

3. Polybios hat zónája; Strabón véleménye a zónabeosztásról. Eudoxos Afrika körüli útjának a vizsgálata. Majd Poseidónios más nézeteit veszi vizsgálat alá a földfelület változásairól, a világrészek beosztásáról stb.

4. Polybios földrajzi tévedéseiről.

5. A földrajz tanulmányozása megkíván bizonyos fizikai és matematikai előismereteket. A földgolyó részei. A lakott föld nagysága és alakja, ábrázolása a földgömbön és térképen. A térkép magyarázata a hosszúság és szélesség szerint. A három világrész áttekintése országok és népek szerint. Klimatikus adatok s az árnyék különbözősége.

HARMADIK KÖNYV

1. Ibéria alakja, nagysága és határai. Baitiké nyugati partja az Oszlopoktól a Szent-fokig.

2. Baitiké vagy Turdetania belső vidéke.

3. Lusitania.

4. Ibéria déli partja Kalpétól a Pyrenaiosokig. Odysseus tartózkodása ezen a parton. Ibéria könnyűszerrel való meghódításának okai. A folyók és szigetek leírása. A belföld hegységei, városai, népei, erkölcsi, terményei. Ibériának különböző beosztásai az idők folyamán.

5. Az Ibéria melletti szigetek: a Pityusok, a Baleárok, Gades, és a Héraklés oszlopaira vonatkozó különböző vélemények. A Kassiteridák.

NEGYEDIK KÖNYV

1. Gallia általában és Gallia Narbonensis.

2. Aquitania.

3. Lugdunum és Belgika.

4. Belgika partvidéke. A kelták.

5. Britannia, Hibernia és Thulé.

6. Az Alpok és népei; a liguri partok.

ÖTÖDIK KÖNYV

1. Itáliáról általában: neve, alakja, beosztása. Gallia Cisalpina részletes leírása.
2. Liguria, Tyrrhénia, Umbria. Aithalia, Korzika és Szardínia.
3. A sabinföld, Latium és Róma.
4. A picentinek, vestinek, marsusok, pelignusok, marrucinusok és fren-tanusok. Kampania részletes leírása. Tudósítások a samnitokról, hirpinu-sokról és picentinekről.

HATODIK KÖNYV

1. Lukania és Bruttium. Nagy-Görögország jelentősebb városai.
2. Sicília és a környező szigetek.
3. Iapygia és Apulia.
4. Róma hatalma és nagysága, a római birodalom akkori állapotának rövid vázlata.

HETEDIK KÖNYV

1. Európa északkeleti része a Rajna és a Maiótis között s az Istros melletti vidékek.
2. A cimberék és Germániának az Albison túl lakó ismeretlen népei.
3. Germánia déli népei az Albison túl. Geták, mysek, skythák és sarmaták. Az Istros, torkolataival és szigeteivel. Tyras, Borysthenés és Hipanis.
4. A taurisi félsziget és a kimmeri tengeröböl.
5. Kelet-Európa országai és népei az Istrostól délre. Illyria, Pannonia, iapodok, liburnok, dalmaták. Az Ióni- és Adriai-tenger. Autariaták, skor-diskosok s néhány thrák néptörzs.
6. A Pontos partvidéke az Istrostól Byzantionig.
7. Hellasról általában és Épeiros.
A VII. könyv töredékei.

NYOLCADIK KÖNYV

1. Hellasról általában; Hellas részeinek és népeinek áttekintése.
2. Peloponnésos alakja, nagysága, helyzete és népei.
3. Élis és Nestór vidéke.
4. Messénia.
5. Lakónia.
6. Argolis és Korinthos.
7. Akhaia.
8. Arkadia.

KILENCEDIK KÖNYV

1. Megaris és Attika.
2. Boiótia.
3. Hellas további szárazföldje és Phókis.
4. Lokris és Dóris; az Oita és Thermopylai.
5. Thessalia.

TIZEDIK KÖNYV

1. Euboia szigete.
2. Aitólia és Akarnania a mellettük fekvő szigetekkel.
3. A kurétekről.
4. Kréta szigete.
5. A Kykladok és a Sporadok.

TIZENEGYEDIK KÖNYV

1. Ázsia áttekintése és beosztása.
2. A Tanais, a Maiótis és a Pontos Euxeinos keleti partja; Kolkhis.
3. Ibéria.
4. Albania.
5. Az amazónok s a Kaukázus egyes népei.
6. A Kaspi-tenger s a mellette lakó népek.
7. Hyrkania.

8. A Tauros keleti részei; a dáák, sákák és massageták.
9. Parthia.
10. Aria és Margiana.
11. Baktriana és Sogdiana.
12. A Tauros, az Euphratés és a Tigris.
13. Média.
14. Armenia.

TIZENKETTEDIK KÖNYV

- 1., 2. Kappadokia.
3. Pontos és a halizónok.
4. Bithynia.
5. Galatia.
6. Lykáonia és Isauria.
7. Pisidia.
8. Mysia és Phrygia.

TIZENHARMADIK KÖNYV

1. Tróas és Aiolis.
2. Lesbos és a körülötte fekvő kisebb szigetek.
3. Lelexek, kilixek, pelasgok és Aiolis.
4. Lydia és Dél-Mysia.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV

1. Iónia.
2. Karia, Rhodos és Kós.
3. Lykia.
4. Pamphylia.
5. Kilikia.
6. Kypros szigete.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV

1. India.
2. Ariana és Karmania.

TIZENHATODIK KÖNYV

1. Assyria, Babylónia és Mesopotamia.
2. Syria, Phoinikia és Judaia.
3. A Perzsa-öböl és partvidéke.
4. Arábia és az Arab-öböl.

TIZENHETEDIK KÖNYV

1. Egyiptom.
2. Aithiopia.
3. Libya, Mauritania, Numidia, Karthágó és Kyréné.

Lássuk most, milyen forrásokból merített Strabón, kik voltak elődjei a földrajz tudományának művelése terén, hogyan használta fel munkájában a másoktól átvett adatokat, s miként ötvözte ezeket együvé saját kutatásainak eredményeivel.

4. A görögök mint leleményes hajósok már a homérosi eposzok keletkezésének idején is érdeklődtek földrajzi kérdések iránt. Az Ilias és Odysseia számos helyén találhatunk erre vonatkozó utalásokat. Az Iliasban szét-szórva található adatokat szerves egységbe foglalva megállapíthatjuk, hogy az a terület, amelyről itt szó esik, északon a Pontosig és környékéig, keleten Phoinikiáig, nyugaton az akarnaniai partokig, délen Aigiptos földjéig nyúlt. Az akkori görög hajósok ennél messzebbre aligha merészkedtek. Az Odysseia már távolabbi vidékekről is hírt ad, keleten is, nyugaton is. Persze, mindabban, amit e két eposz a messze fekvő és éppen ezért többnyire csak hallomásból ismert országokról és népeikről előad, szükségképpen sok a mesés, költött elem. Mégis, a legújabb kutatások eredményei alapján egyre általánosabbá vált az a vélemény, hogy – különösen az Odysseus bolyongásaival kapcsolatos tudósítások – a görög hajósoknak a Földközi-tenger térségében századok során kialakult, hagyományos útvonalait rögzítik.

A homérosi világkép szerint a föld lapos, kerek, amelynek a közepét az

Égei-tenger, a görögség megtelepülésének ősi színhelye foglalja el. Az egyes ismert országok ezt fogják körbe, míg szélről körülöttük az Ókeanos hatalmas folyama kering. Minderre a félgömb alakú érces égbolt borul, s ennek oszlopait messze nyugaton hatalmas vállán Atlas tartja. Az aithioposok és a pygmaiosok és más mitikus népek valahol messze, a mesés délen élnek.

Hésiodos ismeretei ennél, főleg nyugati és északnyugati irányban már messzebbre is kiterjednek: tud egyet-mást a skythákról, meg az Istros vidékéről is. Idő haladtával a tudósítások egyre gyarapodnak. Aiskhylos és Pindaros műveiben már a három földrész: Európé, Asia és (Afrika képviselőjében) Libyé neve is előkerül.

A *kosmogoniának*, vagyis a világ keletkezésének részben még mitikus, részben pedig már egyre jobban tudományos jellegű kutatása a kisázsiai ión bölcselők körében, az i. e. 6. századtól kezdve indul meg. Közülük a milétosi Anaximandros (611–547 i. e.) a legkiválóbb. Ő készített először térképet a földről, s maga Eratosthenés is őt nevezi a tudományos földrajz megalapítójának. Az ismert és lakott föld, az *oikuméné* az ő elképzeléseik szerint kör alakú sziget, amely valamikor a naptól fölhevítve párologni kezdő és apadó tengerből emelkedett ki. Ezt a szigetszerű földterületet körös-körül a külső tenger övezte, a Közép-tenger pedig két részre osztotta. Az északi részen Európé, a délin pedig Asia terül el. Később már Libyét is külön földrésznek tekintették. Majd az egyes területek határait is igyekeztek föltüntetni. A földkerekséget övekre osztották, s a földön észlelhető természeti jelenségek okait is kutatták.

Közben Pythagoras (i. e. kb. 580–500) és tanítványai már a föld gömbalakúságát is hangoztatni kezdik. A dél-itáliai Elea városában működő görög filozófiai iskola hívei pedig az i. e. 6–5. században a lakható és lakhatatlan zónákat egymáshoz viszonyítva, már a földgömb rendkívüli nagyságára következtettek. A matematika gyors fejlődése nyomán ekkoriban már a földgömb kerületének kiszámításával is próbálkoztak.

Ezekkel a kutatásokkal párhuzamosan a görögök gyakorlati földrajzi ismeretei a Perzsiával, Egyiptommal, Kyrénével majd Karthagóval szövődő gazdasági és politikai kapcsolataik és felfedező útjaik eredményeként egyre gyarapodtak. Írásba kezdték foglalni az egyes kikötőkre és hajózható partokra, valamint a beljebb fekvő országokra és ezek népeire vonatkozó értesüléseiket. Így fejlődött ki a görög *periplus-* és *periégésis-*irodalom.

Platón (i. e. 428/7–348) a pythagoreusok tanításaiból kiindulva foglalkozik a földgolyó fizikai földrajzával. A matematikusok közben már a föld nagyságának kiszámítására is kísérletet tettek, de Aristotelés (i. e. 384–322) méréseik eredményeit eléggé bizalmatlanul fogadja.

A leíró földrajz eleinte még csak a történetírás kiegészítő része. A milétosi Hekataios kb. az i. e. 5. század elején utazásainak emlékeit térképpel is kiegészített kötetben örökítette meg, amelynek ránk maradt töredékei Hispaniára és Galliára vonatkozó tudósításokat tartalmaznak. A mytilénéi Hellanikos az i. e. 5. században Hellas minden részét beutazta. Az egyes tájak történetét is leírta. Adatait Strabón megbízhatatlannak mondja. Hellanikos tanítványa, Damastés is szerkesztett egy Hekataiosra támaszkodó *periplust*. Hérodotos (i. e. 484–428), a történetírás atyja az akkor ismert világ jelentős részét járta be. Lidia, Perzsia, Egyiptom és Szkítia népeire vonatkozó leírásait számos földrajzi adattal egészítette ki. Művének egy helyén (V. 49) említi Aristagoras milétosi tyrannost, aki olyan érc táblát vitt ajándékba Kleomenés spártai királynak, amelyre az egész föld rá volt vésve.

Az i. e. 4. század szülötte a massaliai Pytheas, aki nyugati hajóútja során a brit szigetekig is eljutott. Ezt a világot földrajzi művében ő ismertette meg először a görögökkel. Munkájáról csak Polybios, Strabón, Diodóros és Plinius révén vannak eléggé töredékes ismereteink.

Alexandros hódításai nyomán a földrajztudomány s vele egyidejűleg az asztronómia, a fizika és a matematika is hatalmas fejlődésnek indul. A kyméi Ephoros (i. e. 409–332) ekkor írja meg 30 kötetben a görögök első egyetemes történetét, nem feledkezve meg a földrajzi viszonyok ismertetéséről sem. Strabón többször is elismeréssel idézi, ugyanúgy, mint Nearkhosnak, Alexandros flottaparancsnokának útleírásait is, a perzsiái és indiai partvidékekről. Gyakran idézi az i. e. 300 körül tevékenykedő Patroklés, valamint Megasthenés földrajzi, néprajzi és történeti tudósításait is.

Ekkoriban írta földrajzi műveit a Peloponnésosban élt Dikaiarkhos, Aristotelés tanítványa. A föld szélességi fokok szerint való felosztásában úttörő érdemei vannak. Mérései alapján megkísérelte a föld kerületének a kiszámítását is. Ő tekinthető Eratosthenés előfutárának Eudoxossal együtt, aki 8 kötetes földleírásához térképet is csatolt.

Jelentős volt az i. e. 290 körüli években tevékenykedő fizikusnak és geográfusnak, a lampsakosi Stratónnak a munkássága. Mint Theophrastosnak, Aristotelés tanítványának és a peripatetikusok későbbi vezetőjének neveltje, i. e. 288 táján ő vette át ennek a híres iskolának a vezetését. Ptolemaios Philadelphos nevelőjeként került Alexandriába. Sokat tett a görög tudomány eredményeinek e fontos művelődési központba való átültetése érdekében. Különösen fizikai munkái nevezetesek. Újszerűen kutatta a tengerek hullámozása és a földrengések közti összefüggéseket. A tengerek mélységének különbségeit alapul véve próbálta magyarázni a Földközi-tenger medencéjének kialakulását.

Az ő rendkívül eredményes kutatásaihoz kapcsolódik a kyrénéi Eratosthe-

nés (kb. 257–194. i. e.) földrajzi munkássága. Méltán tekintik őt a tudományos földrajz megalapítójának. Ő is végzett számításokat a föld méreteire vonatkozóan. Nevéhez fűződik az Alexandria és Syéné (a mai Asszuán) közötti első földrajzi fokmérés. 235 táján III. Ptolemaios Euergetés őt bízta meg az alexandriai könyvtár vezetésével. Fő műve háromkötetes földrajza, amelyben elsőként foglalta tudományos rendszerbe a földrajzi ismereteket.

A föld területének kiszámításához úgy kezdett, hogy Alexandriában egy felül nyitott üres félgömbnek a délkörén a nyári napfordulókor mérte a gnómon déli árnyékát. Úgy találta, hogy az ív Alexandria és az ugyanakkor árnyéktalan Syéné között a délkörnek kereken ötvened része. Mivel e két város egymástól 5000 stadionnyira fekszik, a fentiek értelmében a föld területének 250 000 stadionnyinak kell lennie. E mérés meglepően pontos. A föld térképének megszerkesztéséhez Eratosthenés a hosszúság és szélesség két főpontján át segédvonalakat, különböző távolságokban egyenes vonalú, egymást derékszögben metsző délköröket és párhuzamosokat is húzott.

Alexandria mellett az Attalosok uralma idején a hellén művelődésnek Pergamon lett másik nevezetes központja. Könyvtára vetekedett az alexandriaival. Itt működött az i. e. 2. század derekán a mallosi Kratés, aki Homéros földrajzi ismereteinek jelentőségét igyekezett kimutatni. Az apály és dagály keletkezésének kérdésével is foglalkozott, s a föld felszínére vonatkozó megfigyeléseinek eredményeit egy félgömbön feltüntetve szemléltette.

Pár évtizeddel később (i. e. 130 táján) írt egy térképpel is kiegészített földrajzi művet a kyzikosi Eudoxos. A föld felszínét ő már klímák szerint felosztva tárgyalja.

E kor legnagyobb csillagásza a bithyniai Nikaia szülötte, Hipparkhos (194–120 i. e.). Az idősebb Plinius szerint minden tudományban csodálatra méltó eredményeket ért el, s nem lehet eléggé magasztalni. Csillagászati és földrajzi kutatásait a tőle feltalált, illetőleg tökéletesített műszerek nagyban segítették. Bírálta Eratosthenés módszerét és térképét. Strabón említi Hipparkhosnak Eratosthenés ellen írt, háromkötetes művét, amelyet azonban más forrásokból nem ismerünk (I. 1. 12).

Hipparkhos kortársa volt a megalopolisi Polybios (kb. 201–120 i. e.), az ókor egyik legjelentősebb történetírója, aki a makedón Perseus legyőzése után túszként került Rómába. Tizenhét évet töltött itt. Előkelő rómaiak tüntették ki barátságukkal. A római államszervezetet igen nagyra becsülte. Az ifjú Scipio Aemilianus kíséretében beutazta Felső-Itáliát, sőt Hispaniát is. Eljutott azonban Hellasba, Kis-Ázsiába és Líbiába is. 40 kötetes történeti

munkájának megírása során a földrajzot csupán segédtudománynak tekintette. Elvetette Eratosthenésnek fizikai, asztronómiai és geometriai alapokra fektetett tudományos földrajzát. Mivel figyelme elsősorban a katonai hódításokra, az államszervezetre, az egyes országok gyakorlati célok szerint végzett felmérésére összpontosult, a földrajz jelentőségét is ilyen szempontok szerint ítélte meg, azt kutatva, hogy e segédtudomány módszereit és eredményeit mennyiben és hogyan lehet hasznosítani.

Ez a Polybios munkásságában észlelhető szemléletváltozás híven tükrözi azt a nagy átalakulást, ami a római világuralom kialakulása nyomán a tudományos gondolkodásban végbement. A görögök még az alexandriai korban is a tudományt önmagáért művelték. A rómaiak viszont az öncélú tudományos vizsgálatokat kevésre becsülték. Cicero magasztalta honfitársait, amiért a görögöktől eltérően „a matematika tanulmányozását a gyakorlati alkalmazás területére korlátozzák”. Érthető, ha ilyen körülmények között az akkori korszellem éppenséggel nem kedvezett az Eratosthenéstől oly ígéretesen kibontakoztatott matematikai megalapozású földrajzi kutatásoknak.

Eratosthenés heves ellenfeleinek táborához csatlakozott az ephésosi Artemidóros is, aki i. e. 100 körül szintén Rómában tevékenykedett. Tizenegykötetes művében a belső tenger partvidékét írta le. Strabón gyakran hivatkozik rá, de elítélőleg említi (III. 5. 7).

Poseidónios, akiről fentebb már szó volt, a szíriai Apameiában született. I. e. 87-ben mint követ került Rómába. Utazásai során bejárta Itáliát, Galliát és Ibériát. Írt egy földrajzi, valamint egy meteorológiai tárgyú munkát is, de hírnevét főleg 52 kötetes történeti művével alapozta meg. Poseidónios, mint Strabón is említi (XIV. 2. 13), tudományos munkásságát főleg Rhodosban fejtette ki. Előadásait itt Cicero is hallgatta, s két alkalommal Pompeius is megtisztelte látogatásával. Panaitios után ő lett a sztoikus iskola feje. Egyetemes tudását mindenki csodálta. Strabón szerint is Poseidónios e korszak „legnagyobb tudományú bölcselője” (XVI. 2. 10).

Az Ókeanosról írt művében Poseidónios a föld felszínét ismét Eratosthenés szellemében írja le. A föld területét is új mérések alapján igyekezett kiszámítani. Strabón munkássága közvetlenül csatlakozik a Poseidóniostól kezdeményezett földrajzi leírásokhoz. Közben a római birodalom egyre tovább terjeszkedett. Róma fennhatósága alá került Britannia, folytak a germániai, pannóniai és dákiai háborúk, a római légiók harcoltak a Pontos északi részein és Afrikában, élénk tengeri összeköttetés jött létre Indiával és Afrika keleti partvidékével. A görögöket, mint találóan mondták, a földfelület térképének megrajzolásában még a csillagok vezették, a rómaiakat viszont azok a mérőföldkövek, amelyeket a hódító hadvezérek közigaz-

gatási és katonai célokból a provinciák útvonalain helyeztek el. A világ szemléletének gyökeres megváltozását jól kifejezte az a térkép, amelyet Augustus a római birodalom hatalmas kiterjedésének szemléltetésére Strabón korában a Campus Martiuson helyeztetett el. Strabón hatalmas műve valójában – ennek a térképnek a magyarázataként – az itt feltüntetett területek földrajzi leírását nyújtja.

5. Az ókor geográfusai – mint e futólagos áttekintés is mutatja – Strabón koráig igen számottevő ismeretanyagot halmoztak fel. Szerzőnknek tehát műve megírásakor volt miből merítenie. Nézzük most, hogyan értékelte elődjei munkáját, s mennyiben és hogyan használta fel eredményeiket és adataikat.

Fentebb már idézett bevezetésében tisztelettel adózik mindazoknak, akik előtte a földrajz tudományát gyarapították. Az úttörők szerinte a következők: „Homéros, milétosi Anaximandros és a vele egy városból való Hekataios; ezeket Eratosthenés is említi; azután Démokritos, Eudoxos, Dikaiarkhos, Ephoros és sokan mások; továbbá az utánuk következők, így Eratosthenés, Polybios és Poseidónios bölcselők” (I. 1. 1).

Nyilván igazuk van azoknak, akik szerint e bevezető után valamiféle áttekintést várnánk a földrajz tudományának történetéről és fejlődéséről. Meglepő azonban, hogy ez elmarad. Strabón csak néhányat említ az előfutárok hatalmas táborából. Mindenekelőtt Homérost, akit e tudományág megalapítójának tart, azután Eratosthenést, s rajtuk kívül csupán még néhány tudóst a sok közül.

Vajon miért emeli ki ennyire Homérost? Bizonyára azért, mert a görög költészet mitikus atyja földrajzi tudósításával *hasznára* is akart lenni hallgatóinak, vagyis – a gyönyörködtetés mellett – azt a célt is igyekezett szolgálni, amelynek elérése Strabón szerint a földrajz legfőbb feladata, a földrajzé, amelynek – a bölcsélet mellett – „igen nagy a haszna mind az államtudományokra és a kormányzati ügyekre nézve, mind az égieknek, meg a földi és tengeri lényeknek, a növényeknek, terményeknek és minden egyéb másnak az ismeretére nézve, s ezért olyan férfit kíván, akinek az élet helyes elrendezése és boldogsága szívében fekszik” (I. 1. 1). Ha ebben látjuk a földrajz feladatát, akkor Strabónnal együtt kimondhatjuk, hogy „a földrajzi tudománynak Homéros az atyamestere, aki nemcsak költői tehetségével mülja fölül elődeit és összes utódait is, hanem, hogy úgy mondjuk, az állami életre vonatkozó tapasztalataival is” (I. 1. 2).

A földrajz tudósa azonban csak úgy lehet igazán hasznára a politikusnak és az államférfinak, sőt az egész társadalomnak is, ha közérthető: „S noha ilyen anyagnál éppen közérthető voltánál fogva lehetetlen mindent beható vizsgálat tárgyává tenni, **annyi, amennyit** a művelt ember magáévá tehet,

mégiscsak jogosan megkövetelhető” (I. 1. 14). Homéros is arra törekedett, hogy nagy emberismeretét, hatalmas tudását művészi formába öntve közkinccsé tegye. Ezért tekinthetjük őt az igazi földrajztudós eszményképének is. Nem volt ő tudatlan és hiszékeny; a tudományos igazságot művészi szándékának megfelelőleg öltöztette mesés köntösbe, hogy gyönyörködtessen is, tanítson is. Igaz, a földrajz egyetemes problémáit nem tárgyalta rendszeresen. Mégis, ha kerek egészbe próbáljuk foglalni mindazt, amit a homérosi eposzokban a föld alakjáról, az óceán kiterjedéséről, a szelekről, a tenger mozgásáról és áradásairól olvashatunk, Strabón szerint arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a költő lényegében hű és igaz képet rajzol a világról, anélkül, hogy tudós okoskodásokkal, logikai bizonyításokkal terhelné olvasóit. Művének bevezetésében Strabón – nyilván a homérosi filológia hatalmas eredményeinek beható ismeretében – lelkendezve veszi számba a költő kiterjedt földrajzi ismereteit. A fogyatékosokra is könnyen talál mentséget: „Ha közben hiányok mutatkoznak, elnézők lehetünk: hiszen még a vérbeli földrajzíró is sokat mellőz a részletekben. Elnézők leszünk, ha az elbeszélő modorban és tanító célzattal előadottak közé meseszerű dolgok szövődnek; emiatt nem szabad megrónunk” (I. 1. 10).

Homéros azonban nemcsak nagy tudós volt, hanem bölcs is, ugyanúgy, mint legkedvesebb hőse, Odysseus. A földrajz, e gyakorlati tudomány Strabón szerint „kiválóképpen utat nyit a bölcsességhez” (I. 2. 4), s így segíti a homérosi eszmények megvalósítását.

Nyomban Homéros után Strabón két előfutárt említ, Anaximandrost és Thalést, akik mindketten a kisázsiai Milétos szülöttei. Vajon ők csak azért kerültek itt szóba, mivel Eratosthenés is őket sorolta fel Homéros után elsőként? Anaximandros Strabón szerint azért érdemel említést, mivel ő szerkesztett először térképet, Hekataios pedig „egy iratot hagyott hátra, amelynek hitelessége egyéb irataiból bizonyítható” (I. 1. 11). Térképszerkesztés és földleírás: e két előfutár tevékenységében már a földrajztudomány e két legfőbb feladata valósul meg.

Ezután szerzőnk az abderai Démokritost említi, aki i. e. 460 táján született, s személyében azt a bölcslet ünnepli, aki nem ismerte a félelmet s akit rendíthetetlen nyugalomból semmi sem zökkenthetett ki (I. 3. 21). Majd a knidosi Eudoxost nevezi meg, s később művének több helyén is elismeréssel szól róla. Egy helyütt említi héliopolisi csillagvizsgálóját (XVII. 1. 30), valamint Platónnal együtt Egyiptomban tett utazását (XVII. 1. 29), fejlett matematikai ismereteit (IX. 1. 2), de egyébként csak ritkán hivatkozik rá. Dikaiarkhosról sem mond semmi érdemlegest. Egy helyütt csak azt jegyzi meg, hogy Eratosthenés őt gyakran bírálta (II. 4. 2). Nem idézi közvetlenül a lampsakosi Stratónt sem, nevét csupán a tengerek visszahúzására vo-

natkozó, s Eratosthenéstől is elfogadott elméletével kapcsolatban hozza szóba (I. 3. 4 skk.). Alighanem igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy mindezeknek a korábbi kutatóknak a munkásságát Strabón csak későbbi források alapján ismerte úgy-ahogy. Arkhimédész nevét is említi (I. 3. 11 skk.), de a lebegő testekről írt értekezését aligha olvasta.

Pytheas nevével gyakran találkozunk e mű lapján. Különös azonban, hogy Strabón, bár őt nem sorolja a földrajztudomány nagyjai közé, mégis unosuntalan igyekszik cáfolni nézeteit, kisebbiteni érdemeit, s különösen merész útjainak jelentőségéről nyilatkozik kicsinylőleg. Lehet, hogy – mint némelyek vélik – szakmai féltékenységből vagy irigységből mondott ennyi rosszat Pytheasról.

E korábbi kutatók után nyomban Eratosthenés következik, egyike a legnagyobbaknak. Strabón azonban őt is támadja. Főleg azt veti szemére, hogy a földrajzot matematikai alapon tárgyalja, módszere túlon-túl tudományos, s ezért mindaz, amit írt, nemcsak a laikusok, de még a műveltek számára is homályos, felfoghatatlan. Szerinte Eratosthenés „a filozófiában és a matematikában is olyan kiváló, hogy párját ritkítja” (XVII. 3. 22). Mégis, Polybios, Artemidóros és Poseidónios hatására, e kiváló mestert több szempontból is bírálja. Elismeri, hogy „Eratosthenés nem támadható meg olyan könnyűszerrel” (I. 2. 2). Filozófiai képzettségét azonban mégis fogyatékosnak találja: „Ámbár a kitóni Zénón tanítványa volt Athénban, mégsem említt egyet sem ennek követői közül, azokról azonban, akik vele ellentétes irányt folytattak, s akinek iskolájuk egyáltalában nem maradt fenn, azt állítja, hogy a mondott időben éltek” (I. 2. 2). Szemére veti, hogy könnyen hitelt ad másoknak, s hogy ismeretei gyakran igen fogyatékosak, így különösen Európa nyugati és északi vidékeit illetően (II. 4. 2).

Ám közte és Eratosthenés között a legnagyobb különbség mégis a költészet céljának megítélésében mutatkozik. Eratosthenés szerint – mondja Strabón – „minden költő csak a lelket kívánja gyönyörködtetni, tanítani nem” (I. 2. 3). Ezzel szemben Strabón a régiekkel ért egyet, akik azt állítják, hogy „a költészet bizonyos tekintetben a bölcsélet kezdete, amely gyermekkorunktól fogva vezet be bennünket az életbe s élvezetesen tanít meg az erkölcsi, érzelmi és gyakorlati életelvekre...” (uo.). Strabón szerint Eratosthenés önmagával is ellentétbe kerül, amikor egyfelől elismeri, hogy „Homéros mindent beleszólt költeményeibe, amit csak tudott”, másfelől viszont azt bizonygatja, hogy a költőknek mégis „nem tanítás, hanem kizárólag gyönyörködtetés a céljuk” (uo.). Mégis Eratosthenés makacsul hangoztatja, hogy a legendás tudósítások szerzőinek sohasem szabad hitelt adnunk, így Homérosnak sem, mivel – gúnyos megjegyzése szerint – „csak akkor lehetne fölfedezni azokat a helyeket, ahol Odysseus bolyongott, ha

megtalálnók azt a szíjgyártót is, aki a szelek tömlőjét készítette” (I. 2. 15). Mindebből arra lehet következtetnünk, hogy Eratosthenés végső soron nem a költészet költői hitele ellen emelt szót, hanem csupán arra célzott, hogy mások a költészetnek, s megint mások a tudománynak a céljai, eszközei és módszerei. A költő támaszkodhat ugyan a tudományosan bizonyított tényekre, de mikor sajátos költött világát megalkotja, ezeket is teljesen átformálja, s célja így már nem a tanítás, hanem csupán a gyönyörködtetés. Tudjuk, hogy Eratosthenés maga is írt verseket. De aligha gondolt arra, hogy matematikai kutatásainak eredményeit verselje meg, bár tudjuk, hogy akadtak hajdan művelői görög földön is a filozófiai és matematikai tanító költészetnek, a tudományos ismeretek versbe foglalásának. Eratosthenés azonban – úgy látszik – ellene volt a tudomány és a költészet mindenféle elegyítésének.

Strabón azonban igyekszik méltányos maradni ítéletében. Szükség esetén védelmére is kel Eratosthenésnek, ha úgy érzi, hogy igaztalanul vádolják (I. 2. 2). Földrajzi tévedéseit azonban mindig nagy buzgalommal igyekszik helyreigazítani. Főleg Eratosthenésnek Galliára, Britanniára, Germániára és a Kaukázusra vonatkozó tudósításaiban talál sok kivetni valót (II. 1. 41). Strabón, miután részletesen felsorolja a tévedéseket, Eratosthenés fő hibáját abban látja, hogy „néhánykor a földrajzi dolgokban matematikusnak, a matematikaiakban pedig geográfusnak mutatkozik, úgyhogy a támadóknak mindkét téren megadja a kellő alkalmat...” (uo.). Igaz, egy ízben helyesli Eratosthenésnek azt a törekvését, hogy a földrajzi leírásokba „bele kell vonni a mennyiségtani és természettani alaptételeket” (I. 4. 1), de alapjában véve mégsem helyesli a geográfia matematikai és fizikai megalapozását.

Ezek az ellenvetések a két tudós felfogásának alapvető különbségét tükrözik. Eratosthenés logikai és matematikai alapokra kívánta helyezni a földrajz tudományát, s a nagy összefüggésekből kiindulva igyekezett megközelíteni az egyes tényeket. Strabón viszont a bonyolult valóság megragadására törekedett, s az elmélet szintjéig csak néha jutott el. Eratosthenés finom elméje az elvont okoskodások felé vonzódott, a konkrét tények megfigyelésétől az elméletalkotásig haladva, majd onnét megint a kísérletezésig kanyarodva vissza. Strabón gyakorlatias; a tényeket a hasznosság, a felhasználhatóság szempontjából vizsgálja, s ezért az elméleti általánosításokig csak néha sikerül eljutnia. A jelenségek mélyéig nem igen tud lehatolni, s a lényeg intuitív megragadására is többnyire képtelen.

Ennek megfelelőleg teljesen eltérő jellegű e két tudós földrajzi munkája. Eratosthenés műve három könyvből áll, de ezek közül csak az utolsóban kerül sor az egyes vidékek tüzetesebb leírására. Strabón viszont nagy művének csupán első két könyvét szenteli a matematikai földrajz és általá-

ban az elmélet kérdéseinek, s itt is csupán Eratosthenés nézeteinek bírálata szorítkozik. A hátralevő 15 könyvben a földkerekség akkor ismert és lakott részeit írja le tőle telhető részletességgel, többnyire kerülve az elméleti fejtegetéseket, s mindig a művének bevezetésében megszabott gyakorlati célokat tartva szem előtt.

Az Eratosthenés után következő kutatók közül Strabón Hipparkhost, Polybiost és Poseidóniost emlegeti a leggyakrabban. Hipparkhos az asztronómia művelésében tűnt ki. Földrajzi műve, amelyet csak Strabón révén ismerünk, három könyvből állhatott. Az első könyvben Homérost – Eratosthenés ellenében – ő is a földrajztudomány megalapozójának tekintette, amit Strabón nagy örömmel említ (I. 1. 2). Hipparkhos szerint az asztronómiai ismeretek nélkülözhetetlenek a földrajztudós számára. Strabón ebben teljesen egyetért vele: „Helyesen fejt ki Hipparkhos is Eratosthenés ellen írt munkájában, hogy bár mindenkinek, a közönséges embernek is, a tudománykedvelőnek is illik bizonyos földrajzi ismeretek birtokában lennie, azt az égi jelenségekre és a fogyatkozásokra irányuló megfigyelések nélkül lehetetlen megszereznie” (I. 1. 12).

Művének második könyvében Hipparkhos bírálta Eratosthenésnek a térképrajzolás során a méretek megállapításában követett, csupán megközelítő adatokon nyugvó módszerét. De mivel Eratosthenés ellenében a régibb kutatókat részesítette előnyben, Strabón ezért szigorúan megrótt: „Ugyan ki fogadhatná el hitelesebbeknek az újabbaknál a régiket, akik annyi hibát követtek el a térképrajzolásban, amelyeket joggal rótt meg Eratosthenés, s amelyek ellen Hipparkhos semmiféle kifogást nem emelt?” (II. 1. 11). Hipparkhos, geometriai számításaira hivatkozva, bírálta Eratosthenésnek az egyes földrajzi távolságokra vonatkozó állításait, de Strabón szerint helytelenül, mivel „önkéntes tételek alapján mértanilag cáfolja azt, amit amaz [= Eratosthenés] csak vázlatosan mondott” (II. 1. 34.). Mindamellet Hipparkhos bizonyos helyesbítéseit Strabón mégis elfogadja.

Művének harmadik könyvében Hipparkhos a szélességi körök és a délkörök, valamint a különféle éghajlati tájak meghatározásaival foglalkozik, Eratosthenésnél nagyobb mértékben törekedve a rendszeres tárgyalásra, a földrajznak még tudományosabb, asztronómiai és matematikai módszerű megalapozására. Törekvéseiből azonban, úgy látszik, csak keveset sikerült megvalósítania, legalábbis Strabón szerint, aki szemére veti, hogy „a hibákat részint figyelmen kívül hagyja, részint nem javítja, hanem csak azt bizonygatja, hogy azok hazug vagy ellentmondó állítások” (II. 1. 40). Strabón tehát végül is Hipparkhos ellenében többnyire inkább Eratosthenést veszi védelmébe, mivel túlságosan szűkösnek találja Hipparkhosnak a valóságtól

gyakran elrugaszkodó, pusztán a számok bővületében fogant asztronómiai és matematikai módszerét.

Ennek az irányynak Hipparkhos után még más követői is voltak, de róluk Strabón nem tesz említést, hanem Polybiost emeli ki, akivel, éppúgy, mint Eratosthenésszel, Hipparkhossal és Poseidóniossal, filozófiai vitát folytatni igazi gyönyörűség (II. 2. 1). Polybiost Strabón már történeti művében is követte. Földrajzának írásában szintén mesterének tekintette, mivel Polybiossal lényegében véve azonos nézeten volt a leíró módszert és a földrajz gyakorlati hasznát illetően. A történettudomány e jelesét Strabón kerekén negyvenszer idézi, ami jól mutatja, mennyire azonosította magát Polybios szemléletmódjával, egész világnézetével. A földrajzot mindketten csak annyiban tekintették fontosnak, amennyiben segítségére lehetett a történelmet formáló nagy egyéniségeknek, a hadvezéreknek, az államférfiaknak. Figyelmük nem a világmindenségnek asztronómiai, fizikai és matematikai törvényszerűségei szerint végbemenő mozgására, hanem a cselekvő embernek a föld felszínére korlátozódó gyakorlati tevékenységére összpontosult.

Polybios művéből Strabón főleg Itália és Görögország földrajzának leírása során merített. Hogy a tőle vett adatokat hogyan használta fel, arra vonatkozólag művének azt a részét szokták említeni, amelyben az akhaiok történetét teljesen Polybios alapján adja elő. Ennek a résznek a végén említi, hogy Polybios, saját bevallása szerint, azért foglalkozott olyan részletesen az akhaiok történetével, mivel „bár olyan nagy hatalomra tettek szert, hogy még a lakedaimónokat is fölülmúlták, mégsem ismerték el őket érdemük szerint” (VIII. 7. 3).

De azért hébe-hóba Polybiost is bírálja, nemegyszer némi pajtáskodó iróniával is: „Ámde, kedves Polybiosom, mondhatná valaki, ennek a valótlanlanságnak mily határozott cáfolatát adja a tapasztalás, mégpedig abból kifolyólag, amit te magad mondottál. . .” (II. 4. 3). Főleg az egyes földrajzi távolságokra vonatkozó tévedései miatt marasztalja el: „Óh, te Polybios, aki a távolságokra vonatkozólag a néphit által elfogadott véleményekre támaszkodol nemcsak a Hellason kívül fekvő területeknél, hanem még a hellén földön is, bizony számadással tartozol még részint Poseidóniossal, részint Artemidórosszal és még másokkal szemben is” (X. 3. 5). Kétséges esetekben Strabón inkább kortársainak egybevágó adatait fogadja el, Polybios ellenében: „A mostaniak ugyanis abban egyetértenek, hogy, ha leszámítjuk az utak eltéréseit, egész Ibériának a hosszúsága Pyrénéstől a nyugati oldalig nem nagyobb 6000 stadionnál” (II. 4. 4). De ha effélékben bírálja is Polybiost, földrajzi szemléletmódját egészében véve mégis magáénak vallja.

Poseidónios, mint fentebb már említettük, Strabón igen nagyra becsülte. Történelmi művét éppúgy fölhasználta, mint az Ókeanosról írt földrajzi értekezését. Sokan úgy vélik, hogy kozmológiai, meteorológiai és etnográfiai adatainak jelentős részét Strabón ebből a munkából merítette. Ezt azonban nem lehet bizonyítanunk, mivel szerzőnk sehol sem számol be részletesen Poseidónios e művének tartalmáról. Úgy látszik, csak azt vette át Poseidóniostól, ami állításainak bizonyítására leginkább megfelelt. Strabón az egyes tudósításokat aszerint értékelte, hogy mennyiben hihetők. Örömmel mutatta ki egyes adatok nyilvánvaló lehetetlenségét, s kedvelte a bennük rejlő ellentmondások föltárásában. Hihetetlen, lehetetlen vagy ellentmondó: ez az a három kategória, amelybe a számára elfogadhatatlan tudósításokat – sokszor eléggé mechanikusan – sorolni szokta.

Az Ókeanosról írt művében Poseidónios – Strabón szerint – „legnagyobb-részt geográfus módján jár el, részint egész tisztán, részint matematikus módján” (II. 2. 1). Ugyanitt ő maga mondja, hogy az ebben az értekezésben olvasható állítások közül csak egynéhányat tesz vizsgálat tárgyává „amint éppen kapóra jönnek, de bizonyos mértéknek a betartásával” (uo.). E műről valójában csak annyit tudunk, amennyit itt Strabón idéz és ismertet belőle. Poseidónios nézeteivel általában egyetért. Azt ugyan szemére veti, hogy gyakran túlzottan is matematikai alapokon áll, s hogy „az ő kutatása... sok tekintetben oknyomozó és aristotelési” (II. 3. 8), amit ő mint sztoikus szükségképpen kárhoztat, mivel az ilyesmit „a mieink az okok titokzatos-sága miatt kerülnek” (uo.).

A művének elején tárgyalt elméleti kérdések, mint a föld alakja, az egyes földövek és tájak fekvésének és felosztásának problémái, amelyeket Strabón Poseidónios nyomán tárgyal, számára csupán feltevések. Megtudjuk tőle, hogy Poseidónios egyik tételének szellemében tekinti ő is a földet és az egész világmindenséget gömb alakúnak, s őt követve fogadja el azt a tételt is, hogy „a földnek öt öve van” (II. 2. 1). Poseidóniosnak azonban nemcsak elméleti tételeit, hanem az egyes országokra, így különösen Ibériára, Galliára és Britanniára vonatkozó tudósításait is nagymértékben fölhasználta.

Forrásai közül meg kell még említeni az i. e. 100 táján tevékenykedő ephésosi Artemidóroszt, akit a harmadik könyvtől kezdve mintegy ötvenszer idéz, különösen a Földközi-tenger partvidékének leírása során.

Hellas földjére és Trójára vonatkozó régészeti és földrajzi adatait jórészt a homérosi eposzok kommentátorainak, így a sképsisi Démétriosnak (élt i. e. 200 táján), valamint az őt utánzó athéni Apollodórosnak (i. e. 2. század) a műveiből meríti.

Korának történetírói közül egyebek közt Timagenést, Asiniust, Nikolaos Damaskénost, Delliust, a mitylénéi Theophanést, az artemisi Apollodóroszt,

a sképsisi Métrodóroszt, valamint a myrleiai Asklépiadést említi vagy idézi. Más, régebben élt történetírókat és geográfusokat is szóba hoz, de szavaiból nem derül ki, hogy műveiket valóban olvasta-e?

6. Lássuk most, milyen források alapján írta meg művének egyes könyveit.

Az elméleti alapvetésnek szánt első két könyv fő forrásai (Homéros, Eratosthenés, Hipparkhos, Polybios és Poseidónios) fentebb már ismételtten szóba kerültek.

A harmadik könyvben Ibéria leírása során főleg Poseidónios követi, aki a hispániai Gadeirában (Gadesben) is élt. Ezenkívül Polybiosnak, egyes latin szerzőknek, továbbá Artemidórosnak és Timosthenésnek a műveiből is merít.

Galliának és az Alpok vidékeinek ismertetése folyamán, a IV. és a VI. könyvben Poseidónios, Artemidóros, Asinius és Timagenés a forrásai. Britanniát főleg Pytheás nyomán tárgyalja.

Az Itáliáról szóló fejezetekben (V. és VI. könyv) Polybios mellett egy ismeretlen khorographosra, valamint Artemidórosra támaszkodik. Rómát, s talán Kampániát is személyes tapasztalata alapján írja le, Dél-Itáliát és Sziciliát viszont Polybios, Ephoros, továbbá a syrakusai Antiokhos nyomán.

A Görögországról és Kis-Ázsiáról (elsősorban Troasról) szóló VIII–X. könyv forrásai főleg a homérosi eposzokhoz fűzött filológiai kommentárok, amelyekről fentebb már szó esett. Tróas, valamint az eól vidékek leírásában (XII. könyv) Strabón különösen a sképsisi Démétrios, továbbá Hégésianax adatait használta fel.

A kimmeriai Bosporos és a Pontos vidékeit (XI. könyv) szerzőnk egy régi pontosi hajónapló, továbbá a mitylénéi Theophanés, Mithridatés, az amisosi Hypsikratés és a sképsisi Métrodóros alapján ismerteti.

A Hyrkaniáról és Baktriáról szóló részek tárgyalásában (XI. könyv) Strabón az artemisi Apollodóros, részben pedig Alexandros hadvezéreinek leírásából merített.

A Kaukázus vidékét és településeit (XI. könyv) a mitylénéi Theophanés alapján ismerteti, ugyanígy a Kaukázuson túli területeket és Armeniát is. Az utóbbiak leírásának forrása volt még Antonius parthiai hadjáratának krónikása, Dellius is.

A kolkhisi amazónokról (XII. könyv) szerzőnk Hypsikratés és Métrodóros legendás elbeszélései alapján ad hírt.

Kis-Ázsiát részint személyes tapasztalataira, részint pedig Artemidórosra és Apollodórosra támaszkodva igen behatóan ismerteti (XII. könyv). A földrajzi méretek tekintetében Hérodotost és Eratosthenést követi.

Indiát (XV. könyv) szintén főleg Eratosthenés, részben pedig, eléggé nagy

fenntartásokkal, más szerzők (így Artemidóros, Aristobulos, Déimakhos, Ktésias, Onésikritos stb.) nyomán tárgyalja.

A XVI. könyv főbb forrásai az Alexandros hadjáratairól készült feljegyzések, Eratosthenés, töredékek Poseidónios történeti művéből, mitylénéi Theophanés és Aelius Gallus.

Egyiptom és Líbia leírását (XVII. könyv) a mű legsikerültebb részei közé szokták számítani. E könyv megszerkesztésében Strabón nagyban támaszkodhatott nílusi hajóútja során szerzett tapasztalataira, valamint Artemidóros, Aristobulos és Tanusius műveire. Karthágó hatalmáról Polybios alapján számol be. Művét az előző részekhez csupán függelékszerűen illesztett kiegészítéssel zárja, amelyben a római birodalom hatalmas kiterjedéséről számol be: „[A lakott földnek] legjobb és legismertebb része a rómaiak birtokában van, akik minden megelőző uralkodót felülmúlnak, akiket csak ismerünk...” (XVII. 3. 24).

7. Strabón stílusa egyszerű, közvetlen, keresetlen. Kerüli a dagályosságot, szónokiasságot, az ünnepélyességet. Prózája Polybioséra és az alexandriai filológusok józan előadásmódjára emlékeztet bennünket. Az ő műveiket gyakran használja. Némelykor azonban nehéz megállapítanunk, hogy forrásainak szövegét híven idézi-e vagy ízlésének megfelelően átformálja. Megesik, hogy mondatfűzése laza, szerkesztetlen, hanyag. Műve azonban többnyire olvasmányos.

E nagyszabású alkotásról a századok folyamán eléggé eltérően vélekedtek. Voltak, akik fenntartás nélkül magasztalták, mások lebecsülték. A tárgyilagos bírálónak azonban meg kell állapítania, hogy Strabón geográfája – fogyatékoságai ellenére is – hatalmas alkotás, amely az ókor két nagy jelentős tudósának, Eratosthenésnek és Poseidóniosnak a munkásságáról is megbízhatóan tájékoztat bennünket. Az elődeitől átvett anyagot saját kutatásainak eredményeivel egészíti ki, s így műve az ókori földrajztudomány egész fejlődésének megismerése szempontjából alapvető fontosságú. Találón állapítja meg a nagy gonddal készített, s nemrég közzétett orosz Strabón-fordítás utószavában G. A. Sztratanovszkij, a mű fordítója, hogy szerzőnk „egy egész világot keltett új életre, amely nélküle a mi számunkra jórészt érthetetlen maradt volna”.

Strabón jelentőségét a múlt század elején maga Napóleon is fölismerte. Elrendelte e mű francia fordításának elkészítését és díszes kiadását. Még ma is találónak érezzük az alábbi értékelést, amelyet e nevezetes kiadás bevezetésében olvashatunk: „Azon művek közül, amelyeket az idő megkímélt, kevés akad, amely olyan hatalmas, olyan lankadatlan érdeklődést kelt, mint Strabón Geográfája. A tudománynak majdnem az egész történetét magában foglalja Homérostól Augustus koráig: beszámol a népek eredetéről,

vándorlásairól, a városok alapításáról, a királyságok és köztársaságok berendezkedéséről, a leghíresebb személyiségekről; a tények hatalmas tömegét találhatjuk benne, amelyet másutt hiába keresnénk”.

8. Strabónnak e művét Plinius (i. u. 23–79) és az alexandriai Ptolemaios, az i. u. II. század nagy geográfusa még nem említik. Josephus Flavius (i. u. I. század), Plutarkhos (kb. 50–120. i. u.) és a naukratési Athénaios (i. u. 215. táján) viszont már fölhasználják. A VI. században élt bizánci lexikográfus, Stephanos Byzantinos, valamint a thessalonikai Eustathios (i. u. XII. sz.) nagy tisztelettel emlegeti.

A nyugati világ tudósai Strabón geográfiáját csak a XV. század első évtizedeiben kezdik megismerni. Az itáliai humanista, Giovanni Aurispa 1422-ben vásárolt Konstantinápolyban egy Strabón-kéziratot. Ettől kezdve Itáliában egyre többen foglalkoznak szerzőnkkel. Jelen művének 1471-ben Rómában már egy nyomtatott latin fordítása is megjelent, majd V. Miklós pápa kezdeményezésére 1480-ban egy újabb latin fordítást is kiadtak.

A görög szöveg első nyomtatott kiadása 1516-ban Aldus Manutiusnál hagyta el a sajtót. Ennek alapja egy eléggé romlott kézirat volt. A genfi humanista, Casaubonus két ízben is kiadta a görög szöveget, először 1587-ben, majd pedig Párizsban is 1620-ban. Az utóbbinak a lapszámai szerint szokták idézni még ma is az egyes fejezeteket. 1805–1819 között jelent meg Párizsban e mű 5 kötetes kritikai kiadása, Napóleon kezdeményezésére, francia fordítással kiegészítve. G. Kramer 3 kötetes kiadása 1844–1852 között Berlinben került sajtó alá. A Meineke szintén 3 kötetben tette közzé a görög szöveget Lipszében 1852-ben. C. Müller és F. Dübner kiadása két kötetben Párizsban 1853–58 között hagyta el a sajtót.

A. Meineke szövegkiadása 1903-ban Lipszében a Teubner Gyűjteményben is megjelent, 3 kötetben. A jelen fordítás is ennek a kiadásnak az alapján készült. Fontos még: Lasserre F. Strabon, Géographie. III–IV. Paris, Les Belles Lettres 1966. Strabonis Geographica. Rec. W. Aly Libri I–II. Bonn. 1968.

A legjobb kézirat a Codex Parisinus 1397 (A), de ez csak az első 9 könyvet tartalmazza; mind a 17-et csak a Parisinus 1393, de ebben is vannak hiányok, főleg a 7. könyvben. Az újabban felfedezett kézirat töredékekre vö. W. Aly, Strabon von Amaseia. Untersuchungen über Text und Quellen der Geographica. München 1960. 397.

Modern fordításai:

Angolul: Jones, H. L., The Geography of Strabo. With an English translation. In eight volumes. London 1917–1932¹.

Franciaul: De la Porte du Theil, Coray et Letronne. Géographie de Strabon. 5 vol. Paris 1805–1819.

Tardieu, A. Géographie de Strabon. 4 vol. Paris 1867–1890.

A G. Budé – sorozat kétnyelvű (görög–francia) Strabón – kiadása még nem teljes.

Németül: C. G. Groskurd: Strabo's Erdbeschreibung in siebzehn Büchern ... 4 kötet. Berlin-Stettin. 1831–34.

K. Kärcher, Strabo's Geographie übersetzt. Stuttgart 1851. A. Forbiger, Strabo's Erdbeschreibung übersetzt und durch Anmerkungen erläutert. 4 kötet. Stuttgart 1856–1860. Aly, W. Strabons Geographika in 17 Büchern. Bonn 1957.

Olaszul: Buonaccivoli, A. La geografia di Strabone tradotta in volgare Italiano. I. Velence 1662; II. Ferrara 1665.

Oroszul: Sztrabon Geografija v 17 knyigah. Ford: G. A. Sztratanovszkij. Moszkva 1964.

Magyarul eddig csak egy rész jelent meg Dr. Földy József fordításában: Antik Tanulmányok. IV [1957], 337–362, Borzsák István magvas bevezetőjével (uo. 335–336).

IRODALOM

Aly, W. i. m.

Aly, W. – Honigmann, E. Strabon. In: RE. [Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Herausg. von Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus] IV. A. 1. [1931]. 76–155.

Aujac, G. Strabon et la science de son temps. Paris 1966.

Berger, H. Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen. Berlin 1887–1893. Leipzig 1903².

Bunbury, E. H. History of ancient geography. London 1883.

Dubois, M. Examen de la géographie de Strabon. Paris 1891.

Sztratanovszkij, G. A. Sztrabon i jego „Geografija”. Moszkva, 1964. Id. mű 775–790. old.

ELSŐ KÖNYV

I.

1. Ha van tudomány, amellyel a bölcselőnek egyáltalában még foglalkoznia kell, akkor a földrajz az, amelyet vizsgálódásunk tárgyául választottunk. Véleményünk helyessége mellett számos körülmény bizonyít. Azok ugyanis, akik először szánták rá magukat vele foglalkozni, körülbelül ezek voltak: Homéros, milétosi Anaximandros és a vele egy városból való Hekataios, ezeket Eratosthenés is említi; azután Démokritos,¹ Eudoxos, Dikaiarkhos, Ephoros és sokan mások; továbbá az utánuk következők, így Eratosthenés, Polybios és Poseidónios bölcselők. A sokoldalú tudás, amely nélkül lehetetlen e célt elérni, csak annak a tulajdona, aki mind az isteni, mind pedig az emberi dolgokat fürkészi; márpedig e dolgok tudományát nevezik bölcsesletnek. Hasonlóképpen igen nagy a haszna mind az államtudományokra és a kormányzati ügyekre nézve, mind az égieknek, meg a földi és tengeri lényeknek, a növényeknek, terményeknek és minden egyéb másnak az ismeretére nézve, s ezért olyan férfiút kíván, aki az élet helyes elrendezését és boldogságát szíven viseli.

2. A mondottakat vegyük egyenként még tüzetesebb vizsgálat alá. Vegyük először is azt, hogy helyesen állítottuk mind mi, mind elődeink, köztük Hipparkhos is, hogy a földrajzi tudománynak Homéros az atyamestere, aki nemcsak költői tehetségével múlja fölül elődeit és összes utódját is, hanem, hogy úgy mondjuk, az állami életre vonatkozó tapasztalataival is. Ennek következtében nemcsak az eseményeket tanulmányozta gondosan, hogy minél többet megismerhessen és az utókorra örökíthessen, hanem az egyes vidékeket, az egész lakott földet, meg a tengert is. Az elméletben való utazással ugyanis nem jutott volna el a föld legvégső határaihoz.

3. Először is kimondta, hogy a földet az Ókeanos veszi körül, ahogyan valóban van is. Azután egyes vidékeket megnevezett név szerint is, másokra pedig csak ismertető jegyekkel utalt: így Libyát, Aithiopiát, a sidóniakat és az erembosokat, akik alkalmasint barlanglakó arabok voltak, határozottan megnevezi, de a napkeleten és napnyugaton levő vidékekről csak gyanítja, hogy az Ókeanos mossa a partjukat. Innen van, hogy szerinte a nap ebből emelkedik föl s ebbe száll alá s ugyanígy a csillagok is:

És első sugarát amidőn a mezőkre nyilazta
Hélios, Ókeanos szelid és mély áradatából
lépve az égre –

(II. VII. 421.) D.

S Ókeanosba bukott tündöklő fénye a napnak
s vont a tápláló földekre megint a sötét éjt

(II. VIII. 485.) D.

és hogy szerinte a csillagok és csillagképek is az Ókeanosban szoktak
fürödni² (II. V. 6.).

4. Leírja a nyugaton lakó emberek boldogságát is, a kellemes éghajlatot,
minthogy természetesen jól ismeri Ibéria³ gazdagságát, melyért küzdött
már Héraklés is, későbbben meg a phoinikiiaiak, akik igen nagy hatalomra is
szert tettek, végül pedig a rómaiak. Hiszen itt fujdogálnak a zephyrek, ide
C₃ helyezi a költő az élysioni⁴ mezőt, mert szerinte az istenek Menelaost⁵ ide
szándékoznak küldeni:

Ámde az istenek Élysion mezejére, s a földnek
Végire küldenek el, hol a szőkehajú Rhadamanthys⁶
Úr, s hol a legkönnyebb lét várja a földilakókat:
Hó nem esik, viharok sose dűlnak, nincs soha zápor,
Éleshangu Zephír szele fú csak folyton e tájon,
Ókeanostól jó

(Od. IV. 563.) D.

5. És ott vannak Maurusia nyugati partvonalá előtt a boldogok szigetei,⁷
ahol Ibériának és Maurusiának határai már-már összeérnek. Már az el-
nevezésből is világos, hogy azért tartották azokat boldogoknak, mert az
ilyen fekvésű vidékekhez közel voltak.

6. Ámde világosan mondja, hogy az aithiopsok az Ókeanos mellett a világ
végén vannak:

– Kik két részre oszoltan a szélső népe a földnek.

(Od. I. 23.) D.

Mint későbbben ki fogjuk mutatni, azt sem mondja rosszul, hogy „két részre
oszoltan”. Hogy az Ókeanos partján laknak, bizonyítja a következő hely:

Ókeanos mellé, lakomára, az aithiopsokhoz
ment Zeus még tegnap

(II. I. 423–24.) D.

Hogy a világ vége északon is az Ókeanos partvidéke, azt csak sejteti, midőn
a Medvéről ezt mondja:

S egymaga nem fürdik csak meg soha Ókeanosban.

(II. XVIII. 489; Od. V. 275.) D. D.

A Medvével vagy Szekérrel ugyanis az északi sarkkört⁸ jelzi: mert más-
különb, minthogy ugyanazon a mindig látható helyen annyi sok csillag
megfordul, nem mondta volna, hogy „egymaga nem fürdik csak meg soha
Ókeanosban”. Éppen ezért helytelenül vádolják őt tudatlansággal, mintha
a két Medve helyett csak egyet ismert volna; hiszen nem is valószínű, hogy
a másikat csillagképnek már akkor állapították volna meg, hanem csak
azóta ismerik a görögök, amióta a phoinikiiaiak fölfedezték, megnevezték
és a hajózásban használták, miként Bereniké haját és a Kanóbst⁹ is csak
nem régen nevezték meg, soknak meg, mint Aratos¹⁰ is mondja, még most
sincs neve. Kratés¹¹ is helytelenül javítja ki tehát:

És egyedül csakis ő... nem fürdik az Ókeanosban,

mert figyelmen kívül hagyja azt, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni.
Hérakleitos¹² már jobban fogja föl és közelebb jár Homéroszhoz, amikor
hasnólan a Medvét említi a sarkkör helyett: „A hajnal és az est között
a Medve a határ, s a Medvével szemközt fú az aetherben lakozó Zeus
szele”. A nap keltének és nyugtának ugyanis nem a Medve, hanem a sark- C₄
kör a határa. A Medvével tehát, amelyet Szekérnek is nevez, s amely sze-
rinte szemmel tartja az Óriont,¹³ a sarkkört jelöli, az Ókeanossal pedig,
amelybe a nap lenyugszik s amelyből fölkel, a láthatárt. Bár azt mondta,
hogy ott helyben megfordul és nem fürdik meg az Ókeanosban, tudta, hogy
a sarkkör van a láthatár legészakibb pontján. Következőleg, ha ezen fel-
fogással összhangba hozzuk a költői kifejezést, úgy kell értenünk a dolgot,
hogy a földi láthatár megfelel az Ókeanosnak; a sarkkör pedig a földet
lakóhelyünk legészakibb pontján érinti, amennyire ez észrevehető, tehát
a költő szerint a föld ezen részét is mossa az Ókeanos.¹⁴ Ismeri a leg-
északibb vidéken lakókat is, akiket ugyan névleg nem nevez meg (hiszen
még most sincs mindnyájuknak közös nevük), de megkülönbözteti őket

életmódjuk alapján, amennyiben „nomádoknak, derék kancafejőknek és szűkös viszonyok közt élő tejivóknak” mutatja be őket¹⁵ (II. XIII. 5., 6.).

7. Másképpen is kimutatja, hogy az Ókeanos körben veszi körül a földet, midőn pl. Héra így szól:

Látogatóba megyek peremére a dúsölü földnek,
Ókeanoshoz, az isteni őshöz.

(II. XIV. 200.) D.

Azt mondja ugyanis, hogy az Ókeanos a föld egész határszélével érintkezik, ez a határszél pedig körben húzódik körül. Akhilleusz pajzsának a készítésénél az Ókeanos kör alakban rajzolja a pajzs peremére.¹⁶ Ugyancsak sokoldalú tudását bizonyítja az is, hogy nem ismeretlen előtte az Ókeanos időszakos áradása és a visszafelé folyó Ókeanos apadása, mint mondja:

Háromszor kiereszti naponta, de újra beszívja

(Od. XII. 105.) D.

S ha nem is háromszor, hanem kétszer, talán tévedt vizsgálódásában, vagy a szövegben keresendő a hiba, mondani azonban ilyesmit akart. A „csendes folyásúból”¹⁷ kifejezésben is megvan az áradásra való utalás, mint amelynek szelíd és nem éppen a folyó folyására emlékeztető az emelkedése. Minthogy azt mondja, hogy a sziklákat a víz majd elborítja, majd csupaszon hagyja, és hogy az Ókeanos folyó, Poseidónios arra következtet, hogy ezzel a dagályból beálló áradatot jelzi. Az első igaz, a második azonban nem állja meg a helyét: az ár emelkedése ugyanis nem hasonlít a folyamok folyásához, alászállása pedig még kevésbé. Valószínűbb Kratésnek a tanítása. Azt mondja Homéros, hogy az Ókeanos mélyfolyású, önmagába folyik vissza és tulajdonképpen folyó. Ő azonban csak az Ókeanos egy részét mondja folyónak és nem az egészet, csak egy részéről állítja, hogy folyamszerű C 5 folyása van, midőn azt mondja:

Majd mikor Ókeanos sebes áradatát odahagyta
Bárkánk, szélesutú tenger vizein tovasiklott
Aiaie szigetéhez;

(Od. XII. 1.) D.

Tehát az nem az egész Ókeanos, csak az Ókeanosban levő folyónak az áramlása, amely csak egyik része az Ókeanosnak, és ezt Kratés kiáradásnak és öbölnek tartja, amely a téli fordulati körtől a déli sarkig húzódik. Aki

ezt a részt elhagyja, az még benne lehet az Ókeanosban, de aki az egész Ókeanos elhagyja, az már nem lehet benne az egészben. Homéros azt mondja:

Majd mikor Ókeanos sebes áradatát odahagyta
bárkánk, szélesutú tenger vizein tovasiklott

E vizeken nem lehet mást érteni, csak az Ókeanos. Ha másként fogja föl valaki a dolgot, akkor arra az eredményre jut, hogy az Ókeanosból kijutva az Ókeanosba ért. Ez azonban már bővebb vizsgálódást igényel.

8. Hogy a lakott föld sziget, e következtetésre elsősorban az érzéki észrevételnek és a tapasztalásnak kell bennünket rávezetnie. Ahol csak az emberek a föld széléig eljuthattak, mindenütt tengert találtak, amelyet Ókeanosnak nevezünk. Ahol pedig erről szemlélet alapján nem lehetett meggyőződni, ott az ész bizonyítja. A keleti oldal India mellett s a nyugati Ibéria és Maurusia mellett mind déli, mind északi irányban körös-körül messzire egészen behajózható; a hátralevő rész, amelyet eddig hajóinkkal el nem értünk, mivel az ellenkező irányban hajózók egymással még nem találkoztak, nem lehet sok, ha az egymásnak megfelelő és általunk elért távolságok alapján utána számítunk. Nem valószínű, hogy az Atlanti-óceán kettős tenger, amelyet szűk s az áthajózást megakadályozó földszorosok zárnak el, hanem ellenkezőleg, összefüggő és folytatólagos egészet alkot. Akik ugyanis körül akarták hajózni, s azután visszafordultak, nem mondták azt, hogy valami szembeeső és a további előrehajózást megakadályozó szárazföld tartotta őket vissza, hanem a szükség és a magukra hagyatottság, minthogy a tengeren más semmi sem akadályozza a hajózást. És ez azzal is jobban összeegyeztethető, ami a tengerrel az ár, illetőleg az apály alkalmával történik: a változások ugyanis, a dagály és az apály, mindenütt ugyanolyan, vagy legalábbis nagyon kevésbé eltérő módon mennek végbe, tehát egy tengeren és egyetlen ok következtében áll elő a mozgás.

9. S nem tud engem meggyőzni Hipparkhos, amikor e nézettel szemben azt vitatja, hogy az Ókeanoson ez nem mindenütt egyformán történik, sőt, C 6 hogyha még ezt elismerjük is, akkor sem következik belőle, hogy az egész Atlanti-óceán körben összefolyik – s a nem egyformán történő áradásra tanúul babyloniai Seleukosra¹⁸ hivatkozik. Mi pedig az Ókeanosra és az árapályra vonatkozólag bővebb felvilágosítás végett Poseidóniosra és Athénodórosra¹⁹ utalunk, akik az erre vonatkozó vizsgálódásban elég erősen tartják magukat. Jelenleg beérjük annak a hangoztatásával, hogy a mi véleményünk a jelenségek egyforma módon történő végbemenetelének jobban megfelel, hogy az égitestek is egymás közt jobban maradnak össze-

kötve az innen fölszálló kigőzölögés által, ha a földet körülvevő tenger nagyobb.²⁰

10. Amilyen jól ismeri a költő a föld szélső területeit és a földet kör alakban körülvevő tengert, ugyanolyan jól ismeri a belső tenger környékeit is és erről is éppen olyan világosan beszél. Ezt ugyanis az Oszlopoktól²¹ kezdve a következők veszik körül: Libya, Aigypotos, Phoinkia, azután a Kypros körül húzódó részlet, majd a solymosok, a lykiaiak, a káriaiak, továbbá a Mykalé és Tróas között elterülő tengerpart az előtte levő szigetekkel; ezek mindegyikéről megemlékezik; továbbá még a Propontis és az Euxeinos mellékéről egészen Kolkhisig és Iasón hadi vállalkozásának színhelyéig. És, minthogy ismeri a kimmerieket, a kimmeri Bosporost²² is ismeri, semmi esetre sem voltak előtte ismeretlenek, ha a nevüket ismerte, hiszen az ő idejében, vagy legalábbis nem sokkal előbb a Bosporostól Ióndig az egész vidéket bekalandozták. Röviden céloz országuk ködös éghajlatára is, mint mondja:

Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe
És felhőbe takartan; a nap rájuk soha nem néz. . .

Vészteni éj feszül egyre e gyarló földilakókra.

(Od. XI. 14–19.) D.

Ismeri az Istrost is, minthogy megemlékezik a mysiaiakról, erről az Istros mentén lakó thrák néptörzsről. Ismeri folytatólag az egész tengerpartot, amely a Péneiosig a thrákoké, minthogy megnevezi a paiónokat, Athost, Axiost s az előttük levő szigeteket. Azután következik a hellének partvidéke a thesprótok földjéig, amelyről teljes egészében megemlékezik. Ismerte Itália kiágazásait is, minthogy nevükön említi Temesát és a szicíliaiakat; továbbá Ibéria kiszögelléseit és lakosainak boldogságát is, de erről már kellő helyen megemlékeztünk. Ha közben hiányok mutatkoznak, elnézők lehetünk: hiszen még a vérbeli földrajzíró is sokat mellőz a részletekben. Elnézők leszünk, ha az elbeszélő modorban és tanító célzattal előadottak közé meseszerű dolgok szövődnek; emiatt nem szabad meg-
C 7 rónunk. Mert nem igaz ám az, amit Eratosthenés mond, hogy a költőnek a célja csak a lélek gyönyörködtetése, a tanítás azonban nem; ellenkezőleg, igen értelmes férfiak, akik a költészet mivoltáról elmélkedtek, azt mondják, hogy a költészet a bölcséletnek némileg a kezdete. Eratosthenés véleményéhez majd még több szavunk lesz, s akkor a költőről újra esik szó.

11. Arra nézve, hogy Homéros volt a földrajz első művelője, egyelőre legyen elég az, amit eddig mondtunk. Híresek azonban követői is, azok

a tekintélyes és a bölcsélet terén otthonos férfiak, akik közül Eratosthenés kettőt említ Homéros után elsőként, Anaximandrost, Thalés tanítványát és polgártársát, és milétosi Hekataios. Amaz adott ki ugyanis először térképet, Hekataios pedig egy iratot hagyott hátra, amelynek hitelessége egyéb irataiból bizonyítható.

12. Mondhatni, sűrűn hangoztatott állítás, hogy ehhez sokoldalú tudásra van szükség. Helyesen fejt ki Hipparkhos is Eratosthenés ellen írt munkájában, hogy, bár mindenkinek, a közönséges embernek is, a tudománykedvelőnek is illik bizonyos földrajzi ismeretek birtokában lennie, azt az égi jelenségekre és a fogyatkozásokra irányuló megfigyelések megítélése nélkül lehetetlen megszereznie. Így például a szélességi fokok megvizsgálása nélkül lehetetlen meghatározni, vajon az egyiptomi Alexandria északra vagy délre van-e Babilóntól, vagy hogy milyen távolságra fekszik tőle. Hasonlóképpen lehetetlen volna pontosan meghatározni a nap- és holdfogyatkozások tekintetbe vétele nélkül, hogy valamelyik vidék többé vagy kevésbé keletre vagy nyugatra fekszik-e, így mondja ezt Hipparkhos.

13. Valamennyien, akik megpróbálják elsorolni egy-egy vidék sajátosságait, híven tartják magukat az égi jelenségekhez és a geometriához, ismertetve mindazt, ami azok alakzatára, nagyságára, távolságára, földrajzi fekvésére, továbbá melegségi és hidegségi, egyszóval éghajlati viszonyaira vonatkozik. Ha az építőmester, aki egy ház építéséhez fog, és az építőművész, aki egy várost akar fölépíteni, mindezekkel előre számol, mennyivel inkább meg kell ezt tennie annak, aki az egész földet teszi vizsgálódása tárgyává; bizony ennek sokkal jobban kell ügyelnie. Kis területen az északra vagy délre való elhajlás nem okoz nagy különbséget, de ha az egész föld kerekességét vesszük – északra Skythiának és a keltáknak, délre pedig az aithiopsoknak a határa van –, ez már nagyon nagy különbség. Éppen így vagyunk azzal is, vajon India vagy Ibéria környékén lakik-e valaki, mint-
C 8 hogy ismereteink szerint egyik a legkeletibb, a másik pedig a legnyugatibb vidék, s bizonyos mértékben egymás ellenlábásainak mondhatók.

14. Minden olyan dolog tehát, amely magyarázatát a napnak és a többi csillagnak a mozgásában, azonfelül a középpont felé való törekvésben találja, arra kényszerít bennünket, hogy tekintetünket az égre s az égitesteknek mindenki fiától látható jelenségeire irányozzuk. Ezekben azonban a lakóhelyeket illetően igen nagy eltérések vehetők észre. Ki tudna ugyanis az egyes vidékek közt mutatkozó különbségek fejtegetése kapcsán jó és alapos felvilágosításokkal szolgálni, ha ezekkel a dolgokkal legalább párányi mértékben nem foglalkozik? S noha ilyen anyagnál, éppen közérdekű voltánál fogva, lehetetlen mindent beható vizsgálat tárgyává tenni, annyi,

amennyit a művelt ember magáévá tehet, mégiscsak jogosan megkövetelhető.

15. Aki pedig egyszer ilyen szellemi magaslatra emelkedett, az nem idegenkedik többé az egész föld vizsgálatától sem. Hiszen nevetséges volna, ha az, akinek van bátorsága foglalkozása körébe vonnia az égitesteket s azokat ismeretszerzés céljából értékesítenie, az egész földet illetőleg, amelynek a lakott föld csak egy része, mit sem törődne azzal, hogy az mekkora, milyen, s hogy hol foglal helyet a mindenségben, sem azzal, vajon csak egy része, azaz csak a mienk lakott-e, vagy több része is, és milyen mértékben; nemkülönben, hogy a lakatlan rész mekkora, körülbelül milyen és miért lakatlan. Úgy látszik tehát, hogy a földrajz igen szoros kapcsolatban áll a meteorológiával és a geometriával, amennyiben a földi jelenségeket egy egészbe kapcsolja össze az égiekkel, mint amelyek igen közel állanak egymáshoz, de korántsem annyira:

Amilyen magasan van az égbolt.

(II. VIII. 16.) D.

Vegyük még hozzá azután e széles körű tudáshoz a földi dolgoknak az ismeretét, így az állatokét és a növényekét, továbbá mindazokét, amelyeket – akár hasznosak, akár ártalmasak – a föld és a tenger létrehoz, s azt hiszem, hogy állításom valósága még szembeszökőbb.

16. Hogy pedig mindezeknek tudása nagy hasznára van annak, aki ezekkel az ismeretekkel rendelkezik, azt a régi tanúság és a józan ész egyaránt bizonyítja. A költők azok ugyanis, akik azt mondják, hogy azok a hősök voltak a legokosabbak, akik sokszor és sokat utaztak és barangoltak. Ezért a különféle emberek városainak és gondolkodásmódjának megismerését igen nagyra tartják. Nestór is eldicsekszik azzal, hogy érintkezésbe lépett a lapithákkal, mégpedig az ő meghívásuk folytán:

Hozzájuk térve Pylosnak

Távoleső földjéről, mert hívtak csapatukba:

(II. I. 270.) D.

Hasonlóképpen Menelaos:

Kyprost, Phoinikiát meg Egyiptomot érve hajóval,
S aithiopok, sidónok, erembos-nép birodalmát,
S Libyát is, ahol szarvval születik meg a bárány;

s mindjárt hozzáteszi azon vidék sajátosságát is:

Mert hisz hármát is ellik a nyáj ott egy kerek évben.

(Od. IV. 86.) D.

Az egyiptomi Thébairól pedig azt mondja:

C 9.

... egyiptomi nő, hol a termő föld az ilyenben
Legdúsabb: sok a hasznos fű ott és sok a gyilkos;

(Od. IV. 229.) D.

és

S száz kapujának mindegyikén kétszáz lovasember
Fér át, mind egyszerre lovakkal meg szekerekkel;

(II. IX. 383.) D.

Mindez ugyanis a gondolkodóképesség fejlesztésére szolgáló igen jó előkészület: megismerni egy-egy vidék természetét, az állatok és növények fajait, sőt még a tenger birodalmát is! Bizonyos mértékben ugyanis két-éltűek vagyunk, azaz éppen annyi közünk van a szárazföldhöz, mint a tengerhez. És Héraklésről széles körű tapasztalatainál és ismereteinél fogva jogosan mondható, hogy

Híres a nagy munkákról

(Od. XXI. 26.) D.

Amit tehát kezdetben mondtunk, azt a régi tanúság és a józan ész bizonyítja. Véleményem szerint azonban jelen tárgyalásunk szempontjából különösen bizonyító erejű az a tétel, hogy a földrajz javarészt nélkülözhetetlen az államok kormányzásánál. A tettek mezeje ugyanis a tenger és a föld, amelyet lakunk; a kisebbek részére kisebb, a nagyobbak részére nagyobb, az egész azonban, amelyet tulajdonképpen lakott földnek nevezünk, igen nagy, úgyhogy ez a legnagyobb tettek mezejének mondható.

A hadvezérek között pedig azok a legnagyobbak, akik tudnak uralkodni szárazon és vízen, akik a népeket és városokat egyetlen hatalomba és politikai szervezetbe tömörítik. Világos tehát, hogy a földrajz egészben véve kapcsolatba hozható a hadvezérek cselekedeteivel, amennyiben megismerteti velünk a szárazföldeket és tengereket, akár kívülről esnek, akár az egész lakott föld határain belül. Ez az ismeret azonban csak azok számára való, akik tekintetbe veszik azt, vajon bizonyos dolgokkal így van-e vagy másképpen, vajon ismeretesek-e vagy ismeretlenek? Mert jobban intézhetnek el mindent, ha tudják, hogy a tartomány mekkora, esetleg milyen fekvésű, s éghajlati viszonyaiban is, meg önmagában is milyen különbségeket mutat föl. Minthogy azonban mindegyik a föld más-más részén uralkodik, s más helyen és más okból fog vállalatokba s terjeszti ki még jobban birodalmának határait, így mindent nem ismerhetnek meg sem ezek, sem a földrajzírók, hanem mindkettőnél észrevehető a kisebb vagy nagyobb fokú tudás. Még akkor sem igen volna lehetséges, hogy minden egyformán ismeretes legyen, ha az egész lakott föld egyetlen ember uralma és kormányzata alatt állana; még úgy sem volna az lehetséges, csak a közelebb esőket ismernők jobban. És helyénvaló is volna ezeket bővebben megvilágítani, hogy ismeretesebbé váljanak, mert ezekkel közelebbről érintkezünk. Azért tehát nem kell csodálkoznunk azon, hogy az egyik földrajzíró az indusoknak, a másik az aithiopsoknak kedvez, ismét másik pedig a görögöknek meg a rómaiaknak. Hiszen indiai földrajzíróhoz csak nem volna illő úgy sorolni elő Boiótia helyeit, mint ahogyan Homéros teszi:

Ők Hyriét lakták, meg a sziklás aulisi földet,
Skhoinost és Skólost...

(II. II. 496.) D.

Ezt megtehetjük mi; viszont azonban az indus helyeket így és egyenként nem sorolhatjuk fel, de nem is volna célszerű, márpedig ennek az ismeretnek a terén a célszerűség a fő irányadó szempont.

17. És ez kicsinyben is világosan látható, mint pl. a vadászatnál, mert bizony nagyobb sikerrel vadászhat az, aki ismeri az erdő tulajdonságait és kiterjedését. A táborhelynek jó megválasztásához, az ellenségnek törbe csalásához és a meneküléshez szintén csak az ért, aki ismeri a vidéket. Nagy dolgokban pedig annál szembeötlőbb, minél nagyobb győzelem következett be a tudás nyomában, s minél nagyobb vereség a tudatlanság folytán. Bizony Agamemnón serege is szégyenkezve tért vissza, mikor Tróas helyett Mysiát dúlta fel. A perzsák és libyiaiak pedig a hajózható szorosokat zsáktutaknak tartva majdnem nagy veszedelemben jutottak s ott hagyták tudat-

lanságuk emlékjeleit, mégpedig amazok a khalkisi tengerszoros mellett Salganeus sírját,²³ akit a perzsák megöltek, mert hajóhadukat állítólag árulásból vezette a maliai öböltől azon szoros felé; emezek meg Pelóros emlékét, akit szintén hasonló okból öltek meg. Xerxés hadjárata alatt Hellas telve volt hajóroncsokkal; az aiólok és iónok kivándorlása is sok hasonló kudarcról tett tanúságot. Viszont vannak olyan esetek is, amelyek a helyismeret következtében szerencsésen végződtek. Így mondják, hogy a thermopylai-i szorosban a perzsák, mivel Ephialtés megmutatta nekik a hegyeken át vezető gyalogösvényt, fölébe kerekedtek Leónidás seregének, s a barbárok a hegyszorost elfoglalták. Ámde mellőzve a régi dolgokat, erre nézve én elegendő bizonyítéknak tartom a rómaiak mostani hadjáratát a parthusok ellen. Hasonlóképpen elég a germánok és kelták ellen viselt hadjáratra hivatkoznom, ahol a barbárok a terep felhasználásával viseltek háborút átjárhatatlan mocsaras vidéken, erdőségben és kietlen területeken; azok számára, akik a terepet nem ismerték, a közelséget is távolsággá változtatták, s eltitkolták az utakat, az élelmiszerforrásokat s egyebeket.

18. A földrajz tehát, amint mondtunk, nagyjából vezető állásban levő férfiak életét és szükségleteik kielégítését szolgálja; ámde még az erkölcsi kérdéseket fejtegető bölcsélet és az államtudomány nagy része is a vezető állásban levők érdekeit munkálja. Ezt a következőképpen bizonyíthatjuk be: a különféle államformákat a kormányformák szerint határozzuk meg: az egyiket például egyeduralomnak mondjuk, amelyet királyságnak is nevezünk, a másikat az előkelők uralmának, a harmadikat pedig népuralomnak. És államformát is ugyanannyit különböztetünk meg, amelyeket ugyanúgy nevezünk, minthogy kialakulásuk eredete azoktól származik. Más törvény ugyanis a király parancsa, mint az előkelők törvénye, más végre a nép határozata. Az államforma képét és jellegét pedig a törvény adja meg. Ezért mondják némelyek, hogy a jogon azt kell érteni, ami az erősebbnek használ. Ha tehát az állambölcsélet nagyobb részben a vezető állásban levők érdekeit szolgálja, akkor összevetve ezt amazzal mégis lehet ennek valamelyes előnye.

19. Ámde ez az előny a gyakorlati életre nézve kiható; tárgyunk azonban nem csekély áttekintést kíván, mind a művészetek, a matematika és a természettudományok terén, mind a történelem és a regeköltészet ágaiban is, mely utóbbiaknak viszont a gyakorlati élethez semmi közük sincs. Ha például az ember el akarja mondani Odysseusnak, Menelaosnak, vagy Iasónnak a bolyongásait, egyáltalán nem olyan gondolkodást fog visszatükröztetni, amilyent a gyakorlati téren mozgó ember vár, kivéve akkor, ha a szükséges eredmények hasznos példáit is belekeveri, de nemes szóalkozást igenis nyújthat annak, aki fölkeresi azon helyeket, amelyek a rege-

költésre alkalmat szolgáltatottak. Fölkeresik ugyan a kereskedők is ezeket híruk és kedvességük miatt, de csak kis mértékben, mert, mint természetes is, inkább az teszi buzgólkodásuk tárgyát, ami hasznukra van. Éppen ezért a földrajzírónak azokra nagyobb gondot kell fordítania, mint emezekre. Ugyanígy áll a dolog a történelemmel és a matematikával is; mert ezekből is inkább a hasznosat és a hitelt érdemlőbbet kell kiválasztani.

20. Ámde, mint mondtuk, az ilyen vállalkozásnak a geometriára és a csillagászatra van legnagyobb szüksége. És ugyancsak szüksége is van reájuk, mert a földrajzi alakulatokat, az éghajlatot, a nagyságviszonyokat s más, ezek körébe tartozó dolgokat ilyen módszer nélkül lehetetlen helyesen fölfogni. De amennyiben az egész föld felmérésére vonatkozó dolgok más munkákban vannak föltüntetve, itt pedig el kell fogadnunk az azokban kimutatott eredményeket, s azoknak hitelt kell adnunk, tegyük föl tehát mi is, hogy a mindenség gömb alakú, de gömb alakú a föld felülete is, még előbb azonban fogadjuk el a testeknek egy központ felé való törekvését is. Ez ugyan nagyon közel áll az érzéki észrevételhez és az uralkodó fölfogáshoz, de hogy vajon valóban úgy van-e, nézzük egy kissé közelebről. Hogy a föld gömb alakú, annak távolabbi bizonyítéka a központ felé való törekvés és a testeknek súlypontjuk felé való hajlása, közelebbi bizonyítékai pedig C 12 a tengereken és az égen mutatkozó jelenségek, ezenkívül tanúskodhatik még mellette az érzéki észrevétel és a közfelfogás. Világos ugyanis, hogy a tenger felületének kidomborodottsága gátolja meg a hajósokat abban, hogy a távoli és szemükkel egyenlő magasságban levő fényt meglássák. A szemük magasságánál magasabbra függesztett dolgok láthatók, bár azoktól távolabb vannak, úgyszintén a szem is meglátja az előbb még nem látható dolgokat, ha magasabb pontról nézi őket. Ezt bizonyítja a költő is a következő sorral:

... s Odysseus meglátta közelben a földet,
Vizgán nézve, midőn egy nagy hullám fölemelte.

(Od. V. 393.) D.

És az alacsony fekvésű vidék is mindig jobban és jobban kidomborodik, ha feléje hajóznak, s ami kezdetben alacsonynak tetszett, mind jobban kiemelkedik. Az égitestek körforgása is világosan látható, részint más módon, részint a napóránál tapasztalható jelenségekből. Ebből, ha gondolkozunk, nyomban rájöhethetünk arra, hogy azon esetben, ha a föld a végtelenben gyökerezne, ilyen körforgás nem történhetne meg. Ami a szélességi fokokat illeti, azokat a lakott helyekről szóló részben fogjuk fejtegetni.

21. Most pedig vegyünk ismertnek néhány olyan dolgot, amelyek a keres-

kedőnek is, meg a hadvezérnek is hasznára vannak. Mert az égi jelenségeket és a föld helyzetét illetőleg nem szabad ám olyan tudatlannak lennie, hogy lélekjelenlétét elveszítse, ha esetleg olyan helyre vetődik, ahol valamely égi jelenség eltér az égen általában tapasztaltaktól, és így szóljon:

Kedveseim, keletet, nyugatot nem tudva ülünk itt,
Nem tudjuk, hogy merre bukik le a földre sugárzó
Nap, s hogy merről kél.

(Od. X. 190.) D.

Viszont olyan pontos tudásra sincs szüksége, hogy alaposan ismerje a napnak és a csillagoknak mindenütt egységesen bekövetkező fölkelését, le-tűnését és delelését, a sarki magasságokat és a függőleges magasságot, és mindazt, ami mind a láthatár, mind a sarkkör változásaiban együtt akár látszólag, akár valósággal különbözőképpen jelenik meg. Egynémely dologba nem szabad nagyon belemerülnie, kivéve, ha bölcselői vizsgálódás céljából történik, másokban meg hinnie kell, még ha nem látja is be: miért. Annak a kutatása ugyanis egyedül a bölcselőnek a dolga, a politikusnak már erre nincs annyi ideje, vagy legalábbis nem mindig. Ezt a munkát bizony nem olvashatja olyan kevés tudású és műveletlen ember, aki még földgömböt sem látott, s nem látta sem a rajta található párhuzamos, sem az ezekre merőleges és rézsútos köröket, sem a térítőnek, az egyenlítőnek meg C 13 az állatövnek a helyzetét, mely utóbbin áthaladva a nap fordul, s kioktat bennünket az éghajlati és légváltozási különbségekre. Aki ugyanis ezeket a láthatárra és a sarkkörökre vonatkozó dolgokat és a matematika elemeit ismeri, egészen más szemmel fogja kísérni itt közölt fejtegetéseimet. Akinek azonban fogalma sincs az egyenes vagy görbe vonalról, a körről, a gömbfelületről és a síkről, aki az égboltozaton még a nagy Göncölszekér hét csillagát sem ismeri, vagy egyáltalában semmi mást sem, az hozzá se nyúljon ehhez a könyvhöz, vagy legalábbis ne most, hanem csak akkor, ha mindazt elsajátította, ami szükséges ahhoz, hogy a földrajz terén otthonos legyen. Így azok, akik a kikötők és az úgynevezett körülhajózások leírásával foglalkoztak, tökéletlen munkát végeztek, ha nem használták föl kellőképpen a tudományoknak és a csillagászatnak idevágó eredményeit.

22. E munkának egyáltalában általános érdekűnek kell lennie, azaz hasznára kell lennie az államférfiaknak is, meg hasznára válnia a polgárságnak is, szakasztott úgy, mint a történeti munkámnak. E munkában és abban sem azt mondjuk államférfiúnak, aki minden tekintetben műveletlen, hanem azt, aki a szabad embereknél és bölcselőknél szokásos enciklopédikus tanításban részesült. Mert az sem nem kifogásolhat, sem nem dicsérhet alaposan, s

nem ítélné meg, hogy melyek a megemlézésre méltó események, aki nem törődött sem az erénnyel, sem a bölcsességgel, sem az ezekre vezető tudományokkal.

23. Miután történeti munkát már írtunk, mely véleményünk szerint hasznos az erkölcs- és állambölcsület szempontjából, jónak láttuk ezzel a munkával is megtoldani, mert ez is éppoly szabású s ugyanazon emberekre, különösen pedig a magasabb állásúakra való tekintettel íródott. Ugyanazon a módon azonban, amint ott, csak a kiváló férfiakra és élettörténetekre vonatkozó dolgok találtak följegyzésre, a kis és jelentéktelen dolgok pedig figyelmen kívül maradtak, úgy itt is mellőznünk kell a kicsinyes és jelentéktelen dolgokat, s csak azoknál kell tovább időznünk, amelyek kiválóak, nagy jelentőségűek és gyakorlati szempontból is hasznosak, könnyen emlékeztetben tarthatók és tetszetősek. S valamint a nagy alkotásokat nem egyes részleteikben tesszük szigorú vizsgálat tárgyává, hanem általánosságban C 14 keressük, vajon szép-e az egész, így kell e munkáról is ítéletet alkotnunk. Bizonyos tekintetben ugyanis ez is nagy alkotás, mert valami egészet és nagyot mutat be a maga valóságában, kivéve azt az esetet, amikor valamely kisebb dolog is fölkeltheti a tudnivágyó és gyakorlati gondolkodású ember érdeklődését. Általában elmondhatjuk, hogy a jelen munka komoly és bölcselőhöz méltó mű.

II.

1. Ha azonban, miután előttünk ugyanezen dolgokról már sokan beszéltek, ezzel mi is megpróbálkozunk, nem szolgáltunk rá azért a gáncsra, hacsak be nem bizonyosodik, hogy mindent azokkal megegyező módon adunk elő. Úgy gondoljuk, hogy bár némely dolgot már igen jól elmondtak, a munka további nagy része még hátra van, és ha mi ehhez csak egy kevéssel is hozzájárulhatunk, akkor vállalkozásunknak megvan a kellő jogosultsága. A rómaiak és a parthusok uralmának a kiterjedése ugyanis a most élő nemzedéknek e téren való ismereteit nagyon sokkal gyarapította, amint – Eratosthenés szerint – Alexandros hadjáratai az utána következő nemzedékét. Ez ugyanis Ázsia jókora területét s Európa északi részét ismertette meg velünk egészen az Istrosig, a rómaiak pedig Európa egész nyugati részét az Albis folyóig, amely Germániát választja kétfelé, s az Istroson túl fekvő vidéket a Tyras folyóig. Az azon túl Maiótisig húzódó és Kolkhisnál végződő partvidéket az Eupatornak nevezett Mithridatés²⁴ és hadvezérei tették ismeretessé. A parthusok Hyrkaniát, Baktrianét és a fölöttük lakozó s elődeinktől csak kevéssé ismert skythákat ismertették meg velünk jobban, úgyhogy mi azok-

ról többet tudunk mint elődeink. Ezt különösen ott lehet majd látni, ahol elődeinkkel szemben foglaltunk állást, nem annyira a régiekkel, mint inkább Eratosthenés követőivel és magával Eratosthenésszel szemben. Természetes, hogy ezeket, mikor valamit tévesen állítanak, annál nehezebb az utódoknak megcáfolniuk, minél tudományosabbak voltak kortársaiknál. Ha azonban nekik, akiket egyebekben legnagyobbreszt követünk, néha kénytelenek leszünk ellentmondani, ezért bocsánat illet. Mi ugyanis mindegyiknek nem szándékozunk ellentmondani; sokat, akiket követni nem érdemes, figyelmen kívül hagyunk, de azokat, akikről tudjuk, hogy legnagyobbreszt helyesen jártak el, behatóbb vizsgálat alá vesszük, mert mindegyikkel bölcséletileg vitatkozni nem érdemes, Eratosthenésszel, Hipparkhosszal, Poseidoniosszal, Polybiosszal s hasonló látóköri emberekkel azonban gyönyörűség.

2. Először Eratosthenést kell vizsgálat tárgyává tennünk, egyszersmind C 15 azonban tekintetbe vesszük Hipparkhosznak ellene irányuló kifogásait is. Eratosthenés nem támadható meg olyan könnyűszerrel, hogy azt lehetne róla mondani, amit Polemón iparkodik kimutatni, hogy még Athént sem látta, de viszont nem olyan szavahihető, mint amilyennek némelyek elfogadták, bár tulajdon állítása szerint nagyon sok derék emberrel érintkezett. „Azon időben ugyanis – úgymond – ugyanazon falakon belül és ugyanazon városban az Aristón és Arkesilaos²⁵ iskolájából kikerült olyan kiváló bölcselők éltek, mint aminők még soha sem.” Én azonban ezt nem tartom kielégítőnek, hanem vizsgáljuk meg alaposan, kikhez jobb csatlakozunk. Ő Arkesilaost és Aristónt úgy mutatja be, mint a korában élő bölcselők vezéralakjait. Apellés²⁶ is magas polcot foglal el az ő szemében, meg Bión²⁷ is, s ez utóbbiról azt mondja, hogy ő tette virágzóvá először a bölcséletet és hogy róla mondják közmondásszerűleg: „rongyai közt néztek csak combját az öregnek” (Od. XVIII. 74.). Éppen ezen megnyilatkozásában árulja el Eratosthenés saját ítéletének alapos gyöngeségét. Ám bár a kitióni Zénón²⁸ tanítványa volt Athénban, mégsem említ egyet sem ennek követői közül, azokról azonban, akik vele ellentétes irányt folytattak, s akiknek iskolájuk egyáltalában nem maradt fenn, azt állítja, hogy a mondott időben éltek. Irányát mutatják az „Jó” kiadott munkája, tanulmányai és más hasonló művek; eszerint közötté áll annak, aki bölcselkedni akar, és annak, aki nem meri teljesen átadni magát ezen tanulmánynak, hanem csak a látszatig megy előre, vagy aki ezt a bizonyos eltérést a többi általános műveltséget adó tudományok körétől azért engedi meg magának, hogy magát szórakoztassa és képezze. Némi tekintetben többi iratában is csak ilyen. Most azonban hagyjuk ezt, s vizsgáljuk meg célunkhoz képest azt, milyen eredményeket ért el a földrajz terén, s elsősorban azt, amit fentebb későbbre tartogattunk.

3. Szerinte minden költő csak a lelket kívánja gyönyörködtetni, tanítani nem. Ezzel ellenkezőleg a régiek azt állítják, hogy a költészet bizonyos tekintetben a bölcsélet kezdete, amely gyermekkorunktól fogva vezet be bennünket az életbe s élvezetesen tanít meg az erkölcsi, érzelmi és gyakorlati életelvekre; a mieink meg azt állítják, hogy csak a bölcs igazi költő. Éppen ezért a hellén városok a gyermekeket elsősorban a költészetben képeztetik, nyilván nem a puszta gyönyörködtetés kedvéért, hanem azért is, hogy józan életbölcseletre tegyenek szert; ezért ezt saját érdemüknek tekintik a múzsai művészetek művelői is, akik az éneket, lantjátékokat és fuvolázást tanítják. Azt mondják ugyanis, hogy ezzel nevelő hatást gyakorolnak s az erkölcsöket megjavítják. Ezt pedig nemcsak a pythagoreusoktól lehet hallani, hanem Aristoxenos²⁹ is hasonlóképpen nyilatkozik. Homéros meg az énekeseket bölcsességtanítóknak nevezte, mint pl. Klytaimnéstra őrét:

És ott volt az az énekes is, kit az őrizetére
Még Trójába menet rendelt mellé Agamemnón.
(Od. III. 267.) D.

S Aigisthos nem is bírta előbb hatalmába keríteni, csak midőn:

Puszta szigetre vivé Aigisthos a dalnokot akkor
És otthagya: legyen keselyűk zsákmánya, falatja.
(Od. III. 270.) D.

Azonkívül önmagának is ellentmond Eratosthenés. Valamivel az említett nyilatkozat előtt, földrajzi munkájának az elején azt mondja, hogy kezdetben mindnyájan azon buzgólkodtak, hogy az effélékre vonatkozó tudásukkal előhozakodjanak. Így Homéros mindent beleszótt költeményeibe, amit csak tudott, még az aithiopsokról, Aigyptosról, és Libyáról is; Hellasnak és a szomszédos vidékeknek az állapotát pedig éppenséggel gondosan jellemezte, minthogy Thisbét galambdúsnak, Haliartost pázsitosnak, Anthédont határvárosnak, Lilaiát meg a Képhissos forrásánál fekvőnek mondja és semmiféle henye jelzőt nem alkalmaz. Vajon, aki így tesz, csak gyönyörködtet-e, vagy tanít is? Zeusral Ezeket bizony tanítás céljából mondta; ami az érzéki észrevétel körén kívül esik, ő is, a többi költő is meseszerű, csodás elemekkel tölti meg. Jobb volna talán azt mondani, hogy a költők némely dolgot pusztán gyönyörködtetés, mást pedig tanítás végett adnak elő; emberünk azonban azt állítja, hogy nem tanítás, hanem kizárólag gyönyörködtetés a céljuk. Még tovább megy azonban, és azt kérdi, hogy a költő nagyságához mivel járul hozzá az, ha sok országot ismer, ha

jártas a hadvezetésben, földművelésben, szónoklásban vagy mindabban, amit némelyek még neki akartak tulajdonítani. Természetesen azt a törekvést, hogy valaki minden kiválóságot ráruház a költőre, csak az illetőnek túlzásba menő elragadtatásából lehet megmagyarázni; Hipparkhos szerint, ha valaki az almát és körtét is az attikai ünnepeken körülvitt olajág termésének tartaná, ami tisztára lehetetlenség volna, ez volna hasonló ahhoz, amikor a költőnek tulajdonítunk minden tudományt és művészetet. Ebben alighanem igazad van Eratosthenés; ámde abban már nincs, hogy nem ismered el széles körű tudását, s hogy költői művészetét vénasszonyos mesemondásnak tünteted föl, amikoris állításod szerint szabad mindent úgy adni elő, amint azt a gyönyörködtetés szempontjából alkalmasnak látja. Hát talán ez semmivel sem járul hozzá a költő hallgatóságának erkölcsi művelődéséhez? Ezen persze azt értem, hogy megismeri a különféle vidékeket, jártas lesz a hadvezetésben, földművelésben és szónoklásban; ezeket a hallgatóság természetesen mind elsajátítja.

4. A költő valóban mindezen tulajdonságokkal ellátta Odysseust, akit valamennyi között a legnagyobb mértékben fölékesített minden erénnyel. Ez ugyanis:

Sok nép városait s eszejárását kitanulta,
(Od. I. 3.) D.

és:

Ért minden cselhez, kieszel sok nagyszerű tervet.
(II. III. 202.) D.

Mindig várospusztítónak nevezi, s Ilion elfoglalója

Hogyha velem jön, az égő láng közül is hazatérünk
Mindketten, hisz olyan nagyon ért minden haditervhez,
(II. X. 246.) D.

mondja Diomédés. A földművelés terén való jártasságával is dicsekszik, az aratásnál ezt mondja:

És kitünően görbült sarló volna kezemben
És a tiédben is, így kísérelnők meg a munkát,
(Od. XVIII. 368.) D.

a szántásnál meg:

Meglátnád, mint vágnám végig a hosszú barázdát.

(Od. XVIII. 375.) D

És nemcsak Homéros gondolkozik így ezen dolgokról, hanem minden művelt ember a költőre hivatkozik, mint igazmondó tanúra, hogy az ilyen-fajta gyakorlati tudás kiválóképp utat nyit a bölcsességhez.

5. A szónoki bölcsesség a beszédekben szokott megnyilatkozni, és ezt Odysseus az egész költeményen végig kimutatja: a próbatétel alkalmával, a „Kérések” című énekben és a követségben, ahol ezt olvassuk róla:

Csakhogy amint kebeléből úgy zuditotta ki roppant
Hangját és szavait, mint télen a hózivatar hull,
Már Odysseusszal nem versenyzett volna halandó.

(Il. III. 221.) D.

Hihető-e hát, hogy az a költő, aki be tudja mutatni mások szónoki és hadvezéri képességeit és a vitézi erény egyéb ténykedéseit, csak bohó fecsegő és regemondó, aki csupán mulattatja a hallgatóságot, s annak csak hízelegni tud, használni azonban nem? A költőnek ez a művészete valójában nem is más, mint az életnek a beszéd által kifejezésre juttatott utánzása. De ha maga nem ismeri, nem tapasztalta az életet, hogyan utánozhatja? Mert a költő művészetét nem úgy ítéljük ám meg, mint az ács vagy a kovács mesterségét; ennek ugyanis semmi köze sincs a széphez s a komolyhoz, míg a költői nagyság a legbensőbb összeköttetésben áll az emberi kiválósággal, s az nem is lehet jó költő, aki nem volt előzőleg jó ember.

6. Ha a költőnek nem adjuk meg az ékesszólás képességét, akkor teljességgel önmagunkat kicsinyeljük le. Mert van-e valami más, ami annyira sajátja az ékesszólásnak, s ami annyira sajátja a költészetnek, mint a művészi kifejezés mód? Van-e művészebb elbeszélő Homérosnál? De, Zeusra! más ám a költői beszéd! Igaz, de csak a válfajban van köztük különbség, így a költői előadás tragikus és komikus, a prózai történeti és törvényszéki. Hát az előadás nem olyan általános fogalom-e, amelynek körébe a kötött és kötetlen beszéd egyaránt beletartozik? Vagy általában ilyen általános fogalomnak tekinthető az előadás, de a szónoki előadás, a kifejezés mód és a beszéd emelkedettsége nem tartozik hozzá? Egyszerűen azt mondhatjuk, hogy a csiszolt prózai beszéd a költői beszédnek az utánzása. Először ugyanis a költői előadásmód lépett színre s szerzett magának jó nevet; később ennek az utánzásával, de a versemérték mellőzésével, egyéb tekintetben azonban a költői előadásmóddhoz tartva magukat írtak Kadmos, Pherekydés³⁰ és Hékataios. Az utánuk következők azután mindig el-

elhagyva valamit ezekből, a magasságból mintegy lesüllyedtek a kifejezés módnak mostani alakjához. Hasonlóképpen a vígjáték is a szomorújátékból vette kölcsön szerkezetét, s annak a magasságából szállott alá a mai úgynevezett köznyelvhez. Továbbá az a tény, hogy a régiéknél az „elbeszélni” kifejezés helyett az „énekelni” kifejezés járta, szintén azt bizonyítja, hogy a művészi és szónoki előadásnak a költészet volt a forrása és kezdete. Ez használta ugyanis előadásai alkalmával az éneket, s ez volt az „ódé”, azaz az énekelve előadott beszéd, s innen származnak a rapszódia, tragédia és komédia elnevezések. Minthogy legelőször a költői előadásra alkalmazták e kifejezést: „elbeszélni”, s ezt énekkel kísérték, így náluk „énekelni” annyit tett, mint „elbeszélni”. S mivel az egyik kifejezést a prózai előadásra is alkalmazták, ezen helytelen értelemben való alkalmazása átment a másikra is. Már különben azon körülmény is, hogy a versemérték nélkül való beszédnek „gyalogjáró beszéd” volt a neve, mutatja, hogy bizonyos magasságból, mint valami hintóról szállott le a földre.

7. Homéros azonban nemcsak a közeli és, mint Eratosthenés mondja, csak a hellének közt előforduló, hanem sok távoli dologról is tüzetesen értesít és a mítoszokat is jobban mondja el, mint a későbbiek, mert nemcsak csodás dolgokat mesél, hanem, hogy oktasson, vagy képekben beszél, vagy átgyúrtan adja elő anyagát, vagy népszónok módjára, mind általánosságban, mind az Odysseus bolyongásaiban, mely részre vonatkozólag éppen Eratosthenés gyakran téved, amikor fecsegőknek nevezi a magyarázókat magával a költővel együtt. Erről különben érdemes bővebben is beszélni.

8. Először is figyelembe kell venni, hogy nemcsak a költők, hanem már sokkal előbb a városok, meg a törvényhozók is elfogadták ezeket a regéket C 19 hasznosságuk miatt, mert tekintettel voltak az értelmes emberi lénynek a természettől kapott hajlandóságára. Az ember ugyanis vágyódik a tudás után; ennek pedig mintegy első megnyilatkozása a regék iránt érzett szeretet. Így kezd a kis gyermek az elbeszélésre figyelni s abban mindig nagyobb mértékben részt venni. Ennek oka pedig az, hogy a mese némileg új nyelv, amely nem a valóságot mondja el, hanem valami mást, attól, valami eltérőt, ami pedig új, amiről az ember még nem tudott, az kellemes, és éppen ez ébreszti föl a tudásvágyat. Ha pedig még valami rendkívüli és csodás dolog is hozzájárul, még jobban fokozza azt a gyönyört, amely a tanulásnak valósággal bővülő eszköze. Kezdetben ugyanis szükségese az ilyen csalétkék, amint azonban az ember korban előrehalad – mivel értelme megerősödik s a hízélgésre már többé rá nem szorul – rá kell vezetni a valóban létező tanulmányozására. A műveletlen és tudatlan ember is mind gyermek bizonyos mértékben, s szakasztott úgy szereti a meséket; éppen így vagyunk a közepes műveltségűekkel is, hiszen ezeknek sem

erejük a gondolkodás, s hozzájárul még a gyermekkoruk óta érzett megszokás. Minthogy azonban a csodás nemcsak kellemes, hanem félelmetes is, szükség van mindkét fajtára mind a gyermekeknél, mind pedig a felnőtteknél is. A gyermekeknek ugyanis buzdításul a gyönyörködtető meséket mondjuk el, elrettentésül pedig a félelmeteseket. Hiszen Lamia, Gorgó, Ephialtés és Mormolyké³¹ története mind mese. A városlakók legnagyobb része felbuzdul a gyönyörködtető meséktől, valahányszor csak hallgatják a költőket, amint a meseszerű hőstetteket előadják. Ilyenek Héraklés és Théseus hősi vállalkozásai, a tisztelet, amelyben az istenek részesítették őket, sőt Zeusról valahányszor csak megpillantanak ilyen mesés, hitregei eseményt föltüntető képet, faragványt, vagy más szoborművet. Elrettentésükre szolgál pedig az, valahányszor az istenek részéről büntetésben, megijesztésben, szóbeli vagy ismeretlen formákban kifejezett fenyegetésben részesülnek, vagy azt hiszik, hogy abban mások részesültek. Az asszonynépséget ugyanis, meg az egészen közönséges tömeget még egy bölcs sem tudja ésszel vezérelni s rávezetni a jámbor, istenes és becsületes életre, hanem az istenektől való babonás félelem által kell őket féken tartani, ezt pedig a mesék és csodák igénybevétele nélkül nem lehet elérni. A villám, az aigis (pajzs), a szigony, a fáklyák, a sárkányok, az istenek thyrsos lándzsái³² és az egész ősi istentan ugyanis mind mese; ezeket mind az államalapítók találták ki mumusául a balga embereknek. Minthogy a mítosz-
C 20 költészet ilyen, s a társadalmi és politikai életben és a való dolgok ismeretében teljesedett ki, a régiek a gyermekek körében alkalmazott tanítást egész életük végéig megtartották s azt hitték, hogy a költészet révén bármely életkorban eléggé okulunk. Később azonban a történetírás s napjaink bölcseslettudománya lépett előtérbe. Ez azonban csak kevés emberre nézve hasznos, míg a költészet, különösen Homéros költészete, az egész népre; ez meg tudja tölteni a színházakat. Maguk az első történetírók és természetbúvárok is meséírók voltak.

9. Minthogy tehát a költő nevelési célból alkalmazta a meséket, nagy részben az igazságra fordította figyelmét, de költött dolgokat is szőtt közbe; amazt megtartotta, ezzel pedig irányította és vezette a tömeget.

Mint amidőn aranyat körülönt az ezüstre egy ember

(Od. VI. 232.) D.

úgy zománcozza be ő is az igaz történeteket mesékkel s ezzel kellemesebbé és ékeesebbé teszi előadását, de mindig ugyanazt a célt tartja szem előtt, mint a történetíró és a bölcselő. Így a trójai háborút történeti ténynek vette és fölékesítette az ő meseköltészetével; hasonlóképpen tett Odysseus bolyon-

gásával. Merőben csodás elemeknek minden valódi alap nélkül való egymáshoz kapcsolása nem homérosi eljárás. Világos ugyanis, hogyha valaki igazat vegyít bele, természetesen annyival valószínűbb is a hazugsága. Ezt mondja Polybios is, amikor Odysseus bolyongását fejtegeti. Ezt mondja a következő hely is:

Sok hazugot mondott, mi olyan volt, mint az igazság:

(Od. XIX. 203.) D.

Tehát nem mind hazugság, csak nagy része, mert másképpen nem volna olyan „mint az igazság”. A kiindulási alapot a történelemből vette. A hagyomány szerint Aiolos a Lipara körül csoportosuló szigeteken, a kyklopsok és laistrygónok pedig, ezek a barátságtalan emberek, az Aitna és Leontiné körül fekvő területen uralkodtak; ezért volt tehát akkoriban a tengerszoros vidéke megközelíthetetlen, s a Kharybdis és Skyllaion rablók hatalmában. Hasonlóképpen megismerhetjük a történelemből a Homérosnál más helyen említett többi népet is. A kimmerieket, bár tudta, hogy észak felé, valamiféle komor vidéken a kimmeri Bosporos mellett laknak, úgyesen áthelyezte valami sötét, az alvilág mellett levő helyre, ami jó szolgálatot tett a bolyongás elbeszélése közben szerephez jutó regeköltészkor. Hogy őket ismerte, bizonyítják a khronographusok, akik a kimmeriek betörését vagy az ő idejébe, vagy nem sokkal előbbre teszik.

10. Minthogy ismerte a kolkhisiakat és Iasónnak Aiába való hajóját, C 21 továbbá a Kirkéről és Médeiáról szóló meséket, meg a méregkeverésükről s jellemüknek egyéb tekintetben való megegyezéséről elterjedt elbeszéléseket is, szintén ő maga találta ki az egymástól olyan távol lakók rokonságát – az egyik ugyanis a Pontos túlsó sarkában, a másik Itáliában lakott –, s ő helyezte ki őket az Ókeanosra, mert lehet, hogy Iasón egészen Itáliáig elbolyongott. Hiszen még most is mutogatják a Keraunion hegy, meg az Adria környékén, továbbá a poseidóniai öbölben és a Tyrhénia előtt elterülő szigeteken az argonauták bolyongásának a nyomait. Ott vannak még a Kyaneai nevű sziklás szigetek, amelyeket némelyek Symplegadesnek neveznek, s amelyek a byzantióni szoroson való áthajózást igen veszélyessé teszik, úgy, hogy ha Kirké Aiaiáját összehasonlítjuk Médeia Aiajával és Homéros Planktaiját is a Symplegadeszal, Iasónnak a Plauktaion való áthaladása szintén igen valószínű, úgyszintén Odysseus áthajózása is a sziklák között, ha a Skyllára és Kharybdisra gondolunk. Általában az akkoriak a pontosi tengert valami más Ókeanosnak tekintették s azt hitték, hogy az oda hajózók éppen úgy kijutnak az ismert világ határából, mint azok, akik jóval túlvitorláztak a Héraklés oszlopain. Mert az előttünk ismeretes ten-

gerek között ezt tartották a legnagyobbnak, s éppen ezért a neve egyszerűen csak ez volt: a tenger (= Pontos), mint Homérosé: a költő. S talán ez volt az oka annak is, hogy a Pontosra vonatkozókat ráruházták az Ókeanosra, ami az akkor uralkodó fölfogás folytán könnyen hitelre talált. Azt hiszem, hogy a solymosokat, mivel a Tauros hegységnek Lykia körül egészen Pisidiáig húzódó magaslatait tartották megszállva, s mivel a délről legszembetűnőbb átjárókat átengedték a Tauroson belül, különösen pedig a Pontos körül lakó népeknek, bizonyos hasonlatosság miatt helyezte ki túl az Ókeanoson. A tutajon utazó Odysseusról ugyanis azt mondja:

Ekkor az aithiopoktól jött s meglátta Poseidón
Őt, Solymos bércek tetejéről: látta hajózni. . .

(Od. V. 282.) D.

Az egyszemű kyklópsokat talán a skytha történelemből vette; az arimasposokat mondják ti. körülbelül ilyeneknek, akiket a prokonnésosi Aristeas³³ mutatott be az Arimaspeiá-ban.

11. Ezt előre bocsátva vizsgálat alá kell vennünk, hogy mit is mondanak azok, akik azt állítják, hogy Odysseus Homéros szerint Sicilia vagy Itália körül bolyongott. A dolgot ugyanis kétféleképpen lehet magyarázni: az egyik magyarázat jobb, a másik gyöngébb. A jobbik felfogás az, ha úgy C 22 magyarázzuk a dolgot, hogy meg lévén győződve arról, hogy Odysseus arrafelé bolyongott, e föltevést igaznak vette s azután költőileg földolgozta; ezt ugyanis egészen bátran el lehet róla mondani. És nemcsak Itália körül, hanem még Ibéria túlsó partvidékén is föltalálhatók az ő bolyongásának, valamint több másnak a nyomai. Kevésbé helyes az, ha valaki történetírásnak tekinti a költői előadást, így az ő Ókeanosát, Hadést, Hélios ökreit, az istennők részéről való szíves megvendéglést, az átváltozásokat, a kyklopsok és laistrygónok nagyságát, Skylla alakját, a tengeri út távolságait, s még sok egyebet, amelyekről világosan látható, hogy csodás módon szerepelnek előadásában. Ámde nem érdemes azzal vitatkozni, aki a költőről ilyen kézzelfoghatóan valótlant állít, de akkor sem, ha azt állítaná, hogy a leírt módon történt Odysseusnak Ithakába hajózása, a kérők legyilkolása, az ithakaiaknak ellene a szántóföldön kitört fölkelése; azzal sem vitatkozhatunk, aki a költőt a saját elképzelése szerint magyarázza.

12. Eratosthenés mindkét nézettel szembehelyezkedik, de nem helyesen. A másodikkal szemben annyiban nem jár el helyesen, mert kézzelfogható valótlanságokat és szóra sem érdemes dolgokat hosszadalmasan próbál cáfolgatni, az elsővel szemben pedig azért, mert ő a költőt általában csak bohó fecsegőnek tartja, s szerinte kiválóságára sem helyismerete, sem a

művészetek terén való jártassága nincs hatással. S minthogy ezeknek a meséknek egy része valóban létező helyekhez fűződik, mint amilyenek Ilion, Ida és Pélion, mások pedig költött helyekhez, mint ahol a Gorgók és Géryonés szerepelnek, azt állítja, hogy effélék azok is, amelyek Odysseus bolyongásáról szólnak; azoknak a tévedését pedig, akik azt állították, hogy ezek nem költöttek, hanem van jogos alapjuk, eléggé bizonyítja véleményeiknek eltérő volta. Így a sziréneket Pelóriasra, mások a több mint kétezer stadionnyira fekvő Seirenussai szigetekre helyezték, azt állítva, hogy ezek nem egyebek, mint egy háromcsúcsú szikla, amely elválasztja egymástól a cumaei és a poseidóniai öbölt. Csakhogy ez a szikla sem nem háromcsúcsú, sem egészen magasra ki nem emelkedik, hanem a dolog úgy áll, hogy Syrronton vidéke felől hosszú és keskeny földnyelv nyúlik ki a capreai szoros felé, s a hegy egyik oldalán van a szirének temploma, a másikon pedig három lakatlan, sziklás szigetcské, amelyeket Sziréneknek neveznek. Közvetlenül a tengerszorosnál van az Athénaion, s ettől nyerte ezen földnyelv is a nevét.

13. De ha az egyes helyek történetírói nem vallanak is egyet, azért mégsem kell nyomban elvetni az egész történetet; mert van rá eset, hogy az egész annál nagyobb hitelt érdemel. Elmondok egy ilyen esetet. Ha azt kérdezzük, vajon Odysseus Sicilia és Itália tájékán bolyongott-e, s vajon föl vannak-e ott valahol említve a szirének, akkor az, ki Pelórias mellett kardoskodik, ellene mond annak, aki a Seirenussaira helyezi őket, együttesen azonban nem mondanak ellene annak, aki Sicilia és Itália tájékára helyezi a bolyon- C 23 gást, sőt még nagyobb bizalmat keltenek, mert bár nem ugyanazon helyet említik, egyikük sem tért le az Itáliát és Siciliát hangoztató alapról. Ha pedig valaki még azt is fölhozza, hogy Neapolisban látható az egyik szirének, Parthenopénak az emléke, bizalmunk még fokozódik, noha már valami harmadik helyet említenek ide vonatkozólag. Minthogy pedig ebben a Seirenussák által alkotott öbölben, amelyet Eratosthenés cumaeinek nevez, alapították Neapolist, még konokabban hisszük azt, hogy a szirének ezen a vidéken éltek. Azt ugyanis nem állítjuk, hogy a költő mindent aprólékos pontossággal ismert, és mi magunk sem kívánunk tőle teljes pontosságot, de azt sem szabad föltételeznünk, hogy, még ha nem lett volna is tudomása erről a bolyongásról, akkor is megénekelte volna, hogy hol és hogyan ment végbe.

14. Eratosthenés azonban úgy véli, hogy Hésiodos, miután annyit tudott csak Odysseus bolyongásáról, hogy az Sicilia és Itália tájékain történt, eme nézetnek hitelt adván, nemcsak a Homérostól fölsorolt helyeket említi föl, hanem az Aetnát, Ortygiát, ezt a Syrakusai mellett levő szigetet, és a tyrhéneket is; Homéros azonban ezen helyeket nem ismerte, de nem is akarta

a bolyongást ismert vidékekre helyezni. Hogyan? Tehát az Aetna és Tyrrhénia ismeretekesek voltak, a Skyllaion, Kharybdis, Kirkaion és a Seirenessai egyáltalában nem? Hésiodoszhoz tehát nem illett a fecsegés, ő már csak elfogadott nézeteket követett, Homéros azonban mindent dobra vert, úgy, ahogy éppen a nyelvére jött? Tekintet nélkül arra, amit a Homérosra jellemző regeköltészetéről mondtunk, mind az ezekről fecsegő írók nagy száma, mind az ezeken a vidékeken honos monda is bizonyíthatja, hogy ezek nem a költői vagy történetírói képzelet szüleményei, hanem egykor valóban létező személyeknek és megtörtént eseményeknek a nyomai.

15. Polybios helyesen vélekedik e bolyongásról. Aiolosról ugyanis, aki a tengersizorosnak örvényes és az árapály miatt nehezen hajózható helyein a kihajózásra alkalmas helyet előre jelzi, azt mondja, hogy a szelek sáfárjának és királyának tartották, éppen úgy mint Danaost, aki Argosban a kutat, s Atreust, aki a napnak az ég forgásával ellenkező járását jelzi, továbbá a jó sokat és nézőket is királyoknak tekintették. Az egyiptomi papok, a khaldeusok és mágusok, akik valamelyes bölcsességükkel kiemelkedtek a tömeg közül, szintén vezéri szerephez juthattak s tiszteletben részesülhettek elődeink részéről, s ugyanilyen tiszteletben részesítettek minden egyes istent is, aki valami hasznosat talált föl. Ennek előrebocsátásával ragaszkodik ahhoz, hogy nem a mesék világából való sem maga Aiolos, sem Odysseus bolyongása a maga egészében, hanem csak valami keveset költött hozzá az elbeszélő, mint a trójai háború történeténél is. Hogy az egész Sicilia táján történt, azt úgy írja a költő is, úgy írják azok a történetírók is, akik csak megemlékeznek az Itáliával és Siciliával szomszédos vidékekről. Éppen nem dicsérőleg nyilatkozik Eratosthenésnek arról a véleményéről sem, hogy csak akkor lehetne fölfedezni azokat a helyeket, ahol Odysseus bolyongott, ha megtalálnók azt a szíjgyártót, aki a szelek tömlőjét készítette. Az pedig, amit a Skylláról mond, nyilvánvalóan a Skyllaionra és a kardhal halászatára vonatkozik:

S ő ott, szikláját környültapogatva halászatat
Delphint, tenger ebét, de nagyobb víziszörnyet is olykor. . .

(Od. XII. 95.) D.

Mert tonhalak csapatosan úsznak el Itália mellett, ha belejutnak a szorosba s Siciliát nem érhetik el, és a nagyobb állatokra vetik magukat, amilyenek a delfinek, cápák és egyéb cetfélék; ezeknek a vadászatából pedig meghíznak a galeoták, amelyeket szerinte kardhalaknak is neveznek, meg cápáknak is. Mert itt is, miként a Nílusnak és más folyóknak az áradásainál is ugyanaz

történik, mint ami tűzvész és erdőégés alkalmával: az állatok ugyanis csapatosan iparkodnak menekülni a tűz vagy a víz elől, s az erősebbek zsákmányává lesznek.

16. Ezután leírja a Skyllaion körül szokásos kardhalhalászatot: az öbölben nagy számmal résen álló kétevezős csónakok élén egy közös őrszem áll, s minden csónakban két ember van; az egyik evez, a másik a csónak elején áll kezében dárdával, mialatt az őrszem jelzi a kardhalak közeledését. Úszás közben ugyanis az állatnak harmadrésze kinn van a vízből. Mikor a csónak elérte, rögtön belevágja a dárdáját a testébe, majd visszahúzza s csak a hegye marad benne. Ez ugyanis horog alakú, s szándékosan lazán van ráillesztve a dárdanyélre; rá hosszú kötél van erősítve, s ezt utána eresztgeti a menekülő állatnak mindaddig, amíg csak az a hánykolódásba és a menekülésre irányított kísérleteibe bele nem fárad; akkor azután partra húzzák, vagy ha még nincs egészen kifejlődve, beemelik a csónakba. Ha kiesik is a kezéből a tengerbe a dárda, azért még nem ment veszendőbe, mert tölgyből és fenyőből van összeróva, s ha tölgyfás része súlyánál fogva alámerül is, a többi része kiáll a vízből, s így ismét könnyen előkerül. C 25
Megtörténik néha az is, hogy az evezős a csónakon keresztül is megsebesül, mert a galeota kardja igen nagy, s az állat nagy ereje miatt halászata hasonló a vaddisznó vadászatához. Ezekből lehet következtetni – mondja Polybios –, hogy Odysseus Homéros leírása szerint Sicilia körül bolyongott, mert Skyllának tulajdonítja az ilyenféle halfogást, mely különösen Skyllaion körül szokásos, továbbá a Kharybdisről mondtakból, melyek hasonlóak ahhoz, amit a tengersizorosban elszenved az ember. Az ellenben, hogy kétszer helyett „háromszor kiereszti” (Od. XII. 105.), csak íráshiba vagy történeti tévedés.

17. A méninxi³⁴ dolgok megegyeznek a lótophagosokról mondottakkal. Ha pedig valamiben eltérés van, annak okát a megváltozott körülményekben, a nemtudásban, illetőleg a költői szabadságban kell keresnünk, amely a maga összetételében történeti tudásból, a költő szándékából és a mythos alkalmazásából áll. A történeti tudás igazságra törekszik, a hajószemlében a költő minden egyes helyet a maga sajátosságaival jellemez: ez a város sziklás, az a határon fekszik, amaz galambjairól híres, a másik pedig a tengerhez van közel. A költői szándék erőteljességre törekszik, amikor harcosokat mutat be; a mythos alkalmazásával pedig gyönyörködtetésre és megrendítésre. Ámde mindent költeni még nem meggyőző s nem is homérosi eljárás: az ő költészetét mindenki tudós vizsgálódás eredményének tartja, nem úgy Eratosthenés, aki azt hangoztatja, hogy Homéros költészetét nem az értelem szempontjából kell bírálni s nem kell benne történelmet keresni. S meggyőzőbb, ha az alábbi sort:

Hosszú kilenc napon át hányódtam a szörnyű viharban –

(Od. IX. 82.) D.

kis távolságra vonatkoztatjuk (mert „szörnyű” nem annyi, mint egyenes irányban száguldó), s nem az Ókeanosra helyezük ki, mintha állandóan kedvező szelek fúttak volna. Kiszámítja, hogy Maleától az Oszlopokig a távolság 22 500 stadionnyi s azt mondja, ha feltételezzük, hogy ezt az utat azonos sebesség mellett kilenc nap alatt tette meg, akkor minden egyes napra 2500 stadion esnék. Ugyan ki hallotta már azt, hogy valaki Lykiából vagy Rhodosból két nap alatt Alexandriába ért volna, mikor pedig csak 4000 stadion köztük a távolság? Ha pedig némelyek azt kérdezik, hogyan lehetséges, hogy Odysseus, aki háromszor jutott el Siciliába, egyszer sem hajózott keresztül a tengerszoroson, arra azt hozza fel magyarázatul, hogy azt az utat a későbbi hajósok is valamennyien kerülték.

C 26 is. Ezeket mondja Polybios. Vannak azonban egyéb helyes megjegyzései is. Amikor az Ókeanosra való kijutást kétségbe vonja, s a napi utakat és a távolságot pontos méretekhez igazítja, az ellentmondások tetőpontjára jut. Mindjárt hozzáfűzi ugyanis a költő szavait:

Hosszú kilenc napon át hányódtam a szörnyű viharban,

(Od. IX. 82.) D.

mást meg ugyanakkor elhallgat belőlük, hiszen a következők is a költő szavai:

Majd mikor Ókeanos sebes áradatát odahagyta

(Od. XII. 1.) D.

és

Hullámvert szigeten, hol a tenger köldöke fekszik

(Od. I. 50.) D.

ti., hogy ott lakik Atlas leánya. A phaiakokról pedig:

Ember-messze lakunk a zajongó tengeri árban,
Itt, a világ szélén, s nem jár ide földi halandó.

(Od. VI. 204.) D.

Világosan jelzi ugyanis, hogy ez mind az Atlanti-tengerre vonatkozik. Ő azonban ezeket elhallgatva mellőzi a világosan érthető részeket. Ez tehát nem helyes. Az azonban helyes, hogy Odysseus bolyongása Sicilia és Itália táján történt, s ezt maga a költő is megerősíti, mert ugyan melyik költő vagy történetíró vehette rá a nápolyiakat, hogy Parthenopé szirén síremlékét emlegessék, vagy a cumaeiakat, Dikaiarkhia lakosait s a Vezúv környékebelieket, hogy a Pyriphlegethont, az Akherusia tavát, az avernusi halottidéző helyet, s Odysseus társait, Baiost, Misénost emlegessék? Ugyanígy áll a dolog a Seirenussákkal, a tengerszorossal, Skyllával és Kharybdisszal s Aiolossal is. Éppen azért nem kell ezeknek a dolgoknak szigorúan a végére járni, sem mint alaptalan és földrajzi helyhez nem köthető meséket elvetni, mint amelyek sem nem igazak, sem pedig történeti szempontból nem használhatók.

19. Eratosthenés maga is tudatára ébred ennek, mikor így szól: föl lehetne tenni azt is, hogy a költő Odysseus bolyongását a nyugati vidékekre akarta ugyan helyezni, e szándékától azonban elállott, részint mert ezeket nem ismerte jól, részint azért, mert az egyes helyeket nem a valóságnak megfelelően, hanem borzasztóbb és csodásabb színben akarta bemutatni. Ez magában véve helyes, de eljárása miérettől rosszul értelmezte; nem szószátyárkodásból tette ugyanis, hanem azért, hogy használjon. Ezért méltán felelhet, de meg azért is, hogy szerinte az az oka a távoli dolgok csodás kiszínezésének, mert azokról könnyebb hazudni. A távolból vett csodás elbeszélések ugyanis nagyon kis mértékben szerepelnek azokhoz képest, amelyek Hellasra vagy Hellashoz közel eső vidékekre vonatkoznak: ilyenek Héraklés és Théseus hőstettei, a Krétán, Siciliában és a többi szigeten játszódó mondák, a Kythairónra, Helikónra, Parnassosra, Pélionra, az egész Attikára és Peloponnésosra vonatkozó regék. Ezekből a mondákból senki C 27 sem következett a regeköltők tudatlanságára. Minthogy pedig nem mindent költenek, hanem inkább csak hozzátesznek valamit, így különösen Homéros az, aki kutatja, hogy mit toldottak a mondákhoz a régiek, nem azt keresi, vajon voltak-e vagy vannak-e ilyen toldva költött mondák, hanem inkább azon helyekre vagy személyekre vonatkozólag keresi az igazságot, amelyekről és akikről ezek a toldva költött mondák szólnak, mint például, hogy megtörtént-e és merre Odysseus bolyongása.

20. Egészben véve helytelen eljárás mód, hogy Homéros költészetét akár a vizsgálódásunk tárgyát tevő földrajz szempontjából, akár egyéb tekintetben egy kalap alá vesszük a többi költőével és nem adják meg neki az elsőbbség jogát. Ha minden más mellőzésével csak Sophoklés Triptolemosát vagy Euripidés Bakkhanszőinek a prológusát vesszük elő és összehasonlítjuk Homérosnak az ilyenekben tanúsított gondosságával, könnyebb

észrevenni az ő felsőbbségét, mintsem a különbséget. Ahol ugyanis szükség van az említett helyek sorrendjére, azt meg is tartja, akár görögországiak azok, akár távol esők:

Olymposra az Ossát, és Ossára akarták
Tenni az erdős Péliont. . .

(Od. XI. 315.) D.

Héra pedig felugorva suhant az olymposi csúcsról
Périán átlépve, kies szép Émathiába,
Majd a lovas thrákok havas ormain át, kimagasló
Csúcson át surrant, sosem érte a lába a földet.
Majd Athos ormáról a habos tengerre suhant le:

(Il. XIV. 225.) D.

A hajószemlében a városokat nem veszi sorra, mert nem is volt szükséges, a népeket azonban már igen. Hasonlóképpen jár el a távoleső dolgokkal is:

Kyprost, Phoinikiát meg Egyiptomot érve hajóval,
S aithiopok, sídónok, erembos-nép birodalmát,
És Libyát is.

(Od. IV. 83.) D.

Ezt különben Hipparkhos is följegyezi. Emezek pedig [ti. Sophoklés és Euripidés], akik közül az egyik az országokat bejáró Dionysost, a másik a megművelt földön vándorló Triptolemost mutatja be, amikor sorrendre volna szükség, az igen távoli vidékeket egymás mellett említik, az összetartozókat pedig különválasztják:

Aranydús lyd mezőket, Phrygiát s perzsák
Nápfényben úszó városit és Baktriát
Elhagyva médek zord földjére jöttem és
A boldog Arábiába.

(Eur. Bakkh. 13.) D.

Így utazik Triptolemos is. A földrajzi fekvésre és a szelekre vonatkozólag C 28 is nagy tudást árul el Homéros, amennyiben az egyes helyek leírásánál mindig kitér ezekre is:

Míg Ithaké laposan, legföntebe fekszik a vízben,
Néz a homályba, azok meg a napba s a hajnali tájba;

(Od. IX. 25.) D.

Bejárata kettő:
Egyiken, északról, szállhat le a földi halandó,
Másik, dél fele,

(Od. XIII. 109.) D.

Jobbra akár, ha röpülnek a nap s hajnal fele szállva,
Balra akár, hol a nap lehanyatlík a sűrű homályba.

(Il. XII. 239.) D.

Sőt az ily dolgokban való tudatlanságot mindig nagy zavarnak tartja:

Kedveseim, keletet, nyugatot nem tudva ülünk itt,
Nem tudjuk, hogy merre bukik le a . . . nap.

(Od. X. 190.) D.

Továbbá, ahol a költő egészen helyesen mondja:

Thrákia földje felől támad Zephyros s Boreás is
Hirtelen,

(Il. IX. 5.) D.

e helyet Eratosthenés rosszul értelmezi, mikor ráfogja a költőre, hogy szerinte a Zephyros mindenkor Thrákiából fú; a költő ezt nem általánosságban mondja, hanem csak arra az esetre, amikor ezek a szelek az Aegaei-tenger részét képező Thrákiai-tengerben a Melas-öböl táján találkoznak. Thrákia ugyanis ott, ahol Makedóniával határos, kiszögellést képez s dél felé a tengernek kanyarodik; így a zephyrosok onnan fújnak Thasos, Lémnos, Imbros, Samothraké és a környező tenger felé, valamint Attikába a Skeirón sziklái felől lengedeznek a zephyrosok s különösen az északnyugati szelek, s ezért skeirónoknak is nevezik őket. Eratosthenés ezt nem tudta, de mégis gyanította. Hiszen ő maga írja le a partnak ezt az említett kanyarodását. Minthogy ő a dolgot általánosságban tekinti, tudatlansággal

vádolja a költőt, mert a Zephyros nyugatról, Ibériából fújdogál, Thrákia pedig nem nyúlik el odáig. Vajon tehát a költő nem tudja, hogy a zephyros nyugatról fújdogál? S mégis megtartja a megszokott sorrendet, mikor így beszél:

Összecsapott a Notos s Euros, s Zephyros zuhatagja,
És ... Boreas is.

(Od. V. 295.) D.

Vagy talán azt nem tudta, hogy Thrákia nem terjed túl a paioniai és thesaliái hegyeken? De hiszen nagyon is jól ismeri a Thrákia után következő vidéket, megkülönbözteti a partvidéket és a belföldet, s elősorolja a magnésiaiakat, malisiakat s a többi hellén törzset egymás után a thesprótokig; hasonlóképpen a paionokkal szomszédos dolopsokat, a Dódóna körül levő sellok népét egészen az Akhelóusig; thrákokat azután már nem említ. Egyébként különös hajlandósággal viseltetik a hozzá legközelebb eső s általa legjobban ismert tenger iránt, mint a következő hely is mutatja:

Úgy mozdul meg a gyűlés, mint a magashegyü hullám
Íkari tengerben, ha megűzi Notos meg az Euros,

(Il. II. 144.) D.

C 29

21. Vannak, akik azt mondják, hogy két főszelel van, a boreas és a notos, ezektől a többi csak csekély irányeltéréssel különbözik, mégpedig euros a nyári napkelettől, apéliótés a télitől, zephyros a nyári napnyugtától, argestés a télitől fúj mifelénk. Hogy tulajdonképpen csak két uralkodó szél van, erre tanúul idézik Thrasyalkést³⁵ és magát a költőt is, aki az argestést összekapcsolja a notossal: a „felderítő notos” (Il. XI. 306.), a zephyrost a boreasszal: Boreas és Zephyros, melyek... Thrákia földje felől (Il. IX. 5.) fújnak. Poseidónios azt mondja, hogy az e téren ismert írók közül egyik sem jelezte így a szeleket, sem Aristotelés, sem Timosthenés,³⁶ sem az asztrológus Bión, hanem a nyári napkelet felől fújót kaikiasnak (északkeletinek), az ezzel teljesen ellenkező irányú és a téli napnyugatról jövő szelet pedig lipsnek (délnyugatinak) nevezték, viszont a téli napkelet felől jövőt eurosnak (délekeletinek), ellenkezőjét meg argestésnek (északnyugatinak), a középsőket apéliótésnak (keletinek) és zephyrosnak (nyugatinak) nevezték.³⁷ A költő fergeteges zephyrosa a mi argestésünk, erősen fúvó zephyrosa a mi zephyrosunk, az ő argestése a mi leukonotosunk. Ez ritkán hoz felhőket, míg a tulajdonképpen notos felhőgomolyagokat hozó szél.

[...]: valamintha Notosnak, a felderítőnek,
fellegeit Zephyros veri forgatagos viharával.

(Il. XI. 305.) D.

Itt a fergeteges zephyrost kell érteni, amely a leukonotostól összegyűjtött könnyű felhőket szét szokta oszlatni, mert itt az argestés csak jelzője a notosnak. Ilyenformán kell kiigazítani azt, amit Eratosthenés földrajzának az elején mond.

22. Homérosra vonatkozó helytelen nézetei mellett megmaradva még azt is állítja, arról sem volt neki tudomása, hogy a Nílusnak több torkolata van s a nevét sem ismerte, Hésiodos azonban igen, mert megemlékezik róla. A nevét illetőleg valószínű, hogy az ő idejében még nem volt közismert, ami pedig azt illeti, hogy nem egy, hanem több torkolata van – föltéve, hogy akkor még jelentőség nélkül valók voltak s csak keveseknek volt róluk tudomásuk – hagyjuk rá, hogy nem tudott róla. Ha azonban ez a folyó Aigyptosnak legismertebb, leghíresebb nevezetessége volt, s mindenek közt legmúltóbb a megemlézésre s vizsgálódásra s az még ma is, mint áradásai és torkolatai: képzelhető-e, hogy azok, akik neki Aigyptosról, a folyóról, annak földjéről, az aigyptosi Thébairól és Pharosról hírt hoztak, ezeket C 30 nem ismerték volna, vagy ha ismerték, előtte nem említették volna, hacsak azért nem, mert közismert volt? Még kevésbé valószínű, hogy nem lett volna tudomása e közeli és ismert dolgokról, holott Aithiopiát, a sídoniakat és erembosokat, a külső tengert s az aithiopsok kétfelé osztását meg föl- említi. S ha éppen ezeket sem említette volna föl, akkor ez még nem bizonyítaná azt, hogy nem volt róluk tudomása; hiszen saját hazáját sem említi, s még sok egyebet sem; hanem inkább azt mondhatni, hogy nem tartotta érdemesnek fölemlíteni e nagyon is közismert dolgokat azok előtt, akik úgyis ismerték.

23. Azt is alaptalanul róják föl neki tudatlanságból eredő hibául, hogy Pharost tengeri szigetnek mondja. Sőt éppen ezt arra vonatkozólag lehet bizonyítékul fölhozni, hogy a költő az Aigyptosra vonatkozó említett dolgokat mind jól ismerte. Erről a következőképpen győződhetünk meg. Mindenki, aki a saját bolyongását beszéli el, dicsekedni szokott. Ilyen dicsekvő volt Menelaos, aki eljutott az aithiopsokig, megismerte a Nílus áradásait, látta, mennyi iszapot visz az magával a szárazra, látta, hogy a torkolatok előtt levő tengerszoros az iszaplerakódás folytán mennyire megközelítette a szárazföldet, úgy, hogy Hérodotos jogosan mondja, hogy egész Aigyptos a Nílus ajándéka, s ha nem is az egész, de a Delta alatti rész, az úgynevezett Alsóvidék az. Ő úgy értesült, hogy Pharos a hajdankorban tengeri sziget volt, hozzáköltötte tehát, hogy most is sziget, bár már nem

az. Aki azonban ezeket ilyen alakban előadta, az a költő volt, úgyhogy ezek alapján arra lehet következtetni, hogy neki már volt tudomása mind a Nílus áradásairól, mind torkolatairól.

24. Hasonlóképpen téves az a vád is, hogy nem ismerte az aigyptosi tenger és az Arab-öböl közt levő földszorost, és hogy helytelenül mondja az aithiopsokról:

Kik két részre osztoltan a szélső népe a földnek.

(Od. I. 23.) D.

Az utódok ugyanis méltatlanul ócsárolják, mert ezt is egészen jól mondja a költő. Annyira távol van az igazságtól ez a kijelentés, hogy Homéros ezt a földszorost nem ismerte, hogy azt merem állítani, nemcsak ismerte, hanem egyenesen rá is mutatott, szavait azonban a grammatikusok, kezdve Aristarkhoson és Kratésen, e tudomány vezéreinek, nem értették meg. Mikor ugyanis a költő azt mondja az aithiopsokról:

Kik két részre osztoltan a szélső népe a földnek –

(Od. I. 23.) D.

a következő sorra vonatkozólag egymástól eltérnek e magyarázók. Aristarkhos így írja: „egyik részük nyugaton, másik keleten”; Kratés pedig: „mind nyugaton, mind keleten”, bár egyikük véleményére nézve sem tesz különbséget, így vagy úgy írják-e. Az utóbbi ugyanis azokat követi, akik matematikus módra fejezik ki magukat, s azt mondja, hogy a forró égövet az Ókeanos foglalja el, s ennek mindkét oldalán van a mérsékelt éghajlat mind a mi oldalunkon, mind a másik oldalon. Valamint tehát a mi oldalunkon azokat mondjuk aithiopsoknak, akik a lakott föld mentén dél felé az Ókeanos mellett laknak, föltevése szerint éppen úgy az Ókeanoson túl, a másik mérsékelt éghajlat alatt lakó emberek után is legvégül aithiopsokat kell képzelni, szintén ugyanezen Ókeanos mellett. Két hely fordulnak elő, s az Ókeanos osztotta őket kétfelé. Utána következik azonban még az is: „mind nyugaton, mind keleten”, mert, miután az égi állatöv mindig a földi állatöv fölött van, s miután az a maga rézsútosságában nem megy túl a két aithiops népen, szükségképpen a napnak egész pályáját is ezen aszélességen belül képzeljük, itt megy végbe a fölkelés és lenyugvás, mások előtt másképpen, s más-más jelek szerint. Azért mondotta (Kratés) így, mert ez szerinte a csillagászatnak jobban megfelelt. Egyszerűbben is mondhatta volna ugyan s még az aithiopsok ilyen kétfelé osztását is megtarthatta volna, ha úgy mondta volna, hogy napkelettől napnyugatig az Ókeanos mellett mind-

két oldalon aithiopsok laknak. Van-e hát értelmi különbség abban, ha úgy mondjuk, mint ő, vagy amint Aristarkhos: „egyik részük nyugaton, másik keleten”? Hiszen ez ugyanaz, hogy mind keleten, mind nyugaton az Ókeanos mindkét oldalán aithiopsok laknak. Aristarkhos ugyan elveti ezt a véleményt, de azt hiszi, hogy csak a mi oldalunkon, a hellénektől dél felé a végeken lakó aithiopsok vannak kétfelé osztva. Csakhogy ezek nincsenek kétfelé osztva, nincs két Aithiopia, keleti meg nyugati, hanem csak egy, amely a hellénektől dél felé, Aigyptos határán fekszik. Minthogy pedig a költő sem ezt, sem azt, amit Apollodóros a hajószemlééről írt második könyvében említ, nem ismerte, tehát olyan helyeket költött, amelyek a valóságban nem léteznek.

25. Kratésszel szemben hosszas fejtegetésre volna szükség, ami talán jelenleg fölösleges is. Aristarkhost ellenben dicséret illeti, mert Kratés véleményét, amely sok ellenvetésnek hagy teret, elveti, s azt hiszi, hogy a mai Aithiopiáról van szó; a többit azonban hadd tegyük vizsgálat tárgyává. Először is azt, hogy szükség nélkül válik kicsinyeskedővé a szövegolvasás miatt. Hiszen ha mindkétféleképpen írják is, akkor is összeegyeztethető az ő véleményével. Mi különbség van ugyanis a között, ha így mondjuk: „szerintünk kétféle aithiops van, egyik rész keleten, a másik nyugaton”, és e között: „mind keletre, mind nyugatra?” Aztán azt, hogy téves tétel kedvéért áll sorompóba. Gondoljuk csak el, hogy a költő a földszorost nem ismerte, az Aigyptossal határos Aithiopiára meg emlékszik, mikor azt mondja:

Kik két részre osztoltan a szélső népe a földnek

(Od. I. 23.) D.

Hogyan? Hát nincsenek két részre osztva, hanem tudatlanságában mondta ezt így a költő? Hát nem választja kétfelé a Nílus Aigyptost és lakóit a Deltától kezdve egészen Syénéig, hogy „egyik részük nyugaton, a másik keleten” van? Mi más Aigyptos, mint merőben folyamvidék, amelyet a víz el szokott árasztani? Ez pedig a folyó két oldalán fekszik, keletre és nyugatra. Aithiopia meg egyenes vonalban van Aigyptossal s hasonló hozzá, tekintjük akár a Nílust, akár a vidék egyéb tulajdonságait. Hiszen ez is keskeny, hosszú és árterület. Az árterületen kívül eső vidék pedig elhagyatott, vize nincs, alig-alig lakható, s ilyen mind a keletre, mind a nyugatra eső vidék. Hát nincsen ez is kétfelé osztva? Vagy azok, kik Ázsiát Libyától elválasztják, a Nílust számbavehető határnak találhatták, mint amelynek hosszúsága dél felé 10 000 stadionnyinál is több, szélessége pedig akkora, hogy több ezer embernyi lakosságú szigeteket is foglal magában, amelyek közt leg-

nagyobb Meroé, az aithiopsok királyi székhelye és fővárosa, magát Aithiopiát pedig a Nílus nem választhatja kétfelé? S még akik gáncsolják is azokat, akik a folyóval választják el egymástól a földrészeket, azoknak is az a legnagyobb kifogásuk emezek ellen, hogy ketté hasítják Aigyptost és Aithiopiát s megteszik mindkettőnek az egyik részét libyainak, a másik részét ázsiaiainak; ha nem ezt akarják, akkor vagy nem választják el egymástól a világrészeket, vagy legalábbis nem a folyóval.

26. Ezenkívül azonban másképpen is lehet kettéosztani Aithiopiát. Mert mindazok, akik Libya mentén az Ókeanoson hajóztak, akár a Vörös-tengeren, akár az Oszlopoktól kiindulva, bizonyos határig eljutottak ugyan, de azután sok nehéz akadály miatt visszafordultak, úgyhogy a legtöbb emberben az a hit gyökeresedett meg, hogy a közepén földszoros által van elzárva; és mégis, az egész Atlanti-óceán, különösen a dél felé eső része, egybefolyó. Mindezek pedig azt az utolsó vidéket, amelyhez hajóikkal eljutottak, Aithiopiának nevezték és ezen a néven emlegették. Mi ésszerűtlen van tehát abban, ha ilyen híresztelés hallatára Homéros is két részre osztja őket, s egyik részüket keletre, a másikat nyugatra helyezi, minthogy a közbeesők nem voltak ismeretesek, vajon léteztek-e vagy sem? Ephoros azonban egy más régi történetet is említ, amelyet valószínűleg Homéros is ismert. Egy tartéssosi monda szerint ugyanis az aithiopsok Libyán keresztül egy oázisig hatoltak, s egyik részük ott maradt, másik részük pedig a tengerpart nagy részét foglalta el. Ennek bizonyosságául mondta Homéros ezt:

– Kik két részre osztoltan a szélső népe a földnek.

(Od. I. 23.) D.

27. Aristarkhossal és követőivel szemben ilyen s ezeknél még komolyabb érveket is lehet fölhozni, s ily módon megszűnik majd a költő ellenében a nagy tudatlanság vádja. A régi hellének uralkodó felfogása értelmében ugyanis azt állítom, hogy, valamint az észak felé lakó ismert népeket skytháknak vagy nomádoknak nevezték, mint Homéros (később pedig a nyugati ismert népeket keltáknak és ibereknek, vagy összekeverve keltibereknek és keltoskytháknak, minthogy a különálló egyes népeket tudatlanságból foglalták össze egy név alá), ugyanúgy a tenger mellett dél felé húzódó vidéket is mind Aithiopiának nevezték. Erre bizonyítékokat is lehet fölhozni. Aiskhylos ugyanis „Megszabadított Prométheus”-ában ezt mondja: „a vörös tenger bíborfenekű szent hullámát, az Ókeanos mentén az aithiopsok ércvillámlatú, mindent tápláló vizét (lehet ott látni), hol a mindentlátó Hélios mindig fölüdíti halhatatlan testét és fáradt lovait lágyan rengő víz langyos habjaival.” Úgy látszik ugyanis, hogy, mivel az Ókeanos a nappal szemben

az egész déli szélességi sávon át ugyanazt a szolgálatot teljesíti, s ugyanazt a viszonyt tünteti föl, végig ezen a sávon helyezi el az aithiopsokat is. Euripidész a „Phaethón”-ban azt mondja Klymenéről, hogy feleségül adják „Meropshoz, ezen föld urához, melyre Hélios fölszállásakor négylovas kocsijáról először veti arany sugarát; a szomszédos feketék ezt Eosnak és Hélios szent istállójának mondják.” Itt tehát közös nyugvóhelyet tulajdonít Éosnak és Héliosnak, a következőkben pedig azt mondja, hogy ezek közel C 34 vannak Merops lakásához. És ez az egész drámai cselekménybe beleszövedik, csakhogy, természetesen ez nemcsak az Aigyptosszal határos vidékeknek a sajátossága, hanem inkább az egész déli szélességi területen végignyúló tengermelléké.

28. Ugyancsak Ephoros értesít bennünket az Aithiopiáról szóló régi nézetéről. Európáról írt könyvében azt mondja, hogy ha az égi és földi tájakat négy részre osztjuk, a keleti részen laknak az indusok, a délin az aithiopsok, a nyugatin a kelták, az északin pedig a skythák. Hozzáteszi még, hogy Aithiopia és Skythia a nagyobbak. Úgy látszik ugyanis – mondja – hogy az aithiopsok népe a téli napkelettől egészen napnyugatig terjed, Skythia pedig vele szemben fekszik. Hogy a költő is hasonlóképpen gondolja, abból is világos, hogy Ithaka a sötétség (azaz észak) felé fekszik, „... azok meg a napba s a hajnali tájba;” (Od. IX. 26.) (D.), mert ezen az egész déli oldalt érti. Továbbá, amikor azt mondja:

Jobbra akár ha röpülnek a nap s hajnal fele szállva,
balra akár, hol a nap lehanyatlik a sűrű homályba.

(II. XII. 239.) D.

majd ismét:

Kedveseim, keletet, nyugatot nem tudva ülünk itt,
Nem tudjuk, hogy merre bukik le a földresugárzó
Nap, s hogy merről kél. . .

(Od. X. 190.) D.

Mindezekről világosabban szól az Ithakáról szóló részben. Amikor tehát azt mondja:

Ókeanos mellé, lakomára, az aithiopsokhoz
Ment Zeus még tegnap. . .

(II. I. 423.) D.

inkább csak úgy, általánosságban kell értenünk, hogy az Ókeanos is, meg az aithiopsok is az egész déli szélességi sáv mentén találhatóak, mert ennek a szélességi sávnak bármely pontjára tekintünk is, ugyanúgy az Ókeanoson leszünk, mint Aithiópiában is. Így mondja azt is:

Ekkor az aithiopotól jött s meglátta Poseidón
Őt, Solymos bércek tetejéről: látta hajózní
Hab hegyiben. . .

(Od. V. 282.) D.

azaz a déli vidékről, mert itt solymokon nem a Pisidiában levőket érti, hanem, mint már előbb mondtam, ezt a hasonló nevű népet ő maga költötte. Ezek ugyanis éppen olyan viszonyban voltak a tutajon hajózó Odysseusszal és az azon a ponton délre lakókkal (hogy úgy mondjuk, az aithiopsokkal), mint a pisidiaiak Pontosszal és az Aigyptoson túl lakó aithiopsokkal. Hasonlóképpen általánosságban emlékszik meg a darvakról, mondván:

Mint amidőn darvak krúgása lehallszik az égről,
Melyek a téltől elmenekülve s a szörnyű vihartól,
Ókeanos hulláma fölött zajosan tovaszállnak,
S pygmaios népnek hordozva halált, veszedelmet,

(Il. III. 4.) D.

C 35 Mert nemcsak Hellas vidékein látni, hogy a daru dél felé költözik, hanem Itália, Ibéria, sőt Kaspia és Baktria vidékein is. Minthogy tehát az Ókeanos végignyúlik az egész déli partvidék mentén, és a darvak a tél elől erre az egészre menekülnek, el kell fogadni, hogy a mythos a pygmaiosokat is az egésznek a mentében helyezi el. És ha a későbbiek az aithiopsokat és a pygmaiosokról szóló regét egyedül az Aigyptos szomszédságában lakókra vonatkoztatták, az a régi korra vonatkozólag mit sem jelent. Hiszen az akhaiosokon és az argosziakon mi sem értjük most mindazokat, akik Ilion ellen harcoltak, holott Homéros valamennyit ezen a néven foglalja össze. Hasonló ehhez az, amit az aithiopsok kétfelé osztásáról mondok, hogy mindazokat oda kell érteni, akik napkelettől napnyugatig az egész ókeanos partvidéken végighúzódnak. Az ilyen értelemben vett aithiopsokat természetadta módon kétfelé osztja az Arab-öböl, hogy úgy mondjuk, a délkörnek tekintélyes része, mely folyam módjára húzódik s hosszúsága majdnem 15 000 stadionnyi, szélessége azonban ott sem igen több ezer stadionnál, ahol legszélesebb. Hozzájárul még a hosszúságához, hogy a Pélusion mellett fekvő tengertől, amely a földszorost határolja, csak három vagy négy napi

útra van ennek az öbölnek a csücske. Ezért tehát azok sorában, akik elválasztják Ázsiát Libyától, a belátóbbak mindkét földrészre vonatkozólag természetesebb határnak tartják az öbölt, mint a Nílust. Ez ugyanis kis híján, teljességgel tengertől tengerig ér, a Nílus pedig sokkal nagyobb távolságra esik az Ókeanostól, úgyhogy nem választhatja el teljesen egymástól Ázsiát és Libyát. E szerint én is úgy fogom fel a dolgot, hogy a lakott vidékek mentén levő déli részeket a költő gondolkodása szerint is ez az öböl osztotta kétfelé. Hogyne ismerte volna tehát a földszorost, amelyet az az aigyptosi tengerrel alkot?

29. Az ugyanis éppenséggel érthetetlen, hogy akkor, amikor az aigyptosi Thébait jól ismeri, amely a mi tengerünktől majdnem 5000 stadionnyira van, ne ismerte volna az Arab-öbölnek a csücskét és a mellette levő földszorost, amelynek a szélessége nem több 1000 stadionnál. Sokkal érthetlenebbnek tetszhetik azonban még az, habár tudta, hogy a Nílus neve egyezik annak a nagy vidéknek a nevével, nem vette volna észre egyszersmind annak okát is. Hiszen eszünkbe juthat kivált Hérodotos mondása, hogy ez C 36 a vidék a folyó ajándéka, s ezért kapta meg annak a nevét. Különben is minden egyes vidék sajátosságai közül azok a legismertebbek, amelyekben valami rendkívüliség is van és valami, ami mindenkinek a szemébe ötlük: ilyen pedig a Nílus áradása és iszapjának a tengerben való lerakódása. S valamint azok, akik Aigyptosba vetődnek, e vidékről előbb nem tudnak meg a Nílus természeténél egyebet, mert az ott lakók országuk nevezetesei közül ennél újabbat vagy érdekesebbet az idegeneknek nem tudnak mondani – aki ugyanis a folyóra vonatkozólag kutatásokat végez, az előtt világos, hogy az egész tartomány körülbelül milyen természetű –, éppen úgy, akik messzebb vannak s hallanak róla, azok sem tudnak meg előbb mást. Vegyük ehhez még hozzá a költő tudásvágyát és utazási szenvedélyét, amit minden életírója bizonyít, s amire költeményeiből számos bizonyítékot lehet szerezni. Alaposan bebizonyítható tehát, hogy ő ismeri a dolgokat, s kifejezetten megmondja, amit mondani érdemes, a nagyon szembeötlő dolgokat azonban elhallgatja vagy csak odavetőleg említi meg.

30. Csodálkoznunk kell az aigyptosiakon és syriaiakon, mert most ezek ellen fordulunk, ha akkor sem értik meg, amikor az ő belső dolgaikról beszél, hanem még tudatlansággal is vádolják, amelyben pedig, mint beszédük mutatja, ők maguk szenvednek. A nememlékezés egyáltalában nem bizonyíték a nemtudásnak: hiszen nem említi az Euripos változásait, sem Thermopylait, sem más egyéb ismeretes hellén vidékeket, holott pedig ismerte ezeket. De ő föl is említi, csak azok az álsüketek nem akarják meghallani, úgyhogy a vád őket illeti meg. A költő ugyanis égből esőknek nevezi a folyókat, mi pedig nemcsak a hegyi patakokat, hanem valamennyit együtt-

véve, mert mindegyik az esővíz következtében növekszik meg. Ámde az általános tulajdonság a tüntetőleg kiemeltre alkalmazva sajátlagossá válik. Mert más értelemben mondjuk égből esőknek a hegyi patakokat és más értelemben a folyton folyót. Amannál pedig némileg megkétszereződik e kiválóság. S valamint van túlozva túlozás, pl.: „könnyebb a parafa árnyékánál”, „gyávább a phrygiai nyúlnál”, „szántóföldje kisebb területű egy lakoni levélnél”, éppen így halmozódik kiválóság kiválóságra abban, hogy a Nílus „égből eső”. Hiszen már a hegyi patak is fölülmúlja a többi folyót abban, hogy égi eredetű, a Nílus pedig annyira megdagad, hogy még a hegyi patakokat is fölülmúlja, mind vízmennyiségével, mind folyása tartamának hosszúságával. Minthogy tehát a költő előtt ismeretes volt a folyónak ez a természete, amint azt már kimutattuk, és róla azt a jelzőt használja, másképpen, mint ahogyan mondtuk, nem lehet fölfogni a dolgot. Hogy több torkolatban végződik, az több folyóval közös tulajdonsága, úgyhogy ezt érdeemesnek sem tartotta fölemlíteni, amikor úgyis tudta mindenki; ezt Alkaios³⁸ sem említi, bár azt mondja, hogy ő is elvetődött Aigyptosba. Az iszaplerakódások az áradásokból is gyaníthatók, s különösen abból, amit Pharosról mond. Mert az, aki őt Pharosról értesítette, vagy inkább az általános hiedelem, annyira aligha ment a hazugságban, hogy azt állítsa, hogy akkor a szárazföldről olyan messzire volt, amennyi egy napi hajóút, mint ő mondja. Hogy az áradás és az iszaplerakódás ilyen természetű, az általánosságban ismert volt. A költő tehát ebből azt következtetve, hogy Menelaos otlétekor a sziget a szárazföldről távolabb esett mint az ő idejében, a mesés elem kedvéért önkényesen említette a sokkalta nagyobb távolságot. A meseköltés pedig semmi esetre sem tudatlanság jele. A Próteusról³⁹ és a pygmaiosokról szóló mondák, a varázseszközök hatóereje, s mindaz, amit a költők az ilyenfélekről költenek, nem azért kerülnek elő, mert a vidékek ismeretlenek előtte, hanem szórakoztatás és gyönyörködtetés kedvéért. Hogyan mondhatja tehát, hogy annak (a szigetnek) van vize, holott nincsen?

Jó kikötőjéből az arányostestű hajókat,
Hogyha sötét vizet ott fölvettek, az árra taszítják.

(Od. IV. 358.) D.

Nem lehetetlen, hogy a kútfő kiszáradt; viszont azt sem mondja, hogy a szigetről hozták a vizet, hanem csak a kikötő jósága miatt említi föl a vízzel való ellátást is, de a vizet a szemben fekvő földről is beszerezhették, és így a költő némi utalással bevallja, hogy nem igaziban, hanem csak túlzásból és a meseszöveg kedvéért mondotta tengeri szigetnek.

31. Minthogy azonban a Menelaos bolyongásáról szóló rész azt a látszatot kelti, hogy az illető helyeket nem ismeri, talán az jobb lesz, ha azokban a versekben előforduló kifogásokat taglaljuk s egymástól külön tárgyaljuk; így a költőt fényesebben megvédelmezhetjük. Télemakhosnak, amikor a királyi palota fényét csodálja, azt mondja Menelaos:

... Bizonyos, hogy hosszan tűrve, bolyongva
Hoztam kincseimet haza végül a nyolcadik évben,
Kyprost, Phoiniakiát meg Aigyptost érve hajóval,
S aithiopok, sídónok, erembos-nép birodalmát,
És Lybiát is...

(Od. IV. 81.) D.

Azt kérdik, miféle aithiopsokhoz érkezett, ha Aigyptosból elhajózott? Hiszen sem a mi tengerünk mentén nincsenek aithiopsok, sem a Nílus víz- C 38
esésein nem lehet fölhajózni. Kik azok a sídónok? Bizonyára nem a Phoiniakiában lakó nép?! Talán csak nem említi előbb az általánosat s azután a különlegest? Kik azok az erembosok? Hiszen ez új név! Aristonikos⁴⁰, napjaink e grammatikusa, Menelaos bolyongásáról szóló könyvében ezeknek a vitatott kérdéseknek mindegyikére vonatkozólag számos szerző nyilatkozatát jegyezte föl; nekünk azonban elég lesz, ha ezt csak kivonatban adjuk. Némelyek azt mondják, hogy Aithiopiába hajózott: egy részük egy Gadeirán át Indiába való körülhajózást tesz fel, s a bolyongással egyúttal az időt is összeegyezteteti, amelyről ő maga mondja: „a nyolcadik évben”; más részük azt állítja, hogy az Arab-öböl mellett levő földszoroson, mások szerint pedig valamelyik csatornán ment keresztül. Ámde a körülhajózásra, amelyet Kratés említi, nincs szükség; nem mintha lehetetlen volna (hiszen még Odysseus bolyongása sem lehetetlen), hanem azért, mert sem a matematikai alaptételeknek, sem a bolyongás időtartamának nem felel meg. Mert nemcsak akarata ellenére történt veszteglések késleltették küzdelmes útjában – mint mondja 60 hajójából csak 5 maradt meg –, hanem pénzszerzés miatt való szándékos megállásai is. Nestór ugyanis azt mondja:

Ott azután gabonát s aranyat gyűjtött Menelaos,
Bárkával bolygott idegenszavu nép birodalmán,

(Od. III. 301.) D.

Kyprost, Phoiniakiát meg Aigyptost érve hajóval.

(Od. IV. 83.) D.

A földszoroson vagy a csatornákon át való hajózást, ha már maga a költő fölemlítette volna, úgy lehetett volna értelmezni, mint mesés elemet, mint-hogy azonban nem említette, fölösleges és képtelen próbálkozás szövegbe hozni, mert a trójai háború előtt még semmiféle csatorna sem volt. Mondják, hogy Sesóstris⁴¹ tett ugyan kísérletet, de elállott tőle, mert a tengerszintet számításaiban magasabbnak vette fel. Viszont a földszoros sem volt hajózásra alkalmas. Eratosthenés ezt helytelenül gyanítja. Ő ugyanis nem hiszi, hogy az Oszlopok táján már akkor meg lett volna az átszakadás, így tehát a belső tenger nem lehetett összefüggésben a külsővel, s minthogy magasabb volt a felszíne, a földszorost elborította. A szakadás bekövetkeztével azonban felszíne alább szállt, s Kasion és Pélusion környéke egészen a Vörös-tengerig szabaddá vált. De miféle tudósításunk van arról a szakadásról, hogy az a trójai háború előtt még nem volt meg? Talán a költő is itt hajóztatta ki Odysseust az Ókeanosra, mintha akkor már megtörtént volna a szakadás, s ugyanakkor Menelaost Aigyptosból úgy hajóztatta a Vörös-tengerre, mintha még nem történt volna meg? De szerepelteti még Próteust is, ki azt mondja neki:

Ámde az istenek Élysion mezejére, s a földnek
Végire küldenek el...

(Od. IV. 563.) D.

Melyik végire hát? És hogy a világ végén valami nyugati vidéket kell érteni, bizonyítja a zephir hozzákapcsolása:

Éleshangu Zephir szele fú csak folyton e tájon,
Ókeanostól jő...

(Od. IV. 567.) D.

Mindez talányszerű.

32. Ha tehát a költő úgy tudta, hogy a földszoros helyén egykor tenger volt, mennyivel nagyobb hitelt adhatunk neki abban, hogy az aithiopsok kétfelé voltak osztva, s egy ilyen nagy tengerszoros választotta el őket egymástól! Ámde a kívül lakó és az ókeanosparti aithiopsoknak miféle vagyonszerzésre lehetett módja? S Télemakhos és társai mégis csodálják a királyi palota kincseinek nagy mennyiségét:

... e hangos

Házban a rengeteg érc mily villámfényeket áraszt,
És az arany s a borostyán és az ezüst s elefántcsont.

(Od. IV. 71.) D.

Ezek közül azonban az elefántcsont kivételével náluk semmi sem található, minthogy széles e világon a legszegényebb s pásztorkodó emberek. Ámde, Zeusra! közel volt Arábia és az indiai partvidék! Közülük azonban egyedül az egyiket nevezik boldognak minden tartomány között, de ha név szerint nem nevezik is úgy a másikat, mégis úgy tekintik és a leggazdagabb vidékként tartják számon. Homéros Indiát nem ismerte (mert különben megemlíttette volna), Arábiát azonban igen, amelyet ma boldog Arábiának neveznek; ez azonban akkor nem volt gazdag, mert szegény és sátoros népek lakták. Csak egy kis része fűszertermő, s e miatt tett szert ez a vidék erre a névre, mert az ilyen fűszeráru nálunk ritka és drága. Most tehát jómódban vannak és gazdagodnak, minthogy kereskedelmük élénk és jövedelmező, de akkor természetesen ez nem volt így. Maguk miatt a fűszerek miatt valamelyik kereskedő vagy tevésgazda esetleg jómódra tehetett szert az effajta áruk-ból, Menelaosnak azonban zsákmányra és ajándékokra volt szüksége a királyok és főbb emberek részéről, akiknek volt miből adniuk, s akik az ő tekintélye és hírneve miatt hajlandók is voltak neki adni. Az aigyptosiak, a szomszédos aithiopsok és arabok különben sem voltak olyan szegények, meg hallottak is már az Atreidák dicsőségéről, különösen a trójai háború szerencsés befejezése folytán, úgyhogy számíthatott azok támogatására. Mint Agamemnón mellvértjéről mondják:

C 40

Melyet rég Kinyrástól⁴² nyert vendégszolgálatul:
Mert Kyprosba is elhallatszott egykor a nagy hír,

(II. XI. 20.) D.

Bolyongásának többi idejére vonatkozólag tehát el kell fogadni, hogy az Phoynikiában, Syriában, Aigyptosban, Libyában, Kypros vidékén s általában a mi partvidékünkön és a szigeteken telt el. Ezekről kaphatott ajándékokat, de erőszakkal és zsákmányolással is nyílt módja innen szerezni, különösen a trójaiak egykori fegyvertársaitól. A kívül és távolabb lakó barbárok semmi reményt sem nyújtottak az ilyesféltre. Menelaos állítólag Aithiopiába is eljutott, de valójában csak az aithiopsok határáig. S talán az akkori határok közelebb is voltak Thébaihoz, bár a mai syénéi és philai határok is elég közel esnek; egyikük Aigyptosban van, Philai pedig közös lakóhelye az aigyptosiaknak és aithiopsoknak. Ha tehát ő, miután elért Thébai,

a határokig is elment, vagy még messzebb is, az aithiopsok közé, és élvezte a királynak a vendégszeretetét, ebben nincsen semmi képtelenség. Így érkezett el állítólag Odysseus is a kyklópsok földjére, miután a tengertől bement a barlangig, amelyről azt mondja, hogy a sziget szélén van. Azt mondja továbbá, hogy eljutott Aioliába, a laistrygónokhoz, s mindazokhoz, akiknek partjain csak kikötött. Így jutott tehát el Menelaos is Aithiopiába, így Libyába, amennyiben egyik-másik helyen kikötött. Így kapta a Paraitonionon túl fekvő s Ardamia mellett levő kikötő Menelaos nevét.

33. Ha a phoinikiaiak után Sidónt is megnevezi, amazok fővárosát, csak szokásos alakzattal él, mint pl.:

Zeus miután Hektórt s népét a hajók fele vitte

(II. XIII. 1.) D.

Mert már hősszívű Oineusnak fia egy se maradt meg,
Ő maga sem volt már, s meghalt Meleagros, a szőke

(II. II. 641.) D.

Sokforrású Idát érte el így, vadak anyját,
S Gargaroson,

(II. VIII. 47.) D.

És Euboiából az erőt lehelő vad abások,
S Khalkis s Eiretrié,

(II. II. 536.) D.

Sapphó is úgy mondja:

Tégedet Kypros, Paphos és Panormos.

Amde más oka is volt annak, hogy ámbár Phoinikiáról már megemlékezett, Sidónt külön is megemlíti. A népek egymás után való felsorolásához elég lett volna azt mondania:

Kyprost, Phoinikiát meg Aigyptost érve hajóval,
S aithiopsok, sidónok, erembos-nép birodalmát. . .

(Od. IV. 83.) D.

Hogy azonban a sidóniaknál való hosszabb tartózkodására is rámutasson, éppen jó volt ezt ismételnie, vagy inkább külön kiemelnie. Dicsérettel emlegeti művészi ügyességüket, s hogy Helenát Alexandrosszal együtt szívesen fogadták. Ezért sok ilyen Alexandros birtokában őrzött s művészi kivitelű tárgyról szól:

Sok hímezett köntös volt ott, kezeműve a sídón
Nőknek, az isteni-képű Alexandros kiket egykor
Sídoniából hurcolt el tág tengeri úton,
Hol Helenét is hozta, a legfelsőbb atya lányát.

(II. VI. 289.) D.

Hasonlóképpen Menelaos birtokában levőket is említ; Télemakhosnak ugyanis azt mondja:

Szép mívű vegyítővödröt fogok adni: ezüsből
Készült teljesen és az arany beborítja szegélyét;
Héphaistos kezemunkáját. Hős Phaidimos adta,
Sídoniak fejedelme, mikor palotája fedett be,
Még hazatértemkor nekem; ezt szánom neked, íme.

(Od. IV. 615.) D.

Hogy Héphaistos munkájának mondja, azt éppen olyan túlzásnak kell tekintenünk, mint ahogyan a szép dolgokat Athéné, a Kharisok és a múzsák műveinek szokták mondani. De hogy a sidóniaiak művészek voltak, azt világosan kifejezésre juttatja, amikor azt a vegyítő edényt dicséri, amelyet Euneós⁴³ Lykaónért adott; azt mondja ugyanis:

Drága ezüst nagy borkeverőt, mely hatmeszelyes volt,
És sokkal gyönyörűbb, mint bármely edény a világon,
Mert a sídónok ezermester keze készítette,
Phoinikié-beliek hordták a ködös vizen által.

(II. XXIII. 741.) D.

34. Az erembosokról már sok szó esett, legnagyobb hitelt azonban azok érdemelnek, akik azt tartják, hogy arabokat értett rajtuk. A mi Zénónunk így is írja:

Láttam az aithiopsok, sidónok s araboknak a földét

(Od. IV. 84.) D.

A régi írásmódot azonban fölösleges megváltoztatni. Okul jobban el lehet fogadnunk a neveknek minden népnél föltalálható gyakori és felületes megváltoztatását. Némelyek a betűk fölcserélésével valóban teszik is. Talán még leghelyesebben nyilatkozik Poseidónios, aki itt a szavak eredetét és jelentését a népek származásából és érintkezéséből magyarázza. Az arméniaiak, syriaiak és az arabok ugyanis nagy rokonságot mutatnak föl nyelvükben, életmódjukban és testi ismertető jegyeik tekintetében, különösen ott, ahol egymással szomszédosak. Mutatja ezt Mesopotámia, amely ezen három népből keletkezett, mert a hasonlóság itt a legszembeötlőbb. S ha a szélességi fokok eltérései miatt van is valami különbség a jobban észak felé lakók és a déliek, továbbá emezek és a középsők között, mégis a közös jelleg az uralkodó. Az assyrok és arianosok valamelyest hasonlítanak ezekhez is, meg egymáshoz is. Azt gyanítja tehát, hogy ezeket a népeket hasonló módon nevezik is el. Akiket ugyanis mi syriaiaknak nevezünk, azokat maguk a syriaiak armeniosoknak vagy arramiosoknak nevezik, ehhez pedig hasonlít az armeniosok, arabok és erembosok neve, s könnyen meglehet, hogy a régi hellének ezen a néven nevezték az arabokat, s ebben egyúttal a szófejtés is segítségükre volt. Az erembosok nevét sokan így az ἔραν ἐμβάσειν-ből (= a földbe bemenni) származtatják, s ezeket a későbbiek, a névnek világosabb változatot adva, tróglodytáknak nevezték. Ezek ugyanis azok az arabok, akik az arab öbölnek Aigüptos és Aithiopia felőli részén laknak. Természetes, hogy a költő is ezeket említi, s szerinte ezekhez jutott el Menelaos, ugyanúgy persze, mint már említettük, ahogyan eljutott volt az aithiopsokhoz. Hiszen Thébaishoz ezek is közel vannak. Hasonlóképpen ezeket sem a kereskedés vagy haszonszerzés kedvéért említi meg (az ugyanis nagyon csekély volt), hanem ott-tartózkodásának tartama miatt, s mert annak híre lett, nagy dolog ugyanis annyi vidéket bejárni. Hasonló értelemben mondja ezt is:

Sok nép városait s eszejárását kitanulta,
(*Od. I. 3.*) D.

Bizonyos, hogy hosszan túrve, bolyongva...
(*Od. IV. 81.*) D.

Hésiodos a Nők lajstromában így szól:

És Arabos lányát, kit nemze a jószívű Hermés
És Thronié, Bélós fejedelmi leánya.

Így mondja Stésikhóros is. Ebből azt lehet következtetni, hogy ezt a vidéket őróla már akkor Arábiának nevezték, de a hőskorban talán még nem.

35. Ámde azok, akik külön aithiopiai népnek tartják az erembosokat, másnak a képhénosokat, s egy harmadiknak a pygmaiosokat, s még tömémentelen mást, hitelre kevésbé tarthatnak számot, mert a valószínűtlenségen kívül még össze is elegyítik a mesés elemet a történeti valósággal. Ezekhez meg hasonlítanak azok, akik a sidóniakat a perzsa tengerre, vagy az óceán más vidékére teszik, s Menelaos bolyongását is az Ókeanosra helyezik, s ugyanígy tesznek a phoinikiakkal is. A hihetlenségnek nem csekély oka az, hogy az elbeszélők maguk is ellentmondanak egymásnak. Némelyek azt állítják, hogy a mi sidóniaink az ókeanosiaknak a gyarmatosai, s hozzáteszik azt is, hogy azért kapták a phoinikiai nevet, mert a tenger is vörös tenger; mások viszont azt állítják, hogy azok ezeknek a gyarmatosai. C 43
Vannak, akik Aithiopiát is a mai Phoinikiában keresik, s azt mondják, hogy Andromeda⁴⁴ esete Iopében történt, bár valószínű, hogy az ilyen állítás nem a helyi viszonyok nem ismerésének a következménye, hanem inkább a mesék világába kíváncsozó dolog. Apollodóros⁴⁵ is említi egyes részleteket Hésiodosnál és másoknál, amelyeket semmiképpen sem tud összeegyeztetni Homéros adataival. Összehasonlítja ugyanis ezzel Homérosnak a Pontosra és Aigüptosra vonatkozó adatait, s tudatlansággal vádolja Homérost, mint aki az igazat akarta ugyan elmondani, de nem az igazat adta elő, hanem tudatlansága folytán az igaz helyett a nem igazat. Viszont Hésiodost senki sem vádolhatja tudatlansággal, mikor azokat félkutyáknak, nagyfejűeknek és törpéknek mondja. Csakhogy akkor Homérost sem lehet megróni, amikor elmeséli, hogy hova valók és kik ezek a pygmaiosok, sem Alkmant⁴⁶, aki szerint lábukkal takaróztak, sem Aiskhylost, aki szerint meg kutyafejűek és félszeműek voltak, s félszemük a mellükön volt, minthogy az ilyesmiket még a prózában író történetírók előadásában sem igen rójuk meg, még ha nyíltan nem vallják is be, hogy mindez csak mese. Hiszen rögtön meglátszik, hogy mesét írnak, mégpedig tudatosan, nem a való nem tudása miatt, hanem lehetetlenségek kigondolásával, a csodálatosság és a gyönyörködtetés kedvéért. Megvan azonban az a látszatja, mintha tudatlanságból tennék, mivel homályos és ismeretlen dolgokról különös szeretettel és bizalmat ébresztő módon költik az ilyet. Theopompos⁴⁷ nyíltan bevallja, hogy történetébe meséket is vegyít, és ezeket jobban mondja el, mint Hérodotos, Ktésias, Hellenikos és az Indiával foglalkozó írók.⁴⁸

36. Az Ókeanos változó állapotáról is szó esik, de mythos formájában, mert a költőnek erre is törekednie kell. A dagályról és apályról alkotta meg Kharybdis meséjét, de ez egyáltalában nem Homéros találmánya, hanem a sicíliai tengersizorosra vonatkozó elbeszélések alapján keletkezett.

Ha azonban, bár a dagály és apály minden egyes nappal és éjjel kétszer jelentkezik, ő mégis háromszort mond:

Háromszor kiereszti naponta, de újra beszívja
Rémesen;

(Od. XII. 105.) D.

hát mondhatta így is. Mert nem kell azt gondolni, hogy a dolog nem ismerése miatt mondja így, hanem a komoly hatás és félelemkeltés miatt, mit Kirké elrettentés kedvéért bőven beleszó szavaiba, úgy, hogy még hazugságot is vegyít bele. Kirké ugyanis ugyanott így mondja:

Háromszor kiereszti naponta, de újra beszívja
Rémesen; arra, mikor szürcsöl, te nehogy közeledjél:
Mert sose tudna a Földrázó⁴⁹ se kihúzni a bajból.

(Od. XII. 105.) D.

C 44 Odysseus pedig találkozott az apállal, s nem veszett oda; mint maga mondja:

Ez meg a sós tengervizet épp szürcsölte magába;
Én meg, amint a magas fügefáig emelt föl a hullám,
Rácsimpszkodtam s denevérként csüngtem a törzsén.

(Od. XII. 431.) D.

Azután, bevárva a hajóroncsokat, s ismét beléjük kapaszkodva, megmenekül; Kirké tehát hazudott. Amint ezt, ugyanúgy azt is hazudta, hogy „háromszor kiereszti naponta” kettő helyett. Különben is ez a túlzásnak általánosan használatos módja, hiszen szokták mondani: háromszor (százszor) boldogok, háromszor (százszor-ezerszer) nyomorultak. Így mondja a költő is:

Háromszor boldog Danaok...

(Od. V. 306.)

Kedves, háromszor óhajtott...

(II. VIII. 488.)

Három- s négyszeresen...

(II. III. 363.)

Az időből talán ki lehetne mutatni, hogy némileg mégis sejteti az igazságot. Hogy a hajóroncsok oly sok ideig maradnak víz alatt, s hogy a víz csak későn veti fel őket a felszínre – pedig várva várja, mialatt folytonosan az ágakba kapaszkodik – ez a körülmény inkább szól az áramlásnak mindkét, azaz nappali és éjjeli időszakban kétszer történő bekövetkezete, mint háromszor való beállta mellett.

Szívósan csüngtem, s vártam, hogy köpje ki újra
Árbocomat s a gerendát: jöttek elő, örömömre;
Jó későn: a piacról hogy hazamegy vacsorázni
Az, ki a civakodók közt döntött sok peres ügyben,
Ekkor csillantak ki az örvényből a gerendák.

(Od. XII. 437.) D.

Míndez jó hosszú időre utal, különösen azért, hogy estig eltartott, mert nem általánosságban mondja, hogy akkor, amikor a bíró fölkészül, hanem amikor már sok pör fölött ítél, úgyhogy némiképpen késlekedett is. Más különben nem is mutathatná be valószínűen a hajótörött megmenekülését, ha őt, mielőtt messzebbre dobták volna a hullámok, az ár tüstént fölkapja s ismét visszaejti.

37. Apollodóros, Eratosthenés híveivel egyetértve, megrója Kallimakhos⁵⁰, hogy grammatikus létére, a homérosi föltevés ellenére azokat a helyeket, amelyek körül szerinte a bolyongás történt, s amelyek az Ókeanosban voltak, Gaudosnak és Korkyrának nevezi. Természetesen helyes a megrovás, ha sehol sem történt meg ez a bolyongás, hanem az egész csak Homéros találmánya; viszont, ha megtörtént, de más helyek táján, akkor egyenesen meg kell mondani, hogy hol, s mindjárt ki is kell igazítani a tévedést. De mivel, mint már kimutattuk, az egész jogosan nem mondható a képzelet termékének, más, nagyobb hitelességű helyeket meg nem lehet találni, Kallimakhos nyilván megmenekedhet a megrovástól.

38. A sképsisi Démétrios⁵¹ sem gondolkodik helyesen, s Apollodóros C 45 néhány tévedésének is okozója lett. Mert amikor a kyzikosi Neanthés azt mondja, hogy az argonauták a Homérostól és másoktól is elfogadott úton Phasisba hajózva Kyzikosnál az Ida hegyén tisztelt anyának templomot építettek, ennek még hevesebben ellene mond, s azt állítja, hogy Homéros Iasónnak phasisi útjáról kezdettől fogva mit sem tud. Ez pedig nemcsak Homéros szavaival, hanem a sajátjaival is ellenkezik. Azt mondja ugyanis, hogy Akhillés földülta Lesbost, s más vidékeket is, Lémnostól azonban és a szomszédos szigetektől tartózkodott, mert Iasónnal, s annak akkor a szigeten uralkodó fiával, Euneósszal rokonságban állott. Hogy van tehát az,

hogy azt tudta a költő, hogy rokonok, egy népből valók, vagy szomszédok, vagy hogy bármiként is, de barátságban állottak egymással Akhillés és Iasón (ami csakis annak a következménye volt, hogy mindketten thessalialiak voltak, amaz Iólkosból, emez pedig az akhajai Phthiótisból), viszont azt, hogy miként történhetett az, hogy Iasón thessaliali és iólkosi létére hazájában semmiféle utódot sem hagyott hátra, Lémnosban azonban fiát tette meg uralkodónak, nem tudta? Ismerte Peliast, a Pelias-lányokat, azok közt a legkiválóbbat s annak a fiát, aki

Admétos szeretett fia, kit neki isteni nő szült,
Alkéstis, Peliás sok lánya közül ki a legszebb.

(II. II. 714.) D.

Az Iasónra vonatkozó dolgokat, Argót és az argonautákat, e közzsájon forgó dolgokat nem hallotta volna? Aiétésnek az Ókeanoson keresztül tett utazását úgy költötte volna, semmiféle alapot sem merített volna hozzá a történelemből?

39. Amint ugyanis valamennyien mondják, már kezdettől fogva volt valamelyes valószínűség a Pelias parancsára vállalt phasisi utazásban, a visszatérésben, s a szigeteknek útközben, bármekkora mértékben is történt, meghódításában. És Zeusról a hosszabbra nyúlt utazást éppen úgy, mint Odysseus és Menelaos esetében azok bizonyítják, amik még ma is láthatók, s ami Homéros nyomán hitelre talált. Phasis körül ma is látjuk Aia városát, s tartja magát a hit, hogy Aiétés Kolkhisban uralkodott, s ez az ottaniaknál gyakran előforduló név. Médeiáról, a varázslónőről tud a történelem, s bizonyára annak az országnak aranyban, ezüstben és vasban való gazdagsága volt annak a hadjáratnak az igazi oka, s előzőleg Phrixos is e miatt vállalkozott a tengeri útra. És mindkét hadjáratnak vannak emlékei is: a Kolkhis és Ibéria határán fekvő Phrixos-templom, s az Iasón-templomok, amelyek Armenia, Média, s az ezekkel szomszédos vidékek számos helyén találhatók. Sőt Sinópé és partvidéke táján, meg Propontis és a Hellésponos körül, egészen a Lémnos körül fekvő vidékekig is emlegetik Iasón és Phrixos hadjáratának számos bizonyítékát. Iasónnak, s az üldöző kolkhisiaknak a hadjáratáról egészen Krétáig, Itáliáig és az Adriai-tengerig vannak emlékek. Közülük néhányat Kallimakhos is megemlít, így:

Aiglétét s Anaphét, a lakón Thérával határost,

majd midőn így szól:

Haimoniába kytaiosi Aiétésből a hősök
Át hogyan is jöttek, kezdem az énekemet.

A kolkhisiakról pedig:

Kik mikor az illyr tengert hasíták evezőkkel,
Szöghajú Harmonié sziklai sírja körül,
Ott várost alapítanak, amit szökevény tanya néven
Mond a görög, míg azok nyelve szerint Pola az.

Némelyek azt állítják, hogy Iasón társai az Istrosban is messzire fölhajóztak, néhányan meg azt, hogy egészen az Adriáig. Némelyek földrajzi ismereteik fogyatékosága miatt állítják ezt, mások meg úgy magyarázzák, hogy egy, a nagy Istrosból eredő Istros folyó ömlik az Adriába, és ez némileg lehet is valószínű és hihető.

40. A költő efféle adatok fölhasználásában egyfelől megegyezik a történeti tudósításokkal, másfelől azonban maga is költ hozzájuk, még pedig bizonyos általános és egyéni szokásnak a tekintetbe vételével. Megegyezik abban, amikor megnevezi Aiétés, megemlíti Iasont és az Argót, s Aiaiát, az Aia mintájára alakítja, amikor letelepti Lémnoson Euneóst, s a szigetet Akhilléus szemében kedvessé teszi, s mikor Médeia mintájára megalkotja a varázsló Kirkét, aki

Testvérhuga a fondorlelkű nagy Aiétésnek

(Od. X. 137.) D.

Az Ókeanosra való kijutást azonban, amely említett útjában bolyongása közben történt, már úgy költötte ő maga hozzá. Mindezt tehát alapul véve helyesen mondja azt is, hogy „világhírű Argó”, mert az a hajózás ismeretes és népes vidékeken ment végbe. Ha pedig, mint a sképsisi állítja (– s Mimnermost idézi tanúul, aki Aiétés lakását az Ókeanosra helyezi –), Iasont Pelias napkeletre küldte, s ő el is hozta a bőrt, akkor ezzel még csak valószínű módon sem volna megokolva ez az ismeretlen és homályos vidékekre való küldetés, s az elhagyatott, lakatlan és tőlünk oly messze eső vidékeken való hajózás sem lett volna olyan dicsőséges és világhírű. Mimnermosnál (Fr. 10.) a következőket találjuk:

Aiából elhozni a nagy bőrt nem lehetett vón'
Iasónnak, bármily szörnyű utat teve meg,
Engedvén gőgös Pelias gonosz indulatának;
S el nem érték vón' Okeanos vizeit.

C₄₇ Más helyen ismét:

Aiétés nagy városa, hol a gyorsszaladású
Nap sűgári arany házba' feküsznek együtt
Ókeanos partján, hova isteni Iasón is elment.

III.

1. Abban sem jár el helyesen Eratosthenés, hogy többször jelentéktelen írókra hivatkozik, s hol cáfolja őket, hol meg hisz nekik, s bizonyítékul használja őket, mint Damastést⁵² és más ilyeneket. Hiszen ha néha fején találják is a szöveget, azért erre a célra nem szabad őket bizonyítékul használni, s amiatt nem szabad nekik hinni. Ilyen módon csak említésre méltó írókat szabad fölhasználni, kik sok helyeset mondtak, sokat azonban mellőztek vagy nem fejtettek ki eléggé; de soha sem hazudtak. Amikor Damastésre hivatkozik, semmiben sem különbözik attól, aki a bergai Euhémerosra hivatkozik, meg a többire, akiket, noha ő maga is megró üres fecsegésük miatt, mégis megemlít. S még ő is elmondja ennek egyik oktondiságát, hogy az Arab-öböl tónak tartja, s elmondja azt is, hogy Diotimos, Strombikhos fia, az athéni követség vezetője Kilikiából a Kydnoson hajózott a Khoaspés folyóba, amely Susa mellett folyik, s a negyvenedik napon érkeztek meg Susába. S hozzáteszi, hogy mindezt maga Diotimos beszélte el neki. Aztán meg hogy csodálkozott annak a lehetőségén, hogy a Kydnos átvágja az Euphratést s a Tigrist, és a Khoaspésbe ömlik.

2. De nemcsak ezeket lehet ellene kifogásképpen fölhozni, hanem még mást is. Ő maga mondja, hogy egyes helyekre vonatkozólag még az ő idejében sincsenek olyan ismeretes adatok, amelyek egyenként meg volnának vizsgálva, s ő maga figyelmeztet bennünket, hogy ne adjunk mindjárt hitelt annak, ami élénk akad. S hosszadalmasan ki is fejt az okokat, hogy miért nem szabad hitelt adnunk, így pl. a Pontos és az Adria melletti helyekre vonatkozólag, s éppen ő, mindazt elhitte, amiről csak értesült. Így elhitte, hogy az issosi-öböl a mi tengerünk legkeletibb pontja, holott a Pontos csücskében a Dioskurias mellett elterülő öböl majdnem 3000 stadionnal tovább van keletre, mégpedig az általa fölvetett stadionszámítás

szerint. Amikor pedig az Adria északi és legtávolabbi részeit tárgyalja, a meséknek is hitelt ad. A Héraklés-oszlopain túl fekvő vidékekre vonatkozólag is sok mesét vett készpénznek, amikor Kerné szigetét említi, s más, C₄₈ manapság nem látható helyeket, amelyekről később mi is meg fogunk emlékezni. Miután már egyszer azt mondotta, hogy a régiek vagy kalózkodás vagy kereskedés céljából hajóztak, de nem a nyílt tengeren, hanem csak a part mentén, mint Iasón, aki hajóit elhagyva Kolkhisból egészen Armeniáig és Médiáig kalandozott el, később meg azt állítja, hogy régen sem az Euxinoson, sem Libya, Syria, meg Kilikia mellett nem mertek hajózni. Ha ő a régieken a történelmi kor előtt élőket érti, akkor semmi gondot sem okoz nekem vitatnom a kérdést, hajóztak-e vagy sem. Ha azonban már a történelmi korban szereplőkről van szó, akkor bárki habozás nélkül kijelentheti, hogy a régiek nyilván nagyobb utakat tettek meg szárazon és vízen, mint a későbbiek. Így Dionysos és Héraklés és maga Iasón, azonkívül a költő emlegette Odysseus és Menelaos. Théseusról és Peirithousról valószínűleg azért kelt szárnyra az a hír, hogy az alvilágba is leereszkedtek, mert messze földön lebonyolított hadi vállalkozásokba bocsátkoztak; a dioskurokról pedig azt tartják, hogy a tenger örei és a hajósok megmentői voltak. Sokat emlegetik Minos⁵³ tengeri hatalmát és a phoinikiak hajózását, akik nem sokkal a trójai háború után bejárták a Héraklés-oszlopain túl fekvő vidéket, s ott és a libyai partvidék közepe táján városokat alapítottak. Nem jogosan számíthatjuk-e a régiek közé Aineast, Anténórt⁵⁴, a venetosokat, s egyszerűen mindazokat, akik a trójai háború után minden lakott vidékre elvetődtek? Akkor ugyanis megtörtént mind a helénékkel, mind a barbárokkal, hogy a hadjárat elhúzódása miatt mindazt elveszítették, amit otthon és a háborúban szereztek; úgyhogy Ilion elfoglalása után a szükségtől kényszerítve kalózkodásra vetemedtek a győztesek is, de még inkább a legyőzöttek, s akik a háborúból ép bőrrel menekültek. Sőt azt mondják, hogy a Hellason kívül eső tengerpart mentén ezek alapították a legtöbb várost, sőt beljebb is, ahol lehetett.

3. Miután elmondotta, hogy mennyire haladt előre a lakott föld ismerete az Alexandros után s az ő idejében élők kutatásai nyomán, áttér a föld alakjának a vizsgálatára, de nem a lakott föld alakjáéra, ami a rá irányuló vizsgáldásban természetesebb lett volna, hanem az egész földre; hiszen meg kell erről is emlékezni, de nem rendszertelenül. Miután megjegyezte, hogy C₄₉ az egész ugyan gömb alakú, de azért nem olyan, mintha az esztergapadról került volna ki, hanem némi szabálytalanság is van rajta, említi egyes részeiben mutatkozó sok-sok átalakulását, amelyek a víz, a tűz, a földrengések és vulkanikus kitörések s más efféle okok miatt állnak elő, de itt sem tart rendet. Az egész földnek a gömbalakúsága ugyanis a világmindenség

alkatából következnek; az említett átalakulások pedig az egész földet nem változtatják meg; a nagy méretek mellett az ilyen csekélységek eltörpülnek. A lakott földön azonban más-más állapotot idéznek elő, s közvetlen okaik időről időre változnak.

4. Szerinte különösen abban a kérdésben merül fel a vizsgálódás szükségessége, hogy a tengertől 2000, sőt 3000 stadionnyi távolságban is hogyan láthatunk sok helyütt a befelé húzódó területeken annyi csigát, osztrigát, kagylót és sós mocsarat, mint pl. az Ammón templom körül és a hozzá vezető 3000 stadionnyi úton. Nagy mennyiségű osztrigahéj van ott, s még most is igen sok sótelep található, s a tengerből kitörő gőz magasra emelkedik. Láthatók ott azonkívül tengeri hajók roncsai, amelyek állítólag a mélységből kerültek felszínre, s oszlopocskákön delphineket s rajtuk az a fölirat, hogy „a kyrénéi követek ünnepi követségének emlékére”. Ennek az előadása után dicsérettel említi meg a természetbúvár Stratónnak⁵⁵ és a lydiai Xanthosnak a véleményét. Xanthos ugyanis azt állítja, hogy Artaxerxés idejében akkora szárazság volt, hogy a folyók, tavak és kutak mind kiszáradtak, ő maga azonban gyakran látott a tengertől messzire kagyló alakú követ, fésűszerű formákat és kagylók alakulatait, meg sóstavakat Armeniában, Matiénében és alsó Phrygiában, s ezért az a meggyőződése, hogy az a síkság valamikor tengerfenék volt. Stratón pedig még tovább megy az okok keresésében és azt állítja, hogy véleménye szerint az Euxeinosnak azelőtt nem volt meg a byzantioni torkolata, hanem a beleömlő folyók vajták ki és nyitották meg, s csak azután ömlött ki a víz a Propontisba és Helléspontosba. S ugyanez történt a mi tengerünkkel is. Itt ugyanis, miután a tenger a folyamoktól nagyon megduzzadt, árja az Oszlopoknál utat tört, s a kiömlés folytán a hajdani mocsárvidék kiszáradt. Okul elsősorban azt hozza föl, hogy a külső és belső tenger feneke egészen más, aztán, hogy most is víz alatti zátony húzódik Európától Libyáig, jelölve annak, hogy azelőtt a belső és külső tenger nem egy volt. Továbbá legsekélyebb a Pontos, míg a krétai, sicíliai és szárd tenger igen mély. Mert északról és keletről nagyon sok és hatalmas folyó ömlik bele, s ezáltal ezek a részek megtelnek iszappal, a többi rész pedig mély marad. Ezért legédesebb a pontosi tenger s lefolyása azok felé a vidékek felé van, amerre a tengerfenék lejtős. Úgy látszik, a jövőben az egész Pontos eliszaposodik, föltéve, hogy a beömlések ilyenek maradnak. A Pontos bal oldalán levő vidékek már most is mocsarasak, Salmydessos, meg az Istros és a skytha pusztaság vidékén hajózásként „Mell”-nek nevezett vidék.⁵⁶ Könnyen meglehet tehát, hogy az Ammón-templom is, amely azelőtt a tengerben volt, most a kiömlés óta beljebb fekszik a szárazföldön. Úgy vélekedik, hogy a jóshely valószínűleg azért volt olyan kiváló és ismeretes, mert tenger vize mosta körül, viszont a tengertől

való ilyen nagy távolsága mai tekintélyét és hírét nem teszi eléggé érthetővé. Aigiptost régente a pélusioni mocsarakig, a Kasios-fokig és a Sirbónis-tóig tenger borította, s ha Aigiptosban a sós földet fölássák, még most is fővennyel és kagylókkal megtelt gödröket találnak, mintha azt a területet tenger áztatta volna, s Kasios és az úgynevezett Gerrha környéke annyira elmocsarasodott volna valamikor, hogy egybefolyt a Vörös-tenger öblével. A tenger hátrább húzódása után azonban fölszabadult ez a terület, s csak a Sirbónis-tó maradt meg, de azután ez is átszakadt, s elmocsarasodott. A Moiris-tó partjai szintén jobban hasonlítanak tengerparthoz, mint folyóparthoz. Hogy a szárazföldnek nagy részét valamikor tenger borította, de később ismét száraz lett, azt ráhagyhatjuk, valamint azt is, hogy a most víz alatt fekvő földterület egyenetlen fenékszint; hiszen, Zeussal a tengerből kiemelkedő szárazföld is, amelyen lakunk, sokféle változatosságot mutat, mint ezt Eratosthenés is említette. Ezért hát Xanthos okoskodásában senki sem találhat kivetni valót.

5. Stratón ellen azzal érvelhet valaki, hogy akkor, amikor bőven van ok, ezeket mellőzi, s nemlétezőkre hivatkozik. Először is azt hozza föl okul, hogy a belső és külső tengernek nem ugyanaz a legalsó szintje, sem a mély- C 5 sége. Annak azonban, hogy ez a tenger hol mélyebb, hol sekélyebb, hogy némely helyeket előnt, s megint visszahúzódik, nem az az oka, hogy az egyik helyen a tengerfenék alacsonyabb, másutt magasabb, hanem az, hogy ugyanaz a fenék egyszer emelkedik, máskor viszont süllyed s magával együtt emeli vagy süllyeszti a tengert is: fölemeltetve ugyanis kiárad, alábbszállva pedig visszatér eredeti állapotába. Ha így áll a dolog, a tenger hirtelen emelkedésével együtt a kiöntésnek is be kell következnie, úgy, amiként a folyók áradásainál, csak hogy amott a víz máshonnan jön, itt meg földuzzad. De ezek az áradások nem olyan sűrű egymásutánban, s nem is hirtelen történnek, a dagály sem tart olyan sok ideig, s nem rendellenesen megy végbe, és sem a mi tengerünkben, sem ott, ahol éppen előfordul, nem okoz áradást. Nincs más hátra, minthogy a talajban keressük az okot, mégpedig vagy a tenger talajában, vagy az árterületben, de mégis inkább a tengerében. A vízben levő talaj ugyanis sokkal omladékonyabb, s így gyorsabban történhetnek rajta változások, s itt a szél is, mint minden ilyesfélének az oka, nagyobb hatású. Ámde, mint mondtam, az ilyesféle jelenségeknek az az okuk, hogy ugyanaz a talaj egyszer följebb emelkedik, máskor meg alább süllyed, nem pedig az, hogy itt magasabb, másutt meg alacsonyabb. Ő pedig abban a hiszemben, hogy ami a folyókra áll, az áll a tengerre is, úgy fogja föl a dolgot, hogy a víz a magasabb helyekről folyik lefelé. Más-különben a Byzantion mellett észlelhető áramlás okát sem a tenger talajában kereste volna; azt mondja ugyanis, hogy az Euxeinos fenékszintje magasabb,

mint a Propontis és az ezzel szomszédos tengeré, s mindjárt hozzáfűzi az okát is: vízmedencéjét feltöltötte a folyók által odahordott iszap, így sekély lett, s ezért folyik kifelé. Ugyanezt az okoskodást kiterjeszti a mi egész tengerünkre is a külső tengerhez való viszonyában, mintha magasítaná a talaját az Atlanti-tengeréhez képest, mert ezt is sok folyó tölti föl s hasonló iszapos üledék lepi el. Szükségképpen tehát szakasztott olyan kiömlésnek kellene történnie az Oszlopoknál és Kalpénál is, mint Byzantionnál. Ám legyen! Hiszen azt fogják mondani, hogy az ott meg is történik, de az apály és dagály széjjel teríti s észrevétlen marad.

C₅₂ 6. Azt kérdezem azonban, mi akadályozta meg, hogy mielőtt még a byzantioni torkolat megnyílott, az Euxeinos, amelynek fenékszintje a Propontisénál s az erre következő tengerénél mélyebb volt, a folyóktól nem töltődött föl, akár tenger volt már előbb is, akár csak a Maiótisnál nagyobb tó? Mert ha megengedik, azt kérdezem majd: annak a víznek és a Propontisénak a felülete nem olyan viszonyban volt-e egymással, hogy amíg mindkettő egyforma volt, addig az egyenlő nyomás és ellennyomás miatt nem tudott keresztültörni; de amikor a belső magasabbra emelkedett, kénytelen volt leadni fölöslegét, s ennek következtében a külső tenger a belsővel egybefolyt, azzal egyforma területűvé vált, s akár tenger volt azelőtt, akár tó, később az összevegyülés és megerősödés folytán tenger lett? Ha ezt is megengedik, akkor a mostani kiömlés akadálytalanul mehet végbe, de nem is magasabb vagy lejtősebb talajánál fogva, mint Stratón gondolta.

7. Ezt azonban a mi egész tengerünkre és a külsőre is alkalmazni kell, minthogy a lefolyásnak az okát nem azok talajában vagy ennek a lejtőségében keressük, hanem a folyókban. Azok szerint ugyanis a mi egész tengerünk, mégha előbb tó volt is, valószínűleg megtelt a folyóktól s magasabbra emelkedve az Oszlopoknál levő tengerszoroson át zuhatag módjára lefolyt, a másik tenger pedig ettől mindig jobban és jobban gyarapodva idők folytán vele egybefolyt, egyetlen területű víztömeggé verődve össze, s vízbősége folytán ez is egészen tengerré lett. Egészben véve azonban tudománytalan eljárás a tengert a folyókkal hasonlítani össze; ezek ugyanis lejtős mederben folynak, míg amaz nem lejtősebb területű álló víz. A tengerszorosok áramlása más okból történik, nem azért, mert a folyamoktól összehordott iszap tölti be a tenger mélyét. Az iszaplerakódás csak a folyók torkolatai körül megy végbe, mint az Istros úgynevezett „mell-”énél; ilyen a skytha pusztaság és Salmydessos, hol más hegyi patakok is lerakják iszapjukat, továbbá a Phasis körüli homokos, alacsony és puha kolchisi partvidék, Thermódón és Iris körül egész Themiskyra, az Amazónok síksága és Sidéné nagy része. És így van ez a többi folyóval is. Valamennyi a

Nilust utánozza abban, hogy az előtte levő vízi utat szárazföldre alakítja, az egyik nagyobb, a másik kisebb mértékben. Kisebb mértékben azok, amelyek nem sok iszapot sodornak magukkal, nagyobb mértékben azok amelyek sok és puha földű vidéken folynak keresztül és sok patak vizével gyarapodnak, ilyen a Pyramos, amely Kilikiához már jókora területet ragasztott, s ezért is efféle jóslatot mondtak rája:

Eljön majd az idő, hogy ezüs törvényű Pyramos
Szent Kyprosba elér, építve a partot előre.

53

Mert, már amikor a kataoniai síkság közepéről lerohan, hajózható, és a Tauros szorosain át Kilikiába törve az ez előtt és Kypros előtt húzódo szorosba ömlik.

8. Hogy pedig a folyóktól lehordott iszap nem nyomul tovább előre a tengerben, annak az az oka, hogy a természetnél fogva a partok felé áramló tenger visszaveri. Mert mindez az élőlényekre emlékeztet: valamint azok folytonosan be- és kilehelnek, éppen úgy ez is önmagából kiindul és önmagába visszatérő folytonos mozgásban van. Aki hullámveréskor a parton áll, világosan megérti: a víz hol a lábát mossa, hol szabadon hagyja, majd ismét mossa, s így tart ez folyvást. A hullámverés folytán a hullám föl-szalad, s még ha gyöngébben csapódik is föl, mégis van valami nagyobb ereje s minden idegen tárgyat kidob a partra:

És tömegestül hányja a partra a tengeri hínárt.

(II. IX. 7.) D.

Szélben persze még nagyobb erővel történik ez, de szélcsendben és a szárazföld felől fúvó szélben is bekövetkezik; sőt még szél ellenében sem csapódik a hullám kisebb erővel a partra, mintha csak a tengernek bizonyos külön mozgása vinné magával. Ide vonatkozik ez is:

Már torlódik a földön, erősen bömböl, a sziklán
Görbén legmagasabbra dagad, s tajték-habokat köp;

(II. IV. 425.) D.

és:

Part visszhangzik, amint ki-kicsap tetejébe a tenger.

(II. XVII. 265.) D.

9. A hullámcsapásnak tehát van bizonyos ereje, úgyhogy az idegen elemeket kiveti magából. Ezt némileg a tenger tisztításának is mondhatni, amely által a holttestek és hajóroncsok a partra vetődnek. A visszahúzódáskor azonban nincs akkora ereje, hogy a hullám a holttestet, fadarabot vagy a legkönnyebb tárgyat is, pl. a parafadugaszt, a szárazföldre dobja, a vele érintkező talaj azonban a hullámoktól ily módon aláásva a tengerbe omlik. Így történik azután, hogy az iszapot és az attól beszennyezett vizet kidobja, s minthogy annak a súlya is közreműködik ebben, mielőtt még beljebb sodródna a tengerbe, gyorsan leülepszik a partra. A folyónak az ereje ugyanis megszűnik, amint a torkolatnál egy kissé előbbre áramlik. Ily módon megeshet, hogy a partoktól kezdődőleg az egész tenger eliszaposodik, ha a folyók állandóan ömlenek bele. Ez azonban akkor is megtörténne, ha a Pontost mélyebbnek vennők még a szárd tengernél is, amelyet a megmértek között a legmélyebbnek tartanak, mint Poseidónios mondja: 1000 öl mély.

10. Az okokra való efféle következtetést azonban esetleg nem mindenki hajlandó magáévá tenni, s ezért szerintem inkább a szembeötlő s többé-kevésbé ma is látható jelenségekből kell kiindulni. Mert az áradások, földrengések, vulkanikus kitörések s a víz alatti földnek a feldudorodásai a tengert is a magasba emelik, a süppedések pedig alacsonyabb szintre szállítják alá; nemcsak földtömegek, kis szigetek is emelkedhetnek föl, nagyok azonban nem; vagyis szigetek igen, földrészek azonban nem. Hasonlóképpen történhetnek kisebb és nagyobb süppedések, ha ugyan, mint mondják, földrengés folytán következett be egyes vidékek és lakóhelyek eltűnése és elsüllyedése, így Burában, Bizónében és másutt. Az is lehetséges, hogy Sicilia nem annyira Itália elszakadt része, hanem inkább az Aetna tüze dobta föl a mélységből, s úgy maradt; hasonlóképpen vagyunk a Liparai és Pithékussai szigetekkel is.

11. Ő azonban olyan kedves, hogy matematikus létére még Arkhimédés véleményét sem fogadja el, aki az úszó testekről szóló művében azt mondja, hogy minden nyugvó állapotban levő és maradó cseppfolyós testnek gömb alakú a felülete, minthogy a gömbjének azonos középpontja van a földdel. Ezt a véleményt elfogadják mindazok, akik bizonyos mértékben is foglalkoztak a mennyiségtannal. Ő, mint mondja, azt hiszi, hogy a Földközitengernek, bár egyetlen egészet alkot, még az egymáshoz közel eső helyeken sincs egyenletes felszíne. És e tudatlanságának bizonyítására építőmestereket hoz föl, minthogy a matematikusok állítása szerint az építészet a matematika egyik része. Démétrios⁵⁷ állítólag át akarta vágni a peloponnésosi Isthmost, hogy hajóhadának utat nyisson, de a földmérő mérnökök ebben megakadályozták azzal az értesítésükkel, hogy a Korinthosi-öböl

vize a Kenkhreainál magasabban fekszik, úgyhogy ha átvágja a közbeeső földet, Aiginé körül az egész tenger megárad, s mind Aigina, mind a szomszédos szigetek víz alá kerülnek, s még az áthajózás sem járna haszonnal. Ezért olyan áramlásosak a tengerszorosok, különösen pedig a sicíliai, amelyen állítólag az ókeanoszi árapályhoz hasonló jelenség észlelhető. Az áramlás azon ugyanis nappal is, éjjel is kétszer váltakozik, amint az Ókeanos is kétszer emelkedik és kétszer húzódik vissza magába. A dagállal tehát C 55 szerinte megegyezik az az áramlat, amely a Tyrrhéni-tengerből, mint valami magasabb vízfületről a sicíliaiba ömlik, amelyet lemenőnek is neveznek; a megegyezés pedig abban áll, hogy ugyanazon időben kezdődik és végződik, mint a dagály. Kezdődik a hold fölkeltekor és lenyugtakor, s mikor ez mindkét, azaz mind a földfeletti, mind a földalatti delelővonalat elérte, bevégződik, az apálynak pedig megfelel az ellenkező áramlat, amelyet kimenőnek neveznek, s mint az apály, akkor kezdődik, amikor a hold a maga két delelővonalát eléri, keltének és nyugtának kezdetekor azonban megszűnik.

12. A dagályról és apályról Poseidónios és Athénodóros eleget beszélt már. A tengerszorosok áramairól, minthogy ezek tudományosabb vizsgálódást igényelnek, mint jelenlegi célunk kívánja, csak annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a szorosnak áramlása – már aszerint, amilyen – nem egy és ugyanazon módon történik. (Mert különben nem változnék a sicíliai, mint ő mondja naponként kétszer, a khalkidikéi meg hétszer, a byzantioni pedig nem is szokott változni, hanem csak az az állandó egy kiömlése van a pontosi tengerből a Propontisba, sőt, mint Hipparkhos megjegyzi, néha még ebben is szüneteket tart.) De még ha ugyanazon a módon történne is, akkor sem az volna az oka, amelyet Eratosthenés említ, hogy a tengernek mindkét irányban más-más a felülete. Hiszen ez még a folyóknál sem fordulna elő, ha nem volnának rajtuk vizesések; de mivel vannak, nem visszafelé, hanem az alacsonyabb helyre folynak. Ez pedig azért történik, mert folyásuk és felületük lejtős, úgyhogy nemcsak visszafelé nem folynak, de meg sem állanak, sem egyhelyben nem maradnak. Ki mondhatná azonban azt, hogy a tengerek felülete lejtős? Különösen azon alaptételek után, amelyek az őselemeknek nevezett négy testnek gömbalakot adnak? Mert nem úgy van ám alkotva a víz, mint a föld, mely sajátos jellegénél fogva tömör, úgyhogy állandó mélyedések és magaslatok vannak rajta, hanem a saját súlya következtében esik lefelé a föld irányába, s olyan felülete lesz, mint amelyet Arkhimédés említ.

13. Az Ammónról és Aigyptosról mondottakhoz még hozzáteszi, hogy véleménye szerint egykor tenger övezte a Kasios hegyet, s az egész vidék, ahol most az úgynevezett Gerrha van, s amely a Vörös-tenger öbléig terjed,

C 56 egyes részeiben víz alatt állt, a két tenger összefolyása után azonban a felszínre került. Hogy azonban a Vörös-tenger öbléig terjedő előbb említett terület elmocsarasodott, az kétségtelen, minthogy a „terjedő” kifejezéssel mind a közellétet, mind az érintkezést jelöljük, úgyhogy ha vízterületről van szó, akkor egyik a másikba belefolyik. Én úgy fogom fel a dolgot, hogy akkor, amikor még az Oszlopoknál levő tengerszoros el van zárva, az a mocsaras vidék közel volt a Vörös-tengerhez, miután azonban ott megtörtént az áttörés, bekövetkezett a lefolyás, mert az Oszlopoknál történő lefolyás következtében a mi tengerünk alábbszállott. Hipparkhos pedig úgy fogja fel e dolgot, hogy a „terjedő” azt akarja mondani, hogy a megteltség következtében a mi tengerünk egybefolyt a Vörös-tengerrel, s azt veti ellen, hogy a mi tengerünk, amely az Oszlopokon való kifolyás következtében oda húzódott, miért nem vonta magával a vele összefolyó Vörös-tengert is, holott az nem süllyedt le, hanem felülete változatlan maradt? Hiszen Eratosthenés szerint is egybefolyik az egész külső tenger, úgyhogy a nyugati és a Vörös-tenger ugyanaz. S ehhez még hozzáfűzi azt a következtetést, hogy az Oszlopokon kívül levő tengernek, meg a Vörös-tengernek, sőt az ezzel egybefolyónak a mélysége is egyforma.

14. Eratosthenés azonban azt válaszolja, hogy ő nem mondotta, hogy az utóbbi a megtelés következtében folyt egybe a Vörös-tengerrel, hanem csak azt, hogy közel volt hozzá, s ebből nem következik az, hogy az egy és összefüggő tengernek ugyanakkora legyen a mélysége és a felszíne, amint-hogy még a miénknek sem az, s Zeusra! még a lekhaioninak és a kenkheainak sem! Ezt maga Hipparkhos is kijelenti ellenirátában. Minthogy pedig ismeri annak idevágó véleményét, kockáztasson meg külön valami ellenvéleményt, s ne fogadja el olyan könnyen, hogy az, aki a külső tengert egynek mondja, egy füst alatt mindjárt annak felületét is egynek tartja.

C 57 15. Mikor hazugságnak nyilvánítja a kyrénéi követeknek a delfineken alkalmazott feliratát, ennek azt a valószínűtlen okát adja, hogy Kyréné alapítása a történeti időkre esik, a jóshelyről pedig senki sem emlékezik meg úgy, mintha az valaha a tengerben épült volna. Ha azonban erről senki sem tudósít bennünket, mit szól ahhoz, hogy a bizonyítékok közt, amelyekből gyanítjuk, hogy ez a hely valamikor tengerparton volt, szerepel az is, hogy a delfineket följánlották az isteneknek, s rajtuk e fölirat olvasható: a kyrénéi követektől. S amikor megengedi azt, hogy a tengerfenék fölemelkedése következtében a vele együtt fölemelkedett tengernek az árja esetleg elborította a jóshely vidékét, amely jóshely a tengertől 3000 stadionnyinál is nagyobb távolságra van, ugyanakkor nem fogadja el az odáig terjedő fölemelkedést, amelynek folytán Pharos egész szigete és Aigyptos nagy része is víz alá került, mintha ilyen hatalmas víztömeg nem volna elég,

hogy ezeket is elárassza. Mikor pedig azt mondja, hogy ha a mi tengerünk valóban oly mértékben megduzzadt, mielőtt az Oszlopoknál keresztültört, mint ahogyan Eratosthenés szerint történt, előbb egész Libyát, s Európának és Ázsiának is nagy részét el kellett volna árasztania, hozzáfűzi még azt, hogy a Pontos az Adriával bizonyos helyeken egybefolyhatott, mert lehet, hogy az Istros a Pontos felé eső vidékeknél két ágra szakadt, s a tartománynak a fekvésénél fogva mindkét tengerbe ömlött. Csakhogy az Istros eredete nem a Pontos tájékán van, hanem ellenkezőleg az Adria fölött levő hegyek között, és nem folyik mindkét tengerbe, hanem csak a Pontosba, és csak éppen a torkolatánál ágazik szét. Ámde osztozik néhány elődjének közös tudatlanságában, akik abban a hiszemben voltak, hogy valamilyen hasonló nevű Istros folyó, amely ettől vált külön, ömlik az Adriába, és hogy Istria népe is, ahol keresztülfolyik, ettől kapta a nevét, s Iason is ezen hajózott hazafelé Kolkhisból.

16. Hogy nem csodálkozunk az olyan változásokon, amelyek véleményünk szerint az áradásoknak és hasonló jelenségeknek az okai, amilyeneket Sici-liára, Aiolos szigeteire s a Pithekussákra vonatkozólag már említettünk, arra nézve érdemes még egyéb hasonló, más vidékeken látható vagy régebben tapasztalt jelenségeket is említenünk. Az ilyen példák ugyanis, ha tömegestül tárulnak szemünk elé, véget vetnek csodálkozásunknak. Így azonban a szokatlan jelenség zavarólag hat az észrevételre, s a természeti tüneményeknek és az egész életnek a kifürkészhetetlenségét bizonyítja, mint pl. ha az ember a Théra és Thérasia körül történekről beszél, amely szigetek Kréta és Kyrénaia közt fekszenek, s közülük Théra Kyréné anyavárosa, vagy ha mondjuk, az Aigyptosra s a görög világ sok ilyen részére vonatkozó tudósításokat emlegeti. Théra és Thérasia között ugyanis négy napig lángok törtek elő a tengerből, úgyhogy az egész tenger forrt és világított, s nemsokára, mintha valami gép röpítette volna a magasba, izzó tömegekből álló sziget vetődött felszínre, amelynek kerülete 12 stadionnyi volt. A kitörés megszűnte után mindenekelőtt a rhodosiak, ezek az elsőrangú tengerészek merészkedtek a hely közelébe hajózni, s a szigeten templomot építettek Poseidón Asphaliosnak. Phoinikiában pedig – Poseidónios C 58 állítása szerint – a földrengés elnyelt egy Sidón fölött épült várost és Sidónnak is majdnem kétharmada romba dőlt, de nem hirtelenében, úgyhogy emberéletben nem sok kár esett. Ugyanez a természeti jelenség kiterjedt egész Syriára is, de csak kis mértékben. Majd áterjedt a Kyklasok néhány szigetére, sőt Euboiára is, úgyhogy az Arethusa forrásai Khalkisban bedugultak és csak néhány nap múlva törtek elő más nyíláson át, s a szigetnek részenként való rengése is csak akkor szűnt meg, amikor a léalantosi síkságon megnyílt földüreg tüzes iszapfolyót vetett fölszínre.

17. Minthogy sok ilyen adat van, elég lesz, ha csak a sképsisi Démétrios gyűjtötte adatokat közöljük, természetesen módjával. E sorok említése után:

És odaértek a kettős szépvizű kúthoz, ahonnan
Mélyörvényű Skamandros két forrása előtör.
Egy forrás langyos vízzel bugyog és körülötte
Száll a magasba a gőz, mint füst, ha lobognak a lángok;
Másiknak vize nyáron hűvös, akárcsak a jégnek
Zápora, vagy mint hó, vagy mint kristályba fagyott víz,

(*Il. XXII. 147.*) D.

nem hagy bennünket csodálkozni azon, hogy most már csak a hideg vízű forrás van meg, a meleg vízű pedig eltűnt. Azt mondja ugyanis, hogy ennek oka bizonyosan a meleg víz elapadásában rejlik. Ezzel kapcsolatban megemlíti Démoklés értesítését, aki arról tudósít, hogy régente Lydia és Iónia körül egész Tróasig nagy földrengések voltak, amelyek következményeképpen Tantalos uralkodása alatt egész falvak süllyedtek el, megsemmisült a Sipylos mocsara is, s a mocsarakból tavak keletkeztek, a tenger hullámai pedig Tróját is elárasztották. Az aigyptosi Pharos egykor a tengerben feküdt, most viszont valami módon félsziget lett belőle, hasonlóképpen Tyros is, meg Klazomenai is. Amikor mi az aigyptosi Alexandreiaiában tartózkodtunk, Pélusion és a Kasios-hegy körül a tenger fölemelkedett s elárasztotta a partvidéket, s a hegyből szigetet formált, úgyhogy a Kasios mentén a Phoinikiába vezető út hajózhatóvá vált. Nincs tehát abban semmi csodálatos, ha egyszer az aigyptosi tengert a Vörös-tengertől elválasztó földszoros szétválva vagy elsüllyedve tengerszorost alkot, s együvé ereszti a külső tengert a Földközivel, mint ahogyan az a Heraklés Oszlopainál levő tengerszorosban történt. Már e munka kezdetén is tettünk itt-ott említést ilyenféle dolgokról, amelyeket össze kell foglalnunk s megvetnünk velük a természeti erők működésébe s az egyébként bekövetkezett változásokba helyezett erős hitnek az alapját.

18. Azt mondják, hogy azelőtt a Peiraios is sziget volt, a partvonalon túl C 59 feküdt, s ettől kapta a nevét is. Leukas pedig ellenkezőleg előbb földnyelv volt, s csak akkor lett sziget, amikor a korinthesiak a földszorost átvágták. Állítólag erről mondja Laertés:

Most is olyan, mint voltam erősfalú Nérikos ellen.

(*Od. XXIV. 377.*) D.

Itt emberi kezeztől származó átvágások vannak, másutt viszont töltések vagy áthidalások, mint a Syrakusai előtt fekvő szigeten, ahol most híd van, mely összeköti a szárazfölddel, azelőtt pedig, mint Ibykos mondja, válogatott kövekből álló töltés volt, amelyet „kiválasztott”-nak nevez. Bura és Heliké is eltűnt, egyik földrengés, a másik hullámcsapás következtében. A hermionéi öbölben levő Methóné mellett vulkanikus kitörés következtében 7 stadionnyi magas hegy emelkedett föl, amely nappal megközelíthetetlen volt a hőségtől és a kengőztől, éjjel pedig messzire világított és olyan tüzes volt, hogy a tenger 5 stadion távolságban forrt, de még 20 stadionnyira is zavaros volt, mert torony nagyságú sziklákat szaggatott és dobált bele. A Kópais-tó pedig elnyelte Arnét és Mideiát, amelyeket a költő is fölemlít a hajóaljstromban:

És kik a sokszőlőjű Arnét, s mind ki Mideiát, [lakták]

(*Il. II. 507.*) D.

S úgy látszik, hogy a Bistonis és a mostani Aphnitis neve alatt ismeretes tó is elöntött néhány thrák várost, némelyek szerint a trérek városait, akik a thrákok szomszédai voltak. Az egyik Ekhinas sziget, amelynek a neve előbb Artemita volt, szárazföld lett; s azt mondják, hasonló változás történt az Akhelóos körül levő számos kis szigettel is a tengernek a folyó által történt eliszaposodása következtében, s majd a többiek is mind eliszaposodnak, mint Hérodotos mondja. Néhány aitóliai földcsúcs is sziget volt azelőtt; Asteria is megváltozott, amelyet a költő Asterisnek nevez:

Van bizonyos sziklás sziget ott, a habok közepében,
Sziklásföldű Samos s Ithaké közt épp feleúton,
Asteris – így hívják, nem nagy: jó öblei vannak
Kétoldalt...

(*Od. IV. 844.*) D.

Most pedig még valamirevaló horgonyvető¹ helye sincs. Ithakában nincs semmiféle olyan barlang vagy nimfa-barlang, amilyent Homéros említ; jobb azonban, ha helyi változást veszünk okul, mintsem a helyi viszonyok nemtudását, vagy meseszerűen hazug kigondolását. Mivel azonban ez bizonytalan, nyílt kérdésnek hagyom.

19. Antissa, mint Myrsilos⁵⁸ mondja, azelőtt sziget volt; mivel Lesbos szigetének a neve azelőtt Issa volt, azért e szigetet Antissának nevezték, most pedig Lesbos egyik városa. Mások meg azt a meggyőződést vallják hogy Lesbos az Idától szakadt el, mint Prokhytés és Pithékussa Misénon-

tól, Kapreai Athénaiontól, Sicilia a rhégioni parttól, az Ossa az Olymposztól. E változások meg is történtek ezekkel. Egykor az arkádiai Ladón is megállt folyásában. Dúris azt állítja, hogy a médiai Rhagai attól kapta a nevét, hogy a Kaspi-kapu vidéke földrengés következtében szétvált, úgyhogy számos város és falu pusztult el, s a folyók medre többféleképpen is változott. Ión az „Omphalé” c. satyrjátékban Euboiáról ímígyen szól:

Euboiát keskeny Euripos szakasztja el
Boiótiától, áramával áttörvén
Kiugró partvidékét.

20. A kallatisi Démétrios az egykor egész Hellasban történt földrengéseket előadva azt mondja, hogy a likhasi szigeteknek és Kénaionnak nagy része elsüllyedt, s hogy az Aidépsosban és Thermopylaiban három napig elapadó melegforrások ismét feltörnek, de az aidépsosiak más helyeken is felbuzogtak. Óreosnak a tenger felőli fala s mintegy 700 háza összedőlt, hasonlóképpen Ekhinosnak, Phalarának és Hérakleia-Trakhisnak nagy része; Phalarában az épületek alapjukból kidőltek. Hasonló esemény történt Lamiában és Larissában; Skarphia fenekestül felfordult, s nem kevesebb, mint 1700 ember süllyedt el, a thronisiak közül meg több, mint a lakosoknak a fele. A három ízben rengő tenger egyszer Tarphé és Thronion, máskor Thermopylai irányában, ismét máskor a síkságon egészen a phókisi Daphnusig nyomult előre, s a folyók forrásai néhány napra kiapadtak. A Sperkheios a folyását megváltoztatta, s az utakat hajózhatókká tette, a Boagrios más hegyvágáson át sietett tovább, s Alopénak, Kynosnak és Opusnak tekintélyes részében igen nagy kár esett, Oion pedig, a fölötte fekvő erődítmény, egészen tönkrement, Elateiánál a fal egy része leomlott, Alpónosban pedig a thesmophoria-ünnep alkalmával, amikor 25 hajadon fölment a kikötő bástyájára, hogy széttekintsenek, a bástya leomlott, s a hajadonok is a tengerbe estek. Azt is mondják, hogy az Euboiával szemben fekvő Atalantán földrepedés következtében a közepén hajózható út keletkezett, közben a síkság némely részét 20 stadionnyira is elöntötte a víz, s egy háromevezősoros hajót kicsapott a hajóépítő telepről, s az ráesett a falra.

21. Hozzáfűzik ehhez még a vándorlások folytán beállott változásokat is azzal a szándékkal, hogy előidézzék bennünk a „nem csodálkozás állapotát”, amelyet Démokritos is, meg a többi bölcselő is mind dicsőít, mert rokon azzal, amit félelemnélküliségnek, kinemzökkenettségnek és rettenthetetlennek mondanak. Így fölemlítik azt, hogy a nyugati ibérek a Pontoson és Kolkhison túl levő vidékre költöztek (akiket, mint Apollodóros mondja,

az Araxés választ el Armeniától, jobban mondva azonban a Kyros és a Moskhos hegyei), az aigyptosiak meg Aithiopiába és Kolkhisba, a venetosok Paphlagoniából az Adria mellé. És ez a hellén népeknél is előfordult, így az iónoknál, dóroknaál, akhaioknaál és aioloknaál. Az ainianok, akik most az aitoliaiak szomszédai, Dótion körül laktak és az Ossa tövével vegyest a perrhaibosokkal, és maguk a perrhaibosok is máshonnan való bevándorlók. Telidestele van ilyenféle példákkal a jelen munka. Belőle egyetmást igen sokan ismernek, ám a károk, trérek, teukrok és galaták vándorlásai, valamint egyes vezéreknek messzebbre menő kalandozásai, amilyenek a skytha Madyséi, az aithiops Tearkoséi, a trér Koboséi, az aigyptosi Sesóstris és Psammétikhoséi, s a perzsa uralkodókéi Kyrostól egészen Xerxésig, nem mindenki előtt egyformán ismeretesek. A kimmeriosok, akiket tréreknek is neveznek, vagy azoknak csak egyik törzse, sokszor elkalandoztak a Pontos jobb felére, s az azzal szomszédos vidékekre, máskor meg a paphlagónokra vagy a phrygekre rontottak, mégpedig akkor, amikor a monda szerint Midas az ökörvér ivás miatt elhalálozott. Lygdamis pedig embereivel Lydiáig és Ióniáig is előrenyomult, Sardist elfoglalta, Kilikiában azonban elpusztult. A kimmeriosok, meg a trérek is gyakran engedtek meg maguknak ilyen kalandozásokat. Azt mondják, hogy a tréreket és Kóbost Madys, a skythák királya végre is visszaűzte. Amennyiben ez általánosságban az egész föld ismeretéhez kellő felvilágosításul szolgál, jelenleg elég ezeknek a fölemlítése.

22. Hadd térjünk azonban vissza oda, ahonnan kiindultunk. Midőn ugyanis Hérodotos azt mondja, hogy hyperboraiosok nincsenek, mert hypernotiosok sincsenek, Eratosthenés ezt az állítást nevetségesnek tartja, s hasonlónak ahhoz az alakoskodáshoz, mintha valaki azt mondaná, hogy nincsen olyan ember, aki más kárának örülne, mert nincs olyan, aki más szerencséjének örül. Történetesen vannak hypernotiosok is, mert a déli szél nem Aithiopiában fúj, hanem lejjebb. Csodálatos volna azonban, hogyha akkor, amikor ez a szél mindkét szélességi fok alatt fújdogál, s amikor mindenütt a dél felől fúvó szelet nevezik déli szélnek (Notos), volna olyan lakóhely, ahol ez elő nem fordulna. Ellenkezőleg, nemcsak Aithiopiában, hanem még tovább is azon a vidéken egészen az egyenlítőig megvan a mi déli szelünk. Ha tehát így áll a dolog, akkor Hérodotosnál azt kell megértenünk, hogy föltételezte: azokat hívják hyperboraiosoknak, akiknél nem fúj az északi szél (Boreas). Hiszen ha a költők mesemondó modorukban úgy adják is elő a dolgot, magyarázóik meghallgathatják az élő igazságot is, hogy a legészakibb részen lakókat nevezzük hyperboraiosoknak. Az északi vidéknek a határa a polus, a délié az egyenlítő és a szeleknek is ugyanezek a határaik.

23. Azután azok ellen szól, akik nyilvánvalóan költött és lehetetlen dolgokat mondanak el, mégpedig egy részüket meseszerűen, más részüket történet alakjában, amelyekről nem is érdemes megemlékeznünk. Ámde neki sem lett volna szabad az e tárgyról fecsegőket ennyire figyelembe vennie.

IV.

1. Ilyen [Eratosthenés] fejtegetéseinek az első része. A másodikban megkockáztatja a földleírásnak mintegy helyreigazítását, s a maga nézeteit adja elő, ha ezekben ismét találunk helyreigazítani valót, meg kell próbálkoznunk annak az alkalmazásával is. Azon állítása, hogy bele kell vonni a matematikai és fizikai alaptételeket, helyes, valamint az is, hogy a földön, ha az a mindenséghez hasonlóan gömbölyű, körös-körül laknak emberek, s még egyéb hasonló megjegyzései is helyesek. Hogy vajon akkora-e, mint amekkorának ő állította, abban a későbbiek nem értenek vele egyet, és számítását nem helyeslik. Hipparkhos mindazonáltal a tőle megállapított távolságokat veszi föl a Meroén, Alexandreián és Borysthenésen átfektetett délkörön az egyes helyeken tapasztalható jelenségek jelzésére, s azt mondja, hogy alig tér el az igazságtól. Mikor pedig a továbbiakban hosszadalmasabban beszél a föld alakjáról, és kimutatja, hogy valamint az ég, akképpen a föld is gömbölyű a vízfelülettel együtt, akkor mintha csak oda nem való dolgokról beszélne; elég, ha erről melleleg történik említés.

2. Azután meghatározza a lakott föld szélességét, s azt mondja, hogy Meroétól a rajta átvonuló délkörön Alexandreiáig 10 000, innen a Hellés-
C 63 pontosig körülbelül 8100, azután a Borysthenésig 5000, végül a Thulén átvonuló körig (amelyről Pytheas azt állítja, hogy hat napi hajóútra van Britanniától északra, s közel a Jeges-tengerhez) további 11 500 stadion. Ha tehát hozzáteszünk Meroén túl még 3400 stadiont, hogy belevegyük az aigyptosiak szigetét is, meg Kinnamóphorost és Taprobanét, akkor összesen 38 000 stadion.

3. A többi távolság legyen az ő adatai szerint: abban ugyanis eléggé megvan az egyetértés. Ámde a Borysthenéstől a thuléi délkörig fölvett távolságot értelmes ember vajon elfogadhatja-e? Pytheas ugyanis, aki Thuléről értesít bennünket, a leghazugabb ember hírében áll, s mások, akik látták Britanniát és Iernét, Thuléről egy szót sem szólnak, bár több, Britannia körül fekvő apró szigetet említenek. Maga Britannia a vele szemben elnyúló kelta földdel körülbelül egyforma hosszúságú, nem hosszabb 5000 stadionnál, s a határokat (ti. a számításnál) az egymással ellenkező fekvésű

földcsúcsok szolgáltatják. Mert a keleti csúcsok szemben fekszenek a keletiekkel, a nyugatiak a nyugatiakkal, s a keletiek látható szinttávolban vannak egymástól, mint Kantion és a Rhénos torkolatai. Ő (Pytheas) mármost a sziget hosszúságát több mint 20 000 stadionnyira teszi, s azt mondja, hogy Kantion a kelta földtől néhány napi hajóútra van. Azután az óstimiosokra, a Rhénostól a skytháig terjedő vidékekre vonatkozó helymeghatározása is mind hazugság. Aki tehát ismert vidékekről annyit hazudik össze, ismeretlenekről aligha mondhatott igazat.

4. Hogy a Borysthenésen és a Britannián átvezető párhuzamos kör ugyanaz, Hipparkhos és mások is abból gyanítják, hogy a Byzantionon átvonuló ugyanaz, mint a Massilián átmenő. Hipparkhos ugyanis azt állítja, hogy ugyanolyan arányt talált Byzantionban a napóra és árnyéka között, mint amilyent Pytheas állapított meg hasonló időben Massiliában. Massiliától pedig Britannia közepéig nem nagyobb a távolság 5000 stadionnál. Ha azonban az ember Britannia közepétől csak 4000 stadionnal is tovább halad, a vidék már alig lakható (ez lehet az iernéi vidék), úgyhogy az a vidék, ahová Thulét helyezi, nem lakható többé. Hogy minő sejtelemről indítva teszi a thuléi délkör távolságát a borysthenésitől 11 500 stadionnyira, megfoghatatlan előttem.

5. Ha tévedett a szélességben, akkor tévednie kellett a hosszúságban is. C 64 Mind a későbbiek, mind a régiek közül is az érdekesebbek megegyeznek abban, hogy az ismert hosszúság több, mint kétszerese az ismert szélességnek. Az indiai végponttól az ibériai határpontig, s az aithiopiai körtől az iernéig értem. Amikor az általam említett, az Aithiopia szelétől egészen Thuléig terjedő szélességet már meghatározta, a hosszúságot a kelleténél tovább nyújtotta, csakhogy több legyen az említett szélesség kétszeresénél. Azt mondják ugyanis, hogy Indiának az Indus folyóig terjedő legkeskenyebb része 16 000 stadion (mert a végcsúcsáig terjedő része még 3000-rel nagyobb), innen a Kaspi-kapuig 14 000, azután az Euphratésig 10 000, az Euphratéstól a Nilusig 5000, a kanóbisi torkolatig ismét 1300, továbbá Karkhédónig 13 500, onnan az Oszlopokig legalább 8000; a 70 000-ret tehát még 800-zal meghaladja. Ehhez hozzá kell még vennünk Európának a Héraklés oszlopain túl levő kanyarulatát, amely az ibérekkel ellenkező irányban nyugatra szökellik ki, s amely nem kevesebb 3000 stadionnál, s más ilyen kiszögellő területeket, mint az óstimiosokét, amelyet Kabaionnak neveznek, és a környékén fekvő szigeteket, amelyek közül Pytheas szerint a legutolsó, Uxisama, három napi hajóútra van. Ezek említése után, bár nem tartoznak a hosszúsághoz, a hegyfokokat, az óstimiosokat, Uxisamét és az általa említett szigeteket mégis hozzáveszi. Mert ezek mind észak felé

vannak, és nem ibér, hanem kelta vidékek, jobban mondva Pytheas képzelésének termékei. A hosszúság említett távolságához tehát nyugaton is, meg keleten is hozzátesz még 2000–2000 stadiont, hogy megmentse azt az állítását, hogy a hosszúság a szélességnek több mint kétszerese.

6. Minthogy továbbá még hozzáfűzi, hogy a kelettől nyugatig való távolságot természet szerint nagyobbnak kell mondanunk, azt állítja, hogy a lakott föld kelettől nyugatig természet szerint nagyobb, mint más mondotuk; . . . mint a matematikusok mondják, önmagába visszatérő kört alkot, úgyhogy ha az Atlanti-tenger nagysága nem akadályozna bennünket, ugyanazon a párhuzamos körön Ibériából áthajózhatnánk Indiába, minthogy az C 65 említett távolságon kívül a hátralevő rész több mint harmadrésze az egésznek, ha ugyan az Athénaion áthaladó kör, amelyen az Indiától Ibériáig való stadionszámítást végeztük, (nem) kisebb 200 000 stadionnál. Ámde ezt sem mondja jól. A matematikusoknál megállhat ez az okoskodás a mérsékelt éghajlatról és a miénkről, amelynek egyik része a lakott föld; a lakott földről azonban . . . Lakottnak nevezzük ugyanis azt a részét, amelyen élünk és amelyet ismerünk. Megengedhető azonban az, hogy ugyanazon mérsékelt éghajlat alatt két, sőt több lakott föld is lehet, különösen az athénai kör közelében, amely átvonul az Atlanti-tengeren. S amikor újra annak a bizonyításánál marad, hogy a föld gömb alakú, éppúgy megróhatjuk. Valamint Homérosszal is szüntelenül mindig ugyanazon dolgokra vonatkozólag helyezkedik szembe.

7. Miután megemlíti, hogy a szárazföldekről már sok szó esett, s hogy némelyek azokat a folyók, nevezetesen a Nílus és a Tanais által választották külön és szigeteknek tüntetik föl, mások pedig a földszorosokkal választják el őket egymástól, úgy mint a Pontos és a Kaspi-tenger, meg a Vörös-tenger és az Áttörés közt levő földszorosokkal, s ezeket félszigeteknek tekintik, kijelenti, hogy ő nem látja be, hová vezet e vizsgálódás; Démokritos szerint ti. csak azok teszik ezt, akik viszálykodást akarnak támasztani. Minthogy nincsenek, mint Kolyttos és Melité között, olyan éles határok, pl. falak és oszlopok, tehát úgy vagyunk, mintha azt mondanók, hogy ez Kolyttos, ez meg Melité, a határaikat azonban nem tudnók megmondani. Ezért aztán gyakran vita támad némely vidék fölött, így Thyreára vonatkozólag az argosiak és lakedaimónok között, Órópost illetőleg az athénaiak és boiótiaiak között. Egyébként föltehető, hogy a hellének, amikor három földrészt különböztettek meg, nem voltak tekintettel a lakott vidékre, hanem csak a sajátjukra, meg a szemben fekvő Káriára, ahol most az iónok és a többiek laknak. Amint később előbbre hatoltak, és egyre több vidékkel ismerkedtek meg, a felosztást ezekre is kiterjesztették. Vajon, hogy a végén

kezdjem, amikor el akarom dönteni a vitát, mégpedig az ő felfogása szerint, s nem Démokritos után indulva, azok, akik először osztották a világot három részre, vajon azok voltak-e, akik meg akarták különböztetni a saját földjüket a szemben fekvő káriaitól? Vagy ezek csak Hellasra, Káriára és a velük összefüggő csekély vidékre gondoltak, de nem Európára, Ázsiára és Libyára? Azok a többiek osztották-e három részre, akik már annyira ju- C 66 tottak a lakott föld ismeretében, amennyi elegendő volt ennek a meghatározására? Miért nem végezték el tehát a lakott föld felosztását? Hát az, aki három részről beszél, s a részek mindegyikét földrésznek nevezi, nem az egészre gondol, amikor részekre osztását eszközli? Ha pedig nem az egészre gondol, hanem annak csak egyik részét osztja részekre, a lakott föld melyik része részének mondhatnók Ázsiát, Európát vagy általában valamelyik földrészt? Ez bizony meggondolatlan beszéd!

8. Még kevésbé meggondoltan beszél azonban akkor, amikor annak a kijelentése után, hogy ő nem látja be, mi haszna van a határok kutatásának, Kolyttost és Melité hozza föl példaképpen, és aztán visszajára fordítja. Ha ugyanis a Thyrea és Órópos miatt kitört háborúskodások a határok nem ismerése miatt következtek be, úgy mégiscsak van valami haszna a vidékek közt való határhúzásoknak! Vagy azt vitatja talán, hogy országok és Zeusra! egyes népek esetében haszonnal jár a pontos határmegállapítás, a földrészeknél azonban fölösleges? Csakhogy bármit inkább, mintsem ezt! Mert nagy urak között, amikor az egyiké pl. Ázsia, a másiké Libya, kétség támadhat aziránt, melyiké Aigyptos, természetesen, az úgynevezett alsó Aigyptos? Ha azonban ettől eltekintünk is, mert nagyon ritka dolog, mégis azt kell állítanunk, hogy nagy és az egész lakott földre kiterjesztett határolással el kell egymástól választanunk a földrészeket. És eszerint nem kell azzal törődnünk, ha azok, akik a folyókat veszik határokkul, némely vidéket határok nélkül hagynak is, minthogy a folyók nem nyúlnak az Ókeanosig, s a földrészeket nem teszik valósággal szigetekké.

9. Munkájának végén, miután megrója azokat, akik az egész emberiséget két részre, hellénekre és barbárokra osztják, s akik Alexandrost arra ösztönözték, hogy a hellénekkal, mint barátaival, a barbárokkal pedig, mint ellenségeivel bánják, jobbnak tartja az embereket erényük és hibáik szerint osztályozni. Mert van sok selejtese a hellénségnek is, a barbárok közt viszont sok művelt nép, mint az indusok és arianosok, a rómaiak és a karkhédónok pedig igazán csodálatra méltóan rendezték be államukat. Ezért Alexandros, tanácsadóira nem hederítve, annyi jeles embert vett C 67 maga mellé, amennyit csak tudott s támogatta őket. Mintha bizony azok, akik az emberiséget úgy osztották fel, hogy egyik része korholásra, a másik

dicséretre érdemes, nem másért tették volna ezt, mint azért, mert ezeknél a törvényes rend uralkodik, nagymértékben pártolják a műveltséget és a tudományokat, amazoknál pedig éppen ellenkezőleg áll a dolog. Alexandros tehát tulajdonképpen nem tért ki tanácsadói elől, hanem elfogadta véleményüket, s azt tette, ami abból következett, s nem az ellenkezőjét, mert ő tekintetbe szokta venni tanácsadóinak a javaslatait.

MÁSODIK KÖNYV

I.

1. Geográfiájának harmadik könyvében Eratosthenés megszerkeszti a lakott föld térképét, majd nyugatról kelet felé haladó vonallal két részre osztja; határol nyugaton Héraklés oszlopait veszi, keleten pedig az India északi oldalát határoló hegység magas és szélső hegyeit. Ezt a vonalat az Oszlopoktól kezdve a sicíliai tengersizoron s Peloponnésos és Attika déli csúcsain keresztül Rhodosig és az Issosi-öbölhöz húzza. Szerinte ugyanis a tengeren és a tengermelléki szárazföldön keresztül idáig húzódik az említett vonal (hiszen maga a mi tengerünk is egészen Kilikiáig terjed hosszúsági irányban), azután majdnem egyenesen halad a Tauros hegység mentében egészen Indiáig. A Tauros hegység ugyanis, amely az Oszlopoktól kezdődő tengerrel egy irányban húzódik tova, hosszában egész Ázsiát két részre osztja, északra és délre, úgyhogy ez maga is, meg az Oszlopoktól idáig terjedő tenger is egyaránt az athénai párhuzamoson fekszik. C 68

2. Ennek előrebocsátása után úgy véli, hogy a régi térképet ki kell javítani, mert szerinte a hegység keleti része erősen észak felé hajlik, s ennek következtében India is följebb húzódik, mint kellene. Ennek a bizonyítására csak azt az egyet hozza föl, hogy India legdélibb csúcsai több szerzőnek egyező véleménye szerint Meroé vidékével vannak egyenlő magasságban és ezt a légköri viszonyokból és az égi jelenségekből magyarázzák; innen pedig Indiának a Kaukázus¹ felé eső legészakibb csúcsai Patroklés² szerint, akinek föltétlenül hitelt adhatunk, mert nagytekintélyű és szakember a földrajzban, 15 000 stadionnyira vannak. Ámde Meroétól az athénai párhuzamosig a távolság körülbelül ugyanakkora, így tehát Indiának a Kaukázussal határos északi részei ugyanazon a vonalon végződhetnek.

3. Másik bizonyítékul azt hozza föl, hogy az Issosi-öbölnek a Pontostól mért távolsága, ha észak felé haladunk Amisos vagy Sinópé felé, körülbelül 3000 stadion, s állítólag ekkora a hegység szélessége is. Ha pedig Amisosból az egyenlítővel párhuzamosan megyünk kelet felé, először Kolkhist, azután a Hyrkániai-tengerhez vezető hegyi utat, tovább sorban Baktriát, meg a skythákat találjuk, miközben a hegység tőlünk jobbra esik. Ha pedig ezt az amisosi párhuzamost nyugat felé meghosszabbítjuk, ez a Propontison és a Helléspontoson megy keresztül. Meroétól a Helléspontorig a távolság

nem több 18 000 stadionnál, s ugyanennyire van India déli része is a baktriai résztől, természetesen ha India szélességéhez, a 15 000 stadionhoz hozzászámítunk még 3000 stadiont, a hegység szélességét.

4. Ennek az állításnak azonban ellene mond Hipparkhos, aki kétségbe vonja az említett érveket. Patroklést ugyanis nem tartja megbízhatónak, minthogy ketten is ellene bizonyítanak, úm. Déimakhos és Megasthenés, akik azt állítják, hogy a déli tengertől való távolság egyik helyen 20 000, a másik helyen 30 000 stadion. Így mondják ők és ebben a régi térképek is megegyeznek velük. Helytelennek tartja tehát azt a fölfogást, hogy egyedül csak Patroklésnak kell hinnünk, tekintet nélkül azokra, akik olyan lényegesen ellene bizonyítanak, és hogy éppen ebben a tekintetben kell kijavítanunk a régi térképeket, ahelyett, hogy várnánk addig, amíg minderről biztosabb tudással rendelkezünk.

5. Tudom, hogy ez az okoskodás több szempontból is kifogásolható. Először is amiatt az állítása miatt, hogy Eratosthenés egyedül csak Patroklés bizonyítására támaszkodik, holott többeknek a tanúbizonyságára is hivatkozik. Kik is állították azt, hogy India déli része megfelel Meroé vidékének? Kik állapították meg Meroének az athénai párhuzamostól való távolságát? Kik állapították meg továbbá a hegység szélességét olyan nagynak, vagy a Kilikia és Amisos közt levő távolságot azzal egyenlőnek? Kik mondták azt, hogy Amisostól Kolchison és Hyrkanián keresztül egyenes út vezet Baktriáig és az azon túl levő, egészen a keleti tengerig nyúló vidékig, mégpedig keleti irányban, a hegyek mentén, amelyek jobb kéz felől esnek? Vagy azt, hogy ugyanez a vonal nyugat felé egyenes irányban a Propontison és a Hellésponton megy keresztül? Eratosthenés ugyanis azok részéről, akik e vidékeken jártak, mindezt bebizonyítottak fogadja el, miután sok följegyzést átolvasott, amelyek bőven álltak rendelkezésére, mert igen nagy könyvtára volt, mint ezt maga Hipparkhos is mondja.

6. Ámde Patroklésnak a szavahihetősége is számos bizonyítékra támaszkodik, így azokra a királyokra,³ akik olyan fontos feladattal bízták meg, továbbá kísérőire és az ellenvéleményen levőkre, akik közül egyeseket maga Hipparkhos is megnevez; az ő ellenvetéseik ugyanis csak még jobban megerősítik az ő állításait. Nagyon helyes Patroklésnak az a megjegyzése is, hogy Alexandros bajtársai mindent csak úgy futtában vizsgáltak meg, míg maga Alexandros mindent pontosan tudott, minthogy nagy tapasztalatú férfiak az egész birodalmat megismertették vele. Ezt a leírást később, mint mondják, kincstárnokától, Xenokléstől kapta.

7. Hipparkhos könyvének második részében még azt mondja, hogy Eratosthenés azért kifogásolja Patroklés megbízhatóságát, mert az utóbbi nem egyezik meg Megasthenésszel India északi oldalának a hosszúságában:

Megasthenés 16 000 stadionnyira teszi, Patroklés pedig ezerrel kevesebbre.⁴ Eratosthenés ugyanis valamilyen útföljegyzésből kiindulva nem hisz egyeknek amiatt az eltérés miatt, amannak az adatát azonban elfogadja. Ha tehát emiatt az eltérés miatt Patroklés nem érdemel hitelt, bár az egész különbség csak 1000 stadion, mennyivel kevésbé kell hinnünk akkor, amikor 8000 stadion a különbség, mikor két, egyébként egymással mindenben egyező szerzőről van szó, csak hogy az egyik szerint India szélessége 20 000 stadion, a másik szerint pedig csak 12 000?

8. Mi erre azt feleljük, hogy nem pusztán ezt az eltérést hozza föl ellene okul, hanem az útföljegyzés megegyezése és megbízhatósága szerint ítél. Abban pedig semmi csodálatos sincs, ha a megbízhatónál akad megbízhatóbb és ha ugyanannak a szerzőnek egyben hiszünk, másban pedig nem, természetesen akkor nem, amikor más biztosabb alapon nyugvó értesülés áll rendelkezésünkre. Nevetséges volna azonban azt hinni, hogy a nagy eltérés az egymástól eltérőket kevésbé megbízhatókká teszi. Ellenkezőleg úgy látszik, hogy ez inkább a kicsinyben való tévedésre áll. Kis tévedés nemcsak a laikusokkal esik meg, hanem a nagyobb tudásúakkal is; nagyobb dolgokban jobban tévedhet a laikus, míg a tudósabbakkal ez kevésbé történik meg; éppen ezért hamarabb is hiszünk nekik.

9. Azok, akik eddig Indiáról írtak, majdnem valamennyien füllentettek, különösen pedig Déimakhos; utána következik Megasthenés, Onésikritos, Narkhos s a többi effajta író, akik már dőreségeket fecsegnek összevissza. Nekünk is volt alkalmunk ezt bőségesen tapasztalni, amikor megírtuk Alexandros tetteit. Különösen megbízhatatlan azonban Déimakhos és Megasthenés. Ezek ugyanis azok, kik óriásfűlűekről, szájtalanokról, orrtalanokról, egyszeműekről, hosszú lábúakról és hátsó ujjasokról mesélnek, akik följútták Homéros nyomán a darvak és pygmaiosok harcát, s ez utóbbiakat három arasz hosszúaknak mondják. Ezek említik az aranyásó hangyákat, az ékfejű Panokat, meg az olyan kígyókat, amelyek az ökröket és szarvasokat szarvukkal együtt lenyelik. Az effélékre vonatkozólag azután egyik a másikat cáfolja, mint Eratosthenés mondja. Ők ugyanis mint követe mentek el Palimbothrába: Megasthenés Sandrokottoshoz, Déimakhos pedig az ő fiához, Allitrokhadéshez. Nem tudni mi okból, ezeket az utleírásokat hagyták maguk után. Patroklés azonban egyáltalában nem ilyen. Továbbá Eratosthenés többi tanúbizonysága sem megbízhatatlan.

10.⁵ . . . Ha a rhodosi és byzantioni délkör helyesen van fölvéve, akkor a kilikiai és amisosi is helyes. Több okból következtethető, hogy párhuzamosak, különösen pedig abból, hogy találkozásuk egyik oldalon sem bizonyítható be.

11. Hogy az Amisosból Kolchisba vezető út keletre van, azt bizonyítják

a szelek, évszakok, gyümölcsök s maga a napfölkelte; hasonlóképpen áll
C 71 a dolog a Kaspi-tengerhez vezető hegyi úttal s a további útszakasszal egészen Baktriáig. A világosság és a köztudat ugyanis gyakran a műszernél is nagyobb hitelt érdemel, amint azt, hogy az Oszlopoktól Kilikiáig húzódó vonal egyenes irányú és napkelet felé halad, maga Hipparkhos sem tisztán tudományos műszerekkel és számítással állapította meg, hanem elhitte azoknak, akik az Oszlopoktól addig a tengerszorosig⁶ szoktak hajózni. Úgyhogy helytelenül mondja a következőket: „minthogy nem tudjuk meghatározni sem a leghosszabb napnak a legrövidebbhez való viszonyát, sem a napóra mutatójának (a gnómonnak) az árnyékhoz való viszonyát a Kilikiától Indiáig húzódó hegyes vidéken, azt sem tudjuk megállapítani, vajon a hegyek ferdesége párhuzamos vonalon marad-e, vagy pedig megtartva e ferdeséget kiigazítatlanul hagyjuk, amint a régi térképek mutatják”. Először is az a kifejezés „nem tudjuk megállapítani” annyit jelent, mint tartózkodni a véleménynyilvánítástól, aki pedig ettől tartózkodik, az egyik oldalra sem hajlik, viszont aki azt mondja, hogy hagyjuk úgy, mint a régiek, az már erre az oldalra hajlik. Következetesebb maradna azonban akkor, ha azt tanácsolná, hogy egyáltalában nem kell földrajzzal foglalkozni. Hiszen a többi hegységnek, az Alpoknak, a Pyrénéusoknak, a thrákiai, illyr és germán hegyeknek a helyzetét sem tudjuk olyan biztosan megállapítani. Ugyan ki fogadhatná el hitelesebbeknek az újabbaknál a régieket, akik annyi hibát követtek el a térképrajzolásban, amelyeket joggal rótt meg Eratosthenés, s amelyek ellen Hipparkhos semmiféle kifogást sem emelt?

12. A többi megállapítása is csupa bizonytalanság. Mert nézzük csak, ha valaki nem kifogásolná is azt, hogy India déli csúcsa megfelel Meroé vidékének, sem azt, hogy Meroé a byzantionni szorostól 18 000 stadionnyira van, India déli csúcsának a hegységektől való távolságát pedig 30 000 stadionnyira tenné, milyen sok helytelenség következne ebből. Mert először is, ha ugyanaz a párhuzamos halad is át Byzantionon és Massilián, amint Hipparkhos hitelt adva Pytheasnak állítja, ha ugyanaz a délkör megy át Byzantionon és a Borysthenésen is, miként ezt Hipparkhos szintén fölveszi, továbbá azt is, hogy Byzantion Borysthenéstől 3700 stadionnyira van,
C 72 tehát ugyanolyan távolságra kell lennie Massiliának is a borysthenési párhuzamostól, amely ez esetben a kelta tengerparton vonulhat keresztül, akik ugyanis körülbelül ekkora utat tesznek meg, az óceánhoz érnek.

13. Tudjuk továbbá, hogy a Fahéjöld a legdélibb lakott vidék, és hogy éppen Hipparkhos szerint is az ezen átvonuló párhuzamosnál kezdődik a mérsékelt éghajlatú és lakható terület s az egyenlítő körülbelül 8000 stadionnyira van; minthogy tehát szerinte a borysthenési párhuzamos az egyenlítő körül 34 000 stadionnyira van, akkor a forró és mérsékelt égövet

elválasztó párhuzamostól a borysthenési és kelta partvidéki párhuzamosig a távolság 25 200 stadion lehet. Manapság azt mondják, hogy Keltikától északra hajózva a végső állomás Ierné, amely túl van Britannián, a hideg miatt azonban alig lakható, úgyhogy az azon túl fekvő vidéket lakhatatlannak tartják. Ierné pedig Keltikától állítólag csak 5000 stadionnyira van, úgyhogy a lakott földet határoló párhuzamosok körülbelül 30 000 vagy legalábbis nem sokkal több stadionnyira vannak egymástól.

14. Térjünk át azonban a Fahéjöldnek megfelelő s keleti irányban ugyanazon a párhuzamoson fekvő vidék vizsgálatára. Ez Taprobané vidéke. Taprobané erős meggyőződésünk szerint India előtt fekszik déli irányban, nagy sziget a tengerben s Aithiopia irányában több mint 5000 stadionnyira nyúlik, és innen állítólag nagy mennyiségű elefántcsontot, teknősbékapáncélt és egyéb árucikket szállítanak India piacaira. Ha ennek a szigetnek a szélességét a hosszúság arányában vesszük föl, s még az Indiából való átkelést is hozzászámítjuk, akkor ez a távolság nemigen tehet ki kevesebbet 3000 stadionnál, mint amekkora a távolság a lakott föld határától Meroéig, ha ugyan India déli csúcsa megfelel Meroének; sőt valószínűleg nagyobb is ez a távolság 3000 stadionnál. Ha most ezt hozzáadjuk ahhoz a 30 000-hez, amennyire Déimakhos a Baktriába és Sogdianába vezető hegyszorosok távolságát teszi, akkor ezek a népek mind kívül esnének a lakott földön és a mérsékelt éghajlaton. De ugyan ki merne ilyet mondani, aki már hallotta említeni mind a régiektől, mind a mostaniaktól e vidékek kedvező éghajlatát és termékenységét, először is északi Indiáét, azután Hyrkaniáét, Ariánáét, továbbá Margianáét és Baktriánaét? Mindezek az országok ugyanis
C 73 a Tauros hegység északi oldalán vannak, sőt Baktriana határos az indiai hágóval, s mégis olyan nagy termékenységnek örvendenek, hogy nagyon messzire kell lenniök a lakatlan vidékektől. Azt mondják, hogy Hyrkaniában egy szőlőtő egy metrétés bort ad, egy fügefafa 60 mérő⁷ fűgét terem, a gabona a lehulló magvaktól ismét kinő magától, a méhek a fákon tanyáznak s a levelekről csak úgy folyik a méz; ugyanilyen a helyzet a médiái Matianában, az armeniai Sakasénében és Araxénében. Itt azonban ez mégsem olyan csodálatra méltó, minthogy Hyrkaniánál lejjebb vannak, és a többi országnál termékenyebbek, amott azonban csodálatosabb. Azt is mondják, hogy Margianában a szőlőtőt a gyökerénél gyakran két ember is alig ölelheti körül, a szőlőfürt pedig két könyök nagyságú. Hasonlónak mondják Ariát is, de ennek a bora még jobb, mert szurokkal be nem kent edényekben is eláll három nemzedéken át. Az olajfa kivételével mindent megterem az Aria mellett fekvő Baktriana is.

15. Ha pedig ezek az országok magas fekvésű és hegyes vidékei hidegek, abban sincs semmi csodálatos, hiszen a hegyeken a déli vidékeken is hideg

van, s általában a magaslati helyeken, még a síkságok is. Így Kappadokiának az Euxeinos menti vidéke sokkal följebb van a Tauros vidékénél, s azért Bagadaoniában, ezen az Argaion és a Tauros hegységek közé eső roppant nagy síkságon mégiscsak nagyon kevés a gyümölcsfa, ámbar a Pontosnál 3000 stadionnal lejjebb van, míg Sinópé és Amisos környékén s Phanaröia nagy részében olajfák tenyésznek. Azt is mondják, hogy a Baktrianát Sogdianától elválasztó Óxos annyira hajózható, hogy India árucikkei könnyen elszállíthatók rajta Hyrkaniába, s a folyók segítségével tovább, egészen a Pontosig.

16. Találhatunk-e ilyen gazdagságot a Borysthenés környékén és a kelta partvidéken? Ahol vagy egyáltalában nem terem szőlő vagy legalábbis nem érik meg; a délibb, a tengerhez közelebb eső és a Bosporos körül elterülő vidéken pedig megérik, de kisebb mennyiségben, s télen betakarják. A Maiótis tavának a torkolata körül pedig olyan fagyok vannak, hogy azon a helyen, ahol Mithridatés hadvezére tél idején lovasaival a jég hátán győzte le a barbárokat, nyáron a jég elolvadása után tengeri csatában verte meg őket. Eratosthenés fölemlíti azt az epigrammát is, amelyet a pantikapaiosi Asklépios templomban a fagy miatt eltört érc vizeskorsóra írtak:

Ha valamely ember nem hinné, itt ami történt,
Nézzé csak e korsót, s higgye szavunk azután;
Ez nem az istennek szentelt szép s kedves ajándék
Nagy hideg emléke és Stratios vereté.

S amikor nem szabad a bosporosiakkal összehasonlítani az említett országok dolgait, sem az amisosiakkal, sem a sinópieekkel [bár amazoknál kedvezőbb éghajlatúaknak mondhatnók őket], még kevésbé hasonlíthatók össze a borysthenésiekkel és az északi keltákkal. Mert nemigen lehetnek ugyanolyan éghajlati viszonyaik, mint az amisosiaknak, sinópieeknek, byzantioniaknak és massiliaiaknak, minthogy ezek a Borysthenésnél s a keltáknál köztudomás szerint 3700 stadionnal lejjebb laknak déli irányban.

17. Ha pedig Déimakhos hívei ehhez a 30 000 stadionhoz hozzáveszik még a Taprobanéig és a forró égöv határáig terjedő távolságot, mely 4000 stadionnal kevesebbre nem tehető, akkor Baktriát és Ariát a forró égövtől 34 000 stadionnyi távolságra helyezik, mint amennyire Hipparkhos szerint a Borysthenés van az egyenlítőtől. Sőt a Borysthenésnél és a kelta partvidéknél még 8800 stadionnal feljebb esnek északra, mint amennyivel lejjebb van az egyenlítő a forró és mérsékelt égöv határvonalánál, amely, mint mondtuk, főképpen a Fahéj földön vonul át. Mi azonban kimutattuk, hogy a Keltika fölött Iernéig terjedő vidék, mely nem több 5000 stadionnál,

csak alig-alig lakható. Ez az okoskodás meg azt bizonyítaná, hogy az Iernénél még 3800 stadionnal feljebb eső vidék is lakható volna. Baktria tehát a Kaspi- vagy Hyrkaniai-tenger torkolatánál⁸ sokkal följebb fog feküdni, ez pedig a Kaspi-tenger csücskétől s az armeniai és méd hegyektől mintegy 6000 stadionnyira van, s úgy látszik, hogy ez a pont még följebb van északra magánál az Indiáig terjedő partvidéknél is, s hogy Indiától kiindulva egész körhajózást lehet tenni, mint Patroklés, ennek a vidéknek a parancsnoka mondja. Baktriana azonban még 1000 stadionnal tovább nyúlik északra, a skytha nép pedig ezen túl még sokkal nagyobb területen lakik, s országuk az északi tengernél végződik, és amellet pásztori életmódot folytatnak. C 75
Hogyan lehetséges azonban ez, ha már Baktria is kívül esik a lakott föld határán? A távolság ugyanis a Kaukázustól Baktrián keresztül egészen az Északi-tengerig nem sokkal lehet több 4000 stadionnál. Ezt a távolságot hozzávéve Ierné és az északi vidék távolságmértékéhez, belevéve az Iernén át számított stadionmértéket is, a lakatlan vidéken át az egész távolság 7800 stadionnyi. Ha pedig nem számítjuk azt a 4000 stadiont, akkor Baktriának a Kaukázus menti része Iernénél 3800 stadionnal van följebb, Keltikánál és a Borysthenésnél pedig 8800 stadionnal.

18. Azt mondja Hipparkhos, hogy a Borysthenés vidékén és Keltikában minden nyári éjjel látható a nap fénye, amint nyugatról kelet felé halad, a téli fordulat alkalmával pedig a nap legfeljebb 9 könyöknyi magasságra emelkedik, a Massiliától 6300 stadionnyi távolságra lakóknál pedig [ezeket ugyan ő még keltáknak tartja, én azonban azt hiszem, hogy brittanok, akik 2500 stadionnal följebb laknak] ez a jelenség még fokozottabb mértékben tapasztalható. A téli napokon ott a nap 6 könyöknyi magasságra emelkedik, a Massiliától 9100 stadionnyi távolságra lakóknál pedig 4 könyöknyire, ámde azoknál, akik ezeken túl laknak, kik a mi számításunk szerint Iernénél sokkal följebb vannak, még három könyöknyire sem emelkedik. Ő azonban hitelt adva Pytheasnak, ezt a lakott részt Britannia északi vidékére teszi, s azt mondja, hogy ott a leghosszabb nap 19 napéjegyeni órából áll, ahol pedig a nap 4 könyöknyire emelkedik, 18-ból; és ezekről mondja azt, hogy Massiliától 9100 stadionnyira vannak, úgyhogy a legdélibb brittanok följebb vannak náluk. Tehát vagy ugyanazon a párhuzamoson fekszenek, mint Baktria kaukázusi vidéke, vagy valamelyik ehhez közel fekvőn; mondtuk azonban már, hogy Déimakhos követői szerint Baktria kaukázusi része Iernénél 3800 stadionnal följebb fekszik; hozzávéve most ehhez a Massiliától Iernéig terjedő távolságot, az egész 12 500 stadion. Ugyan ki találta ezen a vidéken – Baktriáról beszélek – ugyanakkorának a legnagyobb nap hosszúságát, vagy a téli fordulatkor a déli órákban ugyanakkorának a nap magasságát? Hiszen mindez még az egy-

szerű ember számára is szemmel látható, s nincs szükség matematikai számításra, úgyhogy ezt már sokan megírták régebben is, meg újabban is, egészen a mi időnkig, mindazok, akik a perzsákról írtak. E vidékek említett gazdasága hogyan egyeztethető össze ilyen égi tüneményekkel? A mondottakból kitűnik, hogy milyen elmésen mond ellene Eratosthenés bizonyításának, amennyiben az utóbbi, mikor a bebizonyítandó dolgok egyenlő értékűek, bizonyításra használja föl azt, amit előbb még be kell bizonyítani.

19. Azonfelül Eratosthenés ki akarja mutatni Déimakhos tudatlanságát és az ilyen dolgokban való tapasztalatlanságát. Déimakhos ugyanis szerinte azt hiszi, hogy India az őszi napéjegyenlőség és a téli napfordulat között fekszik, s ellene mond Megasthenésnek, aki azt állítja, hogy a Medve-csillagzat India déli részeiben eltűnik, s az árnyékok ellenkezőleg esnek; már pedig szerinte egyik sem történik sehol Indiában. Ez az állítás tudatlanságra vall. Tudatlanság ugyanis az, ha azt hiszi, hogy az őszi napéjegyenlőség a fordulati körtől való távolság tekintetében különbözik a tavaszitól, minthogy csak egy fordulati kör és napkelet van. Miután a fölmérésben kitűnt, hogy a fordulati körnek a távolsága a földön az egyenlítőtől sokkal kisebb 20 000 stadionnál, így Déimakhos állítása szerint bekövetkezhetik az, amit Eratosthenés állít, s nem az, amit Déimakhos; ha ugyanis India 20 000 vagy 30 000 stadionnyi hosszú, akkor nem eshetik azok közé a határok közé, hanem azok közé, amelyeket ő állított föl. Hasonlóan tudatlanságnak a jele az is, mikor azt mondja, hogy Indiában sehol sem tűnik el a Medve-csillagzat, és hogy az árnyékok sem esnek ellenkezőleg, mikor ez a jelenség azonnal kezd mutatkozni, ha Alexandria 5000 stadionnyival lejjebb megyünk. Mikor azonban ezt mondja, nem helyesen rója meg Hipparkhos, amennyiben először is a téli napfordulat helyett a nyárit veszi, azután mikor azt hiszi, hogy a csillagászatban járatlan embert nem szabad tanúul hívni matematikai számításokban, mintha bizony Eratosthenés főképpen Déimakhos tanúbizonyosságát választaná, s nem a hiábavaló fecsegők ellenében szokásos eljárásmódot alkalmazná! A balga ellentmondók megcáfolásának az egyik módja ugyanis az, amikor állításukról, bármilyen is az, kimutatjuk, hogy tulajdonképpen bennünket támogat.

20. Kiindulva tehát abból, amit már sokan mondtak és állhatatosan hittek, hogy India déli részei megfelelnek Meroé vidékének, kimutattuk az ebből következő lehetetlenségeket. Minthogy azonban Hipparkhos e fölc 77 tevésnek először nem mond ellene, a második könyvben azonban megcáfolja, vizsgálat alá kell vennünk ezt az okoskodást is. Azt mondja ugyanis, hogy az ugyanazon párhuzamoson fekvő helyek egymásnak megfelelnek, éppen azért, mert olyan nagy távolság van közöttük, mindkét hely ég-

hajlati viszonyainak az összehasonlítása nélkül lehetetlen megállapítani, vajon azok a helyek csakugyan ugyanazon párhuzamoson fekszenek-e. Meroé fekvésére vonatkozólag Philón⁹, aki megírta Aithiopiába való hajózását, azt tapasztalta, hogy ott a nap a nyári napfordulat előtt 45 nappal áll a tetőponton, elmondja a napóra mutatójának a viszonyát a napfordulati és napéjegyenlőségi árnyékhöz, s e tekintetben maga Eratosthenés is majdnem teljesen egyetért Philónnal, India szélességi elhajlását azonban sem ő, sem Eratosthenés nem tárgyalja. Ha azonban ott, mint Nearkhos tekintélye alapján általában hiszik, mindkét Medve-csillagzat letűnik, akkor Meroé és India déli része semmi esetre sem lehet ugyanazon a párhuzamoson. Ha most már Eratosthenés egyetért azokkal, akik szerint ott mindkét Medve-csillagzat letűnik, hogyan lehet azt mondani, hogy India szélességi elhajlásáról egyik sem, maga Eratosthenés sem nyilatkozik? Hiszen ez a mondás a szélességi helyzetre vonatkozik. Ha azonban nem ért azokkal egyet, akkor fel kell menteni e vád alól. Ámde nem ért velük egyet, sőt, amikor Déimakhos azt mondja, hogy Indiában a Medvék sehol sem tűnnek le, sem az árnyékok nem esnek ellenkezőleg, mint Megasthenés gyanította, tudatlansággal vádolja őt, mert véleménye szerint hazugság rejlik e megállapításban, amennyiben magának Hipparkhosnak az állítása szerint is határozottan hazugság az, hogy az árnyékok nem esnek ellenkezőleg. Hiszen ha [India] nem felel is meg Meroénak, azt úgy látszik, megengedi, hogy India déli része lejjebb van Syénénel.

21. A továbbiakban pedig, amikor Hipparkhos ugyanazon dolgokat tárgyalja, vagy ugyanazt mondja, amit mi már megcáfoltunk, vagy téves feltevésekből indul ki, vagy hibásan következtet. Abból ugyanis, hogy Babylóntól Thapsakosig a távolság 4500 stadion, s innen tovább észak felé az armeniai hegyekig még kétezerszáz, nem következik az, hogy Babylóntól a rajta átmenő délkörön az északi hegységekig a távolság több mint 6000 stadion; és nem is mondja azt Eratosthenés, hogy Thapsakostól a hegysége- C 78 kig a távolság kétezerszáz stadionnyi, hanem azt, hogy a többi még nincs fölmérve, úgyhogy a meg nem engedett feltételből vont következtetés erejét veszti. Azt sem mondotta sehol sem Eratosthenés, hogy Thapsakos Babylónnál több mint 4500 stadionnal van följebb észak felé.

22. Tovább is védve a régi térképeket Hipparkhos nem hozza elő azt, amit Eratosthenés mondott a harmadik gyűrűről, hanem a saját kedve szerint tákol össze cáfolásra alkalmas okoskodást. Eratosthenés ugyanis elfogadja a Taurosnek és az Oszlopoktól kezdődő tengernek a fölvtelét és ezzel a vonallal alkotott földet két részre osztja, s az egyiket északi, a másikat déli résznek nevezi, ezeket azután, amennyire lehet, újból részekre akarja osztani és ezen részeket nevezi gyűrűknek. S amikor a déli fél

egyik gyűrűjéül Indiát, másikat Arianát veszi föl, mint amelyek könnyen meghatározhatók, képes volt mindkettőnek a hosszúságát és szélességét, s minthogy értett a földméréshez, némileg az alakját is megállapítani. Indiát ugyanis rombold alakúnak mondja, minthogy oldalait délről és keletről a tenger mossa, partvidéke azonban nemigen öblös, a többi oldalról pedig részint hegység, részint folyó határolja, és itt az egyenes vonalú alakot némileg megtartja. Mikor pedig látja, hogy Arianának három oldala alkalmas a paralelogramma alakítására, a nyugati határt azonban határozottan megvonni nem tudta, minthogy ott a néptörzsek folytonosan váltakoznak, mégis megjelöli egy olyan vonallal, amely a Kaspi-szorostól a Perzsa-öböllel határos Karmaniai csúcsokig terjed. Nyugatinak tehát ezt az oldalt nevezi, keletinek pedig az Indus vidékét, de nem mondja párhuzamosoknak; a többit sem mondja annak, sem a hegyvidéket, sem a tenger melléket, hanem csak az egyiket északnak, a másikat délnek.

23. A második gyűrűt¹⁰ ilyen módon csak általánosságban határozza meg, a harmadik gyűrűt azonban több okból kifolyólag még ennél is nagyobb általánosságban. Az első az, amelyet már említettünk, hogy a Kaspi-szorostól Karmaniáig húzódó vonal, amely közös határa a második és harmadik gyűrűnek, teljesen nincs még meghatározva. Azután, mivel a déli oldalra esik a Perzsa-öböl, mint ő maga is mondja, kénytelen volt e vonalat Babylóntól Susán és Persepolison keresztül egészen Karmania és Persis hegyvidékéig egyenes vonalnak venni, amelyen fölmért utat találhatott, amely egészben alig több 9000 stadionnál. És ezt nevezi déli oldalnak, de azt, hogy ez az északival párhuzamos, nem mondja. Világos továbbá, hogy az Euphratés, amellyel a nyugati oldalt határolja, távolról sem egyenes vonal, hanem a hegyek közül dél felé folyva azután keletre fordul, majd ismét délre egészen a torkolatáig. Azt is megmondja, hogy a folyó nem egyenes irányú, amikor bemutatja Mesopotamia fekvését, amelyet az egymással egyesülő Tigris és Euphratés alkot, s amelynek, mint mondja, evezőspárna alakja van. De nem is tartja az Euphratéstől határolt nyugati oldalt egészen fölmértnek, hanem beismeri, hogy nem tudja megmondani, mekkora az Armenia és az északi hegységek felé eső rész, mert még nincs fölmérve. Ezen okok miatt, mint mondja, a harmadik részt csak vázlatosan mutatja be; megjegyzi ugyanis, hogy a távolsági méreteket több írótól gyűjtötte össze, akik az állomásokat följegyezték; közülük néhányat névtelennek mond. Hálátlansággal vádolható tehát Hipparkhos, amikor azt az általános vázlatot geometriailag cáfolja, holott inkább hálásnak kell lennünk azok iránt, akik az egyes vidékek természeti fekvését velünk legalább ennyire is megismertették. Még világosabban elárulja becsvágyát,

amikor nem azok közül választja a mértani föltevéseket, amelyeket Eratosthenés mond, hanem saját maga gondol ki ilyeneket.

24. Azt mondja Eratosthenés, hogy a harmadik részt csak úgy nagy vonásokban határozza meg, amikor a Kaspi-szorostól az Euphratésig 10 000 stadiont vesz föl, de részenként is bemutatja külön-külön visszafelé az Euphratésnél és a thapsakosi átjárónál kezdve, amint a fölmérést följegyezve találta. A Tigrisig, ahol Alexandros átkelt, kétezernégyszáz stadiont vesz föl; innen tovább Gaugamélán, Lykoston, Arbélán és Ekbatánán keresztül – ez utóbbiba menekült Dareios Gaugamélából – egészen a Kaspi-kapukig veszi a 10 000 stadiont, s csak háromszázat ad még hozzá. Így adja meg az északi oldal mértékét, de nem veszi párhuzamosnak sem a hegységgel, sem az Oszlopokon, Athenaeon és Rhodoson keresztül húzódó vonalal. Thapsakos ugyanis a hegységtől nagyon messze van; a hegység és a thapsakosi út pedig a Kaspi-szorosnál találkozik. És ez az északi határvonal.

25. Így állapítva meg az északi oldalt azt mondja, hogy a délit nem lehet a tenger mellett fölvenni, mert közbeesik a Perzsa-öböl, Babylóntól azonban C 80 Susán és Persepolison keresztül egészen Persis és Karmania hegyeiig a távolság 9200 stadionnyi. Ezt veszi déli oldalnak, de nem mondja párhuzamosnak az északi oldalal. Az ilyen módon megállapított északi és déli oldal hosszúsága között az eltérés szerinte onnan van, hogy az Euphratés egy darabig déli irányban folyik, azután pedig erősen kelet felé fordul.

26. Az oldalhatárok közül először a nyugatit említi, amelyről, hogy vajon egy-e vagy kettő, sokat lehetne vitatkozni. Azt mondja ugyanis, hogy a thapsakosi átjárótól az Euphratés mentén Babylónig a távolság 4800 stadion, innen pedig az Euphratés torkolatáig és Terédón városáig 3000; Thapsakostól észak felé az armeniai szorosig szintén föl van mérve az út és ez körülbelül 1100 stadion, a gordyaiosokon és az armenokon keresztül azonban még nincs fölmérve. Ezért azokat mellőzi. A keleti oldalnak a hosszúsága a Vörös-tengertől Perzsián keresztül Médián és észak felé aligha kevesebb 8000 stadionnál, némelyik hegyfoktól kezdve pedig 9000-en is fölül van, a többi meg Paraitakénén és Médián keresztül a Kaspi-kapuig körülbelül 3000. A Tigris és az Euphratés folyók Armeniából dél felé folyva, miután elhaladnak a gordyaiosok hegyei mellett, nagy kerülőt téve és Mesopotamiát, ezt a nagy országot közbevéve, a téli napkelet és dél felé fordulnak, mégpedig az Euphratés nagyobb mértékben. Ez mind jobban közeledik a Tigrishez Semiramis fala és az Ópis nevű falu mellett, amelytől csak körülbelül 200 stadionnyi távolságban van, majd keresztül folyik Babylónon s a Perzsa öbölbe ömlik. Szerinte „Mesopotamiának és Babylóniának az alakja evezőspárnához hasonló”. Ezt mondja tehát Eratosthenés.

27. A harmadik gyűrűt illetőleg néhány más hiba is akad nála, amelyet vizsgálódásunk tárgyává fogunk tenni; azokat azonban, amelyeket Hipparkhos hoz föl ellene, egyáltalában nem vesszük figyelembe. Nézzük csak, mit mond Hipparkhos. Mikor ugyanis meg akarja erősíteni azt, amit már legelőször is mondott, hogy ti. nem szabad Indiát délibb vonalra helyezni, amint Eratosthenés véli, Hipparkhos szerint ez világosan következik abból, amit ő maga hoz föl ellene. Miután ugyanis azt mondotta, hogy a harmadik részt északon a Kaspi-kaputól az Euphratés felé húzódó 10 000 stadionnyi hosszúságú vonal határolja, utána szemére veti azt, hogy a Babylóntól egészen a karmaniai határokig tartó déli vonal alig valamivel hosszabb 9000 stadionnál, a nyugati oldal pedig Thapsakostól az Euphratés mentén Babylónig 4800 stadion és tovább a torkolatig még 3000 stadion, Thapsakostól északra azonban csak 1100 stadion van fölmérve, a többi nincs. „Mínthogy tehát – mondja Hipparkhos – a harmadik rész északi oldala körülbelül 10 000 stadion, a Babylóntól a keleti oldalig vonul s az előbbivel párhuzamos egyenest pedig alig valamivel találtuk hosszabbnak 9000 stadionnál, világos, hogy Babylón 1000 stadionnál nem sokkal többel van errébb keletre a thapsakosi átjárónál.”

28. Erre azt feleljük, hogy ez abban az esetben volna helytálló, ha a Kaspi-kapu és a karmaniai és persisi határokat pontosan ugyanazon a délkörön vennénk föl, és ha ettől az említett délkörtől a thapsakosi és babylóni vonalak is egyenes irányban vonulnának. Mert a Babylónon keresztül egészen a thapsakosi délkörig meghosszabbított vonal az érzéki észrevétel szerint egyenlő vagy majdnem egyenlő volna azzal a vonallal, amely a Kaspi-szorostól megy Thapsakosig, úgyhogy Babylón annyival esnék keletebbre Thapsakosnál, mint amennyivel meghaladja a Kaspi-kaputól Thapsakosig nyúló vonal a karmaniai határtól Babylónig nyúló vonalat. Eratosthenés azonban nem mondotta azt, hogy az Ariana nyugati oldalát határoló vonal a délkörön fekszik, sem azt, hogy a Kaspi-kaputól Thapsakosig nyúló vonal merőlegesen áll a Kaspi-kapun átmenő délkörre, hanem inkább azt a hegységen áthúzott vonalat értette, amellyel a thapsakosi vonal, amely ugyanazon pontból indul ki mint a hegység vonala, szöveget alkot. Azt sem mondja, hogy a Karmaniától Babylónig húzott vonal párhuzamos a Thapsakosig húzottal; sőt, ha párhuzamos volna és nem merőleges a Kaspi-kapu délkörére, a fenti következtetést akkor sem támogatná jobban.

29. Hipparkhos pedig ezt haladéktalanul elfogadja és kimutatja, amint ő hiszi, hogy Babylón Eratosthenés szerint nem többel, mint 1000 stadionnal van keletebbre Thapsakosnál, és azután ismét egy más föltevést kockáztat meg a további bizonyítás végett, és azt mondja, hogy ha fölveszünk egy Thapsakostól délre húzott egyenest és erre Babylóntól egy merőlegest,

akkor derékszögű háromszög keletkezik, amely a Thapsakostól Babylónig nyúló oldalvonalból, a Babylóntól a thapsakosi délkörre bocsátott merőlegesből és magából a thapsakosi délkörből áll. E háromszögnek a derékszöggel szemben fekvő oldalává [átfogójává] a Thapsakostól Babylónig nyúló vonalat teszi, amelyet 4800 stadionnyi hosszúnak mond, míg a Babylóntól a thapsakosi délkörre bocsátott merőlegest alig tartja többnek 1000 stadionnál, mint amennyi a többlete a Thapsakosig nyúló vonalnak a Babylónig nyúlóval szemben. Ezekből azután kiszámítja a derékszög mellett levő másik oldalt is, amely az említett merőlegesnél sokkal hosszabb. Hozzáadja ehhez még a Thapsakostól észak felé egészen az armeniai hegyekig húzott vonalat, amelyről Eratosthenés azt mondja, hogy egy része már föl van mérve s ez 1100 stadion, a másik részét pedig fölméretlenül hagyja. Ezt legalább 1000 stadionra becsüli, úgyhogy a kettő együttesen 2100 stadion lesz, amelyet hozzáadva a háromszög egyenes oldalához egészen a Babylóntól bocsátott merőlegesig, sok ezerre számítja ki az armeniai hegyeknek és az athenaei párhuzamosnak a Babylóntól húzott merőlegestől való távolságát, mely utóbbi a babylóni párhuzamoson fekszik. Másrésztől kimutatja, hogy az athenaei párhuzamos a babylónitól nincs messzebb 2400 stadionnál, természetesen ha az egész délkört akkorának vesszük, mint amekkorának Eratosthenés mondja. Ha pedig a dolog így áll, akkor Armenia hegyei és a Tauros hegység nincsenek rajta az athenaei párhuzamoson, mint Eratosthenés mondja, hanem ugyancsak ő szerinte sok ezer stadionnal följebb északra. Azonkívül, hogy a már megcáfolt föltevéseket használja a derékszögű háromszög megállapításánál, még azt a meg nem engedett körülményt is figyelembe veszi, hogy a derékszöggel szemben fekvő oldal, a Thapsakostól Babylónig nyúló 4800 stadionnyi hosszú vonal egyenes. Eratosthenés szerint ez az út az Euphratés mentén vonul végig és azt mondja, hogy az Euphratés és Tigris Mesopotámiát Babylóniával együtt nagy körben veszi körül, de azt is megjegyzi, hogy a körülvétel nagyobb része az Euphratésre esik; úgyhogy a Thapsakostól Babylónig vonuló egyenes nem lehet az Euphratés mentén s még csak megközelítőleg sem annyi stadion hosszúságú. Így tehát megdől az ő következtetése. Azt is említettük már, hogy ha adva van két vonal, amelyek a Kaspi-kaputól indulnak ki, s amelyek közül az egyik Thapsakosig nyúlik, a másik pedig a Thapsakossal szemben fekvő s az ettől Hipparkhos szerint legalábbis 2100 stadionnyira levő armeniai hegyekig, lehetetlenség, hogy ez a két vonal párhuzamos legyen egymással is, meg a babylóni vonallal is, amelyet Eratosthenés a déli oldalnak mondott. Eratosthenés tehát, mínthogy nem mondhatta, hogy a hegyeken áthaladó út föl van mérve, de elmondhatta ezt a Thapsakostól a Kaspi-kapui vezető útról, ezt említette, de azt is hozzátette, hogy

csak nagyjában határozta meg. Különbözik is, ha meg akarjuk határozni a hosszúságát annak a területnek, amely Arianától az Euphratés vidékéig terjed, nem sokat számít, vajon ezt vagy azt mérte-e meg. Hipparkhos azonban, aki úgy fogja föl, hogy Eratosthenés azokat párhuzamosaknak mondja, éppen úgy tesz, mintha őt gyerekes tudatlansággal vádolná.

30. Ezeket tehát, mint gyerekes dolgokat, mellőzzük. Amiket azonban bárki is kifogásolhatna Eratosthenésnél, azok a következők. Amiként ugyanis a tagokra osztás különbözik a részekre osztástól [mert a tagokra osztás valamilyen természetes körülhatárolást foglal magában, s a részek bizonyos tagolódással és alakokkal vannak meghatározva,¹¹ míg a másiknál nincs semmi ilyesféle] s mindkettőt saját céljainknak megfelelőleg használjuk, tekintetbe véve az alkalmat és szükségét, éppen így kell alkalmazni a földrajzi leírásokban is a részek fölosztását, amikor kiterjeszkedünk az egyes részletekre, ámde inkább a tagok szerint való felosztást válasszuk, mint az esetlegeset. Mert csak így lehet megállapítanunk biztos jeleket s könnyen megvonható határokat, amelyekre a geográfusnak szüksége van; a határ akkor van pontosan megállapítva, amikor az folyókkal, hegyekkel vagy tengerrel kapcsolatos, továbbá népfajjal vagy népekkel, vagy bizonyos nagyság és alak szerint, már ahol ez lehetséges. A mértani pontosság helyett azonban mindenütt elegendő az egyszerű és általános meghatározás. A nagyságra vonatkozólag tehát elegendő, ha a legnagyobb hosszúságot és szélességet adjuk meg, így pl. a lakott föld hosszúságát 70 000 stadionnyira tesszük, a szélességét pedig a hosszúság felénél valamivel kevesebbre; az alakra nézve pedig elegendő az, ha valamelyik mértani ábrához hasonlítjuk, így pl. Siciliát egy háromszöghöz, vagy más egyéb ismeretes alakhoz, Ibériát egy ökörbőrhöz, Peloponnésost egy platanlevélhez; amennyivel C 84 nagyobb azután a kivágott rész, annál általánosabban végezhető el a részekre osztás.

31. A lakott földet a Tauros és az Oszlopokig nyúló tenger egészen arányos két részre osztja. A déli részen fekvő India sok mindennel van körülhatárolva: hegységgel, folyóval, tengerrel és egy névvel, mármint egy népnek a nevével, úgyhogy helyesen mondják négyoldalúnak és rombusz alakúnak. Ariana határai azonban nem határozhatók meg olyan pontosan, mert a nyugati oldala nagyon bizonytalan, de mégis határolva van három, mégpedig egyenes oldallal és egy névvel, már mint egy népnek a nevével. A harmadik gyűrű pedig egyáltalában nincs meghatározva, s így határai sincsenek megállapítva. Amint ugyanis már előbb említettük, a vele és Arianával közös oldal igen bizonytalan, a déli oldal meg nagyon felületesen van fölveve. Ezt a gyűrűt ugyanis sem meg nem határozza, mert csak keresztülmegy a közepén és számos délre eső részt figyelmen kívül hagy, sem a legnagyobb hosz-

zúságát nem állapítja meg [hiszen az északi oldala hosszabb], az Euphratés meg nem lehet a nyugati oldala, még akkor sem lehetne, ha egyenesen folyna, minthogy a vége nem ugyanazon a délkörön fekszik. Miért legyen az inkább nyugati, mint déli oldal? Ezenkívül, minthogy a kilikiai és syriai tengerig már csak kis területet találunk, ez a gyűrű valószínűleg egészen odáig lenyúlik, minthogy Semiramist és Ninost is syriaiaknak mondják, akik közül az első Babilónt alapította és tette székvárosává, a második pedig Ninost tette Syria fővárosává. És minthogy az Euphratésen innen és túl lakó népek nyelve egészen mostanig ugyanaz maradt, nagyon természetellenes volna ilyen módon e nagyhirű népet szétválasztani, s egyes részeit más népekhez csatolni. És Eratosthenés még azt sem mondhatja, hogy a terület nagysága kényszerítette erre; hiszen még ha a tengerig nyúlik, akkor sem mondható egyenlőnek Indiával, de még Arianával sem, sőt még akkor sem, ha hozzávennők még a boldog arábiai és az aigyptosi hegyekig terjedő részt is. Sokkal jobb volna tehát egészen idáig mennünk és azt mondanunk, hogy a harmadik gyűrűhöz tartozik a syriai tengerig C 85 terjedő terület is, és hogy ennek a déli oldala nem úgy vonul, mint ahogyan ő határozta meg, és nem is egyenes irányú, hanem Karmaniától kiindulva a jobb part mentén halad, amint bevitörölázunk a Perzsa-öbölbe, egészen az Euphratés torkolatáig, és azután érintjük a mesénéi¹² és babilóni határokat is; itt kezdődik az a földszoros, amely Boldog Arábiát elválasztja a többi szárazföldtől; – majd ezen is keresztülmegy s egészen az arábiai öböl csücsáig, Pélusion, sőt a Nílus kanóbsi torkolatáig terjed. Ez a déli oldal, a még hátralevő nyugati oldal pedig a kanóbsi torkolattól egészen Kili-kiáig terjedő partvonal.

32. A negyedik gyűrű Boldog Arábiából, az Arábiai-öbölből, Egyiptomból és Aithiopiából áll. E részt hosszában két délkör határolja: az egyik a legnyugatibb, a másik a legkeletibb partján megy keresztül. A szélessége viszont két párhuzamos kör közé esik, amelyeknek egyike a legészakibb, a másika a legdélibb pontján vonul keresztül. Szabálytalan alakoknál ugyanis, amelyeknek oldalain a hosszúságot és szélességet meghatározni lehetetlen, a nagyságot ilyen módon kell megállapítani. Általában megjegyzendő azonban, hogy az egésznél és az egyes részeknél a hosszúságot és szélességet nem ugyanazon értelemben vesszük: az egésznél a nagyobb kiterjedés neve hosszúság, a kisebb szélesség, az egyes részeknél pedig azoknak az egész hosszúságával párhuzamos metszetét nevezzük hosszúságnak, nem tekintve azt, hogy melyik a nagyobb, s hogy esetleg a szélességben nyert távolság nagyobb a hosszúságban nyert távolságnál. Ezért hát, minthogy a lakott földnek a hosszúsága kelet-nyugati irányú, szélessége pedig észak-déli irányú, s minthogy a hosszúságot valamelyik, az egyenlítővel párhuzamos

vonalon, a szélességet pedig valamelyik délkörön jelöljük, a részek hosszúságául az egész hosszúságával, szélességéül pedig az egész szélességével párhuzamosokat kell vennünk. Így ugyanis jobban megállapítható először is az egész lakott föld nagysága, azután az egyes részek helyzete és alakja, amelyek, úgy látszik, az ilyenféle összehasonlítás révén egy részben ugyan hiányt szenvednek, más részben azonban nyernek.

33. Eratosthenés a lakott föld hosszúságát az Oszlopokon, a Kaspi-kapun, s a Kaukázuson keresztül egyenes irányban veszi föl, a harmadik rész hosszúságát a Kaspi-kapukon és Thapsakoson keresztül, a negyedik részét pedig Thapsakoson és Héróónpolison keresztül a Nílus torkolatai közt levő vidékig, amely vonal szükségképpen Kanóbos és Alexandria környékén végződik. Itt van ugyanis a Delta utolsó ága, amelyet kanóbosinak vagy héraклеиόνinak neveztek. Mármost akár egyenes irányban helyezi egymás mellé e hosszúságokat, akár olyan módon, hogy ezek Thapsakosnál szöveget alkotnak, abból, amit ő maga mond, világos, hogy a lakott föld hosszúságával egyik sem párhuzamos. A lakott föld hosszúságát ugyanis olyan vonalban állapítja meg, amely átmege a Tauroson, a Kaukázuson, Rhodoson és Athenain keresztül egyenes irányban egészen az Oszlopok tengeréig; Rhodostól Alexandriáig pedig szerinte a távolság ugyanazon a délkörön nem sokkal kevesebb 4000 stadionnyinál, úgyhogy a rhodosi és alexandriai párhuzamosoknak is ilyen távolságra kell egymástól lenniök. Ezzel pedig azonos a héraóónpolisi, vagy amelyik még ennél is lentebb fekszik, úgyhogy az ezzel a párhuzamossal és a Rhodoson és a Kaspi-kapun átvonulóval találkozó vonal, akár egyenes, akár megtört, egyikkel sem lehet párhuzamos. Nem helyes tehát sem a hosszúságok, sem az északi részek fölvétele.¹³

34. Ámde visszatérve Hipparkhosra, lássuk sorban az ő állításait. Ő ugyanis ismét önkényes tételek alapján mértanilag cáfolja azt, amiről amaz csak általánosságban beszélt. Azt állítja ugyanis róla, hogy a Babylóntól a Kaspi-kapukig terjedő távolságot 6700 stadionnyira teszi, a Karmania és Persis határáig terjedő távolságot pedig több mint 9000-re, amely a keleti irányban húzódó egyenes vonalon fekszik. Ez pedig merőleges a második és harmadik gyűrű közös oldalára, úgyhogy szerinte olyan derékszögű háromszög keletkezik, amelynek derékszöge a karmaniai határon van, az átfogója pedig kisebb a derékszöget bezáró egyik befogónál. Persist tehát a második gyűrűhöz kell venni. Ezekre azonban már megvan a felelet, hogy ti. a Babylónból Karmaniába vezető egyenes nem vehető fel párhuzamos vonalon fekvőnek, s a gyűrűket egymástól elválasztó egyenes sem nevezhető délkörvonalnak. Így tehát semmi bizonyíték sincs ellene. A következő ellenvetése sem helyes. Amikor ugyanis azt mondotta, hogy a Kaspi-kapuktól Babylónig a távolság a már említett nagyságú, Susáig pedig

4900 stadionnyi, viszont Babylóntól 3400 stadionnyi, ismét ugyanazokból a föltevésekből indulva ki azt mondja, hogy ilyen módon a Kaspi-kapuk, Babylón és Susa között tompaszögű háromszög keletkezik, amelynek tompaszöge Susánál van, az oldalak hosszúsága pedig az említett. Ezután úgy okoskodik, hogy következésképpen azon föltevések szerint a Kaspi-kapukon átvonuló délkörnek a Babylónon és Susán áthaladó párhuzamoson való közös metszése több mint 4400 stadionnal tovább van nyugatra az ugyanazon párhuzamosnak s a Kaspi-kapuktól Karmania és Persis határára lenyúló egyenesnek közös metszési pontjától; hogy a Kaspi-kapukon átvonuló délkörvonalal a Kaspi-kapukon s Karmania és Persis határán átvonuló vonal majdnem 45° szöveget alkot, és hogy az dél és kelet közé hajlik alá. Ezzel pedig párhuzamos az Indus folyó, s így ez a hegyekből nem dél felé folyik, mint Eratosthenés mondja, hanem dél és kelet között, amint a régi térképeken van ábrázolva. Ki fogadhatja el azonban azt, hogy a most keletkezett háromszög tompaszögű, ha nem fogadta el azt, hogy az azt magában foglaló háromszög derékszögű? Ki fogadhatja el azt, hogy a Babylóntól Susáig érő vonal, a tompaszög egyik befogója párhuzamos vonalon fekszik, ha nem fogadta el annak az egészet Karmaniáig? Ki fogadhatja el azt, hogy a Kaspi-kapuktól Karmania határáig érő vonal párhuzamos az Indussal? Ezek nélkül pedig Hipparkhosnak egész következtetése érvénytelen. Ezenkívül még azt is mondotta, hogy India romboid alakú; amiként a keleti oldala nagyon is kinyúlik keletre, különösen a szélső hegycsúcsoknál, s amely a többi partvidéknél jóval lejjebb nyúlik délre, éppen így van az indusi oldal is. Mindezt geometriailag cáfolva mondja el, de anélkül, hogy meg tudna bennünket győzni.

35. S ezeket Hipparkhos magára nézve is fölállítva, föl is menti magát, amennyiben azt mondja: ha a tévedés csak csekély távolságokra vonatkozólag állana fenn, megbocsátható volna; minthogy azonban, mint látható, Eratosthenés ezer meg ezer stadionnal tévedt, ez már megbocsáthatatlan, hiszen ő maga már 400 stadionnál észrevehetőnek nyilvánítja a különbségeket, így pl. az athenaei és rhodosi párhuzamoson. A különbségek észlelése azonban a gyakorlatban nem ennyire egyszerű: más módszer helyénvaló akkor, ha a különbség nagyobb, s más, ha kisebb. Nagyobb szélesség esetén akkor, ha a földrajzi helyzetek megítélésakor hitelt adunk a szemünknek, a gyümölcsöknek vagy a légköri változásoknak, kisebb szélesség esetében pedig akkor, ha az óramutató és magasságmérő műszerekre támaszkodunk. Természetes tehát, hogy az athenai, a rhodosi és a kariai párhuzamos, ha a napóramutató segítségével történt a fölmérés, ennyi stadionnal is észrevehetővé tette a különbséget. Aki azonban 3000 stadionnyi szélességben és a hegységek 40 000, s a tenger 30 000 stadionnyi hosszú-

ságában veszi föl a nyugatról keletre haladó egyenest, s egyes részeket C 88 mindkét oldalon majd délieknek, majd északiaknak nevez, s ezeket téglalapoknak és gyűrűknek nevezi, gondolja meg, hogyan mondja ezeket, ti. az egyik oldalt északinak, a másikat délinek, az egyiket nyugatinak, a másikat keletinek. És ha a nagyban való tévedést nem veszi figyelembe, adjon róla számot (mert ez méltányos), de ha kicsiny dolgokban való tévedés kerüli el a figyelmét, azt nem kell kifogásolnunk. Itt azonban Eratosthenést egyik tekintetben sem érheti szemrehányás. Ilyen nagy távolság esetén ugyanis mértani bizonyítás lehetetlen, ahol pedig Hipparkhos mértanilag iparkodik bizonyítani, ott nem általánosan elfogadott, hanem csak a saját céljaira kiesztelt föltevésekből indul ki.

36. Helyesebben tárgyalja Hipparkhos Eratosthenésnek a negyedik metszetét, belevegyíti azonban itt is gáncsoskodását s az ugyanazon vagy hasonló föltevésekhez való ragaszkodását. Helyesen teszi ugyanis szóvá azt, hogy Eratosthenés a Thapsakostól Egyiptomig érő vonalat nevezi e rész hosszúságának, mintha valaki a paralelogramma hosszúságául annak átlóját venné. Hiszen Thapsakos és az egyiptomi partvidék nem ugyanazon a párhuzamoson fekszik, hanem egymástól nagyon is távolállókön, és a thapsakosi-egyiptomi vonal közöttük átlóirányban, rézsút halad. De amikor megütközik azon, hogy miként merte Pélusion és Thapsakos távolságát 6000 stadionnyira tenni, holott az több mint 8000 stadionnyi, helytelenül jár el. Bizonyosnak tekintve, hogy a pélusioni párhuzamos a babylónitól több mint 2500 stadionnal lejjebb van, Eratosthenés szerint pedig (már amint ő gondolja) a babylónitól a thapsakosi 4800 stadionnal van följebb, azt állítja, hogy 8000 stadionnál is többről van szó. Azt kérdem azonban, hogy hogyan mutatkozik Eratosthenés szerint a babylóni és thapsakosi párhuzamos között olyan nagy távolság?¹⁴ Eratosthenés ugyanis azt mondotta, hogy Thapsakostól Babylónig a távolság akkora, de azt, hogy ezeknek a helyeknek a párhuzamosai is olyan távolságra vannak egymástól, nem mondotta, valamint azt sem, hogy Thapsakos és Babylón ugyanazon a délkörön fekszenek. Ellenkezőleg maga Hipparkhos mutatta ki, hogy Eratosthenés szerint Babylón Thapsakostól több mint ezer stadionnyira van keleti irányban. Mi pedig még hozzátesszük ehhez Eratosthenésnek azokat a kijelentéseit, hogy a Tigris és az Euphratés bekeríti Mesopotamiát és Babylóniát és hogy ennek a bekerítésnek a nagyobb része az Euphratésre esik; északról ugyanis dél felé folyik, majd keletre fordul, végül déli irányban torkollik C 89 a tengerbe. Északról dél felé való útja bizonyára valamelyik délkörön van, de a keleti irányban és Babylón felé való fordulása már attól a délkörtől elhajlást jelent, mégpedig az említett kanyarodás miatt nem is egyenes irányban. A Thapsakostól Babylónig vezető utat Eratosthenés 4800 sta-

dionnyinak mondotta, hozzátéve azonban, hogy „az Euphratés mentén”, mégpedig abból a célból, hogy senki se vegye azt egyenes irányúnak és a két párhuzamos közti távolság mértékének. Minthogy ezt nem engedi meg, hiábavaló most már bizonygatni azt, hogy miután Pélusion, Thapsakos és a pélusioni párhuzamos, valamint a thapsakosi délkör metszete derékszögű háromszöget alkot, a derékszög melletti egyik oldal, mégpedig a délkörön levő, hosszabb a Thapsakost és Pélusiont összekötő egyenesnél. Hiábavaló az erre támaszkodó, meg nem engedett előfeltételből vont következtetés is. Az ugyanis nem szerepel feltételként, hogy Babylóntól a Kaspi-kapu délköréig a távolság 4800 stadionnyi. Kimutattuk tehát, hogy Hipparkhos ezt olyan tételekből következtette, amelyeket Eratosthenés nem engedett meg. Hogy pedig erejét vegye Eratosthenés állításának, Hipparkhos fölteszi, hogy Babylóntól több mint 9000 stadionnyi a távolság a Kaspi-Karmania határához húzott vonalig, amint azt Eratosthenés mondotta, s ebből ugyanazt a következtetést vonja le.

37. Nem ezt kell felrónunk Eratosthenésnek, hanem azt, hogy azoknak a nagyságoknak és alakoknak, amelyeknek szélességük is van, kell lenniük bizonyos mértékűeknek, s egyszer több, máskor kevesebb engedményt kell tennünk. Ha ugyanis fölteszük azt, hogy a keleti napéjegyenlőség irányában vonuló hegyek szélessége 3000 stadionnyi, s ugyanannyi az Oszlopokig nyúló tengeré is, könnyebben megengedheti bárki is, hogy annak egyazon szélességben vont párhuzamosai egy vonalon levőknek számítsanak, nem pedig azok, amelyek egymással találkoznak,¹⁵ azok közül pedig, amelyek egymással találkoznak, azok, amelyek, ugyanazon szélességen belül futnak össze, nem pedig azok, amelyek kívül; hasonlóképpen azok, amelyek csak olyan távolságban vannak egymástól, hogy azon szélességből ki nem lépnek, nem pedig azok, amelyek kilépnek, és a hosszabbak inkább, mint a rövidebbek. A hosszúságok egyenlőtlensége és az alakok különbözősége ugyanis könnyebben elpalástolható; így pl. az egész Tauros hegységnek és C 90 az Oszlopokig nyúló tengernek a szélességében, ha azt 3000 stadionnyinak vesszük, paralelogramma alakú területet gondolunk, amely magában foglalja az egész hegységet és az említett tengert. Ha tehát a hosszúságot több paralelogrammára osztjuk, és meghúzzuk az egésznek az átlóját és a részekét is, akkor az egésznek az átlója könnyebben vehető megegyezőnek a hosszúsági oldallal, mint a részeké, és minél kisebb a részül vett paralelogramma, annál inkább beállhat ez az eset. Az átlónak a ferdesége és a hosszúságnak az egyenlőtlensége ugyanis a nagy idomoknál kevésbé mutatható ki, úgyhogy ezek alapján az átlót minden vonakodás nélkül mondhatjuk az idom hosszúságának. Ha azonban az átlót ferdébben vesszük, úgyhogy átlépi vagy mindkét oldalt, vagy legalább az egyiket, akkor

már ez az eset olyan módon nem igen állhat be.¹⁶ Ilyenfélének mondom én a szélességi mértéket. Az pedig, amikor a Kaspi-kaputól kiinduló és a hegyeken áthaladó vonalat úgy veszi fel, mintha az ugyanazon a párhuzamoson haladna egészen az Oszlopokig, a másikat pedig akként, hogy az jóval a hegyeken túl Thapsakos felé hajlik és Thapsakostól ismét egy másikat vesz föl Egyiptomig, amely ugyanolyan szélességet ölel fel, azután ennek a hosszúságát veszi azon terület hosszúságának, akkor úgy látszik, hogy a négyszög átlóját veszi a négyszög hosszúságának. Amikor pedig nincs átló, hanem megtörik a vonal, akkor sokkal könnyebben eshetik tévedésbe. Tört vonal ugyanis az, amely a Kaspi-kaputól Thapsakoson át a Nílusig halad. Eratosthenésszel szemben ez elég.

C 91 38. Hipparkhos azonban még azért is megrovást érdemel, hogy neki éppen úgy, mint ahogyan kifogásolja az Eratosthenéstől mondottakat, a hibákat valamelyest ki is kellett volna igazítania, úgy, ahogyan mi tesszük. Ő azonban, ha éppen gondol is erre, akkor a régi térképekhez utasít bennünket, amelyek pedig jóval nagyobb javításra szorulnak, mint Eratosthenés térképe. És az erre következő bizonyítása ugyanazon hibában szenved. Az előtételben ugyanis azon meg nem engedett tételekből vont következtetést vesz föl, amint azt már kimutattuk, hogy Thapsakosnál Babilón nincs messzebb keleti irányban 1000 stadionnál. Az Eratosthenés által mondottak alapján azonban föltehető, hogy több mint 2400 stadionnal van keletebbre, C 91 minthogy a Tigris átjárójáig, ahol Alexandros átkelt, Thapsakostól a rövidített út 2400 stadionnyi, a Tigris és az Euphratés pedig, miután bekeríti Mesopotamiát, egy ideig keleti irányban halad, azután délre fordul és közelebb kerül egymáshoz és Babilónhoz is; ebből semmi különös sem következik.

39. Téved a következő okoskodásában is, amelyben azt akarja bebizonyítani, hogy a Thapsakostól a Kaspi-kapukhoz vezető utat, amelyet Eratosthenés 1000 stadionnyinak mondott, bár nem egyenes irányban van fölmérve, mégis egyenes irányúnak adja, holott az egyenes irányban sokkal rövidebb. Ezt a következőképpen bizonyítja. Azt mondja, hogy Eratosthenés szerint ugyanaz a délkör megy át a Nílus kanóbsi torkolatán és Kyaneaion, ettől pedig a thapsakosi délkör 6300 stadionnyira van, míg Kyaneai 6600 stadionnyira van a Kaspi-hegytől, amely a Kolkhistól a Kaspi-tengerhez vezető út mellett terül el, úgyhogy a kyaneai délkörnek a thapsakosi és kaspi délköröktől való távolságai között körülbelül 300 stadionnyi az eltérés; ebből pedig az következik, hogy a Kaspi-kapu egyformán távol van Thapsakostól és a Kaspi-hegytől, (de a Kaspi-hegytől) sokkal kisebb távolságra van 10 000 stadionnál, mint amennyinek Eratosthenés a Thapsakostól való távolságot mondja, tehát egyenes irányban a

(Thapsakostól való) távolság is sokkal kisebb 10 000 stadionnál. Kerülő útféle tehát az a 10 000 stadion, amelyet Eratosthenés a Kaspi-kapu és Thapsakos egyenes irányú távolságának vesz fel. Erre mi azt feleljük, hogy míg Eratosthenés geográfus szokás szerint az egyenes vonalakat, mind a délköröket, mind a keleti napéjegyenlőség felé húzottakat csak durván vesz, addig ő azt mértani pontossággal javítgatja és mintha csak valaki műszerekkel végezte volna ezeket a megállapításokat, holott a merőleges és párhuzamos vonalakat illetőleg az ő megállapításai sem műszerekkel történtek; hanem csak úgy hozzávetőlegesen. Ez az egyik hibája. A másik hibája pedig az, hogy nem vesz tekintetbe az Eratosthenésnél levő távolságokat, és hogy nem azokat cáfolja, hanem a saját maga által kitaláltakat. Először is, amikor az a Pontos torkolatának és a Phasisnak a távolságát 8000 stadionnyinak mondja s ehhez még hozzávesz innen Dioskuriásig 600-at, Dioskuriástól pedig a Kaspi-hegyig ötnapi utat, amely maga Hipparkhos szerint 1000 stadionnyinak mondható, úgyhogy Eratosthenés szerint az egész 9600 stadiont tesz ki, ő mindezt figyelembe sem veszi és azt mondja, hogy Kayneaitól a Phasisig a távolság 5600 stadionnyi, innen pedig a Kaspi-hegyig még 1000. Így tehát a Kaspi-hegy és Thapsakos nem Eratosthenés szerint esik ugyanazon délkörre, hanem őszerte. De vegyük úgy, C 92 hogy Eratosthenés szerint van így; hogyan következik ebből az, hogy a Kaspi-hegytől a Kaspi-szorosig ugyanakkora a távolság, mint Thapsakostól ugyanazon pontig?

40. A második könyvben ismét a Tauros menti határok kérdését veti föl, amelyekről már elég bőven beszéltünk, és azután áttér a lakott föld északi részeire. Előadja erre mindazt, amit Eratosthenés mondott a Pontostól nyugatra eső vidékekről, hogy ti. északról három hegyfok nyúlik le: az egyik az, amelyen Peloponnésos van, a második az itáliai, a harmadik pedig a liguriai, és ez utóbbiak zárják be az adriai és tyrrhényi öbölt. Ezeket általánosságban megemlítve azután a mondottakat külön-külön iparkodik megcáfolni, de inkább mértanilag, mint földrajzilag. Ezen dolgokban azonban olyan nagy számban vannak tévedések Eratosthenésnél és Timosthenésnél is, aki a kikötőkről írt [akit Eratosthenés a többivel szemben különösen megdicsér, de a legtöbb dologban bebizonyíthatólag eltér tőle], hogy nem tartom érdemesnek ítéletet mondani sem azokról, akik annyira eltérnek a valótól, sem Hipparkhosról. Ő ugyanis a hibákat részint figyelmen kívül hagyja, részint nem javítja, hanem csak azt bizonygatja, hogy azok hazug vagy ellentmondó állítások. Azt is felróhatnók, hogy Európának három hegyfokát különbözteti meg és az egyiknek azt teszi meg, amelyiken Peloponnésos van; hiszen az sok részre oszlik, így Sunion is éppen olyan hegyfokban végződik, mint Lakónika, nem sokkal van följebb Maleánál és

tekintélyes öblöt zár be. A thrák Kherronésos meg Sunionnal szemben a Melas-öblöt alkotja, úgyszintén az ezután következő makedoniai öblöket. De ha ezt mellőzzük is, a távolságoknak legnagyobb részben szemmel láthatólag téves fölvétele is bizonyítja az egyes vidékeket illetőleg Eratosthenés feltűnő tudatlanságát, amelyeknél nem mértani, hanem kézzelfogható és magából a dologból meríthető cáfolatra van szükség. Így pl. Epidamnosnak a Thermai-öböltől való távolsága a szárazföldön több mint 20 000 stadionnyi, ő viszont alig 900 stadionnyinak mondja. Alexandriától Karthagóig C 93 13 000-et vesz föl, holott az nem több 9000-nél, ha ugyan ugyanazon a délkörön fekszik Karia és Rhodos, mint Alexandraia, a [sicíliai] tengerszoros pedig, mint Karthago. Abban ugyanis mindnyájan megegyeznek, hogy Kariától a tengerszorosig a hajóút nem több 9000 stadionnyinál, amennyiben a délkör, ha nagy távolságról van szó, egynek tekinthető azzal, amely egy keletre esőtől annyira van nyugatra, mint amennyire Karthago van a tengerszorosától nyugati irányban. Világos tehát, hogy 4000 stadion a tévedés. Amikor pedig Eratosthenés még Rómát is ugyanazon délkörre helyezi, amely oly messzire van Karthagótól nyugatra, a legteltesebb tudatlanságot árulja el, mind ezen helyeket, mind a többit illetőleg, amelyek nyugatra vannak egészen az Oszlopokig.

41. Hipparkhosnak, aki nem volt geográfus, hanem csak vizsgálat tárgyává tette az Eratosthenés földrajzában foglaltakat, többnyire az volt a szokása, hogy az egyes dolgokat ócsárolta. Mi pedig úgy gondoltuk, hogy azokban, amelyekben igaza van, többnyire azonban ott, ahol téved, az egyes dolgokat illetőleg elő kell vennünk az ő saját okoskodását, részint, hogy kiigazítsuk, részint pedig azért, hogy Hipparkhos vádjával szemben megvédjük; vizsgálat tárgyává tesszük továbbá magát Hipparkhost is, amikor valamit ócsárolva állít. Ha mármost ezekben azt látjuk, hogy az egyik teljesen elhibázza a dolgot, a másik pedig jogosan megrója, elegendőnek tartjuk, ha magában a földrajzban a valónak a föltüntetésével javítjuk ki őt. Ahol azonban a hibák folytonosan és szemmel láthatólag ismétlődnek, ott jobb azokat meg sem említeni, vagy csak röviden és általánosságban, s ezt szándékozunk is tenni az egyes részek tárgyalásánál. Most csak azt jegyzem meg, hogy Timosthenés, Eratosthenés meg az ő elődei egyáltalában nem ismerték az ibériai és a kelta földet, de még sokkal kevésbé a germán és brit földet, valamint a géták és bastarnok országát. Nagy tudatlanságot árulnak el még az itáliai, adriai, pontosi és az ezektől északra eső vidékeket illetőleg is, bár ez talán már megrovást is érdemel. Amikor ugyanis Eratosthenés bevallja, hogy a messze eső vidékeknél a másoktól vett távolságokat adja, és azokat nem erősíti meg, hanem úgy adja, mint ahogy ő kapta, néhol azonban hozzáfűzi a többé-kevésbé megfelelő egyenes

irányú távolságot, ezen egymástól eltérő távolságoknál nincs szükség C 94 pontos [mértani] bizonyításra, mint ahogyan Hipparkhos cselekszik mind a már említett esetekben, mind akkor, amikor az megadja Hyrkaniának Baktriától és a határos népektől és Kolkhisnak a Hyrkaniai-tengertől való távolságát. Ezek tekintetében ugyanis nem szabad őt olyan szigorúan bírálni, mint a szárazföldi tengerpart és a többi ismeretes vidék tekintetében; és még ezeknél sem mértanilag, hanem, amint már mondtam, inkább földrajzilag kell eljárni. Miután Eratosthenés földrajza ellen írt munkája második könyvének a végén Hipparkhos kifogásolt néhány Aithiopiára vonatkozó állítást, a harmadik könyvben megjegyzi, hogy az ő vizsgálódása nagyjából matematikai, némely részben azonban földrajzi természetű is. Véleményem szerint azonban az ő munkája még némely részben sem földrajzi, hanem teljesen matematikai természetű, miután erre is alkalmat adott neki Eratosthenés. Számos alkalommal ugyanis tudományosabb térére téved, mint tárgya kívánná, és ezen csapongásai alkalmával nem pontos, hanem általános megjegyzéseket tesz, s némelykor a földrajzi ismeretekben matematikusnak, a matematikaiakban pedig geográfusnak mutatkozik, úgyhogy a támadóknak mindkét téren megadja a kellő alkalmat, és ezen munkájában a támadások mind Eratosthenésszel, mind Timosthenésszel szemben annyira jogosak, hogy nincs helye a további vizsgálódásnak, hanem megelégedhetünk Hipparkhos állításaival.

II.

1. Lássuk azonban, hogy mit mond Poseidónios az Ókeanosról írt művében; nézetem szerint ugyanis legnagyobb részt geográfus módjára jár el, részint egészen tisztán, részint matematikus módján. Helyénvaló ennek az állításai közül is egynéhányat vizsgálat tárgyává tenni, mégpedig némelyeket most, másokat viszont az egyes részek tárgyalásánál, amint éppen kapóra jönnek, de bizonyos mértéknek a betartásával. Sajátlagosan a földrajz körébe tartozó egyik állítása az, hogy az egész földet gömb alakúnak vesszük, mint a mindenséget, és a többit is úgy vesszük, mint ezen tétel következményeit. Ilyen pl. az, hogy a földnek öt öve van.

2. Poseidónios azt mondja, hogy az öt övre osztásnak Parmenidés a szerzője, de Parmenidés a forró öv szélességét majdnem kétszer akkorának veszi, mint amely átmegy mind a két térítőn és benyúlik a mérsékelt övekbe; Aristotelés meg a térítők közötti övet nevezi forrónak s a térítők és a sarkkörök közé eső öveket pedig mérsékeltnek. Mindkettőt méltán megrója. Szerintük ugyanis az a forró öv, amely a hőség miatt lakhatatlan, C 95

de a térítők közötti övből több mint szélességének a fele lakható, amint az az Egyiptomon túl lakó aithiopsok alapján következtethető, ha ugyan az, amit az egyenlítő mindkét oldalon elvág, fele az egész szélességnek. Ebben a részben Syénéától, mint amely a nyári fordulati körnek a határa, Meroéig a távolság 5000, innen pedig a fahéjöldi párhuzamosig, amely a forró övnek a kezdete, 3000 stadionnyi. Ez az egész távolság megmérhető, mert hajóznak és járnak rajta. A további rész egészen az egyenlítőig a földnek Eratosthenés által történt fölmérése szerint 8800 stadionnyi. Amilyen arányban van a 16 800 a 8800-zal, olyan arányban van a térítők közötti távolság a forró öv szélességével. Ha az újabb fölmérések közül azt vesszük, amelyik legkisebbre teszi a földet, amelyet Poseidónios 180 000 stadionnyira becsül, az a forró övet a térítők közötti távolság felének vagy a felénél nem sokkal nagyobbának mutatja, egyenlőnek vagy ugyanannak semmi esetre sem. A sarkkörökkel, amelyek nem észlelhetők mindenütt és egyáltalában nem állandók, ugyan ki határolná meg a mérsékelt öveket, amelyek változhatatlanok? Hogy a sarkkörök nem mindenütt észlelhetők, cáfolatnak mit sem ér; a mérsékelt öv lakóinál ugyanis mindenütt észlelhetőnek kell lenni, de egyedül csak azoknál, akikre vonatkozólag a mérsékelt öv kifejezés használatos. A helyes fölfogás az, hogy az nem mindenütt egyformán jelentkezik, hanem helyenként változik.

3. Amikor így Poseidónios a földet övekre osztja, azt mondja, hogy ezek közül öt hasznos az égi jelenségek szempontjából; ezek közül körös-körül árnyas kettő, amelyek a sarkok közelében fekszenek és azokig a vidékekig terjednek, amelyeken a térítők szerepelnek sarkkörönként; egy oldalról árnyas az ezekkel határos másik kettő azokig, akik a térítők között laknak, a térítők közötti pedig két oldalról árnyas. Az emberi viszonyokhoz alkalmazkodva veszi föl ezeket és még más két, a térítők alatt levő és azok által két részre osztott övet, ahol fél hónapon át merőlegesen süt le a nap. Ezeknek az öveknek megvan a maguk sajátossága, részint szárazak, részint fővenyesek és semmit sem teremnek a silphion²⁷ és néhány összeaszott gabonafajta kivételével. Nincsenek ugyanis a közelben hegyek, és így a fel-
C 96 hők nem akadnak meg s nincs eső, valamint folyók sem szelik át, ezért az ottani állatok göndör szőrűek, görbe szarvúak, előre álló ajkúak és széles orrúak, a végtagjaik ugyanis összehúzódnak. A hlevők is ezeken az öveken laknak. Hogy pedig mindezek azoknak az öveknek a sajátosságai, szerinte kitűnik abból, hogy az ezektől délre eső vidékek éghajlata mérsékeltőbb, s a talajuk termékenyebb és vízdúsabb.

III.

1. Polybios hat övet vesz föl; kettőt a sarkkörök vidékén, kettőt ezek és a térítők között (és kettőt ez utóbbiak) és az egyenlítő között. Az én fölfogásom szerint azonban az öt részre való osztás megfelel mind a természettudományi, mind a földrajzi szempontoknak. A természettudományi szempontoknak annyiban, hogy tekintettel van az égi jelenségekre és a légkör hőmérsékletére; az égi jelenségekre annyiban, hogy az elválasztás a körös-körül árnyékoltság, egyoldali és [kétoldali] árnyékoltság szerint történik, ami az elválasztásnak valóban leghelyesebb módja, tekintettel van azonban a csillagok állására is, ami ilyen nagyban való fölosztás mellett változásnak van kitéve. Tekintettel van a légkör hőmérsékletére, amennyiben, minthogy annak hőmérsékletét a nap szerint ítéljük meg, három fő különbség van -, s ezek befolyással vannak az állatok, növények és mindazon lények állapotára,¹⁸ amelyek a levegő alatti és abban magában vannak - úgy mint a hőség magas foka, teljes hiánya és közepes volta. A légkör hőmérsékletét pedig az öt övre való osztás határozza meg. A két hideg övet ugyanis, amelynek azonos légköri viszonyai vannak, a hő hiánya jellemzi, a mérsékelt öveken hasonlóképpen ugyanazon közepes hőmérséklet uralkodik, a még hátralevő forró övön pedig a magas hőmérséklet. Hogy pedig ez a felosztás a földrajzi szempontoknak is megfelel, világos. A földrajznak ugyanis az a célja, hogy megállapítsa az egyik mérsékelt övnek általunk lakott részét. Nyugaton és keleten tenger a határa, délen és északon pedig a levegő, mely a közepén mind a növényekre, mind az állatokra nézve kedvező, két oldalán azonban a hőségnek magas foka, illetőleg teljes hiánya miatt kedvezőtlen. Ezen hármas különbség miatt volt szükség az öt övre osztásra. A félgömb ugyanis, melyet az egyenlítő két részre oszt, mégpedig az északi félgömbre, amelyen mi vagyunk, és a déli félgömbre, e három hőmérsékleti változást mutatja. Az egyenlítői és a forró övi rész ugyanis a hőség miatt, a sarki rész pedig a hideg miatt lakhatatlan, míg a középső rész mérsékelt éghajlatú és lakható. Ő azonban hozzáveszi még a térítők alattiakat is, de ezeket a fenti övhöz nem ugyanazon viszony szerint és nem valami hasonló hőmérsékleti változás alapján számítja hozzá, hanem mintha
C 97 csak a faji eltéréseket venné az övek alapjául, így pl. az egyiket aithiopiai-nak, a másikat skythának és keltának, a harmadikat pedig középsőnek mondaná.

2. Polybios azonban nem helyesen cselekszik, hogy némelyik övet a sarkkörökkel jelöli meg, kettőt ezek alatt, kettőt meg az utóbbiak és a térítők között vesz föl. Azt ugyanis már mondtuk, hogy a változhatatlanokat változó határokkal elválasztani nem szabad. Így pl. a térítőket sem szabad

a forró öv határai gyanánt alkalmazni, különben már ezt is mondtuk. Amikor azonban a forró övet két részre osztja, nem rosszul fogja föl a dolgot, mert hiszen az egyenlítővel is helyesen osztjuk az egész földet két részre, úgymint északi és déli félgömbre. Világos ugyanis, hogy ez a választóvonal a forró övet is szétvágja úgy, hogy mindegyik félgömb három egész és egyébként egymással egyező övből áll. Az ilyenféle felosztás megengedi a hat öv felvételét, másféle azonban nem. Ha ugyanis a sarkokon át osztjuk a földet két részre, akkor már nem oszthatjuk ugyanazon az alapon mindkét félgömböt, a nyugatit és a keletit hat övre, hanem az öt övre osztás is elegendő. Az ugyanis, hogy az egyenlítő által két részre osztott forró öv mindegyik része hasonló alakú és egymás mellett fekszik, fölöslegesnek és mesterkéltnek tünteti föl ezt a metszést, minthogy a mérsékelt és hideg övek is hasonló alakúak, de nincsenek egymás mellett. Ha tehát a földet ilyen félgömbökből állónak gondoljuk, teljesen elegendő, ha öt övre osztjuk. Ha azonban, mint Eratoszthenész mondja, az egyenlítő alatti rész mérsékelt éghajlatú, amiben Polybios is hasonlóképpen vélekedik (de ő azt is hozzáteszi, hogy azért, mert igen magas fekvésű, és éppen ezért nagyon esős, mert a passzátszelek alkalmával az északról jövő felhők többnyire beleütözköznek a magas csúcsokba), sokkal helyesebb ezt egy harmadik keskeny mérsékelt övnek vennünk, mint a térítők alattiaknak. Támogatja ezt az is, amit már Poseidónios is említ, hogy ott a ferde irányban való helyváltoztatások gyorsabbak, hasonlóképpen a napnak keletről nyugatra való mozgása is; mert az egyidejű mozgások közül azok a gyorsabbak, amelyek a legnagyobb körön történnek.

C 98 3. Nem fogadja el Poseidónios Polybiosnak azt az állítását, hogy az egyenlítő alatti rész igen magas fekvésű; a gömbfelületen ugyanis az egyformaság miatt nincs semmiféle magasság sem, továbbá hegyekkel sincs borítva az egyenlítő alatti rész, hanem ez inkább a tenger színvonalával egyenlő magasságú síkság; a Nílust megtöltő záporok az aithiópiai hegyekből jönnek. Amíg azonban itt Poseidónios ezt mondja, egyebekben megegyezik Polybiosszal, mikor azt mondja, hogy az egyenlítő alatti részt hegységnek gondolja, amelynek két oldalán a két mérsékelt övből jövő felhők fennakadnak és záporosókat okoznak. Ez tehát nyilvánvaló ellentmondás. De ha megengedjük is azt, hogy az egyenlítő alatti rész hegység, egy másik ellentmondás látszik fölmerülni. Ők ketten ugyanis azt állítják, hogy az Ókeanos önmagába folyik vissza. Hogyan helyezhetnek tehát éppen az óceán közepére hegyeket? Hacsak nem néhány szigetet akarnak ezzel mondani. Bár-hogy áll is a dolog, ez a földrajzi tárgyalás keretén kívül esik; ennek a kérdésnek a megvizsgálását engedjük át annak, aki az Ókeanos kutatását tűzi ki munkássága céljául.

4. Amikor megemlíti azokat, akik állítólag körülhajózták Libyát, azt mondja, hogy Hérodotos¹⁹ véleménye szerint Dareios néhány hajója valóban megette ezt a körülhajózást; a pontoszi Hérakleidész²⁰ egy Gelónhoz eljutott mágussal az ő dialógusában azt mondhatja, hogy szintén körülhajózta. Ezeknek azonban szerinte nincs bizonyító erejük, hanem föl-
említ egy bizonyos kyzikosi Eudoxost, aki II. Euergetés idejében mint áldozati- és békekövet elment Egyiptomba a Proserpina versenyre, és aki beszélgetett ott a királlyal és környezetével . . . különösen a Níluson való fölfelé hajózásról, mint olyan ember, aki nagy műveltsége mellett is megcsodálta a helyi sajátosságokat. Egykor ugyanis egy indust hoztak a királyhoz az Arab-öböl őrei, s azt mondják, hogy félholtan heverve találták egy hajóban; hogy azonban kicsoda és honnan való, nem tudják, mert nem értik a beszédjét; a király pedig görög tanítóknak adta át. Miután megtanult görögül beszélni, elmondotta, hogy Indiából hajózva miként tévedt el és került ide, amikor társai az éhségtől elpusztultak. Ilyen szíves fogadtatásban részesülve megígérte, hogy vezetni fogja indiai útjukban azokat, akiket a király erre kirendel, ezek között volt Eudoxos. Ő azután ajándékokkal hajózott el s fűszerekkel és drágakövekkel megrakodva tért vissza, mely utóbbiak némelyikét a folyók hozzák le magukkal a kavicsok között, másokat viszont úgy ásnak ki, s ezek a nedvességtől megkeményednek, mint a kristályok. Reményeiben azonban csalatkozott. Euergetés ugyanis C 99 elvette tőle az egészséget. Ennek halála után felesége, Kleopatra vette át az uralmat, aki szintén elküldötte Eudoxost, még nagyobb fölszereléssel. Visszatértében a szelek Aithiopia felé térítették. Néhány helyen kikötve érintkezésbe lépett az ottlakókkal, adott nekik gabonát, bort és préselt fűgét, minthogy azoknak ilyesmijük nem volt, viszont kapott tőlük vizet és vezetőket; néhány szavukat föl is jegyezte. Mikor pedig egy hajóroncsot talált – egy hajóorrnak a hegyét –, amelybe egy ló volt belevésve, és megtudta, hogy nyugati hajósoknak a hajójáról való, magával hozta, mikor hazafelé indult. Mikor szerencsésen megérkezett Egyiptomba, ahol már nem Kleopatra, hanem fia uralkodott, ismét elvettek tőle mindent. Rábizonyították ugyanis, hogy sokat sikkasztott. A hajó orrát a rakpartra vitte és megmutatta a hajósgazdáknak, s azt az értesülést szerezte, hogy az gadeiraiaké, mert azoknál a nagykereskedők nagy hajókat bocsátanak vízre, a szegényebbek kisebbeket, amelyeket a hajó orrán levő címerekről lovaknak neveznek. Ezekkel halászás közben elhajóznak a maurusiai part mellett egészen a Lixos folyóig. Sőt több hajósgazda azt állította, hogy a hajóorr tulajdonosa az volt, aki továbbhajózott a Lixos folyónál, de többé nem tért vissza. Ebből Eudoxos azt következtette, hogy Libya körülhajózható s miután hazautazott és egész vagyonát magához vette, elvitor-

lázott. Először Dikaiarkheiába, azután Massaliába ment, majd a part mentén Gadeiráig, s mindenütt kutatva és adatokat gyűjtve fölszerelt egy nagy és két kisebb hajót, mely utóbbiak kalózbárkákhoz hasonlítottak, fölvelt a hajóra zeneértő leányokat, orvosokat és egyéb művészeket, azután állandó kedvező széllel a sík tengeren Indiába indult. Mikor azonban társai a hajón megbetegedtek, akarata ellenére is a szárazföld felé vitorlázott, mert félt a dagálytól és apálytól. És amitől félt, be is következett. A hajó ugyanis megfeneklett, de nem ment tönkre azonnal, hanem csak lassan, úgyhogy a rakományokat és a faanyag legnagyobb részét épségben a partra szállíthatták. A roncsokból egy ötvenevezős hajóhoz hasonló bárkát ácsolt össze és továbbhajózott, míg olyan lakosokhoz nem érkezett, akik olyan szavakat C 100 használtak, mint amelyeket ő följegyzett. Együttal megtudta azt is, hogy az ottaniak azon aithiopsokkal rokon származásúak és határosak Bogos országgal. Abbahagyta az Indiába való hajózást és visszafordult. A part menti hajózás közben megpillantott és megjegyzett magának egy vízben és fában bővelkedő magányos szigetet. Miután szerencsésen megérkezett Maurusiába és bárkáját eladta, szárazföldi úton ment el Bogoshoz és azt tanácsolta neki, hogy vállalja magára ezt a tengeri utat, ezzel szemben, azt az ellenkezőre vették rá barátai, mert attól tartottak, hogy az országot ellenségei esetleg könnyen kikémlélhetik, ha megismerik az odavezető utat azok, akik kívülről akarják megtámadni. Amint megtudta, hogy színleg elküldik erre a tengeri útra, valójában pedig egy magányos szigetre szándékoznak őt kitenni, római területre menekült, s onnan Ibériába ment át. Ismét fölszerelt egy teherhajót és egy hosszú ötvenevezőst, hogy az egyikkel a nyílt tengeren hajózzék, a másikkal pedig a partokat vegye szemügyre, s miután vitt magával földművelő eszközöket, magvakat és házépítőket, elindult ismét ugyanazon az úton azzal az elhatározással, hogyha késlelteti valami a hajózást, áttelel majd az előbb megfigyelt szigeten, s a vetés és a termények betakarítása után majd befejezi az eleve célul kitűzött utat.

5. Ennyire jutottam – mondja Poseidónios – Eudoxos történetében; hogy később mi történt, azt valószínűleg tudják a gadeiraiak és ibériaiak. Szerinte mindebből világos, hogy az Ókeanos körben folyja körül a lakott földet, mert

Szárazföld nem környezi az Óceánt, mivel annak
Vége sehol sincs, így nem szennyezi azt soha semmi.

(Ismeretlen költő töredéke).

Különös ember mindezekben ez a Poseidónios: a Hérakleides által említett mágusnak a körülhajózását, valamint a Dareios küldöttjeit, amelyről

Hérodotos értesít, elfogadhatatlannak tartja, ennek²¹ a bergai elbeszélésnek azonban hitelt ad, akár maga találta ki, akár másoktól hallotta és úgy fogadta el igaznak. Mennyi valószínűség van ugyanis az indiai történetben? Az Arab-öböl olyan keskeny, akárcsak egyik folyó és a torkolatáig kb. 15 000 stadionnyi hosszúságú, s így ott szintén nagyon keskeny. Nem valószínű, hogy a kívül hajózó indusok utat tévesztve kerültek az öbölbe, (mert a torkolat keskenységének kellett volna figyelmeztetnie őket az el- C 101 tévedésre), ha pedig szándékosan hajóztak be az öbölbe, elesik az eltévedésnek és kedvezőtlen szeleknek az ürügye. Hogyan lehetséges az, hogy valamennyien elpusztultak az éhségtől, csak egyikük nem? Az az egy pedig, aki életben maradt, hogyan bírta kormányozni azt a hajót, mely bizonyára nem volt kicsiny, ha alkalmas volt olyan nagy tengerek áthajózására? Miféle gyors nyelvtanulás volt az, amellyel meg tudta győzni a királyt, hogy ő alkalmas a hajózás vezetésére? Hogyan lehetett Euergetés ilyen vezetőkhányában, mikor már sokan ismerték azt a tengert? Az a kyzikosi béke- és ünnepi követ a várost elhagyva, hogyan hajózott Indiába? Hogyan bíztak rá ilyen nagy feladatra? Hogyan lehetséges az, hogy miután visszatért és várakozása ellenére mindenéből kifosztották és meggyalázták, még több ajándékot bíztak rá? Visszatérőben Aithiópiába vetődve miért jegyezte föl azokat a szavakat és miért tudakozódott, hogy honnan való a hajóorr? Annak a megtudakolása ugyanis, hogy az nyugatról hajózóktól ered, semmi jelentőséggel sem bírhatott, minthogy visszatértében neki magának is nyugatról kellett hajóznia. Hogyan lehetséges az, hogy Alexandriába való visszatérése után, amikor rábizonyították, hogy sokat sikkasztott, nem büntették meg, hanem sorra járhatta a hajósgazdákat tudakozódva és a hajóorrot mutogatva? És hogy fölismerték, nem csodálatraméltó-e? De nem csodálatraméltóbb-e, hogy akadt, aki mindezt elhitte és ilyen reménységgel tért haza és vállalkozott arra, hogy onnan az Oszlopokon túl hajózik? Ámde engedély nélkül nem volt szabad elutazni Alexandriából, különösen a királyi javak sikkasztójának. Észrevétlenül pedig nem lehet kihajózni, minthogy a kikötőt és a többi kivezető utat olyan erős őrség zárja el, mint ahogyan mi is láttuk mostanában, hosszú ideig tartó alexandriai tartózkodásunk alatt, ámbár most, a rómaiak uralma alatt az ellenőrzés sokkal enyhébb; a királyi őrségek sokkal szigorúbbak voltak. Miután pedig Gadeirába érkezett és hajókat építve királyi módon utazott, a hajótörés után hogyan épített harmadik hajót azon a puszta vidéken? És amikor ismét útra kelt és azt tapasztalta, hogy a nyugati aithiopsok a keletiekkel egy nyelvűek, miért nem törekedett a további utat megtenni, ő, aki annyira szeretett utazni, mikor azt remélhette, hogy már csak kis rész ismeretlen, miért hagyta ezt abba és miért igyekezett Bogos segítségével útra kelni?

C 102 Hogyan tudta meg a titokban ellene szőtt ármányt? És mi hasznot nyújtott Bogosznak az ő eltüntetése, mikor másként is eltávolíthatta? A cselszövényről tudomást szerezve, hogyan tudott idejében elmenekülni biztos helyre? Ezek mindegyike ugyanis nem éppen lehetetlen, de nehéz és ritkán megy végbe szerencsésen; neki azonban, aki folytonosan veszedelmek között élt, mindig sikerült minden. Hogyan volt bátorsága Bogostól való elmenekülése után ismét Libya mellett hajózni olyan fölszereléssel, amellyel egy szigetet be lehetett telepíteni? Nem sokkal marad mindez Pytheas, Euhémeros és Antiphanés hazugságai mögött. De ezeknek, mint csodás dolgok előadójának megbocsáthatunk, mert éppen ez volt a céljuk, de a kutatónak és bölcselőnek, aki majdnem az első díjért küzd, ki bocsáthatna meg? Mindez nem jól van.

6. Hogy pedig a föld olykor fölemelkedik és lesüllyed és változásokat szenved a földrengések és más efféle jelenségek következtében, amilyeneket mi is felsoroltunk, helyesen adja elő. És ezzel helyesen hasonlítja össze Platón véleményét, hogy lehetséges és nem merő kitalálás az Atlantia sziget mondája. Erre vonatkozólag Platón elmondja, hogy Solón az egyiptomi papoktól hallottak alapján azt állítja, hogy egykor létezett, de azután eltűnt s nem volt kisebb a szárazföldnél. És Poseidónios szerint ez jobb így, mint az lett volna, ha maga a monda kiagyaloja tüntette volna el e szigetet, úgy, mint a költő az akhaiok falát.²² Azt következteti ki továbbá, hogy a kimberek és rokonaik hazájukból kalózkodás végett vándoroltak el, nem pedig a tenger nagymérvű beáramlása következtében. Úgy véli, hogy a lakott földnek a hosszúsága, mely körülbelül 70 000 stadion, fele az egész körnek, amelyre föl van véve, úgyhogy ha nyugatról a keleti széllel hajózunk, ugyanannyi ezer stadionnyi úttal az indusokhoz érhetünk.

7. Miután megróttá azokat, akik a földrészeket ilyen módon választják el, nem pedig az egyenlítővel párhuzamos vonalakkal, amelyekkel meg lehetett volna állapítani az állatoknak, növényeknek és a levegőnek a különbségeit, amennyiben egyesek a hideg, mások a meleg övhöz tartoznak, úgyhogy a földrészek csak övek volnának, Poseidónios ismét megváltoztatja véleményét és a vád semmivé lesz, amennyiben újból dicséri a jelenlegi fölosztást és a vizsgálódást teljesen fölöslegesen vita tárgyává teszi. Az állatok, növények és földövek efféle elrendeződései ugyanis, éppúgy, mint a népek és a nyelvek közti különbségek is nem tervszerűleg keletkeznek, hanem esetlegesen és a véletlen műveként adódnak. A művészetek, készségek és foglalkozások, bizonyos próbálkozások után, többnyire bármely éghajlat alatt szép eredményre vezethetnek. Bizonyos dolgok azonban függenek az éghajlattól is, úgyhogy egyes dolgok természeti sajátságok, mások meg a megszokás és gyakorlás eredményei. Mert nem a természettől

van az, hogy az athéniek tudománykedvelők, a lakedaimonok pedig nem, sőt a szomszédos thébaiak sem, hanem inkább a megszokástól; éppen így a babylóniaiak és egyiptomiak sem természetüknél fogva bölcselkedők, hanem gyakorlásból és megszokásból; sőt a lovak, marhák és egyéb állatok kiválóságának sem egyedül a helyi különbség az oka, hanem a gyakorlás, Poseidónios azonban mindezeket összekeveri. Amikor dicséri a földrészek mostani elosztását, például hozza föl az indusok és a libyai aithiopsok közötti különbséget, mert az indusok szebb növésűek és kevésbé szenvednek a levegő szárazságától. Ezért Homéros is, mikor az aithiopsokról beszél, két részre osztja őket: „egy részük nyugaton, más részük meg keleten van.”²³ Kratés pedig, aki fölvesz egy másik lakott földet, amelyről Homéros még nem tudott, az ő véleményének szolgálja követője, szerinte így kellett volna írni: „ott, hol a nap lemegy”, azaz ahol a délkörtől eltér.

8. Először is Homérosnál az Egyiptom melletti aithiopsok szintén két részre oszlanak; az egyik részük Ázsiában, a másik Libyában lakik és egymástól semmiben sem különböznek. Azután Homéros nem azért osztja szét az aithiopsokat, mintha tudott volna arról, hogy az indusok hasonló testalkatúak (nem is valószínű, hogy Homéros egyáltalán tudott volna az indusokról, amikor Eudoxos elbeszélése szerint még Euergetés sem ismerte Indiát és az odavezető utat), hanem inkább az előbb említett fölosztás szempontjából. Ott pedig már Kratés írásmódjáról kimutattuk, hogy mit sem számít, így vagy úgy írja-e; Poseidónios pedig azt mondja, hogy van köztük különbség, de jobb volna így megváltoztatni: „ott, hol a nap lemegy”. Miben különbözik ugyanez attól: „nyugaton”? Mert a délkörtől nyugatra eső részt, valamint a horizont felét nyugatnak nevezzük. Erre céloz Aratos is:

... merre keletnek

És a nyugatnak két végpontja találkozik össze.

(Aratos Phaen. 61.)

De ha jobb ez Kratés írásmódja szerint, akkor azt lehet mondani, hogy Aristarkhosnál is úgy kellene lennie. De ennyi elég Poseidónios ellen. Sok C 104 dolgot fogunk ugyanis még az egyenként való tárgyalásnál kellő vizsgálat alá venni, amennyiben a földrajz körébe tartoznak, amelyek pedig inkább a természettudomány körébe, azokat máshol kell vizsgálni, vagy egyáltalában mellőzni kell; az ő kutatása ugyanis sok tekintetben oknyomozó és aristotelési, ezt azonban a mieink az okok homályossága miatt kerülik.

IV.

1. Európa leírása alkalmával azt mondja Polybios, hogy a régieket mellőzi és csak azok cáfolóit veszi vizsgálat alá, így Dikaiarkhost, Eratosthenést, a földrajz legújabb művelőjét, és Pytheast, aki sokakat félrevezetett, azt mondja ugyanis, hogy bejárta egész Britannia területét, a sziget kerületét pedig több mint 40 000 stadionnyira teszi; beszél azután még Thuléről és azon vidékekről, ahol sem összefüggő föld, sem tenger, sem levegő nincs, hanem valami mindezekből összetett, tengeri tüdőhöz hasonló tömeg, amelyben szerinte csak úgy lebeg a föld és a tenger és minden tárgy és ez a mindenségnek mintegy köteléke, és sem nem járható, sem nem hajózható. Ezt a tüdőhöz hasonló valamit ő maga látta, a többiről csak hallomás után beszél. Ez Pytheas elbeszélése, és még az, hogy innen visszajövet bejárta Európa egész partvidékét Gadeirától a Tanaisig.

2. Polybios erre vonatkozólag azt mondja, hogy ez hihetetlen már azért is, mert egy vagyontalan magánembernek lehetetlen volt oly nagy távolságokat behajózni és bejárni. Eratosthenés azonban, bár nem tudja, hogy el lehet-e mindezt hinni, mégis elhitte a Britanniára, Gadeirára és Ibériára vonatkozó adatokat; sokkal jobban lehet hinni, mondja ő, a messéninek,²⁴ mint ennek, Pytheasnak. Amaz, Euhémeros, mint mondja, elhajózott egy bizonyos vidékig, Pankhaiáig, ez, Pytheas, pedig azt állítja, hogy Európa északi részét egészen a világ végéig megszemlélte, amit még magának Hermésnek sem hihetnének el. Eratosthenés, aki Euhémerost bergainak²⁵ nevezi, hitelt ad Pytheasnak, akinek még Dikaiarkhos sem hitt. Az a megállapítás azonban: „akinek még Dikaiarkhos sem hitt”, nevetséges, mintha bizony zsinórmértékül kellene alkalmazni azt, aki ellen ő maga annyi kifogást emel. Eratosthenésnek Európa nyugati és északi vidékeire vonatkozó tudatlanságáról már volt szó. Ámde ő és Dikaiarkhos bocsánatot érdemel, minthogy ők nem látták azokat a vidékeket. Ki bocsáthatna meg azonban Polybiosnak és Poseidóniosnak? De mégis Polybios az, aki a közfelfogással megegyezőnek mondja azokat az adatokat, amelyeket mind az ezen, mind sok más egyéb helyen előforduló távolsági meghatározásoknál fölvesznek, bár ő maga is gyakran téved azon dolgokban, melyekben azokat cáfolja. Mikor ugyanis Dikaiarkhos azt mondja, hogy Peloponnésztól az Oszlopokig 10 000 stadion a távolság, az Adriai-tenger legbelső pontjáiig még ennél is több, amikor az Oszlopok irányában a tengerszorosig 3000 stadiont vesz föl, úgyhogy a tengerszorostól az Oszlopokig terjedő rész 7000 stadionnyi, erre ő azt mondja, hogy a 3000 stadiont helyben hagyja, akár jól van mérve, akár nem, a 7000-et azonban semmi esetre sem, sem a part mentén, sem a tengeren át középütt mérve. A partvonal ugyanis a

tengerszorosta és az Oszlopokra állított tompaszöghez hasonlít, melynek a csúcsa Narbónnál van, úgyhogy egy háromszög keletkezik, melynek alapja a tengeren átvonuló egyenes, az oldalai pedig az említett szög szárai, amelyek közül az egyik a tengerszorostól Narbónig 11 200 stadionnyi, sőt még több, a másik pedig nem sokkal kisebb 8000 stadionnál. Abban is megegyeznek, hogy Európának Libyától való legnagyobb távolsága a Tyrrhéni-tengeren át nem több 3000 stadionnál, a Sardiniai-tengeren át pedig még rövidebb. Hát legyen, mondja ő, ez 3000 stadion, de beleértve ebbe 2000 stadiont, a Narbóni-öböl mélységét, mint a tompaszögnek a csúcsából az alapra bocsátott merőleget. Tehát egy gyermeknek a számításából is kitűnik, mondja ő, hogy a tengerszorostól az Oszlopokig terjedő egész partvonal a tengeren át húzott egyenest legföljebb 500 stadionnal múlja fölül. Ha ehhez hozzávesszük a Peloponnésostól a tengerszorosig a 3000 stadiont, akkor ezeknek az összege, természetesen egyenes irányban véve, több mint kétszerese a Dikaiarkhos által fölvelt távolságnak; és még ennél is többet kell eszerint, mint mondja, az Adriai-tenger legbelső pontjáiig hozzászámolni.

3. Ámde, kedves Polybiosom, mondhatná valaki, ennek a valótlanságnak mily határozott cáfolatát adja a tapasztalás, mégpedig abból kifolyólag, amit te magad mondottál, hogy Peloponnésostól Leukasig 700 stadion, innen Korkyába ugyanannyi, Korkyrától Kerauniáig szintén annyi, és jobb oldalon Iapygiáig, Kerauniától pedig az illyr partvidék 6150 stadionnyi hosszúságú. Ily módon mindkettő valótlan, az is, amit Dikaiarkhos mondott, hogy a tengerszorostól az Oszlopokig 7000 stadion, az is, amit te tartasz bebizonyítottnak. A legtöbben ugyanis egyértelműleg azt mondják, hogy a tengeren át a távolság 12 000 stadion és ez megegyezik a lakott föld hosszúságára vonatkozó adattal. Azt mondják ugyanis, hogy ez legföljebb 70 000 stadion; ennek a nyugati része az Issosi-öböltől Ibériának nyugati C 106 hegyfokáig kis híján 30 000 stadion. Számításuk a következő: az Issosi-öböltől Rhodosig 5000 stadion, innen Salmónionig, Kréta keleti hegyfokáig 1000 stadion, magának Krétának a hosszúsága meg Kriumetóponig több mint 2000 stadion, innen a szicíliai Pakhynonig 4500 stadion és Pakhynontól a tengerszorosig több mint 1000 stadion, azután a tengerszorostól az Oszlopokig az út 12 000, az Oszlopoktól pedig az ibériai Szent-hegység végső pontjáiig 3000 stadion. És a merőleges fölvétele sem helyes, ha ugyanis Narbón majdnem ugyanazon a párhuzamoson fekszik, mint amelyen Massalia, ez pedig a byzantionin, mint ahogy Hipparkhos is hiszi; a tengeren áthaladó vonal, továbbá ugyanazon a párhuzamoson fekszik, amelyik átmegegyezik a tengerszoroson és Rhodoson, Rhodos távolsága pedig Byzantiontól, föltéve, hogy mindkettő ugyanazon a párhuzamoson fekszik, körülbelül

5000 stadion [amint mondták], tehát az említett merőleges hosszúságának is ugyanannyinak kellene lennie. Minthogy pedig ennek a tengernek az Európától Libyáig való legnagyobb távolsága – a Gall-öböl északi pontjától számítva – állítólag körülbelül 5000 stadion, véleményem szerint téves ez az állítás, vagy pedig Libya ezen a vidéken nagyon is északra nyúlik és érinti az Oszlopokon áthaladó párhuzamost. Helytelen tehát az az állítás is, hogy az említett merőleges Sardinia közelében végződik, mert nem Sardinia mellett, hanem sokkal messzebb van nyugatra az az útvonal, mint amely a Sardiniai-öböl mellett majdnem az egész liguri tengert bezárja. A tengerpart hosszúsága is nagyítva van, bár nem annyira.

4. Polybios ezeketán Eratosthenés hibáit javítgatja, miközben az egyik tényt jobban, a másikat rosszabbul állapítja meg, mint az. Míg ugyanis amaz azt állítja, hogy Ithakából Korkyrába az út 300 stadion, addig ő szerinte több mint 900 stadion; amaz szerint Epidamnosból Thessalonikébe 900 stadion, ő szerinte több mint 2000 stadion; ezekben igaz van. Mikor azonban amaz Massaliától az Oszlopokig 7000 stadiont, Pyrénéből pedig 6000 stadiont vesz föl, ő tévesen állítja azt, hogy Massaliától a távolság több mint 9000 stadion, Pyrénéből pedig nem sokkal kevesebb 8000 stadionnál; amannak az állítása ugyanis közelebb van az igazsághoz. A mostaniak ugyanis abban egyetértenek, hogyha leszámítjuk az utak eltéréseit, egész Ibériának a hosszúsága Pyrénéből a nyugati oldalig nem nagyobb 6000 stadionnál. C 107 Ő pedig magának a Tagos folyónak a hosszúságát 8000-re teszi a forrásától a torkolatáig, nem számítva bele a kanyarulatait (ami nem is való a földrajzi leírásba), hanem egyenes irányban, holott a Pyrénéből a Tagos forrásvidéke több mint 1000 stadionnyira van. Azt azonban ismét helyesen jelenti ki, hogy Eratosthenés nem ismeri Ibériát, és ezért ellentmondók néhol az arra vonatkozó állításai. Miután ugyanis azt mondta, hogy annak a legtávolabbi részeiben is egészen Gadeiráig gallusok laknak (ha ugyan azoké Európának nyugati része egészen Gadeiráig), erről később megfélekedezik és Ibéria leírása alkalmával a gallusokról sehol sem tesz említést.

5. Amikor Polybios kijelenti, hogy Európának a hosszúsága kisebb mint Libyáé és Ázsiáé együttesen, helytelenül végzi az összehasonlítást. Azt mondja ugyanis, hogy az Oszlopoknál levő torkolat nyugat felé van, a Tanais pedig északkeletről folyik, az tehát a kettő hosszúságánál kisebb az északkelet és kelet közötti részzel. Az északi félkörnek ugyanis ezt a kelet felé eső részét Ázsia foglalja el. Nem tekintve azt, hogy a könnyen megmagyarázható dolgokban az is valótlanság, hogy a Tanais északkelet felől folyik, mert mindazok, akik ismerik ezt a vidéket, azt állítják, hogy északról folyik a Maiótisba, úgyhogy a folyónak a torkolatai és a Maiótis tor-

kolata és maga a folyó, már amennyire ismeretes, ugyanazon a délkörön fekszik.

6. Szórá sem érdemesek azok, akik azt állították, hogy az Istros vidékein van a Tanais forrása is és nyugatról folyik, mert nem gondolták meg, hogy közben nagy folyók folynak a Pontosba, mint a Tyras, Borysthenés és Hypanis, az utóbbi az Istrosszal, amazok a Tanaisszal párhuzamosan. Minthogy sem a Tyras, sem a Borysthenés, sem a Hypanis forrásai nem ismeretesek, a tőlük északabbra fekvő részek még sokkal ismeretlenebbek. Aki tehát azokon keresztül vezet a Tanaist a Maiótisba és azután visszafordítja hozzá (a torkolatai ugyanis világosan ezen tó északi vidékén vannak s annak is a keleti részén), annak az állítása hamis és hasznavehetetlen. Ugyanolyan annak az állítása is, aki szerint a Kaukázuson keresztül észak felé folyik s azután fordul a Maiótis felé, mert ilyet is mondanak. Azt azonban még senki sem mondta, hogy keletről folyik, mert ha úgy folyna, C 108 akkor nem mondanák a jelesebb szerzők, hogy a Nílussal szemben, és pedig majdnem egyenes irányban folyik, mintha a két folyónak a folyása ugyanazon vagy két egymás melletti délkörre esnék.

7. A lakott föld hosszúságának megmérése az egyenlítővel párhuzamos vonalon történik, minthogy annak a hosszúsága is ezen irányban nyúlik úgy, hogy a szárazföld minden egyes részének hosszúságát két délkör között fekvő gyanánt kell venni. A hosszúsági mértékek stadionokban vannak adva, akár ugyanazon, akár párhuzamos, akár tengeri úton megyünk. Polybios azonban ezt mellőzve új módszert vezet be, mégpedig az északi félkörnek a metszetét a nyári napkelet és a napéjegyenlőség között. A változhatatlan dolgokat illetőleg senki sem alkalmaz változó törvényeket és szabályokat, sem olyanokat, amelyeket majd így, majd úgy lehet venni azon dolgok tárgyalásánál, amelyek feltétlenek és minden változást kizárnak. A hosszúság változhatatlan és feltétlen, a nap kelte és nyugta azonban, mind a napéjegyenlőségi, mind a nyári és a téli, nem önmagukban, hanem a hozzánk való viszonyuk szerint jönnek tekintetbe. Mi azonban egyszer ide, máskor oda vándorlunk és eszerint változik mind a napéjegyenlőségi, mind a napfordulati kelet és nyugat helye, míg a szárazföld hosszúsága mindig ugyanaz marad. A Tanaist és a Nílust választani tehát határokul teljesen helyénvaló, de a nyári vagy a napéjegyenlőségi nap keltét venni merőben újszerű.

8. Amennyiben Európának több földnyelv-kinyúlása van, ezekről Polybios jobban ír, mint Eratosthenés, de nem kielégítő módon. Eratosthenés állítása szerint ugyanis három ilyen van: az egyik, amelyen Ibéria van, az Oszlopok felé nyúlik, a másik, amelyen Itália fekszik, a sicíliai tengerszoros felé, a harmadik, amelyiken az Adria, az Euxeinos és a Tanais közt levő

C 109 mindenféle népek laknak, Malea felé. Polybios a két elsőt ugyanúgy veszi föl, harmadiknak azonban a Malea és Sunion felé nyúlót, amelyen rajta van az egész Hellas, Illyria és Thrákiának egy része, negyediknek pedig a thrák félszigetet, amelynél a Séstos és Abydos közötti tengerszoros van (thrákok a lakói), ötödiknek a kimmeri Bosporos és a Maióti torkolatának vidékét. Az első kettőt el kell fogadni; azokat ugyanis egyszerű öblök fogják közre, így az elsőt a Kalpé és a Szent-fok között elterülő gadeirai öböl és az Oszlopok és Sicilia közt levő tenger; a másikat ez utóbbi és az Adria, ámbár a Iapix-hegyfok, amely kinyúlik és Itália végét két részre osztja, némileg ellentétes jelenséget mutat. A többiek, amelyek még határozottabban eltérők és tagozottak, más beosztást kívánnak. Hasonlóképpen áll a dolog a hegyfokok szerint fölvetett hatos felosztással is. Mi azonban a maga helyén megtesszük majd mindig a kellő helyreigazítást, mind ezt, mind a többi tévedést illetően, amelyek részint Európában, részint Libya leírásában előfordulnak. Az elmondottak most elegendők azokkal az elődeinkkel szemben, akiket szükségeseknek tartottunk annak a bizonyosságára felhozni, hogy helyesen választottuk mi magunk is ezt a munkát, minthogy annak sok javításra és kiegészítésre van szüksége.

V.

1. Minthogy az előbbiekkal szemben kifejtett álláspontunkkal szorosan összefügg ígéretünknek a beváltása, egy újabb bekezdésben rámutatunk arra, hogy annak, aki meg akar próbálkozni a földleírással, sok természet-tudományi és matematikai föltevést kell igaznak elfogadnia és azok értelme és hitele szerint kell további kutatásait irányítania. Említettük már, hogy sem pallér, sem építész nem építhet föl egy házat vagy egy várost helyesen, ha előbb számot nem vet az éghajlati viszonyokkal, a külső alakkal, a nagysággal, a meleggel és hideggel s más ilyenfélével, éppúgy az sem dolgozhat sikerrel ezek ismerete nélkül, aki az egész lakott föld leírását akarja elkészíteni. Mert egy és ugyanazon síkon ábrázolni Ibériát, Indiát és a köztük elterülő vidéket s hasonlóképpen megállapítani a napnyugtát, napkeltét és a délvonalat, mint mindennel közöset, csak annak sikerül igazi geográfus módjára, aki már előre ismeri az ég szerkezetét és mozgását, s elfogadja azt, hogy a föld felszíne a valóságban gömb alakú és csak a látszat miatt ábrázolják síknak; aki pedig ezeket nem tudja, annak nem sikerül. Azok ugyanis, akik nagy síkságokon haladnak keresztül, mint amilyen a babilóniai, vagy a tengeren utaznak, előttük, mögöttük és oldalt mindent síknak látnak, és semmi eltérés sem mutatkozik előttük az égi jelenségeket,

a napnak a mozgását s hozzánk és a többi csillaghoz való helyzetét illetően, míg a földrajzíró előtt nem szükségképpen mindig ugyanaz a látvány. A tengerjáró, vagy a sík vidéken utazó ugyanis bizonyos általános jelenségekkel találkozik, amelyekkel szemben a tanulatlan és polgárember is hasonlóképpen viselkedik, minthogy tapasztalatlan az égi jelenségek terén és nem ismeri az ezekre vonatkozó változásokat. Látja ugyan a nap fölkelését, lenyugtát és delelését, de hogy ez mi módon történik, azt nem kutatja; annak ugyanis semmi haszna sincs reá nézve, valamint annak sem, vajon egy-egy tárgy párhuzamosan áll-e a mellette levővel vagy nem; de még ha gondolkodóba esnék is valamin, a matematikai dolgokról helytelen véleményt nyilvánít, mint az átlagember mindenütt, hiszen a helyi felszínes tapasztalat ilyen tévedésekre vezet. A földrajzíró azonban az ő munkáját nem a falusi ember és nem az olyan polgárember számára végzi, aki a tulajdonképpeni matematikai problémákkal semmit sem törődik, továbbá nem a kaszás, nem a kapás számára, hanem az olyan ember számára, akit meg lehet győzni arról, hogy a föld a maga egészében olyan, amint azt a matematikusok mondják, valamint, hogy helyes ugyanúgy mindaz, ami erre a föltevésre támaszkodik. Azoknak, akik tanulni akarnak tőle, azt ajánlja, hogy először ezeket az alapelveket vegyék figyelembe, s a többi problémára azt fogja ugyanis előadni, ami az alapelvekből következik, hogy hallgatói az előadottakat minél biztosabban tudják alkalmazni, ha kellő matematikai alapismereteik vannak; mások számára ugyanis nem akar földrajzi kérdésekről előadást tartani.

2. A földrajzírónak azokban a dolgokban, amelyek neki kiinduló pontul szolgálnak, bíznia kell az egész földet fölmérő geometerekben, a geometereknek a csillagászokban, ezeknek viszont a természetbúvárokban. A természettudomány alaptudomány: alaptudományoknak pedig azokat nevezik, amelyek minden feltevéstől mentesen csak önmaguktól függenek, s alapelveik és az ezekre vonatkozó bizonyítékaik is önmagukra támaszkodnak. A természettudósok tanításai a következők: a mindenség és az ég gömb alakú, a súlyos tárgyak mozgása a középpont felé tart, e körül gömb alakúra összesűrűsödve áll a föld s az éggel közös középpontja van mind neki, mind a rajta és az ég közepén át vont tengelynek, az ég pedig körülötte és tengelye körül keletről nyugat felé forog, s vele együtt a mindenséggel egyforma sebességgel az állócsillagok. Az állócsillagok párhuzamos körökön mozognak; a legismertebb párhuzamosok az egyenlítő, a két térítő és a sarkkörök; a bolygók, valamint a nap és a hold a zodiakuson keresztül vont ferde irányú körökön mozognak. Ezeknek a tanoknak, vagy valamennyinek, vagy csak némelyiknek hitelt adva a csillagászok kutatják a továbbiakat, az égitestek mozgását és körforgását, a fogyatkozásokat, a nagy-

ságokat, távolságokat és sok egyebet. Hasonlóképpen a természettudósok és csillagászok véleményeire támaszkodnak az egész földet fölmérő geometerek, a geometerekére viszont a geográfusok.

C 111 3. Öt övre kell felosztani az eget, ötre a földet, s ez öveket mind fent, mind lent ugyanazon névvel kell jelölni. Az övekre való beosztás okait már említettük. Az öveket az egyenlítő mindkét oldalán vont párhuzamos körök választják el; kettő, amelyek a forró övet foglalják magukban, ezek után másik kettő, amelyek a forró öv mellett a két mérsékeltet alkotják, a mérsékelték mellett pedig a hidegeket. Az égi körök mindegyikének megfelel a földön egy hasonló nevű, az égi övnek hasonlóan egy földi öv. Mérsékeltéknek nevezik azokat, amelyek lakhatók, a többiek lakatlanok, az egyik a hőség miatt, amazok a hideg miatt. Ami a térítőket és a sarkköröket illeti, már akiknél vannak sarkkörök, ugyanazon módon járnak el, amennyiben a földön levőket hasonló névvel jelölik, mint az égieteket s megfelelően helyezik el mindegyik alá. Minthogy pedig az egyenlítő az egész eget két részre osztja, szükségképpen a földet is szét kell vágnunk a rajta átvonuló egyenlítővel. Mind az égi, mind a földi félgömbök egyikét északinak, a másikat délinek nevezzük. Ugyanígy a forró övnek, amelyet ugyanazon kör szintén két részre oszt, az egyik fele északi, a másik déli; világos, hogy a mérsékelt övek közül is az egyik északi, a másik déli, aszerint, hogy melyik félgömbön van. Északi félgömbnek azt nevezzük, amely azon mérsékelt övet foglalja magában, amelyen, ha keletről nyugat felé nézünk, jobb felől van a sarok, bal felől az egyenlítő, vagy amelyiken, ha dél felé nézünk, jobbra van nyugat, balra pedig kelet; a déli félgömb az ellenkezője. Világos tehát, hogy mi az egyik félgömbön lakunk, mégpedig az északin, mindkettőn laknunk lehetetlenség.

Mert közbül sok a szörnyű folyam...

És legelőször az Ókeanos...

(Od. XI. 157.) D.

azonkívül a forró öv. Ámde az általunk lakott föld közepén sem az egészet átszelő Ókeanos nincs, sem a forró földvidék, de még csak egy része sincs annak, amely az északi mérsékelt övön az említett klímáknak meg nem felelne.

4. A földmérő tehát mindezt alapul véve és a csillagászati megfigyeléseket is felhasználva, amelyekben megvannak mind az egyenlítővel párhuzamos körök minden egyes lakóhelyre nézve, mind az ezeket derékszögben metsző és a sarkokon átmenő körök, fölméri a lakott földet, mégpedig úgy, hogy bejárja, a föld többi részét pedig úgy, hogy kiszámítja a távolságokat. Így

azután meg tudja állapítani, hogy mekkora az egyenlítőtől a pólusig való távolság, amely negyed része a föld legnagyobb körének, és ha ez megvan, C 112 akkor ennek négyszeresét veszi, s ez a föld kerülete. Amint tehát a földmérő a csillagásztól vette a kiindulási alapot, a csillagász pedig a természetbúvártól, hasonlóképpen a földrajzírónak is annak a kutatási eredményeiből kell kiindulnia, aki az egész földet felméri, hitelt adva mind neki, mind azoknak, akikben társa is hitt; elsősorban be kell mutatnia a lakott földet, hogy mekkora és milyen az alakja és természete, milyen viszonyban van az egész földdel (főképpen ugyanis ez a földrajzíró feladata); azután kellő módon adja elő az egyes tengeri és szárazföldi jelenségeket, egyúttal mindazt megjegyezve, amit azok az elődei, akiket e téren a legjobbaknak tartunk, nem tárgyaltak megfelelően.

5. Alapföltevés az, hogy a föld a tengerrel együtt gömb alakú, s egy és ugyanazon felszíne van a tengerekkel. A föld kiemelkedései ugyanis ilyen nagyság mellett, mint csekélységek észrevétlenül maradnak, s figyelmen kívül hagyhatók, úgyhogy a gömbalakot nem úgy kell értenünk, mintha azt körzővel rajzolták volna, sem nem úgy, amint a földmérő kiszámítja, hanem az érzéki észrevétel szerint, sőt még elnagyoltabb formában. Úgy kell felfognunk, hogy a föld öt övre oszlik, hogy az egyenlítő a rajta áthaladó kör s ezzel párhuzamos egy másik, amely az északi félgömbön a hideg övet határolja és még egy van a sarkokon át, amely ezeket derékszögben metszi. Az északi félgömb a földnek két negyedét foglalja magában, amelyeket az egyenlítő a pólusokon átmenő körrel alkot; ezek mindegyikén van tehát egy-egy, négy oldal által határolt terület, amelynek északi oldala a pólus melletti párhuzamos fele, déli oldala az egyenlítő fele, a többi oldal pedig a pólusokon átvonuló körnek egymással szemben fekvő és egyenlő nagyságú szelete. E négyszögek egyikén [hogy melyiken, nem fontos] van szerintünk az általunk lakott föld, amelyet tenger vesz körül és szigethez hasonló; említve volt ugyanis, hogy mind az érzéki észrevétel, mind pedig a számítás ezt mutatja. Ha azonban valaki ennek a következtetésnek nem ad hitelt, a földrajzíró szempontjából teljesen mellékes, hogy szigetnek tekinti-e, vagy a tapasztalat eredményét fogadja el, hogy egy kevés középső részen kívül, mindkét oldalról, keletről és nyugatról is körülhajózható. Nem számít, hogy vajon tengerrel határoljuk-e vagy lakatlan földdel; a földrajzíró ugyanis a lakott földterületek ismert részeit törekszik be- C 113 mutatni, az ismeretleneket és a rajta kívül esőket mellőzi. Elegendő lesz tehát, ha a mindkét oldalról való hajózásnak végső pontjait egy egyenes vonallal összekötjük s így egészítjük ki az említett szigetnek a teljes alakját.

6. Feküdjék a sziget az említett négyszögben. Ennek a látszólagos nagyságát úgy kell fölvennünk, hogy a föld egész nagyságából elvesszük a mi

félgömbünket, majd ebből a felét, ebből pedig ismét azt a négyszöget, amelyen szerintünk a lakott föld fekszik. Hasonlóképpen a látszólagos a tényleg meglevőhöz alkalmazva kell következtetnünk az alakjára. Mint-hogy azonban az egyenlítő és a pólus mellett fölvetett párhuzamos közötti része az északi félgömbnek, olyan mint a fonóorsó feje, a póluson átmenő és a félgömböt kétfelé osztó kör pedig kétfelé vágja ezt a formát is és ezt a négyszöget alkotja, világos, hogy ez a négyszög a fele azon fejformának, amelyen az Atlanti-tenger terül el, ezen pedig a lakott föld egy köpeny alakú sziget, amely kisebb, mint a négyszög fele. Világos ez részint a föld-mérésből, részint a környező tenger tömegéből, amely a szárazföldek végeit mindkét oldalról elborítja, s hegyesen végződő alakúra nyomja össze, harmadszor a legnagyobb szélességből és hosszúságból, amelyek közül az egyik 70 000 stadion, s olyan tenger határolja, amely nagysága és el-hagyatottsága miatt hajózhatatlan, a másik pedig kisebb 30 000 stadionnál s a hőség vagy a hideg miatt lakatlan terület határolja. A négyszögnek a hősé-
C 114 g miatt lakatlan része ugyanis 8800 stadionnyi széles, legnagyobb hosszúsága pedig 126 000 stadion, azaz az egyenlítőnek a fele. . . a többi még többet tenne ki.

7. Ezzel körülbelül megegyezik Hipparkhos állítása is. Ő ugyanis azt mondja, amikor a föld nagyságát annyinak veszi, mint amekkorának Eratosthenés mondta, hogy ebből le kell számítanunk a lakott földet; nem sokat számít ugyanis az égi jelenségekre nézve bármelyik lakóhelyen, hogy a földmérés valóban így helyes-e, vagy amint a későbbiek megadták. Ha ugyanis Eratosthenés szerint az egyenlítő hosszúsága 252 000 stadion, a negyed része 63 000 stadion volna; ez pedig az egyenlítő és a sarok közti 15/60 rész hosszúságban – az egyenlítő 60/60 rész –, az egyenlítőtől a nyári térítőtől vonuló ív 4/60 rész; ez a Syénén áthaladó párhuzamos. A látszólagos méretekből az egyes távolságok a következő módon számíthatók ki. A térítőnek szükségképpen Syénénél kell lennie, mert itt a nyári napfordulat idején a napóra mutatójának délben nincs árnyéka; a syénéi délkör pedig főképpen a Nílus folyására esik Meroétól Alexandriáig, ami kb. 10 000 stadion; ennek a távolságnak éppen a közepén fekszik Syéné, úgyhogy innen Meroéig a távolság 5000 stadion. Ha tovább megyünk délre kb. 3000 stadionnyira, a hőség miatt lakhatatlan vidékre érünk, úgyhogy az ezen a vidéken átmenő párhuzamost, amely azonos a Fahéjvidéken átmenővel, kell a mi lakott földünk déli végének, illetve kezdetének vennünk. Mint-hogy tehát Syénétől Meroéig a távolság 5000 stadion, s ehhez még hozzá-jön 3000 stadion, a lakott föld határáig az egész távolság 8000 stadion. Syénétől azonban az egyenlítőig 16 800 stadion (annyi ugyanis a négy hatvanad, mindegyiket 4200 stadionnal számítva), úgyhogy a lakott föld

határától az egyenlítőig 8800 stadion volna a távolság, míg Alexandriától 22 800 stadion. Viszont általánosan elfogadott tény, hogy Alexandriából a Nílus folyásával egyenes irányban lehet Rhodosba hajózni, onnan pedig Karia és Iónia mellett Troasig, Byzantionig és a Borysthenésig. Alapul véve tehát az ismert és behajózott távolságokat, az a kérdés, hogy a Borysthenésen túl egyenes irányban ezzel a vonallal a vidék meddig lakható, és hol van a lakott föld északi határa. A Borysthenésen túl az ismert skythák közül legmesszebb a roxolánok lagnak, de ők még sincsenek olyan messze északra, mint a Britannia fölött lakó legtávolabbi ismert népek. A további vidék a hideg miatt már lakhatatlan. Ezekről a Maiótis fölött lakó sauromaták és skythák egészen a keleti skythákig délre vannak.

8. A massaliai Pytheas szerint Thulé, Britannia legészakibb része a végső határ, ahol a nyári napfordulati kör azonos a sarkkörrel; a többieknél azonban mit sem találok arra nézve, hogy Thulé sziget volna, és hogy lakható volna addig, ahol a nyári fordulati kör sarkkörre válik. Én azonban azt hiszem, hogy a lakott föld északi határa ennél sokkal lejjebb van; a mostani kutatók ugyanis Iernén túl semmit sem ismernek, ez pedig Britannia mellett északon fekszik, teljesen vad és a hideg miatt nyomorgó emberek lakóhelye, úgyhogy szerintem ide kell tennünk a határvonalat. Minthogy pedig a byzantioni párhuzamos megy át Massalián, mint Hipparkhos mondja Pytheas nyomán (Hipparkhos szerint ugyanis Byzantionban ugyanolyan a napóra mutatójának a viszonya az árnyékhoz, mint Pytheas szerint Massaliában), s minthogy a Borysthenésen átmenő párhuzamos ettől kb. 3800 stadionra van, a Massaliából Britanniáig terjedő távolságból kiindulva a borysthenési körnek erre kell esnie. Pytheas azonban, aki mindenütt rászedte a hiszékenyeket, itt is hazudott; sokan megegyeznek ugyanis abban, hogy az Oszlopoktól a sicíliai szoroson Athénaion és Rhodoson át húzott vonal ugyanazon a párhuzamoson van; abban is megegyeznek, hogy az Oszlopoktól a sicíliai szorosig majdnem a tenger közepén húzódik a vonal. A hajósok szerint Keltikától Libyáig a legnagyobb távolság a Gall-öböltől számítva 5000 stadion, s ez a tengernek a legnagyobb szélessége, úgyhogy az említett vonaltól az öböl szögletéig a távolság 2500 stadion, míg Massaliáig kevesebb, mert Massalia az öböl szögleténél lejjebb fekszik. Rhodostól Byzantionig azonban a távolság kb. 4900 stadion, úgyhogy a byzantioni párhuzamos sokkal följebb van a massaliai-nál. Innen a Britanniáig terjedő távolság azonban megegyezhet a Byzantiontól Borysthenésig terjedő távolsággal. Hogy innen Iernéig mekkora a távolság, nem tudni, sem azt, hogy azon túl lakható-e a vidék, s nem is kell törődni azokkal, akik a főntebb említettekhez ragaszkodnak. A tudományra nézve ugyanis elegendő feltételezni azt, hogy, amint Meroén túl

3000 stadionnal tovább menve kellett felvenni a lakott föld határát (természetesen ezt nem pontos számadatnak véve, hanem csak a valóságot megközelítőnek), úgy itt is Britannián túl nem kell többet felvennünk, vagy legalábbis nem sokkal többet, mondjuk 4000-rel. Kormányzati szempontból ugyan semmi hasznót sem jelentene az ilyen területeknek és azok lakosainak ismerete, főképpen ha olyan szigetekről van szó, amelyek nekünk sem kárunkra, sem hasznunkra nem lehetnek, minthogy semmi-nemű összeköttetésünk sincs velük. A rómaiak ugyanis, bár elfoglalhatták volna Britanniát, nem tették, mert látták, hogy lakóitól félniük nem kell (hiszen nincs akkora erejük, hogy bennünket megtámadhatnának), másrészt meg semmi hasznuk sem volna belőle, ha meghódítanák. Úgy látszik ugyanis, hogy most nagyobb a bevétel a vámokból, mint az adójövedelem volna, levonva persze a sziget őrzésére és az adók behajtására ott tartott katonaság költségeit, azonkívül a sziget körül lakók sok kellemetlenséget is okozhatnának.

9. Ha a Rhodostól Borysthenésig fölvelt távolsághoz hozzávesszük a Borysthenéstől a sarkig fölvelt 4000 stadionnyi távolságot, az egész 12 700 stadiont ad; Rhodostól pedig a lakott föld déli határáig a távolság 16 600 stadion, úgyhogy a lakott föld szélessége délről észak felé egészben kevesebb, mint 30 000 stadion. A hosszúságát 70 000 stadionra teszik nyugatról kelet felé mérve Ibéria hegyfokaitól az indiai hegyfokig, részint szárazföldi utazással, részint hajóval mérve föl. Hogy az említett négyszögön belül van ez a hosszúság, az világos a párhuzamosok és az egyenlítő viszonyából, úgyhogy a hosszúság több mint kétszerese a szélességnek. Azt is mondják, hogy valószínűleg köpenyformája van; a végeken ugyanis nagyméretű keskenyedést tapasztalunk, ha ezeket egyenként bejárjuk, főként a nyugati végén.

10. Azt a teret, amelyben szerintünk a lakott föld fekszik, most a gömbfelületen ábrázoltuk, aki azonban kézzelfogható módon a lehető leghívebben akarja a valóságot utánozni, annak a földet, mint gömbidomot kell elkészítenie, mint amilyen a Kratésé, s ezen kell fölvennie a négyszöget, s ezen belül kell a térképet megszerkesztenie. Minthogy pedig nagy gömbre van szükség, hogy az említett szelet, amely annak csak igen kicsiny része, a lakott föld vonatkozó részeit világosan feltüntethesse, és a szemlélőnek helyes áttekintést adjon, sokkal jobb, ha az, aki képes ennek a megszerkesztésére, ilyet készít; az átmérőjének legalább 10 láb hosszúnak kell lennie. Aki azonban nem tud ekkorát, vagy ennél nem sokkal kisebbet szerkeszteni, annak legalább hét láb hosszú tervet kell készítenie egy sík lapon. Mert mit sem tesz az, ha a párhuzamos körök és a délkörök helyett, amelyekkel a szélességi fokokat, szeleket és a földrészek egyéb eltéréseit és

jelenségeit mind egymáshoz, mind az égi jelenségekhez való viszonyukban egészen világosan jelezzük, egyenes vonalakat rajzolunk, természetesen a párhuzamos körök helyett párhuzamos egyeneseket, az ezekre merőleges körvonalak helyett merőleges egyeneseket, mert a képzelet az ő néző-^{C 117} pontjából síkon látott alakot és nagyságot könnyen át tudja vinni kerek és gömb alakra. Hasonlóan vagyunk a ferde és egyenes körökkel. Habár egyenként a sarkon át húzott délkörök mind egy pontban futnak össze, a sík lapon mit sem tesz az, ha a délköröket mint csak egymáshoz hajló kis egyeneseket ábrázoljuk. Egyébként ez nem is szükséges mindenütt, meg nem is olyan feltűnő, mint a köralak, meg az összetalálkozás, minthogy a vonalak sík lapra vannak átvive és egyenesen vannak húzva.

11. A következőkben úgy adjuk elő a dolgot, mintha a térképünk sík lapon volna megszerkesztve. Elő fogom adni azt, amit részint magam tapasztaltam a szárazon és tengeren jártamban, részint azt, amiben hitelt adtam azoknak, akik ezekről beszéltek vagy írtak. Jártam nyugat felé Armeniától egészen a Sardinia körül fekvő tyrrhéni vidékig, dél felé az Euxeinostól az aithiopiai határokig; a többi földrajzíró között egyetlen egy sincs, aki az említett távolságoknál többet járt volna be, mert akik nyugat felé továbbmentek, azok a keleti részekben nem jutottak annyira, viszont akik keleten jártak be többet, nyugaton maradtak el; ugyanez áll a dél és észak felé való utazásra is. Előadásom legnagyobb részét természetesen én is, mint ők is, hallomás után állítom össze, így ami az alakot, nagyságot, egyéb természeti viszonyok milyenségét és mennyiségét illeti, egészen úgy, amint az értelem állítja össze az észleletekből a fogalmakat; mert pl. az almának az alakja, színe, nagysága, szaga, tapintása és íze adják nekünk az érzéki észleleteket, ezekből azután az értelem megalkotja az alma fogalmát. A nagy testeknél is csak a részeket látja az érzék, a látottakból az egészet az értelem állítja össze. Így tehát a tudósok is, ugyanúgy hitelt adva azoknak, akik látták és bejárták a föld különböző részeit, mint ahogy érzékszerveinkre hagyatkozunk, az egész lakott föld szemléletét egy képben állítják össze. Hiszen a hadvezérek is mindent maguk tesznek, de nincsenek mindenütt jelen, hanem mások által rendelkeznek, hitelt adva a hírnököknek és a hallottak szerint adják ki célszerűen parancsaikat. Aki úgy vélekedik, hogy csak az tudhat valamit, aki látta is a dolgot, megtagadja a hallomás bizonyító erejét, amely pedig a tudás szempontjából sokkal hasznosabb, mint a látás.

12. Különösen a mostaniak jobb értesüléseket adhatnak a britannokról és germánokról, az Istroszon innen és túl lakó népekről, a getákról, tyragetákról, bastarnokról, sőt a kaukázusi népekről is, az albánokról és ibéerekről. Hyrkaniáról és Baktrianáról megtudunk egyet-mást azoktól a

történetíróktól, akik a parthusokkal foglalkoztak, így az artemitái Apollodórostól, s e dolgokat pontosabban állapították meg, mint sokan mások. S miután újabban a rómaiak hadseregükkel Boldog-Arábiába is betörték – vezérük Aelius Gallus volt, a mi kedves barátunk – és az alexandriai kereskedők a Níluson és az Arab-öblön keresztül egészen Indiáig elhajóztak, kortársaink ezeket a vidékeket is sokkal alaposabban megismerhetik, mint elődeink. Amikor ugyanis Gallus volt Egyiptom helytartója, s én az ő társaságában egészen Syénéig és az aithiopiai határig fölhajóztam, hallottuk, hogy Myoshormosból 120 hajó indult Indiába, míg azelőtt a Ptolemaiosok uralkodása alatt általában csak keveseknek volt bátorságuk odahajózni és indiai árucikkeket behozni.

13. Az első és a legfontosabb mind a tudomány, mind a polgári élet szempontjából megpróbálnunk a lehető legegyszerűbben megállapítani annak az alakját és nagyságát, amit a térképnek fel kell ölelnie, s egyúttal megjelölnünk azt, hogy az egész földnek melyik és hányadrésze; ez ugyanis a földrajzról tulajdonképpen föladata. Ámde vizsgálat tárgyává tenni az egész földet és az egész gerincét annak az övnek, amelyről beszélünk, már más tudománynak a feladata; ilyen kérdés pl., hogy vajon ennek a gerincnek az ellenkező negyedén is vannak-e lakói. És ha vannak, akkor ott nem azok laknak, mint akik nálunk, hanem egy másik lakott földet kell fölvennünk, ami valószínű is. Mi azonban arról beszélünk, ami a miénken van.

14. A lakott földnek köpeny alakja van, amelynek legnagyobb szélességét a Níluson átmenő vonal adja, amely a Fahéjféldön és a menekült egyiptomi szigetén átmenő párhuzamostól kiindulva az iernéi párhuzamosig terjed, hosszúsága pedig az a vonal, amely erre merőlegesen nyugatról az Oszlopokon és a sicíliai tengersizorokon át egészen Rhodosig és az Issosi-öbölhöz húzódik, majd az Ázsiát elválasztó és a keleti tenger felé forduló Tauros mentén haladva India és a Baktriana fölött lakó skythák között végződik. Paralelogramma alakúnak kell tehát elképzelnünk, amelyben a köpenyalak úgy van megrajzolva, hogy a hosszúság megfelel a hosszúságnak, és ez a legnagyobb, a szélesség pedig a szélességnek. A köpeny alakú terület a lakott rész. Szélességét, mint mondtuk, azok a szélső párhuzamos vonalak határolják, amelyek a lakott és lakatlan részt határolják mindkét oldalon. Ez pedig északon az iernéi párhuzamos, délen, a forró övön pedig a fahéjféldi. Ezek meghosszabbítva keletre és nyugatra a lakott földnek ellentétes részeiig a végeken át húzott összekötő vonalakkal paralelogrammát alkotnak. Hogy ezen van a lakott föld, világos abból, hogy sem a legnagyobb szélessége, sem a hosszúsága nem esik ki belőle. Hogy pedig köpeny alakja van, világos abból, hogy hosszúságának a tengertől mosott végei mindkét oldalon hegyben végződnek és így csökkentik a szélességét;

bizonyítják ezt azok, akik mind a keleti, mind a nyugati részeket mindkét oldalon körülhajózták. Azt mondják ugyanis, hogy Indiánál sokkal lejjebb van egy Taprobané nevű sziget, lakott terület és ellentétese az egyiptomi szigetnek és a Fahéjféldnek; a levegő hőmérséklete ugyanis azonos. Az Indián túli Skythia északi részénél még följebb van a Hyrkaniai-tenger torkolata körüli vidék, s még tovább északra, Ierné. Hasonlóképpen beszélnek az Oszlopokon túli vidékről. A lakott földnek ugyanis legnyugatibb pontja az ibériai hegyfok, amelyet szentnek neveznek; a Gadeirán, az Oszlopokon, a sicíliai tengersizorokon és Rhodoson áthaladó vonalon fekszik. Azt mondják ugyanis, hogy az órák állása, a mindkét oldalon kedvező szelek és a leghosszabb napok és éjek hosszúsága egyező: a leghosszabb nappal és éjjel tartama 14 1/2 napéjegylenősségi óra. Így látták ezt egykor a gaderiai és ibér tengerparton. Poseidónios azt állítja, hogy ettől a vidéktől egy kb. 400 stadionnyira fekvő városban, egy magas házból látott egy csillagot, amelyet ő a Kanóbosnak tartott, részint azért, mert olyanok, akik Ibériától kissé délre hajóztak, állítólag szintén látták, részint pedig egy knidosi történet alapján. Eudoxos megfigyelője ugyanis nem sokkal magasabban van, mint a házak, és azt mondják, hogy ő látta innen a Kanóbos csillagot; Knidos pedig a rhodosi szélességi vonalon fekszik, s ezen van Gadeira és az ottani partvidék is.

15. Ha innen dél felé hajózunk, Libya van előtte; ennek nyugati része valamivel tovább nyúlik ki, mint Gadeira, azután keskeny hegyfokot formálva kelet és dél felé terjed, s lassanként kiszélesedik, míg csak el nem éri a nyugati aithiopsokat. Ezek a Karthágó körüli vidék lakosai közül a legutolsók, s a Fahéjféld vonalán laknak. Ha pedig az ellenkező irányban hajózunk a szent hegyfoktól az artaberekig, az út észak felé vezet, miközben Lusitania jobb kéz felől esik; azután az út további része kelet felé tompaszöveget alkot egészen az óceánban végződő Pyrénéi hegyfokig. Ezekkel szemben van észak felé Britannia nyugati része, hasonlóképpen szemben vannak észak felé az artaberekkel a Kattiteris²⁶ nevű tengeri szigetek, amelyek a britanniai szélességi fokon fekszenek. Mindebből világos, hogy a lakott föld végeit a körülvevő tenger hosszanti irányban milyen keskenyre szorítja össze.

16. Minthogy ilyen az egésznek az alakja, célszerűnek látszik két, egymást derékszögben metsző egyenest fölvennünk, az egyik a legnagyobb hosszúság, a másik a legnagyobb szélesség irányában halad; az első legyen az egyik párhuzamos, a második az egyik délkör. Azután vegyünk fel képzeletben mindkét oldalon ezekkel párhuzamos vonalakat, s ezek szerint osszuk be a földet és a tengert, amellyel éppen dolgunk van. Ilyen módon az általunk említett alak világosabbá lesz a hosszúság és szélesség más-más mértékében

levő vonalainak nagysága szerint, és jobban szembe tűnnek az éghajlati különbségek keleten és nyugaton, nemkülönben délen és északon. Mint-hogy pedig ezen egyeneseket ismert helyeken át kell fölvennünk, a két középső, a hosszúság és szélesség vonala, amelyeket az imént említettünk, már meg is van; a többi pedig ezek által könnyen megtalálható. Ha ugyanis ezeket irányvonalaknak vesszük, bizonyos módon felismerjük a párhuzamos helyeket, a lakóhelyek egyéb viszonyait mind a földön, mindpedig az égi jelenségekre vonatkoztatva.

C 121 17. A földet legjobban a tenger változtatja és alakítja, amennyiben öblöket váj, beltengereket és tengersizorokat, továbbá földszorosokat, félszigeteket és hegyfokokat alkot, ehhez a munkához hozzájárulnak még a folyók és hegyek is. Ezek által lettek ugyanis megértett fogalmakká a szárazfölkék, népek, a városok megfelelő fekvése, s az a sok egyéb különféleség, melyekkel tele van a térkép. Ezeken rengeteg sziget van szétszórva mind a tengerekben, mind a partok mentén. Minthogy pedig mindegyik helynek más C 122 a jelessége és más a hiányossága, s ebből kifolyólag más az előnye és más a hátránya, részint természeti fekvésénél fogva, részint az emberi munka következtében, mindezeket természet szerintieknek kell mondanunk, mert azok megmaradnak, a nem természet szerintiek pedig változásnak vannak alávetve. Ezek közül is rá kell azonban mutatnunk azokra, amelyek hosszabb ideig meg tudnak maradni . . . vagy ha nem is sokáig, de van valami más jelességük és kiválóságuk, amely későbbi időkre is megmaradva bizonyos módon egy természetűvé teszi a helyekkel azt, ami már meg is szűnik mesterkélt lenni, úgyhogy természetesen ezekről is meg kell emlékeznünk. Mert sok városról el lehet azt mondanunk, amit Démostenész mondott az Olynthos körülíekről, amelyek szerinte úgy eltűntek, hogy arra járva azt sem tudnók felismerni, hogy ott valaha emberek laktak. De ennek ellenére is szívesen keressük föl ezeket a helyeket, meg másokat is, mert legalább nyomait kívánjuk látni az így híressé vált műveknek, mint ahogyan a híres emberek sírjait is. Hasonlóképpen megemlékezünk a már nem létező törvényekről és államszervezetekről; itt is a haszon elve kívánja ugyanúgy, mint a cselekedeteknél: mert vagy utánzásra méltók vagy elrettentők.

18. Az első tervet véve föl újra megjegyezzük, hogy az általunk lakott föld, amelyet víz vesz körül, a külső tenger hatása folytán számos öblöt alkot, a négy legnagyobb a következő: az északi a Kaspi-tenger (némelyek azonban Hyrkániai-tengernek nevezik), a déli tengerből áramlik a Perzsa- és az Arab-öböl, az egyik a Kaspi-tengerrel, a másik a Pontosszal van éppen szemben, a negyedik pedig, amely ezeket nagyságban jóval felülmúlja, a belső vagy miénknek nevezett tenger, amely nyugaton, mégpedig a

Héraklés oszlopainál levő tengersizorosnál kezdődik és különböző szélességben nyúlik kelet felé, azután pedig szétágazik és két tengerszerű öbölben végződik; az egyik bal kéz felől van és Euxeinos-tengernek nevezik, a másik pedig az egyiptomi, pamphyliai és issosi tengerből áll. Mindezen említett öblökbe a külső tengerből csak keskeny út vezet, főképpen az Arab-öbölbe és az Oszlopok mellettibe, a többibe már nem annyira. Az ezeket körülzáró föld, mint már említettük, három részre oszlik; valamennyi közül a legtagoltabb Európa, ennek éppen ellenkezője Libya, Ázsia alakulata pedig mintegy a kettő között van. A tagozottságnak vagy tagolatlanságnak az okát valamennyinél a belső partalakulás adja meg, mert C 122 a külső a felsorolt öblöket leszámítva, mint már említettem, egyszerű és köpeny alakú. A többi különbözőséget kicsinyiségük miatt mellőznünk kell, mert a nagyok között nincs helye a kicsinynek. Minthogy azonban további földrajzi előadásunkban a vidékeknek nem csak alakját és nagyságát vizsgáljuk, hanem, mint már említettük, egymáshoz való viszonyukat is, ebben a tekintetben is nagyobb változatosságot mutat a belső partvidék, mint a külső. Sokat tesz az, hogy ismert, kellemes éghajlatú s hogy itt rendezettebb városokban és néptörzsekben laknak együtt az emberek, mint ott. Meg akarjuk ismerni egyrészt azokat, amelyekben nagyobb fokú gyakorlatiasság, államszervezés és művészeti tevékenység nyilvánul meg, és minden egyéb, ami csak közreműködik a szellemi fejlődésben, másrészt a szükség azok felé hajt bennünket, amelyekkel közlekedés és üzleti összeköttetés létesíthető; ezek a lakott, különösen a sűrűn lakott helyek. A mi tengerünknek, mint már említettem, mindezen szempontokból nagy előnye van, így tehát vele kell kezdenem előadásomat.

19. Már mondtuk, hogy annak az öbölnek az Oszlopoknál levő tengersizoros a kezdete. A legkeskenyebb részén 70 stadionnyira teszik. Ha a 120 stadionnyi hosszú szorost áthajózzuk, a partok nagy kiterjedésűek, különösen bal felől, azután egy nagy tenger tárul elénk. Jobb felől a líbiai tengerpart határolja egészen Karthagóig, a másik oldalon pedig az ibériai és kelta part Narbónnál és Massaliánál, majd a liguri, végül pedig az itáliai part egészen a sicíliai tengersizorig. A tengernek keleti oldala Sicilia és a két oldalt levő tengersizorosok; az itáliai tengersizoros 7 stadionnyi, a karthágói pedig 1500 stadionnyi. Az Oszlopoktól a 7 stadionnyi tengersizorig terjedő vonal a rhodosi és taurosi vonal egyik része s az említett tengert körülbelül a közepén szeli át; 12 000 stadionnyinak mondják. Ez a tengernek a hossza, a legnagyobb szélessége pedig mintegy 5000 stadion a Gall-öböltől Massalia és Narbón között a szemben levő Libyáig. Ennek a tengernek Libya felé eső részét egészben Líbiai-tengernek nevezik, a szemben levő föld felé eső részét Ibériai-, Liguri- meg Sardiniai-tenger-

nek, végül a Siciliáig terjedő részt Tyrrhéni-tengernek. A tyrrhéni tengerparton a liguri tengerpartig sűrűn vannak szigetek; a legnagyobbak – persze Sicilia után – Sardinia és Korzika. A mi tengerünk többi szigeteinek a sorában ugyanis Sicilia a legnagyobb és legértékesebb. Ezeknél sokkal kisebbek bent a tengerben Pandateria és Pontia, a szárazföld közelében pedig Aithalia, Planasia, Pithékussa, Prokhyté, Kapria, Leukósia és több hasonló. A liguri tenger másik oldalán a további part mentén csak néhány sziget van; közülük tartozik Gymnésia és Ebysos. Nem sok sziget van Libya és Sicilia előtt sem; ezek közé tartoznak Kossura, Aigimuros, a liparai szigetek, amelyeket némelyek Aiolos szigeteinek is neveznek.

20. Sicilia és a két oldalon levő tengersizorosok után egyéb tengerek következnek, így a Syrtisek és Kyrénaia előtti tenger, maguk a Syrtisek és a hajdan Ausoni; mai nevén Sicíliai-tenger, amely amazzal egybefolyik s vele összefügg. A Syrtisek és Kyrénaia előtti tengert Libyai-tengernek nevezik és ez az Egyiptomi-tengerben végződik. A kisebbik Syrtisnek a kerülete mintegy 1600 stadion és torkolatainak két oldalán a Méninx és Kerkina szigetek fekszenek. A nagy Syrtis kerülete Eratosthenés szerint 5000 stadion, a mélysége 1800 stadion a Hesperidáktól Automaláig és Kyrénaianak a további, Libyával szemben való határáig; mások a kerületét 4000 stadionnyinak mondották, a mélységét 1500 stadionnyinak, amekkora a torkolatának a szélessége is. A Sicíliai-tenger Sicilia és Itália előtt terül el kelet felé, azonkívül a közbeeső tengersizoros előtt Rhegiumtól Lokriig, és Messénia előtt Syrakusaiig és Pakhynosisig. Kelet felé egészen a krétoi hegyfokokig nyúlik, körülfogja Peloponnésos legnagyobb részét és megtölti az úgynevezett Korinthosi-öblöt; észak felé a Iapygia hegyfokig, az Ión-öböl torkolatáig és Epeiros déli részén az Ambrakiai-öböl és az ezzel összefüggő partvidékig terjed, amely Peloponnésossal a Korinthosi-öblöt alkotja. Az Ión-öböl az Adriai-tenger egyik része; ennek jobb oldalát Illyria adja, a bal oldalát Itália az aquileiai szögletig. Keskenyen és hosszan nyúlik észak és nyugat felé: a hosszúsága mintegy 6000 stadion, legnagyobb szélessége pedig 1200 stadion. Szigetek sűrűn vannak benne, így Illyria előtt az Apsyrtisek, Kyriktiké és a Libyrnisek, azonkívül Issa, Tragurion, a Fekete Korkyra és Pharos, Italia előtt a Diomédés szigetek. A Sicíliai-tenger hosszát Pakhynostól Krétaig 4500 stadionra teszik, ugyanakkora a lakónikai Tainaronig. A Iapygia hegyfoktól a Korinthosi-öböl szögletéig kisebb mint 3000 stadion, Iapygiától Libyáig azonban több mint 4000 stadion. Szigetei: Korkyra és Sybota Épeiros előtt, s a Korinthosi-öböl előtt egymás után: Kephallénia, Ithaka, Zakynthos és Ekhinadés.

21. A Sicíliai-tengerrel összefügg a Krétoi-, a Saróni- és a Myrtói-tenger, mely utóbbi Kréta, Argos és Attika között van; legnagyobb szélessége

Attikától számítva mintegy 1200 stadion, a hosszúsága valamivel kevesebb a kétszeresénél. Szigetei: Kythéra, Kalauria, az Aigina és Salamis körüliek és egynéhány a Kykladok közül. Folytatása az Aigaios-tenger a Melasi- és a Helléspontos-öböllel, az Ikarosi- és a Karpathosi-tenger Rhodosig, Krétaig és Ázsia előrézéig... szigetei a Kykladok és a Sporadok s a Karia, Iónia és Aiolis előtt levők Troasig, azaz Kós, Samos, Khios, Lesbos és Tenedos: hasonlóképpen a Hellas előtt levők Makedoniáig és a vele határos Thrákiáig, mint Euboiá, Skyros, Peparéthos, Lémnos, Thasos, Imbros, Samothraké és még sok más, amelyekről majd a részletes előadásban fogunk beszélni. Ennek a tengernek a hosszúsága 4000 stadion, vagy valamivel több, a szélessége pedig 2000 stadion. Körülveszik Ázsiának már említett részei, Suniontól a Thermaios-öbölön vonuló tengerpart, ha észak felé hajózunk és a makedoniai tengeröböl a thrák félszigetig.

22. Erre van a 7 stadion szélességű tengersizoros Séstos és Abydos közt, amelyen át az Aigaiosi-tenger és a Helléspontos észak felé egy másik tengerbe áramlik, amelyet Propontisnak neveznek, ez ismét az Euxeinos nevű tengerbe. Ez bizonyos mértékben kettős tenger: a közepe táján ugyanis két hegyfok nyúlik előre, az egyik az északi részén Európából, a másik ezzel szemben Ázsiából, amelyek az átjárást köztük keskenyebbé teszik és két nagy tengert alkotnak. Az európainak a neve Kriumetópon, az ázsiaié Karambis, amelyek egymástól mintegy 2500 stadionnyi távolságban vannak. A nyugati tengernek a hosszúsága Byzantionból a Borysthenés torkolatáig 3800 stadion, a szélessége 2000 stadion, ebben van a Leuké sziget; a keleti rész hosszúsága és Dioskurias vidékén keskeny szögletben végződik, s hosszúsága mintegy 5000 stadion, vagy valamivel több, szélessége pedig kb. 3000 stadion; az egész tengernek a kerülete mintegy 25 000 stadion. Ennek az alakját némelyek egy kifeszített skytha íjhoz tartják hasonlóknak, amennyiben a Pontos úgynevezett keleti részeit veszik az idegnek (ez a part menti út a torkolattól egészen a dioskuriai szögletig, mert Karambiost kivéve a part többi részén csak jelentéktelen öblök és földnyelvek vannak, úgyhogy egyeneshez hasonló), a többit pedig az íj ívének, amelynek kettős gömbülete van, a felső kerekesebb, az alsó egyenesebb; így ez két öblöt alkot, amelyek közül a nyugati sokkal kerekdedebb, mint a másik.

23. A keleti öböl fölött északon fekszik a Maióti tó, amelynek kerülete 9000 stadion, vagy valamivel több; a Pontosba áramlik az úgynevezett kimmeri Bosporosnál, az pedig a thrákiaiánál a Propontisba. A byzantionai torkolatot ugyanis thrák Bosporosnak nevezik, s ez 4 stadionnyi szélességű. A Propontis hosszúságát Tróastól Byzantionig 1500 stadionnyinak mondják, kb. ennyi a szélessége is. Itt van a kyzikosi sziget s a körülötte fekvő szigetek.

24. Ilyen és ekkora az Aigaios-tengernek észak felé eső nyúlványa, viszont Rhodostól keletre Libya, Pamphylia és az egész Kilikiai partvidék mentén az Issos vidéki Kilikiáig 5000 stadionnyira egy másikat találunk, amely az Egyiptomi-, Pamphyliai- és Issosi-tengert alkotja. Innen Syria, Phoinikia és Egyiptom veszi körül a tengert dél és nyugat felé Alexandreiáig. Az issosi és pamphyliai öbölben fekszik Kypros szigete, amely az egyiptomi tengert is érinti. Rhodostól Alexandreiáig az útvonal északi szélességgel mintegy 4000 stadion, a kerülete pedig kétszerannyi. Eratosthenés azonban azt mondja, hogy ez csak a hajósok nézete a tengeren való átkelésről; némelyek így mondják, mások viszont nem vonakodnak 5000 stadiont mondani; ő maga C 126 a napóra segítségével 3750 stadionnyinak találta. Ennek a tengernek a Kilikia és Pamphylia menti része, a Pontosnak úgynevezett jobb oldala, a Propontis s az erre következő tengerpart egész Pamphyliaig egy nagy félszigetet és nagy földszorosot alkot, mely a tarsosi tengertől Amisosig és Themiskyraig, az amazonok földjéig terjed. Mert az ezen vonalon belül fekvő területet Kariáig, Ióniáig és a Halyszon innen lakó népekig mind körülveszi az Aigaios-tenger és a tengernek két oldalt említett többi része. És ezt nevezük mi tulajdonképpen és az egészszel egy néven Ázsiának.

25. Összefoglalva mindezt a mi tengerünknek legdélibb pontja a nagy Syrtis szöglete, azután az egyiptomi Alexandria és a Nílus torkolatai, a legészakibb pontja pedig a Borysthenés torkolata, ha pedig a Maiótit is hozzászámítjuk a tengerhez (mert bizonyos mértékben ez is csak egy része annak), a Tanais torkolata; a legnyugatibb pontja az Oszlopoknál levő tengerszoros, a legkeletibb pedig a már említett dioskuriási szöglet; Eratosthenés ugyanis nem helyesen mondja az Issosi-öblöt. Ez ugyanis ugyanazon a délkörön fekszik, amelyen Amisos és Themiskyra, és ha úgy tetszik, még hozzá lehet venni Sidénét Pharnakeiáig. Ezen részekről kelet felé több mint 3000 stadionnyi hajót van Dioskuriásig, amint az a részletes előadásban még világosabban ki fog tűnni. Hát ilyen a mi tengerünk.

26. Be kell mutatnunk a tengert környező földeket is, mégpedig azokon a részeken kezdve, amelyeknél a tenger leírását kezdtük. Ha behajózunk az Oszlopoknál levő tengerszoroson, jobb felől van Libya egészen a Nílus folyásáig, bal felől a másik oldalon Európa a Tanaisig. Mindkét oldal Ázsia körül végződik. Európával kell kezdenünk, mert tagolt és igen alkalmas lakóinak és államszervezetének a tökéletesítésére, s a többinek is nagyon sokat adott át sajátos kiválóságaiból, minthogy az egész lakható, kivéve egy kevés, a hideg miatt lakatlan részt. Ez határos a Tanais, Maiótis és Borysthenés körül lakó hamaxoikosokkal. A lakható résznek hideg és hegyes vidékein a természeti viszonyok miatt nyomorúságosan élnek az ott lakók, de ha jó gondviselőket kapnak, a nyomorúságos és rablólktól

lakott vidékek helyzete is megjavul, mint ahogyan a hellének is nagyon szépen élnek, bár a földjük hegyes és sziklás, mert különös gondot fordítanak az állami életre, a művészetekre s az élet más okos berendezésére. C 127 És a rómaiak, miután sok népet meghódítottak, amelyek zord, kikötő nélküli, hideg, vagy egyéb okokból nyomorúságos vidékük miatt durva természetűek voltak, az eddig egymásról mit sem tudó népeket egymással összeköttetésbe hozták s e vad népeket megtanították polgári viszonyok szerint élni. Amely része Európának sík és kellemes éghajlatú, ott e tekintetben a természet maga is segédkezet nyújt, minthogy a termékeny vidéken minden békés természetű, a zord vidéken pedig harcias és barbár, és így ezek a fajták egymástól bizonyos jótéteményeket nyernek. Az egyik rész ugyanis fegyverekkel segít, a másik pedig terményekkel, művészetekkel és erkölcsi neveléssel. Világos azonban, hogyha egymást nem segítik, akkor mindegyik kárt szenved; a fegyveres erővel rendelkezők ugyan némileg előnyben vannak, hacsak a tömeg el nem nyomja őket. Ámde ezen a szárazföldön erre nézve is megvan bizonyos alkalmatosság; mert mindenütt váltakoznak rajta a hegyek és a síkságok, úgyhogy mindenütt egymás mellett élnek a földművelők, a polgárok és a katonák, nagyobb azonban a békés lakosság száma, úgyhogy ez uralkodik mindenki fölött, miután a vezérek is segítik, előbb a hellének, később a makedónok és a rómaiak. Ezért Európában magában megvan minden a háború szempontjából is; bőven van ugyanis harcos tömege, földművelő népe és városi polgársága. Az által is kiválik, hogy a legjobb és a megélhetéshez szükséges terményeket termi, és minden szükséges ércet. Az illatszereket és drágaköveket kívülről hozzák be, az ezeket nélkülözők élete azonban semmivel sem rosszabb, mint az ezekben bővelkedőké. Hasonlóképpen nagy bőségben vannak különféle háziállatok, vadállatok azonban gyéren. Egészben véve ilyen természetű ez a szárazföld.

27. Egyenként véve nyugatról az első Ibéria, ökörbőr alakú, amelynek nyakrészei már átérnek a szomszédos Keltikára; ezek a kelet felé eső részek s ezt az oldalát a Pyrénéi-hegység vágja le. Ezt a mi tengerünk mossa délre az Oszlopokig, a többi részét pedig az Atlanti-tenger a Pyréné északi hegyfokáig. E terület legnagyobb hosszúsága kb. 6000 stadion, szélessége 5000. C 128

28. Ezután következik Keltika kelet felé a Rhénosig [Rajna], amelynek északi oldalát egészen a Britanniai-tengerszoros mossa, ez az egész sziget ugyanis vele párhuzamosan vonul végig, mintegy 5000 stadion hosszúságban, keleti oldalát a Rhénos folyó alkotja, amelynek folyása párhuzamos a Pyrénével, déli oldalát részint az Alpok a Rhénostól, részint a mi tengerünk határolja; ezen a részen van az ún. Gall-öböl, s ebben vannak Massalia és Narbón hírneves városai. Ezzel az öböllel szemben van a másik

oldalán egy ugyanígy nevezett Gall-öböl, amely északra Britannia felé néz; itt a legkeskenyebb Keltika: földszorossá szűkül össze, amelynek hosszúsága 3000 stadionnál kevesebb, de 2000 stadionnál több. Közöttük a Pyrénére merőlegesen egy hegylánc, a Kemmenos hegység fekszik, mely egészen a Kelta síkságon végződik. Az Alpoknak, amely igen magas ív alakú hegység, domború fele a kelták említett síksága és a Kemmenos hegység felé fordul, a homorú fele pedig Liguria és Italia felé. E hegységben számos kelta nép lakik, kivéve a ligurokat; ezek ugyanis más népfajhoz tartoznak, de az életmódjuk hasonló. Egy részük az Alpoknak az Appenninekkel összefüggő részén, más részük az Appennineken lakik. Ez az Italia egész hosszában dél felé végighúzódó hegygerinc a sicíliai tengerszorosnál végződik.

29. Itáliának első része az Alpok lábainál elterülő síkság egészen az Adriai-tenger szögletéig s a szomszédos vidékig, azután következik egy keskeny, hosszú, félsziget alakú földnyelv, amelynek, mint említettük, egész hosszúságán végigvonul az Appennin-hegység mintegy 7000 stadion hosszúságban, míg a szélessége nem egyforma. Itáliát a liguri öbölnél kezdődő Tyrhéni-tenger, az Ausoni- és Adriai-tenger teszi félszigetté.

30. Európa többi részét, mely Italia és Keltika után következik kelet felé, két részre osztja az Istros folyam. Ez nyugatról keletre halad és az Euxeinos Pontosba ömlik, miközben bal felől hagyja a Rhénosnál kezdődő egész Germániát, az egész Getikát, a tyregeták, bastarnok és sauromaták földjét egészen a Tanais folyóig és a Maiótis-tóig, jobb felől meg az egész Thrákiát, Illyriát s végül Hellast. Európa előtt a már említett szigetek feküsznek: az Oszlopokon kívül Gadeira, a Kassiterisek, a brit szigetek, az Oszlopokon belül a Gymnésiai, a phoinikiaiak egyéb szigetei, a massalióta és ligur szigetek és az Italia előtti szigetek az Aiolos-szigetekig és Siciliáig és mind, amelyek csak Épeiros és Hellas körül vannak Makedóniáig és a thrák fél-szigetig.

31. A Tanaistól és a Maiótistól a vidék már a Tauroson inneni vidékkel függ össze, ezzel pedig a Tauroson túli vidék. Ázsiát ugyanis a Tauros két részre osztja; ez a pamphyliai hegyfokoktól az indusok és skythák mellett a keleti tengerig húzódik; a szárazföldnek észak felé hajló részét a hellének Tauroson innenek, a dél felé hajlót Tauroson túlnak nevezik. A Maiótisszal és a Tanaisszal összefüggő részek tehát a Tauroson innen vannak. Ezek között az első a Kaspi-tenger és a Pontos Euxeinos közötti terület, amely egyrészt a Tanaisnál és az Ókeanosnál végződik, mégpedig mind a külső, mind a Hyrkani-tengeren túl levő Ókeanosnál, másrészt a földszorosnál, ahol ugyanis a legkeskenyebb, mégpedig a Pontos szögletétől a Kaspi-tengerig. Azután a Tauroson innen van a Hyrkania fölötti vidék az indusok

és skythák mellett levő tengerig és az Imaios-hegységig. E vidékeken laknak részint a maiótok és a Hyrkania és Pontos között a Kaukasosig, az ibérekig és albánokig lakó sauromaták, skythák, akhaiosok, zygek és heniokhosok, a Hyrkani-tenger fölötti részeken meg skythák, hyrkanok, parthyaosok, baktriánok és sogdiánok és az Indiától északra levő területek egyéb népei. A Hyrkani-tenger egy részétől s a közte és a Pontos közt levő földszorostól délre van Armenia nagy része, Kolkhis, az egész Kappadokia az Euxeinos-tengerig és a tibaránika népekig, az ún. Halyson inneni vidék, amely a Pontosnál és a Propontisnál magában foglalja a paphlagonokat, bithynek, myseket és az ún. helléspontosi Phrygiát, amelyhez Troas is tartozik, s az Aigaios és a szomszédos tenger melletti Aiolist, Ióniát, Káriát, Lykiát, beljebb pedig Phrygiát, amelynek része a gallograikosok földje, az ún. Galatia, Epiktétos, Lykaonia és Lydia.

32. A Tauroson innenek után következnek a hegylakó paropamisadák, parthosok, médek, armének, kilixek, kataonok, pisidák. A hegylakókon túl következnek a Tauroson túliak. Köztük az első India, igen nagy és boldog ország, amely a keleti tengernél és az Atlanti óceán déli részénél végződik. Ebben a déli tengerben fekszik India előtt Taprobané szigete, amely nem kisebb Britanniánál. Ha Indiától nyugat felé fordulunk, úgy hogy a hegyek jobb felől essenek, van egy nagy és terméketlen ország, amelyet ezért gyéren laknak a különböző fajú teljesen barbár népek, Arianának nevezik s a hegyektől Gedrósiáig és Karmaniáig terjed. Ezután következnek a tenger mellett a perzsák, susiak, babylonok, akik a perzsa tengerig nyúló területeket lakják, az ezek körül lakó kis népek, a hegyek mellett vagy a hegyek között pedig a parthosok, médek, armének, a velük szomszédos népek és Mesopotamia. Mesopotamia után terül el az Euphratésen inneni vidék; ez az egész Boldog Arábia, amelyet az egész Arab-öböl és a Perzsa-öböl határol, azután a skéniták (sátorlakók) és phylarkhosok (törzsfőnökök) földje, mely az Euphratésig és Syriáig terjed; azután az Arab-öblön túliak a Nílusig, az aithiopsok és arabok, mögöttük az egyiptomiak, syrek, kilixek és egyebek, akiket trakheiótáknak is neveznek, végül a pamphylok.

33. Ázsia után Libya következik, amely összefügg Egyiptommal és Aithiopiával. A partvidéke Alexandriától kezdve majdnem egészen az Oszlopokig egyenes vonalban halad, kivéve a Syrtiseket s azokat a helyeket, ahol kisebb öblök s ezeket alkotó hegyfokok vannak. Az Óceán partja Aithiopiától egy darabig mintegy párhuzamos az előbbivel, azután a déli részekből éles hegyfok alakban szorul össze, mely csak egy kissé megy túl az Oszlopokon és kb. trapéz alakot mutat. Amint azonban mások mondják, főképpen pedig amint Cn. Piso, ennek a tartománynak a kormányzója beszélt el nekünk, párduebörhöz hasonlít; be van ugyanis szórva foltszerűen tele-

pülésekkel, amelyek víztelen, sivatagfölddel vannak körülvéve; az egyiptomiak az ilyen településeket oázisoknak nevezik. Más különböző sajátságai is vannak, amelyek három részre osztják: a velünk szemben levő tengerpart legnagyobb része igen termékeny, főképpen Kyrénaia és Karthágó vidéke, a maurosokig és az Oszlopokig; az óceán partja mérsékelten lakott, a középső pedig nagyon gyéren, csak búzaszatot terem, legnagyobbbrészt sivatag, sziklás és homokos. Ugyanez a helyzete annak az egyenes vonalú sávnak is, amely átmegy Aithiopián, Troglodytikán, Arábián és a gedrosiai ikhtyophagosokon. Libyában legnagyobbbrészt ismeretlen népek laknak, mert területeikre mélyen behatolni ugyanis nem sikerül sem hadseregeknek, sem idegeneknek, bennszülöttek pedig ilyen messziről részint csak kevesen jönnek hozzánk, részint megbízhatatlan az előadásuk és nem mondanak el mindent. Mindamellet a következőket beszélnek róluk. A legdélibb népeket aithiopsoknak nevezik; ezek alatt a legnagyobb számúakat garamantáknak, pharusiaknak és nigritáknak, az utánuk következőket gaituloknak. A tengerhez közel eső és vele érintkező népeket Egyiptom mellett Kyrénaiaig marmaridáknak nevezik, Kyrénaia és a Syrtisek fölött laknak a psyllosok, a nasamonok és egyes gaitul törzsek, azután az asbystosok és byzakiosok következnek Karthágóig. Karthágó igen nagy területű, a nomádok is érintkeznek vele. Ezek közül a legismertebbeket részint masyleusoknak, részint masaisyliosoknak nevezik; a legutolsók a maurusiak. Karthágótól az Oszlopokig az egész vidék termékeny, de vadban is dús, mint az egész belső rész. Valószínű, hogy néhány néptörzset azért neveztek nomádnak, mert hajdan a vadállatok sokasága miatt földműveléssel nem foglalkozhattak; a mostaniak azonban kiválnak a vadászatban való ügyességükkel, s minthogy ebben a rómaiak is támogatják őket a cirkuszi játékok iránti szenvedélyük miatt, mindkettőben kiválnak, a vadászatban is, meg a földművelésben is. Ennyit a szárazföldről.

34. Még a szélességi vonalokról kell beszélnünk, mert ennek is van általános vázlata, amennyiben azon vonalokból indulnak ki, amelyeket alapvonalaknak nevezünk, ilyen a legnagyobb hosszúságot és a legnagyobb szélességet meghatározó vonal, főképpen azonban a szélesség vonala. Ezekkel a csillagászoknak kell bővebben foglalkozniuk, mint ahogy Hipparkhos is tette. Ő ugyanis, mint mondja, följegyezte az égi jelenségekben mutatkozó eltéréseket a mi földnegyedünk minden egyes helyére nézve, már ti. az egyenlítőtől az északi sarkig. Ámde sem a földrajzírónak nem kell törődnie a mi lakott földünkön kívül eső dolgokkal, sem a polgárembert nem érdekli a lakott föld ezen részeiben előforduló ilyen és ily sok eltérés; ezek ugyanis nagyon száraz dolgok. Hanem elegendő az általa mondottak közül csak a jelentős és egyszerűbb dolgokat előadnunk, amennyiben föl vesszük,

mint ő, hogy a föld hosszúsága 252 000 stadion, amint Eratosthenés is mondja; a lakóhelyek közti távolságokban megnyilvánuló jelenségekre vonatkoztatva az eltérés ettől a megállapítástól jelentéktelen. Ha a föld legnagyobb körét 360 szeletre osztjuk, mindegyik szelet 700 stadionnyi lesz; ezt a mértéket használja ő a Meroén átvonuló említett délkörön megállapítandó távolságoknál. Ő az egyenlítőn lakókból indul ki, és amennyiben az említett délkörön mindig 700 stadionnal megy tovább a következő lakóhelyre, így próbálja megállapítani az egyes helyek szerinti jelenségeket; nekünk azonban nem onnan kell kiindulnunk. Mert ha ez a rész lakható is, mint némelyek vélik, akkor is egészen sajátlagos lakott vidék, amely mint egy keskeny sáv vonul végig a hőség miatt lakhatatlan övön és nem része a mi lakott földünknek. A földrajzíró pedig egyedül a mi lakott földünkkel foglalkozik. Ezt délről a fahéjöldi párhuzamos, északon az iernéi határolja. Tehát sem annyi lakóhelyet nem kell bejárunk, amennyit az említett közbeeső távolság mutat, sem valamennyi jelenséget nem kell megállapítanunk, ha emlékezetünkben tartjuk a földrajzi alapelvet. Azonban, miként Hipparkhos is tette, a déli részen kell elkezdenuk.

35. Azt mondja, hogy a fahéjöldi párhuzamos lakóinak, amely Meroétól 3000 stadionnyira van délre, ettől pedig az egyenlítő 8800 stadionnyira, a lakóhelyük majdnem éppen a közepén van az egyenlítő és a syénéi nyári napfordulati kör távolságának, Syéné ugyanis 5000 stadionnyira van Meroétól, ezeknél van először a Kismedve egészen a medvekörbe foglalva és mindig látható; mert a farka végén ragyogó csillaga, mely a legdélibb, benn van magában a medvekörben, úgyhogy a horizontot érinti. Az említett délkörrel pedig némileg párhuzamosan fekszik keletre az Arab-öböl; ennek a külső tengerbe való torkolata a Fahéjöldnél van, hol hajdan az elefánt- vadászatok voltak. Ez a párhuzamos pedig az egyik részen kissé lejjebb esik Taprobanénál vagy a legszélen lakókra, a másik részen meg Libyának legdélibb vonalára esik.

36. Meroé és a tróglodytikai Ptoleamis lakosainak a leghosszabb napjuk 13 napéjgyenlőségi óra; ez a lakott vidék kb. középutt van az egyenlítő és az alexandreiai párhuzamos között, esetleg 1800 stadionnal több az egyenlítő felé. A meroéi párhuzamos az egyik oldalon ismeretlen részeken megy át, a másik oldalon India hegyfokán. Syénében és az Arab-öbölben levő Bereniké Tróglodytikében a nyári fordulatok alkalmával a nap a tetőponton van, és a leghosszabb nap 13 1/2 napéjgyenlőségi óra, a medvekörben pedig majdnem az egész Nagymedve látható, kivéve a lábait, a farka végét és a négyszög egyik csillagát. A syénéi párhuzamos átmegy az egyik oldalon a gedrosiai ikhtyophagosokon és Indián, a másik oldalon pedig a Kyrénénél majdnem 5000 stadionnal délrebbre eső vidéken.

37. A fordulati kör és az egyenlítő között levőknél az árnyék mindkét oldalra esik, északra is, délre is, azoknál pedig, akik Syénéből a nyári fordulati körön kívül laknak, délben az árnyék észak felé esik; azokat két-árnyékúaknak, ezeket egyárnyékúaknak nevezik. A fordulati kör alatt lakóknál még egy más különbség is mutatkozik, amelyet az övekről szóló részben már említettünk. Ez ugyanis homokos, bűzaszapot terem és száraz vidék, míg a délibb vidékek vízdúsak és termékenyek.

38. Az alexandriai és kyrénéi párhuzamosnál mintegy 400 stadionnal délebbre levő vidéken, ahol a leghosszabb nap 14 napéjgyenlőségi óra, a sarkcsillag a tetőponton van, s csak egy kissé hajlik el dél felé. Alexandriában a gnómon olyan viszonyban van az egyenlítői árnyékkal, mint $5 : 3$. Ez pedig 1300 stadionnal lejjebb van mint Karthágó, bár Karthágóban a gnómon viszonya az egyenlítői árnyékhoz $11 : 7$. Ez a párhuzamos átmegegy az egyik oldalon Kyrénén és a Karthágónál 900 stadionnal lejjebb ^{C 134} fekvő vidéken egészen közép Maurusiáig, a másik oldalon Egyiptomon, Koilé Syrián és Felső-Syrián, Babylónián, Susián, Perzsián, Karmanián és Felső-Gedrosián egészen Indiáig.

39. A phoinikai Ptolemais, Sidón és Tyros környékén a leghosszabb nap $14 \frac{1}{4}$ napéjgyenlőségi óra; ezek Alexandriánál mintegy 1600 stadionnal vannak följebb északra, Karthágónál kb. 700-zal. Peloponnésosban, a rhodosi vidék közepén, a lykiai Xanthos vidékén vagy attól valamivel lejjebb, sőt a Syrakusainál 400 stadionnal délibb részeken a leghosszabb nap $14 \frac{1}{2}$ napéjgyenlőségi óra; ezek a helyek Alexandriától 3640 stadionnyira vannak. Ez a párhuzamos Eratosthenés szerint átmegegy Kárián, Lykaonián, Kataonián, Médián, a Kaspi-kapukon, a kaukásosi indusokon.

40. A troasi Alexandria körüli vidéken, Amphipolis és az épeirosi Apollónia vidékén s a Rómától délre, de Nápolytól északra eső részen a leghosszabb nap 15 napéjgyenlőségi óra; ez a párhuzamos az egyiptomi Alexandrián átmenőtől mintegy 7000 stadionnyira van északra, az egyenlítőtől pedig több mint 28 800 stadionnyira, a rhodositól 3400 stadionnyira, Byzantiontól, Nikaiától és Massalia vidékétől 500 stadionnyira délre, a lysi-makheiai azonban kissé följebb van északra, amely Eratosthenés szerint Mysián, Paphlagonián, Sinópé, Hyrkania és Baktra vidékén halad át.

41. Byzantion vidékén a leghosszabb nap $15 \frac{1}{4}$ napéjgyenlőségi óra, a gnómon viszonya pedig az árnyékhoz a nyári fordulat idején $120 : 42 - 1/5$. Ez a vidék a Rhodos közepén átmenő párhuzamostól 4900 stadionnyira van, az egyenlítőtől pedig mintegy 30 300 stadionnyira. Ha pedig behajózunk a Pontosba és tovább megyünk észak felé kb. 1400 stadionnal, a leghosszabb nap $15 \frac{1}{2}$ napéjgyenlőségi óra; ez a vidék egyenlő távolságra van a saroktól és az egyenlítőtől s a medvekör itt a tetőponton van, s ezen van

a Kassiopeia nyakcsillaga s kissé északabbra a Perseus jobb könyökén levő csillag.

42. A Byzantiontól mintegy 3800 stadionnal északra fekvő vidéken a leghosszabb nap 16 napéjgyenlőségi óra; a Kassiopeia tehát a medvekörben ^{C 135} forog. Ez a Borysthenés vidéke s a Maiótistól délre eső vidék; az egyenlítőtől mintegy 34 100 stadionnyira van. A horizont északi oldalát majdnem az egész nyári éjszakákon át megvilágítja a nap, miközben a fény körülmegy nyugatról keletre. A nyári fordulati kör a horizonttól egy állatkör $7/12$ részének a távolságára van, ugyanennyire van a nap is a horizonttól az éj közepén. Nálunk is, ha ugyanannyira van a horizonttól, hajnal előtt és az est leszállta után megvilágítja még a levegőt keleten és nyugaton. A téli napokon a nap legföljebb 9 könyöknyire emelkedik. Eratosthenés szerint ez a vidék Meroétól alig van távolabb 23 000 stadionnál. A Hellésponton át ugyanis 18 000 stadion, onnan Borysthenésig 5000 stadion. A Byzantiontól kb. 6300 stadionnyira levő vidéken, Maiótistól északra, a téli napokon a nap legföljebb 6 könyöknyire emelkedik, a leghosszabb nap pedig 17 napéjgyenlőségi óra.

43. Az azon túl fekvő vidékek, amelyek már a hideg miatt lakatlan föld-övhöz közelítenek, a földrajzíró szempontjából érdektelenek. Aki azonban ezeket is meg akarja ismerni és mindazt, amit Hipparkhos az égi jelenségekről mondott, keresse önála; mi azonban mellőzzük ezeket, mert azok már jobban ki vannak fejtve, mint mostani tárgyunk. Jobban ki vannak fejtve már azok, amiket Poseidónios mond a körárnyékúakról, kétárnyékúakról és egyárnyékúakról. Annyit azonban mégis meg kell említenünk ezekből is, hogy a fogalmat megvilágítsuk és hogy valami mennyire hasznos vagy hasznavehetetlen a földrajzíró szempontjából. Minthogy tehát a nap árnyékáról van szó; a nap pedig az érzéki észrevétel szerint a mindenséggel párhuzamos pályán halad és azokat, akiknél a mindenség minden egyes fordulata következtében lesz nap és éj, aszerint, amint a nap a föld fölött halad, vagy a föld alatt, részint kétárnyékúaknak, részint egyárnyékúaknak képzelik. Kétárnyékúak azok, akiknél a nap közepén, amikor a nap az alapot képező síkra merőlegesen álló gnómont délről világítja meg, az árnyék az egyik oldalra esik, majd amikor a nap körülmegy az ellenkező oldalra, a másikkra (ez csak a fordulati körök közt lakóknál fordul elő); egyárnyékúak azok, akiknél az árnyék vagy mindig északra esik, mint nálunk, vagy délre, mint a másik mérsékelt övön lakóknál; így van ez mindazoknál, akiknél ^{C 136} a medvekör kisebb a fordulatinál. Amikor ugyanakkora, vagy nagyobb, akkor kezdődnek a körárnyékúak, egészen a sarkok alatt lakókig. Minthogy ugyanis a nap a mindenség egész fordulata szerint áthalad a föld fölött, világos, hogy az árnyék is egy kört ír le a gnómon körül; ezért nevezte

azokat körárnyékúaknak, bár a földrajzot egyáltalában nem érdeklik ezek a részek, ugyanis lakhatatlanok a hideg miatt, amint ezt Pytheas cáfolatában már kimutattuk. Így tehát ennek a lakatlan területnek a nagyságával mit sem kell törődnünk, ha föl vesszük azt, hogy akiknél a medvekör a fordulati kör, azok ugyanazon kör alá esnek, amelyet a zódiakos sarka ír le a mindenség fordulata szerint, föltéve, hogy az egyenlítőnek és a fordulati körnek a távolsága a legnagyobb kör négyhatvanad része.

HARMADIK KÖNYV

I.

1. Miután végeztünk a földrajz első részével, rá kell térnünk külön-külön az egyes lakott részek leírására, én ezt is ígértem és eddig helyesnek is bizonyult ez a tárgyalási mód. Ismét Európával kell azonban kezdenünk és annak is azon részeivel, amelyekkel már foglalkoztunk ugyanazon okokból.

2. Ennek, amint már mondtuk, első része a nyugati, amelyet Ibériának ^{C 137} neveznek. Ennek nagy része gyér lakosságú; a hegyes, erdős és sík vidékek nagy részén, mely utóbbiak földje sovány és nem egyforma nedvességű, laknak ugyan, az északi rész azonban zordsága mellett egészen hideg s hozzájárul még az is, hogy mint tengerparti vidéknek nincs összeköttetése, érintkezési lehetősége a többivel, úgyhogy lakhatóság tekintetében igen nyomorult helyzetben van; a déli rész azonban majdnem teljes egészében termékeny, különösen az Oszlopokon kívül eső rész; ez kitűnik majd a részletes leírásból, ha előzőleg már leírtuk alakját és nagyságát.

3. Egy hosszában nyugatról keletre kiterített ökörbőrhez hasonlít, amely hosszában kelet-nyugati, szélességében pedig észak-déli irányban terjed. Hosszúsága kb. 6000 stadion, legnagyobb szélessége pedig 5000, de van olyan része is, ahol nem szélesebb 3000 stadionnál, különösen a Pyrénéusoknál, amelyek a keleti oldalát alkotják, mert egy délről észak felé terjedő összefüggő hegység választja el Keltikát Ibériától. Minthogy Keltika és Ibéria szélessége nem egyenlő, mindkettőnek a szélessége a legkisebb a Pyrénéusoknál a mi tengerünktől az Ókeanosig, mert mindkét oldalon öblöt alkot, az Ókeanosban is, meg a mi tengerünkben is; a Kelta-öböl azonban, amelyet Gall-öbölnek is neveznek, nagyobb, és keskenyebbé teszi a földszorost az ibériaihoz viszonyítva. Ibéria keleti oldalát a Pyrénéusok alkotják, a délit a mi tengerünk a Pyrénéusoktól az Oszlopokig, s azon kívül az ún. Szent-fokig, a harmadik, a nyugati oldal kb. párhuzamos a Pyrénéusokkal a Szent-foktól az Artabrosok hegyfokáig, amelyet Nerionnak¹ neveznek; a negyedik oldal innen a Pyrénéusok északi fokáig terjed.

4. A részletes leírást kezdjük a Szent-foktól.² Ez nemcsak Európának, hanem az egész lakott földnek is a legnyugatibb pontja. A lakott föld ugyanis nyugatra két szárazföldben végződik: Európának a hegyfokaival és Libya első részeivel; azon az ibérek laknak, ezen a mauretánok. Ibéria

azonban az említett hegyfoknál mintegy 1500 stadionnal messzebbre nyúlik ki. Az ezzel összefüggő területet latin nyelven *cumeus*nak, azaz *éknek* C 138 nevezik. Ezt a tengerbe benyúló hegyfokot Artemidóros, aki állítólag járt azon a vidéken, hajóhoz hasonlítja, szerinte a hasonlatosságot támogatja három kis sziget, amelyek közül az egyik a hajó orrát, a másik kettő pedig az oldalgerendákat alkotja; ezeken középszerű horgonyzó helyek vannak. Nincs itt Héraklésnek sem szentélye (tévedett e tekintetben Ephoros), sem oltára, de más istennek sincs, hanem több helyen 3–4 kő hever együtt, amelyeket az érkezők ősi szokás szerint odagörgettek, s az italáldozat elvégzése után visszavittek. Nem szabad ott áldozatot bemutatni, sem éjjel menni fel arra a helyre, mert azt mondják, hogy abban az időben az istenek tartózkodnak ott, hanem a látogatók a közeli faluban töltik az éjszakát, azután nappal mennek fel, de a vízhiány miatt vizet visznek magukkal.

5. Lehet, hogy a dolog így áll, s el is kell hinnünk; amiket azonban a tömeg és a közönséges emberek módjára ad elő, azokat semmi esetre sem. Poseidónios szerint az emberek azt beszélnek, hogy a tengerparton a lenyugvó nap nagyobb, és olyan zajjal száll alá, mintha a mélységbe buktakor kialakása következtében sisteregne a tenger. Hazugság ez is, meg az is, hogy napnyugta után azonnal beáll az éj, mert nem azonnal, hanem valamivel később, mint a többi nagy tengeren. Ahol ugyanis hegyek közé száll le a nap, a leszállás után még hosszabb ideig tart a nappal a visszfény miatt, ott azonban ez nem tart hosszabb ideig, de nem is támad azonnal sötétség, mint a nagy síkságokon. A nap megnagyobbodásának a látszata pedig a tengereken mind keleten, mind nyugaton, onnan van, hogy a vizekből sűrűbben emelkednek fel a gőzök, s a szemsugár ezeken, mint üvegen át, megtörve nagyobb terjedelműnek látja a képet, mintha a napot vagy a holdat száraz és vékony felhőn keresztül látja fölkelni vagy lenyugodni, amikor a csillag is vörös fényben ragyog. Ezt a hazugságot azonban, mint mondja, sikerült megcáfolnia, miután 30 napig időzött Gadeirában és figyelte a napnyugtát. Artemidóros azonban azt állítja, hogy a nap, lenyugvásakor, százszor akkora és hogy rögtön beáll az éj. Hogy ezt ő maga látta volna a Szent-fokon, éppen az ő saját nyilatkozatai alapján nem szabad elfogadnunk; azt mondja ugyanis, hogy éjjel senki sem megy föl, így tehát napnyugta után sem mehet föl senki, ha igaz, hogy az éj azonnal beáll. De a tengerpart más részén sem tapasztalta ő ezt, márpedig Gadeira is az Ókeanos partján van és Poseidónios sok mással együtt ellene tanúskodik.

C 139 6. A Szent-foktól kiinduló partvidék az egyik oldalon Ibéria nyugati oldalának a kiinduló pontja egészen a Tagos³ folyó torkolatáig, a másik oldalon pedig a déli oldalának egészen az Anas⁴ folyóig, illetve annak a torkolatáig. Mindkét folyó kelet felől jön, de az első sokkal nagyobb a másiknál,

és egyenes irányba folyik nyugat felé, míg az Anas dél felé fordul, s azt a vízközi vidéket határolja, amelyen nagybárra kelták laknak, s részben a Tagos túlsó partjáról a rómaiak által áttelepített lusitánok; a felső részeken karpétánok és órétánok laknak, továbbá nagyobb számban még vettónok. Ez a vidék csak közepes termékenységű, míg az ettől keletre és délre húzódó tájék a lakott föld bármely részével kiállja az összehasonlítást, mind a szárazföldi, mind a tengeri termékek tekintetében. Ezen a területen a Baitis⁵ folyik keresztül, amely ugyanazon a vidéken ered, mint ahol a Tagos és Anas, nagyságát illetőleg pedig a kettő között van; eleinte az Anasszal párhuzamosan folyik nyugati irányban, azután dél felé fordul, s ugyanazon a parton ömlik a tengerbe. Ezt a vidéket a folyó után Baitikának, lakosai után pedig Turdétániának nevezik. Lakosait részint turdétánoknak, részint turduloknak nevezik; némelyek szerint egy és ugyanazon népek, mások szerint különbözők. Az utóbbiak közé tartozik Polybios is, mert szerinte a turdulok az északi részen szomszédosak a turdétánokkal, jelenleg azonban semmi különbség sem vehető észre közöttük. Az ibérek között ezeket tartják a legértelmesebbeknek: tudnak írni, vannak a régi korszakról történeteik, költeményeik, és állítólag 6000 éves verses törvényeik. A többi törzs is ismeri az írás művészetét, de nem egyféle módon, mert hiszen a nyelvük sem egyféle. Ez a vidék az Anason belül keleti irányban Órétániáig, déli irányban pedig a tengerpartig terjed, az Anas torkolataitól az Oszlopokig. Erről a vidékről és a szomszédos területekről részletesebben kell beszélnünk, hogy megismerjük nagyszerű földrajzi viszonyaikat és termékenységüket.

7. A Baitis és Anas torkolatainak partvidéke és Maurusia északi csücske közé benyúló Atlanti-tenger alkotja az Oszlopoknál levő tengerszorost, s ezen át közlekedik a belső tenger a külsővel. Itt van a bastétánoknak vagy másképp bastuloknak nevezett ibérek Kalpé⁶ nevű hegye, amely nem nagy kiterjedésű, de olyan magas és meredek, hogy messziről szigetnek látszik. C 140 Ha kifelé hajózunk a mi tengerünkben a külsőbe, jobb felől esik, s mellette van mintegy 40 stadionnyira Kalpé (Karteia)⁷, jelentékeny régi város, egykor az ibérek kikötővárosa. Némelyek Héraklés alapításának tartják, így Timosthenés is, aki szerint hajdan Hérakleia volt a neve, s a nagy kőfal és a kikötőhelyek még láthatók.

8. Azután Menlaria⁸ következik halszó telepeivel, majd Belón városa és a hasonló nevű folyó. Innen történik főképpen az átkelés a mór Tingisbe, s nagy számmal vannak kereskedő raktárai és szó telepei. Tingisnek szomszédja volt egykor Zélis városa, de ezt a rómaiak áttelepítették a túlsó partra néhány tingisivel együtt; maguk közül is küldtek azonban oda gyarmatosokat, s a várost Julia Iozának⁹ nevezték el. Azután következik

Gadeira¹⁰, Turdétaniától szűk szoros által elválasztott félsziget, amely Kalpétól kb. 750 stadionnyira van, némelyek azonban 800-ra becsülik. Ez a félsziget semmiben sem különbözik egyéb szigetektől, ámde lakosainak a hajózásban való ügyessége és a rómaiak iránt tanúsított barátsága révén minden tekintetben annyira meggyarapodott, hogy, bár a föld végén van, mégis valamennyi sziget közül a legnevezetesebb. Mikor a többi szigetről lesz szó, még beszélni fogunk erről is.

9. Ezután következik az ún. Menestheus kikötője és az Asta¹¹ és Nabrisa vidéki árterület. Így nevezik azt a területet, amelyen az áradások alkalmával a tengervíz a mélyedéseket annyira megtölti, hogy folyó módjára lehet rajtuk a beljebb eső vidékre és az e területen levő városokba hajózni. Mindjárt mellette van a Baitis két ágra szakadt torkolata. Az ezek közt a torkolatok közt levő sziget száz, sőt némelyek szerint száznál több stadionnyi partvidéket alkot. E tájon van Menestheus jósdája is, továbbá Kaipción tornya is itt áll egy sziklaszigeten, bámulatosan megépítve úgy, hogy mint Pharos, a hajósok védelmére szolgál. A folyó hordaléka ugyanis elsekélyesíti a vizet, az előtte levő terület meg teli van szirtekkel, úgy hogy látható jelzésre van szükség. Itt kezdődik a Baitison való fölhajózás, majd Eburá¹² városa és Phosphoros¹³ szentélye következik, amelyet „Lux dubiá”-nak neveznek. Azután a többi árterületen is lehet fölfelé hajózni; majd az Anas folyó következik, amely szintén kettős torkolatú, s mindkét ágon lehetséges a fölhajózás. Végül a Szent-fok következik, amely Gadeirától nem egészen 2000 stadionnyira van, némelyek a Szent-foktól az Anas torkolatáig 60 római mérföldet számítanak, onnan a Baitis torkolatáig 100-at, azután Gadeiráig 70-et.

II.

C 141 1. Az Anason innen elterülő tengerpart fölött van Turdétania, amelyet a Baitis folyó szel keresztül. Nyugaton és északon az Anas folyó határolja, kelet felől a karpétánok és órátánok egy része, délen a Kalpé és Gadeira közötti keskeny tengerparton lakó bastétánok, továbbá az Anasig terjedő tengerpart. De az előbb említett bastétánok is Turdétaniához tartoznak, valamint az Anason túl lakó népek, és még számos szomszéd törzs. Ami ennek az országnak a nagyságát illeti, sem hosszúsága, sem szélessége nem több 2000 stadionnál. Városai nagy számban vannak, kétszázat mondanak; legismertebbek a folyók mellett, a tenger kiöntéseinél és a tengerparton fekvő városok forgalmuk miatt. Legjobban gyarapodott hírben és hatalom-

ban Kordyba¹⁴, Marcellus alapítása, és a gaditánok városa; ez utóbbi hajóforgalma következtében is, mert kitartott a rómaiak mellett a szövetségekben, amaz pedig földje termékenységénél és nagyságánál fogva, mihez a Baitis folyó is nagy részben hozzájárul; kezdettől fogva válogatott római és bennszülött emberek lakták, és a rómaiaknak ez volt az első gyarmatvárosuk ezen a vidéken. Kordyba és Gadeira után kiválók még Hispalis¹⁵, amely szintén római gyarmatosítás; most is kereskedelmi gócpont, de Baitis¹⁶, bár nem valami sűrű lakosságú, mégis fölülmúlja tekintélyével és azáltal, hogy Caesar katonáit legutóbb oda telepítették.

2. Ezek után következik a Baitis mellett Italika¹⁷ és Ilipa, távolabb pedig Astigis, Karmón és Obulkón, azután azok a városok, amelyekben Pompeius fiai vereséget szenvedtek, mint Munda, Ategua, Ursón, Tukkis, Ulia és Aigua: mindezek nincsenek messze Kordybától. Valami módon Munda lett ennek a vidéknek a székvárosa. Munda Karteiától 1300 (?) stadionnyira van.¹⁸ Veresége után Cnaeus ide menekült, majd innen is elhajózott, amikor azonban kiszállott egy tengermelléki bércre, megölték. Testvére, Sextus Kordybából elmenekülve egy kis ideig az ibérek közt harcolt, majd később elpártolásra bírta Sziciliát, innen azután Ázsiába menekült, de ott Antonius hadvezéreinek a fogságába esett és Milétosban fejezte be életét. Keltikában Konistorgis¹⁹ a legismertebb város, a tenger kiöntéseinél pedig Asta, ahol a gaditánok gyakran tartják gyűléseiket; ez a sziget kikötőjétől nincs messzebb 100 stadionnál.

C 142

3. A Baitis mentén nagyon sűrű a lakosság, s ez a folyó mintegy 1400 stadionnyi hosszúságban hajózható a tengertől Kordybáig, sőt egy kissé még följebb is. Mind a partvidéket, mind a folyami szigetcskéket nagyon gondosan művelik. Hozzájárul még a szemgyönyörködtető látvány, amennyiben a vidék tele van ligetekkel és egyéb ültetvényekkel. Hispalisig majdnem 500 stadionnyira nagyobb teherhajókkal is föl lehet hajózni, a följebb fekvő városokhoz, Ilipáig, már csak kisebbekkel, Kordybáig pedig csak folyami csónakokkal, amelyeket most deszkából ácsolnak össze, míg hajdan egyetlen fatörzsből készítették őket; Kastalónig²⁰ már nem hajózható. A folyóval párhuzamosan halad néhány hegyvonulat, amelyek az északi oldalán majd jobban, majd kevésbé közelednek hozzá, s telve vannak ércekkel. A legtöbb ezüst Ilipa vidékén, meg mind a régi, mind az új Sisapón²¹ körül található; Kótinai körül rezet és aranyat bányásznak. Ezek a hegyek tehát, ha fölfelé hajózunk, bal oldalon vannak, a jobb oldal nagy, magas fekvésű és termékeny síkság magas fákkal és jó legelőkkel. Az Anason is lehet fölfelé hajózni, de nem olyan nagy alkalmatosságokkal és nem olyan messzire. E fölött is vannak ércekben gazdag hegyek, amelyek a Tagosig terjednek. Az ilyen bányavidékek szükségképpen zordak és terméketlenek,

mint a Karpétaniával, s még inkább a keltibérekkel határos vidékek. Ilyen pl. Baituria, az Anas mellett elnyúló száraz síkság.

4. Maga Turdétania csodálatosan gazdag föld, mert míg maga megterem mindenfélét, mégpedig nagy mennyiségben, ezt a szerencsés körülményt kivitele még megsokszorozza, mivel terményeinek fölöslegét könnyen el tudja adni a sok hajónak. Ezt pedig a folyók és kiöntések teszik lehetővé, mint már említettem, mert ez utóbbiak hasonlóak a folyókhoz, s hasonlóképpen hajózhatók a tengertől egészen a belföldi városokig nemcsak kicsiny, hanem nagyobb hajókkal. A tengerpart fölötti rész a Szent-fok és az oszlopok közötti szakasz nagy részében teljesen síkság. Itt sok helyütt mélyedések nyúlnak be a tengerből a szárazföldre enyhén lankás völgyekhez vagy folyamagyakhoz hasonlóan és sok stadionnyira terjednek; ezeket dagály alkalmával a tenger áradása megtölti, úgyhogy éppen olyan jól föl lehet rajtuk hajózni, mint a folyókon, sőt még jobban; hasonló ez ugyanis a folyón lefelé való hajózáshoz, amikor nincs előtte semmi akadály, sőt a tenger a dagály által a folyóvízhez hasonlóan még kedvezőbbé teszi a hajózást. A beáramlások itt nagyobbak, mint a többi vidéken, mert a tenger vize a nagy tengerről a szűk szorosba hajtva, amelyet Mauretania Ibériával alkot, megtörik és könnyen behatol a szárazföld mélyebb részeibe. E mélyedések közül néhány az apály alkalmával teljesen kiürül, némelyikből azonban nem megy vissza egészen a víz, sőt egyik-másik szigeteket zár körül. Ilyenek a Szent-fok és az Oszlopok közti kiöntések, minthogy itt a víz-áramlások sokkal erősebbek, mint más vidéken. Az ilyen áramlásoknak hasznát is látják a hajósok: mert több és nagyobb kiöntést hoz létre, gyakran olyanokat, amelyek 8 stadionnyira is hajózhatók, úgyhogy bizonyos mértékben az egész földet hajózhatóvá teszik, s alkalmassá az áruk ki- és beszállítására. De van némi hátrányuk is: a folyókon járó alkalmatosságok a dagály erőssége következtében, amely a folyók árjával nagyobb erővel nyomul szembe, nem csekély veszedelmet okoznak a lefelé és felfelé hajózóknak. Az apályok a kiöntésekben károsak, mert mint a dagályok, úgy ezek is nagyon hirtelen jönnek és sebességük folytán a hajót gyakran a szárazon hagyják. A nyájuk, amelyek az áramlások előtt a szigetekre átmentek, olykor elmerülnek, olykor csak ottrekednek, mikor pedig erőnek erejével vissza akarnak térni, erejük fogytán elpusztulnak; a tehenekről azt mondják, hogy ha ilyesmit vesznek észre, bevárják a víz lepadását, és akkor térnek vissza a szárazföldre.

5. Miután az emberek a vidék természetét kiismerték, és látták, hogy a kiöntések hasonló szerepet tölthetnek be, mint a folyók, városokat és egyéb lakóhelyeket építettek e vidékeken éppúgy, mint a folyók mentén; ilyenek: Asta, Nabrisa, Onoba²², Osso-noba, Mainoba és még sok más. Segítségül

szolgálnak ebben az egyes részeken ásott csatornák, minthogy az áruszállítás sokfelől és sokfelé történik mind belföldön, mind külföldre. Hasonlóképpen hasznosak az összefolyások a nagy távolságra való kiöntésekre, amelyek az áthajózást akadályozó földhátakat elárasztják és hajózhatókká teszik, úgy hogy át lehet hajózni a folyókból a kiöntésekbe és onnan vissza. Az egész kereskedelmi forgalom Italia és Róma felé irányul, minthogy a hajóút jó az Oszlopokig (kivéve, ha a szorosnál adódik valami kellemetlen C 144 ség) és jó a mi tengerünkön is. Az útvonal ugyanis csendes övezeten megy végig, különösen, ha a sík tengeren hajózunk, ez nagyon jó a kereskedő hajóknak. A tengeri szeleknek is megvan a maguk rendje. Hozzájárul még, hogy a kalózokat már kiirtották, s így most béke van, úgyhogy a hajózók teljes biztonságban vannak. Poseidónios azt írja, hogy Ibériából való elhajózása alkalmával valami különös dolgot figyelt meg, hogy ti. azon a tengeren a Sardói-öbölíg a délkeleti szél meghatározott időszakban jelentkezik, s ezért három hónapig tartott az útja Italiáig, s csak nagy ügyel-bajjal haladhattak el a Gymnésiai²³ szigetek mellett, s Sardinianak és Libyanak ezekkel szemben fekvő partjai mellett.

6. Turdétaniából sok gabonát és bort visznek ki, olajat meg nemcsak sokat, de nagyon jó minőségűt is, továbbá viaszt, mézet, szurkot, sok skárlátbogyót (kokkost) és miniumot, amely nem rosszabb a sinópéi földnél. A hajókat ott belföldi anyagból készítik; vannak sóbányáik és sósvízű folyójuk is nem csekély számban. Jelentékeny a besózott hal készítése is, nemcsak ott, hanem az Oszlopokon túli tengerparton is, és nem rosszabb a pontosinál. Azelőtt sok szövet jött onnan, most gyapjú, főleg hollófekete színű. Van ennek valami rendkívüli szépsége is. Egy talentumért vásárolják a párosításhoz szükséges kosokat. Rendkívül szépek azok a finom szövetek is, amelyeket a saltiéták²⁴ készítenek. Igen nagy mennyiségben van mindenféle barom és vadállat. Kártékony állataik nincsenek, kivéve a földbe lyukat vájó nyulacskákat, amelyeket tengeri nyulaknak is neveznek, ezek ugyanis ártanak a növényeknek és magvaknak, amennyiben elrágják a gyökereket; ezek majdnem az egész Ibériában elvannak terjedve egészen Massaliáig s a szigeteket is háborgatják. A Gymnésiai szigetek lakói állítólag követeket küldtek egykor Rómába más lakóhelyet kérve, mert elüldözik őket ezek az állatok, mivel sokaságuk miatt nem tudnak ellenük védekezni. Az ilyen veszedelem esetén tehát, amely nem mindig fordul elő, hanem csak bizonyos állatoknak, így a kígyóknak és mezei egereknek pestis módjára való terjedésekor, szükség van ilyen segítségre; ha még nem szaporodtak el ennyire, már többféle vadászati módszert eszeltek ki: libyai vadmacskákat tartanak nagy gonddal, s ezeket bekötött szájjal bocsátják be a lyukakba; ezek, ha elcsípnek egyet-egyed, körmükkel kihúzzák vagy kizavarják a fel-

C 145 színre, ahol aztán a kint leselkedő emberek elfogják őket. A Turdétániából kiszállított termények gazdagságát mutatja a kereskedelmi hajók nagysága és sokasága, mert a legnagyobb teherhajók hajóznak innen Dikaiarkhiába és Ostiába, Róma kikötőjébe; sokaságuk majdnem egyenlő a libyaiakkal.

7. A turdétániai belső területek ilyen gazdagsága mellett a partvidéket is éppen olyan dúsnak találjuk a tengeri termékekben. Az osztrigák és kagylófélék ugyanis tömegükkel és nagyságukkal általában az egész külső tengeren kitűnnek, különösen azonban itt, minthogy itt erősebb az apály és dagály, amelyek mozgásuk által valószínű okai e tengeri állatok sokaságának és nagyságának. Így vagyunk az összes cetekkel, oryxokkal, bálnákkal és physéterekkel is, amelyek mikor a vizet kilövellik, a távoli néző felhőoszlopnak vélné őket; a tengeri angolnák is nagyon megnövekednek, a nálunk levőket nagyságban messze fölülmúlják, ugyanúgy a pettyes angolnák és számos egyéb ilyenféle hal. Karteiánál állítólag 10 kotylé²⁵ nagyságú bíborszínű tengeri csigák vannak, távolabbi vidékeken 80 minánál²⁶ is nagyobb angolnák, egy talentumos polipok, két könyöknyi tintahalak és még hasonlók vannak. A külső partvidék egyéb részeiről sok kövér és vaskos tonhal sereglik ide. A tengerben élő, általában alacsony, de kemény gyümölcsöt termő tölgyfélének a termésével táplálkoznak; ez a szárazföldön is nagy mennyiségben található Ibériában, olyan nagy gyökerei vannak, mint egy kifejlődött tölgynek, de még olyan magasra sem emelkedik, mint egy alacsony cserje, ámde annyi termést hoz, hogy a beérés után mind az Oszlopokon kívül, mind a belül levő part tele van azzal, amit az ár magával sodor; az Oszlopokon belül azonban mindig kisebb és kisebb lesz. Polybios szerint ez a makktermés egészen Latiumig elsodródik, ha ugyan Sardinia és közeli szomszédsága is nem termeli. A tonhalak, amint a külső tengerről jönnek, minél közelebb érnek az Oszlopokhoz, az élelem fogytával annál jobban lefogynak; ez az állat amolyan tengeri disznóféle, szereti a makkot, és attól nagyon meghízik, és ha bőven terem a makk, bőven van tonhal is.

8. Amellett, hogy az említett vidék bőven el van látva annyi minden jóval, C 146 a lehető legnagyobb csodálattal lehet megemlékezni érceken való gazdagságáról is, mert Ibéria egész területe tele van ezekkel, földje azonban nem mindenütt bőven termő és gazdag, legkevésbé ilyen az érceken bővelkedő vidék. Ritka eset, hogy valahol mindkettő bőven van, de különösen ritkán fordul elő, hogy ugyanazon vidék kis területen mindenféle érceben bővelkedjék. Turdétania és a vele szomszédos vidék semmi kívánnivalót nem hagy hátra, ha ezt az előnyt akarjuk dicsérettel kiemelni. Mert egészen mostanáig sem arany, sem ezüst, sem réz, sem vas sehol a föld kerekén nem található olyan nagy mennyiségben és olyan jó minőségben. Az aranyat nemcsak a bányákban, hanem a folyók iszapjából is termelik; a folyók és

hegyi patakok hozzák az aranyport, amely gyakran még a vízszegény helyeken is található, de ott nem látható, míg a vízzel elárasztott helyeken kivillog az aranszemecske; a vízben szegény helyeket tehát odavezetett vízzel árasztják el, s így az aranszemecskék ragyogóvá lesznek; majd kutakat ásnak, és egyéb módokat eszelnek ki, hogy a homok eliszaposításával az aranyat kitermeljék, és most nagyobb számban vannak az ún. aranyosók, mint az aranybányák. A gallok azonban azzal dicsekszenek, hogy a legjobb ércek náluk vannak a Kemmenon hegységben és az alatta fekvő Pyrénében, de az amonnan valót mégis többre becsülik. Az aranszemecskék között olykor állítólag félfontos göröngyöket is találnak, amelyeket aranyrögöknek (πάλλη) neveznek, s ezek csak csekély tisztítást igényelnek. Azt is mondják, hogy a kövek széthasításakor emlőd alakú aranyrögöket találnak. A megolvasztott és bizonyos timsós földdel tisztított aranyból nyerik az elektront; ha ezt ezüst és arany hozzáadásával ismét megolvasztják, az ezüst elég, az arany pedig visszamarad; ez a forma ugyanis olvadékonny és nyújtható. Ezért az arany szalmatűznél jobban olvad, mert annak gyenge lángja csak fokozatosan melegíti az engedékeny és könnyen olvadó aranyat, a szén azonban sokat elemészt belőle, minthogy erős lángjával túlságosan hevíti és olvasztja. A folyóknál a földet kimeregetik, s a közeli teknőben kimossák, vagy kutat ásnak, s abban mossák ki a kiásott földet. Az ezüstolvasztó kemencéket magasra építik, hogy a rögökből a gőz a magasba szálljon, mert sűrű és veszélyes. Némelyik rézbányát aranybányának nevezik, amiből arra lehet következtetni, hogy azokból korábban aranyat bányásztak.

9. Poseidónios, amikor az ércek sokaságát és kiválóságát magasztalja, nemcsak hogy nem tartózkodik szokásos szónokiasságától, hanem való- C 147 sággal tobzódik a túlzásban; teljesen hitelt ad ugyanis annak a regének, hogy valamikor az erdőségek égése alkalmával a megolvadt, részint ezüst, részint aranytartalmú föld forrásában a felszínre tört, minthogy minden hegy és minden domb valamely bőkezű szerencse által létrehozott kincsbánya. Egyáltalában, így folytatja, aki e vidékeket látja, azt mondhatná, hogy a természet kiapadhatatlan kincsforrásai, vagy hogy valamely birodalom soha ki nem ürülő kincstára; ez a föld ugyanis nemcsak felszínén, hanem mélyében is gazdag, és náluk valóban nem Hádés, hanem Plutón lakik a földalatti világban. Ilyeneket regél e dolgokról az ő ékes előadásmódján, nem sajnálva a szót, mintha maga is a bányából való volna. Amikor a bányászok szorgalmáról beszél, fölemlíti Phaléreus²⁷ mondását, aki az attikai ezüstabányákkal kapcsolatban azt mondja, hogy az emberek olyan megfeszített erővel ásnak, mintha csak azt remélnék, hogy magát Plutónt fogják felszínre hozni; ezekhez hasonlóan mondja tehát ezek szorgalmát és munka-

szertetét, amikor rézsútos és mély aknákat ásnak, és az ott felfakadó vizeket gyakran egyiptomi szivattyúkkal emelik ki. Ámde jelentékeny különbség van ezek közt és az attikaiak közt: ezeknél ugyanis a bányászat hasonló a következő talányhoz: amit meg akartak kapni, nem kapták meg, amilyük volt, elvesztették²⁸, azoknak viszont igen nagy hasznuk van belőle: a kiásott föld negyedrészt, azaz a rezet kiveszik a rézművesek számára, egyes ezüstabányászok pedig három naponként egy euboiai talentum értéket termelnek. Az ón, mondja tovább, nem található a felszínen, mint a történetírók fecsegik, hanem ásni kell; a lysitánok fölötti barbároknál és a Kassiterida szigeteken bányásszák s Britanniából is szállítják Massaliába. Az artabrosoknál, akik Lysitania északi és nyugati szélén laknak, szerinte kivirágzik a földön az ezüst, az ón, a fehérarany (mert ezüsttartalmú), ezt a földet pedig magukkal viszik a folyók; ezt a földet az asszonyok kapákkal kimergetik és fonott szűrőkben egy ládába belemossák. Ezeket mondja ő a bányászatról.

C 138 10. Polybios az Új-Karthágó melletti ezüstabányákról azt írja, hogy azok igen nagyok, a várostól mintegy 20 stadionnyira vannak 400 stadion kerületű területen, állandóan 40 ezer munkás dolgozik bennük, és hogy ezek a római népnek naponként 25 000 drakhmát jövedelmeznek. Az egyik termelési módot mellőzöm (nagyon hosszadalmas), a víztől lehordott ezüstgöngyöket azonban szerinte szétverik és a vízben szitákon átszitálják; az üledéket ismét összezúzzák, majd átszitálják, s ha a víz lefolyt, összezúzzák; az ötödik üledéket megolvasztják, s miután az ólom leolvadt róla, megkapják a tiszta ezüstöt. Az ezüstabányák most is megvannak, de már nem állami tulajdonban, sem itt, sem egyebütt, hanem magántulajdonban mentek át, az aranybányák nagyobb része azonban állami tulajdon. Kastalónban és egyéb helyeken a kiásott ólomércnek különös sajátossága van: néminemű ezüsttel van vegyülve, de az oly kevés, hogy nem érdemes kiválasztani belőle.

11. Kastalóntól nem messze van egy hegy – állítólag onnan ered a Baitis –, s ezt a benne levő ezüstabányák miatt ezüsthegynek²⁹ nevezik. Polybios szerint azonban az Anas is, meg ez is Keltibériából ered, egymástól mintegy 900 stadion távolságban; a keltibérek ugyanis hatalmuk növekedtével a szomszédos területnek is a maguk nevét adták. Úgy látszik, hogy a régiek a Baitist Tartéssosnak, Gadeirát és a hozzá tartozó szigeteket Erytheiának nevezték; ezért mondja Stésikhros, legalábbis úgy hiszik, Geryón pásztorról, hogy:

Tartéssos folyamának ezüstgyökerű ere mellett
Szemben a híres Erytheiával a sziklaüregben

született. Minthogy a folyónak két torkolata van, a közbeeső területen azelőtt állítólag egy város alakult, amelyet a folyóról Tartéssosnak neveztek, azt a vidéket pedig, amelyen most a turdulosok laknak, Tartéssisnek. Eratosthenés is azt mondja, hogy a Kalpével szomszédos vidéket Tartéssisnek nevezik, s az Erytheiát boldog szigetnek. Ezzel szemben Artemidóros azt állítja, hogy ez éppen olyan valótlan állítás az ő részéről, mint az, hogy Gadeirától a Szent-fokig való távolság 5 napi hajóút, holott az nem több 1700 stadionnál, valamint, hogy az árapály ennél a pontnál végződik, holott körben az egész lakott föld körül megvan, továbbá, hogy Ibéria északi részei könnyebben elérhetők, ha Keltika felé megyünk, mintha az Ókeanoson hajózunk, és valótlan mindaz, amit Pytheas után mond.

12. A sok beszédű és sokat tudó költő utal néha arra, hogy ezek a vidékek sem ismeretlenek előtte, ha ugyan helyesen következtethetünk mindabból, C 149 amit egyrészt kevésbé helyesen, másrészt jobban és az igazságnak megfelelőbben ad elő ezekre vonatkozólag. Kevésbé helyes az, hogy hallomása szerint nyugati irányban ez a világ vége, ahol, mint mondja,

Ókeanosba bukott tündöklő fénye a napnak,
S vont a tápláló földekre megint a sötét éjt.

(II. VIII. 485) D.

Hogy az éj baljóslatú és közel van Hadéshez, Hadés pedig a Tartaroszhoz, ebből azt lehet következtetni, hogy a költő hallott valamit Tartéssosról, s erről nevezte el a legszélső földalatti vidéket Tartarosnak, s a költői szokáshoz ragaszkodva mindjárt hozzáfűzött egy mesét is. Éppen úgy, amint a kimmeriosokat is, akikről tudta, hogy a Bosporos vidékén északon és nyugaton laknak, Hádés mellé helyezte, bár lehetséges, hogy csak az iónoknak e törzs iránt érzett közös gyűlöletéből, mert állítólag Homéros idejében vagy csak kevéssel azelőtt nyomultak előre a kimmeriosok egészen Aiolisig és Ióniáig. A Kyaneaihoz³⁰ hasonlóan költötte a Planktait, a mesét mindig valami történeti monda után alakítva. Néhány veszedelmes szikláról mesél ugyanis, mint amilyeneknek a Kyaneait mondják, amelyeket annak következtében neveznek Symplégadesnek³¹; ezért utaztatta Iasónt is ezeken keresztül, sőt az Oszlopoknál és a Siciliánál levő tengerszoros is hatott rá a Planktairól szóló mese megalkotásában. A kevésbé helyesen mondottak szerint a Tartarosról költött meséből lehet következtetni arra, hogy ismerte Tartéssos vidékét.

13. A helyesebben mondottak szerint pedig a következőkből lehet következtetni: Héraklésnek és a phoinikiiaiaknak egészen idáig terjedő hadjárata szerinte bizonyos gazdagságnak és az emberek gondatlanságának e jele;

ezek ugyanis olyan tökéletesen behódoltak a phoinikiaiaknak, hogy Turdétania és a szomszédos vidékek legtöbb városának ma is ők a lakói. Azt hiszem, hogy Odysseusnak egészen idáig terjedő és általa elbeszélte hadjárata adott neki alkalmat arra, hogy mind az Odyszeiát, mind az Iliast a megtörtént események világából átvigye a költészet és a költőknél megszokott meseköltés birodalmába. Mert nemcsak az itáliai, sicíliai és egyéb más helyek jelzik ezeket az eseményeket, hanem Ibériában is van Odysseia város, Athéné-templom és még számtalan nyoma mind az ő, mind a trójai háborúból megmenekült egyéb hősök bolyongásának, mert ez egyaránt veszedelmet hozott a legyőzöttekre és Trója elfoglalóira. Ezek ugyanis kadmosi győzelmet³² arattak ott, minthogy egyrészt elpusztult a vagyonuk, másrészt meg csak csekély zsákmány jutott egyre-egyre; így történt, hogy azok, akik a veszedelmektől megszabadulva életben maradtak, kalózkodásra vetemedtek, az egyik rész a pusztulás miatt, másik részük pedig szégyenből, mert mindegyik úgy gondolta:

nem szép távol lenni soká

a rokonoktól

s üresen hazatérni

(*Il. II. 298.*)

Ránk maradt Aineias, Anténór és a henetek bolyongása is; hasonlóképpen Diomédésé, Menelaosé és még több másé. A költő tehát, aki úgy tudta, hogy e nagy hadjáratok Ibéria túlsó végéig is elhatottak, és megismerte e vidék gazdagságát és egyéb előnyeit (hiszen a phoinikiaiak ezt közismertté tették), ide helyezte a megboldogultak helyét és az Élysion mezejét, ahol Próteus szerint Menelaos lakik majd:

Téged az égilakók elküldenek Élysionba
A föld végire, ott hol a szőkehaju Radamanthys;
Ott lesz majd a legkönnyebb az emberi élet;
Sem felhő, sem zord tél nincs ott, még csak eső sincs,
A Zephyrost majd küldi az Ókeanos, hogy üdítse
Fel zúgó friss szellőjével az emberi népet

(*Od. IV. 563.*)

Az enyhe levegő és a langyos zephyr ugyanis ennek a vidéknek a sajátja, minthogy nyugati fekvésű és meleg, másrészt a föld véghatárán van, s a költészet szerint ott van Hádés is; Radamanthys hozzáfűzése meg a Minoshoz közeli helyet jelöli, amelyről azt mondja:

Ekkor megláttam Minost, Zeus bölcs ivadékát,
Az aranyos pálcával, amint ítéli a holtat.

(*Od. XI. 568.*)

Az utána következő költők is ilyesmiket mesélnek, így a Géryonos ökreiért, valamint a Hesperidák aranyalmáiért kezdett vállalkozást, és néhány szigetet a boldogok szigeteinek³³ neveznek, amelyeket, mint tudjuk, most is mutogatnak, nem messze Maurusiának Gadeirával szemben fekvő hegyfokától.

14. A phoinikiaiakat mondom hírmondóknak; Homéros kora előtt ugyanis ők tartották birtokukban Ibéria és Libya legjavát, és mindaddig urai voltak e vidéknek, míg a rómaiak meg nem semmisítették az ő uralmukat. C 151
Az ibériai gazdagságnak pedig a következők a bizonyosságai: azok a karthágóiak, akik Barkasszal ott hadat viseltek, a történetírók szerint úgy találták, hogy a turdétánoknál a jászlak és hordók színezüstből voltak. El lehet gondolkodni tehát, hogy e nagy gazdagság következtében az ottani lakosokat, különösen pedig az uralkodókat hosszú életűeknek tartották, és ezért mondja Anakreón:

Nem vágyom én Amalthié szarvára
Sem másfél száz évig királya lenni
Tartéssosnak.

(*Frag. 8. Bergk*)

Hérodotos pedig a király nevét is megírta s Arganthóniosnak nevezi. Mert vagy így foghatja fel az ember vagy ehhez hasonlónak Anakreón mondását, vagy általában így: „Tartéssosban hosszú ideig uralkodni.” Némelyek a mostani Kartéiát mondják Tartéssosnak.

15. A vidék eme gazdagságához hozzájárult még a turdétánok szelíd természete és polgárosultsága, a keltáknál is ezt tapasztalhatjuk a szomszédság révén vagy Polybios szerint a rokonság miatt, de ezeknél mégis kevésbé, mert legnagyobb részük falvakban élnek. A turdétánok, különösen a Baitis vidékiek, teljesen átalakultak római módra, annyira, hogy még a nyelvükre sem emlékeznek. A legnagyobb részük latin polgár lett, és római telepéseket kaptak, úgyhogy kis híján majdnem valamennyien rómaiak.

A most alapított városok, mint Paxaugusta³⁴ a keltáknál, Augusta Emerita a turduloknál és Caesaraugusta a keltibéreknek s még néhány más gyarmatváros, mutatják az említett népek átalakulásait. Azokat az ibéreknek, akik ilyen felfogásúak, togatusoknak nevezik; közöttük vannak a keltibérek is, akiket egykor valamennyi között a legvadabbaknak tartottak. Ennyi elég ezekről.

III.

1. Ha viszont a tengerpart másik oldalán a Szent-foktól indulunk el a Tagos felé, egy tengeröblöt találunk, azután a Barbarion³⁵ hegyfokot és közelében a Tagos torkolatait, amelyekhez az egyenes vonalú hajóút . . . 10 stadionnyi.³⁶ Itt kiöntések is vannak, amelyeknek egyike 400 stadionnál is távolabb van az említett toronytól, amelyből vizet merítenek, ha ugyan van valahol gyűjtőmedence. A Tagos szélessége a torkolatánál mintegy 20 stadionnyi, s nagyon mély, úgyhogy a legnagyobb hajókkal is fel lehet rajta hajózni. A beljebb eső síkságon két kiöntése van, mikor beáll az áradás, úgy hogy 150 stadionnyira is kiárad, s hajózhatóvá teszi a síkságot, a felső kiöntésében pedig egy erdőben és szőlőkben dús szigetet vesz körül, amelynek hosszúsága mintegy 30 stadion, a szélessége pedig nem sokkal kisebb a hosszúságánál. A sziget Morón³⁷ városa mellett van, amely igen szép fekvésű város egy hegyen a folyó közelében, kb. 500 stadionnyira a tengertől, s földje körös-körül igen jó. A fölfelé hajózás kényelmes még nagy hajók számára is jó messzire, tovább pedig a folyamiak részére. Morónon túl még nagyobb utat lehet megtenni hajóval. Ezt a várost használta Brutus Callaicus³⁸ támaszpontul, amikor a lysitánok ellen harcolt s leverte őket. A folyó partján levő Olysipónt³⁹ megerősítette, hogy szabaddá tegye a felhajózást és az élelmiszerek szállítását, úgyhogy a Tagos körüli városok közül ezek a legerősebbek. A folyóban sok a hal és tele van osztrigával. A keltibéreknek ered s keresztülfolyik a vettónokon, karpétánokon és lysitánokon egyenesen nyugat felé, egy darabig párhuzamos az Anasszal és a Baitisszal, azután eltér tőlük, mert ezek a déli part felé hajolnak el.

2. Az említett részeken túl levő órétánok a legdélibbek és részben az Oszlopokon belüli tengerpartig laknak, ezeken túl pedig észak felé a karpétánok következnek, azután a vettónok és a vakkaiosok; keresztülfolyik rajtuk a Durios⁴⁰, amelyen a vakkaiosoknak Akuteia nevű városánál van az átkelés; legutolsók a kallaikosok, nagy részben hegyvidékiek; ezért, mivel nehéz ellenük a harc, a lysitánok legyőzőjét is róluk nevezték el, s ez

okoza, hogy a lysitánok többségét is kallaikosoknak nevezték. Órétániának leghatalmasabb városai Kastalón és Ória.⁴¹

3. A Tagostól északra eső vidék Lusitánia, a legnagyobb az ibér néptörzsek között, s a rómaiak ellenük harcoltak legtovább. Ennek az országnak déli oldalát a Tagos határolja, nyugati és északi oldalát az Ókeanos, a keletit pedig a karpétánok, vettónok, vakkaiosok és kallaikosok ismert népei; a többit nem érdemes említeni kicsinységük és jelentéktelenségük miatt. A mostani szokással ellenkezőleg némelyek ezeket is lusitánoknak nevezik. A kallaikosok a keleti oldalon szomszédosak az asturok népével C 153 és keltibérekkel, a többiek pedig a keltibérekkel. Hosszúsága kb. 3000 stadion, szélessége azonban sokkal kevesebb, s ez alkotja a keleti oldalát a szemben levő partig; a keleti rész magas és köves, az alatta elterülő föld azonban egészen a tengerig, néhány nem magas hegy kivételével, teljesen síkság. Ezért mondja Poseidónios, hogy Aristotelés helytelenül okolja a partvidéket az árapályokért; azt mondja ugyanis, hogy a tengernek azért van árapálya, mert a partok magasak és sziklásak, s a hullámokat keményen fogadják és dobják vissza. Ibéria partvidéke ugyanis éppen ellenkezőleg legnagyobb részben homokos és alacsony, s ezt helyesen is mondja.

4. Az említett ország tehát gazdag, s nagy és kicsiny folyók szelik keresztül, amelyek mind a keleti részek felől folynak párhuzamosan a Tagossal; a legtöbbje hajózható is fölfelé, s igen nagy az aranypor tartalmuk. A Tagos utáni folyók közül a legismertebb a Munda és a Vakua⁴², mindkettőn föl is lehet egy kissé hajózni; ezek után a Durios, amely messziről folyik ide, s Numantiát is érinti, s a keltibérek és vakkaiosok sok más városát is, s nagy hajókkal is föl lehet rajta hajózni mintegy 800 stadionnyira. Azután még egyéb folyók is következnek ezek után, így a Léthé⁴³, amelyet némelyek Limaiának, mások Beliónnak neveznek; ez is a keltibérektől és vakkaiosoktól folyik erre, valamint az utána következő Bainis is (némelyek Miniosnak⁴⁴ mondják), a legeslegnagyobb a lusitániai folyók között, s ez is hajózható mintegy 800 stadionnyira. Poseidónios azonban azt állítja, hogy a kantaberek vidékén ered, torkolata előtt egy sziget van és két védőgát kikötőhelyekkel. Dicséretet érdemel e folyóknak az a tulajdonságuk, hogy magas partjaik vannak és alkalmasak arra, hogy a tenger áramlását befogadják medrükbe, úgy hogy nem öntenek ki, és nem árasztják el a síkságokat. Ez utóbbi volt Brutus hadjáratának a határvonala, tovább azonban még számos más, az említettekkel párhuzamos folyó van.

5. Legvégül laknak az artabrosok a Nerion hegyfok körül, amely a nyugati és északi oldal határpontja. Körülötte kelták (is) laknak, az Anas vidékiek rokonai. Azt beszélnek ugyanis, hogy ezek a turdulokkal együtt hadat vezettek oda, de a Limaia folyón való átkelés után szétváltak, miután azon-

C 154 ban a szétszakadáshoz még vezérük elvesztése is hozzájárult, szétszédve ott maradtak; erről nevezték el a folyót is Léthének. Az artabrosoknak sok városuk épült az öbölben, amelyet az arra hajózó és ott kikötő hajósok az artabrosok kikötőjének neveznek. A mostaniak az artabrosokat arotrebáknak nevezik. A Tagos és az artabrosok közötti területen mintegy 30 néptörzs lakik, bár földjük terményekben, állatokban, arany, ezüst és hasonló ércek tömegében igen gazdag, mégis a legtöbbjük a földművelő élettel felhagyva, rablásban és állandó háborúskodásban töltötte életét, mind egymással, mind szomszédaikkal hadakozva a Tagos másik partján, míg ennek a rómaiak véget nem vetettek, amennyiben leverték őket, s legtöbb városukat faluvá tették, némelyeket pedig még jobban benépesítettek gyarmatosokkal. A törvénytelenység kezdeményezői természetesen a hegyilakók voltak; minthogy ugyanis sovány vidéken laktak, s csak keveset tudtak termelni, a másokéra vágyódtak, ezek pedig, miközben azok ellen védekeztek, kénytelenek voltak félbehagyni a saját dolgaikat, s így a földművelés helyett ezek is csak háborúskodtak, és így történt, hogy a nem gondozott és a megfelelő javakat nem termő földön rablók laktak.

6. A lusitánok a hírek szerint ügyes lesvetők és fürkészők, gyors és könnyű mozgásúak, csapataik felvonultatásában nem nehézkesek, két láb átmérőjű pajzsuk van, amely elől öblös és szíjakon függ, sem kapocs, sem fogantyú nincs rajta... azonkívül van törük vagy késük. Nagyobb részüknek vászonpáncéljuk, egynéhánynak láncpáncélja és hármassisakforgója van, másoknak pedig bőrsisakjuk, a gyalogosoknak lábvértjeik is vannak, mindegyik több hajítódárdát is hord, némelyek lándzsát is használnak; lándzsáik érchegyűek. Mondják, hogy a Durios folyó mellett lakók némelyike spártai életmódot folytat, amennyiben (naponta) kétszer is bekenik magukat és izzasztó fürdőt vesznek áttüzesített kövek alkalmazásával, hideg vízben fürödnek és egyszer étkeznek tisztán és egyszerűen. A lusitánok gyakran mutatnak be áldozatot, a belső részeket megszemlélik, de nem vágják ki; az oldalereket megvizsgálják és kitapogatással jósólnak. A foglyul ejtettek belső részeiből is jósólnak, miközben köpenyekkel borítják be őket, azután, amikor a pap kivágta a belső részeket, először áldozatuk elestéből jósólnak. A foglyok jobb kezét levágják és fölajánlják az isteneknek.

C 155 7. A hegyilakók mind egyszerű, vízivó, földön alvó emberek, hajukat asszonyok módjára hosszúra növesztik, homlokukat körülkötik és úgy harcolnak. Legtöbbnyire kecskehúst esznek, Arésnek is kecskét áldoznak, meg foglyokat és lovakat; mindenféle nagy áldozatot is mutatnak be hellén módra. Mint Pindaros mondja: mindenből 100-at áldozni. Rendeznek gimnasztikai, nehézfegyveres- és löversenyeket ökölvívással, futással, távolra

hajítással és csapatharcokkal. A hegyilakók az év $\frac{2}{3}$ részében tölgyemakkon élnek; ezt ugyanis megszáritják és összetörik, azután megőrlik és kenyeret készítenek belőle, hogy eltegyék egy időre. Sört is isznak; borban szűkölködnek, ami pedig terem, azt rokonaikkal a lakomákon gyorsan elfogyasztják; olaj helyett vajot használnak. A falak mellett körös-körül elhelyezett padokon ülve étkeznek; kor és rang szerint helyezkednek el, az ételt körbe hordják. Faedényeket használnak mint a kelták. Ivás alkalmával fuvola és trombita hangjaira körtáncot járnak, miközben fölugrálnak, meg leguggolnak; Bastétániában a nők a férfakkal együtt táncolnak, egymás kezét fogva. Mindnyájan feketébe öltöznek, többnyire köpenyekbe s ezekben feküsznek a szalmán; a nők azonban alsóruhában és virágdíszítésű felsőruhában járnak. Pénz helyett a nagyon bent lakók az árucserét használják vagy levágott ezüstlemez darabokat adnak. A halálra ítélteteket letaszítják a szikláról, az apagyilkosokat pedig a határokon vagy a folyókon kívül megkövezik. Úgy nőszülnek, mint a hellének. A betegeket mint hajdan az assyrok, kiteszik az utakra, hogy tanácsot kapjanak azoktól, akik a betegségen már átestek. Brutusig a kiöntéseken és mocsarakon bőrcsónakokon közlekedtek, most már az egy fatörzsből kivágtak is ritkák. A só bíborszínű, megőrölve azonban fehér. Ilyen a hegyilakók élete, mint már mondtam, de az Ibéria északi határán élőket értem, a kallaikosokat, asturokat, kantabereket a vaskónokig és a Pyrénéig, mert valamennyiük életmódja egyforma. Nem akarok azonban még több névvel előhozakodni, mert nem szeretem a leírásukkal járó fáradságot, hacsak valakinek különös kedve nem telik abban, hogy pleutaurosokat, bardyétákat, allotrixokat s ezeknél még hitványabb és jelentéktelenebb neveket halljon.

8. Durvaságuk és vadságuk nem egyedül a háborúskodás következménye, hanem a nagy messzeségé is; a hozzájuk vezető hajó- és országút ugyanis hosszú, s minthogy másokkal nem érintkeznek, társas és emberszerető vonásaikat elvesztették. Most mégis kevésbé szenvednek ebben a béke és a C 156 rómaiak bejövetele miatt, akiknek azonban ebben kevésbé van részük, féltelenebbek és vadabbak. Minthogy ily nagy egyeseknél mind a vidéknek, mind a hegyeknek nyomorúságos volta, természetes, hogy ez a neveletlenség csak növekszik. Most azonban, amint már említettem, a háborúskodás teljesen szünetel; a kantabereket ugyanis és szomszédaikat, akik legjobban ragaszkodtak a rabló élethez, Augustus Caesar legyőzte és ahelyett, hogy a rómaiak szövetségeseit pusztítanák, most a rómaiak érdekében harcolnak mind a kóniakosok, mind az Ibér forrásvidéken lakó pléntuisok. Utóda, Tiberius, az Augustus Caesar által erre kijelölt 3 légiónyi hadsereget erre a vidékre helyezte, és sikerült némely részüket nemcsak békéssé, hanem már polgáriasultabbá is tennie.

IV.

1. Hátra van még Ibériának felénk néző partvidéke az Oszlopoktól a Pyrénéig, s az ezen belül levő belső vidék; szélessége változó, a hosszúsága valamivel több 4000 stadionnál, a tengerpart hosszúságát azonban még 2000 stadionnál is többnek mondják. Kalpétól, az Oszlopoknál levő hegytől⁴⁵ Új-Karthágóig állítólag 2200 stadion a távolság; ezt a partvidéket a bastétánok lakják, akiket bastuloknak is neveznek, részben pedig az óretánok. Innen az Ibériáig⁴⁶ kb. ugyanakkora a távolság (ezen a részen az edétánok laknak), az Ibértól a Pyrénéig és a Pompeius-emplékig 1600 stadion; itt még lakik egy kevés edétán, a többi részen meg az ún. indikétek vannak, akik négy törzsre oszlanak.

C 157 2. Részleteiben tekintve, ha Kalpétól elindulunk, egy sűrű és magas fákból álló erdőszélig borított hegyláncot találunk Bastétánián és Óretánián keresztül, amely a partvidéket elválasztja a beljebb eső területektől. Sok helyütt van itt is arany és egyéb érc. Ezen a partvidéken az első város Malaka⁴⁷, ugyanolyan távolságra Kalpétól, mint Gadeira; ez a piacuk a szemben levő parti nomádoknak, s nagy halszóó telepek is vannak ott. Némelyek ezt azonosnak tartják Mainakéval, amelyet nyugat felé mint a legmesszebbre levő phókisi várost említettünk, de nem azonos, az ugyanis távolabb van Kalpétól, romokban, de megőrizve egy hellén város nyomait. Malaka azonban közelebb van s phoinikai jellegű. Ezután következik az exitánok városa⁴⁸, amelyről a beszózott halakat is nevezik.

3. Ezután Abdéra⁴⁹ következik, szintén phoinikai alapítás. Ezeken a helyeken túl, a hegyvidéken látszik Odysseia, s benne Athéné temploma, amint Poseidónios, meg Artemidóros állítja, továbbá a myrleai Asklépiadás, aki Turdétániában végezte a grammatikát s az ottani népekről egy útleírást is adott ki. Ő azt állítja, hogy Athéné templomában pajzsok és hajódíszek vannak felaggatva Odysseus bolyongásának emlékéül. A kallaikosoknál meg Teukros harcos társai közül telepedtek le néhányan, és voltak ott városaik, amelyek egyikét Hellésnek, másikat pedig Amphilokhoinak nevezték, mintha Amphilokhos is ott halt volna meg, s társai is ott portyáztak volna egészen a vidék belsejéig. Szerinte azt is regélik, hogy néhányan Héraklés társai közül, valamint a messéniek közül Ibériába költöztek, hogy Kantabria egy részét a lakónok szállották meg, így mondja ez is, meg más is. Itt említik Okella⁵⁰ városát is, mint Okellásnak az alapítását, aki Anténórral és az ő gyermekeivel átment Italiába. Libyában némelyek, mint Artemidóros mondja, hitelt adva a gadeirai kereskedőknek, meg vannak győződve arról, hogy Maurusián túl a nyugati aithiopsok mellett levő népeket lótophagosoknak nevezik, minthogy lótophagosok, azaz valamilyen növényt és gyökeret,

italra azonban nincs szükségük, de az nincs is a víztelenség miatt, s ezek földje a Kyrénén túli vidékig terjed. Viszont ezenfelül azokat is lótophagosoknak nevezik, akik a kis Syrtis előtti egyik szigeten, a Méninxen⁵¹ laknak.

4. Senki sem csodálkozhatik azon, hogy a költő olyan módon adja elő Odysseus bolyongásait, hogy az Oszlopokon kívül az Atlanti-tengerre helyezi a róla mondottak nagy részét [mert a történeti adatok közel vannak az általa költött helyekhez és egyéb körülményekhez, úgy hogy nem tette valószínűtlenné a költeményt], sem azon nem lepődhet meg senki, ha némelyek hitelt adva éppen e történeti elbeszéléseknek és a költő nagy tudásának még a tudományos megállapításokhoz is igénybe vették Homéros költészetét, mint mallósi Kratés és még mások is. Némelyek azonban olyan szigorúan értelmezték az efféle kísérletet, hogy nemcsak a költőt rekesztették ki minden ilyen tudományból mintha ő kapás vagy kaszás volna, hanem még azokat is örülteknek nyilvánították, akik ilyenféle vizsgálódással foglalkoztak; az általuk mondottakra vonatkozólag védekezni vagy helyreigazítást vagy más ilyenfélét megkockáztatni egyetlen grammatikus vagy matematikus tudós sem merészkedett. És én mégis azt hiszem, hogy lehet C 158 séges ezeknek az állításoknak a nagy részét védeni, más részét bírálat tárgyává tenni, különösen azokat, amelyeket illetőleg Pytheas félrevezette a benne bízókat, akik nem ismerték sem a nyugati, sem az északi vidékeket az Ókeanos mellett. De hagyjuk ezeket, minthogy külön és hosszú magyarázatot igényelnek.

5. A helléneknek a barbárok közti bolyongására okul lehetne fölhozni, hogy kicsiny részekre és államokra szakadoztak, amelyek egymással önhittségük folytán összeköttetést nem tartottak fenn, úgy hogy ennek folytán a külső támadásokkal szemben gyengék voltak. Ez az önhittség azonban különösen erős volt az ibérek között, akiknél ehhez még hozzájárult természetes ravaszságuk és alattomoságuk; mert mint leselkedő és rabló életmódot folytató népek, csak kicsiny dolgokban voltak bátrak, nagy dolgokra azonban nem vállalkoztak, mert nem tettek szert nagy hatalomra és nagy szövetségekre. Ha ugyanis egymást segíteni akarták volna, sem a karthagóiaknak nem sikerült volna őket megtámadniuk s területük legnagyobb részét meghódítani, sem még előbb a tyrosiaknak, sem a keltáknak, akiket most keltibéreknek és bérónoknak neveznek, sem utánuk a rabló Viriathusnak és Sertoriusnak, sem a többieknek, akik még nagyobb hatalomra vágyakoztak. Még a rómaiaknak is, akik ezért az uralomért hosszú ideig harcoltak az ibérekkel, részenként és törzsenként, majd ezeket, majd azokat hódította meg, majdnem 200 esztendeig vagy még tovább is tartott, míg valamennyiüket alattvalóikká tették. Visszatérek azonban a leírásra.

6. Abdéra után Új-Karthagó következik, Hasdrubal alapítása, aki Hannibál atyja, Barkas után következett; ez a legkiemelkedőbb az e részen levő városok közül; ez ugyanis már fekvésénél fogva is erősség, másrészt jól megépített fallal, kikötőkkel, tóval és a már említett ezüstmányokkal dicsekedhet. Mind itt, mind a közeli helyeken nagyban folyik a halbeszázás; ez a legnagyobb kereskedelmi gócpont mind a belföldre irányuló tengeri szállítmányok részére, mind onnan a külföldre irányuló tengeri szállítmányok részére. Innen az Ibérig terjedő tengerpartnak kb. a közepén van a Sukrón⁵² folyó, ennek a torkolata és egy hasonló nevű város; a Malaka és a karthagói C 159 vidék fölött elhúzódnak a hegyláncokkal összefüggő hegységből ered, átlátható, majdnem párhuzamos az Ibérrel s valamivel közelebb van Karthagóhoz, mint az Ibérhez. A Sukrón folyó és Karthagó között három massaliai eredetű városka fekszik nem messze a folyótól; ezek közül a legismertebb Hémeros Kopeion, ahol a hegyfokon áll az ephesosi Artemisnek nagy tiszteletben álló temploma; ezt használta Sertorius hadikikötőül; fekvésénél fogva védett, kalózkodásra alkalmas s a tengerjárók már messziről láthatják. Dianionnak⁵³ meg Artemisionnak is nevezik, a közelben vannak bőséges vasbányái, továbbá a Planésia és Plumbaria⁵⁴ nevű szigetecskék, túlhan pedig egy kb. 400 stadion területű tengeri mocsár. Azután Héraklés szigete következik, de már Karthagó felé, amelyet Skombrariának⁵⁵ is neveznek az itt fogott skombri halakról, amelyekből a legjobb halétel készül; 24 stadionnyira van Karthagótól. Ha visszamegyünk a Sukrón másik oldalára, az Ibér torkolata felé van Saguntum⁵⁶, a zakynthosiak alapítása, amelynek a rómaiakkal kötött szerződés ellenére való elpusztításával Hannibal lángra lobbantotta a második pun háborút. Közeliében vannak Kherronésos, Oleastron és Kartalias városok, mindjárt az Ibéren való átjárásnál pedig Dertóssa⁵⁷ gyarmata. Az Ibér a kantabriai hegyekben ered, azután dél felé folyik egy nagy síkságon keresztül párhuzamosan a Pyrénéusokkal.

7. Az Ibér torkolata és a Pyrénéusok végső csúcsai között, ahol a Pompeius-émlék van felállítva, az első város Tarrakón⁵⁸, kikötő nélkül ugyan, de egy öbölben fekszik, s egyéb előnyökkel is elegendően rendelkezik, s most éppen olyan népes, mint Karthagó. A helytartók részére tartózkodási helyül nagyon alkalmas és mintegy fővárosa nemcsak az Ibéren inneni, hanem az azon túl fekvő nagy vidéknek is. A közelében levő Gymnésiái szigetek és Ebysos⁵⁹, mind tekintélyes szigetek, szintén bizonyítják a város előnyös fekvését. Eratosthenés szerint hajóállomása is volt, míg Artemidóros ezzel ellenkezőleg azt állítja, hogy még horgonykivetésre sem nagyon alkalmas.

8. Az egész partvidék az Oszlopoktól idáig, szűkében van a kikötőknek,

innen azonban már a többinek jó kikötői vannak és jó a vidék is, mint a leétánoké, mind a lartolaiétoké, meg a többi népé is egészen Emporionig.⁶⁰ Ez massaliai alapítás, mintegy 40 stadionnyira a Pyrénéusoktól és Ibéria és Keltika határától. Itt van Rhodé⁶¹ városka, az emporiták alapítása, C 160 melyek szerint azonban a rhodosiaké. Itt is, Emporionban is tisztelik az ephesosi Artemist; ennek az okát majd Massaliánál mondjuk el. Azelőtt az emporiták az előttük fekvő szigeten laktak, amelyet most Óvárosnak neveznek, most azonban a szárazföldön laknak. Kettős város ez, fallal elválasztva, mert régebben indikétek telepedtek ott le, akik, bár külön kormányzatuk volt, biztonság okából közös falat akartak a hellénekekkel, idővel azonban e két nép azonos alkotmány alapján egyesült, amely a barbár és hellén szokások vegyülete volt, mint az sok más helyen is történt.

9. Közelükben folyik egy folyó, amely a Pyrénéusokból ered, torkolata pedig kikötőül szolgál az emporitáknak. Jó takácsok az emporiták, a beljebb levő vidék részben jó, részben vizenövényekkel, haszontalan mocsári kákával van borítva s Kákamező a neve. A Pyrénéusok végső nyúlványai is lakottak egészen a Pompeius-émlékig, itt vezet át az út Ibériából az ún. túlsó Ibériába, főképpen Baitikába. Ez az út olykor megközelíti a tengert, olykor eltávolodik tőle, különösen a nyugati részeken: Tarrakón felé vonul a Pompeius-émléktől keresztül a Kákamezőn, a betereken s a latin nyelven Campus Juncariusnak nevezett síkságon, mert hát sok ánizs terem rajta; Tarrakóntól az Ibér kompjához Dertóssa városánál, innen Saguntumon és Setabison⁶² keresztül kissé eltér a tengertől s érinti az ún. Campus Spartariust; ez nagy és vízszegény terület, kötélfonásra alkalmas növényzetet terem olyan mennyiségben, hogy kivitel van belőle mindenfelé, különösen Italiába. Azelőtt nehéz és hosszú út vezetett e síkság és Egelesta között, most azonban ezt eltérítették a tengermenti vidékre, amely csak érinti ezt a síkságot, a Kákás mezőt, de mégis ugyanarra megy, mint azelőtt, Kastalón és Obulkón felé, amelyekben keresztül a legnagyobb kereskedelmi gócpontok felé, Kordybé és Gadeira felé vezet az út. Kordybétől Obulkón mintegy 300 stadionnyira van. A történetírók szerint Caesar 27 nap alatt érkezett Rómából Obulkónba az ottani táborba, amikor a mundai csatára készült.

10. Az Oszlopoktól egészen az ibérek és kelták határáig ilyen a partvidék. C 161 Az ezen túl fekvő belföldet (a Pyrénéusok és az északi oldal közt levő területet értem egészen az asturokig) főképpen két hegység szeli át. Az egyik párhuzamos a Pyrénéusokkal, a kantaberektől indul ki, s a mi tengerünknel végződik; Idubedának nevezik. A másik a közepéről kiindulva nyugat felé húzódik, majd dél felé és az Oszlopok menti tengerpart felé fordul; ez kezdetben dombos és kopár, s átmegegy a Campus Spartariuson, azután egyesül a Karthagó és Malaka vidékén túl fekvő erdős hegységgel; a neve

Orospeda. A Pyréné és az Idubeda között folyik az Ibér, párhuzamosan mindkét hegylánccal, bő vizét részint az innen eredő folyókból, részint egyéb vizekből nyeri. Az Ibérnél van a Caesaraugusta nevű város és Kelsa⁶³ telepe, ahol köhíd vezet át a folyón. Többféle nép lakik ezen a vidéken, a legismertebbek az iakkétánok. Ez a terület közvetlen a Pyrénéusoknál kezdődik, majd kiterjed a síkságra, érintkezik az Ilerda és Oska⁶⁴ körüli vidékkel, amelyek már az ilergeták városai nem messzire az Ibértől. Sertorius Keltibériából való kiűzése után e városokban, meg a vaskónok Kalagúris⁶⁵ nevű városában és a tengerparton Tarrakónnál és Hémeroskopeionnál vívta utolsó csatáját, s Oskában halt meg. És Ilerdánál szenvedtek vereséget később az isteni Caesartól Pompeius vezérei, Aphranius és Petreius. Ilerda az Ibértől, amint nyugat felé haladunk, 160 stadionnyira van, Tarrakóntól pedig déli irányban 460 stadionnyira, Oskától meg északi irányban 540 stadionnyira. Ezeken a részeken vezet át az út Tarrakónból a Pompelon⁶⁶ vidéki vaskónokhoz, akik már az óceán közelében laknak, s magába az óceán mellett fekvő Oiasón⁶⁷ városába, s ez az út 2400 stadion hosszúságú éppen Aquitania és Ibéria határáig. Sertorius egykor az iakkétánok területén harcolt Pompeius ellen, később pedig Pompeius fia, Sextus, Caesar vezérei ellen. Az iakkétánokon túl észak felé a vaskón nép lakik, ott van Pompelón városa, mintha Pompéiopolis volna a neve.

C 162 11. Magát a Pyrénéi-hegységnek ibériai oldalát minden féle fajta és örökzöld fából álló erdők borítják, a kelta oldal azonban kopár, de közben lakhatásra nagyon alkalmas völgyek vannak. Azok nagyobb részben az ibériai eredetű karpétánok birtokában vannak; ezeknél készülnek a kantabriaival vetekedő kitűnő sonkák, ami jelentékeny jövedelmet hoz az embereknek.

12. Az Idubedán túl mindjárt Keltibéria jön, nagy és egyenetlen terület, nagyobb része zord és folyóvizektől öntözött; keresztül folyik ugyanis rajta az Anas, a Tagos és azután a Keltibériában eredő egyéb folyók, amelyek legnagyobb részben a nyugati tengerbe ömlenek. Ezek közül a Durios Numantia és Serguntia⁶⁸ mellett folyik el, az Orospedából eredő Baitis meg Órétánián keresztül Baitikába folyik. A keltibérek északi vidékén a bérónok laknak, tőszomszédai a kantaber koniskosoknak, maguk is kelta eredetű bevándorlók. Fővárosuk Varia⁶⁹ az Ibér átjárójánál fekszik; határosak a bardyétákkal is, akiket a mostaniak bardulosoknak neveznek. A nyugati részen néhány astur, kallaikos, vakkaios, továbbá vettón és karpétán törzs lakik, délen pedig az órétánok s mindazok a bastétánok és erdétánok, akik az Orospeda vidékén laknak, keletre pedig az Idubeda van.

13. A négy részre oszló keltibérek közül leghatalmasabbak a főképpen keleten és délen lakó aruakosok, akik a karpétánokkal s a Tagos forrásvidékével érintkeznek; legnevezetesebb városuk Numantia. Vitézségüket

megmutatták a rómaiakkal viselt 20 éves keltibér háborúban. Sok hadseregük semmisült meg vezéreikkel együtt, végül pedig a numantiaiak egészen az éhenhalásig állották az ostromot, azoknak a keveseknek a kivételével, akik átadták a falakat. Keleten vannak lusónok is, akik szintén érintik a Tagos forrásvidékét. Az aruakosoké még Segéda és Pallantia⁷⁰ városa is. Numantia Caesaraugustától, amely mint említettük, az Ibér mellett épült, 800 stadionnyira van. A keltibérek városa még Segobriga és Bilbilis,⁷¹ ezek körül háborúskodott Metellus és Sertorius. Polybios, miután bejárta a vakkaiosok és keltibérek népeit és helységeit, a többi városhoz még Segessamát és Interkatíát⁷² is hozzáveszi. Poseidónios említi, hogy Marcus Marcellus Keltibériából 600 talentum adót hajtott be, ami bizonyosság arra, hogy a keltibérek sokan és gazdagok voltak, bár a lakóföldjük nem nagyon termékeny. Polybiosnak arra az állítására, hogy Tiberius Gracchus 300 vá- C 163 rosukat pusztította el, tréfásan megjegyzi, hogy ezzel persze hízelgett Gracchusnak, amennyiben városoknak mondotta az erődöket, amint ez a diadalmenetek tartásánál szokásos. És ezt talán nem is alaptalanul mondja; a hadvezérek és történetírók ugyanis, miközben szépíteni akarják az eseményeket, könnyen megkockáztatnak efféle valótlan állítást, amint véleményem szerint ilyen valótlanosság azoknak az állítása is, akik azt mondják, hogy az ibéreknek több mint ezer városuk van, amennyiben a nagyobb falukat városoknak nevezik. Mert sem az ország természeti fekvése nem alkalmas a terméketlenség vagy nagy távolság és a vadság miatt sok város kialakítására, sem azok életmódja és foglalkozása nem utal ilyesmire (kivéve a mi tengerünk partvidékén lakókat); a falusi lakosok ugyanis vadak, az ibérek nagy része pedig ilyen; a városok ellenben szelídítőleg hatnak, de még ezek sem könnyen, ha az erdei lakosok a szomszédok kárára többségben vannak.

14. A keltibérek után dél felé az Orospeda hegységen és a Sukrón vidéken az edétánok laknak egészen Karthágóig, s a bastétánok és az órétánok majdnem egészen Malakáig.

15. Az ibérek úgyszólván valamennyien kis pajzsot és könnyű fegyvereket használnak, mivel rabló életmódot folytatnak, mint a fentiek szerint a lusitánok is, akik hajítódárdát, parittyát és kardot használnak, a gyalogos haderőhöz lovasság is csatlakozik, a lovakat pedig a hegymászásra és arra is betanították, hogy parancsszóra gyorsan letérdeljenek, amikor erre szükség volt. Sok őz és vadló van Ibériában. Itt-ott a mocsarak telve vannak madarakkal, hattyúkkal és más hasonlókkal, sok a túzok is. A folyókban hódok tanyáznak, de az itteni hódzsírnak nincs olyan gyógyító ereje, mint a pontosinak; a pontosinak ugyanis különös gyógyhatása van, mint sok egyéb dolognak is. Poseidónios pl. azt mondja, hogy csak a kyprosi réz ad

gálmát, rézgálicot és spódiumot. Ugyancsak Poseidónios szerint ibériai különösség, hogy a varjak feketék, s hogy a keltibérek lovai szürkések és ha Ibéria külső részeibe kerülnek, színüket megváltoztatják. Hasonlók a parthusok lovaihoz, mert gyorsabb és ügyesebb futók, mint más lovak.

C 164 16. Nagy mennyiségben vannak ott festőgyökerek is. Olajfában, szőlőben, fügében, s egyéb hasonló növényekben a mi tengerünk ibériai partvidéke mind-mind bővelkedik, még a külső tengerpart nagy része is, az északi azonban nélküli ezeket a hideg miatt, a többi meg főként az emberek nemtörődömsége miatt és azért, mert életmódjukat rossz szokásból nem az élet kellemessége, hanem a szükség és az állati vágy irányítja, hacsak valaki helyes életmódnak nem tartja azt, hogy a víztartókban sokáig tartogatót vízelettel mosakodnak, s mind maguk, mind asszonyaik azzal mossák fogukat; ezt teszik állítólag a kantaberek és szomszédaik. Mind ez, mind a földönalvás közös tulajdonságuk az ibéreknek és keltáknak. Némelyek azt állítják, hogy a kallaikosoknak nincsenek isteneik, a keltibérek és északi szomszédaik viszont valami névtelen istennek áldoznak holdtöltekor a kapuk előtt, s egész családjukkal ott táncolnak és éjjeli ünnepet tartanak. A vettónok meg, amikor először kerültek a rómaiak táborába, amint egy-némelyik centuriót az úton sétálgatva föl s alá járni látták, tébolyultnak vélték s a sátrakhöz vezető útra vezették őket, mert szerintük vagy nyugodtan ülve kell maradni, vagy harcolni.

C 165 17. Barbár jelenségnek tekinthetjük némely asszonyok divatját is, amelyet Artemidóros említ. Ő ugyanis elmondja, hogy ezek néhol vas nyakkötőket hordanak a fejük fölött visszahajló és homlokuk előtt jól kinyúló horgokkal, e horgokra aztán, ha nekik úgy tetszik, lebocsátják fátyolukat, úgy hogy az kifeszítve árnyékot vet az arcukra, s ezt ők dísznek tartják; másutt féldob alakú főkötőt viselnek, amely körülveszi nyakszirtjüket, s egészen fülcimpájukig fogja fejüket s magasságban és szélességben kissé visszahajlik. Némelyek fejük elő részén annyira kitépik a hajukat, hogy még homlokuk is jobban fénylik, mások egy lányi oszlopocskát tesznek a fejükre, s azt hajjukkal körülfogják, azután beborítják fekete fátyollal. E furcsaságokon kívül még általában sokat láttak és sokfélélt meséltek minden ibériai népről, különösen pedig az északiakról, nemcsak vitézségüket, hanem durvaságukat és állatias érzéketlenségüket illetőleg is. A kantabriai háborúban az anyák megölték gyermekeiket, mielőtt fogságba kerültek, egy gyermek pedig fegyverhez jutva atyjának parancsára megölte fogságba esett szüleit és testvéreit mind, egy asszony meg fogolytársait. Egyikük C 165 pedig, amikor részeket közé hívták, a máglyára vetette magát. E szokásaik közösek a kelta, thrák és skytha népekkel, közös azonban az is, ami a férfiak és nők vitézségére vonatkozik. A nők művelik a földet, s ha szülésre kerül

a sor, a férfiakat fektetik le maguk helyett s kiszolgálják őket; ha munka közben történik a szülés, gyakran ők maguk mossák meg és pólyálják be (a csecsemőt) valami pataknál. Poseidónios említi, hogy Liguriában egyik barátja, a massaliai Kharmoléon beszélte el neki, hogy egyszer vegyest fogadott fel ásásra férfiakat és nőket, s amikor az egyik asszonyra rájött a vajúdás, egy kissé eltávolodott a munkahelytől, a szülés után pedig ismét visszatért munkahelyére, hogy el ne veszítse a napszámot, mikor pedig ő észrevette, hogy a nőnek nehezeze esik a munka, előbb ugyan nem tudta az okát, de később megtudva, megadta neki a napszámot s elbocsátotta, az asszony pedig gyermekét kivitte egy forráshoz, megmosta és bepólyálta abba, ami éppen nála volt, s épségben hazavitte.

18. Nem megy különlegesség számba az ibéreknél az sem, ha ketten ülnek egy lovon; a csatában azonban az egyik gyalogosan harcol. Nem ritkaság az egerek elszaporodása, amitől gyakran pestises megbetegedések származnak. Megtörtént Kantabriában, hogy a rómaiak bért fizettek azoknak, akik bizonyos meghatározott számú egeret elpusztítottak, s így is csak nehezen szabadultak meg az egerektől; hozzájárult ehhez még a gabonahiány és más ilyen nehézség is; a rossz utak miatt nagy ügyel-bajjal szállították az élelmet Aquitaniából. A kantaberek esztelenségéről beszélnek, hogy a keresztre feszített foglyok győzelmi dalt énekeltek. Az ilyen szokások tehát bizonyos vadság jelei lehetnek, a következő azonban talán kevésbé vall polgáriasságra, de azért nem vad szokás, az ti., hogy a kantabereknél a férfiak visznek hozományt az asszonyoknak, a leányok a vagyon örökösei, s ezek házassítják ki fivéreiket. Itt ugyanis némileg nőuralom van, ez pedig egyáltalában nem mutat polgáriasságra. Ibériai szokás az is, hogy fájdalom nélkül ölő mérget tartanak maguknál, amelyet egy zellerhez hasonló növényből készítenek, úgyhogy szükség esetén kéznél van, és hogy fölládozzák magukat azokért, akikkel baráti viszonyban vannak, azaz meghalnak értük.

19. Némelyek szerint ez az ország, amint mi is mondtuk, négy részre oszlik, mások szerint ötre. Lehetetlenség azonban ezt pontosan megállapítanunk a változások és az egyes vidékek földerítetlensége következtében. C 166 Az ismert és nevezetes országokban ugyanis ismeretesek a vándorlások, a terület felosztásai, a nevek változásai, és más hasonló ok, mert sokan beszélnek róluk, különösen a hellének, de a barbár, messze fekvő kis területen és szétszórtan élő népekről szóló tudósítások sem nem biztosak, sem nem elégségesek; még kevesebbet tudunk azokról a népekről, amelyek távol laknak a hellénektől. A római történetírók utánozzák ugyan a helléneket, de nem túlságosan; amit ugyanis mondanak, a hellénektől veszik át, bennük magukban azonban kisebb a tudásszomj, úgyhogy amikor amazok értesülései fogyatékosak, ezeknél sem igen találunk érdemleges kiegészítést,

különben is a legnevezetesebb szerzők legnagyobbbrészt úgy is hellenek. A régebbiek ugyanis a Rhódanoson és a galliai öböl által bezárt földszoroson túl levő egész területet Ibériának nevezték, a mostaniak azonban a Pyrénéusokat tették meg határnak, s így ugyanazt a területet egyaránt nevezik Ibériának és Hispaniának. Némelyek csak az Ibéren belül levő részt nevezték Ibériának, a még előbbiek pedig ezeket iglétáknak nevezték, akik nem nagy területen laktak, mint a myrleai Asklépiadás mondja. A rómaiak pedig, akik az egészet egyaránt nevezik Ibériának, meg Hispaniának is, az egyik részét külsőnek, a másikat belsőnek mondták, egyszer így, máskor úgy osztják fel, a körülmények szerint állapítva meg a kormányzati formát.

20. Most, amikor a tartományok részint a római nép és a szenátus, részint az uralkodó alá vannak rendelve, Baitika a nép alá tartozik és praetor van odaküldve quaestorral és legatussal; ennek keleti határát Kastalón közelében állapították meg. A többi rész Caesaré; ő két helytartót küld oda, egy praetorit és egy consulit; a praetori, aki mellett egy legatus is van, igazságot szolgáltat a Baitika melletti lysitánoknak, akiknek földje egészen a Duriosig s annak torkolatáig terjed; ezt az országot jelenleg is így nevezik. Itt van Augusta Emerita is. A többi pedig (s ez Ibériának a túlnyomó része) egy consuli helytartónak van alárendelve, akinek mintegy 3 légiónyi tekintélyes hadserege és 3 legatusa van, akik közül az egyik a Durioson túl levő egész északi területet őrzi, amelyet azelőtt Lysitaniának, most Kallaikának neveznek, ezekhez csatlakoznak az északi részek az asturokkal és kantaberekkel. Asturián keresztül folyik a Melsos folyó s attól nem messzire van Noiga⁷³ városa, közelében az óceán kiöntése, amely elválasztja az asturokat a kantaberektől. A további hegyvidéket a Pyrénéig a második legatus igazgatja, a másik légióval. A harmadik a beljebb levő területeket kormányozza s rendben tartja a már meghódolt, szelíd és itáliai módra tógában járó népeket. Ezek a keltibérek és az Ibér közelében kétoldalt egészen a tengerpartig lakó népek. A helytartó maga a tengerparti részekben telel, főképpen Karthágóban és Tarrakónban, igazságot szolgáltatva, nyáron pedig körutat tesz, mindig azt fürkészve, hogy hol milyen közbelépésre van szükség. Vannak caesari felügyelők is, lovagrendi férfiak, akik a katonák közt kiosztják az ellátásukhoz szükséges utánpótlást.

V.

1. Az Ibéria előtti szigetek közül a két Pityussa és a két Gymnésia (ezeket Baliaroknak is nevezik) a Tarrakón és Sukrón közti partvidék előtt fekszik, ahol Sagantum van. A Pityussák a nyíltabb tengeren vannak s nyugatra

esnek a Gymnésiáktól. Az egyiknek a neve Ebusos⁷⁴, rajta a hasonló nevű várossal, a sziget kerülete 400 stadion, szélessége és hosszúsága egyenlő; közelében van az elhagyatott és sokkal kisebb Ophiussa.⁷⁵ A Gymnésiák közül a nagyobbikon két város van: Palma és Polentia⁷⁶; Polentia keletre, a másik nyugatra. A sziget hosszúsága alig kevesebb 600 stadionnál, szélessége pedig 200-nál. Artemidóros a szélességét is, meg a hosszúságát is kétszer akkorának mondtotta. A kisebbik sziget kb. 270 stadionnyira van Polentiától; nagyság tekintetében ugyan messze elmarad a nagyobbiktól, de értékre nézve semmivel sem rosszabb, mert mindkettő termékeny, jó kikötők vannak, de ezek a bejáratuknál sziklásak, úgyhogy a behajózáskor vigyázatra van szükség. A talaj kiválósága miatt a lakosok is békés természetűek, mint Ebusos lakosai. Amikor néhány gonosztevő szövetséget kötött a tengeri rablókkal, mindannyiukat érte a vád, s Metellus Baliaricus⁷⁷ vonult ellenük, aki a városokat is alapította. Ugyancsak földjük kiválósága miatt támadásoknak voltak kitéve, s bár békés természetűek, mégis a legjobb parittyásokká lettek, és ezt, mint mondják, különösen azóta gyakorolták, mióta a phoinikiiaiak elfoglalták a szigeteteket. Állítólag ezek öltöztették először az embereket széles szegélyű khitónokba... öv nélkül C 168 mentek a harcba kezükön egy pajzzsal, s égetett, ritkán kis vasheggyel ellátott hajítódárdával. A fejük körül pedig 3 szittyóból (a szittyó valami kákaféle, amelyből köteleket fonnak; Philétas a Herméneia c. költeményében ezt mondja:

Nézni se jó, a khitónjuk telve pizsokkal, a vékony
Csípőjüket hitvány kákakötél övezi,

mint aki kákával van övezve), szörből vagy húrból font parittyát visznek, a hosszú szíjút a messzedobásra, a rövid szíjút a közeldobásra és a közepes hosszúságút a közepes távolságra. Úgy gyakorolták magukat gyermekkoruktól fogva a parittyázásban, hogy a gyermekeknek csak akkor adtak kenyeret, ha a célt a parittyával eltalálták. Éppen ezért Metellus, mikor a szigetek felé hajózott, bőröket feszítettett ki a fedélzeten védelmül a parittyák ellen; 3000 római gyarmatost vitt oda Ibériából.

2. A földnek a termékenységéhez még az is hozzájárul, hogy kártékony állatot alig találni, mert még a tengeri nyulak sem belföldi eredetűek, hanem a túlsó partról hozott be valaki egy hímet és egy nőtényt, s így szaporodtak el, s mindjárt kezdetben olyan mértékben, hogy a házakat és fákat is aláásták és mint mondták, az ott élők kénytelenek voltak a rómaiakhoz folyamodni. Most azonban a vadászatban való ügyességük nem engedi e csapást elhatalmasodni, hanem a tulajdonosok jól hasznosítják a földet.

C 169 3. Ezek a szigetek vannak az ún. Héraklés Oszlopán belül. Ezek mellett van azonban még két szigetcscske, amelyek egyikét Héra szigetének nevezik; némelyek éppen ezeket nevezik Oszlopoknak. Az Oszlopokon kívül van Gadeira, amelyről csak annyit említettünk, hogy Kalpétól 750 stadionnyira van, a Baitis torkolatának közelében fekszik, és sok mendemonda van róla. Ennek lakói járatnak ugyanis legtöbb és legnagyobb hajót, mind a mi tengerünkön, mind a külsőn, bár nem nagy szigeten laknak és a szemben levő parton sincs nagy területük, sem más szigetekben nem bővelkednek, hanem többnyire a tengeren laknak, s csak kevesen ülnek otthon, vagy tartózkodnak Rómában. Nagyság tekintetében Rómán kívül aligha marad más város mögött; hallottam ugyanis, hogy a mi időnkbeli egyik census alkalmával 500 gadeirai lovagot jegyeztek be, amennyit egyetlen itáliai városban sem Patavium kivételével. Bár ennyien vannak, szigetük hosszúsága nem sokkal nagyobb 100 stadionnál, szélessége pedig itt-ott csak egy stadionnyi. Városuk kezdetben egészen kicsi volt, a gadeirai Balbus⁷⁸ azonban, a triumphator, hozzáépítette az ún. újvárost, a kettőből pedig Didymé lett, amelynek kerülete nem több 20 stadionnál, s mégsem szűk, mert csak kevesen tartózkodnak benne, mivel többnyire mindnyájan a tengeren élnek, némelyek viszont a szemben levő partokon, főképpen az előtte fekvő kis szigeten laknak annak termékenysége miatt, amelyet a helynek megörülve mintegy Didymé ellenlásasává fejlesztettek. Aránylag kevesen laknak itt is, meg a kikötőben is, amelyet Balbus építtetett nekik a szárazföld szemben levő partján. A város a sziget nyugati részén fekszik, a végén pedig a kis sziget mellett Kronos temploma van, Héraklés temploma pedig a másik részen kelet felé néz, ahol a sziget legjobban megközelíti a szárazföldet alig egy stadionnyi tengerszorost hagyva. Azt is mondják, hogy a várostól 12 mérföldre van a templom, ugyanannyinak véve a mérföldek számát, mint Héraklés hőstetteit, pedig távolabb van, majdnem annyira, mint amekkora a sziget hosszúsága, a sziget hosszúsága pedig a nyugatról keletre való kiterjedése.

4. Úgy látszik, hogy Pherekydés Erytheiát mondja Gadeirának, amelyhez a Géryonésről szóló rege fűződik, mások pedig a város mellett elnyúló s egy stadionnyi tengerszorossal elválasztott szigetet nevezik így, ennek jó legelőjéről, minthogy az ott legelő állatok teje nem ereszt savót. Sajt készítés alkalmával zsírossága miatt sok vízzel keverik; az állat 50 napon belül megfullad, ha eret nem vágnak rajta. Pedig a fű, amelyet legelnek, száraz, de nem nagyon hizlal. Úgy sejtik, hogy ebből alakult a Géryonés nyájairól szóló rege. . . közösen lakják az egész tengerpartot.

5. A Gadeira alapításáról szóló elbeszélésükben a gadeiraiak megemlékeznek egy jóslatról, amely a tyrosiaknak meghagyta, hogy Héraklés Oszlopáig

vezessenek gyarmatosokat; amikor a vidék megszemlélésére kiküldöttek C 170 a kalpéi szoroshoz érkeztek, abban a hiszemben, hogy a szorost alkotó hegyfokok a lakott földnek és Héraklés hadjáratának a határait alkotják, és hogy éppen ezeket nevezi a jóslat is Oszlopoknak, kikötöttek egy helyen a szoroson belül, ahol most az exitánok városa van, mikor azonban itt az áldozatok nem mutatkoztak kedvezőknek, ismét visszahajóztak. A később kiküldöttek tovább mentek a szoroson túl 1500 stadionnyira az ibériai Onoba városával szemben fekvő és Héraklésnek szentelt szigetig, s azon hiszemben, hogy itt vannak az Oszlopok, áldozatot mutattak be az istennek; minthogy azonban az áldozatok megint kedvezőtlenek voltak, ismét hazamentek. A harmadik menettel jövők azonban megalapították Gadeirát és fölépítették a templomot a sziget keleti részén, a várost pedig a nyugati részen. Ezért egyesek azt hitték, hogy a szoros hegyfokai az Oszlopok, mások, hogy Gadeira, némelyek szerint pedig azok még Gadeirán jóval túl vannak. Némelyek Kalpét és Abilyxet,⁷⁹ Libyának szemben fekvő hegycsúcsát tartották az Oszlopoknak; az utóbbiról Eratosthenés azt mondja, hogy Metagónionban egy nomád nép földjén van, mások meg a mindkettő közelében levő szigetcscskét, amelyek egyikét Héra szigetének nevezik. Artemidóros felemlíti ugyan Héra szigetét és az istennő templomát, de azt más valaminek mondja, s nem említi sem az Abilyx hegyet, sem a metagónioni népet. Egyesek ide helyezik a Planktai és Symplégades szigeteket, amennyiben ezeket tartják az Oszlopoknak, amelyeket Pindaros gadeirai kapuknak nevez, azt állítva, hogy ez volt Héraklés útjának végpontja. Dikaiarkhos, Eratosthenés, Polybios és a legtöbb hellén szerint is a szoros körül vannak az Oszlopok. Az ibérek és libyaiak azt mondják, hogy Gadeirában vannak, mert a szoros körüliek egyáltalában nem hasonlítanak oszlopokra. Mások szerint a gadeirai Héraklés-templomban levő 8 könyöknyi ércszobrok azok, amelyekre rá van írva a templom építésének költsége; miután ugyanis útjuk végeztével ide érkeztek és Héraklésnek áldozatot mutattak be, azt akarták elhíresztelni, hogy ez a földnek és a tengernek a határa. Ezt a véleményt Poseidónios is valószínűnek tartja, a jóslatot és a sok kiküldetést azonban phoinikiai hazugságnak. A kiküldetésekre vonatkozólag ugyan ki állíthatna valamit akár cáfolatként, akár bizonyágképpen, amikor egyik sem bizonyítható? Ha azonban azt mondják, hogy a szigetcscskék vagy a hegyek nem hasonlítanak oszlopokhoz, és kifejezetten oszlopoknál keresik a lakott földnek és Héraklés hadjáratának határait, abban van némi ésszerűség. Régi szokás volt ugyanis ilyenféle C 171 határokat állítani fel, mint ahogyan a rhégioniak felállították a szorosnál levő oszlopot, mint valami tornyot, s a Pelóros-torony szemben van ezzel az oszloppal; ugyanilyenek a philainosok ún. oltárai a Syrtisek közötti föld

közepe táján; és mint mondják, a korinthusi Isthmoson is állott azelőtt egy oszlop, amelyet közösen állítottak föl Peloponnészből való kiszorításuk után az Attikát Megarisszal együtt elfoglaló iónok és Peloponnésos elfoglalói, amennyiben a megarisi oldalára ezt írták: „Ez nem Peloponnésos, hanem Iónia”, a másik oldalára pedig, „Ez Peloponnésos, nem pedig Iónia”. Alexandros pedig indiai hadjáratának határaiul oltárokat állított Indiának azokon a részein, ahová legmesszebbre eljutott keleti irányban, utánozva ezzel Héraklést és Dionysost. Ez volt ugyanis a szokás.

6. Valószínű azonban, hogy a helyek is átveszik ugyanazt az elnevezést, különösen, ha az idő már eltüntette a megállapított határokat. A philainosok oltárai ugyanis már nincsenek meg, de a hely átvette az elnevezést. Azt mondják, hogy Indiában sem voltak láthatók sem Héraklés, sem Dionysos oszlopai, a makedónok mégis, amikor bizonyos helyeket emlegettek vagy mutogattak nekik, ahol valami nyomát találták a Dionysosról vagy Héraklésről beszélt dolgoknak, azt hitték, hogy azok oszlopok. Senki sem vonhatja kétségbe itt, hogy a régiek bizonyos emberi kézzel készített határokat, oltárokat, tornyokat vagy oszlopokat állítottak fel azon helyeken, amelyekhez legutoljára érkeztek, mint legszembetűnőbbekhez (legszembetűnőbbek a tengersizorok, a környező hegyek és szigetek a vidékek végső és kezdő határainak jelölésére), miután pedig az emberi kézzel készített emlékek elporladtak, ezeknek a nevét átvitték a helyre, akár a kis szigeteket, akár a tengersizorost alkotó hegyfokokat kívánták is így megnevezni. Azt ugyanis most már nehéz megállapítani, hogy melyikre kell alkalmazni azt az elnevezést, minthogy mindkettő oszlopokhoz hasonló. Hasonlóknak mondom, minthogy olyan helyeken vannak, amelyek világosan végső határokat jelölnek, amint a tengersizorost torkolatnak is mondják, mind ezt, mind sok mászt; a torkolat ugyanis behajózásakor kezdet, kihajózásakor vég. A torkolatban levő szigetek, amelyeknek jól megnevezhető jellegzetes alakjuk van, nem ügyetlenül hasonlíthatók oszlopokhoz, hasonlóképpen a tengersizorost alkotó hegyek, amelyek szintén olyanféleképpen emelkednek ki, C 172 mint a határkövek vagy oszlopok. Ily módon Pindaros is helyesen beszél gadeirai kapuról, ha úgy tekintjük, hogy az oszlopok a torkolatban vannak. Gadeira azonban nem olyan vidéken van, amely valamely végső pontot jelentene, hanem majdnem a közepén egy nagy öblös partvidéknek. Véleményem szerint kevésbé ésszerű az itteni Héraklés-templomban levő oszlopokra érteni ezt az elnevezést; minthogy ugyanis nem kereskedők, hanem hadvezérek használták először ezt az elnevezést, valószínű, hogy így terjedt tovább a hírneve, mint az indiai oszlopok esetében is. Különben ellene tanúskodik az emlegetett felírás is, amely nem szent alapításról, ha-

nem a költségek összegéről beszél. Héraklés oszlopainak ugyanis az ő nagy tetteinek emlékét kell hirdetniük, nem pedig a phoinikiaiak költségeit.

7. Polybios írja, hogy a gadeirai Héraklés-templomban van egy iható vizű forrás, amelynek vizéhez néhány lépcső vezet le, s itt az árapállal éppen ellenkező tünemény észlelhető, amennyiben vize a dagály alkalmával kiapad, az apály alkalmával pedig újból fölbuzog. Ennek okát a mélységből a föld felszínére törő légáramlásban látja, amelyet a tenger áradásai alkalmával a hullám elakaszt, s így elzárja szokásos kivezető útját, visszafordulva tehát befelé elzárja a forrás útjait, s így a víz elapadását okozza, ismét föl szabadulva azonban egyenesen tör előre s a forrás ereit is föl szabadítja, úgy hogy a víz is bőségesen bugyog elő. Artemidóros, amikor ezt cáfolja, s egyúttal Silanos történetíró véleményére hivatkozva a maga részéről magyarázni próbálja, szerintem semmi érdemlegeset nem mond, minthogy ezekhez sem ő, sem Silanos nem ért. Poseidónios pedig ezt az elbeszélést hazugságnak nyilvánítva azt állítja, hogy a Héraklés-templomban két forrás van, s a városban egy harmadik; a Héraklés-templombeli források közül a kisebbik, minthogy folyton merik belőle a vizet, még abban az órában kiapad, de amint abbahagyják a vízmerítést, ismét megtelik; a nagyobbikban, amelyből egész napon át hordják a vizet, szintén csökken a vízmenynyiség, mint minden más kútban, éjjel azonban, amikor nem hordják a vizet, megtelik; minthogy pedig az apály gyakran a megtelés idejére esik, a lakosok minden alap nélkül hinni kezdtek az ellentétes hatásban. Hogy tehát ez az elbeszélés hitelre talált, azt nemcsak ő említette, hanem mi is többször találkoztunk vele a különös dolgok között. Hallottuk, hogy vannak C 173 ott kutak, némelyek a város előtti kertekben, mások bent a városban, de mert vizük ihatatlan, a városban vízgyűjtő medencék vannak; hogy vajon e kutak közül valamelyik mutat-e olyan ellentétes működést, nem tudjuk, de ha így történik is, annak okát a nehezen magyarázható dolgok közé kell sorolni. Lehet ugyanis, hogy úgy van a dolog, amint Polybios írja. De az is lehetséges, hogy egyes vízerek kívülről átnedvesedve meglazulnak, s jobban megengedik a víznek oldalirányban való elfolyását, ahelyett, hogy a régi útján a forrásba nyomnák; ámde szükségképpen a tenger áramlása következtében nedvesednek át. Ha azonban, mint Athénodóros állítja, a dagály és apály jelensége hasonlít a be- és kilélegzéshez, lehetnek olyan folyóvizek, amelyek bizonyos utakon megtalálják természetes kiömléseiket a föld felszínére, s ezeket nevezzük forrásoknak, más utakon azonban lehúzódnak a tenger mélyébe s annak szintjét úgy fölemelik, hogy kiárad, amikor is mindez hasonló a kilélegzéshez, s ekkor elhagyják megszokott medrüket, majd ismét visszatérnek a megszokott medrükbe, amikor az (a tenger) is visszahúzódik.

8. Nem tudom, hogyan lehet az, hogy Poseidónios, aki egyéb tekintetben a phoinikiákat mint éles elméjű embereket mutatja be, itt inkább együgyűségüket ismerte meg, mint éleselméjűségüket. A nappal és az éjjel ugyanis a nap forgása szerint váltakozik, ami egyszer a föld alatt van, másszor a föld fölött látszik. Azt mondja, hogy az Ókeanos mozgása csillagszerű körmozgás és a holddal egyezően majd naponkénti, majd havonkénti, majd évenkénti a változása. Amikor ugyanis a hold egy csillagkép magasságnyira emelkedik a láthatár fölé, kezd a tenger dagadni s a szárazföldre ömleni észrevehetőleg egészen a délvonalig (való emelkedésig); amint azonban a csillag lefelé megy, a tenger lassanként ismét visszahúzódik, míg csak a lenyugvástól egy csillagképnyre nincs a hold; azután ugyanazon állapotban marad mindaddig, míg a hold maga is le nem nyugszik, sőt még tovább is, míg a föld alatt egy csillagképnyre nincs a látóhatártól, azután ismét emelkedik a föld alatti délvonalig, majd visszahúzódik addig, míg a hold kelet felé haladtában egy csillagképnyre nincs a látóhatártól, azután úgy marad, míg az egy csillagképnyre emelkedik a föld felett, és ismét kiárad a földre; ez szerinte a naponkénti körmozgás. A havonkénti pedig az, amikor újholdkor megkezdődnek a legnagyobb árapály-változások, azután a félholdig csökkennek, majd ismét növekednek holdtöltéig és ismét csökkennek a múló félholdig; azután jön a növekedés újholdig; a növekedések erősödnek időtartam és gyorsaság tekintetében is. Az évenkénti körmozgásról, mint mondja, a gadeiraiaktól értesült, akik szerint mind a visszahúzódások, mind a kiáramlások a nyári napforduló alkalmával növekednek legjobban. Ő azt következteti, hogy a nyári napfordulótól a napéjegyenlőségig csökkennek, a téli napfordulóig pedig növekednek, azután ismét csökkennek a tavaszi napéjegyenlőségig, azután növekednek a nyári napfordulóig. Minthogy ezek a körmozgások minden nap és éjjel ismétlődnek, ugyanis mindkét időszakban kétszer árad a tenger és kétszer húzódik vissza, mégpedig rendezetten a nappali és éjjeli időszaknak megfelelően, hogyan lehetséges az, hogy a kútnak megtelése gyakran egybeesik az apállyal, de a víz elapadása a dagálllyal nemigen? Vagy talán sokszor, de nem éppen annyiszor? Talán éppen annyiszor is történik, a gadeiraiak azonban ezt a naponként ismétlődő jelenséget nem képesek megfigyelni, de az évenként csak egyszer észlelhető jelenségből az évenkénti körmozgást meg tudják figyelni? Hogy azonban ő hisz nekik, ez világos abból, hogy ő is úgy következtet, hogy az apadások és az ismétlődő növekedések az egyik napfordulótól a másikig mennek végbe, onnan pedig ismét a visszahúzódások. Az sem valószínű, hogy bár jó megfigyelők voltak, a megtörténtekeket nem vették észre, a meg nem történtekeket azonban hitelt adtak.

9. Említi, hogy a Vörös-tenger vidékéről való Seleukos ezekben a jelen-

ségekben a csillagképek változásainak megfelelően bizonyos szabálytalanságot és szabályosságot állapít meg; amikor ugyanis a hold a napéjegyenlőségi csillagképeknél van, a jelenségek szabályszerűen következnek be, a fordulati csillagképeknél azonban szabálytalanság mutatkozik, mind a tömeg, mind a gyorsaság tekintetében, a többiek mindegyikénél pedig a közeledés szerint alakul a viszony. Maga mondja azonban, hogy bár nyári napfordulat alkalmával holdtöltekor több napot töltött Gadeirában Héraklés templomában, az évenkénti változásokat nem tudta észlelni. Ugyanazon hónapban újhold körül azonban Ilipánál, a Baitis folyó kiöntésénél nagy különbséget tapasztalt az előbbiekkal szemben, amelyek alkalmával még félig sem öntötte el a partokat, akkor pedig annyira kiáradt a víz, hogy az ottani katonák vizet mertek belőle (Ilipa a tengertől kb. 700 stadionnyira van); a tengermelléki síkságot 30 stadionnyira oly magasan borította el az áradat, hogy szigetek képződtek, s Héraklés templomának az alapzatát és a töltést, amely a gadeirai kikötő előtt fekszik, a saját mérése szerint nem egészen 10 könyöknyi magasságban borította a víz; ha most ennek a kétszeresét vesszük, az olykor bekövetkező árnövekedéseket illetőleg, még akkor sem kapunk világos képet arról, hogy milyen volt az áradás nagysága a síkságon. A hagyomány szerint ez a jelenség körös-körül az egész ókeanoszi partvidéken mindenütt észlelhető. Az Ibér folyóról azonban valami újat és sajtáságosat említ. Néhol ugyanis esőzés és havazás nélkül is kiárad, amikor az északi szelek erősebben fújnak, s ennek az a mocsár az oka, amelyen keresztülfolyik; a szelek ugyanis a mocsárvizet a folyó vizével együtt ki-felé sodorják.

10. Azt is meséli, hogy van Gadeirában egy fa, amelynek földig lehajló ágai és kard alakú levelei vannak, s ez utóbbiak hosszúsága gyakran egy könyöknyi, szélességük pedig 4 hüvelyk. Új-Karthágónál pedig egy fa a törzsén olyan kérget hajt, amelyből a legszebb szövetekeket készítik. Ami az ágak lehajlását illeti, a gadeiraihoz hasonlókat mi szintén ismerünk Egyiptomban, levelei azonban nem hasonlóak, s gyümölcse nincs, ennek pedig van, mint ő mondja. Kappadokiában is készítenek szövetekeket a töviséből, de nem fán nő a tövis, amelyből a kéreg fejlődik, hanem egy alacsony bokron. A gadeirai fáról még azt is mesélik, hogy ha az ágát letörik, tej folyik belőle, s ha a gyökerét megvágják, vörös nedv folyik belőle. Ennyit Gadeiráról.

11. A Kassiteris szigetek száma tíz, egymáshoz közel fekszenek, a mély tengerben az artaberek kikötőjétől északra; az egyik lakatlan, a többin azonban laknak, ruházatuk fekete köpeny, lábíggé érő khiton övvel a mell körül és bot; hasonlóak a tragédiák Poináihoz.⁸⁰ Többnyire nyájaikból élnek pásztor módra. Van náluk ón és ólom, ezekért és a bőrökért cserébe cserép-

C 176 edényeket, sőt és rézedényeket kapnak a kereskedőktől. Azelőtt csak a phoinikiaiak folytattak velük kereskedést Gadeirából, mindenki más előtt titkolva az utat; amikor egyszer a rómaiak követtek egy hajót, hogy megismerhessék e kereskedelmi telepeket, a hajósgazda vak gyűlöletében szándékosan zátonyra vezette a hajót s így követőit is ugyanabba a veszedelembé sodorta, maga azonban a hajóroncsra megmenekült, s jutalmul az államtól megkapta az elvesztett áruk értékét. A rómaiak azonban többszöri próbálkozás után kipuhatolták az utat, mikor pedig P. Crassus is áthajózott hozzájuk, s látta, hogy az érceket csekély mélységből ássák ki, s hogy ezek a békés természetű emberek csak szórakozásból hajóznak a tengeren, megmutatta ezt az utat azoknak, akik erre kíváncsiak voltak, bár tudvalevő, hogy ez a tenger nagyobb, mint az, amelyik Britanniót a kontinentstől elválasztja. Ibériáról és a hozzá tartozó szigetekről ez elég.

NEGYEDIK KÖNYV

I.

1. Most az Alpokon túl levő Keltika következik. Ennek alakját és nagyságát nagy vonásokban már előbb megrajzoltuk, most részletenként kell bemutatnunk. Némelyek három részre osztják: aquitánokra, belgákra és keltákra. Az aquitánok nemcsak nyelvre, hanem testalkatra is teljesen különbözök, jobban hasonlítanak az ibérekhez, mint a gallokhhoz. A többiek külsőre nézve gallok ugyan, de nem mind egynyelvűek, hanem némelyek kissé eltérő módon beszélnek. Államszervezetük és életmódjuk szintén különbözik egy kissé. Tehát aquitánoknak és keltáknak nevezték a Pyrénéusok közelében lakókat a Kemmenon hegységig. Már említettük ugyanis, hogy ezt a Keltikát nyugatról a Pyréné hegység határolja, amely mindkét oldalon érintkezik a tengerrel, a belsővel is, meg a külsővel is; keleten pedig a Rhénos, párhuzamosan a Pyrénéusokkal; az északi és a déli részeket egyik részen az Ókeanos veszi körül a Pyrénéusok északi hegyfokaitól a Rhénos torkolatáig, az ellenkező részen pedig a Massalia és Narbón¹ vidékén levő tenger és az Alpok, Liguriától kezdve a Rhénos forrásvidékéig. A Pyrénéusokkal derékszögben húzódik keresztül a síkság közepén a Kemmenon² hegység, s ennek a közepe táján végződik Lugdunon³ közelében; mintegy 2000 stadionnyira nyúlik. Aquitánoknak mondták azokat, akik a Pyrénéusoknak és a Kemmenonnak északi oldalán laknak a Garuna⁴ folyón belül egészen az Ókeanosig, keltáknak pedig azokat, akik a másik részeken, s a Massalia és Narbón vidéki tengernél laknak, s néhány alpesi hegyet is érintenek; belgáknak nevezték a többieket az Ókeanos mentén a Rhénos torkolatáig, s még egyes Rhénos és Alpok vidéki lakosokat. Így adta ezt elő az isteni Caesar is emlékirataiban. Augustus Caesar a négy részre osztáskor a keltákat a narbóni tartományba sorolta, aquitánoknak azokat tekintette, akiket amaz, de hozzájuk csatolt még a Garuna és Ligér⁵ folyó közt lakó 14 törzset, a többit meg két részre osztva az egyiket Lugdunonhoz csatolta a Rhénos felső folyásáig, a másikat a belgákhoz. A földrajzírónak be kell számolnia mindazokról, amelyek a természeti fekvés szerint vagy néprajzilag el vannak választva, ha éppen említésre érdemesek, amit azonban a vezérek kormányzás közben az alkalomnak

megfelelően gyakrabban változtatnak, elegendő csak nagyjában megemlíteni, a részletes leírást pedig másoknak kell átengedni.

2. Ezt az egész területet folyók szelik át, amelyek részint az Alpokból, részint a Kemmenonból és a Pyrénéusokból erednek, és amelyeknek egy része az Ókeanosba ömlik, más része pedig a mi tengerünkbe. A vidékek, amelyeken keresztülfolynak, legnagyobbbrészt síkságok és hajózható csatornáktól átszegdelt dombvidékek. A folyók olyan nagyszerű helyzetben vannak egymáshoz viszonyítva, hogy az árukat az egyik tengerből a másikba lehet szállítani, s a rakományt csak kis darabon kell szárazon vinni, s ott is könnyen lehet továbbítani, nagyobbbrészt pedig a folyókon részint föl-felé, részint lefelé hajózva. A Rhodanos⁶ ezenkívül még más szempontból is előnyös ugyanis, amint már mondtuk, a mi tengerünkbe ömlik, amely jobb a külsőnél, s annak a vidéknek a legáldottabb területén folyik keresztül. Az egész Narbónitis ugyanis ugyanazokat a terményeket adja, mint Italia. Ha északra és a Kemmenon hegység felé haladunk, olajfa és a fügefafa nem tenyészik többé, a többi azonban megterem. Ha még tovább megyünk, a szőlő már nehezen érik be. A többi része mind sok gabonát, kölest, makkot termel, és mindenféle háziállatot táplál, nincs terméketlen vidéke, ha csak mocsarak és erdőségek nem akadályozzák a termelést, ámbár itt is nagyobb a lakosok száma, mint szorgalma. Az asszonyok termékenyek és jó anyák, a férfiak azonban inkább harcosok, mint földművelők; most azonban a fegyvereket letéve kénytelenek a földműveléssel foglalkozni. Ez általában vonatkozik az egész külső Keltikára, most pedig beszéljünk a négy rész mindegyikéről külön-külön és általánosságban, először is Narbónitisről.

3. Ennek az alakja majdnem paralelogramma, amelyet nyugaton a Pyrénéusok, északon a Kemmenon határol, a többi oldalon meg, így a délin a Pyrénéusok és Massalia között levő tenger, keleten pedig részben az Alpok és ezekkel egyenes irányban az a távolság, amely az Alpok és a Kemmenonnak a Rhodanosig terjedő nyúlványai közt van, amelyek derékszöget alkotnak az Alpoktól húzott egyenessel. A déli részen van az említett alakú területen kívül a folytatólagos tengerpart, ahol a massalióták és a sallysók laknak egészen Liguriáig, azaz Itália határáig és a Varos⁷ folyóig. Ez, mint már előbb említettem, Narbónitis és Itália határa; nyáron kicsiny, télen azonban 7 stadionnyira is szétterjed. A tengerpart tehát innen a pyrénéi Aphrodité-templomig⁸ terjed; ez a határa ennek a tartománynak és Ibériának. Némelyek azonban azt a pontot tartják Ibéria és Keltika határának, amelyen Pompeius diadalemléke van. Innen a távolság Narbónba 63 római mérföld, onnan Nemausosba⁹ 88, Nemausostól Ugernonon és Taruskónon keresztül a Sextia nevű meleg vizekig, amelyek már Massalia

közelében vannak 53, innen Antipolisig és a Varos folyóig 73, összesen tehát 277 római mérföld. Egyesek az Aphrodité-templomtól a Varosig 2600 stadiont vesznek föl, mások pedig még 200-at hozzátesznek; nincs ugyanis egyetértés a távolságok tekintetében. A másik úton, amely a vokontiosok és Kottios vidékén visz keresztül, az útvonal Nemausostól C 179 Ugernonig és Taruskónig közös, innen a vokontiosok határáig és az alpesi hágó kezdetéig Druentián és Kaballiónon¹⁰ keresztül 63 római mérföld, innen viszont a vokontiosok másik határáig a Kottios vidékén Ebrodunon¹¹ faluig 99 mérföld; azután ugyanennyi Brigantion és Skingomagos¹² falukon és az alpesi hágón keresztül Ókelonig, a kottiosi föld határáig. Skingomagos¹² azonban már Itáliának nevezik; innen Ókelonig a távolság 28 mérföld.

4. Massalia phókaiiai alapítás, sziklás vidéken fekszik; kikötője színház alakú, délre néző szikla alatt terül el. Mind ez, mind az egész tekintélyes nagyságú város jól meg van erősítve. A várban van az Ephesion és a delphoi Apollón temploma; ez ugyanis megvan minden iónnál, az Ephesion azonban az ephesosi Artemis temploma. Azt mondják, hogy a hazulról eltávozó phókaiiak azt a jóslatot kapták, hogy útjukon az ephesosi Artemistől kapott vezetőt alkalmazzanak; amikor tehát Ephesosba érkeztek, keresték, hogy milyen módon kaphatják meg az istennőtől a parancsot. Aristarkhénak, egyik nagy tiszteletben álló nőnek, álmában megjelent az istennő, s megparancsolta neki, hogy a szent tárgyak mását magához véve menjen el a phókaiiakkal együtt; miután ez megtörtént s a telepítés befejeződött, templomot építettek és Aristarkhét papnőjükké téve különleges tiszteletben részesítették, s a gyarmatvárosokban mindenütt az első között tisztelik ezt az istennőt, éppúgy felállítják az istennő szobrát, s megtartják a többi szertartást, mint ahogyan anyavárosban szokás.

5. A massalióták kormányzata arisztokratikus és kiváló törvényeken alapszik: 600 tagú tanácsot szerveztek, amelynek tagjai egész életükön át viselik ezt a tisztséget s ezeket timukhosoknak nevezik. Tizenötön állnak a tanács élén, s ennek kötelessége a folyó ügyek intézése. E tizenöt élén áll ismét három, a legfőbb hatalom birtokosai, ezeknek pedig egy; nem lehet timukhos az, akinek nincsenek gyermekei, s akinek családja három nemzedéken át nem szerepelt a polgárok között. Törvényeik iónok és ezeket nyilvánosan is kihirdetik. Földjük olaj- és szőlőtermelésre jó, gabona-termelésre azonban keménysége miatt kevésbé alkalmas, úgyhogy jobban bízva a tengerben, mint a földben, inkább a tengerészetre adták magukat. Később mégis bátran fellépve, képesek voltak magukhoz csatolni a környező síkság egy részét ugyanazzal az erőkifejtéssel, amellyel városokat is C 180 alapítottak védőbástyákkal, egyeseket Ibéria felé, az ibérekkel szemben,

s ezekre az ephesosi Artemis ősi szertartásait is átörökítették, úgyhogy ők görög módra mutatják be az áldozatokat, megalapították Rhoé Agathét¹³ a Rhodanos folyó körül lakó barbárokkal szemben, Tauroentiont, Olbiát, Antipolist és Nikaiát¹⁴ a sallysok törzsével és az Alpokon lakó ligurokkal szemben. Vannak hajóépítő telepeik és szertáraik is; azelőtt bővében voltak a hajóknak, fegyvereknek, a hajózásra és ostromlásra alkalmas szereknek, amelyekkel egyrészt ellenállottak a barbárok támadásainak, másrészt megszerezték a rómaiak barátságát, s nekik sok tekintetben hasznukra voltak, viszont azok is előmozdították az ő gyarapodásukat. Sextus, aki leverte a sallysöket, Massaliától nem messze várost alapított, amelyet a saját nevééről és a meleg forrásokról nevezett el, amelyek közül azonban néhánynak állítólag kihűlt a vize, s oda római őrséget helyezett, s a Massaliától Italia felé húzódó tengerpartról a barbárokat visszaszorította, holott a massalióták sohasem tudták ezeket teljesen visszaszorítani. De ő sem tudott többet elérni, csak annyit, hogy a barbárok a kikötőkben gazdag tengerparton 12 stadionnyira, a sziklás részen pedig 8 stadionnyira vonultak vissza; az általuk elhagyott területet átadta a massaliótáknak. A városban sok hadizsákmány található, amelyet azoktól vettek el, akiket a tengeri uralomért ellenük indított tengeri háborúban ismételten legyőztek. Azelőtt nagyon szerencsések voltak másban is, s élvezték a rómaiak barátságát is, s ennek jele látható: így pl. a rómaiak az Aventinuson fölállították Artemis szobrát, amelynek ugyanaz a rendeltetése, mint a massaliótáknál. Pompeiusnak Caesar ellen való fölkelésekor, minthogy a legyőzött féllal tartottak, gazdagságuk nagy részét elvesztették, régi szorgalmuk nyomai azonban mégis föllelhetők, különösen a hadiszerek és hajózási kellékek készítése terén. Minthogy azonban a körülöttük lakó barbárok mind jobban megszelídültek és a római uralom következtében a háborúskodással fölhagyva

C 181 polgárosultak és földműveléssel kezdtek foglalkozni, náluk sem tapasztalható olyan nagy buzgalom az említett dolgokban. Bizonyítják ezt a jelen állapotok. A műveltek mind ékesszólást tanulnak és filozófiával foglalkoznak, úgyhogy ez a város nem sokkal ezelőtt a barbárok nevelője lett, és a gallokat olyan hellénbarátokká tette, hogy még a szerződéseiket is hellén nyelven írják, és manapság a legelőkelőbb rómaiakat is megnyerte annyira, hogy a tanulni vágyók nem Athénbe, hanem ide mennek. A gallok, akik ezt látják és maguk is békében élnek, örömmel fordítják szabad idejüket effélékre, mégpedig nemcsak egyénenként, hanem egész községek is; tanítókat, valamint orvosokat fogadnak fel, akiket részint magánemberek, részint a városok közösen fizetnek. A massalióták egyszerű életmódjának és józanságának nem csekély bizonyítéka a következő: a legnagyobb nászadomány náluk 100 arany, továbbá ruházatra 5 és aranyékszerre szintén 5;

többet nem engedélyeznek. Mind Caesar, mind az utána következő uralkodók méltányosan bírálták el a háborúban elkövetett hibáikat, tekintettel régi barátságukra, s meghagyták önkormányzatukat, amellyel a város kezdetől fogva rendelkezett, úgyhogy sem maga a város, sem alárendeltjeik nem voltak kötelesek engedelmeskedni a tartományba küldött helytartóknak. Ennyit Massaliáról.

6. A sallysók hegyvidéke nyugatról inkább észak felé hajlik és kissé eltávolodik a tengertől, a tengerpart azonban nyugat felé húzódik. Amint ez a massalióták városától mintegy 100 stadionnyira egy kőbányák közelében levő magas hegyfokig előrenyúlik, innen kezd öblösödni, és a pyrénéi Aphrodision hegyfokig a Gall-öblöt alkotja; némelyek massaliainak is nevezik. Az öböl azonban kettős: mert ugyanazon a körvonalon emelkedik ki a Sétion-hegy¹⁵, amely hozzávéve még a közelében fekvő Blaskón szigetet, az öblöt két részre osztja; az öblök közül a nagyobbik a tulajdonképpeni Gall-öböl, s ebbe torkollik a Rhodanos, a kisebbik a narbóni egészen a Pyrénéig. Narbón az Atax¹⁶ torkolata és a narbóni tó között fekszik, e vidék legnagyobb kereskedelmi gócpontja, a Rhodanosnál pedig Arelate,¹⁷ szintén jelentékeny kereskedelmi központ. Ezek a kereskedő városok kb. egyenlő távolságra vannak egymástól, valamint az említett hegyfokoktól, azaz Narbón Aphrodisiontól, Arelate Massaliától. Narbóntól két oldalt más folyók folynak, részint a Kemmenon-hegységből, részint a Pyrénéből, C 182 mellettük városokkal, amelyekbe egy kis részen kisebb hajókkal föl is lehet hajózni. A Pyrénéből ered a Ruskinón és az Illibirris¹⁸, mindegyik hasonló nevű várossal, a Ruskinón közelében valamivel a tenger fölött van egy tó, s egy sósforrásoktól öntözött mocsárterület, amelyben kiásható tengeri halak tenyésznek; ha ugyanis valaki 2 vagy 3 lábnyira leás az iszapos vízbe, szigonyt bocsát le, könnyen felnyársalhat egy-egy tekintélyes nagyságú halat; ezek az iszaptól táplálkoznak, mint az angolnák. Ezek a folyók folynak a Pyrénéből Narbón és Aphrodision között. Narbón másik oldalán a Kemmenon-hegységből* az Atax, az Obris és az Arauris¹⁹ folyik a tengerbe. Ezek közül az egyik mellett Narbón közelében fekszik egy megerősített város, Baiterra²⁰, a másik mellett pedig a massaliai alapítású Agathé.

7. Egyik különlegessége tehát az említett tengerpartnak az, hogy itt halakat lehet kiásni, a másik s talán még nagyobb is ennél a következő. Massalia és a Rhodanos torkolata közt síkság terül el a tengertől mintegy 100 stadionnyira, az átmérője is ugyanannyi, egészen kör alakú; kőmezőnek nevezik természeti sajátossága alapján, mert tele van tenyérnyi kövekkel s ezek közt olyan fű terem, amely a nyájak számára bőséges legelőt biztosít,

* Téves, a Pyrénéből.

közben pedig tavak, sósforrások vannak és kősó. Az azon túl elterülő vidék is véges-végig nagyon szeles, erre a síkságra pedig különösen heves és borzasztó északi szél zúdul; azt mondják, hogy ez a szél köveket is magával sodor és görget, az utasokat a kocsikról lescdorja s leszagatja róluk fegyvereiket és ruházatukat. Aristotelés szerint ezeket a köveket a „brastai”²¹ nevű földrengés dobta a felszínre, s úgy gyűltek össze a vidék mélyedéseiben. Poseidónios szerint itt tó volt, amely, mivel mindenféle hordalék sodródott bele, megszilárdult, e szilárd réteg pedig kődarabokká töredezett, amelyek egymáshoz hasonlóak, simák s hasonlóságuk mellett még egyforma nagyságúak is, mint a folyami kavicsok és a tengerparti kövek; mindketten megadták ennek a magyarázatát is. Mindkettőjük véleménye valószínű: lehetetlen ugyanis, hogy az ilyen kövek maguktól keletkeztek volna, hanem vagy a vízbe került hordalékból lettek vagy nagy kőtömbökből töredezték le folyton-folyvást hasadozva. Aiskhylos azonban, aki behatóan tanulmányozta e jelenséget, vagy esetleg csak másoktól hallott felőle, azt, ami megmagyarázhatatlan volt, regévé alakította. Nála ugyanis Prométheus, amikor megmutatja Héraklésnek a Kaukázustól a Hesperidákhoz vezető utat, így szól:

Eljutsz majd a ligurok bátor népéhez,
Vitéz létedre untig harcolhatsz, tudom
Jól; végzeted, hogy cserben hagy majd fegyvered,
És nem vehetsz a földről egy követ sem fel,
Mert lágy ott az egész vidék köröskörül.
De látva helyzeted, megsajnál téged Zeus,
Hófelhőt küld, de gömbölyded kövekből és
Árnyék borul a földre és azokkal majd
Elűzöd könnyen a ligur vitézeket.

(*Prom. Desm. Fr. 199. Nauck*)

Mintha nem volna jobb, mondja Poseidónios, magukra a ligurokra hullatni a köveket s mind elborítani, mint úgy csinálni, hogy Héraklésnek van szüksége annyi kőre. Mindenesetre szükség volt annyi kőre oly nagy sokaság ellen, úgyhogy e tekintetben nagyobb hitelt érdemel, mint aki a regét cáfolja. De a költő egyebekben sem enged magának szemrehányást tenni, minthogy azt mondja, hogy ez a végzete. Hiszen mikor az előrelátásról és a végzetről van szó, sok ilyen emberi dolgot és természeti jelenséget lehet észlelni, amelyekről azt mondhatnók: sokkal jobb volna, ha ez történnék és nem az, mint pl. ha esős volna Egyiptom s nem Aithiopia nedvesítene földjét, ha Paris spártai útján hajótörést szenvedett volna s nem Helené

elrablása után bűnhődött volna vétkéért későbbben, amikor már annyi veszteséget okozott a helléneknek és a barbároknak; Euripidés ezt Zeusra hárítja:

Mert Zeus atyánk határozá azt úgy, hogy sok
Bajt szenvedjen a trójai meg a hellén.

(*Fr. 1082. Nauck*)

8. A Rhodanos torkolatát illetőleg Polybios szembeszáll Timaiossal, mondván, hogy az nem ötágú, hanem kétágú, Artemidóros meg háromágúnak mondja. Később pedig Marius, midőn látta, hogy a torkolat a hordaléktól egészen eltömődik s nehezen járható, új csatornát ásott, s a folyó vizének nagy részét abba vezette be, s ezt az ambrónok és a tóygenosok elleni háború alkalmával jutalmul a massaliótáknak ajándékozta, s azok ebből nagyon meggazdagodtak, mert vámot szedtek mind a fel-, mind a le-hajózóktól; de mégis nehezen hajózható, részint a heves áramlás, részint az eliszaposodás, részint a vidék mély fekvése miatt, annyira, hogy viharos időben még közléről sem lehet észrevenni. Ezért a massalióták partjelzőkül tornyokat állítottak fel, hogy ezt a vidéket mindenféleképpen a sajátjukká tegyék, sőt itt is építettek templomokat az ephesosi Artemisnek azon a helyen, ahol a folyó torkolatai szigeteket alkotnak. A Rhodanos torkolatai fölött van egy mocsár, amelyet Stomalimnének (torkolati mocsár) neveznek; ebben igen sok osztriga van, s egyébként is gazdag halakban. Némelyek ezt is a Rhodanos torkolataihoz számították, különösen akik hétágúnak mondták, bár tévednek ebben is, meg abban is; közben van ugyanis egy hegy, amely elválasztja a mocsarat a folyótól. Ilyen és ekkora a tengerpart a Pyréntől Massaliáig.

9. A Varos folyóig és az innenső ligurokig terjedő parton a massalióták városai a következők: Tauroention, Olbia, Antipolis, Nikaia és Augustus Caesar hajóállomása, amelyet Forum Juliumnak²² neveznek. Ez Olbia és Antipolis között fekszik Massaliától 600 stadionnyira. A Varos folyó Antipolis és Nikaia között van, az egyiktől 20, a másiktól 60 stadion távolságban, úgy hogy Nikaia a most megállapított határ szerint Italiához tartozik, bár a massaliótáké; ezeket a városokat ugyanis megerősítették a massalióták a följebb lakó barbárok ellenében, mert míg a szárazföld azoknak a kezében volt, ők a tengert szabadon akarták birtokolni. Ez a vidék ugyanis hegyes és a természettől megerősített, Massalia felé mérsékelt szélességű síksággal, de ha kelet felé haladunk, egészen a tengerpartig nyúlik a hegység s alig hagy járható utat. Az első részen a sallysok laknak, az utóbbin az Italiával szomszédos ligurok, akiről majd ezután beszélünk. Most csak annyit

kell még hozzátennünk, hogy bár Antipolis Narbónitis területén fekszik, Nikaia pedig az italiai részen, Nikaia megmaradt a massalióták alatt, s a tartományhoz tartozik, Antipolis pedig az italiai városokhoz számít, miután a massaliótáktól elvették, s azok parancsnoksága alól fölszabadították.

10. Massaliából kiindulva e keskeny út előtt vannak a Stoikhades²³ szigetek: három nagyobb, kettő kisebb; a massalióták művelik a földjüket. Hajdan egy erőd is volt ott a kalózok támadásai ellen; jó kikötőik is vannak.

C 185 A Stoikhades után Planasia és Lérón²⁴ következik, mindegyik lakott terület. A Lérónon van Lérón hősnek a szentélye; ez Antipolis előtt fekszik. A többi szigetcseke, amely részint Massalia, részint a már említett további tengerpart előtt van, szóra sem érdemes. A kikötők közül említést érdemel a hajóállomásnál levő és a massaliótáké, a többi jelentéktelen; ezek közé tartozik az Oxybios nevű kikötő, amely nevét az oxybios liguroktól kapta. A tengerpartról elég ennyi.

11. A part feletti területet legjobban jellemzik a környező hegyek és folyók, főképpen a Rhodanos, amely, mivel sok folyó táplálja, a legnagyobb s a legmesszebbre hajózható; beszéljünk tehát sorban ezekről. Ha Massaliából indulunk ki és tovább megyünk az Alpok és a Rhodanos közt elterülő vidékre a Druentia folyóig, a sallysók laknak, mintegy 500 stadionnyira; ha pedig átkelünk egy tutajon Kaballión városába, a következő egész terület a kavaraké az Isarnak²⁵ a Rhodanosba való torkolatáig; itt a Kemmenon majdnem érinti a Rhodanost; hosszúsága Druentiától idáig 700 stadionnyi. Ezen a területen tehát, mégpedig a síkságon és a fölötte emelkedő hegyeken a sallysók laknak, a kavarakon túl meg a vokontiosok, a trikoriosok, az ikoniosok és a medyllosok vannak. A Druentia és az Isar között egyéb folyók is ömlenek a Rhodanosba az Alpokból, ezek közül kettő a kavarak városát körülfolyva, közös mederben ömlik a Rhodanosba, a harmadik, a Sulgas²⁶, amely Undalon városánál egyesül a Rhodanossal, ahol Cn. Ahenobarbus²⁷ nagy csatában legyőzte a kelták óriási seregét. Közbeeső városok: Auenión, Arausión és Aeria²⁸, ez utóbbi igazán légi (mondja Artemidóros), mert magas hegyen épült. A többi terület mind síkság és legelőnek való, Aeriából azonban Aueniónba keskeny és erdős hágók vezetnek. Ott, ahol az Isar, a Rhodanos és a Kemmenon-hegység találkozik, Q. Fabius Maximus Aemilianus²⁹ nem egészen 30 000 emberrel leverte a kelták 200 000 főnyi seregét, s azon a helyen fehér kőből diadalemléket állított, s két templomot emelt, az egyiket Arésnek, a másikat Héraklésnek. Az Isartól a Viennáig³⁰, az allobroxoknak a Rhodanos mellett fekvő fő-

C 186 városáig a távolság 320 stadion. Viennán túl nem messzire van Lugdunon, ahol az Arar³¹ és a Rhodanos egyesül; odáig az országúton menve az allobroxokon keresztül a távolság kb. 200 stadion, hajóval valamivel több.

Azelőtt az allobroxok sok-sok ezer emberükkel folyton hadakoztak, most a síkságot és az alpesi völgyeket művelik; a többiek falukban élnek, a legelőkelőbbek pedig Viennában, amely előbb ugyancsak falu volt, de mégis a nép fővárosának tartották és várossá is fejlesztették; a Rhodanos mellett fekszik. Ez az Alpokból folyik, nagy víztömeget zúdítva alá, s mikor elhagyja a Lémenné tavát³², sok stadionnyira világosan mutatja a folyás irányát. Amikor pedig az allobroxok és ségosianok földjének sík részére érkezik, Lugdunonnál, a ségosianok városánál egyesül az Ararral. Az Arar is az Alpokból folyik s elválasztja egymástól a sekoanokat, aidusokat és linkasionokat; később fölveszi az ugyanazon hegységből eredő és hajózható Dubist³³, megtartja azonban a nevét, s a kettő egyesülése után is mint Arar ömlik a Rhodanosba. A Rhodanos szintén megtartja nevét és Vienna felé siet. Érdekes, hogy a három folyó kezdetben észak felé folyik s csak azután fordul délre; ámde amint egy mederben egyesül, ismét más irányt vesz, s dél felé folyik egészen a torkolatig, miközben még folyókat is fölvesz és úgy folytatja onnan hátralevő útját egészen a tengerig. Ilyen az Alpok és a Rhodanos között levő terület.

12. A folyó másik oldalán levő területet legnagyobb részben volkák lakják, akiket arékomiskosoknak neveznek. Ezek kikötővárosának Narbont tartják, de erről helyesebben mondhatnók, hogy Keltika többi részének a kikötője, annyira kiválik a kereskedelmi helyhez szükséges dolgok sokaságával. A volkák tehát a Rhodanos mellett laknak, a másik oldalon pedig velük szemben a sallysók és kavarak. A kavarak elnevezés az uralkodó, és az e vidéken lakó barbárokat mind így nevezik, akik azonban már nem barbárok, hanem többnyire római jellegűvé alakultak át mind nyelvben és életmódban, mind pedig némelyek államszervezetben is. Az arékomiskosoktól a Pyrénéig a többi jelentéktelen és kicsiny nép. Az arékomiskosok fővárosa Nemausus, amely az idegenek és kereskedők forgalmát tekintve messze elmarad Narbón mögött, politikai tekintetben azonban fölülmúlja: a rokon törzsek közül bátorság tekintetében kimagasló huszonnégy község tartozik hozzá, amelyek neki is adóznak; megkapta az ún. latin jogot is, úgyhogy az

aedilitas és questura méltóságával kitüntetettek Nemausosban római állampolgárok. Ezért nincs is alávetve ez a nép a Rómából küldött helytartók parancsainak. A város az Ibériából Italiába vezető úton fekszik, nyáron jól megközelíthető, télen azonban és tavasszal sáros, és a folyók áradásai veszélyeztetik. A folyók némelyikén tutajokkal kelnek át, némelyeken viszont fából vagy kőből épített hidakon. Az áradásokat néha egészen nyárig a hóolvadás után az Alpokból lezúduló hegyi patakok okozzák. Az említett útnak egyik ága egyenesen az Alpok felé vezet, s mint már mondtuk, ez a rövidebb a vokontiosokon keresztül, a másik a massaliai és liguri tenger-

parton hosszabb ugyan, de az Italiába való átkelőhelyek kényelmesebbek, minthogy itt a hegyek már alacsonyabbak. Nemausos a Rhodanostól kb. 100 stadionnyira van, ahol a másik parton Taruskón városka fekszik; Narbóntól pedig 720 stadionnyira. A Kemmenon hegységet érintik s annak még a déli oldalát is, egészen a végső nyúlványokig, s azok a volkák lakják, akiket tektosagosoknak neveznek, és még mások is. Róluk majd később fogunk szólni.

13. Az ún. tektosagosok a Pyréné szomszédságában laknak, földjük, amely egy kis részen érinti a Kemmenon északi oldalát is, aranyban gazdag. Egykor valószínűleg nagyon hatalmasak voltak és számuk is igen jelentős lehetett, mert egy lázadás kitörése alkalmával polgártársaik közül sokat kiűztek hazájukból, akikkel azután más törzsekből mások is egyesültek; ezek közül valók azok is, akik Phrygiának Kappadokiával és Paphlagoniával határos részén telepedtek meg; ennek bizonyítéka, hogy most is tektosagosoknak nevezik őket. Három néptörzs van ugyanis ott, azok közül az egyiket Ankyra³⁴ város környékén tektosagosoknak nevezik, a másik kettőt trokmosoknak és tolistobógiosoknak. Hogy ezek Keltikából vándoroltak ki, bizonyítja a tektosagosokkal való rokonságuk, de hogy mely vidékről költöztek ki, nem tudjuk megmondani; arról ugyanis nem hallottunk, hogy trokmosok vagy tolistobógiosok akár az Alpokon túl vagy az Alpokban, vagy azokon innen laktak; a gyakori kivándorlások következtében számuk valószínűleg igen megcsappant, amint az több más néppel is megtörténik. Így némelyek azt a másik Brennost³⁵, aki Delphoit megtámadta, prausosnak mondják, s a prausosokról sem tudjuk megmondani, hogy azelőtt a föld melyik részén laktak. Mondják, hogy a tektosagosok is részt vettek Delphoi megtámadásában és hogy a Caepio³⁶ római hadvezér által náluk Tolósában³⁷ talált kincsek az ottani kincsekből valók, amelyekhez kiki még a saját vagyonából is adott, s így ajánlották fel az istenség kiengesztelésére. Caepio azonban, aki mindezt magának tartotta meg, emiatt életét szerencsétlenül végezte; mint templomrablót hazájából száműzték, s lányokat hagyott örökösül, akik, mint Timagenés³⁸ írja, elzüllöttek, s nyomorultul pusztultak el. Valószínűbb azonban Poseidónios előadása. Szerinte a Tolósában talált kincsek mintegy 15 000 talentum értékűek voltak, amelyek részint a cellában, részint a szent tavakban voltak elhelyezve feldolgozás nélkül, csak mint nyersarany és ezüst; a delphoi templomban, amelyet a phókisiak a szent háborúban kiraboltak, ilyenek abban az időben már nem voltak találhatóak, ha pedig maradt is valami, azt sokfelé osztották szét, az pedig nem valószínű, hogy azon szerencsésen hazaértek volna, mert a Delphoiból való visszavonulás után nagy viszontagságokon mentek ke-

resztül, s a viszálykodás következtében szétszéledtek, mindnyájan másfelé. Amint azonban ő is, meg mások is többen állítják, mivel az ország aranyban gazdag, s az emberek istenfélők és életmódjukban nem költségesek, sok helyen voltak kincsek fölhalmozva, legnagyobb biztonságot a tavak nyújtottak nekik, s ezekbe süllyesztették le az ezüst- és aranyrudakat. A rómaiak, miután az országot hatalmukba kerítették, a tavakat nyilvánosan áruba bocsátották, s a vevők közül sokan találtak malomkő nagyságú kovácsolt ezüsttömegeket. Tolósában szintén volt egy szent és a környékbeliektől nagy tiszteletben tartott templom, s ezért a kincsek folyton szaporodtak, mert sokan voltak az adományozók és senki sem mert hozzájuk nyúlni.

14. Tolósa az Ókeanost a narbóni tengertől elválasztó földszorosnak a legkeskenyebb részén fekszik, amely Poseidónios szerint nem egészen 3000 stadion. Mindenekelőtt érdemes megjegyezni, amit már előbb is említettünk, hogy ez a vidék a folyókat és a tengert, mégpedig mind a belső, mind a külső tengert tekintve, milyen arányos tagoltságot mutat; aki ugyanis ezt figyelembe veszi, úgy fogja találni, hogy e körülmény egy-egy vidék kiválóságát nem csekély mértékben határozza meg, nevezetesen, hogy a közszükségleti cikkek mindenünnen mindenhová könnyűszerrel szállíthatók és C 189 mindenkihez eljuttathatók, különösen most, amikor búcsút véve a fegyverektől, gondosan művelik a földet és polgárias életet élnek, úgyhogy bizvást hihetjük, hogy ezekben is a gondviselés munkája nyilvánul meg, mintha ezek a vidékek nem esetlegesen, hanem bizonyos előre megállapított terv szerint volnának elrendezve. Így pl. a Rhodanos nagy részén hajózható, mégpedig nagy rakományokkal és az ország sok része felé, mert a beleömlő folyók szintén hajózhatóak és a legnagyobb rakományt is elbírják. Ezekhez csatlakozik ugyanis az Arar, majd az ebbe torkolló Dubis; ezután szárazon történik a szállítás a Sékoana³⁹ folyóig, s innen ismét hajóval az Ókeanosba a léxobiosokig és a kaletosokig; innen pedig Britanniáig már nem is tart az út egy egész napig. Minthogy azonban a Rhodanos gyors folyású és fölfelé nehezen hajózható, némely árut inkább szekerekkel szállítanak innen, amelyeket ti. az arvernosokhoz és a Ligér folyóhoz irányítanak, bár részben a Rhodanos is megközelíti ezeket a területeket, de a síma és nem hosszú (kb. 800 stadionnyi) út annyira jó, hogy felfelé nem a hajóutat használják, mert könnyebb a szárazon való szállítás; innen azonban az árut kényelmesen viszi tovább a Ligér, amely a Kemmenonból folyik az Ókeanosba. Narbónból egy kis darabon az Ataxon is föl lehet hajózni, de többnyire az országúton mennek a Garuna folyóig, ami kb. 800 vagy 700 stadionnyi távolság; a Garuna is az Ókeanosba folyik. Ennyit mondunk a narbóni tartomány lakosairól, akiket azelőtt keltáknak neveztek; azt

hiszem azonban, hogy a hellének ezekről nevezték az összes gallokat keltáknak, mert ezek voltak a legkülönbek, vagy esetleg a szomszédságuk miatt a massalióták is közrejátszottak ebben.

II.

1. Beszéljünk most tovább az aquitanosokról s a velük szomszédos 14 gall törzsről, amelyek a Garuna és a Ligér között laknak, s melyek közül néhánynak a földje a Rhodanos folyóig és a narbóni síkságig terjed. Általában véve az aquitanosok mind testalkatuk, mind nyelvük tekintetében különböznek a gall fajtól, jobban hasonlítanak az ibérekhez. Határjuk a Garuna folyó, amennyiben a Garuna és a Pyréné között laknak. Az aquitanosoknak több mint 20 törzsük van, nagy részük kicsiny és jelentéktelen, s részint az Ókeanos mentén, részint beljebb, s a Kemmenon-hegység nyúlványain laknak egészen a tektosagosokig. Minthogy azonban ez a terület kicsiny volt, hozzávették még a Garuna és a Ligér közti részt. A folyók majdnem párhuzamosak a Pyrénével és vele két paralelogramma alakú területet alkotnak, amelyeket másik oldalaiakon az Ókeanos és a Kemmenon-hegység határol. Mindkét folyón kb. 2000 stadionnyira lehet hajózni. A Garuna három mellékfolyó vizével gyarapodva két gall nép, az oiskosoknak is nevezett biturixek és a santonok földje között ömlik a tengerbe; a biturixeknek a törzse idegen eredetű az aquitanosok között, s nem adózik azokkal együtt; kereskedő városuk Burdigala⁴⁰, egy tengeri mocsár mellett, amelyet a folyó torkolatai alkotnak. A Ligér a piktonok és namnitek között torkollik a tengerbe. Ezen a folyón azelőtt Korbilón volt a kereskedelmi központ, amelyről már Polybios is említést tett, amikor idézte Pytheas regéit, hogy a massalióták közül, amikor Scipióval tárgyaltak, Britanniáról senki sem tudott Scipio kérdésére érdemleges választ adni, sem a narbóniak, sem a korbilóniak közül, melyek pedig a legkiválóbb városok voltak azon a vidéken; Pytheas ilyeneket merészelt hazudni. A santonok városa Mediolanion⁴¹. Az aquitanosok tengerpartja homokos és sovány, kölest ad, de mást nem terem. Itt van az az öböl, amely a narbóni tengerparton levő Gall-öböllel a földszorost alkotja, s a neve is azonos azzal. Az öbölnél a tarbello-sok laknak; főleg aranybányáik jelentékenyek; kis mélységre ásott gödrökben ugyanis kés nagyságú aranylemezek akadnak, amelyek csak csekély tisztítást igényelnek. A többi apróbb szemecske és rög, amelyek szintén nem kívánnak nagy munkát. A belső terület és a hegyvidék földje jobb, a Pyrénénél a konvenáké (azaz összejövőké), ott van Lugdunon városa és

az onésiosok kitűnő meleg forrásai igen egészséges ivóvízzel; jó az auskiosok földje is.

2. A Garuna és a Ligér között lakó s az aquitanosokhoz tartozó népek közül az elvosok a Rhodanosnál laknak, utánuk következnek a vellaiosok, akik egykor az arvernosokhoz tartoztak, most azonban magukban élnek; azután következnek az arvernosok, a lemovixek és a petrokoriosok, majd a nitobrixek, a kadurkosok és a kubosoknak nevezett biturixek; az Ókeanos mentén vannak a santonok és a piktonok, az előbbieket, mint már említettük, a Garunánál, az utóbbiakat a Ligéernél. A rhuténosok és a gabaleusok Narbónitis mellett élnek. A petrokoriosoknál és a kubosoknak mondott biturixeknél kitűnő vasbányák vannak, a kadurkosoknál szövőművek, a rhuténosoknál pedig ezüstbányák; a gabaleusoknak is vannak ezüstbányáik. A rómaiak megadták a latin jogot az aquitanosok egyes törzseinek, mint az auskiosoknak és a konvenáknak.

3. Az arvernosok a Ligéernél laknak, fővárosuk a folyó mellett fekvő Nemóssos.⁴² Az tovább folyik Kénabon⁴³ mellett, amely a karnutok kereskedelmi központja, s a hajózható rész közepe táján fekszik, s az Ókeanosba torkollik. Korábbi hatalmuk nagy bizonyosságul az arvernosok azt hozzák föl, hogy gyakran háborúskodtak a rómaiakkal, egyszer kétszáz ezerrel, máskor a kétszeresével. Ennyi emberrel harcoltak ugyanis Vercingetorix alatt az isteni Caesar ellen, előbb pedig 200 000-rel Maximus Aemilianus ellen, hasonlóképpen Domitius Ahenobarbus ellen. Caesarral a harcok az arvernosok magas hegyen fekvő városa, Gergovia⁴⁴ körül folytak, ahonnan Vercingetorix származott, továbbá a mandubiosok városa Alésia⁴⁵ körül; ez a nép szomszédos az arvernosokkal s ez a város is magas hegyen fekszik, s hegyekkel és két folyóval van körülvéve; itt esett fogságba a vezér, s itt végződött be a háború Maximus Aemilianusszal az Isar és a Rhodanos egyesülésénél, ahol a Kemmenon-hegység is közeledik a Rhodanoshoz, Domitiuszal pedig lejjebb, a Sulga és a Rhodanos egyesülésénél. Az arvernosok hatalmukat Narbónig és a massaliai határig terjesztették ki és uralkodtak a Pyrénéig, az Ókeanosig és a Rhodanosig terjedő néptörzseken. Luerios, annak a Bityitosnak az atyja, aki Maximusszal és Domitiuszal háborúskodott, állítólag annyira kitűnt gazdagságával és pazarlásával, hogy mikor barátainak be akarta mutatni gazdagságát, székereken utazott a síkságon keresztül, miközben arany és ezüst pénzdarabokat szórt ide-oda, amelyeket azután kísérői fölszedtek.

III.

1. Az Aquitania és Narbónitis után következő rész a Ligér folyótól és a Rhodanosnak attól a pontjától, ahol a forrásától lezúdulva Lugdunont érinti, a Rhénos egész vonaláig terjed. Ennek a vidéknek a Rhénos és a Rhodanos forrásai felé eső felső része majdnem a síkvidék közepéig Lugdunon alá tartozik, a többi és az Ókeanos melletti rész más tartományhoz, amelyet tulajdonképpen a belgákhoz sorolnak; mi az egyes részekre vonatkozókat együtt fogjuk tárgyalni.

C 192 2. Maga Lugdunon, amely az Arar és Rhodanos összefolyásánál egy domb alatt fekszik, a rómaiak birtokában van. Sokkal népesebb a többinél, Narbont kivéve; a római helytartók ugyanis kereskedelmi központul használják, s az ezüst- és aranypénzeket is itt veretik. A város előtt a folyók összefolyásánál áll a galloktól közösen Caesar Augustus tiszteletére emelt templom; van benne egy nagyszerű oltár, amelyen 60 népnek a neve olvasható, s mindegyiknek képe is látható, s még egy másik nagy (szobor) is van ott. Ez a város áll élén a Ligér és Rhodanos között lakó ségosianoknak; a Rhénos felé terjeszkedő többi népet a Dúbis, részben az Arar határolja. Ezek ugyanis, mint már előbb említettük, maguk is az Alpokból zúdulnak le, s azután egy mederben egyesülve a Rhodanosba ömlenek; van egy másik Sékoana nevű folyó is, amely szintén az Alpokból ered. Az Ókeanosba folyik a Rhénossal párhuzamosan egy hasonló nevű néptörzsön keresztül, amelynek földje kelet felé a Rhénosig, ellenkező irányban pedig az Ararig terjed; innen kiváló besózott disznóhúst szállítanak Rómába. A Ligér és az Arar között lakik az aidusok népe, városuk Kabyllinon, erődjük Bibrakta.⁴⁶ Az aidusok a rómaiak rokonainak tartották magukat, s az itteniek közül először kötöttek velük barátságot és szövetséget. Az Araron túl laknak a sékoanok, régóta ellenségei mind a rómaiaknak, mind az aidusoknak, mert a germánokhoz csatlakoztak ezek Italiába való betörései alkalmával, és tekintélyes hatalomnak bizonyultak, minthogy csatlakozásukkal amazokat nagyokká, elpártolásukkal kicsinyekké tették; az aidusoknak részint ugyanezen okokból voltak ellenségei, részint pedig az őket elválasztó folyóért való versengés növelte köztük az ellenségeskedést, minthogy az Arart és a befolyó átkelési vámkokat mindkét nép magának követelte; most valamennyien a rómaiak uralma alatt vannak.

3. A Rhénos vidékén legelőször a helvétiosok laknak, náluk van a folyó forrása az Adula⁴⁷ hegyen. Ez az Alpokhoz tartozik, s innen folyik az Adua az ellenkező oldalon Gallia Cisalpinába, s megtölti a Larios-tót; ennek a partján fekszik Kómon; innen azután a Padusba ömlik, de ezekről később fogunk beszélni. A Rhénos is nagy mocsarakba, meg egy nagy tóba

folyik, amely mellett a rhaitosokat és a vindelikosokat találhatjuk, akik C 193 részint az Alpokban, részint azokon túl laknak. E folyó hosszát Asinios 6000 stadionnyinak mondja, de nincs annyi, hanem egyenes irányban valamivel több a felénél, a kanyarulatokra pedig elegendő volna még 1000-et hozzászámítani. Sebes folyású ugyanis, ezért nehezen hidalható át, a hegyekről lezúdulva azonban a síkságon keresztül már lassabban folyik; hogyan is maradhatna gyors és heves folyású, ha csekélyebb esése mellett még sok és hosszú kanyarulatokat is tesz? A torkolatát kétágúnak mondja, s megrója azokat, akik többről beszélnek. Mindenesetre meglehetősen kanyarulatokat tesz ez is és a Sékoana is, de nem olyan nagyokat. Mindkettő észak felé folyik a déli részekről. Előttük fekszik Britannia, a Rhénoshoz közelebb, annyira, hogy Kantion⁴⁸, a sziget keleti hegyfoka látható, a Sékoanától kissé távolabb van; itt hajóépítő telepet is állított föl az isteni Caesar, amikor Britanniába hajózott. A Sékoana hajózható része azok számára, akik átveszik a szállítmányokat az Arrarról, valamivel nagyobb, mint a Ligéré és a Garunáé; Lugdunontól a Sékoanáig 1000 stadion, a Rhénos torkolatától pedig Lugdunonig csak valamivel kevesebb ennek a kétszeresénél. Azt mondják, hogy a helvétiosoknál sok arany van, de azért még rablásra is vetemedtek, amikor a kimberék gazdagságát látták; két törzsük azonban a három közül a hadjáratok folyamán teljesen megsemmisült. Hogy a megmaradtaknak milyen sok utódja volt, kitűnt az isteni Caesar ellen viselt háború folyamán, amelyben mintegy 400 000 ember pusztult el; a többit, mintegy 8000-et, Caesar futni engedte, hogy ne hagyja a szomszédos germánoknak néptelenül a vidéket.

4. A helvétiosok után a sékoánok és mediomatrikosok laknak a Rhénosnál, köztük egy hazájából kiköltözött germán törzs, a tribokkhosok. A sékoanoknál van a Iurasios⁴⁹ hegység, mely elválasztja a helvétiosokat és a sékoánokat. A helvétiosokon és a sékoánokon túl nyugat felé az aidusok és lingonok laknak, a mediomatrikosokon túl a leukosok, és a lingonok egy része. A Ligér és a Sékoana közti népek a Rhodanoson és az Araron túl észak felé az allobrixek és a Lugdunon vidékiek mellett élnek, köztük a legjelentősebb az arvernosok és a karnutok törzse; ezek között folyik keresztül a Ligér és ömlik az Ókeanosba. A kelta folyókból az átkelés C 194 Britanniába 320 stadionnyi; ha az esti apály alkalmával indulnak el, másnap 8 óra körül kötnek ki a szigetről. A mediomatrikosok és a tribokkhosok után a Rhénos mellett laknak a trévirosok, akiknél a mostani germán háborút viselő rómaiak hidat építettek. Túl, ezzel a vidékkel szemben laknak az ubiosok; ezeket Agrippa az ő beleegyezésükkel áttelepítette a Rhénos innenső oldalára. A trévirosokkal szomszédok a nerviosok, ez is germán törzs; végül a folyó torkolatai közelében mindkét oldalon a menapiosok

laknak mocsarakban és nem magas, hanem sűrű és bozótos erdőkben. Mellettük vannak a germán sugambrosok. Az egész folyóvidéken túl a soébosoknak nevezett germánok vannak, akik mind hatalom, mind nép-sűrűség tekintetében kiválnak a többiek közül; tőlük az elűzöttek éppen mostanában a Rhénoson innenre menekültek. És más vidékeken mások uralkodnak, s hol itt, hol ott lángolnak fel a harcok, miután azok, akik azelőtt felkeltek, rendre mind megsemmisültek.

5. A trévirosoktól és nerviosoktól nyugatra laknak a senonok és rémosok, továbbá az atrebatiosok és eburónok; a menapiosokkal szomszédok a tengerparton a morinosok, belloakosok, ambianosok, suessiók és kalesok egészen a Sékoana folyó torkolatáig. A menapiosok földjéhez hasonló a morinosoké, az atrebatiosoké és eburónoké; nem magas fákból álló erdőiség ugyanis, de nem akkora, amekkorának az írók mondták, azaz 4000 stadionnyi; Ardeunnának⁵⁰ nevezik. Háborús betörések alkalmával a bokrok tövises vesszőit összefonják, s elzárják velük az utakat. Egyes helyeken cölöpöket vertek a földbe, maguk pedig egész háznépükkel a sűrűségbe húzódtak vissza a mocsarak közt levő szigetecskékre; az esőzések idején ott biztos menedékük volt, szárazság alkalmával azonban könnyen fogságba kerültek, most azonban a Rhénoson inneni népek mind békében élnek, s a rómaiaknak engedelmeskednek. A Sékoana folyó körül vannak a parisiosok is; a folyón van egy szigetük és Lukotokia⁵¹ nevű városuk; továbbá a meldosok és a léxoviosok, de ezek már a tengerparton. Az itt lakó népek közt legjelentősebbek a rémosok, fővárosuk Durikortora⁵² nagyon népes és szállást ad a római helytartóknak.

IV.

1. Az említett népek után az Ókeanos melletti belga törzsek következnek, melyek közül a venetek Caesarral a tengeren háborúskodtak; meg akarták ugyanis akadályozni a Britanniába való áthajózást, mert azokkal kereskedelmi összeköttetésben álltak. Ámde könnyen legyőzte őket, nem alkal-
C 195 mazott ugyanis hajótöröket (mert a hajófalak vastagok voltak), hanem, amikor a szél támogatásával megrohanták őket, a rómaiak csákllyáikkal leszaggatták a vitorlákat; ezek ugyanis a szél erőssége miatt bőrből voltak, hajókötelek helyett pedig láncokat feszítettek ki. A hajók alsó részét laposra, elő és hátsó részét pedig magasra építették az apály miatt, tölgyfából, mert annak bővében vannak; ezért a deszkákat nem illesztik teljesen össze, hanem hézagokat hagynak, de azokat kitömik tengerifüvel, hogy a hajódeszkák, miközben a hajók a szárazon vannak, s nem kapnak nedves-

séget, szét ne repedezzenek, minthogy a tengerifü természeténél fogva nedvesebb, míg a tölgyfa száraz és sovány. Azt hiszem, hogy ezek a venetek az Adriai-tengernél levő tartomány alapítói; hiszen az Italiában levő egyéb kelta népek is majdnem mind az Alpokon túli területről költöztek át, mint a boiosok és a senonok, de az azonos név miatt azokat paphlagonoknak tartják. Nem állítom azonban határozottan, mert az effélékben elég a valószínűség. Az osismiosok, akiket Pytheas óstimiosoknak mond, az Ókeanosba eléggé előrenyúló földnyelven laknak. A Sékoana és a Ligér közt lakó népek közül egyesek a sékoanokkal, mások az arvernosokkal határosak.

2. Ez az egész néptörzs, amelyet most gallnak vagy galatának neveznek, vitéz, bátor és harcra kész, egyébként azonban egyszerű és nem rossz erkölcsű. Ezért, ha felingerlik őket, tömegesen vetik magukat a küzdelembe, nyíltan és minden óvatosság nélkül, úgyhogy hadi fortéllyal könnyen legyőzhető; ha ugyanis valaki felingerli őket, amikor, ahol és amilyen ürüggyel csak akarja, készek vesztükbe rohanni, bár erejükön és bátorságukon kívül semmijük sincs a küzdelemre. Könnyű őket rábírní arra, amit hasznosnak találnak, úgyhogy a műveltséget és a tudományokat is átveszik. Erejük részint testi nagyságukból, részint tömegükből származik; egyszerűségük és természetességük folytán könnyen és nagy számban sereglenek össze, mert a szomszédok mindig osztoznak azok haragjában, akik úgy gondolják, hogy sérelem érte őket. Most meghódítva és az őket legyőző rómaiak parancsainak engedelmeskedve, mindnyájan békében élnek; ezt az értesülést szerezhették felőlük, valamint a régi időkről és a germánoknál
C 196 máig is fennálló szokásokról. Ezek természet és államszervezet tekintetében hasonlóak, egymással rokonok, egymással határos területen laknak, amelyet a Rhénos folyó választ el egymástól; ez a vidék a legtöbb tekintetben szintén hasonló. Germánia följebb van észak felé, amennyiben a déli részeket a déliekkel, az északiakat az északiakkal hasonlítjuk össze. Ezért van az, hogy hamar vándorútra kelnek, minthogy csapatosan és egész haderejükkel vonulnak tovább, vagy inkább hogy felkerekednek egész háznépükkel, amikor más hatalmasabbak kiűzik őket. Ezeket a rómaiak sokkal könnyebben győzték le, mint az ibéreteket, mert a háborút azokkal előbb kezdték és később fejezték be, a Rhénos és a Pyréné közt lakó összes népeket pedig közben mind meghódították. Mert ezek csoportosan és nagy tömegben támadtak, s így csoportosan szenvedtek vereséget, amazok azonban takarékoskodtak az erejükkel s a harcokat szétaprózták, az egyik itt, a másik ott, és az egyes vidékeken rabló módra háborúskodtak. Természetüknél fogva valamennyien harciasak, de jobb lovasok, mint gyalogosok, s a rómaiak lovasságának legjava belőlük kerül ki. De mindig a legészakibb vidékek lakói és az Ókeanos mellékiek a legharciasabbak.

3. Ezek közül legvitézebbeknek a belgákat mondják, akik 15 törzsre oszolnak, amelyek a Rhénos és Ligér között az Ókeanos mellett laknak; ezek egyedül szállottak szembe a germánoknak, mégpedig a kimberek és teutonok támadásával. A belgák közül legvitézebbeknek a belloakosokat mondják, utánuk pedig a suessionokat. A nép sűrűségét bizonyítja, hogy azelőtt állítólag 300 000 volt a fegyverviselésre alkalmas belgák száma. Említettük már a helvétiosoknak, az arvernosoknak és szövetségeseiknek nagy tömegét, melyből kitűnik sokaságuk, továbbá, mint már szintén említettem, az asszonyok kiválósága a gyermekek szülése és nevelése tekintetében. Köpenyt hordanak, hajukat hosszúra növesztik, szűk nadrágot viselnek, khitón helyett pedig a szeméremtestrészig és alfélig érő ujjast hordanak. A gyapjú durva ugyan, de hosszú szőrű, melyből a vastag köpenyeket szövik, s ezeket lainának nevezik; ám a rómaiak, főképpen az északi tájakon, elég finom gyapjas juhokat tenyésztenek. Fegyverzetük megfelel testük nagyságának: hosszú, a jobb oldalukon függő kard, hosszú pajzs, a körülményeknek megfelelő dárdák és a madaris, valami hajtódárdaféle. Némelyek íjakat és parittyákat is használnak; használatos náluk egy hajtódárdához hasonló rúd, amelyet kezükből nem a szíjnál fogva C 197 hajítanak ki, messzebb röpül a nyílnál is, s ezt főképpen madarászáskor használják. A legtöbben most is a földön alusznak és a szalmazsákon ülve étkeznek. Táplálékuk legnagyobb részt tejből s mindenféle húsból áll, különösen részint friss, részint besózott disznóhúsból. A disznók csordaszámra vadon futkosnak a mezőkön, s kitűnnek nagyságukkal, erejükkel és gyorsaságukkal; veszedelmes dolog ismeretlenek hozzájuk közeledni, sőt még a farkasoknak is. Nagy kúp alakú házaik vannak, deszkából és vesszőfonadékból; sűrű nádtetőt raknak rá. A juh- és sertésenyésztés olyan virágzó náluk, hogy köpenyeket és besózott húst nemcsak Rómába, hanem Italia legtöbb részébe is nagy mennyiségben szállítanak. Államszervezetük legtöbbször arisztokratikus; hajdan évenként egy fejedelmet választottak, háborúk idején a nép választott egy vezért, most azonban többnyire a rómaiak parancsainak engedelmeskednek. Sajátságos a népgyűlések lefolyása: ha ugyanis valaki a szónokot zavarja és közbekiabál, a szolgál kivont karddal odamegy és fenyegetőleg felszólítja, hogy hallgasson, ha pedig nem hallgat el, felszólítását másodszor és harmadszor is megismétli, végül pedig a zajongónak a köpenyéből akkora darabot vág le, hogy többé nem lehet viselni. Sok más barbár néppel közös az a szokásuk, hogy a férfiak és a nők között a foglalkozásokat fölcserélik, teljesen ellenkezőleg a mi szokásainkkal.

4. Majdnem mindnyájuknál 3 osztálya van a különleges tisztelettel övezetteknek; ezek a bárdok, a jósok és a druidák. A bárdok énekesek és

költők, a jósok az áldozatok bemutatói és a természet bűvárai, a druidák a természet bűvárlatán kívül még az erkölcsbölcselettel is foglalkoznak; nagyon igazságosnak tartják őket, s ezért mind a magán, mind a közös peres ügyeket rájuk bízzák, úgyhogy azelőtt a háborúkat is ők intézték el békésen, az egymással ellenségesen szembenállókat lecsendesítették, s a gyilkossági perekben való ítélezést is a legtöbbször rájuk bízták... azt hiszik, hogy ahol tömegesen vannak, ott a földnek is bő termése van. Mind ezek, mind a többiek is azt tanítják, hogy a lélek és a világ elpusztíthatatlan, egykor azonban a tűz és a víz fog fölējük kerekedni.

5. Természetük egyszerűségéhez és harciasságához sok balgaság, dicsekvés és cifrázkodás járul; aranyékszereket hordanak ugyanis, nyakukon, nyakláncokat, karjukon és a kéztön karpereceket s az előkelők festett és arannyal hímzett ruhát viselnek. E könnyelműségük folytán, ha győznek, kibírhatatlanok, de ha vereség éri őket, letörtnek mutatkoznak. Balgaságukat tetézi az a barbár és különös szokás, ami az északi népek legtöbbszörénél is megvan, C 198 hogy a csatából visszatérve ellenségeik fejét lovuk nyakára akasztják, s megérkezve a tornácra szögezik. Poseidónios azt mondja, hogy ennek mindeütt szemtanúja volt, először ugyanis szokatlannak találta, de azután megszokta és így már könnyen elviselte. Az előkelők fejét bekenték cédrusolajjal és így mutogatták az idegeneknek, s még ugyanolyan súlyú aranyért sem voltak hajlandók megválni tőle. A rómaiak azonban megszüntették ezt is, meg az áldozatoknál és jóslatoknál a miénktől eltérő szokásokat is. Az áldozatra kijelöltnek karddal a hátára vertek és a rángatózásából jósláltak. A druidák nélkül nem mutattak be áldozatot. Az emberáldozatnak egyéb formáit is említik náluk: egyeseket lenyilaztak vagy keresztre feszítettek, a templomokban meg óriási szörnyet készítettek szénából és fából, s belsejébe kisebb háziállatokat, mindenféle állatot és embereket is hajigáltak s az egészet együtt elégették.

6. Mondják, hogy az Ókeanosban van egy kis sziget, nem messzire a parttól a Ligér folyó torkolata előtt, ezen a samnitok asszonyai laknak, akiket Dionysos ejtett rémületbe, s ezt az istent titokzatos szertartásokkal s egyéb szokatlan áldozatokkal engesztelik. Férfi a szigetre nem mehet, az asszonyok azonban maguk kiúsztak a férfiakhoz s a velük való közös ülés után ismét visszamentek. Szokás náluk, hogy évenként egyszer leszedik a templom tetejét, s még aznap napnyugta előtt ismét fölraják, miközben mindegyik nő viszi a maga rakományát; ha azonban valamelyiknek a rakománya leesik, azt a többiek szétépik, s a darabokat örömujjongások közepette hordozzák a templom körül, s ezt csak akkor hagyják abba, amikor az őrzöngésük véget ér; erre mindig sor kerül, ha valakivel közülük ez történik. Ennél azonban még mesészerűbb, amit Artemidóros a hollókról

mondott. Azt mondja ugyanis, hogy a tengerpart egy yik kikötőjét a két holló kikötőjének nevezik; két holló látható ebben, melyeknek jobb szárnya fehér színű; azok tehát, akik valami miatt pereskednek, ide jönnek, s egy magas helyre elhelyezett deszkára mézes lepényt tesznek, mindegyikük külön; a madarak odarepülnek, s az egyiket megeszik, a másikat pedig szétcsipkedik; akinek a lepényét szétcsipkedik, az nyeri meg a pert. Ez az elbeszélés tehát meseszerű, valószínűbb azonban, amit Démétérrel és Koréról mond: Britannia felé van egy sziget, ahol éppen olyan áldozatokat mutatnak be Démétérnek és Korének, mint Samothrákén. Az is hihető,

C 199 hogy van Keltikában egy fügefára emlékeztető fa, amely korinthosi oszlopfőhöz hasonló gyümölcsöt terem; felvágva a nyilak bekenésére való halálos nedvet bocsát ki. Azt is beszélnek, hogy a kelták valamennyien élvhajászok, s náluk nem szégyen, ha az ifjak visszaélnék ifjúságukkal. Ephoros túlságosan nagynak mondja Keltikát, úgyhogy amit mi Ibériának mondunk, annak legnagyobb részét egészen Gadeiráig hozzászámítja ehhez, s az ott lakókat hellénbarátoknak mondja, és még sok különös dolgot mond el róluk, amelyek nem hasonlítanak mostani szokásaikhoz. Sajátságos a következő is: nagy gondot fordítanak arra, hogy ne legyenek kövérek, sem előrenyúló hasúak, ha pedig valamelyik ifjú az övre nézve megállapított mértéken túl megy, megbüntetik. Ennyit az Alpokon túl fekvő Keltikáról.

V.

1. Britannia háromszög alakú, a leghosszabb oldala Keltikával szemben van, annak a hosszúságát sem fölül nem múlja, sem nem kisebb nála. Mindkettőnek a hosszúsága ugyanis kb. 4300 vagy 4400 stadionnyi, mind a keltikai oldal a Rhénos torkolatától a Pyréné északi nyúlványáig Aquitániánál, mind pedig a másik Britannia legkeletibb pontjától, a Rhénos torkolatával szemben fekvő Kantiontól a sziget nyugati fokáig, amely Aquitániával és a Pyrénével van szemben. Ez a legrövidebb távolság a Pyrénéstől

C 200 a Rhénosig, míg a legnagyobb, mint már említettük, kb. 5000 stadionnyi. Ámde alkalmasint a folyónak a hegységgel való párhuzamos helyzetéből következik ezek elhelyezkedésének arányossága, amennyiben az Ókeanos felé eső végüknél mindkettő elkanyarodik.

2. Négy átkelőhely van itt csupán, amelyeket általában használnak a szárazföldről a szigetre menve, mégpedig a folyóknak, úm. a Rhénosnak, a Sékoanának, a Ligérnek és a Garunának a torkolatától kiindulva. Azok, akik a Rhénos vidékéről kelnek át, hajójukkal nem közvetlenül a torkolatoktól, hanem a menapiosokkal szomszédos morinosoktól indulnak ki,

mert ott fekszik Ition,⁵³ amelyet az isteni Caesar is hajóállomásul használt, mikor a szigetre áthajózott. Éjjel indult el, s másnap 4 óra körül 320 stadionnyi hajóút után kötött ki; a gabonát a szántóföldeken találta. A sziget legnagyobb része síkság és erdőség, de van sok dombvidéke is; termékei: gabona, háziállat, arany, ezüst és vas; ezekből, valamint bőrből, rabszolgákból és kitűnő vadászkutyákból sok még kivitelre is kerül. A kelták e kutyákat meg a náluk tenyésztetteket háborúikban is felhasználják. A férfiak magasabbak és nem olyan szőkék, mint a kelták, de a testük puhább. Nagyságuk bizonyítéka a következő: láttunk Rómában britanniai ifjakat, kik az ottani legtermetesebb férfiaknál is magasabbak voltak egy fél lábbal, de görbe hátúak, testalkatuk különben sem szép vonalú. A néptörzsek részint hasonlóak a keltákhoz, részint egyszerűbbek és barbárabbak, úgyhogy némelyek, bár a tejnek bővében vannak, tudatlanságuk miatt mégsem készítenek tejtermékeket, de járatlanok a kertészetben és a földművelés egyéb ágaiiban is. Fejedelemségek vannak náluk. Háborúk alkalmával többnyire szekeret használnak, mint egyes kelta törzsek is. Városaik az erdők: ledöntött fákkal ugyanis körülsáncolnak egy-egy tágas, kör alakú területet, s azután maguknak kunyhókat, az állataiknak istállókat építenek, de nem hosszú időre. Az időjárás inkább esős, mint havas; a köd derült időben is sokáig megmarad, úgyhogy az egész nap folyamán csak dél körül 3-4 óra hosszáig látható a nap. Ez a helyzet a morinosoknál, meg a menapiosoknál és szomszédaiknál is.

3. Az isteni Caesar kétszer ment át a szigetre, de hamarosan vissza is tért, anélkül, hogy valami nagy dolgot vitt volna véghez, vagy messzire előrejutott volna a szigeten, minthogy a kelták földjén lázadások törtek ki, egyrészt a barbárok, másrészt a saját katonái közt, és azért is, mert sok hajót elvesztett, ugyanis holdtöltekor az apály és a dagály nagyobb arányokat öltött. Két vagy három ütközetben mégis legyőzte a britannokat, bár seregéből csak 2 légiót vitt át, s hozott magával túsokat, rabszolgákat, s nagy mennyiségű egyéb zsákmányt. Most azonban néhány ottani fejedelem követekkel és hódolatnyilvánításokkal megszerezte Caesar Augustus barátságát, s áldozati ajándékokat ajánlott föl a Capitoliumon, s majdnem az egész szigetet a rómaiak hívévé tette. Egyáltalán nem nagy vámokat fizetnek a Keltikába bevitt és onnan kiszállított áruk után (ilyenek: elefántcsont, zabladások, nyakláncok, borostyán- és üvegmunkák s egyéb más ilyen olcsó áruk), úgyhogy a szigetnek nincs szüksége őrökre; legalább egy légió és némi lovasság volna kívánatos, ha innen adókat akarnának szedni, a sereg fenntartásának költsége azonban egyenlő lenne a befolyó adókkal; C 201 adó kivétele esetén ugyanis szükségképpen csökkennének a vámok, viszont erőszak alkalmazása bizonyos veszedelmet is jelentene.

4. Britannia körül más kis szigetek is vannak; nagy azonban Ierné⁵⁴ szigete, amely északi irányban vele szemben fekszik, inkább hosszúka- mint széles. Erről semmi bizonyosat sem tudunk mondani, csak azt, hogy lakói vadabbak a britanniaiaknál, emberevők és nagyétkűek, és dicsőségek tartják, hogy az elhunyt szülőket megeszik, s nyilvánosan közösjenek más asszonyokkal, valamint anyjukkal és nőtestvéreikkel. De ezekre vonatkozólag sincsenek megbízható tanúink, ámbár az emberevés pl. állítólag a skytháknál is szokás, és ostromok alkalmával nem riadnak vissza ettől a kelták meg az ibérek s még sok más nép sem.

5. Thuléről még bizonytalanabb az értesülésünk a távolság miatt; az ismert területek közül ezt tartják a legészakibb fekvésűnek. Hogy pedig amiket Pytheas mondott erről, meg a többi ottani vidékről is, csak mese, világosan kitűnik abból, amit az ismert vidékekről mond, a legtöbb állítása ugyanis ezekre vonatkozólag is hazugság, amint már előbb is említettük, úgyhogy bizonyára még inkább valótlanok a távoliakra vonatkozó állításai. Mindazonáltal ami az égi jelenségeket és a matematikai jellegű tudósításokat illeti, úgy látszik, hogy előadása e téren eléggé megfelel a tényeknek. . . . hogy a hidegövhöz közel levő területeken a szelíd gyümölcsök és állatok vagy teljesen hiányoznak, vagy ritkák, hogy kölessel, vadzöldséggel, gyümölccsel és gyökerekkel táplálkoznak; akiknél azonban van gabona és méz, azok ebből italt is készítenek; a gabonát, mivel a napok náluk nem derültek, nagy épületekben csépelik, miután összehordták oda a kévüket, mert a napsütés hiánya és az esőzések miatt a szérűk hasznavehetetlenek.

VI.

1. Az Alpokon túl levő Keltika és az ott lakó népek után magukról az Alpokról és lakóiról kell beszélnem, továbbá az egész Italiáról, megtartva a leírásban ugyanazt a rendet, amelyet a vidék természete szab meg. Az Alpok nem a monoikosi⁵⁵ kikötőnél kezdődnek, mint némelyek állították, hanem ugyanazon a vidéken, ahol az Appennin-hegység, Genuánál, a ligurok kereskedelmi központjánál, illetve a Vada Sabatón⁵⁶ nevű mocsárnál. Az Appenninek ugyanis Genuánál kezdődnek, az Alpok pedig Sabatánál; Genua és Sabata közt a távolság 260 stadion; 370 stadionnyira van Albinganon⁵⁷ városa, amelynek ligur lakosait ingaunosoknak nevezik; innen a monoikosi kikötő 480 stadion. Közben jelentékeny nagyságú város Albion Intemelion,⁵⁸ amelynek lakói az intemeliosok. Ezek a nevek bizonyásgul is szolgálnak arra nézve, hogy az Alpok Sabatánál kezdődnek; az

Alpokat ugyanis azelőtt Albiának, valamint Alpeinának nevezték. Hiszen C 202 még most is Albiosnak nevezik a iapodáknál levő, s valamiképpen az Okrával és az Alpokkal érintkező magas hegyet, mintha az Alpok egészen odáig nyúlnának.

2. Minthogy tehát a ligurok egyik része az ingaunosok, a másik pedig az intemeliosok, természetesen a tengernél levő telepeket is megfelelően nevezték el, az egyiket Albion Intemelionnak (már mint alpesinek), a másikat rövidebben inkább Albingaunonnak. Polybios a ligurok említett két törzséhez még hozzáveszi az oxybiosokat és a dekiéták törzsét is. Ez az egész tengerpart a monoikosi kikötőtől Tyrhéniáig nyílt, s kikötői itt nincsenek, kivéve néhány kisebb öblöt és horgonyzó helyet. Fölöttük rendkívül magas hegyoldalak emelkednek, amelyek a tenger felől csak keskeny utat hagynak. Lakói a ligurok, akik többnyire állattenyésztésből, tejtermelésből és árpalé készítésből élnek, s a tenger menti vidékeken, többnyire azonban a hegyeken legeltetnek. Nagyon sok erdejük van olyan nagy, hajóépítésre alkalmas fákkal, hogy némelyiknek az átmérője 8 lábnyi is van; sok pedig tarkaságánál fogva az asztalosmunkára nem rosszabb a thynafánál. Ezeket, valamint az állatokat, bőröket és mézet leszállítják a kereskedelmi központba, Genuába, s vissza Italiából való olajat és bort szállítanak; náluk bor csak kevés terem, az is fanyar, szurok ízű. Innen valók a ginnos⁵⁹ nevű lovak és öszvérek, továbbá a liguriai khitónok és köpenyek; bőven van náluk borostyánkő is, amelyet némelyek elektronnak neveznek. Mint lovasok nemigen mennek háborúba, de jó nehéz- és könnyűfegyverzetű gyalogosok; ércpajzsaik alapján némelyek helléneknek tartják őket.

3. A monoikosi kikötő nem nagy és nem sok hajót tud befogadni, az ún. monoikosi Héraklés temploma van itt; az elnevezésből úgy látszik, hogy a massaliaiak a part mentén eddig szoktak hajózni; Antipolistól 200 stadionnál alig van távolabb. Már innen kezdve Massaliáig, sőt kissé még tovább C 203 a sallysok törzse lakja a feljebb levő Alpokat s ugyanannak a tengerpartnak egy részét is, vegyesen a hellénekkel. A régi hellének a sallysokat liguroknak nevezik, s azt a területet, amely a massaliótáké, Liguriának, a későbbiek azonban keltoliguroknak nevezik őket, s hozzájuk számítják még a Luerió-nig és a Rhodanosig terjedő síkságot, ahonnan tíz törzsre oszolva nemcsak gyalogos, hanem lovas sereget is szoktak küldeni a harcmezőre. Az Alpokon túli kelták közül először ezeket verték le a rómaiak, miután hosszú ideig háborúskodtak ezekkel és a ligurokkal is, mert ezek elzárták a tengerparton az Ibériába vezető utat. Ezek ugyanis kalózkodtak, szárazon és vizen egyaránt, s olyan erősek voltak, hogy még nagy seregek is alig tudtak áthaladni az erre vezető úton. Nyolcvan évi háborúskodás után nagy nehezen csak annyit értek el, hogy 12 stadionnyi széles utat engedtek a közügyekben

utazóknak. Később azonban valamennyiüket meghódították, s az állam-szervezetüket is ők állapították meg, s még adót is vetettek ki rájuk.

4. A sallysók után az albiuosok, az albioikosok és a vokontiosok lakják a hegység északi részeit. A vokontiosok földje egészen az allobroxokéig terjed, a hegység belsőbb részeiben tekintélyes völgyekkel, amelyek nem silányabbak, mint amazokéi. Az allobroxok és a ligurok tehát a Narbónitisbe küldött helytartó alá tartoznak, a vokontiosoknak azonban éppúgy, mint ahogyan a Nemausus vidéki volkákra mondottuk, önkormányzatuk van. A Varos és Genua közötti ligurok közül a tengerpartiak egyenjogúak az italiaiakkal, hegyvidékiekhez viszont lovagrendi praefectust küldenek, éppúgy, mint a többi teljesen barbár néphez is.

5. A vokontiosok után az ikoniosok és trikoriosok következnek, s ezek után a medullosok, akik a legmagasabb csúcsokon laknak. A legmeredekebb magaslatokra a fölvezető út állítólag 100 stadionnyi, s ugyanannyi az italiai határra vezető út is. Fent néhány mélyedésben nagy tó található és két forrás is, egymástól nem nagyon távol, amelyek egyikéből a szakadékos Druentia zúdul le a Rhodanosba, az ellenkező oldalon pedig a Durias; ez a salassosok földjén keresztül Gallia Cisalpinába zúdul le, s a Padusba ömlik, a másikkól, azoknál a helyeknél sokkal alacsonyabban, maga a Padus ered, bő vízü és gyors folyású, további útján azonban nagyobb és szelídebb lesz. Amíg a síkságon folyik, sok folyó vizével gyarapodik és kiszélesedik, kiszélesedése azonban folyását lassítja és gyengíti. Az Adria-tengerbe ömlik, s ez a legnagyobb európai folyó, az Ister kivételével. Legfőnt az Isarnak a Rhodanos-sal való találkozásától számítva a medullosok laknak.

6. Az említett hegyvidéknek Italia felől levő másik oldalán a taurinosok laknak, szintén ligur törzs, és még egyéb ligurok. Ezeké az ún. Donnos és Kottios földje. Ezek után a Paduson túl a salassosok laknak. Ezeken túl a csúcsokon a keutronok, a katorixek, a varagrosok és a nantuaták laknak, majd a Lémenna-tó következik, amelyen keresztül folyik a Rhodanos; ezután a folyó forrása található. Nincsenek messze ezektől sem a Rhénos forrásai, sem az Adula hegy, amelyből a Rhénos észak felé folyik, az ellenkező irányban pedig az Adua, amely a Kómon melletti Larios-tóba ömlik. Az Alpok lábánál épült Kómonon túl vannak az egyik részen kelet felé a rhaitosok és a vennónok, a másik részen pedig a lépontiosok, a tridentinok, stonosok, s több más, rablásból élő szegény kis törzs, amelyek a régebbi időkben Italiában laktak; most már részint kipszultak, részint teljesen megszelídültek, úgyhogy a területükön keresztül vezető, azelőtt igen kevés és nehezen járható hegyszoros most sokfelől megközelíthető, s egyrészt biztosítva vannak az ott lakók támadásaitól, másrészt e lehetőség szerint karbantartva könnyen járhatók. Augustus Caesar ugyanis a rablók

kipszűtését megtoldotta még az utak építésével, már amennyiben lehetséges volt; lehetetlen volt ugyanis mindenütt legyőzni a természetet a meredek szirtek és sziklafalak áttörésével, minthogy azok részint az út fölött meredeznek, részint az út alatt húzódnak, úgyhogy a legcsekélyebb félrelépés is elkerülhetetlen veszedelemmel, azaz a feneketlen mélységbe való zuhanással jár. Olyan keskeny némely helyen az út, hogy a gyalogosok, sőt még az ehhez nem szokott igásállatok is leszédülnek, az itteni állatok azonban biztosan viszik terhüket. Nincs segítség sem ezek ellen, sem a felülről lezúduló óriási jégrétegek ellen, amelyek az utasok egész csapatát képesek magukkal ragadni, s a mélységbe taszítani. Sok réteg fekszik ugyanis egymáson, miközben az egymáson levő hórétegek megjegecesednek, s a fölül levők az alsóktól mindig könnyen elválhatnak, mielőtt a napon végleg megolvadnának.

7. A salassosok földje nagyrészt a vidéket mindkétfelől bezáró hegyek mély völgyében fekszik, részben azonban a fölöttük levő csúcsokra is ki-
C 205
terjed. Azok részére, akik Italiából mennek át a hegyeken, az említett völgyön át vezet az út. Azután kétfelé válik: az egyik, amely kocsikkal nem járható, az ún. Poininoson⁶⁰ keresztül vezet az Alpok csúcsai felé, a másik inkább nyugat felé a kentronokon keresztül. Aranybányák is vannak a salassosok földjén, amelyek azelőtt a hatalmas salassosok birtokában voltak, akik egyébként a hágóknak is urai voltak. Igen nagy segítségükre volt a bányászatban, különösen az aranymosásban a Durias folyó, amiért is sok helyen csatornába vezették a vizet, úgyhogy a meder üresen maradt. Ez ugyan nekik hasznukra volt az arany kitermelésében, sértette azonban az alattuk elterülő síkságon gazdálkodók érdekeit, akik ily módon nélkülözték a vizet az öntözéshez, mert a folyó, minthogy magasan fekvő folyása volt, a vidéket elláthatta volna vízzel. Emiatt a két törzs folytonosan háborúskodott egymással. A rómaiak uralomra jutásával a salassosok elvesztették aranybányáikat meg földjüket is, de a hegyeket továbbra is birtokolták, s a vizet eladták az aranybányák állami bérlőinek; de a bérlők kapzsisága miatt ezekkel is állandóan civakodtak. Így történt, hogy az e vidékre küldött és harcra mindig kész rómaiak bővíben voltak a háborús ürügyeknek. Egészen a legújabb időkig, hol háborúskodva, hol békében élve a rómaiakkal, mégis hatalmasak voltak, és rablótámadásaikkal sokat ártottak azoknak, akik az ő földjükön akartak a hegyeken átkelni. A Mutinából menekülő Decimus Brutustól is fejenként egy drakhmát követeltek, Messala pedig, amikor a közelükben telelt, megfizette a tűzifának, valamint a katonái gyakorlatokhoz szükséges szálfá dárdáknak az árát is. Egyszer a császári kincstárt is kirabolták az itt lakók, és szikladarabokat hajigáltak a seregre azzal az ürüggyel, hogy utat készítenek, vagy hogy a folyókat hidalják át.

Később azonban Augustus teljesen leverte őket, s mind eladatta rabszolgának, miután a rómaiak Eporedia⁶¹ nevű gyarmatvárosába küldte őket, amelyet azért alapított, hogy erődjük legyen a salassosokkal szemben, de az

C 206

ottaniak csak csekély ellenállást tudtak kifejteni, míg csak meg nem semmisült ez a törzs. A fegyverfogásra alkalmatlanok száma 36 000, a harcos férfiaké 8000 volt; nyilvános árverésen mind eladta őket Terentius Varro, a győztes hadvezér. Caesar 3000 rómaiát küldött oda, s megalapította Augusta városát azon a helyen, ahol Varro táborozott, s most békében él az egész vidék a hegységen átvezető legmagasabb átjáróig.

8. A hegység keleti és dél felé forduló részein ezután a rhaitosok és a vindolikosok laknak a helvétiosok és a boiosok szomszédságában; mert földjük azoknak a síkságai mellett terül el. A rhaitosok földje Véróna és Kómon fölött Italiáig terjed. A rhaitosi bor, amely az ő hegyeik alján terem, úgy látszik, nem áll az Italiában kedveltek mögött; egészen addig a vidékig laknak, amelyen a Rhénos folyik keresztül. Ehhez a néptörzshöz tartoznak a lépontosok és a kamunosok is. A vindolikosok és a nórikosok a hegység külső oldalain laknak, többnyire a breunosokkal és a genaunosokkal, akik azonban már illyrek. Mindezek be szoktak törni Italiának, a helvétiosoknak, a sékoánoknak, a boisoknak és a germánoknak szomszédos földjeire. A vindolikosok közül legvakmerőbbek a likattiosok, a klauténatiosok és vennónok, a rhaitosok közül a rhukantiosok és kótauntiosok. A vindolikosokhoz tartoznak az estiönok és a brigantiosok is, városaik Brigantion és Kambodunon, valamint Damasia⁶², mint a likattiosok fellegvára. Ezeknek a rablóknak az italiaiak irányában való kegyetlenkedéseiről a következőt beszéljük; ha elfoglaltak egy falut vagy várost, nemcsak a fiatalembereket ölték le, hanem minden fiúgyermeket is a csecsemőkig, de még itt sem állottak meg, hanem még azokat a terhes asszonyokat is megölték, akikről a jószok azt mondták, hogy fiút szülnék majd.

9. Ezek után az Adriai-tenger szögletéhez és Aquileia vidékéhez közel laknak egyes nórikos törzsek és a karnosok; a nórikosok közül valók a tauriskosok. Mindezek gyakori betöréseinek Tiberius és fivére Drusus egyetlen nyári hadjáratlal vetett véget, úgyhogy most már 33 éve békében élnek, és adóikat rendszerben fizetik. Az alpesi hegyvidéken dombos és földművelésre igen alkalmas területek és szépen megművelt völgyek is akadnak, ámde nagy részben és különösen a hegycsúcsok körül, ahol éppen a rablók is tartózkodtak, szegény és terméketlen ez a táj a hideg és a rossz talaj miatt. Mivel élelemben és másban is szűkölködtek, olykor megkímélték a

C 207

síkság lakóit, hogy szállítóik legyenek; viszont adtak neki gyantát, szurkot, fáklyának való fát, viaszt, sajtot és mézet; ezeknek ugyanis bővíben voltak. A karnosokon túl van az Appennin-hegység,⁶³ az Atésinos⁶⁴ folyóig terjedő

mocsárral, amely az Atagis folyót fölve az Adriába ömlik. Ebből a mocsárból egy Isaras nevű másik folyó az Isterbe folyik. Ezekből a szaggatott és sok csúcsú hegyekből ered az Ister is. Az Alpok magaslata ugyanis Liguriától idáig egyvonalban halad, összefüggő hegységet alkot, azután leereszkedve és alacsonyabbá válva, ismét több részre és több csúcsra oszlik. Ezek közül első a Rhénoson és a tavon túl kelet felé hajló mérsékelt magasságú hegygerinc, ahol az Ister forrásai vannak a soébosok és a Herkynia erdő⁶⁵ területén; mások pedig Illyris és az Adria felé vonulnak, mint a már említett Appennin-hegység, továbbá a vindolikosokon túl levő Tullon és Phligadia,⁶⁶ ezekből ered a Dunas, a Klanis⁶⁷ és több más gyors folyású folyó, amelyek az Isterbe ömlenek.

10. Ezen a vidéken laknak az iapodok is, ez az illyrekkel és keltákkal vegyült nép, s közelükben van az Okra⁶⁸. Az iapodok azelőtt bővében voltak a vitéz férfiaknak, a hegy mindkét oldalán laktak, rablóhadjárataik folytán hatalmuk igen megnőtt, Caesar Augustus azonban teljesen leverte és megsemmisítette őket. Városaik: Metulon, Arupinoi, Monétion és Vendón.⁶⁹ Ezután jön a síkságon Segestika városa, mellette folyik el az Isterbe ömlő Saos.⁷⁰ A város fekvése a dákok elleni háborúra nagyon alkalmas. Az Okra a legalacsonyabb része az Alpoknak, ahol azok a karnosokat érintik, s ezen keresztül szállítják szekéren az árukat Aquileiából Nauportosba⁷¹; ez az út nem sokkal több 400 stadionnál; innen pedig a folyókon történik a szállítás az Isterig, s annak környékéig. Nauportos mellett folyik el ugyanis az Illyriából jövő hajózható (Korkoras) folyó, amely a Saosba ömlik, úgyhogy könnyű a szállítás Segestikába, meg a pannonokhoz és tauriskosokhoz. Ennél a városnál ömlik a Saosba a Kolapis⁷² is, mindkettő az Alpokból

C 208

ered, s hajózható. Az Alpokban vannak vadlovak és ökrök is, Polybios szerint egy különös állat él ott, mely szarvas alakú, kivéve a nyakát és szőrzetét, ezeket tekintve vadkanhoz hasonlít, az álla alatt pedig egy arasznyi nagyságú, csikófarok vastagságú, s a végén szőrrel borított kinövés van.

11. Italiából a túlsó és északi Keltikába vivő hágók közül az egyik a salassosokon át vezet Lugdunonba; ez azonban kettős; az egyik ága kocsival is járható, de jóval hosszabb a kentrónokon keresztül, a másik a Poininoson keresztül meredek és szűk, de rövidebb. Lugdunon az ország közepén fekszik, mint egy fellegvár, egyrészt mert itt találkoznak a folyók, másrészt, mert minden részhez közel van. Ezért Agrippa is innen vontatta meg az utakat, az egyiket a Kemmenon hegységen keresztül a santonokig és Aquitániáig, a másikat a Rhénoshoz, a harmadikat az Ókeanoshoz a belloakosokon és az ambianosokon keresztül, a negyediket pedig Narbónitisbe és a massaliái tengerpartra. Ha azonban Lugdunont és az azon túli vidéket balra

hagyjuk, magán a Poininoson van egy elágazás, s ezzel átjutunk a Rhodanoson és a Lémenna-tavon a helvéttiosok síkságaira, s innen az Iora-hegyen⁷³ keresztül van egy hágó a sékoanokhoz és a lingonokhoz; ezeken keresztül azonban kettős út vezet mindkét irányba; a Rhénos felé is, az Ókeanos felé is.

12. Azt is mondja még Polybios, hogy az ő idejében Aquileiánál, különösen a nórikos tauriskosoknál olyan dús aranybányát találtak, hogy ha a felső földréteget két lábnyira lehányták, rögtön előkerült az ásatag arany, a vájatok azonban nem voltak mélyebbek 15 lábnál. Az arany részben rögtön tisztán került elő közönséges vagy farkasbab nagyságban, úgyhogy az olvasztásnál csak nyolcadrészt ment veszendőbe, a másik rész nagyobb olvasztást kívánt, de ez is nagyon hasznos. Amikor az itáliaiak két hónapig együtt dolgoztak a barbárokkal, az arany értéke egész Itáliában 1/3-ával csökkent, de mikor ezt a tauriskosok észrevették, elkergették munkatársait, s egyedül árusították az aranyat. Most azonban minden aranybánya a rómaiak kezében van. Mint Ibériában, itt is sodornak a folyók aranyzemecskéket az ásott aranyon kívül, de nem olyan sokat. Ugyancsak ő, amikor az Alpok nagyságáról és magasságáról beszél, összehasonlítja velük a legnagyobb hellén hegyeket, a Taygetost, a Lykaiost, a Parnassost, az Olymposzt, a Péliont, az Ossát, Thrákiában meg a Haimost, a Rhodopét, C 209 a Dunaxot, és azt állítja, hogy jó felszereléssel ezek bármelyikét majdnem egy nap alatt meg lehet mászni, s egy nap alatt körül is lehet járni, az Alpokat pedig 5 nap alatt sem lehet megmászni; a hosszúsága a síkság mentén 2200 stadionnyi. Csak négy hágót nevez meg rajta: a ligurok földjén keresztül, egészen közel a Tyrrhéni-tengerhez, azután a tauriskosok földjén keresztül, amelyen Hannibál is átkelt, azután a salassosok földjein keresztül, a negyedik pedig a rhaitosokéin át, mind meredek. Szerinte a hegyek között több tó van, de nagy csak három; ezek közül a Bénakos⁷⁴ hosszúsága 500 stadionnyi, szélessége pedig (száz)harminc, s a Minkios folyik ki belőle. A következő a Verbanos, 400 stadion hosszúságú, szélessége azonban kisebb az előbbinél, s az Adua folyó folyik ki belőle; a harmadik a Larios, amelynek hosszúsága majdnem 300 stadion, a szélessége pedig 30 stadion, s a nagy Tikinos folyó folyik ki belőle, mindegyik a Padusba ömlik. Ennyit tudunk mondani az Alpok hegyeiről.

ÖTÖDIK KÖNYV

I.

1. Az Alpok lábainál kezdődik a mostani Itália, a régiek ugyanis Oinótriát nevezték Itáliának, a sicíliai tengerszorostól a tarentumi és poseidóniai öbölíig terjedő részét, ezzel a névvel azután egyre nagyobb területeket jelöltek, egészen az Alpok lábáig. Magában foglalta Liguriát is a tyrrhéni határoktól a Varus folyóig és az ottani tengerig, valamint Istriát Poláig. Valószínű, hogy akiket először italusoknak neveztek, szerencsés gyarapodásuk nyomán nevüket a szomszédos népekre is átvitték, azután e névhasználat így terjedt tovább egészen a római uralomig. Később azonban, amikor a rómaiak megadták a polgárjogot az italiáknak, jónak látták az Alpokon inneni galloknak és a henetosoknak is megadni ezt a kitüntetés és valamennyit italiáknak, meg rómainak is nevezték, számos gyarmatot létesítettek, egyiket előbb, a másikat később, amelyeknél jobbakat nem egykönnyen lehetne említeni.

2. Nem könnyű dolog a mostani Itáliát valamely geometriai alakzatba foglalni, bár azt mondják, hogy egy dél és északkelet felé csúcsosodó háromszög, amelynek csúcsa a sicíliai tengerszorosnál van, alapját pedig az Alpok alkotják (el kell fogadnunk ezt az alapvonalat), el kell azonban fogadnunk az egyik oldalvonalat is, amely a sicíliai tengerszorosnál végződik, s amelyet a Tyrrhéni-tenger mos. Háromszögnek azonban tulajdonképpen egyenes vonalú idomot nevezünk, míg itt mind az alap-, mind az oldalvonal hajlott, úgyhogy ha ezt az állítást meg kell engednünk, hozzá kell tennünk, hogy olyan idom, amelynek alapja és oldalvonala hajlott vonalú, meg kell azonban engednünk ennek az oldalnak kelet felé való elhajlását is. De amit még állítanak, az nem kielégítő, így amikor az egyik oldalát az Adria csücskéből a sicíliai szorosig vont vonallal jelölik. Oldalnak ugyanis a szögtelen vonalat mondjuk, a vonal pedig akkor szögtelen, ha részei vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon kevésbé hajolnak egymáshoz. Ámde az Ariminiumtól a Iapygiai hegyfokig¹ s a tengerszorostól ugyancsak e hegyfokig húzott vonalak nagyon is összehajolnak. Hasonlóképpen áll a dolog véleményem szerint az Adria csücskétől és az Iypagiai hegyfoktól vont vonalakkal, mert Ariminium és Ravenna környékén való találkozásukkor szöget alkotnak, vagy ha nem is szöget, tekintélyes görbületet, úgyhogy ha

az Adria csücskétől Iapygiáig terjedő partvonalat vesszük az egyik oldalnak, az nem egyenes vonal; a többi részt innen a szorosig vehetjük a másik oldalnak, de az sem egyenes. Így inkább négyoldalú, mint háromoldalú idomnak mondható, háromszögnek azonban semmi esetre sem, legfeljebb téves felfogás alapján. Jobb bevallanunk, hogy (nem) könnyű dolog a geometriai idomoknak meg nem felelő formák leírása.

C 211 3. Részenként a következőket lehet mondani: az a vonal, ahol az Alpok végződnek, öbölszerűleg hajlott s a homorú oldalával fordul Itália felé; a hajlás közepe a salassosoknál van, a végek pedig elgörbülnek, az egyik az Okráig és az Adria csücskéig, a másik a liguriai parton Genuáig, a ligurok kereskedelmi központjáig, ahol az Appenninek érintkeznek az Alpokkal. Alatta mindjárt jelentékeny síkság terül el, amelynek szélessége és hosszúsága körülbelül egyenlő, mintegy 2100 stadion; ennek déli oldalát részint a henetosok partvidéke, részint az Ariminiumig és Anconáig nyúló Appenninek zárják be. Ezek ugyanis Liguriából kiindulva Tyrrhénia² húzódnak, miközben csak keskeny partvonalat hagynak; azután lassanként a belföld felé húzódva Pisa vidékén keletre, az Adria felé fordulnak, egészen Ariminium és Ancona vidékéig és egyenes vonalban érintik a henetosok partvidékét. Az Alpokon inneni Galliát ezek a határok veszik körül, s a partvidék hosszúsága a hegyekkel együtt 6300 stadion, a szélessége pedig valamivel kevesebb 2000-nél. Italia többi része keskeny és hosszúkás és két csúcsban végződik: az egyik a sicíliai tengerszorosnál, a másik Iapygiánál, ámde mindkét részen összeszorítva, az egyik az Adriai, a másik a Tyrrhén-tengertől. Az Adria alakja és nagysága megegyezik Italia azon részével, amelyet az Appenninek, két oldalt pedig a tenger, egészen Iapygiáig s a tarentumi és poseidóniai öböl közti szorosig határolnak; mert mindkettőnek a legnagyobb szélessége kb. 1300 stadion, a hosszúsága pedig nem sokkal kevesebb 6000 stadionnál. A még hátralevő részen a bruttiosok és egyes lukániai törzsek laknak. Polybios szerint az Iapygiától a tengerszorosig terjedő partvonal a szárazon még 3000 stadion és ezt a sicíliai tenger mossa; hajóval mintegy ötszázzal kevesebb. Az Appennin-hegység, miután Ariminium és Ancona vidékét elérte, s meghatározta ez irányban Itália szélességét a tengertől a tengerig, ismét egy fordulatot tesz s az egész országot hosszában szeli. Egészen a peuketiosokig és a lukánokig nyúlik nem messze az Adriától; amint a lukánokat elérte, még jobban a másik tenger felé hajlik, s tovább haladva Lukánia és Bruttium közepén a rhégiumi Leukopetránál³ végződik. Általánosságban ennyi legyen elég a mostani egész Itáliáról; most pedig vegyük vizsgálat alá az egyes részeket, először is az Alpok alatti vidéket.

C 212 4. Ez nagyon gazdag és termékeny halmokkal tarkított síkság. Körülbelül

a közepén szeli át a Padus, s az egyik felét Padusoninnennek, a másikat Padusontúlnek nevezik; Padusoninnen az Appenninek és Liguria felőli rész, a többi a Padusontúl. Az innenső részt liguriai és kelta népek lakják, részint a hegyeken, részint a síkságon, a túlsó részen kelták és henetosok. A kelták törzsrokonok az Alpokon túliakkal, a henetosokat illetőleg kétféle vélemény ismeretes. Némelyek szerint az Ókeanos melletti hasonló nevű kelta törzsnek a gyarmatosai, mások szerint a trójai háború után Anténórral ide menekült paphlagóniai henetosok; erre bizonyosságul hozzák föl a lótenyésztés körül kifejtett buzgalmukat, mely ugyan most teljesen megszűnt, előbb azonban nagy becsben állott náluk az öszvércancák iránti ősi szeretüknél fogva. Homéros is megemlékezik erről:

A henetek, hol az öszvérek szabadon növekednek.

(II. II. 852.)

Dionysios, sicíliai tyrannos innen szerezte be versenyistállójához az anyagot, úgyhogy meg is volt a hellének közt a jó híre a henetosi csikótenyésztésnek, s ez a faj sokáig megtartotta hírnevét.

5. Az egész vidék bővelkedik folyókban és mocsarakban, legjobban azonban a henetosok földje; hozzájárul ehhez még a tengerparti fekvés. Jóformán ugyanis csak a mi tengerünknek ezen a részén történik olyasmi, ami az Ókeanosnál, és észlelhető ahhoz hasonlóan az árapály jelensége, s ennek következtében van tele a síkság nagyobb része a tengerártól visszahagyott mocsarakkal. Át meg át van szelve csatornákkal és töltésekkel, mint az ún. egyiptomi alföld, s az egyik rész kiszáradt és művelés alatt áll, a másik pedig hajózásra szolgál; városaik egy része sziget jellegű, másokat csak részben vesz körül a víz, mindazon városokhoz pedig, amelyek a mocsarakon túl a belföldön vannak, csodás hajóutak vezetnek a folyókon, különösen a Paduson; ez ugyanis a legnagyobb, s az esőzések és havazások következtében gyakran kiárad, minthogy azonban a torkolatánál sok ágra oszlik, ott majdnem felismerhetetlen s csak nehezen hajózható; a tapasztalat azonban a legnehezebb dolgokon is győzedelmeskedik.

6. A régi időkben, amint már mondtam, a folyó körül főként kelták laktak. A legnagyobb kelta népek a boiosok és az insuberek voltak, valamint a Róma városát egykor a gaisatákkal együtt támadással elfoglaló senonok. Ezeket később a rómaiak egészen kiirtották, a boiosokat pedig elűzték erről a vidékről. Az Ister vidékére költöztek s a tauriskosok C 213 mellett laktak és a dákokkal háborúskodtak, míg az egész nép ki nem pusztult; az Illyriához tartozó földjüket, mint legelőt szomszédaiuknak hagyták. Az insuberek most is megvannak. Fővárosuk Mediolanion⁴ volt, hajdan

csak egy falu (valamennyien falukban laktak), most tekintélyes város a Paduson túl, közel az Alpokhoz. Közéleben van Verona, szintén nagy város. Ezeknél kisebbek: Brixia,⁵ Mantua, Rhégion és Kómon; az utóbbi közepes nagyságú telep volt, Pompeius Strabo azonban, Magnusnak az atyja, minthogy a fölöttük lakó rhaitosok nagyon sok veszteséget okoztak nekik, ismét benépesítette; azután Caius Scipio még 3000 gyarmatost telepített oda, az isteni Caesar pedig még 5000-et telepített le, akiknek a legjavát 500 hellén alkotta; megadta nekik a polgárjogot s bejegyeztette őket a gyarmatosok közé, bár ők nem ott laktak, de az új gyarmatnak is azt a nevet adták, mert mindnyájukat neokómitáknak nevezték, azaz latinosan Novum Comumnak. Közel van ehhez a Larios-tó; ezt az Adua folyó tölti meg, mely azután a Padusba ömlik; forrása éppúgy, mint Rhénosé, az Adula hegységben van.

7. Ezek a városok tehát jóval a mocsarak fölött fekszenek, közel azonban Patavionhoz,⁶ mely a legkiválóbb az itteni városok között; legutóbb állítólag 500 lovagrendi férfit írtak össze benne, hajdan pedig 120 000 katonát állított ki. A Rómába eladásra küldött áruknak, s más egyebeknek, mindenemű ruhafélének a tömege is bizonyítja e város népes voltát és ipari rátermettségét. Egy nagy kikötőből 250 stadionnyi távolságban lehet ide fölhajózni a mocsarakat átszelő folyón; a kikötőnek a neve a folyóval együtt Medoakos.⁷ A mocsarak között Ravenna a legnagyobb város; teljesen fából épült és a víz keresztül-kasul szeli, hidak és csónakok teszik járhatóvá. Dagály alkalmával nagy mennyiségű tengervíz ömlik be ide, s minthogy mind ez, mind a folyók, szinte kiöblítik az egész iszapot, javítják a legelőt. Ezt a vidéket olyan egészségesnek tartják, hogy a kormányférfiak elrendelték, hogy a gladiátorokat itt kell tartani és edzeni. Egyik különös érdekessége tehát ennek a vidéknek, hogy bár mocsarak között fekszik, C 214 a levegője ártalmatlan, éppúgy, mint ahogy az egyiptomi Alexandriában is nyáron elveszíti az ártalmasságát a mocsárvíz a folyó kiáradása és a mocsár eltűnése következtében. Ámde a szőlőtermelés tekintetében is csodálatra méltó; a mocsarak ugyanis elősegítik a szőlő fejlődését s így az gyorsan növekszik és bő termést hoz, de négy vagy öt év alatt kipusztul. Altinon⁸ is a mocsarak között van, s hasonló a fekvése, mint Ravennának. Közben van Butrion,⁹ mely Ravennához tartozik, és Spina, amely most csak falu, hajdan azonban híres hellén város volt. Legalább is Delphoiban mutogatják a spinaiak drága ajándékát, s a történelem egyébként is úgy beszél róluk, mint a tenger urairól. Azt is mondják, hogy a tengerparton feküdt, most azonban bent van a tengertől mintegy 90 stadionnyira. Ravennáról azt állítják, hogy a thessálok alapítása, minthogy azonban a tyrhéniek gögös bánásmódját nem bírták elviselni, szívesen vettek be

maguk közé bizonyos számú umbriait, akik most is birtokukban tartják a várost, ők maguk pedig visszamentek hazájukba. Mindezeket a városokat nagyobb részét mocsarak veszik körül annyira, hogy a víz el is árasztja őket.

8. Opitergiont, Concordiát, Atriát, Viketiát¹⁰ és a többi hasonló várost kevésbé gátolják a mocsarak, kisebb járművekkel azonban megvan a tengerrel való összeköttetésük. Atria állítólag igen tekintélyes város volt, s a tengeröböt is tőle kapta az Adrias nevet egy kis hangcserével. Aquileia, amely legközelebb van az öböl csúcsához, római alapítás, megerősített hely a fölötté lakó barbárok ellenében, teherhajókkal azonban legfeljebb 60 stadionnyira lehet itt fölhajózni a Natisón¹¹ folyón. Mint kereskedelmi központ nyitva áll mind a henetosok, mind az Ister körüli illyr népek számára; ezek tengeri termékeket szállítanak ide, valamint bort fahordókban szekerekre rakva, és olajat, azok pedig rabszolgákat, vágómarhákat és bőroket. Aquileia a henetosok határain kívül van. Az Alpokból eredő folyó¹² választja el őket, s azon mintegy 1200 stadionnyira lehet fölhajózni. Nóréia¹³ városáig. Cnaeus Carbo¹⁴ itt eredménytelenül harcolt a kimberekkel. Ezen a vidéken jól jövedelmező aranyosók és vasbányák vannak. Magában az Adria csücskében Diomédésnek egy említést érdemlő szentélye van, a Timauon¹⁵; van ugyanis kikötője, nagyszerű ligete és hétforrású folyóvize, amely széles és mély mederben rögtön a tengerbe ömlik. Polybios szerint azonban egyet kivéve a többi mind sós ízű, s az ott lakók ezt a helyet a tenger forrásának és anyjának nevezték, Poseidónios ellenben C 215 azt állítja, hogy a Timauos folyó a hegyekről lezúdulva egy mélységbe rohan, azután a föld alatt 130 stadionnyira haladva a tengerbe ömlik.

9. Diomédésnek ezen a tengeren való uralmát bizonyítják a Diomédészigetek, s a Dauniosról és Argos Hippiosról szóló elbeszélések, akikről majd még szólunk, már amennyire hasznos történeti szempontból, a mondák és költött dolgok nagy részét azonban mellőznünk kell, mint a Phaethónra és a Héliadáknek az Éridanos körül nyárfává változására vonatkozókat; az Éridanos a földön sehol sem található, állítólag azonban a Padus közepében van, mellőznünk kell továbbá a Padus előtt levő Élektridaszigetekre s az azokon levő gyöngytyúkokra vonatkozókat is, mert mindezekből semmi sincs azokon a vidékeken. A történelem azonban fölemlíti a henetosok Diomédés iránt tanúsított tiszteletének némely formáját; fehér lovat áldoznak ugyanis neki és két ligetet mutogatnak, az egyik az argosi Hérának, a másik az aitóliai Artemisnek van szentelve. Azt is mesélik még, amint természetes, hogy ezekben a ligetekben a vadállatok megszelídülnek, hogy a szarvasok a farkasokkal együtt legelésznek, s amikor valaki oda megy és megsimogatja őket, azt is elviselik, a kutyáktól üldözött vadakat pedig, ha ide menekültek, nem üldözik tovább. Mondják, hogy egy ember,

akiről közismert volt, hogy bárkiért készségesen jót állt, s akit ezért ki is gúnyoltak, egyszer vadászokkal találkozott, akik egy farkast fogtak hálóval; mikor pedig azok tréfából azt mondták, hogy ha kezességet vállal, hogy a farkas az okozott károkat megtéríti, akkor a farkast kieresztik a hálóból, az ajánlatot elfogadta. A szabadon bocsátott farkas pedig bélyegezetlen lovakból álló tekintélyes ménest hajtott kezésének istállójához; ő a köszönetet elfogadta s farkasbélyeget égetett a lovakra, s azokat farkashordozóknak nevezte el, minthogy jobban kiténtek gyorsaságukkal, mint szépségükkel. Annak a lófajtának örökösei is megtartották nemcsak a bélyeget, hanem a nevet is, s szokásukká vált, hogy kancát nem adtak el, hogy az eredeti faj csak náluk maradjon meg, és az ottani lótenyésztés híressé is vált. Most azonban, mint már említettük, ez a foglalkozás teljesen megszűnt. Timauon után az istriai partvidék következik Poláig, amely Italiához tartozik. Közben van Tergeste¹⁶ vára Aquileiától 180 stadionnyira. Pola kikötőszerű öbölben épült, melyben kikötésre igen alkalmas és termékeny kis szigetek C 216 vannak, a médek ellen küldött kolkhisiak ősi alapítása, akik, mikor céljukat elhibázták, magukat számkivetésre ítélték; „szököttek városának mondhatnánk”, mint Kallimakhos mondja, „de nyelvükön Polai lett a neve”. A Paduson túli vidéken részint a henetosok laknak, részint az italiaiak Poláig; a henetosok fölött a karnosok, a kenomanosok, a medoakosok és az insuberek laknak, akik közül egyesek ellenségei voltak a rómaiaknak, a kenomanosok és a henetosok azonban szövetségre léptek velük, már Hannibál előtt is, amikor a boiosok és az insuberek ellen hadakoztak, valamint azután is.

10. A Paduson belüliek birtokában van az az egész terület, melyet az Appenninek az Alpokkal egészen Genuáig és Sabatáig körülögnak. Többnyire a boiosok, a ligurok, senonok és gaizaták birtokában volt; miután azonban a boiosokat elűzték, a gaizaták és senonok pedig megsemmisültek, csak a liguri törzsek és a római gyarmatok maradtak meg. A rómaiakkal azonban össze van vegyülve az umbriaiak törzse, sőt itt-ott a tyrrhénieké is. Ez a két nép ugyanis még a rómaiak naggyá növekedése előtt némileg versengett egymással az elsőségért, és mivel csak a Tiberis folyó volt közöttük, könnyen átmentek egymáshoz. Ha az egyik hadat indított más népek ellen, a másikban is fölébredt a vágy, hogy ne maradjon el e helyek megtámadásában; így amikor a tyrrhéniek hadat indítottak a Padus körüli barbárok ellen, dolgukat szerencsésen is végezték, de tobzódásaik miatt hamarosan ki is űzték őket, akkor amazok vezettek hadat a kiűzők ellen. Ámbár váltakozva harcoltak ezekért a helyekért, és sok telepet tettek tyrrhénivé, sokat meg umberré, mégis többet tettek umberré, mint akik közelebb voltak azokhoz. Mikor pedig a rómaiak vették át a hatalmat, és mindenüvé

gyarmatosokat küldtek, az előbb ott lakó törzseket is együtt tartották, és most mindannyian rómaiak, de éppúgy megvan az umber és tyrrhén elnevezés is, mint a henetosok, ligurok és insuberek neve.

11. A Paduson innen és a Padus körül nevezetes városok Plakentia és Kremóné,¹⁷ egymáshoz nagyon közel, e vidéknek körülbelül a közepe táján, ezek között és Ariminon között pedig Parma, Mutiné és Bonónia,¹⁸ már közel Ravennához, ezek között pedig még kisebb városok, amelyeken keresztül megy a Rómába vezető út, mint Ankara, Rhégion Lepidon, Makroi Kampoé,¹⁹ ahol évenként gyűlés szoktak tartani, Klaterna, Forum Corne- C 217 lium, Faventia²⁰ azonban és a Sapis és Rubikón folyók mellett fekvő Kaiséna²¹ már Ariminonnal határosak. Ariminon, valamint Ravenna is umber telep, de mindkettőben vannak római gyarmatosok is. Ariminonnak van kikötője s egy hasonló nevű folyója. Plakentiától Ariminonig a távolság 1300 stadion. Plakentia fölött 36 mérföldnyire a kottios föld határánál van Tikinon²² városa, s mellette folyik el a Padusba ömlő hasonló nevű folyó;²³ kissé félreesik Klastidion, Derthón és Aquaistatiellai.²⁴ A Padus és Durias mentén Ókelonba vezető egyenes út nagyrésztben sziklás, s több más folyón is keresztülmegegy, így a Druentián is, s körülbelül 100 mérföld. Itt kezdődik az Alpok hegysége és Keltika. A Luna fölött emelkedő hegyek között van Luka városa; némelyek azonban falvakban laknak. Derthón nevezetes város, a Genuából Plakentiába vezető útnak körülbelül a közepén fekszik, mindegyiktől mintegy 400 stadionnyira. Ennek az útnak a mentén van Aquaistatiellai is. A Plakentiából Ariminonig terjedő részekről már szöveltünk; Ravennába a Paduson a hajóút két nap és két éjjel. A Paduson inneni vidék nagy részét is mocsarak borítják, amelyeken a Tyrrhéniaiba igyekvő Hannibal csak nagy nehezen vergődött keresztül, Scaurus²⁵ azonban a síkságot kiszárította, amennyiben hajózható csatornákat ásott a Padustól Parmáig: Plakentiánál ugyanis a Padusba ömlő Trebia s még előbb több más folyó szerfölött megtölti. Ez a Scaurus az, aki a Pisán és Lunán át Sabatáig és innen Derthónon át vezető Via Aemiliát kiépíttette; van egy másik Via Aemilia is, amely a Via Flaminia folytatása. Marcus Lepidus és Caius Flaminius²⁶ ugyanis együtt voltak consulok; miután Liguriát elfoglalták, az egyik kiépíttette a Via Flaminia Rómától Tyrrhénia és Umbrián keresztül Ariminon környékéig, a másik pedig tovább Bonóniáig és onnan Aquileiáig, megkerülve az Alpok lábánál a mocsarakat. Ennek a vidéknek határa, amelyet innenső Keltikának nevezünk, Italia egyéb részével szemben a Tyrrhénia fölötti Appennin hegység és az Aisis²⁷ folyó, majd a Rubikón; mindkettő az Adriába ömlik.

12. A vidék kiválóságának bizonyítéka a város népessége, nagysága és C 218 gazdagsága; ezek tekintetében az itteni rómaiak Italia többi részét fölül-

műlják. A megművelt föld ugyanis sok és különféle gyümölcsöt terem és az erdők annyi makkot teremnek, hogy Róma jobbra az ottani sertés-tenyésztésből táplálkozik. Vízbősége miatt különösen alkalmas kölestermelésre; az éhínség ellen ez a legjobb védőszer, ellenáll ugyanis az időjárás minden viszontagságának és sohasem megy tönkre, még ha egyéb gabonafélékben ínség áll is be. Csodálatosak szurokégető telepei is. A bortermelés nagyságát mutatják a hordók; fából készülnek és háznagyságúak. A jó beszurkozást nagyban elősegíti a szurokbőség. A finom és valamennyi között a legszebb gyapjút a Mutina és a Skultanna²⁸ folyó vidéke szolgáltatja, a durva minőségűt pedig Liguria és az insuber vidék, s ebből készül nagyobb részt az itáliai cselédség ruhája, középfinomat ad Patavion vidéke, ebből készülnek a drága szőnyegek, subák s minden ilyenféle dolog, mégpedig vagy mindkét oldalon, vagy csak az egyik oldalon gyapjasan. Az ércbányászatot most nem űzik hasonló buzgalommal, minthogy az nagyobb hasznot hajt az Alpokon túli keltáknál és Ibériában, azelőtt azonban szorgalmasan művelték, így pl. Verkelloiban²⁹ is volt egy aranybánya; ez falu Iktumuloi³⁰ közelében, mely szintén csak falu; mindkettő Plakentia környékén fekszik. Itáliának ezzel az első részével tehát idáig végeztünk.

II.

1. Másodsorban beszéljünk Liguriáról, amely éppen az Appennin-hegységben fekszik a most említett Keltika és Tyrrhénia között, ámde semmi említésre méltó sincs benne, csak az, hogy lakosai falvakban élnek, zord földjüket szántják és ássák, jobbadán azonban köfejtéssel foglalkoznak, mint Poseidónios írja. (Mindazonáltal népes tartomány és innen való a hadinép nagy része és a lovagok nagy száma, és a senatus is ezekből veszi a kiegészítést.) Harmadsorban következnek az ezekkel szomszédos tyrrhéniek a Tiberis³¹ folyóig terjedő síkságokon, akiknek a határát keleten legnagyobb részben a Tiberis folyó mossa egészen a torkolatáig, a másik oldalon pedig a Sardói- és a Tyrrhén-tenger. A Tiberis az Appenninekből ered, számos folyóval gyarapszik, keresztülszeli némely részben magát Tyrrhéniát, azután pedig elválasztja tőle Umbriát, majd a sabinokat és a Róma vidéki latinokat a tengerpartig. Ezek a területek ugyanis szélességükben a Tiberis és Tyrrhénia mellett vannak, hosszúságukban pedig egymás mellett; mindezek az Adriához közeledő Appenninekig nyúlnak, mégpedig először az umberek, azután a sabinok, végül a latin föld lakosai következnek, valamennyien a folyótól kiindulva. A latin terület az Ostiától Sineussa³² városáig terjedő tengerpart és Sabina között fekszik (Ostia Róma kikötője, itt

torkollik a tengerbe a városon keresztül folyó Tiberis), hosszában Campaniáig és a samnit hegyekig nyúlik, Sabina pedig a latinok és umberek között fekszik s ez is a samnit hegyekig nyúlik és még jobban összefügg a vestinusok, pelignusok és marsusok menti Appenninekkal; az umberek földje Sabina és Tyrrhénia között terül el és a hegyeken túl Ariminonig és Ravennaiig nyúlik. A tyrrhéniek földje éppen a hegyek alatt végződik, amelyek a tájat Liguriától az Adriáig koszorúzzák, a saját tengerüktől és a Tiberistől kezdődnek. E bevezetés után rátérünk e területek egyenkénti tárgyalására.

2. A tyrrhénieket a rómaiak etruskoknak és tuskoknak nevezik. A hellének Atys fiáról, Tyrrhénosról nevezték így őket, aki állítólag gyarmatosokat küldött ide Lydiából. Éhínség és terméketlenség idején ugyanis Atys, Héraklésnek és Omphalének egyik leszármazottja, két fia közül sorshúzás útján Lydost magánál tartotta, Tyrrhénost pedig a nép nagyobbik felével elküldte. Ideérkezése után ezt a vidéket önmagáról Tyrrhénianak nevezte el, és 12 várost alapított, s az építés vezetésével Tarkónt bízta meg, akiről Tarquinia városa kapta a nevét, s akiről már gyermekkorában feltűnő értelmessége miatt azt mesélték, hogy ősz hajjal született. Akkoriban, amikor egy vezérnek voltak alávetve, nagyon megerősödtek, később azonban, úgy látszik, ez az államforma felbomlott és városállamokra szakadtak szét, amelyek azután meghódoltak a szomszédok erejének; máskülönben ugyanis nem hagyták volna el termékeny vidéküket s nem adták volna magukat a kalózkodásra, mégpedig mindegyikük másik tengeren, mert ha összetartottak volna, nemcsak arra lett volna erejük, hogy támadóikat visszaverjék, hanem arra is, hogy ők lépjenek föl támadókul és indítsanak nagy hadjáratokat. Róma után Korinthosból átjött Démaratos az ő embereivel és miután a tarquiniaiak befogadták, ottani származású feleségével Lukumónt nemzette. Ő barátja lett Ancus Martius római királynak, majd ő lett a király, s ekkor Lucius Tarquinius Priscusnak nevezték. Ő is, meg előzőleg C 220 atyja is, előmozdította Tyrrhénia fejlődését, amaz a hazulról magával hozott kézművesek tömegével, ő pedig a Rómából igénybe vett eszközökkel. Azt is mondják, hogy a diadalmenet szertartásait, a consulok és általában a magistratusok jelvényeit Tarquiniából hozták át ide (Rómába), valamint a vesszőnyalábot, a bárdokat, a kürtöket, a vallási szertartásokat, a jóslást és a zenét, amelyet a rómaiak nyilvános alkalmakkor használtak. Ennek a fia volt a második Tarquinius, a Superbus, aki egyben az utolsó király is volt. Porsenna azonban, Klusion tyrrhéniai városnak a királya megpróbálta őt fegyveres erővel visszavezetni, ámde nem volt erre képes, ezért gyűlöletét félretéve, mint a (rómaiak) barátja vonult vissza nagy tiszteességgel és ajándékokkal elhalmozva.

3. Legyen ez elég a tyrrhéniek hírnevéről, de lássuk még a kairetánok³³ tetteit... Legyőzték ugyanis a Rómát elfoglaló gallokat, minthogy akkor támadták meg ezeket, mikor a sabinok vidékén elvonulóban voltak, és akaratuk ellenére elvették tőlük azt a zsákmányt, amelyet azok a rómaiakkal való egyezés alapján kaptak, azonkívül megmentették a Rómából hozzájuk menekülőket, továbbá az örök tüzet és Vesta papnőit. Úgy látszik azonban, hogy a rómaiak a város akkori kormányzóinak hanyagsága miatt az irántuk való hálát nem őrizték meg eléggé emlékezetükben, mert amikor megadták nekik a polgárjogot, nem jegyezték be őket a polgárok közé, sőt a többieket is, akik nem lettek a jogegyenlőség részeseivé, a kairetánok jegyzékébe utalták. A helléneknél azonban nagyon jó hírben állott ez a város, mind vitézségénél, mind igazságosságánál fogva, bár a leghatalmasabb volt, mégis tartózkodott a kalózkodástól, Pythónak³⁴ pedig följánlotta az ún. agyllai kincset. Azelőtt ugyanis Agyllának nevezték a mostani Kaireát³⁵ és ez állítólag a Thessáliából jött pelasgok alapítása; amikor a lydek, akiknek a nevük tyrrhénivé változott át, hadat indítottak az agyllaiak ellen, egyikük odament a falhoz és a város neve felől tudakozódott, a falon levő thessálok egyike azonban felelet helyett χαίρε-³⁶ kiáltott neki, amit a thyrréniek kedvező előjelnek vettek s a város elfoglalása után azt így nevezték el. A város egykori fényének és tekintélyének most csak némi nyoma van, annál népesebb azonban a közeli fürdő, amelyet kairetán fürdőnek neveznek, mert odajárnak gyógyulás végett az emberek.

C 221 4. Hogy a pelasg törzs régi és egész Hellasban, de különösen a thessaliali aiolok között kiváló nép, majdnem általános vélemény. Ephoros véleménye szerint eredetileg arkádiaiak voltak és harcias életmódot folytattak, miután pedig sok mást is erre az életmódra kényszerítettek, azok is mind ezt a nevet kapták, és így nagy tekintélyt szereztek maguknak mind a helléneknél, mind pedig mindazoknál, akikhez csak eljutottak. Krétai lakosok is voltak, mint Homéros mondja; Odysseus ugyanis ezt mondja Pénélopének:

Nyelve kevert: mindnek más és más: ott az akhájok,
Ott a vitéz ős-krétaiak, s ott él a kydón nép,
S három dór törzs, isten-szülte pelasgosok is mind.

(Od. XIX. 175.) D.

És Thessáliának a Peneios torkolata és Thermopylai közötti részét a Pindos hegységig pelasg Argosnak nevezik, mert ezen a vidéken pelasgok uralkodtak. A dódónai Zeust maga a költő is pelasgnak nevezi:

Zeus, te pelasg ura Dódónának.

(II. XVI. 233.)

Sokan az épeirosi népeket is pelasgoknak nevezték, mert egészen odáig kiterjedt az uralmuk; sok hőst is neveztek pelasgnak és később ezekről szintén sok népnek adták ezt a nevet, Lesbost is Pelasgiának nevezték és Homéros a troasi kilixek szomszédait is pelasgoknak nevezi:

Hippochoos meg hozta a jókelevézü pelasgok
Népét, kik lakták a rögös Lárissa vidékét:

(II. II. 840.) D.

Ephoros forrása Hésiodos volt abban, hogy ez a néptörzs Arkadiából való. Azt mondja ugyanis:

Ők lettek fiutódai hős Lykaónnak, akit meg
Egykor nemze Pelasgos.

Aiskhylos pedig a Mykenai körüli Argosból származtatja őket a *Könyörgők*-ben és a *Danaidák*-ban. Ephoros szerint Peloponnésos is, Pelasgiának nevezték, Euripidés meg az *Arkhelaos*-ban ezt mondja:

Danaos, az ötven lány atyja im eljött
Argosba s szerzé Inakhosnak városát,
S elrendelé egész Hellasban, hogy kiket
Előbb pelasgoknak neveztek, ezután
Danaoknak nevezzék.

(Frag. 228, Nauck)

Antikleidés szerint pedig azok először Lémnoson és Imbroson telepedtek le s egy részük Tyrrhénossal, Atys fiával átköltözött Italiába. Atthis³⁷ történetírói is beszélnek a pelasgokról mint akik Athénban is laktak, mint-hogy azonban vándornépek voltak és madarak módjára ide-oda mentek, már ahova éppen a sors vezette őket, az attikaiak pelargosoknak³⁸ nevezték őket.

5. Tyrrhénia legnagyobb hosszúsága a tengerpart mentén Lunától³⁹ Os- C 222
tiáig állítólag 2500 stadion, a szélessége pedig a hegyekig a felénél valamivel kevesebb, Lunától Pisáig több mint 400 stadion, innen Volaterráig 280, innen tovább Poplónionig 270, Poplóniontól Kosáig⁴⁰ körülbelül 800, mások szerint 600... Plybios azonban tévesen mondja, hogy az egész

távolság 1330 stadion. Ezek közül Luna város egyúttal kikötő is, a hellének Seléné⁴¹ kikötőjének és városának nevezik. A város maga nem nagy, kikötője azonban igen nagy és szép, amely több, mindjárt a partnál mély kikötőt foglal magában; mert milyen is lehetett a támaszpontja az olyan embereknek, akik akkora tengeren annyi ideig voltak az urak? A kikötőt magas hegyek veszik körül, amelyekről látni lehet a tengert, Sardót és a part nagy részét mindkét irányban. Kőbányái, amelyek fehér és kékes színű pettyezetett követ adnak, és hozzá olyan nagy darabokat, hogy egyből lapokat és oszlopokat lehet kivágni, olyan nagy számban vannak, hogy a római és a többi városbeli jeles építményekhez innen szállítják az anyagot, minthogy a kő könnyen szállítható, mert a bányák a tenger közelében vannak, a tengerről pedig a Tiberisen folyik tovább a szállítás; a házépítéshez szükséges egyenes és hosszú fagerendák legnagyobb részét is Tyrrhénia szolgáltatja, a hegyekről ugyanis azonnal leszállíthatók a folyón. A Luna fölött levő hegyek között van Luka városa. Luna és Pisa között van a Makras vidék, amely sok történetíró szerint Tyrrhénia és Liguria határa. Pisa a peloponnésosi pisatisiak alapítása, akik Nestórral együtt háborúskodtak Ilión ellen, hazafelé menet azonban eltévedtek, s egy részük Metapontionba,⁴² más részük Pisa vidékére került, de valamennyien pylosi néven. Két folyó között fekszik éppen az összetalálkozásuknál, úgymint az Arnos és az Ausaros⁴³ között, amelyek közül az Arnos Arrétióntól⁴⁴ jön bő vízzel, de nem teljes egészében, hanem három ágra oszolva, a másik pedig az Appenninekből; amikor egy mederbe folynak össze, ellentétes sodrásukkal egymást annyira fölemelik, hogy a két parton állók egymást nem láthatják és a tengerből való fölfelé hajózás nagyon nehéz; ez az út mintegy 20 stadionnyi. Azt regélik, hogy amikor ezek a folyók először jöttek le a hegyekről, a lakosok megakadályozták, hogy egy mederben egyesüljenek, hogy a vidéket el ne árasszák, ekkor azonban megígérték, hogy nem fogják elárasztani, és ígéretüket meg is tartották. Úgy látszik, hogy ez valamikor igen virágzó város volt, s most is elég jó híre van termékenysége, kőbányái és hajóépítésre alkalmas faanyaga miatt, amelyet hajdan a tenger veszedelmei ellenében használtak; a tyrrhénieknél ugyanis harciasabbak voltak és partvidéki rossz szomszédaik, a ligurok zaklatták is őket; most többnyire házépítésre alkalmazzák mind Rómában, mind a vidéken, azok, akik a perzsa királyok módjára építkeznek.

6. Volaterra vidékét a tenger mossa, a város egy mély völgyben kimagasló, mindenfelől meredek dombok fekszik, amelynek a teteje azonban sík, s ezen épültek a város falai. A domb lábától fölfelé vezető meredek és nehéz út 15 stadionnyi. Itt gyűltek össze egyes tyrrhéniek és a Sulla által proscríbáltak; négy légiót gyűjtöttek össze s két évig állták az ostromot, s azután

egyezséget kötöttek, s úgy vonultak el erről a helyről. Poplónion egy magas, a tenger felől meredek és félszigetet alkotó hegyfokon fekszik, amely szintén ostromnak volt kitéve ugyanazon alkalommal. A városka a templomok és néhány lakóház kivételével teljesen elhagyatott, a kikötőváros azonban lakottabb, a hegy lábánál van egy kis kikötője és két épülete a hajók számára; és én úgy gondolom, hogy az ősi tyrrhénai városok közül egyedül ez épült a tengerparton; ennek oka a part kikötőben való szegénysége, ezért az alapítók vagy egészen elkerülték a tengert, vagy erődítéseket emeltek a város elé, hogy az ne legyen kész zsákmánya az odahajózóknak. A hegyfok alatt van egy tonhal figyelőhely is. A városból a messzeségben csak alig-alig látható Sardó, közelebb látszik Kyrnos⁴⁵, amely Sardótól mintegy 60 stadionnyira van, ezeknél azonban sokkal jobban látszik Aithalia,⁴⁶ amely közelebb van a szárazföldhöz, mintegy 300 stadionnyi távolságban, és ugyanannyira van Kyrnostól is. Ez a hely a legjobb kiindulópont az említett három sziget felé. Poplónionba való utazásunk alkalmával mi is láttuk ezeket és még néhány abbahagyott bányát a vidéken. Láttuk az Aithaliából szállított vas feldolgozóit is; a szigeten ugyanis nem lehet ezt kohókban megolvasztani, hanem a bányákból rögtön a szárazföldre viszik. És az a különös sajátossága van a szigetnek, hogy a kiásott aknák idővel C 224 ismét megtelnek, amint ahogy állítólag Rhodoson a kőrétegek, Paroson a márványkő és Indiában a sótelepek, amelyeket Kleitarkhos említ. Tévesen mondja tehát Eratosthenés, hogy a szárazföldről nem látható sem Kyrnos, sem Sardó, ugyancsak téved Artemidóros is, hogy mindkettő 4200 stadionnyira van a tengerben. Akkora távolságból ugyanis sem másnak, sem nekünk nem lettek volna láthatók, pedig világosan láthatók voltak, különösen Kyrnos. Aithalián van az Argó-kikötő,⁴⁷ ez állítólag Argóról van elnevezve. Odahajózott ugyanis Iasón, amikor Kírké lakását kereste, mert Médeia szerette volna látni az istennőt, sőt a megkeményedett szennycseppeknek, amelyeket az argonauták magukról levakartak, a maradványai még most is a parton levő tarka kavicsok. Ezek a regék bizonyosságai az általunk mondottaknak, hogy Homéros nem mindent maga költött, hanem, minthogy sok ilyenféle elbeszélést hallott, ő maga azután ezek színhelyét jó messze és nagyon távolra helyezte, amint Odysseust, meg Iasónt is kiutaztatta az Ókeanosra, minthogy ez is bolyongott, mint az, és mint Menelaos. Aithaliáról tehát ennyi elég.

7. Kyrnost a rómaiak Corsicának nevezik. Gyér lakosságú, minthogy sziklás és a legtöbb részén teljesen megközelíthetetlen annyira, hogy a hegyvidék lakói, akik rablásból élnek, a vadállatoknál is vadabbak. Amikor a római hadvezérek hadat indítanak ellenük s erődítményeiket elfoglalva nagy mennyiségű foglyot ejtenek, Rómában csodálkozással lehet látni ezeken a rab-

szolgákon, hogy mennyire megnyilvánul rajtuk a vadság és állatiasság; mert vagy nem bírják elviselni az életet, vagy ha életben maradnak is, érzéketlenségükkel és butaságukkal annyira fölingerlik megvásárlóikat, hogy bár kevés pénzt fizettek értük, a vételt mégis megbánják. De van azért néhány lakható része és kis városkája, mint Blésinón, Kharax, Enikoniai és Vapanes.⁴⁸ A sziget hosszúsága a khorographus szerint 160, szélessége 70 mérföld, Sardó hosszúsága pedig 220, szélessége 98 mérföld. Mások szerint Kyrnos kerülete 3200 stadion, Sardóé pedig 4000. Ennek nagy része zord és békétlen, nagy része azonban mindenben termékeny, főleg gabonában. Több városa van; említést érdemel Karalis és Sulkhoi.⁴⁹ Vidékének kiválóságával szemben van bizonyos hátránya is, nyáron ugyanis a sziget egészségtelen, főleg a termékeny részeken, de éppen ezeket a diagésbeus nevű hegyilakók folyton kirabolják; azelőtt iolausoknak nevezték őket. A monda szerint ugyanis Iolaos Héraklésnek néhány fiával idejött és a szigetlakó barbárok között letelepedett. Ezek tyrrhéniek voltak; később a karthágói phoinixek foglalták el, s ezekkel együtt harcoltak a rómaiak ellen; amazok megsemmisítése után azonban az egész római uralom alá került. Négy hegyvidéki törzs van: a paratosok, a sossinatosok, a balarosok és az akónitek, akik barlangokban laknak, s ha van is némi termőföldjük, azt sem művelik, hanem a földművelők földjeit fosztogatják, részint az ottaniakét, részint pedig áthajóznak a szembelevőkhöz, különösen a pisaiakhoz. A kiküldött hadvezérek részint visszaszorítják őket, majd pedig abbahagyják a dolgot, minthogy nem célszerű állandóan egészségtelen vidéken tartani a hadsereget. Nincs más hátra, mint egy-egy hadicselt alkalmazni, megfigyelik a barbárok némely szokását (minden rablóhadjárat után több napi ünnepet ülnek) és ilyenkor támadják meg őket, sokat közülük foglyul is ejtenek. Itt tenyésznek a gyapjú helyett kecskeszőrrel borított kosok, amelyeket musmónoknak⁵⁰ neveznek, bőrükből páncélt készítenek. Kis könnyű pajszt és tört viselnek.

8. A Poplónion és Pisa közötti egész partvidékről jól láthatók a szigetek, mindhárom hosszúkás és egymással majdnem párhuzamosan fordulnak dél felé és Libya felé; nagyság tekintetében a többtől nagyon elmarad Aithalia. A geográfus szerint Libyától Sardóig a legrövidebb távolság 300 mérföld. Poplónion után Kosai városa következik kissé a tenger fölött; egy öbölben van egy magas domb s ezen a város; alatta van a Héraklés-kikötő, közelében egy tengerkiöntés és az öböl fölött levő hegyfok mellett egy tonhalgyelő. A tonhal ugyanis nemcsak a tengeri kagylót követi a part mentén, hanem a bíborcsigát is a külső tengertől kezdve egészen Siciliáig. Kosaitól Ostiáig Graviskoi, Pyrgoi, Alsion és Phregéna⁵¹ városkák mellett vezet a hajóút; Graviskoiig a távolság 300 stadion, köz-

ben azonban van egy Regisvilla nevű helység; azt beszélük, hogy ez volt a pelasg Maleos király székhelye, aki állítólag ezen a vidéken uralkodott, de az itt lakó pelasgokkal elment innen Athénbe. Ennek a törzsnek a tagjai C 226 azok is, akik Agyllát vették birtokukba. Graviskoitól Pyrgoiig a távolság valamivel kevesebb 180 stadionnál, egyébként ez a 30 stadionnyira levő kairetánok kikötővárosa. Itt van egy Eiléthya-templom, pelasg építmény, egykor igen gazdag, ámde Dionysios, Sicilia tyrannosa, Kyrnos felé vezető útjában kifosztotta. Pyrgoitól Ostiáig a távolság 260 stadion; közben van Alsion és Phregéna. A tyrrhénai tengerpartról elég ennyi.

9. A belföldön az említettekén kívül a következő városok vannak; Arrétion, Perusia, Volsinioi és Sutrium;⁵² azonkívül számos kis város, mint Bléra,⁵³ Pherentinon, Phalerioi, Phaliskon⁵⁴, Nepéta, Statónia és még sok más, amelyek közül egyesek már ősidők óta léteznek, némelyek azonban római gyarmatosítások vagy hódítások, mint a gyakran háborúskodó Veioi és Phidénai.⁵⁵ Némelyek szerint a phaleriosok nem tyrrhéniek, hanem phaliskosok, ugyanaz a népfaj; mások szerint azonban Phaliskon más nyelvű város, és megint mások a Via Flaminián Okrikloi⁵⁶ és Róma közt fekvő várost Aicquumphaliskonnak nevezik. A Sórakton hegy alatt fekszik Pherónia⁵⁷ városa, neve egyezik egy ottani és a környék lakói által nagyon tisztelt istennő nevével, akinek ezen a helyen levő szentélye csodálatos vallásos cselekmények színhelye; az istennőtől ihletettek ugyanis sértetlenül mennek keresztül nagy halom izzó szénen és hamun, és nagy tömeg szokott összeseregleni mind az évenkénti ünnep, mind az említett látványosság miatt. Legbeljebb van a belföldön a hegyeknél Arrétion, Rómától 1200 stadionnyira fekszik, Klusion⁵⁸ pedig 800-ra; közelükben van Perusia is. A vidék termékenységéhez hozzájárul a sok és nagy mocsár is, hajózhatók ugyanis és sok halat és mocsári szárnyast táplálnak; sok tengerifüvet, papyrost és nádbojtot szállítanak Rómába a folyókon, amelyeket a tavak a Tiberisbe bocsátanak; ilyen a Kiminia, a Volsinioi és Klusion környékén levő, és Sabata,⁵⁹ amely legközelebb van Rómához és a tengerhez. Legmesszebb van az Arrétion melletti Trasumenna,⁶⁰ mellette vezetnek el a Keltikából Tyrrhéniaiba vezető, hadseregek számára is alkalmas utak, amelyeket Hannibál is igénybe vett. Két ilyen út van: ez és az Umbrián keresztül menő ariminioni, az ariminioni azonban jobb, mert itt a hegyek eléggé C 227 alacsonyok. Minthogy ezt az átjárót gondosan őrizték, kénytelen volt a a nehezebbet választani, és mégis övé lett a siker, miután nagy csatákban legyőzte Flaminiust. A meleg források is bővében vannak Tyrrhéniaiban, nem kevésbé látogatottak, mert közel vannak Rómához, mint Baiai, amely valamennyi között a legnevezetesebb.

10. Tyrrhénia keleti oldalán van Umbria, amely az Appenninektől, sőt

azokon túl kezdődik s az Adriáig terjed. Ravennától kezdve ugyanis az umberek lakják a szomszédos vidéket, továbbá Sarsinát, Ariminiont, Sénát és Marinont.⁶¹ Ott van még az Aisis folyó, a Kingulon hegy, Sention, a Metauros folyó és Fortuna temploma.⁶² Ezen a vidéken van ugyanis az egykori Italia és Keltika határa az ezen tenger felőli részen, bár az uralkodó hatalom gyakran változott. Előbb az Aisis folyót tették meg határnak, majd a Rubikónt. Az Aisis folyó Ankóna és Séna között van, a Rubikón pedig Ariminion és Ravenna között, s mindkettő az Adriába ömlik. Most azonban, minthogy az Alpokig terjedő területet mind Italia néven foglalják össze, ezeket a határokat mellőzni kell. Umbriát illetőleg azonban valamennyien egyetértenek abban, hogy Ravenniág terjed, mert umberek laktak ottan. Innen a távolságot Ariminionig 300 stadionnyira mondják, Ariminiontól pedig Rómáig, ha a Via Flaminian haladunk Umbrián keresztül, az egész út Okrilonig⁶³ és a Tiberisig 1350 stadion. Ez a hosszúsága, a szélessége különböző. Az Appennineken belül a Via Flaminia mentén említésre méltó városai: Okrikloi a Tiberisnél (Laroloni) és Narna,⁶⁴ amelyen a Nar⁶⁵ folyik keresztül és valamivel Okriklon fölött egyesül a Tiberisszel, kisebb hajókkal hajózható is, azután Karsuloi és Méuania a Teneas⁶⁶ mellett, amelyen a síkság termékeit kisebb hajókkal a Tiberishez lehet szállítani. Egyéb községeik is vannak, amelyek inkább az útvonal miatt, mint politikai szervezetük miatt népesek; ilyenek: Forum Flaminium, Nukeria, ahol fegyvereket készítenek, és Forum Sempronium.⁶⁷ Ha az Okrikloitól Ariminionba vezető úttól jobbra haladunk, van Interamna, majd Spolétion, Aision és Kamertés,⁶⁸ éppen a Pikentinét határoló hegyekben. A másik oldalon van Ameria és a megerősített Tudér városa, azután Eispellon és Iguion;⁶⁹ ez utóbbi már közelebb van a hegy átjáróhoz. Az egész tartomány termékeny, de a kelleténél nagyobb mértékben hegyvidék, s lakóit inkább tönköllyel, mint búzával táplálja. Hegyes vidék az ezután következő Sabiné is, amely éppúgy, mint ez, Tyrrhénia mellett nyúlik el. Latinénak az említettekkel és az Appenninekkal határos részei szintén elég hegyesek. E két néptörzs földje a Tiberisnél és Tyrrhénianál kezdődik s az Adriával együtt ferde irányban vonuló Appenninekig terjed, sőt Umbria, mint mondják, túl is nyúlik rajtuk a tengerig. Umbriáról ennyi elég.

III.

1. A sabinok által lakott vidék keskeny ugyan, hosszúsági irányban azonban 1000 stadionnyira terjed a Tiberistől és Nómenton⁷⁰ városkától a véstinosokig. Csak kevés és a folytonos háborúk által legyöngült városa

van, mint Amiternon és Rheate,⁷¹ az utóbbinak a közelében van Interokrea község és a kótiliai hidegforrás,⁷² amelyből részint isznak, részint pedig ott-tartózkodva gyógyítják vele betegségeiket. A sabinokhoz tartozik Phoruloi⁷³ is, inkább a lázongók elrejtésére, mint lakásra alkalmas sziklafészek. Kurés⁷⁴ most csak falu, egykor tekintélyes város, innen származott Titos Tatios és Numa Pompilius római király; ezért nevezik a szónokok kyritéseknek a rómaiakat. Trébula, Érétion⁷⁵ és több ilyen lakóhely inkább csak falunak tekinthető, mint városnak. Egész földjük különösen alkalmas olajfa és szőlő termelésére, sok makkot is terem; nagyon jó egyéb jóságok tenyésztésére is, de különösen híres a rheatei öszvérfaj. Úgyszólván egész Italia nagyon alkalmas állattenyésztésre és növények termelésére, de területenként más-más faj részesül előnyben. A sabin a legrégebbi népfaj és őslakója a földnek. Ezek gyarmatosai a pikentinok és a sauniták, ezeké a lukánok, ezeké meg a bruttiosok. Régiségük tanúbizonyságául szolgálhat bátorságuknak és egyéb kiválóságuknak, melynél fogva egész mostanáig tartott az ellenállásuk. Fabius történetíró mondja, hogy a rómaiak csak akkor eszméltek gazdagságuk tudatára, amikor ennek a népnek uraivá lettek. Keresztülmegy rajtuk a nem nagyon hosszú Via Salaria, amelybe Érétionnál, a Tiberis fölött fekvő sabin falunál torkollik a Via Nomentana, amely ugyancsak a Porta Collinától indul ki.

2. Ezután Latiné⁷⁶ következik; itt van a rómaiak fővárosa és sok várost foglal magában, amelyek azelőtt nem voltak latinok. Mert az aikosok, volskosok, hernikosok, a közvetlenül Róma környéki aboriginek, a régi Ardeában lakó rutulosok és más egyéb kisebb-nagyobb népcsoportok mind Róma körül laktak, amikor a várost megalapították; ezek némelyikének sikerült saját falvaikban, semmiféle közös törzsnek alá nem vetve, önálló életet élniük. A monda szerint Aineias atyjával Ankhysésszel és fiával Askaniósszal Laurentonnál,⁷⁷ az Ostiához és a Tiberishez közeli parton kikötött és a tengertől egy kissé beljebb, mintegy 24 stadionnyira várost alapított. Latinos, a mostani Róma vidékén lakó aboriginek királya pedig eljött Aineaishoz és szövetséget kötött vele szomszédai, az ardeai rutulosok ellen (Ardeától Rómáig 160 stadion a távolság), s a győzelem után a közelben egy várost alapított, amelyet leányáról, Laviniáról⁷⁸ nevezett el. Amikor a rutulosok ismételen háborút kezdtek, Latinos elesett, Aineias azonban győzött s így ő lett az uralkodó, s alattvalóit latinoknak nevezte. Miután pedig mind ő, mind atyja meghalt, Askaniós az Albanos hegyen Albát⁷⁹ alapította, amely Rómától éppen annyira van, mint Ardea. Ekkor a rómaiak a latinokkal együtt, az egész egybegyűlt vezetőség áldozatot mutattak be Zeusnak; az áldozat idejére a város vezérévé egy kiváló fiatalembert tettek. Négy száz évvel későbbi időből való Amuliosnak és testvérének Numitor-

nak részben mesés, részben valamivel hihetőbb mondája. Ketten vették át ugyanis Askanios utódaitól Alba uralmát, amely a Tiberisig terjedt; az ifjabb Amulius azonban a bátyját elzavarta és egyedül uralkodott, minthogy azonban Numitornak volt egy fia és egy leánya, az előbbit egy vadászat alkalmával alattomosan megölette, a leányt pedig, hogy gyermektelen maradjon, a szüzesség végett Vesta papnőjévé tette; ennek a neve Rhea Silvia. Mikor pedig fölfedezte ennek elcsábítását, mert ikerfiúkat szült, testvére iránti jóindulatból kivégzés helyett csak elzáratta, az ikreket pedig ősi szokás szerint kitétette a Tiberis partjára. A rege szerint a gyermekek Aréstől származtak, s kitételük után látták, hogy egy nőstényfarkas szoptatta őket. Faustulos, egy környékbeli disznópásztor magához vette és fölnevelte őket (föltehető, hogy Amulios valamelyik hatalmas alattvalója vette magához és nevelte fel őket) s az egyiket Rómylosnak, a másikat Rómosnak nevezte. Férfikorukban megtámadták Amulios és fiait, s miután sokat megöltek, s az uralom visszaszállott Numitorra, visszatértek otthonukba, s megalapították Rómát, nem annyira kiválasztás, hanem inkább a szükség szerint megfelelő helyen. A hely ugyanis semmitől sem volt védve s nem tartozott hozzá annyi földterület, amennyi egy város ellátására elegendő, de még emberek sem voltak, akik ott laktak volna. Akik ugyanis ott voltak, csak magukban laktak, közel az épülő város falaihoz, még az albaiakkal sem igen érintkeztek. Ott volt Kollatia, Antemnai, Phidénai, Labikon⁸⁰ s még több más ilyen kis város, most csak faluk, magánszemélyek birtokai; 30 vagy valamivel több stadionnyira Rómától. Rómától számítva az ötödik és hatodik mérföldkö között van egy Phéstoi nevű hely, ezt mondják az akkori Róma határának, s a főpapok itt s még több más helyen, mint határokon egy és ugyanazon napon áldozatokat mutatnak be s ezt Ambarvaliának⁸¹ nevezik. Az építés alkalmával keletkezett civódás közben Rómos állítólag életét vesztette. A felépítés után Rómylos egybegyűjtötte az összecsdült embereket, a vár és a Kapetólion között egy darab szent helyet menedékhelynek nyilvánított, s a szomszédok közül odamenekülteket polgároknak nyilvánította. Minthogy azonban ezeknek házastársakat nem talált, Poseidónnak szentelt lóversenyt hirdetett, amelyet most is meg szoktak tartani. Mikor pedig sokan jöttek össze, főképpen sabinok, kiadta a parancsot, hogy akiknek nőre van szükségük, rabolják el az egybegyűlt hajadonokat. Titos Tatios, Kyris királya, fegyverrel akarta ezt a gyalázatot megbosszulni, de azután szövetséget kötött Rómylosszal az uralom és az állam közössége alapján. Mikor Tatios Lavinionban orgyilkosság áldozata lett, a kyrisiak hozzájárulásával Rómylos egyedül uralkodott. Utána Numa Pompilius, Tatios egyik polgártársa vette át az uralmat alattvalói akaratából.

3. Ez Róma alapításának legelfogadottabb mondája. Egy régibb és mese-

szerű monda szerint pedig Euandros által alapított arkadiai gyarmatosítás volna. Ez Héraklést, amikor elhajtotta Géryonos marháit, barátságosan fogadta, miután pedig Euandros anyjától, Nikostratétól, aki igen járatos volt a jóslásban, megtudta, hogy Héraklésnek az a végzete, hogy munkái elvégzése után isten legyen, ezt közölte Héraklésszel, s részére egy szentélyt állított föl, s hellén módra áldozatot mutatott be, amelyet még most is meg szoktak tartani Héraklés tiszteletére. Koilios⁸² római történetíró azt hozza föl bizonyosságul arra, hogy Róma hellén alapítás, hogy megvan itten az ősi hellén áldozat Héraklés tiszteletére. És Euandros anyját is tisztelik a rómaiak, akit ők Karmentés néven az egyik nymphának tartanak.

4. A latinok tehát kezdetben kevesen voltak és a legtöbben nem csatlakoztak a rómaiakhoz; később azonban megrettenve Rómylosnak s az utána következő királyoknak a vitézségétől, mind meghódoltak. Miután levették az aikosokat, volskosokat, hernikosokat, s még előbb a rutulusokat és az aborigineket, és még a rhaikosokat, az argyroskosok egy részét s a prepherosokat, ezeknek a vidékét mind Latinének nevezték. A volskosoké volt a latinokkal határos Pómentinon síkság és Apiola⁸³ városa, amelyet Tarquinius Priscus a földig lerombolt. Az aikosok főképpen Kurisszal voltak szomszédok, s az földülta ezeknek a városait is, fia pedig elfoglalta Suessát,⁸⁴ a volskosok fővárosát. A hernikosok közel laktak Lanuvionhoz, Albához, sőt magához Rómához is; Arikia, Tellénai és Antion⁸⁵ sem volt messze. Az albaiak kezdetben egyetértettek a rómaiakkal, minthogy egynyelvűek és latinok voltak, de a saját királyaik alatt mindketten külön éltek. Sokszor fordultak elő közöttük összeházasodások, s közösek voltak Albában az ünnepi áldozatok, s egyéb polgári jogok is. Később, mikor háború tört ki közöttük, Alba teljesen elpusztult a templom kivételével, az albaiakat pedig elismerték római polgároknak. A többi környező várost, amennyiben nem hódoltak meg, részint elpusztították, részint leigázták, némelyik azonban jóindulata következtében gyarapodott. Most tehát a tengerpartot Ostiától Sinoessáig⁸⁶ Latinének nevezik, azelőtt azonban csak Kirkaionig⁸⁷ terjedt, azelőtt a beljebb levő területekből sem sok tartozott hozzá, később azonban kiterjedt Kampaniáig, a samnitokig, pelignosokig s a többi appennini lakosig.

5. Az egész vidék gazdag és mindentermő, kivéve néhány mocsaras és egészségtelen tengerparti részt, amilyen Ardea környéke, az Antion és Lanuion⁸⁸ közti terület a Pómentinon síkságig, Sétiné, valamint Tarra-kiné⁸⁹ és Kirkaion környékének egyes részei, de vannak hegyes és sziklás területei is, ám ezek sem rosszak és hasznavehetetlenek, hanem dús legelők vagy erdőségek borítják őket, továbbá mocsári vagy hegyvidéki gyümölcsfélék. Kaikubon⁹⁰ ugyan mocsaras terület, fára futtatott szőlője mégis ki-

tűnő bort ad. A latinok tenger melletti városa Ostia, kikötő nélküli város a hordalékföld miatt, amelyet a többi folyótól gyarapított Tiberis hord össze; nagy veszedelemmel horgonyoznak tehát a hajók a hullámzó tengeren, de hát a haszon mindent legyőz; nagy mennyiségben vannak ugyanis evezős csónakok, amelyek a rakományt ki- és beszállítják s így meggyorsítják az elhajózást, mielőtt még a folyóhoz érnének, és a terhétől megszabadult hajó behatol a folyóba s fölmegegy 190 stadionnyira egészen Rómáig. Ostia Ancus Martius alapítása. Ez a város ilyen. Ezután jön Antion, szintén kikötő nélküli város; sziklákra épült s Ostiától mintegy 260 stadionnyira van. Most átengedték az állam vezetőinek pihenés és az államgondoktól való üdülés céljaira, már amikor erre időt tudnak szakítani, és éppen ezért az ilyenféle tartózkodásra sok egyszerű épületet emeltek. Azelőtt hajókat tartottak és a tyrrhéniekkel közösen kalózkodtak, bár már ekkor a rómaiak alattvalói voltak. Ezért előbb Alexandros, később meg Démétrios tiltakozó követséget küldött, mikor az elfogott kalózokat a rómaiaknak visszaküldte, s azt üzenté, hogy visszaajándékozza ugyan őket a hellénekkel való rokonság miatt, ámde különösnek találja, hogy akik Italiának urai, egyúttal kalózokat is küldenek ki, s a Dioskurok terén szentélyt emelve tisztelik azokat, akiket mindenki megmentőknek nevez. Hellasba pedig embereket küldenek, hogy azoknak a hazáját kifosszák. A rómaiak ezután az efféle foglalkozástól visszatartották őket. E városok közepette van Lavinion, amelynek közös Aphrodité-temploma van a latinokkal; ennek a felügyeletét papjaik által az ardeaiak látják el. Ezután Laurenton következik. Ezekén túl van Ardea, a rutulosok telepe, 70 stadionnyira a tengertől. Ehhez közel van egy Aphrodision,⁹¹ ahol a latinok ünnepeket szoktak tartani. A samnitok feldúlták ezeket a helyeket s a városoknak csak nyomaik vannak, hírnevük azonban megmaradt: Aineias ott-tartózkodása és azok miatt az áldozati szertartások miatt, amelyek állítólag még azokból az idők-ből származnak.

6. Antion után 290 stadionnyira Kirkaion következik, majdnem szigetet alkotó hegy a tenger és a mocsarak között; azt mondják, hogy itt nagyon sokféle gyökér van, talán azért, hogy a Kirkéről szóló regével kapcsolatba hozzák. Van egy kis városkája,⁹² Kirké temploma, Athéné oltára, s még valami csészét is mutogatnak, amely állítólag Odysseusé volt. Közben van a Storos⁹³ folyó s azon egy kikötőhely. Azután egy déli szélnek kitett partszéllet következik, amelynek csak Kirkaionnál van kikötője. Ezen túl a belföldön a Pómentinon síkság terül el; az ezzel szomszédos földön azelőtt az ausonok laktak, akik Kampaniát is hatalmukba tartották, utánuk pedig az oskosok. Ezeknek is hatalmukban volt Kampania egy része, most pedig Sinoessáig az egész a latinoké, mint már mondtam. Valami különös tör-

tént azonban az oskosokkal és az ausonokkal; mikor ugyanis az oskosok már kihaltak, nyelvüket megőrizték a rómaiak, úgy hogy költeményeiket bizonyos ősi versenyjáték alkalmával színrehozták és előadták;⁹⁴ az ausonok viszont soha sem laktak a sicíliai tenger vidékén, s azt a tengert mégis ausoni tengernek nevezik. Ezután Kirkaiontól 100 stadionnyira Tarrakina következik, amelynek fekvésénél fogva azelőtt Trakhiné volt a neve. Két folyó által alkotott nagy mocsár terül el előtte,⁹⁵ a nagyobbik folyó neve Uphés. Itt találkozik először a tengerrel a Via Appia, amely Rómától egészen Brentesionig⁹⁶ ki van építve s a legjártabb útvonal, amely a tengerparti városok közül csak a következőket érinti: Tarrakinét, Phormiónt, Minturnét⁹⁷ és Sinoessát, végül Tarantót és Brentesiont. Tarrakiné közelében, ha Róma felé megyünk, a Via Appia mellett sok helyen mocsár- és folyóvízzel teli csatornát találunk; leginkább éjjel hajóznak rajta, úgyhogy akik este behajóztak, reggel kiszállnak és a Via Appián mennek tovább, de nappal is közlekednek hajók; öszvérek húzzák kötéllel. Utána jön Phormiai, lakón alapítás, amelyet azelőtt jó kikötője miatt Hormiainak neveztek. A közbeső öblöt azok Kaietasnak⁹⁸ nevezték; a lakónok ugyanis minden öblös dolgot kaietasnak neveznek. Némelyek szerint az öböl Aineias dajkájáról kapta nevét. Hosszúsága Tarrakinéből kiindulva a hasonló nevű hegyfokig 100 stadionnyi; itt óriási barlangokat találunk, amelyekben nagy és drága lakások vannak; innen Phormiaiig az út 40 stadionnyi. Phormiai és Sinoessa között középen van Minturnai, mindegyiktől kb. 80 stadionnyi távolságban. Keresztülfolyik rajta a Leiris folyó,⁹⁹ amelynek azelőtt Klanis volt a neve. Az Appenninekből és Vestiné vidékéről ered, elfolyik Phregellai¹⁰⁰ falu mellett (egykor híres város volt), s a város alatt fekvő szent bereknél, amelyet a minturnaiiak nagyon tisztelnek, ömlik a tengerbe. Éppen a barlangokkal szemben fekszik a tengerben két sziget, Pandateria és Pontia,¹⁰¹ kicsinyek ugyan, de népesek, egymástól nem messzire, a szárazföldtől azonban 250 stadionnyira. A Kaietos-öböl közelében van Kaikubon, s ettől nem messze Phundoi,¹⁰² a Via Appia mentén fekvő város. Mindezek nagyon

jó bortermelő helyek; igen híres a kaikuboni, a phundoi, a sétiai, valamint a phalernoni, az albai és a statani. Sinoessa öbölben épült s innen van a neve is, mert sinus öblöt jelent; közelében kiváló meleg fürdők vannak, amelyek némely betegségen segítenek. Ezek a latinok tengerparti városai.

7. A belföldön Ostián túl az első város Róma, amely egyedül fekszik a Tiberis mellett és amelyről már említettem, hogy alapításánál a szükségesség szerepelt, nem a kiválasztás; hozzá kell még tenni, hogy akik később egyes részeket hozzáépítettek, azok sem kereshettek jobbat, hanem alkalmazkodtak a meglevő állapothoz. Az első alapítók a Capitoliumot, Palatiumot és Quirinalist fallal vették körül, amely azonban kívülről olyan könnyen meg-

mászható volt, hogy Titos Tatios egy nekirohanással elfoglalta, amikor a leányok elrablásával szenvedett gyalázatot jött megtorolni. Ancus Martius, mikor ehhez hozzákapcsolta a Caeliust, Aventinust s a közöttük elterülő síkságot, amelyek mind egymástól, mind a már fallal körülvett résztől külön álltak, szintén kényszerűségből cselekedett, mert nem lett volna tanácsos ilyen védett dombokat a falon kívül hagynia, hogy esetleg az ellenségnek erődökül szolgáljanak, sem a Quirinusig terjedő kört nem tudta volna kitölteni. Servius pótolta ezt a hiányt; kiegészítette ugyanis az Esquilinus és Viminalis hozzávételeivel. De ezek is könnyen megmászhatók kívülről, ezért mély árkot ástak, a földet pedig befelé hányták, és az árok belső oldalán mintegy 6 stadionnyi hosszúságú földhányást készítettek, s falat húztak és tornyokat építettek a Porta Collinától az Esquilináig; a földhányás közepén van egy harmadik, a Viminalis dombbal azonos nevű kapu. Ilyen a városnak a védőműve, amely maga is más védőművekre szorul. Én úgy gondolom, hogy az első alapítóknak mind magukat, mind utódaikat illetőleg az volt a felfogásuk, hogy a rómaiak ne a védőművektől, hanem fegyvereiktől és a saját vitézségüktől várják biztonságukat, és egyéb gyarapodásukat, abban a hitben, hogy nem a falak az emberek védői, hanem az emberek a falakéi. Kezdetben tehát, amikor a termékeny és nagy kiterjedésű vidék körös-körül idegeneké volt, a város területe pedig könnyen megtámadható, e hely jövőjéről szerencsésjéről nemigen lehetett magasztalni, miután azonban lakosai vitézségükkel és munkásságukkal a vidéket sajátjukká tették, a javaknak olyan bősége mutatkozott, amely minden jó fekvést felülmúlt, s amelyeknek révén a város úgy meggyarapodott, hogy eléggé el van látva élelemmel, fával és kővel a házépítéshez, ami megszakítás nélkül folyik az összeomlások, leégések és eladások következtében; ezek szintén szakadatlanul folynak, az eladások némileg szándékos lerombolások, amennyiben az épületeket lebontják s ismét fölépítik a saját tettségük szerint, mindenki más anyagból. Ezenkívül a bányák sokasága, az erdők, a szállításra alkalmas folyók csodás segítséget nyújtanak, így először az Anión, amely Alba¹⁰³ felől, a marsosok melletti latin város felől jön s keresztülfolym az alatta elterülő síkságon egészen a Tiberisszel való találkozásáig, azután a Nar és a Teneas, amelyek Umbrián keresztül szintén a Tiberisbe ömlenek, Tyrrhénian és Klusionon keresztül pedig a Klanis.¹⁰⁴ Augustus Caesar a városnak ezekre a hiányosságaira különös gondot fordított, amennyiben tűzvész esetére a szabadon bocsátottakból katonai segédcsapatot szervezett, az összeomlások megakadályozása végett pedig korlátozta az új épületek magasságát, s megtiltotta 70 lábnál magasabbra építkezni a közutak mellett. De mégsem lett volna teljes a helyreállítás munkája, ha nem állt volna rendelkezésre a sok bánya, erdő és a könnyű szállítás.

8. A vidék természeti adottsága ezeket az előnyöket nyújtja a városnak, a rómaiak pedig ezeket bölcs megfontolással még egyebekkel is tetézték. Míg ugyanis a hellének a városok alapításánál céljukat azáltal vélték legjobban elérni, hogy a szépségre, biztonságra, kikötőkre és termékeny földre voltak főképpen tekintettel, addig ezek különösen arra irányították figyelmüket, amivel azok nem törődtek, úm. utak építésére, vízvezetékek és olyan csatornák készítésére, amelyeken a város szennyvizét a Tiberisbe lehetett vezetni. Kikövezték az országutakat, mellyel velejárt a dombok keresztülvágása és a mélyedések kitöltése, úgyhogy a szekerek átvehették a teherszállító hajók rakományát; az egyformára vágott kővel boltozott csatornák némely takarmányszállításra alkalmas útnál is tágasabbak voltak. A vízvezetékekkel bevezetett víz olyan bőven jön, hogy szinte folyók folyának keresztül a városon és a csatornákon, s majdnem minden háznak bőven vannak medencéi, csövei és szökőkútjai; ezekre Marcus Agrippa fordított legnagyobb gondot, aki a várost sok más díszes épülettel is szépítette. A régiek úgyszólván semmit sem törődtek Róma szépségével, minthogy C 236 más nagy és szükséges teendővel voltak elfoglalva; a későbbiek azonban, különösen már kortársaink, ebben sem maradtak el, hanem sok és szép építménnyel látták el a várost. Mert Pompeius, az isteni Caesar, Augustus, ennek gyermekei és barátai, felesége és nővére mindenkit felülmúltak az építkezések terén buzgóságban és költségekben; a legtöbb épület a Campus Martiuson van, amelynek szépségét még emelte az emberi gondosságból származó díszítés. Ez a csodás nagyságú síkság, amelyen akadálytalanul folyhat le a kocsiverseny és egyéb lovasgyakorlat, s amelyen ugyanakkor a labda- és karikajátékban és birkózásban versenyzők óriási tömegeinek is van helyük, a környező épületek, az egész éven át zöldellő mezőség és a folyó fölött egészen a folyómederig nyúló színpadi beállítást mutató dombkoszorúk feledhetetlen látványt nyújtanak. Ezen síkság közelében van egy másik, és körben igen sok oszlopcsarnok, liget, három színház, amphitheatrum, nagyszerű és egymással összefüggő templomok, mintha csak fölösleges is volna a város többi részének bemutatása. Éppen ezért ezt a helyet a legszentebbnek tartották és itt állították föl a legkiválóbb férfiak és nők emlékműveit. Legnevezetesebb az ún. Mausoleum, egy nagy mester-séges domb a folyó mellett fehér márványból emelt magas talapzaton, egészen a csúcsáig örökzöld fákkal borítva; a csúcsán Augustus Caesar ércszobra áll, a domb alatt pedig az ő sírhelye, valamint rokonainak és barátainak a sírhelye van, mögötte meg csodaszép sétahelyül szolgáló nagy liget. A síkság közepén fehér márvány kerítéssel van körülvéve az a hely, ahol őt elégették, ez vasráccsal van bekerítve, belül meg nyárfákkal beültetve. Viszont, ha a régi forumra megyünk s látjuk egyik forumot a másik mellett,

az oszlopcsarnokos bazilikákat és templomokat, ha látjuk a Capitoliumot s mind az ezen, mind a Palatinuson és a Livia sétányán levő épületeket, könnyen megfeleledkezhetünk a kinnlévőkről. Róma tehát ilyen.

9. A többi latin város egy részét egyéb ismertetőjelekkel, más részét pedig a Latinén keresztül vonuló közismert utakkal lehet meghatározni, mert vagy ezeken, vagy ezek mentén, vagy közöttük fekszenek. Legismertebb C 237 a Via Appia, Via Latina és Via Valeria; az első a latin tengerparti részt határolja Sinoessáig, az utóbbi a Sabinum felé eső részt a marsosokig, a közöttük levő Via Latina pedig Kasilinonnál¹⁰⁵ találkozik a Via Appiával, Kapuától 19 stadionnyira. Ez a Via Appiából indul ki s innen balra hajlik el még Róma közelében, azután a Tusklanon hegyen átmenve Tusklon¹⁰⁶ városa és az albai hegy között leereszkedik Algidon városkába és a Piktai¹⁰⁷ fogadóhoz. Ezután egyesül a Via Labicánával, amely a Porta Esquilinából indul ki, éppen úgy, mint a Via Praenestina is, ezt azonban, valamint az esquilinusi mezőt bal felől hagyja s több mint 120 stadionnyira vonul előre a régi, elpusztult, dombon fekvő Labikónhoz¹⁰⁸ közeledik, azt azonban és Tusklont jobb felől hagyva Piktainál és a Via Latinánál végződik; ez a hely Rómától 210 stadionnyira fekszik. Ezután magán a Via Latinán még több tekintélyes telep és város van, mint Pherentinon,¹⁰⁹ Phrusinón¹¹⁰ a Kosas folyó mellett, Phabrateria a Tréros folyó mellett, Aquinon nagy városa, mellette folyik el a tekintélyes Melpis folyó, Interamnion, amely két folyónak, a Leirisnek és egy másiknak az összefolyásánál fekszik, Kasinon, szintén jelentős város, egyúttal a latinok utolsó városa; az azután következő Teanon Sidikinon, mint neve is mutatja, már a sidikinosoké, ezek pedig oskosok, egy már kihalt, kampániai népfaj, úgyhogy el lehet mondanunk, hogy mindez, amely a legnagyobb a Via Latinán levő városok között, mind a szintén jelentős és Kasilinonnal határos Kalés¹¹¹ már Kampániához tartozik.

10. A Via Latina két oldalán, először is jobbra közte és a Via Appia között van Sétia és Signia,¹¹² bortermelő városok; az első nagyon drága bortermel, a másik pedig az ún. Signínont, amely nagyon gátolja az emésztést. Ezekhez járul még Pribernon,¹¹³ Kora, Suessa, Trapontion, Velitrai és Aletrion, továbbá Phregellai, a Minturnainál torkolló Leiris mellett, amely most csak falu, egykor azonban híres város volt és azelőtt sok, éppen az előbb említett környező várost tartott hatalma alatt, s ezek most is ott sereglenek össze vásártartásra és áldozatok bemutatására; elpártolása miatt a rómaiak lerombolták. E helységek legnagyobb része mind a Via Latinán, mind azon túl levők, a hernikosok, aikosok és volskosok területén fekszik C 238 ugyan, de mind római alapítás. A Via Latinától balra, közte és a Via Valeria között fekszik Gabioi¹¹⁴ a Via Praenestinán, amelynek kőbányája a legjobb követ szolgáltatja Róma számára, Rómától és Prainestostól¹¹⁵ egyenlő tá-

volságra, kb. 100 stadionnyira; ezután következik Prainestos, amelyről mindjárt szólunk. Ezután a Prainestos fölötti hegyek között fekszik a hernikosok városkája Kapitulon,¹¹⁶ és a jelentős Anagnia városa, Kereate és Sóra, ez utóbbi mellett folyik el a Leiris, Phregellai és Minturnai felé. Ez után következik még néhány és Venafron,¹¹⁷ ahol a legjobb olaj készül, ez a város egy magaslaton fekszik, a domb lábánál folyik el a Vulturnos,¹¹⁸ amely Kasilinont is érintve egy hasonló nevű városnál¹¹⁹ ömlik a tengerbe. Aisernia¹²⁰ és Alliphai már samnit városok, az első ugyan a marsos háborúban elpusztult, de a másik most is megvan.

11. A Via Valeria Tiburnál kezdődik s a marsosokhoz és a pelignosok fővárosába, Korphinionba¹²¹ visz. Ezen a következő latin városok vannak: Varia, Karseoloi és Alba, nem messze tőleg pedig Kukulon. A rómaiak szemhatárán van Tibura, Prainestos és Tusklon. Tiburában van egy Hérakléstemplom s egy vízesés, amelyet az innen hajózható s nagy magasságból egy mély és erdős hasadékba lezúduló Anión alkot éppen a város mellett. Innen tovább igen termékeny síkságon folyik keresztül a tiburai és gabioi kőbányák mellett, amely utóbbit vörös bányának is nevezik, úgyhogy ezekből a bányákból a kiszállítás és elhajózás nagyon könnyű, s Róma legtöbb építményéhez innen viszik az anyagot. Ezen a síkságon folyik a több forrásból eredő hideg vizű Albula¹²² is, amelynek vize többféle betegséget gyógyít mind ivó-, mind fürdőkúrával; ilyenféle a Labana¹²³ forrás is, ettől nem messze a Via Nomentánán és Éreton környékén. Prainestosban van Fortuna híres jóstemploma. Ez a két város, amely ugyanazon a hegyvidéken fekszik, egymástól mintegy 100 stadionnyira van, Rómától pedig Prainestos kétszer annyira. Tibura kevesebb. Állítólag mindkettő hellén eredetű s Prainestost azelőtt Polystephanosnak is hívták. Természetből megerősített hely mindkettő, Prainestos azonban sokkal erősebb; a város fölött ugyanis van egy magas hegy, amelyet hátul egy domborulat köt össze a vele összefüggő hegyláncsal, amely meredek útjával 2 stadionnyira emelkedik ennél C 239 följebb. Ezen az erősségen kívül még titkos csatornákkal is át van fúrva mindenfelől egészen a síkságig részint vízvezeték, részint titkos kijárás céljából; ezek egyikében halt meg ostromlás közben Marius. A többi városnak védett helyzete legtöbbször javára szolgált, Prainestosnak azonban a rómaiak polgárháborúi miatt csak kárára. A lázadók ugyanis oda szoktak menekülni; az ostrommal való elfoglalás után pedig a város megkárosításához még földjük elvétele is hozzájárult, minthogy a bűnt az ártatlanokra is áthárították. E vidéken folyik keresztül a Verestis¹²⁴ folyó. Az említett városok Ravennától keletre vannak.

12. Az említett vidék hegyvonulatánál beljebb van egy másik magas, az albai hegyig terjedő hegygerinc, amely közben az algidoni völgyet alkotja.

Ezen épült Tusklon, gazdagon díszített város; körös-körül kertek és villák ékesítik, különösen a Róma felé húzódó oldalon. Itt van ugyanis Tusklon ez a jó földű és vízdús domb, amely majdnem minden oldalról lassan emelkedik fölfelé, s amelyen igen díszes paloták emelkednek. Ezzel összefügg az albai hegy alatt elterülő vidék, amely éppen olyan nagyszerű és ékes. Azután következik a síkság, amely egyik oldalon Rómáig s annak elővárosáig, a másik részen a tengerig nyúlik; a tenger felé húzódó rész kevésbé egészséges, a többi azonban emberi lakás céljaira alkalmas és hasonlóképpen jól van művelve. Az albai hegy mögött a Via Appián van Arikia városa Rómától 160 stadionnyira. A vidék mélyedésszerű, de azért mégis van egy erős fellegrá. Ezentúl fekszik Lanuion,¹²⁵ római város, a Via Appia jobb oldalán, ahonnan már látható a tenger, meg Antion is. Artemision pedig, amelyet ligetnek¹²⁶ neveznek, a másik részen az út bal oldalán van, ha Arikia felé megyünk. Azt mondják, hogy az arikiai templom a Tauropolos¹²⁷ mása; a szent szertartásban ugyanis bizonyos barbár és skytha elem az uralkodó; pappá ugyanis azt a szökött rabszolgát teszik, aki megöli az előbbi papot, ez tehát állandóan kardot visel, figyelve a támadásokra, hogy készen legyen a védelemre. A templom egy ligetben van, előtte egy tengerhez hasonló tó, körös-körül pedig összefüggő, igen magas hegy-párkány, amely mind a templomot, mind a tó vizét egy mély medencébe zárja. A tavat megtöltő forrásokat is lehet látni; ezek egyike az Égeria nevű, amely valamely istenségről kapta nevét, lefolyásuk itt nem látható, kint azonban távolabb a felszínre törnek, s megmutatkoznak.

13. Ezen vidék közelében van az Albai hegy, amely sokkal magasabb az Artemisionnál s az ezt környező hegy-párkánynál, bár ezek is magasak és elég meredek. Itt is van egy tó,¹²⁸ amely sokkal nagyobb az artemisionnál. Ezekről távolabb vannak a már említett latin városok. Legbeljebb van a latin városok között a marsosokkal határos Alba, egy magas sziklán fekszik a tenger nagyságú Phukina¹²⁹ tó közelében, melyet főképpen a marsosok használnak, meg valamennyi szomszédos nép. Azt mondják, hogy néha egészen a hegységig megtelik, majd ismét alászáll, úgyhogy az iszappal borított helyek ismét kiszáradnak s alkalmassá válnak a földművelésre, talán azért, mert szórványos és észrevétlen változások történnek a mélységben levő forrásokkal, s azután ismét visszafolynak, vagy mert a források teljesen elapadnak, majd ismét felfakadnak, amint állítólag a Katanén keresztül folyó Amenanossal¹³⁰ szokott történni, mely sok éven át elapad, majd ismét megindul. Azt beszélik, hogy a Rómában ivásra használt Aqua Marcia forrásai a Phukina-tóból erednek; ennek a vize jobb hírű a többinél. Albát, mivel a vidék belsejében fekszik és jól megerősített hely, a rómaiak gyakran használták börtönnek, amennyiben ide zárták az őrizetbe vettek.

IV.

1. Miután az Alpok mentén élő népekkel s a velük összefüggő Appenninekkal kezdtük s ezeken átkelve bejártuk az egész belső vidéket, amely a Tyrrhén-tenger és az Adria felé hajló Appenninek között terül el egészen a samnitokig és kampánokig, most visszatérünk ide és szólunk azokról, akik a hegyekben és a hegyek alatt, továbbá távolabb az adriai tengerpartig és beljebb laknak. Ismét a kelta hegyekkel kell kezdenünk.

2. Az Ariminon és Ankón között levő umbriai városok után Pikentiné¹³¹ következik. A pikentinok Sabinéből jöttek, miközben egy harkály mutatta vezéreiknek az utat, s innen van a nevük is; pikosnak nevezik ugyanis ezt a madarat, s Arés szent madarának tartják. A hegyektől kezdve egészen a síkságokig és a tengerig laknak, földjüknek a hosszúsága azonban sokkal nagyobb, mint a szélessége, mindenre jó, de a fás növényekre jobb, mint a gabonafélékre. Szélessége a hegyektől a tengerig nem mindenütt egy- C 241
forma, hosszúsága azonban az Aisistól Kastronig¹³² terjedő tengerpart, 800 stadionnyi. Városai közül Ankón hellén város, a Dionysios uralma alól elmenekült syrakusaiak alapítása; egy hegyfokon fekszik, amely észak felé való kinyúlásával kikötőt alkot, nagyon jó bor- és búzatermő vidék. Közelében van Auxumon¹³³ városa, kissé beljebb a tengerparttól, azután Septempeda, Pnuentia, Potentia és Phirmon Pikénon, melynek Kastellon a kikötője. Ezután Kypra temploma következik, a tyrrhéniek alapítása és építése, ők ugyanis Hérát Kyprának nevezik; majd a Truentinos¹³⁴ folyó és a hasonló nevű város, azután Castrum novum és a Matrinos folyó, amely az adriának városa¹³⁵ felől folyik, s van egy hasonló nevű adriai kikötője is. A beljebb levő területen van ez is, meg Asklon Pikénon¹³⁶ is, amely igen megerősített hely és... ezen áll a fal, a környező hegyek pedig megmászhatatlanok. Pikentinén túl laknak a vestinok, a marsosok, pelignosok, a marrukinosok és a phrentanosok, egy samnit törzs, akik a hegyvidéken élnek, s csak kis részben érintik a tengert. Ezek a kis népek igen vitézek s hősi erejüket gyakran megmutatták a rómaiaknak, először, amikor ellenük háborúskodtak, másodsor, amikor együtt harcoltak, harmadszor pedig, mikor a szabadság és a polgárjog elnyerésére vonatkozó követelésük elutasításakor elpártoltak és lángra lobbantották az ún. marsos háborút és Korphiniont, a pelignosok fővárosát nyilvánították ki az összes itáliaiak közös fővárosává Róma helyett, s a háborúnak ezt a támaszpontját Italikának nevezték el s ide hívták össze a velük tartókat s konzulokat és hadvezéreket választottak; kitartottak két évig a harcban, míg végre is kivívták azt a jogközösséget, amelyért harcoltak. Marsos háborúnak nevezték ezt a fölkelés megindítóiról, különösen pedig Pompaidiosról.¹³⁷ Általában faluk-

ban élnek, de vannak városaik is a tengertől beljebb, mint Korphinion, Sulmón.¹³⁸ Maruion és Teatea, a marrukinosok fővárosa. A tengerparton van Aternon, határos Pikentinével s hasonló nevű a vestinokat és marrukinosokat elválasztó folyóval.¹³⁹ Amiternon vidékéről folyik a vestinokon keresztül, miközben jobb felől hagyja a pelignosokon túl lakó marrukinosokat, híd vezet rajta keresztül. A vele azonos nevű város a vestinoké, közös kikötője azonban a pelignosoknak és marrukinosoknak is; a híd Korphiniontól 24 stadionnyira van. Aternon után következik Ortón,¹⁴⁰ a phrentanosok kikötője, és Buka, amely szintén a phrentanosoké, és határos Teanon Apulonnal. Ortónion a phrentanosok vidékén van, kalózoknak a sziklás tanyája, akik lakásaikat hajóroncsokból építik; egyébként is durva természetűek. Ortón és Aternon között van a Sagros¹⁴¹ folyó, amely elválasztja a phrentanosokat a pelignosoktól. A tengerpart Pikentinétől az apulokig, akiket a hellének daunosoknak neveznek, kb. 490 stadionnyi.

C 242 3. Latiné után Kampania következik a tengerparton s ezen belül a belső földön a phrentanosokig és a daunosokig meg Saunitis,¹⁴² s azután a daunosok s még egyéb népek a sicíliai szorosig. Beszéljünk először Kampaniáról. Sinoessától egészen Misénonig¹⁴³ a tengerpart jókora öblöt alkot, és onnan egy másik, az előbbinél sokkal nagyobb öböl következik; ezt, amely Misénontól Athénaionig, a két hegyfokig terjed, kráternek nevezik. Ezeken a partokon fekszik az egész Kampania, mindenek között a legáldottabb síkság. Gyümölcsstermő dombok s a samnit és osk hegyek környezik. Antiokhos szerint ezen a területen az opikosok laktak, ezeket azonban ausonoknak is nevezik. Polybios azonban ezeket két különböző népnek tartja; azt mondja ugyanis, hogy opikosok és ausonok laktak ezen a kráter körüli területen. Mások meg azt mondják, hogy miután előbb itt opikosok és ausonok laktak, ezeket egy osk néptörzs leigázta, de ezeket kiszorították a kymaiaiak, azokat meg a tyrrhéniek. A síkság ugyanis termékenysége miatt versengés tárgya lett; 12 várost alapítottak s az egyiket mint azoknak a fejét, Kapyének nevezték. A bőség következtében azonban elpuhultak s innen is kiűzték őket, mint a Padus vidékéről, így tehát átengedték a samnitoknak, ezeket viszont a rómaiak szorították ki. Termékenységének bizonyosága az is, hogy itt legszebb a gabona, már mint a búza, melyből darát készítenek s ez jobb a rizsnél, általában minden gabonatápláléknál. Azt beszélik, hogy a síkság némely részét évenként kétszer tönköllyel vetik be, harmadszor pedig C 243 kölessel, némely részen pedig negyedik vetésnek zöldségféléket termelnek. A legjobb bort is innen kapják a rómaiak, a phalernonit, a kalésit és a statenonit; már a syrrentin¹⁴⁴ is hasonlóknak tartják ezekhez, miután újabban kipróbálták, hogy kibírja a raktározást. Hasonlóképpen gazdag olajban a Venaphron¹⁴⁵ környéki egész vidék, amely határos a síksággal.

4. Sinoessa után a tengerparton Liternon¹⁴⁶ városa következik, itt van az első Scipio Africanus síremléke; itt fejezte be ugyanis életét, miután bizonyos személyekkel való ellenségeskedése következtében a közügyektől visszavonult. A város mellett folyik el a hasonló nevű folyó. Éppúgy a Vulturnos is azonos nevű a mellette levő legközelebbi várossal; ez azonban keresztülfolyik Venaphronon és Kampania közepén. Ezek után Kymé¹⁴⁷ következik, a khalkisiak és kymaiaiak legrégebbi alapítása; ez ugyanis a legrégebbi valamennyi sicíliai és itáliaiban gyarmat között. A gyarmatalapítók, a kymaiai Hippoklés és a khalkisi Megasthenés megegyezett egymással, hogy az egyik fél legyen a gyarmat, a másik fél pedig a nevet adja, ezért nevezik most Kymének, holott az alapítók valószínűleg khalkisiak voltak. Eleinte tehát szépen gyarapodott mind a város, mind a Phlegraion síkság, ahová a rege a gigászok küzdelmét helyezi, természetesen nem egyéb okból, minthogy a föld termékenysége miatt állandóan harcok színhelye volt; később azonban a kampánok kerítették hatalmukba a várost s nagyon gőgösen bántak a lakossággal, még az asszonyaikat is birtokukba vették. Mindazonáltal a hellén életnek, templomoknak és törvényeknek még számos nyoma megvan. Némelyek szerint Kymét a hullámokról nevezték el; a szomszédos partvidék ugyanis hullámveréses és szeles. Tengeri halászatuk igen nevezetes. Van ebben az öbölben egy cserjés, sok stadionnyira kiterjedő víztelen és homokos erdő, amelyet Gallinaria erdőnek (tyúk-erdőnek) neveznek. Pompeius Sextus hajóparancsnokai itt szervezték meg kalózcsapataikat, amikor ő Siciliát elpártolásra bírta.

5. Közel van Kyméhez a Misénon hegyfok, s a kettő között az Akherusia-tó,¹⁴⁸ a tengernek mocsaras kiöntése. Ha megkerüljük a Misénon hegyfokot, mindjárt alatta egy kikötő van, utána pedig egy mély öblöt alkotó part, itt van Baiai¹⁴⁹ és a melegforrások, amelyek mind üdülésre, mind a betegségek gyógyítására igen alkalmasak. Baiai mellett van a Lokrinos tenger- C 244 öböl¹⁵⁰ s ezen belül az Aornos tó, amely a közte és Kymé közti vonaltól Misénonig terjedő földet félszigetté teszi. Csak néhány stadionnyi földszoros van ugyanis a kyméi csatornáig és az ottani tengerig. Elődeink az Aornossal hozták összeköttetésbe a homérosi Nekyia-t,¹⁵¹ sőt azt beszélik, hogy itt volt a halottidéző hely s ide jött Odysseus. Az Aornos szűk torkolatú mély öböl, kikötőnek megfelelő nagysággal és természettel, de kikötő céljaira mégsem használható, minthogy előtte van a sekély és nagy kiterjedésű Lokrinos-öböl. Az Aornost a bejárat kivételével mindenfelől magas meredek partok veszik körül, amelyet most ugyan már barátságosabbá alakítottak ki, előbb azonban vad, magasnövényű és járhatatlan erdőszeg borította, amely az öblöt szinte babonás homályba burkolta. Ehhez még azt is mesélték a lakosok, hogy a fölötté elszálló madarak a felszálló gőzöktől

megfulladva lehullanak a vízbe, mint alvilági helyeken. Alviláginak is tartották ezt a helyet és a kimmeriosokat is ide képzeltek, áldozat bemutatása és az alvilági szellemek kiengesztelése után hajózhattak be, miután ezekre megadták az utasítást a papok, akik e helyet kibérelték. Van ott a tengerparton egy iható vízü forrás, de ettől mindenki tartózkodott abban a hitben, hogy ez a Styx vize; a jóda is itt volt valahol; az Akherusia közelében levő meleg forrásokból következtek a Pyriphlegethonra. Ephoros, aki ezt a helyet a kimmeriosokénak nyilvánítja, azt mondja róluk, hogy földalatti házakban laktak, amelyeket argilláknak¹⁵² neveznek, és bizonyos alagutakon közlekedtek egymással és vezették az idegeneket a mélyen a föld alatt épített jósdához; bányászatból és a jóslatkérőkből éltek, meg azon adományokból, amelyeket a király juttatott nekik. A jósdabelieknél ősi szokás, hogy nem látják a napot, hanem csak éjjel járnak ki az üregekből. Ezért mondja róluk a költő:

Minthogy azokra sosem néz a ragyogó nap az égről.

(Od. XI. 15.)

C 245 Később azonban valamelyik király megsemmisítette ezeket az embereket, mert a jóslat nem vált be, a jóda azonban még megvan, de más helyre telepítve. Ilyeneket regéltek elődeink, most azonban, miután Agrippa kivágatta az Aornost körülvevő erdőt, a környéket házakkal építették be, az Aornostól Kyméig földalatti csatornát vágtak, s mindazon elbeszélések meséknak bizonyultak, bár Kokkéios,¹⁵³ aki mind ezt, mind a Baiai melletti Dikaiarkheiától Neapolisig vezető csatornát készítette, némileg szintén alkalmazkodott a kimmeriosokról szóló mondáéhoz, és talán ezen a vidéken ősi szokásnak gondolta, hogy az utak a föld alatt legyenek.

6. A Lokrinos-öböl Baiaiig terjed, a külső tengertől egy 8 stadion hosszúságú és szekérút szélességű töltés zárja el, amelyet állítólag Héraklés emelt, amikor elhajtotta Géryonos ökreit, minthogy azonban viharok alkalmával a hullámok fölül elárasztották, úgyhogy gyalog nemigen lehetett rajta járni, Agrippa magasabbra emeltette. Csak könnyű hajókkal lehet behajózni, kikötés céljaira hasznavehetetlen, osztrigahalászata azonban nagyon bőséges. Némelyek azt mondják, hogy ez volna maga az Akherusia-tó, Artemidóros pedig, hogy éppen az Aornos volna az. Baiai a monda szerint Baiostól, Odysseus egyik társától kapta a nevét, amint Misénon is. Ezután Dikaiarkheia partvidéke és maga a város következik. Azelőtt a kyméiek parti kikötője volt, Hannibál hadjárata idejében azonban a rómaiak betelepítették és a kutakról Potioloinak¹⁵⁴ nevezték el; mások szerint a víznek rossz szagáról, mert az egész környék Baiaiig és Kyméig tele van kénnel,

túzzal és hőforrásokkal. Némelyek azt hiszik, hogy Kymét ezért nevezik Phlegrának¹⁵⁵ is, és hogy az elhullott gigászok villámütött sebeiből törnek föl ezek a tűz- és vízáramok. A város igen nagy kereskedelmi piac lett, minthogy homokjának alkalmas volta miatt művészileg kiépített kikötői vannak, alkalmas ugyanis a mésszel való keverésre, erősen köt és megkeményedik. A homokot ugyanis mészkővel vegyítve töltéseket hánynak a tengerbe és a nyílt partokat öblökké alakítják, úgyhogy a legnagyobb teherhajók is biztosan köthetnek ki. Mindjárt a városon túl van a Héphaistos tér, C 246 tüzes párkánytól körülzárt síkság, melyen sok helyen kéményszerű és erős büzt árasztó szelelőlyukak vannak, a síkság pedig tele van leülepedett kénnel.

7. Dikaiarkheia után a kyméiek Neapolisa¹⁵⁶ következik (később azonban khalkisiai, pithékussaiak és athéniek is telepedtek oda, úgyhogy ezért nevezték Neapolinak is), ahol egy Parthenopé nevű szirén emlékét mutogatják s egy jóslat alapján versenyjátékokat szoktak rendezni. Később az egymás közti egyenetlenkedés következtében néhány kampániait is befogtak és a legnagyobb ellenségeikkel kénytelenek voltak úgy bánni, mint legjobb barátaikkal, minthogy a barátaikat elidegenítették maguktól. Bizonyítják ezt az előjárók nevei, akik előbb hellének voltak, később azonban a hellénekkal vegyesen kampániaiak. A hellén életnek itt igen számos nyoma maradt meg: gymnasiumok, ephebaionok, phratriák¹⁵⁷ és a hellén nevek, bár az illetők rómaiak voltak. Most is ötévenként több napig tartó szent versenyjátékokat tartanak mind a szellem, mind a test részére, melyek fölérnek a leghíresebb hellén játékokkal. Itt is van egy föld alatti folyosó, mert a hegy Dikaiarkheia és Neapolis közt alá van ásva, mint Kyménél és egymással szembe menő szekerek számára is járható utat nyitottak sok stadionnyira; a világosság a hegy tetejéről, ahol számos nyílást vágtak, árad le a nagy mélységbe. Vannak Neapolinak hőforrásai és fürdőépületei is, nem rosszabbak a baiaiiaknál, de nagyon elmaradnak látogatottság szempontjából; ott ugyanis egy másik város alakult, nem kisebb Dikaiarkheianál, miután egyik palota a másik mellett épült föl. Neapolisban a hellén életmódot még fokozzák azok, akik Rómából jönnek ide pihenés végett, vagy azért, mert kora ifjúságuktól fogva dolgoztak, vagy mert öregkoruk vagy betegségük miatt könnyebben szeretnének élni. A rómaiak közül sokan, már akik kedvüket találják az ilyen életben, mikor látják azok nagy tömegét, akik efféle életmód végett jöttek ide, megkedvelik ezt a helyet és szívesen élnek itt.

8. Mellette van a Hérakleion erődje¹⁵⁸ egy a tengerbe kinyúló hegyfokon, C 247 amely a délnyugati szélnek igen erősen ki van téve s ez az ott-tartózkodást egészségessé teszi. Oskosok voltak a lakói mind ennek, mind a szomszédos

Pompaiának,¹⁵⁹ amely mellett a Sarnos folyó folyik, azután tyrrhéniek, pelasgok, ezek után pedig samnitok, de ezeket is elűzték erről a vidékről. Nólának, Nukeriának és Akherrainak,¹⁶⁰ amely hasonló nevű a Kremón környéki helységgel, kikötője Pompeia a Sarnos folyó mellett, amelyen az áruk be- és kiszállíthatók. E helységek fölött emelkedik a Vesuion,¹⁶¹ amelyen a csúcs kivételével körös-körül igen szép földeken laknak, ez (a csúcs) legnagyobb részében sík, de teljesen terméketlen, hamuszürke színű és barlangszerű mélyedések látszanak rajta, amelyeknek a felületén a kövek kormosak, mintha csak a tűz égette volna őket, úgyhogy azt lehetne következtetni, hogy ez a hely azelőtt égett és tűzkráterei voltak, de az éggőanyag elfogytával a tűz kialudt. Talán ez az oka a termékenységnek is körös-körül, amint mondják, hogy Katanéban az Aitnaion¹⁶² tüzétől fölvetett izzó hamu az általa elborított területet a szőlőművelésre nagyon alkalmassá tette. Van valami zsírtartalom mind az éggő, mind a gyümölcs-termő földben; amíg e zsírtartalomban bővelkedik, alkalmas az égésre, mint minden kénes anyag kiszáradva, kialudva és elhamusodva pedig átalakul gyümölcsstermő talajjává. Mindjárt Pompeia mellett van a kampániai Syrrenton, ahonnan az Athénaion¹⁶³ nyúlik előre; ezt némelyek a szirének fokának nevezik; a hegyfokon van egy Athéné-templom, Odysseus alapítása. Rövid hajót vezet innen Kaprea¹⁶⁴ szigetére. A hegyfokot megkerülve elhagyatott sziklás kis szigeteket találunk, amelyeket a szirének szigeteinek neveznek.¹⁶⁵ A Syrrenton felé eső részen mutogatnak egy templomot és régi szent ajándékokat, minthogy a környékeliek tiszteletben tartották ezt a helyet. Itt végződik ez a Kráternek is nevezett öböl, amelyet két dél felé néző hegyfok határol, Misénon és Athénaion. Mindegyiken vannak részint városok, amelyeket már említettünk, részint lakóházak és ültetvények, amelyek egymással összefüggően egyetlen városnak a képét mutatják.

9. Misénon előtt fekszik Prokhyté szigete,¹⁶⁶ amely a Pithékussai elszakadt része. Pithékussai lakosai eretriaiak és khalkisiak voltak, akik a termékenység és az aranybányák révén ugyan nagyon jómódban éltek, de lázadás C 248 kitörése miatt elhagyták a szigetet, később pedig földrengések, tűzkitörések, tenger- és forróvízaramlások üzték el őket; ilyen kitörések ugyanis előfordulnak a szigeten; ilyenek miatt hagyták el Hierón, syrakusai tyranos kiküldöttei is az általuk épített falat és a szigetet; eljöttek azonban a neapolisiak és birtokukba vették. Innen ered a monda, hogy Typhón fekszik a sziget alatt, s amikor megfordul, feltörnek a lángok és vizek, sőt néha kis, forró vízű szigetek. Valószínűbb az, amit Pindaros mondott a jelenségek alapján, hogy ez az egész útvonal Kymétől kezdve Siciliáig tüzes, és a mélységekben mind egymással, mind a szárazfölddel összefüggő

csatornák vannak. Ezért van ilyen jellege az Aitnének, amint valamennyien írják, éppúgy a Liparai szigeteknek, Dikaiarkheia és Neapolis környékének, Baiai vidékének és a Pithékussainak. Ezeket megfontolva mondja ő, hogy az egész vidék alatt ott fekszik Typhón:

Most nyomja annak szőrös mellét Kymé
Hullámvert partvidéke és Sicilia.

(*Pyth.* I. 32.)

Timaios szerint a régiek sok különös dolgot meséltek a Pithékussairól, de csak kevéssel az ő születése előtt a sziget közepén levő Epópea domb a földrengéstől megrázva tüzet hányt s a közte és a tenger közötti részt a tengerbe taszította, a földnek hamuvá lett része pedig a levegőbe emelkedve forgószélszerűleg ismét visszahullott a szigetre, a tenger 3 stadionnyira visszahúzódott, de azután nemsokára megfordult s visszaáramlásával előntötte a szigetet, s így a rajta levő tűz kialudt; a nagy zaj miatt a lakosok a szárazföldön a tengerpartról (felső) Kampaniába menekültek. Úgy látszik, hogy az ottani melegvizek gyógyítják a húgykőben szenvedőket. Kaprea szigetén hajdan két városka volt, később azonban csak egy. Ez a sziget is a neapolisiak birtokában volt; Pithékussait azonban egy háborúban elveszítették ugyan, de ismét visszanyerték, mert nekik adta Augustus Caesar, míg Kapreát saját tulajdonába vette és épületekkel látta el. Ilyenek a kampaniak parti városai és az előttük fekvő szigetek.

10. A belföldön Kapyé a főváros, valóban az a szó igazi értelmében is, a többi ugyanis ezzel összehasonlítva csak kis városnak mondható Teanon C 249 Sidikinon kivételével; ez szintén jelentős város. Mind Kapyé, mind a tőle Brentesion¹⁶⁷ felé levő Kalatia, Kandion és Beneventon a Via Appián van; Róma felé van Kasilinon a Vulturnos folyó mellett, ahol 540 prainestosi, mikor a hatalma tetőpontján álló Hannibál ostromolta őket, oly sokáig ellenállt, hogy amikor az éhínség miatt egy egernek 200 drakhma volt az ára, az eladó éhen halt, a vevő azonban életben maradt. Mikor Hannibal azt látta, hogy a falak közelében kerek répát vetnek, természetesen csodálkozott kitartásukon, mintha azt remélnék, hogy ellenállhatnak addig, míg a répa beérik; és azt mondják, hogy mind megmenekültek néhány kivételével, akik vagy az éhségtől vagy a harcokban pusztultak el.

11. Ezeken kívül kampaniai városok még a következők, amelyeket már előbb is említettünk: Kalés, Teanon Sidikinon, amelyeket a Via Latina két oldalán emelt Fortuna-templomok választanak el, azután Suessula,¹⁶⁸ Atella, Nóla, Nukeria, Akherrai, Abella és még egyéb ezeknél kisebb helységek, amelyek közül néhányat már samnitnak mondanak. A samnitok,

akik azelőtt egészen a latinéi Ardeáig elportyáztak, azután meg Kampániát pusztították, nagy hatalomra tettek szert; és mert egyébként megszokták maguk fölött a korlátlan uralmat, gyorsan hajtották végre a parancsokat. Most azonban már teljesen kipusztultak, részint mások, legutóbb pedig Sulla római egyeduralkodó ténykedése következtében, aki mikor az italióták fölkelését több csatában leverve azt látta, hogy ezek egyedül tartanak össze és együttesen láznak föl, úgy hogy egyenesen Róma ellen vonultak, a falak előtt rájuk csapott és egy részüket levágta, minthogy kiadta a parancsot, hogy foglyokat ne ejtsenek, más részüket pedig, akik eldobták fegyvereiket, állítólag mintegy három vagy négyezer embert, a Campus Martiuson levő állami majorságba vitette és záratta; azután három nap múlva katonákat küldött és valamennyit levágatta, és a fej- és jószágvesztési rendeletek kiadását mindaddig nem hagyta abba, amíg ki nem irtott vagy ki nem úzótt Itáliából minden samnit nemzetségbelit. Azoknak pedig, akik ezt az ennyire elfajult haragját nehezményezték, azt felelte, hogy addig egyetlen római sem élhet békében, míg a samnitok együtt maradnak. Az egykori városok bizony most csak faluk; néhány teljesen eltűnt, mint Boianon,¹⁶⁹ Aisernia, Panna, Telesia, amely Venaphronnal határos, s még több ilyenféle, amelyek közül egyiket sem lehet városnak tartani; de mi Italia hírnevét és hatalmát szem előtt tartva, még az ilyenekről is beszámoltunk. Beneventon és Venusia¹⁷⁰ mégis elég jól rendbejött.

12. A samnitokról még a következőket beszéljük. Az umberekkel hosszú időn át háborúskodó sabinok mint hellén népek megfogadták, hogy annak az évnek termékeit fölajánlják, miután pedig győztek, a termékek egy részét föláldozták, másik részét pedig fölajánlották, minthogy azonban terméketlen év következett, egyikük azt mondotta, hogy a gyermekeket is föl kellett volna ajánlaniuk. Ezt meg is tették és az akkor született gyermekeket Arésnek ajánlották föl, s amikor felnövekedtek, s kiküldték őket, egy bika volt a vezetőjük. Mikor ez lefeküdt az opikosok földjén (éppen ezek éltek ott a falvakban), azokat elűzték s ott letelepedtek, a bikát föláldozták ²⁵⁰ Arésnek, mint aki a jövendőmondók kijelentése szerint azt nekik adta vezetőül. Valószínűleg ezért nevezték őket atyáik hízelgőleg sabellosoknak, samnitoknak pedig, amit a hellének saunitnak mondanak, más okból. Némelyek szerint lakónok is laktak velük együtt, és ezért voltak a hellének barátai, némelyek pedig pitanatáknak is nevezték őket. Ez azonban valószínűleg a tarantinok kitalálása, akik hízelegtek e hatalmas szomszédainknak s barátaikká iparkodtak tenni azokat, akik olykor 80 000 gyalogost és 8000 lovast tudtak harcba küldeni. Azt mondják, hogy a samnitoknak szép és erényre buzdító törvényeik voltak; nem volt ugyanis szabad a leányokat azokhoz adni feleségül, akikhez akartak volna menni, hanem évenként ki-

választották a legderekből 10 hajadont és 10 legényt, azután ezek közül az első legényhez adták az első leányt, a másodikhoz a másodikat és így tovább; ha pedig az, aki ilyen tiszteletadásban részesült, gonosszá változott, megvetették és elvették tőle a nőt. Ezután következnek a hirpinosok, szintén samnitok; nevüket a gyarmatukat vezető farkastól kapták, mert a samnitok hirposnak nevezik a farkast; szomszédok a beljebb lakó lukanokkal. Ennyi elég a samnitokról.

13. A kampánoknak egyaránt ki kellett venni részüket a jóból és rosszból földjük termékenysége miatt. Annaira mentek ugyanis a tobzódásban, hogy gladiátor párokat is állítottak ki az ebédekhez, s azok számát a vendégek rangja szerint határozták meg. Amikor magukat megadva Hannibál hatalma alá kerültek, annak hadseregét a téliszállás ideje alatt az élvezetekkel annyira elpuhították, hogy Hannibál azt mondotta, hogy győztes létére az a veszedelem fenyegeti, hogy ellenségeinek hatalma alá kerül, minthogy katonáiban férfiak helyett asszonyokat kapott vissza. Amikor a rómaiak lettek az urak, sok fenyítéssel iparkodtak őket józan észre téríteni, végül pedig kisorsolták a földjüket. Most a betelepültekkel egyetértve ismét jómódban élnek s mind városuk nagyságánál, mind népességénél fogva megtartották régi tekintélyüket. Kampania és Saunitis mellett a tyrrhéni tengerparton lakik a pikentinok törzse, az adriai pikentinok kisebb ága, akiket a rómaiak telepítettek a Poseidóniai-öböl vidékére, amelyet most Paistoninak¹⁷¹ neveznek, amint az öböl közepén fekvő Poseidónia városát is Paistosnak nevezik. Seirénussai és Poseidónia között van Markina,¹⁷² samnitoktól lakott tyrrhéni alapítás. Innen Pompaiba Nukerián keresztül a földszoros nem több 120 stadionnál. A pikentek földje egészen a Silaris¹⁷³ folyóig terjed, amely elválasztja a régi Italiát ettől a vidéktől. Erről az ivóvizével kapcsolatban azt a különös dolgot beszéljük, hogy a behelyezett növény megkövesedik, de színét és alakját megtartja. A pikentek fővárosa Pikentia¹⁷⁴ volt, most falvakban élnek, minthogy a rómaiak Hannibállal való szövetségük miatt szétszórták őket; hadiszolgálat helyett az akkori időben az állam gyorsfutárokul és levélvivőkül alkalmazta őket, mint a lukanokat és a bruttiosokat is ugyanazon okokból; ezeknek az őrzése végett a rómaiak a tengertől nem messze fekvő Salernont¹⁷⁵ megerősítették. Seirénussaitól Silarisig a távolság 260 stadion hosszúságú.

HATODIK KÖNYV

I.

1. A Silaris torkolata után következik Leukania és az Iasóntól épített argosi C 251
Héra temploma s közelében 50 stadionnyira Poseidónia.¹ Innen az öbölből
kihajózva találjuk Leukósia² szigetét, amely a szárazföldhöz igen közel van,
s az egyik szirénről kapta a nevét, aki a rege szerint azoknak a mélységbe
dobása után ide vetődött ki. A sziget előtt fekszik a Seirénussákkal szem-
ben levő hegyfok,³ amely a poseidóniai öblöt alkotja. Egy kanyarulattal
tovább folytatólagosan következik egy másik öböl, amelyet phókisi alapítói
Hylének, mások meg egy forrásról Helének, a mostaniak pedig Eleának⁴
neveznek; innen származott a pythagoreus Parmenidés és Zénón. Vélemé-
nyem szerint jó kormányzata volt részint ezek révén, részint már előbb is,
azért tudtak ellenállni mind a leukanosoknak, mind a poseidóniaiaknak,
s győztesen távoztak a harcból, bár mind földjüket, mind a lakosok számát
tekintve gyengébbek voltak. Földjük terméketlensége miatt tehát kényte-
lenek voltak nagyrészt tengerészettel foglalkozni s halbeszózó és más ilyen
műveket létesíteni. Antiokhos szerint, amikor Harpagos, Kyros hadvezére
elfoglalta Phókaiát, akik csak teheték, egész háznépükkel hajóra szállva
Kreontiadésszal először Kyrnosba és Massaliába hajóztak, miután pedig
innen elűzték őket, megalapították Eleát; ez a város Poseidóniától mintegy
200 stadionnyira van. Utána következik a Palinuros hegyfok.⁵ Elea vidéke C 252
előtt van a két Oinótris sziget kikötőhelyekkel. Palinuros után a Pyxus⁶ nevű
hegyfokot, kikötőt és folyót találjuk; a háromnak ugyanis egy neve van:
a sicíliai Messéné ura, Mikythos telepítette be, a letelepítettek azonban kevés
kivétellel ismét visszamentek. Pyxus után következik a Laos⁷ nevű öböl,
folyó és város; Leukania határvárosa, kissé a tengertől beljebb, a sybarita
gyarmat, Elétől 400 stadionnyira. Leukania egész tengerpartja 650 sta-
dionnyi. Közel van Drakónnak, Odysseus egyik társának a temploma,
amelyről az italosoknál a következő jóslat keletkezett:

Laosi Drakónnál egykor sok nép veszik el majd.

Az itáliai hellének ugyanis a jóslattól megtévesztve ez ellen a Laos ellen
hadat indítottak, s a leukanosoktól vereséget szenvedtek.

2. A tyrrhéni tengerparton ezek a leukaniai helységek a másik tengert azelőtt nem érintették, hanem ott a tarentumi öböl birtokló hellének voltak az urak. Míg a hellének nem jöttek, sehol sem voltak leukanosok, hanem khónok és oinótrosok lakták ezt a vidéket. Miután azonban a samnitok nagyon megerősödtek, a khónokat és oinótrosokat kiűzték, erre a részre pedig a leukanosokat telepítették, s minthogy egyszermind a hellének is megszállották mindkét tengerpartot a tengerszorosig, hosszú ideig háborúskodtak egymással a hellének és a barbárok. A sicíliai tyrannosok, majd utánuk a karthagóiak, akik először Siciliáért, majd magáért Itáliáért háborúskodtak a rómaiakkal, az itt lakó népeket mind rossz bánásmódban részesítették, leginkább azonban a helléneket, akik még a trójai időktől kezdve a belföld jó részét is elfoglalták, s annyira elhatalmasodtak, hogy ezt és Siciliát nagy Hellasnak⁸ mondták, most pedig úgy áll a dolog, hogy Tarentum, Rhégion és Neapolis kivételével a többi mind elbarbárosodott, s az egyik részen a leukanosok és brettiosok az urak, a másik részen a kampanosok, de ezek is csak név szerint, valójában a rómaiak, sőt már maguk is rómaiak lettek. Aki azonban az egész föld leírásával foglalkozik, annak elő kell adnia egyrészt a mostani állapotokat, másrészt a múltból is egyenahányat, különösen ha azok híresek.

A leukanosok közül azokat, akik a tyrrhéni tengert érintik, már említettük, a belföldiek pedig a tarentumi öböl körül lakók. Ezek, mind a brettiosok, mind ezek alapítói, a samnitok már olyan tökéletesen elvesztették jellegüket, hogy még a lakóhelyeiket is nehéz egymástól elkülönítenünk. Ennek oka az, hogy a törzsek egyikének sincs már semmiféle közös államszervezete, a nyelvben, fegyverzetben, ruházatban és más hasonlóknak való sajátosságaik kivesztek, különben lakóhelyeik mind egyenként, mind részeiben, teljesen jelentéktelenek.

3. El fogjuk mondani általánosságban, amiket hallomásból tudunk, anélkül, hogy különbséget tennénk a belföldön lakó leukanosok s a velük szomszédos samnitok között. Petéliát⁹ tartják a leukanosok fővárosának, s ma is elég népes. Philoktésés alapította, amikor egy lázadás alkalmával Meliboiából menekült. Védett fekvésű, úgyhogy egykor Thurioi lakói ellenében a samnitok is megerősítették falakkal. Philoktésés alapítása ugyanazon a vidéken a régi Krimissa¹⁰ is. Apollodóros a hajókról írt művében megemlékezik Philoktésésről, s azt mondja róla, hogy amikor egyesek szerint Krotón vidékére érkezett, megépítette Krimissa várát, s azontúl Khóné városát, s erről nevezték az itteni lakosokat khónoknak, néhányan pedig, akiket Siciliába küldött a trójai Aigestésszel, Eryx körül megépítették Aigestát¹¹. A belföldön van Grumenton, Vertinai, Kalasarna¹², s még több kis telep a jelentékeny nagyságú Venusia városáig; mind ezt, mind a követ-

kező városokat Kampania felé menet, samnitoknak tartom. Thurioion¹³ túl van a Tauriana nevű vidék is. A leukanosok samnit eredetűek, s miután harcban legyőzték a poseidóniaiakat és szövetségeseiket, városaikat hatalmukba kerítették. Más időkben népuralom volt náluk, háborúk alkalmával azonban a hivatalviselők közül királyt választottak; most rómaiak.

4. Az ezután következő tengerparton a sicíliai tengerszorosig 1350 stadionnyira a brettiosok laknak. Antiokhos Italiáról szóló művében azt mondja, hogy ez a rész volt tulajdonképpen Italia, s hogy ő erről ír, előbb azonban Oinótria volt a neve. Határa a tyrrhéni tenger felől ugyanaz, mint amelyet már Leukaniánál említettünk, a Laos folyó, Sicília felől pedig Metapontion¹⁴. Tarentum [Tarantiné] vidékét, amely Metapontionnal szomszédos, Itálián kívül említi, s Iapyxnek nevezi. Még régebben szerinte csak a földszoroson belül a sicíliai tengeröböl felé lakókat nevezték oinótrosoknak és italosoknak. Maga a földszoros 160 stadion szélességű két öböl között: az egyik a hippónioni¹⁵, amelyet Antiokhos napétininek nevezett, a másik a Skyllétikos. A part hosszúsága belülről a tengeröböl felé levágott területen majdnem 2000 stadion. Ezután, mint mondja, mind Itáliának, mind az oinótrosoknak a neve kiterjedt a metapontioni és seirisí vidékig; ezen a vidéken ugyanis khónok laktak, rendezett viszonyok közt élő oinótros néptörzs, s ezt a földet elnevezték Khónénak. Ez tehát egyszerűbben és régiesen beszélt, semmi különbséget sem téve a leukanosok és brettiosok közt. Leukania a tyrrhéni és sicíliai tengerpart között van, az egyik részen a Silaristól Laosig, a másikon Metapontiontól Thurioiig; a szárazföldön a samnitoktól a Thurioi és a Laos közelében levő Kérilloi¹⁶ közötti földszorosig, a földszoros szélessége 300 stadion. Ezeket túl található a félszigeten lakó brettiosok. Ezen van egy másik félsziget, amelynek földszorosa a skyllétioni öböltől a hippónióni öbölíig tart. Ezt a népet a leukanosok nevezték el; az elpártolókat nevezik ugyanis brettiosoknak; a brettiosok ugyanis, akik azelőtt a leukanosok pásztorai voltak, azután engedékenységből némi szabadságot kaptak, szerinte akkor pártoltak el, amikor Dión hadat indított Dionysios ellen, s mindenkit egymás ellen izgattak. Általánosságban ennyit mondunk a leukanosokról és brettiosokról.

5. Laostól számítva Brettianak első városa Temesé¹⁷ (most Tempsának nevezik), az ausónok alapítása, később a Thoas vezette aitolosoké; ezeket a brettiosok kiűzték, a brettiosokat pedig Hannibál és a rómaiak felmorzsolták. Temeséhez közel van Politésnek, Odysseus egyik társának vad olajfákkal körülvett temploma, ez, minthogy a barbárok csellel megölték, nagy haragot táplál irányukban, úgyhogy a környékeliek egy jóslat következtében adót fizetnek neki, s közmondás is van a balgákról, akik azt mondják, hogy a temeséi hős szorongatja őket. Amikor azonban az epizephyrosi

lokrosok elfoglalták, a rege szerint Euthymos ökölvívó bajnok kiállt vele harcra s a küzdelemben le is győzte, s kényszerítette, hogy az ott lakókat mentse föl az adófizetés alól. Azt állítja, hogy a költő ezt a Temesét említi s nem a kyprosi Tamassost, mert mind a kétféleképpen magyarázzák azt, B 256 hogy „Temesébe rézért”. Mutogatnak is közelében rézbányákat, de ezek már kimerültek. Mellette van Terina¹⁸, amelyet Hannibál, amikor éppen Brettiaiba menekült, lerombolt, mert nem volt képes megtartani. Azután Kósentia¹⁹ következik, a brettiosok fővárosa. Kissé tovább van Pandosia²⁰, a természettől megerősített erőd; ennél pusztult el a molossiai Alexandros. Ezt is megtévesztette a dódonai jóslat, amely azt parancsolta, hogy őrizkedjék az Akheróntól és Pandosiától. . . Miután ugyanis Thesprótiában mutattak neki hasonló nevű helyeket, itt fejezte be életét. Három csúcs az erőd, s mellette folyik az Akherón²¹. Még egy másik jóslat is megtévesztette:

Hármas bércre rakott Pandosia, mily sokat ölsz meg.

Azt hitte, hogy ez ellenségei pusztulását, s nem a saját lakóiét jelenti. Mondják, hogy Pandosia egykor az oinótrios királyok székhelye volt. Kósentia utána a lokrosoktól alapított Hippónon következik; ezt birtokosaitól, a brettiosoktól elvették a rómaiak, s Vibo Valentianak nevezték el²². Minthogy a környék rétekben és virágokban gazdag, azt hitték, hogy Koré idáig jött Sziciliából virágot szedni, sebből lett szokás az asszonyok körében a virágszedés és a koszorúfonás, úgyhogy ünnepek alkalmával szegyenletes dolog volt vásárolt koszorúkat hordani. Van kikötője is, amelyet Agathoklés szicíliai tyrannos készíttetett a város elfoglalása után. Ha innen Héraklés kikötője felé hajózunk, Itália végső nyúlványai a tengersizorostól kezdnek nyugat felé fordulni. Ezen az útvonalon találjuk Medmát²³, ugyanazon lokrosok városát egy hasonló nevű nagy forrással, amelynek a közelében van egy Emporion nevű kikötő; ugyancsak közel van a Metauros folyó²⁴, s a hasonló nevű kikötőhely. Ez előtt a part előtt vannak a Liparai szigetek²⁵ 200 stadionnyira a tengersizorostól. Némelyek Aiolos szigeteinek mondják, akiről a költő is megemlékezik az Odysseiában: a számuk 7 s mindegyik beleesik mind a Szicília felől, mind a szárazföldről és Medma vidékéről szemlélők látókörébe. Ezekről még fogunk beszélni Szicília tárgyalásakor. A Metauros folyó után van egy másik ilyen nevű folyó is²⁶; innen kezdődik a Skyllaion²⁷ magas, félszigetszerű szikla, mindkét oldalán horgonyzásra alkalmas és alacsony földszorossal, amelyet Anaxilaos, rhégióni tyrannos a tyrrhéniekkal szemben megerősített, amennyiben hajóállomást építtetett, s ezzel a kalózokat megakadályozta a tengersizoroson való keresztülhajózásban. Közélemben van ugyanis Kainys²⁸ Medmától 250 stadion távolságra, s mint legvégső

nyúlvány a Sziciliából kinyúló Pelórias²⁹ hegyfokkal a tengersizoros legkeskenyebb részét alkotja. Ez egyike azoknak a hegyfokoknak, amelyek a szigetet háromszög alakúvá teszik; a nyári napkelet felé néz, Kainys pedig nyugat felé, miközben egymástól némileg elfordulnak. Kainystól Poseidónionig, Rhégion oszlopáig³⁰ mintegy 6 stadion hosszúságú keskeny út vezet, a legközelebbi átjárás pedig egy kicsivel több, az Oszlopoktól Rhégionig 100 stadion, csak itt a tengersizoros már kiszélesedik, ha a külső és keletre eső tengerre utazunk, amelyet Szicíliai-tengernek neveznek.

6. Rhégion a khalkisiak alapítása, ezek állítólag a terméketlenség miatt egy jóslat következtében minden tizedik lakosukat följánlották Apollónnak, s később, miután hazulról még másokat is vettek magukhoz, Delphoi-ból ide költöztek. Antiokhos szerint a zankléiek hívták magukhoz a khalkisiakat, s gyarmatalapítóul Antimnéstost állították az élükre. E gyarmatalapításban részt vettek a peloponnésosi messéniai menekültek is, ezeket kiűzték onnan, mert nem akartak elégtételt adni a lakedaimónoknak a Limnaiban meggyalázott hajadonokért, akiken nemcsak magukon követtek el erőszakot az ünnepre való küldetésük közben, hanem még a védelmezőiket is leölték. A menekültek Makistosba³¹ vonulva követeket küldtek az isten templomához és szemrehányást tettek Apollónnak és Artemisnek, hogy akkor, amikor az ő ügyüket védték, ilyen sorsban részesültek s azt akarták megtudni, hogy romlásukból hogyan menekülhetnének. Apollón aztán meghagyta nekik, hogy a khalkisiakkal menjenek Rhégionba, s az ő nővéreinek róják le hálájukat, mert hiszen nem vesztek el, hanem inkább megmenekültek, amennyiben nem fognak megsemmisülni hazájukkal együtt, melyet majd a spártaiak foglalnak el rövid időn belül. Ezek tehát engedelmessé váltak. Ezért a rhégióni vezetők egészen Anaxilasig mindig a messéniek törzséből kerültek ki. Antiokhos azt állítja, hogy hajdan ezt az egész vidéket a szicíliaiak és a morgétok lakták, de ezek az oinótrosoktól elűzve később átköltöztek Sziciliába. Némelyek szerint Morgantion³² is a morgétektől kapta a nevét. Igen hatalmas volt Rhégion városa és sok környékbeli város tartozott alá, s mindig erődül állott ott a szigettel szemben mind hajdan, C 258 mind pedig legutóbb a mi időnkben, amikor Sextus Pompeius elpártolásra bírta Sziciliát. E Rhégion nevet, mint Aiskhylos mondja, az ezen a vidéken tapasztalható jelenség miatt kapta, hogy ugyanis Sziciliát a szárazföldről földrengés szakította el, mások is mondták, meg ő is: „ezért nevezték azt Rhégionnak”. Ezt következtetik azokból a jelenségekből, amelyek az Aitné körül, továbbá Szicília egyéb részein és Liparánál és a környező szigeteken, továbbá a Pithékussáknál és az egész szemben fekvő szárazföldön tapasztalhatók, s valószínűleg itt is az történt. Most ugyan, mikor földetlenek a nyílások, amelyeken keresztül a tűz kiáramlik, s az izzó kődarabok és

vízugarak felvetődnek, azt mondják, hogy ritkábban mozdul meg a föld a tengerszoros körül, akkor azonban, minthogy a felfelé vezető nyílások mind elzáródtak, a föld alatt visszaszorított tűz és légáramlás heves földrengéseket okozott, a talaj pedig mintegy emelővel fölemelve olykor engedett a légáramlások erejének és szétszakadva beengedte mindkét oldalról a tengert, mind ezt, mind azt, amely a környező többi sziget között van. Hiszen a Prokhyté, a Pithékussai, Kapriai, Leukósia, a Seirének és Oinótriosok is a szárazföld elszakított darabjai. Mások szerint a tengerből emelkedtek föl, mint az sok helyütt most is megtörténik, valószínűbb ugyanis, hogy a sík tengeren levő szigetek a mélységből emelkedtek föl, viszont észszerűbb elfogadni, hogy a hegyfokok előtt fekvő és tengerszorossal elválasztott szigetek innen szakadtak el. Mindazonáltal, hogy vajon ezért kapta-e a város ezt az elnevezést, vagy nagyszerűségéért, mivel a samnitok latin nyelvén királynak nevezték – ezek vezérei ugyanis részesei voltak a római polgárjognak s többnyire a latin nyelvet használták –, még tovább lehet vizsgálni, hogy melyik nézet a helyes. Ezt a nagyszerű várost, amely sok gyarmatot alapított, s mind a politikai életben, mind tudományos téren sok kitűnő férfit adott, Dionysios leromboltatta, mert amikor egy leányt kívánt magának feleségül, a hóhér leányát ajánlották fel neki; fia azonban a város egy részét ismét helyreállította, s azt Phoibiának nevezte. Pyrrhos idejében azonban a kampaniai őrég a szerződés ellenére legtöbbjüket leölte, kevés-
C 259 sel a marsos háború előtt pedig a város nagy részét földrengések döntötték romba. Miután Augustus Caesar Pompeiust Siciliából kiűzte, látva a város néptelenségét, tengerészeinek egy részét odaadta gyarmatosnak, s így most elég népes.

7. Rhégiontól kelet felé hajózva 50 stadionnyira a színéről Leukopetrának³³ nevezett hegyfokhoz érünk; amint mondják, itt végződik az Appennin hegység. Innen tovább elérjük a Hérakleiont³⁴, amely mint a végső hegyfok, dél felé néz, ha ugyanis ezt megkerültük, a hajózás rögtön délnyugati széllel történik egészen az Iapyx hegyfokig³⁵, azután mindinkább észak és nyugat felé hajlik az Ión öbölbe. Hérakleion után a lokrisi hegyfok következik, amelyet Zephyrionnak³⁶ neveznek, a nyugati szélnek nyíló kikötővel; nevét is ettől kapta. Ezután Lokroi, Epizephyrioi³⁷ városa következik, a krisai öbölben levő lokrisiak gyarmatvárosa, amelyet Euanthos alapított nem sokkal Krotón és Syrakusai alapítása után. Helytelenül mondja Ephoros, hogy az opuntí lokrosok alapítása. Három vagy négy évig tehát Zephyrionban laktak; egy Lokria nevű forrás is van ott, ahol a lokrisiak táboroztak. Azután a syrakusaiak segítségével városukat áthelyezték. Ezek ugyanis velük... Rhégiontól Lokroiig a távolság 600 stadion. A város az Epópis nevű hegypárkányon épült.

8. Azt tartják, hogy ők használtak először írott törvényeket; már igen hosszú ideig jól rendezett állami életet éltek, amikor a Syrakusaiból elűzött Dionysios a legtörvénytelenebb módon bánt velük. Ugyanis az volt a szokása, hogy bement a lakodalmas házakba, a menyasszonyt előbb ő ölelte meg, a szép lányokat pedig összegyűjtve a lakománál, vágott szárnyú galambokat bocsátott el, s megparancsolta, hogy meztelenül fogdossák el őket, egyesekkel pedig éppen az illetlenség kedvéért össze nem illő szándalokat köttetett föl, az egyik magas, a másik alacsony sarkú volt, hogy így üldözzék a galambokat. De meg is bűnhődött mindezért, amikor ugyanis ismét visszament Siciliába, hogy az uralmat visszaszerezze, a lokrisiak az őrséget elzavarták, s így felszabadították magukat, feleségét és gyermekeit hatalmukba kerítették; két leánya volt ott, és egy, még serdülő fia, ez volt a legfiatalabb, a másik fia ugyanis Apollokratés, a visszamenetelnél atyjával együtt vezette a sereget. Bár maga Dionysios s az ő kedvéért a tarentumiak is nagyon kérték őket, hogy adják ki a foglyokat annyiért, amennyiért csak akarják, nem adták ki őket, hanem inkább eltűrték az ostromot és földjüknek a pusztítását, bosszújukat pedig főképpen a leányokon töltötték ki: ugyanis meggyalázták s azután megfojtották őket, testüket elégették, csontjaikat összezúzták és a tengerbe dobták. Ephoros, amikor megemlékezik a lokrisiak törvénykönyvéről, amelyet Zaleukos állított össze a krétai lakón C 260 és areopagita törvényekből, elsősorban azt az újítást tulajdonítja Zaleukosnak, hogy míg az előbbieket az egyes bűnökre nézve a büntetések megállapítását a bírákra bízták, ő már a törvényekben megállapította a büntetéseket azzal a megokolással, hogy a bírák véleményei ugyanazon bűnökről nem ugyanazok, a büntetéseknek pedig ugyanazoknak kell lenniük. Azt is dicséri, hogy egyszerűbben rendelkezett a kereskedelmi ügyletekről. Thurioi lakói, amikor később a pontosságban túl akartak tenni a lokrisiakon, híresebbek lettek ugyan, de rosszabbak, mert nem azoknak vannak jó törvényeik, akik a törvényekben az alattomos vádaskodók minden cselfogása ellen védekeznek, hanem azoknak, akik kitartanak az egyszerű rendelkezések mellett. Platón is azt mondta, hogy ahol legtöbb a törvény, ott legtöbb a per és az erkölcstelen élet is, valamint ahol sok az orvos, ott természetesen sok a betegség is.

9. A Haléx³⁸ folyónál, amely egy mély völgyön megy keresztül s elválasztja a rhégioni vidéket Lokristól, különös dolog tapasztalható a tücskökkel kapcsolatban: a lokrisi parton levők ugyanis ciripelnek, míg a másikon levők hangtalanok; ezt azzal magyarázzák, hogy azoknak a területe nagyon árnyékos, úgy hogy a harmattól megnedvesedve hártás szárnyukat nem terjeszthetik ki, míg amazoknak a szárnyai a napsütéstől szárazak és szaruneműek, úgyhogy azokból könnyen támad hang. Lokroiiban mutatták

Eunomos lantos szobrát, akinek lantján egy tücsök ül. Timaios elbeszélése szerint ez az Eunomos és a rhégioni Aristón egykor a delphoi játékokon versenyzett a díjért: Aristón kérte a delphoiakat, hogy őt támogassák, mert az ő elődeit az istennek szentelték, s innen küldték ki a gyarmatalapítókat, amikor pedig Eunomos azt mondta, hogy már eleve nem vehetnek részt a dalosversenyen azok, akiknél még a tücskök is – amelyek pedig a legjobb hangúak az élőlények között — hangtalanok, bár Aristón nem kisebb tetszést aratott, s már bízott is a győzelemben, mégis Eunomos győzött, s felállította hazájában az említett szobrot, minthogy a verseny folyamán, amikor egy húrja elpattant, egy segítségére jövő tücsök pótolta a húr hangját. Az ezeken a városokon túl, beljebb fekvő területen brettiosok laknak; itt van Mamertion³⁹ városa és az az erdő, a Sila, amely a legjobb gyantát adja, az úgynevezett brettiosit. Fában és vízben dús, hosszúsága 700 stadion.

C 261
10. Lokroi után Sagra következik, amelynek neve nőnemű végződésű; itt vannak a Dioskurok oltárai, amelyek körül 10 000 lokrisi a rhégioniakkal együtt mintegy 130 000 krotónit győzött le a csatában. Ettől fogva használták a hitetlenkedőkkel szemben ezt a közmondást: „igazabb a sagrai győzelemnél”. Egyesek még hozzáfűzték azt is, hogy mivel akkor kezdődtek meg az olympiai játékok, az ott egybegyűlteknek még aznap tudomására jutott az esemény és a híradás gyorsasága igaznak is bizonyult. Állítólag ez a vereség volt az oka annak, hogy a krotóniak az akkor elesettek nagy száma miatt nem sokáig maradtak együtt. Sagra után az akhaiai alapítású Kaulónia⁴⁰ következik, amelyet előbb Aulóniának neveztek az előtte elterülő völgy miatt. Most pusztá vidék; lakosait ugyanis a barbárok Siciliába űzték, s ott megalapították Kaulóniát. Utána Skyllétion⁴¹ következik, a Menestheos vezetése alatt levő athéniek telepe (most Skylakion a neve), amikor azonban a krotóniak birtokában volt, Dionysios Lokroihoz kapcsolta. A városról az öblöt is hasonlóképpen nevezik, amely a hippónioni öböllel az említett földszorost alkotja. Dionysios, amikor a leukanosokkal háborúskodott, falat akart húzatni a földszoroson keresztül azzal az indoklással, hogy a földszoroson innen lakóknak biztonságot akar nyújtani a túl lakó barbárok ellenében, igazában pedig azért, mert meg akarta szüntetni a helléneknek egymás közti érintkezését, hogy így bizony uralkodhassék az innen lakókon, de azok átjöttek, s megakadályozták a munkát.

11. Skyllétion után a krotóni vidék következik, s a három Iapyx hegyfok. Ezek után pedig Lakinion, Hérának egykor gazdag és sok ajándékkal telt temploma⁴². A távolságok azonban nincsenek pontosan megállapítva, csak nagyjában adja meg Polybios a tengerszorostól Lakinionig 1300 stadionban, innen pedig az Iapyx hegyfokig a tengeri utat 700-ban. Ezt mondják a tarentumi öböl torkolatának. Magának az öbölnek a kerülete hajóval igen tekin-

télyes, mintegy 240 mérföldnyi a khorographos szerint 380.
a gyorsjárású gyalogosnak. Artemidóros szerint; elhagyván még annyit C 262
. az öböl torkolatának a szélessége. A téli napkelet (délkelet) felé néz, Lakinion a kezdete, mindjárt a bekanyarodásnál kezdődtek az akhaiok városai, amelyek azonban már nincsenek meg, csak Tarentum, ámde néme-
lyek kiválósága miatt érdemes róluk bővebben is megemlékezni.

12. A legelső Krotón⁴³ 150 stadionnyira Lakiniontól, azután az Aisaros folyó, meg egy kikötő, majd egy Neaitos nevű másik folyó⁴⁴ következik, amely ezt a nevet állítólag a következő esettől kapta. Az ilioni hajóhadtól elsodródott akhaiok erre vetődve a vidék megtekintése végett kiszálltak, a velük hajózó trójai nők azonban, akik már megunták a hajózást, látva, hogy a hajók férfiak nélkül maradtak, felgyújtották azokat, s így kénytelenek voltak ott maradni; bár egyébként is termékenynek látták a földet, s hamarosan mások is jöttek, s a törzsrokonság miatt ezeket utánozták; így azután sok telep keletkezett, amelyek legtöbbje a folyók nevét vette föl. Antiokhos szerint mikor az isten azt a jóslatot adta az akhaioknak, hogy alapítsák meg Krotónt, Myskellos elment a vidék megtekintésére, miután pedig azt látta, hogy a közeli folyóról elnevezett Sybarist már megalapították, ezt jobbnak ítélte. Visszatért tehát, hogy ismét megkérdezze az istent, hogy nem lenne-e jobb ezen a helyen letelepedni, mint amazon, az isten azonban így válaszolt (Myskellos véletlenül kissé púpos volt):

Bajba kerülsz púpos Myskellos, akárhova mégy is
Másfele, vedd hálával az istenség adományát.

Visszament erre, s megalapította Krotónt, de ebben segítségére volt Syrakusai megalapítója, Arkhias is, aki véletlenül ott kötött ki, amikor Syrakusai megalapítására indult. Krotónban azelőtt Ephoros szerint iapyxek laktak. Úgy látszik, hogy a város kedvvel foglalkozott a harcászattal és a vívás gyakorlásával. Az egyik olympiason a versenyfutásban győztes hét férfi gyakorlásával. Az egyik olympiason a versenyfutásban győztes hét férfi mind krotóni volt, úgyhogy joggal mondhatták: a legutolsó krotóni is megelőzi a többi hellént. Állítólag innen ered ez a közmondás is: „Krotónnál is egészségesebb”, minthogy ennek a helynek az egészségre és a testi szervezetre igen jó hatása volt. Innen került ki a legtöbb olympiai győztes, bár nem sokáig volt népes amiatt a nagy veszteség miatt, amely a sagrai csatában elesettek nagy számával érte. Hozzájárult dicsőségéhez a pythagoreu- C 263
sok nagy száma és Milón, a leghíresebb atléta, aki a városban sokáig időző Pythagoras hallgatója is volt. Mondják, hogy amikor egyszer a bölcselők éttermében egy oszlop kidőlt, Milón feltartotta, s így mindnyájukat megmentette, de magát is kihúzta alóla; ebben az erejében bizakodva találta

valószínűleg életének némelyektől emlegetett végét. Azt mondják ugyanis, hogy egyszer egy sűrű erdőn keresztül haladva messze letért az útról, s amikor egy nagy fára talált, amely meg volt ékelve, kezét és lábát a nyílásba téve erőlködött, hogy teljesen szétszakítsa, de csak annyira volt ereje, hogy az ékek kiestek, ő pedig ebbe beszorulva, a vadak martaléka lett.

13. Ezután következik 200 stadionnyira az akhaios alapítású Sybaris⁴⁵, két folyó, a Krathis és a Sybaris között; alapítója a helikéi Is(os) volt. Annyira kitűnt hajdan ez a város szerencséjével, hogy négy szomszédos népen uralkodott, 25 város volt fennhatósága alatt, 300 000 emberrel indított hadat a krotóniak ellen, lakosai 50 stadionnyi kört töltöttek be a Krathisig. Elpuhultságuk és gögjük következtében azonban a krotóniak 70 nap alatt teljesen megfosztották őket e nagy jólétüktől; a város elfoglalása után ugyanis a folyó vizét ide terelték és a várost teljesen elárasztották. Később a megmaradtak, ha kevesen is, de összeverődtek, s tovább lakták, idővel azonban ezeket is kipusztították az athéniak és más hellének, akik idejöttek, hogy velük együtt lakjanak, de azokat lenézve, egy részüket leölték. . . a várost pedig egy közeli más helyre telepítették át és a hasonló nevű forrásról Thurioinak nevezték el. A Sybaris a belőle ivó lovakat megvadítja, ezért távol tartják onnan a nyájukat. A Krathis a benne fürdők haját szőkére és fehérre festi, azonkívül sok betegséget is meggyógyít. Thurioi lakóit, miután hosszú időn keresztül jól ment a soruk, a leukanosok leigázták, mikor pedig a tarentumiak nyomták el őket, a rómiakhoz menekültek. Ezek a gyér lakosságú helyre gyarmatosítókat küldtek, s a várost Kópiainak nevezték el.

14. Thurioi után a Lagaria erődöt⁴⁶ találjuk. Epeios és a phókisiak alapítása; innen való az édes, kellemes és az orvosoknál igen jó hírben álló C₂₆₄ lagariai bor. A Thurioiban termelt bor is a neves borok közül való. Azután Hérakleia⁴⁷ városa következik kissé a tengertől beljebb, majd két hajózható folyó, az Akiris és Siris⁴⁸; az utóbbi mellett terült el a hasonló nevű trójai város. Később, miután a tarentumiak innen telepítették be Hérakleiat, ez a hérakleiaiak kikötőhelyéül szolgált. Hérakleiatól 24, Thurioitól pedig 330 stadionnyira feküdt. A trójai alapítás bizonyosságául említik az ilioni Athénának ott felállított faszobrát, amely a rege szerint, amikor a várost elfoglaló iónok a könyörgőket elhurcolták, behunyta a szemét. Ezek ugyanis a lyd uralom elől menekülve jöttek ide mint gyarmatosok, s elfoglalták a khónok városát, s Polieionnak nevezték el; a hunyt szemű szobrot még most is mutogatják. Szentelenség az a híresztelés, hogy nem szomorúságból hunyta le szemét, amint Ilionban is elfordult a Kassandrán elkövetett erőszak látára, de az is, hogy hunyt szemmel mutogatják, sokkal nagyobb szentelenség azonban az, hogy oly sok, állítólag Ilionból hozott faszobrot mutogatnak, amelyet a történetírók említenek, hiszen Rómában, Laviniumban,

Lukeriában és Sirisben is Athénát mint Ilionból odakerült istennőt emlegetik. A trójai nők merész tettét is sok helyhez hozzáfűzik, ami valószínűtlennek látszik, bár lehetséges. Némelyek azonban rhodosi alapításának mondják mind Sirist, mind a Traes⁴⁹ felé levő Sybarist. Antiokhos szerint a tarentumiak, amikor Siris miatt Thuroi lakóival és hadvezérükkel, a Lakedaimónból menekült Kleandridasszal háborúskodtak, egyezséget kötöttek s közösen lakták a várost, de a tarentumiak gyarmatvárosának nyilvánították, később pedig nevét és helyét is megváltoztatva, Hérakleianak nevezték.

15. Ezután Metapontion következik Hérakleia kikötőjétől 140 stadionnyira. A monda szerint a Nestór vezetésével Ilionból elhajózó pylosiak alapítása, akik állítólag olyan szerencsések voltak a földművelésben, hogy aranykoszorút ajánlottak föld Delphoiban. Ennek az alapításnak bizonyítékaul tartják a Néleidák halotti ünnepét; a samnitok azonban lerombolták. Antiokhos szerint az elhagyott vidéket a sybarisi akhaiosoktól odahívott akhaiosok telepítették be, ezeket pedig a Lakónikéből száműzött akhaiosok a tarentumiak iránt érzett gyűlöletből hívták oda, hogy ne a szomszédos tarentumiak kerítsék hatalmukba azt a helyet. Minthogy két város is volt arrafelé, a Tarentumhoz közelebb eső Metapontion (s a távolabbi Siris), a sybarisiak rábeszéltek az érkezőket, hogy Metapontiont foglalják el, mert C₂₆₅ ha ezt birtokukba veszik, Siris is az övék lesz, ha azonban Sirisbe hatolnak be, akkor átengedik Metapontiont a szomszédos tarentumiaknak. Amikor később háborúba keveredtek a tarentumiakkal, s az azokon túl lakó oinórosokkal, békét kötöttek a föld azon részének az árán, amely az akkori Italiának és Iapygiának lett a határa. A rege itt említi Metapontost és a fogoly Melanippét s fiukat, Boiótost. Antiokhos úgy véli, hogy Metapontion városát előbb Metabonnak nevezték, később azonban megváltoztatták a nevét. Hogy Melanippét nem ide, hanem Dionba vitték, azt bizonyítja Metabos temploma és Asios költő, aki azt mondja Boiótosról:

Szülte Dios palotájában gyönyörű Melanippé

azaz, hogy ahhoz került Melanippé, nem pedig Metaboshoz. Metapontion alapítója Ephoros szerint Daulios, a Delphoi környékén levő Krisa tyrannosa volt. Az a rege is járja, hogy az akhaiosoktól a telepítésre kiküldött Leukippos volt az, aki azt a helyet csak egy napra és éjszakára kérte el a tarentumiaktól és nem adta nekik vissza, hanem amikor nappal kérték vissza, azt felelte, hogy ő a következő éjjelre is kérte és kapta, éjjel pedig, hogy a következő napra is. Azután Taras⁵⁰ és Iapygia következik, de ezekről csak akkor fogunk beszélni, ha előbb körüljárjuk eredeti tervünk szerint az Italia előtt fekvő szigeteket, minthogy ugyanis ez egyes népekkel együtt

mindig számba vettük a velük szomszédos szigeteket is, most is, miután Oinótriát teljesen bejártuk – a régiek csak ezt magát nevezték Italiának –, helyesen tartjuk meg ugyanezt a sorrendet Sicília és a körülötte fekvő szigetek végiglátogatásakor is.

II.

1. Sicília háromszög alakú, azelőtt Trinakriának, majd később a jó hangzás kedvéért Thrinakisnak nevezték. Alakját három hegyorom határozza meg; Pelórias, amely Kainysszel és a rhégioni oszloppal szemben a tengersizorost alkotja, a kelet felé kinyúló és a sicíliai tengertől mosott Pakhynos⁵¹, amely Peloponnésos s a krétai hajóút irányába néz, a harmadik a Libyához közel eső, s ennek és a téli napnyugatnak irányába néző Lilybaion⁵². A három hegyorom által meghatározott oldalak közül kettő mérsékeltén ívelt, a harmadik azonban, a Lilybaiontól Pelóriasig terjedő oldal domború, s ez a leghosszabb, 1700 stadion, mint Poseidónios mondja, s még húszat hozzá is tesz. A másik kettő közül a Lilybaiontól a Pakhynosig terjedő a nagyobb, legrövidebb a tengersizoros és Italia melletti, a Pelóriastól Pakhynosig terjedő oldal, 1130 stadion. A hajóút körös-körül Poseidónios szerint 4400 stadionnyi. A Khórographiában a távolságok nagyobbakra vannak véve, egyenként mérföldjelzéssel megállapítva: Pelóriastól Mylaiig⁵³ 25, ugyanannyi Mylaitól Tyndarisig⁵⁴, majd Agathyrnonig 30, ugyanannyi Alaisáig, s megint ugyanannyi Kephaloídonig; ezek kis városok. A Sicília közepén keresztülfolyó Himera folyóig 18, azután Panormosig 35, az aigestai kikötőig 32, a többi még Lilybaionig 38. Innen bekanyarodva a szomszéd oldalon Hérakleionig 75, az akragasi kikötőig 20, szintén 20 Kamarináig, azután Pakhynosig 50. Innen viszont a harmadik oldalon Syrakusaiig 36, Katanéig 60, azután Tauromenionig 33, majd Messénéig 30. Gyalogosan Pakhynostól a Pelóriasig 168, Messénéitől Lilybaionig a Via Valerián 235. Némelyek, így Ephoros szerint is, a körülhajózás öt nap és éjjel tart. Poseidónios, aki az égi tájak szerint határozza meg a szigetet, északra teszi a Pelóriast, délre a Lilybaiont, keletre pedig a Pakhynost. Ha azonban a földrajzi vonalakat paralelogramma alakban rendezzük, akkor a berajzolt háromszögek, főképpen pedig azok, amelyek egyenlőtlen oldalúak, egyik oldala sem felel meg a paralelogramma oldalainak szabálytalan alakjuk miatt, szükségképpen nem illenek össze a földrajzi vonalakkal. Mindazonáltal Sicília pontjai között az Itáliától délre fekvő Pelórias helye sem volna mondható északinak a három szöglet közül, úgyhogy az onnan Pakhynosig húzott vonal, amelyről azt mondtuk, hogy kelet felé nyúlik,

együttal északra nézve alkotja a tengersizoros felőli oldalt. Föl kell azonban vennünk egy kis elhajlást a téli napkelet irányában, mert a tengerpart ilyen irányban hajlik, ha Katanéból Syrakusai és Pakhynos felé haladunk. Pakhynostól az Alpheios⁵⁵ torkolatáig a távolság 4000 stadion. Artemidóros, amikor azt mondja, hogy a Pakhynostól Tainaronig⁵⁶ a távolság 4600, az Alpheios⁵⁷ torkolatáig pedig 1130, véleményem szerint téved, mivel állítása nem egyezik meg azzal a megállapítással, hogy az Alpheiosig a Pakhynostól mért távolság 4000 stadion. A Pakhynostól Lilybaionig terjedő oldal (a Pelóriastól nyugatra legtávolabb) elég ferdén vonul a déli ponttól nyugat felé, együttal azonban kelet és dél felé néz, egyrészt a Sicíliai-tengertől mosva, másrészt a Libyaitól, amely Karthágótól a Sirtisekig terjed. A Libyába Karthágó vidékére való átkelés Lilybaionból a legrövidebb, 1500 stadion, ezért állítólag egy megfigyelő helyről egy igen éles látású ember tudatta a Lilybaioniakkal a Karthágóból kihajózó hajók számát. A Lilybaiontól Pelórias felé húzódó oldalon ferdén kell keletre haladnia, s a nyugat és észak közti irányba néznie, amennyiben tőle északra van Italia, nyugatra pedig a Tyrrhéni-tenger, s az Aiolos szigetcsoport.

2. A tengersizorost alkotó oldal mentén a következő városok vannak: először Messéné, azután Tauromenion, Katané és Syrakusai; a Katané és Syrakusai között levő Naxos és Megara⁵⁸ megsemmisült ott, ahol az Aitná-ról jövő folyók torkolatai egyesülve jó kikötőket alkotnak, itt van a Xiphónia⁵⁹ hegyfok is. Ephoros szerint ezek az első hellén városok Siciliában a trójai háború után tíz emberöltővel alakultak. A régebben itt lakók ugyanis féltek a tyrrhéniek kalózkodásától, s az e vidéki barbárok vadságaitól, úgyhogy még kereskedni sem hajóztak arra. Amikor az athéni Theoklést a szelek Sicília felé sodorták, felismerte az ott élők gyengeségét s a föld termékenységét, minthogy visszatérése után nem tudta rábeszélni az athénieket, magához vett Euboiáról sok khalkisit s néhány iónt, azonkívül dórokat, akik legnagyobb részben megaraiak voltak, s ezekkel elhajózott; tehát a khalkisiak alapították Naxost, a dórok pedig az azelőtt Hyblének nevezett Megarát. Ezek a városok ugyan már nincsenek meg, de Hyblének a nevét fenntartotta a hyblai méznek a hírve.

3. Az említett oldalon megmaradt városok közül Messéné a Pelórias öblében fekszik, amely erősen keletre kanyarodik, s bemélyedést alkot; Rhégiontól való távolsága 60 stadion, az Oszlopoktól azonban jóval kevesebb. A peloponnésosi messénéiek alapítása, akik megváltoztatták a nevét, minthogy a vidék görbülete miatt előbb Zanklé volt a neve (a görbületet ugyanis zanklionnak mondták), előzőleg a Katané vidéki naxosiai telepe volt, később egy kampaniai törzs, a mamertinosok laktak benne. Itt vetették meg lábukat a rómaiak a karthágóiak elleni sicíliai háborúban, majd Sextus

Pompeius is itt vonta össze hajóhadát, amikor Augustus Caesarral háborúskodott, s mikor a szigetet elvesztette, innen menekült el. A tengerszorosban valamivel a város előtt mutogatják Kharybdist, ezt a szörnyű örvényt, amelybe az áramlás a víz sodrától és az erős forgástól bukdácsoló hajókat természetszerűleg behajítja. Az elmerülés és szétzúzódás után a hajóroncsok a tauromenioni patra vetődnek, amelyet éppen ezért Kopriának⁶⁰ neveznek. A mamertinosok azonban annyira elhatalmasodtak a messénéiek fölött, hogy a város az ő hatalmuk alá került, s általában inkább mamertinosoknak nevezik őket, mint messénéieknek, s minthogy a vidék igen jó bortermő, a bort sem messénéieknek, hanem mamertinosinak nevezik; ez egyébként versenyez Itália legjobb boraival. A város elég népes, Katané azonban népesebb, mert ez római telepéseket is kapott. Tauromenion mindkettőnél kisebb. Katané is ugyanazon naxosiai alapítása, Tauromenion azonban a hyblai zanklaisoké. Katané elvesztette ősi lakosait, mikor Hierón syrakusai tyrannos másokat telepített oda, s Katané helyett Aitnének nevezte el, Pindaros is e város alapítójának nevezi alábbi soraiban:

Értsd meg, amit néked mondok, a szent templomok
Hasonnevű atyja, Aitna alapítója.

(Frag. 105, Bergk)

Hierón halála után azonban a katanéiak visszajöttek, a telepéseket kiűzték, s a tyrannos sírját feldúlták. Az eltávozott aitnaiak az Aitnének⁶¹ egyik Innésa nevű hegyi falujában telepedtek le, s ezt a Katanétól 80 stadionnyira fekvő helyet Aitnének nevezték el, s Hierónt nyilvánították ki alapítójának. C 269 Éppen Katané fölött fekszik az Aitné, s a kráterek kitöréseitől igen sokat szenved, a lávafolyók ugyanis lehúzódnak egészen a katanéi vidékre, s ott (most is) beszélnek a kegyeletes érzésű Amphinomosról és Anapiasról, akik a veszedelem közeledtekor szüleiket vállukra vették, s így mentették meg őket. Amikor pedig a kitörések bekövetkeznek, Poseidónios szerint a katanéi vidéket vastag rétegben borítja el a hamu, az ilyenkor ártalmas tüzes hamu azonban a későbbi időkben javára szolgál a földnek, mert igen jó szőlő- és gyümölcsstermővé teszi, míg a többi vidék nem olyan jó bortermő. Azt mondják, hogy a hamuval borított területen kinőtt füvek a juhokat annyira meghízalják, hogy szinte megfúlnak, ezért is 4-5 naponként vért eresztenek a fülükből. Ilyesmi, mint már mondtuk, Erytheia környékén is megtörténik. A lávafolyó megkeményedve a föld felszínét jelentékeny mélységben megkövesíti, úgyhogy kőbányász munkára van szükség, ha fel akarják tárnai a föld eredeti felszínét. Miután a szikla a kráterekben megolvad, azután pedig a felszínre vetődik, a csúcson át kiömlő folyékony

tömeg fekete sárként folyik le a hegyről, azután megkeményedve malomkőszerű lesz, s megtartja azt a színét, amilyen folyós állapotában volt. A tüzes hamu a kövek égésekor keletkezik, éppúgy, mint a fa égetése során. Amint tehát a fahamu táplálja a rutát (keserű növény), ugyanúgy valószínűleg az Aitné hamujának is hasonló hatása van a szőlőre.

4. Syrakusait Arkhias alapította, aki ugyanakkor indult el Korinthosból, mint amikor Naxost és Megarát alapították. Myskellos és Arkhias állítólag egy időben ment Delphoiba; a jóslatkérés alkalmával az isten megkérdezte, hogy gazdagságot vagy egészséget akarnak-e, s ekkor Arkhias gazdagságot, Myskellos az egészséget választotta, annak tehát Syrakusait, ennek pedig Krotónt jelölte ki az isten letelepedési helyéül. Így történt tehát, hogy a krotóniak olyan egészséges városban laktak, mint már említettük, Syrakusai lakói pedig olyan gazdagságra tettek szert, hogy közmondás is keletkezett róluk, amennyiben a nagyon költséges városról azt szokták mondani, hogy a syrakusaiak tizede sem volna nekik elég. Arkhias, amikor Sicilia felé hajózott, a Hérakleidák nemzetségéből való Khersikratést seregének egy részével hátrahagyta, hogy telepítse be Kerkyrát⁶², amelyet azelőtt C 270 Skheriának neveztek. Ő tehát az ottani libyrnosokat kiűzte, s betelepítette a szigetet. Arkhias pedig Zephyriónnál kötött ki, magához vette azokat a dórokat, akik Sziciliából a Megarát megalapító dórok közül ide kerültek, s ezekkel közösen alapította meg Syrakusait. A város részint a vidék termékenysége, részint kikötőinek kiválósága folytán nagyon gyarapodott. Férfiai a vezérségben ügyesek lettek, s így történt, hogy Syrakusai lakói, amikor tyrannos uralom alatt voltak, a többieket is leigázták, miután pedig fölszabadultak, a barbárok uralma alatt levőket is fölszabadították. A barbárok részint bennszülöttek voltak, részint a tulsó partról jöttek be. A hellének nem engedték, hogy bárki is megvesse lábát a tengerparton, a belföldről azonban nem tudták azokat teljesen eltávolítani, hanem egészen mostanáig folyton laktak a szigeten sikelosok, sikanosok, morgétek s még mások, akik között ibérek is akadtak, akik Ephoros szerint a barbárok közül Sicilia első telepesei voltak. Morgantiont is valószínűleg a morgétek alapították; ez egykor város volt, most azonban már nincs meg. Mikor a karthágóiak bejöttek, állandóan rosszul bántak ezekkel is, a hellénekkel is, a syrakusaiak azonban ellenálltak nekik. A rómaiak később kiszorították a karthágóiakat is, meg ostrommal Syrakusait is elfoglalták. A mi korunkban, amikor Pompeius mind a többi várost, mind Syrakusait is fosztogatta, Augustus Caesar gyarmatosokat küldött, s a régi város nagy részét helyreállíttatta. Hajdan ugyanis 5 városból állott, s a fal kerülete 180 stadion volt. Arra ugyanis semmi szükség sem volt, hogy ezt az egész kört kitöltsék, de az Ortygia sziget melletti lakott részt, amely magában is tekintélyes város kerü-

letét mutatta, jobbnak gondolta betelepíteni. Ortygiát a közeli szárazfölddel híd köti össze, van rajta egy Arethusa nevű forrás, amely vizét azonnal a tengerbe önti. Azt regélik, hogy ez a forrás azzal az Alpheiossal azonos, amely Peloponnésosból ered, s a föld alatt folyik a tengeren át az Arethusáig, azután innen ismét a tengerbe ömlik. Ezt a következőkkel bizonyítják: egy csésze, amely Olympiában a folyóba esett, ide a forrásba került, s az olympiai ököráldozattól még piszkos volt. Pindaros is ennek a nyomán mon-

Alpheios boldog nyugvóhelye,
Syrakusai dicső sarjadéka, Ortygia.

Pindarossal együtt ugyanezt állítja Timaios, a történetíró is. Ha tehát az Alpheios még a tengerbe ömlése előtt valami mélységbe zuhanna, akkor volna némi valószínűsége annak, hogy innen a föld alatt egészen Sziciliáig folyik anélkül, hogy a tengervízzel vegyülne, s így iható maradna. Minthogy azonban a folyó szemmel láthatólag a tengerbe torkollik, s közelben a tenger medrében semmiféle olyan nyílás nem látható, amely elnyelné a folyó árnját, bár még ez esetben sem maradna édes a vize, mindazonáltal jórészt ilyen maradna, ha lesüllyedne a föld alatti mederbe; így mindez merő képzelenség. Az Arethusa vize ugyanis éppen ihatóságával cáfolja azt a feltevést, hogy ilyen nagy úton folyva a folyó vize egyáltalában nem vegyülne össze a tenger vizével, míg a képzelt mederbe kerül. Ez tehát csak üres szóbeszéd. A Rhodanos esetében is, amelynek együtt marad a vízmennyisége, miközben keresztül folyik egy tavon, bár láthatólag megtartja a folyás irányát, de ott egyrészt rövid a távolság, másrészt nem hullámszik a tó, itt azonban, ahol erősek a viharok és hullámszások, semmi valószínűsége sincs ennek a beszédnek. A csésze hozzáfűzése még növeli a hazugságot, hiszen az magától úgy sem halad együtt a folyó árnjával, nem hogy egy olyan hosszú és olyan nagy távolságon keresztül vonuló áramlattal sodródna együtt. Sok folyó folyik a föld alatt és sok helyen, de nem ilyen nagy távolságra, ha azonban ez lehetséges, akkor lehetetlenek az előbb említett és az Inakhosról szóló regéhez hasonló dolgok:

A Pindos csúcsáról folyik

mint Sophoklés mondja, és

Lakmosról a perrhaibosoktól
Amphilokhiába és Akarnaniába,
S összevegyül az Akhelóos vizével,

s tovább:

Innen Argosba érkezik a hullámon
Átvágva, Lyrkeion községébe.

Ezt a regét még megtoldják azok, akik szerint az Inopos a Nílusból folyik Délosba. Zóilos rhétor a tenedosiak dicséretében azt mondja, hogy az Alpheios Tenedosból folyik, s még ő rója meg Homérost mint meseköltőt. Ibykos pedig a sikyóni Asóposról azt mondja, hogy Phrygiából folyik. Helytállóbb Hekataios állítása, hogy az amphilokhiái Inakhos⁶³, amely a Lakmosról folyik, éppúgy mint az Aias, nem azonos az argolisival, s nevét Amphilokhostól kapta, aki a várost is Argos Amphilokhikonnak⁶⁴ nevezte el, erről mondja tehát ő, hogy az Akhelóosba ömlik, az Aios pedig nyugatra Apollónia felé folyik. A sziget mindkét oldalán nagy kikötő van, a nagyobbik 80 stadion kerületű. Ezt a várost és Katanét Caesar helyreállította, valamint Kentoripát is, amely nagymértékben hozzájárult Pompeius legyőzéséhez. Kentoripa⁶⁵ Katané fölött fekszik, már az Aitnához tartozó hegyeknél, s a katanéi vidékre lefolyó Symaithos⁶⁶ folyónál.

5. Szicília többi oldala közül a Pakhynostól Lilybaionig terjedő teljesen elhagyott, a régi telepeknek csak némi nyomai találhatóak, mint pl. Kamarina, a syrakusaiak telepítése. Akragas, a gelai telepítésű kikötő, valamint Lilybaion még megvannak. Minthogy ezek a részek éppen Karthagóval szemben fekszenek, a hosszan tartó és folytonos háborúk a legtöbbet öntkretették. A még hátralevő leghosszabb oldal, bár nem túlságosan népese, mégis eléggé lakott. Kisebb városok ugyanis Alaisa, Tyndaris, az aigestaiak kikötővárosa, és Kephaloideis, Panormosban azonban római telepítés is van. Aigestát a monda szerint, mint Italia leírásakor már említettem, Philoktésnek azok a társai alapították, akiket, mikor átkelt Krotóniatisba, a trójai Aigestossal Sziciliába küldött. Lakott hely Eryx⁶⁷ magas dombja is, rajta Aphrodité különös tiszteletben álló templomával, amely hajdan tele volt templomi szolgálatra szánt nőkkel, akiket részint szicíliaiak, részint idegenek ajánlottak föl fogadalmik teljesítéseképpen, most azonban, mint maga a telep, ez is emberek fogytán van, s a szent személyek sokasága is megszűnt. Rómában is van ennek az istennőnek egy szentélye a Porta Collina előtt, az eryxi Aphrodité szentélye, amely egy templomból és az azt körülvevő pompás oszlopcsarnokból áll.

6. Csak kevés lakója van a sziget belsejében levő Ennának⁶⁸, ahol Démétér szentélye áll. Ez egy dombon fekszik, s művelésre alkalmas széles hegyhátak veszik körül. Legtöbbet ártottak ennek az Eunus mellé szegődött szökött rabzolgák, akiket a rómaiak hosszú ideig tartó ostrom után csak nagy

nehezen tudtak hatalmukba keríteni. Ugyanennek a szenvedésnek voltak kitéve a katanéiak, a tauromenioniak és még többen mások. A telep másik része és a sziget belsejének legnagyobb része pásztorok hatalmában van, tudomásom szerint ugyanis lakatlan vidék már Himera⁶⁹, Gela, Kallipolis, Selinus, Euboia s még több más város is, amelyek közül Himerát a Mylailaban lakó zanklaiosok alapították (Gelát a rhodosiak), Kallipolist a naxosiak, Selinust az ottani megaraiak, Euboiát a leontinéiek. Elpusztult az egész Leontiné is, amely az ottani naxosiakhoz tartozott. A leontinéiek ugyanis mindig részt vettek a syrakusaiak szerencsétlen vállalkozásaiban, a szerencsésekben azonban nem mindig. Sok barbár város is elhagyatott már, mint

C 273 Kamikoi⁷⁰, Kókalos székhelye; állítólag itt ölték meg alattomos módon Minost. Amint tehát a rómaiak tudomást szereztek erről a lakatlanságról, minthogy a hegyvidék és a síkság legnagyobb része az ő birtokukban volt, csikósoknak, gulyásoknak és juhászoknak adták át. Ezek miatt a sziget gyakran nagy veszedelmekbe jutott, minthogy eleinte a pásztorok szétszóródva rablásra vetemedtek, majd tömegekbe verődve pusztították a lakott vidékeket, mint amikor pl. Eunus csapatai elfoglalták Ennát. Legutóbb a mi időnkben vitték Rómába Selurost, az Aitné állítólagos fiát, akinek egész hadserege volt, s hosszú ideig gyakran vezetett hadjáratot az Aitné környékén. Ezt, mint láttuk, a fórumon tartott gladiatori játékokon a vadállatok szaggatták szét; egy magas állványra helyezték ugyanis, amely aztán hirtelen szétesett és összeomlott, s erre ő beleesett a vadállatoknak könnyen beszakítható ketrecébe, amelyet szándékosan éppen az állvány alá helyeztek.

7. Minek említsem a földnek mindenkitől magasztalt termékenységét, amelyet egyáltalán nem tartanak rosszabbnak Itáliánál? Sőt, ami a gabonát, mézet, sáfrányt s még más egyebeket illet, még jobbnak is mondhatnók. Hozzájárul ehhez még közelsége; mintha csak Itália egyik része volna ez a sziget, mindent könnyen és baj nélkül szállít Rómának, akárcsak az itáliai mezőségek. Ezért Róma éléstárának is nevezik, mert minden terméke odajut azon a kevésen kívül, amit ott helyben fogyasztanak el. Nemcsak a termények tartoznak ide, hanem a barmok, bőrök, gyapjú és más ilyenfélék is. Poseidónos szerint Syrakusai és Eryx mint fellegvárak állanak a tengeren, s a kettő között a körös-körül elterülő síkságokon uralkodik Enna.

8. Kentoripai közelében van az előbb említett Aitné városa, amely a hegyre kapaszkodókat fogadja és tovább vezet; itt kezdődik ugyanis a hegyorom. A felső részek kopárak és hamuval borítottak, s télen hó fedi őket, az alsó részeket pedig erdők és mindenféle növényzet borítja. A hegycsúcsok valószínűleg sokszor szenvednek változást a tűz terjedése miatt, amely majd egy

C 274 kráterbe tömörül össze, majd széteszlik, s egyszer lávafolyamot áraszt, máskor lángokat és füstfelhőket, olykor pedig izzó kődarabokat dobál ki.

E jelenségekkel együtt szükségképpen megváltoznak a földalatti járatok és a nyílások, amelyek a környék felületén olykor nagyobb számban jelentkeznek. Akik legutóbb megmászta a hegyet, azt beszélik, hogy fent körülbelül 20 stadionnyi kerületű sík területet találtak, amelyet alacsony fal magasságú hamuöv zár körül, úgyhogy le kellett ugraniuk azoknak, akik tovább akartak menni a síkságon. A közepén látható volt egy hamuszínű magaslat, mint amilyen a síkság felülete is, a magaslat fölött pedig merőlegesen mozdulatlanul állt egy kb. 200 lábnyi magasságú felhőoszlop (éppen szélcsend volt), amely azonban fűsthöz hasonlított. Ketten merészkedtek tovább menni a síkságon, mikor azonban a forróbb és süppedősebb homokra léptek, visszafordultak és semmivel sem tudtak többet mondani annál, amit távolról láttak. Azt hiszik, hogy ebből a látványból sok rege keletkezett, főképpen az, amit némelyek Empedoklésről beszélnek, hogy leugrott a kráterbe, és ennek az esetnek nyomául ott hagyta az egyik ércsaruját; ezt ugyanis a tűz erejétől feldobva megtalálták nem messze a kráter nyílásától. Ez a hely ugyanis sem meg nem közelíthető, sem nem látható, és ők azt gyanították, hogy nem is lehet oda semmit sem ledobni a mélységből feltörő szelek és hőség áramlása miatt, amely valószínűleg már messziről visszaszorítja az embert, mielőtt még a kráter nyílásához közeledhetnék; ha pedig le lehetne is dobni, előbb megsemmisülne, mintsem hogy olyan alakban kerülne vissza, mint amilyen volt. Nem egészen valószínűtlen azonban, hogy néha az anyagnak a fogytával a szél és a tűz elcsendesedik, de bizonyára nem annyira, hogy akkora erő ellenében bárki is megközelíthetné. Az Aitné inkább a tengerszoros és a katanéi partvidék vonala fölött emelkedik, de részben a tyrrhéni tengerpart és a Liparai szigetek fölött is. Éjjel ragyogó fény világít a csúcsáról, nappal pedig füst és sötétség rejti el.

9. Az Aitnével szemben emelkedik a Nebródé hegység⁷¹, amely alacsonyabb ugyan, de jóval szélesebb. Az egész sziget üreges a föld alatt, telve folyókkal és tűzzel, mint a tyrrhéni tenger egészen Kymaiig, mint említettük. A szigetnek tehát sok helyén vannak meleg vízű források, amelyek közül a selinusi és himerai sós, az aigestai azonban iható. Az Akragasvidéki tavak tengervíz ízűek, de eltérő természetűek, az úszni nem tudók sem merülnek el bennük, hanem fa módjára a felszínen úszkálnak. Palikoiiban⁷² olyan nyílások vannak, amelyekből kúp alakban szökik fel a víz, és ismét ugyanabba a mélyedésbe hull vissza. A Matauros⁷³ melletti barlangban van egy jó tágas akna, s azon keresztül folyik nagy távolságra egy folyó láthatatlanul, azután feltör a föld felszínére, mint ahogyan az Orontés⁷⁴ Szíriában, amely Apameia és Antiokheia között egy Kharybdis nevű szakadékba zuhan, azután 40 stadionnyi távolságban ismét előjön. Hasonlóképpen áll a dolog a Tigrissel Mesopotámiában és a Nílussal Lybiában nem

messze a forrásuktól. A Stymphalos melletti víz⁷⁵ pedig 200 stadionnyira folyik a föld alatt, s azután Argos vidékén tör elő, mint az Erasinos folyó⁷⁶, majd az arkadiai Aseánál ismét a föld alá merül, s csak jó későn tör elő az Eurótasban⁷⁷ és az Alpheiosban, úgyhogy az a rege is hitelre talált, hogy az a koszorú, amelyet az egyik istennek ajánlottak föl és a közös mederbe dobtak, abban a folyóban bukkan föl, amelyik istenének följajánlották. Amit a Timauosról beszélnek, már említettük.

10. Ezekhez a sicíliai jelenségekhez hasonlóknak mutatkoznak a Liparai szigeteken és magán Liparán láthatók. E szigetek száma hét, s a legnagyobb közöttük a knidosi telepítésű Lipara, amely Thermessa⁷⁸ után legközelebb van Siciliához; azelőtt Meligunis volt a neve, s hajóhadat is vezetett, és hosszú időn át ellenállott a tyrrhéniek támadásainak; alattvalóivá tette a mostani Liparai szigeteket, amelyeket némelyek Aiolos szigeteinek neveznek. Sőt a delphoi Apollón templomát is gyakran díszítette hadizsákmányaival. Földje termékeny, timsóbányászata jövedelmező, vannak meleg forrásai és tűzkitörései. Közte és Sicilia között kb. a közepén fekszik egy sziget, amelyet most Hiera Héphaistának⁷⁹ neveznek, ez teljesen sziklás, elhagyatott és tüzes, három helyen tör elő rajta a tűz, mint három kráterből. A legnagyobbikból a lángok izzó köveket is hoznak föl, amelyek már a tengerszoros jó részét betöltötték. A megfigyelésekből azt a következtetést vonták le, hogy a szelekkel együtt mind az itteni, mind az aitnéi lángok erősödnek, azok megszűntével pedig a lángok is megszűnnek. Nem is valószínű ez, hiszen a szelek is úgy keletkeznek és növekednek, hogy a tengerek kigőzölgéséből veszik kezdetüket. Akik valaha is láttak ilyesmiket, nem fognak csodálkozni, hogy a tűz is efféle anyagból s ilyen hatásra gerjed. Polybios szerint a három kráter egyike beomlott, a másik kettő azonban még megvan, a legnagyobbik kerülete 5 stadion, lassanként azonban annyira összeszorul, hogy az átmérője csak 50 lábnyi, mélysége a tengerig egy stadionnyi, úgyhogy szélcsend alkalmával bele lehet látni. Ha ez hihető, akkor talán az Empedoklésről szóló elbeszélés is elfogadható. Ha a déli szél kezd fújni, állítólag ködös homály veszi körül a kis szigetet, úgyhogy Sicilia sem látható a távolból, amikor pedig a boreas fúj, az említett kráterből fénylő lángok emelkednek a magasba és erősebb moraj hallható, a zephyros pedig bizonyos közbeeső állapotot hoz létre. A többi kráter ugyan egyforma alakú, de a kitörések erejének tekintetében gyengébb. A moraj különbözőségéből és abból, hogy hol kezdődnek a kitörések, lángoszlopok és füstfelhők, előre tudják, hogy harmadnapra ismét melyik szél fog fújni. Amikor az időjárás lehetetlenné teszi a hajózást, Lipara némely lakója előre megmondja, hogy milyen szél lesz, és nem tévednek. Ez oknál fogva azt hiszik, hogy nem hiába mondta a költő azt, amit nagyon is meszeszerű kije-

lentésnek tartanak, hanem éppen az igazságot sejteti, amikor azt mondja, hogy

Aiolos a szelek kormányzója.

(Od. X. 21)

Erről különben már eléggé megemlékeztünk... De térjünk vissza arra, amittől eltértünk.

11. Liparát és Thermessát már említettük. Strongylé⁸⁰ a nevét alakjától kapta; ez is tüzes, a láng ereje ugyan gyengébb, fénye azonban erősebb. Aiolos állítólag itt lakott. A negyedik Didymé⁸¹, ez is alakjától kapta a nevét. A többiek közül Erikussa⁸² és Phoinikussa növényeitől kapta a nevét, ezek legeltetés céljára szolgálnak. Euonymos a hetedik, legbeljebb van a tengerben és elhagyatott, nevét onnan kapta, hogy amint Liparába hajóznak, bal kéz felől esik. Gyakran láthatók a szigeteket környező tenger felszínére feltörő lángok, amikor a mélységben levő üregek valamelyik nyílása föltáruul, és a tűz nagy erővel előtör. Poseidónios említi, hogy az ő idejében C 277 nyári napfordulat idején hajnalban Hiera és Euonymos között látható volt, amint a tenger rendkívül magasra emelkedett, s bizonyos ideig állandóan forrongva úgy maradt, azután pedig lecsendesedett. Akik oda merészkedtek hajózni, döglött halakat láttak a vízártól tovasodortatva, s a hőségtől és tüztől szinte elkábulva elfutottak, az egyik csónak azonban, amelyik legközelebb merészkedett, a rajta levők egy részét elvesztette, a többiek meg csak nagy nehezen tudták Liparát elérni, amikor is olykor a nyavalyatörősekhez hasonlóan eszméletlenek lettek, olykor pedig ismét eszméletükre tértek. Napokkal később látható volt, hogy iszap lepte el a tenger felszínét, sok helyütt pedig láng, füst és gőzfelhő tört elő; később az iszap megkeményedett, s a kődarabok hasonlókk lettek a malomkövekhez. Sicilia helytartója Titus Flaminius jelentette is az esetet a szenátusnak, az pedig követséget küldött, hogy mutasson be engesztelő áldozatot mind ezen a szigeten, mind pedig Liparán az alvilági és tengeri isteneknek. Erikódéstól⁸³ (Erikussa) Phoinikódésig (Phoinikussa) a Khórographus szerint 10 mérföld a távolság, innen Didymébe 30, tovább Liparába északi irányban 29, innen Siciliába 19, Strongylétől pedig 16, Pakhinos előtt fekszik Melité, s tovább a kutyácskáknak nevezett Melitaia és Gaudos⁸⁴ egyaránt 88 mérföldre van a hegyfoktól. Lilybaion és Aspis karthagói város előtt, amelyet Klypeának⁸⁵ is neveznek, fekszik Kossura, a kettő között, s mindegyiktől az említett távolságra. Aigimuros⁸⁶ is Sicilia és Libya előtt fekszik és még több kicsiny sziget. Ennyi elég a szigetekről.

III.

1. A régi Itáliát egészen Metapontionig már bejártuk, most szóljunk a folytatólag következő részekről. Itt Iapygia következik; ezt Messapiának is nevezik a hellének, a bennszülöttek azonban azokat, akik az Iapygia hegyfok körül laknak, sallentinosoknak, a többieket kalabrosoknak nevezik. Ezeken túl észak felé laknak a peuketiosok és a dauniosok, amint hellén nyelven nevezik őket, az ottlakók azonban a kalabrosokon túl az egész területet Apuliának nevezik, ezek egy részét azonban poidiklosoknak is nevezik, különösen a peuketiosokat. Messapiának félsziget alakja van, amelyet a Brentesiontól Tarasig terjedő 310 stadion hosszúságú földnyelv zár be. A hajóút az Iapygia hegyfok körül kb. 400 stadion. Metapontiontól Taras kb. 220 stadionnyi távolságra van, a hajóút oda keleti irányú. Ámbár az egész tarentumi öböl nagyobb részén nincsenek kikötők, itt igen nagy és igen szép kikötő van, amelyet egy nagy híd zár be; kerülete mintegy 100 stadion. A kikötő belső szögletéből a külső tenger felé földszorost alkot, s így a város egy félszigeten fekszik és a hajókat mindkét oldalról könnyen át lehet húzni, minthogy a földszoros alacsony. A város szintje is alacsony, a fellegvár felé azonban egy kissé mégis emelkedik. A régi fal nagy kört zár be, most azonban a földnyelvnél levő nagyobb rész elhagyatott, a kikötő bejáratánál levő rész azonban, ahol a fellegvár is emelkedik, ma is megvan, és tekintélyes nagyságú várost alkot. Van igen szép gymnasium és jó nagy piactere, s ott áll Zeus hatalmas ércszobra, a legnagyobb a rhodosi után. A piactér és a kikötőbejárat között emelkedik a fellegvár, de az ajándékok régi díszének már csak csekély maradványával. Azok nagy részét egyfelől a karthagóiak pusztították el a város elfoglalásakor, másfelől a rómaiak hurcolták el zsákmányképpen, amikor haderejükkel győzedelmeskedtek; ezek közül való Héraklésnek a Capitoliumon levő hatalmas ércszobra, Lysippos műve, a város elfoglalójának, Maximus Fabiusnak ajándéka.

2. A város alapítását illetőleg Antiokhos úgy adja elő, hogy a messénéi háború kitörése után azokat a lakedaimónokat, akik a hadjáratban nem vettek részt, rabszolgáknak nyilvánították és heilótáknak nevezték őket, a hadjárat folyamán született gyermekeiket pedig partheniasoknak⁸⁷ nevezték és minden jogtól megfosztották. Azok azonban ezt nem bírták elviselni (pedig sokan voltak), s a polgárok ellen ármánykodtak. Amikor ezt észrevették kiküldtek néhány embert, hogy barátkozás színe alatt szimatolják ki az összeesküvés tervét, s tegyenek róla jelentést. Közöttük volt Phalanthos is, akit az összeesküvők fejének tartottak, s akit az összeesküvés ügyében kiküldtek egyáltalán nem szíveltek. Az volt a megegyezés, hogy Hyakinthos⁸⁸

ünnepén Amyklaionban a játékok közben történik a támadás, amikor Phalanthos fölveszi a sisakot; a polgárok hajviseletükről voltak fölismerhetők. Phalanthos néhány társa azonban titokban elárulta a megegyezést, és amikor a verseny megkezdődött, előlépett a kikiáltó és azt mondta, hogy Phalanthos ne tegye föl a sisakot. Azok ebből észrevették, hogy az összeesküvést elárulták, ezért egy részük elmenekült, más részük kegyelmet kért. Biztatták őket, hogy ne féljenek, s átadták őket az őrségnek, Phalanthost pedig elküldték jóslatért egy telepítés ügyében. Az isten ezt mondta:

Satyriont s Taras dús földjét néktek od'adtam
Lakhelyül és legyetek vesztére az iapygoknak.

C 279

Elmentek tehát Phalanthossal a partheniasok, be is fogadták őket mind a barbárok, mind az ottani régebbi krétoi telepések. Ezekről azt állítják, hogy Minosszal együtt hajóztak Siciliába, s miután ő a Kókalos melletti Kamikoi-ban meghalt, elindultak Siciliából, de a visszahajózás folyamán ide sodródtak, s egy részük később gyalogosan megkerülve az Adriai-tengert eljutott Makedóniába, s ott bottioaiosoknak nevezték őket. Iapyxoknak nevezték állítólag az Iapxytól Daunáig terjedő terület lakosait mind, s erről az Iapxyról azt beszélnek, hogy Daidalos fia volt egy krétoi nőtől, s ő volt azoknak a krétoiaknak a vezetője, a várost pedig egy hősről nevezték Tarasnak.

3. Ephoros a következőképpen szól az alapításról. A lakedaimónok háborút indítottak a messénéiek ellen, mert azok megölték az áldozati ünnepre Messénébe érkező Téleklos királyt, és megesküdtek, hogy addig nem térnek haza, amíg vagy el nem foglalják Messéné, vagy mindnyájan el nem esnek. A város őrzésére hadba vonulásuk alkalmával a legfiatalabb és legöregebb polgárokat hagyták. Később a háború tizedik évében a lakedaimóni asszonyok összegyűltek, s elküldtek maguk közül néhányat férjeikhez abbéli megrovásuk kifejezésére, hogy ők nem olyan viszonyok között háborúskodnak mint a messénéiek (azok ugyanis otthon maradván gyermekeket nemzettek, míg ők feleségüket özvegyül hagyva ellenséges földön táboroznak), és hazájukat az a veszedelem fenyegeti, hogy kifogynak a férfiak. A lakedaimónok ekkor esküjüket is megtartva és az asszonyok figyelmeztetését is fontolóra véve elküldötték a hadsereg legerőteljesebb és legfiatalabb férfait, akikről tudták, hogy nem kötötték le magukat esküvel, minthogy az ő kivonulásuk alkalmával még gyermekek voltak, s ezeknek megparancsolták, hogy valamennyien valamennyi hajadonnal közösjenek. Ebben az volt az elgondolásuk, hogy így több gyermek fog születni, s az ennek megtörténte után született gyermekeket partheniasoknak nevezték. Messéné 19 évi háborúskodás után elfoglalták, mint Tyrtaios mondja:

Majdnem húsz évig voltak a harc mezején
Megszakítás nélkül, s soha sem csüggedve szívükben
Hősi apáinknak dárdavető elei.
A huszadikban azonban Ithomé büszke hegyeiről
Futva fut a messén, s földje miénk azután.

C 280 Messéniát tehát felosztották maguk között, hazatérve pedig a partheniasokat a többivel nem tartották egyenlő jogúnak, minthogy nem törvényes házasságból származtak. Ezek a heilótákkal szövetkezve összeesküvést szöttek a lakedaimónok ellen és abban egyeztek meg, hogy a támadás megkezdésének jelzésére egy lakón kalapot emelnek a magasba. Bár néhány heilóta a dolgot elárulta, ellentámadásba menni mégis nehéz dolognak tartották, minthogy azok sokan voltak és mind egyetértettek, minthogy egymást testvérnek tekintették, elrendelték azonban, hogy akik a megbeszélte jelet föl akarták emelni, az agoráról távozzanak. Ezek látva, hogy tervüket elárulták, annak kivételétől elállottak, azok pedig az apák segítségével rávették őket, hogy gyarmatalapításra vándoroljanak ki, és ha elegendő területet kapnak, akkor ott maradnak, ha pedig nem, akkor visszatérésük után felosztják közöttük Messénia egyötödét. Ezek távozta után az akhaiosokhoz jutottak, akik éppen háborúban voltak a barbárokkal, s miután részt vettek azok veszedelmes vállalkozásaiban, megalapították Tarast.

4. Egykor a tarentumiak demokratikus államszervezetük alapján igen nagy hatalomra tettek szert; az ottani városok között ugyanis az övék volt a legnagyobb tengeri haderő, továbbá 30 000 gyalogost, 3000 lovast s még 1000 lándzsást tudtak kiállítani. Felkarolták a pythagorasi bölcséletet is, különösen Arkhytas, aki hosszú ideig állt az állam élén. Később azonban gazdagságuk következtében a fényűzés annyira elterjedt, hogy több közönnep volt náluk évenként, mint amennyi napja volt az évnek; ennek folytán az államkormányzat is rosszabb lett. Rossz kormányzati intézkedéseik egyike volt, hogy idegen hadvezéreket alkalmaztak; behívták ugyanis a molossos Alexandrost a messapiosok és leukanosok ellen, azelőtt pedig Arkhidamost, Agésilaos fiát, később Kleónymost és Agathoklést, azután meg Pyrrhost, amikor fölkeltek a rómaiak ellen. De azoknak sem tudtak engedelmessé válni, akiket maguk hívtak be, sőt őket is ellenségeiké tették. Ezért Alexandros az ottani hellének közös ünnepi gyülekezetét, amelyet a tarentumi Hérakleionban szoktak tartani, megkísérelte áttenni Thurióiba és elrendelte, hogy az Akalandros folyó mentén erősítsenek meg egy helyet, s azután ott legyenek az összejövetelek. Sőt, mint mondják, későbbi szerencsétlensége is a tarentumiak hálátlansága miatt érte. Hadat indítottak Hérakleia miatt a messapiosok ellen, s megnyerték szövetségesül a dauniosok

és peuketiosok királyát. Hannibál háborúja idején szabadságukat is elvesztették, később pedig római gyarmatosokat telepítettek közéjük, s most nyugodtan és boldogabban élnek, mint azelőtt. C 281

5. Az Iapyxok földjének következő része várakozáson felül kiváló, a felszíne ugyan rossznak látszik, de felszántva termékenynek bizonyul, s ám-bár eléggé víztelen, mégis bővelkedik legelőkben és erdőkben. Ez az egész terület egykor nagyon népes volt és 13 város tartozott hozzá, most azonban Taras és Brentesion kivételével a többi csak kis város, annyira tönkrementek. A salentinosokat krétai gyarmatosoknak mondják; itt van Athénának egykor gazdag temploma, s az a szikla, amelyet Iapygia hegyfokának neveznek, s amely délkeleti irányban jól benyúlik a tengerbe, s valamennyire Lakinion⁸⁹ felé fordul. Ez vele szemben emelkedik nyugat felől, s vele együtt zárja a tarentumi öblöt. Hasonlóképpen vele zárja a Keraunia hegység az Ion-öböl bejáratát, s a hajóút innen a Keraunia hegyfokig éppúgy 700 stadionnyi, mint Lakinionig. A partmenti hajóút Tarastól Brentesion felé Baris városkáig 600 stadionnyi. Barist⁹⁰ most Verétonnak nevezik, s a salentini partvidék végén fekszik, s a Tarasból való odautazás nagyobb részben kényelmesebb szárazon, mint vízen (gyalog, mint hajóval). Innen Leukáig⁹¹ a távolság 50 stadion; ez is kis város, mutogatnak benne egy bűdös forrást. Azt regélik, hogy Héraklés a kampaniai Phlegrában megmaradt gigasokat, akiket leuterniosoknak neveztek, elűzte; azok ide menekültek és a föld alá süllyedtek, s az ő vérük miatt van a forrásnak ilyen folyása. Ezért ezt a partvidéket Leuterniának nevezik. Leukától Hydrus városkáig 150, innen Brentesionig 400 stadion, ugyanannyi Sasón⁹² szigetéig, amely az Epeirosból Brentesionba vezető útnak a közepe táján van, s ezért azok, akik a hajózásban nem tudják megtartani az egyenes irányt, Sasóntól balra Hydrus felé eveznek, s a kedvező szelet bejárva, innen vitorláznak a brentesioni kikötőbe, ha pedig kiszállnak, gyalog rövidebb úton érnek oda Rhodiai görög város felé, amely Ennius költő szülővárosa. Ez a földterület C 282 tehát, amelyet az ember Tarastól Brentesionig körülhajóz, félszigethez hasonló, a Brentesionból Tarasba vezető gyalogút pedig, amely jó gyalogosnak egy napi út, az említett félsziget földszorosát alkotja, s ezt a legtöbben egyaránt nevezik Messapiának, Iapygiának, Kalabriának és Salentiniének. Némelyek azonban különbséget tesznek ezek között, amint már előbb említettük.

6. A partmenti hajózás közben talált kis városokat már említettük. A beljebb fekvő részekén van Rhodiai⁹³, Lupiai⁹⁴, s nem messze a tengertől Alétia; a földszoros közepén van Uria, ahol még most is mutogatják egyik uralkodó palotáját. Minthogy Hérodotos szerint az Iapygiában levő Hyria a Sziciliába tartó Minos hajóhadától elsodródott krétaiak alapítása, tehát vagy

ezt az Uriát kell annak elfogadnunk, vagy Verétont. Állítólag Brentesion is a krétiak alapítása, vagy azoké, akik Théseusszal jöttek el Knóssosból, vagy akik Iapyxszal vándoroltak ki Siciliából (mert mindkétféleképpen beszélnek), de mint mondják, nem maradtak ott, hanem tovább mentek Botiáiba. Később a királyok uralkodása alatt a város területének nagy részét elvették Phalanthos lakedaimónjai, de amikor őt Tarasból elűzték, a brentesioniak befogadták és halála után díszes temetésre érdemesítették. Földjük jobb, mint a tarentumiaké; sovány ugyan, de azért termékeny, méze és gyapjúja pedig a nagyon is dicsértek közé tartozik. Brentesionnak jobb a kikötője is, egy öbölben ugyanis sok és hullámveréstől mentes kikötő van, úgyhogy befelé külön öblöket alkotnak, s így alakja szarvasagancsra hasonlít, s a nevét is ettől kapta. A várossal együtt ugyanis ez a hely legjobban szarvasfejhez hasonlítható, a messapiosok nyelvén pedig βρέντιον szarvasfejet jelent. A tarentumi öböl nyitott, s így nincs teljesen védve a hullámveréstől, s éppen a belső része körül helyenként sekély.

7. Azonkívül Hellasból vagy Ázsiából jövet az egyenes út inkább Brentesionba vezet, és itt kötnek ki azok is mind, akiknek Rómába vezet az útjuk. Két út visz Rómába; az egyik csak ösvérekkel járható a poidiklosoknak nevezett peuketiosokon, dauniosokon és samnitokon keresztül Beneventonig; ezen az úton van Egnatia⁹⁵ városa, továbbá Kailia, Nétion, Kanysion és Herdónia; a másik Tarason keresztül, amely kissé balra kanyarodva kb. egy napi kerülő utat jelent, ez az ún. Via Appia, kocsik számára megfelelőbb. Ezen az útvonalon van Uria és Venusia városa, az első Taras és Brentesion között, a másik a samnitok és leukanosok határán. A Brentesiontól kiinduló két út Beneventonnál Kampaniában találkozik össze. Innen Rómáig már Via Appia a neve, s keresztülmege Kaudionon, Kalatián, Kapuán és Kasilinonon Sinoessáig. Az ezután következő részt már ismertettük. Az egész út Rómától Brentesionig 360 mérföld. A harmadik út Rhégionból indul ki, s a Brettiosokon, leukanosokon és samnitokon keresztül Kampaniába vezet, s egyesül a Via Appiával, átmege az Appennineken, s a brentesioni útnál három vagy négy napi járással hosszabb.

8. Brentesionból a túlsó partra való áthajózás egyrészt a Keraunia hegység felé s Épeiros, valamint Hellasnak azzal összefüggő partvidéke felé történik, másrészt Epidamnos⁹⁶ felé, de ez hosszabb az előbbinél, kb. 1800 stadionnyi, de ezt az útirányt is nagyon használják, mivel a város fekvése igen kedvező mind az illyr, mind a makedón törzsek szempontjából. Az Adriai-tenger partja mentén Brentesionból hajózva Egnatia városa következik, közös állomása mindazoknak, akik hajóval vagy gyalog Barionba⁹⁷ igyekeznek; a hajózás a notosszal történik. Idáig terjednek a tenger mentén a peuketrosok, beljebb pedig Silvionig. Az egész vidék zord és hegyes,

amennyiben az Appenninek számos nyúlványa ágazza be; lakosai valószínűleg Arkadiából költöztek be. Brentesiontól Barionig a távolság kb. 700 stadionnyi, és majdnem ugyanannyira van mindkettőtől Taras. A következő területen a dauniosok laknak, azután az apulosok a phrentanosokig. Az ottaniak azonban a peuketios és daunios elnevezést általában nem használják, csak régen használják, most az egész területet Apuliának nevezik, s így szükségképpen e néptörzsek határvonalait sem lehet most pontosan megállapítani, ezért hát nekünk sem szabad ezekről határozott véleményt mondanunk.

9. Bariontól az Auphidos folyóig 400 stadion, s itt van a kanysioniak kikötő városa; a hajóút fölfelé a kikötőig 90 stadion. Nem messze van ettől Salapia⁹⁸, az argyrippinosok kikötője. A tengertől nem messzire fekszik két város, hajdan Itália legnagyobb városai, amint falaikból látható, Kanysion és Argyrippa, ez utóbbi azonban most kisebb. Ez eleinte Argos hippion, majd Argyrippa nevű volt, most pedig Arpoi⁹⁹. A rege szerint mindkettő Diomédés alapítása; a Diomédés síkság és még sok egyéb nyoma látható ezeken a vidékeken. Diomédés uralmának a lukeriai¹⁰⁰ Athéna-templomban a régi szent ajándékok (ez is a dauniosok ősi városa volt, most azonban már jelentéktelen), a közeli tengerben a Diomédeiai¹⁰¹ szigetek, amelyek egyike lakott ugyan, a másikat azonban lakatlannak mondják; némelyek szerint ezen tűnt el Diomédés, társai pedig madárrá változtak, és még ma is szelídek, s bizonyos tekintetben emberi módon élnek egyrészt életrendjüket illetőleg, másrészt annyiban, hogy a jó emberekkel szemben szelídek, a rosszaktól és gonoszaktól azonban menekülnek. Már említettük azokat a mondákat, amelyek erről a hősről a venetek között elterjedtek, valamint az iránta tanúsított tiszteletet. A Salapiától mintegy 140 stadionnyira fekvő Sipus¹⁰² is valószínűleg Diomédés alapítása, és a partra vetett szépiákról görögül Sépiosnak nevezték. Salapia és Sipus között van egy hajózható folyó, s egy nagy mocsár; a sipusi termékeket, különösen a gabonát, mindkettőn szállítják. Dauniában egy Drion nevű dombon hérosz templomokat mutogatnak, az egyik Kalkhasé a legmagasabb csúcson (a jók fekete kost áldoznak neki, s annak a bőrén alusznak), a másik pedig Podaleiriosé, lent a domb lábánál mintegy 100 stadionnyira; innen egy folyócska ered, amelynek a vize mindenféle állati betegséget meggyógyít. Ez előtt az öböl előtt mintegy 300 stadionnyira nyúlik ki a tengerbe kelet felé a Garganon¹⁰³ hegyfok; ha a hegyfokot megkerüljük, Urion városkát találjuk, a hegyfok előtt pedig a Diomédeiai szigeteket. Ez az egész vidék mindent bőven terem, különösen jó a lovak és juhok számára; gyapjúja puhább, mint a tarentumi, de nem olyan fénylő. A vidék a síkságok bemélyedése folytán szelcsendes. Némelyek szerint Diomédés csatornát is akart ásni a tengerig, de mivel haza-

hívták, ezt is, s egyéb vállalkozásait is félben hagyta, s életét is ott fejezte be. Ezt mondja róla egyik elbeszélés, egy második szerint ott maradt élete végéig, a harmadik, amelyet már említettem, s amely szerint a szigeten tűnt el, meseszerű, negyediknek pedig odaállíthatjuk a venetek regéjét: ezek ugyanis azt regélik, hogy életének vége náluk következett be, s ezt megistenülésnek (apothéosis) nevezik.

C 285 10. Az említett távolságok Artemidóros számításán alapulnak. A Khóro-graphos Brentesiontól Garganonig 165 mérföldet vesz föl, Artemidóros azonban ezt megnagyobbítja; innen Ankonáig 254 mérföldet vesz föl, Artemidóros azonban az Ankona közelében fekvő Aisisig 1250 stadiont, tehát ennél sokkal kevesebbet. Polybios szerint Iapygiától mérföldekben történt a felmérés, s Sēna¹⁰⁴ városáig 562 mérföld, onnan pedig Aquileiáig 178. Nem egyeznek meg az illyr partvidéken a Keraunia hegyfoktól az Adria szögletéig mért távolság adataiban sem, amennyiben azt 6000-nél többnek mondják, és nagyobbnak veszik föl amannál, bár jóval kisebb. Egyébként, mint már gyakran megjegyeztük, a távolságok mértéke tekintetében egyáltalában nem egyeznek meg egymással. Mi olyankor, amikor megvan a megállapítás lehetősége, azt fogadjuk el, amelyet valószínűnek tartunk, ha azonban ez nem lehetséges, úgy gondoljuk, hogy adataikat meg kell vizsgálnunk. Ha pedig semmit sem találunk náluk, azon sem lehet csodálkoznunk, ha ilyen természetű vizsgálódás során olykor mi magunk is elmellőzünk valamit; a fontosabb dolgokból ugyanis semmit sem hagyunk el, a jelentéktelenek ismeretének azonban a haszna is jelentéktelen volna, elmaradásukat észre sem veszik, s a munka egészének ez semmit, vagy legalábbis nem sokat árt.

11. Mindjárt a Garganontól mély öböl kezdődik; a környékelieket külön apulosoknak nevezik, de ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a daunosok és peuketiosok; most egyéb tekintetben sem különböznek tőlük, hajdan azonban természetesen különböztek, s innen maradt mindegyiküknek más-más elnevezése. Azelőtt ez az egész terület nagyon virágzó volt, de a hannibáli és későbbi háborúk kipusztították. Itt ment végbe a cannaei¹⁰⁵ csata is, amelyben a rómaiak és szövetségeseik nagy veszteséget szenvedtek. Az öböl mentén van egy mocsár, ezen túl pedig a belföldön fekszik az apuliai Teanon¹⁰⁶, egynevű a sidikinosival. Úgy látszik, hogy Itália szélessége ezen a helyen eléggé összeszűkül Dikaiarkheia irányában, amennyiben a földszoros itt egyik tengertől a másikig 1000 stadionnál is keskenyebb. Ez után a mocsár után partmenti hajózás következik a phrentanosok és Buka felé. A mocsár mindkét oldalán mind Buka, mind Garganon felé a távolság 200 stadion. A Bukán túli részokról már beszéltünk.

IV.

1. Ekkora tehát és ilyenféle Itália. Miután már sokat beszéltünk róla, most rá fogunk mutatni a fő okokra, amelyek következtében a rómaiak ilyen ma- C 286 gasságra emelkedtek. Az egyik az, hogy a környező tengerek mint valami szigetet, teljes biztonsággal védik, néhány rész kivételével, amelyeket azonban nehezen megmászható hegyek öveznek, mint valami kőfal. A második az, hogy nagyobb részében kikötői nincsenek, meglévő kikötői azonban nagyok és csodálatraméltók, amely körülmények közül az első igen kedvező a külső támadásokkal szemben, a másik pedig alkalmassá teszi az ellentámadásokra és a kereskedelmi áruk bőségének a befogadására. A harmadik, hogy ez a föld ki van téve a légköri viszonyok gyakori változásainak, s ennek következtében igen nagy változatossága van az állatoknak, növényeknek, s általában minden, az életre hasznos dolognak mind jó, mind rossz értelemben. Hosszúságban inkább északról dél felé terjed, függelékül pedig hozzá csatlakozik Szicília, amely szintén nagy és kiterjedt. A légköri viszonyok jósága és rosszasága a hidegből és melegebből és a közbülső hőmérsékleti viszonyokból ítélhető meg, úgyhogy ezek következtében a mostani Itália, amely ilyen nagy hosszúságával a két szélsőséges égöv között fekszik, szükségképpen rendelkezik a mérsékelt égöv legtöbb előnyével, mégpedig a legtöbb tekintetben. Ezt azonban még egy másik körülmény is okozta: minthogy ugyanis az Appennin hegység egész hosszában végigszeleli és mindkét oldalán síkságok és termékeny dombok vannak, nincs egyetlen része sem, amely ne dicsekedhetnék mind a hegyvidék, mind a síkság előnyeivel. Vegyük még ehhez a nagy folyók és tavak sokaságát, azonkívül a természet által az egészség javára sok helyen fakasztott hideg és meleg forrásokat és még mindenféle ércnek a nagy mennyiségét. Lehetetlen méltóképpen leírni, hogy milyen nagy bőségben vannak erdősegei, emberi és állati táplálékai, és hogy milyen jó gyümölcsöket terem. Minthogy pedig nagy népek között, továbbá Hellas és Ázsia legjobb részei között fekszik, egyrészt azért, hogy a környező népeket erejével és nagyságával fölülmúlja, az uralkodásra szinte rátermett, másrészt közelsége által abban a helyzetben van, hogy őket könnyen engedelmességre szoríthatja.

2. Ha szükség van arra, hogy Itália leírásához még hozzáfűzzünk némi rövid összefoglalást a rómaiakról, akik hatalmukba kerítették s világhatalmuk támaszpontjává tették, tegyük hozzá még azt, hogy a rómaiak Róma alapítása után még számos nemzedéken keresztül igen okosan éltek a királyok kormányzása alatt, azután viszont, amikor az utolsó Tarquinius gonoszul uralkodott, elűzték, s monarchiából és arisztokráciából összeszerkesz- C 287 tett államszervezetet alkottak, társul vették azonban a sabinokat és latino-

kat. Minthogy azonban sem ezeket, sem a többi szomszéd népet nem találtak mindig jóérlmúnek, bizonyos mértékben kénytelenek voltak leigázásukkal a saját államukat nagyobbítani. Miközben lassanként ilyen módon meggazdagodtak, az történt, hogy egészen váratlanul hirtelen elvesztették államukat, de a várakozás ellenére vissza is szereztek. Ez Polybios szerint tizenkilenc évvel az aigospotamosi tengeri ütközet után történt az antalkidasi béke idejében. Miután ezt a veszedelmet visszaverték a rómaiak, alattvalóikká tették először az összes latinokat, azután véget vetettek a tyrhének és a Pados-vidéki kelták nagy és féktelen szabadságának, majd pedig leverték a samnitokat, majd a tarentumiakat és Pyrrhost, s ezután még a mostani Italia többi részét a Pados-vidék kivételével. Miközben még ezzel háborúskodtak, átmentek Siciliába, s miután elragadták a karthágóaktól, visszatértek a Pados-vidékre, de még ennek a háborúnak a folyamán megjelent Italiában Hannibal, s megindult a második pun háború, s nem sokkal később a harmadik, s Karthágó megsemmisült. Együttal Libyát is elfoglalták a rómaiak, s Ibériából annyit, amennyi Karthágóhoz tartozott. A karthágóakkal együtt fölláztak a hellének is, meg a makedónok, s Ázsiának a Halyszon és Tauroson innen lakó népei, kénytelenek voltak tehát ezeket is leigázni, akiknek királyai Antiokhos, Philippos és Perseus voltak. A hellénekekkel és makedónokkal szomszédos illyrek és thrákok is belekeveredtek a rómaiak elleni háborúba, s a háborút az Istroszon és Halyszon innen lakó valamennyi nép leigázásáig folytatták. Ugyanez történt az ibérekkel, a keltákkal és mindazokkal, akik a rómaiaknak hódolnak, mert mindaddig nem szűntek meg Ibériát fegyveres erővel támadni, amíg az egészet le nem igázták, miközben megsemmisítették a numantiaiakat és Uriathost, később tönkrevették Sertóriost, legutoljára pedig a kantabrosokat, mégpedig Augustus Caesar; az egész Keltikát, mind az innensőt, mind a túlsót Liguriával együtt előbb részenként hódították meg, később pedig az isteni Caesar s utána Augustus egy általános háborúban egyszerre. Most ezekről a helyekről, mint legalkalmasabb pontokról kiindulva a germánokkal háborúskodnak, s már néhány diadallal növelték a haza dicsőségét. Libyának azt a részét, amely Karthágóhoz tartozott, a szövetséges uralkodóknak engedték át, az elpártolókat pedig leigázták. Most Maurusia és Libyának sok egyéb része Iubához tartozik a rómaiak iránt tanúsított jóindulata és barátsága miatt. Hasonlóképpen történt a dolog Ázsiával is, amelyet kezdetben szövetséges királyok kormányoztak, később pedig, amikor ők kihaltak, mint az Attalosok, a syriai, paphlagoniai, kappadokiai és egyiptomi királyok (vagy), elpártoltak és azután megsemmisültek, mint ahogy Mithridatés Eupatórral és az egyiptomi Kleopatrával történt, és így a Phasison és Euphratésen innen néhány arab törzs kivételével minden a rómaiak hatalma

alá került és az általuk odahelyezett uralkodó alá. Az armeneknek s a Kolhison túl lakó albanosoknak és ibéreknek csak a hadvezérek jelenlétére van szükségük, s könnyűszerrel kormányozhatók, ha azonban a rómaiak másfelé vannak elfoglalva, lázadoznak, mint az Istroszon túl az Euxeinos vidékén lakó népek a bosporosiaiak és a nomádok kivételével. Azok ugyanis meghódoltak, ezek viszont semmiféle kapcsolatra nem valók s csak egy őrségre van szükség; a többi vidék többnyire messze eső sátorlakó és nomád népekhez tartozik. A szomszédos parthosok igen hatalmasak ugyan, mégis annyira engedtek a rómaiak és a mostani hadvezérek hatalmának, hogy nemcsak azokat a diadalemlékeket küldték el Rómába, amelyeket egykor ők állítottak föl a rómaiak ellenében, hanem Phraatés még fiait és unokáit is rábízta Augustus Caesarra, ezzel a tiszteletteljes kezességgel akarta biztosítani a barátságot; most gyakran innen kérnek maguknak uralkodót és már majdnem ott tartanak, hogy függetlenségüket teljesen fölládozzák a rómaiaknak. Magát Itáliát is gyakran megosztották, mióta a rómaiak hatalmában van, s hogy Róma nem haladt tovább a hibák és a pusztulás útján, csak államszervezetének és vezetőinek kiválósága akadályozta meg. Nem lehet ilyen nagy birodalmat másként kormányozni, csak úgy, hogy egy emberre bízzák, mint egy atyára. Sohasem élvezhettek a rómaiak és szövetségeseik ilyen békét és a javak ilyen bőségét, mint amilyent Augustus Caesar szerzett nekik, mióta átvette a korlátlan hatalmat és most fia és utóda Tiberius, aki atyját tekinti kormányzása és rendeletei példaképeül, valamint gyermekei, Germanicus és Drusus meg őt, amikor atyjuknak segítségére vannak.

HETEDIK KÖNYV

I.

1. Miután beszéltünk már Ibériáról¹, a kelta és az itáliai népekről a szomszédos szigetekkel együtt, beszélnünk kell még Európa hátralevő részeiről, természetesen a lehetőség szerinti beosztással. Hátra vannak még azok az országok, melyek keletre a Rhénoson túl terülnek el a Tanaisig és a Maióti-tó torkolatáig, továbbá azok, amelyek az Adriai-tenger és a Pontos-tenger baloldali részei között Hellasig és a Propontisig nyúlnak dél felé s amelyeket másfelől az Istros határol. Ez utóbbi ugyanis az egész említett területet megközelítően két félre osztja Európa legnagyobb folyója, amely kezdetben délnek tart, azután hirtelen irányt változtatva nyugatról egyenest keletnek folyik a Pontos felé. Germánia nyugati határvidékén ered, közel az Adria szögletéhez, attól mintegy ezer stadionnyira; a Pontosba ömlik nem nagyon messzire a Tyras² és a Borysthenés torkolatától, miközben egy kissé észak felé kanyarodik. Már most az Istrostól északra vannak a Rhénoson és Keltikán³ túl lakók; ezek a bastarnákig és a tyregetákig, valamint a Borysthenés folyóig terjedő gall és germán népek, továbbá mindazok, amelyek a Borysthenés, Tanais és a Maióti torkolata között egyrészt a belföldön az Ókeanosig nyúlóan helyezkednek el, másrészt a Pontos hullámaival érintkeznek; az Istrostól délre laknak az illyr és a thrák, meg az ezekkel összekeveredett kelta és egyéb néptörzsek egészen Hellasig. Először beszéljünk az Istroson túliakról; ezek leírása ugyanis sokkal egyszerűbb, mint a másik oldalon fekvő részeké.

2. Mindjárt a Rhénoson túl a kelták mellett keleti irányban a germánok laknak, akik csak azzal a kevéssel különböznek a kelta fajtól, hogy vadabbak, természetük nagyobb és szőkébbek, egyébként azonban testalkat, erkölcsi felfogás és életmód tekintetében körülbelül olyanok, amilyeneknek a keltákat mondtuk. Véleményem szerint a rómaiak éppen azért adták nekik ezt a nevet, mivel törölmetszett, valóságos galloknek akarták őket mondani; a *germanus* szó ugyanis a rómaiak nyelvén „törölmetszett, valóságos” jelentésű.

3. Ennek a területnek első része a Rhénos-vidék a Rhénos forrásától egészen torkolatáig; ez a folyóvidék a maga egészében körülbelül a terület nyugat felőli szélességét adja. E vidék lakóinak egy részét a rómaiak áttele-

pítették Keltikába, más része, mielőtt erre sor került volna, idejében beljebb húzódott, mint a marsosok; csak kevesen maradtak vissza, így a sugambrosok egy része. A folyómentiek után a Rhénos és az Albis között lakó egyéb törzsek következnek; az Albis⁴ a Rhénossal majdnem párhuzamosan halad s az Ókeanosba⁵ ömlik, nem kisebb területet szelve át, mint amaz. Közben vannak egyéb hajózható folyók is (így az Amasias⁶, melyen Drusus vízi ütközetben leverte a brukterosokat); ezek szintén délről észak felé folynak s az Ókeanosba ömlenek. Ez a földterület ugyanis dél felé emelkedik s egy, az Alpokkal összefüggő, keletnek nyúló hegygerincet alkot, mintha az Alpok egyik része volna; némelyek tényleg annak is nyilvánították az említett fekvése miatt, és azért, mert ugyanolyan erdőség borítja; ennek a vidéknek a hegységei azonban nem emelkednek olyan magasságra. Itt van a Herkynios erdőség⁷ is és a soébosok törzsei, melyeknek egy része az erdőségen belül lakik⁸; ezek földjén fekszik Buiaimon⁹, Marobodos királyi székhelye, aki több más népet telepített erre a helyre, köztük törzsrakóit a markomanosokat is. Ez a férfi Rómából való visszatérése után lett magánemberből az államügyek vezetője; mint fiatal ember járt ugyanis ott s Augustus jóindulatú támogatását élvezte, visszatérése után pedig uralomra jutott, s az említett alattvalóihoz hozzászította még a lugiosok nagy népét, a zumosokat, a gutónokat, mugilónokat, sibinosokat és maguknak a soébosoknak egyik hatalmas népét, a semnónokat. Különben a soébosok törzseinek egy része, mint már említettük, az erdőségen belül lakik, más részük pedig azon kívül, a geták határáig nyúlóan. Legnagyobb nép a soébosoké, mert a Rhénostól az Albisig terjed; sőt részben az Albison túl laknak, mint a hermondorosok és lankobardosok; most ezek teljesen a túlsó részre menekültek át. Valamennyi ottani népnek közös tulajdonsága, hogy könnyen határozza el magát az elköltözésre, mert életmódjuk igen egyszerű, földműveléssel nem foglalkoznak, kincseket sem gyűjtenek, hanem kunyhókban laknak, s csak annyiuk van, amennyi a napi szükségletre kell; táplálékukat főképpen az állattenyésztésből kapják, mint a nomád pásztorok, úgyhogy azok példájára háziszereiket szekerekre rakva, nyájaikkal együtt oda mennek, ahova nekik jól esik. Egyéb szerény germán törzsek a khéruskosok, a khattosok, a gamabriviosok és a khattuariosok; az Ókeanos mentén pedig a sugambrosok, a khaubosok, a brukterosok és a kimbrosok, a kaukosok, a kaukosok, a kampsianosok s még több. Az Amasiasszal azonos irányú folyók a Bisurgis¹⁰ és a Lupias; az utóbbi a Rhénostól 600 stadionnyira¹¹ távolságban folyik a kisebb brukterosokon keresztül. Ott van még a Salas folyó is; itt a Salas és a Rhénos között halt meg eredményes hadjáratot folytatva Drusus Germanicus. Ő nemcsak a népek legnagyobb részét hódította meg, hanem a part mentén levő szigeteket is, köztük Byrkhanist¹², amelyet ostrommal foglalt el.

4. Ezek a népek azzal váltak ismertté, hogy harcoltak a rómaiak ellen, majd meghódoltak s aztán ismét elpártoltak, vagy elhagyták lakóhelyüket; még többen váltak volna ismertté, ha Augustus meghagyta volna hadvezéreinek, hogy keljenek át az Albison s üldözzék az oda kivándoroltakat. Ő azonban úgy gondolta, hogy könnyebb lesz a folyamatban levő háborúban az eredményes hadvezetés, ha tartózkodik az Albison túl nyugodtan élő népektől s nem ingerli őket az ellenségeskedésbe való beavatkozásra. A háborút a Rhénos közelében lakó sugambrosok kezdték meg Melón vezérlete alatt; azután felváltva mások következtek, akik majd uralomra jutottak, majd elbuktak, majd meg ismét elpártoltak, cserbenhagyva kezesüket, s megszegve szerződéseiket. Ezekkel szemben nagyon hasznos a bizalmatlanság, mert éppen azok ártottak legtöbbet, akikben megbíztak, mint a khéruskosok és alattvalóik; ezeknél semmisítették meg lesből szerződészegően Quintilius Varus¹³ fővezérrel együtt három római légiót. Ámde mindannyian meglakoltak ezért, s alkalmat adtak az ifjabb Germanicus legfényesebb diadalára, akinek diadalmenetében a legelőkelőbb férfiak és nők voltak láthatók, így Segimuntos, Segestés fia, a khéruskosok vezére, azután ennek nővére Thusnelda, Armenios felesége (azé az Armeniosé, aki a Quintilius Varusszal szemben elkövetett szerződészegés alkalmával a khéruskosok C 292 hadvezére volt s aki még most is folytatja a háborút) s az asszony hároméves fia, Thumelikos; azután még Sesithakos, Segiméros khéruskos vezér fia s ennek felesége Rhamis, Ukromiros khattos fejedelem leánya és a sugambros Deudorix, Baitorixnak, Melón testvérének a fia. Segestés, Armenios ipa, kezdettől fogva ellene volt Armenios tervének, s egy kínálkozó alkalmattal átment római oldalra; szereteteinek a diadalmenetben való felvonulásánál tiszteletben álló férfiként volt jelen. Libés a khattosok papja is ott volt a diadalmenetben és még igen sokan a legyőzött népekből, a kaukosokból, kampsanosokból, brukterosokból, usipokból, khéruskosokból, khattosokból, khattuariosokból, landosokból és tubattiosokból. Az Albistól a Rhénos kb. 3000 stadionnyira van, ha az ember egyenes irányban utazhatnék; valójában nagy kerülőket kell tenni az útkanyarok, mocsarak és erdők miatt.

5. A Herkynios erdőség elég sűrű, fái szép magasak, s a természettől védett vidéken nagy kört foglal el, míg a középben emberi településre igen alkalmas terület fekszik, melyről már beszéltünk. Közelében van az Istros és a Rhénos forrása, s a kettő között egy tó¹⁴ s a Rhénos kiöntéséből származó mocsarak. A tó kerülete több mint 500 stadion, az áthajózás pedig majdnem 200. Van benne egy sziget is, melyet Tiberius a vindolikosokkal vívott vízi ütközet alkalmával támaszpontul használt. Mindez¹⁵ az Istros forrásánál délebbre fekszik, úgyhogy ha az ember Keltikából a Herkynios erdőségbe akar menni,

előbb át kell kelni a tavon, majd az Istroszon, azután könnyebben járható területeken keresztül hegyi fennsíkokon át lehet megtenni az utat az erdőségig. Amint Tiberius a tótól egy napi járóföldet tett meg előre az úton, meglátta az Istros forrásait. A tavat egy kis szakaszon a rhaitosok földje érinti, nagyobb darabon pedig a helvétiosoké és a vindolikosoké... és a boiosok pusztasága. Egészen a pannonokig valamennyi nép, főképpen pedig a helvétiosok és vindolikosok fennsíkokon laknak. A rhaitosok és a nórikosok földje az Alpok legtetetejéig terjed és átnyúlik Itália felé, egy részük az insubrosokkal, más részük a karnosokkal és Aquileia környékével lévén határos. Van még egy másik nagy erdőség is, a Gabréta¹⁶ a soebosokon innen, rajtuk túl még a Herkynia erdőség; de amannak a területén is ők laknak.

II.

1. A kimbrosokról szóló elbeszélések egy része sok valótlan-ságot tartalmaz, más része pedig igen valószínűtlen. Vándor és rabló életmódjuk alapokául senki sem fogadhatja el azt, hogy félszigeten laktak s nagy áradás űzte ki őket arról a vidékről, hiszen most is ugyanazon a földön élnek, mint korábban, és ajándéku-l küldték Augustusnak a náluk legszen-tebbnek számító (áldozati) üstöt, egyúttal barátságot kértek s bocsánatot a múltban történe- kért; majd, miután elérték, amit kívántak, hazatértek; igazán nevetséges, hogy egy természetes és állandó jellegű jelenség miatt, mely napjában kétszer megismétlődik, megharagudtak volna, s ezért távoztak volna el a vidékről. Az is kitalálásnak látszik, hogy egykor valami rendkí- vül nagy áradás következett be; az Ókeanos víztükre ugyanis mutat ilyen jelenségek alkalmával felduzzadást és aztán visszahúzódást, de mindez szabályszerűen és periodikusan jelentkezik. Nincs igaza annak sem, aki azt állítja, hogy a kimbrosok az áradások ellen fegyvert fognak, a kelták pedig a rettenthetetlenségben gyakorolva magukat bevárják, míg az áradat előnti házaikat, azután meg újra felépítik azokat és több a veszteségük a vízáradás, mint a háború következtében, miként ezt Ephoros előadja. Az áradások szabályszerűsége és az a tény, hogy jól ismerik mekkora a vízjárta terület, nem ad módot ilyesféle képtelenségekre. Hiszen ha mindennap két ízben bekövetkezik az árapály, ugyan miként volna elhíhető, hogy egyáltalán nem jöttek még rá, hogy ez egészen természetes és veszélytelen jelenség és hogy nemcsak náluk következik be, hanem minden ókeanosparti népnél? Kleitarkhos is helytelenül beszél; azt mondja ugyanis, hogy a lovasok, mid- őn látták a tenger előtörését, elvágattak s menekülés közben majdnem el-

sodorta őket az áradat. Egyrészt tudjuk, hogy az áradás nem indul meg annyira gyorsan, hanem a tenger észrevétlenül közeledik; másrészt olyas- valami, ami naponként ismétlődik és amit már megpillantása előtt jól hall- hatnak a közeledők, nem kelthet bennük akkora félelmet, hogy futni kezd- jenek, mintha váratlanul tört volna rájuk.

2. Ezeket a dolgokat tehát joggal hányja föl a történetíróknak Poseidónios és helyesen véli, hogy a kimbrosok, mint rabló és kóbor népség, egy vállal- kozásuk alkalmával egészen a Maiótis környékéig elkalandozhattak és így róluk kaphatta nevét a Kimmerios azaz Kimbrikos Bosporos,¹⁷ minthogy a hellének a kimbrosokat kimmeriosoknak nevezhették. Ugyanő (Poseidó- nios) mondja, hogy a boiosok előbb a Herkynia erdőben laktak és az e vidé- ket megrohanó kimbrosokat visszaverték, mire azok előbb az Istroszhoz és a gall skordiskosokhoz, majd a szintén gall teuristák és tauriskosok felé, azután a sokaranyú, de békeszerető helvétiosokhoz vonultak; midőn pedig a helvétiosok azt látták, hogy a jövevények rablással szerzett gazdagsága felülmúlja az övékét, annyira kedvet kaptak, különösen a tigurénusok és a toygenosok, hogy a kimbrosokhoz csatlakozva maguk is felkerekedtek. A rómaiak azonban a kimbrosokat és a hozzájuk csatlakozottakat mind le- C 294 verték, egyik részüket, midőn az Alpokon átkelve betörték Itáliába, másik részüket pedig az Alpok túlsó oldalán.

3. A kimbrosoknak egy szokását így beszélik el. A velük együtt harcba vonuló asszonyokat őszhajú, fehér öltözetű, csatos, finom gyolcsruhát viselő, ércövű és mezitlábos jövendőmondó papnők követték; ezek kivont kard- dal mentek a táborban a foglyokhoz, azokat megkoszorúzták s egy kb. 20 amphorás¹⁸ ércüsthöz vezették; itt volt egy állvány, erre ment fel az egyik jósnő s az üst fölé hajolva mindegyik fogolynak, amint felemelték, elvágta a torkát. Az üstbe lecsorgó vérből aztán valahogy jósoldak; mások meg a te- temek felvágása után a belső részekből jövendöltek, győzelmet hirdetve övéiknek. A csaták alkalmával a szekérsokkra kifeszített bőröket vertek s ezzel rendkívüli lármát csaptak.

4. A germán törzsek közül, mint már említettem, az északiak az Ókeanos mellett laknak, de csak azok ismeretesek, amelyek a Rhénos torkolatától kezdve az Albisig laknak. Ezek közül a sugambrosok és a kimbrosok a leg- ismertebbek. Az Ókeanos mentének az Albison túli szakasza teljesen ismer- retlen. A régiek közül sem tudunk senkiről, aki a part mentén hajózva kelet felé egészen a Káspi-tenger torkolatáig eljutott volna, s a rómaiak sem hatoltak előre az Albison túli vidékre; ugyanígy szárazon utazva sem járták be ezt a területet. Hogy azonban az ember hosszúsági irányban kelet felé haladva a Borysthenés környékét és a Pontostól északra fekvő¹⁹ vidéket találja, az világosan kitetszik a szélességi és a párhuzamos vonalak helyzeté-

ből. Hogy mi van túl Germánián s más, utána következő népeken, hogy azokat bastarnáknak kell-e nevezni, mint a legtöbben gondolják, vagy még másokat kell közbevenni, az iazygokat vagy roxolánokat, vagy holmi egyéb szekérlakó népeket, mindezt nem könnyű dolog megmondani; éppen így azt sem, vajon egész hosszúságban az Ókeanosig nyúlóan laknak-e vagy akad ott lakatlan terület is akár a hideg, akár valami más ok miatt, avagy pedig a tenger és a keleti germánok között még valami más emberfaj is következik-e? Az ismereteknek ez a hiánya kiterjed a további északi népekre is. Nem tudjuk ti. sem a bastarnákról, sem a sauromatákról, sem általában a Pontos fölött lakó népekről sem azt, hogy milyen távolságra vannak az Atlanti-tengertől, sem azt, hogy érintkeznek-e azzal.

III.

1. Germánia déli felén közvetlenül az Albison túl most a soébosok laknak. Azután mindjárt a géták földje következik; ez kezdetben keskeny s délen az Istros mentén, az ellenkező oldalon pedig a Herkynia erdő hegyvidéke C 295 mentén nyúlik el és a hegyek egy részét is felöleli, azután észak felé a tyregetákig szélesedik ki; a pontos határokat nem tudjuk megadni. Ezen területek nemismerése következtében szavahihetőknek tartották azokat, kik a Rhipaia²⁰ hegységről és a hyperboreiosokról regéltek, s elfogadták azt is, amit a massaliai Pytheas az Ókeanos partvidékéről összehazudott csillagászati és matematikai kutatás és ismeretek leple alatt. De hagyjuk ezeket! Ha Sophoklés tragédiát írva úgy beszél Óreithyiáról,²¹ hogy Boreas elrabolta és magával vitte:

A nagy világ végére túl a tengeren,
Hol összeér a föld s az ég, s ahonnan jó
Az éj s hol Phoibos régi kertje van,

ennek semmi jelentősége mostani tárgyunk szempontjából; mellőzzük tehát, mint Sókratés tette a Phaidrosban. Mondjuk el azonban azt, amit átvettünk a régi és a mostani történelemből, kutatásból.

2. Nos, a getákat a hellének thrákoknak tartották; az Istros mindkét oldalán laktak a geták is meg a szintén thrák mysosok is, akiket most moisosoknak neveznek; ezekből váltak ki azok a mysosok, akik most a lydek, phryxek és trójaiak között laknak. De maguk a phryxek is tulajdonképpen brixek, egy thrák nép tagjai ugyanúgy, mint a mygdonok, a bebryxek, a maido-

bithynosok, a bithynosok és a thynosok, sőt nézetem szerint még a maryandynosok is. Ezek mind teljesen kiköltöztek Európából, csak mysosok maradtak ott vissza. Véleményem szerint jól sejtí Poseidónios, hogy Homéros az európai mysosokról beszél (a Thrákiában levőket értem), midőn ezt mondja:

Ő maga meg ragyogó szemeit másmerre vetette,
Messzé lovas thrákoknak földjét vette szemügyre,
Harcos mys népét. . .

(II. XIII. 3.)²² D.

Mert ha az ázsiai mysosokra gondolna az ember, nem volna megfelelő a kifejezés. Ha ugyanis valaki a trójaiaktól a thrák földre irányítaná pillantását, s ezzel együtt említene azon mysosok földjét, akik nincsenek messze Troastól, sőt vele szomszédok, s mögötte meg két oldalán laknak, Thrákiától pedig elválasztja őket a széles Helléspontos, – ez annyit jelentene, hogy az illető a földrészeket összezavarja s nincs tekintettel a kifejezésre. Mert hogy „visszatekintett”, az mindenesetre azt jelenti, hogy hátrafordult. Aki pedig a trójaiaktól tekintetét azokra vetné, kik nem hátuk mögött vagy tőlük oldalt laknak, az előre tekintene, nem pedig hátra. Bizonyosága még ennek C 296 a következő rész; ez ugyanis egy összefüggésben említi a kancafejőket („hippémolgosokat”), a tejevőket („galaktophagosokat”) és a vagyontalánokat, nincsteleneket („abiosokat”) is, akik pedig nem mások, mint a szekérlakó skythák és sarmaták. Ezek a népek és a bastarnák most is keverednek a thrákokkal, jobbadán az Istroson túliakkal, de az azon innen lakókkal is; ez utóbbiakkal persze kelta törzsek is vegyülnek, a boiosok, skordiskosok és tauriskosok. A skordiskosokat némelyek skordistáknak nevezik, a tauriskosokat meg teuriskosoknak, sőt tauristáknak is mondják.

3. Poseidónios szerint a mysosok istenfélő jámborságból tartózkodnak minden élőlénytől, így a háziállatoktól is; mézzel, tejjel, sajttal élnek békés nyugalomban s ezért istenfélőknek és kapnobatáknak („füstjáróknak”) nevezik őket. Vannak Poseidónios szerint a thrákok közt olyanok is, akik asszony nélkül élnek; ezeket ktistáknak nevezik, szenteket megillető tiszteletben részesülnek s minden veszedelemtől mentes az életük; ezeket mind összefoglalva utal a költő

. . . a nincstelen, ámde derék tejevő meg
Kancafejő népekre, akiknél nincs igazabb s jobb

(II. XIII. 5.)²³

Nincsteléneknek, vagyontalanoknak, mondja Poseidónios, főleg azért nevezi őket a költő, mert asszony nélkül élnek, már pedig csak féléletnek tartja a házastárs-nélküliséget, mint ahogy Prótesilaos házát is fele értékűnek mondja az özvegyesség miatt. Közelharcolóknak a költő azért hívja, Poseidónios szerint, a mysosokat, mert, mint jó harcosok, legyőzhetetlenek; a tizenharmadik énekben tehát e helyett: „közelharcoló mysosok”, ezt kellene írni: „közelharcoló moisosok”.

4. Hogy azonban az annyi idő óta érvényben álló írásmódot megváltoztassuk, ez bizonyára fölösleges; sokkal valószínűbb ugyanis az, hogy eleinte mysosoknak nevezték őket, később azonban megváltoztatták nevüket a mostanira. Az sem fogadható el, hogy a „nincstelének” (abiosok) elnevezés a házastárs nélküliekre értendő, inkább a házitűzhely nélküliekre és a szekér-lakókra. Minthogy pedig az igazságtalankodásokra, főleg a kereskedelmi ügyek és a pénzszerzés terén kerül sor, teljesen ésszerű dolog a kevésből szerényen élő embereket a legigazságosabbaknak nevezni; hiszen a bölcselők is, akik az igazságosságot az önmegtartóztatás mellé helyezik, elsősorban az igénytelenségre és egyszerűsége szokat törekedni, és éppen az e tekintetben való túlzás vitt némelyeket a kynismosra. Az asszony nélküli élet viszont ilyen jellemzést (hogy ti. a legigazságosabbak) alá nem támaszt, főleg nem a thrákoknál s közöttük is a getáknál. Nézzük csak, mint mond Menandros, aki pedig valószínűleg nem maga találta ki azt, hanem a történelemből vette:

C 297 A thrák megélni asszony nélkül nem tud ám,
S főképp nem élhetünk mi geták nélkülök
(Bevallom én, hogy szintén onnan származom).

És kissé tovább a következő példáit adja az asszonyok utáni féktelen vágy-
nak:

Nem egy, se két nő kell nekünk asszony gyanánt,
Hanem kilenc-tíz, sőt akár tizenkettő,
Sőt több. Ha meghal egy, kinek csak négy vagy öt
Asszony jutott, szerencsétlennek mondjuk mind,
Mert házasságban nem volt része még neki.

Ezt mások is megerősítik. Nem valószínű viszont, hogy szerencsétlennek mondják a sok asszony nélkül való életet ugyanazok, akik az asszony nélkül élő tiszteletreméltónak és igazságosnak tartják. Az meg, hogy éppen az az asszonyoktól tartózkodókat tartsák istenfélőknek és kapnobatáknak

(füstjáróknak), az teljesen ellenkezik a közfelfogással. Az istenfélelem kezdeményezőiül ugyanis mindenki az asszonyokat tekinti, ők szólítják fel a férfiakat is a buzgóbb istentiszteletre, az ünnepek megülésére és a könyör-
gésekre; magányosan élő férfiban ritkán akad ilyen. Nézzük csak ismét, hogy mit is mond ugyanaz a költő, egy olyan alakja szájába adva a szót, aki bosszankodik az asszonyok áldozati költségei miatt:

Az istenek főként a nőket verik,
Ünnepre ünnep jó, s azt meg kell tartanunk.

Ugyane Menandros egyik nőgyűlölő szereplője meg így panaszolja fel az ilyesmit:

Naponta ötször áldoztunk, hét szolgánő
A cimbalmot kórusban pengeté, amíg
A többi őrjöngött...

Hogy tehát a getáknál éppen az asszony nélkül élőket tartanak istenfélők-
nek, ez ésszerűtlennek látszik. Hogy viszont ennél a népnél az istentisztelet
tekintetében nagy a buzgóság²⁴, ez mind Poseidónios szavai, mind egyéb
történeti tudósítások alapján hitelt érdemel.

5. Mondják, hogy egy Zamolxis nevű geta szolgált Pythagorasnál, s bizo-
nyos csillagászati ismereteket szerzett részint tőle, részint az egyiptomiak-
tól, mert bolyongásai folyamán oda is eljutott. Hazatérése után nagy tiszte-
letben állt a vezérek és a nép előtt mint jelenségek jósolója, s végül arra is
rávette a királyt, hogy az uralkodásban társul vegye maga mellé, mert képes
az istenek akaratát kinyilatkoztatni. Először a náluk legnagyobb tisztelet-
ben álló isten papjává lett, később pedig őt magát is istennek nyilvánították; ekkor egy mások számára megközelíthetetlen barlangvidéket választva
ki magának ott tartózkodott, s a királyt és szolgáit kivéve, külső emberek-
kel csak ritkán érintkezett. A király pedig támogatta őt, mert látta, hogy
az emberek sokkal jobban hallgatnak rá, mint azelőtt, azon hiszemben,
hogy parancsait az istenek tanácsai szerint adja. Ez a szokás megmaradt
egész mostanáig, minthogy mindig akadt olyan tulajdonságú ember, ki
a király tanácsadójaként szerepelt, s akit a geták istennek neveztek. Azt a
hegyet is szentnek tartották s így is hívták. A neve különben Kógaionon²⁵,
ugyanaz, mint a mellette elfolyó folyóé. Mikor Byrebistas uralkodott a getá-
kon, aki ellen már az isteni Caesar készült hadjáratot indítani, Dekaineos
még viselte ezt a tisztséget, s talán az élőlényektől való tartózkodás pytha-
gorasi szokása is fennmaradt, amelyet gyakor Zamolxis vezetett be.

6. Ilyen kételyek nem alaptalanul merülhetnek fel azzal kapcsolatban, ami a költőnél áll a mysosokról és a derék kancafejőkről. Amit viszont Apollodóros mond bevezetésképpen a hajókról írt művének második könyvében, az semmiképpen sem állítható. Dicsérőleg említi ugyanis Eratosthenés azon megállapítását, hogy Homéros és a többi régiek jól ismerik azt, ami hellén, ámde azt illetően, ami távolabb esik, nagyon tájékozatlanoknak bizonyulnak, mert hosszabb utazások, valamint a hajózás dolgában járatlanok. Ennek értelmében megjegyzi, hogy Homéros Aulist sziklásnak mondja, amilyen a valóságban, Eteónost meg erdős dombvidéknek, Thisbét galambtanyának, Haliartost pázsitosnak; ugyanakkor azt, ami távolabb esik, nem ismeri sem ő, sem a többiek. Ámbár körülbelül 40 folyó ömlik a Pontosba, még a leghíresebbek közül sem említ egyet sem, mint amilyen az Istros, a Tanais, a Borysthenés, a Hypanis, a Phasis, a Thermódon és a Halys; a skythákról sem emlékezik meg, hanem kitalál holmi derék kancafejőket („hippémolgosokat”), tejevőket („galaktophagosokat”) és nincsteleneket („abiosokat”). A belföldi paphlagonokról az arra járt szárazföldi utasoktól hallott valamit, a partvidéket azonban nem ismeri, amint ez természetes is. Akkoriban ugyanis még nem hajóztak ezen a tengeren s Axenosnak²⁶ nevezték egyrészt hideg, viharos időjárása miatt, másrészt a körülötte lakó népek vadsága következtében; különösen a skytha törzsek voltak ilyen vadak, akik az idegeneket föláldozták, húsukat megették és koponyájukat ivóedényül használták. Később aztán, amikor már az iónok városokat alapítottak a partvidéken, Euxeinosra²⁷ változtatták át a nevét. Éppoly kevésbé ismeri Apollodóros szerint Egyiptom és Libya dolgait, így a Nílus áradásait és a tenger eliszaposodását, mert ezeket sehol sem említi; nem ismeri továbbá sem a Vörös-tenger és az Egyiptomi-tenger közt levő földszorost, sem Arábia, Aithiopia és az Ókeanos vidékét, hacsak nem csatlakozunk Zénón bölcselőhöz, ki így írja a homérosi verssort:

Jártam az aithiopok s a sidóniak és arabok közt

(Od. IV. 84.)²⁸

Ez azonban nem is olyan csodálatos valami Homérosnál, tartja Apollodóros, hiszen még a nála fiatalabbak is sok mindent nem ismernek s csoda dolgokat regélnek; így Hésiodos említi a félkutyákat, a nagyfejűeket és a pygmaiosokat, Alkman a lábukkal takarózókat, Aiskhylos meg a kutyafejűeket, a mellszeműeket, az egyszeműeket²⁹ és még számtalan egyéb dolgot. Ezekről aztán áttér (Apollodóros) a történetírókra, akik a Rhypaia hegységről s az Ógyion hegyről beszélnek, valamint a Gorgonok és a Hesperidák tanyájáról, Theopompos meg Meropis földről, Hekataios Kimmeris városról, Euémeros a

Pankhaia földről, Aristotelés a homokból képződött folyami kövekről, melyek azonban az esővíztől elolvadnak; szó van továbbá arról is, hogy Libyában fekszik Dionysosnak egy városa, melyet ugyanazon ember képtelen kétszer megtalálni. Megrója Apollodóros azokat is, akik Odysseus Homéros szerinti bolyongását Sicilia tájékára teszik; mert még ha azt kell is mondani, hogy valójában azon a vidéken hányódott Odysseus, a költő annak bolyongásait akkor is a meseszerűség kedvéért helyezte ki az Ókeanosba; másoknál persze megbocsátható az ilyesmi, de nem a filológiában való jártasságával dicsekvő Kallimakhosnál, aki Gaudost³⁰ mondja Kalypsó szigetének, Korkyrát pedig Skheriának. Másokat ezért ítél el Apollodóros, mert Gerénáról, Akakésionról, az ithakai Démosról (Ithaka népe), a péloni Pelethronionról, és az athéni Glaukópionról valótlanosságokat közölnek. Mindezekhez valami keveset fűz még hozzá Apollodóros, majd bevégzi ilyen irányú fejtegetéseit; mondanivalója zömét, mint már előbb említettük, Eratosthenéstől vette át, aki nem helyesen beszélt e tárgyról. Hogy a későbbiek az ilyenfajta dolgokban a régieknél tapasztaltabbak voltak, azt természetesen meg kell engedni Eratosthenésnek is, Apollodórosnak is; amiért azonban kritikájuk annyira túlhajtott, különösen Homérosszal szemben, ezért szerintem joggal megróhatók, sőt megfordítva a dolgot azt mondhatja az ember, hogy éppen az ő tudásuk hiányos azokon a területeken, ahol szerintük a költőnél a hiba. Egyes ilyen adatokról az egyes megfelelő területek tárgyalásánál történik alkalmas módon említés, más adatokról az általános fejezetekben.

7. Az, amiről most beszéltünk a thrákokra vonatkozott
[. . .] s harcos mysosok szép
Országára s a nincstelen, ámde derék tejevő, meg
Kancafejő népekre, akiknél nincs igazabb s jobb

(II. XIII. 4.)³¹

mert a saját állításunkat össze akartuk hasonlítani Poseidóniosnak s a többi idézett szerzőnek az állításával. Meg kell még jegyeznünk, hogy tárgyalási módjuk céljaikkal ellentétes úton halad. Céljuk volt kimutatni, hogy a Hellastól távol eső vidékek tekintetében a régiek tudatlansága nagyobb volt, mint a fiatalabbaké, de ennek éppen az ellenkezőjét bizonyították be, mégpedig nemcsak a távoli földek, hanem Hellas tájainak viszonyait illetően is. Amint azonban már mondtam, hagyjuk most a többi tényt s csak a jelenlegi témánkhoz tartozókat vizsgáljuk. Állításuk szerint a régiek tudatlanságából nem említik a skythákat, sem kegyetlenségüket az idegenekkel szemben, akiket föláldoznak, húsukat megeszik, s koponyájukat ivóedényül

használják; nem említik azt sem, hogy miattuk nevezték a tengert Axenosnak (barátságtalannak); meséket költenek viszont holmi derék kancafejőkről, tejevőről és nincstelenekről, a legigazságosabb emberekről, akik pedig valójában nem is léteznek a világon. De ugyan hogy nevezhették a tengert Axenosnak („barátságtalannak”), ha nem is ismerték partlakóinak vadságát, sem magukat az ottani vad népeket? Ezek pedig nem mások, mint a skythák. S vajon azok a népek, akik a mysosokon, a thrákokon és a getákon túl laktak, nem voltak-e tényleg kancafejők, tejevők és nincstelének („hippémolgosok”, „galaktophagosok”, „abiosok”)? Hiszen most is vannak ott ún. szekérlakók és nomád vándorok, akik nyájaikból élnek, tejet és túrót esznek, ezt leginkább lótejből készítik, s nem ismerik a vagyongyűjtést, sem az adás-vevést, legfeljebb a kezdetleges cserekereskedelmet. Hogyne tudott volna tehát a költő a skythákról, mikor bizonyos kancafejőket és tejevőket nevez meg? Hogy az akkoriak a skythákat kancafejőknek nevezték, bizonyosság rá Hésiodos Eratosthenéstől idézett következő szavaival:

Kancafejő skythák, etiópok s liguri népek.

(Frag. 232; Rzach, Frag. 55)

Mi csodálatos van abban, ha Homéros éppen azért, mert nálunk a kereskedelmi ügyletek terén burjánzik legjobban az igazságtalankodás, a legigazságosabb embereknek mondotta azokat, kik legkevésbé foglalkoznak kereskedelemmel és pénzszerzéssel, ezzel szemben kardjuk és ivóedényük kivételével mindenük közös tulajdonban van, sőt közösek náluk az asszonyok és a gyermekek is, a platóni tanításnak megfelelően? S Aiskhylos is szemmel láthatóan egyetért a költővel, midőn a skythákról így nyilatkozik:

A skytha nép lósajtevő s igazságos.

S a helléneknél most is ez a felfogás uralkodik; őket tartjuk a legegyszerűbb és a legkevésbé fondorkodó embereknek, akik nálunk sokkal mértékletesebbek és kevesebbel beérik. Persze a nálunk dívó életmód már majdnem minden nép között elterjedt s megrontotta az erkölcsöket, amennyiben bevitte közéjük a fényűzést, az élvhajhászást, a csalárdságot s a kapzsiság ezerféle módját. Az ilyen erkölcsi romlásból sok minden behatolt a barbárok közé, megfertőzve a többiek mellett a nomád vándorokat is; a tengerrel érintkezők ugyanis kalózkodva és idegeneket öldösve züllenek le és sokakkal összeköttetésre lépve részt vesznek azok pazarlásaiban és szatócskodásában. Mindez látszólag szelidebbé tesz, ugyanakkor azonban megrontja az erkölcsöket s az imént említett egyszerűség helyébe kétszínűséget hoz.

8. Azok a skythák mindenesetre, akik előttünk s főleg a homérosi idők táján éltek, olyanok voltak, s a hellének is olyanoknak tartották őket, amilyeneknek Homéros mondja. De lássuk, mit ír Hérodotos arról a skytha királyról, aki ellen Dareios hadat vezetett, s annak üzenetéről. Lássuk, mit mond Khryssippos Bosporos királyairól, Leukónékról.³² A perzsa levelek is telve vannak azzal az egyszerűséggel, amelyről beszéltem, s ugyanígy az egyiptomiak, a babiloniak és az indusok emlékezetében élő elbeszélések is. S éppen azért álltak olyan jó hírben a helléneknél Anakharsis, Abaris s más hasonló férfiak is, mivel a nyájasság, az egyszerűség és az igazságosság mintegy nemzeti jellemvonásként testesült meg bennük. De minek is említtem a régieket? Midőn Alexandros, Philippos fia, a Haimoson³³ túl lakó thrákok elleni hadjárata folyamán betört a triballosok területére és látta, hogy az az Istrosig s annak Peuké³⁴ nevű szigetéig terjed, a túlsó terület pedig a geták birtokában van, mint mondják, egészen idáig előnyomult, s minthogy hajók szűkében lévén a szigetre nem tudott átmenni (a triballosok odamenekült királya, Syrmos ti. ellenszegült minden ilyen kísérletnek), átkelt a getákhoz, elfoglalta azok egyik városát, s azután a törzsek-től és Syrmostól ajándékokat kapva gyorsan hazatért. Ptolemaios, Lagos fia, C 302 mondja, hogy ezen hadjárat közben Adria menti kelták jöttek Alexandros-hoz jó viszony és vendégbarátság létrehozása végett; a király barátságosan fogadta őket s ivás közben megkérdezte, hogy mitől félnek legjobban, azon hiszemből, hogy az ő személyét fogják említeni; azok azonban azt felelték, hogy semmitől, csak attól, hogy esetleg rájuk szakad az égboltozat, egy ilyen ember barátságát azonban mindennél többre becsülik. A barbárok őszinte egyszerűségének bizonyosságai az elmondottak, hogy emez nem engedí meg Alexandrosnak a szigetére lépést, ugyanakkor viszont ajándékokat küld neki és barátságot köt vele, amazok meg azt mondják, hogy félni ugyan senkitől sem félnek, de a nagy emberek barátságát mindennél többre becsülik. A diadokhosok³⁵ idejében Dromikhaités volt a geták királya; midőn ez az ellene hadat vezető Lysimakhoszt élve elfogta, megmutatta neki a saját maga, meg népe szegénységét és elégedettségét, azután pedig fölszólitotta, hogy az ilyen népekkel ne háborúskodjék, hanem barátilag kezelje őket; ennek a kijelentése után megvendégelte, barátságot kötött vele s szabadon bocsátotta.³⁶

6. Ephoros, történelmének negyedik, „Európa” című könyvében, miután Európát egészen a skytháig bejárta, a végén megjegyzi, hogy a többi skythának és sauromatának az életmódja nem ugyanolyan; míg amazok az emberevésig menően vadak, emezek még az állat húsától is tartózkodnak. A többi író – úgymond – a vadságukra vonatkozó adatokat szokta előadni, mert tudják, hogy ami szörnyű és csodálatos, az tesz megrázó benyomást

az olvasóra. Valójában éppen az ellenkező tényeket kellene inkább elmondani és példaként odaállítani. Ő maga ennek megfelelően azokról fog beszélni, akik a legigazságosabb életmódot folytatják. A nomád vándor skythák között vannak ugyanis olyanok, akik lótejjel táplálkoznak s igazságosság tekintetében mindenkit felülmúlnak. A költők is megemlékeznek róluk. Homéros szerint Zeus letekintett

A nincstelen, ámde derék tejevő meg
Kancafejő népekre, akiknél nincs igazabb s jobb.

Hésiodos „A föld körülutazása”-ban említi, hogy Phineust a Harpyiák hajtották

A tejevők földjére, akik kocsikon lakozának.

Azután megokolja, hogy mivel egyszerű életmódot folytatnak s nem törődnek a vagyonszerzéssel, törvénytisztelően egymás között igen jól megvannak; minden birtokuk közös, még az asszonyok, gyermekek, sőt az egész rokonság is; kívülállókkal meg nemigen harcolnak s nem is győzik le őket, hiszen semmijük sincs, amiért szolgaságra kellene jutniok. Idézi Khoirilost is, aki a Dareios-féle hajóhídon való átkelés kapcsán mondotta:

Pásztornépek a skytharokon szákák, a hazájuk
Ázsia búzavidéke ugyan, de a jogra vigyázó
Pásztorapák maradéki.

Ephoros szerint Anakharsis, kit bölcsnek mond, szintén e törzsből való; ezt az embert mértékletessége, önuralma és mély értelme miatt a hét bölcs egyikének is tartották. Ephoros úgy tudja, hogy ez találta fel a tűzfúvót, a kétágú horgonyt és a fazekas-korongot. Megemlítem ezeket, bár jól tudom, hogy nincs mindenben igaza, így pl. Anakharsist illetőleg sincs. Hogyan lehetne a korong Anakharsis találmánya, amikor ezt már a nála korábbi Homéros is ismerte?³⁷ Csak annyit akartam jelezni, hogy valami közös rege alapján mind a régieknél, mind a későbbieknél az a meggyőződés gyökerezett meg, hogy a pásztornépek közül azok, akik legtávolabb laknak a többi embertől, tejevők, vagyontalanok és nagyon igazságosak; tehát ez nem Homéros képzeletének a szüleménye.

10. Ami az eposzokban említett mysosokat illeti, Apollodórostól jogosan lehet számon kérni, vajon ezeket is a képzelet alkotásainak tartja-e, midőn a költő azt mondja: „harcos mysosok és derék kancafejők”, vagy pedig

Ázsiában lakóknak fogja fel őket. Ha ugyanis az Ázsiában lakókkal azonosítja Homéros mysosait, úgy tévesen értelmezi a költő szövegét, miként már előbb utaltam erre, ha viszont a képzelet szüleményének nyilvánítja e népet azzal, hogy Thrákiában nincsenek mysosok, akkor a tényeknek mond ellene. Hiszen most a mi korunkban telepített át Aelius Catus³⁸ az Istros tulsó partjáról a getáktól, kik a thrákokkal egy nyelvet beszélnek, 50 000 embert Thrákiába; ezek moisos néven most is ott laknak stalan már az elődeiket is így nevezték; csak Ázsiában változtatták meg nevüket mysosra, vagy az is lehet – s ez jobban megfelel a történelemnek s a költő kifejezésének –, hogy a Thrákiában élőket is mysosoknak nevezték azelőtt. Minderről elég ennyi. Most a földrajzi leírás folytatására térek vissza.

11. Mellőzzük a geták régi történetét. A mi korunkba nyúlóan a következőképpen alakult a sorsuk. Amikor Boirebistas, egy geta férfi megszerezte népe felett az uralmat, az emberek a gyakori háborúk következtében nagyon rosszul álltak; ő viszont állandó foglalkoztatással, mértékletességgel, parancsainak teljesítésére való rászoktatással annyira fölemelte őket, hogy néhány év alatt nagy birodalmat teremtett s a szomszédok többségét a geták hatalma alá vetette. Már a rómaiakat is fenyegette, amennyiben nyugodtan átkelt az Istroson és kifosztotta Thrákiát egészen Makedoniáig és Illyrisig; végigdúlta a thrákokkal és illyrekkel összevegyült keltákat is, a Kritasiros alatti boiosokat és tauriskosokat pedig teljesen megsemmisítette. Népének az engedelmességre való szoktatásában segítőtársa volt a szemfényvesztő Dekaineos, aki bejárta Egyiptomot, ott eltanult bizonyos jósjeleket s ezekből mondta meg az isteni parancsokat; őt is kis híján istennek tekintették, úgy, amint ezt már előbb Zamolxisról elmondottuk. A feltétlen engedelmesség egyik jele a következő: parancsszóra kivágták a szőlőtöskéket és bor nélkül éltek. Boirebistast különben, mielőtt még a rómaiak hadat indítottak volna ellene, néhány lázadó megbuktatta, utódai pedig az országot több részre osztották. Most, amikor Augustus Caesar hadsereget küldött ellenük, őt részre voltak szakadva, annak idején pedig négy részre. Az ilyen részekre bomlás időről időre alkalmasszerűen más és más formát ölt.

12. Ennek a területnek van azonban még egy más, a régi korból fennmaradt felosztása is. A lakosság egyik részét dákoknak nevezik, a másik részét getáknak; a geta nevet viselik a kelet felé és a Pontos táján lakók, a dák elnevezést meg az ellenkező irányban, Germánia és az Istros forrásvidéke felé lakók, kiket hajdan, gondolom, daosoknak hívtak. Innen származhatott az attikaiaknál használatos két rabszolganév: Geta és Daos.³⁹ Ez a magyarázat hihetőbb, mint a daáknak mondott skythák nevére épülő szófejtés; a daák messze Hyrkania felé laknak, és nem valószínű, hogy onnan vittek volna rabszolgákat Attikába. Mert vagy azon népek nevét adták a rabszol-

gáknak, ahonnan valók voltak, így pl. a Lydos, Syros nevet, vagy pedig a kérdéses országban szokásos neveken szólították őket, így pl. a phrygiait Manésnek vagy Midasnak, a paphlagónt Tibiosnak nevezve. A Boirebistas vezetése alatt akkora hatalomra emelkedett népet a lázadások és a rómaiak egészen mélyre taszították, de azért még most is ki tudnak állítani 40 000 embert.

13. Rajtuk keresztül folyik a Marisos⁴⁰ a Danuiosba. Ezen szállították a rómaiak a hadikészleteiket. A folyónak ugyanis a felső, a forrás felé eső részét a zúgóig Danuiosnak nevezték, mely főképpen a dákok vidékén folyik keresztül, ugyanakkor a geták mellett elfolyó alsó részt a Pontosig Istrosnak. A dákok a getákkal egy nyelvet beszélnek. A hellének inkább a getákat ismerik, miután ezek állandóan ide-oda telepednek az Istrosnak mindkét partjára és a moisosokkal is keveredtek. Ugyanez történt egy thrák néptörzsszel, a triballosokkal is. Áttelepedésnek kell ugyanis felfogni azt, midőn gyengébbek földjére szomszéd népek hatolnak be, ilyen túlerejű szomszédokként léptek fel sokszor a túlsó partról a skythák, a bastarnák és a sauromaták, akik az elűzöttek nyomában át is keltek a folyón s aztán egy részük ott is maradt vagy a szigeteken, vagy Thrákiában; az innenső partról leginkább az illyrek erőszakos nyomása érezte hatását. A geták és a dákok hatalmuk tetőpontján 200 000 főnyi hadsereget tudtak kiállítani, mostanra azonban ez a szám mintegy 40 000-re olvadt, s már közel vannak ahhoz, hogy meghódoljanak a rómaiaknak; mindenestre egyelőre még nem adták meg magukat teljesen, mert reménykednek a germánokban, a rómaiak ellenségeiben.

14. A Pontos-tenger mentén az Istrostól a Tyrasig a geták pusztasága terül el, teljesen sík és víztelen vidék, ahol Dareios, Hystaspés fia, midőn a skythák elleni hadjáratában átkelt az Istrosra, elvágva seregével együtt a szomjan veszés veszedelmébe került; aztán, elkésve, rájött erre és visszafordult. Lysimakhos, aki később a geták és királyuk, Dromikhaités ellen indított hadat, nemcsak hogy ilyen veszedelembé került, hanem foglyul is esett; végül azonban megszabadult, mert, amint feljebb elbeszéltem, nemes gondolkodású barbárral hozta össze jó sorsa.

15. A torkolatágaknál van egy Peuké nevű nagy sziget; az azon lakó bastarnákat peukinosoknak nevezték el. Van még több sokkal kisebb sziget is részint feljebb, részint a tenger felé. A torkolatnak két ága van. Legnagyobb az ún. szent torkolatág, amelyen Peukéig a hajóút 120 stadionnyi. Ennek az alsó részén veretett hídát Dareios, pedig azt a felső részén is meg lehetett volna csinálni. A szent torkolat az első torkolati ág, ha az ember baloldalt hajózik a Pontosba, míg a következőket az a part menti hajóút érinti, amely

a Tyras felé vezet; ettől körülbelül 300 stadionnyira esik a hetedik torkolatág. A torkolatok között kis szigetek képződnek. A szent torkolat után következő három ág kicsiny, a többiek a szent torkolatnál sokkal kisebbek, a következő háromnál viszont nagyobbak. Ephoros szerint az Istrosnak öt torkolati ága van. Innen a hajózható Tyras folyóig a távolság 900 stadion. A közbeeső területen két nagy belső tó található; az egyik a tenger felé eső oldalán nyitott, úgyhogy kikötőül használható, a másik azonban nem torkollik a tengerbe.

16. A Tyras torkolatában van az ún. Neoptolemos tornya és Hermónax falva.⁴¹ Ha 140 stadiont hajózunk fölfelé, a folyó mindkét oldalán várost találunk, az egyik Nikónia, a balra levő pedig Ophiussa.⁴² A folyó mellett lakók azt is mondják, hogy 120 stadionnal följebb szintén van egy város. A torkolattól 500 stadionnyira a tengerben fekszik az Akhilleusnak szentelt Leuké sziget.⁴³

17. Ezután következik a 600 stadionnyira hajózható Borysthenés folyó s közelében egy másik folyó, a Hypanis⁴⁴ és a Borysthenés torkolata előtt egy sziget kikötővel. Ha a Borysthenésen 200 stadionnyira hajózunk, egy, a folyóval azonos nevű várost találunk, melyet Olbiának⁴⁵ is hívnak; nagy kereskedő hely, milétosi alapítás. A most tárgyalt partsáv felett fekvő egész vidék a Borysthenés és az Istros között ilyenképpen oszlik meg: először jön a geták pusztasága, azután következnek a tyregeták, utánuk a sarmata iazygok s az ún. basileiosok („királyiak”) és az urgosok; mindezek nagyobb-részt nomád pásztorok, kis részük azonban földműveléssel is foglalkozik, ezek, mondják, az Istros mellett lagnak, gyakran mindkét oldalán. A bel-földön lagnak a tyregetákkal és germánokkal szomszédos bastarnák, akik valószínűleg maguk is germán eredetűek és több törzsre oszolva élnek. Egy részüket ti. atmonosoknak hívják, más részüket sidónoknak, az Istros Peuké nevű szigetén lakókat pedig peukinosoknak, míg a legészakibbak neve, akik a Tanais és Borysthenés közötti síkságon élnek, roxolánosok. Az egész északi terület ugyanis Germániától a Káspi-tengerig, amennyire ismerjük, síkság. Hogy a roxolánosokon túl még lagnak-e emberek, nem tudjuk. A roxolánosok Tasios vezérlete alatt Mithridatés Eupatór hadvezéreivel is háborúskodtak; Skiluros fiának, Palakosnak a szövetségében jöttek és jó harcosoknak bizonyultak, ámde egy jól rendezett és nehéz fegyverzetű csatasor ellenében minden barbár törzs és könnyű fegyverzetű tömeg gyenge. Így, bár ötvenezren voltak, mégsem tudtak helyállni Mithridatés vezérének, Diophantosnak 6000 emberével szemben, hanem jórészt odavesztek. Marhabőrből készült sisakokat és mellvértet használnak, vesszőből font pajzsokat viselnek, ezenkívül dárdákkal, íjjal és karddal védekeznek. A többiek jó része is ilyen felszerelésű. A nomád

C 307 pásztorok nemezsátrai a szekerekre vannak erősítve, s ezek szolgálnak lakásul; a sátrak körül legelnek a nyájak s ezeknek a tejével, túrójával és húsával táplálkoznak. Állandóan a legelők után járnak, mindig a fűben legdúsabb területeket keresve fel; télen a Maiótis körüli mocsaras vidéken, nyáron a síkságon tartózkodnak.

18. A Borysthenés és a Maiótis torkolata között az egész terület a tengermelléig nagyon hideg, de ilyen a tengerparti vidékek északi része is, mint a Maiótis s még inkább a Borysthenés torkolata, meg a Tamyrakés (más névvel Karkinités) öböl beszögellése,⁴⁶ amelynél a nagy félsziget földszoros van. Habár sík földön laknak, a hideg bizonyosága a következő: szamarakat nem tartanak (mert ez az állat nem bírja a hideget), egyes szarvasmarhák szarvak nélkül jönnek a világra, másoknak pedig levágják a szarvait (mert ez a testrészük nagyon érzékeny a hideggel szemben), a lovak kicsinyek, a juhok azonban nagyok; az ércvedrek megrepednek, a tartalmuk pedig megfagy. A fagyok erőssége legjobban abból látható, ami a Maiótis torkolata körül tapasztalható: Pantikapaionból Phanagoreiába⁴⁷ az átkelés szekereken történik, úgyhogy az út tengeri, de ugyanakkor szárazföldi is; Neoptolemos, Mithridatés hadvezére, mondják, ebben a tengerszorosban nyár idején vízi ütközetben, télen pedig lovas csatában győzte le a barbárokat. A jég alól az ott ún. kerekhálóval fogott halakat, különösen a kb. delphin nagyságú tokokat úgy ássák ki. Azt is mondják, hogy a Bosporosnál a szőlőtökét télen valósággal beássák, amennyiben sok földet hánynak rá. Erős hőségről is beszélnek, talán azért, mert a testek nincsenek hozzászokva, esetleg azért, mert akkortájt a síkságon szélcsend uralkodik, vagy azért, mert a sűrű levegő jobban átmelegszik, mint ahogy a melléknapok hatására ez történik a felhőkben. Úgy látszik, hogy az ottani barbárok legnagyobb részén Ateas uralkodott, aki háborút viselt Amyntas fia, Philippos ellen.

19. A Borysthenés előtti sziget után kelet felé az út Akhilleus versenypályájának hegyfokszerű csúcsához vezet, amely fátlan vidék, de ligetnek mondják s Akhilleusnak van szentelve. Azután jön maga az Akhilleus versenypályája („Dromos Akhilleios”),⁴⁸ egy lapos félsziget, amely kb. 1000 stadion hosszúságú keskeny földszalagként nyúlik keleti irányban; legnagyobb szélessége 2 stadion, a legkisebb 4 plethron;⁴⁹ a szárazföldtől az ahhoz kapcsolódó földnyak mindkét oldalán 60 stadionnyira fekszik; főve-
C 308 nyes terület, vize csak ásott gödrökben van. Az e földszalag közepéhez kapcsolódó földszoros nyaka kb. 40 stadionnyi széles. A földszalag a Tamyraké nevű hegyfokban⁵⁰ végződik s ezen van egy kikötő, mely a szárazföld felé néz. Azután jön a nagy Karkinités-öböl, mely észak felé mintegy 1000 sta-

dionnyira nyúlik; némelyek azonban a legbelső zugáig háromszor annyinak mondják... taphrosiaknak⁵¹ nevezik. Az öblöt azonban a hegyfokhoz hasonlóan Tamyrakésnek is nevezik.

IV.

1. Itt van az a 40 stadion széles földszoros, mely az ún. rothadt mocsarat („sapra limné”-t)⁵² elválasztja a tengertől és a Taurisi vagy Skytha-félszigetet alkotja; némelyek a földszoros szélességét 360 stadionra becsülik. A rothadt mocsár állítólag 4000 stadionnyi és a Maiótis nyugati részét alkotja, a Maiótitsszal egy nagy torkolat köti össze. Nagyon iszapos és összevarrt (bőr) csónakokkal is csak nehezen járható. A szelek ugyanis a zátonyok fölül könnyen elhajtják a vizet, azután ismét megtöltik a medret, úgyhogy a mocsarak nagyobb sajkákkal nem járhatók. Az öbölben három kis sziget van, a part mentén meg sekély részek és néhány szirtszerű hely.

2. Ha a Karkinités-öbölből kihajózunk, a bal oldalon a kherrhonésosiak egy kis városát és egy másik kikötőjét találjuk.⁵³ Azután dél felé egy nagy hegyfok tárul ki, egyik része az egész félszigetnek, és ezen fekszik a hérakleiaiak városa,⁵⁴ amelyet a pontosi Héraikleia lakói telepítettek és alapítottak, s amelyet magát másként Kherrhonésosnak neveznek; Tyrastól partmenti hajózással 4400 stadionnyira esik. Ebben a városban van a Szűznek („Parthenos”-nak), egy istennőnek a temploma, s erről a város előtt 100 stadionnyi távolságban kinyúló hegyfokot is Parthenionnak („Szűzi”-nek)⁵⁵ nevezik; ezen az istennőnek egy temploma és szobra található. A város és a hegyfok között 3 kikötő van. Azután jön a lerombolt régi Kherrhonésos és egy szűk bejáratú kikötő; a skytha taurosok főképpen ennél űzték kalózkodásaikat, amennyiben az e kikötőbe menekülteket megtámadták; neve Symbolón Limén („Jelképek kikötője”).⁵⁶ Egy Ktenus nevű másik kikötővel 40 stadionos földszorost alkot. Ez a földszoros zárja le a kis félszigetet, melyet a nagy félsziget részének mondottunk, s amelyen a hasonló nevű Kherrhonésos („Félsziget”) város fekszik.

3. Ez a város azelőtt önállóságot élvezett, miután azonban a barbárok folyton nyomorgatták, kénytelen volt védőúrául választani Mithridatés Eupatórt, aki a földszorosn túl a Borysthenésig és az Adriáig lakó barbárok
C 309 ellen⁵⁷ akart hadat indítani; ez előkészület volt részéről a rómaiak ellen. Ilyen kilátások és remények közepette Mithridatés szívesen küldött hadsereget a Kherrhonésosra s megtámadta a skythákat is, valamint Skilurost s annak fiait, Palakost, meg a többieket is; ez utóbbiak Poseidónios szerint

ötvenen, Apollodóros szerint nyolcvan voltak. A felsoroltakat erőszakkal igazták le, ugyanakkor Bosporosnak is ura lett, ez országot azonban önként adta át az addig ott hatalmon levő Parisadás. Ettől az időtől fogva egész mostanig a kherrhonésosiak városa a Bosporos urainak engedelmeskedik. Ktenus kikötője egyforma távolságra van a kherrhonésosiak városától és a Symbolón Liméntől. Az utóbbi után a taurisi partvidék következik Theodosia városáig⁵⁸ terjedően; hossza mintegy 1000 stadion; zordon, hegyes és ki van téve az északi szeleknek. Előtte fekszik egy mélyen a tengerbe és déli irányban Paphlagonia és Amastris⁵⁹ városa felé kinyúló hegyfok, melyet Kriumetóponnak („Kos homlokának”) neveznek. Ezzel szemben fekszik a paphlagóniai Karambis nevű hegyfok, mely az Euxeinost két tengerre osztja azáltal, hogy egy mindkét oldalról összeszűkített vízi átjáró utat képez. Karambis a kherrhonésosiak városától 2500 stadion távolságra fekszik, a Kriumetópontól azonban sokkal kevesebbre; sokan ugyanis, akik e tengeri átjáró úton áthaladtak, azt állítják, hogy egyszerre látták mindkét oldalon a két hegyfokot. A taurosok hegyvidékén van a Trapezus-hegy is, amelynek neve így azonos a Tibarania és Kolchis táján fekvő városával.⁶⁰ Ugyanazon a hegyvidéken van egy másik, Kimmerios⁶¹ nevű hegy is, amelynek nevéhez megjegyzendő: egykor a kimmeriosok voltak a Bosporos urai; ezért nevezik a tengerszorosnak a Maiótis torkolatához csatlakozó egész szakaszát is Kimmerikos Bosporosnak.

4. Az ismertetett hegyvidék mögött fekszik Theodosia városa a hozzá tartozó termékeny síksággal és a 100 hajó befogadására alkalmas kikötővel; ez volt azelőtt a bosporosiak és taurosok földjének a határa. Az azután következő vidék is termékeny egészen Pantikapaionig, a bosporosiak fővárosáig, amely a Maiótis torkolatánál fekszik. Theodosia és Pantikapaion között a távolság kb. 530 stadion. Az egész vidék gabonatermő, vannak falvai s van egy Nymphaion nevű jó kikötővel rendelkező városa.⁶² Pantikapaion tulajdonképpen egy domb, melyet 20 stadionnyi körzetben minden oldalról körös-körül laknak; kelet felé esik a kikötője és dokkjai mintegy C 310 30 hajó befogadására alkalmasak; van fellegvára is; milétosiak alapították. Ezt a várost is, meg a Maiótis torkolatának két oldalán fekvő közeli településeket is hosszú ideig egyeduralkodók, Leukónék, Satyrosék, Parisadásék kormányozták, egészen ama Parisadás uralmaig, aki átadta a hatalmat Mithridatésnek. Tyrannosoknak nevezték őket, bár Parisadástól és Leukóntól kezdve a legtöbb jóságos uralkodó volt, sőt Parisadést még istennek is nyilvánították. Ez utóbbival azonos nevű volt az utolsó uralkodó, aki, minthogy a korábban megállapított összegnél nagyobb adót követelő barbárok nem tudott ellenállni, átengedte az uralmat Mithridatés Eupatór-

nak. Utána a királyság a rómaiaknak hódolt meg. Az ország nagyobb része még Európában van, egy része azonban már Ázsiában.

5. A Maiótis torkolatát Kimmerikos Bosporosnak nevezik, kb. hetven stadionnál nagyobb szélességgel kezdődik ott, ahol Pantikapaion környékéről Ázsia legközelebbi városába, Phanagoreiába átkelnek; végződni azonban egy ennél sokkal keskenyebb tengerszorosban végződik. Ázsiát Európától ez a szoros választja el és a Tanais folyó, mely vele szemben északról folyik ebbe a mocsárba és annak torkolatába; két ágon folyik bele a mocsárba, melyek egymástól mintegy 60 stadionnyira vannak. Van ott egy a folyóval azonos nevű város⁶³ is, a barbárok legnagyobb kereskedő helye Pantikapaion után. Amint behajózunk a Kimmerikos Bosporosba, bal felől van egy kis város, Myrmékion,⁶⁴ 20 stadionnyira Pantikapaiontól. Myrmékiontól kétszer annyira esik Parthenion falva,⁶⁵ ahol legkeskenyebb a tengeri út bejárata, mintegy 20 stadionnyi; vele szemben az ázsiai parton fekszik az Akhilleion elnevezésű falu. Innen a Tanaishoz és a torkolatánál fekvő szigethez az egyenes hajóút 2200 stadion, egy kicsivel hosszabb, ha az ázsiai part mentén hajóznak, de több mint háromszorosa, ha bal felől hajóznak a Tanaisig; hajóút mentén fekszik a földszoros is. Ez az egész európai oldal a part mentén pusztá, a jobb oldal azonban nem. A mocsárnak egész területét 9000 stadionra teszik. A nagy félsziget alakra és nagyságra hasonlít a Peloponnésoshoz. A Bosporos uralkodói tartják hatalmuk alatt, de a folytonos háborúk folytán teljesen elpusztult. Azelőtt a bosporosi tyrannosok csak egy kis része felett uralkodtak a Maiótis torkolat és Pantikapaion vidékén Theodosiáig, míg a földszorosig és a Karkinités-öböl C 311 terjedő nagyobb rész egy skytha népnek, a taurosoknak a birtokában volt. Ezt az egész területet, sőt jórészt a földszoroson túl a Borysthenésig terjedő vidéket is, kis Skythiának nevezték. Miután azonban innen sok skytha vándorolt át a Tyrason és az Istroson túlra és telepedett meg azon a földön, annak nem jelentéktelen részét szintén kis Skythiának nevezték; a thrákok átengedték a területet részint erőszak hatása alatt, részint a föld rosszasága miatt, minthogy legtöbb helyt mocsaras.

6. A Theodosiáig terjedő tengerparti hegyvidéket kivéve a félsziget többi része egészében sík és termékeny, nagyon jó gabonatermő, mert bármilyen szedett-vetett ekevassal felhasítva is harmincszoros magot ad. 180 000 véka⁶⁶ gabonát és 200 ezüst talanton adót fizettek Mithridatésnek az itteni lakosok a Sindiké⁶⁷ környéki ázsiai résszel együtt. Régebbi időkben innen szállították Hellasba a gabonát és ebből a mocsárból a sózott halakat. Leukón állítólag 2 100 000 véka gabonát küldött Theodosiából az athénieknek. Az ittenieket nevezték el megkülönböztetően földművelőknek, miután a rajtuk túl lakók nomád pásztorok, akik egyéb hússal is, de főképpen lóhús-

sal táplálkoznak, ezenkívül kancatejjel s ebből készült sajttal meg aludt-tejjel (az utóbbi alkalmas módon elkészítve csemegéül szolgál náluk); ezért nevezte a költő az itt lakókat mind tejevőknek. A nomád pásztornépek inkább harcosok, semmint rablók; adók biztosításáért háborúskodnak. Maguk átengedik a földet azoknak, kik földműveléssel akarnak foglalkozni; ennek fejében viszont bizonyos adót kívánnak, melyet azonban nem felesleges felhalmozás céljából, hanem megélhetésük napi szükségleteinek biztosítására szednek, s ehhez képest mérsékelten állapítanak meg. Akik aztán nem adják meg az adót nekik, azok ellen háborút indítanak. Éppen ezért mondta a költő ezeket az embereket igazságosaknak s egyúttal vagyontalanoknak, mivel, ha az adót rendben lefizették nekik, nem háborúskodtak. Nem fizetnek nekik adót azok, akik bíznak az erejükben, hogy vagy könnyűszerrel meg tudják magukat védeni a támadókkal szemben, vagy képesek megakadályozni a behatolást; így tett Hypsikratés szerint Asandros, aki a félszigetnek a Maiótis melletti 360 stadion szélességű földszorosán falat építtetett és egy-egy stadion távolságban egy-egy tornyot emeltetett. Különbben a vidék földművelő lakóit szelídebb természetűeknek és polgáriasabb gondolkodásúaknak tartják; minthogy azonban pénzügyletekkel vagyonszerzésre törekcsenek és a tengernél lakván hajózással is foglalkoznak, ezek bizony nem riadnak vissza a kalózkodástól, sem más ilyenféle

C 312 jogtalanságtól és erőszakos nyereszkezdéstől.

7. A felsorolt helyeken kívül voltak a félszigeten erődítmények is, melyeket Skiluros és fiai építtettek és amelyeket támaszpontokul használtak Mithridatés vezérei ellen; ilyenek voltak: Palakion, Khabon és Neapolis.⁶⁸ Volt még valami Eupatorion nevű is, amelyet Diophantos, Mithridatés vezére alapított. Mintegy 15 stadionnyira a kherrhonésosiak falától van ugyanis egy hegyfok, amely a város felé hajló tekintélyes öblöt alkot. Ezen túl fekszik egy tengeri mocsár sópárolóval és itt van Ktenus is. A király hadvezérei már most egy ostrom idején, hogy ellenállhassanak, az említett hegyfokra őrséget helyeztek, s azt fallal erősítették meg, az öbölnek a városig terjedő torkolatát pedig feltöltötték úgy, hogy gyalog is könnyen át lehetett járni és ilyen módon a két helyből egy város lett; ettől fogva a skythákat könnyebben vissza tudták verni. Mikor azok a ktenusi földszorost elzáró sáncokat megtámadták és ott az árkot náddal megtöltötték, a királyi csapatok a nappal áthidalt árokrészt éjjel lángba borították, és mindaddig ellenálltak, amíg felül nem kerekedtek. Most itt minden azoknak a bosporosi királyoknak a hatalma alatt van, akiket a rómaiak oda állítanak.

8. Az összes skytha és sarmata népeknek sajátos szokásuk a lovak kiherélése, hogy az állatok engedelmesebbek legyenek; lovaik tí. kicsinyek ugyan, de nagyon tüzesek és engedetlenek. Vadászni is szoktak a mocsaras vidéken

szarvasokra és vaddisznókra, a síkságon vadszamarakra és őzekre. Helyi sajátosság az is, hogy ezeken a vidékeken sas nincs. Van e tájon egy négy-lábú állat, az ún. kolos; nagysága a szarvasé és a kosé közötti, fehér, az említetteknel gyorsabban fut; a vizet az orrlyukain át fölszívja a fejébe és több napra valót tárol belőle ott úgy, hogy a víztelen vidéken is könnyen megél. Ilyen hát az egész terület az Istroson túl a Rhénos és a Tanais folyók között a Pontos-tengerig és a Maiótisig.

V.

1. Hátra van még Európának az Istroson és a körben levő tengeren belüli része, amely az Adria szögletétől kiindulva az Istros szent torkolatáig terjed. Ezen a részen van Hellas, itt vannak a makedon és épeiróta törzsek, továbbá C 313 azok, amelyek rajtuk túl az Istros felé és a mindkét oldalon levő tenger, az Adriai- és a Pontos-tenger felé található: az Adriai-tenger felé az illyrek, a másik oldalon pedig a Propontisig és a Helléspontisig a thrákok és bizonyos, ezekkel összevegyült skythák vagy kelták. Az Istrostól kell elkezdennünk a leírást és a már bejárt területhez csatlakozó részeket kell először ismertetnünk; ilyenek pedig az Itáliával, az Alpokkal, a germánokkal, a dákokkal és a getákkal határos földek. Ezeket is két részre lehet osztani; az illyr, a paion és a thrák hegyek ugyanis bizonyos fokig párhuzamosak az Istrosszal, amennyiben az Adriai-tengertől a Pontosig húzódó egyetlen vonalat alkotnak. Ettől a vonaltól északra fekszenek az Istros és az említett hegyek közt elterülő részek, délre pedig Hellas és a vele szomszédos barbár vidék szintén az említett hegységig. A Pontos mellett van a Haimos, az ottani vidék legnagyobb és legmagasabb hegysége, mely kb. Thrákia közepén vonul át. Polybios azt mondja, hogy erről mindkét tengert lehet látni, de ez nem igaz, mert az Adriáig nagy a távolság s közben sok minden gátolja a távolabbra látást. Mindjárt az Adriánál szinte az egész Ardia, közbül pedig Paionia,⁶⁹ mindenütt nagyon magas. Ez utóbbi mindkét oldalát hegyek határolják: Thrákia felől a Rhodopé,⁷⁰ a Haimos után a legmagasabb hegység, másfelől északra pedig az illyr hegyek, az autariaták földje és Dardania. Beszéljünk tehát először az Istrosszal és az Alpokkal határos illyr területekről; az Alpok ama részeiről van szó itt, amelyek Itália és Germánia között fekszenek s a vindolikosok, rhaitosok és helvétiosok tóvidékétől⁷¹ kezdődnek.

2. Ennek a területnek egy részét a dákok pusztították el, midőn leverték a Kritasiros uralma alatt levő kelta törzseket, a boiosokat és a tauriskosokat; azt mondták ugyanis, hogy az a föld az övék, holott elválasztotta tőlük a

Parisos folyó,⁷² mely a hegyekből leereszkedve a skordiskosoknak nevezett galloknál ömlik az Istrosba; ezek is ott éltek az illyr és a thrák törzsekkel összevegyülve. A boiosokat és tauriskosokat a dákok megsemmisítették, a skordiskosokkal viszont gyakran voltak szövetségben. A többi részen a pannonok lagnak észak és kelet felé Segestikáig⁷³ és az Istrosig, egyéb részeken még messzebbre terjeszkednek. Segestika pannon város több há-
C 314 józható folyó összefolyásánál, nagyon jó támaszpont a dákok elleni háború céljaira; ott fekszik ugyanis az Alpok alatt, melyek az iapodokig, eddig a kelta és egyben illyri néptörzsig terjednek. Onnan folynak a folyók, melyek sok egyéb, de főleg Itáliából való árut szállítanak a városba. Aquiliából ugyanis az Okrán keresztül Nauportosig⁷⁴ a tauriskosok településéig, ahova a teherkocsik járnak, az út 350 stadionnyi, némelyek szerint azonban 500. Az Okra a Rhaitikától az iapodokig nyúló Alpoknak a legalacsonyabb része, innen az iapodoknál ismét magasabbra emelkednek a hegyek s a nevük Albia.⁷⁵ Hasonlóképpen az Okrán keresztül vezet egy út Tergestéből, ebből a karni faluból a Lugeon mocsárig. Nauportos közelében van a Korkoras folyó, mely a szállítmányokat fölveszi és a Sabosba ömlik, ez a Drabosba, ez utóbbi meg Segestika mellett a Noarosba. A Noaros ezután az Albios hegyről eredő és az iapodokon keresztül folyó Kolapis vizét is felveszi s így megnagyobbodva ömlik a skordiskosoknál a Danuiosba. Az útirány ezeken a folyókon nagy részben északi. Az út hosszúsága Tergestétől a Danuiosig mintegy 1200 stadion. Segestika közelében van Siskia⁷⁶ erődje és Sirmion az Itáliába vezető úton.

3. A pannoniai néptörzsek a következők: breukosok, andizétiosok, ditió-nok, peirusták, mazaiosok és daisitiáták, kiknek Batón a vezérük, s még több ismeretlen kis törzs, melyek dél felé Dalmatiáig, sőt majdnem az ardiaiosokig nyúlnak. Az Adria szögletétől a rhizoni öböl⁷⁷ és az ardiaiosok földjéig terjedő egész terület hegyes vidék; a tenger és a pannon törzsek közé esik. Körülbelül innen kell kiindulnunk, hogy tovább folytassuk utunkat, csak előbb a már elmondottakból kell egy keveset megismételniünk. Italia leírásánál elmondottuk, hogy az Itáliával és a karnosokkal szomszédos istrosok az illyr partvidék első népei és a mostani vezérek az istriai Pola városáig terjesztették ki Itália határát. Ez a határ az Adria szögletétől kb. 800 stadionnyira van. Ugyanennyi a távolság a polai hegyfoktól Ankonig, ha a henetek földjét jobb felől hagyjuk. Az egész istriai part hossza 1300 stadion.

4. Ezután az iapod partvidék következik 1000 stadion hosszúságban; az iapodok ugyanis az Alpok végső nyúlványát képező nagyon magas Albios hegy vidékén lagnak, az egyik oldalon a pannonokig és az Istrosig, a másik oldalon az Adriáig; ez rendkívül harcias nép, de Augustus teljesen leverte

öket. Városaik: Metulon, Arupinoi, Monétion és Vendón⁷⁸. A vidék nagyon C 315 mostoha, nagyjából tönkölyvel és kölessel táplálkoznak; fegyverzetük kelta; éppúgy tetoválják magukat, mint a többi illyr és thrák. Az iapodok után a liburni partvidék következik, az előbbinél 500 stadionnal hosszabb. Erre a partvidékre esik egy folyó, mely alkalmas a szállításokra egészen a dalmatáig, és itt fekszik egy liburni város, Skardón.⁷⁹

5. Az említett partvidék mentén végig szigetek fekszenek, így először az Apsyrtisek⁸⁰; ezeknek a környékén pusztította el állítólag Médeia Apsyrtost, az őt üldöző fivérét. Azután az iapodok mellett Kyriktiké⁸¹ következik, majd a kb. 40 liburni sziget és még egyéb szigetek; a legismertebbek: Issa,⁸² meg Tragurion, az issaiak alapítása s végül Pharos, azelőtt Paros, a parosiak alapítása, innen való a pharosi Démétrios. Azután következik a dalmaták partvidéke és kikötőjük, Salón.⁸³ Ez a nép is azok közül való, amelyek hosszú ideig háborúskodtak a rómaiakkal; volt nekik mintegy 50 említésre méltó helységük, köztük néhány város is, mint Salón, Priamón,⁸⁴ Ninia és Sinótion, az új is, meg a régi is, ezeket azonban Augustus fölégette. Ott van Andétrion, egy megerősített hely s a nép nevét adó nagy város, Dalmion,⁸⁵ ezt persze Nasica kicsinnyé tette s a síkságot az emberek kapzsisága miatt juhlegelővé. A dalmatáknál az a sajátos szokás, hogy a földet minden 8 évben újra felosztják; hogy pénzérmeget nem használnak, ez ezen a partvidéken csak őket jellemzi, viszont sok más barbár népnél megfigyelhető ugyanez. Az Adrion-hegység⁸⁶ a közepén szeli át Dalmatiát, amelynek az egyik része a tengerparti, a másik a hegyentúli. Azután a Narón⁸⁷ folyó következik s körülötte a daorisosok, az ardiaiosok és a pléraisosok; az utóbbiak közelében fekszik a fekete Korkyra⁸⁸ nevű sziget és város, a knidosiak alapítása, az ardiaiosok közelében pedig Pharos, amelynek azelőtt Paros volt a neve, mert parosi alapítású, ill. telepítésű.

6. Az ardiaiosokat később vardaiosoknak nevezték; a rómaiak ezeket a tenger mellől a szárazföld belsejébe szorították vissza, mert kalózkodásaikkal veszélyeztették a tengert, s azután a földművelésre kényszerítették őket. A föld azonban kopár és terméketlen és nem földművelésre való, úgyhogy egészen tönkrementek, sőt majdnem kipusztultak. Az itt lakó többi néppel is ez történt; akik azelőtt nagyon hatalmasak voltak, előbb az egymás közötti, majd a makedonokkal és a rómaiakkal folytatott háborúban teljesen elgyengültek és kipusztultak; így a gallok közül a boiosok és a skordisták, az illyrek közül az autariaták, az ardiaiosok és a dardaniosok, a thrákok C 316 közül a triballosok.

7. Az ardiaiosok és a pléraisosok partvidéke után a rhizoni öböl és Rhizon városa⁸⁹ következik, és még több kis város meg a Drilon folyó. Ezen föl lehet hajózni keletnek Dardanikáig, amely dél felé a makedon és paion tör-

zsekkel érintkeznek, akárcsak az autariaták és a dasarétiosok s mások földje is; az utóbbiak különben más-más szakaszon egymással és az autariatákkal is határosak. A dardaniaták közül valók a galabriosok, akiknél van egy régi város, . . . és a thunáták, akik kelet felé egy thrák néptörzssel, a maidosokkal érintkeznek. Bár a dardanosok teljesen műveletlenek, annyira, hogy a trágyadomb alatt ásniak maguknak barlangszerű üregeket és azokban laknak, mégis foglalkoztak a zenével, amennyiben mindig használták a⁹⁰ fuvolákat és a húros hangszereket. Ezek a népek a belföldön élnek; később is említjük még őket.

8. A rhizóni öböl után Lissos városa⁹¹ és Akrolissos következik, meg Epidamnos, a kerkyraiak alapítása; az utóbbinak most Dyrrhakhion a neve, azonos ama félszigetével, amelyen épült. Azután jön az Apsos és az Aóos folyó, emellett meg a nagyon jó alkotmányú és törvényes rendű Apollónia városa, a korinthosiaiak és a kerkyraiak alapítása, a folyótól kb. 10, a tenger-től 70 stadion távolságban. Hékataios az Aóost Aiasnak nevezi és azt mondja, hogy ugyanarról a helyről, a Lakmos⁹² környékéről vagy helyesebben ugyanabból a szögletből kiindulva folyik az Inakhos⁹³ is délnek Argos felé, az Aias is nyugatnak az Adriába. Az apollóniaták vidékén egy bizonyos helyet Nymphaionnak neveznek; ez egy tüzet lövellő szikla, amely alatt melegvíz- és aszfaltforrások bugyognak, s úgy látszik, az aszfaltos talaj lángol. A közelben egy dombon van az aszfaltbánya, ahol az egyszer kibányászott rész idővel ismét megtelik, mert, mint Poseidónios mondja, a gödrökbe behányt föld aszfalttá alakul át. Ugyanő említi a pieriai Seleukeiában⁹⁴ az aszfaltos szőlőföldet, melyet az elférgesedő szőlők gyógyítására bányásznak; olajjal felkenve ugyanis elpusztítja a férget, mielőtt az a gyökér hajtásaihoz följutna; ilyenfélét Rhodosban is találtak, midőn ő ott pryтанis⁹⁵ volt, de több olaj kellett hozzá. Apollónia után Byllis és Órikon⁹⁶ következik, s ez utóbbinak a kikötője, Panormos, meg a Keraunia hegyek; itt van az Ióni- és az Adriai-tengeröböl torkolatának kezdete.

9. A torkolata egy és ugyanaz mindkettőnek; az ióni abban különbözik a másiktól, hogy ez a név a tengernek csak az első részére vonatkozik, míg az Adria a belső, a szögletig terjedő részt jelölte; ma már az Adria elnevezést az egészre használják. Theopompos szerint az első név egy Issából származó embertől ered, aki azon a vidéken uralkodott, az Adrias pedig egy folyónak a neve volt. A libyrnoktól a Keraunia hegységig a távolság valamivel több, mint 2000 stadion. Theopompos szerint a szögletből kiindulva az egész hajóút 6 napig tart, gyalog pedig Illyria hosszában 30 napig; véleményem szerint azonban túl sok, amint ő mond. Különböző egyéb hihetetlen dolgokat is állít, így azt, hogy a tengerek a föld alatt összeköttetésben vannak egymással, mert a Narónban khiosi és thasosi cserepet is

találtak; azt, hogy egy bizonyos hegyről mindkét tenger látható; azt, hogy a libyrni szigetek mintegy 500 stadionnyi körzetre terjednek; végül azt, hogy az Istros a maga egyik torkolatával az Adriába ömlik. Néhány ilyenféle, a népies elképzelésből vett tévedés Eratosthenésnél is akad, amint ezt Polybios megállapítja róla és a többi írókról szólva.

10. Az egész illyr tengermellék nagyon gazdag kikötőkben, mind a szárazföldi partokon, mind a közeli szigeteken, míg a szemben levő itáliai partvidék éppen ellenkezőleg kikötők nélküli. Viszont egyformán meleg és termékeny a két oldal; olajat és kitűnő szőlőt terem, kevés, teljesen zord, kopár területet leszámítva. Bár ilyen az illyr partvidék, azelőtt mégsem sokra becsülték, talán azért, mert nem ismerték az értékeit, de még inkább lakosainak vadsága és rabló életmódja miatt. Az ezen túl elterülő egész vidék hegyes, hideg és hóval borított, még inkább azonban az északi sáv, úgy-hogy ott a magaslati részekben, de még a mélyebb fekvésűeken is ritkaság a szőlő. Ilyenek azok a fennsíkok, amelyeken a pannonok laknak, s amelyek dél felé a dalmatáig és az ardiaiosokig nyúlnak, észak felé az Istrosnál végződnek, kelet felé pedig a skordiskosokkal érintkeznek. . . részben a makedon és a thrák hegyek mentén.

11. A legnagyobb és legderekabb illyr törzs az autariatáké volt. Ezek azelőtt állandóan harcban álltak az ardiaiosokkal a só miatt, mely a határvidéken tavaszonként egy völgy kifolyó vizéből képződött. Ha ugyanis ebből a vízből merítették és öt napig állni hagyták, sósóréteg rakódott le. Megegyeztek, hogy megosztva használják a sópárolót, de a megegyezést megszegették és így folyton háborúskodtak egymással. Az autariaták egy időben levették a triballosokat, akik az agrianosoktól az Istrosig 15 napi járóföldnyi területet laktak s akkor a többi thrák és illyr törzseknek is föléje kerekedtek. Azután azonban őket verték le a skordiskosok, majd a rómaiak. Ez utóbbiak különben a hosszú ideig igen nagy hatalmú skordiskosokat is meghódították.

12. Ezek az Istros mentén laktak kétfelé oszolva: az egyik részüket nagy skordiskosoknak, a másikat kis skordiskosoknak nevezték. A nagy skordiskosok az Istrosba ömlő két folyó között laktak, a Segestika mellett elfutó Noaros és a Margos⁹⁷ (néhányek szerint Bargos) között, a kis skordiskosok pedig ez utóbbin túl a triballosok és a mysosok szomszédjaiként. Még néhány sziget is a skordiskosoké volt. Olyan nagy hatalomra tettek szert, hogy eljutottak az illyr, a paioniai és a thrák hegyekig; az ő hatalmukba került az Istroson levő legtöbb sziget s városaik is voltak, így Heorta és Kapedunon.⁹⁸ A skordiskosok területe után az Istros mellett a triballosoké és a mysosoké következik, akikről az imént már beszéltünk, majd azután jönnek az Istroson inneni, ún. Kis-Skythiának mocsaras vidékei; ezekről

is megemlékeztünk már. Az itteniek, a krobyzosok és az úgynevezett tróglodyták („barlanglakók”) a Kallatis,⁹⁹ Tomis és Istros körüli vidék felett laknak. Azután jönnek a Haimos körül s az azon túl a Pontosig lakó népek, a korallósok, a bessosok, meg a maidosok és a danthéléták egy része. Ezek mind rablótörzsek. A bessosok meg, akik a Haimos hegység nagy részét lakják s akiket még maguk a rablók is rablóknak neveznek, kunyhókban meghúzódva nyomorúságosan élnek; különben a Rhodopével, a paionokkal és az illyrek közül az autariatákkal és a dardanosokkal határosak. Ezek és az ardiaiosok között vannak a dassarétiosok, az agriánosok és egyéb jelentéktelen törzsek, akiknek a földjét a skordiskosok földülták és pusztasággá tették, úgyhogy több napi útra járhatatlan erdőkkel lett tele a terület.

VI.

1. Hátra van még az Istros és a Paionia mindkét oldalán levő hegyek közötti területből a Pontos partvidéke, amely az Istros szent torkolatától a haimosi hegyvidékig és a byzantioni tengersizoros torkolatáig terjed. Az illyr partvidék beutazásánál elmentünk egészen a Keraunia hegységig, amely ugyan kívül esik már az illyr hegyvidéken, de alkalmas végpontul kínálkozott, és aztán a belföldi népeknél szintén ezt vettük határukként; tettük ezt abban a meggyőződésben, hogy az ilyenféle körülhatárolás mind a pillanatnyi, mind a későbbi mondanivaló szempontjából világosabb szemléletet ad. Ugyanez az eset most is; a leírandó partszakasz, ha túlnyúlik is így a hegység vonalán, a Pontos torkolatával végződhet, mint a pillanatnyi és a későbbi mondanivaló szempontjából egyaránt legmegfelelőbb határponttal. Ha szárazföldi partvonal útközben jobb kézre esik, akkor az Istros szent torkolatától 500 stadiont hajózva érjük el Istros városkáját, amely milétosi alapítású. Azután jön 250 stadionnyira Tomis, egy másik kis város, majd 280 stadionra Kallatis, a hérakleiaiak gyarmatvárosa. Ezután Apollónia,¹⁰⁰ a milétosiak gyarmatvárosa következik 1300 stadionnyi távolságban; ez jórészt egy szigeten épült, rajta Apollón templomával, amelyből azonban Marcus Lucullus Apollón hatalmas szobrát, Kalamis alkotását, elvitte és a Capitoliumon helyezte el. A Kallatis és Apollónia közötti szakaszon fekszik Bizóné,¹⁰¹ amelynek nagy része földrengések áldozatául esett, azután Krunoi, meg Odéssos, a milétosiak gyarmatvárosa, majd Naulokhos, a mésébriaiak városkája. Azután az itteni a tengerig kinyúló Haimos hegység következik. Utána a megarai telepítésű Mesémbria¹⁰² jön, melyet azelőtt Menebriának, azaz Menas városának hívtak, mert alapítójának neve Menas

volt, a bria szó pedig thrák nyelven várost jelent; így nevezik Sélys¹⁰³ városát is Sélybriának s így volt Ainosnak egykor Poltymbria a neve. Azután Ankhialé jön, az apollóniaták városkája és maga Apollónia. Ezen a tengerparton fekszik a Tirizis hegyfok, egy a természettől erősségnek alkotott hely, amelyet Lysimakhos annak idején kincstárukként is használt. Apollóniatól megint Kyaneaiig mintegy 1500 stadion a távolság; közben van Thynias,¹⁰⁴ az apollóniaták egy földdarabja,¹⁰⁵ majd Phinopolis és Andriaké, amelyek Salmydéssossal határosak. Ez a partvidék pusztá, köves, kikötőtlen és nagyon is ki van téve az északi szeleknek mintegy 700 stadionnyi hosszúságban Kyaneaiig,¹⁰⁶ s akik ide vetődnek, azokat a beljebb lakó thrák astosok népe kifosztja. Kyaneai két kis szigetnek a neve a Pontos torkolatánál, az egyik Európa, a másik Ázsia közelében, melyeket egymástól mintegy 20 stadion széles tengerszoros választ el. Ugyanennyire vannak a byzantioniak és a khalkédoniak templomaitól is, ahol legkeskenyebb az Euxeinos torkolata. Ha ugyanis 10 stadionnal tovább megyünk, egy kinyúló hegyfok 5 stadionnyira szűkíti össze a tengerszorosot, azután azonban mind jobban kiszélesedik a víziút és kezdődik a Propontis.

2. A tengerszorosot 5 stadionnyira szűkítő hegyfoktól az ún. Syké („fügefát”)¹⁰⁷ alatti kikötőig a távolság 35 stadion, innen pedig a byzantióni Szarvig 5. Ez a szarv a byzantioni falakkal érintkező öböl, mely nyugat felé mintegy C 320 60 stadionnyira terjed és egy szarvasszarvhoz hasonlít; több kisebb öbölre, mintegy ágakra szakad ugyanis szét; az ezekbe került tonhalakat könnyen meg lehet fogni, részint nagy tömegük, részint a sodró áramlás ereje és az öblök szűk volta miatt, úgyhogy kézzel is foghatók.¹⁰⁸ Ez a halfajta a Maiótis mocsaraiban kel ki s amint egy kissé megerősödik, tömegesen özönlik ki a torkolaton és vonul az ázsiai part hosszában Trapezusig és Pharnaikaiig; itt kezdődik az első halászat, de ez nem kiadós, mert még nincs meg a halnak a megfelelő nagysága; amikor már elér Sinópéig, megfelelőbb a halászatra is, meg a besózásra is. Miután pedig elért a Kyaneai szigetekig s azokat el is hagyta, a Khalkédoni hegyfoktól kinyúló fehér szikla annyira megijeszti ezeket az állatokat, hogy azonnal egyenest a túlsó part felé fordulnak, ekkor az ottani áramlás sodrába kerülnek s minthogy a hely természeti adottságai kedveznek annak, hogy az ottani tengerár Byzantion és a mellette fekvő Szarv felé forduljon, természetesen a halak is oda sodródnak s a byzantioniaknak és a római népnek tekintélyes bevételt biztosítanak. A khalkédoniak viszont, bár egészen közel laknak a túlsó parton, ebben a bő jövedelemben mégsem részesülnek, mert a tonhal nem megy az ő kikötőik közelébe. Ezért utasította állítólag Apollón azokat, akik Khalkédonnak a megaraiak részéről történt gyarmatosítása után Byzantiónt alapították és jóslatért fordultak az istenhez, hogy a vakokkal szemben vessék

meg városuk alapját; vakoknak persze a khalkédoniakat mondotta, mert azok, bár előbb hajóztak erre a vidékre, ahelyett, hogy az akkora gazdagságot adó túlsópartot szállották volna meg, a szegényebbet választották.

Egészen Byzantionig haladtunk tehát, minthogy ez a jelentős és a torkolat közvetlen közelében fekvő város az Istrostól kiinduló parti utat közismertebb határpontként zárhatja le. Byzantion fölött van az astosok törzse Kalybé¹⁰⁹ városával, ide telepítette Philippos, Amyntas fia, a legnagyobb gonosztevőket.

VII.

1. Ezek az Istrosszal s az illyr és thrák hegyekkel határolt azon népek, amelyekről érdemes megemlékeznünk, ezek tartják birtokukban a felső szöglettől kezdve az egész adriai tengerpartot és a Pontos bal oldalát az Istrostól Byzantionig. Hátra vannak még az említett hegyvidéktől délre eső részek s a közvetlen alattuk levő területek; ezek között van Hellas és a vele határos C 321 barbárföld azokig a hegyekig. Milétosi Hekataios a Peloponnésosról azt állítja, hogy ott a hellének előtt barbárok laktak. De hajdan majdnem az egész Hellas barbárok lakóhelye volt, amint azt a hagyományból lehet következtetni, amennyiben Pelops Phrygiából vezette be népét a róla elnevezett Peloponnésosba, Danaos Egyiptomból, s a dryopsok, a kaukónok, a pelasgok, a lelexek és más hasonló népek felosztották egymás között az Isthmoson innen és túl levő területeket. Attikát a thrákok vették birtokukba Eumolpos vezetése alatt, a phókisi Daulist Téreus, Kadmeiát a phoinixok Kadmos vezetése alatt, magát Boiótiát pedig az aonok, a temmixek és a hyasok. Mint Pindaros mondja: „Volt idő, mikor a boiótiai népet *syen*nek mondták” (Bergk, Frag. Dith. 83). Néhány névből is kiviláglik a barbár eredet, ilyenek: Kekrops, Kodros, Aiklos, Kothos, Drymas és Krinakos. A thrákok, illyrek és épeiróták most is a széleken vannak. Azelőtt minden bizonnyal még inkább, amikor annak a területnek, amely ma elvitatathatatlanság Hellas, jelentékeny részén barbárok vannak, Makedóniában és Thessalia bizonyos részein thrákok, Akarnania és Aitólia felső részein thesprótok, kassópaiosok, amphilochosok, molottosok és athamánok, csupa épeiróta néptörzs.

2. A pelasgokról már beszéltünk; a lelexeket némelyek azonosaknak tartják a karokkal, mások azonban csak velük együtt lakóknak és harcostársaiknak; ezért emlegetik Milésiában a lelexek néhány lakóhelyét, Karia sok helyén pedig lelex sírokat és elpusztult lelex erődítéseket mutogatnak. A mostani egész Ioniát is karok és lelexek lakták, ezeket azonban az ionok kiűzték

s maguk vették birtokukba ezt a területet, még régebben pedig Trója meghódítói kiűzték a lelexeket az Ida, a Pédasos és a Satniocis folyó környékéről. Hogy tehát ezek barbárok voltak, annak bizonyosága még az is, hogy állítólag együtt éltek a karokkal, hogy pedig azokkal együtt is, meg külön is, és hogy már ősidők óta ide-oda vándoroltak, azt bizonyítja Aristotelés „Politeia”-ja. Az akarnánokról szóló részben ugyanis azt állítja, hogy annak egyik részén a kurétek laktak, a nyugati részen pedig a lelexek, azután meg a téleboák, az aitolosokról szóló részben a mostani lokrosokat lelexeknek nevezi és azt állítja, hogy Boiótiában is azok laktak; hasonlóképpen nyilatkozik az opuntisiakról és a megaraiakról szóló részben is; a leukasiakról szóló részben egy bizonyos bennszülöttet Lelexnek nevez, a leányának a fiát pedig Téleboasnak, s ennek a 22 fia, a téleboák, s ezek közül néhányan Leukason laktak. Legjobban hitelt adhatunk azonban Hésiodosnak, aki így beszél azokról:

Mert a lelex népeknek Lokros volt a vezérük;
Nagy Kronos fia, Zeus, akinél nincs senki se bölcsebb,
Deukalióznak ajándékozta e földbeli népet.

(Paulson, Frag. 141. 3)

Véleményem szerint ezzel a magyarázattal azt akarja jelezni, hogy ősidők óta összeverődött keverék nép volt, s éppen ezért ki is halt ez a faj; ugyanezt lehetne mondani a kaukónokról is, akik most sehol sem találhatók, míg azelőtt több helyen laktak.

3. Azelőtt, bár ezek a törzsek sokan voltak, de kicsinyek és jelentéktelenek, mivel sűrű népességük és saját királyaik voltak, nem volt nehéz a határaikat megállapítani, most azonban, miután a legtöbb terület pusztasággá vált, s a lakóhelyek, különösen pedig a városok eltűntek, még ha akadna is olyan, aki ezeket pontosan le tudná írni, haszontalan munkát végezne azok jelentéktelensége és megsemmisülése következtében. Ez a pusztulás ugyanis, bár nagyon régen kezdődött, sok vidéken még ma is tart a lázongások miatt, a rómaiak pedig, akiket maga a lakosság tett uraivá, magukban a házakban ütöttek tábort. Polybios szerint Paulus a makedonok és Perseus leverése után 70 épeiróta várost dúlt föl (legtöbbje a molossosokhoz tartozott) és 150 000 embert hurcolt el rabszolgaságba. Mégis megkíséreljük, amennyire ehhez a munkához hozzátartozik és megtehetjük, mind egyiket sorra venni; az Ion-öböl partvidékével kezdjük, mert ennél végződik az Adriából kivezető út.

4. Ennek első része Epidamnos és Apollónia környéke. Apollóniából indul ki kelet felé Makedoniába a Via Egnatia, amely Kypseláig¹¹⁰ és a

Hebros folyóig mérföldkövekkel van fölmérve és megjelölve. Ez 535 mérföld hosszú. Ha föltesszük azt, mint általában számítjuk, hogy egy mérföld 8 stadion, akkor ez 4280 stadion. Polybios szerint azonban, aki minden 8 stadionhoz hozzátesz még 2 plethront, ami egy stadionnak a harmadrésze, C 323 akkor még 178 stadiont kell hozzászámítani, vagyis a mérföldek számának egyharmadát. Érdekes, hogy mind az Apollóniából, mind az Epidamnosból kiindulók ugyanazon az úton ugyanazon távolságban találkoznak. Az egész út neve Via Egnatia, az első részét azonban Via Candaviának nevezik az illyr Kandavia¹¹¹ hegységről, s ez keresztülmegy Lykhnidos városán és a Pylón helységen, amely ezen az úton éppen a határpont Illyria és Makedonia között. Innen a Barnus mellett Hérakleian s a lynkéstosokon és eordosokon keresztül tovább megy Edessába¹¹² és Pellába egészen Thessalonikéig; ez a távolság Polybios szerint 267 mérföld. Ha Epidamnos és Apollónia vidékéről ezen az úton megyünk, jobb felől a Sicíliai-tenger partján az Ambrakiai-öböl¹¹³ az épeirosi törzsek vannak, bal felől pedig a már említett illyr hegyek s a mellettük lakó törzsek egészen Makedoniáig és Paioniáig. Azután az Ambrakiai-öböltől kelet felé terjedő és Peloponnésossal szemben fekvő részek Hellashoz tartoznak, amelyek egészen az Aigaios-tengerig nyúlnak jobb felől hagyva az egész Peloponnésost. A makedon és paion hegyek kiindulási pontjául a Strymón¹¹⁴ folyóig a makedonok és a paionok laknak és még néhány hegyvidéki thrák törzs. A Strymónon túl azonban a Pontos torkolatáig és a Haimosig már mind a thrákoké, a tengerpart kivételével. Ezen a részen hellének laknak, akik részint a Propontisnál, részint a Helléspontosnál és a Melas-öböl¹¹⁵nél, részint pedig az Aigaios-tenger partján telepedtek meg. Az Aigaios-tenger Hellasnak két oldalát mossa: az egyik Suniontól¹¹⁶ észak felé húzódik a Thermaios-öböl¹¹⁷ és a makedoniai Thessaloniké városáig, mely most a többi között a legnépesebb, a másik pedig a makedon oldal felé, Thessalonikétől a Strymónig. Némelyek azonban a Strymóntól a Nestosig¹¹⁷ terjedő részt is Makedoniához számítják, minthogy Philippos különös tevékenységet fejtett ki, hogy ezeket a területeket megszerezze és nagyon jelentékeny jövedelmei voltak az ércbányákból és a vidék egyéb termékeiből. Suniontól a Peloponnésosig pedig a Myrtói-, a Krétai- és a Libyai-tenger övezi öbleivel együtt egészen a Sicíliai-tengerig; ez alkotja még az Ambrakiai-, Korinthosi- és a Krisai-öblöt.¹¹⁸

5. Theopompos szerint az épeiróta törzsek száma 14; ezek közül legkülönbek a khaonok és a molossosok azért, mert egykor az egész Épeiroszon uralkodtak, mégpedig előbb a khaonok, később a molossosok, akik egyrészt C 324 királyaik rokonsága révén (mert az Aiakidákhoz tartoztak), másrészt mivel náluk volt a régi és hírneves dódónai jósa, nagy hatalomra tettek szert. A khaonok és a thesprótok és az utánuk következő kassópaiosok (ezek is

thesprótok) a Keraunis hegyektől az Ambrakiai-öböl¹¹³ig terjedő partvidéken laknak, földjük nagyon termékeny. A hajóút hossza, ha a khaonoktól indulunk ki kelet felé, majd az Ambrakiai- és a Korinthosi-öböl felé haladunk jobb felől hagyva az Ausoni-tengert, bal felől Épeiroszt, a Keraunia hegyfoktól az Ambrakiai-öböl bejáratáig 1300 stadion. Ezen a vonalon a Keraunia hegység közep részén van Panormos¹¹⁹, egy nagy kikötő, azután jön egy másik kikötő, Onkhésmos, amellyel átellenben vannak Korkyraia nyugati csücskei, azután megint egy másik, Kassiopé, amelytől Brentesionig a távolság 1700 stadion; ugyanannyi Tarantonig is a távolság egy másik hegyfoktól, amely lejjebb van Kassiopénél, s amelynek neve Phalakron¹²⁰. Onkhésmos után jön Poseidion és Buthróton a Pélódés nevű öböl bejáratánál, amely egy félsziget felén épült, a lakosai rómaiak, azután a Syboták következnek. A Syboták Épeirosztól csekély távolságra levő kis szigetek, szemben Korkyraia keleti hegyfokával, Leukimmával. Ezen a vonalon van még több szigetcseke is, de említésre sem érdemesek. Azután a Kheimerion hegyfok és a Glykys¹²¹ kikötő következik, ebbe ömlik az Akherón folyó, amely az Akherusia-tóból ered és több folyót vesz föl, úgyhogy az öböl vizét is édessé teszi; közelében folyik a Thyamis is. Az öböl fölött fekszik Kikhyros¹²² thesprót város, azelőtt Ephyra volt a neve, a buthrótoni öböl fölött pedig Phoiniké. Kikhyros közelében nem messze a tengertől van Bukhetion, a kassópaiosok városkája, a belföldön pedig Elatria, Pandosia és Batiai; ezeknek a területe az öböl¹¹³ig nyúlik. Glykys kikötője után mindjárt két másik kikötő következik, a közelebbi és a kisebb Komaros¹²³, amely az Ambrakiai-öböllel s az Augustus Caesar által alapított Nikopolisszal 60 stadion hosszúságú földszorost alkot; a távolabbi és nagyobb és jobb közelebb van az öböl bejáratához, Nikopolistól mintegy 12 stadionnyira.

6. Ezután az Ambrakiai-öböl bejárata következik; ennek a kikötőnek a bejárata valamivel nagyobb 4 stadionnál, a kerülete 300 stadion, mindenütt jó C 325 kikötői vannak. Ha befelé hajózunk, jobb felől a hellén akarnánok laknak. Itt a torkolat közelében van az aktioni Apollón temploma, egy domb, rajta a templom, alatta pedig síkság egy szent ligettel és hajógyárral; itt ajánlott föl Caesar 10 hajót, mint hadizsákmányt egyvezőstől a tízevezősig, állítólag azonban egy tűzvészben elégték a hajókészítő telepek is, meg a hajók is. Bal felől van Nikopolis és az épeiróta kassópaiosok az Ambrakia¹²⁴ melletti szögletig. Ez valamivel a szöglet fölött van, Kypselos fia, Gorgos alapította. Mellette folyik el az Aratthos folyó¹²⁵, amelyen néhány stadionnyira föl lehet hajózni a tengerből, Paróraiából, a Tymphé hegyről ered. Azelőtt ez a város rendkívüli jómódban volt (ezért kapta az öböl is tőle a nevét), de a legjobban Pyrrhos virágoztatta föl, amennyiben királyi székhelyévé tette,

később azonban a makedonok és a rómaiak engedetlenségük miatt mind ezt, mind a többi várost a folytonos háborúkkal annyira legyengítették, hogy Augustus látva, hogy a városok teljesen elnéptelenedtek, egy helyre telepítette le őket ennél az öbölnél s arról a győzelemtől nevezte el, amelyet a tengeren az öböl torkolata előtt aratott Antoniuson és Kleopatrán, az egyiptomi királynőn, aki szintén részt vett az ütközetben. Nikopolis tehát népes város és napról napra gyarapodik, mert sok földje van, a győzelmi zsákmányok pedig nagyon emelték a díszét, így pl. az elővárosban gymnasionnal és stadionnal ellátott szent ligetben az ötévenként tartandó versenyekre alapított szentély, valamint Apollónnak a szent liget fölött emelkedő szent dombja. Ez az olympiai verseny, az Aktia, az aktioni Apollónnak van szentelve, a felügyeletet a lakedaimonok gyakorolják. A többi telep Nikopolis mellékvárosa. A környékbeliek azelőtt is megtartották az aktioni versenyt az isten tiszteletére, mint a győzelmi koszorúért való versenyt, Caesar azonban most tekintélyesebbé tette.

7. Ambrakia után az amphilokhosi Argos¹²⁶ következik, Alkmaiónnak és gyermekeinek az alapítása. Ephoros előadása szerint Alkmaión az epigonok thébai hadjárata után Diomédés fölhívására azzal együtt bevonult Aitóliába s meghódította ezt is, meg Akarnaniát is; mikor azonban Agamemnón fölszólította őket a trójai háborúban való részvételre, Diomédés elment, Alkmaion azonban Akarnaniában maradt, s megalapította Argost, melyet testvére nevéről Amphilokhikonnak nevezett, az országon keresztül az öbölbe tartó folyót meg az Argos vidéki folyóról Inakhosnak. Thukydides azonban azt állítja, hogy Amphilokhos Trójából való visszatérése után, minthogy nem volt megelégedve az argosi állapotokkal, ment Akarnaniába, s miután átvette testvére uralmát, alapította meg a saját nevéről elnevezett várost.

8. Épeiróták az amphilokhosiak is, meg a többiek is, akik fölöttük az illyr hegyek szomszédságában azon a zord vidéken élnek, mint a molossosok, az athamánok, az aithixek, a tymphaiosok, az oresták, a paróraisok és az atintánok, egy részük közelebb a makedonokhoz, más részük az Ion-öbölhöz. Orestiaszt állítólag egykor az anyja megölése miatt menekülő Orestés vette birtokába, s miután várost alapított s azt Argos Orestikonnak nevezte el, elhagyta a maga nevéről elnevezett vidéket. Ezekkel össze vannak keveredve a hegységnek a déli részén és az Ion-öböl fölött lakó illyr törzsek; mert ott laknak Epidamnoson és Apollónián túl a Kerauniáig a byllionok, a taulantiosok, a parthinosok és a brýgosok. Valahol közelben vannak a damastioni ezüstbányák, amelyek körül a dyesták és az enkheleiosok, akiket sesaréthiosoknak is neveznek, vetették meg a lábukat. Mellettük vannak a lynkésták, meg Deuriopos, a három városú Pelagonia, az eordosok, Elimeia és Eratyra. Azelőtt mindezeknek megvolt a saját uralkodójuk, így az

enkheleiosokon Kadmos és Harmonia leszármazottai uralkodtak, s emlékeiket ott még ma is mutogatják. Ezeken tehát nem bennszülött fejedelmek uralkodtak; a lynkésták a Bakkhiadák nemzettségéből származó Arrhabaios alatt állottak; ennek az unokája volt Eurydiké, Philipposnak, Amyntas fiának az anyja, Sirrha pedig a leánya. Az épeiróták közül a molossosok Akhilleus fiának, Pyrrhos Neoptolemosnak és thessaliali leszármazottainak a hatalma alatt állottak; a többieken bennszülött fejedelmek uralkodtak. Azután, minthogy egyik a másikat mindig le akarta igazni, makedon uralom alá került az egész, az Ion-öböl fölött lakó néhány törzs kivételével. Lynkos, Pelagonia, Orestias és Elimeia vidékét Felső-Makedoniának is nevezték, később némelyek Szabad-Makedoniának. Egyesek az egészen Korkyraig terjedő területet mind Makedoniának nevezik, abból indulva ki, hogy hasonlóság mutatkozik hajviseletükben, beszédmódjukban, ruházatukban és más egyebekben; némelyek két nyelvűek. A makedón uralom felbomlása után a rómaiak hatalma alá kerültek. Ezeken a néptörzseken visz keresztül az Epidamnosból és Apollóniából kiinduló Via Egnatia. A kandaviai út mentén vannak a lykhnidos¹²⁷ tavak, amelyekben bőségesen vannak beszásra alkalmas halak, továbbá néhány folyó, amelyek részint az Ion-öbölbe, részint dél felé folynak, mint az Inakhos, Aratthos, Akhelóos¹²⁸ és az Euénos, amelynek azelőtt Lykormas volt a neve. Ezek közül az Aratthos az Ambrakiai-öbölbe ömlik, az Inakhos az Akhelóosba, maga az Akhelóos Akarnanián keresztül, az Euénos meg Aitólián keresztül a tengerbe, az Eri-gón pedig, miután sok vizet vesz föl az illyr hegyekből s a lykéstosok, brýgosok, deurioposok és pelagonok vidékéről, az Axiosba ömlik.

9. Ezeknél a törzseknél azelőtt városok is voltak. Pelagoniát három városúnak nevezték, ezek közül az egyik Azóros volt; a deurioposok városai mind az Eri-gónnál voltak, így Bryanion, Alalkomenai és Stybara; Kydrai a brýgosok, Aiginion a tymphaiosok városa, az utóbbi határos Aithikiával és Trikkával¹²⁹. Makedonia és Thessalia közelében a Poios és Pindos hegy környékén vannak az aithixek és a Péneios forrásai, mely utóbbiakért állandó a viszálykodás a tymphaiosok és a Pindos alatti thessalok között. Az Ion folyó mellett van Oxyneia városa, a három városú Azórostól 120 stadionnyira; közelében van Alalkomenai, Aiginion, Európos s az Ion és a Péneios összefolyása. Akkoriban, mint már említettük, ámbár az egész Épeiros és Illyris terméketlen és hegyes vidék volt, a Tomaros, Polyanos s még sok egyéb hegy vidéke, mégis nagyon népes volt, most azonban nagy része pusztaság, a lakott területeken is csak faluk és romok vannak.

10. A dódónai jósda is majdnem elpusztult, mint egyebek. Ez Ephoros szerint pelaszg alapítás. A pelaszgok voltak állítólag a legrégebbek azok közt, akik Hellas vidékén uralkodtak. A költő is ezt mondja

Dódóné ura Zeus, te Pelasgos. . .

(Il. XVI. 233.) D.

Hésiodos pedig a következőt:

Ment Dódónába a tölgyhöz, székhelye volt a pelasgnak.

(Frag. 212. Rzach)

A pelasgokról már megemlékeztünk Tyrhénia leírásánál, hogy azonban C 328 a dódónai szentély körül lakó népek barbárok voltak, azt Homéros is határozottan megállapítja az életmódjukból, mikor azt mondja róluk, hogy a lábukat nem mossák és a földön fekszenek; hogy őket hellosoknak mondjuk-e, mint Pindaros teszi, vagy sellosoknak, mint némelyek szerint Homérosnál olvasható, a bizonytalan írás miatt nem lehet határozottan megállapítani. Philokhoros állítása szerint Dódóna környékének, éppúgy mint Euboíának Hellopia volt a neve; Hésiodos szintén ezt mondja:

„Ott van Hellopié, gazdag szántója, mezője,
S ennek a legszélén épült egykor Dódóné fel.”

(Frag. 134. Rzach)

Apollodóros szerint az a vélemény tartja magát, hogy a szentély körül elterülő mocsaraktól kapta ezt a nevet; megjegyzi azonban, hogy a költő nem hellosoknak, hanem sellosoknak nevezi a szentély körül lakókat, s hozzáteszi, hogy ő említ egy Selléis nevű folyót is. Ezt említi akkor, mikor így szól:

Apja, hozott Ephyrából, a Selléis vize mellől.

(Il. XV. 531.) D.

A sképsisi szerint itt nem a thesprótiái Ephyráról, hanem az élisiről van szó, ott van ugyanis Selléis folyó, de nincs sem a thesprótoknál, sem a molossoknál. A tölgyfáról, a galambokról és más hasonlókról szóló regék, éppúgy mint a Delphoival kapcsolatosak, részint inkább csak költői feldolgozás tárgyai, részint azonban hozzá tartoznak mostani körútunkhoz is.

11. Dódóna és a Tomaros vagy Tmaros hegy (mindkétféleképpen mondják), amely alatt a szentély fekszik, hajdan a thesprótok birtokában volt; a tragikusok is, meg Pindaros is thesprótiainak mondják Dódónát, később azonban a molossosok birtokába került. Zeusnak a költő által említett jóspapjait, akikről azt mondja, hogy nem mossák a lábukat és a földön

fekszenek, szerinte a Tomaros hegyről tomurosoknak nevezték; így írják ezt némelyek az Odysseiában is abban a részben, ahol Amphinomos azt tanácsolja a kérőknek, hogy addig ne támadják meg Télemakhoszt, míg meg nem kérdezik Zeust

Hogyha helyeslik a tomurosok, jóspapjai Zeusnak,
Majd magam is megölöm s buzdítom a többieket mind,
Ám ha nem engedi az isten, hát hagyjuk a dolgot.

(Od. XVI. 403.)

Helyesebb a τόμευροι mint a θέμισται írása; a költőnél ugyanis a θέμισται soha sem jelzi a jóslatokat, hanem az akaratnyilvánításokat, az államkormányzás elveit és a törvényhozást; rövidítve nevezték ezeket tomurosoknak, C 329 azaz a Tomaros őreinek. Újabban tehát tomurosoknak mondják őket; Homérosnál azonban a θέμισται és βουλαί kifejezéseket egyszerűbb és nem sajátos értelemben a jósdá parancsaira és tanácsaira, valamint törvényeire kell érteni; ez következik ebből is:

Tölgy susogásából meghallani Zeus akaratját. . .

(Od. XIV. 328.) D.

12. Kezdetben a jósök férfiak voltak, s talán a költő is erre utal; hypophétéseknak mondja őket, s bizonyára a prophétések is ezek közé számítanak, később azonban, miután Dióné tisztelete is helyet kapott Zeusszal együtt egy templomban, már három idős nő¹³⁰ szerepel. Suidas szerint, aki mesészerű beszédekkel akar a thessaloknak hízelegni, a szentélyt a Skotussa körüli Pelasgiából (Skotussa a thessalíai Pelasgiótisban van) helyezték át, s a legtöbb nő el is kísérte s a mostani jósnők ezeknek a leszármazottjai. Ezért nevezték pelasg Zeusnak. Kineas azonban még mesészerűbb dolgokat ad elő. . .

TÖREDÉKEK A VII. KÖNYVBŐL

1. Kineas szerint Thessáliában van egy város és egy bükkfa és Zeus jósdáját átvitték Épeirosba. (Stephanus Byzantinus s. v. Δωδώνη.)

1a. Azelőtt a jósdá Pelasgiótis Skotussa nevű városa környékén volt, miután azonban valakik a fát elégették, Apollón jóslatára áthelyezték Dódónába. A jóslás nem szavakkal, hanem bizonyos jelekkel történt, mint a líyai Ammón jósdánál. Talán a három galamb valami különös módon röpködött

és az ezt figyelő papnők ebből jóstoltak. Azt is mondják, hogy a molossosok és thesprótok nyelvén az idős nők neve *peliai*, az idős férfiaké pedig *pelioi*; az is lehetséges, hogy a sokat emlegetett galambok nem madarak voltak, hanem a templomi szolgálatot végző idős nők. (*Epítome edita.*)

2. A thesprótoknál és a molossosoknál az idős nők neve *peliai*, az idős férfiaké *pelioi*, éppúgy mint a makedonoknál; peligonoknak nevezik tehát ezek a tiszteletben álló személyeket, mint ahogy a lakónoknál és a massaliótáknál azokat *gerontésnek* nevezik. Ebből keletkezett állítólag a dódónai tölgyfa galambjainak a regéje. (*Epítome Vaticana.*)

3. Annak a közmondásnak: „dódónai rézedény” eredete a következő: volt a templomban egy rézedény s rajta egy rézostort tartó emberi alak; a korkyraiak fogadalmi ajándéka. Az ostor háromszoros fonású és láncszerű volt, s kockák lógtak le róla, amelyek, mihelyt a szél megmozgatta őket, a rézedényt ütögetve messze hallható hangot adtak, úgyhogy, ha valaki meg akarta mérni az időt a hang kezdetétől bevégeztéig, 400-ig is számolhatott. Innen keletkezett az a közmondás is: „korkyrai ostor”. (*Epít. ed.*)

4. Paionia ezektől a törzsektől keletre van; a thrák hegyektől nyugatra, a makedonoktól pedig északra s Gortynion¹ és Stoboi városán vezetnek keresztül az utak...; ezeken folyik keresztül az Axios s Makedoniát Paionia felől nehezen megközelíthetővé teszi, a Tempé-völgyön keresztül folyó Péneios pedig Hellas felől védi; határos az autariatákkal, a dardanosokkal és az ardiaiosokkal, azoktól délre Paionia egészen a Strymónig terjed. (*Epít. Vat.*)

5. A Haliakmón² a Thermaios-öbölbe ömlik. (*Epít. Vat.*)

6. Orestis nagy kiterjedésű, s nagy hegység vonul rajta végig, amely az aitóliai Koraxig és a Parnassosig nyúlik. Körülötte laknak maguk az oresták, meg a tymphaiosok s az Isthmoson kívül a Parnassos, az Oita és a Pindos környékén élő hellének. Ennek a hegységnek közös neve Boion; részenként azonban sok neve van. Legmagasabb csúcsairól állítólag mind az Aigaiosi-, mind az Ambrakiai- és az Ion-öböl is látható, véleményem szerint azonban ez túlzás. Az Ambrakiai-öböl körül elterülő Pteleon is elég magas, s az egyik oldalon Korkyraiáig, a másikon pedig a leukasi tengerig nyúlik. (*Epít. Vat.*)

7. Közmondásosan nevetség tárgya a sok háború következtében lecsúszott Korkyra. (*Epít. Vat.*)

8. Korkyra hajdan gazdag volt, s igen nagy tengeri hatalommal rendelkezett, de bizonyos háborúk és a tyrannosok tönkretették. Később sem volt jó híre, mikor már a rómaiak főlzabadították, sőt ez a gúnyos közmondás terjedt el róla: Szabad vagy Korkyra, rakj oda, ahova akarsz. (*Epít. ed.*)

9. Hátra van még Európából Makedonia és Thrákiának ezzel összefüggő része Byzantionig, továbbá Hellas a mellette levő szigetekkel. Makedonia is Hellashoz tartozik, most azonban, minthogy a vidékek természetét és alakját tartjuk szem előtt, elhatároztuk, hogy elválasztjuk Hellas többi részétől s a vele határos s egészen az Euxeinos torkolatáig és a Propontisig terjedő Thrákiával kapcsoljuk össze. Nem sokkal azután megemlékezik (Strabón) Kypseláról és a Hebros folyóról. Leír egy paralelogramma alakú területet is, amelyben benne van az egész Makedonia. (*Epít. Vat.*)

10. Makedoniát nyugaton az adriai tengerpart határolja, keleten pedig a Hebros folyó torkolatán és Kypsela városán keresztül haladó délkör, amely párhuzamos az előbbi vonallal, északon meg a Bertiskos, Skardos, Orbélos, Rhodopé és Haimos hegyeken át képzeletben húzott egyenes vonal; ezek a hegyek ugyanis az Adriai-tengertől kiindulva egyenes vonalban húzódnak az Euxeinosig, s dél felé nagy félszigetet alkotnak, amely magában foglalja Thrákiát, Makedoniát, Épeirost és Akhaiát; dél felől a Via Egnatia határolja, amely Dyrrhakhion városából kiindulva kelet felé Thessalonikéig megy, Makedoniánál ez az alakja a paralelogrammához áll legközelebb. (*Epít. ed.*)

11. A mostani Makedonia neve azelőtt Émathia volt. Ezt a nevet egy Makedón nevű régi hadvezértől kapta. Volt egy Émathia nevű város is a tenger mellett. Ezt a területet épeiróta és illyr törzsek vették birtokukba, legnagyobb részét azonban a bottiaiosok és a thrákok; az előbbieket, mint mondják, krétai származásúak, s onnan is jöttek Bottón vezetése alatt; a thrákok közül a pierék Pieriában és az Olympos környékén telepedtek meg, a paionok az Axios folyó környékén és az arról elnevezett Amphaxitisben, az édonosok és a bisalták a többi részen a Strymónig; ezek közül a bisalták ugyanazt a nevet viselték, az édonosok egy részét azonban mygdonoknak, más részét édonosoknak, más részüket meg sithónoknak nevezték. Mindezek urai azonban az ún. argeadok és az euboiai khalkisiak voltak. Az euboiai khalkisiak is eljöttek a sithónok földjére s azon kb. 30 várost alapítottak, mikor azonban később ezekből kiűzték őket, legnagyobb részük egy városban, Olynthosban tömörült; ezeket thrák khalkisiaknak nevezték. (*Epít. Vat.*)

11a. Botteia népéről a X. könyvben lesz szó, mint Strabón a VII. könyvben említi. Nevét a krétai Bottónról kapta. (*Etymologicum Magnum* p. 206,6.)

12. A Péneios elválasztja az alsó és a tengermenti Makedoniát Thessaliától és Magnésiatól, a Haliakmón pedig a felsőt, azután a Haliakmón, az Axios és a többi folyó az épeirótákat és a paionokat. (*Epít. Vat.*)

13. A makedon tengerpart egyik része a Thermaios-öböl zugaitól és

Thessalonikétől dél felé Sunionig terjed, másik része pedig kelet felé a thrák félszigetig és szöget alkot az említett zuggal. Minthogy Makedonia mindkét irányban kinyúlik, az előbb említettel kell kezdenünk. A Sunion körüli első rész fölött fekszik ugyanis Attika Megarisszal együtt a Krisai-öböl; azután következik a boiótiai tengerpart Euboiá mentén; ezen túl fekszik Boiótia többi része nyugat felé párhuzamosan Attikával. Azt is mondja (Strabón), hogy a Via Egnatia az Ión-öböltől indul ki s Thessalonikénél végződik. (*Epit. Vat.*)

14. A földnyelvek közül, mondja (Strabón) először azokat fogjuk meghatározni, amelyeken a Péneios és a Haliakmón környékén a tenger mentén laknak. A Péneios a Pindos hegyről folyik Thessalis közepén keresztül kelet felé. Miután keresztül folyik a lapithák és a perrhaibosok egynéhány városán, a Tempé-völgyet érinti, miközben több folyót vesz föl, köztük az Európost is, amelyet a költő Titarésiosnak³ nevez, minthogy a forrásai az Olymposzal összefüggő Titarion hegyről erednek; itt kezdődik Makedonia elhatárolása Thessaliától. A Tempé-völgy ugyanis keskeny szoros az Olympos és az Ossa között. Ettől a szorostól mintegy 40 stadionnyira folyik a Péneios, miközben bal oldalán van az Olympos, Makedonia legmagasabb hegye (jobb oldalán pedig az Ossa), közel a folyó torkolatához. A Péneios torkolatánál jobb felől fekszik Gyrtón, egy perrhaibosi és magnésiai város, ott uralkodott Peirithus és Ixión. Gyrtóntól mintegy 100 stadionnyira van Krannón, s azt mondják, hogy mikor a költő ezt mondja: „a két thrákiai”⁴ stb., akkor ephyrosoknak a krannóniakat, phlegyseknek pedig a gyrtóniakat mondja; a másik oldalon van Pieria. (*Epit. Vat.*)

15. A Péneios folyó, mely keresztül folyik a Tempén s a Pindos hegyről ered, s keresztül megy Thessalia közepén s a lapithákon és a perrhaibosokon, s fölveszi az Európos folyót, amelyet Homéros Titarésiosnak nevezett, északi partjával Makedoniát, déli partjával Thessaliát határolja. Az Európos folyó forrásai az Olymposzal összefüggő Titarion hegyről erednek. Az Olympos Makedoniához tartozik, az Ossa és a Pelion Thessaliához. (*Epit. ed.*)

16. Az Olympos lábánál a Péneios folyó mellett van Gyrtón perrhaibos és magnésiai város, ott uralkodott Peirithus és Ixión. Gyrtón városától 100 stadionnyira van Krannón, s szerinte amikor a költő azt mondja: „a két thrákiai” stb. ephyrosoknak a krannóniakat, phlegyseknek pedig a gyrtóniakat nevezi. (*Epit. ed.*)

16a. Gyrtóntól Krannón 100 stadionnyira van, mint Strabón mondja. (*Stephanus s. v. Κραννών.*)

16b. Homolion Makedonia és Magnésia városa. Strabón VII. (*Stephanus s. v. Ὁμώλιον* cf. Strabón IX. C. 443.)

17. Dion városa az Olympos lábainál nem a Thermaios-öböl partján fekszik, hanem attól mintegy 7 stadionnyira. Dion város közelében van Pimpleia falva, ott élt Orpheus. (*Epit. ed.*)

18. Az Olympos alatt van Dion városa, közelében van Pimpleia falva; itt élt szerinte a kikon Orpheus, egy varázsló, aki eleinte a zene és a jóslás gyakorlásával, titokzatos vallási szertartásokba való beavatással gyűjtött pénzt, azután pedig már nagyobb dolgokra törekedett, sok hívet és nagy hatalmat szerzett magának; egy részük önkéntesen ragaszkodott hozzá, más részük azonban gyanús szemmel nézte a csalárdságot és erőszakoskodást, föllázadt ellene és megölte. Itt a közelben van Leibéthra is. (*Epit. Vat.*)

19. Hajdan a jósek a zenét is gyakorolták. (*Epit. ed.*)

20. Dion után következik a Haliakmón torkolata; azután Pydna, Methóné, Alóros s az Erigón és a Ludias folyó, az előbbi a triklarok vidékéről folyik Orestaion és Pelagonián keresztül, a várost bal felől hagyja, s az Axiosba ömlik; a Ludiason föl lehet hajózni Pellába 120 stadionnyira. A középen fekvő Methóné Pydnától mintegy 40 stadionnyira van, Alórostól pedig 70-re. Alóros a Thermaios-öböl legbelsőbb csücskében fekszik; Thessalonikének nevezik a tekintélye miatt. Alórost bottaisinak, Pydnát pieriainak tartják. Pella Alsó-Makedoniában van, ahol a bottiaiak laknak; itt volt hajdan Makedonia kincstára; e várost Philippos tette kicsiből nagygyá, mert ő ott nevelkedett. Van egy vára a Ludias nevű tó partján. Ebből indul ki a Ludias folyó, azt meg az Axios egyik ága tölti meg. Az Axios torkolata Khalastra és Thermé között van. Ennél a folyónál van egy megerősített helység, amelynek a neve Abydón, Homéros azonban Amydónnak nevezi és azt mondja, hogy a paionok, mint segítők, innen vonultak Trójába:

Távoleső Amydónból, hol folyik Axios árja.

(II. II. 849.)

Az argeadák azonban elpusztították. (*Epit. Vat.*)

21. Az Axios zavaros vízű; Homéros szerint azonban az Axios vize nagyon szép⁵, talán az Aia nevű forrása miatt, amely a legtisztább vizet adja a folyóba, s így azt bizonyítja, hogy a költőnél a most elfogadott olvasási mód hamis. Az Axios után 20 stadionnyira az Ekhedóros következik; azután további 40 stadionra Thessalonikeia, Kassandros alapítása jön és a Via Egnatia. A várost feleségéről, Thessalonikéről nevezte el, aki Amyntas fiának, Philipposnak a leánya volt; miután részint Krusisban, részint a Thermaios-öbölben mintegy 26 kis várost elpusztított, lakosaikat egy helyre telepítette; ez a mostani Makedoniának a fővárosa. Az összetelepített váro-

sok közt volt: Apollónia, Khalastra, Therma, Garéskos, Aineia és Kissos; ez a Kissos is föltételezhetően összefügg a Kissésszel, amelyről a költő így emlékezik meg:

azt Kissés nevelé. . .

(II. XI. 223.)

ti. Iphidamast. (*Epit. Vat.*)

22. Dion városa után jön a Haliakmón folyó, amely a Thermaios-öbölbe ömlik; innen kezdve az öbölnek észak felé húzódó parti részét az Axios folyóig Pieriának nevezik. Itt van Pydna városa, amelynek most Kitron a neve, azután Methóné és Alóros következik, majd az Erigón és Ludias folyó; a Ludiason 120 stadionnyira föl lehet hajózni Pellába. Methóné Pydnától 40 stadionnyira fekszik, Alórostól pedig 70-re. Pydna pieriai város, Alóros azonban bottaisi. A Pydna előtti síkságon verték meg a rómaiak Perseust, s ezzel megsemmisítették a makedon királyságot. A Methóné előtti síkon meg a város ostroma alkalmával egy katapultával kilőtt nyíl Philippost, Amyntas fiát, a jobb szemén találta el. (*Epit. ed.*)

23. Pella azelőtt kicsiny volt, Philippos azonban naggyá tette, mert ott nevelkedett; egy tó van előtte, abból folyik ki a Ludias folyó; a tavat az Axios egyik ága tölti meg. Az Axios azután elválasztja egymástól Bottiaiat és Amphaxitist, s az Erigón folyó fölvétele után Khalastra és Therma között ömlik a tengerbe. Az Axios folyónál fekszik egy helység, amelyet Homéros Amydónnak nevez, s azt mondja róla, hogy a paionok, mint segítők, innen mentek Trójába:

Messzeeső Amydónból, hol folyik Axios árja.

(II. II. 849.)

Mínthogy azonban ott az Axios vize zavaros, az Amydónból eredő és ezzel egyesülő egyik forrás vize pedig nagyon is szép, ezért a következő sort:

Axiosé, melynek gyönyörű vize árad el Aián,

a következőképpen írják át:

Axiosé, beleömlik az Aia remek vize ebbe.

Mert nem az Axios nagyon szép vize ömlik a forrásba, hanem a forrásé az Axiosba. (*Epit. ed.*)

23a. Ebben a kifejezésben: ἐπικίδναται αἴη vagy αἴαν (mert kétféleképpen fordul elő), az αἴαν szón némelyek nem a földet értették, hanem egy forrást, amint ez világos abból, amit a geographus mond, mikor azt állítja hogy a homérosi Amydónt később Abydónnak nevezték, de elpusztult. Az Amydón közelében levő Aia nevű forrás gyönyörű tiszta vizet juttat az Axiosba, amely sok folyóval gyarapodva zavaros vízű lesz. Hamis tehát szerinte ez az írásmód: Ἄξιου κάλλιπτον ὕδωρ ἐπικίδναται αἴη minthogy világos, hogy nem az Axios vize ömlik a forrásba, hanem megfordítva; azután kissé nehézkes a geographusnak az az indokolása, hogy amennyiben úgy fogjuk föl a dolgot, hogy az αἴα = föld, akkor egyáltalában ki kellene küszöbölni a homérosi eposzból az ilyen olvasást. (*Eustathius ad II. II. 850.*)

24. Az Axios folyó után Thessaloniké városa következik, amelynek neve azelőtt Therma volt; Kassandros alapítása, aki feleségének – Amyntas fiának, Philipposnak a leánya – a nevével nevezte el. Odatelepítette a környéken levő kis városok lakosságát; mint Khalastra, Aineia, Kissos s még több más. Úgy fogható föl a dolog, hogy ebből a Kissosból származott a Homérosnál említett Iphidamas, akit azután nagyatyja, Kisseus (mint mondja) Thrákiában nevelt, amelynek most Makedonia a neve. (*Epit. ed.*)

25. Ott volt valahol a Bermion⁶ hegy is, amely azelőtt a brixek, egy thrák néptörzs, birtokában volt, azoknak egy része azonban átköltözött Ázsiába, s ott phryxeknek nevezték el őket. Thessaloniké után a Thermaios-öböl többi része következik Kanastraionig.⁷ Ez egy félszigetet alkotó hegyfok Magnétisszel szemben; a félsziget neve Palléné, van rajta egy 5 stadion hosszúságú átvágott földszoros; egy város is van rajta, amelynek azelőtt Potidaia volt a neve, a korinthisiak alapítása, később Kassandreia a neve Kassandros királyról, aki elpusztította, de azután helyreállította. Ennek a félszigetnek a partvonala 570 stadion. Még régebben állítólag itt éltek a gigasok és a vidéket Phlegrának nevezték; egyesek regéket költöttek róluk, mások azonban már valószínűbb előadásban barbár és istentelen népnek mondják e vidék lakosait, akiket Héraklés semmisített meg, amikor Trója elfoglalása után hazafelé hajózott. Állítólag itt vitték végbe a trójai nők a rombolást, azaz itt gyújtották föl a hajókat, hogy ne kelljen szolgál-
niok azok feleségeinek, akik őket elhurcolták. (*Epit. Vat.*)

26. Beroia városa a Bermion hegy lábánál fekszik. (*Epit. ed.*)

27. Palléné félszigetét azelőtt Phlegrának nevezték; ennek a földszorosán fekszik az egykori Potidaia, most Kassandreia, a mesebeli gigasok laktak rajta, istentelen és törvény nélküli nép, akiket Héraklés pusztított ki; négy város van rajta: Aphytis, Mendé, Skióné, Sané. (*Epit. ed.*)

28. Potidaiától Olynthos 70 stadionnyira van. (*Epit. Vat.*)

29. Olynthos kikötője Mékyperna a Torónaios-öbölben. (*Epit. ed.*)

30. Olynthos közelében van egy üreg, amelyet az ott tapasztaltak miatt Kantharólethrosnak (Rovarvesztő) neveznek; a környék mindennemű rovára elpusztul, amint ahhoz a helyhez ér. (*Epit. ed.*)

31. Kassandreia után a Torónaios-öböl további partvidéke következik Derrhisig; ez hegyfok Kanastraionnal szemben, s ez alkotja az öblöt. Kelet felől Athos hegyfoka van Derrhisszel szemben, közben pedig a Singosi-öböl, amely nevét az ott levő régen elpusztult Singos városától kapta. Utána Akanthos városa jön, amely az Athos földszorosán fekszik, az androsiak alapítása; az öblöt sokan Akanthosi-öbölnek is mondják. (*Epit. Vat.*)

32. Kanastronnal, Palléné hegyfokával szemben van Derrhis hegyfoka a Kóphos-kikötő közelében, s ezek határolják a Torónaios-öblöt. Tovább keletre fekszik Athos hegyfoka, amely a Singosi-öblöt határolja, úgyhogy az Aigaios-tenger öblei észak felé a következő sorrendben jönnek: a Malisi, a Pagasai, a Thermaios, a Torónaios, a Singosi és a Strymóni-öböl. A hegyfokok a következőképpen: A Malisi és a Pagasai-öböl között Poseidion, ehhez legközelebb észak felé a Sépias, azután a Pallénén Kanastron, majd Derrhis, azután az Athoson a Singosi-öböl partján a Nymphaion, a Strymóni-öböl partján pedig az Akrathós; közöttük van az Athos, melytől keletre fekszik Lémnos; észak felől pedig Neapolis⁸ határolja a Strymóni-öbölt. (*Epit. ed.*)

33. Akanthos városa a Singosi-öböl partján fekszik a Xerxés-csatorna közelében. Az Athoson 5 város van: Dion, Kleónas, Thyssos, Olophysis és Akrothóoi; ez utóbbi az Athos csúcsánál fekszik. Az Athos női mell alakú, nagyon hegyes és nagyon magas hegy; a csúcson lakók 3 órával előbb látják a napkeltét, mint a parti lakók. A félsziget partvonala Akanthos városától Stageirosig⁹, Aristotelés városáig 400 stadion; van egy Kapros nevű kikötője, s előtte egy hasonló nevű kis sziget. Azután a Strymón torkolata következik, majd Phagrés, Galépsos és Apollónia, mind város. Ezután a Nestos torkolata, amely Makedonia és Thrákia határvonala, már amint Philippos és fia Alexandros ezeket a maguk idejében elválasztották egymástól. A Strymóni-öböl körül még egyéb városok is vannak, mint: Myrkinos, Argilos, Drabéskos és Daton, amelynek kitűnő, termékeny földje van, azonkívül hajóépítő műhelyei és aranybányái; ezért közmondás lett: „A javak Datona” mint „A javak gombolyaga”. (*Epit. ed.*)

34. Nagyon sok aranybánya van Krénidesben, ahol most Philippoi¹⁰ városa fekszik, a Pangaios hegy közelében; magán a Pangaios hegyen is vannak arany- és ezüstbányák, valamint a Strymónon túl és innen levő területen Paioniáig, állítólag a szántóvetők a paion földön is találnak aranydarabkákat. (*Epit. ed.*)

35. Az Athos magas és női mell alakú hegy, úgyhogy a csúcson lakók nap-

keltekor már a mezei munkát végzik, ugyanakkor pedig a parti lakóknál még csak kezdődik a kakaskukorékolás. Ezen a partvidéken uralkodott a thrák Thamyris, aki éppen olyan foglalkozású volt, mint Orpheus. Itt mutogatják az Akanthos körüli csatornát, amelyet állítólag Xerxés ásatott az Athoson keresztül és a Strymóni-öbölből a földszoroson keresztül vezetette, s a tengervizet beengette a csatornába. A sképsisi Démétrios azonban azt hiszi, hogy ez a csatorna nem volt hajózható, 10 stadionig ugyanis a földje jó és ásható, és egy plethron szélességben ki is van ásva, azután azonban magas, kb. egy stadion hosszúságú sziklás fennsík következik, amelyet egészen a tengerig nem lehetett átvágni, de ha mégis eljutottak odáig, nem olyan mélységben, hogy hajózható tengeri út lett volna belőle. Alexarkhos, Antipatros fia¹¹, itt alapította a 30 stadion kerületű Uranopolis városát. Ezen a félszigeten lakott a lémnosi pelasgok egy része öt városba szétoszolva: Kleónai, Olophysis, Akrothóoi, Dion és Thyssos. Az Athos után a Strymón-öböl következik a Nestos folyóig, amely a Philippos és Alexandros-féle Makedoniát határolja. Egészen pontosan egy hegyfok alkotja az öblöt az Athosszal, s azon volt Apollónia városa. Az öbölben az első város az Akanthosiak kikötője után az elpusztult Stageira, szintén khalkidiké alapítás és Aristotelés szülőföldje; ennek kikötője Kapros s van ott egy hasonló nevű kis sziget, majd a Strymón következik, s azon 20 stadionnyi fölfelé hajózással Amphipolis. Ezen a helyen van egy athéni alapítás is, a neve Enneaodoi, azután jön Galépsos és Apollónia, de ezeket Philippos elpusztította. (*Epit. Vat.*)

36. Péneiostól Pydnaig, mint mondja (Strabón), 120 stadion a távolság. A Strymón partvidékén fekszik a datoniak Neapolisa és maga Daton, amelynek földje termékeny, van kikötője, vannak folyói, hajóműhelyei és jövedelmező aranybányái, ezért lett közmondás: „A javak Datona” valamint „A javak gombolyaga”. A Strymónon túli területen, a tengerparton és Daton környékén az odomantok, az édónok és a bisalták laknak, akik részint őslakók, részint Makedoniából költöztek át és Rhésos uralkodott rajtuk. Amphipolis fölött Hérakleia¹² városáig a bisalták laknak egy termékeny völgyben, amelyen a Strymón folyik keresztül, mely a Rhodopé körül lakó agrianosoknál ered. Mellettük van a makedoniai Parorbélia s ennek a belső részében az Eidomenénél kezdődő völgyben van Kallipolis, Orthopolis, Philippopolis és Garéskos¹³. A bisalták területén van még Bergé falva is, mintegy 200 stadionnyira Amphipolistól, amint a Strymón folyón fölfelé megyünk. Ha Hérakleiatól észak felé haladunk, ott van a hegyszoros, amelyen keresztül a Strymón folyik; jobb felől hagyva a folyót, bal felől van Paionia és a Dobéros környéke és a Rhodopé, és a Haimos hegy, jobb felől pedig a Haimos körüli vidék. A Strymónon belül mindjárt a folyónál

C 331 van Skotussa, a Bolbé-tónál¹⁴ pedig Arethusa. A tó körül lakókat legnagyobb részben mygdónoknak mondják. Nemcsak az Axios ered a paionoknál, hanem a Strymón is; az agrianosoktól indul ki, keresztül folyik a maidosokon és a sintosokon, s a bisalták és az odomantok között végződik. (*Epit. Vat.*)

37. A Strymón folyó a Rhodopé környékén lakó agrianosoknál ered. (*Epit. ed.*)

38. A paionokat némelyek a phryxek telepeseinek mondják, mások óslakóknak, s azt mondják, hogy Paionia Pelagoniáig és Pieriáig terjedt; Pelagoniát azelőtt Orestiának nevezték, Asteropaiost pedig, az Ilion ellen induló paioniai hadvezérek egyikét, nem alaptalanul mondják Pélegón fiának, magukat a paionokat meg pelagonoknak. (*Epit. Vat.*)

39. Mondják, hogy a Homérosnál említett Asteropaios, Pélegón fia, a makedoniai Paioniából való volt; azért mondják Pélegón fiának is, mert a paionokat pelagonoknak nevezték. (*Epit. ed.*)

40. Minthogy a thrákok paianismosát¹⁵ a hellének a paianokban előforduló kiáltás utánzásával titanismosnak mondják, a titánokat is pelagonoknak nevezték. (*Epit. ed.*)

41. Valószínű, hogy a paionok régen is, most is a mai Makedoniának nagy részét tartották birtokukban, úgyhogy Perinthost is ostromolták és Krésztónia, az egész Mygdonis s az agrianosok földje a Pangaiosig az ő hatalmuk alatt állott. A Strymón-öbölnek Galépsostól Nestosig terjedő partvidéke fölött fekszik Philippoi és környéke. Philippoit azelőtt Krénidesnek nevezték; kis helység, Brutus és Cassius veresége után¹⁶ azonban megnagyobbodott. (*Epit. Vat.*)

(42. Forbíger a hiányzó 42. sz. pótlására fölveszi Stephanus Byzantinus egy helyét, amelyre Strabón is hivatkozik a VII. könyvben: Homolion Strabón VII. könyve szerint Makedonia és Magnésia egyik városa.)

43. A mai Philippoi város neve hajdan Krénides volt. (*Epit. ed.*)

44. Ez előtt a part előtt két sziget van: Lémnos és Thasos. A thasosi tengerszoros után Abdéra¹⁷ következik s az Abdéráról szóló regék. A thrák bistonok laktak ott s ezeken Diomédés uralkodott. A Nestos nem marad állandóan a medrében, hanem gyakran előnti a vidéket. Azután az öbölben fekvő Dikaia városa jön, s egy kikötő. Ezek fölött van a Bistonis-tó, amelynek kerülete mintegy 200 stadion. Azt mondják, hogy mivel ez a síkság teljesen völgyszerű s alacsonyabb a szintje, mint a tengeré, a lovasságban erős. Héraklés, mikor el akarta vinni Diomédés lovait, átvágta a partot és a tenger vizét ráeresztette a síkságra s így győzte le ellenfelét. Mutogatják ott Diomédés palotáját, amelyet erődítése miatt azon eset óta Kartera¹⁸ falvának neveznek. A befelé nyúló tó után következik Xantheia, Maróneia¹⁹

és Ismaros, a kikonok városai; most Ismara a neve Maróneia közelében. Közel van az Ismaris tó torkolata is; annak a kiáramlását... nevezik; ott vannak az ún. thasosi csúcsok is. Ezeken túl laknak a sapaiosok. (*Epit. Vat.*)

45. Topeira közel van Abdérához és Maróneiához. (*Epit. Vat.*)

46. Lémnos szigetén a thrák fajú sintosok laktak. Ezért nevezi őket Homéros sintosiaknak:

Ott rám törtek a sintosiak.

(II. I. 594.) (*Epit. ed.*)

47. A Nestos folyó után kelet felé Abdéra városa következik, amely nevét Abdérosról kapta, akit Diomédés lovai fölfaltak. Azután nem messzire van Dikaia városa, fölötte terül el a nagy Bistonis tó, majd Maróneia városa következik. (*Epit. ed.*)

48. Egész Thrákia 22 törzsből áll, s bár már nagyon kimerült, mégis 15 000 lovast és 200 000 gyalogost tud kiállítani. Maróneia után Orthagoreia városa következik és Serrion²⁰ környéke, ahol nehéz az elhajózás, majd Tempyra, a samothrákok városkája és egy másik erődítés (Kharakóma), előtte Samothraké szigete, ettől nem messzire Imbros, több mint kétszerannyira pedig Thasos. Az erődítés után Doriskos következik, ahol Xerxés megszámlálta hadseregét. Azután a Hebros jön, amelyen föl lehet hajózni Kypseláig 120 stadionnyira. Ezt Makedonia határának mondja (Strabón), amelyet a rómaiak elvettek Perseustól, majd Pseudophilippostól. Paulus²¹, Perseus legyőzője, miután az épeiróta törzseket egyesítette Makedoniával, az országot 4 részre osztotta, s az egyik részt Amphipolis, a másikat Thessaloniké, a harmadikat Pella, a negyediket pedig a pelagonok alá osztotta. A Hebros mentén laknak a korpilosok, még följebb a brenák, legtávolabb a bessosok; eddig lehet ugyanis fölhajózni. Mindezek a törzsek rabló életmódot folytatnak, különösen a bessosok, akik, mint (Strabón) mondja, szomszédok az odrysákkal és a sapaiosokkal. Az asták fővárosa Bizyé²² volt. Némelyek mindazokat a törzseket, amelyek a Hebróstól és Kypselától az odessosi partvidékig laknak, odrysáknak nevezik, s ezeknek a királyai voltak a következők: Amadokos, Kersobleptés, Bérísadés, Seuthés és Kotys. (*Epit. Vat.*)

49. A most Rhéginianak nevezett thrákiai folyónak Erigón volt a neve. (*Epit. ed.*)

50. Samothrakén lakott a két testvér Iasón és Dardanos. Miután Iasónt Démétér ellen elkövetett bűne miatt villám sújtotta, Dardanos eltávozott Samothrakéból, s az Ida alatt telepedett meg, városát Dardaniának nevezte,

s megtanította a trójaiakat a samothrakéi mysteriumokra; Samothraké neve azelőtt Samos volt. (*Epit. ed.*)

51. A Samothrakén tisztelt isteneket sokan a kabeirosokkal azonosították, bár azt sem tudják megmondani, hogy kik azok a kabeirosok, valamint a kyrbasok és a korybasok, továbbá a kurések és az idai daktylosok. (*Epit. Vat.*)

52. A Hebros kétágú torkolatánál fekszik Ainos városa, a Melas-öbölben, mitylénéiek és kyméiek alapítása, még régebben az alópekonnésosiaké. Azután a Sarpédón-hegyfok következik, majd az ún. thrák Kherrhonésos, amely a Propontist, a Melas-öböl és a Helléspontost alkotja. Délkelet felé ugyanis egy földnyelv nyúlik ki, amely Abydosnál és Séstosnál 7 stadion szélességű tengerszorossal köti össze Európát Ázsiával; bal oldalán van a Propontis, jobb oldalán pedig Melas-öböl, amely nevét a beleömlő Melas folyótól kapta, mint Hérodotos és Eudoxos mondja. Strabón szerint Hérodotos azt mondotta, hogy ez a folyó nem volt elegendő Xerxés seregének. Az említett földnyelvet egy 40 stadion szélességű földszoros zárja le. A földszoros közepén fekszik Lysimakheia városa, amely nevét az alapító királytól kapta. A Melas-öböl egyik oldalán fekszik a legnagyobb kherrhonésosi város, Kardia, a milétosiai és klazomenaiiak alapítása, később az athénieké is; a propontisi oldalon van Paktyé. Kardia után Drabos és Limnai jön, majd Alópekonnésos, ott végződik a Melas-öböl. Azután jön Mazusia, a nagy hegyfok. Azután az öbölben Elaius, ahol a Prótesilaos szentély áll, s ahonnan Sigeion, a trójai hegyfok 40 stadionnyira van. Ez majdnem a legdélibb csücske a Kherrhonésosnak, Kardiától valamivel több mint 400 stadionnyira. Ha a földszoros másik részén hajózunk körül, az is csak kevéssel több ennél a távolságnál. (*Epit. Vat.*)

53. A thrák Kherrhonésos három tengert alkot: észak felől a Propontist, keleten a Helléspontost és délről a Melas-öböl, amelybe az öböllel azonos nevű Melas folyó is torkollik. (*Epit. ed.*)

54. A Kherrhonésos földszorosán 3 város fekszik: a Melas-öböl felé Kardia, a Propontis felé Paktyé, a belföld felé pedig Lysimakheia, a földszoros szélessége 40 stadion. (*Epit. ed.*)

55. Elaius város nevét hímneműnek használják; talán a Trapezus mintájára. (*Epit.*)

56. Az Elaius utáni hajóúton van mindjárt a Propontisba való bemenetel azon a szoroson keresztül, amelyet a Helléspontos kezdetének mondanak. Itt van a Kynos Sémia földnyelv, némelyek azonban Hekabéről nevezik, amint ugyanis megkerüljük a földnyelvet, ott mutogatják az ő sírját. Azután jön Madytos és a Séstias hegyfok – itt volt Xerxés hídjá – s utána Séstos. Elaiustól a hídig 170 stadion a távolság, Séstostól Aigospotamoiig 280

stadion, ez elpusztult kis város, ahol a perzsa háborúk idején állítólag kőeső esett²³. Majd Kallipolis²⁴ következik, ahonnan az ázsiai Lampsakosba a hajóút 40 stadion, azután Krithóté, egy elpusztult kis város, utána Paktyé, majd a Hosszúfal, a Fehér-fok, a Szent-hegy és Perinthos, a samosiak alapítása, utána Sélybria. Ezek fölött fekszik Silta és a Szent-hegy, amelyet az ott lakók vallásos tiszteletben részesítenek és olyan, mintha a környék fellegvára volna. Aszfaltot bocsát a tengerbe, mégpedig azon a részen, amelynél a Prokonnésos²⁵ legközelebb van a szárazföldhöz, azaz 120 stadionnyira; ez utóbbin gazdag és szorgalmas kezelésben álló fehér márványbánya van. Sélybria után az Athyras és a Bathynias folyó következik, majd Byzantion, s a vele szomszédos vidék a Kyanea szirtekig. (*Epit. Vat.*)

57. Perinthostól Byzantionig az út 630 stadion, a Hebróstól és Kypselától pedig Byzantionba a Kyanea szirtekig 3100 stadion, amint Artemidóros mondja; az egész útvonal az Ion-öbölben levő Apollóniától Byzantionig 7320 stadion, Polybios azonban ehhez még hozzáad 180-at, mert ő egy mér-földet 8 és $\frac{1}{3}$ stadionnak vesz. A sképsisi Démétrios a trójai hajójegyzékről szóló művében²⁶ Perinthostól Byzantionig 600 stadionnak mondja a távolságot, s ugyanannyinak Parionig. A Propontis hosszúsága szerinte 1400 stadion, szélessége pedig 500 stadion. A Helléspontost a legszűkebb részén 7 stadion szélességűnek és 400 stadion hosszúságúnak mondja. (*Epit. Vat.*)

58. A Helléspontos tekintetében nem mindenkinek egyező a felfogása, hanem többféle vélemény van róla. Némelyek ugyanis az egész Propontist Helléspontosnak nevezik, mások viszont csak a Propontisnak Perinthoson inneni részét; ismét mások hozzáveszik még az Aigaios-tenger és a Melas-öböl felé eső nyílt tenger egy részét, s ezt az egyik így, a másik úgy vágja le. Egyesek hozzáveszik a tengert Sigeiontól Lampsakosig és Kyzikosig vagy Parionig vagy Priaponig, de van olyan is, aki a lesbosi Sigriontól számítja. Sőt némelyek nem átallják a Myrtói-tengerig az egészet Helléspontosnak nevezni, ámbár, mint Pindaros mondja hymnosaiban, amikor Héraklés társai Hellé szűzi szorosán áthajózva elérték a Myrtói-tengert, visszatértek Kósba, mert a zephyros szembefűjt. Így van olyan fölfogás is, hogy az egész Aigaios-tengert a Thermaios-öbölíg és a thessaliai és makedoniai tengerig Helléspontosnak kellene nevezni, s mint bizonyítékra, Homérosra hivatkoznak, ő ugyanis azt mondja:

Meglátod kora reggel, hogyha törődsz ilyenekkel,
Haldús Helléspontoson úszni a karcsu hajókat.

(II. IX. 359.)

Az eposz következő sorai is ezt bizonyítják:

Imbrasidas hős, Ainosból jött ő ide egykor.

(II. IV. 520.)

Ez vezette azokat a thrákokat,

Bőszen hullámozó Hellésontos kiket elzár. . .

(II. II. 845.)

Az ezekkel szomszédos népeket már a Hellésontoson kívül lakóknak mondja. Ainos ugyanis a régen Apsynthisnek, most Korpilikének nevezett területen fekszik, s mellette mindjárt a kikonok földje következik nyugat felé. (*Epit. Vat.*)

58a. A tetrakhóritákat, a bessosokat, mint Strabón mondja a VII. könyvben, tetrakómosoknak is nevezik (*Stephanus* s. v. Τετραχωρίται).

58b. Azt mondja (Strabón) a VII. könyvben, hogy ő tudta azt, hogy Poseidónios, a stoikus bölcselő. . . találkozott Scipióval, Karthagó elfoglalójával. (*Athenaeus* 14 p. 657 f.)

NYOLCADIK KÖNYV

I.

1. Miután Európa nyugati részeiről kiindulva, már amelyeket a külső és C 332 a belső tenger körülvesz, bejártuk a rajta levő barbár népeket mind a Tanais folyóig s meg Hellasnak is egy kis részét, most a hellén föld leírásának többi részét fogjuk adni, amint azt először Homéros, majd később még többen is letárgyalták, egyrészt úgy, hogy külön munkában foglalkoztak a kikötőkkel vagy körülhajózásokkal vagy körutazásokkal vagy egyéb ilyennel, s ezekbe Hellas leírását is belefoglalták, másrészt úgy, hogy a történelem általános keretében, de mégis külön fejezetben foglalkoztak a szárazföld helyrajzával, mint ahogyan Ephoros és Polybios tette; némelyek meg fizikai és matematikai munkájukba vettek be egyes ilyennemű témákat, mint Poseidónios és Hipparkhos. A többiek följegyzései könnyen elbírálhatók, Homérosnál azonban már alaposabb bírálatra van szükség, mert ő mint költő beszél, és nem a mostani, hanem a régi állapotokat mutatja be, azokat pedig az idő már sok tekintetben megváltoztatta. Amennyire tehát lehetséges, ott kell hozzáfognunk, ahol abbahagytuk; előadásunk nyugaton és északon az épeiróta és az illyr népeknél végződött, keleten pedig a makedonoknál Byzantionig. Az épeiróták és az illyrek után a hellének közül az akarnánok, az aitólosok és az ozoli lokrosok következnek, majd a phóki-siak és a boiótiaiak; ezekkel szemben a másik tengerparton van a Peloponnésos, amely közrefogja a közöttük levő Korinthosi-öblöt, megadja annak az alakját, attól viszont ez kapja meg az alakját; Makedonia után thessalok C 333 következnek a malisi és a többi néptörzsig, akár az Isthmoson kívül, akár azon belül laknak.

2. Sok néptörzs van, de csak annyi a fontos, amennyi nyelvjárásról tudunk. Ezek közül, amennyiben négyet veszünk föl, az iónt azonosnak tartjuk a régi attikaival (az akkori attikaiakat ugyanis iónoknak nevezték, s az Ázsiába telepedett iónok is innen származtak, akik a mostani ún. ión nyelvet beszélnek), a dórt pedig az aiolossal. Most is aiolosoknak nevezik az Isthmoson kívül lakókat mind, kivéve az athénieket, a megaraiakat és a Parnassos vidéki dórokat. A dórok, minthogy kevesen vannak s nagyon mostoha területen laknak, éppen elzárkózottságuk következtében elváltak az iónoktól és nyelvüket és egyéb szokásaikat, úgyhogy most nem látszanak ugyanazon

fajúaknak, bár előbb azok voltak. Ugyanez az athéniak esete is, akik, mivel földjük sovány és zord volt, mentesültek a támadásoktól, s Thukydides szerint éppen ezért őslakóknak tartották őket, mint akik mindig azon a földön éltek, akiket onnan senki sem zavart el, s akiknek a földjét senki sem kívánta meg. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy bár kevesen voltak, megtartották a maguk nyelvét és szokásait. Minthogy az Isthmoson kívüli részen aiolos néptömeg uralkodott, azelőtt a belül lakók is aiolosok voltak, azután azonban, amikor az attikai iónok hatalmukba kerítették az Aigialost,¹ a héraclidák pedig levezették a dórokat és megalapították Megarát és Peloponnésosnak még sok egyéb városát, összekeveredtek. Az iónokat azonban hamarosan kizavarták az aiolos törzshöz tartozó akhaiosok; Peloponnésosban tehát két népfaj maradt, az aiolos és a dór. Mindazok, akik kevésbé érintkeztek a dórokkal (ez volt az eset az arkadiaiaknál és az élisieknél, amennyiben az előbbieket teljesen hegyilakók voltak s nem estek bele a birtokszétosztásba, az utóbbiakat pedig szenteknek tartották, mint az olympiai Zeushoz tartozókat, s ezek maguk között hosszú ideig békében éltek, egyébként azonban az aiolos törzshöz tartoztak és a héraclidák visszatérése alkalmával befogadták az Oxylosszal együtt visszatérő sereget), az aiolos nyelvet beszélték, a többi pedig a kettőből kialakult kevert nyelvet használta, miközben némelyek jobban, mások kevésbé aiolizáltak; s még ma is majdnem minden városban másképpen beszélnek, úgy látszik azonban, C 334 hogy a dór uralom következtében valamennyien dörizálnak. Ennyi hellén néptörzs van tehát s nagy általánosságban így különülnek el. Kezdjük tehát ezeket külön-külön sorban egymásután a megfelelő módon tárgyalni.

3. Ephoros szerint Hellas a nyugati részen Akarnaniával kezdődik, mert ez érintkezik először az epeirosi törzsekkel. Amint azonban ő a tengerpartot véve zsinórmértékül innen veszi a kezdetet, bár egyébként a makedonok és thessalok földjét is vehette volna Hellas kezdetének, akkor úgy illik, hogy mi, akik az egyes vidékek természetes fekvését követjük, szintén a tenger szerint haladjunk. Ez a Sicíliai-tenger felől egyrészt a Korinthosi-öböl felé terjed, a másik részen pedig egy nagy félszigetet alkot, a Peloponnésost, amelyet egy keskeny földszoros zár le. Hellasnak tehát két nagy földterülete van: az Isthmoson belüli és az Isthmoson kívüli rész a Péneios torkolatáig; nagyobb és jelentékenyebb az Isthmoson belüli rész. A Peloponnésos majdnem az egész Hellas fellegvárának is mondható. Mert nem tekintve az ott lakó népek fényét és hatalmát, maga a vidékeknek a helyzete is szinte előírja számukra a vezérlő hatalmat, mert öblökkel, sok és nagyon kitűnő földnyelvvvel, nagy félszigetekkel változatosan alakult ki, s egyik a másikhoz közvetlenül csatlakozik. Az első félsziget a Peloponnésos, amelyet egy 40 stadion szélességű földszoros zár el. A második, amely ezt is körülveszi,

s amelynek a földszorosa a megarai Pagaitól Nisaiáig,² a megarai kikötőig 120 stadionnyi szélességben visz át egyik tengertől a másikig. A harmadik még ezt is körülveszi, és földszorosa a Krisai-öböltől a Thermopylaiig nyúlik, ha fölveszünk egy egyenes vonalat, amely befelé levágja az egész Boiótiát és ferdén szeli keresztül Phókist és az epiknémidiosokat; ez mintegy 508 stadionnyi hosszúságú. A negyediknek a földszorosa mintegy 800 stadionnyi s az Ambrakiai-öböltől az Oitán és Trakhinián keresztül a Malisi-öböl és Thermopylaiig nyúlik. Van még egy másik is, amely több mint 1000 stadion hosszúságú, s ugyancsak az Ambrakiai-öböltől Thessalián és Makedonián keresztül a Thermaios-zugig terjed. A félszigetek egymásutánjában is van bizonyos figyelemreméltó rendszer. A legkisebbel kell kezdenünk, mert az együtt a legjelentősebb is.

II.

1. Peloponnésos (egy) platanlevélhez hasonló, hosszúsága és szélessége C 335 majdnem egyenlő, mintegy 1400 stadion, nyugatról keletre Khelónatastól³ Olympián és Megalopolison keresztül az Isthmosig, délről északra a Maleai-hegyfoktól Arkadián keresztül Aigionig; kerülete 4000 stadion, ha az öblöket nem számítjuk, mint Polybios állítja, Artemidóros azonban hozzátesz még 400-at; ha az öblök kanyarulatait is számításba vesszük, több mint 5600 stadion. Azt már említettük, hogy az Isthmos szélessége 40 stadion, a vonatónál, ahol a hajókat az egyik tengerről a másikra át szokták vonatni.

2. Ennek a félszigetnek a nyugati részén az élisiek és a messéniek laknak, a Sicíliai-tenger partján; hozzáveszik azonban még a két oldalpart egy részét is, amennyiben Élis észak felé fordul, s a Korinthosi-öböl elejét is magában foglalja az Araxos-hegyfokig,⁴ amellyel szemben van Akarnania az előtte fekvő szigetekkel, mint Zakynthos, Kephallénia, Ithaké, és az Ekhinades, köztük Dulikhionnal. Messéniának nagyobb része nyitva van dél felé és a Libyai-tenger felé a Tainaron közelében fekvő Thyridesig. Élis után az akhaiosok törzse következik; észak felé néz és a Korinthosi-öböl mentén terül el és Sikyóniánál végződik. Azután Sikyón és Korinthos következik az Isthmosig. Messénia után Lakónikét és Argeiát találjuk, ez utóbbi szintén az Isthmosig terjed. A tengeröblök a következők:⁵ a Messéni- és a Lakóni-öböl, harmadik az Argolisi-öböl, negyedik a Hermionéi-öböl és a Saróni-öböl (némelyek Salamis-i-öbölnek nevezik); ezek közül némelyiket a Libyai-tenger, másokat pedig a Krétai- és a Myrtói-tenger tölt meg. A Saróni-öböl némelyek Saróni-szorosnak vagy tengernek nevezik. A kö-

zépen valamennyitől körülvéve fekszik Arkadia és mindegyik törzsnek szomszédja.

3. A Korinthosi-öböl az Euénos⁸ torkolatánál és az Araxosnál kezdődik (némelyek szerint azonban az Akarnania és Aitólia határát alkotó Akhelóos torkolatánál). Itt kezd ugyanis a mindkét oldali partvidék észrevehetően közeledni egymáshoz, ha pedig tovább megyünk, Rhionnál és Antirrhionnál⁷ majdnem teljesen összeérnek, amennyiben csak egy 5 stadion szélességű tengerszorost hagynak. Az akhaiai Rhion lapos földnyelv, amelynek C 336 befelé sarlóalakú behajlása van, s ezért Drepanonnak⁸ is nevezik, Patrai és Aigion között fekszik, s van rajta egy Poseidón-templom. Antirrhion, Aitólia és Lokris határvonalánál van, s molykriai Rhionnak is nevezik. Innen azután ismét mérsékelten távolodnak egymástól a partok mindkét oldalon és bemélyedve a Krisai-öbölbe ott be is végződnek, mert Boiótia és Megaris nyugati végei lezárják. A Korinthosi-öböl kerülete az Euénostól az Araxosig 2230 stadion, ha pedig az Akhelóostól számítjuk, mintegy 100 stadionnal több. Az Akhelóostól az Euénosig akarnanok laknak, azután közvetlenül az Antirrhionig az aitólosok, a további részen pedig az Isthmosig phókisiak, boiótok és megariaiak 1118 stadion hosszú vonalon. Az Antirrhiontól az Isthmosig terjedő tenger neve Alkyonis, amely egyik része a Krisai-öbölnek. Az Isthmostól az Araxosig 1030 stadion a távolság. Általánosságban tehát ilyen és ekkora a Peloponnésosnak és a szemben fekvő tengerpartnak a helyzete a legbelső csücskéig és ilyen a kettő között elterülő öböl. Ezután minden részt egyenként tárgyalunk, s Élisszel fogjuk kezdeni.

III.

1. Most Élisnek nevezik az Akhaia és Messénia közt levő egész tengerpartot, amely a szárazföldön benyúlik Arkadiáig, és pedig a Pholvé hegységig,⁹ az azánokig és a parrhasiosokig. Hajdan ezen több uralkodócsalád osztozott, később kettő: az Epeiosok és Nestór, Néleus fia, amint Homéros is mondotta, mikor ezt úgy említi, mint az Epeiosok Élisét:

Szent Élis mellett, az Epeiosok ott az urak most

(Od. XIII. 275.)

azt pedig, mint a Nestór alatti Pylost,¹⁰ melyen az Alpheios folyik keresztül:

Alpheios, mely a pylosiak földjén folyik által

(Il. V. 545.)

Pylost, mint várost is ismeri a költő:

Megjöttek Pylosba azok, Neleusnek a szépen
Épült városa ez.

(Od. III. 4.)

Az Alpheios azonban nem folyik a városon keresztül, sem mellette, hanem egy másik megy el mellette, amelyet némelyek Pamisosnak, mások Amathosnak neveznek, s Pylos valószínűleg erről kapta az Émathoeis melléknevet; a pylosi vidéken azonban keresztülfolyik az Alpheios.

2. A mostani Élis¹¹ városa Homéros idejében még nem volt meg, hanem falukban laktak azon a vidéken. Természeti adottságánál fogva lapos Élisnek nevezték, mert ilyen a legnagyobb és legjobb része. A mostani Élis városba csak valamikor későn, a perzsa háborúk után települtek számos községből. Peloponnésosnak majdnem minden vidékét, kivéve azt a néhányat, amelyet a költő felsorolt, úgy kell felfognunk, hogy azok nem városok C 337 voltak, hanem kerületek, amelyeknek mindegyikébe több falu tartozott, s ezekből keletkeztek később összeköltözködés folytán az ismert városok, mint az arkadiái Mantinea öt argosi lakosságú faluból, Tegea kilencből, ugyanannyiból Héraia is Kleombrotos vagy Kleónymos alatt, hasonlóképpen Aigion is hét vagy nyolc községből alakult, Patrai kilencből, Dymé nyolcból. Így keletkezett Élis is a környékbeli községekből; ezek egyikének a neve... Agriades volt. A városon a gymnasium mellett keresztülfolyik a Péneios folyó. Az élisiek ezt sokkal később építették, azután, hogy a Nestór-féle terület az ő hatalmuk alá került.

3. Élis a következő részekből áll: Pisatis, ennek a területén van Olympia, Triphylia és a kaukónok vidéke. Triphylia onnan kapta a nevét, hogy ott három törzs egyesült: az őslakó epeiosok, a később beköltözött minyosok és legvégül az uralmat magukhoz ragadó élisiek. Némelyek a minyosok helyett arkadiákat mondanak, akik gyakran küzdöttek ezért a területért, s ezért mondták Pylost arkadiainak, meg triphyliainak is. Homéros azonban ezt az egész területet Messéniáig Pylosnak nevezi, úgy mint a várost. Hogy azonban a lapos Élis nem foglalta magában a Nestór alatti területet, azt bizonyítja a hajók felsorolása a vezérek és telepek neveivel. A mostani és a Homérostól említett állapotok összehasonlítása alapján mondom ezt; vizsgálat alá kell ugyanis venni ezeket azokkal szemben éppen a költő hírneve és a beléje vetett bizalmunk miatt, mert mindenki csak akkor tarthatja helyesnek a jelenlegi előadást, ha abban semmi sem áll ellentétben az ugyanazon dolgokról már általában elfogadott állításokkal; elő kell tehát

adni a jelenlegi állapotokat, s amennyiben ez lehetséges, melléjük állítani a költő adatait és vizsgálat alá venni.

4. Van Élisben egy észak felé kinyúló földnyelv, az Araxos, 60 stadionnyira az akhaiai Dymé városától. Ezt vesszük föl az élisi partvidék kiindulópontjául. Utána következik, ha nyugat felé megyünk, Kylléné,¹² az élisiek kikötővárosa; innen a mostani városig 120 stadion az út. Homéros is megemlékezik erről a Kyllénéről, amikor a kyllénéi Ótost az epeiosok vezérének mondja (II. XV. 518.). Mert ha az arkadiai hegyről származott volna, nem mondta volna az epeiosok vezérének. Ez közepes nagyságú helység, benne Kolótosnak csodálatosan szép, elefántcsontból való Asklépios-szobra. Kylléné után Khelónatas hegyfok következik, Peloponnésos legnyugatibb pontja. Előtte fekszik egy kis sziget homokzátonyokkal, a lapos Élis és Pisatis határánál; innen a Kephalléniába vezető hajóút nem több 80 stadionnál. Ott valahol az említett határon folyik az Élisón vagy Elisa nevű folyó.¹³

5. Khelónatas és Kylléné között torkollik a tengerbe a Péneios, s a költő által Selléisnek¹⁴ nevezett folyó, amely a Pholoéból ered; mellette van Ephyra városa,¹⁵ de nem azonos a thesprótiai vagy thessaliali vagy korinthosi Ephyrával, tehát e néven a negyedik a Lasión¹⁶ felé vezető úton, talán azonos Boinóával (amelyet Oinoának is szoktak nevezni), vagy annak a közelében, Élis városától 120 stadionnyira. Valószínűleg innen származtatja (a költő) Héraklés fiának, Tlépolemosnak az anyját:

Selléis mellől, Ephyréből vitte el őt az,
(II. II. 659.) D.

(mert jobbára arra voltak Héraklés hadjáratai, amazoknak a vidékén nincs Selléis folyó), továbbá Megés (mellvértjét),

Selléis mellől azt hozta Phyleus Ephyrából
(II. XV. 530.)

Innen valók az emberölő mérgek is; Athéné mondja ugyanis, hogy Odysseus elment Ephyrába:

Emberölő mérget keresett, hogy véle mikor kell,
Ércnyilait kenhesse be...
(Od. I. 261.) D.

Télemakhosról pedig a kérők:

Az el akar tán menni Aphyra kövér földjére,
Hogy hozzon majd emberölő mérget haza onnan.

(Od. II. 328–29.) D.

Augeiasnak, az epeiosok királyának leányát Nestór az ellenük vezetett háború elmondásakor méregkeverőnek mutatja be, amikor azt mondja:

...és elfogtam először egy férfit,
Dárdavető Muliost, Augeiasnak veje volt az,
Mert neje volt annak legidősebb lánya, ki ismert
Minden mérget, amit csak a széles föld terem.
(II. XI. 738.)

Sikyón vidékén is van egy Selléis folyó, s közelében egy Ephyra nevű falu, s az aitóliai Agraiában is van egy Ephyra falu, amelynek a lakóit ephyrosoknak hívják; még egyéb (ephyrosok) a perrhaibosiai Makedoniában, a kranóniai Khyrosból való thesprótiai; ennek a neve is Ephyra volt azelőtt. C 339

6. Apollodóros, amikor azt fejtegeti, hogy a költő milyen módon szokta a hasonló nevű helyeket egymástól megkülönböztetni, s erre példának hozza föl Orkhomenost, hogy ti. az arkadiai juhokban gazdagnak, a boiótiai pedig minyeiainak nevezi, a thrákiai Samost meg bizonyos kapcsolatba állítja be:

Samos és Imbros között...
(II. XXIV. 78.)

hogy megkülönböztesse az iónitól, azt állítja, hogy ugyanilyen módon a „messzi” és „a Selléis folyótól” kifejezések a thesprótiai Ephyrára vonatkoznak. Ez azonban nem egyezik meg a sképsisi Démétrios adataival, akitől pedig nagyon sokat átvesz. Démétrios ugyanis azt állítja, hogy a thesprótoknál nincs Selléis folyó, hanem Élisben van az ottani Ephyra mellett, amint már említettük. Ez az állítása tehát alapos vizsgálatot kíván, valamint a Oikhaliára vonatkozó is, amikor, bár nem egy ilyen nevű van, azt mondja, hogy az oikhaliái Eurytosnak csak egy városa van; határozottan a thessalialaira gondol, amelyről azt mondja:

S kik Trikkét lakták meg Ithómé sziklavidekét,
S Oikhaliét, várát a nagy Eurytos Oikhalieusnak.
(II. II. 730–31.) D.

Melyik tehát az, amelyikből az a thrák Thamyris indult ki, akit a múzsák Dóron mellett megfosztottak az énektől?

Thrák Thamyris dühösen megfosztották a daloktól

(II. II. 595.) D.

Azt mondja ugyanis:

Oikhali Eurytostól jött az, Oikhaliából.

(II. II. 596.)

Ha ugyanis a thessaliai, akkor viszont téved a sképsisi, mikor egy arkadiáról beszél, amelyet most Andaniának neveznek; ha azonban ennek van igaza, akkor az arkadiait is Eurytos városának mondták, úgyhogy nemcsak egy szerepelt ezen a néven. Apollodóros azonban azt állítja, hogy csak egy volt.

7. A Péneios és a Selléis torkolata között a Skollion hegynél volt Pylos, de nem Nestór városa, hanem egy másik, amelynek semmi köze sincs az Alpheioshoz, sem a Pamisoshoz, vagy jobban mondva Amathoshoz. Némelyek mégis ezt erőltetik, hogy kihasználják Nestór hírért és nemességét. Három Pylost emlegetnek Peloponnésosban, mint ahogyan a következő vers mondja:

Pylos előtt fekszik Pylos; ám van harmadik is még.

Ez meg a lepreoni Triphyliában és Pisatisban van, a harmadik pedig a mesénéi Koryphasionnál, de mindegyiknek a lakosai azt iparkodnak bizonyítani, hogy az övék az „ἡμαθίαις” (fővenyes) s azt tartják Nestór hazájának. Az újabb történetírók és költők nagy része Nestórt messéninek mondja, mert mindegyikük ragaszkodik ahhoz, amely az ő idejükig épségben maradt. Akik jobban ragaszkodnak Homéroszhoz, azt tartják Nestór Pylosának, amelynek a vidékén az Alpheios folyik; ez keresztülfolyik Pisatison és Triphylián. A lapos Élis lakói az ő Pylosuk iránti becsvágyukban annyira mentek, hogy ismertető jelekül mutogattak egy Gerénos helyet, egy Gerón, meg egy Geranion folyót, s meg voltak győződve arról, hogy Nestór ezektől kapta a Gerénios melléknevet. Ugyanezt tették azonban a mesénéiek is, s a valószínűség mellettük szól; szerintük ugyanis ismertebb a náluk levő Geréna, amely egykor jó népes is volt. Ilyen most a lapos Élis helyzete.

8. Amikor a költő ezt a területet négy részre osztja és négy vezért említ, nem egész világosan mondja:

És kik Buprasiont lakták meg az isteni Élist,
Szélső Myrsinos és Hyrmíné közti vidéket,
Melyet Aleision és Ólén sziklája határol,
Nékik négy vezetőjük volt, s tíz fürge hajóval
Jött el mindegyikük, sok epeiosi szállt a hajókra.

(II. II. 615.) D.

Buprasion Élisnek egyik vidéke, de nem volt ugyanolyan nevű városa; úgy látszik, hogy most is Élisnek egyik része. Abból ugyanis, hogy mind a buprasioniakat, mind az élisieket epeiosoknak nevezi, de az élisieket soha sem mondja buprasioniaknak, az következtethető, hogy nem Élist osztja négy részre, hanem az epeiosok földjét, amelyet előbb két részre osztott; és Buprasion nem Élisnek volna egyik része, hanem inkább az epeiosok földjének. Hogy a buprasioniakat nevezi epeiosoknak világos a következőkből:

Mint amidőn elföldelték a királyt, Amarynkeust
Búprasionban épírek s díjat a sarjai adtak...

(II. XXIII. 630.) D.

Viszont azzal, hogy Buprasiont és az isteni Élist egybefoglalja, azután pedig négy részre osztja, úgy látszik, mintha azokat Buprasionnak is, meg Élisnek is közösen alárendelné. Buprasion valószínűleg tekintélyes lakóhelye volt Élisnek, most azonban már nem létezik, csak a mostani Élis városból Dy-mébe vezető út mentén elterülő vidéket nevezik így. Ebből azt következtethetnők, hogy akkoriban Buprasion tekintélyesebb volt Élisnél, amint az epeiosok is a többenél, később azonban epeiosok helyett élisieknek nevezték őket. Buprasion tehát Élisnek egyik része volt. Azt mondják, hogy Homéros bizonyos költői alakzattal a részt egybeveszi az egészszel, mint

Hellason és Argos közepén át

(Od. I. 344.)

Hellason és Phytán át

(Od. XI. 496.)

Ott harcoltak az aitolok és a kurétek

(II. IX. 529.)

Dulikhiontól s szent Ekhinadesből

(II. II. 625.)

Hiszen Dulikhion is az Ekhinadeshez tartozik. De az újabbak is alkalmazták ezt a kifejezésmódot. Hippónax ezt mondja: „A kyprosiak kenyerét s az amathusiak búzáját eszik.” Pedig az amathusiak is kyprosiak. Alkmannál: „Elhagyván a kedves Kyprost és a körülfolyt Paphost,” Aiskhylosnál meg: „Az egész Kypros és Paphos alattvalója.” Ha azonban Homéros nem mondta élisieknek a buprasiuniakat, arra csak azt mondjuk, hogy sok egyéb meglevő dolgot sem említ, de ez nem bizonyítja azt, hogy azok nem voltak, csak azt, hogy azokat nem említette.

9. Milétosi Hekataios állítása szerint az epeiosok nem azonosak az élisiekkel; az epeiosok Héraklésszel együtt harcoltak Augeas ellen, s vele együtt győzték le Augeast és Élist. Szerinte Dymé is epeiosi és akhai város. Sok valótlanságot adnak elő a régi történetírók, mert a mesemondás révén valóssággal összeforrtak a hazugsággal, ezért nem egyeznek meg egymással ugyanazon dolgokban sem. Egyáltalában nem hihetetlen az, ha az élisiektől különböző és más népfajú epeiosok hatalmi fölényük következtében azokkal egybeolvadtak és közös államot alkottak; hatalmuk Dyméig terjedt. A költő ugyanis nem nevezte meg Dymét, mert akkoriban az már valószínűleg az epeiosok uralma alatt állott, később pedig az iónok alatt, vagy nem is azok alatt, hanem az azok területét elfoglaló akhaiosok alatt. A négy rész közül, melyek közt Buprasion is szerepel, Hyrminé és Myrsinos¹⁷ Élishez tartozik, a többi pedig már, mint némelyek hiszik, Pisátis határán fekszik.

10. Hyrminé kis város volt, ma azonban már nem létezik, de Kylléné közelében van egy Hormina vagy Hyrmina nevű hegyfok. Myrsinos a mai Myrtuntion, a Dyméből Élisbe vezető út mentén a tenger felőli oldalon fekvő telep, Élis városától 70 stadionnyi távolságban. Ólenosi sziklának a mai Skollist¹⁸ gondolják; ezt valószínűnek kell tartanunk, minthogy a helyek és az elnevezések megváltoztak, a költőnek az adatai pedig sokszor nem világosak. Ez sziklás hegység Dymé, Tritaia és Élis között s összefügg egy másik arkadiai hegygel, a Lampeiával,¹⁹ mely Élistől 130, Tritaiától és Dymétől, a két akhaiai várostól 100-100 stadionnyi távolságra van. Aleision,²⁰ a mai Alesiaion, Amphidolis környékén van, ahol a környékbeliek havonként vásárt tartanak; az Élisből Olymپیába vezető hegyi úton fek-

szik. Azelőtt ez a város Pisatishoz tartozott, minthogy az uralkodók változásával a határok is majd így, majd úgy változtak. Aleisiont a költő Aleisios halmának nevezi a következőkben:

Míg lovon értünk el a búzatermő Búprasionhoz
S Ólenié-szirthez meg a híres alési halomhoz...

(II. XI. 756.) D.

Az előbbi versben föl kell cserélni a szórendet: 'Αλεισίου ἐνθα helyett ἐνθ' Ἀλεισίου. Némelyek egy Aleisios folyót is mutogatnak.

11. Minthogy Triphylíában Messénia közelében bizonyos kaukónokról beszélnek, s minthogy némelyek szerint Dymés is kaukón város, s van egy Kaukón nevű folyó is Dymaiában Dymé és Tritaia²¹ között, fölvetődik az a kérdés a kaukónokat illetőleg, hogy vajon nem két csoportról van-e szó, mégpedig az egyik rész Triphylíában, a másik meg Dymé, Élis és Kaukón vidékén. Ez utóbbi egy másik folyóba ömlik, amelynek a neve Teutheas²² hímnemű, s a neve megegyezik a Dymébe áttelepített egyik kis városéval, csak ott σ nélkül mondják és nőnemű, nyújtott utolsó szótaggal; ott van a nemydiai²³ Artemis temploma. A Teutheas a Dymé mellett elfolyó Akhelóosba ömlik, ennek a neve megegyezik az akarnaniai Akhelóossal, de Peirosnak is mondják. Minthogy Hésiodos is azt mondja:

Peiros hömpölygő vize mellett volt a lakása
Óleni sziklán,

tévesen írják némelyek Pórosnak. A kaukónok kérdése fölvetődik, ugyanis a Mentór alakjában megjelenő Athéné így szól Nestórhoz:

S reggel a hőszivü kaukónok földjét keresem föl,
Mert az adósaim ők, nem ujonnan s nem kicsiséggel.
Télemakhost meg majd, minthogy palotádba vetődött,
Küldd útjára kocsin s a fiaddal; s adj paripákat,

(Od. III. 366.) D.

Úgy látszik, hogy az epeiosok vidékéről van szó, ahol a kaukónok laktak, ezek azonban nem azonosak a Triphylíában lakókkal és talán egészen Dyméig terjeszkedtek. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni sem Dymé városánál, sem a folyónál, hogy honnan keletkezett a kaukón elnevezés, mert a kaukónok adnak alkalmat arra a kérdésre, hogy ugyan kik azok,

akikhez Athéné adósság behajtása végett megy. Mert ha elfogadjuk azt, hogy ezek a triphyliai Lepreia vidékének a lakói, akkor nem tudom, hogy hitelt érdemlő-e ez a hely:

Tartoznak nekem isteni Élisben s az elég sok.

(Vö. II. XI. 698.)

Még világosabb lesz ennek a megvizsgálása, ha majd bejárjuk sorban Pisatist és Triphyliát a messéni határig.

12. Khelónatas után Pisatis hosszú tengerpartja következik, utána pedig Pheai hegyfoka; volt egy ilyen városka is:

Pheie tornya alatt, az Iardanos áradatánál

(II. VII. 135.) D.

C 343 Egy kis folyó is van a közelben. Némelyek szerint Pisatis Pheianál kezdődik; előtte van egy kis sziget és kikötő s a tengerről innen legrövidebb az út Olympiába, 120 stadion. Azután mindjárt egy másik messze nyugatra kinyúló hegyfok jön,²⁴ akárcsak a Khelónatas, ettől viszont Kephallénia 120 stadionnyira van. Majd az Alpheios torkolata következik Khelónatástól 280 stadionnyira, az Araxostól pedig 545 stadionnyira. Ugyanazon a vidéken ered, mint ahol az Eurótas. Megalopolis vidékén van egy Asea nevű falu, s ott van egymáshoz közel a két forrás, amelyekből az említett folyók erednek; sok stadionnyira folynak a föld alatt, majd ismét előtörnek, s az egyik Lakónikába, a másik Pisatisba tart. Az Eurótas, amely Bleminatis vidéke kezdeténél mutatkozik ismét, elfolyik Spárta mellett is, majd Helos mellett keresztülfolyik egy hosszú völgyön, amelyről a költő is megemlékezik, és Spárta kikötővárosa, Gytheion²⁵ és Akraiai között torkollik. Az Alpheios a Ladón, Erymanthos és több jelentéktelen folyó fölvétele után, keresztülfolyik Phrixán,²⁶ Pisatison és Triphylián, elhalad Olympia mellett s Pheia és Epitalion²⁷ között a Sicíliai-tengerbe ömlik, a torkolata mellett van az alpheioni vagy alpheiusai Artemis szent ligete (mindkétféleképpen mondják ugyanis) Olympiától 80 stadionnyira. Ennek az istennőnek a tiszteletére Olympiában is tartanak évenként nagy ünnepeket, éppúgy, mint Elaphiának és Daphniának. Az egész vidék tele van Artemisnek, Aphroditének és a nympháknak a szentélyeivel, különösen ligeteivel, amelyekben a nagy vízbőség miatt nagyon sok a virág; az utakon sok Hermész-szentély is van, a partokon pedig Poseidón-szentélyek. Alpheionia templomában láthatók a korinthosi Kleantés és Arégón nagyon híres

festményei, az előbbtől Trója elfoglalása és Athéné születése, az utóbbtól a griffmadártól magasba emelt Artemis.

13. Ezután következik Triphyliának azon hegysége, amely elválasztja Makistiát²⁸ Pisatistól; majd egy Khalkis nevű másik folyó, a Krunoi és Khalkis községe, utánuk Samikon, ahol a samosi Poseidón igen nagy tiszteletben álló temploma áll; van ott egy liget tele vadolajfával, gondozói a makistiaiak. Ezek hirdetik ki a fegyverszünetet, amelyet samosinak neveznek. A triphyliaiak mind adóznak a templom javára. A skillusi Athénének Skillus²⁹ környékén levő temploma, amely Olympia közelében van a köves részen, a legkiválóbbak közé tartozik.

14. Némileg e templomok mellett, de 30 vagy valamivel több stadionnal tovább a tengerparton van a triphyliai vagy lepreioni Pylos, amelyet a költő ἡμαθόεις [= fövényes]-nek nevez s Nestór hazájának mondja, amint bárki is erre következtethet az ő szavaiból, ha ugyanis a mellette az északi oldalon elfolyó folyót, amelynek most Mamaos és Arkadikos a neve, azelőtt Amathosnak nevezték, akkor a város innen kaphatta az ἡμαθόεις jelzőt, ha azonban ezt a folyót a két messéniai folyóval együtt Pamisosnak nevezték, akkor természetesen a város e jelzőjének megmagyarázása bizonytalan marad. Azt ugyanis, hogy a folyó vagy a vidék homokos volna, valótlanságnak mondják. Pylos közelében kelet felé van egy Minthé nevű hegy, amely nevét a monda szerint arról a Minthéről kapta, aki Hadész kedvese volt, Proserpina azonban eltaposta és kerti mentává változtatta, amelyet némelyek fodormentának neveznek. És ezen a hegyen valóban van egy Hadész-szentély, amelyet a makistiaiak tiszteletben is tartanak, a pylosi sík- C 344 ság fölött pedig egy Démétér-liget terül el. Ez a síkság termékeny és a tengert érintve végignyúlik a Samikon és a Neda³⁰ folyó közt levő egész területen. A tengerpart azonban homokos és keskeny s így aligha téved az, ki azt hiszi, hogy Pylost erről nevezték ἡμαθόεις [= fövényes]-nek.

15. Az északi oldalon Pylosszal két triphyliai kis város volt határos, Hypána és Tympaneai,³¹ melyek egyikét áttelepítették Élisbe, a másik azonban megmaradt. Két folyó is folyik a közelében, a Dalión és az Akherón, amelyek az Alpheiosba ömlenek. Az Akherón a Hadésszel való kapcsolatáról kapta a nevét, mert itt nagy tiszteletben állottak Démétérnek és leányának, valamint Hadésznek a templomai; lehet azonban, hogy éppen az ellentétek miatt, amint a sképszi Démétrios mondja. Triphylia ugyan termékeny, de gabonaüszögöt és bolondító csalmatokat terem, úgyhogy ezen a vidéken a bő termés helyett gyakori a terméketlenség.

16. Pylostól délre van Lepreion.³² Ez a város a tengertől mintegy 40 stadionnyira volt. Lepreion és Annion között áll a samosi Poseidón temp-

loma, mindegyiktől 100 stadionnyi távolságban. Ez az a templom, ahol a költő szerint Télemakhos a pylosiakat éppen áldozatnál találta:

S ők Néleus jólépített várába, Pylosba
Értek; az emberek ott pedig épp áldoztak a parton
Kékhaju Földrázó istennek barna bikákat.

(Od. III. 4.) D.

C 345 A költőnek ugyanis meg van engedve, hogy valótlanságokat is költhet, amikor azonban lehetséges, összeegyeztetheti szavait a valósággal, s ezzel az előadást erősíti. Jobban is illik hozzá az ettől való tartózkodás. Áldott föld a lepreioniaké; szomszédjaik a kyparissisiak.³³ Mindkét hely a kaukónoké volt, még Makistos is, amelyet némelyek Platanistusnak neveznek. A városka azonos nevű a vidékkel. Lepreatisban állítólag látható egy kaukón síremléke, aki vagy vezérember volt, vagy népével azonos nevű személy.

17. A kaukónokat illetőleg többféle vélemény van; arkadiai törzsnek is tartják őket, mint a pelasgokat, s egyébként éppen olyan vándornépnek, mint azokat. A költő előadása szerint a trójaiaknak is segítségükre mentek, de hogy honnan, azt nem mondja. Talán Paphlagoniából, mert ott említenek bizonyos kaukóniákat, mint a mariandynosok szomszédait, akik szintén paphlagonok. Majd bővebben fogunk róluk megemlékezni, ha arra a vidékre kerül a sor. Most a triphyliai kaukónokról még a következőket kell megjegyezni. Némelyek szerint az egész Élist Kaukóniának nevezték Messéniától egészen Dyméig; Antimakhos mindezeket hol epeiosoknak, hol kaukónoknak nevezi. Mások szerint az egész terület nem volt az övéké, hanem két csoportra oszoltak, az egyik részük a Messénia felé eső Triphyliában lakott, a másik részük pedig Dymé táján Buprasisban és a lapos Élisben; Aristotelés is úgy tudja, hogy főképpen itt voltak letelepedve. Az utóbbi megállapítás megegyezik a homérosi adatokkal is s a föntebbi kérdés így megoldódik. Nestór ugyanis a triphyliai Pylosban lakik, s ami attól délre és keletre van (ezek a Messéniával és Lakónikával érintkező részek), az ő fennhatósága alatt áll, de ott a kaukónok laknak, úgyhogy ha az ember Pylosból Lakedaimónba akar menni, az út szükségképpen a kaukónokon vezet keresztül. A samosi Poseidón temploma s a mellette levő kikötő, ahova Télemakhos betért, nyugat és észak felé hajlik. Ámde ha csak itt laknak a kaukónok, akkor a költő kijelentése nincs rendben. Athéné ugyanis Sotadésnál³⁴ azt parancsolja Nestórnak, hogy Télemakhost küldje el Lakedaimónba egy szekérral és a fiával a keleti részekre, ő maga pedig, mint mondja, éjszakára visszamegy nyugat felé a hajóra, de

S reggel a hőszívü kaukónok földjét keresem föl,

(Od. III. 366.) D.

tehát el fog menni oda adósságbehajtásra, de ismét előre. Miféle beszéd tehát ez? Nestór ugyanis mondhatta volna: hiszen a kaukónok az én fenn- C 346 hatóságom alatt állnak, mégpedig a Lakedaimónba vezető úton; miért nem tartasz tehát Télemakhosékkal, miért még ellenkező irányba? Együttal az lett volna a természetes, hogy az, aki a saját állítása szerint nem csekély adósság behajtására jön a Nestór fennhatósága alatt állókhoz, valamilyen támogatást kérjen tőle, hátha vonakodnak majd a kölcsönt megfizetni (amint az meg is szokott történni); ez azonban nem történt meg. Ha tehát csak itt laktának kaukónok, ezek az ellentmondások fennállnának; ha azonban a másik csoportjuk a szétoszlás következtében Élisnek a Dymé felé eső vidékén lakik, akkor Athéné az oda való utazásra céloz, s akkor nincs értelmetlenség sem a hajóra való visszatérésben, sem az utazótársaságtól való elválásban, mert az ő útja ellenkező irányú. Hasonlóképpen megfelelő megoldásra találnak a Pylosra vonatkozó kétségek is, ha a leírásban még egy kissé tovább megyünk a messéniai Pylosig.

18. Triphylia lakosainak egy részét paróreatáknak nevezik, mégpedig azokat, akik azokon a hegyeken laknak, amelyek Lepreion és Makistos környékén a samosi Poseidón-templom közelében a tengerig nyúlnak.

19. Ezek alatt a tengerparton két barlang van: az egyik az anigriasi nympháké, a másik pedig az Atlantisek esetéről és Dardanos születéséről nevezetes. Két szent liget is van itt, az ióni és az eurykydeiosi. . . Samikon megerősített hely, azelőtt azonban város is volt, amelyet Samosnak neveztek, talán magas fekvése miatt, minthogy a magaslatokat samos-oknak nevezték. Talán annak az Arénének volt ez a fellegvára, amelyről a fölsorolásban a költő is megemlékezik:

És ki Pylos mezejét mívelte s a bájos Arénát.

(II. II. 591.) D.

Mert ha világosan sehol sem találjuk, itt legalább sejthetjük ezt az Arénét, s ennek elég erős bizonyossága a mellette levő Anigros³⁵ folyó, amelyet azelőtt Minyeiosnak neveztek. A költő ugyanis azt mondja:

Van bizonyos Minyeios, a tengervízbe futó ár,
Áréné közelében. . .

(II. XI. 722.) D.

Az anigriasi nymphák barlangja mellett van egy forrás, amelytől az alatta levő vidék mocsaras és posványos lett. A víznek legnagyobb részét az Anigros veszi föl, de ez nem mély és sekély, úgyhogy elmocsarasodik. Az iszapvidék 20 stadionnyira terjeszti nehéz szagát s a halakat ehetlenné teszi. Némelyek azt mesélik, hogy ez azért van, mert néhány megsebesült kentauros itt mosta le a Hydra mérget, mások szerint meg azért, mert Melampus ezt a tisztító vizet használta a Proitisek megtisztításához; az innen vett fürdővíz gyógyítja a fehér bőrkiütéseket, a bélpoklosságot és a sömört. Az Alpheiosról is mondják, hogy a fehér bőrkiütések gyógyításától kapta ezt a nevet.³⁶ Minthogy tehát az Anigrost sekélysege és a tenger visszaráamlásai inkább állóvízzé teszik, mintsem a vizek lefolyását eredményeznék, azelőtt állítólag Minyéiosnak³⁷ nevezték, némelyek azonban elváltottatták és Mintéioszt csináltak belőle. A szómagyarazatnak még több változata is van: egyik szerint azoktól kapta nevét, akik Khlorisszal, Nestór anyjával, a minyeiosi Orkhomenosból költöztek ide, mások szerint a minyosoktól, akik mint az argonauták utódai Lemnosból Lakedaimónba, onnan meg Triphyliaába menekültek és Aréné vidékén telepedtek meg, amelyet most Aipasiának neveznek, ahol azonban a minyosoknak már semmi nyomuk sincs. Ezek közül néhányan Therasszal, Antesion fiával (ez Polyneikés leszármazottja volt), elhajóztak egy Kyrénaia és Kréta közt levő szigetre, amelynek

Régebben Kallisté volt neve, Théra azonban Most,

(Frag. 112 Schneider)

mint Kallimakhos mondja, s megalapították Thérát, Kyréné fővárosát, s a szigetnek is ugyanezt a nevet adták, mint a városnak.

20. Az Anigros folyó és a között a hegy között, ahonnan ered, mutogatják az Iardanos réjtjét és sírhalmát; Akhaiai meg ugyanazon hegynek meredek szirtjei, s ezek fölött keletkezett Samos városa, amint már említettük. A körülhajózásokról írók Samost egyáltalában nem említik, talán azért, mert már régen elpusztult, de talán a fekvése is oka ennek. A Poseidón-liget ugyanis, mint már említettük, a tenger mellett fekszik, azon túl pedig egy magas domb emelkedik éppen a mostani Samikon előtt, ahol Samos állott, úgyhogy a tengerről nem volt látható. Az ottani síkságot is Samikonnak nevezik, s ebből még inkább arra lehet következtetni, hogy egykor az Samos városa volt. Stésikhoros egyik költeményében Rhadiné szintén innen származtatja gyermekeit (kezdeté:

Rajta, dalolj, Erató, hangosszavu Múza,
Kedves lantodon zengj samosi gyermekekről)

(Frag. 44. Bergk)

A költő szerint ugyanis a korinthusi tyrannossal eljegyzett Rhadiné Samosból hajózik el a Zephyros segítségével, bizonyára nem az ióni Samosból; ugyanazzal a széllel ment Delphoiba testvére is, mint a szent követség vezetője, s az unokabátyja, aki szerelmes volt beléje, szekéren ment utána Korinthosba; a tyrannos mindkettőjüket megölette, s a testüket elküldte egy szekéren, de tettét megbánta, s visszahozatta és eltemettette őket.

21. Ettől a Pylostól és Lepreiontól a messéniai Pylosig és Koryphasionig, C 348 a tenger partján fekvő két erősségig, s az előttük fekvő Sphagia³⁸ szigetéig a távolság 400 stadion, az Alpheiosból 750, Khelónatástól 1030 stadion. Közben van a makistosi Héraklés-templom s az Akidón folyó. Ez elfolyik Iardanos sírhalmá mellett és az egykor Lepreion közelében levő Khaa városa mellett; itt van az Aipasion síkság is. Emiatt a Khaa miatt tört ki a háború némelyek szerint az arkadok és a pylosiak között, amelyet Homéros is megemlégett, s amelyről azt hiszik, hogy így kell írni:

Ifju erőben, mint amidőn Akidon vize mellett
Pylosi és árkád nép harcolt Khaa falánál,

(II. VII. 133.)

és nem Keladónnál és nem Pheiánál, mert ez van közel Iardanos sírhalmához, s ez a hely közelebb esik az arkadokhoz, mint amaz.

22. A triphyliai tengerparton fekszik Kyparissia és Pyrgoi,³⁹ meg az Akidón és Neda folyó. Most ugyan Triphylia határa Messénia felé a sebesen rohanó Neda folyó, amely az arkadiai Lykaios hegyről ered, abból a forrásból, amelyet a rege szerint Rhea fakasztott Zeus megszülése után a furdetés miatt. Elfolyik Phigalia⁴⁰ mellett; itt Triphylia alsó részén szomszédosak a pyrgiták az első messéniakkal, a kyparissiosokkal. Hajdan nem itt volt a határ, úgyhogy néhány Nedán túli helység, mint Kyparisseis s még azon túl egynéhány Nestórnak a fennhatósága alá tartozott, amint a költő is kiterjeszti a pylosi tengert addig a hét városig, amelyeket Agamemnón Akhilleusnak ígért:

Mind tengerparton fekszik, közel ősi Pyloshoz.

(II. IX. 153.) D.

Ez ugyanis éppen annyi, mint: „a pylosi tenger közelében”.

23. Ha tovább hajózunk a messéniai Pylos és Koryphasion felé, Kyparisseis után mindjárt Erana⁴¹ következik, amelyről tévesen gondolják némelyek, hogy azelőtt Aréné volt a neve, ugyanúgy, mint a pylosinak; majd a Platamódés hegyfok,⁴² ahonnan Koryphasionig és a mai Pylosig 100 stadion a távolság. Ott van egy Próté nevű kis sziget is, s rajta egy hasonló nevű kis város. Mi talán nem is kutatnók annyira a régi dolgokat, hanem elegendő volna elmondani, hogy mi a helyzet most, ha ezekről már gyermekkorunk óta nem hallottunk volna egyet-mást; minthogy azonban a híradások eltérők, meg kell őket vizsgálnunk. Legnagyobb hitelt a leghíresebbek, a legrégebbek és a legtapasztaltabbak érdemelnek. Minthogy e tekintetben Homéros mindegyiket felülmúlja, az általa mondottakat is vizsgálat alá kell vennünk, s össze kell vetnünk a mostani állapotokkal, amint azt már kevéssel ezelőtt is kijelentettünk.

24. Amit Homéros a lapos Élisről és Buprasionról mondott, már megvizsgáltuk. Nestór országaról pedig így szól:

És ki Pylos mezejét mívelte s a bájos Arénát,
És ki Thryost, Alpheios gátját, s jófalú Aipyt,
És Kyparisséist és Amphigeneia vidékét,
És ki Helost, s Pteleost, s Dórfiont, ott, hol a Múzsák
Thrák Thamyrist dühösen megfosztották a daloktól,
(Eurytos Oikhaliéustól jött épp Oikhaliából. . .)

(II. II. 591.) D.

Tehát most Pylos kutatásunk tárgya, mindjárt hozzá is fogunk. Arénéről már beszéltünk; Thryont más helyeken Thryoessának mondja:

Egy meredek dombon áll egy város, Thryoessa,
Messze az Alpheiosnál

(II. XI. 710.)

Az Alpheios gázlójának mondja, minthogy azon a helyen az Alpheios valószínűleg lábolható; most Epitalion a neve Makistia e kis városának. A „jófalú Aipy” kifejezésben némelyek azt keresik, hogy a két szó közül melyik a jelző és melyik a városnév, és hogy talán ez a mai amphidoliai Margalai.⁴³ Ez most nem természeti erősség, de mutogatnak egy másik természeti erősséget Makistiában. Ha tehát úgy gondoljuk, hogy erről van szó, akkor az Aipy a város neve természeti adottsága alapján, mint Helos, Aigialon stb.; ha Margalait vesszük annak, akkor talán éppen fordítva van. Thryont és Thryoessát Epitalionnak tartják, mert ez az egész vidék tele

van kákaival, különösen pedig a folyók; ez többnyire a folyónak lábolható részeinél szembeülnő. Talán a gázlót mondja (a költő) Thryonnak, Epitaliont pedig a „jófalú Aipy”-nek, mert ez a természettől megerősített hely, s mert egyéb helyeken is „meredek domb”-nak mondja:

Egy meredek dombon áll egy város, Thryoessa,
Messze az Alpheiosnál, a homokos Pylos alján.

(II. XI. 710.)

25. Kyparisséis az egykori Makistiához tartozik, mert akkor még a Nédán túli terület is Makistia volt, ámde lakatlan éppúgy, mint Makistos. Van egy másik helység, a messéniai Kyparissia, amely ugyan nem azonos nevű, de most azt is Kyparissianak mondják egyes számban és nőnemben, a folyó neve pedig Kyparisséis. Amphigeneia is Makistiában van a Hypsoeis környékén, ahol Létó temploma áll. Pteleont a thessaliali Pteleonból⁴⁴ való telepek alapították, mert ugyancsak ott mondja:

Tengerparton az Antrónt és a füves Pteleont is.

(II. II. 697.)

Ez most lakatlan erdős terület, Pteleasionnak nevezik. Helost némelyek az Alpheios körül elterülő vidéknek tartják, mások azonban városnak, mint a lakóniait:

Város a tengerparton Helos.

(II. II. 584.)

Egyesek azonban az Alórion környékén levő mocsárnak⁴⁵ tartják, ott van az arkádok felügyelete alatt álló Artemis Heleia temploma; a templomi szolgálatot ugyanis azok látták el. Dórfiont némelyek hegynek tartják, mások mezőségnek (egyesek pedig kis városnak); ma semmi nyoma sincs. Némelyek mindazonáltal az ún. messéniai völgszorosban fekvő Olurist vagy Olurát⁴⁶ tartják Dórfionnak. Valahol ott fekszik Oikhalia is, Eurytos városa, a mostani Andania, egy arkadiai városka; ilyen nevű város van Thessaliában és Euboiában is; a költő szerint innen jött Dórfionba a thrák Thamyris, s a múzsák itt fosztották meg művészetétől.

26. Mindebből világos az, hogy az Alpheios mindkét partjának a vidéke Nestór birodalma volt, amelyet teljes egészében a pylosiak földjének nevez (a költő); az Alpheios azonban sehol sem érinti sem Messéniát, sem a lapos Élist. Azon a területen tehát Nestór hazája, amelyet triphyliai, arkadiai és

lepreioni Pylosnak nevezünk. A többi Pylos ugyanis a tenger mentén fekszik, ez azonban több mint 30 stadionnal beljebb, amint az (a költő) verseiből is nyilvánvaló. Télemakhos társaihoz hajón küldenek hírvivőt, aki őket vendégségbe hívja, és Télemakhos Spártából való visszajövele után nem engedi, hogy Peisistratos a városba hajtson, hanem hogy hajtson el mellette, s úgy siessen a hajóhoz, mert nem ugyanaz az út vezet a városba és a kikötőhöz. Télemakhos visszahajózása is a következőképpen volna helyesen:

Krunoi s szépvizű Kaikhis mellett szálltak el ekkor
S már a nap is lebukott, árnyékba borultak az utcák,
S íme, Pheraiba vetette rohanván Zeus szele őket
S onnan az isteni Élis alá, hol epeiosi nép él.

(Od. XV. 295.) D.

Eddig tehát észak felé tart a hajó, innen pedig kelet felé fordul. Mellőzi a hajó az Ithakába vezető egyenes utat, melyet kezdettől fogva követték, mert azon a kérők lest vetettek neki.

Ithaka és Samos szorosában, ahonnan előre
Hajtja hajóját a szirtes szigetekhez,

(Od. IV. 671. és XV. 298. D.)

A *ῥοδός*-t itt szirtes értelemben használta. Ezek a szigetek az Ekhinadeshez tartoznak, s közel vannak a Korinthosi-öböl bejáratához és az Akhelóos torkolatához. Miután elhajózott Ithaka mellett, úgyhogy az mögötte volt, visszakanyarodott ismét a tulajdonképpen az Akarnania és Ithaka közt levő útra, s a sziget másik oldalán kötött ki, nem a kephalléniai tengerszorosban, amelyet a kérők figyeltek.

27. Ha viszont az élisi Pylost tekintenők Nestór hazájának, akkor nem volna megfelelő az az előadás, hogy az innen elinduló hajó napnyugtáig elhaladt Krunoi és Khalkis mellett, éjjel pedig elérte Pheait és akkor haladt el Élis mellett; ezek a helyek ugyanis Élistől délre vannak, s először jön Pheai, azután Khalkis, Krunoi, majd a triphyliai Pylos és Samikon. Ez volna tehát az útirány akkor, ha az élisi Pylosból utaznánk dél felé, ha azonban észak felé, amerre Ithaka fekszik, mindez hátul marad, éppen Élis mellett azonban el kell hajózni, de napnyugta előtt; ámde a költő napnyugta utánt mond. Ha meg a messéniai Pylost és Koryphasiont vennők fel a Nestórtól való elhajózás kiinduló pontjául, akkor a távolság túlságosan nagy volna s ahhoz több időre volna szükség. Hiszen csak a triphyliai Pylosig és a sa-

mosi Poseidón-templomig 400 stadion az út és a hajóút (nem) vezet el Krunoi, Khalkis és Pheai, ezen jelentéktelen folyók, azaz jobban mondva csatornák mellett, hanem először Neda, azután Akidón, majd az Alpheios s a közöttük levő helyek mellett vezetne az út; később azután amazokat meg kellett volna említeni, mert hiszen azok mellett is el kell hajózni.

28. De Nestór elbeszélése, amelyet a pylosiaknak az élisiek ellen indított háborújáról Patrokloshoz intéz, szintén a mi felfogásunkat támogatja, ha a költő szavait figyelembe vesszük. Azokban ugyanis azt adja elő, hogy miután Héraklés a pylosi területet annyira elpusztította, hogy az egész ifiúság kipusztult, és Néleus 12 fiából csak az egészen fiatal Nestór maradt életben, az epeiosok, akik Néleust öregsége és elhagyatottsága miatt már nem sokra becsülték, a pylosiakkal döllyösen és megalázó módon bántak. Erre viszonzásul Nestór összeszedte a maga embereit, amennyit csak tudott, betört Élisbe, s onnan igen nagy zsákmányt hajtott el:

Ötven ökörcsordát s mellette meg' annyi juhnyáját,
Annyi csapat kecskét, disznófalkát ugyanannyit;

(II. XI. 677.) D.

És százötven aranszőrű lovat is velük együtt,

(uo. 679.) D.

a legtöbbjét csikójával

C 352

Éjszaka mindezeket Néleus Pylosába tereltük –

(uo. 682.) D.

folytatja tovább, minthogy nappal történt a zsákmányolás és a segítségül sietők megfutamítása; állítása szerint ekkor ölte meg Itymoneust; a vissza-indulás már éjjel történt, úgyhogy még az éj folyamán megérkeztek a városba. Mialatt azonban a szétoztással és az áldozat bemutatásával voltak elfoglalva, harmadnap az epeiosok nagy tömegben gyűltek össze, gyalogosok és lovasok, majd kivonultak, s az Alpheios mellett fekvő Thryon körül tábort ütöttek. Amint erről a pylosiak értesültek, azonnal a megtámadottak segítségére siettek. Miután az éjszakát Aréné közelében a Minyéios folyó mellett töltötték, innen dél tájban érkeztek az Alpheioshoz; ez tehát dél tájban volt. Miután az isteneknek áldozatot mutattak be, s az éjszakát a folyó mellett töltötték, kora reggel megkezdték a harcot, minthogy fényes győzelmet arattak, az ellenséget tovább üldözték és vágták, míg csak Buprasionhoz nem értek,

S Ólenié-szirthez meg a híres alési halomhoz,
S onnan Athéné már seregünket visszaterelte.

(II. XI. 757.) D.

Majd hozzáfűzi:

[...] és az akhaiok
Buprasionból gyors lovaik Pylos fele hajták.

(II. XI. 760.)

29. Ezekből az adatokból hogyan következtethetné bárki is azt, hogy az élisi vagy a messéniai Pylosról van szó? Nem lehet az élisi, mert ha ezt Héraklés elpusztította, akkor vele együtt az epeiosok földjét is el kellett pusztítania, ez pedig Élis. S azok a törzsrokonok, akik velük együtt szenvedték át a pusztítást, hogyan tanúsíthattak volna olyan dölyfös és megálázó bánásmódot azokkal szemben, akik velük együtt szenvedtek? Hogyan támadhatták volna meg és foszthatták volna ki a hozzájuk tartozó területet? Hogyan uralkodhatott ugyanazokon Augeas és Néleus, mikor egymásnak ellenségei voltak? Néleusról ugyanis ezeket mondja:

Mert neki is jó sokkal volt szép Élis adósa,
Négy deli díjnyertes paripája maradt szekerestül
Élisben: triposért készültek futni a versenyt
Ám a király Augeiás, mind ottfogta magánál
S csak maga, értük-bús kocsisuk jöhetett haza hozzánk

(II. XI. 698–702.) D.

Ha pedig ott lakott Néleus, akkor Nestór is ott uralkodott. Hogyan mondhatta az élisiekről és a buprasioniakról:

nékik négy vezetőjük volt, s tíz fürge hajóval
jött el mindegyikük, sok epeiosi szállt a hajókra.

(II. II. 618–19.) D.

Négy részre oszlott az ország, de e részek egyikén sem uralkodott Nestór:

És ki Pylos mezejét mívelte s a bájos Arénát,

(II. II. 591.) D.

és a Messénéig terjedő vidéket. Hogyan lehetséges az, hogy a pylosiak ellen kivonuló epeiosok az Alpheiosig és Thryonig nyomulnak előre? Hogyan lehetséges az, hogy vereséget szenvedve Buprasion felé futnak? Viszont pedig, ha a messéniai Pylost pusztította el Héraklés, hogyan dölyfösködhetek volna velük szemben azok, akik tőlük olyan messze voltak? És ha olyan gyakori volt közöttük az üzletkötés, hogyan csalhatták meg annyira az adósság letagadásával, hogy emiatt háború tört ki közöttük? Hogyan volt lehetséges az, hogy a zsákmányolásra kiinduló Nestór olyan nagy zsákmányt ejtve disznókból és juhokból, amelyek pedig sem gyors menésre, sem hosszú útra nem képesek, több mint 100 stadion utat tett meg a koryphasioni Pylosig, amazok pedig harmadnapra már valamennyien Thryoessánál és az Alpheios folyónál vannak, hogy az erősséget ostrom alá vegyék? Hogyan tartozhattak ezek a területek, ahol kaukónok, triphyliaiak és pisaták laktak, a messéniai uralkodókhoz? Gerénát, vagy Geréniát (mind a kétféleképpen mondják) talán szándékosan nevezték el úgy egyesek, de véletlenül is kaphatta ez a hely ezt a nevet. Általában azonban, minthogy Messénia Menelaos uralma alatt állott, valamint Lakónika is (amint ez a későbbiekből ki fog derülni), s minthogy keresztülfolyik ezen a Pamisos és a Nedón, az Alpheios azonban egyáltalában nem,

C 353

... mely szélesen ömlik alá a pylosbeliek közt

(II. V. 545.)

ahol Nestór uralkodott, hogyan lehetne hitelt adni olyan állításnak, amely ezt a hőst más, idegen országba helyezi át, s miközben egyebeket alája rendel, elveszi tőle a tulajdonának tartott városokat?

30. Beszelnünk kell még Olympiáról s arról, hogy valamennyien hogyan kerültek az élisiek uralma alá. A templom Pisatisban van nem egészen 300 stadionnyira Élistől; előtte egy vadolajfaliget fekszik, s ebben van a versenypálya. Mellette folyik el az Alpheios, amely Arkadiából ered, s nyugat és dél között ömlik a triphyliai tengerbe. Hírnevét kezdettől fogva az olympiai Zeus jósdájától kapta; a templom dicsősége azonban még annak a megszűnte után is fennmaradt és általunk ismert növekedését a nagy ünnepség és az olympiai versenyjáték folytán nyerte, amelyen koszorú volt a jutalomdíj, s ezt szentnek és valamennyi között a legelsőnek tartották. A Hellas minden részéből való fogadalmi ajándékok nagy tömege díszítette, ezek között volt Zeus vert aranyból készített szobra, Kypselos korinthusi tyrannos ajándéka. A legnagyobb volt azonban ezek között Zeus elefántcsont szobra, amelyet az athéni Pheidias, Kharmidés fia, készített olyan nagyságban, hogy, bár a templom igen nagy volt, mégis mintha hibát követett volna el a mű-

C 354 vész az arányosság tekintetében, amennyiben ülő alakban ábrázolta, s mégis majdnem a földémet érte fejével, úgyhogy a szemlélőben azt a gondolatot keltette, hogy ha egyenesen fölállana, leütné a tetőzetet. Egyesek a szobor méreteit is följegyezték, s Kallimakhos is bevette egyik iambosába. Nagy segítségére volt Pheidiasnak Panainos, a festő, aki unokaöccse s egyben munkatársa is volt, a szobor színezésének, de különösen a ruházati dísznek a tekintetében. Sok csodaszép festményt mutogatnak még a templomban, mint ennek a művésznek a munkáit. Emlegetik Pheidiasról, hogy amikor Panainos azt kérdezte tőle, vajon milyen minta után szándékozik elkészíteni Zeus képmását, azt felelte neki, hogy amilyennek Homéros mutatta be a következő versekben:

Szólt Kronión és bólított barna szemölddel:
Ambrosziás hajafürtje előreomolt a hatalmas
Nemmúló főről, s megrendült a nagy Olympos.

(II. I. 528.) D.

Nagyon szép ez a rész egyéb tekintetben is, de különösen a szemöldököt illetően, mert a költő azt a gondolatot kelti bennünk, hogy hatalmas személyiséget formál meg a képmásban, a Zeushoz méltó hatalmat ábrázolja, ugyanúgy, mint Héránál, mindkettőnél ügyelve persze arra, hogy mi illik hozzájuk. Héráról ugyanis azt mondta:

Hányta magát trónján – megrázta a téres Olympos.

(II. VIII. 199.) D.

Ami ennél az egész test mozgása által következik be, azt Zeus szemöldökének egyetlen intésével idézi elő, bizonyos mértékig azonban fürtjei is közrehatnak; finom az a megjegyzés is, hogy azistenek képét vagy egyedül látta, vagy egyedül mutatta meg. Mindenesetre az élisieknek különös érdemeik vannak az olympiai templom nagyszerűsége és tisztelete körül. A trójai háború idejében s még azelőtt is nem jól ment a soruk, amennyiben leigázták őket a pylosiak, később meg Héraklés, mikor királyuk, Augeas vereséget szenvedett. Bizonyosága ennek a következő: azok 40 hajót küldtek Trójába, a pylosiak és Nestór 90-et. Később azonban, a héraklidák visszatérése után az ellenkező következett be. Az aitólosok ugyanis, akik Oxylos vezérlete alatt a héraklidákkal együtt jöttek be és a régi rokonság folytán együtt laktak az epeiosokkal, a lapos Élist megnövelték, Pisatis nagy részét elfoglalták és Olympia is az ő fennhatóságuk alá került, sőt az olympiai verseny is az ő kezdeményezésük, s az első olympiasokat ők rendezték. Mellöz-

nünk kell ugyanis a régi mondákat a templom alapításáról és a versenyjáték megkezdéséről; egyesek szerint Héraklés, az egyik idai Daktylos, volt ezeknek az alapítója, mások szerint pedig Alkméné és Zeus fia, aki ott először versenyzett és győzött. Az ilyesmiket ugyanis sokféleképpen beszélnek és nemigen hihetők. Közelebb áll az igazsághoz az, hogy az első olympiastól, amikor az élisi Koroibos győzött a versenyfutásban, egészen a 26-ig az élisiek voltak a templom és a versenyjáték előljárói. A trójai háború idejében vagy egyáltalán nem volt még koszorúért való verseny, vagy jelentéktelen volt, mind ez, mind bármely másik a most hírnevesek közül. Ezek közül egyikről sem emlékezik meg Homéros, hanem csak bizonyos temetési ünnepekről. Ámbár némelyek úgy gondolják, hogy az olympiai említéskor, mikor azt mondja, hogy Augeas elrabolt négy versenygyőztes és a versenyre jövő lovat, azt mondják azonban, hogy a pisaták nem vettek részt a trójai háborúban, mert őket Zeusnak szenteltek tartották. Ámde sem Pisatis nem állott akkor Augeas uralma alatt, amelynek a területén Olympia fekszik, hanem csak Élis, sem nem tartották sohasem Élisben az olympiai versenyt, hanem mindig Olympiában. A most említett versenyt azonban valószínűleg Élisben rendezték, ahol az adósságot is be kellett hajtani:

Mert neki is jó sokkal volt szép Élis adósa,
Négy deli díjnyertes paripája maradt Élisben. . .

(II. XI. 698.) D.

És itt a jutalom nem koszorú volt (egy tripusért akartak ugyanis futtatni), de amott igen. A 26. olympia után a pisaták visszaszerezték régi területüket s ők maguk rendezték a versenyt, mert látták, hogy az már nagy hírnévrett szert. Később, amikor Pisatis visszakért az élisiekhez, a verseny rendezése is rájuk szállt vissza. Velük együtt munkálkodtak a lakedaimónok is Messénia utolsó leigázása után, mint szövetségeseikkel, míg Nestór utóda és az arkadiak éppen ellenkezőleg, a messéniek szövetségesei voltak; és annyira támogatták ezeket, hogy Messénéig az egész területet Élisnek nevezték s az is maradt egészen mostanáig, a pisatáknak, triphyliaiaknak és kaukónoknak pedig még a nevük sem maradt meg. És magát a homokos Pylost egyesítették Lepreionnal, hogy kedvére tegyenek a háborúban győztes lepreatáknak; sok más lakótelepet elpusztítottak, amelyekről meg azt látták, hogy önállóságra törekszenek, azokra adókat vetettek ki.

31. Pisatis hírnevét elsősorban nagyon hatalmas uralkodóinak, Oinomaos- C 356 nak és Pelopsnak, az előbbi utódának s ez utóbbi nagyszámú fiainak köszönhetette; állítólag Salmóneus is itt uralkodott; a nyolc városra oszló Pisatisnak az egyik városát Salmónénak nevezik. Ezért is, meg az olympiai templom

miatt is ennek a vidéknek a hírneve messze elterjedt. Ha azonban meghallgatjuk a régi történeteket, azok nem nagyon egyeznek meg egymással, az újabbak ugyanis sok mindent megmásítanak, annyira, hogy éppen az ellenkezőt mondják, így pl.: Augeas Pisatisban uralkodott, Oinomaos és Salmóneus pedig Élisben; némelyek ezeket a törzseket egybe vonják össze. Amiben tehát legjobban megegyeznek, azt el kell fogadni. Hiszen még a Pisatis nevet sem egyformán magyarázzák. Egyesek ugyanis a forrással egyező nevű Pisa város nevéből vezetik le, szerintük a forrás neve Pisa, azaz Pístra, ami pedig *potistrá*-t, azaz itatót jelent, a várost pedig egy magaslaton mutogatják két hegy, a thessaliali hegyekkel azonos nevű Ossa és Olympos között. Mások szerint Pisa nevű város egyáltalán nem létezett (a nyolc város egyikének kellene lennie), csak egy forrás, amelynek most Bisa a neve. Kikysion város⁴⁷ közelében, amely legnagyobb a nyolc között. Stésikhros szerint a Pisának nevezett terület város olyan értelemben, amint a költő (Homéros) Lesbost Makar városának nevezi (*Il. XXIV. 544.*). Euripidés az „Ión”-ban azt mondja: „Euboia Athén szomszéd városa” (*Frag. 294.*) és a „Rhadamanthys”-ben: „A szomszéd városban, Euboia földjén” (*Frag. 14.* Nauck) és Sophoklés a „Mysoi”-ban:

Barátom, az egészszet Ázsiának,
De Mysiának mondják mysek városát.
(*Frag. 377.* Nauck)

32. Salmóné⁴⁸ a hasonló nevű forrás közelében fekszik, amelyből az Enipeus folyik ki; ez az Alpheiosba ömlik. Most Barnikhios a neve. Ebbe volt szerelmes állítólag Tyró:

Aki szerelmes lett az isteni Enipeosba.
(*Od. XI. 238.*)

Itt uralkodott ugyanis atyja, Salmóneus, mint Euripidés is állítja az „Aiolos”-ban. Ezt Thessaliában Eliskosnak írják; az Othrysről folyik le, s fölveszi a Pharsalos mellett elfolyó Apidanost. Salmóné közelében van Hérakleia,⁴⁹ szintén egy a nyolc közül, mintegy 40 stadionnyira Olympiától a Kythérios folyó mellett, itt van az ióniada nymphák temploma, akikről azt hiszik, hogy vizükkel meggyógyítják a betegségeket. Olympia mellett fekszik C³⁵⁷ Arpina⁵⁰ is, szintén a nyolc város egyike, amelyen a Parthenias folyik keresztül majdnem a Phéraiába⁵¹ vezető útnál. Ott van a nyolc közé tartozó Kikysion is, meg Dyspontion az Élisből Olympiába vezető út mentén egy síkságon, de most elhagyatott, a lakosok legnagyobb része átköltözött

Epidamnosba és Apollóniába. Olympia fölött egészen közel emelkedik az arkadiai Pholoé hegység,⁵² úgyhogy az alsó lejtői már Pisatishoz tartoznak. Az egész Pisatis és Triphylia legnagyobb része határos Arkádiával, ezért úgy látszik, mintha a „Katalogos”-ban felsorolt legtöbb pylosi helységnév arkadiai volna, a hozzáértők azonban ezt nem állítják, mert Arkadia határa az Erymanthos, az Alpheiosba ömlő egyik folyó, azok a helységek pedig ezen kívül fekszenek.

33. Ephoros szerint Aitólos, miután Salmóneus, az epeiosok és pisatak királya Élisből kiűzte, Aitóliába ment, azt a vidéket magáról nevezte el és megalapította az ottani városokat. Ennek egyik leszármazottja Oxylos, aki barátja volt a Témenos vezérlete alatt álló hérakleidáknak, megmutatta nekik a Peloponnésosra vezető utat, kiosztotta közöttük az ellenséges földet és egyébként is támogatta őket a vidék meghódításában, ezért aztán köszönetül elnyerte az Élisbe, ősei földjére való visszatérést, majd hadsereget gyűjtött, s Aitóliából az Élist hatalmukban tartó epeiosok ellen vonult. Amikor pedig az epeiosok harcra készen jöttek vele szembe, minthogy a fegyveres erők egyformák voltak, a hellének ősi szokása szerint párharcra állott ki az aitóliai Pyraikhmés és az epeios Degmenos; Degmenos könnyű fegyverzetben csak egy íjjal, hogy majd a távolból egy nyíllövessel könnyűszerrel legyőzheti nehézfegyverzetű ellenfelét, a másik azonban parittyával s egy kővel megrakott tarisznyával, minthogy észrevette a csel fogást; véletlenül éppen az aitólosok találták ki a parittyának mint fegyvernek alkalmazását a legutóbbi időkben. Minthogy a parittyát nagyobb távolságra hajtott, Degmenos elesett, az aitólosok meg az epeiosok kiűzése után birtokukba vették azt a földet, de átvették az olympiai templom gondozását is, amelyet az akhaiosok gyakoroltak. Oxylosnak a hérakleidákkal való barátsága következtében könnyűszerrel megkapták mindenkitől az esküvel megerősített nyilatkozatot, hogy Élis Zeusnak szentelt hely, aki pedig fegyverrel törne be ebbe a tartományba, az átkozott, úgyszintén az is átkozott, aki nem kel védelmére ereje szerint. Ezért nem építettek később az élisi városalapítók falakat a városok körül, akik pedig hadsereggel vonultak a tartományon keresztül, fegyvereiket kiszolgáltatták, s ezeket csak akkor kapták vissza, ha már átlépték a határokat. Iphitos szervezte meg az olympiai versenyzőjáratot, mert az élisiek szentek voltak. Ilyen körülmények folytán az ott lakók hatalomra tettek szert; mert míg a többiek mindig háborúskodtak egymással, ők maguk tökéletes békében éltek, de nemcsak ők maguk, hanem az idegenek is, úgyhogy ezért a népesség száma valamennyi között a legjobban szaporodott. Az argosi Pheidón, Témenos tizedik utóda, a korabeliek mindegyikénél hatalmasabb volt s ennek következtében Témenos több részre szétszakadt egész örökségét visszazerezte, feltalálta az ún. phei-

dóni mértékeket, súlyokat, a nyomásos pénzt, más fajtát is, meg az ezüstöt is, ezenkívül megtámadta a Héraklés által elfoglalt városokat, s azt követelte, hogy ő rendezhesse azokat a versenyjátékokat, amelyeket amaz szervezett meg; ezek között volt az olympiai is. Miután ezt kierőszakolta, odament, hogy azt rendezze, minthogy az élisieknek éppen a béke miatt nem volt ahhoz fegyveres erejük, hogy ebben megakadályozzák, s többiek meg az ő uralma alatt állottak; az élisiek azonban ezt a rendezést nem jegyezték be a többi közé, hanem éppen e miatt fegyvereket szereztek és hozzáálltak, hogy megvédjék magukat. Segítették őket ebben a lakedaimónok, akár azért, mert irigyelték a béke révén szerzett jómódjukat, akár azért, mert azt hitték, hogy szövetségeseik lesznek Pheidón leverésében, aki elvette tőlük a peloponnésosi hegemoniát, amely azelőtt az ő kezükben volt. Együttesen tényleg leverték Pheidónt. A lakedaimónok támogatták az élisieket Pisatis és Triphylia megszerzésében. A mostani Élis egész part menti hajóútja az öblöket nem számítva körülbelül 1200 stadionnyi. Ennyit Élisről.

IV.

1. Messénia határos Éliszel, nagyobb részben azonban dél felé és a Libyiai-tenger felé hajlik. Ez a trójai háború idejében Menelaos fennhatósága alatt állott, mint Lakónia egyik része, s a neve Messéné volt; a mostani Messéné nevű várost, amelynek fellegrvára Ithómé, még nem alapították meg. Menelaos halála után, minthogy utódai, akik Lakónia uralmát átvették, elerőtlenedtek, Néleus ivadékai uralkodtak Messéniában. A hérakleidák visszatérése és a tartománynak akkor történt szétszűrése alkalmával Melanthos volt a független messéniek királya; azelőtt Menelaos alattvalói voltak. Bizonyítéka ennek a következő: a Messénéi-öbölben és a messéni Asinéről⁵³ elnevezett Asinai-öbölben volt az a hét város, amelyeket Agamemnón Akhilleusnak ígért;

Kardamylét, Enopét, s mellettük a jófüvű Hírét,
isteni-szent Phérát, s Antheiát dús legelőkkel,
és kies Aipeiát, s fűrttermő Pédasos alját

(II. IX. 150.) D.

Ha ezek nem hozzá vagy testvéréhez tartoztak volna, bizonyára nem ígérte volna oda. A költő szerint a phéráiak Menelaossal együtt indultak a háborúba (Oitylost), azonban, amely a Messénéi-öbölben fekszik, a lakóni jegyzékbe veszi be. Messéné Triphylia után következik, de van egy közös föld-

nyelvük, s ezen van Koryphasion és Kyparissia, ettől és a tengertől 7 stadionnyira emelkedik az Aigaleon hegység.⁵⁴

2. A régi messéniai Pylos tehát az Aigaleon lábainál fekvő város volt, elpusztulása után azonban a lakosság egy része Koryphasionban lakott; az athéniek azonban, akik Stratoklés idejében Eurymedóonnal másodízben hajóztak Siciliába, újra fölépítették védőbástyául a lakedaimónokkal szemben. Ott van a messéni Kyparissia is... és a mindjárt Pylos előtt fekvő Sphagia szigete, amelyet Sphaktériának is mondanak, ahol a lakedaimónok közül az athéniek győzelme alkalmával 300-an kerültek fogságba. A kyparissiai tengerpart előtt jól bent a tengerben fekszik a Strophades⁵⁵ nevű két sziget a szárazföldtől legfeljebb 400 stadion távolságban a Libyai- és déli tengerben. Thukydides szerint ez a Pylos volt a messéniek kikötővárosa; Spártától mintegy 400 stadion távolságban feküdt.

3. Ezután Methóné⁵⁶ következik. Némelyek szerint ezt a költő Pédasos néven említi, s egyike volt annak a 7 városnak, amelyeket Agamemnón Akhilleusnak ígért. Itt ölte meg Agrippa az aktioni csata folyamán az Antonius pártjához tartozó maurisiak királyát, Bogost, miután a várost hajóhadával elfoglalta.

4. Methónéval határos Akritas⁵⁷ a Messénéi-öböl elején; Asinaionnak is nevezik Asinéről, az öböl első városkájáról, amely azonos nevű a hermionéi C 360 Asinével. Ez tehát az öböl nyugati felének a kezdete, keleti felének pedig az ún. Thyrides, a mai Lakónia határán Kynaithionnál és Tainaronnál. Közben van Thyridestől számítva Oitylos, amelyet némelyek Boitylosnak neveznek. Azután Leuktron⁵⁸ következik, a boiótiai leuktraiak telepítése, majd a meredek sziklára épített Kardamylé, továbbá a Thuriával és Gerénával határos Phérai; Gerénáról nevezik Nestórt Geréniosnak, mert mint már említettük, itt menekült meg. Geréniában mutogatják a trikkai Asklepios templomát, amely a thessaliai Trikkában levőnek a mása. Állítólag Pelops építette Leuktront, Kharadrát és Thalamait,⁵⁹ amelyet most Boiótoinak neveznek; nővérét Niobét ugyanis Amphióhhoz adta és Boiótiából hozott telepeseket. Phérainál ömlik a tengerbe a Lakónián keresztül folyó Nedón, amely nem azonos a Nedával; ott van az Athéna Nedusia híres temploma. Poiaessában is van temploma Athéna Nedusiának, egy Nedón nevű helyről van elnevezve; állítólag innen telepítette Téleklos Poiaessát, Ekheiait és Tragiont.

5. Az Akhilleusnak ígért 7 város közül már beszéltünk Kardamyléről, Phérairól és Pédasosról. Enopénak egyesek Pellánát⁶⁰ tartják, némelyek egy helységet Kardamylé környékén, mások Geréniát. Hírét az arkadiai Megalopolis mellett egy hegyen mutogatják, amint az ember Andania felé megy, melyet a költő, mint már említettük, Oikhaliának nevezett, mások szerint

a mostani Mesolát⁶¹ nevezték így, amely benyúlik a Taygetos és Messénia közt levő öbölbe. Aipeiának most Thuria a neve, mely mint említettük, határos Phéraiival, egy magas dombon fekszik, ettől kapta a nevét is; Thuriáról kapta nevét a Thuriái-öböl s itt van a Rhion nevű városka szemben Tainaronnal. Antheia némelyek szerint Thuria, Aipeia pedig Methóné, mások szerint azonban a közbeeső Asiné, melyet a messéniai városok között a legjogosabban mondanak jólelelőjűnek (II. IX. 151.), s ennek a tengerpartján fekszik Koróné.⁶² Némelyek szerint ezt nevezte a költő Pédasosnak. „Mind közel a tengerhez” (II. IX. 153.), Kardamylé a tengerparton, Phérai azonban öt stadionnyira s van nyári kikötője; a többi pedig más és más távolságban van a tengertől.

6. Koróné közelében az öböl közepe táján torkollik a Pamisos folyó, jobbra van tőle ez a város is, meg a tovább következők is, melyek között Pylos és Kyparissia a szélső, középen pedig Erana fekszik, melyet némelyek azelőtt helytelenül Arénének... neveztek; Thuria és Phérai a bal oldalán van. A legnagyobb az Isthmoson innen levő folyók között, ámbár nem hosszabb 100 stadionnál a forrásától számítva s bő vízzel folyik keresztül a messéni síkságon s az ún. Makarián. A mostani Messéné városától a folyó 50 stadionnyira folyik. Van egy másik Pamisos is a lakóniai Leuktron mellett, de záporpatakszerű és kicsiny, ezért indítottak pert a messéniak a lakedaimónok ellen Philippos idejében; arról a Pamisosról, melyet némelyek Amathosnak neveztek, már beszéltünk.

C 361 7. Ephoros előadása szerint Kresphontés, miután elfoglalta Messéniát, azt 5 városra osztotta, és pedig úgy, hogy a tartomány közepén fekvő Stenyklarost⁶³ megtartotta a maga királyi székhelyének, a többibe pedig, Pylosba, Rhionba, Mesolába és Hyameitisbe királyokat küldött s így a messéniéket mind egyenjogúvá tette a dórokkal; minthogy azonban a dórok méltatlankodtak, megváltoztatta elhatározását s egyedül csak Stenyklarost nyilvánította városnak s a dórokat mind abba gyűjtötte össze.

8. A messéniéik városa hasonló Korinthoshoz; mindkét város fölött ugyanis egy magas, meredek és közös fallal bekerített hegy⁶⁴ emelkedik, úgy hogy az fellelőként szolgál, az egyiknek Ithómé a neve, a másiké Akrokorinthos. Véleményem szerint a pharosi Démétrios találóan mondotta Philipposnak, Démétrios fiának, midőn azt tanácsolta neki, hogy mindkét várost szerezzék meg, ha Peloponnésosra vágyódi: „ha ugyanis a szarvak kezeidben vannak, a tehén is a tied lesz”. Szarvaknak mondotta Ithómét és Akrokorinthost, tehénnek pedig Peloponnésost. És éppen ezen előnyös fekvésük miatt lettek ezek a városok a harcok célpontjaivá. Korinthost a rómaiak elpusztították és ismét fölépítették, Messéné pedig a lakedaimónok

semmisítették meg, a thébaiak azonban, majd később Philippos, Amyntas fia, ismét helyreállították; a fellelővárak azonban lakatlanok maradtak.

9. A limnaii Artemis-templom, ahol a messéniéik állítólag bántalmazták az áldozati ünnepre odaérkező szüzeket, Lakónia és Messénia határán van s itt a két nép közösen tartotta az ünnepet és rendezte az áldozatot; minthogy azonban az elkövetett gonosztettért a messéniéik nem adtak elégtételt, állítólag ezért tört ki a háború. Erről a Limnairól kapta nevét Spártában is Artemis limnaii temploma.

10. A messéniéik lázadásai következtében többször megújult a háború. Azoknak az első leigázása, mint Tyrtaios mondja költeményeiben, nagyapáik idejében történt, a második pedig akkor, amikor az argeiosokkal, arkádiakkal és pisatákkal szövetségbe pártoltak el, s ekkor az arkadiak Aristokratést, Orkhomenos királyát, a pisaták pedig Pantaleónt, Omphaliónt fiát küldték oda hadvezérül. Ekkor, mint mondja (eljött Erineosból), s maga is részt vett a lakedaimónokkal a hadvezetésben; hogy ugyanis Erineosból való, azt az „Eunomia” c. elégiájának következő soraiban mondja:

Mert Zeus, szép-koszorús Hérának a férje, e várost
Hérakleidáknak adta ajándokul át;
Elhagyván viharos szeles Erineost ide jöttem
A nagyhírű Pelops szép szigetére velük.

(Frag. 2. Bergk)

Tehát vagy nem hitelesek az elégiának ezek a sorai, vagy pedig nem szabad hitelt adnunk Philokhorosnak, aki őt athéninek, illetve aphidnainak mondja, de Kallisthenésnek és több másnak sem, akik szerint a lakedaimónok kérésére jött Athénből egy jóslat folytán, mely azt rendelte, hogy az athéniéktől kérjenek vezért. Tehát Tyrtaios idejében volt a második háború. Állítólag volt még harmadik és negyedik is, melyekben a messéniéik teljesen megsemmisültek. A messéni part mentén a hajóút egészben kb. 800 stadion az öblökkel együtt.

11. De már tovább is megyünk a beszédben a megengedett mértéknél, amennyiben belemerülünk az elbeszélések tömegébe egy legnagyobb részében már puszta vidék leírásánál; különben Lakónia is emberhiányban szenved a régi népsűrűséggel szemben. Spártán kívül ugyanis a többi csak kis város, kb. 30 a számuk; hajdanában azonban állítólag százvárosúnak nevezték és ezért mutattak be évenként hekatombákat.

1. A Messéni-öböl után a Lakóni-öböl következik Tainaron és Maleai között, délről egy kissé kelet felé hajolva. A Messéni-öbölben fekvő hullámverte meredek Thyrides Tainarontól 130 stadionnyira van. Fölötte emelkedik a Taÿgetos,⁶⁵ ez magas és meredek hegység nem messze a tengertől, mely az északi részekben az arkadiai hegyek nyúlványaival érintkezik, úgyhogy közben egy völgy marad, s itt érintkezik Messénia Lakóniával. A Taÿgetos alatt a belföldön fekszik Spárta és Amyklai,⁶⁶ itt van Apollón temploma és Pharis.⁶⁷ A város területe, bár közben hegyek vannak rajta, mélyebb fekvésű, de azért egyik részén sem mocsaras, hajdanában azonban az előváros mocsaras volt s a neve is Limnai volt. A limnai Dionysos-templom is nedves talajon állott, most azonban száraz az alapja. A partvonal öblében van Tainaron, egy kimagasló hegyfok, egy ligetben Poseidón templomával; közelében van egy barlang, a rege szerint Héraklés itt hozta föl Kerberost az alvilágból. Innen Phykusig,⁶⁸ Kyrénaia hegyfokáig a hajóút déli irányban 3000 stadionnyi, nyugati irányban Pakhynosis, Sicilia hegyfokáig 4600, némelyek szerint 4000 stadion, kelet felé Maleaiig az öblökkel együtt 670 stadion; Onugnathosig,⁶⁹ amely alacsony félsziget Maleaion innen, 520 stadion (előtte fekszik 400 stadionnyi távolságban Kythéra⁷⁰ szigete jó kikötőkkel és egy hasonló nevű várossal, melyet Euryklés, a lakedaimónok mostani vezére saját tulajdonként tart birtokában; körülötte több kis sziget van részint közel, részint kissé távolabb); Kórykosig,⁷¹ Kréta legközelebbi hegyfokáig a hajóút 750 stadion.

2. Ha Tainarontól Onugnathos és Maleai felé hajózunk, Psamathos⁷² városa következik, azután Asiné és Gytheion, Spárta kikötője, 240 stadionnyi távolságban. Ennek a kikötője azonban, mint mondják, ki van ásva. Majd az Eurótas⁷³ torkolata következik Gytheion és Akraiai között. Idáig tehát a partmenti hajóút mintegy 240 stadion. Azután valamivel följebb mocsaras terület következik és Helos falva.⁷⁴ Azelőtt város volt, mint Homéros is mondja:

A part városa volt a lakóhelyük, Helos, Amyklai.

(II. II. 584.)

Helos állítólag Heliosnak, Perseus fiának az alapítása. Van itt egy Leuké nevű síkság is, azután egy félszigeten fekvő kikötőváros, Kyparissia,⁷⁵ majd

Onugnathos kikötője jön, majd Boia⁷⁶ városa, végül Maleai; Onugnathostól idáig 150 stadion a távolság; még Asópos városa is Lakóniában van.

3. A Homéros által felsorolt helyek közül Messé, mint mondják, sehol sem

található; Messoa nem a tartomány egyik része, hanem Spártáé, mint a Limnaion is . . . szerint. Némelyek ezt Messéné rövidítésének veszik, mert azt már mondtuk, hogy az is Lakónia egyik része. Például fölhozzák a költőnél a κριῖ, δῶ és μάψ szavakat, továbbá a következőt: „Automedeón meg Alkimos is” (II. XIX. 392.). Alkimedón helyett Hésiodos βριῖ-t mond βριδῖ és βριαρόν⁷⁷ helyett. Sophoklés és Ión ῥάδιον helyett ῥά-t, Epikharmonnál pedig λι van λίαν helyett és Συρακούσας helyett Συρακῶ. Empedoklésnél (Frag. 88. Diels.) ὄψις helyett ὄψ: „μικ γινεται ἀμφοτέρων ὄψ; éppúgy Antimakhosnál Δήμητρος τοι Ἐλευσινίης ἱερῆ ὄψ. „Ἄλφι-t is mondtak ἄλφιτον helyett, Euphorión pedig ἦλον helyett ἦλ-t mond. Philétasznál ἔριν helyett ἔρι van: „δμῳίδες εἰς ταλάρους λευκὸν ἄγουσιν ἔρι”. Aratos pedig πηδάλια helyett πηδά-t mond: „εἰς ἄνεμον δέτ᾽ ἄ πηδᾶ”, Simmias meg Δωδωνην helyett Δωδῶ-t. A költő által említett többi város közül egyesek teljesen elpusztultak, másoknak csak nyomai maradtak, némelyeknek meg a nevük változott meg, mint az Augeiai ma Aigaiai; a lokrisi (Augeiai) ugyanis már egyáltalában nem létezik. Las⁷⁸ városát egykor állítólag a Dioskurok ostrommal foglalták el, ezért Lapersainak nevezték el. Sophoklés mondja valahol: „A két Lapersára, az Eurotasra, mint harmadikra, Argos és Spárta isteneire!” (Frag. 871. Nauck.)

4. Ephoros szerint a Lakónikát megszálló hérakleidák, Eurysthenés és Proklés, azt 6 részre osztották föl s a tartományt városokkal telepítették be; az egyik részt, Amyklait, különösképpen annak adták, aki kezükre adta Lakónikát és rávette annak az urát, hogy a megkötött szerződés értelmében az akhaiosokkal együtt Ióniába távozzék. Spártát a saját maguk királyi székhelyül jelölték ki, a többibe királyokat küldtek azzal a megbízatással, hogy az emberhiány miatt fogadják be a letelepedni kívánó idegeneket. Last jó kikötője miatt hajóállomásnak használták, Aigyst pedig katonai támaszpontnak, mert az határos volt a körös-körül lakó törzsekkel. Pharist pedig tanácshelyül használták, mert a legnagyobb biztonságot nyújtotta a belső ellenségekkel szemben. A körülakók [perioikosok] mind alattvalói C 365 voltak a spártaiaknak, de azért egyenjogúak is, amennyiben részük volt a polgárjogban és a hivatalviselésben. Eurysthenés fia, Agis, azonban megszüntette ezt a jogegyenlőséget s adót vetett ki azokra Spárta javára. A többiek engedelmessé váltak, Helos lakói (helótáknak [heilótáknak] is nevezik őket) azonban föllázadtak, de a háborúban teljes vereséget szenvedtek s rabszolgáknak nyilvánították ki őket azzal a megszorítással, hogy a gazdájuk nem szabadíthatja föl őket, sem a határokon kívül el nem adhatja. Ezt nevezték a helóták elleni háborúnak. A helótaságot, amely később egészen a rómaiak uralmáig tartott, majdnem teljes egészében Agis környezete rendezte be; bizonyos mértékig ugyanis mint állami rabszolgákat kezelték

azokat a lakedaimónok, meghatározott lakóhelyeket jelöltek ki nekik, s különös szolgálatokat követeltek tőlük.

5. A lakónok államszervezetét és a náluk bekövetkezett változásokat nagyrészt mellőzhetjük, minthogy közismertek, némely dolgukról azonban mégis érdemes talán megemlékezni. Azt mondják ugyanis, hogy a Pelop-szal együtt beköltözött phthiótisi akhaiosok telepedtek le Lakóniában és vitézségükkel annyira kitértek, hogy Peloponnésost, amelyet ősidők óta Argosnak neveztek, akkor akhaiosi Argosnak mondták és nemcsak Peloponnésost, hanem főképpen Lakónikát is így nevezték. A költő következő szavait:

S hol maradt, Menelaos? . . . tán az akháj Argosban?

(Od. III. 249.) D.

némelyek így értik: tán Lakónikában volt ő? A héraleidák visszatérése után, mikor Philonomos átadta a tartományt a dóroknak, az akhaiosok elköltöztek Lakónikából az iónok földjére, amelyet ma is Akhaiának neveznek; azokról tehát majd az akhaiai részben beszélünk. Ezek Lakónikát birtokukba véve kezdetben józan mérsékletet tanúsítottak, miután azonban Lykurgosra bízta az államszervezet kiépítését, annyira a többi fölé emelkedtek, hogy a hellének között csak ők voltak az urak szárazon és vízen, s meg is tartották a vezérlő hatalmat mindaddig a hellének fölött, amíg a hegemoniát el nem vették tőlük a thébaiak s mindjárt azok után a makedonok. De még ezeknek sem hódoltak be teljesen, hanem önállóságukat megtartva az elsőségért mindig harcba állottak a többi hellén törzsszel és a makedon királyokkal; miután pedig ezeket a rómaiak leigázták, volt ugyan néhány kisebb összeütközésük a Rómából küldött helytartókkal, minthogy el voltak nyomva és rossz kormányzásban volt részük, amint azonban összeszedték magukat, ismét különös tiszteletben részesültek és szabadok maradtak, amennyiben a baráti szolgálatokon kívül semmiféle más adót nem fizettek. Legújában Euryklés zavarta meg nyugalmukat, aki azt hitte, hogy Caesar barátságát mértéken felül kihasználhatja a fölöttük való uralkodás tekintetében, ennek az uralma azonban hamarosan véget ért, mert meghalt, fia pedig ettől a barátságtól teljesen elfordult. Ekkor tehát a szabad lakónok is kaptak bizonyos államszervezetet, miután Spárta elnyomtatása következtében először a perioikosok, majd a többiek, sőt a helóták is a rómaiakhoz csatlakoztak. Hellanikos szerint az első államszervezet Eurysthenés és Proklés műve. Ephoros azonban megrója őt ezért, mert szerinte az sehol sem említi Lykurgost, s ennek a munkáját azoknak tulajdonítja, akiket nem illet meg. Egyedül csak Lykurgosnak kell templomot építeni és

évenként áldozatokat rendezni, azoknak pedig, bár alapítók voltak, még az sem jutott osztályrészül, hogy az utódaikat eurysthenidáknak és prokleidáknak nevezzék, hanem az egyik részét agidáknak nevezik Agisról, Eurysthenés fiáról, a másik részt pedig eurypontidáknak Eurypónról, Proklés fiáról; ezek ugyanis jogszerűen uralkodtak, míg azok idegen emberek támogatásának az igénybevételével; ezért nem nevezték őket még arkhégetés⁷⁹-eknek sem, pedig ez a tiszteletadás minden alapítónak kijár. Pausanias, az egyik eurypontida, midőn hazájából száműzték, menekülése közben egy beszédet szerkesztett Lykurgos ellen, mint az őt száműző törvények szerzője ellen, és fölemlíti a legtöbb esetben ellene adott jóslatokat is.

6. Mind ezeknek, mind a messéniai hegységeknek természeti viszonyairól elfogadhatjuk azt, amit Euripidés mond; Lakónikára vonatkozólag ugyanis azt mondja: „sok a szántóföldje, de megművelni nem könnyű, mélyfekvésű ugyanis, hegyektől körülvéve, egyúttal sziklás s ellenség által nehezen közelíthető meg”; Messéniáról pedig, hogy az „jó gyümölcstermő, számtalan forrás öntözi, nagyszerű legelői vannak a szarvasmarhák és juhok számára, sem a téli viharok alkalmával nem nagyon fagyos, sem Hélios fogata nem hevíti túlságosan”. (Frag. 1083. Nauck) Majd tovább a kisorsolásról, melylyel a héraleidák a tartományt fölosztották, azt mondja, hogy az első „Lakónikának, a silány földnek az ura lett”, a második pedig „Messéniáé, melynek annyi jótulajdonsága van, hogy azt el sem lehet mondani”. Tyrtaios is ilyenek mondja. Midőn azonban azt mondja, hogy Lakónika és Messénia közös határa „a Pamisos, mely a tengerbe ömlik”, azt nem lehet elfogadni, mert az Messénia közepén folyik keresztül és sehol sem érinti a mostani Lakónikát. Az sem helyes, amikor azt mondja, hogy Messénia messze van a hajósok számára, bár éppúgy a tengerpart mentén fekszik, mint Lakónika. De Élist sem helyesen határozza meg: „tovább menve a folyón túl ott van Élis, amelyet Zeus szomszédjának neveznek.” Ha ugyanis a mai Élist akarja ezzel jelölni, mely határos Messéniával, ezt éppúgy nem érinti a Pamisos, mint Lakónikát; mondtuk ugyanis már, hogy az Messénia közepén folyik keresztül; ha pedig a régi, ún. lapos Élist, még messzebb esik az igazságtól; ha ugyanis átmegyünk a Pamisoson, Messénia nagy része van előttünk, azután következik . . . és Messaiának egész területe, melyet Triphyliának neveznek (azután Pisatis és Olympia, majd 300 stadionnal tovább Élis).

7. Minthogy Lakedaimont egyesek κητώεσσα, mások καετώεσσα jelzővel látják el, fölvetődik a kérdés, hogyan is értsük a κητώεσσα szót, vajon a cethalaktól származtassuk-e, vagy nagy-nak vegyük, ami valószínűbbnek is látszik; a καετώεσσα szót némelyek mentadúsnak veszik, mások szerint azonban a földrengések következtében keletkezett üregek a Καετοί;

ezért nevezik καίετας-nak a lakedaimónok börtönét, mely barlangforma. Némelyek szerint az ilyen üregeket inkább κῆσι-nak nevezik, innen van ez a kifejezés is: „φηρσιν ὄρεσκόουσιν”.⁸⁰ Lakónikában gyakori a földrengés; egyesek azt is emlegetik, hogy a Taÿgetos néhány csúcsa leszakadt. Vannak Tainaronban igen értékes régi tainaroni márványbányák, legújabban pedig egyesek a Taÿgetoson nyitottak egy hatalmas bányát, támogatójuk ebben a rómaiak pompaszeregetete.

8. Hogy a Lakedaimón szó a tartományt is meg a várost is jelzi, már Homéros is bizonyítja, véleményem szerint Messéniával együtt. Amidőn az íjokról azt mondja:

Szépek azok, Lakedaimonban neki adta barátja
Eurytidés fia, Iphitos,

(Od. XXI. 13.)

azután hozzáteszi:

Összekerültenek ők egymással Messénében
Bölcseszü Ortilokhos házában.

(Od. XXI. 15.) D.

tehát azt a tartományt említi, amelynek Messénia csak egyik része; nem érzett különbséget e két kifejezés közt:

Lakedaimonban neki adta barátja

és

Összetalálkoztak még Messénének a földjén.

Hogy Ortilokhos lakóhelye Phérai volt, világos a következőből:

Ők odaértek az Ortilokhosnak sarja Dioklés
Házához Phéraiba,

(Od. III. 488.)

azaz Télemakhos és Peisistratos; Phérai pedig Messéniában van. Amikor pedig azt mondja, hogy Phéraiból elindulva Télemakhos kísérete egész nap hajtotta a kocsit, majd hozzátette:

Hegykoszorúzott nagy Lakedaimónt ők el is érték
Napnyugtára, behajtottak Menelaoshoz

(Od. IV. 1-2.)

itt a várost kell érteni. Ha ez nem így volna, akkor azt mondaná, hogy C³⁶⁸ Lakedaimónból Lakedaimónba érkeztek. Egyébként az sem valószínű, hogy Menelaos lakása nem Spártában lett volna, vagy pedig, ha nem ott volt, akkor Télemakhos azt mondta volna:

Elmegyek én Spártába, utána Pylosba.

(Od. II. 359.)

Összevág ezzel az is, hogy nem a tartomány szokásos jelzőit . . . ha ugyan ezt nem vesszük költői szabadságnak. Jobb ugyanis Messénét Lakónikával és a Nestór uralma alatt álló Pylosszal egybevenni, nem pedig mint magában állót szerepeltetni a Katalogosban, vagy mintha egyáltalában nem vett volna részt a hadjáratban.

VI.

1. Maleai után az Argolisi- és a Hermionéi-öböl következik; az első Skylaionig terjed s kelet felé és a Kykladok felé néz, a másik ettől még keletebbre Aiginiáig és Epidauriáig nyúlik. Az Argolisi-öbölnek első lakóhelyein lakónok vannak, a többin argeiosok; ezek között van a lakóniai Délion⁸¹ Apollón templomával, neve egyezik a boiótiaival, és Minóa erődje, ez is azonos nevű a megaraiival, azután a Liméra Epidaurus,⁸² mint Artemidóros mondja. Apollodóros szerint azonban ez közelebb esik Kythérához, de mivel jó kikötője van, rövidítve és összevontan Limérának mondják Limenéra helyett s a nevét megváltoztatták. Lakónika partvidéke mindjárt Maleaitól kezdve nagy részében sziklás, mindazonáltal vannak horgonyzóhelyei és kikötői. A további partvidéken sok kikötő van, előtte sok említést sem érdemlő kis sziget fekszik.

2. Az argeoisi részen van Prasiai és Témenion,⁸³ ahol Témenos van eltemetve, s még tovább az a vidék, melyen keresztül folyik a Lerné nevű folyó, azonos nevű a mocsárral, amely a hydrával kapcsolatos történetben szerepel. Témenion Argostól 26 stadionnyira fekszik a tenger fölött. Argostól pedig Héraionig 40, innen Mykénaig 10 stadion a távolság. Témenion után Nauplia⁸⁴ következik, az argeiosok hajóállomása: ez az elnevezés a ναυσὶ προσπλεῖσθαι (azaz: hajók kikötésére alkalmas) kifejezésből származik.

C 369 Az újabb írók valószínűleg ebből a névből költötték Naupliost és fiait; Homéros ugyanis nem hagyta volna ezeket említés nélkül, amikor Palamedés oly nagy bölcsességet és okosságot tanúsított s mégis megölték igazságtalanul, Nauplios pedig Kaphéreusnál⁸⁵ annyi ember vesztét okozta. A származtatás azonban a meseszerűségen kívül még az időbeli adatokban is hibás; megengedve ugyanis azt, hogy Poseidón fia, de aki a trójai háború idejében él, hogyan lehet Amymóné fia? Mindjárt Nauplia mögött barlangok vannak s azokban beépített útvesztők, s ezeket kyklópsiaknak nevezik.

3. Ezután még egyéb helységek következnek, s mindjárt utána a Hermionéi-öböl. Minthogy Homéros ezt is Argeiához sorolja, mi sem hagyhatjuk figyelmen kívül a körülutazásnak ezt a beosztását. Asiné⁸⁶ városkánál kezdődik, azután Hermioné és Troizén jön; tovább hajózva előtte találjuk Kalauria szigetét, melynek kerülete 30 stadion, s melyet 4 stadionnyi tengerszoros választ el a szárazföldtől.

4. Ezután a Saróni-öböl következik. Némelyek tengernek nevezik, mások tengerszorosnak, ezért Saróni-tengernek is nevezik a hermionéi és az Isthmos körüli tengerből kiinduló és a Myrtói- és a Krétai-tengerral érintkező tengerrészt. A Saróni-öbölhöz tartozik Epidaurus és az előtte fekvő Aigina szigete;⁸⁷ azután Kenkhreai következik, a korinthosiak hajóállomása keleti irányban; ha 45 stadiont tovább hajózunk, Skhoinus kikötőjét találjuk. Maleaitól az egész távolság kb. 1800 stadion. Skhoinus mellett szokták a hajókat átvontatni, mert ez az Isthmos legkeskenyebb része, s itt áll az isthmosi Poseidón temploma. Ezeket azonban hagyjuk, mert már kívül esnek Argeián. Vegyük vizsgálat alá ismét az Argeián átvezető útvonalat.

5. Először is hányféleképpen szerepel a költőnél az Argos szó, akár magában, akár valami jelzővel, amennyiben azt akhaiosinak, iasosinak, lovasnak, pelasgoknak és lónevelőnek nevezi. A város neve ugyanis Argos a következőkben: „Argos és Spárta” (II. IV. 52.), „Azok Argosban és Tirynsben laktak” (II. II. 559.). Sőt Peloponnésos is: „A mi hazánkban, Argosban” (II. I. 30.), mert nem a város volt az ő hazája. Sőt az egész Hellas, mert mindnyájukat argeiosoknak nevezi, éppúgy, mint danaosoknak és akhaiosoknak. Az egynevéket jelzőkkel különbözteti meg, így Thessaliát pelasg Argosnak mondja:

Most a pelasg Argost kik lakták, fölsorolom mind...

(II. II. 681.) D.

Peloponnésost pedig akhaiosinak mondja:

...ha akháj Argos gazdag mezejére érünk –

(II. IX. 141.) D.

Nem volt tán az akháj Argosban...

(Od. III. 251.) D.

Ezzel azt jelzi, hogy az akhaiosokat más vonatkozásban főként peloponnésosoknak neveztek. Iasosi Argosnak is mondja Peloponnésost:

Hogyha iasosi Argos ölében az összes akháj

Látna...

(Od. XVIII. 246.) D.

ti. Pénelopét, aki akkor még több kérést kaphatna, természetesen nem az C 370 egész Hellasból, hanem a közelből. Közösen szokta lovasnak és lónevelőnek mondani.

6. Hellasról, a hellénekről és a panhellénekről különbözők a vélemények. Thukydides szerint a költő még sehol sem említ barbárokat, mert akkor még ezekkel ellentétben a hellének sem voltak összefoglaló névvel megkülönböztetve. Apollodóros szerint pedig csak Thessalia lakosait neveztek helléneknek:

Myrmidonok voltak nevükön, hellének, akhájok...

(II. II. 684.) D.

Ezzel szemben Hésiodos és Arkhilokhos már úgy tudták, hogy valamennyit helléneknek neveztek, sőt panhelléneknek; az ugyanis Proitos leányairól azt mondja, hogy a panhellének vették őket feleségül, emez meg, hogy „a panhellének nyomora Thasosra gyűlt össze”. Mások azt vetik ezzel szembe, hogy az barbárokat is említ, midőn a károkat barbárbeszédűeknek mondja (II. II. 867.), valamennyit pedig együtt helléneknek:

Arról az emberről, kinek elterjedt híre messze
Hellasban s Argosban...

(Od. I. 344.)

majd ismét:

Hellast és Argost ha bejárni kívánod.

(Od. XV. 80.)

7. Az argeiosok városa⁸⁸ nagyobb részében sík területen fekszik, van azonban egy Larisa nevű fellegrvára, egy mérsékelt megerősített domb Zeus templomával; közelében folyik az Inakhos⁸⁹ hegyi patak, amely a Lyrkheiosból ered az arkadiai Kynuria melletti hegyen. A hozzáköltött forrásokról már említettük, hogy költői kitalálások; ilyen az is, hogy

A danaok tették vízbővé víztelen Argost,
(Hésiodos frag. 170.)

minthogy a vidék lapos, folyók mennek át rajta s mocsarak és tavak vannak rajta, s a város is bővelkedik vízben, mert a felső rétegben sok kútja van. A tévedést a következő sornak tulajdonítják:

Csúful térhetnék meg a szomjú argosi földre.
(Il. IV. 171.)

A πολυδίψιον szó azonban vagy πολυπόθητον vagy a δ elhagyásával πολυίψιον helyett áll, amint Sophoklés szerint is

Sorsüldözött a pelopidák e háza
(Elektra 10.) D.

Az ὑψασθαι szó ugyanis valami pusztulást, károsodást jelent;

Most az akhaiosokat ki akarja hamar pusztítani.
(Il. II. 193.)

Különben sem Argos városát mondja (mert nem oda akart megérkezni), hanem Peloponnésost, amely bizony nem vízszegény. A δ-val némelyek bizonyos fölcseréléssel és a δε kötőszó összevonásával úgy fogják föl, mintha így volna: „καὶ κεν ἐλέγχιστος πολὺ δ' ἴψιον Ἄργος ἔκοιμην” . . ., az Ἄργοςδε pedig εἰς Ἄργος helyett állna.

C 371 8. Az Argeián keresztül folyó egyik folyó tehát az Inakhos; Argeia másik folyója az Erasinos.⁹⁰ Ez az arkadiai Stymphalosznál az ottani Stymphalis nevű tóból ered, ahová a rege a Héraklés nyilai és trombitái által elűzött madarakat helyezi, amelyeket szintén stymphalidáknak neveznek. Ez a folyó állítólag a föld alá bújva Argeiában tör elő, s a síkságot bővizűvé teszi. Az Erasinos Arsinosnak is nevezik. Van egy másik Arkadiából jövő hasonló nevű folyó is, mely a burai tengerparton ömlik a tengerbe; ilyen nevű még az eretiai és Braurónnál az attikai. Lerné mellett mutogatnak egy

Amymóné nevű forrást is. Lerné mocsara Argeia és Mykénaia között van, a rege szerint ebben tartózkodott a hidra. Az abban előforduló tisztulások folytán keletkezett a közmondás: Λέπνη κακῶν (a bajok Lernája). Közismert, hogy ez a terület bővizű, maga a város azonban víztelen helyen fekszik, de sok kútja van (ezt a danaidáknak tulajdonítják, mint azok feltalálói) s ebből keletkezett ez a mondás:

„A danaák tették vízbővé víztelen Argost.” (Hésiodos frag. 170.) Négy kutat szentnek tartanak és különös tiszteletben részesítenek; így kapcsolják össze a vízhiányt a vízbőséggel.

9. Az argeiosok fellegrvát állítólag Danaos építette, aki a monda szerint annak a vidéknek előbbi uralkodóit annyira fölülmulta, hogy Euripidés szerint:

Kiket pelasgoknak neveztek azelőtt,
Elrendelé, hogy Hellasban nevezzék
Danaoknak.

(Frag. 228. 7. Nauck)

Sírja is az argosi főtér közepén van, a neve plinthos.⁹¹ Azt hiszem, hogy ennek a városnak dicsősége okozta azt, hogy róla a többi hellén törzset is pelasgiótáknak, danaosoknak, sőt argeiosoknak is nevezték; így még iasidáknak és iasosi Argosnak is mondják. Az újabbak Apiának és apidonoknak is mondják. Homéros nem beszél apidonokról, az *apia* szó pedig nála inkább távoli vidéket jelent. Hogy Argost mondja Peloponnésosnak, arra a következőket hozhatjuk föl: „az argosi Heléné” (Od. IV. 296.) és „Argos csücskén Ephyré az a város” (Il. VI. 152.) D., majd „Argoson és számos szigeten legyen ő úr” (Il. II. 108.) D., Az *argos* szó az újabbaknál a síkságot C 372 jelöli, Homérosnál azonban soha; azt hiszik, hogy ez főképpen makedon és thessaliai szóhasználat.

10. Miután Danaos utódai átvették Argos uralmát, s velük a Pisatisből és Triphyliából kivonult amythaonidák egyesültek, senki sem csodálkozhatik azon, hogy mint rokonok, a tartományt úgy osztották először két királyságra, hogy Argost és Mykénait nyilvánították ezek fővárosainak, bár még 50 stadion távolság sincs közöttük, s hogy a mykénai Héraion mindkettőnek közös temploma volt, benne Polykleitos nagyszerű művészettel készített szobrai, amelyek azonban fényűzés és nagyság tekintetében Pheidias szobraiétól elmaradtak. Kezdetben tehát Argos volt hatalmasabb, később azonban a pelopidák átköltözésével Mykénai fejlődött jobban. Miután valamennyien Atreus fiaihoz állottak, s Agamemnón, mint idősebb átvette az uralmat, részint a szerencse támogatásával, részint vitézségével meglevő

birtokához megszerezte még a tartomány nagy részét, sőt az argosi területet egyesítette a mykénaiival. Menelaosé volt Lakónika, Mykénait azonban s a Korinthusi és Sikyónig terjedő területet s mindazt, ami akkor az iónoké és az aigialosoké volt, akiket később akhaiosoknak neveztek, Agamemnón kapta. A trójai háború után azonban Agamemnón uralmának megszűntével Mykénai bukása is bekövetkezett, főképpen a hérakleidák visszatérése után. Ezek ugyanis Peloponnésos meghódítása után elűzték az előbbi uralkodókat, úgyhogy Argos urai voltak a vele egyesített Mykénai urai is. A későbbi időkben ezt az argosiak teljesen elpusztították, annyira, hogy Mykénai városának még nyoma sem maradtak. Ha pedig ez lett a sorsa Mykénainak, azon sincs mit csodálkoznunk, ha a „Katalogos” szerint Argos hatalma alatt álló egyéb városok is eltűntek. A „Katalogos” ugyanis azt mondja:

Argost, kik lakták, meg a jóbástyáju Tírynset,
Hermioné – s Asinénak két öblös kikötőjét,
Troizént, Éienait, meg a fürtben-dús Epidaurost,
És akik Aigínát s Másést, mind ifjú akhájok. . .

(II. II. 559.) D.

Argosról legyen elég ennyi, most beszéljünk a többről.

C 373 11. Tírynst⁹² Proitos állítólag támaszpontul használta és fallal vette körül a kyklopsok közreműködésével, akik heten voltak és akiket haskezüeknek neveztek, mert a kezük munkájából éltek; ezek Lykiából jöttek meghívásra, talán a Nauplia környékén levő barlangokat és az azokban levő építményeket is róluk nevezték el. A Likymniosról elnevezett Likymna nevű fellegvár Naupliától kb. 12 stadionnyira van; elhagyatott hely az is, meg a közelében levő Midea⁹³ is, mely nem azonos a boiótiaival, mert annak a neve Mideia, mint *πρόνοια*, ez pedig *Μιδέα*, mint *Τεγέα*. Ezzel határos Prosymna. . . ebben is van Héra-templom⁹⁴. Az argeiosok a legtöbb várost, mint engedetlen, elpusztították. A lakosok kivándoroltak, mégpedig Tírynsből Epidaurusba, . . .ből az ún. Halieisbe, Asiné lakóit pedig (ez argeiai falu Nauplia közelében) a lakedaimónok Messéniába telepítették át, ahol szintén van az argosi Asinével azonos nevű városka. Theopompos szerint ugyanis a lakedaimónok, akik sok idegen földet hódítottak meg, ide telepítették azokat a hozzájuk menekülőket, akiket befogadtak. Nauplia lakosai is odamentek.

12. Hermioné a jelentősebb városok közé tartozik, amelynek partvidékén a tengerészetből élő halieis⁹⁵ nevű emberek laktak. A rege szerint Hermioné mellett van az alvilágba egy rövid lejárát; ezért nem tesznek itt pénzarabot a halott szájába.

13. A dryopsok lakóhelyének mondják Asinét is, akár azért, mert az arka-diai Dryops telepítette ide a Sperkheios vidékéről való jövevényeket, mint Aristotelés állítja, akár azért, mert Héraklés kiűzte őket a Parnassos környékén levő Dórisból. A Hermioné területén levő Skyllaion⁹⁶ a nevét állítólag Skyllától, Nisos leányától kapta, aki Nisiait szerelemből elárulta Mínosnak, de ez a monda szerint a tengerbe dobatta, s a halak itt vetették partra és itt is temették el. Éiones⁹⁷ falu volt, amelyet a mykénaiak pusztítottak el, azután pedig hajóállomást csináltak belőle; később azonban teljesen elpusztult, s így hajóállomás sincs.

14. Troizén Poseidón szent városa, egykor a neve is Poseidónia volt; a tengertől kb. 15 stadionnyira fekszik, ez is jelentékeny város. Pógón nevű kikötője előtt van a kis Kalauria szigete, amelynek kerülete kb. 30 stadion; itt volt Poseidón sérthetetlen temploma. Mint mondják, Kalauriát Létótól szerezte ez az isten cserébe Délosért, Apollóntól pedig Tainarost cserébe C 374 Pythóért. Ephoros közli a jóslatot is:

Délos, meg Kalauria kedvelt hely neked, úgy mint
Szent Pythó, meg a Tainaros viharos szikláit.

Ez a templom volt központja egy hét városból álló amphiktyoniának, amelyek részt vettek a közös áldozatban, mégpedig: Hermión, Epidaurus, Aigina, Athénai, Prasiai, Nauplia és a minyosi Orkhomenos; Naupliáért a járulékot az argeiosok fizették, Prasiaiét pedig a lakedaimónok. Ennek az istennek a tisztelete annyira megerősödött a helléneknél, hogy még a make-donok is, amikor idáig terjedt az uralmuk, tiszteletben tartották a sérthetlenségét, s a Kalauriára menekült oltalomkeresőket nem volt bátorságuk elhurcolni; Arkhias sem mert itt erőszakot alkalmazni Démostenesszel szemben, bár voltak katonái, s Antipatrostól azt a megbízást kapta, hogy ezt is élve vigye hozzá, meg a többi hasonló váddal terhelt szónokot is; ez rábeszéléssel iparkodott hatni, de nem sikerült, mert Démostenés már megelőzőleg méreggel vetett véget életének. Troizén és Pittheus, Pelops fiai, Pisatisből jöttek, az első a róla elnevezett várost hagyta maga után, Pittheus pedig mint az ő utóda uralkodott. Anthés, az előző uralkodó elhajózott és megalapította Halikarnassost. Erről majd a kariai. . . és a trójai részben fogunk beszélni.

15. Epidaurus neve Epitauros volt. Aristotelés szerint ez is, meg Hermioné is a karok birtoka volt, de a hérakleidák visszatérése után velük együtt telepedtek meg az iónok, akik az attikai négy városból Argosba követték őket. Ez is jelentékeny város, különösen Asklépios hírneve miatt, akiről az a hit terjedt el, hogy mindenféle betegséget meggyógyít, s akinek a temploma

mindig telve van betegekkel s az ott elhelyezett fogadalmi táblákkal, amelyek a gyógyulások vannak följegyezve, mint Kóson és Trikkában. A város a Saróni-öböl zugában fekszik, a nyári napkelet felé néz, s a partvonala 15 stadion hosszúságú; magas hegyek zárják körül egészen a tengerig, úgy-hogy minden oldalról a természettől megerősített hely. Troizén és Epidauros között volt Methana⁹⁸ erőssége, s a hozzá hasonló nevű félsziget; Thukydides néhely másolatában Methóné olvasható a makedoniaival egyezően, amelynek ostrománál Philipposnak kilőtték a szemét. Sképsisi Démétrios szerint némelyek ettől megtévesztve a troizéni Methónét gondolták annak, amelyre az Agamemnóntól kiküldött matróztoborzók állítólag kimondot-

C 375

ták az átkot, hogy sohase legyenek készen a fölépítéssel, bár Theopompos szerint nem ezek, hanem a makedonok utasították el őket; nem valószínű ugyanis, hogy ezek, akik a közelben voltak, engedetlenkedtek volna.

16. Az Aigina nevet viseli Epidauria egyik helysége is, meg egy sziget is ez előtt a szárazföld előtt, amelyet a költő főtebb idézett versekben akar jelezni, ezért írják némelyek: „és Aigina szigetét” a helyett, hogy „akik Aiginán laknak”, hogy megszüntessék a félreértést. Hogy ez a sziget a legismertebbek közé tartozik, mi szükség azt említeni? Állítólag innen való Aiakos és utódai. Valamikor ez volt a tenger ura és a perzsa háború idején a salamiszi tengeri ütközetben Athénnel versengett az elsőségért. A sziget kerülete állítólag 180 stadionnyi, s van rajta egy délnyugatra tekintő hasonló nevű város, Attika, Megaris s Peloponnésosnak Epidaurosig terjedő része veszi körül, mindegyik mintegy 100 stadionnyi távolságban. A keleti és déli részét a Myrtói- és a Krétai-tenger mossa. Sok kis sziget van körülötte a szárazföld közelében, Belbina⁹⁹ azonban már kint van a tengerben. Talaja a mélyben rögös, a felületen azonban sziklás, különösen a síkság, ezért az egész sziget kopár, de elég jó árpatermő. Az aiginétákat nem azért nevezték myrmidonoknak, mint a mese mondja, mert egy nagy dögvész alkalmával Aiakos imádságára a hangyák emberekké változtak, hanem azért, mert hangyák módjára kiásták a földet és felhozták a sziklákra, hogy legyen szántóföldjük, maguk pedig a gödrökben laktak, hogy kevesebb téglára legyen szükségük. Hajdan Oinóné volt a neve.¹⁰⁰ Laktak rajta argosiai, krétaiak, epidaurosiak és dórok, később azonban az athéniek osztották szét sorshúzás

C 376

útján, amikor azonban a lakedaimónok elvették az athéniektől, visszaadták a régi lakosainak. Az aiginéták gyarmatosokat is küldtek a krétai Kydoniába és Ombriába. Ephoros szerint Aiginában az első ezüstpénzt Pheidón verette; kereskedelmi központ lett ugyanis, minthogy földjének soványsága miatt lakosai a tengeri kereskedelemmel foglalkoztak; ezért mondják a kisárukat aiginai árunak.

17. A költő néhány vidéket a tényleges sorrendben említ:

[...] kik Hyriét s Aulist művelték
(II. II. 496.).

Mind, kik erős Tirynt, Argost s az öbölben mélyen
Bent fekvő Asinét meg Hermionét lakták, meg
Troizént, Éionest. . .

(II. II. 559.)

Máskor azonban nem a tényleges sorrendet használja: „Skhoínost és Skólost” „Thespeiát és Graiát” (II. II. 497.). A szárazföldi vidékeket néha együtt említi a szigetekkel:

Kik Ithakét lakták s művelték szép Krokyleiát.

(II. II. 632).

Krokyleia ugyanis Akarnaniában van. Hasonlóképpen kapcsolta össze most Aiginával Masést,¹⁰¹ mely az argolisi szárazföldön van. Thyreát Homéros nem említi, a többiek azonban gyakran beszélnek róla, ezért harcoltak az argosiaiak és a lakedaimónok 300-an 300 ellen; ebben a lakedaimónok győztek Othryadés vezérlete alatt. Thukydides szerint ez a helység Kynuriában fekszik Argolis és Lakónika határán. Hysiai¹⁰² is ismert helység Argolisban, valamint Kenkhreai, amelyek a Tegeából a Parthenios hegyen és a Kreopóloson keresztül Argosba vezető út mentén fekszenek. Homéros azonban ezeket nem ismeri, sem Lyrkeiont, sem Orneait; argolisi faluk ezek, az első azonos nevű a hegygel, a másik pedig a Korinthos és Sikyón között fekvő Orneajjal.

18. A peloponnésosi városok között a leghíresebbek voltak és most is azok: „Argos és Spárta”, de éppen ezen hírességük miatt fölöslegesnek tartom ezekről hosszasan beszélni, mert az volna a látszata, hogy csak a közismert dolgokat ismételjük. Hajdanában Argos hírneve volt a nagyobb, később azonban egyszer s mindenkorra a lakedaimónok kerekedtek felül és állandóan megőrizték önállóságukat, kivéve azt a kevés alkalmat, amikor őket is érte egy kis vereség. Az argosiaiak Pyrrhost nem engedték be (hanem ott a fal előtt esett el, mégpedig valószínűleg úgy, hogy egy vénasszony C 377 felülről egy tetőcserepet dobott a fejére), de más királyok uralkodtak rajtuk, minthogy pedig részt vettek az akhaiai szövetségben, azokkal a rómaiak fennhatósága alá kerültek. Ez a város egyébként most is mindjárt Spárta után következik.

19. Beszéljünk most tovább a hajókatálogos szerint Mykénai és Agamemnón hatalma alatt álló helyekről; ez a rész így hangzik:

S kiknek városa volt az erősbástyájú Mykénai
 És nagykincsű Korinthos s jóbástyájú Kleónai,
 És akik Orneait meg Araithyreét, a virágzót,
 És Sikyónt, ahol Adrastos volt úr legelőszőr,
 És Hyperésit, meredekfalú nagy Gonoessát.
 Pellénét lakták és Aigion ősi vidékét,
 És az egész partot s Helikének messze határát:

(II. II. 569.) D.

Mykénai¹⁰³ ma már nem létezik; Perseus alapította, utána Sthenelos, majd Eurystheus következett; ugyanezek Argoson is uralkodtak. Euryrtheus a rege szerint, amikor hadat vezetett Marathónba Héraklés fiai és Iolaos ellen, akiket az athéniak is segítettek, a csatában elesett, testét Gargétosban temették el, fejét azonban, amelyet Iolaos vágott le, külön temették el Trikorinthosban a szekérút melletti Makaria forrásnál, s ennek a helynek a neve ma is: Eurystheus feje. Mykénai a Pisatisból kivándorolt pelopidák, majd a héraleidák hatalma alá került, akik Argoson is uralkodtak. A salamiszi tengeri ütközet után azonban az argosiak a kleónaiakkal és a tegeaiakkal együtt megtámadták Mykénait, teljesen elpusztították, területét pedig maguk között szétosztották. Ezt a két várost közelségük miatt a tragikus költők mint egyet egy névvel jelölik, Euripidés pedig ugyanazon drámájában egyszer Mykénainak, máskor meg Argosnak nevezi ugyanazt a várost, mint az „Iphigeneia”-ban és az „Orestés”-ben. Kleónai¹⁰⁴ kis város az Argosból Korinthosba vezető út mentén egy körös-körül beépített és erős fallal körülvett dombon, úgyhogy véleményem szerint joggal nevezhető „jól épített Kleónai”-nak. Kleónai és Phlius között fekszik Nemea¹⁰⁵ és a liget, amelyben a nemeai játékokat szokták tartani az argosiak, s ahova a monda a nemeai oroszlánt helyezi, majd Bembina falva következik; Kleónai Argostól 120 stadionnyira, Korinthostól 80 stadionnyira fekszik. Mi is az Akrokorinthosról szemléltük ezt a helységet.

C 378 20. Korinthost kereskedelmi forgalma miatt gazdagnak mondják; az Isthmoson fekszik és két kikötője van, amelyek közül az egyik Ázsia, a másik Itália felé néz. . . és könnyűvé teszi a kölcsönös árucserét az egymástól oly távol eső népek számára. Amint a sicíliai tengerszoroson való áthajózás sem volt könnyű hajdanában, éppen ilyen veszedelmesek voltak ezek a tengerek is, különösen pedig a Maleai fölötti rész az ellenkező szelek miatt. Innen származik ez a közmondás: „Ha Maleai körül hajózol, ne gondoldj az otthonodra”. Tehát mind az Itáliából, mind az Ázsiából jövő kereskedőknek nagyon a kedvükre volt az, hogy Maleai körülhajózása nélkül ott kösse nek ki rakományaikkal. És a Peloponnésosról kiszállított és oda bevitt áruk

után vámjövedelem jutott azoknak, akiknek vámsorompóik voltak. Ez így is maradt minden időkre, a későbbi nemzedékeknek pedig még több jövedelmük lett ebből. Az ott rendezett isthmosi verseny ugyanis tömegeket vonzott oda. A Bakhiadák, ez a gazdag, nagyszámú és fényes nemzetség, mintegy 200 éven keresztül tartotta kezében a tyrannosi hatalmat és élvezte zavartalanul a kereskedelem hasznát. Amikor Kypselos ezeket megbuktatta, ő maga vette át az uralmat, s az ő családja meg is tartotta a harmadik nemzedékig; e család gazdagságának tanúbizonysága Kypselos olympiai adománya (Zeus) nagyalakú vertarany szobra. Démaratos, az egyik korinthusi uralkodó, amikor az ottani lázongások következtében menekülnie kellett, olyan sok kincset vitt magával hazulról Tyrhéniába, hogy uralkodója lett az őt befogadó városnak, fia pedig a rómaiak királya lett. Aphrodité temploma olyan gazdag volt, hogy több mint ezer templomi szolgálatra szánt kéjnével rendelkezett, akiket férfiak és nők ajánlottak föl az istennőnek. Ezek miatt a város népessége és gazdagsága nagyon gyarapodott; a hajótulajdonosokat ugyanis könnyű volt kifosztani, ezért tartja a közmondás: „Nem mindenki hajózhatik Korinthosba”. Mondják, hogy egy hetaira, mikor egy nő korholta, hogy nem szereti a munkát, s gyapjúhoz még nem is nyúlt, azt felelte: „márpedig ilyen létemre e rövid idő alatt három árbocrudat döntöttem le”.

21. A városnak a helyrajza Hierónymos, Eudoxos és mások előadása szerint, és amint legutóbb magunk is láttuk, azóta, hogy a rómaiak újra föl- C 379 építették, a következő. Egy magas hegy, amely függőleges vonalban három és fél stadion magasságú, a reá fölvezető út azonban 30 stadionnyi, hegyes csúcson végződik; ennek a neve Akrokorinthos, s az északi oldala a legmeredekebb. Alatta fekszik a város egy trapéz alakú síkságon éppen az Akrokorinthos tövében. Magának a városnak a kerülete 40 stadion volt; a városnak a védtelen része fallal volt megerősítve. Ebben a kőkerítésben benne volt maga az Akrokorinthos is, ameddig csak a falépítéssel el lehetett jutni és a fölmenetel alkalmával mi is világosan láttuk a falazás maradványait. Eszerint az egész kerülete 85 stadion volt. A többi oldalán a hegy kevésbé meredek, innen azonban eléggé kiterjeszkedik és áttekinthető. A csúcson van egy kis Aphrodité-templom, alatta pedig a Peiréné forrás, amelynek lefolyása ugyan nincs, de állandóan telve van tiszta és iható vízzel. Állítólag azonban ebből s még egyéb földalatti vizezekből keletkezik a hegy tövénél levő forrás, mely a városba olyan bő vízzel folyik, hogy elég jól lehet belőle vizet merni. Kutak is bőségesen vannak a városban, állítólag az Akrokorinthoson is, mi azonban ott egyet sem láttunk. Amikor Euripidés azt mondja:

Jövök a dűsvizű Akrokorinthosról,
Aphrodité szent városának dombjáról – –

(Frag. 1084. Nauck)

itt a „dűsvizű” kifejezés vagy a mélységre értendő, mert kutak vannak rajta és földalatti vízerek mennek át rajta, vagy pedig úgy kell felfogni, hogy hajdan fölemelkedett a Peiréné forrás és elárasztotta a hegyet. A rege szerint Bellerophontés itt fogta el a Pégasost, a szárnyas lovat ivás közben, amely Medusa nyakából ugrott ki fejének a levágásakor. Állítólag ugyanez a Pégasos nyitotta meg a Hippukréné¹⁰⁶ is a Helikónon patájával szétrúgva az alatta levő sziklát. A Peiréné forrás alatt van Sisyphos épülete, fehér márványból épült templom vagy királyi palota, amelynek még elég sok maradványa látható. A csúcsról északi irányban látható a magas és hóval borított Parnassos és Helikón hegysége és a mindkettő alatt fekvő Krisai-tengeröböl, amelyet Phókis, Boiótia, Megaris és a Phókisszal szemben fekvő korinthusi és sikyóni partvidék vesz körül; nyugat felé pedig... Mindezeket túl fekszik az Oneia¹⁰⁷ nevű hegység, amely a skeiróni szirtektől s a mellettük elvezető attikai úttól Boiótiáig és a Kithairónig nyúlik.

22. A partvidék kezdete az egyik oldalon Lekhaion, a másikon pedig a várostól mintegy 70 stadionnyira levő Kenkhreai falva és kikötője; ez utóbbit használják az Ázsiából jövő hajósok, Lekhaiont pedig az Itáliából jövők. Lekhaion a város alatt fekszik kevés lakóhellyel; 12 stadion hosszúságú fal van építve a Lekhaionba vezető út mindkét oldalán. Innen a megarisi Pagaii¹⁰⁸ terjedő partszakaszt a Korinthusi-öböl mossa; ívelt, s itt húzzák át a hajókat a másik partra a Kenkhreai közelében fekvő Skhoinusnál. Lekhaion és Pagai között volt hajdan Héra Akraia jósdája és az öblöt alkotó Olmiai hegyfok, s ebben az öbölben van Oinoé¹⁰⁹ és Pagai, az utóbbi a megariaiak erődítménye, Oinoé pedig a korinthusiaké. Kenkhreai után Skhoinus jön, itt van a hajóátvontatás rövid útvonala; azután Krommyónia¹¹⁰ következik. Ez előtt a partrész előtt terül el a Saróni- és az Eleusisi-öböl, bizonyos mértékben egy és ugyanaz, és összefügg a Hermionéi-öböllel. Az Isthmoson áll az isthmosi Poseidón temploma fenyőligettől körülvéve, itt szokták tartani a korinthusiak az isthmosi versenyeket. Krommyón korinthusi falu, azelőtt azonban megarisi volt; a rege szerint itt volt a krommyóni emse s ez volt állítólag a kalydóniai vadkan anyja; ennek az emsének elpusztítását Théseus egyik hőstettének tartják. Tenea¹¹¹ is korinthusi falu, itt van a teneai Apollón temploma. Azt is mondják, hogy amikor Arkhias egy gyarmatos csoportot vezetett Syrakusaiba, a legtöbb gyarmatos innen csatlakozott hozzá, s a gyarmatos telepek között azután ez virágzott a legjobban, sőt végül saját államszervezetet létesített s Korinthusból elszakadva

a rómaiakhoz csatlakozott, és még a város elpusztítása után is fönmaradt. Emlegetnek egy jóslatot is, amelyet egy ázsiai kapott arra a kérdésre, hogy előnyösebb volna-e neki Korinthusba költözni:

Aldott föld a Korinthus, bár élnek Teneában.

Ezt némelyek tudatlanságból így változtatják meg: „bár élnek Tegeában”. A monda szerint Polybios itt neveltette Oidípust. Úgy látszik, hogy ezekkel bizonyos rokonsági viszonyban voltak a tenedosiak Tennesnak, Kyknos fiának a révén, amint Aristotelés állítja; nem csekély bizonyosága ennek az, hogy Apollón tisztelete mindkét városban azonos.

23. Amikor a korinthusiak Philippos fönnhatósága alatt voltak, szinte versenyeztek vele a rómaiak elleni gyűlöletben, sőt ezeket a maguk részéről olyan megvetéssel kezelték, hogy egyesek a házuk mellett elmenő követeket még sárral is megdobálták. Ezért azonban, meg egyéb vétkeikért is azonnal megkapták büntetésüket: tekintélyes hadsereget küldtek ugyanis ellenük, magát a várost Lucius Mummius elpusztította, s a többi terület is egészen Makedoniáig a rómaiak hatalma alá került, akik az egyes tartományokba más-más hadvezért küldtek. Korinthia legnagyobb részét a sikyóniak kapták meg. Polybios, aki a meghódítás eseményeit sajnálkozó hangon adja elő, hozzáfűzi még, hogy a műtárgyakat és kegyajándékokat a katonaság egyáltalában nem kímélte. Azt állítja ugyanis, hogy saját szemével látta, hogy a katonák a képeket a földre dobálták, s kockáztak rajtuk. Ezek között megnevezi Aristeidés Dionysos-képét, amelyről egyesek állítólag azt mondták: „semmi sem hasonlítható Dionysoshoz”, továbbá a Déianeira ruhájától elgyengített Héraklést. Ez utóbbit mi magunk nem láttuk, Dionysost azonban, ezt a tökéletes művészi munkát, a római Démétér-templomban láttuk elhelyezve, mikor azonban ez a templom legutóbb leégett, a festmény is megsemmisült. Egyébként a Rómában levő legtöbb és legértékesebb kegyajándék is innen jött; egynéhányat azonban a Róma környéki városok is kaptak. Mummius ugyanis, aki inkább bőkezű volt, mint művészetkedvelő, állítólag könnyedén ajándékozott mindazoknak, akik ilyesmit kértek tőle. Lucullus, amikor fölépítette Fortuna templomát, s hozzá egy csarnokot, kölcsönkérte Mummiustól a szobrait, hogy a fölavatásig azokkal díszítse a templomot, s megígérte, hogy utána vissza is adja őket, de nem adta vissza, hanem fölajánlotta azokat (az istennőnek), s azután fölszólította, hogy vigye el, ha akarja; Mummius erre mivel sem törődve csendben elvitette azokat, s így ő lett a híresebb, nem az, aki fölajánlotta őket. Miután Korinthus hosszú ideig romokban hevert, az isteni Caesar, kedvező fekvése miatt ismét fölépíttette, és nagyon sok fölszabadított rabszolgát küldött

oda. Amikor ezek a romokat eltakarították és a sírokat felásták, nagy mennyiségben találtak agyag- és ércedényeket, amelyeknek művészi kidolgozását csodálva egyetlen sírt sem hagytak fölösletlenül, minthogy tehát az ilyenféléknek bővíben voltak, azokat jó drágán eladták, s Rómát valósággal C 382 megtöltötték a nekrokorinthiakkal, a korinthusi temetőből való tárgyakkal. Így nevezték ugyanis a sírokból kiásott, főleg agyagedényeket. Kezdetben éppen olyan nagyra értékelték ezeket, mint a korinthusi ércedényeket, később azonban ellanyhult a buzgóság, minthogy az agyagedények kifogytak és a legtöbb nem is volt jól kidolgozva. Korinthus városa mindenkor nagy és gazdag volt, és bőven voltak az államügyek intézésére, valamint a képzőművészetekre alkalmas emberei. Nagy tökéletességre emelkedett itt is, meg Sikyónban is a festészet és a szobrászat, s minden ilyenféle művészet. Földje nem volt nagyon termékeny, hanem egyenetlen és zord, s ezért Korinthost „nagyalátó”-nak mondták s innen ered a közmondás: „Korinthus egyszer fönt, máskor lent”.

24. Orneai¹² azonos nevű a mellette elfolyó folyóval, most pusztaság, azelőtt azonban népes hely Priapos nagy tiszteletben álló templomával, ezért Euphorió, a „Priapeia” szerzője, az istent Orneatésnek nevezi; a sikyóni síkság fölött fekszik, lakosai argosiak voltak. Araithyrea a mostani Phlissia s egy hasonló nevű városa volt a Kélóssé-hegy mellett; lakosai azonban később fölkeredtek s onnan mintegy 30 stadionnyira új várost alapítottak, amelyet Phliusnak¹³ neveztek el. A Kélóssének egyik része a Karneatés, itt ered az Asópos, amely Sikyón mellett folyik el s az Asópia területet alkotja, amely Sikyónia egyik része. Asópos¹⁴ nevű folyó van Thébai, Plataiai és Tanagra mellett is, egy másik¹⁵ pedig Hérakleia Trakhiniában a Parasópioi nevű falu mellett, a negyedik meg Paroson van. Phlius Sikyónia, Argeia, Kleónai és Stymphalos között fekszik, amelyek mintegy körben veszik körül. Phliusban és Sikyónban nagy tiszteletben áll Dia temploma; ott ugyanis így nevezik Hébét.

C 383 25. Sikyónt előbb Mékónénak, még régebben pedig Aigialeisnek nevezték. Démétrios azonban áttelepítette a tengertől mintegy 20 stadionnyira (némelek szerint 12) egy meredek dombra; a kikötővel bíró régi város most a kikötőváros; Sikyónia és Korinthia határa a Nemea folyó. Ez legtöbbször tyrannos uralom alatt állott, a tyrannosok azonban mindig derék emberek voltak, a legkiválóbb Aratos volt, aki nemcsak a várost szabadította fel, hanem az akhaiosokon is uralkodott, akik önként adták át neki az uralmat, majd megerősítette az államszövetséget, amennyiben hozzákapcsolta hazáját és a többi közeli várost is. Hyperészié és a többi város, amelyeket a költő említ, valamint Aigialos (a partvidék) egészen Dyméig és az élisi hegyekig már Akhaiához tartozik.

1. Ez a terület hajdan az iónok birtokában volt, akik az athéniectől származtak; a neve hajdan Aigialeia volt, a lakosai pedig az aigialosok, később azonban róluk Ióniának nevezték, éppen úgy, mint Attikát is, Iónról, Xuthos fiáról. A monda szerint Deukalió fia volt Hellén, ő uralkodott Phthia környékén a Péneios és Asópos közti területen; ő az uralmat legidősebb fiának adta át, a többit pedig szétküldötte, hogy ki-ki keressen magának lakóhelyet. Ezek közül Dóros a Parnassos környékén lakó dórokat egyesítette s a saját nevét hagyta rájuk, Xuthos pedig feleségül vette Erekhtheus leányát és megalapította Attika négy városát, Oinoét, Marathónt, Probalinthost és Trikorinthost. Ennek egyik fia Akhaios, aki véletlenül gyilkosságot követett el, Lakedaimónba menekült és ő vitté keresztül, hogy az ottaniakat akhaiosoknak nevezték el. Ión, miután legyőzte az Eumolpos hatalma alatt álló thrákokat, olyan hírnévre tett szert, hogy az athéniect rábízták az állam vezetését. Ő a népet először négy törzsre osztotta, azután négy osztályra: az egyik csoportot ugyanis földművesekké tette, a másodikat kézművesekké, a harmadikat papokká, a negyediket pedig az állam öreivé; több ilyen intézkedés után az országot a maga nevével elnevezve hagyta hátra. Az ország ekkor annyira benépesedett, hogy az athéniect ión gyarmatosokat küldtek Peloponnésosra, akik az általuk megszállt területet magukról Ióniának nevezték el Aigialos helyett, a 12 városra osztott lakosságot pedig aigialosok helyett iónoknak nevezték. A hérakleidák visszatérése után azonban az akhaiosoktól kiszorítva visszatértek Athénbe, onnan a Kodridák alatt az ión gyarmatosokat Ázsiába küldték, akik Karia és Lydia partvidékén 12 várost alapítottak, azaz itt is ugyanannyi részre oszlottak, mint annak idején Peloponnésosban. Az akhaiosok phthiótisi származásúak voltak, de Lakedaimónban laktak; amikor azonban a hérakleidák jutottak uralomra Tisamenosnak, Orestés fiának a vezetése alatt, mint már említettük, megtámadták az iónokat, s minthogy erősebbek voltak, kiűzték őket, a földet birtokukba vették, de megtartották a vidéknek ugyanazt a beosztását, amelyet már ott találtak. Annyira megerősödtek, hogy míg Peloponnésos többi része a hérakleidák hatalma alatt állt, akiktől ők elpártoltak, mégis valamennyivel szemben ellenállást tanúsítottak és az ő területüket Akhaiának nevezték. Tisamenéstől tehát egészen Ógygosig királyok uralma alatt állottak, azután áttértek a népuralomra, s államszervezetükkel olyan hírnévre tettek szert, hogy az itáliaiak a pythagoreusok ellen való fölkelésük után törvényeik legnagyobb részét tőlük vették át. A leuktrai csata után a thébaiak a városok közti viszályokban rájuk bízták a döntést, mikor pedig később a makedonok az ő szövetségüket feloszlatták, rövidesen ismét erőre

kaptak. Mikor Pyrrhos hadat vezetett Itáliába, négy város, közöttük Patrai és Dymé, ismét szövetséghez, s ezután magukhoz kapcsoltak még néhányat a 12-ből Ólenos és Heliké kivételével, mert az első nem volt erre hajlandó, a másikat meg az árvíz megsemmisítette.

2. A tenger ugyanis földrengés következtében fölemelkedve előntötte azt is, meg a helikóni Poseidón templomát is, akit az iónok még most is tisztelnek s a Paniónia ünnepet is ott tartják. Némelyek véleménye szerint erre az áldozatra gondol Homéros akkor, amikor ezt mondja:

Az kilehelve a lelkét bődült, mint bika bömből,
Míg a legények vonsozzák, Heliké nagy urának.

(II. XX. 403.) D.

Ebből azt is következtetik, hogy a költő az ión kivándorlás után élt, mint-hogy arról a Paniónia ünnepről emlékezik meg, amelyet az iónok a priénéiek földjén a helikóni Poseidón tiszteletére szoktak rendezni, minthogy állítólag a priénéiek is Helikéből származtak; éppen ezért ennek az áldozati ünnepnek a rendezésével egy priénéi fiatalembert szoktak megbízni. Ezt a következtetést még jobban megerősítik a bikáról szóló adatok; az iónok ugyanis erről az áldozatról azt tartják, hogy akkor talál kedvező fogadtatásra, ha a bika a feláldozás alkalmával bög. Ezzel szemben mások a bikáról és az áldozatról vont következtetéseket Helikére viszik át, mintha ezeket ott tartották volna, s a költő az ott előforduló eseményekről vette volna a hasonlatot. Helikét a leuktrai csata előtt két évvel öntötte el a tenger. Eratosthenés azt állítja, hogy maga is látta azt a helyet, és a hajósok azt mondják, hogy a bejáratnál ott áll egyenesen Poseidón ércszobra, kezében egy tengerilóval, amely a halászoknak veszedelmet szokott okozni. Hérakleidés szerint ez a szerencsétlenség annak idején éjjel történt, s bár a város 12 stadionnyira volt a tengertől, a várossal együtt az egész környék víz alá merült, s az akhaiosoktól küldött 2000 ember sem volt képes kiszedni a holtakat; a vidéket azután megosztották a szomszédokkal. Ez a szerencsétlenség Poseidón haragjából történt. A Helikéből elűzött iónok ugyanis követeket küldtek a helikéiekhez, s legalább Poseidón szobrát kérték tőlük, ha pedig azt nem, a szentély mását; minthogy ezek egyikét sem adták, az akhaiosok szövetségéhez fordultak; ezek ugyan megszavazták, de azok még így sem hallgattak rájuk, a következő télen azután bekövetkezett a szerencsétlenség. Az akhaiosok később kiadták az iónoknak a másolatot. Hésiodos egy másik Helikét is említ Thessaliában.

3. Az akhaiosok 20 éven keresztül adtak egy közös írnot, s évenként két hadvezért s közös tanácsuk össze szokott gyűlni egy bizonyos helyen

(Hamarion volt a neve), ahol megtárgyalták a közös ügyeket úgy, mint azelőtt az iónok; azután jobbnak látták egy hadvezért választani. Aratos az ő vezérsége idején elvette Antigonostól Akrokorinthost, s a várost, valamint szülővárosát¹¹⁶ az akhaiosok szövetségéhez csatolta; a megaraiakat is odavette, majd megszüntette több helyen a tyrannist s a fölszabadítottakat akhaiosokká tette... Megszabadította a tyrannistól Peloponnésost, úgy-hogy Argos, Hermión, Phlius és Megalopolis, Arkadia legnagyobb városa is csatlakozott az akhaiosok szövetségéhez, mikor ezek hatalmuk tetőpontján álltak. Akkor volt az, mikor a rómaiak kiűzték Sziciliából a karthagóiakat és hadat indítottak a Pó- [Pados-] vidéki gallok ellen. Philopoimén hadvezérségéig az akhaiosok eléggé összetartottak, azután lassanként szétszakadoztak, amikor már egész Hellas a rómaiak hatalmában volt, akik nem mindenkivel bántak egyformán, hanem egyeseket meg akartak tartani, másokat pedig megszüntetni. Azután azt, hogy olyan hosszadalmasan beszél az akhaiosokról, azzal okolja meg, hogy bár olyan nagy hatalomra tettek szert, hogy még a lakedaimónokat is fölülmúlták, mégsem ismerték el őket érdemük szerint.

4. A helységeknek a sorrendje, amelyekben 12 részre oszolva laktak, a következő: Sikyón mellett van Pelléné¹¹⁷, azután Aigeira a második; a harmadik Aigai, Poseidón templomával, a negyedik Bura, utána jön Heliké; ide menekültek az akhaiosok által harcban legyőzött iónok, de végül innen is C 386 kiűzték őket; Heliké után következik Aigion, Rypes,¹¹⁸ Patreis és Phareis, azután Ólenos, mellette folyik a nagy Melas folyó, majd Dymé és Tritaieis. Az iónok falvakban laktak, az akhaiosok azonban városokat építettek, amelyek némelyikébe később más területek városából is telepítettek lakosokat, így pl. Aigait Aigeirába (a lakosokat azonban aigaiiaknak neveztek), Ólenost pedig Dymébe. Patreis és Dymé között mutogatják az ólenosiak régi lakóhelyeinek a nyomait; ott van Asklépios híres temploma is Dymétől 40, Patreistől 80 stadionnyira. Ezzel az Aigaival azonos nevű az euboiai, Óleanossal pedig az aitóliai, amelynek szintén csak nyomai maradtak. A költő nem emlékezik meg az akhaiai Ólenosról, valamint az Aigialos mentén fekvő többi helységről sem, hanem csak általában említi:

... Aigion ősi vidékét,
És az egész partot s Helikének messze határát. . .

(II. II. 575.) D.

Az aitóliait azonban említi, mikor azt mondja:

Kik Pleurónt s Ólenost lakták.

(II. II. 639.)

Említi mindkét Aigait, az akhaiait a következőkben:

Kik teneked Helikéből s Aigaiból nagyon is sok
Drága ajándékot hoznak . . .

(II. VIII. 203.) D.

Amikor pedig azt mondja:

Aigai, ahol van bent a mocsárban szép palotája,
Ott, ahová lovait helyezte Poseidón,

(II. XIII. 21., 34.)

jobb, ha az euboiait értjük; valószínűleg erről nevezték el az Aigai-tengert is; a költemény szerint ott volt Poseidón működési helye a trójai háborúban. Az akhaiai Aigai mellett folyik a két más folyóval megnagyobbodott Krathis¹¹⁹ folyó, amely nevét a κρηνασθαι-tól kapta; erről nevezték el az itáliai Krathist is.

5. A 12 rész mindegyike 7 vagy 8 faluból áll, annyira benépesedett ez a vidék. Pelléné erős vára a tengertől 60 stadionnyira fekszik, de van Pelléné falu is, innen valók a pellénéi köpenyek, amelyeket a versenyeken jutalomdíjul is szoktak kitűzni. Ez Aigion és Pelléné között fekszik. Ezekről egészen különböző a Pellana,¹²⁰ a Megalopolitis felé fekvő lakóniai helység. Aigeira dombon fekszik Bura, amelyet földrengés pusztított el, a tenger-től mintegy 40 stadionnyira. Állítólag az itteni Sybaris nevű forrástól C 387 kapta nevét az itáliai folyó. Aiga (mert Aigait így is nevezik) most lakatlan, vidéke azonban az aigaiaké. Aigion eléggé népes; a monda szerint itt táplálta Zeust egy kecske, mint Aratos is mondja:

Szent ez a kecske, mely egykor Zeust táplálta tejével,

(Phaenomena 163.)

majd hozzáteszi:

Azt ólenébelinek mondják, mind papjai Zeusnak,

(uo. 164.)

s ezzel a helyet is megjelöli, mert közelében van Ólené. Keryneia¹²¹ is itt van magas sziklára építve. Mindez az aigioniaké, az övék még Heliké is, meg Zeus ligete, a Hamarion; itt szoktak összegyülekezni az akhaiosok,

mikor a közös ügyeket akarták megtárgyalni. Az aigioniak városán folyik keresztül a Selinus folyó,¹²² azonos nevű azzal, amelyik Ephesosban az Artemis-templom mellett folyik el, továbbá azzal, amely a mostani Élisben azon hely mellett folyik el, amelyet állítólag egy jóslat következtében Xenophón vásárolt meg Artemis számára; szintén Selinus folyik a megarai származású hyblaiak mellett, akiket a karthagóiak elűztek. A többi akhaios város és terület közül Rypes lakatlan. Rypis nevű területe az aigioniak és a pharaiiak birtokában van. Aiskhylos mondja valahol: „A szent Burát és mennyköves Rhyfait.” (Frag. 403. Nauck.) Rypesből való volt Myskellos, Krotón alapítója. Rypishez tartozott Leuktron, Rypes egyik faluja is. Ezek után következik Patrai tekintélyes városa; közben van Rhion, Patraitól 40 stadionnyira. A rómaiak legutóbb az aktioni [actiumi] győzelem után ott telepítették le hadseregük jelentékeny részét és most, mint római gyarmatváros különösen népes, kikötője közepes. Ezután következik Dymé, kikötő nélküli város, valamennyi között legnyugatabbra, nevét is ettől kapta; azelőtt Stratos volt a neve. Élistől Buprasiónnál a Larisos¹²³ folyó választja el, amely egy hegyről folyik le, amelyet némelyek Skollisnak neveznek, Homérosnál azonban ólenosi szikla a neve. Antimakhos Dymét kaukóninak mondja, s ezt némelyek úgy magyarázták, hogy ezt a jelzőt az egészen idáig terjeszkedő kaukónoktól vette, mint ahogyan fentebb említettük; mások szerint egy Kaukón nevű folyótól kapta, mint ahogy mondják: dirkai és asóposi Thébai, inakhosi Argos, simoisi Troia. Kevéssel a mi korunk előtt Dymének is voltak telepesei, vegyes népség, akiket Pompeius C 388 a kalózközből meghagyott, mikor a kalózkodást megszüntette, s azoknak egy részét a kilikiai Soloiban, más részüket másutt, többek között itt telepítette le. Phara határos Dymé vidékével. Ennek a Pharanak a lakosait pharaiaknak nevezik, a messéniai Phara lakosait pedig pharaiatáknak. Phara vidékén van egy Dirké nevű forrás, azonos nevű a thébailival. Ólenos most pusztaság, Patrai és Dymé között fekszik; a vidék a dyméieké. Azután jön Araxos, Élis hegyfoka, az Isthmostól 1000 (1030) stadionnyira.

VIII.

1. Arkadia Peloponnésos közepén terül el s a hegyvidék legnagyobb része hozzá tartozik. Legmagasabb hegye a Kylléné,¹²⁴ magasságát némelyek 20, mások kb. 15 stadionnak mondják. Az arkadiai törzsek, az azánok, a parhasiosok és más egyebek, valószínűleg a legrégebbi hellén törzsek. A vidék teljes elpusztulása következtében nem volna érdemes hosszasan tárgyalni; az előző időkben nevezetes, városok ugyanis a folytonos háborúsko-

dás következtében megsemmisültek, a földművesek kifogytak még azokban az időkben, amikor a legtöbb város lakói az ún. Megalopolisba költöztek össze. Most maga Megalopolis is a vígjátékíró tollára került:

Nagy pusztaság ma már a Megalopolis.

Buja legelői vannak a csordák, különösen a ménlovak és szamarak számára. Az arkadiai ló kitűnő fajta, éppúgy mint az argolisi és az epidaurusi. Aitolia és Akarnania pusztái is éppolyan alkalmasak a lónevelésre, mint Thesaliáé.

C 389 2. Mantineiat¹²⁵ Epaminondas tette nevezetessé, aki a második csatában, amelyben maga is elesett, legyőzte a lakedaimónokat. Ez sem létezik már egyáltalán, meg Orkhomenos¹²⁶ sem, továbbá Héraia, Kleitór, Pheneos, Stymphalos, Mainalos, Methydrion, Kaphyeis és Kynaitha sem, vagy csak némi nyomuk és maradványuk látható. Tegea és az aleai Athéna temploma még meglehetősen állapotban van. Némi tiszteletben áll még a Lykaion hegyen Zeus Lykaios temploma. A költő által említett „Rhipét és Stratiét meg Enispét a viharost” (II. II. 606), bajos volna megtalálni, s ha meg is találnók, a pusztulás következtében semmi haszna sem volna.

3. Jelentékeny hegyek még Kyllénén kívül Pholoé,¹²⁷ Lykaion, Mainalos és az ún. Partheion, amely Tegea vidékétől Argeiáig nyúlik.

4. Az Alpheiosról és Eurótasról szóló érdekességet már említettük, valamint az Erasinosról szólót is, amely most a stymphalosi mocsárból ömlik az Argeiába, de előbb nem volt kifolyása, mert a βέρεθρα,¹²⁸ arkadiai kiejtésben ζέρεθρα eliszaposodtak és nem engedtek kifolyást, úgyhogy a stymphalosiak városa most 50 stadionnyira van a mocsártól, akkor pedig mellette feküdt. Ladónnal¹²⁹ éppen az ellenkező történet, amennyiben a víz folyása a források eldugulása következtében megszűnt, minthogy ugyanis földrengés folytán a szakadékok beomlottak, amelyeken keresztül a víz folyt, elakadt a víz folyása a mélységben levő forráserekig. Egyesek így adják elő a dolgot, Eratosthenés viszont azt állítja, hogy Pheneos körül egy Anias nevű folyó a város előtti területet elmocsarasította, majd szűrőkbe hullott alá, amelyeket zerethranak neveztek; ha ezek eldugultak, a víz kiáradt a síkságra, ha pedig újra megnyíltak, a síkságról erős áramlással a Ladónba és az Alpheiosba ömlik, úgy, hogy egyszer Olympiának még a templom körüli földjét is elárasztotta, a mocsár pedig kisebb lett. A Stymphalos mellett elfolyó Erasinos pedig a hegy alatt eltűnik és Argeiában tör ismét felszínre; éppen ezért Iphikratés, amikor Stymphalost ostromolta, de eredményt nem tudott elérni, megpróbálta a lefolyást eldugaszolni nagy mennyiségű spongyának a beszerzésével, egy égi jelre azonban abbahagyta.

Pheneosnál van az ún. Styx vize, halálos vizű kis patak, amelyet szentnek tartanak. Ennyi elég is Arkadiáról.

5. Minthogy Polybios szerint Maleaitól észak felé az Istrosig kb. 10 000 stadion a távolság, Artemidóros ezt nagyon ügyesen helyesbíti, amennyiben szerinte Maleaitól Aigionig az út 1400 stadion, innen [Kirrhába hajóval] 200, innen Hérakleian keresztül [Thaumakoiba] 500, azután Larisába [és a Péneioshoz] 340, azután Tempén át [a Péneios torkolatáig] 240, azután Thessalonikeiába 660, onnan az Istrosig Eidomenén, Stoboion és a dardanosokon keresztül 3200 stadion. Szerinte tehát az Istrostól Maleaiig a távolság 6500 stadion. Ennek az az oka, hogy ő nem az egyenes utat mérte, hanem azt az esetleges utat, amelyen valamelyik hadvezér végigment.

Helyénvaló talán fölemlíteni a peloponnésosi városok alapítóit a hérakleidák visszatérése után, mint azokat Ephoros említi: Korynthosé Alétés, Sikyóné Phalkés, Akhaiáé Tisamenos, Élisé Oxylos, Messénéé Kresphontés, Lakedaimoné Eurysthenés és Proklés, Argosé Témenos [és Kissos], az Akté [partvidék] városai pedig Agraios és Déiphontés.

KILENCEDIK KÖNYV

I.

1. Miután bejártuk Peloponnésost, amelyről azt mondtuk, hogy első és C 390 legkisebb a Hellast alkotó félszigetek között, át kell térnünk a szomszédos részekre. A második félsziget, amely Megarist is Peloponnésoshoz csatolja, úgyhogy Krommyón már a megaraiaké és nem a korinthosiaké; a harmadik pedig magában foglalja még ezenkívül Attikát, Boiótiát, s Phókisnak és Lokris Epiknémiának egy részét. Ezekről kell tehát most beszélnünk. Eudoxos azt állítja, hogyha fölveszünk egy egyenes vonalat a Keraunia hegyektől az attikai Sunion hegyfokig keleti irányban, akkor jobb felől marad déli irányban az egész Peloponnésos, bal felől pedig északi irányban a Keraunia hegyekkel összefüggő tengerpart egészen a Krisai-öböl és Megarisig s egész Attikáig; úgy gondolja, hogy a Suniontól (az Isthmosig) terjedő partvonal nem (öblösödik ki annyira), hogy nagy hajlása lenne, hacsak hozzá nem vesszük (ehhez a partvonalhoz) az Isthmosszal összefüggő részeket is, amelyek a Hermionéi-öblöt és Aktét¹ alkotják. Hasonlóképpen a Kerauniától a Korinthosi-öböl terjedő partvonalnak sincs akkora elhajlása, hogy öblöszerű alakulatok lennének rajta, hacsak nem Rhionnál és Antirrhionnál, hol az összeszűkülés adhatja ezt a látszatot; hasonlóan vagyunk az öböl zugát körülvevő részekkel, ahol vége is van a tengeröbölnek.

2. Így állítja ezt Eudoxos, ámde egy tanult, a helyrajzi viszonyokban jártas C 391 és ezeket a vidékeket ismerő embernek tudnia kell, hogy az attikai partvonal Suniontól kezdve Megarisszal együtt az Isthmosig, ha kissé is, de öblös. Itt van az említett vonal közepe táján Peiraieus, Athén kikötője. Az Isthmoson levő Skhoinustól ugyanis mintegy 350 stadionnyira, Suniontól pedig 330 stadionnyira van. Körülbelül ugyanekkora a távolság Peiraieustól Pégaiig, mint Skhoinusig, állítólag 10 stadion a különbség. Ha Suniont északi irányban megkerüljük, a hajóút nyugatra fordul.

3. Az attikai Aktét mindkét oldalról a tenger mossa; ez kezdetben keskeny, de azután a belföld felé kiszélesedik, hold alakú, mert a boiótiai Óróposnál², amely homorú részével fordul a tenger felé, befelé hajlik; ez Attikának a második keleti oldala. A további, az északi oldal, Órópiától nyugat felé egészen Megarisig nyúlik, ez Attika hegyvidéke, amelynek egyébként sok neve van; ez választja el Boiótiát Attikától, úgyhogy, amint már előzőleg

mondottuk, Boiótia, minthogy két oldalról a tenger mossa, az említett harmadik félszigetnek az isthmosa; ez a félsziget magában foglalja a Peloponnésos felé eső részeket, Megarist és Attikát. Ezért hajdan állítólag Akténak, majd Aktikének nevezték azt, amelynek most Attika a neve, mert ennek legnagyobb része a hegyek alatt terül el keskenyen a tenger mentén, de tekintélyes hosszúságban, s egészen Sunionig nyúlik. Vegyük tehát most ismét elő a tengerpart azon részét, amelytől eltértünk.

4. Krommyón után Attika fölött a Skeirónidés sziklák³ emelkednek, amelyeknek a tenger felé eső oldalán út nem vezet; ezeken túl van az Isthmosról Megarába és Attikába vezető út, ez azonban olyan közel van a sziklákhöz, hogy sok helyütt már a fölötté emelkedő járhatatlan és magas hegy lejtőjén víz keresztül. A monda szerint itt az említett hegyvidéken fosztogatott Skeirón és Pityokamptos, akiket Théseus ölt meg. Az ezekről a hegyekről jövő viharos nyugati szelet az athéniek skeirónnak nevezték. A Skeirónides sziklák után a Minoa-hegyfok nyúlik ki, s Nisaia kikötőjét alkotja. Nisaia Megarának a kikötője a várostól 18 stadionnyira, ezzel mindkét oldalról

C 392 hosszú fallal összekötve; ezt is Minoának nevezték.

5. Hajdan ez a terület is azoknak az iónoknak a birtokában volt, akik Attikát bírták, minthogy akkor még Megara nem létezett. Ezért nem említi a költő külön ezeket a helyeket, hanem, minthogy Attika összes lakosait athénieknek nevezi, ezeket is ezzel a közös névvel athénieknek mondja; mikor tehát a „Katalogos”-ban azt mondja:

És kik Athént lakták, jólépitettfalú várost,

(II. II. 546.) D.

bele kell érteni a mostani megaraiakat is, mint akik szintén résztvettek a hadjáratban. Bizonyosága ennek a következő: Attikának a neve hajdan Iónia és Ias volt, és amikor a költő azt mondja:

Itt a boiótok s az iaónok,

(II. XIII. 685.)

az athéniekről beszél, mert Megaris is ennek egyik része volt.

6. Sőt, mivel a határkérdés miatt gyakran viszálykodtak egymással a peloponnésosiak és az iónok, s ezekben Krommyón is szerepelt, végre megegyeztek és egy egyezményes helyen, magán az Isthmoson egy oszlopot állítottak föl, amelynek a Peloponnésos felé néző oldalán a következő felírás volt: „Ez Peloponnésos, nem Iónia”, a Megara felé néző oldalon pedig: „Ez nem Peloponnésos, hanem Iónia”. Bár Atthis történetírói sokban el-

térnek egymástól, a tekintélyesebbek abban megegyeznek, hogy mivel a pandionidák négyen voltak: Aigeus, Lykos, Pallas és negyediknek Nisos, Attika is négy részre oszlott, s Nisos kapta Megarist és ő alapította Nisaiát. Philokhoros szerint annak az uralma az Isthmostól egészen Pythionig terjedt, Andrón szerint Eleusisig és a thriasosi síkságig. Minthogy a négy részre való osztást minden író másképpen adja elő, elegendő Sophoklésnek azokat a sorait figyelembe venni, amelyekben Aigeus így szól: atyám parancsolta, hogy ide jöjjetek, nekem adva e földet, mint első szülöttnek, aztán Lykosnak

Euboia szembenlevő földjét adta,
Nisosnak meg a Skeirón-parttal szomszédos
Vidéket adta, ám a dél felé eső
Zord és gigasnevelő rész Pallasnak jutott.

(Frag. 872. Nauck)

Ezzel bizonyítják azt, hogy Megaris Attika egyik része volt.

7. Azután, hogy a héraleidák visszatértek és a földet fölosztották maguk és a velük együtt jövő dórok között, a lakosságnak jó része kénytelen volt C 393 Attikába költözni s ezek között volt Messéné királya, Melanthos is. Ezt, miután párharcban legyőzte Xanthost, a boiótiaiak királyát, az athéniek királyukká választották. Minthogy a menekültekkel Attika népessége megsaporodott, a héraleidák ettől való aggodalmukban, főképpen pedig a Korinthosban és Messénében levőknek a felbujtására – azok a szomszédság miatt, ezek pedig azért, mert Attikában Kodros, Melanthos fia uralkodott – hadat indítottak Attika ellen. Csatát veszelve a többi földről ugyan ki kellett vonulniuk, Megarist azonban megtartották, és megalapították Megara városát, s a lakosokat iónokból dórokká tették. Az iónokat és a peloponnésosiakat elhatároló oszlopot lerombolták.

8. Sok viszontagságon ment keresztül Megara városa, mégis fennmaradt a mai napig. Bölcséleti iskolája is volt egykor, az ún. megarai iskola, amelynek tagjai a megarai származású Eukleidésnek, Sókratés tanítványának a követői voltak. Az élisiek szintén az élisi származású Phaidónt, ugyancsak Sókratés tanítványát követték, köztük Pyrrhón is, az eretriaai Menedémost pedig az eretriaiak. Megara földje, éppúgy mint Attikáé, elég mostoha, nagyobb részét az Oneia-hegység borítja, amelynek gerince a Skeirónides sziklaktól Boiótiaig és a Kithairónig nyúlik, s elválasztja a Nisaia vidéki tengert a Pagai-vidékitől, amelyet Alkyonisnak neveznek.⁴

9. Ha Nisaiából Attika felé hajózunk, öt kis szigetet találunk. Azután következik Salamis⁵, amelynek hosszúsága 70, némelyek szerint azonban 80 stadion; van egy hasonló nevű városa; a régi, amely Aigina, azaz dél felé

nézett, elpusztult (mint Aiskhylos is mondotta: „Aigina déli szél irányában fekszik” (*Frag.* 404. Nauck.), a mostani pedig egy öbölben egy félsziget alakú helyen szinte érintkezik Attikával. Régen más nevei voltak; egynémelyik hős Skirasnak is, meg Kykhreianak is nevezte; az elsőről nevezik Athénét Skirasnak is, Attikában meg van egy Skira nevű helység, Skiroson meg áldozati szertartás és Skirophorion nevű hónap, a másíkról pedig a kykhreiai kígyó kapta a nevet, amelyet Hésiodos szerint Kykhreus táplált, Eurylokhos azonban, mivel veszélyeztette a szigetet, kiűzte, de Démétér C 394 befogadta Eleusisbe, s itt az ő szolgája lett. A fenyőfa után Pityussának is nevezték. Nevezetes lett ez a sziget részint a rajta uralkodó aiakidák, főképpen pedig a Telamónios [Telamón fia] Aias révén, továbbá annak következtében, hogy e körül a sziget körül győzték le a hellének tengeri csatában Xerxést, aki vissza is ment hazájába. Ennek a küzdelemnek a dicsőségében az aiginéták is részesültek mint szomszédok, s mint akik tekintélyes hajóhadat állítottak ki. Van egy Bókaros, ma Bókalia nevű folyó is Salamis szigetén.

10. Most az athéniak a sziget urai, hajdan azonban harcban álltak érte a megaraikkal. Némelyek szerint Peisistratos, mások szerint pedig Solón a hajókatalogosban e sor után:

S tízenkét gályát vezetett Aias Salamisból
(II. II. 557.)

betoldotta a következőt:

És oda állította, hol Athén harcosi álltak,

s ezzel a költőt állította oda tanúnak, hogy a sziget hajdan is az athéniaké volt. Ezt azonban a bírálók nem fogadják el, mert viszont számos verssor éppen az ellenkezőt bizonyítja. A horgonyzásnál ugyanis miért van Aias az utolsó helyen, nem az athéniak mellett, hanem a Prótesilaos vezetése alatt álló thessalok mellett?

Prótesilaosnak s Aiásnak voltak e részen... gályái,
(II. XIII. 681.) D.

És Agamemnón a hadiszemle alkalmával

És föllelte Menestheust most, Peteós kocsihajtó
Sarját harc-sivításban jártas athéniak élén;
És ott állt közelükben a sokleleményü Odysseus:
És mellette kephallének nem gyöngö csapatja... .

(II. IV. 327.) D.

Aiasra és a salamisiakra ismét ezt mondja:

Jött az Aiasokhoz
(II. IV. 273.)

s mellettük

Más oldalról Idomeneus,
(II. III. 230.)

nem pedig Menestheus. Úgy látszik, hogy az athéniak ilyenformán akartak a maguk részére bizonyosságot szerezni Homérosnál, a megaraiak azonban erre így énekeltek:

Vitte hajóit Aias Polikhnéből és Salamisból,
Aigeirussából, Nisaiából s Tripodesből.

Míndezek megarai helységek, Tripodesnek most Tripodiskion a neve, s ott van most is Megara piaca.

11. Abból a körülményből, hogy Athéné Polias papnőjének nem volt C 395 szabad belföldi friss sajtot érintenie, hanem idegent vittek neki, de salamisit használhatott, némelyek azt következtetik, hogy Attikára nézve Salamis idegen volt, pedig ez nem helyes; hiszen a többi szigetről is szállítottak neki, amelyek pedig a köztudat szerint Attikához tartoztak, mert ennek a szokásnak az elindítói minden tengeren szállított árut idegennek tartottak. Úgy látszik tehát, hogy a mostani Salamis hajdan önálló volt, Megara azonban Attika egyik részeként szerepelt. A Salamis melletti tengerparton vannak Megara és Attika határai, a Kerata⁶ nevű két hegy.

12. Ezután Eleusis⁷ városa következik; itt van az eleusisi Démétér tempoma és a mystikus szentély, amely olyan nagy tömeget képes befogadni, mint egy színház; Iktinos alkotása, aki Athéné tiszteletére az Akropolison levő Parthenónt is építette, mikor Periklés volt a közmunkák felügyelője. A várost a démosok közé sorolják.

13. Utána a thriai⁸ síkság következik, s a hasonló nevű partvidék és démos, azután az Amphialé hegyfok és a fölötté levő kőbánya, s a mintegy 2 stadion szélességű salamisi tengerszoros, amelyen keresztül Xerxés gátat akart húztatni, ámde előbb következett be a tengeri ütközet és a perzsák futása. Itt vannak a Pharmakussák⁹ is, két kis sziget, a nagyobbikon Kírké sírját mutogatják.

14. E fölött a partrészlet fölött emelkedik a Korydallos¹⁰ nevű hegy és Korydalleis démosa; utána következik a Phórón-öböl és a pusztá, sziklás kis sziget, Psyttaleia, amelyet némelyek Peiraieus könnyecseppjének mondtak. Mellette van Atalanté is, amely azonos nevű az Euboia és Lokris közt levő szigettel; ez a kis sziget is éppen olyan, mint Psyttaleia. Azután Peiraieus¹¹ következik, amelyet már a démosok közé sorolnak, és Munykhia.

15. Munykhia félsziget alakú domb, üreges és részint a természettől, részint mesterségesen nagy részben csatornázott, úgyhogy lakóhelyek céljaira is alkalmas, mert a bejárata nagyon keskeny. Három kikötő van alatta. Munykhia hajdan fallal volt körülvéve és népes telepítés volt, mint a rhodosiak városa, s hozzátartozott Peiraieus is, meg több hajóüzemmel rendelkező kikötő, így a Philón-féle fegyvertár is. Híres volt 400 hajót befogadó kikötője, mert az athéniak ennél kevesebbet nem indítottak el. Ezzel a fallal egyesültek a városból húzott falak; ezek voltak azok a 40 stadion C 396 hosszúságú falak, amelyek összekötötték a várost Peiraieusszal. A sok háború azonban tönkretette a falat és Munykhia erődjét, s Peiraieust is a kikötők és Zeus Sótér temploma körüli kicsiny községgé csökkentették. A templom csarnokában nagyszerű képek vannak, kiváló művészek alkotásai, a hypaithronban [a nyílt csarnokban] pedig szobrok. A hosszú falakat előbb a lakedaimónok, később a rómaiak rombolták le, mikor Sulla Peiraieust is, meg a várost is ostrommal elfoglalta.

16. Maga a város egy síkságon kiemelkedő szikla, amelyet körös-körül laknak; a sziklán van Athéné Polias ősi temploma, benne az örökéző mécses, s ott van a Parthenón, Iktinos alkotása, benne Pheidiasnak elefántcsont Athéné-szobra. Miután azonban eljutottunk ennek a városnak mindenektől magasztalt nagyszámú műemlékéhez, nem akarok ezekkel bővebben foglalkozni, hogy túl ne menjek művemnek kijelölt célján. Eszembe jut ugyanis, amit Hégésias mond: „Látom az Akropolist s a páratlan triainának ottani szobrát, látom Eleusist és a szent titkok beavatottja lettem; ott van Leókorion, ott a Théseion, nem beszélhetek mindegyikről részletesen; Attika ugyanis... az elfoglaló isteneknek és a hős elődöknek a földje...” Ő csak egyet említett az Akropolis műemlékei közül, a világjáró Polemón azonban négy könyvet írt az Akropolis műemlékeiről. Hasonlóképpen áll a dolog a városnak és a vidéknek egyéb részeivel is. Csak Eleusist említi

a 170, némelyek szerint 174 községből, a többi közül egyet sem nevezett meg.

17. Ha nem is valamennyinek, de soknak mesés története van. Így Aphidnához¹² fűződik Heléné elrablása Théseus által, azután a Dioskurok által való elpusztítása és nővérük elvitele; Marathónhoz a perzsákkal vívott ütközet, Rhamnusban van Nemesis szobra, némelyek szerint Diodotos alkotása, mások szerint a parosi Agorakritosé, amely különösen kiválik nagyságával és szépségével s vetekszik Pheidias műveivel. Dekeleia a peloponnésosiaiak támaszpontja volt a dekeleiai háborúban, Phyléből telepítette át a népet Thrasybulos Peiraieusba, innen pedig a városba. Sok mindent lehetne fölemlíteni a többiekről is. Leókorionnak és a Théseionnak is megvan a maga regéje, meg a Lykeionnak és az Olympikonnak... az Olympikon, amely az ajándékozó király elhalálása folytán félbe maradt. Hasonlóképpen művészi alkotásokkal van díszítve az Akadémia, a bölcselők kertjei, az Ódeion, a Stoa Poikilé és a város legtöbb temploma.

18. Sokkal hosszabbra nyúlna az előadás, ha felsorolnók Kekropstól C 397 kezdve a városalapítókat; az írók ugyanis nem egyformán mondják el valamennyien. Világos ez már a nevekből is. Akté ugyanis állítólag Aktaionról kapta a nevét, Atthis és Attika Atthisről, Kranaos leányáról, ezért a lakosokat kranaosoknak is mondják; Mopsopia Mopsoposról, Iónia Iónról, Xuthos fiáról, Poseidónia és Athénai a nevezett istenekről. Azt is mondják, hogy valószínűleg a pelasgok népe is járt itt és hogy e vándorlásuk miatt nevezték őket az attikaiak pelargosoknak.¹³

19. Minél jobban buzog a becsvágy a kiváló dolgok körül és minél többen beszéltek róluk, annál nagyobb a bíráló, ha nem ura az ember a történetnek; így a Folyók egybevetésében Kallimakhos kineveti azt, aki azt meri írni, hogy az athéni szüzek

Merítenek az Éridanos¹⁴ tiszta vizéből,

hiszen attól még a jószág is tartózkodna. A tiszta és iható vízforrások most, mint mondják, a Diokharésről elnevezett kapukon kívül vannak a Lykeion közelében; azelőtt közelebb volt kiépítve egy bő- és tisztavízű forrás. Ha most nem az, mi csodálatos volna abban, hogy hajdan bő és tiszta vízű volt annyira, hogy iható is volt, később azonban megváltozott? Ennyi mindenel foglalkozni külön-külön nem lehet, de hallgatással sem lehet annyira mellőzni, hogy egyes dolgokról egy fejezetben meg ne emlékezzünk.

20. Elegendő tehát annyit megjegyezni, hogy mivel Philokhoros szerint a tenger felől a károk pusztították az országot, a szárazföld felől pedig a boiótiak, akiket aionoknak neveztek, Kekrops telepítette először a népet

12 városba, amelyek a következők: Tetrapolis, Epakria, Dekeleia, Eleusis, Aphidna (Aphidnainak is mondják többes számban), Thorikos, Braurón, Kythéros, Sphéttos, Kephisia. . . , később azonban állítólag Théseus a 12 várost a mostani egybe vonta össze. Az athéniak előbb királyok uralma alatt éltek, azután áttértek a demokráciára; Peisistratos és fiai mint tyrannosok uralkodtak rajtuk, később oligarkhikus kormányforma alakult, a négy-
C 398 százaké, meg a 30 tyrannosé, akiket a lakedaimónok állítottak oda, de ezeket könnyűszerrel elzavarták s demokratikus szervezetüket megtartották egészen a római uralomig. Némelyek azt állítják, hogy akkor volt részük 10 éven át a legjobb kormányzatban, amikor Kassandros uralkodott a makedonokon. Ő ugyan állítólag egyebekben zsarnokibb természetű volt, az athéniakkal szemben azonban megértő módon viselkedett, minthogy a város engedelmeskedett neki; a polgárok közül ugyanis a phaléroni Démétrioszt állította a város élére, Theophrastos bölcselő barátját, aki nem szüntette meg a demokráciát, sőt inkább helyreállította. Bizonyítják ezt emlékiratai, amelyeket erről az államról írt. De az irigység és az oligarkhia iránti gyűlölet annyira megerősödött, hogy Kassandros halála után kénytelen volt Egyiptomba menekülni. Szobrai, több mint 300-at, a fölkelők összetörték és beolvasztották, némelyek még azt is hozzáteszik, hogy éjjeli edényeket készítettek belőlük. Mikor a rómaiak vetették őket hatalmuk alá demokratikus szervezetükkel, meghagyták önkormányzatukat és szabadságukat. Mikor kitört a mithridatési háború, a király kénye-kedve szerint állított fölējük tyrannosokat; Aristión volt a leghatalmasabb, aki a polgársággal erőszakosan bánt, mikor azonban Sulla, a római hadvezér, a várost ostrommal elfoglalta, őt megbüntette, a városnak azonban megkegyelmezett, és ennek máig is szabadságban és tiszteletben van része a rómaiaknál.

21. Peiraiеus után Phaléreis községe következik a tengerparton, majd Halimus, Aixióné, Halai, Aixónides, Anagyros, továbbá Thorai, Lamptrai, Aigília, Anaphlystos, Aténia; ezek a Sunion-hegyfokig terjedő részen vannak. Az említett községek között hosszú hegyfokok vannak, az első Zóstér¹⁵ Aixónides után, a másik Astypalaia Thorai után. Az első előtt fekszik Phabra szigete, a másik előtt Elaiussa. Aixónides táján van Hydrussa, Anaphlystos mellett a Pan-templom és az Aphrodité Kóliás temploma; állítólag ezen a helyen vetette partra a hullám a salamisi tengeri ütközet alkalmával az utolsó perzsa hajóroncsokat, amelyekről már Apollón megjósolta: „A kóliasi asszonyok evezőkkel fognak csépelni.” E vidék előtt fekszik nem nagyon messzire Belbina szigete és Patroklos sánca¹⁶, a szigetek közül a legtöbb lakatlan.

22. Ha megkerüljük a Sunion-hegyfokot, ott van Sunion említésre méltó
C 399 községe, azután Thorikos, majd a Potamos nevű község, lakosai a pota-

mosiak, továbbá Prasia, Steiria, Braurón, a brauróni Artemis templomával, [Halai Araphé]nides Tauropolos templomával, Myrrhinus, Probalinthos, Marathón, ahol Miltiadés a perzsa Datis hadseregét teljesen szétverte, nem várakozva a holdtölte miatt késlekedő lakedaimónokra; Théseus a rege szerint itt ölte meg a marathóni bikát. Marathón után Trikorynthos következik, majd Rhamnus Nemesis templomával, azután az oroposiak Psaphisa; itt volt egykor a nagy tiszteletben álló amphiarai jósa, ahol a menekülő Amphiareóst, mint Sophoklés mondja:

A meghasadt thébái föld enyelte
Négyesfogatával s fegyvereivel együtt.

(Frag. 873. Nauck)

Órópos gyakran volt vita tárgya, mert Attika és Boiótia határán fekszik. A Thorikos és Sunion közötti partvidék előtt fekszik Helené zord és pusztaszigete¹⁷, hosszúkás, mintegy 60 stadion hosszúságú, állítólag erről emlékezik a költő, mikor Alexandros így szól Helenéhez:

. . . mikor téged kiragadva kies szép
Spártából, habokon bárkákkal hoztalak erre
És Kranaé szigetén szerelembe vegyülve hevertünk.

(II. III. 443.) D.

A mostani Helenét mondja ugyanis Kranaének, mert ott történt a közösülés. Helené után a következő partvidék előtt fekszik Euboiá szigete, hasonlóképpen keskeny, hosszú s egész hosszában a szárazföld mentén húzódik, mint Helené szigete. Suniontól Euboiá déli hegyfokáig, amelyet Leuké-foknak neveznek, a hajóút 300 stadionnyi, Euboiáról majd később fogunk beszélni. Attika belföldi községeiről pedig nagy számuk miatt hosszadalmas volna megemlékezni.

23. A hegyek közül legnevezetesebb a Hyméttos¹⁸, a Briléssos és a Lykabéttos, azonkívül a Parnés és a Korydallos. Hyméttos és Penteliké vidékén¹⁹ bányásszák a város közelében a legszebb márványt; a Hyméttoson termelik a legjobb mézet is. Valamikor nevezetesebbek voltak az attikai ezüsbányák, most azonban már kimerültek. Minthogy érceletek már alig fordulnak elő, a munkások átolvasztják a régi salakot és üledéket, s így abból tisztított ezüstöt kapnak, mert a régieknek még nem volt kellő jártasságuk az olvasz-
C 400 tásban. Mindenfajta méz között legjobb az attikai, a legeslegjobbnek azonban az ezüsbányákban termeltet tartják, amelyet füsttelennek is neveznek a készítés módjáról.

24. A folyók közül megemlítenő a Képhissos²⁰, amely Trinemeából ered, s átszeli a síkságot, ahol híd is van rajta, meg gátak; a várostól a Peiraieusig nyúló falakon át a phaléroni öbölbe ömlik, jobbra záporpatakszerű, nyáron egészen kiszárad. Még inkább ilyen az Ilissos, amely a város másik részéről folyik ugyanazon partvidékre az Agrai és a Lykeion fölötti vidékről és abból a forrásból, amelyet Platón is magasztalt a Phaidrosban. Ennyit Attikáról.

II.

1. Boiótia²¹ következik, mikor azonban erről és a szomszédos népekről beszélek, a világosság kedvéért meg kell emlékezni az előbb mondotakról. Azt mondtam ugyanis, hogy a tengerpart Suniontól Thessalonikéig²² észak felé húzódik, miközben egy kissé [nyugat felé] hajlik, s a tenger a keleti oldalán van, az azon túl nyugat felé [fekvő részek] pedig végig az egész területen szalag módjára párhuzamosan húzódnak. Az első ilyen szalag Attika Megarisszal együtt, amelynek keleti [oldala] a Suniontól Óróposig terjedő partvidék és... a nyugati pedig az Isthmos és az [Alkyonis]-tenger Pagai mellett a boiótiai Kreusa vidékéig; a másik két oldala a (Suniontól) az Isthmosig terjedő tengerpart és a [Boiótiát] Attikától elválasztó... hegyvidék. A kelet felől nyugatra húzódó második szalag Boiótia, az Euboiai-tengertől a Krisai-öböl; majdnem egyenlő hosszúságú Attikával vagy valamivel kisebb, földje azonban sokkal termékenyebb.

2. Ephoros jobbnak tartja Boiótiát a szomszédos területeknél egyrészt ezért, másrészt pedig azért, mert egyedül ennek van három tengere és számos kikötőben bővelkedik. A Krisai- és a Korinthosi-öbölben átveszi az Italiából, Sziciliából és Libyából érkező árukat, minthogy pedig az Euboiá felé eső részek tengerpartja szétoszlik az Euripos mindkét oldalára, az egyik részen Aulis és Tanagra felé, a másikon pedig Salganeus és Anthédón felé, így az egyik részen összekapcsolódik az Egyiptomi-, Kyprosi- és a szigetek körüli tengerrel, a másikon pedig a Makedonia, Propontis és Hellés-pontos környéki tengerrel. Hozzáteszi még, hogy bizonyos mértékben C 401 Euboiát is ennek a részévé tette az Euripos, mert keskeny, és össze is van vele kötve egy 200 lépés hosszúságú töltéssel. E tulajdonságai miatt dicséri tehát a vidéket, s azt mondja, hogy nagyon alkalmas volna a vezető szerepre, minthogy azonban mindenkor vezetői nem rendelkeztek a kellő neveltséggel és képzettséggel, ha elértek is valami sikert, az csak rövid ideig tartott, mint azt Epameinondas példája is bizonyítja, mert halála után a thébaiak mindjárt elvesztették a vezetőszerepet, amelybe éppen csak belekóstoltak.

Ennek oka az, hogy nem törődtek a tudományokkal és az emberekkel való érintkezéssel, hanem csak a háborúban való vitézkedésre törekedtek. Hozzátehettem volna azt is, hogy ez különösen fontos a hellének számára, mert a barbároknál az erő többet ér a tudásnál. A rómaiaknak sem volt szükségük ilyen képzettségre, amíg a régi időkben műveletlenebb népekkel hadakoztak, mióta azonban szelídebb népekkel és törzsekkel léptek érintkezésbe, erre a nevelési módra is ráadták magukat és mindenek urává lettek.

3. Boiótia lakosai előbb barbárok voltak, az aionok, a temmikosok, akik Sunionból kerültek oda, továbbá a lelexek és a hyasok; azután a phoinixok vették birtokukba Kadmos vezérlete alatt; ez építette Kadmeiát és az országot utódaira hagyta. Azok Kadmeiához még hozzáépítették Thébait s megtartották a hatalmat Boiótia legtöbb része fölött egészen az epigonok hadjáratáig. Ezek nyomására egy kis időre kivonultak Thébaiból, de aztán ismét visszatértek. Mikor pedig a thrákok és a pelasgok kiűzték őket, Thessaliában az arnaiosokkal együtt szintén hosszú időre szóló uralmat szereztek, úgyhogy valamennyiüket boiótiaknak nevezték. Azután visszatértek hazájukba, mikor a boiótiai Aulis körül már elő volt készítve az aiol kívándorlás, amelyet Orestés fiai vezettek Ázsiába. Miután Orkhomenos vidékét Boiótiával egyesítették (azelőtt ugyanis nem voltak közösségben, Homéros sem említette őket a boiótiakkal együtt, hanem külön minyai néven), azok segítségével a pelasgokat Athénbe zavarták, akikről a város egyik részét Pelasgikonnak nevezték (a Hymétos alatt telepedtek meg), a thrákokat pedig a Parnassosra. A hyasok a phókisi Hyas városát építették föl.

4. Ephoros előadása szerint a thrákok egyszer fegyverszünetet kötöttek a boiótiakkal, s amikor azok, mintha már béke volna, a táborozásnál a kellő gondosságot elhanyagolták, éjjel rájuk törtek, mikor pedig a boiótiak ezeket visszaverték, s egyben a fegyverszünet megszegésével vádolták, azt állították, hogy ők nem szegték meg a szerződést, mert abban nappalokról van szó, ők pedig éjjel támadtak. Ebből keletkezett az a közmondás: „Thrák mentegetőzés”. A pelasgok azonban még a háború alatt elmentek a jósdához, de a boiótiak is odamentek. A pelasgoknak adott jóslatról nem tudott [Ephoros] beszámolni, a boiótiaknak azonban a jósnő azt a választ adta, hogy akkor lesznek szerencsések, ha valami istentelenséget követnek el. A küldöttek úgy gondolták, hogy a jósnő a pelasgoknak akar kedvezni már a rokonság miatt is (mert a szentély eredetileg pelasg alapítás volt), s ezért adott nekik ilyen választ, tehát elrabolták a nőt és máglyára tették abban a meggyőződésben, hogy akár gonosztettet követtek el azért, akár nem, mindkét esetben helyesen cselekedtek; ha ugyanis megtévesztő jóslatot adott, megbűnhődött érte, ha jól intézte dolgát, akkor meg csak az ő parancsát hajtották végre. A templom előjárósága nem tartotta megengedhető-

nek, hogy a tetteket bírói ítélet nélkül végezzék ki és hogy a templomban állítsák őket bíróság elé, hanem a papnők elé idézték őket; ők azok a jósnők voltak, akik a három közül megmaradtak. Mikor a vádlottak azzal érveltek, hogy sehol sem szokás az, hogy nők ítélkezzenek, fölvettek még a nőkkel egyenlő számú férfiakat is a bíróságba. A férfiak a fölmentésre, a nők az elítélésre szavaztak, minthogy pedig a szavazatok száma egyenlő volt, a fölmentők győztek. Ettől fogva Dódónában a boiótiaknak csak férfiak adhattak jóslatot. A jóslatot magyarázó jósnők azonban azt állították, hogy az isten azt parancsolja a boiótiaknak, hogy a náluk levő tripusokat összegyűjtve évenként küldjék el Dódónába. Ezt hát meg is tették; mert a felszentelt tripusok közül éjjel egyet elvettek, takaróba burkolták s mintegy titokban küldték el mindig Dódónába.

C 403 5. Ezután az aiol kivándorlásakor támogatták Penthilot, amennyiben maguk közül is nagyon sokat küldtek el vele együtt, úgyhogy e gyarmatot boiótiának is nevezték. Jóval később a Plataiai körül lezajlott perzsa háború pusztította az országot. De azután annyira megerősödtek a thébaiak, hogy megszerezték maguknak a vezetés szerepét is a hellének fölött, miután két csatában legyőzték a lakedaimónokat. Miután azonban Epameinondas a csatában elesett, ebben a reménységükben csalódtak, de mégis harcoltak a hellén érdekekért a phókisiak ellen, akik a közös szentélyt kifosztották. Ettől a háborútól és a helléneket támadó makedonoktól meggyengítve azonban elvesztették az éppen ezek által lerombolt városukat, de újra felépítve vissza is kapták. Attól az időtől fogva egészen a mai napig mindig jelentéktelenebbek lettek, s még helységeik sem számottevőek. Hasonló képet mutat a többi város is, kivéve Tanagrát és Thespiait²³, mert amazokhoz viszonyítva ezek még megiehető állapotban vannak.

6. Az ország további bejárását úgy kell intéznünk, hogy az Attikával összefüggő s Euboiával szemközti partvidékkel kezdjük. Először jön Órópos s a Delphinion nevű szent kikötő, vele szemben van Euboiában a régi Eretria; a hajóját oda 60 stadionnyi. Delphinion után 20 stadionnyi távolságra következik Órópos; ezzel szemben van a mostani Eretria 40 stadionnyi távolságban.

7. Utána Délion következik, a délosi mintára épült Apollón-templom, Tanagrához tartozó kis város, Aulistól 30 stadionnyira, ahol a csatában megmaradt athéniak lélekszakadva futottak; futás közben Sókratés, a bölcs, aki gyalogosként katonáskodott, észrevette, hogy Xenophón, Gryllos fia, lováról leesett és ott fekszik, lova pedig elfutott; erre vállára vette és több stadionnyira vitte, míg csak vége nem lett a futásnak.

8. Azután egy nagy kikötő következik, amelynek Bathys²⁴ kikötő a neve, majd Aulis, egy Tanagrához tartozó sziklás vidékű falu. A kikötő 50 hajó

befogadására alkalmas, úgyhogy a hellének hajóhada valószínűleg e nagy kikötőben volt. Khalkisi Euripos is a közelben van, amelynek távolsága Suniontól 70 stadion. Itt, mint már említettem, van egy 200 lépés hosszú töltés, mindkét oldalon, a Khalkisin és a boiótiain egy-egy torony áll, s azokhoz egy csatorna vezet. Az Euripos árapályáról elegendő annyit mondani, hogy állítólag hétszer váltakozik naponként és éjszakánként. Ennek az okát más körülményekben kell keresnünk.

9. A közelben egy magaslaton fekszik Salganeus helysége; nevét az ott eltemetett boiótiától, Salganeustól kapta, aki a Malisi-öbölbe erre az átkelő helyre hajózó perzsáknak a vezetője volt, akit állítólag, mielőtt még elérték volna az Euripost, Megabatés tengernagy kivégeztetett, mert árulónak tartotta, mint aki a hajóhadat ravasz szándékkal egy kijárat nélküli tengerszorosba vezette. Mikor azonban a barbár felismerte tévedését, megbánta a dolgot, s temetésre érdemesítette az ártatlanul kivégzettet.

10. Órópos közelében van Graia helysége is és Amphiaraos temploma, meg az eretriai Narkissos emléke, amelyet Sigélunak neveznek, mert hallgatnak C 404 a mellette elmenők. Némelyek szerint azonos Tanagrával; Poimandris azonban azonos a tanagrai vidékkel; a tanagraiakat gephyraiosoknak is nevezik. Az Amphiaraos templomát a thébai Knópiából helyezték át ide egy jóslat alapján.

11. Mykaléssos²⁵ (boióti nyelven Mykaléttos) községe is Tanagraikához tartozik; a Thébaiból Khalkisba vezető út mellett fekszik; hasonlóképpen Harma²⁶ is, Tanagraika elpusztult községe Mykaléssos közelében, amely nevét Amphiaraos szekereitől kapta, nem azonos azonban az attikai Harmával, amely a Tanagrával szomszédos attikai Phylé község környékén fekszik. Innen vette eredetét a közmondás: „Mikor Harmából villámlik”, mert az ún. pythaisták egy jóslat alapján Harma felé tekintve egy villámlást figyeltek meg jósjelül és csak akkor küldték el az áldozatot Delphoiba, ha látták a villámlást; három hónapon át figyelték, mindegyik hónapban három napon és éjszakán keresztül a villámos Zeus oltárától, ez pedig ott van a falon Pythion és Olympion között. A boióti Harmáról azt mondják egyesek, hogy mikor Amphiaraos a csatában kiesett szekereből, azon a helyen, ahol most a temploma áll, az üres szekeret a lovak elvitték a hasonló nevű helyre; mások azonban azt állítják, hogy a menekülő Adrastos szekere tört ott össze, őt magát azonban Areión megmentette. Philokhoros szerint azonban a falu lakói mentették meg, s ezért teljes polgárjogot kaptak az argeiosoktól.

12. Ha Thébaiból Argos felé megyünk, bal felől fekszik Tanagra, jobb felől pedig; most Hyria²⁷ is Tanagrához tartozik, azelőtt Thébais-hoz tartozott; a rege szerint itt élt Hyrieus és itt született Órión, amint

Pindaros mondja dithyrambosaiban; Aulis közelében fekszik. Némelyek szerint Hysiait mondták Hyriének, amely Parasópiához tartozik, s a belföldön fekszik a Kithairón alatt Erythrai²⁸ közelében, a hyriaiak telepítése, Nykteusnak, Antiopé atyjának az alapítása. Argos környékén is van egy Hysiai község, a lakosait hysiatáknak nevezik. Ennek az Erythrainak a telepítése az ióniai Erythrai. A mocsarakról elnevezett Heleón község is Tanagrahoz tartozik.

C 405 13. Salgameus után Anthédón²⁹ kikötőváros következik, az Euboiá felé néző boiótiai partvidék utolsó helysége, amint a költő is mondotta:

Anthédónt, a legszélsőt.

(II. II. 508.)

Ha egy kissé tovább megyünk, még két boiótiai városkát találunk, Larymnát³⁰, ahol a Képhissos torkollik, s azon túl még az attikai démosokkal azonos nevű Halait. Állítólag ezzel a partvidékkel fekszik szemben az euboiái Aigai, benne az aigaii Poseidón templomával; erről már előzőleg beszélünk. Anthédóntól Aigaiig a távolság 120 stadion, a többi helységtől azonban sokkal kevesebb. Magas hegyen áll a templom, egykor város is volt ott (Aigai); közelében van Orobiai³¹ is. Anthédón vidékén emelkedik a Messapion hegy, amely nevét Messapostól kapta, aki, mikor Iapygiába érkezett, a vidéket Messapiának nevezte el. Itt szól a rege az anthédóni Glaukosról, aki állítólag cethallá változott.

14. Anthédón közelében van Boiótia egyik szent helye, amely egy város nyomait mutatja, a neve Isos, első szótagja azonban rövid. Némelyek szerint így kellene írni:

[...] szent Isost, Anthédón távoli földjét,

(II. II. 508.) D.

az első szótagot a versmérték kedvéért költői szokás szerint megnyújtva a „szent Nisa” helyett. Nisa ugyanis Boiótiában sehol sem található, mint Apollodóros mondja a hajókról írt könyvében... legyen, ha nem Nisát nevezte így; mert a Megarikában volt, onnan telepítették a Kithairón szomszédságába, most azonban már nyoma sincs. Mások meg „szent Kreusát” írnak, a mostani Kreusát értve rajta, amely Thespiái kikötővárosa a Krisai-öbölben. Mások meg „szent Pharait”. Ez a Tanagra környéki négy falu közé tartozik: Heleón, Harma, Mykaléssos és Pharai. „Szent Nysát” is írnak. Nysa a Helikón egyik faluja. Ilyen az Euboiával szemben fekvő partvidék.

15. A belföld következő részei mély síkságok, amelyeket mindenfelől hegyek vesznek körül; délen az attikai hegyek emelkednek, északon a phókisiak, nyugaton pedig valamivel a Krisai-tenger fölött ferdén nyúlik bele a Kithairón, amely közvetlenül összefügg a megarai és az attikai hegyekkel, azután a síkság felé fordul és Thébai vidékén végződik.

C 406

16. Ezeknek a síkságoknak egy része elmocsarasodott, minthogy folyók ömlenek beléjük, bár a beömlő folyóknak azután lefolyásuk is van, más része azonban kiszáradt, s termékenysége miatt földjét mindenféleképpen művelik. Minthogy a föld mélyében sok a barlang és szakadék, a gyakori rettenetes földrengések e járatoknak egynémelyikét el szokták zárni, másokat pedig megnyitnak, egyeseket egész a felszínig, másokat föld alatti csatornákkal. Így történik azután, hogy a mocsarak és folyók vizei részint a földalatti csatornákon, részint a felszínen folynak le. Ha a járatok a mélységben eldugulnak, a mocsarak szintje egészen a lakott területekig emelkedik, úgyhogy a városok és a vidékek víz alá kerülnek, ha pedig éppen ezek vagy mások megnyílnak, elvonul a víz, és ugyanazokon a helyeken egyszer hajókkal, máskor száraz lábbal közlekednek, és ugyanazok a városok egyszer a mocsárban, máskor tőle távol fekszenek.

17. Ez kétféleképpen történik, a városok ugyanis vagy háborítatlanul maradnak, ha kisebb a víznek az emelkedése, mintsem hogy a lakóházakat magas fekvésük vagy nagyobb távolságuk miatt elönthetné, vagy elköltözködnének, mert ha a vízáradás gyakran fenyegeti a lakosságot, távolabbi vagy magasabban fekvő helyekre költöznek, s így szabadulnak meg a rettegéstől. Vele jár ezzel az, hogy amikor az így kiköltözöttek megtartják városuk régi nevét, amely azelőtt a helyi viszonyok szerint nagyon is megfelelő volt, az most egyáltalában nem felel meg. Plataiai ugyanis valószínűleg az evezőmarkolattól kapta a nevét, s az evezésből élőket neveztek plataieusoknak, most azonban, amikor a tótól távol laknak, ez az elnevezés nem illik rájuk. Helos, Heleón és Heilesion azért kapták e nevüket, mert mocsarak mellett épültek, most azonban már nem ez a helyzetük, mert vagy elköltözködtek, vagy a tó szintje lett sokkal alacsonyabb a később bekövetkezett lefolyások következtében, mert ez is lehetséges.

18. Ezt a leghatározottabban mutatja a Kópais³² tavát megtöltő Képhissos. Mikor ugyanis ez már annyira emelkedett, hogy Kópait, amelyet a költő is megemlíti (II. II. 502.) s amelytől a tó nevét kapta, elöntéssel fenyegette, akkor egy szakadék, amely a tó mellett Kópai közelében keletkezett, megnyitott egy kb. 30 stadion hosszúságú földalatti járatot, és elnyelte a folyót, amely azután a lokrisi felső Larymna mellett tört ismét felszínre. Van ugyanis egy másik (Larymna) is a boiótiai tengerparton, s a rómaiak azzal egyesítették a felsőt. Annak a helynek Angkhoé a neve, van ott egy

C 407

hasonló nevű tó is. A Képhissos innen már a tenger felé folyik. Minthogy tehát akkor a vízszint emelkedése megszűnt, a lakosságot fenyegető veszedelemnek is vége lett, kivéve a már elöntött városokat. Mikor azonban a járatok ismét eldugultak, Kratés, a Khalkisi ki akarta tisztítani az eldugulásokat, de fölhagyott vele, mert a boiótiak fölzúdultak ellene, bár, mint maga írja Alexandroshoz intézett levelében, már sok terület száraz lett, amelyek között némelyek a régi Orkhomenost gyanították, mások viszont Eleusist és a Tritón folyó mellett fekvő Athénait. Állítólag Kekrops telepítette ezeket, mikor az akkor még Ógygiának nevezett Boiótián uralkodott, később azonban megsemmisítette őket az áradás. Állítólag Orkhomenos mellett is keletkezett egy szakadék, s elnyelte a Melas folyót, amely keresztül folyt Haliartián, s ott a sípnadat termő mocsarat hozta létre. Ez azonban teljesen eltűnt, akár azért, mert a szakadék láthatatlan járatokba engedte szét, akár, mert a Haliartos körül levő tavak és mocsarak már előbb elnyelték s ezért mondja a költő füvesnek ezt a helyet, mikor így énekel:

És a füves haliartosi földön
(II. II. 503.) D.

19. Ezek a folyók a phókisi hegyekből erednek, a Képhissosnak a phókisi Lilaia város mellett van a forrása, mint Homéros is mondja:

És ki a Képhissos-forrásnál lakja Lilaiát,
(II. II. 523.) D.

azután keresztül folyik Elateián³³, a legnagyobb phókisi városon, majd a Parapotamioion és Phanoteoion, amelyek szintén phókisi városkák, végül Orkhomenos és Koróneia vidékén keresztül a Kópais-tóba ömlik. A Permessos és az Olmeios, amelyek a Helikónról lejövet egyesülnek, szintén a Kópais-tóba ömlenek, Haliartos közelében; s még egyéb vizek is ömlenek bele. Nagy ez a tó; a kerülete 300 stadionnyi; lefolyása sehol sem látható, kivéve a Képhissost elnyelő szakadékot és a mocsarakat.

20. A környező tavak közé tartozik a Trepchia és a (Képhissis), amelyről Homéros is megemlékezik:

Hylében – lakott volt ez, kincsére vigyázott,
Képhisis-tó partjánál. . .

(II. V. 708.) D.

Mert nem a Kópais tavát akarja említeni, mint egyesek gondolják, hanem a közelében fekvő faluról Hylikének nevezett tavat: a falu neve pedig Hylas és nem Hydé, mint egyesek írják: „az ki Hydében lakott”. Az ugyanis Lydiában van:

[. . .] a havas Tmólos hegy alatt, Hydé buja földjén,
(II. XX. 385.) D.

C 408

az pedig Boiótiában „a Képhissis vize mellett”, s utána még hozzáteszi: „és mellette lakott a többi boiót”. Az ugyanis nagy s nem Thébaisban fekszik, ez kicsiny, abból táplálkozik földalatti járatokon keresztül s Thébai és Anthédón között fekszik. Homéros egyes számban használja s az első szót tagot olykor költői szabadsággal megnyújtja, mint a „Katalogos”-ban:

Hylét és Peteónt
(II. II. 500.)

máskor rövidnek veszi:

Aki Hylében
(II. V. 708.)

majd

A vargák legjobbja lakott a Hylé falujában.
(II. VII. 221.)

Némelyek helytelenül itt is Hydét írnak, Aias ugyanis nem Lydiából hozta a pajzsát.

21. (Ezek a) tavak a sorban következő helyek rendjét annyira meghatározzák, hogy azok előadásunkban egészen világosan megjelölhetők, mert a költő a jelentékeny és jelentéktelen helységek neveit minden rend nélkül adja; nehéz dolog is ilyen sok, legnagyobbbrészt jelentéktelen és a belföldön levő helységnél a sorrendben sehol nem tévedni. A partvidéknek e tekintetben bizonyos előnye van; egyrészt ismertebbek a helységek, másrészt a tenger jobban meghatározza a sorrendet, azért mi is onnan próbálunk kiindulni. Itt azonban ettől a szokástól eltérve a költő nyomdokain haladunk a felsorolásban, hozzáfűzve természetesen azt, ami a mi feladatunk szempontjából hasznos lehet, az pedig mellőzte. Hyriével és Aulisszal kezdődik, amelyekről már beszéltünk.

22. Skhoinos³⁴ Thébai vidéki helység az anthédóni úton, Thébaitól kb. 50 stadionnyira; keresztülfolyik rajta a Skhoinos folyó.

23. Skólos parasópii falu a Kithairón alatt, nem kívánatos és zord vidék; erről szól a közmondás: „Skolosba se magad ne menj, se mást ne kíséj oda.” A monda szerint Pentheust is innen vitték el és tépték szét. Az Olynthos környéki városok közt is volt egy Skólos nevű. Mondottuk már, hogy a trakhisi Héraklaiában is van egy Parasópii nevű falu s mellette folyik el az Asópos, továbbá Sikyóniában is van egy Asópos (ezzel a folyóval még több azonos nevű folyó van), és a vidék, amelyen keresztülfolyik, Asópia.

24. Eteónos³⁵ neve Skarphéra változott, s ez is Parasópiához tartozik. Az Asópos és az Isménos ugyanis átszeli a Thébai előtti síkságot; itt van a C 409 Dirké forrás is és Potniai; a rege szerint itt a város közelében tépték szét a potniai lovak a potniai Glaukost. A Kithairón is itt végződik nem messze Thébaitól. Mellette folyik el az Asópos, amely a hegy lábát mossa, és a lakosokat, akik több telepre vannak szétszolva, de mind a thébaitiak fennhatósága alatt állnak, parasópiaikká teszi (mások szerint Skólos, Eteónos és Erythrai Plataiai vidékéhez tartozik, mert Plataiai mellett is elfolyik és Tanagránál van a torkolata). Thébai vidékén van még Therapnai és Teuméssos³⁶, amelyet Antimakhos számos versében magasztalt, felsorolva már meg nem levő előnyeit. „Szellők járta csekély domb áll ott”. A versek egyébként ismeretesek.

25. A mostani Thespiait³⁷ Thespeiának mondja, mert sok nevet mindkétféleképpen használ, egyes számban is, többes számban is, valamint hímnemben is, nőnemben is, sokat azonban csak egyféleképpen. A város a Helikón mellett fekszik, tőle kissé délre, s mind a város, mind a Helikón a Krisai-öböl közelében van. Thespiái kikötővárosa Kreusa, amelyet Kreusisnak is mondanak. Thespiái vidékén a Helikón felé eső részen van Askra is, Hésiodos hazája; jobbra van Helikóntól magas és zord területen, Thespiaitól kb. 40 stadionnyira; ő maga is (Hésiodos) gúnyolódott rajta, miközben megrótta atyját, hogy az aiolisi Kyméből odaköltözött; így mondja kissé szigorúan:

És kikötött e szegény faluban, Helikón közelében,
Askrában, hol a tél gonosz, átok a nyár, sohasem jó

(*Munkák és napok.* 639.) (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)

Északi részével Phókisba is benyúlik a Helikón, kissé azonban a nyugati részével is Phókis utolsó kikötőjénél, amelyet helyzeténél fogva Mykhosnak³⁸ neveznek; éppen a Krisai-öböl e kikötőjén túl fekszik ugyanis a Helikón, meg Askra, Thespiái s ennek kikötővárosa, Kreusa is. Ezt tartják

a Krisai-öböl s általában a Korinthosi-öböl legmélyebb beszögellésének; a partvonulat hossza a kikötő zugától Kreusáig 90 stadion, s innen az Olmiai nevű hegyfokig 120 stadion. A Krisai-öböl legmélyebb nyúlványában fekszik Pégai és Oinoé, amelyekről már beszéltünk. A Helikón, mely nincs messzire a Parnassostól, magasságát és területét illetőleg hasonló ahhoz, C 410 mert mindkettő hóval borított és sziklás s nem nagy területen fekszik. Itt van a múzsák szentélye, meg Hippukréné³⁹ is és a leibéthrisi nymphák barlangja. Ebből azt lehetne következtetni, hogy azok, akik a Helikónt a múzsáknak szentelték, thrákok voltak, mert ezek ugyanazon istennőknek ajánlották föl Pierist, Leibéthront és Pimpleiát; piereknek nevezték őket. Minthogy ezek kihaltak, most makedonok laknak azokon a vidékeken. Említettük már, hogy ezen a boiótiai területen egykor thrákok, pelasgok és egyéb barbár népek laktak, akik a boiótiakat leigázták. Thespiait azelőtt Praxitelés Erós szobra tette közismertté, amelyet ő alkotott ugyan, de Glykera hetaira adta a thespiaiaknak, minthogy ő is odavaló volt, ő meg ajándékkal kapta a művésztől. Azelőtt némelyek csak azért utaztak Thespeiába, hogy megnézzék ezt az Eróست, mert más látnivaló ott ugyan nem volt, most azonban a boiótiai városok közül csak ez és Tanagra áll még, a többinek csak neve és romjai maradtak.

26. Thespiái után Graiát és Mykaléssost említi [a költő], amelyekről már beszéltünk; úgyszintén a többiről is:

... s kik Harmát lakták és Eilesiost meg Erythrait,
És akiké Eleón volt és Hylé, Peteón is.

(II. II. 499.) D.

Peteón⁴⁰ Thébai környéki falu az anthédóni út közelében, Ókalea pedig Haliartos és Alalkomenion között fekszik, mindegyiktől 30 stadionnyira; mellette folyik egy hasonló nevű folyó. A phókisi Medeón a Krisai-öbölben fekszik 160 stadionnyira Boiótiától, de erről nevezték el a boiótiait, amely Onkhéstos közelében fekszik a Phoinikion-hegy lábánál, ezért Phoinikisnek is nevezik. Ez is Thébai vidékéhez tartozik, némelyek szerint azonban Medeón és Ókalea Haliartos vidékéhez.

27. Említi azután [a költő]

Kópaiat, Eutrésist és Thisbét, azt a galambost.

(II. II. 502.)

Kópairól már beszéltünk, a Kópais-tó északi oldalán fekszik; körülötte a többi így következik: Akraiphiai, Phoinikis, Onkhéstos, Haliartos, Ókalea,

C 411 Alalkomenai, Tilphusion, Koróneia. Hajdan a tónak nem volt közös neve, hanem a mellette fekvő községekben mindenütt a maguk nevéől nevezték el: Kópaiban Kópaisnak, Haliartosban Haliartosnak nevezték, és így tovább, később azonban a Kópais elnevezés lett közkeletűvé, legnagyobb öble ugyanis ezen a helyen van. Pindaros Képhisisnek is nevezi, s melléje helyezi a Tilphóssion-hegy lábánál Haliartos és Alalkomenai közelében levő Tilphóssa forrást, ez utóbbi mellett áll Teiresias síremléke; ott van a tilphóssai Apollón temploma is.

28. A költő mindjárt Kópai után helyezi el Eutrésist, a Thespiához tartozó falucskát; itt lakott állítólag Zéthos és Amphion, mielőtt Thébai uralkodója lett. Thisbét most Thisbainak⁴¹ mondják, kissé a tengertől beljebb fekszik, határos Thespiai és Koróneia vidékével, s ez is a Helikón déli lábánál fekszik; kikötője is van, sziklás és tele van galambokkal, s ezért mondja a költő „galambos Thisbé”-nek. A hajóút innen Sikyónba 160 stadion.

29. Ezután Koróneiát, Haliartost, Plataiait és Gliassast sorolja föl. Koróneia a Helikón közelében egy magaslaton épült; a boiótiak a trójai háború után a thessaliai Arnéből visszajövet foglalták el, amikor Orkhomenost is birtokukba vették. Koróneia elfoglalása után az előtte fekvő síkon templomot emeltek az itóniai Athénának a thessaliaival azonos néven, s a mellette elfolyó folyót az ottanival egyezően Kuariosnak nevezték el. Alkaios azonban Kóraliosnak mondja:

Óh harcias bölcs istennőm Athéna,
Ki dús mezőjén jársz Koróneianak,
S szép templomod gyönyörrel nézdegedél
Kóralios folyamának partján.

Itt szokták tartani a Pamboiótia ünnepséget is. Állítólag valami titokzatos okból Hadés szobrát az Athénáéval együtt állították föl. A koróneiaiakat koróniosoknak mondják, a Messéniában levőket pedig korónaeusoknak.

30. Haliartos, amely a Perseus elleni háborúban megsemmisült, még nem épült föl, területét a rómaiak adományából az athéniak kapták meg. Szűk helyen feküdt a fölötté emelkedő hegy és a Kópais-tó között közel Permésoszhoz, Olmeioshoz és a sípnádat termő mocsárhoz.

31. Plataiai⁴², amelyet a költő egyes számban említ, a Kithairón lábánál fekszik, közte és Thébai között az Athénbe és Megarába vezető úton Attika és Boiótia határán. Közelében van ugyanis Eleutherai, amely némelyek szerint Attikához, mások szerint Boiótiához tartozik. Említettük már, hogy Plataiai mellett folyik az Asópos. A hellén haderő itt semmisítette meg telje-

sen Mardonios 300 000 főnyi perzsa seregét; itt a szabadító Zeus tiszteletére templomot emeltek s koszorúdíjas versenyjátékot rendeztek, amelyet Eleutheriának⁴³ neveztek. Még mutogatják a csatában elesettek közköltésen emelt síremlékét is. Sikyóniában is van egy Plataiai nevű község, odavaló volt Mnasalkés költő: „A plataiaii Mnasalkés síremléke”. Glissast a Hypaton-hegy lábánál fekvő lakóhelynek mondja; ez a hegy Thébai vidékén Teymésosz és Kadmeia (erdős földhalomnak mondják) közelében emelkedik, alatta terül el az Aonion síkság a Hypaton hegytől Kadmeiáig.

32. Ezt a kifejezést: „οἱ δ' Ὑποθήβας εἶχον” (Il. II. 505.), némelyek egy Hypothébai nevű kis városra értik, mások Potniaira; Thébai ugyanis az epigonok hadjárata miatt magára maradt, s nem vett részt a trójai háborúban; némelyek szerint azonban részt vettek benne, de akkor az epigonok elvonulása után Kadmeia alatt a síkságon laktak, mert nem volt elég erejük ahhoz, hogy Kadmeiát újra fölépítsék; minthogy pedig Kadmeiát Thébainak nevezték, a költő az akkori thébaitakat „Kadmeia alatt lakók” helyett „Thébai alattiak”-nak mondotta.

33. Onkhéstos az a hely, ahol az amphiktyonia tanácsa gyűlésezett, Hali- C 412 artos vidékén a Kópais-tó és a Ténerosi-síkság mellett egy magaslaton fekvő kopár hely Poseidón szintén csupasz templomával. A költők azonban megszipítik, mert minden templomot szent ligetnek neveznek, még ha kopár is. Ilyenféle az is, amit Pindaros Apollónról mond: „Gyorsan leszállt a földre és a tengerre, megállt a hegyek magas ormai felett, leszállt a völgyekbe s megvetette a szent ligetek alapját.” (Frag. 1. 101. Bergk.). Helytelen azonban, hogy Alkaios, amikor már a folyó nevét is Kuariosra fordította, Onkhéstost illetően még valótlanságot is állít, amennyiben a Helikón C 413 végére helyezi, pedig az elég távol van ettől a hegytől.

34. A Ténerosi-síkság Ténerosról kapta a nevét. A rege szerint Apollón és Melia fia, a Ptóon-hegyi jóshely papja, amelyet ugyanaz a költő háromcsúcsúnak mond:

S egykor a háromcsúcsú Ptóiont választotta székhelyévé.

(Frag. 102. Bergk)

Ténerost pedig „a síksággal azonos nevű templomőrző jós”-nak mondja. A Ptóon a Ténerosi-síkság és a Kópais-tó fölött emelkedik Akraiphionnál; a jóshely is, meg a hegy is Thébaihoz tartozott. Akraiphion szintén egy magaslaton fekszik. Állítólag a költő ezt Arnénak nevezte a thessaliaival egyezően.

35. Némelyek szerint Arnét is, meg Mideiát is elnyelte a tó. Mikor Zénodotos azt írja:

És kik a szőlős Askrában laktak,
(II. II. 507.)

ez azt mutatja, hogy aligha olvasta, amit Hésiodos mondott szülőföldjéről s Eudoxosnak még rosszabb véleményét Askráról. Hogyan tételezhetné föl ugyanis bárki is a költőről, hogy egy ilyen helyet „szőlős”-nek mondjon? De azok sem járnak a helyes úton, akik Arné helyett Tarnét írnak. Tarnénak ugyanis nyoma sincs Boiótiában; Lydiában van egy, amelyről Homéros is megemlékezik:

Ídomeneus Phaistost kaszabolta le: gyermeke volt ez
Maión Bórosnak, s a rögös Tarnéba való volt.

(II. V. 43.) D.

A tó körül fekvő városok közül hátra van még Alalkomenai és Tilphóssion, a többi közül pedig Khairóneia, Lebadeia és Leuktra, melyekről érdemes megemlékezni.

36. A költő ugyan megemlékezik Alalkomenairól, de nem a Katalogosban:

Argosi Héré és az alalkomenaii Athéné.

(II. IV. 8.)

Athénének nagy tiszteletben álló régi temploma van itt, s állítólag itt is született az istennő, amint Hérát meg argosinak mondják, a költő tehát mindkettőt szülővárosáról nevezi így. Valószínűleg azért nem említi a Katalogosban az idevaló férfiakat, mert ezek mint papi emberek fel voltak mentve a hadiszolgálat alól. Nem is pusztították el sohasem a várost, bár sem nagy nem volt, sem nem feküdt védett helyen, hanem síkságon; az istennő iránti tiszteletből mind tartózkodtak az erőszak alkalmazásától, úgyhogy az epigonok hadjárata alkalmával a városukat elhagyó thébailiak állítólag oda menekültek, meg a fölötte emelkedő, Tilphóssion hegyre, amelynek lábánál van a Tilphóssa forrás és Teiresias síremléke, aki menekülés közben ott halt meg.

C₄₁₄ 37. Khairóneia Orkhomenos közelében van; Philippos, Amyntas fia, itt győzte le nagy csatában az athénieket, boiótiakat és korinthosiat, s ezzel Hellas urává lett. Itt is mutogatják a csatában elesettek közkölségen emelt síremlékét. Ugyanezen a vidéken verték meg a rómaiak Mithridatés roppant nagy hadseregét, úgyhogy csak kevesen tudtak a tengerhez eljutni s a hajókon elmenekülni, a többi részint leölték, részint elfogták.

38. Lebadeiában van a trophóniai Zeus jóshelye, amelynek lejárata van egy földalatti üregbe, s ide maga a jóslatot kérő is le szokott menni. A Helikón és Khairóneia között fekszik Koróneia közelében.

39. Leuktra az a hely, ahol Epameinondas egy nagy csatában legyőzte a lakedaimónokat s hatalmukat alapján megrendítette. Ettől fogva ugyanis többé nem tudták visszaszerezni a hellén hegemoniát, mely előbb a kezükben volt, főképpen pedig, miután a második mantinciai csatát is elvesztették. Bár ily nagy vereséget szenvedtek, a rómaiak uralmáig sikerült úgy főnnmaradniuk, hogy nem kerültek mások hatalma alá: ezeknél is állandóan tiszteletben részesülnek alkotmányuk kiválósága miatt. Ez a hely a Plataiaiból Thespiába vezető út mentén található.

40. A költő mindjárt ezután az orkhomenosiak jegyzékét adja, akiket különválaszt a boiótiai néptől. Orkhomenost minyosinak nevezi a minyosok népéről. Állítólag innen költözött a minyosok egy része Iólkosba, s ezért nevezték az argonautákat minyosoknak is. A város hajdan gazdag és nagyon hatalmas lehetett. Gazdagságáról Homéros is tanúskodik; amikor ugyanis felsorolja a nagy vagyonú városokat, ezt mondja:

Orkhomenosba se megy be olyan sok, még az egyiptus
Thébaiba sem.

(II. IX. 381.)

Hatalmukat bizonyítja az, hogy a thébailiak adót fizettek az orkhomenosiaknak s ezek tyrannosának, Erginosnak, akit állítólag Héraklés ütött agyon. Eteoklés pedig, Orkhomenos egyik uralkodója, aki templomot építtetett a Kharisoknak, először mutatja mindkettőt, a gazdagságot és a hatalmat; C₄₁₅ ez akár a jótétemények kapásában, akár adásában, akár mind a kettőben szerencsésnek érezte magát és tisztelte ezeket az istennőket. (Minthogy természeténél fogva hajlamos volt a jócselekedetekre, szükségképpen hajlania kellett azon istennők tiszteletére, főleg miután már megszerezte azt a hatalmat.) Ehhez azonban szüksége volt gazdagságra is. Mert akinek nincs sok vagyona, nem adhat sokat, s aki nem kap sokat, annak nincs vagyona, akinél azonban ez együttesen megvan, az váltogathatja. Mert ami a szükséglet szerint kiürül ugyan, de mindjárt meg is telik, mindig tele van, aki azonban csak ad, de nem kap, nem tudja magát a felszínen tartani ezen a módon; ha ugyanis kiürül a kincstára, fölhagy az adakozással, de annak sem fognak adakozni, aki csak kapni akar, s nem viszonz semmiféle szívességet sem, úgyhogy ez a másik módon sem tudja magát a felszínen tartani. A hatalomról is hasonlóképpen lehet beszélni. Nem tekintve ugyanis a közmondást:

A kincseket tartják legtöbbre az emberek,
S ezek hatalma a világon a legnagyobb,

(Eur. Phoen. 422.)

szemügyre kell vennünk a dolgot egyes részleteiben. Azt mondjuk ugyanis, hogy a királyoknak van legnagyobb hatalmuk, ezért mondjuk őket uralkodóknak is. A népet rábeszéléssel vagy erőszakkal mindenre rávehetik, amit csak akarnak. Legjobban jótéteményekkel nyerhetik meg, mert a szavak által való meggyőzés nem a királyok, hanem a szónokok föladata; királyi rábeszélésnek azt mondjuk, mikor jócselekedetekkel viszik és vezetik a népet arra, amit akarnak; ők a jócselekedetekkel rábeszélnek, a fegyverekkel kényszerítenek. Mindkettő azonban csak pénzzel szerezhető meg; mert annak van legnagyobb hadserege, aki fenn is tudja tartani (s a legtöbb jócselekedetet az követheti el, akinek legtöbbje van). Azt mondják, hogy az a földterület, amelyet most a Kópais-tó foglal el, azelőtt kiszáradt és a közelben lakó orkhomenosiak művelték a mezőgazdaság minden ágában; ezt is gazdagságuk egyik bizonyítékának tartják.

41. Asplédón nevét egyesek az első betű nélkül mondták. Később Eudei-
elosnak⁴⁴ nevezték el ezt is, meg a vidéket is, valószínűleg azért, mert nyugati fekvésénél fogva a lakosoknak valami különös sajátosságot jelentett, főképpen az enyhe telet. (Leghidegebbek ugyanis a nap végpontjai s ezek közül is az est hidegebb, mint a reggel; az, minthogy az éjszakához közeledik, növeli, ez, mivel távolodik az éjszakától, csökkenti [a hideget]. A hidegnek a gyógyszere a nap; a legnaposabb vidék a leghidegebb időben is a legenyhébb.) Orkhomenostól 20 stadionnyira van; közben van a Melas folyó.

42. Orkhomenos fölött fekszik a phókisi Panopeus városa és Hyampolis;
C 416 ezekkel határos Opus, az epiknémisi lokrok fővárosa. Orkhomenos azelőtt állítólag a síkságon feküdt, mikor azonban a víz szintje magasabbra emelkedett, áttelepítették az Akontion hegyre, amely a phókisi Parapotamioiig húzódik 60 stadion hosszúságban. Azt beszélik, hogy a Pontoson az ún. akhaiosok az orkhomenosiak telepesei, akik Ialmenosszal vetődtek oda Trója elfoglalása után. Karystos mellett is volt egy Orkhomenos. Ilyen gazdag anyagot hagytak ránk a hajóaljstrom magyarázói, s mi követjük is őket, amikor célunknak megfelelő dolgokat adnak elő.

III.

1. Boiótia és Orkhomenos után Boiótia mellett északra Phókis következik s hasonlóan egyik tengertől a másikig terjed, legalábbis hajdan így volt. Akkor ugyanis még Phókishoz tartozott Daphnus, amely Lokrist két részre választotta szét s éppen középen fekszik az Opuntisi-öböl és Epiknémidia partvidéke között. Most Lokrishoz tartozik ez a terület (a város elpusztult), úgyhogy ezen a részen Phókis már nem terjed az Euboiai-tengerig, a Krisai-öblöt azonban érinti. Krisa, amely éppen a tengerparton épült, Phókishoz tartozik, továbbá még Kirrha, Antikyra és ezeken túl a belföldön a Parnassos felé következő területek: Delphoi⁴⁵, Kirphis és Daulis, valamint maga a Parnassos is Phókishoz tartozik, s ez határolja a nyugati oldalát. Amint Phókis Boiótia mellett, éppúgy mindkét Lokris Phókis mellett fekszik. Két Lokris van ugyanis a Parnassos által egymástól elválasztva, az egyik a Parnassos nyugati oldalán terül el s magában foglalja ennek egy részét s a Krisai-öbölhöz terjed, a másik pedig ettől keletre az Euboiai-tengernél végződik. A nyugati lokrokat ozoláknak is nevezik s az állampecsétjükön az esti csillag van bevésvé; a másik oldalon levők valamiképpen szintén két részre oszlanak, egyik részüket a fővárosukról opusiaknak nevezik, s ezek határosak a phókisiakkal és a boiótiakkal, a másik részüket pedig a Knémis-hegyről epiknémisieknek, s ezek az Oita vidékével és a malisiakkal szomszédosak. A nyugati és a keleti Lokris között emelkedik a Parnassos, mely hosszan elnyúlva húzódik északi irányban Delphoi környékétől az oitai és C 417 aitoliai hegyek találkozásáig és a középen lakó dórisiakig. Amint a két részre oszló Lokris a phókisiak mellett fekszik, úgy fekszik (az egész Oitaia) Aitolíával és a dórisi négy városnak néhány közbenfekvő helységével a két Lokris, a Parnassos és a dórisiak mellett. Ezeken túl már a thessalok vannak, meg az északi aitolosok és akarnánok, és néhány epeirosi és makedon néptörzs. Az említett területeket, mint már előbb is mondtuk, nyugat felől kelet felé húzódó párhuzamos csíkoknak kell tekintenünk. Szent tiszteletben áll az egész Parnassos, mert vallásos tiszteletben álló barlangjai és egyéb helyei vannak, amelyek közül a legismertebb és legszebb a nymphák korykosi barlangja, amely hasonló nevű a kilikiaival. A Parnassos nyugati oldalán laknak az ozolai lokrok, a dórisiak egy része és az aitoliai Korax-hegy mellett lakó aitolosok, a másik oldalon pedig a phókisiak, meg a dórisiak nagyobb része, akik a négy városban laknak, amely vidék bizonyos részében a Parnassos körül fekszik, de még tovább húzódik kelet felé. Az említett területeknek és csíkoknak a hosszanti oldala mind párhuzamos, az egyik északi, a másik déli irányú, nem párhuzamosak azonban a tengerpartok; a Krisai-öbölnek Aktionig és az Euboianak Thessalonikéig húzódó part-

vonala sem párhuzamos, ameddig ezek a néptörzsek terjednek; ezeknek a területeknek az alakját úgy kell elképzelni, mintha egy háromszögben az alapvonallal párhuzamosan több vonal volna húzva; a levágott részek ugyanis egymással párhuzamosak lesznek és a szemben fekvő hosszúsági oldalak is párhuzamosak, a szélességiek azonban nem. Ez az általános vázlata a hátralevő és legközelebbi részeknek, beszéljünk most róluk egyenként sorban, s kezdjük el Phókisszal.

2. Ennek legnevezetesebb két városa: Delphoi és Elateia. Delphoi a pythói Apollón temploma és ősrégi jósdája miatt, ha ugyan a költő szavai szerint már Agamemnón is onnan kért jóslatot; bevezetik ugyanis az énekest s ő:

... a vizályt, Odysseusét s Péleidés Akhilleusét
zengte...
[...] örült neki titkon a nép fejedelme,
Átreidés...
Mert erről jósolt egykor neki Phoibos Apollón,
isteni Pythóban...

(Od. VIII. 75.) D.

Delphoi tehát ezért nevezetes, Elateia pedig azért, mert a legnagyobb valamennyi itteni város között és nagyon fontos a szorosoknál való fekvése miatt, mert aki ennek birtokában van, az a Phókisba és Boiótiába való bejáratnak is ura. Először jönnek ugyanis az oitai, azután a lokrisi és a phókisi hegyek, amelyek a Thessaliából betörő hadseregek által nem mindenütt járhatóak, hanem keskeny, de különálló átvezető utak vannak rajtuk, amelyeket a mellettük fekvő városok őriznek; aki ezeket elfoglalta, az ura ezeknek az utaknak is. Minthogy azonban a delphoi templomnak a hírneve ennek nagyobb tekintélyt ad s egyúttal a vidék fekvésénél fogva mintegy természetes kiindulópontul kínálkozik (ez ugyanis Phókis legnyugatibb része), ezzel fogjuk elkezdni.

3. Már említettük, hogy a Parnassos is Phókis nyugati határvidékén fekszik. Ennek nyugati oldalán az ozolai lokrok laknak, a délin pedig Delphoi fekszik, színház alakú sziklás terület, s fenn a csúcson van a jósdá s 16 stadion területű város. Fölötte emelkedik a Lykóreia; azelőtt itt állott Delphoi a templom fölött, most azonban mellette, a Kastalia forrás körül laknak. A város előtt a déli oldalon emelkedik a Kirphis nevű meredek hegy, a közepén egy erdős völgyzuggal s ezen keresztül folyik a Pleistos folyó. A Kirphis alatt fekszik az ősi Kirrha városa a tengerparton, ahonnan a Delphoiba fölvezető út mintegy 80 stadionnyi, szemben fekszik Sikyónnal, Kirrha előtt terül el a gazdag krisai síkság. Mindjárt itt következik ugyanis egy másik

város, Krisa, erről kapta nevét a Krisai-öböl. Azután Antikyra következik, amely azonos nevű a Malisi-öbölnél és az Oitánál levővel. Ott tenyészik állítólag a finom helleboros, itt azonban jobban tudják elkészíteni, s ezért tisztasága és gyógyhatása miatt sokan utaznak ide. Phókisban terem ugyanis valamilyen szeszamszerű gyógynövény, s ezzel készítik el az oitai helleborost.

4. Ez [Antikyra] tehát ma is megvan, Kirrha és Krisa azonban elpusztult, az egyik később a thessaliali Eurylokhos a krisai háborúban; a krisaiak ugyanis, miután nagyon meggazdagodtak a Siciliából és Itáliából szállított áruk vámjövendelméből, az amphiktyonok rendeletei ellenére nagyon megszarolták a szentélyhez zarándoklókat. Ugyanez történt az amphissaiak- C 419 kal is, ezek az ozolai lokrokhoz tartoznak. Ezek ugyanis megszállották Krisát és helyreállították, az amphiktyonoktól megszentelt síkságot ismét fölszántották és az idegenekkel még rosszabbul bántak, mint a régi krisaiak. Az amphiktyonok tehát ezeket is megbüntették, s azt a földet visszaadták az istenségnek. Most a templom is eléggé el van hanyagolva, pedig azelőtt rendkívüli (tisztelőben állott). Bizonyosságai ennek a kincseskamrák, amelyeket a népek és uralkodók építtettek, amelyekben egyrészt a megszentelt kincsek, másrészt a legkiválóbb művészek alkotásai nyertek elhelyezést, továbbá a pythói versenyjátékok és a közismert jóslatok nagy tömege.

5. A jósdá, mint mondják, egy mélyen benyúló barlang nem nagyon széles nyílással. Ihletadó gőz árad föl belőle; a nyílás fölött egy magas tripus van, erre ül föl a Pythia s a gőzt belehelve, versben és prózában jóslatokat mond, de egyes, a jósdá szolgálatában álló költők az utóbbiakat is versbe szedik. Az első Pythia állítólag Phémoneó volt és mind a jósnő, mind a város a *πυθιάσαι*⁴⁶ igétől kapta a nevét, de az első szótagot megnyújtották, mint az *ἀδάνατος, ἀκάματος* és *διάκονος*⁴⁷ szavaknál. Ez az elgondolás az alapja a város alapításának és a közös szentélyek tiszteletének. Az emberek ugyanis városokba és törzsekbe tömörültek, minthogy természetüknél fogva társas lények, egyúttal azonban a kölcsönös haszon miatt is, és ugyanazon okokból látogatták a közös szentélyeket, mikor kisebb vagy nagyobb ünnepeket tartottak. Mert minden ilyen baráti összeköttetés az asztalközösséggel, az áldozati közösséggel és házközösséggel kezdődik. Minél többen jönnek össze, minél több felől, annál nagyobbak tartották a hasznokat is.

6. Ennek a templomnak különös tiszteletet főképpen a jósdá szerzett, amelyet valamennyi között a legigazabbnak tartottak; hozzájárult azonban némiképpen a hely fekvése is. Ez ugyanis egész Hellasnak mintegy a közepén fekszik, beleértve az Isthmoson inneni és túli részt is, a lakott föld közepének tartották és a föld köldökének nevezték, s ehhez még régét is költöttek, amelyet Pindaros említ, hogy itt találkoznak a Zeustól kiküldött sasok: az egyik nyugatról jön, a másik keletről (némelyek azonban hollók- C 420

ró beszélnek). Mutogatnak itt a templomban egy szalagokkal ékesített köldököt is, rajta a mesének két képével.

7. Minthogy Delphoinak ilyen szerencsés fekvése volt, könnyűszerrel jöttek ott össze az emberek, különösen a közeli vidékről és ezekből alakult ki az amphiktyoni szervezet, hogy megtárgyalják a közös ügyeket és hogy együttesen gyakorolják a templom feletti felügyeletet, mert az ott elhelyezett sok kincs és ajándéktárgy nagy vigyázatot és tisztelettartást igényelt. A régi korbeli helyzet ismeretlen, valószínűleg Akrisios – a hagyomány őt említi elsőnek – rendezte az amphiktyonok viszonyait, ő állapította meg, hogy a gyűlésnek mely városok lehetnek tagjai s ezeknek szavazati jogot adott, mégpedig vagy egymagukban, vagy egy másikkal, esetleg többel együttesen, mindazokat a vitás ügyeket pedig, amelyek az illető városok között fölmerültek, amphiktyoniaknak nyilvánította. Később azonban több más rendezés is történt, míg azután ez az egyesülés is felbomlott, mint az akhaiosoké. Először állítólag 12 város jött itt össze, mindegyik küldött egy pylagorast⁴⁸, gyűlés pedig kétszer volt évenként: tavasszal és ősszel; később még több város is csatlakozott. Az összejövetelt pylaiának nevezték, az egyiket tavaszinak, a másikat ősziének, minthogy Pylaiban gyűltek össze, amelyet Thermopylainak is neveznek. A pylagorasok Démétérnek mutattak be áldozatot. Kezdetben csak a közel lakók vettek ezekben részt és fordultak a jósdához, később azonban messze vidékről is jöttek, hogy a jósdát megkérdezzék, s ajándékokat küldöttek és kincseskamrákat építettek, mint Kroisos és atyja, Alyattés és néhány itáliai és sicíliai.

8. A gazdagság, minthogy irigységet kelt, nehezen tartható meg, még akkor is, ha isteneknek szentelt. Most tehát a delphoi templom kincsekben nagyon szegény, ajándéktárgyainak egy részét elvitték ugyan, nagyobb része azonban megmaradt. Azelőtt a templomnak nagyon sok pénze volt, mint Homéros mondja,

... melyet nyilazó nagy Phoibos Apollón
Kőküszöbével zár, sziklás Pythónak ölében.

(II. IX. 404.) D.

Bizonyítják ezt a kincseskamrák is, s azoknak a phókisiak általi történt kifosztása, amelynek következménye a phókisi vagy ún. szent háború lett. C 421 Ez ugyanis Amyntas fiának, Philipposnak az idejében történt. Gyanakodnak azonban egy másik régi támadásra is, amely elhurcolta a Homéros által említett kincseket. Ezeknek ugyanis még nyoma sincs a későbbi időkben, amikor Onomarkhos és Phayllos kifosztotta a templomot, hanem az elvitt tárgyak újabb keletűek azoknál a kincseknél. A kincseskamrákban

vannak ugyanis a hadizsákmányokból felajánlott feliratos tárgyak s rajtuk az adományozók nevei: Gygestől, Kroisostól, a sibirisiaktól, az Adria-parti spinétekből stb. De nem is ésszerű a régi kincseket összekeverni, amint azt más helyek is mutatják, melyeket ezek az emberek átkutattak. Némelyek szerint az ἀφῆτωρ szó kincset jelent, az ἀφήτωρος οὐδός pedig föld alatti kincstárt, s azt állítják, hogy az a kincs a templomban volt elásva, és amikor azt Onomarkhos emberei éj idején ki akarták ásni, minthogy erős földrengés támadt, a templomból kifutottak s az ásást abbahagyták, és ezzel másokat is elriasztottak az ilyenfajta próbálkozástól.

9. A templomok közül a szárnyakból építettet a mesék világába kell utalni. (Delphoi legrégebb temploma a monda szerint méhszárnyakból épült. Pausan. 10. 5. 5.) A második állítólag Trophónios és Agamédés műve, a mostanit pedig az amphiktyonok építették. A templomligetben mutogatják Neoptolemosnak egy jóslatra készült síremlékét; őt ugyanis Makhaireus, egy delphoi férfi ölte meg, amikor ez a monda szerint az istentől elégtételt kért atyja megöléséért, valószínűleg azonban azért, mert a templomot megtámadta. Ennek a Makhaireusnak egyik ivadéka volt állítólag Brankhos, a didymai templom előjárója.

10. A delphoi verseny hajdan abból állott, hogy az énekesek paiant énekeltek az istenről. Ezt a delphoiak rendezték. A krisai háború után az amphiktyonok Eurylokhos tiszteletére bevezették a lóversenyt és a gimnasztikai versenyt, s a győztest koszorúval jutalmazták, s ezt Pythiának nevezték. Az énekesekhez még fuvalások és lantosok csatlakoztak, de ének nélkül, akik csak egy zenedarabot adtak elő, amelyet „pythiai tétel”-nek neveztek. Ennek öt része van: az előjáték, a kísérlet, a felhívás, az iambosok és a daktylosok, és a sípok. Timosthenés, II. Ptolemaios tengernagya hangszerelte, aki a kikötőkről is írt egy munkát 10 könyvben. Ezzel a zenedarabbal Apollónnak a sárkánnyal vívott harcát akarja magasztalni, s ebben az előjáték az előkészületet jelzi, a kísérlet az első harci kísérletet, a felhívás magát a harcot, az iambos és daktylos a győzelem fölött érzett diadaléneket olyan versmértékekben, amelyek közül az egyik a hymnosokhoz illő, a másik, az iambos pedig a csipkelődéshez, a sípok meg a szörnyeteg elmúlását, C 422 amennyiben ezek a végét járó vadnak utolsó hörgéseit utánozzák.

11. Ephoros, akit nagyon sokszor követek az e téren való gondossága miatt, amelyről Polybios, ez a kiváló szerző is bizonyosságot tesz, véleményem szerint olykor célkitűzésével és kezdeti ígéreteivel ellenkezőleg cselekszik. Mikor ugyanis megrója azokat, akik történetírás közben szívesen mesélnek, és az igazságot magasztalja, erről a jósdáról szóló tudósításához hozzáfűzi azt az ünnepélyes kijelentést, hogy egyáltalában az igazságot tartja legfontosabbnak, különösen ennél a tárgynál. Esztelenség volna

ugyanis, mint mondja, ha akkor, amikor egyéb dolgoknál ezt az alapvető követjük, a jósdáról való tárgyalásnál, mely mindenek között a legigazabb, ilyen hitelt nem érdemlő és hazug mesékkel állnánk elő. Alighogy ezt mondja, rögtön fölemlíti, hogy a jósdát Themisszel együtt Apollón alapította, mert hasznára akart lenni nemzetségünknek. Azután, mikor a hasznosságról beszél, hogy szelídségre vezette és bölcsőbbé tette az embereket, amennyiben egyeseknek jóslatot adott, mégpedig részint parancsolva, részint eltiltva valamit, másokat pedig egyáltalában nem engedett maga elé, megjegyzi, hogy az isten ezt azért rendezte így, mert egyesek szerint emberi alakot öltött magára, mások szerint pedig, mert át akarta adni bizonyos személyeknek az ő akaratának ismeretét.

12. Amikor alább arról beszél, hogy kik is a delphoiak, azt mondja, hogy hajdanában bizonyos parnassosiak, akik magukat bennszülötteknek nevezték, lakták a Parnassost. Ebben az időben jött a földre Apollón s megszelídítette az embereket a nemes gyümölcsökkel és életmóddal, amikor azonban Athénből Delphoiba indult, ugyanazon az úton haladt, amelyen most az athéniak a pythói követséget szokták elküldeni; Panopeusnál megölte az erőszakos és igazságtalan Tityost, az ottani uralkodót. A parnassosiak hozzá csatlakoztak s mutattak neki egy másik kegyetlen embert is, Pythónt, akit Drakónnak is neveztek, s mikor azt lenyilazta, felkiáltottak: *ἔε παιάν*, s ebből keletkezett a paianéneklés szokása azoknál, akik támadásra indultak. A delphoiak akkor Pythón kunyhóját is fölgyújtották, amit most is mindig meg szoktak tenni az akkor történetek emlékezetére. Ugyan mi lehetne még mesészerűbb, mint a nyíllövő, a Tityosokat és Pythónokat megbüntető, az Athénből Delphoiba utazó és az egész földet bejáró Apollón? Ha azonban ^{C 423} ő ezeket nem tartotta meséknek, mire volt jó a mesés Themist egy aszszonynak, a mesés kígyót pedig embernek mondani? Lehet azonban, hogy össze akarta vegyíteni a történeti és mesebeli anyagot. Ehhez hasonló az is, amit az aitolosokról mond. Miután azt állította, hogy ezek minden időben legyőzhetetlenek voltak, akkor azt mondja, hogy ott aiolok laktak, akik az ottani barbárokat kiűzték, majd pedig, hogy Aitolos az élisi epeiosokkal együtt ... az ellenségtől, azok viszont Alkmaióntól és Diomédéstől. De visszatérek a phókisiakra.

13. A tengerparton mindjárt Antikyra után Opisthomarathos⁴⁹ városkája következik; azután Pharygion hegyfoka kikötővel, majd a Helikón és Askra alatt fekvő utolsó öböl, amelyet helyzeténél fogva Mykhosnak neveznek. Nincs messze ezektől a helyektől sem Abai jósdája, sem Ambryos, sem Medeón, amely azonos nevű a boiótiaival. Még beljebb a szárazföldön Delphoi után kelet felé fekszik Daulis városkája; itt uralkodott állítólag a thrák Téreus; Philoméla és Prokné mondáját is ide helyezik. (Thukydidés

Megarába teszi.) Ez a hely nevét a sűrűségtől kapta, mert a sűrűt *δαυλός*-nak mondják. Homéros Daulisnak nevezte, a későbbiek pedig Dauliának. A „Kyparissost lakták” (II. II. 519.) kifejezést is kétféleképpen értik: egyesek a fával veszik egyértelműnek, mások viszont a Lykóreianál fekvő falutól származtatják.

14. Panopeus, a mostani Phanoteus, Epeios szülővárosa határos Lebadeia vidékével. Itt is él Tityos mondája. Homéros mondja, hogy a phaiákok Rhadamanthyst Euboiába

Vitték, hogy megnézze a föld sarját, Tityost.

(Od. VII. 324.)

S mutogatnak is a szigeten egy Elarion nevű barlangot, amelyet Tityos anyjáról, Elaráról neveztek el, továbbá ott látható Tityos temploma s némi tisztelete. Lebadeia közelében fekszik a phókisi Trakhia városkája, azonos nevű az oitaival, lakosait trakhiniaknak nevezik.

15. Anemóreia⁵⁰ nevét egy ottani körülménytől kapta, mert a szél állandóan fúj reá egy Katoptérios nevű helyről, a Parnassos arra lejtő oldaláról. Ez volt Delphoi és Phókis határa, amikor a lakedaimónok elválasztották Delphoit a phókisiak közös szövetségétől, s lehetővé tették nekik, hogy önálló államéletet éljenek. Némelyek azonban Anemóleiának nevezik. Azután jön Hyampolis (utóbb némelyek Hyának nevezték), ide menekültek, mint már említettük, a Boiótiából elűzött hyasok. Ez is nagyon bent van a szárazföldön közel Parapotamioihoz, de nem azonos a Parnassoson élő ^{C 424} Hyampeiaival. Elateia is ott van, Phókis legnagyobb városa, amelyről Homéros még nem tudott (fiatalabb ugyanis annak a korszakánál), kedvező fekvése van a Thessaliából jövő utaknál. Démostenés is céloz erre a kedvező fekvésére, mikor a hirtelen Athénben keletkezett riadalmat vázolja, amikor valaki azzal a hírral jött a prytanisokhoz, hogy Elateia elesett.

16. Parapotamioi a Képhissos mellett fekvő lakóhely, közel Phanoteushoz, Khairóneiához és Elateiához. Theopompos szerint ez a város Khairóneiától mintegy 40 stadionnyi távolságra van és határos Ambryosossal, Panopeus-szal és Dauliával. A Boiótiából Phókisba vezető úton fekszik egy mérsékelt magasságú dombon a Parnassos és a (Hadylion) hegy között, amelyek kb. 5 stadionnyi területet hagynak maguk között, de szétválasztja azokat a Képhissos, amelynek mindkét oldalán keskeny út vezet, forrása a phókisi Lilaiá városánál van (mint Homéros mondja):

És ki a Képhissos-forrásnál lakja Lilaiát.

(II. II. 523.) D.

és a Kópais mocsarába ömlik. Hadylion 60 stadionnyira húzódik a Hyphan-teiosig, ahol Orkhomenos fekszik. Hésiodos is hosszabban beszél erről a folyóról és folyásáról, hogy milyen kanyargósan és kígyószerűen folyik keresztül egész Phókison:

Át Panopeuson és az erős Glékhónon
S Orkhomenos földjén mint kígyó megy csavarodva.

(Frag. 37. Rzach)

A Parapotamioi vagy Parapotamia (mindkétféleképpen mondják) mellett levő szorosért folyt a harc a phókisi háborúban, mert csak ez az egy út vezet Phókisba. Ez a phókisi Képhissos, de van Athénben is, meg Salamison is, továbbá egy negyedik Sikyónban, az ötödik Skyroson (a hatodik Argosban, melynek forrása a Lyrkeioson van), az Epidamnos közelében levő Apollóniában a gymnasium mellett is van egy forrás, melyet Képhissosnak neveznek.

17. Daphnus most romokban hever; egykor az Euboiai-tenger partján C 425 fekvő városa volt Phókisnak és szétválasztotta az epiknémisi lokrokat, az egyik részüket Boiótia felé, a másik részüket Phókis felé, mely akkor egyik tengertől a másikig terjedt. Bizonyosága ennek az ott levő Skhedieion, amelyet Skhedios sírjának tartanak. Már említettük, hogy Daphnus Lokrist két részre osztotta, úgyhogy az epiknémisiek és az opusiak egymással seholy sem érintkeztek; később azonban ezt a területet az opusiakhoz csatolták. Phókistról ennyi elegendő.

IV.

1. Utána Lokris következik, tehát erről kell beszélünk. Ez két részre oszlik: az egyik részt az Euboiá mellett a lokrok alkotják, akikről már említettük, hogy Daphnus egykor kétfelé vágta őket; egyik részüket a fővárosukról opusiaknak nevezték, másik részüket pedig a Knémis-hegyről epiknémisieknek. A többi részt a nyugati lokrok alkotják, akiket ozoláknak is neveznek. Ezeket az opusiaktól és az epiknémisiektől a közben emelkedő Parnassos és a dórok négy városa választja el. Kezdjük el az opusiakkal.

2. Mindjárt Halainál, ahol az Euboiával szemben levő boiótiai part végződik, mélyed be az Opusi-öböl. Opus a fővárosa, amint azt a Thermopylainál a nagy temető mellett felállított öt oszlop közül az elsőre vésett epigramma is bizonyítja:

Opus, a lokrisiak kitűnő fővárosa sír itt
Médekkel küzdött hősi halottaíért.

A tengertől kb. 15 stadionnyi távolságra fekszik, kikötőjétől azonban 60 stadionnyira. Kynos a kikötője, egy földnyelv, amely a 40 stadion hosszúságú Opusi-öblöt lezárja. Opus és Kynos között gazdag síkság terül el. Szemben van az euboiai Aidépsoszal, ahol Héraklés meleg forrásai vannak, de ettől egy kb. 160 stadion szélességű tengerszoros választja el. Kynosban lakott állítólag Deukalión, s Pyrrha síremlékét is ott mutogatják, Deukalió-^{nét} azonban Athénben. A Knémis hegytől Kynos mintegy 50 stadionnyira van. Atalanté⁵¹ szigete is Opusszal szemben fekszik, azonos nevű az Attika előttivel. Állítólag Élisben is beszélnek bizonyos opusiakról, de ezek említést sem érdemelnek azon kívül, hogy az opusiakkal való rokonságukat ismét felújították. Homéros szerint (II. XXIII. 85.) Opusból való volt Patroklos, s mert akaratlanul gyilkosságot követett el, Péleushoz menekült, atyja, Menoitios azonban hazájában maradt, mert Akhilleus megígérte Menoitiosnak, hogy a hadjáratból visszatérő Patroklost oda fogja visszavezetni (II. XVIII. 326.). De nem ő uralkodott az opusiakon, hanem a lokrisi Aias, aki állítólag Narykosból származott. A Patroklostól megölt embert Aianésnak nevezik; mutogatják is ott a róla elnevezett Aiancion ligetet és egy Aianis forrást.

3. Kynos után Alopé következik, majd Daphnus, amelyről már említettük, C 426 hogy elpusztult; van azonban ott egy kikötő Kynostól 90 stadionnyira, Elateiától pedig, ha a belföld felé utazunk, 120 stadionnyira. Ezek azonban már a Malisi-öbölben vannak; ez ugyanis összefügg az Opusival.

4. Daphnus után, ha mintegy 20 stadionnal tovább hajózunk, egy megerősített helység, Knémides következik; ezzel szemben fekszik az euboiai Kénaion-hegyfok, amely nyugatra a Malisi-öböl felé tekint, s ettől majdnem 20 stadion szélességű tengerszoros választja el. Ez már az epiknémisi lokrokhoz tartozik. Ez előtt a part előtt fekszik a Likhades nevű három sziget, amelyek nevüket Likhastól kapták. Egyéb ilyenek is vannak az említett útvonalon, de ezeket inkább mellőzzük. Knémidestől 20 stadionnyira van egy kikötő, s ettől ugyanolyan távolságra befelé fekszik Thronion. Azután a Thronion mellett elfolyó Boagrius torkolata következik, amelyet Manésnek is neveznek. Ez tulajdonképpen záporpatak, amelyen olykor száraz lábbal is át lehet menni, máskor azonban 200 láb szélességre is megdagad. Ezután Skarpheia következik, a tengerparttól 10, Throniontól 30 stadion távolságra és valamivel kevesebb, majd Nikaia és Thermopylai.

5. A többi város általában említést sem érdemel, azok közül, amelyekről Homéros megemlékezik, Kalliaros már nem lakott hely, [csak egy jól meg-

művelt] síkság, a nevét is [természeti adottságától] kapta, [Béssa] sem lakott hely már, csak erdős terület, valamint [Augeiai sem], amelynek területe most a skarpheiaiak birtokában van. Béssát⁵² tehát két szigmával kell írni, mert erdő voltáról kapta ezt az elnevezést, éppen úgy, mint Napé a méthymnéi síkságon (amelyet Hellanikos tudatlanságból . . . Lapének nevez), míg az attikai démost, amelynek lakóit bésaiaknak mondják, egy szigmával.

6. [Throniontól] 20 stadionnyira egy magaslaton fekszik Tarphé⁵³ termékeny és fás vidéke; ez is az erdei sűrűségtől kapta a nevét. Most Pharygai a neve. Ott áll a pharygai Héra temploma, amelyet az argolisi Pharygairól neveztek el; állítólag ez is argolisi telepítés.

7. A nyugati lokrokról Homéros nem emlékezik meg, legalábbis nem külön, hanem csak úgy, mintha szembe állítaná őket azokkal, akikről már beszéltünk:

Szent Euboián túl lakozó jó lokrisi hősök.

(II. II. 535.) D.

C 427 mintha azok mások volnának. De a többi nagyszámú író sem magasztalja ezeket. Városaik Amphissa és Naupaktos voltak; Naupaktos ma is megvan Antirrhion közelében, nevét az ottani hajóépítő teleptől kapta, akár azért, mert a hérakleidák ott építették hajóhadukat, akár azért (mint Ephoros mondja), mert a lokrok már előbb építettek hajókat. Most az aitolosokhoz tartozik, minthogy Philippos nekik ítélte.

8. Ott van Khalkis is, amelyről a költő is megemlékezik az aitoliai hajójegyzékben, Kalydón alatt; ott van a Taphiassos domb is Nessosnak és a többi Kentaurosnak a síremlékével; a monda szerint azoknak a rothadékból keletkezik a domb lábánál felbuggyanó rossz szagú és alvadt vércsomókat tartalmazó víz. Ezért nevezik azt a törzset ozoláknak⁵⁴ is. Molykreia, a kis aitoliai város, Antirrhion mellett fekszik. Amphissa a krisai síkság végpontján épült, az amphiktyonok azonban elpusztították, amint már említettük. [Oiantheia] meg Eupalion is a lokrokhoz tartozik. A lokrisi part hajóútja egészben alig több 200 stadionnál.

9. Alopé nevű helységről is beszélnek itt, valamint Epiknémidában és Phthiótisban is; ezek az epiknémisiek telepesei, az epizephyriaiak pedig azoké.

10. A nyugati lokrokkal szomszédosak az aitolosok, az epiknémisiekkel pedig az Oita-vidéki ainianok, közöttük vannak a dórissiak. Ezek ugyanis csak a négy városnak a lakói, amelyek állítólag valamennyi dór telepítésnek az anyavárosai; városaik a következők: Erineos, Boion, Pindos és Kytinion. Pindos Erineos fölött fekszik, mellette folyik egy ugyanolyan nevű folyó,

amely nem messze Lilaiától ömlik a Képhissosba; Pindost némelyek Aklyphasnak nevezik. Királyukat, az előzőtt Aigimioszt, a monda szerint Héraklés ismét visszahelyezte. Midőn ez az Oitán meghalt, meg is emlékezett róla, s hálájának is kifejezést adott. Hyllost ugyanis, annak legidősebb fiát, örökbe fogadta s utána ez következett az uralomban, majd ennek az utódai. Innen kiindulva kezdték meg a hérakleidák a Peloponnésosba való visszatérést.

11. Egy ideig megbecsülésben volt részük ezeknek a városoknak, bár kicsinyek voltak és mostoha területen épültek, azután jelentéktelenné váltak. A phókisi háború, majd a makedonok, az aitolosok és az athamanok uralma után csoda, ha még valamelyes nyomuk maradt a rómaiakra. Ugyanez a sors érte az ainianokat is. Ezeket is megsemmisítették az aitolosok és az athamanok; az aitolosok akkor, amikor az akarnanokkal együtt viseltek háborút és nagy hatalomra tettek szert, az athamanok pedig, amikor a többi épeiróta törzs bukása után, mint utolsók, tekintélyre emelkedtek és Amynandros királyuk alatt hatalomra tettek szert. Ezek tartották birtokukban az Oitát.

12. A hegység Thermopylaitól kelet felől az Ambrakiai-öbölhöz terjed nyugat felé; ez a hegység bizonyos mértékben egyenes szögben vágja ketté a Parnassostól a Pindosig és az azon túl lakó barbárokig terjedő hegyvidéket. Ennek a Thermopylai felé hajló részét Oitának nevezik, amely 200 stadion hosszúságú zord és magas hegység, legmagasabb azonban Thermopylainál; itt van ugyanis a csúcsa és itt végződik a tengerig nyúló sziklás és meredek lejtőkkel és csak keskeny utat hagy azok részére, akik a tengerparton Thessaliából a lokrokhoz akarnak átmenni.

13. Ezt az átjárót nevezik Pylainak, Stenának és Thermopylainak⁵⁵, mert meleg források vannak a közelében, amelyek Héraklésnek vannak szentelve s nagy tiszteletben állnak. Az ezen túl fekvő hegy neve Kallidromos. Egyesek azonban Kallidromosnak nevezik az egész hegyláncot, amely Aitolian és Akarnanián keresztül az Ambrakiai-öbölhöz terjed, Thermopylainál a szoroson belül erődök is vannak; Nikaia a lokrisi tengernél, azon túl Teikhius és Hérakleia, amelyet azelőtt Trakhinnak neveztek, a lakedaimonok alapítása. Hérakleia a régi Trakhintól 6 stadionnyira van; mindjárt utána következik Roduntia, erődített hely már természeti helyzeténél fogva is.

14. Ezt a vidéket nehezen lehet megközelíteni zordonsága és a rajta keresztüláramló vizek miatt, amelyek hasadékossá teszik. Az Antikyra mellett elfolyó Sperkheioson kívül ott van a Dyras is, amely állítólag megpróbálta eloltani Héraklés máglyáját, továbbá egy Melas nevű, Trakhintól 5 stadionnyira. Trakhintól délre Hérodotos állítása szerint (VII. 198.) van egy mély hasadék, s ezen keresztül ömlik a már említett Asóposokkal azonos nevű Asópos a Pylaion át a tengerbe, miután fölvette még a délről folyó Phoi-

nixot, amely azonos nevű a hőssel, kinek sírját is mutogatják a közelben. Az Asópostól Thermopylaiig a távolság 15 stadion.

15. Akkor volt leghíresebb ez a vidék, mikor a szoroshoz vezető kulcs-állásokon uralkodott és a szoroson kívül lakók a belül lakókkal az elsőbbségért harcoltak; éppen így nevezi Philippos Khalkist és Korinthost Hellas bilincseinek a Makedoniából jövő támadások szempontjából. A későbbiek ezeket is, meg Démétriaszt is bilincseknek nevezték, mert ez a város hatalmában tartotta a Péliont és az Ossát s így ura volt a Tempé vidékére vezető utaknak. Később azonban, amikor mind egyetlen uralom alá került, vámentesen mindenki számára megnyíltak.

16. Ezeknél a szorosoknál állott ellen Leónidas serege néhány környékbelivel együtt az oly nagyszámú perzsa haderőnek, de a barbárok végül a hegyi ösvényeken megkerülték és leölték őket. Még most is megvan a közös sírhalmuk, állnak az oszlopok és a lakedaimónok oszlopán ez a híres fölirat olvasható:

Vidd hírül, vándor, Spártába, hogy itt pihenünk, kik
Teljesítettük mind hűn a parancsaikat.

(Hérodotos VII. 228.)

17. Van ott egy nagy kikötő is és egy Démétér-templom, amelyben az amphiktyonok minden Pylaia alkalmával áldozatot mutattak be. Ettől a kikötőtől a trakhini Hérakleiaig a gyalogút 40 stadionnyi, Kénaionig pedig a víziút 70 stadionnyi. A Pylaion túl következik mindjárt a Sperkheios torolata. Euripostól Pylaiig a távolság 530 stadion. Ezzel Lokris el is van intézve. Az azontúl keletre fekvő terület és a Malisi-öböl vidéke Thessaliához tartozik, a nyugati vidék pedig Aitóliához és Akarnaniához. Az athamánok azonban már eltűntek.

18. A thessalok szervezete a legnagyobb és a legrégebb, akik közül egyes törzseket már Homéros is említ, másokat pedig több más. Az aitólosokat azonban Homéros még mindig csak egy néven említi, csak városokat rendel alájuk, törzseket nem, kivéve a kuréteket, akiket az aitólosok részének kell tekinteni. A thessalokkal kell elkezdenünk, de mellőzünk sok nagyon régi, mesészerű s általában el nem fogadott dolgot, amint ezt a többi törzsnél is tettük, mert csak a nekünk megfelelő dolgokat adjuk elő.

V.

1. Thessaliához tartozik a tenger mentén a Thermopylaitól a Péneios torolatáig és a Pélion végső nyúlványáig terjedő partvidék, amely keletre és Euboia északi hegyfokai felé néz. Az Euboia és a Thermopylai felé eső vidéken a malisiak és phthiótisi akhaiosok laknak, a Pélion vidékén pedig a magnétek. Thessaliának ezt az oldalát mondjuk keletinek és partvidéknek. A Péliontól és a Péneiosztól befelé mindkét oldalon egészen Paioniaig és az épeirosi törzsekig makedonok laknak, Thermopylaitól azonban a makedonokkal párhuzamosan vonulnak az oitai és az aitóliai hegyek, amelyek a dórisiakkal és a Parnassossal érintkeznek. Nevezzük a makedonok felé eső oldalt északinak, a másikat pedig délinek. Hátra van még a nyugati oldal, amelyet az aitólosok, az akarnánok és az amphilokhosok vesznek körül, továbbá az épeirosi athamánok és molossosok, valamint az egykori aithix föld és általában a Pindos vidéke... a Pélion és az Ossa kivételével. Ezek a hegységek elég magasra emelkednek, de nem nagy területre terjednek ki és síkságban végződnek.

2. Ez Thessalia középvídeke, nagyon termékeny föld, kivéve azt a részt, amely éppen áradásoknak van kitéve. A Péneios⁵⁶ ugyanis, amely a közepén folyik keresztül és sok más folyót vesz föl magába, gyakran kiárad. Hajdan a monda szerint elmocsarasodott a síkság, minthogy a többi oldalról hegyek zárták körül, a tengerpart vidéke meg magasabb fekvésű volt, mint a síkság. Mikor azonban földrengés következtében hasadás keletkezett, azaz a mai Tempé, és ez az Ossát elválasztotta az Olympostól, ezen keresztül a tengerbe ömlött a Péneios és lecsapolta azt a vidéket. Ennek maradványa mindazonáltal a Nessónis nagy mocsara és a Boibéis, mely amannál kisebb és közelebb van a tengerparthoz.

3. Thessalia négy részre oszlik és ezek a következők: Phthiótis, Hestiaiótis, Thettaliótis és Pelasgiótis. Phthiótis magában foglalja a déli részeket és az Oita mentén, melyek a Malisi- és a Pylaii-öböltől Dolópiáig és a Pindosig terjednek és egész szélességükben Pharsalosisig és a thessaliai síkságig nyúlnak. Hestiaiótis a nyugati részeket, valamint a Pindos és Felső-Makedonia közé eső területet foglalja magában; a többi terület részint a Hestiaiótis alatti síkság lakosainak a birtokában van, akiket pelasgiótáknak neveznek, s akik már az alsó makedonokkal érintkeznek, részint azoknak, akik tovább a magnésiai partvidékig terjedő területet népesítik be. És itt olyan neveket lehetne felsorolni, melyek egyébként is, meg Homéros révén is hírnevesek. A városok közül csak kevés tartotta meg ősi tekintélyét, főképpen Larisa.

4. A költő 10 részre és uralomra osztja ezt az egész területet, melyet most Thettaliának nevezünk, s hozzáveszi még Oitaiának és Lokrisnak, valamint

a most makedon uralom alatt levő területnek bizonyos részét, s megrajzolja közös és az egész területet érintő sorsukat, mely mind az egészet, mind a részeket illetőleg az uralkodók hatalma szerint változik.

5. Elsőknek említi Akhilleus alattvalóit, akik a déli részt birtokolják, s az Oita és Lokris Epiknémidis mellett laknak:

Most a pelasz Argost kik lakták fölsorolom mind,
És ki Alost, Alopét, s Trékhisz mezejét mívelte,
És szépasszonyu Hellás és Phthié lakozóit,
Myrmidonok voltak nevükön, hellének, akhájok.

(II. II. 681.) D.

C₄₃₁ Hozzákapcsolja ezekhez Phoinix alattvalóit is és mindkettőnek a hajóhadát egyesíti. A költő sehol sem beszél dolops hadseregről az Ilion körüli harcok folyamán, s azok vezérért Phoinixet sem vonultatta ki veszedelmes helyekre, mint Nestórt. Mások azonban megemlítik; Pindaros is így emlékezik meg Phoinixről:

Aki parittyás dólopsok sűrű tömegének
Volt a vezére, lovas danaok harcos seregének.

(Frag. 183. Bergk)

Ezt a költőnél is oda kell érteni éppen az elhallgatás következtében, amint a grammatikusok szokták mondani. Nevetséges volna ugyanis, ha a király részt venne a hadjáratban,

Dólopsok fejedelme valék s laktam Phthia szélén,

(II. IX. 484.)

alattvalói azonban nem volnának mellette. Úgy látszik ugyanis, hogy ő nem harcostársa Akhilleusnak, hanem csak mint előjáró és szónok, vagy esetleg tanácsadó követi. A költőnek a szavai is ezt akarják jelezni. Erre mutatnak e szavai:

Hogy legyek én szószólód s adjak a tette tanácsot.

(II. IX. 443.)

6. Szó volt tehát mind az Akhilleus, mind Phoinix hatalma alatt levő területről; abban azonban, ami az Akhilleus hatalma alatt levőket illeti, ellentmondás van. Egyesek ugyanis a pelasz Argost egy Larisa körül fekvő régi

városnak tartják, amely azonban ma már nem létezik, mások szerint viszont ez nem város, hanem a thessaliai síkság, melyet azért jelöltek ezzel a névvel, mert az Argosból ide költözött Abas ezt a nevet adta neki. Phthiát némelyek azonosnak tartják Hellással és Akhaiával, mert ha az egész Thessaliát keresztülvágjuk, ezek alkotják annak egyik részét, a délit; mások azonban különbséget tesznek. Úgy látszik, hogy a költő Phthiát és Hellast két különálló résznek tartja, mikor ezt mondja: „és akiké Phthié s Hellas” (II. II. 683.), mintha két terület volna; majd amikor így szól:

Messzire elmenekültem a tágas Hellason által
És Phthiébe jutottam

(II. IX. 478.)

és

Van sok akháj nő Hellás-szerte s Phthia ölében.

(II. IX. 395.) D.

A költő tehát megkülönbözteti a kettőt, de hogy ezek városok-e, vagy tartományok, azt nem határozza meg. A későbbiek közül némelyek Hellast tartománynak mondják, mely szerintük Palaipharsalostól a phthiótisi Thébaiig terjedt (ezen a területen van a két Pharsalos⁵⁷ a régi és az új között a Thetis-templom is, és ebből a Thetis-templomból némelyek azt következtetik, hogy ez a terület is része volt az Akhilleus hatalma alatt álló vidéknek), mások ellenben városnak mondják és a pharsalosiak mutogatnak is az ő városuktól 60 stadionnyira egy romvárost s az ő meggyőződésük szerint ez volt Hellas, és közelében még két forrást, a Messéist és a Hyperciát; a melitaiak viszont azt állítják, hogy Hellas városa az Enipeuson túl, tőlük mintegy 10 stadionnyira feküdt, amikor az ő városukat még Pyrrhának nevezték, a hellének pedig az alacsony fekvésű Hellasból átköltöztek az ő városukba; bizonyítéka ennek Deukalión és Pyrrha fiának Hellénnek a sírhalmja az ő piacterükön. A rege szerint ugyanis Deukalión Phthiótisban és általában Thettaliában uralkodott. Az Othrysról lejöő Enipeus Pharsalos mellett folyik el és az Apidanosba ömlik, ez meg a Pénciosba. Ennyit a hellénekről.

7. Akhilleus, Prótesilaos és Philoktés alattvalóit phthiaiaknak nevezik. Tanúbizonysága ennek a költő. Amikor az Akhilleus alattvalóinak felsorolásában azt mondja: „és akiké Phthié”, a hajóknál folyó harcban ezeket Akhilleusszal együtt a hajókon hagyja, s azok ott nyugodtan vannak, addig Philoktés alattvalóit, kiknek Medón [a vezérük], továbbá Prótesilaos és Podarkés alattvalóit harcoltatja... s ezekről közösen így szól:

Ottan a boiótok meg a hosszuruháju iónok,
Lokrisiak, phthébeliek, meg fényes epiek,

(II. XIII. 685.) D.

majd külön is:

A phthiosok vezetője Medón, meg a hősi Podarkés,
Ők a vitéz phthiosoknak az élén fegyvereikkel
Bősz harcban védték boiotokkal együtt a hajókat.

(II. XIII. 693.)

Talán Eurypylos kísérőit is phthiosoknak mondták, minthogy azokkal szomszédosak; most mindenesetre Magnésiahoz számítják Eurypylos területéből Ormenion környékét, Philoktésés területét pedig egészen, Prótesilaosét azonban Dolopiától és a Pindostól a magnésiai tengerig Phthiához. Péleus és Akhilleus földjének a szélessége Prótesilaos városáig, Antrónig terjed, melyet most többes számban mondanak, amennyiben Trakhiniától és Oitaiától kezdjük a számítást. Körülbelül ugyanekkor a Malisi-öböl hosszúsága is.

8. Halost és Alopét illetőleg kétséges, hogy vajon azokat a helyeket gondolja-e (a költő), melyek most Phthiótis területén vannak, s nem a lokrisiakat-e, minthogy Akhilleus hatalma odáig is kiterjedt, úgyszintén Trakhinig és Oitaiáig. A lokrisi tengerparton van ugyanis Halos és Halius is, valamint Alopé is. Némelyek Haliust tesznek Alopé helyett s így írják:

Kik laktak Halos és Haliusban s trakhisi földön.

(II. II. 681.)

A phthiótisi Halos az Othrys-hegynek a végénél fekszik, amely Phthiótis-tól északra terjed, s határos Typhréstossal és a dolopsokkal, s innen húzódik a Malisi-öböl felé. Halos, melyet hímneműnek, meg nőneműnek is mondanak, 60 stadionnyi távolságra van Itonostól. Halost Athamas alapította; az elpusztított várost a későbbi időkben a pharsalosiak telepítették be. A Krokion síkságon fekszik s falai előtt folyik el az Amphryos⁵⁸ folyó. A Krokion alsó részén van a phthiótisi Thébai; Halost is mondják phthiótisnak és akhaianak is, és mint az Othrysnek a nyúlványai, a malisiakkal érintkezik. Halos éppúgy, mint a Prótesilaos fennhatósága alá tartozó Phylaké, a malisiakkal szomszédos Phthiótishoz tartozik; Thébaitól mintegy 100 stadionnyira fekszik Pharsalos és Phthiótis között; Philippos ezt elvette

a phthiótisiaktól, s a pharsalosiakhoz kapcsolta. Így történik az, hogy, amint már mondtuk, a népek és helységek határai és helyzetei folyton változnak. Így például Sophoklés Phthiótist trakhisnak mondtotta, Artemidóros pedig Halost a partvidékre helyezi, amely ugyan kívül esik a Malisi-öblön, de mégis Phthiótisban fekszik. Innen tovább haladva a Péneios felé Antrón után Pteleont említi, azután pedig Halost, amely Pteleontól 110 stadionnyira fekszik. Trakhisról már mondtunk egyet-mást; a költő is megemlíti.

9. Minthogy gyakran tesz említést a Sperkheiosról, mint hazai folyóról, melynek a dryopi Typhréstos-hegyen van a forrása, melynek azelőtt ... volt a neve, s mely Thermopylai közelében, Thermopylai és Lamia között torkollik a tengerbe, ezzel arra utal, hogy a Malisi-öböl egész környéke a Pylaion innen és túl annak a hatalma alatt állott. A Sperkheios kb. 30 stadionnyira van Lamiától, mely a Malisi-öbölígy nyúló síkság fölött fekszik. Hogy pedig a Sperkheios hazai folyója, azt igazolja egyrészt az a kijelentése, hogy annak tiszteletére növeszti meg a haját, másrészt az, hogy Menesthiost, egyik csapatvezérét Sperkheios és Akhilleus nővére fiának mondják. (II. XXIII. 142. és XVI. 175.) Myrmidonoknak nevezték valószínűleg Akhilleus és Patroklos alattvalóit mind, akik az Aiginából menekülő Péleusszal együtt mentek. A phthiótisiakat pedig mind akhaiosoknak nevezték.

C 434

10. Az Akhilleus hatalma alatt álló phthiótisi területen Malistól kiindulva több várost sorolnak föl, köztük a phthiótisi Thébait, Ekhinost és Lamiát; ez utóbbiért folytatták a lamiai háborút a makedonok és Antipatros az athéniak ellen, melyben Leósthénész athéni hadvezér is elesett [és Leonnatos] Alexandros király barátja. Fölsorolják még Narthakiont, Erineost, a boiótiaival azonos nevű Koróneiát, Melitaiát, Thaumakoit, Proernát, Pharsalost, az euboiaival azonos nevű Eretriát, és a parakhelóitákat, akik szintén azonos nevek az aitóliaiakkal; ti. itt is van Lamia közelében egy Akhelóos folyó s mellette laktak a parakhelóiták. Ez a vidék északi irányban a nyugati Asklépiadések mellett, valamint Eurypylos és Prótesilaos vidéke mellett terül el, mely utóbbiak keletre fekszenek, déli irányban pedig Oitai mellett, mely 14 községre oszlik, valamint Hérakleiaira és Dryopisra; ez utóbbi éppúgy négy városból állott egykor, mint Dóris, és a peloponnésosi dryopsok anyavárosának tartották. Oitaiához tartozik Akyphas, Parasópias, Oineidai és Antikyra, mely azonos nevű a nyugati lokrisival. Fölemlitem ezeket a beosztásokat, bár nem maradtak állandóan így, hanem különbözőképpen változtak; a legjelentősebbek azonban különösen említésre méltók.

11. A dolopsokról a költő elég bőven beszél, hogy ti. Phthiának a szélső részein laknak, és hogy ők is, meg a phthiótisiak is egy ugyanazon vezér, azaz Péleus hatalma alatt állottak; azt mondja ugyanis [Phoinix]:

Dólopsok fejedelme valék s laktam Phthia szélén,

(II. IX. 484.)

amelyet Péleus adományozott nekem. Határos a Pindosszal s az azt környező vidékekkel, melyek többnyire thessaliak. A thessalok és a makedonok tekintéye és hatalma következtében az épeiróták közül azok, akik hozzájuk legközelebb laktak, részint önként, részint kénytelenségből a thessalok vagy makedonok alá vetették magukat, így az athamánok, aithixek és talarok a thessalok alá, az oresták, pelagonok és elimióták a makedonok alá.

12. A Pindos⁵⁹ nagy hegység, melytől északra a makedonok vannak, nyugatra a kóbor perrhaibosok, délre a dolopsok (keletre pedig a hestiaiosok), ez azonban Thessaliához tartozik. Magán a Pindoson a talarok laktak, egy molossos törzs, a Tomaros-vidékieknek az elágazása, és az aithixek, akikről a költő azt mondja, hogy hozzájuk kergette Peirithos a kentaurosokat (II. II. 744.). Ezek azonban már állítólag kihaltak. A kihálás kétféleképpen C 435 magyarázható: vagy úgy, hogy az emberek teljesen kipusztulnak és a vidék egészen néptelenné válik, vagy úgy, hogy mivel a törzs neve többé nem szerepel, az államszervezetük sem marad fenn. Amikor tehát a most megmaradt szervezet teljesen jelentéktelen, nem tartjuk említésre érdemesnek sem azt magát, sem a felcserélt nevet, ha azonban komoly okunk van a föl-
említésre, akkor a változást is meg kell említeni.

13. Hátra van még, hogy az Akhilleus fennhatósága alatt álló tengerpartról beszéljünk, mégpedig úgy, hogy Thermopylaitól kezdjük; Lokrisról [és Oitaiáról] ugyanis már beszéltünk. Thermopylait 70 stadionnyi széles tengerszoros választja el Kénaiontól, a Sperkheiosztól pedig kb. 10 stadionnyi a távolság a part mentén hajózva a Pylaion túl; innen Phalaráig 20 stadion, Phalarától a tengerparttól számítva 50 stadionnyira fekszik (Lamia városa). Ha tovább hajózunk a part mentén, 100 stadionnyira fekszik Ekhi-
nos. A további partvidéken, de attól 20 stadionnyi távolságban a belföldön van Kremasté Larisa, melyet azonban Pelasgia Larisának is mondanak. Azután jön Myonnésos kis szigete, majd Antrón; ez azonban már Prótesilaos hatalma alatt állt. Ennyi elég az Akhilleus hatalma alatt álló területről.

14. Mínthogy a költő a vezérek és a hatalmuk alatt álló városok megnevezésével sok és ismeretes részre osztotta s ezáltal Thessalia egész területét

rendben előadta, ugyancsak őt fogjuk követni, mint a fentebbiekben is, a vidék további bejárásának végrehajtásában. Mindjárt az Akhilleus alattvalói után említi Prótesilaos alattvalóit. Ezek azok, akik közvetlen az Akhilleus hatalma alatt álló partvidék mellett laknak egészen Antrónig. A Prótesilaos alatt álló terület tehát azzal van meghatározva, hogy a Malisi-öblön kívül esik, a phthiótisin azonban belül, de nem tartozik az Akhilleus alatt álló területhez. Phylaké közel van a phthiótisi Thébaihoz, mely szintén Prótesilaos hatalma alatt állt. Az ő fennhatósága alatt állott még Halos, Larisa Kremasté és Démétrion is, mind keletre az Othrystól. Démétriont Démétértnek szentelt területnek mondotta és Pyrasosnak nevezte (II. II. 695.). Pyrasos jó kikötőjű város volt Thébaitól 20 stadionnyi távolságban, tőle két stadion távolságban állt Démétér szent temploma és ligete. Pyrasoson túl fekszik Thébai, Thébaion túl a belföldön terül el a Krokion síkság az Othrys nyúlványáig s keresztülfolyik rajta az Amphrysos. Ezen túl fekszik Itónos Itónia⁶⁰ templomával, melynek mintájára épült a boiótiai is, majd a Kuarios folyó következik. Erről és az Arnéről már beszéltünk Boiótia leírásában. Ezek Thessaliótishoz tartoznak, a négy részből álló Thessaliának egyik részéhez, s ide tartozik az Eurypylos hatalma alatt álló terület, meg Phyllos is a phyllosi Apollón templomával, továbbá Ikhnaia, ahol Themis Ikhnaia tisztelete virul. Ehhez tartozik még Kieros, meg a többi egészen Athamaniáig. Antrón mellett az Euboiai-tengerszorosban van egy víz alatti szikla, melyet Antrón szamarának neveznek. Azután következik Pteleon és Halos, majd Démétér temploma és az elpusztított Pyrasos, azon túl pedig Thébai; utána a Pyrrha hegyfoka jön s ennek közelében két kis sziget, az egyiknek Pyrrha, a másiknak Deukalión a neve. Phthiótis is C 436 körülbelül itt végződik.

15. Utána az Eumélos fennhatósága alatt álló területeket sorolja föl, a rákövetkező tengerpartot, amely már Magnésiahoz és Pelasgiótishoz tartozik. Pherai a pelasg síkságok határa Magnésia felé, melyek 160 stadionnyira a Pélionig terjeszkednek. Pherai kikötővárosa Pagasai, tőle 90 stadionnyira, Iólkostól pedig 20 stadionnyira. Iólkos már ősidők óta romokban hever, innen indította útnak Pelias Iasónt és az Argót. Állítólag az Argó építésétől kapta ez a hely a Pagasai nevet, mások azonban nagyobb valószínűséggel úgy gondolják, hogy ez a hely az ott levő sok és bővizű forrástól kapta a nevét. Közeli van Aphetai is, mint az argonauták kiinduló állomása. Démétriasztól 7 stadionnyira a tenger fölött fekszik Iólkos. Démétrios Poliorketés alapította a saját magáról elnevezett Démétriaszt, Néleia és Pagasai között a tengerparton, oda telepítette a közeli kis városokat, Néleiat, Pagasait, Ormaniont és még Rhizust, Sépiast, Olizónt, Boibét és Iólkost,

melyek most Démétriashoz tartozó faluk. Ez a város hosszú ideig volt a makedon királyok hadi kikötője és székhelye, hatalma pedig kiterjedt Tempére és a két hegységre, az Ossára és a Pélionra is, mint már említettük. Most ugyan lehanyaglott, de mégis kiemelkedik az összes magnésiai város közül. A Bolbéis-tó közel van Pheraihoz, de érintkezik a Pélion és Magnésia végső nyúlványaival is. A tó partján fekszik Boibé helysége. Amint azonban a nagyon elhatalmasodott Iólkost a belső lázongások és a tyrannosok meggyöngítették, éppúgy lehanyaglott Pherai is, mely a tyrannosokkal együtt emelkedett és süllyedt. Démétrias közelében folyik az Anauros. A vele összefüggő partvidéket Iólkosnak is nevezik, a pylaii nagy ünnepet is itt szokták tartani. Artemidóros a Pagasai-öblöt Démétriasztól följebb, a Philoktésés alatt álló vidékre helyezi, s azt mondja, hogy ebben az öblben van a Kikynéthos⁶¹ sziget a hasonló nevű városkával.

16. Ezután a Philoktésés uralma alatt álló városok következnek. Méthoné nem azonos a thrákiai Methónéval, amelyet Philippos pusztított el; már előbb is megemlékeztünk mind ezeknek, mind a peloponnésosi helyneveknek a megváltozásáról. Azután föl vannak sorolva a többiek, mint Thaumakia, Olizón és Meliboia, melyek a következő partvidéken vannak. Számos sziget fekszik Magnésia előtt, köztük nevezetesebbek: Skiathos, Peparéthos, Ikos, Halonnésos és Skyros, rajtuk a hasonló nevű városokkal. A legnevezetesebb azonban Skyros, Lykomédésnek Akhilleusszal való rokonsága miatt és C 437 azért, mert itt született és nevelkedett Akhilleus fia, Neoptolemos. Később Philippos, amikor már hatalmassá lett és látta, hogy a tengeren az athéniek uralkodnak és hogy ők az urai mind ezeknek a szigeteknek, mind a többieknek, a hozzá közel fekvő szigeteket nagyon híresekké tette. A hegemóniáért folytatott harcaiban ugyanis először mindig a közel fekvő területeket támadta meg, s mind Makedoniához csatolta magának Magnésiának, továbbá Thrákiának és a többi környező vidéknek is nagy részét, így a Magnésia előtt fekvő szigeteket is birtokába vette, s amelyeket előbb senki sem ismert, azokat kívánatosakká és ismertekké tette. A régiségkutatások különösen Skyrost ajánlják figyelmünkbe, ámde egyéb dolgok is hozzájárultak a hírnevéhez, mint a skyrosi kecskéknak a kiválósága, a skyrosi tarkakő bányatelepei, amelyek éppoly híresek voltak, mint a karystosi, deukalliai, synnadai és hierapolisi. Rómában láthatók ugyanis ebből a tarkakőből kivágott oszlopok és nagy táblák; ezekkel díszítették a várost mind a köz-, mind a magánépítkezésben s ezek meglehetősen csökkentették a fehér márvány értékét.

17. Miután a költő a magnésiai partvidéken annyira jutott, visszatér Felső-

Thettaliára. Dolopiától és a Pindostól indul ki ugyanis és bejárja a Phthiótis mellett egészen Alsó-Thettaliáig húzódnó vidéket:

[...] kik Trikkét lakták meg Ithómé sziklavidékét.

(II. II. 729.) D.

Ezek a helységek Histiaiótishoz tartoztak, melyet azelőtt állítólag Dórisnak neveztek. Mikor azonban ezt meghódították a perrhaibosok, akik az euboiai Histiaiótist is elpusztították s lakosait áthurcolták a szárazföldre, a letelepített histiaiosok nagy száma miatt nevezték el róluk így ezt a vidéket. Ezt a területet és Dolopiát Felső-Thessaliának nevezik, mert egyenes vonalban fekszik Felső-Makedoniával, amint Alsó-Thessalia Alsó-Makedoniával. Trikké⁶² határos a dolopsokkal és a Pindos-vidékkel; itt van Asklépios legrégibb és legnevezetesebb temploma. Ithómé nevét, mely azonos a messénéivel, némelyek szerint nem így kell kimondani, hanem az első szótag elhagyásával; azelőtt ugyanis így hívták, de most Thamai lett a neve, megerősített és valóban sziklás hely, mely négyszög alakban fekvő négy erőd között fekszik; ezek: Trikké, Métropolis⁶³, Pelinnaion és Gomphoi. Ithómé a métropolisi területhez tartozik. Métropolis előbb három jelentéktelen városkából népesült be, később azonban még többet is hozzávettek, s ezek közt volt Ithómé is. Kallimakhos az iambosaiban azt mondja, hogy a Kastniétis az Aphroditéket [mert nem egy az istennő személye] mind fölülmúlja okos- C 438 ságban, mert egyedül ő fogadja el a sertésáldozatot. És ez a sokoldalú tudós, kihez fogható kevés van, mint ő maga mondotta, egész életében az ilyen regékkel akart foglalkozni. A későbbiek azonban azt bizonyították, hogy nemcsak ez az egy Aphrodité, hanem több is elfogadta ezt a szokást s ezek közé tartozik a métropolisi is; ennek a vele egyesült egyik város, Onthyrion adta át ezt a szokást. Histiaiótisban van Pharkadón is, s a vidékükön keresztül folyik a Péneios és a Kuralios. Ezek közül az itóniai Athéna-templom mellett elfolyó Kuralios a Péneiosba ömlik, maga a Péneios pedig mint már említettük, a Pindoson ered, majd bal felől hagyva Trikkét, Pelinnaiont és Pharkadont elhalad Atrax és Larisa mellett, s fölvéve Thettaliótis folyóit a Tempén keresztül a tengerbe torkollik. Az Eurytos városának mondott Oikhaliát emlegetik ezeken a vidékeken is, meg Euboiában és Arkadiában is, és más-más nevet adnak neki, amit már említettünk Peloponnésos leírásában. Főképpen azonban az képezi kutatás tárgyát, hogy melyik volt a Héraklés által elfoglalt Oikhalia és hogy melyikről írt az Oikhalia elfoglalásának költője. Ezeket a vidékeket (a költő) az Asklépiadák uralma alá helyezte.

18. Mindjárt utána Eurypylos területét említi:

És akik Ormenioszt, forrásos szép Hypereiát
Lakták, s Asterioszt, Titanos hófedte tetőit,

(II. II. 734.) D.

Ormeniont most Orminionnak mondják; a Pélion alatt fekvő falu, a Paga-sai-öbölnél azon városok közül való, amelyeknek lakossága, mint már említettük, áttelepedett Démétriasba. A Boibéis-tónak is közelében kell lennie, minthogy Boibé is, meg Ormenion is Démétrias környékéhez tartozott. Ormenion Démétriasztól gyalog 27 stadionnyira fekszik, az odavezető úton fekvő Iólkos pedig Démétriasztól 7 stadionnyira van, Ormeniontól való távolsága meg a további 20 stadion. A sképsisi szerint Phoinix Ormenionból való, és innen menekült „atyja, az Ormenidés Amyntór” elől Phthiába „Péleus királyhoz” (II. IX. 448.). Ezt a helyet Ormenos alapította, Kerphios C 439 fia és Aiolos unokája. Ormenosnak két fia volt: Amyntór és Euaimón, ezek közül az egyiknek a fia Phoinix, a másiké Eurypylos volt. A közös örökség azonban Eurypylosra maradt, mert Phoinix eltávozott hazulról. Ezért írja így:

Mint mikor elhagytam soknyájú Ormeniont,

a helyett, hogy

Elhagytam Hellast, mely híres az asszonyiról.

(II. IX. 447.)

Kratés phókisivá teszi Phoinixot s ezt Megés sisakjából következteti, melyet Odysseus használt az éjszakai portyázásnál, melyről a költő azt mondja:

Egykor Amyntórtól zsákmányul, az Ormenidéstől,
Szedte el Autolykos, kirabolva lakát Eleónban

(II. X. 266.) D.

Eleón ugyanis a Parnassoson levő kis város, más Ormenidés Amyntór pedig nincs említve, csak Phoinixnak az atyja, és a Parnassoson lakó Autolykos a szomszédjainak a házába tört be, nem a távol lakókéba, amint ez már közös szokása minden betörőnek. A sképsisi viszont azt állítja, hogy Eleón nevű helység nincs a Parnassoson, csak egy Neón, de ezt a trójai

háború után építették, és nemcsak a szomszédok szoktak betöréseket elkövetni. Még egyebeket is föl lehetne említeni, de nincs kedvem ezzel tovább foglalkozni. Mások úgy írják: Heleónból; ez tanagrai falu és ez inkább azt bizonyítaná, hogy helytelen ez a kifejezés:

Messzefutottam utána, bejárva a tágterü Hellást,
Végre rögös Phthiát... értem el.

(II. IX. 478.) D.

Hyperia forrása az Eumélos uralma alatt álló Pherai közepén van, helytelen volna tehát Eurypylosnak adni. Titanos természeti adottságáról van elnevezve; a vidéknek ugyanis fehér a talaja Arné és Aphetai közelében. Ezek-től nem messze fekszik Asterion.

19. Ezzel a résszel határosnak mondják a Polypoítés alattvalóit:

...kik Gyrtónét lakták, Argissa vidékét,
Orthét, Élónét s a fehér sziklás Oloossont.

(II. II. 738.) D.

Ezen a területen előbb a perrhaibosok laktak, akik a tengermelléket és a Péneios vidékét tartották birtokukban annak a torkolatáig és a perrhaibosi Gyrtón városáig. Azután a belföldi folyóvidékig szorították vissza őket a lapithák s azok uralkodtak ezen a területen, Ixión és fia Peirithus, aki a Péliont is hatalmába kerítette, miután az ott lakó kentaurosokat, ezt a vad népséget elűzte. Ezeket tehát

Pélion ormáról aithixokig űzte el,

(II. II. 744.) D.

a síkságot pedig átadta a lapitháknak. Annak egy része azonban, az Olympos C 440 vidéke, a perrhaibosok birtokában volt; némely részén a lapithákkal vegyesen laktak. Argissa, a mai Argura, a Péneios mellett fekszik; 40 stadionnal tovább, de szintén a folyó közelében van Atrax. A folyóvidék középrésze a perrhaibosok birtokában volt. Orthét némelyek Phalanna fellegvárának tartották. Phalanna perrhaibos város a Péneios mellett Tempé közelében. A lapithák által leigázott perrhaibosok a hegyvidékre költöztek, legnagyobb részük a Pindosra s az athamánok és dolopsok vidékére, területüket és a visszamaradt perrhaibosokat pedig a Péneios közelében lakó s velük szomszédos larisaiak vették birtokukba, kik a síkságnak legtermékenyebb részeit tartották hatalmukban, kivéve a Nessónis-tó mellett levő mélyedést, ahol

a folyó áradása a larisaiakat jelentékeny szántóföldtől fosztotta meg; később azonban oldaltöltésekkel segítettek ezen a larisiak. Ezek tartották tehát hatalmukban Perrhaibiát és hajtották be az adókat addig, míg Philippos nem lett ennek a vidéknek az ura. Az Ossa hegyen is van egy Larisa nevű helység, melyet Kremasténak, sőt némelyek Pelasgiának is neveznek. Krétában is van egy ilyen város, melynek lakói most Hierapytnába költöztek át, s az az alatt elterülő síkságot most is Larissionnak nevezik. Peloponnészon pedig az argosiaknak van egy ilyen nevű váruk, továbbá ott van az Élist Dymétől elválasztó Larisos folyó, Theopompos szerint ugyanazon a határvonalon egy Larisa nevű város is van. Ázsiában is van egy [Larisa] Phrikónis Kymé mellett, Troasban pedig egy másik Hamaxitos mellett; van ephésosi Larisa is és Syriában is van. Mitylénétől 50 stadionnyira vannak a larisai sziklák a méthyimnéi út mentén. Attikában is van Larisa. És Trallés városa fölött 30 stadionnyira is van egy ilyen nevű falu a Kaystros síkján, ha átmegyünk a Mesógison Isodromé⁶⁴ anya temploma mellett, melynek fekvése és előnye ugyanolyan, mint Kremasté Larisának, mert bővizű és jó szőlőtermő. Talán onnan kapta nevét a larisai Zeus. A Pontos bal oldalán is van egy Larisa nevű falu Naulokhos (és Odéssos) között a Haimos végső nyúlványai közelében. A fehéragyagjáról fehérnek nevezett Olossón, Élóné és Gonnos is perrhaibos városok. Élóné azonban nevét Leimónéra

C 441

változtatta, most romokban hever. Mindkettő az Olympos alatt fekszik, nem nagyon távol az Európos folyótól, amelyet a költő Titarésiosnak nevez.

20. Erről is, meg a perrhaibosokról is beszél a költő a következőkben, mikor azt mondja:

Gúneus Kyphosból sietett ide, véle huszonkét
Bárka: Eniénei-beliek s hősszívű peraibok
Jöttek véle, akik Dódóna fagyos mezejében
S vágykeltő Titaréssos mentén laktak...

(II. II. 748.) D.

A perrhaibosokénak mondja tehát azokat a vidékeket, melyeket mint Hestiaiótis egy részét, magukhoz vettek. A Polypoítés uralma alatt álló területek is részben a perrhaibosoké voltak, de azokat a lapitháknak juttatta, minthogy ott a lakosság vegyes volt és a síkság a lapithák birtokában volt s az ottani perrhaibos nép legnagyobbbrészt azoknak az uralma alatt állott, a többi perrhaibos pedig az Olympos és Tempé környéki hegyes vidékeken tartózkodott, mint amilyen Kyphos, Dódóné és a Titarésios vidéke, mely

az Olymposszal összefüggő Titarios hegyről folyik le Perrhaibiának a Tempével szomszédos vidékére, s ott valahol ömlik a Péneiosba. A Péneios vize tiszta, a Titarésiosé azonban egy bizonyos anyagtól olajszerű, úgyhogy nem vegyül össze,

Ámde felül marad az, mint az olaj.

(II. II. 754.)

Minthogy a perrhaibosok és lapithák vegyesen laktak, Simónidés mindazokat pelasgiótáknak nevezi, akik a Gyrtón körüli keleti részeken, a Péneios torkolatánál, az Ossa és Pélion vidékén, Démétrias környékén és a síkság városaiban laktak, így Larisában⁶⁵, Krannónban, Skotussában, Mopsionban, Atraxban, továbbá a Nessónis és Boibéis-tó környékén; ezekről a költő csak alig hogy megemlékezik, minthogy egy részük egyáltalában nem volt lakott terület, vagy az időnként föllépő áradások következtében nagyon gyér lakosságúak voltak. Így egyáltalán nem említi a Nessónis-tavat sem, hanem csak a Boibéist, pedig az sokkal kisebb, ámde ez állandóan tele van, míg az, úgy látszik szabálytalanul, egyszer tele van, máskor víztelen. Skotussáról már megemlékeztünk Dódóné és Thettalia jóshelyének leírásánál, mert ezen a környéken volt. Skotussa mellett van Kynoskephalai⁶⁶, ahol a rómaiak az aitolosokkal együtt Titus Quinctius vezérlete alatt legyőzték egy nagy csatában Philippos makedon királyt, Démétrios fiát.

21. Ilyenféle Magnétisnek az esete is, bár ennek sok helységét felsorolta Homéros, de egyiket sem nevezte magnésiaiának, hanem csak azokat, amelyek határozottan jelentékteleneknek és ismeretleneknek jelez:

C 442

[...] kik a Péneios partján meg az erdős
Pélion alján éltek...

(II. II. 757.) D.

Ámde a Péneios és Pélion körül laktak a gyrtóniak is, akiket már felsorolt, s az ormenioniak és még több más, és még a Péliontól távolabb is voltak magnésiaiak az Eumélos alattvalóitól kezdve, legalábbis a későbbiek szerint. Úgy látszik, hogy az államoknak állandó vándorlásai, cserélődései és összekeveredései folytán annyira összeolvadtak a nevek és népek, hogy a most élőknek nagy zavart okoznak, amint ez látható Krannón és Gyrtón esetében. A gyrtóniakat ugyanis azelőtt Phlegyainak nevezték Phlegyosról, Ixión testvéréről, a krannóniakat pedig Ephyroinak, úgyhogy nem vagyunk tisztában azzal, vajon kiket akar említeni a költő, mikor ezt mondja:

Thrák földön felövezkedvén, ephyrébeliekre
Rontanak ők, vagy a büszkeszívű phlegyébeliekre.

(II. XIII. 301.) D.

22. Ugyanígy vagyunk a perrhaibosokkal és az ainianokkal is. Homéros ugyanis összekapcsolta őket, mint egymás közelében lakókat (II. II. 749.) és a későbbiek valóban azt állítják, hogy az ainianok lakóhelye a Dótion síkságon volt, ez pedig az előbb említett Perrhaibia, az Ossa és Boibéis-tó közelében van, éppen Thettalia közepén sajátságos domboktól körülvéve. Hésiodos erről a következőképpen szól:

Mint a szent hajadon, ki lakik Dótion síkságán
A didymek szent dombján, a szőlős Amyrossal
Szemben s Boibé habjaiban megmosta a lábát.

(Frag. 122. Rzach)

Az ainianok nagyobb részét ugyanis a lapithák az Oita felé szorították, s miután azok megszerezték maguknak a dórissiak és malissiak bizonyos területeit Hérakleiaig és Ekkinosig, ott uralkodtak, egy részük azonban ott maradt a Kyphos nevű perrhaibos hegyen, melyen volt egy azonos nevű lakótelep is. A perrhaibosok egy része pedig az Olympos nyugati részei körül összehúzódva megmaradt ott, mint a makedonok szomszédai, legnagyobb részük azonban az Athamania körül levő hegyek és a Pindos vidékére húzódott; azoknak már nyomaik is alig vannak. A thessaliai felsorolásban a költő által utolsó helyen említett magnétisiek azokat kell érteni, akik a Tempén innen, a Péneiostól és az Ossától a Pélionig laktak, mint a makedon pierióták szomszédai, akik a Péneios túlsó oldalát birtokolták egészen a tengerig. Neki kell engedni Homoliont vagy Homolét (mindkétféleképpen C 443 mondják ugyanis), amelyről Makedonia leírásánál már mondtuk, hogy az Ossánál és a Péneiosnak a Tempé-völgybe való belépésénél fekszik. Ha tovább megyünk a Homolionhoz legközelebb eső tengerpartig, akkor joggal hozzávehetjük Rhizust és Erymnait is, melyek már a Philoktétés és Eumélos fennhatósága alatt álló tengerparton fekszenek. Ezt azonban nem lehet határozottan eldönteni. A Péneiosig következő helységek sorrendje sincs világosan megadva, minthogy azonban ezek a helységek jelentéktelenek, mi sem sokat törődünk velük. A Sépias-partot később a tragédiákban is, meg a hymnosokban is magasztalták, mert ott semmisült meg a perzsa hajóhad. Ez sziklás hegyfok; közte és a Pélion alatt fekvő Kasthanaia falu között van az a partvidék, amelynél Xerxés hajóhada horgonyzott, de az erős keleti szél ennek egy részét ott rögtön a partra vetette s az nyomban

megsemmisült, más részét a Pélion környékén fekvő sziklás Ipnoi felé, a többi meg részint Meliboia, részint Kasthanaia felé sodorta, s azok ott pusztultak el. A Pélion melletti egész hajóút sziklás mintegy 80 stadion hosszúságban; ugyanilyen és ugyanekkora az Ossa melletti is. Közben van a több mint 200 stadion hosszúságú öböl s ebben van Meliboia. Az egész hajóút Démétriasztól Péneiosig az öblöket is beszámítva több mint 1000 stadion; a Sperkheiosztól megint több mint 800 stadion, az Euripostól pedig több mint 2350 stadion, Hierónymos szerint a thessaliai és magnétisi síkság kerülete 3000 stadionnyi és pelasgok laktak, ezeken azonban a lapithák Itáliába üzték; a mostani ún. pelasg síkság az, amelyen Larisa, Gyrtóné, Pherai, Mopsion, a Boibéis, az Ossa, Homolé, a Pélion és Magnétis fekszik. Mopsion nem Mopsosról, Teiresias leányának, Mantónak a fiáról kapta nevét, hanem az argonautákkal együtt hajózó lapitháról. Ismét más az a Mopsopos, akiről az attikai Mopsopia kapta a nevét.

23. Legyen ennyi elég részletenként Thettaliáról [Thessalia]; általában megjegyzendő, hogy azelőtt Pyrrhaia volt a neve Pyrrháról, Deukalión feleségéről, Haimonia Haimónról, Thettalia pedig Thettalosról, Haimón fiáról. Némelyek ezt két részre osztják, és azt mondják, hogy a déli rész C 444 Deukaliónnak jutott s azt anyjáról Pandóranak nevezte el, a másik rész pedig Haimónnak, s erről nevezték Haimoniának; az előbbi Hellasra változtatta nevét Hellénről, Deukalión fiáról, Thettalia pedig Haimón fiáról kapta a nevét. Némelyek szerint Thettalos fiainak, Héraklés unokáinak, Antiphosnak és Pheidipposnak az utódai a thesprótisi Ephyrából jöttek oda és az ő ősükről, Thettalosról nevezték el a vidéket. Azt is mondják, hogy egykor ennek is, mint a tónak, Nessónis volt a neve Nessónról, Thessalos fiáról.

TIZEDIK KÖNYV

I.

1. Minthogy¹ Euboia a Suniontól Thessaliáig terjedő egész partvidékkel szemben fekszik, kivéve mindkét részről a hegyfokokat, célszerű volna a sziget leírását az elmondottakhoz kapcsolni, s azután így térni át Aitóliára és Akarnaniára, mint amelyek Európa részei közül még hátra vannak.

2. A sziget hosszúsága Kénaiontól Geraistosig² kb. 1200 stadion, szélessége különböző, a legnagyobb szélessége kb. 150 stadion. Kénaion szemben fekszik Thermopylaival és a Thermopylaitól kissé följebb eső vidékkel, Geraistos és Petalia³ pedig Sunionnal. Szemben van tehát Attikával, Boiótiával, Lokrisszal és Malisszal. Keskeny volta és említett hosszúsága miatt a régiek Makrisnak⁴ nevezték. A szárazföldre Khalkisnál van leg-
közelebb, amennyiben ív alakban nyomul a boiótiai Aulis környéke felé C 445
és az Euripost alkotja, amelyről már bővebben beszéltünk, éppúgy mint a szárazföldnek és a szigetnek majdnem valamennyi egymással szemben levő helységéről az Euripos mindkét oldalán, mind innen, mind túl. Ha valami mégis kimaradt, most pótolni fogjuk. Az első az, hogy az Aulis és Geraistos közötti részt euboiai Koilának⁵ mondják, mert a tengerpart öblöt alkot, amint azonban Khalkishoz közeledik, ismét a szárazföld felé ível.

3. Ámde nemcsak Makrisnak hívták a szigetet, hanem Abantisnak is. A költő ugyan Euboiának mondja, lakosait azonban sohasem mondotta euboiaiaknak, hanem mindig abantoknak:

Euboiában akik lakozának, a bátor abantok.

(II. II. 536.)

Ezt követék az abantok.

(II. II. 542.)

Aristotelés azt mondja, hogy a phókisi Abából kivándorolt thrákok szállták meg a szigetet, s annak a lakosait abantoknak nevezték. Mások szerint egy hősről nevezték el, Euboiának meg egy hősnőről. Minthogy azonban βουός αὐλή (tehénistálló) a neve az Aigaios-tengerre néző parton egy barlangnak, ahol állítólag Ió Epaphost szülte, talán a sziget is ezen alapon

kapta a nevét. Okhénak is nevezték a szigetet s a rajta levő legnagyobb hegynek is ez a neve. Ellopiának is nevezték Ellopsról, Ión fiáról; némelyek azonban Aiklos és Kothos fivérének mondják, s állítólag ő alapította Ellopiát, amely helység Histiaiótisnak Óreia nevű kerületében a Telethrios-hegyen épült, s megszerezte még hozzá Histiaiát, a síkságot, Kérinthost,⁶ Aidépsost és Orobaiat, ahol egy nagyon igazmondó jósdá székelt; ez a selinusi Apollón jósdája volt. A leuktrai csata után azonban Ellopia lakosai Philistidés tyrannos kényszerítésére átköltöztek Histiaiába s a várost nagyobbá tették. Démosthenés⁷ szerint Philippos még az óreiták tyrannosává is megtette Philistidést. Később ugyanis így nevezték a histiaiakat, s a várost is Óreosnak⁸ mondták Histiaia helyett. Némelyek azt állítják, hogy Histiaia az athéniek telepítése Histiaia községéből, mint Eretria is az eretriaik községéből. Theopompos azt mondja, hogy midőn Periklés meghódította Euboiát, a histiaiak megegyezés alapján Makedoniába vándoroltak ki, Athénből pedig kétezren jöttek és telepedtek le Óreosban, mely előbb a histiaiak községe volt.

4. [Óreos] a Telethrios-hegy lábánál az ún. Drymoson fekszik a Kallas⁹ folyó mellett egy magas sziklán, úgyhogy talán azért adták ezt a nevet a városnak, mivel előző lakói, az ellopiaiak is hegyilakók voltak. Úgy látszik, hogy az itt nevelkedett Óriónt is erről nevezték el. Némelyek szerint az óreosiaknak megvolt a saját városuk, miután azonban az ellopiaiak legyőzték őket, kivándoroltak s összeköltöztek a histiaiakkal, az eggyé lett város azután mindkét nevet használta, úgy mint Lakedaimón és Spárta. Már mondtuk, hogy a thessaliai Histiaiótis is azoktól kapta a nevét, akiket a perrhaibosok onnan elűztek.

5. Minthogy Ellopia arra ösztönzött bennünket, hogy Histiaiával és Óreossal kezdjük, tehát beszéljünk az ezekkel szomszédos területekről. Közel van ehhez az Óreoshoz Kénaion, s e mellett van Dion¹⁰ és Athénai Diades, az athéniek alapítása, a Kynos felé vezető szoros fölött; Dionból mentek telepések az aiolisi Kanaiba. Ezek a helységek tehát Histiaia körül vannak és még Kérinthos városkája is a tengerparton. Közel van ehhez a Budoros folyó, amely azonos nevű a Salamis szigetén levő hegygel Attikával szemben.

6. Karystos¹¹ az Okhé hegy lábánál fekszik, közelében van Styra és Marmarion; itt van a karystosi oszlopok bányája, továbbá a marmarioni Apollón temploma, innen lehet áthajózni Halai Araphénidesbe. Karystosban található az a kő, amelyet fonni és szőni lehet, úgyhogy törülközőket szőnek belőle s ha elpiszkolódnak, bedobják őket a tűzbe s abban megtisztulnak, mint a vászonfélék a mosásban. Ezeket a városokat állítólag a

Marathón környéki négy város és Steiria¹² lakosai telepítették. Styrát a lamiai háborúban Phaidros athéni hadvezér elpusztította; vidéke az eretriaik birtoka. Lakónikában is van Karystos az Arkadia melletti Aigysban s erről említi Alkman a karystosi bort.

7. A hajók katalogosában Geraistosról nincs említés, a költő azonban mégis megemlékezik róla:

... végre Geraistost
Éjjel elérték...

(Od. III. 177.) D.

és ezzel arra mutat rá, hogy akik Ázsiából Attikába hajóznak, azoknak ez a Sunion közelében levő hely nagyon megfelel. Van egy Poseidón temploma, amely legkiválóbb az ottaniak között, és jelentékeny számú lakossága is van.

8. Geraistos után Eretria¹³ következik, Khalkis után Euboiá legnagyobb városa, azután Khalkis, amely bizonyos tekintetben a sziget fővárosa; szintén az Euripos mellett fekszik. Állítólag mindkettőt az athéniek alapították még a trójai háború előtt s a trójai háború után Aiklos és Kothos népesítette be őket, Athénből kiindulva, mégpedig Aiklos Eretriát, Kothos pedig Khalkist. Aiolosok is maradtak a szigeten Penthilos seregéből, hajdanában pedig Kadmoszal együtt arabok is jöttek ide. Ezek a városok maguk is rendkívül megnagyobbodtak és jelentékeny gyarmatokat létesítettek Makedoniában. Eretria telepítette ugyanis a Palléné és Athos környéki városokat, Khalkis pedig az Olynthos körülieket, amelyeket Philippos pusztított el. Italiában és Siciliában is sok helység a khalkisiaké; ezeket a telepeket Aristotelés szerint akkor létesítették, amikor az állam az ún. hippoboták¹⁴ uralma alatt volt. Az állam élén ugyanis a vagyonuk miatt választott férfiak állottak, kik arisztokratikus módon kormányoztak. Alexandros áthaladásakor városuk területét is megnagyobbították, amennyiben fallal vették körül a Kanéthost¹⁵ és az Euripost és a hídon tornyokat, kapukat és falat állítottak föl.

9. Khalkis városa fölött fekszik az ún. Lélantosi-síkság. Ezen betegségek gyógyítására jó hatású meleg források vannak, amelyeket Cornelius Sulla, római hadvezér is használt. Van ott egy csodálatos bánya is, amelyben réz és vas együtt fordul elő, amire eddigi tudomásunk szerint másutt sehol sincs még példa; most azonban már mindkettő kifogyott (mint az athéni ezüstbányák). Egész Euboiában nagyon gyakori a földrengés, különösen a tenger-szoros vidékén, és földalatti légáramlások vannak benne, mint Boiótiában és más egyéb vidékeken, amelyekről már előbb bővebben megemlékeztünk.

A monda szerint ilyenféle esemény következtében tűnt el a szigettel azonos nevű város is, melyet Aiskhylos a „Pontosi Glaukos”-ban említ:

Euboist a kénaioni Zeus görbe partjánál,
Épp a szerencsétlen Likhas sírjánál.

(Frag. 30. Nauck)

Aitóliában is emlegetnek egy Khalkis nevű várost:

Khalkis partjánál és a sziklás Kalydónnál,
(II. II. 640.)

és a mostani Éleciában is:

Krúnoi s szépvizü Khalkis mellett szálltak el akkor,
(Od. XV. 295.) D.

ti. Télemakhos társai, mikor Nestórtól hazafelé indultak.

10. Eretriát némelyek szerint a triphyliai Makistosból telepítette Eretrius, mások szerint az Athén melletti Eretriából, amely most vásártér; Pharsalos mellett is van egy Apollónnak szentelt Eretria. A templom állítólag Admétos alapítása, melynél a monda szerint maga az isten is dolgozott. Eretriát azelőtt Melanéisnek és Arotriának nevezték; hozzá tartozik Amarynthos község is 7 stadionnyira a falaktól. A régi várost a perzsák pusztították el, akik Hérodotos szerint nagy tömegükkel mintegy hálóval kerítették be az embereket, minthogy a barbárok a falakat valósággal körülözönlötték; még ma is mutogatják az alapépítményeket s ezt nevezik régi Eretriának; a mostani mellette épült föl. Eretria egykori hatalmát tanúsítja az az oszlop, amelyet az amarynthosi Artemis templomában helyeztek el annak idején. Az ezen levő felirat szerint az ünnepi felvonulásban 3000 hoplita, 600 lovas és 60 szekér vett részt; fennhatósága alatt állott Andros, Ténos, Keios s még több más sziget. Élisből kaptak telepeseket s mivel a θ hangot nemcsak a szavak végén, hanem azok közepén is gyakran mondták, ezért a vígjátékokban ki is gúnyolták őket. Eretria vidékén van a tengerszoros közelében Tamynai¹⁶ városa. Ugyancsak Eretria vidékén van Oikhalia községe is, a Héraklés által elpusztított város maradványa, amely azonos nevű a trakhisival, a Triikka vidékivel, az arkadiaival, amelyet később Andaniának neveztek, s az aitóliaival az eurytanok mellett.

11. Most a közfelfogás szerint Khalkis az első s azt tartják Euboia fővárosának, Eretria csak a második. Azelőtt ezek a városok mind a há-

ború, mind a béke szempontjából nagy jelentőségűek voltak, úgyhogy még a bölcselőknek is kellemes és zavartalan tartózkodási helyül szolgáltak. Bizonyítja ezt az eretriai bölcselők iskolája, mely Menedémos körül keletkezett Eretriában, s még előbb Aristotelésnek khalkisi tartózkodása, aki életét is ott fejezte be.

12. Ezek a városok többnyire egyetértésben éltek egymással és amikor Lélanton miatt összekülönböztek, nem szakították meg teljesen a kapcsolatukat úgy, hogy a háborúban mindent a saját kényük-kedvük szerint tegyenek, hanem megegyeztek a hadvezetés feltételeiben. Ezt is bizonyítja egy oszlop az amarynthosi templomban, amely megtiltja a messzeható fegyverek használatát. (A harci szokásokat és a fegyverkezést illetőleg most sincs mindenütt azonos szokás, és azelőtt sem volt; egyesek messzeható fegyvereket használtak, amilyenek az íjászok, parittyások és a dárдавetőök, mások azonban a közelharcra alkalmas fegyvernemeket, amilyeneket a karddal és a kinyújtott dárdával harcolók. A dárdáknak a használata ugyanis kétféle: vagy a kézben tartva, vagy mint hajítódárda, mint ahogy a dárdanyél is mindkét alkalmazást megengedi, azaz alkalmas mind a kézitúsára, mind az eldobásra; ugyanilyen a gerely és a kopja is.)

13. Az euboiaiak kiténtek a közelharcban, amelyet állóharcnak és kézitúsának neveznek. Előrenyújtott dárdákat használnak, mint a költő mondja:

Harcosok ők, dárdáik előre kinyújtva akarják
A páncélt áttörni.

(II. II. 543.)

C 449

Mert talán másfélék voltak a kopják, mint amilyen valószínűleg a péloni kőrísa volt, amelyről ezt mondja a költő:

Azt egyedül csak Akhilleus tudta kidobni.

(II. XIX. 389.)

És amikor (Odysseus) azt mondja:

És gerelyemnél messzebb másnak még nyila sem száll,

(Od. VIII. 229.) D.

a hajítódárdáról beszél. És amikor párharcosokat szerepeltet, azok előbb a hajítódárdákat veszik elő s csak azután térnek át a kardokra. De nemcsak azok a közelharcosok, akik csak karddal harcolnak, hanem azok is, akik dárdát fognak a kezükben, mint mondja:

– és hol a pajzs oldalt nem fedte a földre lehajlót,
Ott belevágtá az érckelevézt, meg is oldta a térdét.

(II. IV. 469.) D.

Köszájon forog egy jóslat is, melyet az aigioniak kaptak:

Thessali mént s lakedaimoni nőt válassz te magadnak,
S férfiakat, kik a szent Arethusa vizén növekedtek.

Itt, mint legjobbakat, a khalkisiakat említi, mert ott van az Arethusa.

14. Euboiában most két folyó van: a Kéreus és a Néleus; azok a juhok, melyek az elsőből isznak, fehérek lesznek, amelyek pedig a másiktól, feketék. Ilyenféle hatást említettünk már a Kráthisnál is (VI. 1. 13).

15. A Trójából visszatérő euboiaiak közül egyesek elvetődtek Illyriába s Makedonián keresztül tartottak hazafelé; ezek Edessa vidékén maradtak s harcba keveredtek azokkal, akik befogadták őket, s egy Euboiá nevű várost alapítottak. Siciliában is volt egy Euboiá, az ottani khalkisiak alapítása, de ennel lakosait Gelón elűzte és Szirakusai elődje lett; Kerkyrában és Lémnoson is volt Euboiá nevű helység, Argos vidékén meg egy domb.

16. Minthogy a thessaloktól és az Oita-vidékiektől nyugatra az aitolosok és az akarnanok laknak, meg az athamánok, ha ugyan ezeket is helléneknek mondhatjuk, hátra van még, hogy ezekről is beszéljünk s így készen legyünk Hellas egész bejárásával; hozzá kell még vennünk a Hellashoz legközelebb eső és hellénektől lakott szigeteket, amelyeket még nem jártunk be.

II.

1. Az aitolosok és az akarnánok tehát egymással határosak, közöttük folyik az Akhelóos¹⁷ folyó, mely északról, mégpedig a Pindosról jön dél felé C 450 s keresztülfolyik az aitoliai agraiosokon és az amphilokhosokon; az akarnánok a folyótól nyugatra eső területet birtokolják az amphilokhosok és az aktioni Apollón-templom mellett levő Ambrakiai-öböl, az aitolosok pedig a keletre eső területeket az ozolai lokrosokig, meg a Parnassosig és az Oitaiáig. A belföldön és az északi részekén az akarnánok közül az amphilokhosok laknak, ezeken túl már a dolopsok vannak, meg a Pindos, az aitolosok közül pedig a perrhaibosok, az athamánok és az Oita vidékén lakó ainianok egy része. Akarnaniának és Aitolianak a déli oldalát egyaránt a Korinthosi-öblöt alkotó tenger mossa; ebbe ömlik az Akhelóos folyó is, s ez a határvonala az aitoliai és az akarnaniai tengerpartnak. Az Akhelóos

neve azelőtt Thoas volt. Mint már említettük (VIII. 3. 11.), Dymé mellett is van egy ilyen nevű folyó, valamint Lamia mellett is (IX. 5. 10.). Azt is említettük már (VIII. 2. 3.), hogy ennek a folyónak a torkolatát tartják a Korinthosi-öböl kezdetének.

2. Akarnania városai a következők: Anaktorion¹⁸ Aktion közelében egy félszigeten, az általunk mostanában alapított Nikopolisnak a kikötővárosa; Stratos, ahova az Akhelóoson több mint 200 stadiont kell fölfelé hajózni, és Oineiadai szintén e folyó mellett; a régi, mely már lakatlan, ugyanolyan távolságra van a tengertől, mint Stratostól, a mostani pedig mintegy 70 stadionnyira volt a torkolat fölött. Egyéb városai még: Palairos,¹⁹ Alyzia, Leukas, az amphilokhosi Argos és Ambrakia, melyek már legnagyobb-részt, sőt valamennyien Nikopolis környékéhez tartoznak. Stratos az Alyziából Anaktorionba vezető út közepén fekszik.*

3. Aitolia városai: Kalydón és Pleurón:²⁰ ezek ugyan most jelentéktelenek, hajdan azonban Hellas díszei voltak. Aitoliat két részre is szokták osztani, az egyik volt a régi, a másik a szerzett Aitolia. Réginak mondták az Akhelóostól Kalydónig terjedő és a termékeny és sík belföldre messze lenyúló partvidéket; ezen a síkságon van Stratos is, meg a nagyon jó talajú Trikhónion;²¹ szerzett részének pedig a lokrisiakkal szomszédos területet kb. Naupaktosig és Eupalionig, mely zordabb és terméketlenebb, továbbá Oitaiáig, az athamánok földjéig és a tovább észak felé fekvő hegyekig és törzsekig.

4. Aitolianak legmagasabb hegye a Korax²² az Oita közelében, a többi már inkább a belső részen van, így az Arakynthos; itt alapították meg az újabb Pleurónt, mert a Kalydón közelében fekvő régit, a termékeny és sík vidéket elhagyták a lakosai, mivel az Aitolikosnak nevezett Démétrios ezt a vidéket elpusztította. Molykreia fölött emelkedik a Taphiassos²³ és a Khalkis, elég magas hegyek, rajtuk két kis várossal. Makyniával és Khalkisszal, mely utóbbi azonos nevű a hegyvel s melyet Hypokhalkisnak is mondanak. A régi Pleurón közelében áll a Kurios, s némelyek szerint a pleuróniakat erről nevezték kuréteknek.

5. Az Euénos²⁴ folyó a bómosiaknál ered, az ophionok egyik törzsénél; ez is aitoliai nép (mint az eurytánok, az agraiosok, a kurétek és mások); az Euénos kezdetben nem a kurétek földjén folyik keresztül, mely azonos a pleuróni vidékkel, hanem a keletibb vidéken Khalkis és Kalydón mellett; azután kikanyarodik a régi Pleurón síkjára s eltér nyugat felé, majd délre a torkolata felé fordul; azelőtt Lykormas volt a neve. A monda szerint

* Ez határozott tévedés. Valószínűleg azt akarta írni, hogy Alyzia van Stratos és Anaktorion között. (A ford.)

Nessost, az állítólagos révést, itt ölte meg Héraklés, minthogy Déianeirán erőszakot akart elkövetni, miközben átvitte őt a folyón.

6. A költő Ólenost és Pylénét²⁵ is aitoliai városoknak mondja; az akhaiai-val azonos nevű Ólenost, mely az újabb Pleurón közelében fekszik, az aiólosok elpusztították, mikor ezt a területet az akarnánok maguknak követelték; Pylénét pedig följebb fekvő vidékre telepítették át s még a nevét is Proskhionra²⁶ változtatták. Hellanikos nem ismeri e városok történetét, hanem úgy emlékezik meg róluk, mintha még ma is a régi állapotukban volnának, viszont a később, csak a Hérakleidák visszatérése után alapított Makyniát és Molykreiát a régiek között sorolja föl, amint bizony ő majdnem egész munkájában igen nagy felületességről tesz bizonyosságot.

7. Ennyi tehát általában elegendő az akarnánok és az aitolosok földjéről, a partvidékekről és az előttük fekvő szigetekről, ámde még meg kell jegyeznünk a következőket. Ha ugyanis az Ambrakiai-öböl torkolatától indulunk ki, az akarnánok első helysége Aktion.²⁷ Ugyanez a neve azonban az aktioni Apollón templomának és az öböl torkolatát alkotó hegyfoknak, melynek kívül kikötője is van. A templomtól 40 stadionnyira fekszik az öbölben épült Anaktorion, 240 stadionnyira pedig Leukas²⁸ fekszik.

8. Ez hajdanában az akarnán föld félszigete volt; a költő a szárazföld C 452 partvidékének nevezi, amennyiben az Ithakéval és Kephalléniával szemben fekvő földet szárazföldnek mondja, ez pedig Akarnania; amikor tehát ő a szárazföld partvidékéről beszél, az akarnaniai partvidéket kell érteni. Leukason van Néritos is, ennek az elfoglalásával dicsekszik Laertés:

Elfoglaltam a szép várost, neve Nérikos, és a
Szárazföld partját, mikor én a kephallén népen
Úr voltam,

(Od. XXIV. 376.)

továbbá a Katalogosban említett helyek:

És Krokyleiában s zord Aigilipán lakozának.

(II. II. 633.)

A Kypselos és Gorgos által kiküldött korinthesiak elfoglalták ezt a partvidéket, sőt előrenyomultak egészen az Ambrakiai-öböl, s Ambrakiát is, meg Anaktoriont is betelepítették, majd keresztülvágták a félszigetre vezető földszorosot s így Leukast szigetté tették, Nérikost pedig áthelyezték arra a helyre, mely azelőtt földszoros volt, most pedig egy áthidalt tengerszoros, a nevét pedig Leukasra változtatták, véleményem szerint a Leukatáról; ez

egy fehér színű és Kephalléniával szemben a tengerbe kinyúló leukas szikla,²⁹ úgyhogy ettől kaphatta a nevét.

9. Itt van Apollón Leukatas temploma és az ugróhely, melyről azt tartják, hogy megszűnteti a szerelmi vágyat. Menandros írja:

Mint mondják, Sapphó volt az első nő,
Ki büszke Phaónért kegyetlenül
Lángolva leugrott a messziről
Is látható szikláról ajkain
Neveddel, óh hatalmas isten.

Menandros szerint tehát Sapphó volt az első, ki onnan leugrott, de a régi dolgoknak alaposabb ismerői szerint a Pterelasba szerelmes Kephalos, Déioneus fia volt. Ősi szokás volt a leukasiaknál, hogy évenként Apollón áldozati ünnepén erről a sziklacsúcsról az elrettentés végett ledobtak egy gonosztevőt, miután előbb különféle szárnyat és madarat kötöztek rája, amelyek röpülésükkel az esést lassíthatták, lent pedig kis csónakokban körben állva sokan várták, s ha sikerült felfogni, amilyen jó állapotban csak lehetett, kitoloncolták a határon. Az Alkmaionis írója szerint Ikariosnak, Pénelopé atyjának két fia volt, Alyzeus és Leukadios, kik atyjukkal együtt uralkodtak Akarnaniában; Ephoros véleménye szerint e városokat ezekről nevezték el.

10. Kephalléneknek most Kephallénia szigetlakóit nevezik, Homéros azonban Odysseus alattvalóit mind így nevezi, s ezek közé tartoznak az akarnánok is; miután ugyanis azt mondta:

És Odysseus a kephallének hőslelkű csapatját
Hozta; e nép Ithakát és lombos Nériton alját
Lakta

(II. II. 631). D.

[Megemlíti a rajta levő legjelentékenyebb hegyet is, mint a következőkben:

Dulikhionból s szent Ekhinadesről

(II. II. 625.)

holott maga Dulikhion is az Ekhinades csoporthoz tartozik; továbbá:

Buprasiont s Élist,

(II. II. 616.)

C 453 pedig hát Buprasion is Élisben van; majd

Kik Euboiában, Khalkisban s Eiretriában,
(*Il. II. 536.*)

pedig ezek a városok is Euboiában vannak, és

Trójaiak, meg lykiosok s dardanok,
(*Il. VIII. 173.*)

bár azok is trójaiak.]

Néritos után még hozzáteszi:

... velük köves Aigillips s Krokyleia lakói
Jöttek, s mind, ki Zakynthoson élt s Samoson körülöttük,
És kik a szárazföldön laktak, szemben ezekkel.
(*Il. II. 633.*) D.

Szárazföldnek tehát a szigetekkel szemben levő partvidéket akarja mondani, Leukasszal együtt Akarnania egyéb részeit is egybe akarja foglalni, mint ahogyan erre vonatkozólag mondja is:

Van csordája tizenkettő a mezőn; ugyanennyi
Disznófalkát... szolgák őriznek...
(*Od. XIV. 100.*) D.

Epeirótis ugyanis hajdan valószínűleg idáig terjedt s közös névvel szárazföldnek nevezték. A mostani Kephalléniát Samosnak nevezi, amikor pl. ezt mondja:

Ithaka és sziklás Samos tengerszorosában.
(*Od. IV. 671., 845., XV. 29.*)

A jelzővel ugyanis megszünteti az egynevűségből származó félreértést, mert a nevet nem a városra, hanem a szigetre vonatkoztatja. A szigeten ugyanis négy város van, s a négy közül az egyiket kétféleképpen majd Samosnak, majd Saménak nevezik, tehát azonos nevű a szigettel. Amikor pedig azt mondja:

Mind valahány fejedelmi személy volt úr e vidéken,
Dulikhion s Samé szigetén s a Zakynthosi erdős
Földön,

(*Od. I. 246., IX. 24., XVI. 122.*)

világosan a szigeteket számlálja elő és a szigetet mondja Saménak, melyet előzőleg Samosnak nevezett. Apollodóros azon megjegyzésével, hogy a jelzővel a költő a kétértelműséget akarta elkerülni a „Sziklás Samos” kifejezéssel, mert ezzel a szigetet jelezte, a másik helyen azonban úgy kellett volna írnia *Δουλιχίω τε Σάμω τε*, nem pedig *Σάμῃ τε*, határozottan úgy fogja föl a dolgot, hogy a várost egyaránt nevezték Saménak és Samosnak, a szigetet azonban csak Samosnak. Hogy ugyanis a város neve Samé, világos abból, hogy amikor [Télemakhos] felsorolja az egyes városokból való kérőket, azt mondja:

És Samé szigetéről jött ide férfi huszonnégy
(*Od. XVI. 249.*) D.

továbbá Ktimené elbeszéléséből.

Azt azután Saméba od'adták.
(*Od. XV. 366.*)

Ennek van alapja. A költő ugyanis nem nyilatkozik határozottan sem Kephalléniáról, sem Ithakáról, sem a többi szomszédos vidékről, s ezért C 454 eltérő mind a magyarázóknak, mind a történetíróknak a véleménye.

11. Amikor ugyanis Ithakánál azt mondja.

Kik Ithakán s az erdős Néritonon lakozának,
(*Il. II. 631.*)

mindjárt világosan mutatja a jelzővel, hogy a Néritos hegyet érti. Egyéb helyeken kimondottan, mint hegyet említi:

Messzirelátszó szép Ithakát lakom; ott van a lombos
Nériton kimagasló orma...

(*Od. IX. 21.*) D.

Hogy az Ithaké név a várost jelzi-e vagy a szigetet, ebben a sorban:

Kik Ithakán s az erdős Néritonon lakozának,

nem világos. Aki ugyanis azt hallja, teljes joggal a várost értheti, mintha csak azt mondaná valaki: Athénai és a Lykabéttos, Rhodos és az Atabyris, vagy Lakedaimón és a Taÿgetos. Költőileg azonban éppen ellenkezőleg áll a dolog. Ebben a sorban:

Messzirelátszó szép Ithakát lakom: ott van a lombos
Nériton kimagasló orma

világos a helyzet; a hegy ugyanis a szigeten van, nem a városban. Mikor azonban azt mondja:

Néion alól Ithakéból jöttünk,
(Od. III. 81.)

nem világos, hogy vajon azonosnak mondja-e a Néiont a Néritonnal, vagy másnak, akár hegynek, akár hegységnek. Aki azonban Nériton helyett Nérikost ír, vagy megfordítva, az tökéletesen téved; azt ugyanis erdősnek mondja a költő, ezt pedig jól épített városnak; azt Ithakán említi, ezt a szárazföld partján.

12. A következő sorban is látszik némi ellentmondás:

Az alacsony, de a tengerből jobban kimagasló.
(Od. IX. 25.)

χαμαλή jelentése ugyanis: jelentéktelen, alacsony, πανυπερτίτη jelentése viszont: magas, amely tulajdonságot több kifejezéssel is jelöli, amennyiben „sziklás”-nak mondja (Od. I. 247; XV. 509; XVI. 124; XXI. 346.), a ki-
kötőből bevezető utat pedig:

Zord ösvény az az erdős tájakon által,
(Od. XIV. 1.)

majd meg azt mondja:

E szigetek nem messzire látszóak és legelőjük
Sincs jó; s köztük leggyengébb Ithaké.
(Od. IV. 607.)

Ilyen ellentmondások vannak ebben a kifejezésben, de ezt ügyesen magyarázzák. A χαμαλή szót ugyanis itt nem „alacsony” értelemben veszik, hanem a szárazfölddel szomszédosnak, minthogy ahhoz nagyon közel fekszik, a πανυπερτίτη szót pedig nem legmagasabbnak, hanem észak felé a legfölül levőnek, azaz mint amely észak felé legmesszebb fekszik a többin túl; ezt akarja ugyanis jelenteni a πρὸς ἄρξον kifejezés. Ennek ellentéte a dél:

... azok meg a napba s a hajnali tájba [néznek].
(Od. IX. 26.) D.

Az ἄνευθε ugyanis annyi, mint messze és elkülönítve, mert a többiek délre és a szárazföldtől távolabb fekszenek, Ithaké azonban közel és észak felé fekszik. Hogy a déli részt jelöli ilyen módon, az világos a következő sorokból is:

Jobbra akár ha röpülnek a nap s hajnal fele szállva,
Balra akár, hol a nap lehanyatlik a sűrű homályba.
(II. XII. 239.) D.

s még inkább a következőkből:

Kedveseim, keletet, nyugatot nem tudva ülünk itt,
Nem tudjuk hogy merre bukik le a földresugárzó
Nap, s hogy merről kél:
(Od. X. 190.) D.

Itt ugyanis a négy világtájat érthetjük, mégpedig úgy, hogy a hajnal a déli irányt jelöli, s ennek van is bizonyos valószínűsége, de még jobb az északi résszel szemben fekvő részt venni föl, amelyen a nap elvonul. Ez a kijelentés ugyanis az égi jelenségek jelentékeny elváltozását akarja jelölni, nem pedig egyszerűen a világtájakban való bizonytalanságot. Ennek ugyanis minden felhős alkalommal be kell következnie, akár nappal van, akár éjjel; az égi jelenségek azonban nagyobb mértékben elváltoznak, ha többé vagy kevésbé eltérünk dél felé, vagy az ellenkező irányban. De ez nem okozza a nap nyugtának vagy keltének az elváltozását (mert derült égbolt mellett is bekövetkezik), hanem a délnak vagy az északnak a megváltozását. A legészakibb pont ugyanis a sarok. Ha azonban ez kimozdul s majd a fejünk fölé, majd a föld alá kerül, vele együtt megváltoznak az északi körök is, sőt az ilyen kitérések alkalmával olykor el is tűnnek, úgyhogy nem lehet

tudni, merre van az északi világtáj, vagy hogy egyáltalán van-e. Ha pedig ezzel így vagyunk, akkor az ellenkező oldalt nem ismerhetjük. Ithakénak a kerülete kb. 80 stadionnyi. Ennyi elég is Ithakéről.

13. Kephalléniát, amelyen négy város van, sem magát nem nevezte meg a költő a mai nevével, sem valamelyik várost, kivéve az egy Samét vagy Samost, mely ugyan most már nincs meg, nyomait azonban még mutogatják az ithakai tengerszoros közepe táján;³⁰ lakosait saméieknek nevezik. A többi most is megvan: (Paleis), Prónésos és Kranioi;³¹ kicsiny városok. Napjainkban azonban C. Antonius, M. Antonius nagybátyja, még egy másikat is alapított, mikor konzulása után – Cicero szónokkal együtt volt konzul – mint száműzött tartózkodott Kephallénián és az egész szigetet mint magántulajdont tartotta hatalma alatt. A telepítést azonban nem fejezhette be, mert, bár megvolt az engedélye a visszatérésre s még több nagyobb terv is foglalkoztatta, közben befejezte életét.

C 456 14. Némelyek nem átallják azt mondani, hogy Kephalléna azonos Dulikhionnal, mások szerint Taphosszal³² és taphosiaknak mondják a kephallénieket, azokat viszont téleboáknak. Amphitryón állítólag hadat vezetett ide az Athénből száműzött s általa szívesen fogadott Kephalosszal, Déioneus fiával, s a szigetet annak meghódítása után átadta Kephalosnak, s ettől kapta nevét a sziget, a városok pedig fiaiától. Ez azonban nem homérosi hagyomány; a kephalléneket ugyanis Odysseus és Laertés fennhatósága alatt állottak, Taphos pedig Mentés alatt:

Harcias Ankhilaost vallom dicsekedve apámnak,
És a nevem Mentés, evezős Taphoson vagyok én úr.

(Od. I. 181.) D.

Taphos neve most Taphias. Hellanikos sem követi Homérost, amikor Dulikhionnak mondja Kephalléniát. Ez ugyanis a többi Ekhinadesszel³³ együtt Megés hatalma alatt állott, éppúgy lakosai, az Éliből jött epeiosok is. Ezért mondja a kyllénéi Ótosról:

Társsa Phyleidésnek s vezetője epeiosi népnek.

(Il. XV. 519.)

Ámde Odysseus hősi kephalléneket vezetője.

(Il. II. 631.)

Homéros szerint tehát Dulikhion nem Kephalléna s Dulikhion nem is tartozott Kephalléniához, mint Andrón mondja. Az ugyanis az epeiosok

birtokában volt, az egész Kephalléna pedig az Odysseus uralma alatt álló kephalléneket birtokában, míg azok Megés uralma alatt állottak. Paleist nem mondja Homéros Dulikhionnak, mint Pherekydés írja. Teljes ellentétben áll Homérosszal az, amikor Kephalléniát azonosnak mondja Dulikhionnal, minthogy a kérők „Dulikhionból 52-en”, Saméból pedig „24-en voltak”. Nem mondaná ugyanis azt, hogy az egész szigetről annyi, a négy város egyikéből pedig csak alig kettővel kevesebb a felénél. De ha ezt megengedhetnők is, akkor azt lehetne kérdezni, hogy mi volt tehát Samé, amikor így beszél:

Dulikhion s Samé szigetén s a zakynthosi erdős
Földön.

(Od. I. 246; IX. 24; XVI. 122.)

15. Kephalléna szemben fekszik Akarnaniával, a Leukatas-hegyfoktól kb. 50 stadionnyira (némelyek szerint 40), a Khelónatastól pedig kb. 80 stadionnyira. A kerülete kb. 300 stadion, hosszan nyúlik el délkelet felé, vidéke hegyes. Legmagasabb rajta az a hegy,³⁴ amelyen Zeus Ainésios temploma áll. Ahol legjobban összeszűkül a sziget, olyan alacsony földszorost alkot, hogy a hullámok gyakran átcsapnak az egyik tengerről a másikba. A szoros közelében az öbölben fekszik Kranioi és Paleis.

16. Ithaké és Kephalléna között van a kis Asteria³⁵ szigete (a költő Asterisnek mondja), amelyről a sképsisi azt állítja, hogy nem maradt meg olyannak, mint amilyennek a költő mondja:

...mert a hajókat rejtő jó kikötői
Vannak, azonban kettős ám a bejárásuk.

(Od. IV. 846.)

C 457

Apollodóros szerint azonban most is olyan, s meg is nevezi rajta a városkát, Alalkomenait, mint amely éppen a földszoroson fekszik.

17. Megemlíti a költő a thrákiai Samost is, amelyet most Samothrakénak nevezünk. Valószínűleg ismerte az iónit is; mert úgy látszik, hogy az ión településről is volt tudomása. Amikor ugyanis Samothrakéről beszél, más-különbben nem iparkodott volna kiküszöbölni az egynevség miatt támadt félreértést részint a jelzővel:

Fent a legmagasabb csúcán a fák borította
Thrák Samosnak

(Il. XIII. 12.)

részint a szomszédos szigetek hozzákapcsolásával:

Szirtpartú Lémnos, Samos s Imbros fele...

(II. XXIV. 753.)

végül

A sziklás Imbros s Samos közt...

(II. XXIV. 78.)

Ismerte tehát, csak nem nevezte meg. Nem is ugyanazon néven nevezték azelőtt, hanem Melamphyllós, azután Anthemis, majd meg Parthenia volt a neve a Parthenios folyótól, amelynek a neve Imbrasos lett. Minthogy tehát a trójai háború idejében Samosnak nevezték Kephalléniát és Samothrakét is [Hekabét ugyanis nem azzal a kijelentéssel vezette volna be, hogy [Akhilleus] a fiait

[...] akiket elvett

Tőle, eladta Samosba, meg Imbrosnak szigetére

(II. XXIV. 752.)

az ióniai azonban még nem volt betelepítve, világos tehát, hogy valamelyik előbbtől kapta ugyanazt a nevet. Ebből az is világos, hogy ellentétben van a régi történelemmel az, amit egyesek állítanak, hogy az ióniai telepítés és Tembrión megjelenése után jöttek gyarmatosok Samosból és Samothrakét ők nevezték el Samosnak, amint ezt a samosiak a maguk dicsősége érdekében híresztelték. Nagyobb hitelt érdemelnek azok, akik szerint a sziget onnan kapta ezt a nevét, hogy a magaslatokat *σῆμοι*-nak nevezték, mert onnan

... jól ellátszott az egész magas Ída,

És Priamosnak városa és az akháj hadigályák.

(II. XIII. 13.)

Némelyek szerint Samos a saiosoktól kapta a nevét, az azelőtt ott lakó thrákoktól, akiknek a közeli szárazföld is birtokukban volt, akár azonosak voltak a sapaíosokkal vagy a sintosokkal, akiket a költő sintisieknek nevez, akár mások. A saiosokról Arkhilokhos így emlékezik meg:

Pajzsom egy saiosi vette magára, melyet nem akarva
Hagytam a cserjénél, haj, de remek paizs az.

(Frag. 6. 51. Bergk.)

18. Az Odysseus fennhatósága alatt álló szigetek közül hátra van még Zakynthos,³⁶ mely egy kissé jobban Peloponnésos nyugati oldala felé hajlik, mint Kephalléniá, de ahhoz mégis közelebb van. Zakynthos kerülete 160 stadionnyi, Kephalléniától mintegy 60 stadionnyi távolságra van, erdős, de termékeny; városa is jelentékeny, ugyanolyan nevű. Innen a libyai Hesperidesig³⁷ a távolság 3600 stadion.

19. Mind ettől, mind Kephalléniától keletre fekszenek az Ekkinades szigetek; közöttük van Dulikhion is (most Dolikha a neve), meg az Oxeiai³⁸ nevű szigetek is, amelyeket a költő Thoainak nevez. Dolikha szigete Oineiadés és az Akhelóos torkolata után fekszik 100 stadionnyira Araxostól, az élisi hegyfoktól, a többi Ekkinades pedig (több is van, de mind terméketlen és zord), az Akhelóos torkolata előtt, a legtávolabbi 15, a legközelebbi 5 stadionnyira. Azelőtt a mély tenger vette körül őket, de a lehordott sok iszap egy részüket már egyesítette a szárazfölddel, a többit pedig majd egyesíteni fogja. Ez tette hajdanában viszály tárgyává a Parakhelóitis nevű területet, amelyet a folyó el szokott árasztani, mert az akarnánok és aitólosok számára megállapított határokat mindig megsemmisítette. Minthogy döntőbíráik nem voltak, a fegyverekre bízták a döntést, s így a hatalmasabbak győztek. Ez okból keletkezett az a rege, hogy Héraklés a harcban legyőzte Akhelóost s győzelmének jutalmául magával vitte Déianeirát, Oineus leányát, aki Sophoklés tragédiájában a következőket mondja:

Nőül kért engem Akhelóos, a folyó,
Háromszor kért meg s mindig más alakban
Atyámtól; jött először mint erős bika,
Majd mint ravasz kígyó, gyűrűzve hátát,
Háromszor embertesttel s rajt ökörfejjel.

(Trachiniae 7-11.)

Némelyek még hozzáfűzik azt a mondát is, hogy ez az Amaltheia szarva, amelyet Héraklés Akhelóos fejről tört le s nászajándéku adott Oineusnak. Azok azonban, akik mindebből szeretnék a valóságot kihámozni, azt mondják, hogy az Akhelóos bikához hasonlított, éppen úgy, mint a többi folyó is, egyrészt erős hangja, másrészt medrének kanyarulatai miatt, amelyeket szarvaknak neveznek, de kígyóhoz is hasonlított hosszúsága és tekervényes folyása miatt, ökörfejűnek pedig ugyanazon okból mondhatták, mint

amiért bika alakúnak. Héraklés, aki egyébként is jótékony természetű volt, Oineusnak pedig veje, töltekkel és levezető csatornákkal szabályozta a rendetlenül folyó Akhelóost és a Parakhelóitis nagy részét használhatóvá tette, hogy ezzel is kedveskedjék Oineusnak, és ez az ún. Amaltheia szarva.

C 459 Az Ekhinades és Oxeiai szigeteken a tróiai háború idejében Megés uralkodott.

Ezt a lovag Phyleus nemzette, a Zeus kedveltje,
Ő, aki Dúlikhionba vonult, apjára haragvón.

(II. II. 628–9.) D.

Az atyja pedig Élisnek és az epeiosoknak az ura, Augeas volt, úgyhogy a Phyleusszal Dulikhionba kivándorolt epeiosok vették birtokukba ezeket a szigeteket.

20. A taphosiak, illetve azelőtt téleboák szigetei, amelyek közé a most Taphiasnak nevezett Taphos is tartozott, ezektől el voltak különítve, de nem nagy távolsággal (hiszen közel voltak), hanem azáltal, hogy más uralkodók alatt állottak, azaz a taphosi és téleboa uralkodók alatt. Ezek ellen indított hadat azelőtt Amphitryón az Athénből száműzött Kephalosszal, Déioneus fiával s annak adta át fölöttük az uralmat. A költő szerint Mentés fennhatósága alatt állottak s ő kalózoknak mondja azokat, valamint a téleboákat is mind. Ennyi elég az Akarnania előtti szigetekről.

21. Leukas és az Ambrakiai-öböl között van egy Myrtuntion nevű mocsár.³⁹ Leukas után mindjárt az akarnaniai Palairos és Alyzia városai jönnek, amelyek közül Alyzia 15 stadionnyira fekszik a tengertől; itt van egy Héraklésnak szentelt kikötő és szentély. Innen vitte át Rómába valamelyik hadvezér a „Héraklés munkái”-t, Lysippos művét, minthogy ott a környék pusztulása miatt nem volt megfelelő helye. Azután Krithóté⁴⁰ hegyfoka következik s az Ekhinades szigetek és Astakos városa, azonos nevű az Astakénos-öbölnél Nikomédeia mellett fekvő Astakosszal (Krithóté is azonos nevű a thrák félsziget egyik városkájával). Közben mindenütt jó kikötők vannak. Azután jön Oiniadai és az Akhelóos, majd Oiniadai tava,⁴¹ amelynek Melité a neve, hosszúsága 30, szélessége 20 stadionnyi. Azután egy másik, Kynia nevű tó, mely kétszer olyan hosszú és széles, a harmadik egy Uriá nevű, de az sokkal kisebb ezeknél. A Kyniának lefolyása is van a tengerbe, míg a többiek mintegy fél stadionnal följebb fekszenek. Azután az Euénos folyó következik; Aktiontól idáig a távolság 670 stadion. Az Euénos után a Khalkis-hegység következik, amelyet Artemidóros Khalkiának mondott. Azután jön Pleurón, meg Halikyrna⁴² helysége, fölötté pedig a belföldön 30 stadionnyira Kalydón; Kalydón mel-

lett van az Apollón Laphrios temploma. Azután a Taphiassos-hegy követ- C 460
kezik, majd Makynia városa, tovább Molykreia⁴³ s ennek közelében Antirrhion, Aitólia és Lokris határa; az Euénostól idáig a távolság kb. 120 stadion. Artemidóros (nem) így beszél a hegyről, akár Khalkis, akár Khalkia a neve, amennyiben azt az Akhelóos és a Pleurón közé helyezi, míg Apollodóros, mint az előbb mondottam, Molykreia fölé helyezi Khalkist is, meg Taphiassost is, és azt állítja, hogy Kalydón Pleurón és Khalkis között fekszik, ha ugyan nem teljesen más a Pleurón melletti Khalkis-hegy, meg a Molykreia melletti Khalkis hegy. Kalydón mellett van egy nagy és haldús tó is, mely most a patraii rómaiak tulajdona.

22. Akarnania belföldjén Apollodóros szerint bizonyos ersyikhaiosokat emlegetnek, kikről Alkman is megemlékezik:

Sem ersyikhaios, sem nem pásztor,
Sardés hegyvidékéről való volt.

(Frag. 24. Bergk)

Aitóliában volt Ólenos, melyről Homéros az aitóliai katalogosban emlékezik meg (II. II. 639.), de ennek már csak nyomai láthatók Pleurón közelében az Arakynthos alatt. Közelében volt Lysimakheia⁴⁴ is, de már megsemmisült, a mostani Lysimakheia, azelőtt Hydra nevű tó mellett, Pleurón és Arsinóé városa között. Ez utóbbinak a neve azelőtt Kónópa volt, Arsinóének, II. Ptolemaios nővérének s egyben feleségének az alapítása; nagyon megfelelő helye volt az Akhelóoson való átjárónál. Pylénének is majdnem az lett a sorsa, mint Ólenosnak. Amikor [a költő] Kalydónt magasnak és sziklásnak mondja,⁴⁵ ezt a környékére kell értenünk, említettük ugyanis már, hogy amikor e vidéket kétfelé osztották, a hegyes és még hozzászerzett részt Kalydónnak adták, a síkságot pedig Pleurónnak.

23. Akarnania és Aitólia most a folytonos háborúk következtében a teljes kimerülés és hanyatlás állapotában van, mint ahogyan sok más nép is. Az aitólosok az akarnánokkal együtt nagyon hosszú ideig kitartottak az önállóságukért folytatott harcban a makedonokkal és egyéb hellén államokkal szemben, legutóbb pedig a rómaiakkal szemben. Minthogy Homéros is, meg a többi költő és történetíró is gyakran emlékezik meg róluk, részint világosan és egyetértőleg, részint kevésbé világosan (amint az látható is a róluk elmondottakban), föl kell említeni még valamit a régi történetből, ami részint alapul szolgálhat, részint bizonytalanságban van.

24. Akarnania tárgyalásának mindjárt az elején mondottuk, hogy az C 461
Laertés és a kephallének fennhatósága alatt állott, de hogy előbb kik voltak az urai, arról sokan beszéltek. Minthogy azok világosan, de nem egy-

értelműen nyilatkoztak, a mi feladatunk, hogy velük kapcsolatban döntő módon foglaljunk állást. Azt állítják ugyanis, hogy az ún. taphosiak és teleboák voltak azelőtt Akarnania lakói, és hogy az ő vezérük Kephalos, akit Amphitryón tett a Taphos körüli szigetek urává, ezen a területen is uralkodott. Ezért tulajdonítja a rege a Leukatasról való leugrást először ennek, amint már előzőleg mondtuk. A költő azonban nem mondja azt, hogy a taphosiak uralkodtak az akarnánok fölött, mielőtt még a kephallének és Laertés odaérkeztek, csak annyit mond, hogy barátai voltak az ithakaiaknak, úgyhogy vagy egyáltalában nem voltak urai ennek a területnek Laertés idejében, vagy maguktól félreállottak, vagy mint telepések laktak ott. Valószínűleg Lakedaimónból is mentek telepések Akarnaniába, mégpedig Ikariosnak, Pénelopé atyjának a társai, mert ezt is meg Pénelopé testvéreit is élők gyanánt mutatja be a költő az Odysseiában:

... s attól borzad mind, hogy térjen az apja lakába,
Ikarioshoz, hogy majd szabja ki az hozományát

(Od. II. 52.) D.

A testvéreire vonatkozólag pedig:

Mert testvérei már, meg az apja is, arra akarják
Venni, hogy Eurymakhoshoz menjen...

(Od. XV. 16.) D.

Nem valószínű ugyanis, hogy Lakedaimónban laktak (hiszen akkor az odaérkező Télemakhosnak nem Menelaosnál kellett volna megszállnia), de más lakóhelyükről sem találunk említést. Azt mondják, hogy Tyndareón és testvére Ikarios, miután Hippokoón kiűzte őket hazájukból, a pleuróniak uralkodójához, Thestioshoz jöttek és vele együtt közösen hódították meg az Akhelóoson túl levő terület nagy részét. Tyndareón ezután feleségül vette Lédát, Thestios leányát, s visszatért hazájába, Ikarios azonban ott maradt, mint Akarnania egy részének az ura, és Polykastéval, Lygaios leányával Pénelopét és testvéreit nemzette. Már rámutattunk arra, hogy a hajók katalogosában az akarnánok is szerepelnek, és hogy részt vettek az Ilion elleni hadjáratban, s ezek között föl vannak említve mind a partvidéki lakosok, mind azok

És kik a szárazföldön laktak, szemben ezekkel.

(II. II. 635.) D.

De akkor még a szárazföldet nem nevezték Akarnaniának, sem a partot Leukasnak.

25. Ephoros azt állítja, hogy nem vettek részt a háborúban; Alkmeón ^{C 462} ugyanis, Amphiaraos fia, Diomédésszel és a többi epigonnal együtt kivonult seregével és a thébái háború szerencsés bevégezése után meg egyezett Diomédésszel, hogy együttesen bosszút állnak Oineus ellenségein; azoknak átadta Aitóliát, ő maga meg átment Akarnaniába, s meg is hódította. Eközben Agamemnón megtámadta, s könnyen le is győzte az argosiakat, minthogy legnagyobb részük Diomédésszel volt együtt. Mikor nem sokkal ezután megindult az Ilion elleni hadjárat és [Agamemnón] attól félt, hogy míg ő távol lesz a háborúban, Diomédés társaival visszajön hazájába (híre jött ugyanis, hogy Diomédés nagy haderőt gyűjtött maga köré), és újra kezébe veszi az őt teljes joggal megillető uralmat (mert az egyik Adrastosnak, a másik pedig Alkmeón atyjának az örököse volt); ez tehát megfontolva felhívta őket egyrészt Argos átvételére, másrészt a háborúban való részvételre. Diomédés bele is egyezett, hogy részt vesz a hadjáratban, Alkmeónnak azonban nem volt kedve ahhoz, hogy erre ráadja magát, ezért egyedül az akarnánok nem vettek részt a hellénekkal együtt ebben a háborúban. Valószínűleg erre a mondásra hivatkozva sikerült az akarnánoknak a rómaiakat félrevezetniük, s önállóságukat azoknál kieszközölni, amennyiben azt állították, hogy ők nem vettek részt az azok ősei ellen indított háborúban, mert sem az aitóliai katalogosban nem szerepelnek, sem külön, és hogy az ő nevük egyáltalában nem szerepel az eposzokban.

26. Ephoros tehát, aki szerint Akarnania már a trójai háború előtt Alkmeón uralma alatt állott, és aki az amphilokhosi Argost is úgy mutatja be, mint ennek az alapítását, azt mondja, hogy Akarnania ennek a fiától, Akarnantól kapta a nevét, Amphilokhoi pedig a testvérétől, Amphilokhostól; így téved el a homérosi előadással ellentétes mondákban. Thukydides ellenben és a többiek azt állítják, hogy Amphilokhos, miután visszatért a trójai háborúból és nem nyerte meg az argosiak tetszését, ezen a földön telepedett meg, némelyek szerint, hogy mint testvérenek az örököse vegye át az uralmat, mások szerint másképpen. Ezeket lehet elmondani, külön az akarnánokról, ami pedig egybe van szövődve az aitóliai viszonyokkal, azt azokkal együtt fogjuk elmondani, amennyiben mindjárt rátérünk az aitóliai dolgokra, már amit még érdemesnek tartunk az elmondottakhoz hozzákapcsolni.

III.

C 463 1. A kuréteket egyesek az akarnánokhoz, mások az aitolosokhoz számítják, s részint Krétából, részint Euboiából származtatják őket, minthogy azonban Homéros is megemlékezik róluk, először is az ő adatait kell vizsgálat tárgyává tennünk. Úgy gondoljuk, hogy ő inkább aitolosoknak mondja őket, mint akarnánoknak, amennyiben Porthaón ivadékai voltak:

Pleurónban lakták házuk s meredek Kalydónban,
Agrios is, Melas is, meg harmadikuk lovas Oineus.

(II. XIV. 116.) D.

Ez mind a kettő aitoliai város és az aitoliai katalogosban szerepelnek, úgyhogy mivel a kurétek is Pleurón lakosai gyanánt jelennek meg nála, aitolosoknak tekinthetők. Az ellenkező felfogásúakat félrevezeti a kifejezés módja a következőkben:

Harcban-erős aitolok s kurésok verekedtek
Városaért Kalydónnak. . .

(II. IX. 529.) D.

Mert hát nem volna helyes az ilyen kifejezés: „Harcoltak egymással a boiótiak és a thébainak”, vagy „az argosiak és a peloponnésosok”. De azt már a megelőzőkben kimutattuk, hogy az ilyen kifejezés módja Homérosnál is, meg a többi költőnél is gyakori. Ezt tehát könnyű kivédeni. De azok magyarázzák meg azt, hogy a pleuróniakat miért az aitolosok közt sorolta föl [a költő], ha azok nem törzsrokonok és nem aitolosok.

2. Ephoros annak a megállapítása után, hogy az aitolosok törzse soha nem volt másoknak alávetve, hanem legyőzetlenül állt az egész történeti időn át, részint földjének kedvezőtlen viszonyai miatt, részint a harcokban való gyakorlottságuk miatt, előadja, hogy ez az egész vidék kezdettől fogva a kurétek birtokában volt, amikor azonban Élisből átjött Aitolos, Endymión fia, s ezeket a harcban leverte, a kurétek átvonultak a mostani Akarnaniába, az epeiosokkal együtt áttelepült aitolosok pedig megalapították Aitolia legrégebbi városait, Élist pedig 10 emberöltővel később telepítette be Oxylos, Haimón fia, aki Aitoliaiból költözött oda. Mindennek bizonyosságául fölemlíti az epigrammákat; az egyik az aitoliai Thermában, ahol ősi szokás szerint a főtisztviselők választását szokták megtartani, Aitolos szobrának a talapzatára volt rávésve:

Itt települt meg az Aitolos, Endymión fia egykor,
Alpheios mentén nőtt fel az ifjú vitéz
Híres Olympia mellett; néki e szobrot emelte
Az aitolos nép hősi erényeiért.

A másik, Élis főterén Oxylos szobrára:

C 464

Ősi szülőföldjét elhagyta az Aitolos egykor,
S kurétek földjét kardja meg is szerezté;
Ezt a régi híres várost Oxylos telepíté,
Haimón gyermeke, ő volt tizedik fiutód.

3. Az élisiek és az aitolosok kölcsönös rokonságát világosan bebizonyította ezekkel az epigrammákkal, mert mindkettő megegyezik nemcsak a rokonság tekintetében, hanem abban is, hogy egymásnak az alapítói, és ezzel nagyon ügyesen cáfolja azokat, akik tévesen azt állítják, hogy az élisiek ugyan az aitolosok gyarmatosai, az aitolosok azonban az élisieknek nem gyarmatosai. Világos, hogy ugyanazt az ellentmondást mutatja itt is írásban és állításában, mint amelyre már a delphoi jósdával kapcsolatosan rámutattunk. Miután ugyanis azt állította, hogy a történelmi idők óta Aitolia mindig legyőzetlen volt, majd hogy ennek a földnek a birtokosai kezdettől fogva a kurétek voltak, az elmondottak alapján azt is hozzá kellett volna fűznie, hogy a kurétek egészen az ő idejéig megmaradtak Aitolia birtokában. Mert csak így lehetett arról jogosan elmondani, hogy legyőzetlen, és hogy sohasem volt másoknak alávetve; ő azonban erről az állításáról megfeledezve nem ezt fűzi hozzá, hanem éppen az ellenkezőjét, hogy ti. a kurétek, miután Aitolos átjött Élisből és a háborúban azokat legyőzte, elvonultak Akarnaniába. Lehet-e más a legyőzetésnek a jellemzője, mint a háborúnak az elvesztése és a földnek az elhagyása? Ezt bizonyítja az élisi epigramma is. E szerint ugyanis: „Kurétek földjét [Aitolos] kardja meg is szerezté”.

4. Azt mondhatná azonban valaki, hogy ő csak attól az időtől fogva mondja Aitolia legyőzetlennek, amikor Aitolos megérkezése után már ezt a nevet viselte. Ámde ennek az elgondolásnak az alapját ő maga semmisíti meg, amikor a következőkben azt mondja, hogy az Aitoliaiban maradt népnek a legnagyobb része az epeiosok népe volt, később azonban összekeveredtek azokkal az aitolosokkal, akik Thessaliából vándoroltak ki a boiótiakkal együtt, s azután ezekkel együtt birtokolták azt a földet. Vajon feltehető-e az, hogy a jövevények az idegen földet háború nélkül közösen lakhatják a régi tulajdonosokkal, akiknek erre a közösségre semmi szükségük sem volt? Ez aligha hihető, de az igen, hogy a fegyverrel le-

győzöttekkel egyenlő feltételek alapján megegyeztek. Mi más a legyőzetés, mint a fegyverekkel való leverés? Apollodóros is fölemlítette, hogy, mint mondják, a hyantok kivándoroltak Boiótiából és Aitóliában telepedtek meg. Ő azonban, mint aki dolgát nagyon jól végezte, ezzel be is fejezi; ezeket és az ilyenfélét alapos vizsgálat tárgyává szoktuk tenni, ha a dolog vagy teljesen bizonytalan, vagy pedig téves elgondoláson alapszik.

C 465 5. Ephoros azonban ennek ellenére is különb a többinél. Maga Polybios is, aki őt olyan nagy buzgalommal dicséri és azt mondja, hogy Eudoxos ugyan jól adja elő a hellén történetet, a legjobban azonban Ephoros beszél a városalapításokról, a rokonságokról, a vándorlásokról, a törzsvezérekről, hozzáteszi: „Mi a jelenlegi viszonyokat fogjuk tárgyalni s beszélni fogunk a helység fekvéséről és a távolságokról; ez a feladata ugyanis a helyrajznak.” Óh, te Polybios, aki a távolságokra vonatkozólag a néphit által elfogadott véleményekre támaszkodik nemcsak a Hellason kívül fekvő területeknél, hanem még a hellén földön is, bizony számadással tartozol még részint Poseidóniosszal, részint Artemidórosszal és még másokkal szemben is. Tehát nekünk is meg kell bocsátani, vagy legalábbis nem szabad ránk megharagudni, ha annak ellenére, hogy az ilyen szerzőktől sok történeti adatot kölcsönzünk, valamiben mégis tévedünk, hanem elismeréssel kell lenni irántunk, ha a nagyobb részét jobban adjuk elő annak, amit mások mondtak, vagy a tudatlanság miatt mellőzött dolgokat hozzáfűzzük.

6. A kurétekről is említenek még olyan dolgokat, amelyek az aitólosok és akarnánok történetével részint közelebbi, részint távolabbi összefüggésben vannak. Ilyen közelebbi vonatkozásúak, amelyekről már előbb beszéltünk, hogy azon a földön, amelynek most Aitólia a neve, kurétek laktak, de az Aitólosszal együtt jövő aitólosok ezeket Akarnániába útték; továbbá, hogy a kurétektől lakott és Kurétisnek nevezett Pleuróniát az aitólosok megtámadták és elfoglalták, lakosait pedig kiűzték. Az euboiai Arkhema-khos azt mondja, hogy a kurétek Khalkisban laktak és a lélantos síkság miatt állandóan harcban állottak, minthogy pedig az ellenség elülről a hajukba markolt és lehúzta őket, hátul hagyták meg a hajukat, elől pedig lenyírták; ezért a *kura* (=nyírás) szótól nevezték őket kuréteknak. Azután Aitóliába vándoroltak ki, s miután Pleurón környékét birtokukba vették, az Akhelóson túl lakó népeket, mivel azok nem nyírták a fejüket, akarnánoknak nevezték. Némelyek szerint azonban mindkét törzs egy hőstől kapta a nevét, mások szerint meg a kurétek a Pleurón fölött emelkedő Kurios hegytől kapták a nevüket, s éppen olyan aitólos törzs, mint az ophionok, agraiosok, eurytanok s a többi más. Minthogy, amint már említettük, Aitólia két részre oszlott, a monda szerint Kalydón vidéke Oineus

birtokában volt, a pleuróni vidék egy részének pedig a Porthaonidák, azaz Agrios és családja, voltak az urai, már amennyiben

Pleurónban laktak házuk s meredek Kalydónban.

(II. XIV. 116.) D.

C 466

Pleuróniát később Thestios kerítette hatalmába, Oineus sógora, Althaiának az atyja, a kurétek vezére; amikor azonban háború tört ki a Thestiadák, meg Oineus és Meleagros között, mint a költő mondja:

Egy vaddisznónak feje s bőre miatt

(II. IX. 548.)

a vadkan mythosa szerint, valószínűbb azonban, hogy egy darab földért, hát így mondják:

harcoltak hős aitólosok s a kurétek.

(II. IX. 529.)

Ezek a közelebbi vonatkozások.

7. Ettől a tárgytól távolabb esik, de a történetírók a névazonosság miatt egybefoglalják, hogy ti. vannak kuréti mondák és kurétekről szóló mondák, éppen úgy, mint Aitólia és Akarnania lakosairól, de ezek különböznek azoktól, s jobban hasonlítanak a satyrosokról, Seilénosokról, Bakkhosokról és Tityrosokról szóló mondához. A krétai és a phrygiai történet előadói ugyanis a kuréteket ilyenféle isteni személyeknek vagy az istenek szolgálóinak mondják, s ezek a történetek részint misztikus, részint egyéb vallásos szokásokkal vannak át- meg átszőve, így pl. Krétában a Zeus nevelését illetően, Phrygiában és a trójai Ida-hegy vidékén pedig az istenek anyjának a tiszteletében. Ezekben a mondákban csak annyi az eltérés, hogy némelyek a kurétekkel⁴⁶ azonosaknak mondják a korybantokat, a kabeirosokat, az idai daktylosokat és a telkhinokat, mások azonban csak egymás rokonainak tartják őket, s csak nagyon kis különbséget vesznek föl közöttük, azaz általában azt mondhatjuk, hogy valamennyit istentől ihletett és bakkhikus személynek tartják, akik réztányérok, dobok és fegyverek zajára és zörgésére fegyvertáncsal, továbbá fuvolaszóval és kiabálással ijesztgetnek az istentiszteletek alkalmával isteni szolgák alakjában, úgyhogy ezeket az áldozati szokásokat bizonyos mértékben közös eredetűeknek tartják a samothrakéi, lémnosi és több más helyen tapasztalt szokásokkal, mert az istenszolgákat ugyanazoknak mondják. A vizsgálódásnak minden ilyen

módja azonban már a hittudomány körébe tartozik, s nincs távol a bölcséleti szemlélődéstől.

8. Minthogy a kurétek névazonossága miatt a történetírók is egybe vonták össze az egymástól eltérő dolgokat, magam sem vonakodnék róluk a tárgytól eltérve bővebben beszélni, hozzáfűzve azonban a történelemnek megfelelő természetes alapot. Némelyek ugyan iparkodnak ezeket rokonságba hozni amazokkal, s ebben talán van is némi valószínűség. Azt mondják ugyanis, hogy az Aitólia vidékiek azért kapták ezt a nevet, mert női ruhát viselnek, mint a leányok. A helléneknél ugyanis megvan az ilyenféle utánzási hajlandóság, s ezért mondták az iaonokat uszályos ruhájúaknak C 467 (II. XIII. 685.) (a hajuk is tücsök alakú túvel volt feltűzve), Leónidas társairól pedig azt mondják, hogy a perzsák lenézték őket, mert a harcba indulás előtt megfésülködtek, a harc közben azonban megcsodálták őket. Egyáltalában a hajzatnak e gondozása a haj ápolásában és vágásában áll, ez a két dolog pedig a fiúknak és leányoknak a szokásuk, úgyhogy a kurétek nevének ebből való levezetése többféleképpen is könnyen elvégezhető. Valószínű azonban, hogy a fegyvertánc, amelyet azok vezettek be, akik a hajviselet és ruházat tekintetében így voltak feldíszítve, adta meg az ösztönzést, hogy, mivel ezeket kuréteknek nevezték, a náluk harciasabb és fegyveres életet élőket ugyanazon névvel szintén kuréteknek nevezték, mint pl. az Euboiában, Aitóliában és Akarnaniában lakókat. Homéros is így nevezte az ifjú katonákat:

Összakhaiok legjobbait, a kuréta fiúkat
Küldjük, hogy hozzák el a fűrge hajóról, amit csak
Tegnap Akhilleusnak megígértünk,

(II. XIX. 193.)

majd ismét:

És az ajándékot hozták az akhiai kurétek.

(II. XIX. 248.)

Legyen elég ennyi a kurétek névelemzéséről. A fegyvertánc harci szokás volt; ezt bizonyítja a pyrrhikhé és Pyrrhikhos, aki állítólag az ifjak ilyenféle harci gyakorlatainak a feltalálója volt.

9. Vegyük most vizsgálat alá, hogy mindezek a nevek hogyan jönnek össze egybe és hogy a róluk szóló történetben miféle isteni tanítás van. Közös szokás az mind a helléneknél, mind a barbároknál, hogy a szent cselekményeket ünnepi nyugalommal végzik, egyeseket isteni ihletéssel, másokat

anélkül, egyeseket zenekísérettel, másokat zene nélkül, némelyeket titokzatosan, másokat nyilvánosan; és ezt a természet követeli így. A nyugalom ugyanis elvonja a szellemet az emberi dolgokról s a tiszta szellemet az istenség felé fordítja. Az ihletettség valószínűleg bizonyos isteni rálehelésen alapszik és közel áll a jósláshoz. A szent cselekmények titokzatosságba burkolása emeli az istenség tiszteletét, amennyiben utánozza annak a természetét, mely kikerüli a mi észrevételünket. A zene, amely a táncban, ritmusban és énekben nyilvánul meg, részint az élvezet, részint a művészet szépsége által összeköttetésbe hoz bennünket az istenséggel, mégpedig a következő okból. Jól mondják ugyanis, hogy az emberek akkor utánozzák a legjobban az isteneket, amikor jót cselekszenek; de még helyesebben mondhatnók, hogy amikor boldogok; ezt pedig az örvendezés, az ünneplés a bölcselkedés és a zenével való foglalkozás hozza meg. Mert ha megesik is olykor a rosszabb felé való eltolódás, amikor a zenészek tisztán csak gyönyörködtetésre gyakorolják művészetüket, mint a lakomákon, a színpadi táncoknál, a színi előadásokon és más ilyenféle alkalmakon, mégsem szabad elítélni a dolgot, hanem az embernevelésnek azt a sajátságát kell figyelembe C 468 venni, mely éppen ebből indul ki.

10. Ezért nevezte Plátón, s még előbb a pythagoreusok, a bölcselkedést zenének; azt mondták, hogy a világ is a harmónia által áll, mert ők a zenének minden fajtát az istenek munkájának tekintették. Ezért istennők a múzsák, s Apollón a múzsavezér, és az egész költészet az istenek magasztalása. Ugyanúgy az erkölképzést is a zenének tulajdonítják, minthogy a szellem megjavításának minden eszköze közel áll az istenekhez. A legtöbb hellén Dionysosnak, Apollónnak, Hekaténak, a múzsáknak, sőt Démétérnek tulajdonította az orgiák ünneplését, a bakkhosi rajongást, a kartáncot és a beavatások titokzatosságát, s Dionysost Iakkhosnak is nevezik, és a mysteriumok vezetőjének, Démétér védőszellemének. A szent fák körülhordozása, a kartáncok és a beavatások közös vonások ezeknek az isteneknek a tiszteleténél. A múzsák és Apollón a kartáncok vezetői, az utóbbi azonban még a jövőmondás istene is. Minden képzett ember a múzsáknak a szolgája, különösen pedig a zenészek; ezek még Apollónnak is szolgálói, úgyszintén a jövőmondók. Démétér szolgálói a beavatottak, a fáklyavivők és a hierophantok; Dionysos szolgálói az ún. Seilénosok, satyrosok, Tityrosok, a bakkhansnők, a lénák és a thyiák, a mimallonok, a naiadok és a nymphák.

11. Krétában ezeket is, meg Zeus ünnepeit is orgiákkal tartották meg, mégpedig olyanféle szolgálókkal, mint amilyenek a satyrosok Dionysos körül. Ezeket kuréteknek nevezték; fiatal emberek, akik táncal egybekötött fegyverjátékokat mutattak be, miközben előadták a Zeus születéséről szóló

regét, amelyben élénk állítják Kronost, aki gyermekeit mindjárt születésük után el szokta nyelni, míg Rhea iparkodik eltitkolni a szülési fájdalmakat, a megszületett gyermeket el akarja távolítani, s amennyire lehetséges, megmenteni. Ebben a törekvésében segítő társakul veszi a kuréteket, akik dobveréssel és más egyéb zajjal, meg fegyvertáncsal és lármával veszik körül az istennőt, Kronost meg akarják ijeszteni, s a gyermeket tőle titokban elvinni, hogy azután ugyanolyan gondossággal, ha fölnevelték, visszaadják. A kurétek tehát vagy azért, mert mint fiatal legények (κόροι) segédkeztek, vagy pedig, mivel a gyermek Zeust (κοῦρος) nevelték (mindkétféleképpen regélik), kapták ezt a megtisztelő elnevezést, mint bizonyos fajta satyrosok Zeus körül. A hellének tehát ilyenformán vélekednek az orgia-ünnepekről.

C 469 12. A berekyntek, egyik phrygiai néptörzs, és általában a phryxek, valamint az Ida környékén lakó trójaiak szintén Rheát tisztelik, az ünnepeit megtartják, s az istenek anyjának nevezik, továbbá Agdistisnak, phrygiai nagy istennőnek, bizonyos helységekről pedig Idaiának, Dindyménének, Sipylénének, Pessinuntisnak és Kybelének (Kybébének is). A hellének az ő szolgálát hasonlóképpen kuréteknak nevezik, de nem ugyanazon elgondolás alapján, hanem ezeket más, a satyrosokhoz hasonló szolgálattelvő lényeknek tartják. Ugyanezeket korybantoknak is nevezik.

13. Ezeknek az elgondolásoknak bizonyosságai a költők; így Pindaros abban a dithyrambosában, mely így kezdődik:

Előbb beáradt hosszadalmasan
A dithyrambok éneke.

Visszaemlékezve a Dionysos-hymnosokra, a régiekre is, meg a későbbiekre is, ezekből véve az átmenetet, mondja:

Hogy elkezdjük az ünneped, Nagyasszonyunk,
Fölhangzik cimbalmoknak hangja, zengnek a
Csengettyúk és ragyognak a fenyőfáklyák,

amennyiben összefüggésbe hozza egymással a helléneknél tapasztalt Dionysos-kultusz és a phrygiai istenek anyja tiszteletének a szokásait. Hasonlóképpen tesz Euripidés a Bakkhansnőkben, amikor a phrygiaival egyesíti a lydiait:

Fel hát ti nők, én híveim, hagyjátok
Tmólost, Lydia bástyáját, (kiket
Más földről hoztam, mint hű kísérőimet,
Ragadjátok meg a phryxeknél készült
Dobokat, Rheával együtt alkottuk meg azt.)

(Eur. Bakkh. 55.)

És tovább:

Mily boldog az, ki életét
Az isteneknek szenteli,
És örködik hűségesen
A nagy anyának, Kybélének
Titkokkal teljes szertartásin,
Magasra tartva a thyrsost,
S fejét borostyánnal koszorúzva
Szolgálja Dionysost. Fel hát,
Bakkhansnők, fel! Hozzátok el
Nagy isten lármás gyermekét
Dionysost a phryx hegyekről
Hellásnak tágas útjaira.

(Uo. 73.)

A továbbiakban pedig még a krétai regéket is összeszövi ezekkel:

Kurétek szent lakóhelye,
Istenszülő hajléki Krétának,
E barlangokban készítették
A bőrrel díszített dobot
A korybantok büszkén rázva
Sisakjuk hármasszögét.
A phrygiai fuvolák édes
Hangjába bakkhikus zamatot
Kevertek és Rheának tették
Kezébe a bakkhansnők hangszerét,
Rheától meg a vad szatírok
Kapták meg. Ezt használták minden
Nagy ünnepeken három évenként.
Szerette ezt Dionysos.

(Uo. 120.)

C 470

A „Palamédés”-ben a kar ezt mondja:

Ne vigadj Dionysosszal,
[Ki Ida hegyén gyönyörködik]
Szeretett anyjával a dobok
Hangjában.

(Frag. 586. Nauck)

14. Amint Seilénost, Marsyast és Olympost egybe vonják össze, s a fuvo-lák feltalálóinak mondják, éppen így hozzák össze a dionysosi és phrygiai szokásokat, s az Idát és az Olympost gyakran úgy összekeverik, mintha egy és ugyanazon hegy volna. Antadria vidékén az Idának négy csúcsa viseli az Olympos nevet, de van mysiai Olympos is, mely ugyan szomszédos, de nem azonos az Idával. Sophoklés „Polyxené” című darabjában, amikor Menelaos már szeretne Trójából elhajózni, Agamemnón azonban Athéna kiengesztelése végett még egy kissé maradni óhajt, Menelaosszal a követ-kezőt mondatja:

Te csak maradj hát itt az Ida környékén
És hajtsd Olympos nyájait az oltárhoz.

(Frag. 47. 9. Nauck)

15. A fuvolára, a csengők, cimbalmok és dobok lármájára, a kiáltásokra, ujjongásokra és a lábakkal való tombolásra sajátos neveket találtak ki, amelyekkel az istenszolgákat, a kartáncosokat és a szent cselekmények intézőit nevezték, mint a kabeirosok, korybantok, panok, satyrosok, tityrosok, az istent meg Bakkhosnak nevezték, Rheát pedig Kybélének és Kybélének, meg Dindyménének az illető helyek szerint. Phrygiai isten a Sabazios is, az istenek anyjának a gyermeke, bizonyos mértékben azonos Dionysosszal.

16. Hasonlók ezekhez a thrákoknál a Kotyttia és a Bendideia; az Orphika is náluk vette kezdetét. Kotysról és az ünnepeinél használt hangszerekről Aiskhylos emlékezik meg az „Édónoi”-ban. Miután ugyanis az „Édónoi”-ban így szól: „Szent Kotys” és „hegyi hangszerek kezelői”, mindjárt hozzá-kapcsolja Dionysos szolgáit:

Egyik kezében fuvolával,
Az esztergályos remekével,
Bájost dalt játszik, mely mámorba ringat;
A másik meg ércfalakat zenget.

Majd újból:

Felzeng az ének; s rémitőn,
Miként bikák bőgése, vág bele
Rejtekhelyéről a félelmetes
Hang, míg a dob ijesztőn zúg,
Úgy hallik, mint egy földalatti mennydörgés.

C 471

Ez a phrygiai szokásokhoz hasonlít; nagyon is valószínű, hogy amint a phryxek maguk is thrák gyarmatosok, éppúgy a szertartásaik is onnan jöttek át. És amennyiben Dionysost és az édóni Lykurgost egynek veszik, szertartásaiknak hasonlósága is nyilvánvaló.

17. Mind az éneket, mind a ritmust és a hangszereket illetőleg az egész zenét thráknak és ázsiaiának nevezték. Világossá teszik ezt azok a helyek, amelyekben a múzsákat tisztelik. Pieria, Olympos, Pimpla és Leibéthron, amelyek most Makedoniához tartoznak, hajdan Thrákia helységei és hegyei voltak. A Helikónt is a múzsáknak szentelték a Boiótiában letelepedett thrákok, akik a leibéthroni nymphák barlangját is azoknak szentelték. Azokat, akik a régi zenével foglalkoztak, thrákoknak mondták, így Orpheust, Musaiost és Thamyrist; Eumolpos is ettől kapta a nevét, és azok, akik egész Ázsiát Indiáig Dionysosnak szentelték, a zene jelentékeny részét is onnan hozzák át. Némelyik azt mondja: „az ázsiai citerát pengetve”, más pedig berekyntosi és phrygiai fuvolákat említ. Néhány hangszernak is megmaradt a barbár neve: *nablas*, *sambyké*, *barbitos*, *magadis* és még több más.

18. Az athéniak, mint egyéb dolgokban, úgy az istenek tekintetében is folytonosan átveszik az idegen szokásokat. Sokat átvettek ugyanis az idegen szertartásokból, amiért a vígjátékírók ki is gúnyolták őket; különösen a thrák és a phrygiai szertartásokat. A Bendideiákat ugyanis Platón említi (*De Republ.* I. 327; II. 354.), a phrygiaiakat pedig Démosthenés (*Pro corona* 313), amennyiben megrója Aiskhinés anyját, sőt magát is, hogy a titkos ünnepeken együtt van az anyjával, részt vesz az ünnepi felvonulásban s gyakran kiabálja: „*Euoí saboi*” és „*Hyés attés (attés) hyés*”. Ezek ugyanis Sabaziosnak és az istenek anyjának ünnepein szokásosak.

19. Ezek tapasztalhatók a daimónoknál és neveik sokféleségénél; ezenkívül azonban még az is, hogy ezeket nemcsak az istenek szolgáinak, hanem isteneknek is nevezték. Hésiodos ugyanis azt mondja, hogy Hekaterosnak és Phoróneus leányának öt leánya volt:

És tőlük származtak az isteni szép hegyi nymphák,
És a haszontalan és munkát kerülő satyrosfaj,
S isteni kurétek, játék meg tánc művelői.

(Frag. 198. Rzach)

Phorónis írója a kuréteket fuvolásoknak és phrygiaiaknak mondja, mások pedig a föld fiainak és ércpajzsosoknak. Némelyek nem a kuréteket, hanem a korybantokat mondják phrygiaiaknak, amazokat pedig krétaiaknak, akik állítólag először Euboiában öltöttek magukra ércfegyvereket, s ezért khalkisiaknak is nevezték őket. Mások szerint a korybantok Baktrianából vagy mint egyesek mondják, Kolchisból jöttek, s a titánok adták őket Rheának fegyveres szolgálakul. A krétai mondákban viszont a kuréteket Zeus nevelőinek és öreinek mondják, kiket Rhea Phrygiából hozott Krétába. Egyesek szerint kilenc telkhin volt Rhodosban, akik Rheával együtt mentek Krétába, s ott Zeus nevelői voltak, s ezeket nevezték kuréteknak. A rhodosiak szerint ezeknek a barátja Kyrbas, Hierapytna alapítója, szolgálattott okot a prasosiaknak arra az állításra, hogy a korybantok bizonyos daimónok, Athéna és Hélios gyermekei. Némelyek Kronos, mások Zeus és Kalliópé gyermekeinek mondják a korybantokat, s azonosaknak tartják őket a kabeirosokkal, de ezek Samothrakéba távoztak, amelynek azelőtt Melité volt a neve, cselekedeteik azonban titokzatosak.

20. A sképsisi azonban, aki mindezeket a regéket összegyűjtötte, ezt nem fogadja el, minthogy Samothrakéban a kabeirosokról semmiféle titokzatos mondát sem hallott, hozzáfűzi azonban hasonlóképpen a thasosi Stésimbotos véleményét, hogy Samothrakéban a szertartásokat a kabeirosok végezték; annak az állítása szerint nevüket a Berekyntiában levő Kabeiros-hegytől kapták. Némelyek a kuréteket Hekaté szolgálainak tartják és azonosaknak a korybantokkal. A sképsisi ellenben Euripidésszel ellentétben azt állítja, hogy Rhea tisztelete Krétában nem honos, s nem is jutott el oda, hanem egyedül csak Phrygiában és Tróasban van meg, akik pedig ilyesmit állítanak, azok csak regéket s nem történelmet adnak elő, ebben azonban talán a nevek egyezése tévesztette meg őket. Ida hegye van Tróasban is, meg Krétában is, Dikté a neve egy Sképsis vidéki helynek, meg egy krétai hegynek; az Ida egyik magaslata Pytna... s ettől kapta nevét Hierapytna városa; Hippokoróna a neve egy adramyttioni helynek, Krétában pedig van egy Hippokorónion, Samónion a sziget keleti hegyfoka, de síkságnak a neve is Neandrisban és Alexandraia vidékén.

21. Az argosi Akusilaos Kamillóst Kabeiró és Héphaistos fiának mondja; ettől származott a három Kabeiros, ezektől pedig a Kabeiris nymphák. Pherekidés szerint Apollóntól és Rhétiától kilenc kyrbas származott, s

azok Samothrakéban laktak, Kabeirótól, Próteus leányától és Héphaistostól azonban három Kabeiros és három Kabeiris nympa, és mindkét fél isteni C 473 tiszteletben részesült. A kabeirosokat főképpen Imbroson és Lémnoson tisztelték, de még Tróas néhány városában is; a neveik azonban titokzatosak. Hérodotos szerint (III. 37.) Memphisben megvan a kabeirosok tisztelete, éppúgy Héphaistosé is, Kambysés azonban megszüntette ezeket. Az ezen daimónok tiszteletének szentelt helyek lakatlanok, így a Hamaxitiában levő Korybanteion a mostani Alexandraia vidékén Sminthion közelében, Korybissa Sképsis vidékén az Euréis folyó közelében, és Aithaloeis, az azonos nevű helység és hegyi patak. A sképsisi szerint a kurétek és korybantok valószínűleg azonosak, vagyis azok az ifjak és fiúk, akiket a istenek anyjának ünnepein a fegyvertáncnál alkalmaztak. A korybantok a táncszerű mozgástól: *κορυπτοντας βαίειν* kapták nevüket, s ezeket a költő táncosoknak is mondja:

Rajta, ti táncos phaiákok közt legkitünőbbek.

(Od. VIII. 250.) D.

Mínthogy a korybantok táncosok és isteni ihlettől megszállottak voltak, az őrzöngve mozgókra is a *κορυβαντιῶν* szót használjuk.

22. Az Ida lejtőinek első lakosait némelyek szerint idai daktylosoknak nevezték; a hegyeknek az alsó részeit ugyanis lábnek nevezik, a csúcsait pedig tetőnek (fejnek); az Ida-hegy nyúlványait tehát részenként és összesen, melyek az istenek anyjának vannak szentelve, daktyloinak. Sophoklés véleménye szerint azonban öt férfi volt először, kik ott vasat találtak, s azt feldolgozták, s még sok egyéb, az élet szempontjából hasznos dolgot készítettek, de ezeknek volt öt nőtestvérük is, s így a számukról kapták a daktylos nevet. Mások megint más regéket adnak elő a bizonytalan dolgokhoz más bizonytalanokat kapcsolva, a nevükben és a számukban sem egyeznek meg, s az egyiket Kelmisnek, a másikat Damnameneusnak, meg Héraklésnek, meg Akmónnak nevezik. Némelyek az Ida bennszülöttjeinek tartják őket, mások bevándorlóknak, de abban mind megegyeznek, hogy az Idán először ezek készítettek vasat, de abban is egyetértenek, hogy Phrygiában az Ida környékének a lakosai szélhámosok és az istenek anyjának a kísérői; Tróast ugyanis Phrygiának nevezik, mert Trója elpusztulása után azt a vidéket a szomszédos phryxek vették birtokukba. Azt gyanítják, hogy a kurétek is, meg a korybantok is az idai daktylosoknak a leszármazottjai, azaz a Krétában született első száz embert nevezték idai daktylosoknak, s ezeknek a leszármazottja volt állítólag kilenc kurét, ezek mindegyikének pedig tíz fia volt, akiket szintén idai daktylosoknak neveztek.

23. Bár a legkevésbé sem szeretem a regéket, mégis indítatva éreztem magamat, hogy részletesebben beszéljek ezekről a dolgokról, mivel ezek már a hittudomány határait érintik. Az istenekre vonatkozó mindenféle vizsgálódás régi véleményeket és regéket idéz fel, minthogy a régiek az ezen dolgokra vonatkozó természetes elgondolásaikat elködösítették és a tételekhez mindig hozzáfűzték a regét. Mindezeket a rejtvényeket pontosan megfejtetni nem könnyű, ha azonban a regék nagyobb részét magunk előtt kitergetjük, mind az egymással egyezőket, mind az ellenkezőket, akkor könnyebben ki lehet bogozni belőlük az igazat. Így pl. a hegyeknek a bejárást az istenek szolgái és maguk az istenek részéről és az ihletettséget is valószínűleg ugyanazon okból magyarázzák, mint amelynek alapján az isteneket égi s még hozzá olyan lényeknek tartják, akik más egyebeket is, meg a jövőndőt is előre látják. A hegyek bejárással tehát a bányászat, a vadászat és az élet szempontjából hasznos dolgoknak a kutatása látszott összefüggőnek, az ihletettséghoz, az istentisztelethez és a jövőndőmondáshoz pedig a család és szélhámosság áll közel. Ilyenféle a bűvészkedés, különösen a Dionysos- és Orpheus-féle misztériumokban. De legyen elég már erről.

IV.

1. Miután már beszéltem a peloponnésosi szigetekről, meg a többiekről, a Korinthosi-öbölben és az előtte levőkről, most Krétáról kell beszélnünk (hiszen az is a Peloponnésoshoz tartozik) és a Kréta körülíekről. Ezek közé tartoznak a Kykladok és a Sporadok; egy részük említésre érdemes, más részük jelentéktelenebb.

2. Most először szóljunk Krétáról. Eudoxos szerint az Aigaios-tengerben fekszik, de ez így nem helyes, hanem inkább úgy, hogy Kyrénaia és Hellasnak Suniontól Lakónikáig terjedő része között fekszik, hosszúságában párhuzamos ezekkel a területekkel nyugat-keleti irányban; észak felől az Aigaios- és a Krétai-tenger mossa a partjait, dél felől pedig a Libyai, amely összefügg az Egyiptomi-tengerrel. Nyugati, sziklás oldala a phalasarnai,⁴⁷ amelynek szélessége kb. 200 stadion, s amely két hegyfokra oszlik (a délinek Kriumetópon, az északinak Kimaros a neve), a keleti pedig Samónion, amely valamivel messzebb nyúlik keletre, mint Sunion.

3. Ami a nagyságát illet, Sósikratés szerint, akinek a szigetre vonatkozó adatait Apollodóros pontosaknak tartja, hosszúsága több mint 2300 stadion, szélessége pedig a nagyságához képest . . . , úgyhogy a kerülete 5000 stadionnál is többre tehető; Artemidóros szerint 4100 stadion. Hierónymos szerint a hosszúsága 2000 stadion, a szélessége azonban különböző; szerinte a

kerülete több lehet, mint Artemidóros állítja. Hosszúságának harmadrésznél . . . itt egy kb. 100 stadionnyi földszoros van, amelynek mindkét partján van település, az északin Amphimalla,⁴⁸ a délin a lamposiak Phoinixa. Legszélesebb a közepe táján, ezután a partok megint összeszűkülnek egy, az előbbinél is keskenyebb földszorossá, melynek szélessége kb. 60 stadion, azaz a lyttosiai Minóaiától⁴⁹ Hierapytnáig és a Libyai-tengerig; ez a város egy öbölben fekszik. Ezután egy éles hegyfokban csúcsosodik ki, ez a Samónion, mely Egyiptom és a rhodosi szigetek felé nyúlik.

4. A sziget hegyes és erdős, de vannak termékeny völgyei is. A hegyek közül a nyugati részen levőnek a neve Leuka,⁵⁰ amely nem sokkal alacsonyabb a Taügetosnál; hosszúsága kb. 300 stadion, és a földszoros táján végződő hegyláncot alkotja. A középen, a sziget legtágasabb részén van az Ida,⁵¹ amely az ottani hegyek közt a legmagasabb, a kerülete kb. 600 stadion. Körülötte fekszenek a legkiválóbb városok. A Leukához hasonló egyéb hegységek is vannak rajta, melyek részint dél felé, részint kelet felé alacsonyodnak.

5. Kyrénaiaától Kriumetóponig a hajóút két nap és két éjszaka tart; Kimarostól (Tainaronig) a távolság 700 stadion (közben van Kythéra), Samóniontól Egyiptomig a hajóút négy nap és négy éjszaka, de némelyek szerint csak három; ennek a távolságát egyesek 5000 stadionnak mondták, mások azonban még kevesebbnek. Eratosthenés szerint Kyrénaiaától Kriumetóponig a távolság 2000 stadion, innen azonban Peloponnésosig kevesebb . . .

6. A költő ezt mondja róla:

Nyelve kevert: mindnek más és más: ott az akhájok,
Ott a vitéz ős-krétaiak, s ott él a kydón nép,
S három dór törzs, isten-szülte pelasgosok is mind.

(Od. XIX. 175.) D.

Ezek közül Staphilos szerint keleten laknak a dórok, nyugaton a kydónok, délen az eteokrétek; ez utóbbiaknak van egy kis városuk, Prasos,⁵² s itt van a diktéi Zeus temploma. A többiek, akik hatalmasabbak is lettek, a síkságokon telepedtek meg. Az eteokrétek és a kydónok valószínűleg őslakók voltak, a többi azonban bevándorló, akik Andrón szerint Thessalia azon részéből jöttek, melynek régen Dóris, most Hestiaióti a neve. Innen indultak ki, mint mondja, a Parnassos körül lakó dórok s megalapították Erineost, Boiont és Kytiniont,⁵³ s ezért nevezi őket a költő három részre osztottaknak. Andrónnak ez a megállapítása nem nagyon talál elfogadásra,

mert ő a dórisi négy várost három városnak mondja, a dórok fővárosát pedig thessaliali gyarmatnak; a *τριχάκιες* szót pedig vagy a *τριλογία*-ból (= háromszoros sisakbokréta), vagy abból magyarázzák, hogy a forgók szőrből voltak.

7. Krétában számos város van, de a legnagyobb és legnevezetesebb a következő három: Knóssos, Gortyna és Kydónia.⁵⁴ Különösen Knóssost magasztalja Homéros is, amennyiben nagynak és Minós székvárosának mondja, s éppen így magasztalják a későbbiek is. És valóban hosszú ideig állt az első helyen, de azután eljelentéktelenedett és sok intézményét elvesztette, tekintélye pedig átszállt Gortynára és Lyttosra;⁵⁵ később azonban ismét visszakapta a székváros régi jellegét. Knóssos, amelynek hajdani kerülete 30 stadion volt, egy síkságon fekszik Lyktia és Gortyna között (Gortynától), 200 stadionnyi távolságra, Lyttostól pedig, amelyet a költő Lyktosnak nevez, 120 stadionnyira. Knóssos a tőle északra fekvő tengertől 25, Gortyna a Libyaitól 90, Lyttos pedig szintén a Libyaitól 80 stadionnyi távolságra van. Knóssosnak van egy kikötővárosa is, Hérakleion.⁵⁶

8. Minós állítólag Amnisost⁵⁷ használta kikötő gyanánt; ott van Eileithyia temploma. Knóssosnak a neve hajdan Kairatos volt a mellette elfolyó folyótól.⁵⁸ Minós a történelem szerint derék törvényhozó volt, aki először lett tengeri hatalmasság; a szigetet három részre osztotta, s mindegyik részen várost alapított: Knóssost ... Peloponnésossal szemben. Ez is észak felé esik. Ephoros szerint Minós buzgó követője volt az ősi Rhadamanthysnak, aki nagyon igazságos volt s azonos nevű az ő testvérével; ez volt az első, aki a szigetet törvények alkotásával, városok rendezésével, alkotmányok adásával kiemelte a régi zűrzavarból, s mindezt úgy tüntette fel, hogy az általa hozott intézkedéseket mind Zeus sugallta. Ezt utánozta Minós is, és úgy látszik, hogy kilencévenként fölment Zeus barlangjába s egy ideig ott időzött, majd bizonyos összeállított rendeletekkel jött vissza, amelyekről azt mondotta, hogy Zeus parancsai. Ez okból mondotta a költő is:

... kilenc évig hol a legfőbb
Zeussal társalgó Minós gyakorolta uralmát. ...

(*Od.* XIX. 178.) D.

Ezzel szemben a régiek egyéb, mégpedig a mondottakkal ellentétes dolgokat beszéltek róla, hogy zsarnoki és erőszakos módon uralkodott, s az adókat kíméletlenül behajtotta; erre vonatkoznak a Minotauros-szal C 477 és a labyrinthossal, valamint a Théseusszal és Daidalossal kapcsolatos mondák.

9. Hogy ezekben mi az igazság, azt nehéz megállapítani. Vannak róla még más mondák is, amelyek szintén ellentétesek egymással; egyesek szerint ugyanis Minós idegenből jött a szigetre, mások szerint ott született. Úgy látszik, hogy a költő inkább a második állítást fogadja el, mikor azt mondja, hogy (Zeus)

... legelőbb Minóst nemzette, a krétai védőt,

(*Il.* XIII. 450.) D.

Abban általános az egyetértés, hogy Krétában a régi időkben jó törvények voltak s a maga követőivé tette a hellének legjobbait, elsősorban a lake-daimónokat, amint azt Platón a *Νόμοι*-ban, Ephoros meg az „Európé”-ban följegyezte. Később azonban nagyobbbrészt rosszabbra fordult a dolog. A tyrrhének után, akik a legnagyobb mértékben fosztogattak a mi tengerünkön, ezek vették a kezükbe a kalózkodást. Ezeket meg később a kilixek tették tönkre; mindannyiukat leigázták azután a rómaiak, akik elfoglalták Krétát is, meg a kilixek rablóvárait is. Most Knóssos is római gyarmatváros.

10. Elég ennyi Knóssosról, erről a városról, amely nem idegen számunkra, bár a köztünk és e város között fennálló kereskedelmi forgalom az emberi sors és az abban előálló változások és események következtében megszűnt. Dorylaos ugyanis, Mithridatés Euergetés egyik barátja, jártas volt a taktikában. Ő, amikor a hadi dolgokban való tapasztaltsága következtében azt a megbízatást kapta, hogy zsoldosokat toborozzon, sokszor megfordult Hellasban és Thrákiában, sokszor azonban a Krétából jövők között is, mikor még ez a sziget nem volt a rómaiak birtokában, de nagyon sokan voltak rajta zsoldért harcolni kész hadi népek, s a kalózbandák is ezekből szokták soraikat kiegészíteni. Amikor Dorylaos éppen odaérkezett, kitört a háború a knóssosiak és a gortynaiak között; megválasztották vezérré, s mivel hamarosan legyőzte az ellenséget, elnyerte a legfőbb méltóságot, és amikor nem sokkal később megtudta, hogy Euergetést Sinópében barátai csellel megölték, a hatalom pedig feleségére és gyermekeire szállott, megszaktította ottani kapcsolatait és Knóssosban maradt. Itt Steropétól, egy maketisi⁵⁹ nőtől két fia született: Lagetas és Stratarkhas, és egy leánya; ezek közül Stratarkhast már nagyon öreg korában mi is láttuk. Euergetés két fia közül az Eupatórnak nevezett Mithridatés vette át az uralmat 11 éves korában. Vele együtt nevelődött fel Philetairos fia, Dorylaos; Philetairos a taktikus Dorylaos testvére volt. Amikor a király felnevelkedett, közös neveltetésük folytán annyira ragaszkodott Dorylaoshoz, hogy C 478 nemcsak őt emelte a legmagasabb tisztségekre, hanem még a rokonaival is

törődött, s magához hívta a Knóssosban levőket is. Ezek a Lagetas család tagjai voltak, akik atyjuk halála után már felnőttnek számítottak. Ezek tehát a hívásra ott hagyták mindenüket Knóssosban s elmentek. Lagetas leánya volt az én anyámnak az anyja. Ameddig az ő szerencséje tartott, ezek is szerencsések voltak, amikor azonban megbukott (leleplezték ugyanis, hogy a királyságot a rómaiak kezére akarja játszani, hogy majd ő maga kerüljön uralomra), ezek is vele buktak és elszegényedtek; megszűntek a kapcsolatok a knóssosiakkal is, akik maguk is nagyon sok viszontagságon mentek keresztül.

11. Ez tehát az, amit Knóssosról mondhatunk. Utána, úgy látszik, hatalom tekintetében a gortyniai városa áll a második helyen. Ha ezek⁶⁰ összetartottak, a többi mind alattvalóikká tették, ha széthúztak, felborult az egész sziget állapota. A túlsúlyt Kydónia adta aszerint, hogy melyikhez csatlakozott. A gortyniai városa is síkságon fekszik, hajdan valószínűleg fallal körülvett (amint Homéros is mondotta: „s a fallal övezett Gortynát.” *Il. II. 646.*), később azonban a fal egészen az alapjáig elpusztult, s mindvégig falak nélkül maradt. Ptolemaios Philopatör ugyanis, aki elkezdte a falak felépítését, csak 80 stadionnyira jutott el. A városnak tekintélyes kerülete volt, kb. 50 stadionnyi. A Libyai-tengertől s ennek kikötővárosától Lebéntől⁶¹ 90 stadionnyira fekszik. Van egy másik kikötője is, Matalon, de ez 130 stadionnyi távolságra van. Az egész városon keresztül folyik a Léthaios folyó.

12. Lebénból való volt Leukokomas és kedvese, Euxynthetos, akiről Theophrastos regél a „Szerelem”-ről írott könyvében. A feladatok között, amelyeket Leukokomas Euxynthetosra rótt, az egyik az volt, hogy hozzon el neki Prasosból egy kutyát. A prasosiak szomszédaik voltak a tengertől 70, Gortynától 180 stadionnyi távolságban. Már említettük, hogy Prasos az eteokrétekhez tartozott és hogy ott volt a diktéi Zeus temploma. Ide ugyanis közel van Dikté,⁶² nem pedig, mint Aratos mondja: „az Ida hegyéhez közel” (*Phainom. 33.*). Dikté ugyanis az Idától 1000 stadionnyi távolságra fekszik kelet felé, Samóniontól pedig 100 stadionnyira. Samónion és a Kherrhonésos között épült Prasos a tengertől 60 stadionnyira, a hieraptynaiak azonban elpusztították. Helytelenül jegyzi meg, mint mondják, Kallimakhos,⁶³ hogy a Minós erőszakoskodása elől menekülő Britomartis a Diktérről a halászok hálójába ugrott, és ezért nevezték őt a kydoniaiak Diktynnának, a hegyet pedig Diktének. Kydónia ugyanis egyáltalában nincs szomszédságban ezzel a vidékkel, hanem a sziget nyugati végén fekszik. Kydónia közelében van a Tityros-hegy,⁶⁴ s ezen van egy templom, de nem Diktaion, hanem Diktynnaion.

13. Kydónia a tengerparton épült és Lakónika felé néz. Mind Knóssostól, mind Gortynától egyforma távolságra fekszik, kb. 800 stadionnyira, Apterától⁶⁵ pedig 80, s az ottani tengertől 40 stadionnyira. Aptera kikötője Kísamos. A kydoniaiak nyugati szomszédaik a polyrrhéniaiak, ezeknél van a Diktynna temploma. A tengertől kb. 30 stadionnyira, Phalasarnától pedig 60 stadionnyira vannak. Azelőtt falvakban laktak, de azután akhaiosok és lakónok telepedtek közéjük, akik fallal vettek körül egy dél felé néző erődnek való helyet.

14. A Minós által telepített három város közül az utolsót (ez Phaistos volt) a gortyniaiak pusztították el; Gortynától 60, a tengertől 20, Matalon kikötőtől pedig 40 stadionnyira feküdt. Földje most az elpusztítók birtoka. A gortyniaiaké Phaistossal együtt Rhytion⁶⁶ is:

Phaistost és Rhytiont is

(*Il. II. 648.*)

Phaistosból való állítólag Epimenidés, a „Tisztulások”-ról írt költemény szerzője. Lissén⁶⁷ is Phaistiához tartozik. A már előbb említett Lyttosnak kikötője az ún. Kherrhonésos;⁶⁸ ott van Britomartis temploma. Milétos és Lykastos, melyeket (a költő) a többivel együtt szintén felsorolt, már nem létezik; az egyiknek a földjét a lyttosiaiak, a másikét a knóssosiak vették birtokukba a város elpusztítása után.

15. Minthogy a költő Krétát egyszer százvárosúnak, máskor kilencvenvárosúnak mondja (*Il. II. 649; Od. XIX. 174.*), Ephoros ezt úgy magyarázza, hogy azt a tízet csak később a trójai háború után alapították az argosi Althaimenésszel együtt beköltözött dórok; szerinte ezért mondja az Odysseia kilencvenvárosúnak. Ez a magyarázat eléggé valószínű. Mások C 480 szerint azonban azt a tíz várost Idomeneus ellenségei pusztították el. De a költő egyrészt nem azt mondja, hogy Kréta a trójai háború idejében volt százvárosú, hanem inkább azt, hogy az ő idejében (hiszen ő a saját személyében beszél; ha egy akkor élő embernek a beszéde volna ez, mint az Odysseiában, amikor kilencvenvárosúnak mondja, akkor egészen helyes volna ez a felfogás), másrészt még ha ezt megengednők is, a további magyarázat akkor sem állná meg a helyét. Mert sem a hadjárat idejében, sem Idomeneusnak onnan való visszatérése után nem pusztíthatták el ellenségei azokat a városokat. Amikor ugyanis a költő azt mondja:

... Idomeneus minden társát Krétába vezette,
Kit csata megkímélt s tenger nem orozta el éltét,

(*Od. III. 191.*) D.

bizonyára erről az eseményről is megemlékezett volna. Az ugyanis nem valószínű, hogy Odysseus, aki bolyongása folyamán, meg később sem találkozott egyetlenegy hellénnel sem, tudott volna ezeknek a városoknak a megsemmisüléséről, de azt sem tudta, hogy családjával mi történt otthon, ő, aki Idomeneusszal együtt vett részt a harcban, s vele együtt tért vissza szerencsésen. De ez nem is történhetett a visszatérése után. Ha ugyanis összes társával együtt szerencsésen hazaérkezett, akkor olyan erővel tért vissza, hogy ellenségei nem lehettek annyival erősebbek nála, hogy tíz várost elvehettek volna tőle.

16. A krétaiak földjének a leírása tehát ilyenféle. Államszervezetüket illetőleg, amelyről Ephoros írt, teljesen elegendő csak a legfontosabbat említeni. Úgy látszik, mondja ő, hogy a törvényhozó a szabadságot tette a városok legfőbb javának az alapjává, mert csak ez teszi a javakat birtokosaik tulajdonává, míg a szolgaságban szerzett javak az uralkodóknak, nem pedig az alattvalóknak a tulajdonai. A szabadságot azonban meg is kell őrizni. Egyetértés akkor keletkezik, ha megszűnik a viszálykodás, amelyet a kincsvágy és a tobzódás szokott előidézni. A mértékletes és egyszerű életmódban élőkben ugyanis nem fejlődik ki sem az irigység, sem a gőg, sem a gyűlölet a hozzájuk hasonlókkal szemben. Ezért elrendelte, hogy az ifjak az ún. agelákban⁶⁹ legyenek együtt, a felnőttek pedig a syssitiákban, amelyeket andreiáknak neveztek, étkezzenek együtt, hogy a közköltésen való táplálkozás révén a szegényebbek a vagyonosokkal egyenlő elbánásban részesüljenek. Hogy pedig ne a gyávaság, hanem a vitézség legyen bennük az uralkodó, gyermekkoruktól fogva fegyvergyakorlatokban és nehéz munkákban neveltette őket együtt, úgyhogy a meleget és hideget, a nehéz és meredek utakat s a testedzési és harcászati gyakorlatok alkalmával kapott ütések semmibe se vették. Gyakorolta őket a nyilazásban és a fegyvertáncban, amelyet a kurétek találtak föl, később pedig az, aki elrendelte a róla elnevezett pyrrhikhét, hogy a gyermekjáték ne nélkülözze a háborúhoz szükséges gyakorlatot. Hasonlóképpen énekeikben az erőteljesebb krétaiak dallamot alkalmazták, amelyet Thalés talált föl; ennek tulajdonítják egyébként a paianokat is, meg az egyéb ottani dalokat, és még sok törvényes intézkedést. Harcias ruhát és lábbelit viseltek, s részükre a fegyverek voltak a legbecsesebb ajándékok.

17. Némelyek szerint a krétaiaknak tartott intézmények nagy része lakónikai eredetű, a valóság azonban az, hogy ezek találták ki azokat, a spártaiak pedig tökéletesítették, a krétaiak viszont harcias városaiknak, főleg Knóssosnak a legyengülése folytán elhanyagolták. Néhány törvényes intézmény jobban megmaradt a lyttosiaknál, gortynaiaknál s egyéb kisebb városokban, mint amazoknál; sőt éppen a lyttosiak törvényes intézményeit állítják oda

bizonyítékul azok, akik a lakóniakat tartják régebbieknek. Ezek ugyanis, mint azok leszármazottai, megtartották anyavárosuknak a szokásait, mert különben együgyűség volna azt állítani, hogy azok, akiknek jobb volt az államszervezetük és kormányzásuk, a rosszabbnak az utánzói lettek. Ez azonban nem állja meg a helyét. A mostani állapotokból ugyanis nem lehet következtetni a régre, miután mindkettő az ellenkezőre változott. Azelőtt a krétaiak a tenger urai voltak, úgyhogy azokra, akik úgy tettek, mintha nem tudnák azt, amit tudnak, ezt a közmondást alkalmazták: „A krétaik nem ismeri a tengert”; most azonban elvesztették tengeri hatalmukat. Azért, mert némelyik krétaik város spártai telepítés volt, ennek törvényes intézményeit nem kellett feltétlenül megtartaniuk, mert a gyarmatvárosok közül sok nem tartotta tiszteletben az ősi szokásokat, míg sok krétaik város, bár nem volt gyarmatváros, ugyanolyan intézményekkel rendelkezett, mint a gyarmatvárosok.

18. Lykurgos, a spártaiak törvényhozója, öt nemzedéssel volt fiatalabb Althaimenésnél, a krétaik gyarmatosítás vezetőjénél. A történeti adatok szerint ő annak a Kissosnak a fia volt, aki kb. ugyanazon időben alapította Argost, amikor Proklés Spártát újra benépesítette, az pedig mindenki által elfogadott dolog, hogy Lykurgos Proklésnek hatodik leszármazottja volt. Az utánzás nem előzheti meg a mintapéldát, a fiatalabb az idősebbet. A lakedaimónoknál szokásos táncot, dallamokat, az előírás szerint énekelt paianokat és sok egyéb törvényes intézményüket krétainak neveztek, mint amelyek onnan származtak. A kormányhatóságok egy részének ugyanolyan szervezete és elnevezése volt, mint pl. az öregek és a lovagok méltósága (azzal a különbséggel, hogy Krétában a lovagoknak valóban volt is lovuk, s ebből azt következtetik, hogy a krétaik lovagok méltósága a régiek, mert ez megtartotta az elnevezés sajátos jellegét, míg ezek lovat egyáltalában nem tartottak); az ephorosokat azonban, akik azonos hatáskörrel rendelkeztek a krétaik *kosmos*okkal, más névvel látták el. A syssitiákat (társas étkezés) a krétaiknál ma is *andreiáknak* nevezik, a spártaiaknál azonban nem maradt meg az előbbi elnevezés. Alkmannál mégis ez olvasható:

Az ünnepségeken s a férfilakomákon
Paiant kell énekelni.

(Frag. 22. Bergk)

19. A krétaik szerint Lykurgos a következő okból érkezett hozzájuk. Lykurgos bátyja volt Polydektés. Ő, amikor meghalt, feleségét terhes állapotban hagyta. Egy ideig tehát Lykurgos uralkodott bátyja helyett, mikor pedig megszületett a fiú, akire az uralomnak át kellett szállnia, ő lett a gyám-

ja. Amikor azonban valaki azt vetette szemére, hogy nagyon jól tudja, hogy király akar lenni, gyanút fogott, hogy az ilyen beszédek következtében megalapozódhat az a rágalom, hogy ő a gyermek életére tör, attól félve tehát, hogyha az véletlenül meg talál halni, ellenségei őt fogják vádolni, eltávozott Krétába. Ezt tartják eltávazása okának. Amint megérkezett, felkereste Thalést, a dalköltőt és törvényhozót, s ő megismertette vele azt az eljárásmodot, amely szerint előbb Rhadamanthys, később pedig Minós, törvényeiket mint Zeustól származó törvényeket, az emberek közé vitték; volt azután Egyiptomban is, tanulmányozta az ottani szokásokat is, némelyek szerint találkozott a Khioson élő Homérosszal is, majd visszatért hazájába, ahol már testvérének, Polydektésnek a fiát, Kharilaost mint uralkodót találta. Azután hozzáfogott a törvények megszerkesztéséhez, elment a delphoi istenhez, s onnan mint egykor Minós Zeus barlangjából, hozta magával a legnagyobbbrészt azokhoz hasonló törvényeket.

20. A legfontosabb krétai törvények szerinte külön-külön a következők: az ifjak csoportjából egyidőben kisorsoltak mind együttesen kötelesek meg-nősülni, de a feleségül vett leányokat nem viszik mindjárt magukkal, csak akkor, ha azok már elég ügyesek a házi dolgok intézésében. A hozomány, ha vannak testvérek, a testvéri résznek a fele. A gyermekek megtanulják az írást-olvasást, az előírt dalokat és bizonyos zenedarabokat. A még fiatalabbakat az andrea nevű társas étkezésekbe vezetik. Itt a földön ülve együttesen étkeznek, rossz köpenyben, télen-nyáron ugyanúgy, s kiszolgálják magukat is, meg a férfiakat is. Az ugyanazon csoporthoz tartozók viadalra állnak ki részint egymással, részint más csoportokkal. Minden egyes csoportnak egy paidonomos (gyermekfelügyelő) áll az élén. A nagyobbakat agelékekbe sorolják. Az ageléket a legtekintélyesebb és legjobb képességekkel rendelkező fiúk gyűjtik össze, mindegyik annyit, amennyit tud. Minden egyes ageléknak van egy főnöke, legtöbbször az összegyűjtő fiúnak az atyja, s ennek joga van őket kivezetni vadászatra és versenyfutásra, az engedetlen pedig megbüntetheti. Étkezésük közköltésen történik. Bizonyos meghatározott napokon egyik agelé a másik agelével viadalra áll ki fuvola és lantkíséret ütemére, mint ahogyan a háborúban szokás s csapásokat osztogatnak részint kézzel, részint vasfegyverekkel.

21. Sajátságos szokás van náluk a szerelemmel kapcsolatban, ti. nem rábeszéléssel iparkodnak megnyerni azt, akit szeretnek, hanem elrablással. A szerelmes három-négy nappal előbb bejelenti a hozzátartozóknak, hogy rablást akar végrehajtani; ezekre nézve a legnagyobb szégyen volna, ha a fiút elrejtene vagy nem engednék az eredetileg meghatározott úton menni, mert ezzel szinte bevallanák azt, hogy az ifjú nem érdemel meg ilyen szerel-mest. Ha az elrabló rangban és egyebekben a fiúval egyenlő vagy fölötte

álló családhoz tartozik, akkor összejönnek, üldözik őket, de csak mérsékelt támadást intéznek ellenük, éppen hogy a szokásnak eleget tegyenek, egyébként örömmel hagyják azt elvinni; ha azonban az illető nem megfelelő, elveszik tőle. Véget ér az üldözés, mihelyt a fiút az elrabló bevitte a házába. Szeretetre méltónak nem a szépségével, hanem a bátorságával és erkölcsös-ségével kiváló tartják, és miután az elrabló megajándékozta a fiút, elvezeti őt egy tetszés szerinti helyre. Mindazok, akik jelen voltak az elrablásánál, követik őt, miután pedig két hónapig együtt étkeztek és vadásztak (hosz-szabb ideig nem szabad magánál tartani a fiút), visszatérnek a városba. A fiú most elmehet, miután ajándékul kapott egy hadiköpenyt, egy ökröt és egy serleget. Ezek a törvény szerint kijáró ajándékok, és még több és drága dolog is, úgyhogy a hozzátartozók a költségek nagysága miatt hozzá-járulnak adományaikkal. Az ökröt feláldozza Zeusnak és megvendégeli a kíséretét, azután nyilatkozik a szerelmmel való bizalmas együttlétről, akár meg volt elégedve, akár nem, mert ezt a törvény megengedi, hogy ha esetleg az elrablásnál erőszakot alkalmaztak ellene, lehetősége legyen ma-gának elégtételt venni és eltávozni. A szép alakú és előkelő származású C 484 ifjúra nézve [szégyen] az, ha nem akadt szeretője, mert ez csak a jelleme miatt történik. A meghódítottak [mert így nevezik az elrablottakat] külön-ös jogokban részesülnek: a kartáncoknál és a versenyfutásoknál övük a legelőkelőbb hely, meg van engedve, hogy kitüntetésképpen a többivel szemben a szerető által ajándékozott ruhával díszeskedjenek, és nemcsak ekkor, hanem még felnőtt korukban is különleges ruhát viseljenek, amely-ről mindegyik felismerhető lesz, aki ilyen megtiszteltetésben részesült (κλεινός); a szeretettet ugyanis κλεινός-nak, a szerelmezt φιλήτωρ-nak neve-zik. Ezek a szerelemmel kapcsolatos szokásaik.

22. Tíz arkhónt választanak. Fontos esetekben kikérik az ún. öregek ta-nácsát. Ebbe a tanácsülésbe csak azokat veszik be, akik már érdemesek voltak a *kosmos* méltóságra, s akiket egyébként is kiváló férfiaknak tartanak. A krétaiak államszervezetét sajátossága és hírneve miatt érdemesnek tar-tottam a följegyzésre, de ezekből az intézményekből már nem sok maradt meg, hanem a legtöbb dolgot a rómaiak rendeletei szerint intézik el, mint az a többi helytartóságban is történik.

V.

1. Krétát szigetek veszik körül; Théra,⁷⁰ Kyrénaia anyavárosa, a lake-daimónok telepítése; közeliében van Anaphé, Apollón Aiglétés templomá-val. Kallimakhos az egyik helyen így emlékezik meg róla:

Aiglétést s Anaphét a lakón Théré közelében,

(Frag. 113. Schneider)

másik helyen pedig Thérára gondolva:

Anyja hazánknak, híres a méneiről.

(Frag. 112. Schneider)

Théra hosszúkás, kerülete 200 stadionnyi, szemben a knóssosi Hérakleion közelében levő Dia⁷¹ szigetével, Krétától mintegy 700 stadionnyi távolságban; közelében van Anaphé és Thérasia. Tőle mintegy 100 stadionnyi távolságban van a kis Ios szigete, ahol némelyek szerint Homéros van eltemetve. Ha Iostól nyugat felé megyünk, Sikinost, Lagusát és Pholegandrost találjuk, amely utóbbit zordonsága miatt Aratos vasból valónak mondja. Közelükben fekszik Kimólos, innen hozzák a kimólosi földet. Innen meglátható Siphnos; ezzel kapcsolatban használják a „siphnosi kocka” kifejezést olcsósága miatt. Még közelebb van Kimóloshoz is, meg Krétához is Mélos, amely jelentősebb az említetteknel, 700 stadionnyira Skyllaiontól, a hermionéi hegyfoktól, s majdnem ugyanennyire van Dikrynaiontól is. Az athéniek egykor hadsereget küldtek oda, s a fegyverfogható férfiak legnagyobb részét lekaszabolták. Ezek a szigetek a Krétai-tengerben fekszenek, de már inkább az Aigaios-tengerben fekszik Délos a körülötte fekvő Kykladokkal s az ezekkel szomszédos Sporadokkal; a Kréta körül említettek is ezekhez tartoznak.

2. Délos⁷² szigetén a város egy síkságon terül el, s ott van Apollón és Létó temploma. A város fölött emelkedik a kopár és zord Kynthos-hegy; a szigeten keresztülfolyik a kis Inópos folyó; a sziget ugyanis maga is kicsiny. Istenei miatt már hajdan a hősi kortól fogva nagy tiszteletben állott. A rege szerint Létó itt szülte Apollónt és Artemist. Pindaros mondja:

Elvitték őt még hajdan a hullámok s a viharos szelek,
Mikor azonban Koio-genés idejött vajudás
Fájdalmítól szorítva, hirtelen négy oszlop tört
Föl a mélységből s mindegyik tetején
Gyémántkemény szikla feküdt;
Itt szülte ő meg áldott gyermekeit.

(Frag. 58. Bergk)

Híressé tették e helyet a körülötte fekvő szigetek, a Kykladok,⁷³ amelyek tiszteletük jeléül közkölségen küldtek ünnepi követeket, áldozati ajándékokat, táncos hajadonokat, s ott nagy népünnepeket rendeztek.

3. Eredetileg 12 Kykladról beszéltek, de még több is jött hozzájuk. Artemidóros (tizenötöt) sorol föl, mikor Helenéről⁷⁴ azt mondja, hogy Thorikostól Sunionig 60 stadionnyi hosszúságban nyúlik el; szerinte ugyanis ezzel kezdődnek az ún. Kykladok. Mint Helenéhez legközelebbit Keóst említi, majd Kythnost, Seriphost, Mélost, Siphnost, Kimólost, Prepesinthost és Óliarost, azonkívül még Parost, Naxost, Syrost, Mykonost, Ténost, Androst, Gyarost. Ezek közül a többi tizenkettőt én is elfogadom, de Prepesinthost, Óliarost és Gyarost kevésbé. Gyaros felé hajózva láttam egy halászoktól lakott kis falut; amikor elhajóztunk, fölvevünk egy halászt, akit követül küldöttek Caesarhoz (Caesar az aktioni ünnepségre való útjában éppen Korinthosban volt); ez útközben a kérdezősködésekre elmondotta, hogy az adó leszállítása ügyében küldték el; nekik ugyanis 150 drakhmát kell fizetniük, pedig 100-at is alig bírnak fizetni. Aratos is céloz azoknak a szegénységére a „Kicsiségek” c. munkájában:

El ne hajózz, Létó, mellettem, hogy ne legyek majd
Oly nyomorult, amiként Gyaros, meg vas Pholegandros.

4. Délosnak ily módon szerzett hírnevét Korinthosnak a rómaiak által való elpusztítása még jobban növelte. Odaköltöztek ugyanis a kereskedők, mert a templom adómentessége és a kikötő kedvező fekvése csábította őket. Ez ugyanis nagyon jó helyen fekszik az Itáliából és Hellasból Ázsia felé hajózók számára. Maga a népünnepe is kereskedelmi jellegű, és a rómaiak is élénkebb összeköttetést tartottak vele, mint mások, már akkor is, amikor még Korinthos fennállott; athéniek, miután a szigetet a birtokukba vették, kielégítő módon gondoskodtak mind a szent dolgokról, mind a kereskedelmiekről. Amikor azonban odajöttek Mithridatés hadvezérei, s az egyik tyrannos elpártolásra bírta őket, minden elpusztult, és a rómaiak, miután a király visszavonult hazájába, teljesen kifosztott állapotban kapták vissza a szigetet, s azóta is egészen mostanáig szegény maradt. Az athéniek birtokában van.

5. Rhénaia⁷⁵ lakatlan kis sziget Délostól 4 stadionnyira; itt van a délosiak temetkező helye. Magán Délos szigetén ugyanis a halottat nem szabad sem eltemetni, sem elégetni. De kutyát sem szabad Déloson tartani. Azelőtt Ortygia volt a neve.

6. Keósnak egykor négy városa volt, de csak kettő maradt meg; Iulis⁷⁶

és Karthaiába, a másik kettőt ezekbe telepítették át, mégpedig Poiéssát Karthaiába, Korésiát pedig Iulisba. Iulisból való volt Simonidés dalköltő és unokaöccse, Bakkhylidés, azután Erasistratos orvos és Aristón, az egyik peripatetikus bölcse, aki a borysthenési Biónnak volt a követője. Valószínűleg ezeknél volt egykor az a törvény, amelyről Menandros is megemlékezik:

Keós törvénye jó nagyon, Phantias;
Nem él rosszul, ki nem tud szépen élni.

Úgy látszik ugyanis, hogy ez a törvény rendelte el, hogy azokat, akik már betöltötték 60. évüket, bürökméreggel kell elpusztítani, hogy a többinek elegendő tápláléka legyen. Azt is mondják róluk, hogy amikor egyszer az athéniak ostromolták őket, azt a határozatot hozták, hogy a legidősebbek, akik már elérték bizonyos meghatározott kort, haljanak meg, s erre azok abbahagyták az ostromot. A város egy hegyen fekszik a tengertől mintegy C 487 25 stadionnyira, kikötője pedig az a hely, ahol egykor Korésia állott, de ahol most semmiféle lakóhely sincs. Korésia, meg Poiéssa mellett is van temploma Apollón Sminthaiosnak, a templom és Poiéssa romjai között pedig Athéna Nedusia temploma áll, amelyet Nestór építtetett Trójából való visszatértekor. Korésia körül folyik az Elixos folyó.

7. Utána Naxos, Andros és Paros a jelentősebbek. Arkhilokhos költő parosi volt. A parosiak alapították Thasost és a Propontisnál Parion városát. Az utóbbiban volt állítólag egy megtekintésre érdemes oltár, amelynek oldalai egy stadionnyi hosszúságúak voltak. Paros szigetén van az ún. parosi kő, amely szobrászati célokra a legjobb.

8. Syros (az első szótagja hosszú) volt a hazája Pherekidésnek, Babys fiának; az athéni fiatalabb ennél. A költő valószínűleg erre gondol, amikor Syriáról beszél:

Egy sziget áll, Syrié, hisz tán hallottad a híret,
Ortygián túl ...

(Od. XV. 403.) D.

9. Mykonos az a sziget, amelyen a rege szerint a Héraklész által elpusztított utolsó gigászok fekszenek; erről keletkezett a közmondás: „Mindent az egy Mykonos alá”, ami azokra vonatkozik, akik a természet által elkülönített dolgokat mind egy cím alá veszik. Némelyek a kopaszokat is mykonosiaknak nevezik, mert ez a baj ezen a szigeten megszokott.

10. Seriphos az a sziget, amelyhez a Diktysről szóló mondák fűződnek, aki a Perseust és anyját Danaét magában rejtő ládát hálójával kihúzta; ezeket ugyanis Akrisios, Danaé atyja, a tengerbe süllyesztette. A monda szerint itt nevelkedett Perseus, s amikor elhozta a Gorgó-fejet s megmutatta a seriphosiaknak, mindet kővé változtatta. Ezt pedig azért tette, hogy bosszút álljon anyjáért, akit Polydektész király akarata ellenére is házasságra akart kényszeríteni azoknak a támogatásával. A sziget annyira sziklás, hogy a vigjátékírók azt mondták róla, hogy ez a Gorgó miatt alakult így.

11. Ténoson nincs nagy város, de a városon kívül egy ligetben van Poseidón nagy temploma, amely érdemes a megtekintésre; ebben nagy étkező helyiségeket készítettek, ami annak a bizonyítéka, hogy itt elég nagy tömegben jöttek össze a szomszédok, akik velük együtt szokták a Poseidón ünnepeket megtartani.

12. A Sporadokhoz tartozik Amorgos, Simonidés iambosköltőnek a hazája, továbbá Lebinthos és Leros⁷⁷

Phokylidész ezt mondta: a lerosiak gonoszak mind,
Csak Prokleész egyedül nem, pedig ő lerosi.

(Frag. 1. Bergk)

Az idevalókról ugyanis az a hír járta, hogy rosszerkölcsök.

C 488

13. Közelükben van Patmos⁷⁸ és Korassiai, az Ikariától, ez Samostól nyugatra. Ikaria lakatlan, de vannak legelői, amelyeket a samosiak használnak. Ilyen léteire mégis elég híres, és róla van elnevezve az előtte elterülő tenger, amelynek területén ez maga, aztán Samos, Kós, az előbb említett Krassiai, Patmos és Leros fekszik. Híres a rajta levő hegy, a Kerketeus is, híresebb az Ampeloslánál; ez utóbbi a samosiak városa fölött emelkedik. Az Ikariai-tengerrel délről a Karpathosi-tenger érintkezik, ezzel az Egyiptomi-tenger, délről meg a Krétai- és a Libyai-tenger.

14. A Karpathosi-tengerben is sok sziget van a Sporadok közül, különösen Kós, Rhodos és Kréta között. Ilyenek Astypalaia,⁷⁹ Téos, Khalkis és azok, amelyeket Homéros a „Katalogos”-ban felsorol:

És Nisyros s Krapathos mezejét aki lakta, Kasost is,
S Eurypylos várát, Kóst és vízmosta Kalydnait.

(Il. II. 676.) D.

Kóson és Rhodoson kívül ugyanis, amelyekről később fogunk beszélni, a többi a Sporadok közé számítjuk, és itt emlékezünk meg róluk, bár nem

Európa, hanem Ázsia közelében vannak, minthogy előadásunk folyama arra kényszerít, hogy a Sporádokat is egybefoglaljuk Krétával és a Kykladokkal. Ázsia leírásakor majd a hozzátartozó tekintélyesebb szigeteket is be fogjuk járni, mint amilyenek Kypros, Rhodos, Kós és a következő tengerparton fekvő szigetek: Samos, Khios, Lesbos, Tenedos. Most pedig még végül rátérünk az említést érdemlő Sporadokra.

15. Astypalaia eléggé bent fekszik a tengerben, s van városa is. Télos a knidosi vidék mellett nyúlik el, hosszú, magas és keskeny, kerülete mintegy 140 stadionnyi; van kikötője is. Khalkia 80 stadionnyira fekszik Télostól, Karpathostól 400 stadionnyira, Astypalaiától pedig kb. kétszerannyira; van egy hasonló nevű lakóhelye Apollón templomával és kikötővel.

16. Nisyros Télostól északra fekszik 60 stadionnyi távolságban, Kóstól is ugyanannyira; kerekded, magas és sziklás, köve malomkönek jó, a szomszédok tehát bőven szállítják onnan a malomköveket. Van egy hasonló nevű városa is kikötővel, meleg forrásokkal és Poseidón-templommal. Kerülete 80 stadion. Mellette vannak az ún. Nisyria szigetek. Azt mondják, hogy Nisyros Kósnak a töredéke, s hozzáfűzik még azt a regét is, hogy Poseidón, amikor az egyik Gigast, Polybótést üldözte, szigonyával letört Kósból egy darabot és reá dobta; ez az eldobott rész lett Nisyros szigete, amely magában rejtje az alatta fekvő gigászt; némelyek szerint azonban az Kós alatt fekszik.

17. Karpathos, amelyet a költő Krapathosnak mond, magas és mintegy 200 stadion kerületű. Négy városa volt és jó hírneve, s tőle vette nevét a környező tenger is. Az egyik városának a neve Nisyros volt, azonos nevű a nisyrosiak szigetével. Szemben fekszik Libya Leuké partjával, amelynek távolsága Alexandriától kb. 1000, Karpathostól pedig kb. 4000 stadion.

18. Kasos ettől 70 stadionnyira fekszik, Samóniontól, Kréta hegyfokától pedig 250 stadionnyira; kerülete 80 stadion. Van rajta egy hasonló nevű város, körülötte pedig több ún. kasosi sziget.

19. A költő állítólag Sporadoknak mondja a Kalydnoi szigeteket, s ezek egyike a Kalyrna; valószínű azonban, hogy amint a nisyrosiaktól és a kasosiaktól kapták nevüket a közeli és meghódított szigetek, éppúgy történt a Kalyrna körül levőkkel is, melynek akkor Kalydné volt a neve. Némelyek szerint azonban a Kalydnoi szigetekhez kettő tartozott: Leros és Kalyrné, s a költő is ezt mondotta volna. A sképsisi azt állítja, hogy a Kalyrnai szigetnév egyszerűen csak többszámú, mint Athénai és Thébai, s a költő kifejezését átcsereelve kell felfogni. Ő ugyanis nem beszél Kalydnoi szigetekről, hanem azt mondja:

Nisyros és Krapathos, Kasos s a lakósa Kósnak,
Eurypylosnak városa és a Kalydnoi.

A szigeteknek minden fajta méze általában kitűnő és versenyez az attikaival, különösen azonban az ezen szigeteken termelt méz, a legjobb azonban a kalyrnai.

TIZENEGYEDIK KÖNYV

I.

1. Ázsia összefügg Európával, mégpedig a Tanais¹ hosszában kapcsolódik hozzá. Erről a következőkben fogunk beszélni, a világosság kedvéért azonban bizonyos természeti határok szerint tagolva. Nekünk is úgy kell eljárunk Ázsiával kapcsolatosan, amint Erathosthenés járt el az egész lakott földre vonatkozólag. C 490

2. A Tauros ugyanis ennek a földrésznek körülbelül a közepén húzódik végig nyugat felől kelet felé terjeszkedve, s annak egyik részét északra, a másikat délre hagyja. A hellének az egyik felét Tauroson innennek, a másikat Tauroson túlnek nevezik. Ezt ugyan már előbb is említettük, de legyen főlemlítve most is az emlékezés okáért.

3. A hegységnek a szélessége számos helyen 3000 stadionnyi, hosszúsága pedig annyi, mint Ázsiáé, azaz kb. 45 000 stadion; a Rhodosszal szemben fekvő partvidéktől számítva India és Skythia határáig keleti irányban.

4. Sok részre oszlik, s az elnevezések is sokfélék, s ezeket részint nagyobb, részint kisebb határok különítik el. Minthogy a hegység e nagy szélességben több népet foglal magában, amelyek egy részükben jelentéktelenebbek, más részükben nagyon jól ismertek (így pl. Parthyaia, Média, Armenia, C 491 a kappadoxok egy része, a kilixek és a pisidák), azokat, akik jobbadán az északi részeken vannak, ott kell elhelyezni, akik a déli részeken, azokat délen, a hegységnek a középső részein lakókat pedig a természeti viszonyok hasonlósága következtében északra kell helyezni; ott ugyanis hideg az éghajlat, délen azonban meleg. A folyóknak az iránya, amelyek majdnem valamennyien innen indulnak ki, s ellenkező irányban folynak, egy részük északra, más részük délre (legalábbis először, ha egyesek később keletre vagy nyugatra fordulnak is), arra ad alkalmat, hogy Ázsia két részre osztásakor ezt a hegységet vegyük fel határvonalnak, ugyanúgy, amint az Oszlopokon innen levő tenger is, amely ezekkel a hegyekkel legnagyobb részében majdnem egyenes vonalban fekszik, alkalmas arra, hogy Európát és Libyát két külön földrészre tegye, minthogy mindkettőre nézve kitűnő határvonal.

5. Amikor a földleírásban áttérünk Európáról Ázsiára, a két részre osztásakor az elsőség az északi részeké, tehát ezekkel kell elkezdenünk. Ezek

között megint első a Tanais vidéke, amelyet Európa és Ázsia határául vetünk fel. Ez bizonyos mértékben félszigetszerű; körülveszi ugyanis nyugat felől a Tanais és a Maiótis² a Bosporosig és az Euxeinos partvidéke Kolkhisig, észak felől a Kaspi-tenger torkolatáig az Ókeanos, keletről pedig ugyancsak a Kaspi-tenger Albania és Armenia határáig, ahol a Kyros és az Araxés³ folyó torkollik, amelyek közül az utóbbi Armenián folyik keresztül, a Kyros pedig Ibérián és Albanián, délről a Kyros torkolatától Kolkhisig, az egyik tengertől a másikig Albanián és Ibérián keresztül húzódó vonal mintegy 3000 stadionnyi hosszúságban, úgyhogy földszoros alakja van. Akik azonban annyira összeszűkítik a földszorost, mint Kleitarkhos, aki szerint mindkét tenger elárasztja, figyelmet sem érdemelnek. Poseidónios 1500 stadion hosszúságúnak mondotta a földszorost, mint amekkora a Pélusion és a Vörös-tenger közt levő földszoros. „Azt hiszem – mondja ő –, hogy a Maiótitól az Ókeanosig nyúló földszoros sem nagyon különbözik ettől.”

6. Nem tudom, hogy bárki is hogyan adhatna neki hitelt a bizonytalan dolgokat illetően, amelyekről semmi valószínűt sem tud mondani, mikor még az ismert dolgokról is nagyon ellentétesen beszél, s azonfelül még Pompeiusnak is barátja volt, aki hadat vezetett az ibérek és az albánok ellen mindkét tengerig, a Kaspi- és a Kolkhisi-tengerig. Mondják, hogy Pompeius, mikor Rhodosban tartózkodott, hogy a kalózháborúra induljon (de mindjárt rá akart törni Mithridatésre és a Kaspi-tengerig lakó népekre is), jelen volt Poseidónios egy előadásán, s mikor távozásakor az megkérdezte, hogy nincs-e valami kívánsága, azt felelte:

Hogy legyek első mindig, a többi fölé kimagasló.

(II. VI. 208.) D.

Ehhez vegyük még hozzá azt, hogy ő írta meg Pompeius korának a történetét. Éppen ezért neki az igazságra nagyobb gondot kellett volna fordítania.

7. A második rész az a terület lehet, amely a Hyrkaniai-tengeren túl, amelyet Kaspi-tengernek is nevezünk, egészen az indusok mellett levő skytháig terjed. A harmadik rész az említett földszoroshoz csatlakozó terület, s az ezen földszoros és a Kaspi-kapu után következő terület, amelyek a Tauruson innen és Európához a legközelebb vannak; ezek: Média, Armenia, Kappadokia és a közbeeső terület. A negyedik a Halys⁴ innen és magán a Tauruson levő föld és azon túl annyi, amennyi abból arra a félszigetre esik, amelyet a Pontosi- és a Kilikiai-tengert elválasztó földszoros alkot.

A többihez számítjuk a Tauruson kívül Indiát és Arianát azokig a népekig, akik a Perzsa-tenger, az Arábiai-öböl, a Nílus, az Egyiptomi- és az Issosi-tenger mentén laknak.

II.

1. E szerint az elrendezés szerint az első résznek a lakói az északi tájakon és az Ókeanosnál egyes nomád és szekérlakó skytha törzsek, ezeknél beljebb a szintén skytha sarmaták, az aorsosok és a sirakosok, akik dél felé egészen a Kaukasosig terjednek, részint sátorlakók és földművelők főleg, a Maiótis-mocsár környékén; a Bosporosi-tengernél az ázsiai részek és Sindiké; ezután jönnek az akhaiosok, a zygosok, a héniochosok, a kerketák és a makropógónok. Ezekén túl vannak a phtheiophagosok szorosai. A héniochosok után Kolkhis következik, amely a Kaukasos és a Moskhos hegységek között fekszik. Minthogy pedig Európa és Ázsia határául a Tanais folyót szokás feltüntetni, innen kezdjük az egyes részek leírását.

2. Az tehát az északi tájakról ered, de nem a Nílusnak a délkörén azzal szemben, mint ahogy a legtöbben gondolják, hanem ettől keletebbre, ámde ehhez hasonlóan ismeretlen forrásokból. A Nílus nagy része azonban ismeretes, mert olyan vidéken folyik keresztül, amely a közlekedésre teljesen alkalmas és nagyon hosszan hajózható, míg a Tanaisnak csak a torkolatait ismerjük (kettőről tudunk a Maiótis legészakibb részén egymástól 60 stadionnyi távolságban), a torkolatok fölött levő vidékből azonban csak kevés ismeretes a hideg és a táj zordonsága miatt, amelyet csak a bennszülöttek képesek elviselni, akik nomád módra hússal és tejjel táplálkoznak, az idegenek azonban nem bírják ki. Egyébként a másokkal szemben barátságtalan s nagy tömeggel és erővel rendelkező nomádok, még ha járható is valamely vidék vagy hajózható valameddig a folyó, el szokták zárni. Ennek alapján egyesek azt gyanították, hogy ennek a forrásai a Kaukasos hegyei közt vannak, s messzire fölmegegy észak felé, majd megfordul és a Maiótisba ömlik (ezzel egyezően vélekedik a mitylénéi Theophanés is), mások szerint azonban az Istros fölötti vidékről ered. Annak azonban, hogy nagy távolságról és más éghajlatról folyik erre, semmiféle bizonyítékát sem adják, mintha nem is volna lehetséges, hogy közelről és észak felől folyjék.

3. A folyó és a tó mellett fekszik a hasonló nevű Tanais⁵ város, a bosporosi hellének alapítása. Polemón király nemrégiben elpusztította ellenkezése miatt. Közös piaca volt részint az európai és ázsiai nomádoknak, részint a Bosporos felől arra hajózóknak, amennyiben az előbbieket rabszolgákat, bőrtöket és egyéb nomád árucikkeket hoztak ide, az utóbbiak pedig ellen-

értékül ruhaneműt, bort és egyéb, a polgári életmódhoz tartozó cikkeket. A kikötő előtt mintegy 100 stadionnyi távolságban fekszik az Alópekia, vegyes népességű telepedés; a közelben még egyéb szigetek is vannak a tóban. A Tanais a Maiótis torkolatától egyenes vonalban északi irányban 2200 stadionnyi távolságra van, de akkor sem sokkal több, ha a part mellett hajózunk.

C 494 4. Ennél a part menti hajózásnál, ha a Tanaistól indulunk ki, 800 stadionnyi távolságban először is az ún. nagy Rhombitést⁶ találjuk, ahol a legtöbb halkonzervkészítő üzem van, azután megint 800 stadionnal tovább a kisebb Rhombités következik, és egy hegyfok kisebb halkonzerváló üzemekkel. A nagy Rhombités körül lakóknak kis szigeteik vannak, amelyeket a halászhoz támaszpontnak használnak, kis Rhombitésen pedig maguk a maióták végzik a munkát. A part mentén ugyanis végig a maióták laknak, akik földművelők ugyan, de nem kevésbé harciasak, mint a nomádok. Több törzsre oszlanak, a nyersebbek a Tanais közelében, a barátságosabbak a Bosporos környékén. A kis Rhombitéstől Tyrambéig és az Antikeítés⁷ folyóig a távolság 600 stadion; azután Kimmeriké falváig 120 stadion; a tón hajózóknak ez a végső állomásuk. A part mentén állítólag a klazomenaiaknak van néhány őrállásuk.

5. Kimmerikon azelőtt egy félszigeten épült város volt, amely a földszorost sánccal és árokkal zárta el. A kimmeriosok egykor nagy hatalommal rendelkeztek a Bosporoson; ezért volt a neve is Kimmerikos Bosporos. Ezek azok, akik a belföldi lakosokat a Pontos jobb oldalán egészen Ióniáig támadták. Ezeket ugyanis a skythák zavarták ki lakóhelyükről, a skythákat pedig a hellének, akik Pantikapaiont⁸ és a többi bosporosi várost alapították.

6. Azután Akhilleion falváig 20 stadion a távolság; itt van Akhilleus temploma. Itt legkeskenyebb a Maiótis torkolata, kb. 20 stadion vagy valamivel több, s a szemben levő parton van Myrmékion⁹ (közel van Hérakleionhoz) és Parthenion.

7. Innen a Satyros-emlékig a távolság 90 stadion; ez a Bosporos egyik legkiválóbb uralkodójának egy földnyelven emelt síremléke.

8. Közelében van Patraeus, s ettől Korokondamé¹⁰ falváig a távolság 130 stadion; ez az ún. Kimmerios Bosporosnak a vége. Így nevezik ugyanis a Maiótis torkolatánál levő tengerszorost, amely az Akhilleion és Myrmékion között levő szorostól egészen Korokondaméig és a Pantikapaion vidékével szemben fekvő Akra¹¹ nevű faluig nyúlik 70 stadion hosszúságban. Idáig terjed ugyanis a jég is, mikor a téli fagyok alkalmával a Maiótis úgy befagy, hogy járni lehet rajta. Ennek a tengerszorosnak végig jó kikötői vannak.

9. Korokondamé fölött egy jó nagy tó¹² fekszik, amelyet arról Korokon-

damitisnek neveznek, s amely a falutól 10 stadionnyira ömlik a tengerbe. Ebbe a tóba ömlik az Antikeítés folyónak egyik ága és egy szigetet¹³ alkot, amelyet ez a tó, a Maiótis és a folyó vesz körül. Némelyek ezt a folyót is Hypanisnak nevezik, mint a Borysthenés mellett.

10. Amint a Korokondamitisbe behajózunk, ott van egy tekintélyes város, Phanagoreia,¹⁴ majd Képoi, Hermónassa és Apaturon, Aphroditének a C 495 temploma. Phanagoreia és Képoi az említett szigeten fekszik, baloldalt, ha befelé hajózunk, a többi város pedig jobboldalt a Hypanison túl, Sindikében. Sindikében van Gorgipia is, a sindosok királyi székhelye a tenger közelében, és még Aboraké. Minthogy ezek mind a bosporosi uralkodók alattvalói voltak, bosporosiaknak nevezték őket. Az európai bosporosiaknak a fővárosa Pantikapaion, az ázsiaiaké pedig Phanagoreion (mert így is nevezik ezt a várost), s úgy látszik, hogy a Maiótisből s a fölötte elterülő barbárföldről szállított áruk piaca Phanagoreia, a tenger felől odaszállított áruké pedig Pantikapaion. Phanagoreiában is van Aphrodité Apaturonnak egy híres temploma. Az istennőnek ezt az elnevezését egy rege alapján úgy magyarázzák, hogy amikor a gigászok az istennőt itt megtámadták, ő Héraklést hívta segítségül, s azt egy barlangban rejtette el, azután egyik gigászt a másik után szólítva egyenként ilyen csellel (ἀπάτη) adta át őket Héraklésnek, hogy megölje őket.

11. A maiótákhoz tartoznak maguk a sindosok, továbbá a dandariosok, toreaták, agrosok, arrhékhosok, azonkívül a tarpétek, obidiakénosok, sittakénosok, doskosok és még több más, közöttük az aspurgianosok, akik Phanagoreia és Gorgipia között laknak 500 stadionnyi területen; amikor Polemón király ezeket a barátság örve alatt akarta megtámadni, de szándékát nem tudta titokban tartani, hasonló cselhez folyamodva elfogták és megölték. Az ázsiai maióták mindannyian részint a tanaisi kikötőváros urainak, részint a bosporosiaknak voltak alattvalói, olykor azonban elpártoltak tőlük, egyszer ezek, máskor azok. A bosporosi uralkodók gyakran meghódították a Tanaisig terjedő területeket is, különösen a legutóbbiak: Pharnakés, Asandros és Polemón. Pharnakés egyszer állítólag a Hypanist egy régi csatorna fölhasználásával, amelyet kitisztíttatott, rávezette a dandariosokra, s országukat elárasztotta.

12. Sindiké és Gorgipia után a tenger mentén az akhaiosok, zygosok és héniochosok partvidéke következik, többnyire kikötők nélküli hegyes vidék, mert ez már a Kaukasoshoz tartozik. Ezek tengeri kalózkodásból élnek, s erre a célra vékony, keskeny és könnyű sajkákat használnak, amelyek kb. 25, néha azonban összesen 30 embert is képesek befogadni. A hellének ezeket *kamaráknak* nevezik. Azt mondják, hogy az Iasón hadseregéhez tartozó phthiótisi akhaiosok alapították az itteni Akhaiát, a lakónok

pedig Héniokhiát; vezérek Rhekas és Amphistratos, a Dioskurok szekérhajtói voltak, s ezekről nevezték el azokat héniokhosoknak. Ezekből a sajkákból hajóhadakat szervezve s majd teherhajókat, majd egy területet vagy várost megtámadva a tenger urai lettek. Olykor a bosporosiak is segítségükre vannak, amennyiben beengedik őket kikötőikbe, s megengedik nekik piacuk használatát és a rablott cikkek kiállítását. Amikor visszatérnek otthonukba, minthogy nincsenek horgonyzásra alkalmas kikötők, sajkáikat vállukra véve fölviszik az erdőségekbe, amelyekben laknak, és szántogatják sovány földjüket; mikor a hajózásra kedvező az idő, ismét leviszik őket. Ugyanezt teszik idegen földön is, ahol ismerik az erdős területeket; ezekben a sajkáikat elrejtik, ők maguk pedig éjjel-nappal gyalogosan kalandoznak rabszolgaszerezés céljából. Amit zsákmányolnak, váltságdíjért könnyen elengedik; az elhajózás után ugyanis értesítik a meg-raboltakat. Az uralkodók hatalma alatt álló helyeken a kárvallottak némi támogatásban részesülnek azok részéről, mert gyakran intéznek ellentámadásokat, s elhosszabbítják az embereket együtt. A rómaiak fennhatósága alatt álló terület helyzete azonban rosszabb a kiküldött helytartók nemtörődömsége miatt.

13. Ilyen ezeknek az élete; ezeket is ún. sképtukhosok (helytartók) kormányozzák, azok pedig viszont a tyrannosoknak vagy királyoknak vannak alárendelve. A héniokhosoknak négy királyuk volt, amikor Mithridatés Eupator ősi országából Bosporosba való menekülése közben keresztülment ezeknek az országán. Ezen a területen át tudott utazni, a zgyosokban azonban nem bízott részint vadságuk, részint rossz útjaik miatt, s ezért a part mentén ment nagy ügyel-bajjal, sokszor hajóra is szállva, míg az akhaiosok földjére nem érkezett, s minthogy ezek szívesen fogadták, be is fejezte útját, amely a Phasistól kis híján 4000 stadiont tett ki.

14. A hajóút mindjárt Korokondaméból indul ki kelet felé. 180 stadionnyira Sindikos kikötő és város¹⁵ következik, azután 400 stadionnal tovább egy Bata nevű falu és kikötő s ezzel a partvidékkel fekszik szemben déli irányban valószínűleg Sinópé, éppen úgy, mint Karambis Kriumetóponnal, amelyről már beszéltünk. Bata után Artemidóros a kerketák partvidékét említi, melyen mintegy 850 stadionnyi hosszúságban kikötőhelyek és falvak⁴⁹⁷ vannak, azután következik az akhaiosok partvidéke 500 stadionnal, majd a héniokhosoké 1000 stadionnal, azután a nagy Pityus¹⁶ 360 stadion hosszúságban Dioskuriásig. A mithridatési háború történetírói szerint, akik nagyobb hitelt érdemelnek, először jönnek az akhaiosok, azután a zgyosok, majd a héniokhosok, kerketák, moskhosok, kolkhosok, s ezeken túl a phtheirophagosok, soanak s egyéb kisebb kaukasosi néptörzsek. Kezdetben, mint már említettük, a tengerpart kelet felé nyúlik és dél felé tekint,

Batától azonban egy kis kanyarodót tesz s azután szembe fordul nyugattal, s Pityusnál és Dioskuriásnál végződik. Kolkhisnak ezek a helységei érintkeznek ugyanis az említett partvidékkel. Dioskuriás után Kolkhis további partvidéke és a szomszédos Trapezus következik, miután tekintélyes kanyarodót tett, azután majdnem egyenes vonalban adja a Pontos jobb oldalát, mely észak felé tekint. Az akhaiosoknak és a többieknek a partvidéke Dioskuriásig és az egyenes vonalban délre fekvő belföldi helységekig, a Kaukasos lábánál fekszik.

15. Ez a hegység a két tenger, a Pontos- és a Kaspi-tenger fölött emelkedik és falként húzódik végig az ezeket elválasztó földszoroson. Elválasztja egymástól dél felé Albaniát és Ibériát, észak felé pedig a Sarmata-síkságot. Nagyon gazdag mindenféle fában, különösen pedig hajóépítésre valóban. Eratosthenés szerint a bennszülöttek a Kaukasost Kaspi-hegységnek nevezik, talán a kaspiakról véve ezt az elnevezést. Egyes ágai dél felé törnek előre, s ezek körülveszik közép Ibériát és az armeniai, meg az ún. moskhsi hegyvidékkel, továbbá Skydisésszel és Paryadrésszel érintkeznek. Ezek mind az Armenia déli oldalát alkotó Taurosnek a részei, elszakadva onnan valamiképpen észak felé, s elnyúlva a Kaukasosig és az Euxeinosnak Kolkhistól Themiskyraig terjedő partvidékéig.

16. Minthogy tehát Dioskuriás ilyen öbölben fekszik, és az egész tengernek a legkeletibb pontja, az Euxeinos sarkának és a legtávolabbi hajóútnak mondják. Így kell felfogni ezt a közmondásfélét: „Phasisba, hova leghosszabb a hajók útja”, azaz: „Phasisba, hej, az Óperencián is túl”; az iambos költője ugyanis nem a folyót, de nem is a folyó mellett fekvő hasonló nevű várost érti, hanem Kolkhist jelöli egy részének a nevével, minthogy a folyótól és a várostól a sarokig egyenes vonalban még nem kevesebb, mint 600 stadion van hátra. Éppen ez a Dioskuriás a Kaspi-tenger és a Pontos közötti földszoros kezdete és a szomszédos s a rajta túl lakó népeknek közös kereskedelmi gócpontja. Összejön ott mintegy 70, sőt némelyek szerint, akik nemigen törődnek az igazsággal, 300 néptörzs is, de ez mind más nyelven beszél, mert önteltségük és vadságuk miatt szétszórtan és külön-külön élnek. Legnagyobb részük sarmata, de mind kaukasosi. Ennyi elég Dioskuriásról.

17. Kolkhis többi része jobbadán a tenger mellett terül el; végigfolyik rajta a Phasis,¹⁷ az Armeniából jövő nagy folyó, amely fölveszi magába még a közeli hegyekről lezúduló Glaukost és Hippost. Hajózható egészen Sarapana erődítményéig, amely egy városnak a lakosságát is befogadhatná, s innen négy nap alatt lehet eljutni szekéren a Kyrosig. A Phasisnál fekszik a hasonló nevű város,¹⁸ a kolkhisiai kikötője, mely az egyik oldalon a folyóra, a másikon a tóra, a harmadikon pedig a tengerre van kiépítve.

Innen a hajóút Amisos és Sinópé felé három vagy két napig tart, mert a part mentén és a folyók torkolatánál puha a talaj. A vidék a méz kivételével (mert az többnyire keserű ízű) jó a gyümölcsstermelésre és a hajóépítéshez szükséges minden dologra; egyrészt faanyagot termel s azt a folyókon szállítja le, másrészt sok lent, kendert, viaszt és gyantát szolgáltat. Híresek a vászonféléi; ezeket külföldi helyekre is elszállították s egyesek ezzel akarják bizonyítani azon állításukat, hogy a kolkhosiak az egyiptomiak rokonai. Az említett folyókon túl a moskhosok vidékén fekszik Leukothea temploma, Phrixos alapítása és jóshelye, ahol kost nem volt szabad áldozni; egykor gazdag volt, de a mi időnkben először Pharnakés, majd valamivel később a pergamoni Mithridatés teljesen kifosztotta; ha egy vidék ugyanis tönkremegy, mint Euripidés mondja:

A hit elsenyved s nem kíván imádást az isten.

(*Trójai nők* 26.)

18. Hogy milyen híre volt hajdan ennek az országnak, bizonyítják a regék, amelyek arra utalnak, hogy Iason az ő hadseregével egészen Médiáig nyomult előre, Phrixos serege pedig még tovább. Az ezután következő királyok, akik az országot helytartóságokra osztották, közepes hatalommal rendelkeztek, amikor azonban Mithridatés Eupatör hatalma nagyon megnövekedett, az ő keze alá került az ország; erre a területre helytartóul vagy kormányzóul mindig valamelyik barátját küldte. Ezek között volt Moaphernés is, anyámnak a nagybátyja atyai ágon. Innen kapta a király tengeri hatalma részére a legnagyobb támogatást. Mithridatés bukásával azonban fölbomlott az ő egész birodalma és sokan osztoztak rajta. Legutóbb Polemón volt Kolkhisnak az ura, s az ő halála után felesége, Pythodóris uralkodott, mint Kolkhis, Trapezus, Pharnakia és az ezeken túl lakó barbárok királynője; ezekről majd később fogunk beszélni. Moskhiké, ahol a templom áll, három részre oszlik: egyik része a kolkhisiaké, a másik az ibéreké, a harmadik pedig az armeniaiaké. Ibériában is van egy kis város, a Phrixos városa, ma Idéessa a neve; jól megerősített helység a kolkhisi határon. Dioskurias körül folyik a Kharés folyó.

19. A Dioskuriasba be-bejövő néptörzsek közt vannak a phtheirophagosok is, akik a szennyből és piszokból kapták nevüket. Közeliükben vannak a soanák, piszok tekintetében semmivel sem különbek amazoknál, de jóval hatalmasabbak, sőt majdnem ők a legerősebbek harciasság és hatalom szempontjából. A Kaukasos magaslatain laknak Dioskurias fölött, s a körülöttük lakók felett uralkodnak, van királyuk, 300 férfiból álló tanácsuk, s állítólag 200 000 főből álló hadsereget tudnak kiállítani; harcos ugyanis az egész nép,

de nincs kiképezve. Azt mondják, hogy ezeknél a hegyi patakok aranyat sodornak le magukkal, s ezt a barbárok lyukacsos vályúkkal és gyapjas bőrökkel fogják föl; innen eredt az aranygyapjas bőr regéje. Egyesek ibéreknek nevezik őket, ugyanúgy, mint a nyugatiakat, mert mindkét részen vannak aranybányák. A soanok a nyílhegyeket csodálatos méreggel kenik be, amelynek bűzétől még azok is szenvednek, akiket a nyíl nem sebzett meg. A Kaukasos környékén lakó többi nép szegény, és kis területre szorul össze, az albánok és ibérek azonban, akik az említett földszoros legnagyobb részét betöltik, kaukasosiaknak mondhatók ugyan, de országuk gazdag és nagyon kellemes lakóhely.

III.

1. Ibéria valóban nagyobb részében jól be van népesítve városokkal és telepekkel, úgyhogy ott cseréptetők, az építészeti szabályok szerint megtervezett házak, piacok és egyéb középületek is vannak.

2. Az ország egy részét a Kaukasos hegyei veszik körül; annak az ágai, mint már említettük, délfelé nyúlnak, termékenyek, körülfogják egész C 500 Ibériát, s Armeniával és Kolchisszal érintkeznek; a közepén azonban folyóktól öntözött síkság van; a folyók között legnagyobb a Kyros, amely Armeniában ered, azután mindjárt az említett síkságra jut, ahol fölveszi a Kaukasosból jövő Aragost,¹⁹ s egyéb vizeket és egy keskeny folyóvölgyön keresztül Albániába ömlik; e között és Armenia között nagyon dúslegetű síkságokon áramlik keresztül megnövekedve, s még több más folyót is vesz föl, így az Alazonioszt,²⁰ Sandobanést, Rhoitakést és Khanést, amelyek mind hajózhatók, s végül s Kaspi-tengerbe ömlik. Azelőtt Koros volt a neve.

3. A síkságot a földművelést jobban szerető és békés természetű ibérek lakják, akik armeniai és médiái módon vannak berendezkedve, a hegyvidéken pedig a többségben levő és harcias törzsek laknak, akik skytha és sarmata módon élnek, mert azoknak a szomszédai és rokonai is; mindazonáltal a földműveléssel is foglalkoznak és 100 000 embert is összetoboroznak magukból és amazokból, ha valami veszedelem fenyegeti őket.

4. Az országnak négy bejárata van: az egyik a Sarapana nevű erődön s a fölötte levő szorosokon keresztül, amelyeken vadul és erőszakosan tör át a Phasis, melyet kanyargóssága miatt 120 híd tesz átjárhatóvá, minthogy az esős időszakban sok hegyi patak vájja ki a vidéket. A magas hegyeken ered és sok forrásból táplálkozik, a síkságokon azonban egyéb folyókat is fölvesz, így a Glaukost és a Hippot is. Így megnövekedve mint hajózható

folyó ömlik a Pontosba, s mellette van egy hasonló nevű város s közelében egy tó. Kolkhisből tehát ilyen a bejárás Ibériába, elzárva sziklával, erődökkel és pusztító záporpatakokkal.

5. Az északi nomádoktól háromnapos nehéz út vezet fölfelé, s ezután az Aragos folyó mentén csak egy ember által járható négy napi keskeny út következik, az útnak a végét pedig egy nehezen megvívható kőfal védi. Albániából az út először egy sziklás ösvényen, majd egy mocsáron vezet keresztül, amelyet a Kaukasosból lezúduló [Alazonios] alkot. Armeniából a Kyros és Aragos²¹ szorosain át vezet az út, mielőtt még egymással egyesülnének. Természeti helyzeténél fogva erőd jellegű két város van mellettük a sziklákon, egymástól 16 stadionnyi távolságban, a Kyros mellett Harmoziké, a másik mellett Seusamora.²² Ezeket a bevezető utakat használta előbb az Armeniából betörő Pompeius, azután Canidius.

6. Négy emberfajta lakja az országot. Az egyik, mégpedig az első az, amelyből a királyokat választják, a legközelebbi rokonság és az életkor tekintetbevételével a legidősebbet, a következő pedig igazságot szolgáltat és a hadsereget vezeti. A második a papok rendje, akik a szomszédokkal kapcsolatos jogi ügyeket is intézik. A harmadik a harcosok és földművelők rendje, a negyedik pedig a köznépé, akik királyi rabszolgák, s ők végzik az élethez szükséges mindennemű munkát. Közös náluk a vagyon a rokonság szerint, mindegyiket a legöregebb vezeti és kormányozza. Ilyenek az ibérek és ilyen az országuk.

IV.

1. Az albánok jobbadán pásztorkodók, s közelebb állnak a nomádélethez, de mégsem vadak, s ezért nem is nagyon harciasak. Az ibérek és a Kaspi-tenger között laknak, keleten a tengert érintve, nyugaton pedig határosak az ibérekkel. A többi oldal közül az északit a Kaukasos hegyei védik (ezek ugyanis a síkságok fölött emelkednek, s a nevük, főképpen a tenger felé eső részen, Keraunia), a délit pedig a vele határos Armenia alkotja, mely nagy részében síkság, de nagy részében hegyvidék is, így Kambyséné, amely részen az armeniak az ibérekkel, meg az albánokkal is érintkeznek.

2. Az Albánián keresztül folyó Kyros és az azt tápláló többi folyó a földnek az előnyeit ugyan emeli, de a tengerrel való kapcsolatot gátolja. A nagy mennyiségben összehordott iszap ugyanis akadályozza a hajózást annyira, hogy még az előtte fekvő szigeteket is összeköti a szárazfölddel és különféle, nehezen ellenőrizhető zátonyokat alkot. A változatosságot még jobban növelik az árapálya kapcsolatos hullámverések. Állítólag még a torkolata

is 12 ágra szakad, amelyek részint eliszaposodottak, részint nagyon erős hullámvásúak, s még a lehorgonyzást sem engedik meg. Minthogy a partot a tenger és a folyók több mint 60 stadion hosszúságban árasztják el, annak ez az egész szakasza megközelíthetetlen, a hordalék pedig 500 stadionnyira húzódik és a partot fövenyessé teszi. Közelében torkollik az Araxés is, amely vadul tör elő Armeniából; amennyi hordalékot ez előre tol s ezzel a medrét hajózhatóvá teszi, a Kyros viszont annyit halmoz föl.

3. De talán nincs is szüksége az ilyen emberfajának a tengerre; hiszen a földet sem használják ki érdeme szerint, amely pedig mindenféle gyümölcsöt megterem, a legnemesebb fajtákat is, és mindenféle növényt; még az örökzöldeket is megtermi. Még kisebb ápolásra sincs szükség, mert:

... minden megterem ott, noha földbe nem ülteti senki

(Od. IX. 109.) D.

mint a hadviseltek mondják, akik ott kyklopsok módjára éltek. Sok helyen ugyanis az egyszer elvetett mag kétszer, sőt háromszor is hoz termést, mégpedig először ötvenszerest, ugarolás nélkül, s a földet nem vas-, hanem csak faekével szántják. Az egész síkság több nedvességet kap a folyók és egyéb vizek révén, mint a babyloni és az egyiptomi, úgyhogy állandóan megtartja a füvesség látszatát. Ezért jó a legeltetésre is; hozzájárul még, hogy a levegője is jobb, mint azoké. A szőlőket sohasem kapálják, de öt-évenként metszik. Az új tövek már a második évben teremnek, s kifejlődve annyi termést hoznak, hogy nagy részét a tőkén hagyják. Jól növekszik náluk a jószág is, akár a szelíd, akár a vad.

4. Az emberek is kitűnnek szépségükkel és nagyságukkal, egyszerűek minden családság nélkül. Pénzt nemigen használnak, s száznál nagyobb számot már nem ismernek, hanem árucserével dolgoznak, az élet egyéb szükségleteivel szemben közömbösek. Nem ismernek pontosan meghatározott mértékeket és súlyokat, a háborúnak, az államvezetésnek és a földművelésnek az ügyeit előzetes megfontolás nélkül intézik. Mindazonáltal gyalogosan is, lóhátról is harcolnak, könnyű fegyverzetben is, meg páncélosan is, mint az armeniaiak.

5. Nagyobb hadsereget állítanak ki, mint az ibérek. 60 000 gyalogost és 22 000 lovast állítanak ki fegyverbe; ennyi emberrel szálltak szembe Pompeiusszal. Az idegenek ellen velük együtt harcolnak a nomádok is éppúgy, mint az ibéreknél, ugyanazon okokból; máskülönben azonban gyakran megtámadják az embereket és akadályozzák őket a földművelésben. Dárdavető és íjászok, páncélt, hosszú pajzsot és vadbőrből készült sisakot viselnek, hasonlóan az ibérekhez. Az albánokhoz tartozik Kaspiáné is,

amely nevét a már eltűnt kaspi néptörzsről kapta éppen úgy, mint a tenger. Ibériából Albaniába az út a víztelen és zord Kambysénén vezet keresztül az Alazonios folyóhoz. A vadászathoz csodálatos módon értenek ők maguk is, meg kutyáik is, de nem annyira képességeik kiművelése révén, mint inkább ösztönszerűen.

C 503 6. Királyaik is kitűnőek; most egy uralkodik valamennyi fölött, előbb azonban minden egyes nyelvcsoport fölött külön a maga királya uralkodott; 26 féle nyelvcsoport van náluk, mert nem könnyen keverednek egymással. Vannak azon a földön mérges csúszómászó fajták, skorpiók és mérges pókok is; némelyik mérges pók csípésétől nevető görcsök között hal meg az ember, másokétól pedig síró görcsök között a rokonaik elvesztése miatt.

7. Istenként tisztelik a napot, Zeust és a holdat, különösen azonban a holdat. Ennek a temploma Ibéria közelében van. A papi tisztet a király után a legtekintélyesebb férfi látja el, aki előjárója a nagy és népes szent vidéknek, valamint a templomi szolgáltnak, akik közül sokan jövendölnek is extázisukban. Aki pedig ezek közül a legnagyobb extázisba jut, úgy, hogy egyedül bolyong az erdőkben, azt a pap elfogatja, szent bilincsekkel megkötözteti, s egy éven át nagyszerűen tápláltatja, azután pedig elővezetik s illatszerekkel behintve a többi áldozati állattal együtt föláldozzák az istenségnek az oltárán. A föláldozásnak a módja a következő: egy ember, aki ebben gyakorlott, a szent lándzsát – mert csak ezzel szabad embert föláldozni – a tömegből előlépve az oldalán keresztül a szívébe döfi; amint elesett, az esésnek a módjából jósjeleket magyaráznak, s a jóslatot a gyülekezet előtt kihirdetik, miután pedig a testet elvitték egy bizonyos helyre, tisztulás végett mindnyájan rálépnek.

8. Rendkívüli módon tisztelik az albánok az öregeket, mégpedig nemcsak a szülőikben, hanem másokban is. A meghaltakkal azonban nem szabad törődni, sem róluk megemlékezni. Egyébként eltemetik velük a vagyonukat is, s ezért élnek szegénységben, mert nincs apai örökségük. Ennyit az albánokról. Mondják, hogy Iasón kolchisi útja után a thessaliai Armenosszal előrenyomult a Kaspi-tengerig, s bejárta Ibériát és Albaniát, s Armeniának és Médiának nagy részét, amit tanúsít az iasóni és még több más emlékmű. Armenos a Boibéis-tó környékén levő Armenionból való Pherai és Larisa között, s az ő kísérei lakták Akilisénét és Syspiritist Kalakhanéig és Adiabénéig, sőt Armenia is róla kapta a nevét, mikor elhagyta.

1. Állítólag az Albania fölött emelkedő hegyeken laknak az amazonok. Theophanés, aki részt vett Pompeius hadjáratában és az albánok között is járt, azt mondja, hogy az amazonok és az albánok közt laknak a gélák és a skytha légák, és hogy itt folyik a Mermadalis folyó azok között és az ama- C 504
zonok között. Mások ellenben, köztük a sképsisi Métrodóros és Hyspikratés, akik szintén eléggé ismerik ezt a vidéket, azt állítják, hogy ezek a Kaukasos északi lejtőin, amelyeket Keraubiának neveznek, mint a gargareusok szomszédai laknak, és hogy ráérő idejűkben minden más dolgot maguk végeznek a maguk számára, így ami a földművelést, a kertészkedést és az állattenyésztést, különösen pedig a lótényésztést illeti, a legerősebbeik pedig főképpen a vadászattal foglalkoznak és a harcászatban gyakorolják magukat. A jobb mellét mindegyiküknek még gyermekkorukban kiégetik, hogy a karjukat minden célra ügyesebben használhassák, elsősorban a dárдавetésre. Használják az íjat, a harcibárdot és pajzsot, a vadállatok bőréből pedig sisakokat, köpenyeket és öveket készítenek. Tavasszal pedig kiválasztanak két hónapot, s ekkor fölmennek a közeli hegyre, mely elválasztja őket és a gargareusokat. Ősi szokás szerint ezek is fölmennek, hogy az asszonyokkal együtt áldozzanak, és hogy együtt legyenek velük gyermekek nemzése végett, de a sötétben láthatatlanul, ahogy véletlenül egymásra találnak, a fogamzás után pedig elküldik őket. Az újszülöttek közül a leányokat megtartják maguknak, a fiúkat azonban odaviszik azoknak, hogy neveljék föl; azok mindegyiket szívesen fogadják, mert a bizonytalanság miatt a saját fiuknak tartják.

2. A hegyekről lezúduló Mermodas átszeli az amazonok földjét, Sira-kénét és a köztük elterülő pusztaságot, majd a Maiótisba ömlik. A gargareusok állítólag az amazonokkal együtt Thermiskyrából költöztek erre a vidékre, majd elszakadtak tőlük, sőt háborúskodtak is velük az egészen idáig elvetődött thrákokkal és euboiaiakkal együtt, később azonban abba-hagyták a velük való háborúskodást, s az említett alapon egyeztek meg velük, hogy ti. csak a gyermekek nemzése céljából jönnek össze, egyébként azonban magukban külön élnek.

3. Az amazonok mondájával azonban sajátságos dolog történt. Az egyéb mondák ugyanis a mesés és történeti elemeket elkülönítik egymástól; a régi, a hazug és csodás részeket meséknek nevezik, a történelem azonban az igazat kívánja, akár régi az, akár új, s a csodás részeket vagy nem öleli föl, vagy csak ritkán. Az amazonokról azonban most is, meg régen is ugyanaz a hiedelem él, mégpedig a csodálatos és valószínűtlen. Mert ki hihetné azt el, hogy egy asszonyi sereg vagy város vagy törzs bármikor is létezhetett

C 505 férfiak nélkül? De nemcsak hogy létezett, hanem még támadásokat is intézett idegen területek ellen; és nemcsak a szomszédait győzte le, hogy még Ióniáig is előrenyomult, hanem a tengeren keresztül még Artika ellen is küldött hadsereget? Ez éppen olyan, mintha valaki azt mondaná, hogy az akkori férfiak asszonyok voltak, az asszonyok pedig férfiak. És még most is ugyanazt beszélnek róluk. Még növeli ennek a sajátosságát az, hogy a régi mondákat jobban elhiszik, mint az újakat.

4. Beszélnek ugyanis a városok alapításáról, és elnevezéséről, mint amilyenek Ephesos, Smyrna, Kymé és Myriné, továbbá sírhalmokról s egyéb emlékművekről; Themiskyrát azonban, meg a thermódóni síkságot és a környező hegyeket mind az amazonokénak mondják, s azt állítják, hogy innen üzték ki őket. De hogy most hol vannak, arra vonatkozólag csak kevesen nyilatkoznak, azok is bizonyíték és valószínűség nélkül. Éppen így vagyunk Thaléstriával, az amazonok királynőjével, akiről azt mondják, hogy Hyrkaniában találkozott Alexandrosszal s vele hált, hogy gyermeket kapjon tőle. Ezt ugyanis nem fogadják el általában. A sok történetíró közül éppen azok, akik legjobban törődnek az igazsággal, ezt nem említik, de azok sem emlékeznek meg erről, akik a legmegbízhatóbbak; akik pedig följegyezték, nem egyformán adják elő. Kleitarkhos szerint Thalésztia a Kaspi-kaputól és Thermódontól jött Alexandroshoz, akkor már pedig a Kaspi-kaputól Thermódinig a távolság több mint 6000 stadion.

5. Az ő dicsőségére terjesztett mondák sem egyeznek mindenben, a költők jobban törődtek a hízelgéssel, mint az igazsággal. Ilyen a Kaukasos név átvitele az indiai hegyekre s a közelükbenle vő Keleti-tengerre a Kolkhis és az Euxeinos fölött emelkedő hegyekről. A hellének ugyanis ezt nevezték Kaukasosnak, amely Indiától több mint 30 000 stadionnyi távolságra fekszik, s ehhez fűződnek a Prométheusra és az ő megbilincselésére vonatkozó regék. Ezt ismerték az akkoriak a legkeletibb hegységnek. Dionysos és Héraklés indiai hadjárata későbbi regéköltésre mutat, hiszen a monda szerint Héraklés 1000 évvel később szabadította fel Prométheust. Mindenestre nagyobb dicsőséget jelentett az, hogy Alexandros Ázsiát egészen az indiai hegyekig meghódította, mint az, hogy az Euxeinos szögletéig és a Kaukasosig. De a hegységnek a híre és neve, és az a hit, hogy társaival Iasón a leghosszabb hadiutat tette meg s elért a Kaukasos közelébe, és az a hagyomány, hogy Prométheus a világ végén, a Kaukasoson volt megbilincselve, arra bírta az írókat, hogy úgy véljék, csak kedveskednek a királynak azzal, ha a hegy nevét átviszik Indiába.

6. A valódi Kaukasosnak a legdélibb részei a legmagasabbak Albania, Ibéria, Kolkhis és a héniochosok vidékén. Lakosai azok, akiről már em-

lítetttem, hogy Dioskuriában sereglenek össze. Egy részük a magaslati részeken lakik, más részük az erdős völgyekben, és többnyire vadállatok húsával, vadgyümölcsökkel és tejjel táplálkoznak. A hegycsúcsok télen járhatatlanok, nyáron azonban megmásszák őket, de a hó és jég miatt féldob alakú széles és szöges nyers marhabőr sarukat kötnek a lábuk alá. Lefelé a terhükkel együtt állatbőrön fekvé csúsznak le, amint atropatii Médiában és Armeniában a Masis hegyen szokásos; itt azonban még szöges fakorongokat is tesznek a lábbeli alá. Ilyenek a kaukasosi csúcsok.

7. Ha lemegyünk a hegyek lábához, a lejtők ugyan északibbak, de szelédobbak; ezek már a siraxok pusztáival érintkeznek. Itt vannak barlanglakók is, akik a hideg miatt mély gödrökben laknak, s ezeknél már bőven van gabona is. A barlanglakók után az ún. földönfekvők és sokevők jönnek és az eisadikosok falvai, akik földművelést is folytatnak, minthogy még nem egészen északon laknak.

8. A Maiótis és a Kaspi-tenger között tovább nomád népek következnek: a nabianosok, a panxanosok és már a siraxok és aorsosok törzsei. Véleményem szerint a siraxok és az aorsosok a még följebb lakó népek szökevényei, és az aorsosok északabbra vannak, mint a siraxok. Abeakos, a siraxok királya, amikor Pharnakés birtokában volt a Bosporos, 20 000 lovast küldött, Spadinés pedig, az aorsosok királya, 200 000-et, a följebb lakó aorsosok pedig még többet. Ezek ugyanis nagyobb földet tartottak a birtokukban, s majdnem az egész Kaspi-tengerpartnak az urai voltak, úgyhogy az armeniaiaktól és a médektől átvett indiai és babylóniai árut tevéken szállították be és gazdagságuk folytán aranyékszereket hordtak. Az aorsosok a Tanais mellett laktak, a siraxok pedig az Akhardeos²³ mellett, amely a Kaukasosból ered s a Maiótisba ömlik.

VI.

1. A második rész ott kezdődik a Kaspi-tengernél, ahol az első végződik. Ugyanezt a tengert Hyrkani-tengernek is nevezik. Először is erről a ten- C 507 gerről és a mellette lakó népekről kell beszélünk. Ez tulajdonképpen öböl, amely az Ókeanosból nyúlik dél felé, kezdetben ugyan eléggé keskenyen, de beljebb mind jobban kiszélesedik, legjobban pedig a végső hajlásban, ahol a szélessége kb. 5000 stadion. A bejáratától, amely már majdnem a lakatlan vidéket érinti, egészen a végső zugáig valamivel több. Eratosthenés szerint ennek a tengernek a hellének által ismert kerülete az albánok és a kadusiosok mentén 5400, az anariakosok, mardosok és hyrkanok mentén az Oxos²⁴ folyó torkolatáig 4800 stadion, onnan pedig az Iaxartésig 2400

stadion. Ennek a résznek és ilyen távoli vidékeknek az adatait azonban nem szabad nagyon szigorúan vennünk, főleg a távolságokat illetően.

2. Ha befelé hajózunk, jobb felől az európaiakkal szomszédos skythák és sarmaták tanyáznak a Tanais és a tenger között, többnyire nomád népek, akikről már beszéltünk; bal felől a keleti skythák, szintén nomád népek, akik a keleti tengerig és Indiáig terjedő területeket lakják. Mindezeket az északi népeket közös néven skytháknak és keltoskytháknak nevezték a régi hellén történetírók. A még előbbieket szétválasztották őket, és az Euxeinos, Istros és Adria fölött lakó népeket hyperboreosoknak, sauromatáknak és arimasposoknak nevezték, a Kaspi-tengeren túl levőket pedig részint sakáknak, részint massagetáknak, akikről semmiféle pontos adatot sem tudtak adni, bár elmondották Kyrosnak a massageták ellen viselt háborúját. De sem ezekről nem tudtak semmit sem az igazságnak megfelelően előadni, sem a perzsák, médek vagy syrek régi története sem talált nagy hitelre a történetírók hiszékenysége és mesekedvelése miatt.

3. Minthogy ugyanis azt látták, hogy a kimondottan meseköltők tetszést arattak, úgy gondolták, hogy ők is akkor szolgálnak kellemes olvasmánnyal, ha történet alakjában mondják el azt, amit sohasem láttak, sem nem hallottak, vagy legalábbis nem szemtanúktól hallottak, mert egyedül csak arra voltak figyelemmel, ami csodálatos és amit jólesik hallani. Könnyebb volna hitelt adni Hésiodosznak és Homérosnak, a hősköltőnek és a tragédia-költőknek, mint Ktésiasznak, Hérodotosnak, Hellanikosnak és más ilyeneknek.

4. Még Alexandros sok történetírójának sem lehet egykönnyen hinnünk, mert ezek is könnyen veszik a dolgot részint Alexandros hírneve miatt, részint azért, mert az ő hadjárata Ázsia legtávolabbi vidékein, tőlünk nagyon messze folyt le, a távoli dolog pedig nehezen cáfolható. A rómaiak és a parthiaiak uralma valamivel jobban tárja fel a dolgokat az előbbi hagyományoknál, mert ezek írói szavahihetőbben állítják eléink az országokat és népeket, ahol a cselekmények végbemennek, mint elődeik, minthogy alaposabb kutatást végeztek.

VII.

1. Ha befelé hajózunk a Kaspi-tengerbe, a bal oldalon lakó nomád népeket a mostaniak daáknak nevezik aparnos melléknévvel. Azután közben egy pusztaság terül el, majd Hyrkania következik, s itt addig terjeszkedik, míg a méd és armen hegyeket nem érinti. Ezek az alsó részeken, amelyek a tengernél végződnek s az öböl zugát alkotják, félhold alakúak. Ezt a hegy-

vidéket a tengertől egészen a csúcsokig keskeny sávon az albánok és armenek egy része lakja, jobbára azonban gélák, kadusiosok, amardosok, vitiosok és anariakák. Állítólag az anariakák közé parrhasiosok is telepedtek, s ezeket most parsiosoknak nevezik; az ainiánok meg Vitiában építettek egy várost, amelynek Ainianas a neve, és ott hellén fegyvereket, ércedényeket és sírokat mutogatnak. Itt van Anariaké városa is, s mint mondják, itt mutogatnak egy jósdát, ahol alvás közben kapják a jóslatot, és az itteni törzsek inkább kedvelik a rablást és harcot, mint földműves életmódot. Ennek oka a vidék zordonsága. A hegység partvidékének nagyobb részét a kadusiosok lakják kb. 5000 stadionnyi hosszúságban, mint Patroklés mondja, aki ezt a tengert körülbelül egyformának tartja a Pontosszal. Ezek a vidékek tehát terméketlenek.

2. Hyrkania azonban nagyon termékeny, nagy kiterjedésű, nagyobbbrészt síkság s tekintélyes városokkal tűnik ki, mint amilyenek Talabroké,²⁵ Samariané, Karta és Tapé, a királyi székhely, mely állítólag a tengertől nem messzire épült, s a Kaspi-kaputól 1400 stadionnyi távolságra fekszik. Termékenységének bizonyítékai a következők: a szőlőtő egy metrétés (kb. 39 l) bort ad, a fügefafa 60 medimnost (vékát), a gabona a kalászból kihullott magból fejlődik, a fákon méhrajok tanyáznak és a levelekről csepeg a méz; ez előfordul a médiái Matianében és az armeniai Sakasénében és Araxénében is. És mégsem keltett megillető érdeklődést sem maga az or- C 509 szág, sem a róla elnevezett tenger, amelyen nincs hajózás és így kihasználatlan. Némelyek szerint vannak lakható szigetei, amelyeknek a földje aranytartalmú. Az érdeklődés hiányának oka az, hogy a hyrkanok urai, mint a médek és a perzsák, akik kezdettől fogva uralkodtak rajtuk, mint legutóbb a parthiaiak, akik amazoknál hitványabbak, mind barbárok voltak, és az egész szomszédságuk csupa rabló és nomád népség és pusztaság. A makedonok csak rövid ideig uralkodtak rajtuk s minthogy a háborúval voltak elfoglalva, a távoli vidékekkel nem tudtak törődni. Aristobulos szerint Hyrkania erdős ország, vannak tölgyfái, de sem erdei-, sem lucfenyője nincs, míg India bővelkedik ezekben. Hyrkaniához tartozik Nésaia is; némelyek szerint azonban Nésaia magában különálló terület.

3. Hyrkaniát az Ókhos²⁶ és az Óxos szeli át egészen a tengerig; az Ókhos Nésaian is keresztül folyik. Némelyek azt állítják, hogy az Ókhos az Óxosba ömlik. Aristobulos azt állítja, hogy Ázsiában az általa látott folyók között az Óxos a legnagyobb, kivéve az indiai folyókat. Azt is mondja, hogy jól hajózható, de ezt ő is, meg Eratosthenés is Patrokléstól vette át, továbbá, hogy sok indiai árut szállít le a Hyrkaniái-tengerbe, onnan pedig azokat átszállítják Albaniába, s a Kyrosra és a további vidékeken keresztül leviszik az Euxeinosra. Az Ókhost a régiek nem nagyon említik, Apollodóros

azonban, a parthos történet írója gyakran említi, mint amely nagyon közel folyik a parthyaiosokhoz.

4. Erről a tengerről Alexandros becsvágya miatt még sok hazugságot is költöttek. Minthogy ugyanis mindenki által elfogadott vélemény az, hogy Ázsiát Európától a Tanais folyó választja el, Ázsiának ez a nagy része pedig, amely a tenger és a Tanais között terül el, nem került a makedonok hatalmába, abban állapodtak meg, hogy hadicselt alkalmaznak, hogy legalábbis a monda szerint úgy lássék, mintha Alexandros azokon a részeken is uralkodott volna, s ezért egybefogták a Tanaist magába vevő Maiótis tavát és a Kaspi-tengert, ez utóbbit is tónak nevezték és azt mondták, hogy a kettő összeköttetésben van egymással, s az egyik része a másiknak. Polykleitos még bizonyítékokat is hoz fel arra, hogy ez a tenger csak mocsaras tó, hogy kígyókat táplál, s a vize édeskés. Hogy pedig ez nem más, mint a Maiótis, azzal bizonyítja, hogy beléje ömlik a Tanais is; mert az Iaxartés is ugyanazon indiai hegyekből ered, amelyekből az Ókhos és az Óxos, s még több más folyó is, és, bár legészakibb folyású, azokhoz hasonlóan a Kaspi-tengerbe ömlik. Ezt nevezték tehát Tanaisnak, s annak bizonyítására, hogy ez az a Tanais, amelyet Polykleitos említett, még hozzáfűzték, hogy az e folyón túli vidék fenyőfát termel s hogy az ott lakó skythák fenyőnyilakat használtak. Ez azonban azt bizonyítja, hogy a túlsó terület is Európához tartozik, mert felső és keleti Ázsia nem termel fenyőt. Eratosthenés viszont azt állítja, hogy Indiában is terem fenyő, s Alexandros abból készítette a hajóhadát. Sok más ilyen dolgot próbál Eratosthenés egymással összehangba hozni, részünkről azonban már elég ezekről.

5. Az Eudoxos és mások által Hyrkaniáról mesélt különösségek közé tartozik az is, hogy a tenger előtt barlangos szirtfalak vannak, közöttük és a tenger között pedig alacsony part fekszik. A magasabb lejtőről lefutó folyók olyan nagy erővel rohannak, hogy a sziklafalakhoz érkező vizüket a tengerbe zúdítják, s a partot még csak meg sem nedvesítik, úgyhogy a vízeséstől eltakarva hadseregek is menetelhetnek ottan. Az ott lakók lakomázás és áldozatbemutatás végett gyakran mennek arra a helyre, s olykor a barlangokban tanyáznak, olykor a vízesés alatt sütkéreznek, s egyik így, a másik úgy szórakozik, miközben mindkét felől látszik a tenger, a part meg a nedvesség következtében füves és virágos.

VIII.

1. Ha a Hyrkaniai-tengertől kelet felé haladunk, jobb felől van az Indiai-tengerig nyúló hegység, amelyet a hellének Taurosnek neveznek; ez Pamphyliánál és Kilikiánál kezdődik, s nyugatról összefüggő vonalban húzódik idáig, miközben majd ez, majd az a neve. Az északi részein elsősorban a géla, a kadusiosok és amardosok laknak, amint már említettük, és a hyrkanok egy része, azután pedig, ha tovább megyünk kelet felé és az Ókhos felé, a parthyaiosok, a margiánok és az ariosok népe, majd a pusztaság következik, amelyet Hyrkaniától a Sarnios²⁷ folyó választ el. Az Armeniától C 511 idáig vagy még egy kevéssel tovább nyúló hegység neve Parakhoathras.²⁸ A Hyrkaniai-tengertől az ariosokig a távolság kb. 6000 stadion. Azután Baktriané és Sogdiané következik, végül a nomád skythák. A makedonok mindezeket a hegyeket az ariosoktól kezdve Kaukasosnak nevezték, a barbároknál azonban a Paropamisos északi nyúlványait Émóda, Imaos és más ilyenféle nevekkkel nevezték el az egyes részeken.

2. Ezekkel a hegyekkel szemben a bal oldalon ezt az egész északi oldalt a skythák és a nomádok népesítik be. A skythák nagyobb részét a Kaspi-tengertől kezdve daáknak nevezik, a tőlük inkább keletre lakókat massagetáknak és sakáknak, a többieket pedig közösen skytháknak, bár mindegyiknek van saját neve is; legnagyobb részét valamennyien nomádok. E nomádok közül legismertebbek azok, akik a hellénektől elvették Baktrianét, az asiosok, a pasianosok, a tokharosok és a sakarauosok, akik az Iaxartés túlsó partjáról törnek előre a sakák és a sogdianosok mellett, amely rész a sakák birtokában volt. A daák egy részét aparnosoknak, más részét xanthiosoknak meg pissurosoknak nevezik. Az aparnosok vannak legközelebb Hyrkaniához és az ottani tengerhez, a többiek pedig az Ariával szemben fekvő vidékig terjednek.

3. Közöttük s Hyrkania és Parthyaia között egészen az ariosokig nagy és víztelen pusztaság terül el, amelyen azok hosszú menetben át szoktak kelni, s bekalandozzák Hyrkaniát, Nésaiát meg a parthyaios síkságot; ezek adófizetésben állapodtak meg velük. Az adó abból állott, hogy megengedték nekik, hogy meghatározott időszakokban végigjárhatták az országot és zsákmányolhattak. Minthogy azonban a szerződést megszegették és többször hajtottak végre rablóportyát, mint ahogy megállapodtak, háború keletkezett, erre ismét kibékülések, majd újabb háborúk következtek. Ilyen a többi nomád népnek is az élete; a szomszédaikat folyton támadják, majd ismét megegyeznek velük.

4. A sakák hasonló támadásokat intéztek a kimmeriosok és trérek ellen, részint távolabb, részint közelebb; hatalmukba kerítették ugyanis Baktria-

nét is, s megszerezték Armenia legértékesebb részét, amelynek magukról a Sakaséné nevet hagyták s egészen Kappadokiáig nyomultak előre, mégpedig annak az Euxeinos melletti részéig, amelyet most pontosinak neveznek. De az akkor ott levő perzsa hadvezérek egy éjjel, amikor a zsákmány öröme ünnepséget tartottak, rájuk törtek, s teljesen megsemmisítették őket. A síkságon pedig egy sziklát földdel domb alakúra töltöttek fel, fallal vették körül, s templomot építettek Anaitisnek s a vele oltárközösségben álló perzsa isteneknek, Ómanosnak és Anadatosnak; ott évenként vallásos ünnepeket tartottak, a Sakaiát, amelyet Zéla²⁹ lakosai még most is meg szoktak ünnepelni; így hívják ugyanis azt a helységet. A városka nagyjából a templomi szolgáké. Pompeius tekintélyes területet csatolt hozzá, s annak a lakóit a falakon belül telepítette össze s azon városok egyikének nyilvánította, amelyeket Mithridatés bukása után alapított.

5. Egyesek ezt beszélik a sakákról, mások azonban azt, hogy Kyros, miután hadat vezetett a sakák ellen, a csatában vereséget szenvedett és elfutott, majd tábornok utódta azon a helyen, ahol mindenféle szükséges dologból, főleg borból nagy készleteket hagyott hátra, miután pedig a seregnek egy kis pihenőt adott, estefelé szinte futva vonult tovább, martalékkul hagyva a megrakott sátrakat. Mikor annyira jutottak, amilyen távolságot ő jónak látott, megállította seregét. Azok pedig, mikor utánuk mentek és a tábornok néptelenül, de élveznivalóval megrakva találták, mértéktelenül megtömték magukat; Kyros pedig visszafordult, megtámadta a lerészegedett és esztét vesztett sereget, úgyhogy egyesek álomban és kábultságban heverve estek áldozatul, mások meg tánc és duhajkodás közben fegyvertelenül kerültek az ellenség fegyverei elé, és majdnem mind elhullottak. Kyros, aki ezt a szerencsét isteni rendeltetésnek tekintette, azt a napot az ősi istennőnek szentelte és Sakaiának nevezte. Ahol csak temploma van ennek az istennőnek, ott megtartják ezt a Sakaia ünnepét éjjel és nappal tartó bakkhosi vidámsággal, skytha módon öltözködve, miközben együtt isznak és pajzánkodnak mind egymással, mind a velük együtt ivó nőkkel.

6. A massageták megmutatták vitézségüket a Kyros elleni háborúban, amelyről sokan sokat beszélnek s azoknál kell utána érdeklődnünk. Olyanfélét beszélnek a massagetákról, hogy egy részük a hegyeken, más részük a síkságokon lakik, némelyek a folyók által alkotott mocsarakban, mások meg a mocsarak szigetein. Állítólag főképpen a sok ágra szakadó Araxés folyó látja el vízzel az országot, amely a többi ágával egy másik északi tengerbe ömlik s csak az egyik ágával a Hyrkani-öbölbe. Csak a napot tartják istenüknek, s ennek lovat áldoznak. Mindegyiknek csak egy felesége van, de másoknak a feleségét is használják, mégpedig nem is titokban; aki más nőjével akar közöszlenni, a szekerre akasztja a tegeztét s nyilvánosan

közöszl. A legszebb halálnak azt tartják, ha öreg korukban birkahússal C 513 együtt összevágják s azzal együtt fogyasztják el őket. A betegségben elhaltakat kidobják, mint gonosztevőket, akik csak arra érdemesek, hogy a vadállatok falják föl őket. Jó lovasok és gyalogosok, használják az íjat, kardot, pánccelt és az érc harcibárdot, a csatában aranyöveket és fejdíszeket hordanak. A lovaikon aranyzabla van, s a vállszíjuk is arany. Ezüst nincs náluk, vas is kevés, de réz és arany bőven van.

7. A szigetlakók, akiknek nincsenek szántóföldjeik, gyökerekkel és vadgyümölcsökkel táplálkoznak, a fakérget veszik magukra (jóságaiuk ugyanis nincsenek) és a fák gyümölcséből kiszűrt nedvet isszák. A mocsárlakók halakkal táplálkoznak és a tengerből feljövő fókák bőrrel ruházkodnak. Vannak juhnyájai is, de kis mennyiségben, úgyhogy ezeket nem vágják, hanem kímélik a gyapjú és a tej miatt. Ruhájukat színtartó festékek rákenésével festik. A síkvidékiek, bár volna hozzá földjük, nem művelik, hanem a nomádok és skythák módjára juhokkal és halakkal táplálkoznak. Mindezeknek az ilyenféle népeknek valamilyen közös életmódjuk van, amelyet már többször említettem, temetési és egyéb szokásaik is hasonlóak, és az egész életük egyszerű, gyámoltalan, vad és harcias, de a kereskedelmi életben becsületesek és nem csalnak.

8. A massageták és a sakák népéhez tartoznak még az attasiosok és a khóraszmiosok; ezekhez menekült Baktrianéból és Sogdianéból Spitamenés, egy Alexandrostól megszökött perzsa, mint ahogyan Bessos, később Arsakés is az apasiakához ment, amikor Seleukos Kallinikos elől menekült. Eratosthenés szerint az arakhotosok és a massageták Baktria mellett laknak nyugat felé az Óxos mentén, a sakák és a sogdianosok egész területükkel szemben fekszenek Indiával, míg a baktrianosok csak kis részen; a nagyobb C 514 részük ugyanis a Parapamisos mellett terül el. A sakákat és a sogdianosokat az Iaxartés, a sogdianosokat és a baktrianosokat az Óxos választja el, a hyrkanok és az ariosok között pedig a tapyrosok laknak. A hyrkanok után a körben a tenger körül az amardosok, az anariakák, a kadusiosok, az albánok, a kaspiak és a vitiosok laknak, de talán még mások is a skytháig, a hyrkanok másik oldalán pedig a derbixek; a kadusiosok a Parakhoatras alatt a médekkel és a matianokkal érintkeznek.

9. A távolságokat Eratosthenés a következőképpen adja meg: a Kaspi-hegységtől a Kyrosig kb. 1800 stadion, innen a Kaspi-kapuig 5600, azután az ariai Alexandriáig 6400; tovább Baktra³¹ városáig, amelyet Zariaspának is neveznek, 3870, majd az Iaxartés folyóig, amelyhez Alexandros is elért, kb. 5000 stadion, összesen 22 670 stadion. A Kaspi-kaputól Indiáig még a következőképpen is adja a távolságokat: Hekatompilosig 1960 stadion, az ariai Alexandriáig 4530, azután a drangiai Prophthasiáig 1600 (némelyek

szerint 1500), tovább az arakhótosok városáig 4120, majd Ortospanáig, a Baktriából kivezető keresztútig 2000, végül India határáig 1000 stadion, összesen 15 300 stadion. India hosszúságát az Industól a keleti tengerig ennek a távolságnak folytatásaképpen egyenes vonalban kell vennünk. Ennyi elég a sakákról.

IX.

1. Parthyaia nem nagy; mind a perzsa, mind azután a hosszú ideig tartó makedon uralom alatt a hyrkanokkal közösen adóztak. Kicsinysége mellett erdős, hegyes és szegény, éppen ezért a királyok gyors menetben vonulnak át rajta seregükkel, minthogy ez a vidék még rövid időre sem tud elég táplálékot adni. Most azonban megnagyobbodott, mert Kómiséné és Khóré né is Parthyénéhez tartozik majdnem egészen a Kaspi-kapuig, Rhagaiig³² és a tapyrosokig terjedő terület, amely azelőtt Médiához tartozott. Apameia és Hérakleia városa Rhagai közelében fekszik. A Kaspi-kaputól Rhagaiig a távolság Apollodóros szerint 500 stadion, Hekatompulosig azonban, a parthyaiosok királyi székhelyéig 1260 stadion. Rhagai állítólag a földrengésektől kapta a nevét, amelyek következtében, mint Poseidónios mondja, sok város és 2000 falu ment tönkre. A tapyrosok állítólag a derbixek és a hyrkanok között laknak. A tapyrosokról azt beszél, hogy az a szokás náluk, hogy a feleségeiket, ha már két vagy három gyermeket kaptak tőlük, átengedik más férfiaknak, mint ahogy ősi római szokás szerint, Cato is átengedte Marciát Hortensiusnak, amikor az kérte.

2. Amikor a Tauroson túl fekvő vidékek föllázadtak, minthogy Syria és Média királyai, akikhez azok a területek tartoztak, elpártoltak, a megbízottak és Euthydémos emberei mindjárt elpártolásra bírták Baktrianét és az egész közeli vidéket. Azután a skytha Arsakés, aki a daák egy részén, az Ókhos mellett lakó parnosoknak nevezett nomádokon uralkodott, betört Parthyaiba és elfoglalta. Eleinte gyenge volt ő maga is, mert a földjüktől megfosztottakkal folytonosan háborúskodott, és gyengék voltak az utódai is, de azután, minthogy a szomszédos területet mindig elfoglalták, a szerencsés háborúk következtében úgy megerősödtek, hogy végül az Euphratésen innen az egész területnek uraivá lettek. Elfoglalták Baktriané egy részét is, amennyiben kiszorították onnan a skythákat, s még előbb Eukratidas híveit, és most akkora földön és annyi népen uralkodnak, hogy birodalmuk nagyságát illetőleg bizonyos mértékben a rómaiak versenytársai lettek. Ennek oka az ő életmódjuk és erkölcsi életük, amely ugyan

sok barbár és skytha elemet tartalmaz, de még inkább olyanokat, amelyek az uralkodás és a háború kedvező folytatása szempontjából hasznosak.

3. Az aparnos daák állítólag a Maiótis fölötti daák közül vándoroltak ide, akiket xandiosoknak vagy pariosoknak neveznek, bár abban nincs általános megegyezés, hogy a Maiótis fölött lakó skythák között daák is volnának. Arsakés állítólag ezek közül származott, némelyek azonban baktrianak mondják, aki elmenekült Diodotos hatalmának a növekedése elől és Parthyaia elpártolására bírta. Minthogy a parthos szokásokról történeti munkám 6. könyvében és a Polybios utáni történet 2. könyvében sokat beszéltem, mellőzöm itt azokat, hogy az a látszata ne legyen, hogy csak megismétlem ugyanazt; csak annyit fűzök még hozzá, hogy a parthyaiosok tanácsa Poseidónios szerint két részből áll: a rokonokból s a bölcsékből és magusokból; ebből a kettőből választják a királyokat.

X.

1. Ennek a vidéknek a legjobb része Aria és Margiané, egyrészt mert hegyek veszik körül, másrészt mert lakóhelyeik a síkságokon vannak. A hegyeken sátorlakó népek tanyáznak, a síkságokat folyók szelik át; azokat részint az Ariossal, részint a Margossal öntözik.³³ Aria határos Baktrianéval azon a részen, amely a Baktrianén keresztül húzódó hegység alatt fekszik. Hyrkaniától kb. 6000 stadionnyi távolságra van. Vele együtt adózik Drangiané is egészen Karmaniáig, amely nagyjából a hegység C 516 déli oldalán fekszik, de vannak olyan részei is, amelyek Aria mellett a hegyek északi oldalain vannak. Nincs messze Arakhósia sem, amely szintén a hegység déli oldalán fekszik, s egészen az Indus folyóig terjed, s ez is Ariané egyik része. Aria hosszúsága mintegy 2000 stadion, a síkság szélessége pedig 300 stadion. Városai: Artakaéna,³⁴ Alexandria és Akhaia, amelyeket alapítóikról neveztek el. Kitűnő bora van ennek a földnek; három emberöltőig is tartható szurkozatlan edényben.

2. Hasonló természetű Margiané is, de a síkságot pusztaságok veszik körül. Antiokhos Sótér is csodálta ennek termékenységét s 1500 stadionnyi területű fallal vette körül, s megalapította Antiokheia³⁵ városát. Ez a föld is jó szőlőtermő; állítólag olyan szőlők is találhatóak, hogy csak két ember tudja körülkarolni, a szőlőfürt pedig kétkönyöknyi nagyságú.

1. Baktria egyes részei Aria mellett húzódnak észak felé, nagyobb része azonban fölötte kelet felé terjed. Nagy kiterjedésű, és az olaj kivételével mindent megterem. A hellének, akik elszakadásra bírták, a föld kiválósága révén olyan hatalomra tettek szert, hogy Arianét és az indusokat is meghódították, mint az artemitai Apollodóros mondja, és több népet igáztak le, mint Alexandros; különösen Menandros (ha ugyan átlépte a Hypanist³⁶ is kelet felé s egészen az Imaosig előrenyomult), egyrészt ő maga, más részét Démétrios, Euthydémósnek, Baktria királyának fia. De nemcsak Patalénét szállták meg, hanem a további partvidéken Saraostos és Sigerdis királyságát is. Általában, mondja Apollodóros, Baktriané az egész Ariané dísze. Hatalmukat kiterjesztették egészen a séráig és a phrynáig.

2. Városai: Baktra, amelyeket Zariaspának is neveznek, s amelyen keresztülfolyik az Óxosba ömlő hasonló nevű folyó, továbbá Darapsa³⁷ s még több más; ezek között volt Eukratidia is, amely nevét uralkodójáról kapta. A hatalmon levő hellének satrapeiakra osztották, de ezek közül Aspiónost és Tapyriát a parthyaiosok elvették Eukratidéstől. Hatalmukba kerítették Sogdianét is, amely Baktria fölött kelet felé fekszik a Baktriát és Sogdianét határoló Óxos és az Iaxartés folyók között; ez utóbbi a sogdiosokat és a nomádokat is elhatárolja.

3. Hajdanában a sogdianosok és a baktrianosok életmód és szokások tekintetében nem sokban különböztek a nomádoktól, de a baktrianosok valamivel mégis szelídebbek voltak; Onésikritos követői azonban ezekről sem a legjobbakat mondják. Az öregség vagy betegség következtében megrokkantakat ugyanis élve dobják oda az éppen erre a célra tartott kutyáknak, amelyeket a saját nyelvükön temetkezőknek neveznek; Baktra fővárosnak a falain kívül ugyan tisztaság látható, de belül jobbra embercsontokkal van tele. Ezt a szokást Alexandros szüntette meg. Ilyenféléket regélnek a kaspiakról is: a szüleiket ugyanis, ha betöltötték 70. évüket, bezárják és halálra éheztetik. Ez tehát még elviselhetőbb s hasonlít a keiosiak szokásához, bár skytha tulajdonság; de még sokkal skythább a baktrianosok szokása. És ha méltán csodálkozhatunk azon, hogy Alexandros ilyen szokásokat talált náluk, mit mondhatunk azokról, amelyek valószínűleg szokásban voltak náluk az első perzsa s a még előbbi uralkodók alatt?

4. Alexandros állítólag 8 várost alapított Baktrianében és Sogdianében, néhányat azonban elpusztított, így a baktrianéi Kariatait, ahol elfogták és őrizetben tartották Kalisthenést, Sogdianében pedig Marakandát³⁸ és Kyrát, Kyrosnak az Iaxartés folyónál fekvő legtávolabbi alapítását; itt volt a perzsa birodalom határa. Bár szerette Kyrost, mégis elpusztította ezt a

helyet a gyakori lázadások miatt. Két nagyon erős sziklavárat is elfoglalt árulás folytán: Baktrianében Sisimithros várát, ahol Oxyartés a leányát, Róxanét őrizte, Sogdianében pedig Oxos várát, melyet Ariamazos várának mondanak. Sisimithros váráról azt regélik, hogy a magassága 15 stadion, a kerülete pedig 80 stadion volt, s fent olyan termékeny síkság volt, hogy 500 embert is eltarthatott; itt Alexandros nagyszerű vendéglátásban részesült, s Róxanét, Oxyartés leányát feleségül vette. A sogdianéi sziklavár magasságát kétszer akkorának mondják. Ezen a vidéken még a brankhidák városát is elpusztította, akiket Xerxés telepített le ott, minthogy vele együtt önként mentek oda otthonukból, amikor átadták neki a didymai isten drágaságait és kincseit; minthogy ő utálta a templomrablást és árulást, elpusztította.

5. Aristobulos a Sogdianét átszelő folyót Polytimétosnak³⁹ is nevezi; ezt a nevet a makedonok adták neki (akik sok más nevet is részint újjal cseréltek ki, részint átalakítottak). Ez miután ezt az országot ellátta vízzel, puszta és kavicsos földre folyik ki, s éppen úgy elenyészik a homokban, mint az ariosok földjén keresztülfolyó Arios. Ha az Ókhos folyó közelében leásnak, állítólag olajforrásra lehet találni. Valószínű, hogy amint lúgos, fanyar, szurkos és kénes vizek is folynak a földön keresztül, úgy olajosak is akadnak, a ritkaság azonban ezt csodálatossá teszi. Némelyek szerint az Ókhos keresztülfolyik Baktrianén, mások szerint csak mellette, egyesek szerint nem azonos az Óxossal egészen a torkolatáig, s attól délebbre folyik, de mind a kettő Hyrkania területén ömlik a tengerbe, mások szerint azonban kezdetben ugyan külön folyó, de azután egyesül az Óxossal annak a medrében, amelynek szélessége sok helyen 6, sőt 7 stadion. Az Iaxartés eredetétől a torkolatáig az Óxostól külön folyik és ugyanabba a tengerbe ömlik, a torkolataik azonban Patroklés szerint mintegy 80 parasanga távolságra vannak egymástól. A perzsa parasanga egyesek szerint 60, mások szerint 30 vagy 40 stadion. Amikor a Níluson fölfelé hajóztunk, a skhoinosokat várostól városig mindig más mértékkel számították, úgyhogy ugyanaz a skhoinos mennyiség egyszer hosszabb, máskor rövidebb távolságot jelentett. Így vezették azt be még kezdettől fogva, s így maradt szokásban egészen mostanáig.

6. Hyrkaniától kelet felé egészen Sogdianéig a Tauroson innen levő népek ismeretesek voltak mind a perzsák, mind azután a makedonok és a parthyaiosok előtt is. Hogy az ezután egyenes vonalban következő népek skythák, a hasonlóságukból lehet következtetni; általunk ismert hadjáratokat nem vezettek ellenük, valamint az északi nomád népek ellen sem; Alexandros ugyan megkísérelte ellenük a hadjárat megindítását, amikor Bésoszt és Spitaménést üldözte, miután azonban Bésosz élve került fogságba, Spita-

menést pedig a barbárok megölték, föl hagyott ezzel a vállalkozással. Abban sem egyeznek meg, hogy egyesek Indiától egészen Hyrkaniáig körülhajóztak, Patroklés azonban azt állítja, hogy ez lehetséges.

C 519 7. Mondják, hogy a Tauros végső nyúlványa, amelyet Imaiosnak neveznek, s amely az Indiai-tengerrel érintkezik, sem nem megy tovább Indiánál kelet felé, sem befelé nem terjed; ha pedig észak felé megyünk, a tenger mindig elvesz valamennyit a hosszúságából, meg a szélességéből is, úgy-hogy Ázsiának most rajzolt része végül is hegyben végződik látszik keleten, amelyet a Tauros a Kaspi-tengert megtöltő Ókeanos felé levág. Ennek a résznek a legnagyobb hosszúsága a Hyrkani-tengertől az Imaios melletti Ókeanosig kb. 30 000 stadion, ha az útvonal a Tauros-hegylánc mentén vezet, a szélessége azonban kevesebb 10 000-nél. Említettük már, hogy az Issosi-öböltől az India melletti Keleti-tengerig kb. 40 000 stadion a távolság, az Oszlopoknál levő nyugati csúcsoktól pedig Issosig további 30 000 stadion. Az Issosi-öböl hajlása pedig csak kevéssel van, vagy semmivel sincs keletebbre, mint Amisos, Amisostól meg a hyrkani földig a távolság kb. 10 000 stadion, ez a vonal pedig párhuzamos az említett Issos-India vonallal. Marad tehát a kelet felé most bejárt részek említett hosszúsága, azaz 30 000 stadion. Viszont, minthogy a lakott földnek, amelynek köpeny alakja van, legnagyobb szélessége kb. 30 000 stadion, ez a távolság majdnem egyezik a Hyrkani- és Perzsa-tengeren át meghúzott délkörrel, ha egyébként a lakott föld hosszúsága 70 000 stadion. Ha tehát a Hyrkani-tengertől a babyloniai Artemiáig a távolság 8000 stadion, amint az artemitai Apollodóros állítja, onnan meg a Perzsa-tenger torkolatáig szintén annyi, és ugyanannyi vagy csak valamivel kevesebb Aithiopia végső nyúlványáig, a lakott föld már említett szélességéből a Hyrkani-tenger zugától a torkolatáig terjedő részre ugyanannyi marad, mint amennyit mondtunk. Minthogy a földnek ez a szelete kelet felé hegyesen végződik, az alakját egy szakácskéshöz lehetne hasonlítani, amennyiben a hegység egyenes irányban halad, s ezt a kés élének lehetne elgondolni, a Hyrkani-tenger torkolatától Tamarosig húzódó partvonal pedig a másik oldal mentén volna, amely ív alakú és hegybefutó vonalban végződik.

C 520 8. Meg kell még említeni néhány különös dolgot, amelyet a teljesen barbár népekről szoktak regélni, mint amilyenek a kaukasi és más hegyvidéki népek. Némelyeknél ugyanis szokásosnak mondják Euripidés következő állítását:

Szüléskor sírnak: mennyi bajra érkezik?

Ki meghalt és a szenvedéstől már megvált,

Boldognak mondják s úgy viszik ki házukból.

(Kresphontés, Frag. 449. Nauck; Cíc. Tusc. I. 48. 115.)

Néhol senkit sem végeznek ki, még a legnagyobb gonosztevőt sem, hanem csak száműzik gyermekeivel együtt, ellentétben a derbixekkel, akik a kisebb bűnösöket is kivégzik. A derbixek a földet tisztelik; semmiféle nőstényt nem áldoznak, sem nem esznek; a 70 évet betöltött férfiakat levágják, s húsukat a legközelebbi rokonság fogyasztja el, de akik 70 éven alul halnak meg, azokat nem eszik meg, hanem eltemetik. A sziginosok általában a perzsa szokásokat követik, sűrű sörényű kis lovakat tartanak, amelyek lovas hordozására nem elég erősek, hanem négyesbe fogják be őket. A gyeplőt az asszonyok tartják, akik ebben már gyermekkoruktól fogva gyakorlatot szereztek, s aki legjobban hajt, azzal él együtt, akivel akar. Mások állítólag arra töreksenek, hogy a koponyájuk minél hosszabb legyen s a homlokuk annyira előreálljon, hogy kinyúljon az álluk fölött. A tapyrosoknál az a szokás, hogy a férfiak fekete ruhát és hosszú haját hordanak, a nők pedig fehér ruhát és rövid haját. Akit a legvitézebbnek nyilvánítanak, azt veszi feleségül, akit akar. A kaspiak a 70 éven felülieket éhhalállal pusztítják el és kiteszik a pusztaságba, miközben messziről figyelik őket, s ha azt látják, hogy a madarak már letépdesték őket az ágyukról, boldogoknak tekintik őket, de ha vadállatok vagy kutyák fogyasztották el, akkor kevésbé, ha pedig semmi nem történik velük, akkor boldogtalannak tartják őket.

XII.

1. Minthogy Ázsiának az északi részeit alkotja a Tauros, s ezért ezt a területet Tauroson inneninek is nevezik, úgy határoztunk, hogy először erről beszélünk. Ezekhez tartoznak a hegyekben levő részek vagy egészen, vagy legnagyobb részükben. Mindazokat, amelyek a kaspiai Pylaitól keletre fekszenek, vadságuk miatt egyszerűbben lehet leírni, s az sem tesz köztük nagy különbséget, hogy ehhez vagy ahhoz a földhöz számítjuk-e őket. A nyugati részek mind nagyon megkönnyítik azt, hogy róluk beszéljünk, úgyhogy előbb a Kaspi-kapu mellett fekvő területekre kell rátérnünk. Mellette fekszik a nyugati oldalon Média, nagy és egykor hatalmas ország a Tauros közepén, amely ezen a részen sok ágra oszlik és nagy völgyeket vesz körül, amint ez Armeniában is tapasztalható.

2. Ez a hegység ugyanis Kariánál és Lykiánál kezdődik, de ott még nem mutat tekintélyes szélességet és magasságot. Legelőször a Khelidoniai-szigetek⁴⁰ mellett emelkedik magasra (ezek a szigetek a pamphiliai partvidék kezdeténél fekszenek), majd kelet felé terjeszkedve a kilixek hosszú völgyeit zárja körül. Azután elválik tőle az egyik oldalon az Amanos, a másikon meg az Antitauros, s ezen az ún. Felső-Kappadokiában épült Komana. Ez Kataoniában végződik, az Amanos⁴¹ hegység pedig az Euphratésig és Meliténéig nyúlik s alatta fekszik Kappadokia mellett Kommagéné. Azután az Euphratésen túl levő hegyek következnek, amelyek összefüggenek az előbb említettekkel, csak éppen a közöttük levő folyó választja el őket. Jelentékenyen emelkedik a magassága és a szélessége és sok ágra szakad szét. A legdélibb része a tulajdonképpeni Tauros, amely elválasztja Armeniát Mesopotámiától.

3. Innen folyik le a két folyó, az Euphratés és a Tigris,⁴² amelyek körül fogják Mesopotámiát, Babylónia táján egészen közel kerülnek egymáshoz s azután a Perzsa-tengerbe ömlenek. Az Euphratés a nagyobb, s kanyargós folyásával nagyobb területen megy keresztül; forrásai a Tauros északi részein vannak, majd nyugati irányban keresztülfollik az ún. Nagy-Armenián Kis-Armeniáig, amely a jobb oldalán van, Akiliséné pedig a bal oldalán. Azután dél felé fordul, s a fordulónál érintkezik a kappadokiai határral. Ezt, valamint Kommagénét jobb felől, Akilisénét és Sópénéét pedig Nagy-Armeniában bal felől hagyva tovább halad Syria felé, majd ismét egy fordulatot tesz Babylónia és a Perzsa-öböl felé. A Tigris, amely ugyanazon hegység déli részéről folyik Seleukeia felé, majdnem érintkezik az Euphratésszel és ezzel együtt alkotja Mesopotámiát, azután ez is ugyanazon öbölbe ömlik. Az Euphratés és Tigris forrásai egymástól kb. 2500 stadionnyira vannak.

4. A Taurosnek észak felé sok elágazása van, az egyik az ún. Antitauros. Mert itt is így nevezték el a hegységet, amely Sópénéé vidékét a közte és a Tauros közt fekvő völgyben elvágja. Az Euphratésen túl Kis-Armenia mellett mindjárt az Antitauros után egy nagy és sok ágra szakadó hegység nyúlik észak felé; ezt némelyek Paryadrésnek, mások moskhosi hegyeknek⁴³ nevezik, mások ismét más neveket adnak neki. Ez veszi körül Armeniát az ibérekig és az albánokig. Azután más hegyek emelkednek kelet felé, amelyek a Kaspi-tenger fölött Médiáig húzódnak, mind az Atropaténéi, mind Nagy-Médiáig. A hegységeknek mindazon részeit, melyek a Kaspi-kapuig terjednek, s még azon túl Ariával érintkeznek, Parakhoathrasnak⁴⁴ nevezik. Így nevezik az északi hegységeket. A délieket ellenben, melyek Kappadokiától és Kommagénétől kelet felé az Euphratésen húzódnak, kezdetben ugyancsak Taurosnek nevezik, s ezek választják el Sópénéét s

a másik Armeniát Mesopotámiától, némelyek azonban Gordyiaiai-hegységnek nevezik. Ezek között van a Masios-hegység⁴⁵ is, mely Nisibis és Tigranokerta fölött emelkedik. Azután még magasabbra emelkedik, s Niphátés⁴⁶ a neve. Itt vannak valahol a Tigris forrásai is a hegyvidék déli oldalán. Ezután a Niphátéstől mind tovább és tovább húzódik a hegylánc, s a Zagros-hegységet⁴⁷ alkotja, mely elválasztja Médiát és Babylóniát. A Zagros után Babylónia fölött az elymaiosok és paraitakénosok hegyvidéke következik, Média fölött pedig a kossaisoké. Közöttük fekszik Média és Armenia, amely sok hegyet és sok fennsíkot foglal magában, éppen úgy azonban síkságokat és nagy völgyeket is, körös-körül pedig számos kisebb hegyi s többnyire rabló életmódot folytató néptörzs lakik. Így tehát a Tauroson innenre helyezük mind Médiát, melyhez a Kaspi-kapu is tartozik, mind Armeniát.

5. Szerintünk tehát ezek a népek volnának északiak, minthogy a Tauroson innen laknak, Eratosthenés azonban, miután elvégezte felosztását déli és északi részekre s az ő ún. gyűűire, melyek közül némelyeket északiaknak, némelyeket meg délieknek nevez, mindkét földöv határának a Kaspi-kaput teszi. Természetesen a Kaspi-kaputól délebbre fekvő, kelet felé terjedő területeket, mint amilyen Média és Armenia is, délieknek nyilvánítja, az északabbra fekvőket pedig északiaknak, bár ez más-más elrendezés szerint történik. Talán nem tűnt föl neki, hogy sem Armeniának, sem Médiának egy része sincs a Tauroson kívül.

XIII.

1. Média két részre oszlik; az egyiket Nagy-Médiának nevezik s ennek fővárosa Ekbatana,⁴⁸ nagy város a méd birodalom királyi székhelyével; a parthaiiosok most is ezt használják királyi székhelyül, s a királyok is itt töltik a nyarat, mert Média hideg éghajlatú; télen a Tigris melletti Seleukeiában⁴⁹ tartózkodnak, Babylón közelében. A másik rész Média Atropaténé; nevét Atropatés helytartótól kapta, aki megakadályozta, hogy az, mint Nagy-Média része szintén makedon uralom alá kerüljön. És amikor királyá kiáltották ki, önállóvá és különállóvá tette ezt az országot, s a tőle való C 523 átöröklést egészen mostanáig megtartották, mert utódai beházasodtak az armeniai, a syr s később a parthaiios királyi családokba.

2. Az ország Armeniától keletre, Nagy-Médiától pedig nyugatra fekszik, de mindkettőtől észak felé is; a Hyrkani-tenger zuga körül lakó népektől és Matianétól pedig délre. Nem csekély hatalommal rendelkezik, mint Apollónidés mondja, mert kb. 10 000 lovas és 40 000 gyalogost tud kiállítani.

Van egy Spauta [Kapauta] nevű tava,⁵⁰ melyen a kivirágzó só megsűrűsödik, de ez viszketést és fájdalmat okoz. A fájdalomnak olaj a gyógyszere, a megszáradt ruhának pedig az édes víz, ha valaki tudatlanságból mosás végett a tóba belemártotta. Hatalmas szomszédai az armenek és a parthyaiosok, akik gyakran fosztogatják őket; mindazonáltal védekeznek, s az elraboltakat ismét visszaszerzik, amint Symbakét is visszavették az armenektől, mikor azok római uralom alá kerültek; ők maguk barátsággal közeledtek Caesarhoz; egyúttal azonban a parthyaiosokat is tisztelik.

3. Nyári királyi székhelyük a síkságon épült Gazaka⁵¹, [a téli] pedig Vera egy magas erdőn, melyet Antonius is ostromolt a parthyaios háború idejében. Ez az Armenia és Atropaténé határát képező Araxés folyótól 2400 stadionnyira van, mint Dellius, Antonius barátja mondja, aki megírta Antoniusnak a parthyaiosok ellen vezetett hadjáratát, melyben maga is részt vett mint csapatparancsnok. Ennek az országnak egyéb területei áldottak, de az északi hegyes, zord és hideg, a hegyvidéki kadusiosok, amardosok, tapyrosok, kyrtiosok és más ilyen népek lakóhelye, akik ide-oda vándorolnak és rablásból élnek. A Niphatésen és a Zagroszon is szétosztottan laknak ezek a népek, és a Perzsiában élő kyrtiosok és mardosok (mert így is nevezik az amardosokat), s akik most is ugyanilyen néven Armeniában élnek, azonos jellegűek.

4. A kadusiosok a gyalogság tömegét illetőleg nem nagyon maradnak el az arianosok mögött; kiváló dárdavető, a sziklás vidéken azonban nem lóháton, hanem inkább gyalog harcoltak. Antoniusnak nem a nehéz helyi viszonyok nehezítették meg a hadjáratot, hanem az útvezetője, Artavasdes^{C 524} armen király, akit, bár titokban ellene áskálódott, tanácsadójává és hadi terveiben bizalmasává tett. Megbüntette ugyan, de már későn, amikor az már sok bajt okozott a rómaiaknak, részint ő maga, részint az, aki az Euphratés melletti Zeugmától⁵² Atropaténé határáig 8000 stadiont, tehát az egyenes útnak több mint kétszeresét, tétetett meg velük hegyeken, úttalan utakon és kerülőkön át.

5. Nagy-Média hajdan egész Ázsián uralkodott, miután megsemmisítette a syrek birodalmát. De még később is, midőn Kyros és a perzsák Astyagés alatt megdöntötték ezt a nagy hatalmat, sokat megtartott régi tekintélyéből és Ekbatana volt a perzsa királyok téli székhelye, úgyszintén a makedonoknak is, akik azok legyőzése óta hatalmukban tartják Syriát, s a parthyaios királyoknak még ma is ugyanazt a hasznos és biztonságos nyújtja.

6. Kelet felől a Parthyaia határolja és a kossaiosok hegyei; ezek rablásból élnek s 13 000 íjászt állítottak ki, midőn egykor az elymaiosokkal szövetségbe a susaiak és a babylóniak ellen harcoltak. Nearkhos elbeszélése szerint négy rabló néptörzs lakik ott; ezek közül a mardosok a perzsákkal

voltak szomszédosok, az uxiosok és az elymaiosok azokkal a susaiakkal, a kossaiosok meg a médekkal; valamennyien adókat csikartak ki a királyoktól, sőt a kossaiosok még ajándékokat is kaptak, amikor a király az ekbatanai nyaralás után Babylóniába ment. Ezeknek ezt a nagy szemtelenségét Alexandros törte meg, aki tél idején támadta meg őket. Ezekkel határos tehát kelet felé és még a paraitakénosokkal, akik szintén hegyvidéki rabló népek és szomszédosak a perzsákkal; északon pedig a Hyrkaniatenger fölött lakó kadusiosokkal és még más népekkel, akiket már előbb tárgyaltunk; dél felől pedig Apollóniatisszal, amelyet a régiek Sitakénének neveztek, és a Zagrosszal, amelynek a mentén a Médiához, némelyek szerint Elymaiához tartozó Massabatiké fekszik, nyugat felől pedig Atropaténével és az armenek egy részével. Vannak makedón alapítású hellén városok is Médeiában, így Laodikeia,⁵³ Apameia, a Rhagai melletti [Hérakleia] és maga Rhaga, Nikatórnak az alapítása, melyet ő Európosnak nevezett el, a parthosok azonban Arsakiának, mely az artemitai Apollodóros szerint a C 525 Kaspikaputól kb. 500 stadionnal fekszik délebbre.

7. Nagy része magas és hideg. Ilyen természetű az Ekbatana fölötti hegyvidék, meg Rhagai és Kaspikapu környéke s általában az északi részek innen egészen Matianéig és Armeniáig. A Kaspikapu alatti alacsonyan és mélyen fekvő területek nagyon termékenyek s az olajfán kívül mindent megteremnek; de ha az tenyészik is valahol, sovány és száraz. A lótenyésztésre ez is nagyon alkalmas, mint Armenia. Van egy Hippobotos⁵⁴ nevű legelője, ezen mennek keresztül azok, akik Persisből és Babylónból a Kaspikapu felé utaznak; ezen a perzsák idejében állítólag 50 000 kanca legelt; ezek a ménesek azonban királyi tulajdont képeztek. A nésiai paripák, amelyek a legjobbak és legnagyobbak voltak, s melyeket a királyok használtak, némelyek szerint innen, mások szerint Armeniából származtak; ezeknek sajátos alkatuk van, mint a mostani, úgynevezett parthus lovaknak, a hellén és a nálunk előforduló más fajtákkal szemben. Azt a füvet, amely főképpen táplálja a lovakat, minthogy itt bőven terem, médfűnek nevezik. Búzaszatot is terem ez a vidék, melyből az ún. médnedv készül, de ez nagyon messze van a kyrénéitől. Előfordul azonban, hogy még felül is mülja azt, talán a vidékek különbözősége miatt, vagy mert a növény különbözik a fajta szempontjából, vagy a nedvgyűjtők és elkészítők miatt, úgyhogy sokáig eltartható és használható.

8. Ilyen tehát ez az ország. Kiterjedése szélességben és hosszúságban majdnem egyenlő; Médiának a legnagyobb hosszúsága a zagroszi hágótól, melyet méd kapunak neveznek, a Kaspikapuig Sigrianén keresztül 4100 stadionra tehető. Az ország nagyságának és hatalmának megfelelő az adók kimutatása: míg Kappadokia a pénzadón kívül 1500 lovat, 2000

öszvért és 50 000 juhot szolgáltatott be, a médek ennek majdnem a kétszeresét teljesítették.

9. Szokásaik ezeknek is nagyrészen azonosak az armenekéivel, minthogy országuk is hasonló. A médek voltak állítólag az őseik ezeknek is, s még előbb a perzsáknak is, kik uraik és Ázsia hatalmában utódaik lettek. A mostani ún. perzsa ruha, az íjászat és lovaglás kedvelése, a királyoknak a szolgálata, dísze és majdnem isteni tisztelete az alattvalók részéről a médektől szállt a perzsákra. És hogy ez az igazság, főképpen ruházatukból tűnik ki: mert a sapka, süveg, kalap, ujjas kabátok és nadrágok szükségszerű viseletek a hideg és északi vidékeken, azaz a médeknél, a déli részeken azonban a legkevésbé sem; ámde a perzsák legnagyobbbrészt a Vörös-tenger⁵⁵ vidékén laknak s így délebbre vannak a babylóniaknál és a susaiaknál is, a médek leverése után azonban megszereztek néhány Médiával szomszédos területet is. Ámde a legyőzöttek szokásait olyan nagyszerűeknek és a királyi méltósághoz illőnek találták a győzők, hogy a meztelenség és könnyű ruházat helyett jobbnak látták női ruhát öltetni és köpenyekbe burkolózni.

10. Némelyek azt állítják, hogy ezt a ruházatot Médeia honosította meg, amikor Iasonnal ezen a vidéken uralkodott és eltakarta az arcát, mikor kijött a király helyett. Iason emléke a barbárok előtt nagy tiszteletben álló Iasonia hősi templom (van egy Iasion nevű nagy hegy is Kaspi-kapu fölött bal felől), Médeia emléke pedig a ruházat és az ország neve. Azt is mondják, hogy az uralmat tőle fia, Médos vette át, s az országot a saját nevééről elnevezve hagyta hátra. Támogatja ezt az armeniai Iasonia is, meg az ország neve és még több más körülmény, amelyről még beszélni fogunk.

11. Az is méd szokás, hogy a legvitézebbet választják királlyá, de ez nem általános, csak a hegylakóknál szokás. Általánosabb az, hogy a királyoknak sok feleségük van; a hegylakó médeknél ez mindenütt szokás, s nem lehet ötnél kevesebb a számuk. Viszont állítólag az asszonyok valósággal büszkélkednek azzal, ha a férjük nagyon sok nőt tart, és szerencsétlenségnek tartják, ha a számuk ötnél kevesebb. Míg Média többi része nagyon termékeny, addig az északi hegyvidék egészen terméketlen: táplálékuk tehát keményhéjú gyümölcsökből áll; szárított és megdarált gyümölcsökből lepényt készítenek, pirított mandulából pedig kenyeret, bizonyos gyökerekből borfélélt sajtolnak, s csak vadállatok húsát eszik, mert szelíd állatokat nem tartanak. Ennyit mondunk a médekről. Az egész Médiában érvényben levő közös szokásokról, minthogy azok a perzsa uralom következtében azonosak a perzsa szokásokkal, majd azoknál fogunk beszélni.

XIV.

1. Armenia déli része a Tauros előtt fekszik; ez választja el az Euphratés és Tigris egész közétől, melyet Mesopotamiának neveznek; a keleti részei pedig Nagy-Médiával és Atropaténével határosak. Északon a Parakhoatrasnak a Kaspi-tenger fölött emelkedő hegysége, Albania és Ibéria, meg a Kaukasos határolja, amely magában foglalja ezeket a népeket, s az armenekkel, továbbá a moskhosi és kolchisi hegyekkel érintkezik egészen az ún. tibaranosokig. Nyugaton ezek a népek vannak, meg a Paryadrés és a Skydisés⁵⁶ egészen Kis-Armeniáig, és az Euphratés folyóig, mely elválasztja Armeniát Kappadokiától és Kommagénétől.

2. Az Euphratés a Tauros északi oldalán ered, s először nyugat felé folyik Armenián keresztül, majd dél felé fordul, s Armenia, Kappadokia és Kommagéné között áttöri a Taurost; miután ezen átjutott és Syriába érkezett, délkelet felé halad Babylónig és a Tigrissel Mesopotamiát alkotja. Mindkettő a Perzsa-öbölbe ömlik. A környező részek ilyenek, majdnem mind hegyes és zordon, kivéve a Média felé húzódó néhány részt. Ismét az említett Taurostól kiindulva azon a részen, amely az Euphratés másik oldalán van szemben Kommagénével és Meliténével, a Masios-hegy emelkedik, délről a mesopotamiai mygdonok fölött; ezeknek a vidékén fekszik Nisibis.⁵⁷ Északi oldalán a Masios és az Antitauros között Sóphéné terül el. Az Antitauros az Euphratéstől és a Taurostól indul ki s Armenia keleti részén végződik, miközben Sóphéné közepén szeli át, a másik oldalán pedig Akiliséné terül el a Tauros és az Euphratés folyó között, mielőtt ez még dél felé fordul. Sóphéné királyi székhelye Karkathiokerta. A Masiostól messze keletre emelkedik Gordyéné mellett a Niphatés, azután az Abös;⁵⁸ innen indul ki mind az Euphratés, mind az Araxés, az egyik nyugat felé, a másik kelet felé; végül a Nibaros, amely egészen Médiáig húzódik.

3. Hogy az Euphratés miképpen folyik, már említettük. Az Araxés, miután előbb Atropaténéig kelet felé halad, nyugatra, majd északra kanyarodik, s elfolyik előbb Azara, majd Artaxata armen városok mellett, azután az Araxénos-síkságon keresztül a Kaspi-tengerbe ömlik.

4. Magában Armeniában sok a hegy és a fennsík, amelyekben még a szőlő sem könnyen tenyészik, de sok völgye is van, melyeknek egy része köze- C 528 pesen, más része nagyon is termékeny, mint az Araxénos-síkság, melyen keresztül folyik az Araxés az albaniai hegyekig és a Kaspi-tengerbe ömlik, azután Sakaséné, mely szintén határos Albaniával és a Kyros folyóval, és még Gógaréné. Ez az egész vidék ugyanis nagyon gazdag gyümölcsökben, szelíd és örökzöld fákból, s olajat is terem. Phauéné is Armenia tartománya, éppúgy Kómiséné és Orkhisténé is, amely a legnagyobb számú

lovasságot adja. Khorzéné és Kambyséné a legészakibb fekvésűek, s a legnagyobb mértékben hóval fedettek, érintkeznek a Kaukasos hegyeivel, Ibériával és Kolkhissszal. Itt a hegyeken való átkelések alkalmával, amikor erősebb hófergetegek keletkeznek, állítólag egész karavánok merülnek el a hóban. Ilyen veszedelmekre számítva rudakat visznek magukkal, melyeket felnyomnak a felszínre, hogy levegőt kapjanak, továbbá hogy jelt adjanak az utánuk jövőknek, s így segítséget kapjanak, hogy kiáshassák és megmenthessék őket. A hóban állítólag üres jégtömbök vannak, amelyekben, mint valami burokban, jó víz van bent, s ebben élőlények is keletkeznek, amelyeket Apollónidés gilisztáknak, Teophanés pedig szúknak nevez, és hogy ezekben is jó víz van, s ha a burkot feltörik, meg is isszák. Ezeknek az állatoknak a keletkezését olyanféleképpen gondolják, mint a szünyogokét az ércolvasztók tűzéből és gőzéből.

5. Azt is beszéljük, hogy Armenia azelőtt kicsiny volt, de Artaxias és Zariadris révén megnagyobbodott; ezek előbb Nagy Antiokhos hadvezérei voltak, később azonban az ő bukása után királyok lettek: az első Sóphénének, Akisénének, Odomantisnak s még néhány más területnek, az utóbbi pedig Artaxata vidékének; hatalmukat azután megnagyobbították, amennyiben a környező népektől egyes részeket elszakítottak, így a médektől Kaspianét, Phaunitist és Basoropedát az ibérektől a Paryadrés melletti tájat, meg Khorzéné és a Kyroson túl fekvő Gógarénét, a khalybsoktól és a mosynoikosoktól Karénitist és Xerxénét, melyek a Kis-Armeniával határosak, vagy éppen annak a részei, a kataonoktól Akilisénét s az Antitauros környékét, a syroktól Tarónitist, úgyhogy most mindezek egynyelvűek.

6. Armenia városai: Artaxata (Artaxiasatának is nevezik, Hannibal alapította Artaxias király részére) és Arxata, mindkettő az Araxés mellett C 529 Arxata Atropatia határánál, Artaxata pedig az Araxénos-síkságon, nagyon népes város és az ország királyi székhelye. Egy félsziget alakú kiugrón fekszik s a folyóval, mint valami fallal van körülvéve. Kivéve ott, ahol a földszoros van, a földszorost árok és sánc zárja el. A várostól nem nagyon messze vannak Tigranés és Artavasdés kincstárai, Babysra és Olané természeti erődjei; voltak azonban még mások is az Euphratés mellett. Artageirát Adóz várparancsnok bírta elpártolásra, Caesar hadvezérei azonban hosszú ideig tartó ostrom után elfoglalták és a falait lerombolták.

7. Az országnak több folyója van; legismertebb a Phasis és a Lykos, amelyek a Pontosba ömlenek (Eratosthenés helytelenül teszi a Lykos helyébe a Thermódont), a Kyros és az Araxés a Kaspi-tengerbe ömlik, az Euphratés és a Tigris a Vörös-tengerbe.

8. Nagy tavak is vannak Armeniában: az egyik állítólag a legnagyobb a Maióttis után, a Mantiané, ami annyit jelent: kék színű; vize sós, elnyúlik

egészen Atropatiáig; sóaknái is vannak. Azután az Arséné, amelyet Thópitisnek⁵⁹ is neveznek; a vize lúgos, a ruhát rongálja és széteszi, ivásra nem alkalmas. Keresztülfolyik rajta a Tigris, amely a Niphatés hegyvidékéről rohan le, s gyorsasága folytán megtartja vizének a tisztaságát is; erről kapta a nevét is, mert a médek tigrisnek nevezik a nyilat. Sokféle hal van benne, a tavi halak azonban csak egyfélék. A tónak a csücskében a folyó egy mélységbe zuhan le, s miután jó hosszú utat tett meg a föld alatt, Khalónitisnél tör ismét elő. Onnan már Ópis és az ún. Semiramis-bástya felé folyik le, miközben jobb felől hagyja a gordyaiosokat és az egész Mesopotamiát, az Euphratésnek viszont ugyanez a terület a bal oldalán van. Miután egymáshoz közel jutottak, s így Mesopotamiát alkották, a Tigris Seleukeián, amaz pedig Babylónon keresztül ömlik a Perzsa-öbölbe, amint már az Eratosthenésszel és Hipparkhossal szemben tett megjegyzéseinkben említettük.

9. Syspiritisben Kaballa mellett aranybányák vannak; Alexandros Menónt küldötte ide katonákkal, de őt a bennszülöttek megfojtották. Vannak egyéb ércbányák is; ilyen a minium nevezetű ásvány, melyet armén festéknek neveznek; hasonló a bíborszínhez. Ez az ország nagyon jó lótenyésztő, nem kevésbé, mint Média, annyira, hogy a nésaiai lovak is innen származ- C 530 nak, melyeket a perzsa királyok használtak; Armenia helytartója a perzsa királynak évenként a Mithras-ünnepek alkalmával 20 000 csikót küldött. Artavasdés Antoniusnak, amikor vele együtt betört Médiába, az egyéb lovasságon kívül még 6000 vértezett lovat állított ki szemlére. Ennek a lovasságnak nemcsak a médek és armenek voltak kedvelői, hanem az albánok is, mert ők is alkalmazták a vérteseket.

10. Az ország gazdagságának és hatalmának nem csekély bizonyítéka az, hogy amikor Pompeius Artavasdés atyjára, Tigranésre 6000 ezüst talentumot vetett ki, azt azonnal szétosztotta a római haderő között, mégpedig minden egyes katonának fejenként 50 drakhmát, századosnak ezret, lovas és gyalogos ezredesnek pedig egy talentumot.

11. Ami az ország nagyságát illeti, Theophanés a szélességét 100 skhoinosra, a hosszúságát pedig kétszerannyira teszi; a skhoinost 40 stadionnal számítja. Ez azonban túlzás. Közelebb áll az igazsághoz, ha az általa említett szélességet vesszük hosszúságnak, szélességnek pedig annak a felét, vagy valamivel kevesebbet. Ilyen Armenia természeti adottsága és hatalma.

12. Ennek a népnek a régi története a következő. A Pherai és Larisé közt a Boibé-tó mellett fekvő Armenion thessaliali városból való Armenos, mint már mondtuk, Iasóonnal együtt indult hadba Armeniába. A pharsalosi Kyrsilos és a larisai Médios szerint, akik részt vettek Alexandros hadjáratában, ettől kapta a nevét Armenia. Armenos társai közül egyesek

Akilisénében telepedtek le, mely előbb a sóphének hatalma alatt állott, mások meg Syspiritisben egészen Kalakhénéig és Adiabénéig, az armen hegyeken túl. Mondják, hogy az armen ruházat is thessaliai, mint a mélyen lenyúló khitónok, melyeket a tragédiákban thessaliaknak neveznek és a mellük köré öltenek, és a női felső ruhák, minthogy a tragédiaírók is a thessalokat utánozták; szükségük volt ugyanis ilyenféle idegen díszre. Már C 531 pedig a thessalok, akik természetszerűleg a leghosszabb ruhát viselték, mert az összes hellén között a legészakibb és leghidegebb tájakon laktak, adták a színészek ruházatához a legmegfelelőbb utánzási mintát. A lovaglásnak a kedvelését is thessaliai hatásnak mondják mind azoknál, mind a médeknél. Iason hadjáratát bizonyítják az Iasoniak is, amelyek közül egyeseket az uralkodók olyan módon építettek meg, mint Parmeniön az abdérai Iason templomot.

13. Az Araxésről azt tartják, hogy a Péneiosszal való hasonlósága miatt kapta az azzal azonos nevet Armenos környezetétől; azt ugyanis Araxésnek is nevezik, mert a Tempét áttörve elszakította az Ossát az Olymposztól. Az armeniai Araxés hajdanában a hegyekről lezúdulva állítólag kiszélesedett s az alatta elterülő síkságon tavat alkotott, mert nem volt lefolyása, Iason azonban a Tempé mintájára átvágást csináltatott, s most ezen keresztül ömlik a víz a Kaspi-tengerbe. Ennek következtében száradt ki az Araxénos-síkság, melyen keresztül a folyó a vízesés felé folyik. Van valami valószínűség ebben az Araxés folyóról szóló elbeszélésben, Hérodotoséban⁶⁰ azonban kevésbé; ő ugyanis azt állítja, hogy Matiénéből ered és 40 ágra szakad, s elválasztja egymástól a skythákat és a baktriánokat. Kallisthenés is őt követte.

14. Azt is mondják, hogy az ainianosok közül egyesek Vitiában, mások az armenek fölött az Aboson és Nibaroson túl laknak (ezek a Tauros részei). Az Abos közel van ahhoz az úthoz, mely Baris temploma mellett Ekbatanába vezet. Azt is mondják, hogy a thrákok közül némelyek, az ún. saraparák, azaz fejbágók, Armenia fölött laknak, közel a guranokhoz és a médekhez, vad és zabolátlan hegyilakók, fejbörmetszők és fejbágók; ezt jelenti ugyanis a sarapara név. Médeiától már beszéltünk a médeknél; mindebből azt következtetik, hogy a médek és armenek bizonyos mértékben rokonok az Iasontól és Médeiától származó thessalokkal.

15. Ez tehát a régi monda, de legalább röviden arról is illik megemlékeznünk, amely újabb, s a perzsák idejétől fogva mostanáig ránk maradt, hogy Armenia urai a perzsák, majd a Syria és Média fölött uralkodó makedonok voltak, végül pedig Orontés, Hydarnésnek, a hét perzsa egyikének az utóda. Aztán Artaxias és Zariadris, a rómaiakkal háborúskodó Nagy Antiochos hadvezérei két részre osztották és a király megbízásából ők uralkod-

tak. Annak a leveretése után a rómaiakhoz csatlakoztak, megkapták a királyi címet s önállóan uralkodtak. Artaxias utóda volt Tigranés, aki a tulajdonképpen Armenián uralkodott (ez határos volt Médiával, az albánokkal és az ibérekkel Kolkhisig és az Euxeinos melletti Kappadokiáig), Zariadris utóda pedig a sóphénéi Artanés, aki a déli részeken s az ezektől inkább nyugatra fekvő területeken uralkodott. Ezt Tigranés megsemmisítette s így ő lett mindennek az ura. Változó szerencséje volt. Kezdetben ugyanis kezes volt a parthosoknál, amikor pedig ők haza engedték, Armenia 70 völgyét kapták tőle váltságdíjul. Miután hatalma megnövekedett, nemcsak ezeket a területeket vette vissza, hanem még azoknak az országot is földülta, Ninos és Arbéla körül. Alattvalóivá tette Atropaténé és Gordyné uralkodóit, s ezekkel együtt meghódította Mesopotamia több részét, sőt átkelve az Euphratésen még Syriát és Phoinikiát is. Miután ilyen magasra emelkedett, várost alapított Ibéria közelében a között és az Euphratés melletti Zeugma között, amelyet Tigranokertának nevezett el, s ide gyűjtötte össze az általa elpusztított 12 hellén város népeit. Amde a Mithridatésszel hadakozó Lucullus váratlanul megtámadta, s a lakosokat visszaengedte a saját városaikba, a félig kész várost pedig tönkretette, s mint kicsiny falut hagyta el; Tigranést Syriából és Phoinikából is kiűzte. Utóda, Artavasdés, amíg barátságban volt a rómaiakkal, addig szerencsés volt, mikor azonban Antonius a parthaiakokkal viselt háborújában elárulta, megbűnhődött; Antonius ugyanis Alexandriába vitette és a diadalmenetben megbilincselve kellett a városon végigmennie, s mindaddig fogságban volt, míg az aktioni háború kitörésekor ki nem végezték. Utána több király uralkodott Caesar és a rómaiak fennhatósága alatt, s most is ez a helyzet ugyanilyen módon.

16. A perzsa kultuszt teljes egészében tisztelték a médek és az armenek is, mégpedig az armenek főképpen Anaitist, kinek más helyeken is, de különösen Akilisénében templomokat emeltek. Itt az istennőnek szolgálókat és szolgálókat rendelnek, s ez nem is olyan csodálatos. A népnek a legelőkelőbb emberei ajánlják föl e szolgálatra hajadon leányaikat, akikre vonatkozólag az a törvény, hogy miután hosszú ideig állottak az istennő szolgálatában, mint kéj nők, férjhez mehetnek, minthogy senki sem vonakodik az ilyenekkel összeházasodni. Ilyenfélet ad elő Hérodotos⁶¹ is a lydekről; ott ugyanis minden nő szabadon kéjeleg. A szeretőket azonban olyan szíves- C 533 séggel kezelik, hogy vendégbarátságukba fogadják és gyakran több ajándékot adnak, mint kapnak, mert mint vagyonos családok tagjai, ezt könnyen megtehetik. Az idegenek közül azonban nem fogadnak be csak úgy senkit sem, hanem inkább csak a hasonló rangúakat.

TIZENKETTEDIK KÖNYV

I.

1. ... Kappadokia is sok részből áll és sok változáson ment keresztül. Egynyelvűek főként azok, akiknek dél felől az ún. kilikai Tauros a határuk, keleten pedig Armenia és Kolkhis, s a közöttük levő különböző nyelvű népek, északon az Euxeinos a Halys torkolatáig, nyugaton meg a paphlagonok és a Phrygiába bevándorolt galaták népe a lykaonokig és a zord Kiliikiában lakó kilixekig.

2. Ámde maguk között az egynyelvűek között is a régiek különállónak tekintették a kataonokat, s szembe állították a kappadoxokkal, mint más fajúakkal, és a népek felsorolása alkalmával Kataoniát Kappadokia után tették, azután az Euphratést s az azon túl lakó népeket, úgyhogy még Meliténét is Kataoniához számították, mely közte és az Euphratés között fekszik, s Kommagénével érintkezik, s az országnak 10 helytartóságra való felosztása szerint ez Kappadokiának a tizedik része. A mi időnkben ugyanis az Arkhelaos előtti királyok így osztották föl és kormányozták Kappadokiát; Kataonia tehát a tizedik része. A mi időnkben mindkettőnek saját helytartója volt. Minthogy azonban semmiféle különbség sincs közöttük és a többi kappadox között sem nyelvben, sem egyéb szokásokban, csodálatra méltó az, hogy milyen tökéletesen eltűntek a faji különbözésnek a nyomai. El voltak egymástól választva, s Ariarathés, a kappadoxok első királya egyesítette őket.

3. Olyan ez a terület, mint egy nagy félsziget földszorosa, amelyet két tenger zár be; az Issosi-öböl a zord Kiliikiáig és az Euxeinos, Sinópé és a tibarénosok partja között. A földszoroson inneninek mondjuk a kappadoxoktól nyugatra eső egész félszigetet, amelyet Hérodotos Halyson inneninek nevez; ez az a terület, amelyen teljes egészében Kroisos uralkodott; Hérodotos ugyanis őt a Halys folyón inneni népek tyrannosának mondja. A mostaniak azonban a Tauroson inneni területet Ázsiának nevezik, tehát úgy, mint az egész szárazföldet. Itt keletről kiindulva a következő népek laknak; a paphlagonok, a phryxek, a lykaonok, azután a bithynek, a mysek és Epiktétos, majd Tróas és Hellésponia következik, ezek után pedig a tengernél a hellének közül az aiolosok és az iónok, egyebek közül pedig a karok, a lykiaiak s a belföldön a lydek. A többiről majd később beszélünk.

4. Kappadokiát, amelyet a makedonok két helytartóságra osztva vettek át a perzsáktól, részint akarva, részint nem akarva helytartóságok helyett királyságokká hagyták átalakulni. Az egyiket a tulajdonképpeni Kappadokiának nevezték, s ez a Tauros vidékét, sőt a Nagy-Kappadokiát foglalta magában, a másikat Pontosnak, némelyek pontosí Kappadokiának. Nagy-Kappadokiának a berendezkedését most nem ismerjük. Amikor ugyanis Arkhelaos király meghalt, Caesar és a senatus úgy határozott, hogy e terület római provincia legyen. Arkhelaosnak és az előtte uralkodó királyoknak az idejében, mikor az ország 10 helytartóságra volt felosztva, öt helytartóság, mégpedig: Meliténé, Kataonia, Kilikia, Tyanitis és Garsauritis a Tauros vidékéhez számított, a további öt pedig: Lavianséné, Sargarauséné, Saravéné, Khamanéné és Moriméné volt. Később azonban a rómaiak az Arkhelaos előtti királyok javára még egy tizenegyedik helytartóságot is csatoltak hozzá, ez Kastabala¹ és Kybistra vidéke volt Darbéig, a rabló Antipatros városáig, Arkhelaosnak pedig még átadták Elaiussa környékét a zord Kilikiából, s az egész kalóz partvidéket.

II.

1. Meliténé valamennyire hasonló Kommagénéhez; az egész Kappadokiából ugyanis csak ez van beültetve szelíd fákkal, úgyhogy olajat is termel és a hellén borokkal versenyző Monarítés bort. Sóphénével átellenben fekszik, közöttük folyik az Euphratés folyó, s határos vele ez is, meg Kommagéné is. A túloldalon van a kappadoxok jelentős erődje, Tomisa; ezt eladták a sóphéniaknak 100 talentumért, később azonban Lucullus a mithridatési háborúban vele együtt harcoló kappadoxoknak adta jutalmul.

2. Kataonia széles és mélyen fekvő síkság, amelyen minden megterem az örökzöld kivételével. Hegyek veszik körül, mégpedig a déli oldalon az Amanos, a kilikiai Tauros egyik ága, és az Antitauros, mely az ellenkező oldalon szakad ki. Az Amanos ugyanis Kilikia és a Syriai-tenger felé nyúlik Kataoniától nyugatra és délre; ebben a kiterjedésben körülzárja az egész Issosi-öbölt és a Taurosszal közrefogott kilikiai síkságot. Az Antitauros észak felé nyúlik, egy kissé azonban kelet felé hajlik, s a belföldön végződik.

3. Ebben az Antitaurosban mély és szűk völgyek vannak, s itt épült Komana² és Enyó temploma; ezt ők Mának nevezik. A város tekintélyes nagyságú, a lakosság legnagyobb részét az ihletettek és a templomszolgák tömege alkotja. A lakosok kataonok, akik egyébként a király fennhatósága alatt állnak, de inkább a papnak engedelmessékednek. Ő a templomnak és a

templomszolgáknak az ura, akik a mi ottlétünk alkalmával 6000-nél is többen voltak, férfiak és nők vegyesen. A templomhoz még nagy terület is tartozik, s ennek a jövedelmét a pap élvezi; ő méltóságban a második helyen áll a király után Kappadokiában; a papok rendszerint ugyanazon nemzetiségből valók, mint a királyok. A taupolisi Artemis tisztelését, úgy látszik, Orestés vezette be nővérével, Iphigeneiával együtt a taurosi Skythiából, s itt tette le a gyászhaját,³ s a város ettől kapta a nevét. Keresztülfolyik ezen a városon a Saros folyó s miután keresztültör a Tauros hegyzugain, a kilikiai síkságra és az alatta elterülő tenger felé siet.

4. Keresztülfolyik Kataonián a hajózható Pyramos,⁴ amelynek a forrásai a síkság közepén vannak. Van egy tekintélyes mélységű árok, ezen keresztül a még tiszta víz nagy távolságra folyik a föld alatt láthatatlanul, majd ismét feltör a felszínre. Ha valaki felülről dárdát bocsát le az árokba, a víznek a sodra olyan erővel működik, hogy alig merül bele; mérhetetlen mélységgel és szélességgel bővizűen áramlik le, de amint a Taurossal érintkezik, hihetetlenül összeszűkül. De csodálatos a hegyszakadék is, amelyen keresztülmegy a meder. Amint ugyanis a törést szenvedett és kettéhasadt szikláknál megtörténik, hogy az egyik fél domborodásai megfelelnek a másik fél mélyedéseinek, úgyhogy össze is illeszthetők, így láttuk, hogy a folyó mindkét oldalán emelkedő sziklafalak majdnem egészen a csúcsokig úgy nyúlnak fel két vagy három plethron távolságban, hogy a bemélyedések szemben fekszenek a kidomborodásokkal. Közben a talaj teljesen sziklás, mély és egészen összeszűkül, a közepén olyan szakadékkal, hogy egy kutya vagy nyúl is átugorhatja. Ez a folyómeder állig érő vízzel van tele, hasonló egy széles csatornához; kanyargóssága, nagy mértékben való összeszűkülése és a szakadék mélysége miatt a messziről közeledő mennydörgéshez hasonló zajt hallat. Amint azonban a hegyeket elhagyja, annyi hordalékot sodor a tengerbe, részint Kataoniából, részint a kilikiai síkságról, hogy a következő jóslat terjedt el róla:

Eljön majd az idő, hogy tajtékzó Pyramosnak
Partja előrenyomul, s eljut Kypros szigetére.

Mert itt is hasonló dolog történik, mint Egyiptomban, hogy a Nílus a hordalékával a tengert állandóan tovább szorítja; ezért mondja Hérodotos is (II. 5.), hogy Egyiptom a folyó ajándéka, a költő szerint (*Od.* IV. 354, 357.) pedig Pharos azelőtt tengeri sziget volt, s nem függött össze Egyiptom földjével, mint most.

5. Városa nincs sem a kataonok síkságának, sem Meliténének, vannak azonban erődjei, mint Azamora és Dastarkon, amelyet a Karmalas⁵ folyó

vesz körül. Van ott a kataoniai Apollónak egy temploma, amely egész Kappadokiában nagy tiszteletben áll, s amelyről másolatokat is készítettek. A többi helytartóságban sincsenek városok kettő kivételével; a többi helytartóság közül Sargarusénében van a Hérpa nevű kis város és a Karmalas folyó, mely szintén Kilikia felé folyik. A többiben van Argos magas erődje a Taurosnál és a Nóra, amelynek most Néroassos a neve, s amelyben Eumenés sokáig állt ellen az ostromnak, a mi időnkben pedig a Kappadokia uralmára törekvő Sisinost volt a kincstára. Övé volt Kadéna is, királyi székhelye, melynek városi berendezkedése is volt. A lykaoni hegyeken van még Garsauria faluszerű városa; ez egykor állítólag az ország fővárosa is volt. Moriménében van a vénasai Zeus temploma, ahol majdnem 3000 templomszolga tartózkodik, s melyhez nagyon termékeny szent föld tartozik, mely 52 talentum évi jövedelmet biztosít a papnak. Ez a papság is életfogytiglan tart, mint a komanai és tisztelet tekintetében az után a második helyen áll.

537 6. Harmadik az asbamaiosi Zeus papsága, mely ugyan gyengébb amannál, de mégis jelentős. Itt van egy sós vizű gödör, melynek akkora a kerülete, mint egy tekintélyes tóé, s olyan magas és meredek partokkal van körülvéve, hogy csak lépcsőkön lehet hozzá lemenni; a víznek állítólag nincs gyarapodása, de nincs észrevehető lefolyása sem.

7. Csak két helytartóságnak vannak városai: az egyik Tyanitis, s ebben a Tauros alatt fekvő Tyana⁶ a Kilikiai-kapunál, ahol mindenki számára a legkönnyebb és legáltalánosabb az átkelés Kilikiába és Syriába; Tauros melletti Eusebeianak is nevezik . . . termékeny és legnagyobb részén sík vidék. Tyana a Semiramis-sáncra fekszik és jól meg van erősítve. Nem messze van tőle Kastabala és Kybistra, a hegységhez még közelebb fekvő kis városok. Kastabalában van Artemis Perasia temploma, ahol állítólag a papnők meztelen lábbal sértetlenül járnak a szénparázson. Némelyek itt is emlegetik Orestés és Tauropolos történetét, s azt állítják, hogy azért nevezték Perasiának, mert túlról [πέραθεν] hozták be. Az említett 10 helytartóság közül tehát Tyanitisben van Tyana kis városa (nem számítom hozzá a később szerzettek, így Kastabalát, Kybistrát és a zord Kilikiában levő helységeket, ahol Arkhelaos a kicsiny, de termékeny Elaiussa szigetét nagyon szépen kiépítette, s többnyire ott-tartózkodott), az ún. Kilikiában meg Mazaka⁷ ennek a népnek a fővárosa; más néven Argaios melletti Eusebiának is nevezik, mert az Argaios-hegy lábánál fekszik, amely valamennyi között a legmagasabb, s a csúcsát állandóan hó borítja, s akik megmászták (de ilyenek kevesen vannak), azt állítják, hogy onnan derült ég mellett mindkét tenger látható: a pontosi is, meg az issosi is. Egyébként a városiasság szempontjából sok hiánya van; nincs vize, az uralkodók nemtörődömsége miatt nincs

megerősítve, fallal sincs körülzárva, de ez esetleg azért maradt el, hogy a lakosok a falban, mint erődítésben bizakodva, rabló életmódra ne adják magukat, mint akik magasabb és meg nem közelíthető dombok által védett síkságon laknak. Környéke, ámbár síkság, teljesen termékelten, és a földművelésre alkalmatlan, homokos, alul pedig sziklás. Ha egy kissé tovább megyünk, a síkság sok stadionnyira vulkanikus, és telve van tüzes gödrökkel s így az élethez szükséges dolgokat messziről kell hozniok, s ami előnynek látszik, egyúttal veszedelemmel is jár. Míg majdnem az egész Kappadokia fátlan, az Argaiost erdőség veszi körül, úgyhogy a fabeszerzés közelről lehetséges, de maguk az erdő alatt fekvő részek sok helyen tüzesek, ugyanakkor pedig a föld alatt hideg vízáramlások vannak, minthogy azonban sem a tűz, sem a víz nem tör elő a felszínre, legnagyobb részén fűvel van benőve. A talaj helyenként mocsaras is, s éjjel lángok törnek föl belőle. A tapasztaltak tehát kellő óvatossággal végzik a fűgyűjtést, sokakat azonban veszedelem fenyeget, különösen az állatokat, amelyek behullanak a rejtett tüzes gödörbe.

8. A város előtti síkságon van egy Melas⁸ nevű folyó is, mintegy 40 stadionnyi távolságban a várostól, amelynek forrásai a városnál alacsonyabb vidéken vannak. A lakosságnak tehát ebből sincs haszna, mert nincs magasabb fekvésű medre, s minthogy mocsarakba és fertőkbe oszlik szét, nyáron a város körül megrontja a levegőt, s a kőbánya kiaknázását is nagyon megnehezíti, pedig ez hasznos volna. Vannak ott ugyanis kőbányák, amelyekből a mazakaiak bőségesen termelhetik a követ a házépítéshez, de a víztől elborított kőtáblák ellenállók. Ezek a mocsarak is tüzesek mindent. Minthogy a Melasnak egy keskeny részen volt lefolyása a Halysba,⁹ Ariarathés király ezt elzáratta, s ezzel a közeli síkságot tengerszerű tóvá tette, s miután néhány kis szigetet, mint amilyenek a Kykladok, elkülönített, azokon gyermekes módon játszadozott. Mikor azonban a nagy víz- C 539 tömeg a gátat áttörte, a víz lefolyt, a megáradt Halys Kappadokia nagy részét elárasztotta, sok lakást és gazdaságot elpusztított, s a Phrygiában lakó galatáknak is nem csekély területét tette tönkre. Azok kárpótlásul 300 talentumot követeltek tőle, s a rómaiakra bízták a döntést. Ugyenez történt a Hérpával is, mert ott is elzáratta Karmalas medrét, azután, mikor a gát átszakadt és a víz a kilixek egyes területeit Mallos környékén elpusztította, kártérítést fizetett a károsultaknak.

9. Úgy látszik, hogy Mazaka vidékét, amely letelepedésre sok szempontból alkalmatlan, főképpen azért választották ki a királyok, mert mindazon területek között, amelyeken van fa és kő a házépítés céljára és takarmány, mely nagy mennyiségben volt szükséges az állattenyésztéshez, ez éppen a közepén fekszik; bizonyos mértékben ugyanis táborhely volt

részükre a város. Mind a maguk, mind rabszolgáik és kincseik biztosítására egyébként a hegyi erődök szolgáltak, amelyek zömmel részint a király, részint barátai tulajdonai voltak. Mazaka a Pontostól¹⁰ kb. 800 stadionnyi távolságra feküdt déli irányban, az Euphratéstól valamivel kevesebbre, mint ennek a kétszerese, a Kilikiai-kaputól és Kyros táborától Tyanán keresztül 6 napi útra; Tyaná az útvonal közepén fekszik Kybistrától 300 stadionnyira. A mazakiak Kharóndas törvényei szerint élnek, törvénytudót is választanak, hogy nekik a törvényeket magyarázza, mint a rómaiaknál a jogtudósok. Az arméniai Tigranés, mikor lerohanta Kappadokiát, csúnyán bánt velük; valamennyiüket áttelepítette Mesopotamiába, s nagyobb-részt velük népesítette be Tigranokertát. Később azonban Tigranokerta elfoglalása után, aki csak tehetette, visszatért.

10. Az ország nagysága a következő: szélessége a Pontostól a Taurosig kb. 1800 stadion, hosszúsága pedig Lykaoniától és Phrygiától az Euphratésig keleti irányban Armenia felé kb. 3000 stadion. Termények, különösen gabona és mindenféle háziállat számára nagyon jó. Bár Pontostól délre fekszik, mégis hidegebb; Bagadaniában, bár síkság és valamennyi között a legdélibb fekvésű (hiszen a Tauros alatt fekszik), csak alig tenyészik egynémely gyümölcsfa, hanem vadszamarak legelője ez is, meg a többinek nagy része is, különösen Garsauira, Lykaonia és Moriméné környéke. C 540 Kappadokiában található az ún. sinópei münium is, amely a legjobb valamennyi között, versenyez azonban vele az ibériai; sinópeinek azért nevezik, mert a kereskedők oda szokták szállítani, amíg az ephesosiak kereskedelmi kapcsolatot nem létesítettek az itteni lakossággal. Arkhelaos bányászai a galaták közelében állítólag kristálytáblákat és onyxszerű követ is találtak. Volt ott egy helyen fehér, elefántcsontszínű kő is, mely közepes köszörűkő nagyságú darabokat adott, s ebből késnyeleket készítettek; egy másik pedig ablakozásra való nagy táblákat adott, úgyhogy azt külföldre is szállították. Pontos és Kappadokia határa egy hegység, mely párhuzamos a Taurosszal; ez Khammanéné nyugati végénél kezdődik, s Lavianséné keleti végéig húzódik; ezen épült Dasmenda meredek erődje. Khammanéné és Lavianséné Kappadokia helytartóságai.

11. Amikor a rómaiak Antiokhos legyőzése után az ázsiai helyzetet rendezni kezdték, s barátságot és szövetséget kötöttek részint a népekkel, részint a királyokkal, az történt, hogy amíg a többi királynak ez a megtiszteltetés csak a maguk személyére adatott, addig a kappadokiai király és a nép közösen részesült benne. Mikor pedig a királyi család kihalt, a rómaiak a néppel érvényben levő barátsági szerződés alapján önkormányzatot engedélyeztek részükre, de azok egy követség útján lemondtak erről a szabadságról (azt állították ugyanis, hogy nem tudják elviselni), hanem azt

kérték, hogy királyt nevezzenek ki részükre. Azok csodálkoztak, hogy olyan emberek is vannak, akik így lemondanak a szabadságról . . . megengedték tehát nekik, hogy kézfölemeléssel válasszák meg maguk közül azt, akit akarnak, s ők megválasztották Ariobarzanést. Amikor pedig a harmadik nemzedékkel ez a család is kihalt, Arkhelaos lett a király, akinek semmi más joga nem volt ehhez, csak az, hogy Antonius állította oda. Legyen elég ennyi Nagy-Kappadokiáról; ami a hozzácsatolt zord Kilikiát illeti, arról jobb lesz az egész Kilikia leírásánál beszélni.

III.

1. Pontos királya Mithridatés Eupatór volt. Fennhatósága alá tartozott a Halys által határolt terület a tibaranosokig és Armeniáig, a Halyson innen Amastrisig terjedő sáv és Paphlagonia egyes részei. Ehhez ő még hozzá- C 541 szerezte a partvidéket nyugat felé Hérakleiáig,¹¹ az ellenkező irányban pedig Kolkhisig és Kis-Armeniáig, s ezeket egyesítette Pontosszal. Bukása után Pompeius is ezekkel a határokkal vette birtokába az országot: az Armenia és Kolkhis felé fekvő területeket szétosztotta a vele együtt harcoló fejedelmek között, a többit pedig 11 kerületre osztotta és Bithyniához csatolta, s így a kettőből egy provincia lett; a belföldi paphlagonok egy részét Pylaimenés utódainak adta át, hogy uralkodjanak fölöttük, hasonlóképpen a galatákat is a törzsbeli tetrarkháknak. Később azonban a római vezérek más-más módon osztották be e területeket, amennyiben királyokat és fejedelmeket állítottak oda, egyes városokat szabaddá tettek, másokat átengedtek a fejedelmeknek, némelyeket pedig a római nép uralma alatt hagytak. Nekünk, amint rátérünk az egyes részekre, a mostani helyzetet kell előadnunk, ahol azonban hasznosnak látjuk, egy kissé az előbbi állapotokat is érinteni fogjuk. Kezdjük tehát Hérakleiával, amely a legnyugatibb e vidékek között.

2. Ha a Propontisból behajózunk az Euxeinos Pontosba, bal felől a Byzantionnal szomszédos terület következik; Thrákiához tartozik, s a neve: a Pontos bal oldala; jobb oldalon a Khalkédónnal szomszédos terület következik: az első része a bithyneké, az utána következő a mariandynoké (némelyek kaukónoknak is nevezik őket), tovább a Halys folyóig a paphlagonoké, azután a Pontos melletti a kappadoxoké és a többieké Kolkhisig. Mindezt az Euxeinos Pontos jobb oldalának nevezik. Ezen az egész partvidéken Kolkhistól egészen Hérakleiáig Eupatór uralkodott, az azon túl fekvő terület a torkolatig és Khalkédónig a bithynek királyának a birtokában maradt. A királyoknak a bukása után a rómaiak megtartották ugyan-

azokat a határokat, s így Hérakleia Pontoshoz tartozott, a többi terület pedig a bithyneknek jutott.

3. Hogy a bithynek, akik azelőtt mysosok voltak, a beköltözött thrák törzsektől, a bithynektől és a thynektől kapták ezt a névváltoztatást, abban a legtöbben egyetértenek, és a bithyneket illetőleg bizonyítékul fogadják el azt, hogy Thrákiában most is vannak bithyn nevezetűek, a thyneket illetőleg pedig a Thynias partot Apollónia és Salmydéssos között. Sejtelmem szerint thrákok voltak a bebrixek is, akik még ezek előtt költöztek be Mysiába. Azt is mondták, hogy maguk a mysosok is azok közül a thrákok

542

közül való kivándorlók, akiket most moisosoknak neveznek.

4. Ezt tehát így mondják. A mariandynokról és kaukónokról azonban nem mindnyájan beszélnek egyformán. Hérakleia, amely a milétosiai alapítása, állítólag a mariandynok vidékén épült, de hogy ezek kik és honnan jöttek, arról egy szót sem tudunk. Nem térnek el sem saját nyelvjárásukban, sem népi sajátosságaikban, hanem hasonlóak a bithynekhez; úgy látszik tehát, hogy ez is thrák törzs volt. Theopompos szerint Mariandynos, aki a sokak által birtokolt Paphlagonia egy részén uralkodott, bevonult a bebrixek földjére, s birtokába vette, amelyről pedig eltávozott, azt a saját nevére nevezte el. Azt is mondják, hogy a milétosiai, Hérakleia első alapítói, a mariandynokat, akik azelőtt a vidék urai voltak, rabszolgaságra kényszerítették, úgyhogy el is adogatták őket, de nem a határon túlra (ebben ugyanis megegyezés történt), mint ahogyan a minóa nevezetű csoport szolgált a krétaiaknak, a thessaloknak pedig a penesták.

5. A kaukónok, akikről azt regélik, hogy a mariandynok melletti tengerparton laknak a Parthenios¹² folyóig, s hogy van egy Ticion nevű városuk, némelyek szerint skythák, mások szerint makedonok, egyesek szerint pedig pelasgok; ezekről valahol már előbb is beszéltünk. Kallisthenés a hajó-lajstromban ezek után:

Krómnát, Aigialost s a magasba nyuló Erythinoit

(II. II. 855.)

a következő sorokat írta:

A kaukón népet Polyklésnek hős fia vitte,
Parthenios vize mellett laktak azok palotában.

Hérakleiatól és a mariandynoktól ugyanis a leukosyrokig, akiket mi kappadoxoknak nevezünk, terjed a kaukónok népének földje, Ticion¹³ környékétől a Partheniosig, s a Parthenios után mindjárt a Kytórost birtokló

enetek népe következik. És még most is laknak kaukónok a Parthenios körül.

6. Hérakleia jó kikötővel rendelkező és egyébként is jelentős város, amely maga is küldött ki gyarmatosokat. Ennek a telepítése ugyanis Kherrhonésos és Kallatis; önálló volt, majd bizonyos ideig tyrannos uralom alatt állott, de azután ismét fölszabadult; később a rómaiak fennhatósága alatt király uralma alá került. A városnak és vidékének egy részében római telepítés is történt. A városnak azt a részét, amely a hérakleiaiak birtokában volt, C 543

Adiatorix, Domnekleiosnak, a galatai tetrarkhának a fia kapta meg Antoniustól, s ő nem sokkal az aktioni csata előtt egy éjjel rátámadt a rómaiakra s lemészárolta őket, mint ő maga mondta, Antonius parancsára. Az aktioni győzelem után a diadalmenetben kellett menetelnie, s fiával együtt kivégezték. A város a Bithyniával egyesített Pontos provinciához tartozik.

7. Khalkédón¹⁴ és Hérakleia között több folyó található, így a Psillis, a Kalpas¹⁵ és a Sangarios, amelyről a költő is megemlékezik. Forrásai Sangia falvánál vannak Pessinustól kb. 150 stadionnyi távolságban; keresztül folyik a phrygiai Epiktétos nagyobb részén, de Bithynia egy részén is, úgyhogy Nikomédeiától alig valamivel van távolabb 300 stadionnál, ott, ahol egyesül vele a Gallos folyó, amelynek forrása Modránál van a Hellés-pontos melletti Phrygiában. Ez azonos az Epiktétossal, s azelőtt a bithynek birtokában volt. Amint megnagyobbodik és hajózhatóvá lesz, bár hajdan nem volt hajózható, a torkolata tájékán Bithyniát határolja. E partrészlet előtt fekszik Thynia szigete is. Hérakleia vidékén terem az aconitum.¹⁶ Ez a város a khalkédóni templomtól kb. 1500 stadionnyira, a Sangariostól pedig 500 stadionnyira van.

8. Ticion csak kis város minden nevezetesség nélkül, kivéve azt, hogy innen származott Philetairos, az Attalosok királyi családjának őse. Azután következik a virágos mezőkön keresztül folyó Parthenios, amely éppen ezért kapta ezt a nevet; forrásai már Paphlagoniában vannak. Majd Paphlagonia és az enetek következnek. Kérdés, hogy kiket tart a költő eneteknek, mikor azt mondja:

Paphlagonok népét a kemény Pylaimenes hozta
Az enetek közül, ott az öszvérek vadon élnek.

(II. II. 851.)

Azt mondják ugyanis, hogy most enetek nem találhatók Paphlagoniában, némelyek azonban említenek egy Amastristól¹⁷ 10 skhoinos távolságra fekvő falut az Aigialoson. Zénodotos azt írja: „Enetéből” s ezzel ő a mostani Amisost akarja jelölni. Mások szerint egy, a kappadoxokkal szomszédos

törzs hadba vonult a kimmeriosokkal együtt, s azután az Adriára jutott ki. A közmegegyezés azonban az, hogy az enetek népe volt a paphlagonok legjelentősebb törzse, s ehhez tartozott Pylaimenés. És ezek majdnem mind vele együtt vettek részt a hadjáratban, mikor azonban elvesztették a vezérüket, Trója elfoglalása után átmentek Thrákiába, s bolyongásuk folyamán eljutottak a mostani Enetikébe.¹⁸ Némelyek szerint Anténór és fiai is részt vettek ebben a menetben, s az Adria csücskében telepedtek meg, amint erről Itália tárgyalásánál már meg is emlékeztünk. Az enetek tehát valószínűleg azért tűntek el, s ezért nem találhatók Paphlagoniában.

C 544 9. A paphlagonokat kelet felől a Halys folyó határolja, amely Hérodotosz szerint „dél felől folyva a syrek és a paphlagonok között az ún. Euxeinos-tengerbe ömlik”. Syreknek ti. a kappadoxokat mondja; hiszen még most is leukosyreknek nevezik őket, míg a Tauroson túl lakókat syreknek mondják. Ez az elnevezés a Tauroson innen lakókkal való összehasonlítás alapján keletkezett, minthogy azoknak a bőre sötét színű, ezeké azonban nem. Pindaros is mondja, hogy az amazonok „széles lándzsájú syr sereget szerveztek”, s ezzel themiskyrai lakóhelyüket jelezte. Themiskyra az amisosiakhoz tartozik, az pedig a Halyson túl levő leukosyrekhez. Kelet felől tehát a Halys a paphlagonok határa, dél felől a phryxek és a beköltözött galaták, nyugaton a bithynek és a mariandynok (a kaukónok törzse ugyanis teljesen kihalt mindenütt), északon pedig az Euxeinos. Ez az ország belföldre és tengermellékre oszlott, mely a Halystól Bithyniáig nyúlik, s a tengermellék Hérakleiaig Eupatór uralma alatt állott, a belföldnek azonban csak a legközelebbi része, melynek némely része a Halyson is túlterjedt (a rómaiak is idáig terjesztették Pontos provincia határát), a többi rész pedig még Mithridatés bukása után is saját fejedelmek alatt volt. A belföldi paphlagonokról, akik nem állottak Mithridatés hatalma alatt, később fogunk beszélni, most az a feladatunk, hogy az ő országán menjünk át, s ennek Pontos a neve.

10. A Parthenios folyó után Amastris, az alapítójával azonos nevű város következik. Egy félszigeten épült, s a földszoros mindkét oldalán van kikötője. Amastris Dionysiosnak, Hérakleia tyrannosának a felesége volt, s Oxyathrésnek, az Alexandros által legyőzött Dareios testvérének a leánya. Ez négy lakóhelyből telepítette össze a várost: Sésamosból, Kytóronból és Kromnéból (ezekről Homéros is megemlékezett a paphlagoniai felsorolásnál (II. II. 853.) s Tiosról, mint negyedikről. Ez utóbbi hamarosan kivált a közösségből, a többiek azonban együtt maradtak, s közülük állítólag Sésamos volt Amastris fellegvára. Kytóron volt egykor a sinópieiek kereskedelmi piaca, s nevét Ephoros szerint Kytórostól, Phryxos fiától kapta. Amastris vidékén tenyészik a legtöbb és legjobb puszpáng, főképpen Kytó-

ron körül. Az Aigialos több mint 100 stadion hosszúságú partvonal, s van ott egy ugyanolyan nevű falu is, amelyet a költő is megemlít a következőkben:

Krómnát, Aigialost s a magasba nyuló Erythnoit.

(II. II. 855.)

Némelyek azonban így írják: „Krómnát s Kóbialost”. Erythinoi állítólag az a hely, amelyet a színéről most Erythrinoinak neveznek; két szikla ez. Aigialos után Karambis¹⁹ következik, észak felé és a skytha félsziget felé kinyúló hosszú földnyelv. Már többször megemlékeztünk róla, s a vele szemben fekvő Kriumetóponról, amely két részre osztja az Euxeinos-tengert. Karambis után Kinólis,²⁰ Antikinólis és Abónuteikhos városka következik, majd Armené, amelyről ez a közmondás járja:

Kinek nem volt semmi dolga,
Armenét körülfalazta.

Ez Sinópéhez tartozó falu kikötővel.

11. Azután maga Sinópé következik 50 stadionnyira Armenétől, a legjelentősebb az ottani városok között. Milétosiak alapították, s miután hajóhadat szervezett, a Kyaneasion belüli tenger ura lett, de azon kívül is sok harcban vett részt a hellének érdekében. Hosszú ideig volt önálló állam, szabadságát azonban nem tudta teljesen megőrizni, mert megostromolták, s alattvalója lett először Pharnakésnek, azután az utódainak Eupatórig, s ennek bukása után a rómaiaknak. Eupatór is ott született és nevelkedett; szerfölött nagy becsben tartotta, s királysága fővárosává tette. Mind a természet, mind az emberi gondoskodás révén nagyon jól rendezett állapotban van. Egy félszigetnek a nyakán épült ugyanis, s a földszoros mindkét oldalán vannak kikötői, hajóállomásai és csodálatos halfogói, amelyekről már beszéltünk, hogy ti. a sinópieieknél van a második, a byzantioniaknál a harmadik fogás. A félszigetet hullámtorlós sziklapart veszi körül, amelyben üregek vannak, igazi sziklagödrök, amelyeket víztartályoknak (χολύμας) neveznek. Ezek a tenger szintjének emelkedésekor megtelnek, éppen ezért a hely csak nehezen közelíthető meg, de még azért is, mert a sziklának az egész felülete szinte tüskés és mezítláb járhatatlan. Fent és a város fölött a talaj nagyon jó és mindenfelé kertek díszítik, de még sokkal jobban az elővárosokat. Maga a város jól körül van véve fallal, s pompás testgyakorló, piactér és csarnokok ékesítik. Ilyen adottsága ellenére is kétszer foglalták el: C 546 előbb, amikor Pharnakés teljesen váratlanul hirtelen megrohanta, később

pedig, mikor Lucullus és a bent levő tyrannos egyszerre vették ostrom alá belül és kívül. Bakkhidés ugyanis, a király által odahelyezett várparancsnok állandóan félt a bentlakók árulásától, s ezért közülük sokat megkínóztatott és kivégeztetett, s ezzel elérte azt, hogy az embereknek sem ahhoz nem volt bátorságuk, hogy bátran védelmezzék magukat, sem ahhoz, hogy bizonyos feltételek mellett megadják magukat. A várost tehát elfoglalták; Lucullus a város egyéb ékességeit meghagyta, de elvitte Billaros éggömbjét és az Autolykost, Sthenis művét, akit az ott lakók alapítójuknak tartottak, s istenként tiszteltek. Volt ott egy jósdája is. Úgy látszik, hogy az Iasón társai között volt, s ezt a helyet vette birtokába. Később azután a milétosiak, mikor látták a hely kedvező fekvését és a lakosok gyengeségét, kerítették hatalmukba s gyarmatosokat küldtek oda. Most azonban római gyarmatosítás is történt s a városnak és vidékének egy része az ő kezükben van. Hierontól 3500, Hérakleiatól 2000, Karambistól pedig 700 stadion távolságra fekszik. Kiváló polgárai voltak: a bölcselők között a kynikos Diogenés, és Timotheos Patrión, a költők között a vígjátékíró Diphilos, a történetírók között Batón, aki megírta a perzsák történetét.

12. Ezután a Halys folyó torkolata következik; nevét a sóbányáktól kapta, amelyek mellett elfolyik. Forrásai Nagy-Kappadokiában vannak Kamisének vidékén a pontos határ közelében; először nyugati irányban folyik jó messzire, azután észak felé fordul, keresztülhalad a galatákon és paphlagonokon, s elválasztja egymástól ezeket és a leukosyreket. Mind Sinópé vidéke, mind az említett partvidék fölött emelkedő egész hegyvidék hajóépítésre alkalmas és könnyen szállítható fát szolgáltat. Sinópé vidékén tenyészik még a juhar és a hegyidiófa, amelyekből asztallapokat vágnak; olajfa is tenyészik az egész megművelt tenger melléken.

13. A Halys folyó torkolata után következik Gazélónitis egészen Saraménéig, termékeny terület, síkság az egész és minden megterem, a juhokra bőrtakarót tesznek, s így finom gyapjút kapnak, amiben egész Kappadokiában és Pontosban nagyon nagy a hiány. Zergék is vannak ott, amelyek másutt ritkán fordulnak elő. Ennek a területnek egy része az amisosoké, a másik részét Pompeius Déiotarosnak adta, úgyszintén Pharnakia és Trapezus vidékét is Kolkhisig és Kis-Armeniáig, s megtette e területek királyává, ennek még birtokában volt a galaták egyik tetrarkhiája, a tolistobógiosok földje is, mint atyai örökség. Halála után az ő birtokaiból sok utódállam keletkezett.

14. Gazélón után Saraméné és Amisos következik; ez utóbbi jelentős város, Sinópétól kb. 900 stadionnyi távolságban. Theopompos szerint első alapítói milétosiak voltak . . . a kappadoxok uralkodója, harmadszor pedig Athénoklés és az athéniek népesítették be, s Peiraicusnak nevezték el. Ez is

a királyok fennhatósága alatt állt; Eupatór templomokkal ékesítette s még hozzáépíttetett egy részt. Ezt is megostromolta Lucullus, később meg a Bosporosból átjövő Pharnakés. Miután az isteni Caesar fölszabadította, Antonius átadta a királyoknak. Azután Stratón, a tyrannos, nagyon rosszul bánt vele. Az aktioni csata után Augustus Caesar ismét fölszabadította, s most jó helyzetben van. Van még egyéb jó területe is, így hozzátartozik Themiskyra is, az amazonok lakóhelye, továbbá Sidéné.²¹

15. Themiskyra a várostól kb. 60 stadionnyi távolságban levő síkság, amelynek egyik oldalát a tenger hullámai mossák, másik oldalát pedig erdős, ugyanott eredő folyóktól átszelt hegyvidék alkotja; mindezek egy folyóvá egyesülnek, s ez Thermódón²² néven megy keresztül a síkságon; a másik, mely ezzel majdnem egyenlő, az ún. Phanaroiából ered, s keresztül-folyik ugyanezen a síkságon: a neve Iris.²³ Forrásai magában Pontosban vannak, keresztül-folyik Komana Pontika városának a közepén és Dazimónitis termékeny síkságán nyugati irányban, azután éppen Gaziura mellett, amely hajdan királyi székhely volt, most pedig pusztaság, észak felé fordul, majd visszakanyarodik kelet felé, miután fölvette a Skylaxot és még egyéb folyókat, s elfolyik éppen Amaseia falai mellett, amely a mi szülőhazánk és megerősített város, s tovább megy előre Phanaroiába. Itt egyesül vele a Lykos, melynek forrásai Armeniában vannak, s maga is Iris lesz; azután Themiskyra és a Pontos-tenger fogadja be a folyót. Ezért jó nedves és füves mindig ez a síkság, s egyaránt képes táplálni a marhacsodákat és méneseket, s a kölesfajtákból nagyon bő, szinte kimeríthetetlen termés van rajta. A bővizűség ugyanis jobb a szárazságnál, ezért nincs ezeknél az embereknél soha éhínség. A hegyoldal olyan bőven adja a magától és vadon termő gyümölcsöket, a szőlőt, a körtét, almát és a dióféléket, hogy az erdőbe kimenők az év minden szakában bőven elláthatják magukat, mert a gyümölcsök egyszer még a fákon függnék, máskor meg a lehullott levélzeten vagy alatta hevernek, mely vastagon és nagy mennyiségben van főlhalmozódva. Gyakoriak a vadászatok is mindenféle vadra a táplálék bősége miatt.

16. Themiskyra után Sidéné következik, szintén termékeny síkság, de nem öntözi annyi folyó; a parton vannak megerősített helyei, mint Sidé – erről van a Sidéné elnevezés –, továbbá Khabaka és Phabda. Idáig tart Amisos vidéke. Születtek itt tudományuk miatt nevezetes emberek, mint a matematikus Démétrios, Rathénos fia, és a mélosi geométerrel azonos nevű Dionysodóros, meg a grammatikus Tyrannión, akit mi is hallgattunk.

17. Sidéné után Pharnakia,²⁴ egy megerősített kis város következik, utána pedig Trapezus, hellén város, amely Amisostól kb. 2200 stadionnyi távolságra van hajóval. Innen azután Phasisig kb. 1400 stadion a távolság, úgy-

hogy Hierontól²⁵ a Phasisig összesen kb. 8000 stadionnyira van, esetleg valamivel többre vagy kevesebbre. Ha Amisosból kiindulva ezen a partvidéken hajózunk, először Héraklés hegyfoka²⁶ tűnik föl, azután egy másik, az Iasón-hegyfok és a Genetés folyó, majd Kotyóros városkája, amelyből Pharnakiát telepítették, továbbá a teljesen elpusztult Iskhopolis, majd az öböl, melyben a jelentéktelen Kerasus és Hermónassa fekszik; azután Hermónassához közel Trapezus, majd Kolkhis. Van itt egy Zygopolis nevű lakótelep is. Kolkhisről és a fölötte fekvő partvidékről már beszélünk.

18. Trapezus és Pharnakia fölött vannak a tibaranosok, a khaldaiosok, és a sannosok, akiket azelőtt makrónoknak neveztek, majd Kis-Armenia; e vidékek közelében vannak még az appaiták is, akiket azelőtt kerkitáknak neveztek. Keresztülhúzódik ezen a Skydisés²⁷ nagyon zord hegysége, mely összefügg a Kolkhis fölötti Moskhos-hegységgel; ennek csúcsai a heptakóméták birtokában vannak; továbbá a Paryadrés, mely Sidéné és Themiskyra C 549 vidékétől Kis-Armeniáig nyúlik és a Pontos keleti oldalát alkotja. Ezek között a hegyi népek mind teljesen vadak, a többit azonban fölülmúlják a heptakóméták. Egyesek fákon vagy toronyszerű építményeken laknak, ezért a régiek mosynoikosoknak is nevezték őket, mert a tornyot *mosyné*nek mondták. Vadhússal és gyümölcsökkel táplálkoznak, a tornyocskáikból leugrálva megtámadják az utasokat is. A heptakóméták²⁸ levágták Pompeius 3 cohorsát, mikor azok a hegyvidéken vonultak keresztül; az utakon ugyanis bódító mézzel megtöltött edényeket helyeztek el, s mikor ezt a katonák megitták és eszméletüket elvesztették, megtámadták és könnyűszerrel leölték őket. Ezek közül a barbárok közül egyeseket byzereknek is neveztek.

19. A mostani khaldaiosokat hajdan khalybseknek nevezték; éppen ezeknél épült Pharnakia, amelynek a tenger melletti részen nagy haszna van a tonhalfogásból (legelőször ugyanis itt fogták ezt a halat), földjében pedig bányáiból, most a vasbányákból, azelőtt pedig az ezüstbányákból. Általában ez az egész partvidék nagyon keskeny, mert mindjárt fölötte emelkednek az ércbányákban és erdőben bővelkedő hegyek; a földművelést nem nagyon üzik. A bányászoknak tehát az ércbányákból kell megélniök, a tengerreszeknek pedig a halászatból, mégpedig főképpen a tonhalakból és delphinekből; ezek ugyanis követik a különböző tonhalak rajait, meghíznak és könnyen megfoghatók, mert a zsákmánytól csábítva a part közelébe jönnek. Ezek tehát a delphineket leöldösik s a nagy mennyiségű zsírt mindenféle célra használják.

20. Véleményem szerint a költő a paphlagonok felsorolásában ezeket mondja halizónoknak:

Jött Hodios meg Epistrophos és a halizón népet
Távol ezüsttermő Alybéből hozta magával.

(II. II. 856.) D.

Lehet, hogy az írásban történt változás „Khalybéből” helyett, vagy azelőtt a nép neve alybs volt khalybs helyett. Az ugyanis teljes lehetetlenség, hogy most a khalybsból lett a khaldaios elnevezés, azelőtt azonban alybsek helyett mondhattunk khalybsokat, minthogy a neveknek ilyen átváltoztatása nagyon is gyakori, különösen a barbárok között. Hiszen a thrákok egy részét is sintisieknek, azután sintosoknak, majd saiosoknak nevezték, akiknél Arkhilokhos saját szavai szerint a pajzsát eldobta:

Büszkén hordja a pajzsom a saisi, mert a sűrűben
Hagytam a jó fegyvert, bár akaratlanul, én.

(Frag. 6 (51) Bergk.)

Ugyanezeket pedig most sapaivosoknak nevezik. Mindezek ugyanis ott C 550 laktak Abdéra körül és a Lémnos körül fekvő szigeteken. Hasonlóképpen ugyanazok a brygosok, bryxek és phryxek, továbbá a mysosok, maiónok és méónok. De nincs is szükség több példára. A sképsisi is sejtí az alybs névnek khalybsra való átváltozását, minthogy azonban nem fogadja el az ebből folyó következményt, főképpen azt, hogy milyen alapon mondotta (a költő) halizónoknak a khalybsokat, egészen elveti ezt az elgondolást. Mi azonban összehasonlítva az ő véleményét a miénkkel, a többiek elgondolását is figyelembe vesszük.

21. Némelyek „alazónok”-at írnak, mások meg „amazonok”-at, az „Alybéből” helyett „Alopéből” vagy „Alobéből”, s azt állítják, hogy azok a Borysthenés fölött lakó skytha alazónok, kallipidák és egyéb nevű népek, amelyekről már Hellanikos, Hérodotos és Eudoxos is fecsegett előttünk, az amazonok pedig Mysia, Kária és Lydia között voltak, mégpedig, mint Ephoros véli, hazájának, Kymének közelében. És talán ennek is van valami alapja. Lehet ugyanis, hogy azt a területet gondolja, amelyen később az aiolosok és az iónok laktak, előbb pedig az amazonok, akikről állítólag néhány város is a nevét kapta, így Ephesos, Smyrna, Kymé és Myrina. De hogyan volna fölálalható ezen a vidéken Alybé, vagy mások szerint Alopé vagy Alobé? Hogy értsük azt, hogy „messziről”? Hogyan azt, hogy az ezüst lelőhelye?

22. Ezt megszünteti az átírással. Ő ugyanis így írja:

Az amazón népet vezeté Alopéból Odios
És az Epistrophos, ottan laknak a hős amazónok.

Ennek a megszüntetésével azonban egy másik hibába esik bele. Ott ugyanis sehol sem található Alopé. A régi leírások tekintélyével szemben ez az újabb átírás meggondolatlanságra mutat. A sképsisi, úgy látszik, sem ennek a véleményét nem fogadja el, sem azokét, akik Palléné környékére helyezik a halizónokat, akikről Makedonia leírásánál már megemlékeztünk. Hasonlóképpen nem tudja megérteni, hogy miképpen volna az hihető, hogy a Borysthenésen túl lakó nomádoktól segítő csapat érkezett a trójaiak részére, de a legnagyobb mértékben magasztalja milétosi Hekataiosnak és az elaita Menekratésnek, Xenokratés egyik tanítványának, meg Palaiphatosnak a véleményét. Az első „A föld körülutazása” c. munkájában ezt írja: „Alazia városánál folyik el az Odrüssés folyó, mely Mygdonia síkságán keresztül nyugat felől folyik a Daskylitis-tóból és a Rhyndakosba ömlik.” Alazia most szerinte pusztaság, az alazónok azonban sok faluban laknak, melyeken keresztülfolyik az Odrüssés, s ezekben különös tiszteletben tartják Apollónt, főleg a kyzikosi határnál. Menekratés ellenben a „HellésPontosi körülutazás”-ban azt mondja, hogy Myrleia fölött egy összefüggő hegyvidék emelkedik, s ezen lakik a halizónok népe; szerinte azonban ezt a nevet két λ-val kell írni, a költő a metrum miatt írta eggyel. Palaiphatos szerint Odios és Epistrophos az akkor Alopében, most pedig Zeleiában lakó alazónokkal indult a harcba. Mi a dicsérni való tehát ezeknek a véleményében? Azonkívül ugyanis, hogy ők is megváltoztatják a régi írásmódot, sem az ezüstbányákat nem mutatják meg, sem azt, hogy Myrleatis melyik részén van Alopé, sem azt, hogy az innen érkezők miért jöttek „messziről” Ilionba, még ha meg is engedjük azt, hogy volt egy Alopé vagy Alazia nevű város. Hiszen ezek a vidékek sokkal közelebb vannak Tróashoz, mint Ephesos környéke, és Démétrios mégis fecsegőknek mondja azokat, akik az amazónokat Pygela környékére, Ephesos, Magnésia és Priáné közé helyezik, mert a „messziről” kifejezés nem illik rá erre a helyre. De mennyivel kevésbé illik Mysia és Teuthrania környékére?

23. Zeusra, mondja azonban ő, egnémely kifejezést csak hézagpótlónak kell nála venni, mint amilyen:

Askaniától messze

(II. II. 863.)

Arnaios – legalább így hívta az anyja. . .

(Od. XVIII. 5.) D.

majd

. . . kezébe ragadta [Pénélopeia] a kampós kulcsot. . .

(Od. XXI. 6.) D.

Fogadjuk el ezt is, azt azonban már nem lehet elfogadni, amire Démétrios támaszkodik, s aminek alapján nem tudja meggyőzően megcáfolni azokat, akik szerint így kell olvasni: „távol Khalybétól”. Amikor ugyanis megengedi azt, hogy ha most nincsenek is a khalybsoknál ezüstbányák, egykor lehetek, azt már nem engedi meg, hogy éppen olyan híresek és említésre méltók voltak, mint a vasbányák. Mi akadály lehetett annak, kérdezhetné bárki is, hogy azok éppen olyan híresek legyenek, mint a vasbányák? Vagy a vasnak dús előfordulása híressé tehet valamely helyet, de az ezüsté nem? No és? Ha az ezüstbányák a hősi korban még nem jutottak hírnévhez, hanem csak Homéros korában, ugyan ki róhatná meg ezért a költő kifejezését? Hogyan jutott el ez a hírnév a költőhöz? Hogyan az itáliai Temesében levő réznek a híre? Hogyan az egyiptomi Thébai gazdagságának a híre? Hiszen majdnem kétszer olyan messzire volt az egyiptomi Thébaitól, mint a khaldaiosoktól. De még azokkal sem ért egyet, akiket támogat. Mert amikor szülőföldjének, Sképsis vidékének a helyrajzát adja, Sképsis és Aisépos közelében Nea falvát Argyriának, meg Alazoniának is nevezi. Ezek a helyek, ha egyáltalán léteznek, az Aisépos forrásvidékén lehetnek. Hekataios szerint azonban túl vannak annak a torkolatán. Palaiphatos, aki azt állítja, hogy előbb Alopében laktak, most pedig Zeleiában vannak, szintén nem egyezik ezzel. Tehát ez a Menekratés sem mondja meg, hogy melyik az Alopé vagy Alobé, vagy akárhogy is akarják írni, de maga Démétrios sem.

24. Apollodórosszal szemben, aki a trójai felsorolásban ugyanezen dolgokról értekezik, már előbb is sok megjegyzést tettünk, de most is meg kell tennünk észrevételünket. Az ő felfogása szerint ugyanis a halizónokat nem szabad a Halyson túlra helyezni, mert a Halyson túl levő területről semmiféle segítő sereg nem érkezett a trójaiakhoz. Először is tehát ezt kérdezzük tőle, hogy kik a Halyson innen levő halizónok, akik

Jöttek a messzi Alybéből, hol van sok ezüstérc.

Erre ugyanis nem tud megfelelni. Azután annak sem adja meg az okát, hogy miért nem fogadja el azt, hogy a Halyson túlról is érkezett segítő sereg. Mert ha úgy áll is a dolog, hogy a thrákok kivételével a többi nép mind a folyón innen él, akkor semmi akadály sincs annak, hogy ez az egy onnan túlról, a leukosyrek után következő vidékről jöjjön. Vagy hadviselés

céljából lehetséges volt, hogy ezekről s még távolabbi vidékekről átjöjjenek a folyón, mint az amazonokról, tréerekről és a kimmeriosokról regélik, de segítség céljából lehetetlen? Az amazonok persze nem segítettek a harcban, mert Priamos a phryxekkel szövetségbe harcolt ellenük:

Mert segítőtársuk voltam, seregükbe soroltak,
Hogy rájuk támadtak a férfierős amazónok,

(II. III. 188.) D.

mondja Priamos. A velük szomszédos népeket, akik nem is voltak olyan távol, hogy segítségül hívásuk nehéz lett volna, s akikkel nem voltak ellenséges viszonyban, véleményem szerint semmi sem akadályozta abban, hogy segítségükre siessenek.

25. De az sem valószínű, hogy a régiek mind egyetértettek volna abban, hogy a Halyson túlról egy nép sem vett részt a trójai háborúban. Sőt, éppen az ellenkezőre még több bizonyosságot találhatunk. Maiandrios legalábbis azt állítja, hogy a leukosyrek közül az enetek fölkerelkedtek és segítségükre mentek a trójaiaknak, onnan pedig a thrákokkal együtt elhajóztak, s az Adria csücskének környékén telepedtek le, azok az enetek pedig, akik nem C 553 vettek részt ebben a hadjáratban, kappadoxok lettek. Ezt az állítást az a körülmény is támogathatja, hogy az egész Halys menti Kappadokiában, amilyen hosszúságban csak Paphlagonia mellett húzódik, mindkét nyelvjárást beszélnek, s bőségesen szerepelnek a paphlagón nevek, mint Bagas, Biasas, Ainiatés, Rhatótés, Zardókés, Tibios, Gasys, Oligasys és Manés; ezek a nevek ugyanis általában járatosak Phazémonitisben, Pimolisitisben, Gazélónitisben, Gazakénében, s több más vidéken is. Maga Apollodóros meg hozzáfűzi, hogy Zénodotos így írja:

Erdei ösvérek hona hol van, szép Enetéből.

(Vö. II. II. 852)

Az ő állítása szerint milétosi Hekataios Amisost tartotta Enetének; Amisos pedig, mint már említettük, a leukosyrekhez tartozik, s a Halyson túl fekszik.

26. Azt is állította valahol, hogy a költő a belföldi paphlagonokra vonatkozó adatait azoktól szerezte, akik gyalog járták be az országot, a partvidéket pedig éppúgy nem ismeri, mint a többi pontos partot, mert különben megnevezte volna. Ellenkezőleg, ennek éppen a fordítottja mondható, ha az eddigi körútból indulunk ki, hogy ti. az egész partvidéket bejárta és semmiféle említésre méltó részt nem mellőzött. Igazán nem csoda,

hogy nem említi Hérakleiat, Amastrist és Sinópét, mert azok még nem voltak betelepítve, hogy pedig a belföldet nem említi, az sem különös. Sok ismert dolognak a nem említése még nem a tudatlanság jele, mint azt már az előzőekben is kimutattuk. Azt állítja ugyanis, hogy Homéros híres dolgot nem ismer a Pontos körül, így folyókat és népeket, mert különben megnevezte volna őket. Ezt bizonyos nagyon is feltűnő dolgoknál bárki megengedhetné, így ami a skythákat, a Maiótist és a Istrost illeti. Mert nemcsak a tulajdonságaik miatt mondotta a nomádokat tejevőknek és nincstelenekeknek, a legigazságosabb embereknek és még hírneves löfejőknek, a skythákat vagy sauomatákat vagy sarmatákat pedig nem említette volna, ha így nevezték őket, akkor hellének? És mikor megemlékezik az Istros mellett lakó thrákokról és mysosokról, azt sem hallgatta volna el, mint a legnagyobb folyamot, mikor egyébként is nagyon szereti a folyókkal határolni a vidékeket, s amikor a kimmeriosokról beszél, nem mellőzte volna a Bosporost és a Maiótist.

27. De ha azért nem említi valamit, mert nem annyira figyelmet keltő, vagy ekkor nem volt az, vagy nem felelt meg az ő céljainak, ki róhatná meg ezért? Így pl. a Tanais csak annyiban ismeretes, hogy Ázsia és Európa C 554 határa, de az akkoriak nem használták sem az Ázsia, sem az Európa nevet, és a lakott földet akkor még nem osztották három részre. Megnevezte volna ugyanis ezeket is valami nagyon feltűnő tulajdonságuk miatt, mint ahogy megnevezte Libyát és a Libya nyugati részéről fűjdogáló Lybset.²⁹ Mint-hogy a szárazföldre még nem voltak elhatárolva, nem volt szüksége sem a Tanaisra, sem ennek fölemlítésére. Sok, egyébként említésre méltó dolog nem tűnt föl neki. Nagy szerepe van a véletlennek a beszédben is, meg a cselekedetekben is. Mindezen és hasonló okokból világos, hogy hamis bizonyítéokra épít mindenki, aki abból, hogy a költő valamit nem említi, azt következteti, hogy azt nem ismerte. De még több példával is ki kell mutatni ennek a hamis voltát, mert sokan és gyakran járnak el így. Vissza kell utasítani azokat, akik ilyesmivel állnak elő, még ha ismétlésekbe bocsátkoznék is. Ha pl. a folyókat illetőleg azt mondaná valaki, hogy mivel nem nevezte meg, tehát nem is ismerte őket, ezt együgyű beszédnek mondanám, hiszen a Smyrna mellett folyó Melést sem nevezte meg, pedig ezt a legtöbben az ő hazájának tartják, míg a Hermost és a Hyllost megnevezi, de a Paktólost már nem, amely pedig ezekkel együtt egy mederbe folyik össze, s amelynek forrása a Tmóloson van; erről viszont megemlékezik. Sőt magát Smyrnát sem említi, sem a többi ión várost, de a legtöbb aiol várost sem; Milétost, Lesbost, és Tenedost megemlíti, de nem említi meg a Magnésia mellett folyó Léthaiost, sem a Marsyast, amelyek a Maiandrosba ömlenek, ezt azonban megnevezi s azonkívül még

és még egyebeket, melyeknek a legtöbbje nem nagyobb, mint egy árok. Miközben sok vidéket és várost megnevez, olykor a folyókat és hegyeket is felsorolja, olykor azonban nem; nem említi pl. az Aitóliában és Attikában levőket és még több mást. Sőt amikor megemlékezik a távol fekvő helyekről, a nagyon is közeliakat nem említi, természetesen nem azért, mintha nem ismerné azokat, amelyek mások előtt ismereteseek. A közeli népekkel sem egyformán bánik, mert egyeseket megnevez, másokat nem; így pl. a lykiaiakat és a solymosokat igen, de a milyakat, pamphylokat és pisidákat nem, a paphlagonokat, a phryxekeket és a mysosokat igen, de a mariandynokat nem, úgyszintén a thynekeket, bithynekeket és bebrixekeket sem; az amazonokról megemlékezik, de a leukosyrekről nem, se a syrektől, kappadoxokról és aithiopsokról; megemlíti az Aléion síkságot és az arimosokat, de hallgat a népről, amelyhez ezek tartoznak. Az ilyen bizonyítás tehát hazug; az a helyes, ha kimutatjuk valamely állítás hazug voltát. De azt már kimutattuk, hogy még ilyen módon sem jár szerencsével, amikor a derék lófejőket és tejevőket csak költői alkotásoknak bátorkodott mondani. Legyen elég ennyi Apollodórosszal szemben. Most visszatérek a további körútra.

28. A Pharnakia és Trapezus fölött elterülő vidékeken a tibarénosok és a khaldaiosok laknak egészen Kis-Armeniáig. Ez eléggé gazdag terület. Mindig voltak uralkodói, mint Sóphénének, akik olykor barátságos viszonyban állottak a többi armenivel, olykor meg magukban éltek. A khaldaiosok is, meg a tibarénosok is alattvalóik voltak, s uralmukat Trapezusig és Pharnakiáig terjesztették ki. A nagy hatalomra jutott Mithridatés Eupatór azonban Kolkhisnak is urává lett és mindezeknek területeknek is, miután ezeket Antipatros, Sisis fia átengedte neki. Annyira törődött ezekkel a területekkel, hogy 75 erődöt építtetett rajtuk, s ezekben helyezte el kincseinek legnagyobb részét. Ezek között a legjelentékenyebbek voltak: Hydara, Basgoidariza és Sinoria, egy Nagy-Armenia határán levő helység s ezért Theophanés Synoriának nevezte el. A Paryadrés egész hegyvidéke ugyanis nagyon sok részén nagyon hasznavehető, mert vannak vizei, erdei és sok helyen van szétválasztva szakadékos völgyekkel és lejtőkkel. Itt épült tehát a kincstárak legnagyobb része és végül a pontosi királyságnak ebbe a legtávolabbi részébe menekült Mithridatés is Pompeius üldözése elől, s miután Akilisénében, Dasteira mellett megszállott egy vízben bővelkedő hegyet (a közelben volt az Euphratés is, mely elválasztja Akilisénét Kis-Armeniától), mindaddig ott időzött, míg az ostrom következtében

kénytelen volt a hegyeken át Kolkhisba menekülni, onnan pedig Bosporosba. Pompeius ezen a helyen Kis-Armeniában alapította Nikopolis³⁰ városát, amely ma is megvan, és jó népes város.

29. Kis-Armenia fölött egyszer ez, máskor az uralkodott, amint azt a rómaiak akarták, utoljára pedig Arkhelaos volt az uralkodója. A tibarénosok és a khaldaiosok Kolkhisig, Pharnakiáig és Trapezusig Pythodóris C 556 uralma alatt vannak, aki józan gondolkodású és vezetésre alkalmas nő. A trallisi Pythodórosnak a leánya; Polemónhoz ment feleségül, s egy ideig vele együtt uralkodott, azután egyedül vette át az uralmat, miután férje a Sindiké körüli egyik barbár törzsnél, az ún. aspurgianosoknál meghalt. Miután Polemóntól két fia és egy leánya született, ez utóbbit feleségül adta a sapaivos Kotyshoz, ennek a meggyilkolása után az gyermekeivel együtt özvegyen maradt; ezek közül most a legidősebb uralkodik. Pythodóris fiai közül az egyik mint magánember támogatja anyját az uralkodásban, a másik pedig legutóbb Nagy-Armenia királya lett. Ő maga egybekelt Arkhelaossal, s vele maradt annak haláláig, most pedig özvegyen él, s hatalma alatt vannak a már említett vidékek és egyéb, azoknál még kellemebb vidékek is, amelyekről mindjárt beszélni fogok.

30. Pharnakia mellett van Sidéné és Themiskyra. Ezek fölött fekszik Phanaroia, a Pontos legjobb része. Bőven van ugyanis olajfája, jó bort terem és minden egyéb jó tulajdonsággal rendelkezik; a keleti részekben a vele hosszanti irányban párhuzamos Paryadrésre támaszkodik, a nyugati részekben pedig a Lithrosra és az Ophlimosra. Jelentékeny hosszúságú és szélességű völgy ez. Keresztül folyik rajta Armenia felől a Lykos, az Amaseia-vidéki szorosok felől pedig az Iris; ez a kettő kb. a völgy közepén egyesül egymással, az összefolyásuknál van egy város, amelyet az első alapítója saját magáról Eupatoriának nevezett el, Pompeius azonban, ki féligkész állapotban találta s még területet és lakosokat is csatolt hozzá, Magnopolisnak³¹ nevezte. Ez tehát a síkság közepén fekszik, a Paryadrés lábánál pedig Kabeira épült kb. 150 stadionnal délebbre Magnopolistól; Amaseia szintén ennyire van tőle nyugati irányban. Kabeirában voltak Mithridatés királyi palotája, vízimalma, vadaskertjei, a közelben vadászati lehetőségek és bányaművek is voltak.

31. Itt van az ún. Kainon Khóron, egy természeti adottságainál fogva erős és meredek szikla, amely Kabeirától majdnem 200 stadion távolságra fekszik; a tetején van egy bővizű forrás, a lábánál pedig egy folyó, s egy mély szakadék. A szikla nyaka igen magasán fekszik, úgyhogy megostromolhatatlan; csodálatos módon van fallal körülvéve, kivéve azt a részét, melyet a rómaiak leromboltak; az egész vidék körös-körül annyira erdős, hegyes és víztelen, hogy 120 stadionon belül lehetetlen tábort ütni. Itt

voltak Mithridatés kincseinek legértékesebb darabjai, amelyeket most Pompeius följánlása következtében a Capitoliumon őriznek. Pythodórisé ez az egész vidék és a hatalma alatt álló szomszédos barbár terület, és még Zélitis és Megalopolitis. Kabeirát, amelyet Pompeius várossá szervezett és Diospolisnek nevezett el, Pythodóris még jobban kiépítette és nevét Sebastéra változtatta, s a várost királyi székhelyévé tette. Ott van a Pharnakésről elnevezett Mén temploma és Ameria mezővárosa sok templomszolgával és szent földdel, amelynek jövedelmét mindig a főpap élvezi. Ezt a templomot a királyok olyan túlzott tiszteletben tartották, hogy az ún. királyi esküt ilyen módon tették le: „A király szerencséjére és Pharnakés Ménjére!” Ez egyébként a holdnak is temploma, mint az albánoknál levő és a phrygiai templomok, ugyanúgy a Mén temploma a hasonló nevű helyen, a Pisidia közelében Antiokheia mellett levő Askaios-templom és az Antiokheia vidékén levő templom.

32. Phanaróia fölött fekszik a pontosi Komana, azonos nevű a Nagy-Kappadokiában levővel, s ugyanannak az istennőnek van szentelve, annak a mintájára építve, majdnem hasonló rendjével a szent cselekményeknek, az ihletettségeknek, a papok tiszteletének, különösen az előbbi királyok idejében, amikor a pap évenként kétszer az istennő ún. kivonulásai alkalmával fejdíszsel jelent meg, s második volt tiszteletben a király után.

557 33. Már előbb is említettük a taktikus Dorylaost, aki anyánknak volt a dédapja, és a másik Dorylaost, aki ez előbbinek az unokaöccse és Philetairos fia volt, és hogy őt, miután Eupatórtól a legnagyobb kitüntetésekben részesült, sőt a komanai papságot is megkapta, rajtakapták, amikor a királyságot a rómaiak kezére akarta juttatni; az ő bukásával a mi családunk is vád alá került. Csak jóval később anyánknak a nagybátyja, Moaphernés emelkedett tekintélyre a királyság bukásának a közeledtekor és ismét osztoztak a király sorsában ő is, meg barátai is, kivéve azt a néhányat, akik már előbb elpártoltak tőle, mint a mi anyai nagyapánk. Ez, amikor látta, hogy a királynak az ügye a Lucullus elleni háborúban rosszul áll, s mivel különben is elidegenedett tőle amiatti haragjában, hogy csak nem sokkal azelőtt végeztette ki unokaöccsét, Tibiost s annak fiát Theophilost, eltökélte magát, hogy 558 bosszút áll azokért is, meg magáért is, s miután Lucullustól biztosítékot kapott, átadott neki 15 erődöt. Ezért nagy ígéreteket kapott; amikor azonban megérkezett Pompeius, aki átvette a háború folytatását, a közöttük fennálló ellenséges viszony következtében ellenségeinek tekintette mindazokat, akik Lucullusnak szolgálatokat tettek. Amikor pedig a háború befejezése után hazatért, keresztülvitte, hogy a senatus nem érvényesítette azokat a kitüntetések, amelyeket Lucullus néhány pontosinak ígért; szerte ugyanis igazságtalanság lett volna, ha akkor, amikor egy másik

fejezte be szerencsésen a háborút, az első kezében volna a jutalmak és kitüntetések kiosztása.

34. A királyok idejében tehát Komana ilyen vezetés alatt állt, amint már említettük; mikor azonban Pompeius vette át a teljhatalmat, Arkhelaost tette főpappá és a szent földön kívül még két skhoinos kerületű (azaz 70 stadion) földet rendelt neki s a lakosságnak megparancsolta, hogy annak engedelmeskedjenek; az volt tehát a vezérük és a városban lakó templomszolgák ura, de el nem adhatta őket, pedig itt sem voltak kevesebben 6000-nél. Ez az Arkhelaos annak a fia volt, akit Sulla is, meg a senatus is nagyra becsült, s aki barátja volt az egyik volt consulnak, Gabiniusnak. Mikor Gabiniust kiküldték Szíriába és a parthos háborúra készülődött, ő is reménykedni kezdett, hogy csatlakozhatik hozzá, mikor azonban a senatus ezt nem hagyta jóvá, ezzel a reménykedésével fölhagyott s más, kecsgegtőbb reményt kezdett táplálni. Ptolemaioszt ugyanis, Kleopatra atyját, az egyiptomiak éppen akkor elűzték, de a leánya, Kleopatrának a nénje, kezében tartotta a királyságot; minthogy ennek a számára egy királyi családból származó férjet kerestek, felajánlkozott az ügyvivőnek azzal, hogy ő Mithridatés Eupatór fia; el is fogadták és hat hónapig uralkodott. Gabinius ugyanis, aki Ptolemaioszt visszahelyezte, az ütközetben megölte.

35. A papi méltóságot a fia kapta, azután pedig később Lykomédés, aki még további négy skhoinos kerületű földet kapott. Ennek letétele után most Dyteutos, Adiatorix fia a főpap, aki, úgy látszik, kiváló tulajdonságai miatt kapta Caesar Augustustól ezt a méltóságot. Mikor ugyanis Caesar Adiatorixot fiaival és feleségével együtt a diadalmenetben fölvonultatta, úgy határozott, hogy a legidősebb fiával együtt végezzék ki (mert Dyteutos volt a legidősebb), a második testvér azonban, az értük küldött katonáknak azt mondta, hogy ő a legidősebb, s ekkor a két testvér sokáig vitatkozott, míg végre a szülők rávették Dyteutost, hogy engedje át a fiatalabbnak a győzelmet, mert ő mint idősebb megfelelőbb támasza lesz anyjának s életben 559 maradt másik testvérenek. Így tehát a fiatalabb halt meg az apjukkal együtt, az idősebb pedig megmenekült és ezt a méltóságot kapta. Úgy látszik, hogy Caesar, aki csak a kivégzések után tudta meg a dolgot, bosszankodott, s legalább az életbenmaradtakat érdemesnek tartotta a jótékonyságra és gondoskodásra, s ezt a méltóságot adományozta nekik.

36. Komana tehát jó népes város és jelentős piac az armén kereskedők részére. Az istennő kivonulásai alkalmával a városból és a vidékről a férfiak feleségestől mindenünnen összesereglenek az ünnepre; némelyek, de mindig mások, fogadalomból zarándokolnak oda, s áldozatot mutatnak be az istennőnek. A lakosok szeretik a könnyű életet, minden vagyonuk a szőlőültetvényekben van, és nagyon sok olyan nő van, akik testükkal szolgálnak,

s ezek legnagyobb része az istennőnek van szentelve. A város ugyanis bizonyos mértékben valóságos kis Korinthos, mert oda is az Aphroditének szentelt kéjnök nagy száma miatt tódul a sok idegen, s tartja meg a helynek az ünnepét. A kereskedőket és a katonákat teljesen kifosztották, úgyhogy ezekkel kapcsolatban keletkezett a közmondás: „Nem minden férfi hajója megy Korinthosba.” Ilyenféle tehát Komana is.

37. Körös-körül minden Pythodórisé, az övé Phanaroia is, meg Zélitis és Megalopolis is. Phanaroiáról már beszéltünk; Zélitisnek a városa Zéla,³² amely a Semiramis-sáncon épült, Anaitis templomával, amelyet armének is tiszteletben részesítenek. A szent cselekményeket itt nagyobb ünnepélyességgel végzik és a pontosiak mind itt szokták letenni az esküt a legfontosabb ügyekben. A templomszolgák tömege és a papok tisztelete a királyok idejében ugyanolyan jellegű volt, mint azt már előbb mondtuk, most pedig minden Pythodóris kezében van. Sokan bántalmazták, és csökkentették a templomszolgák számát s a fényűzés egyéb módjait is. Csökkent a hozzátartozó birtok, az ún. Zélitis is, amennyiben több uradalomra osztották. Hajdan ugyanis a királyok Zélát nem mint várost kezelték, hanem mint a perzsa istenek szentélyét, s a pap volt mindeneknek az ura. Lakossága a templomszolgák tömegéből és a papból állott, aki nagy gazdaságban élt. C 560 A szent föld szolgált nagyszámú környezetének eltartására, s az a papé volt. Pompeius azonban e helyhez még sok területet csatolt, s ezt is, meg Megalopolist is városnak nyilvánította, s az utóbbit egybeolvasztotta Kulupénével és Kamisénével, amelyek határosak Kis-Armeniával és Laviansénével, ahol sógödrök vannak, s egy régi, de most már elpusztított erőd, Kamisa.³³ Az utána következő római vezérek azonban e két város területének egy részét a komanai papoknak, egy részét a zélai papnak, a többit pedig Ateropixnak, a galata tetrarkha nemzetség egyik fejedelmének juttatták. Annak halála után ez az egyébként nem nagy rész, mint ún. provincia, a rómaiak kezébe került (és valóban önálló állam lett, miután még Karana városkát is egyesítették vele, amely után a vidéket Karanitisnek nevezik), a többi pedig Pythodórisé és Dyteutosé.

38. Hátra van még Pontosnak az a része, amely az említett terület s Amisos és Sinópé vidéke között Kappadokia, Galatia és Paphlagonia felé nyúlik. Amisos vidéke után a Halysig Phazémónitis következik, amelyet Pompeius Phazémón³⁴ falva után Neapolitisnak nevezett el, minthogy azt a lakóhelyet városnak nyilvánította és a Neapolis nevet adta neki. Ennek a területnek az északi oldalát Gazélónitis és Amisos vidéke övezi, a nyugatit a Halys, a keletit Phanaroia, a többit pedig a mi szülőföldünk, Amaseia vidéke, amely valamennyi között a legnagyobb és legkülönb. Phazémónitisnek Phanaroia féle eső részén van egy Stiphané³⁵ nevű haldús tengerszerű

tó, amelyet mindenféle buja legelő vesz körül. Mellette van Ikizari sziklavára, amely most romokban hever, s közelében egy elpusztított királyi palota van. A többi rész inkább kopár és gabonatermő vidék. Amaseia vidéke fölött vannak a phazémóniták nagyon jó meleg gyógyforrásai és Sagyilion erődje, amely egy meredek és hegyes csúcsban végződő magas hegyen épült, amelynek bővizű, kútja van; ezt most kevésre becsülik, a királyok azonban sokféle hasznát látták. Pharnakés király fiai itt fogták el és ölték meg Arsakést, aki, bár egy vezér sem biztatta, uralkodni akart és lázadást szított; miután a két király, Polemón és Lykomédész az erődöt elfoglalta, nem erőszakkal fogták el, hanem kiéheztetéssel. A síkságról kiszorítva minden készlet nélkül menekült a hegyre, a kutat azonban hatalmas szikladarabokkal eltömve találta. Így rendelte ezt ugyanis Pompeius, mikor az erődöt leromboltatta és hasznavehetetlenné tette azok számára, akik C 561 fosztogatások végett oda akartak menekülni. Pompeius tehát így rendezte el Phazémónitist, a későbbiek pedig szétesztették a királyoknak.

39. A mi városunk egy mély és nagy szakadékban fekszik, amelyen az Iris folyik keresztül. Csodálatosan működött ennél közre az emberi gondosság és a természet; városnak is, meg erődnek is egyaránt jó, mert egy magas, körös-körül meredek és a folyóra néző oldalon egyenesen levágott szikla emelkedik, s ennek egyik részén a fal a folyó partján épült, ahol a város is fekszik, a másik részen pedig mindkét oldalon fölfut a csúcsokra; két, egymással összefüggő csúcsa van nagyon szépen ellátva tornyokkal. Ebben a kerületben vannak a királyi paloták és a királyok síremlékei. A csúcsoknak egészen keskeny nyakuk van, a magasságuk pedig, ha a folyómedertől és az elővárosoktól megyünk fölfelé, mindkét oldalon 5 vagy 6 stadion. A nyakától pedig a csúcsokig még egy stadionnyi meredek kapaszkodó van hátra, mely minden támadó erővel dacol. Van bent elvág-hatatlan vízvezetéke is a sziklába vágott két csővel, az egyik a folyó felé, a másik a nyakhoz vezet. Hidak is vannak építve a folyón, az egyik a városból az elővárosba, a másik az elővárosból a külső területre vezet. Ennél a hídnál végződik ugyanis a szirt fölött emelkedő hegy. Azután egy völgy következik, mely a folyótól indul ki, s a kezdeténél egyáltalán nem széles, de azután kiszélesedik, s az ún. Khiliokómon³⁶ síkságot alkotja. Majd Diakopéné és Pimólisének következik, a Halysig az egész terület nagyon termékeny. Ezek az északi részei Amaseia vidékének kb. 500 stadion hosszúságban; azután következik a további, ennél még sokkal hosszabb rész Babanomosig és Ximénéig, mely szintén a Halysig terjed. Ez a hosszúsága, a szélessége pedig észak-déli irányban Zélitis és Nagy-Kappadokia felé a trokmosokig terjed. Ximénében sóbányák vannak s úgy sejtik, hogy a Halys folyó ettől kapta a nevét. Van a mi vidékünkön még több, a mithridatési háború folyamán elpusztí-

tott erőd és sok pusztasággá tett terület. Általában az egész vidék nagyon fás, s lovak és egyéb állatok tenyésztésére alkalmas; az egész nagyon jól lakható. Amaseiát is a királyoknak adták, most azonban provincia.

C 562 40. Hátra van még a Pontos provinciának a Halyson kívül eső része, az Olgassys³⁷ vidéke, amely Sinópé vidékével határos. Az Olgassys nagyon magas és nehezen járható hegység. A paphlagonok ezen a hegyen mindenfelé építettek templomokat. Elég jó föld terül el körülötte, mégpedig Blaéné és Domanitis, ez utóbbin az Amnias³⁸ folyik keresztül. Mithridatés Eupatór a bithyniai Nikomédés hadseregét itt semmisítette meg teljesen, bár maga nem volt jelen, hanem a vezérei által. Nikomédésnek csak kevesedmagával sikerült hazájába menekülnie, s onnan Itáliába vitorlázott; Mithridatés azonban üldözőbe vette, egy rohammal elfoglalta Bithyniát s hatalmába kerítette Ázsiát Kariáig és Lykiáig. Itt nyilvánították várossá Pompéiupolist,³⁹ ebben a városban van a vörös zsírkőbánya, nem nagyon messze Pimólisától, egy elpusztított királyi vártól; a folyó két oldalán a vidék ettől kapta a Pimóliséné nevet. A vörös zsírkőbánya az ércbányászat következtében kivájt hegy, amelyet a munkások nagy földalatti járatokkal keresztül-kasul vájtak. Ezt az állami vámbérlők használták ki, s bányászokul a gonoszságuk miatt eladott rabszolgákat alkalmazták. A munka nehéz voltán kívül ugyanis állítólag kibíratatlan, sőt halálos volt a levegő az ércbányákban az ércrögök ártalmas bűze miatt, úgyhogy az emberek hamarosan meghaltak. Az is gyakran megtörténik, hogy a jövedelmezőség hiánya miatt a bányamunka abbamarad, mert több mint 200 ember dolgozik ugyan, de számuk a betegségek és halálesetek következtében állandóan fogy. Legyen elég ennyi Pontosról.

41. Pompéiupolis után, ha nyugat felé megyünk, belső Paphlagonia többi része következik Bithyniáig. Ezen az elég kicsiny területen egy kevéssel a mi korunk előtt többen uralkodtak, most azonban a rómaiak birtokában van, miután a királyi család kihalt. A Bithyniával határos részt Timónitisnek, Gezatorix földjének, Marmólitisnek, Sanisénének és Potamiának nevezik; ott volt még Kimiaténé is és benne Kimiata, amely az Olgassys-hegy lábánál terült el, s ezért is erős vár, amelyet az alapítónak nevezett Mithridatés támaszpontul használt, miközben a Pontos urává lett; utódai az örökséget meg is tartották Eupatórig. Paphlagonia legutolsó uralkodója Kastór fia, Déiotaros volt, akit Philadelphosnak is neveztek; az ő birtokában volt Morzeos királyi székhelye, Gangra⁴⁰ városkaja, amely egyúttal erőd is volt.

C 563 42. Eudoxos, mikor azt mondja, hogy Paphlagoniában száraz helyeken halakat lehet kiásni, nem határozza meg pontosan a helyet, az Askania-tó

körüli nedves helyeken pedig a Kios alatti részt említi, de semmit sem mond meg világosan. Minthogy a Pontoszal határos Paphlagoniával foglalkozunk, a paphlagonokkal pedig nyugaton határosak a bithynek, megpróbálunk az ő vidékükön is átmenni. Azután náluk és a paphlagonoknál újra kezdve a tárgyalást sorra vesszük a tőlük délre eső területeket a Taurosig, amelyek párhuzamosan húzódnak Pontoszal és Kappadokiával.

IV.

1. Bithyniát kelet felől a paphlagonok és a mariandynok határolják, valamint az epiktétosok egy része, északon a Pontosi-tenger a Sangarios torkolatától a byzantioni és khalkédóni torkolatig, nyugaton a Propontis, délen Mysia, s az ún. Phrygia Epiktétos, amelyet helléspontosi Phrygiának is neveznek.

2. Itt a Pontos torkolatánál épült Khalkédón,⁴¹ megarai alapítás, továbbá Khryzopolis falva és a khalkédóni templom; ezen a vidéken valamivel a tenger fölött van az Azaritia forrás, amelyben kis krokodilusok élnek. A khalkédóni partvidék után az ún. Astakosi-öböl⁴² következik, a Propontis egyik része; itt épült Nikomédeia, amely nevét alapítójáról, az egyik bithyniai királytól kapta. Ezt a nevet azonban sokan viselték, mint a Ptolemaiosok is, az elsőnek a hírneve miatt. Ugyanebben az öbölben feküdt Astakos városa is, a megaraiak, athéniek, majd Doidalsos alapítása; erről neveztek el az öblöt is. Lysimakhos teljesen elpusztította, a lakosokat azonban Nikomédeiaiba telepítette át annak az alapítója.

3. Az Astakosi-öböllel szomszédos egy másik,⁴³ mely még inkább kelet felé nyúlik, s amelyben az előbb Kiosnak nevezett Prusias fekszik. Kios Philippos, Démétrios fia és Perseus atyja pusztította el, s Prusiasnak, Zéla fiának adományozta, ki ezt is, meg a Prusé közelében fekvő szomszédos Myrleia városát is elpusztította. Prusias azonban a romokból újra felépítette C 564 ezeket s Kios városát saját magáról Prusiasnak nevezte el, Myrleiat pedig a feleségéről Apameiának. Ez az a Prusias, aki az Antiokhos veresége után idemenekülő Hannibalt befogadta, s az Attalosokkal kötött szerződés alapján kivonult a helléspontosi Phrygiából, amelyet azelőtt Kis-Phrygiának neveztek, ők azonban az Epiktétos nevet adták neki. Prusias fölött emelkedik az Arganthónios⁴⁴ nevű hegy. Itt a rege szerint Hylast, Héraklést egyik társát, aki vele együtt hajózott az Argón, mikor vízért ment ki, a nymphák elrabolták; Kios azonban, aki szintén Héraklés társa volt, s vele együtt hajózott, Kolkhisből visszatérőben ott maradt, s megalapította a róla el-

nevezett várost. A prusiasiak ma is megtartják az ünnepet, amelyen ünnepi menetben járják be a hegyeket, és hívják Hylast, mintha az ő keresésére rendezték volna az erdőbe való kivonulást. A prusiasiak, minthogy a rómaiakkal szemben jóindulatú magatartást tanúsítottak, szabadságot élveztek. Az apameniiaiak azonban római telepéseket kaptak. A mysiai Olympos⁴⁵ lábánál fekszik Prusa, jó vezetés alatt álló város, Phrygia és Mysia határán, amelyet a Kroisossal háborúskodó Prusias alapított.

4. A bithynek, phryxek, mysosok, meg a Kyzikos⁴⁶ vidéki dolionok, mygdónok, és trósok határait nehéz meghatározni. Abban mindenki egyetért, hogy mindezen törzseknek különállóknak kell lenniök (a phryxekről és mysosokról közmondás is van: „külön áll a phryxek és a mysosok földje”), de határokat vonni köztük nehéz. Ennek oka az, hogy a beköltözött barbárok és katonák nem tartották szilárdan birtokukban a legyőzött területet, hanem hol ők űztek ki másokat, hol őket űzték ki, s így összevissza vándoroltak. Mindezeket a népeket thrákoknak lehet tartani, részint mivel ők laknak a szemben levő parton, részint mivel nem sokban különböznek egymástól.

5. Mégis, amennyire következtetnünk lehet, Bithynia és az Aisépos⁴⁷ torkolata közé helyezhető Mysia, és így érinti a tengert, és majdnem az egész Olymposig terjed. Körülötte a belföldön fekszik Epiktétos, amely a tengert sehol sem érinti, de elnyúlik az Askania-tónak és vidékének a keleti részéig; a vidéket ugyanis ugyanúgy nevezték, mint a tavat, s annak egyik része phryx volt, a másik mysiai, de a phryx Trójától távolabb esett. Ilyen értelemben kell tehát venni, mikor a költő azt mondja:

Isteni Askaniós s Phorkys a phrygek vezetője
Távoli Askaniéból. . .

(II. II. 862.) D.

azaz a phrygiaiból, mert a másik, a mostani Nikaia mellett fekvő mysiai Askania közelebb volt; erről így emlékezik meg:

Palmys, Askaniós s Morys, a fia Hippotiónnak,
A bátor mysek vezetője. . .
Bőventermő Askaniából jöttek azok.

(II. XIII. 792.)

Nincs abban tehát semmi csodálatos sem, ha akkor, amikor Askanióst a phryxek vezérének mondja, aki Askaniából jött, ugyanakkor beszél egy

Askaniósról, aki a mysosok vezére, s Askaniából jött; gyakori ugyanis nála az azonos név és a folyókról, tavakról és vidékekről való elnevezés.

6. Maga a költő is az Aisépost teszi a mysosok határává; miután ugyanis felsorolta Trójának az Ilion fölött levő hegyvidékét, amely Aineias fennhatósága alatt állt, s amelyet Dardaniának nevezett, tovább észak felé a Pandaros uralma alatt álló Lykiával folytatja, amelyben Zeleia⁴⁸ fekszik, s azt mondja:

Kik Zeleiát lakták lábánál Ída hegyének
S éjszinü Aisépos folyamából ittak. . .

(II. II. 824.)

Zeleia alatt terült el a tenger mellett az Aiséposon innen Adrasteia síksága, Téreaia, meg Pitya⁴⁹ és a Priapos mellett fekvő mai Kyzikéné, amelyet mindjárt fel is említ, azután ismét a keleti és további részek felé fordul, ezzel tehát azt jelenti, hogy Tróás északi és keleti végének az Aiséposig terjedő vidéket tartja. Ámde Tróás után Mysia és az Olympos következik. A régi kor tehát ilyenféleképpen adja elő a népek helyzetét. A mostani bonyodalmak azonban sok változást hoztak magukkal, mert majd ezek, majd azok lettek úrrá, egyes részeket összevonva, másokat meg szétszakítva. Trója elfoglalása után ugyanis a phryxek és a mysosok uralkodtak, azután később a lydek, utánuk az aiolosok és az iónok, majd a perzsák és makedonok, végül pedig a rómaiak, akiknek az uralma alatt legtöbbször már nyelvüket és nevüket is elvesztették, minthogy a vidék más beosztást kapott, s ezzel jobban kell foglalkoznia annak, aki a mostani állapotokat adja elő, s ezért a régi korra csak kevés figyelmet szentel.

7. Bithynia belföldjén Tieion fölött fekszik Bithynion a marhatenyésztésre kiválóan alkalmas Salón-vidékkel, ahol a salóni sajt készül, majd Nikaia,⁵⁰ Bithynia fővárosa az Askania-tóval (körös-körül nagy és igen termékeny síkság övezi, nyáron azonban nem nagyon egészséges), először Antigonosnak, Philippos fiának az alapítása, aki Antigoneiának nevezte el, azután Lysimakhosé, aki feleségéről a Nikaia nevet adta neki; ez Antipatros leánya C 566 volt. A városnak a kerülete négyszög alakban 16 stadion; négy kapuja van, síkságon fekszik, derékszögű utcákkal van átszelve, úgyhogy a gymnasion közepén felállított kőről mind a négy kapu látható volt. Valamivel az Askania-tó fölött fekszik Otróia városka Bithyniának már kelet felé néző határánál; úgy vélik, hogy Otreustól kapta hajdan a nevét.

8. Hogy Bithynia a mysosok lakóhelye volt, azt először a karyandai Skylax bizonyította, aki azt mondja, hogy az Askania-tó körül phryxek és mysosok laknak, azután Dionysios, az alapítások írója, aki szerint a

Khalkédón és Byzantion közötti tengerszorost, amelyet most thrák Bosporosnak neveznek, előbb mysiai Bosporosnak neveztek. Ezt bizonyítékául vehetjük annak is, hogy a mysosok thrákok. Ugyanezt bizonyítja Euphorion megjegyzése: „a mysiai Askanios vizeinél”, meg az aitoliai Alexandrosnak ezek a sorai:

És akik ott laknak Askanios vizein,
Askani-tó partján közvetlen, ahol Dolión, ki
Sílénos s Melié gyermeke volt, lakozott.

Askania-tó ugyanis másutt sehol sem található, csak itt.

9. Kiváló műveltségű emberek voltak Bithyniában a következők: a bölcselő Xenokratés, a dialektikus Dionysios, Hipparkhos, Theodosios s ennek fiai mint matematikusok, továbbá a myrleai Kleokharés rhétor, és a prusai Asklépiadás az orvos.

10. A bithynektől délre vannak az Olympos-vidéki mysosok (akiket némelyek olympéneknek, mások helléspontosiaknak neveznek) és a Helléspontos melletti Phrygia, a paphlagonoktól pedig a galaták; ettől a két néptől megint délre fekszik Nagy-Phrygia és Lykaonia a kilikiai és pisidiai Taurosig. Minthogy pedig a Paphlagoniával szomszédos területek Pontos, Kappadokia és a már bejárt népek mellett fekszenek, helyénvaló volna talán először az ezekkel szomszédos részekre térnünk, s azután a közvetlenül következő helyeket bemutatnunk.

V.

1. A paphlagonoktól délre tehát a galaták laknak; ezek három törzsre oszlanak, kettő a vezérükről kapta a nevét: a trokmosok és a tolistobógiosok, a harmadik pedig egy kelta törzsről, ezek a tektosagák. A galaták, miután hosszú ideig bolyongtak összevissza és bekalandozták az attalosi királyok és a bithynek fennhatósága alatt álló területeket, birtokukba vették ezt a vidéket, míg végre azok beleegyezésével megkapták a mostani Galatiát, C 567 amelyet Gallograikiának is neveznek. Az Ázsiába való átkelésnek a vezére, úgy látszik, főképpen Leonnorios volt. Minthogy a három törzs azonos nyelvű volt, és egymástól semmiben sem különbözött, tehát mindegyiket négy részre osztották, s ezeket a részeket tetrarkhiának neveztek, s mindegyiknek megvolt a maga tetrarkhája, továbbá egy bírása, meg egy hadvezére, de ezek alá voltak rendelve a tetrarkhának, és még két alvezére. A 12 tetrarkhiának a tanácsa 300 emberből állott, s az ún. Drynemetonban⁵¹

gyültek össze. A gyilkossági ügyekben a tanács ítélkezett, egyebekben pedig a tetrarkhák és a bírák. Hajdan tehát ilyen volt az állami szervezetük, a mi időnkben azonban három, majd két vezérre, végül egyre szállott a hatalom, s ez a vezér Déiotaros volt, utána pedig Amyntas következett. Most azonban római uralom alatt áll mindez, mind az Amyntas alatt álló egész terület, egy provinciává egyesítve.

2. A Pontos és Kappadokia melletti részek a trokmosok birtokában vannak; a galaták által alkotott területek közt ezek a leghatalmasabbak. Van három erődjük: Tavion,⁵² a környékeliek piaca, Zeus óriás ércszobrával és templomával mint menedékhellyel, azután Mithridation, amelyet Pompeius adott Bogodiatarosnak, miután azt a pontosi királyságtól elszakította, a harmadik pedig Danala, itt volt Pompeius és Lucullus találkozója, amikor a hadvezetés átvétele végett jött, Lucullus pedig átadta a főparancsnokságot, s elutazott a diadalmenetre. A trokmosok birtokában tehát ezek a részek vannak, a tektosagák területe pedig Nagy-Phrygia mellett Pessinus és Orkaorkoi felé van. Ezeknek az erődje Ankyra⁵³ volt, mely azonos nevű egy phrygiai városkával a Lydia melletti Blaudos környékén. A tolistobógiosok határosak a bithynekkel s az ún. Phrygia Epiktétossal; erődjeik: Blukion és Péion, az első Déiotaros király székhelye, az utóbbi pedig kincstára volt.

3. Pessinus a környékeliek legnagyobb piaca, az istenek anyjának nagy tiszteletben álló templomával; az ő neve náluk Agdistis. A papok hajdan fejedelmefélék voltak, nagy jövedelmük volt az áldozatokból, most azonban a tiszteletük nagyon megcsökkent, de a piac megmaradt. Az attalosi királyok a szentélyt templommal és fehér márványból készült oszlopocsarnokokkal nagyszerűen ékesítették; a rómaiak azzal tették híressé a templomot, hogy a sibyllai jóslatok értelmében elszállították innen az istennő szobrát, amint az epidaurosi Asklépiosét is. A város fölött emelkedik a Dindymos⁵⁴ hegy, ezért Dindyménének is nevezik, mint ahogy Kybelét a Kybeláról. Közéleben folyik a Sangarios, mellette vannak a phryxek régi lakóhelyei, C 568 így Midasé, előbb meg Gordiosé és másoké, a városoknak azonban még nyomaik sem mentették meg, hanem csak valamivel nagyobb faluk a többinél, mint amilyen Gordion és Gorbeus, Kastórnak, Saókondaros fiának a királyi székhelye, akit, bár veje volt, itt ölt meg Déiotaros a saját leányával együtt; az erődöt lerombolta, s a lakóhely legnagyobb részét elpusztította.

4. Galatia után dél felé a Tatta-tó⁵⁵ következik, amely a Nagy-Kappadokiában levő Moriméné mellett fekszik. Nagy-Phrygiának a része ez is, meg a vele összefüggő vidék is a Taurosig, amelynek legnagyobb része Amyntas uralma alatt állott. A Tatta-tó természetes sótermő hely, s a belemártott

tárgyat a víz olyan könnyen vonja be sóval, hogyha pl. kötélgyűrűt engedtek bele, azt mint sókoszorút veszik ki; a madarak, ha szárnyukkal a vizet érintik, könnyen megfoghatók, mert a só rájuk rakódása következtében leesnek.

VI.

1. Tatta tehát ilyen; Orkaorkoi és Pitnissos környéke s a lykaonok fennsíkjai hidegek, kopárak, vadszamarak élnek rajtuk, a vízhiány azonban nagy; még ott is, ahol éppen található víz, a kutak rendkívül mélyek, mint pl. Soatrában, ahol a vizet pénzért árulják (ez mezőváros Garsaura⁵⁶ közelében). A vidék, bár vízszegény, mégis csodálatos módon tenyészt a durvagypjas juhokat, s egyesek éppen ebből igen nagy gazdagságra tettek szert. Amyntasnak ezen a vidékén több mint 300 nyája volt. Tavak is vannak: a nagyobb a Korális,⁵⁷ a kisebb a Trógitis. Itt fekszik valahol Ikonion is, jó népes városka, amelynek a földje is termékenyebb, mint az említett vadszamár legelő; ennek az ura Polemón volt. Közeledik már ezekhez a helyekhez a Tauros, amely Kappadokiát és Lykaoniát elválasztja a túloldalon levő Kilikia Trakheiától. A lykaonok és kappadoxok határa a lykaon Koropassos falva és a kappadox Garsaura városka között van. Ezek között az erődök között a távolság kb. 120 stadion.

2. Lykaoniához tartozik a Tauroson Isauriké, amelyben két Isaura nevű falu van, az egyiket réginék, a másikat jól megerősítettnek [újnak] nevezik. Ezek alá tartozott még több más falu, valamennyi rablók lakóhelye. Sok kellemetlenséget okoztak ezek a rómaiaknak is, főleg P. Servilius Isauricusnak (erről kapta ezt a nevet), kit mi is láttunk, aki ezeket a rómaiak

C 569 hatalma alá vetette, és még sok kalóz erődöt pusztított el a tengerparton.

3. Isauriké oldalánál van Derbé,⁵⁸ a már majdnem Kappadokiát érintő székhelye Antipatros Derbétés tyrannosnak; Laranda is ezé volt. A mi időnkben Isaura is, meg Derbé is Amyntasé volt, aki Derbétést megtámadta és megölte, Isaurát pedig a rómaiaktól kapta; itt rendezte be magának királyi székhelyét is, miután a régi Isaurát elpusztította. Ugyanezen a helyen új falat is kezdett építtetni, de nem tudta befejezni, mert a kilixek, amikor betört a homonadák vidékére, lesből elfogták és megölték.

4. Minthogy ugyanis az ő birtokában volt a Pisidia melletti Antiokheia⁵⁹ az Apameia Kibótos mellett levő Apolloniasig, továbbá a hegyvidék egy része és Lykaonia, ki akarta pusztítani a kilixeket és a pisidákat, akik ezt a phrygiai területet a Taurosról lerohanva fosztogatták; el is pusztított sok azelőtt el nem foglalt helyet, így Krémnát is; a Krémna és a Sagalassos közt fekvő Sandaliont azonban nem merészelte haderejével megtámadni.

5. Krémna most római telepések birtoka, Sagalassos pedig ugyanazon római helytartó hatalma alatt van, mint Amyntas egész királysága; Apameiától egynapi járóútra van, a lemenetel az erődből majdnem 30 stadionnyi; Selgéssosnak is nevezik. Ezt a várost Alexandros is elfoglalta. Amyntas tehát Krémnát elfoglalta, amikor azonban bevonult a homonadák területére, akiket legyőzhetetleneknek tartottak, és már ura lett a legtöbb helynek, s megölte tyrannosukat is, a tyrannosnak a felesége lesből elfogatta. Azok kivégezték őt, de azokat meg Quirinius kiéheztette, 4000 embert élve ejtett fogságba és a közeli városokba telepítette őket, a vidéket pedig minden javakorabeli embertől megfosztva hagyta el. A Taurosnek magaslati részein, nagyon meredek és többnyire megmászhatatlan sziklafalak között van egy mély és termékeny, több völgyre oszló síkság; az emberek a fölötté emelkedő párkányokon vagy barlangokban laktak és művelték ezt a földet, legnagyobbbrészt azonban fegyverben voltak s idegenben kalandoztak, minthogy az ő területüket a hegyek bástyaként védelmezték.

VII.

1. Ezekhez a vidékekhez csatlakoznak a többi pisidák és a selgeiek, akik a legnevezetesebbek a pisidák között. Ezeknek a nagyobb része a Tauros magaslatain lakik, némely részük azonban a pamphyliai Sidé és Aspendos városok fölött emelkedő dombvidéken, mely mindenütt olajfákkal van beültetve; a selgeiekkal és a homonadákkal szomszédos katennaiak a föl-

C 570

2. Artemidóros szerint a pisidák városai a következők: Selgé, Sagalassos, Petnélissos, Adada, Tymbrias, Krémna, Pityassos, Amblada, Anabura, Sinda, Aarassos, Tarbassos és Terméssos; ezeknek egy része egészen a hegyeken fekszik, más részük mindkét oldalon a hegyek lábáig nyúlik mind Pamphylia, mind Milyas felé, és szomszédosak a phryxekkel, lydekkal és károkkal; ezek mind békés természetű népek, bár az északi oldalon laknak. A pamphylok azonban, akiknek sok közös tulajdonságuk van a kilixekkel, még nem hagytak föl egészen a rabló életmóddal, és nem hagyták a szomszédait nyugalomban élni, bár a Tauros déli lejtőin laknak. Phrygiával és Kariával határos Tabai,⁶⁰ Sinda és Amblada; innen származik az orvosi célokra használható ambladai bor.

3. Az említett hegyvidéki pisidák közül a többiek egyes tyrannosok alatt oszlanak meg, s rabló életmódot folytatnak, mint a kilixek. Állítólag még hajdanában összevegyült velük a kóborló lelexek egy csoportja, s a hasonló

életmód miatt ott is maradt. Selgé városát eredetileg a lakedaimónok alapították, s még előbb Kalkhas; később azonban a jó vezetés következtében megnövekedett, önálló maradt, úgyhogy egykor 20 000 lakosa is volt. Csodálatra méltó a vidéknek a természete. A Taurosnek a magaslatain ugyanis a vidék olyan nagyon termékeny, hogy tízezreket is képes táplálni, sok olajfája és kitűnő szőlőültetvényei vannak, s bőségesen ad legelőt mindenféle jószág számára, fölöttük pedig körös-körül erdők húzódnak különböző fákkal. Igen nagy mennyiségben tenyészik náluk a styrax, egyenes növéssű, de nem magas fa; ebből készítik a styrax dárdákat, amelyek hasonlítanak a somfából készütekhez. A töveket valamiféle faevő féreg támadja meg, amely a fát egészen a felszínig keresztülrágja, miközben először fűrészporthoz vagy korpához hasonló porfélélet hullat ki, s ebből a gyökereken egy rakás gyűlik össze, azután pedig valamiféle nedv folyik le, mely hamarosan gumyszerűen megkeményedik; ennek egy része, mely lefolyik a gyökéren levő porra, összekeveredik vele és a földdel, kivéve azt a mennyiséget, amely a felületre rakódva tisztán marad, a másik része pedig a tőnek a felületén keményedik meg, amelyre lefolyik, s ez is tisztán marad; a nem tisztából faporról és földdel keveréket készítenek, mely a tisztánál illatosabb, de egyébként gyengébb minőségű (a legtöbben ezt nem veszik észre), s az istenfélők többnyire ezt használják füstölőszerül. Dicsérik a selgái irist és a belőle készült kenőcsöt is. Selgé városának és környékének a vidéke csak kevés helyen közelíthető meg, mert a hegyvidék tele van meredek sziklakkal és szakadékokkal, amelyeket egyéb folyókon kívül az Eurymedón⁶¹ és a Kestros váj ki, amelyek a selgái hegyekről rohannak le a pamphyliai tengerbe; az utaknál azonban hidak vannak rajtuk. A selgáiek védett helyzetük következtében sem azelőtt, sem később, egyáltalában sohasem kerültek mások hatalma alá, hanem félelem nélkül használták ki másoknak a földjeit, csak az alsó részekért állottak folytonosan harcban a királyokkal mind Pamphyliában, mind a Tauroson belül. A rómaiakkal szemben bizonyos feltételek mellett megtartották földjüket. Alexandroshoz azzal az üzenettel küldtek követeket, hogy elfogadják a parancsait barátságából. Most teljesen behódoltak, s az előbb Amyntas alá rendelt területhez tartoznak.

VIII.

1. A bithyennekkel, mint már említettem, délen szomszédosak az ún. mysiai Olympos környékén lakó mysosok és phryxek. Mindkét nép két részre oszlik. Nagy-Phrygiának ugyanis azt a részt nevezik, amelyikben Midas uralkodott, s amelynek egy részét a galaták vették birtokukba, Kis-Phrygia

pedig a Hiellésontos melletti és az Olympos környéki, melyet Epiktétosnak is neveznek. Hasonlóképpen van egy Mysia Olympéné, mely határos Bithyniával és Epiktétosossal, s amelyet Artemidóros szerint az Istroszon túli mysosok telepítettek be, és a Kaikos⁶² és Pergaméné környéki Mysia Teuthraniáig és a folyó torkolatáig.

2. Ezek, mint már gyakran említettük, annyira váltogatják egymást, hogy a régiiek Sipylos⁶³ környékét is Phrygiának nevezik, de bizonytalan, hogy vajon Nagy- vagy Kis-Phrygiának a része-e, s ezért phryxnek tartják Tantalost, Pelopsot és Niobét is. Bármiképpen álljon is a dolog, a fölcserélés világos. Pergaméné ugyanis és Elaitis, ahol a Kaikos torkollik, s közöttük Teuthrania, ahol Teuthras élt és Téléphos nevelődött, Hellésontos és Sipylos, valamint az alatta fekvő Magnésia környéke között terül el, úgyhogy, mint már említettem, nehéz megállapítani

... külön a mysos és a phryx határt.

C 572

3. A lydek és a maiónok is, vagy Homéros szerint méónok, össze vannak keveredve ezekkel is, meg egymással is, ezért egyesek azonosaknak, mások különbözőknek mondják őket. Azonkívül, hogy egyesek a mysosokat thrákoknak, mások pedig lydeknek mondták, azzal a régi mondával akarják megokolni, amelyet a lyd Xantos és az elaita Menekratés jegyzett föl, amikor a mysosok nevét akarják megmagyarázni, hogy a lydek így nevezik a bükkfát; az Olymposon pedig sok a bükkfa, s állítólag ide tették ki a tizedbe kerülteket, s ezeknek az utódai voltak később a mysosok, akik ezt a nevet a bükkfáról kapták. Ezt bizonyítja a nyelvük is, mert az valamiképpen a lydnek és a phryxnek a keveréke. Ezek ugyanis egy ideig az Olympos környékén laktak, mikor azonban a phryxek Thrákiából átjöttek, s Trójának és a közeli vidéknek az uralkodóját megölték, azok itt telepedtek le, a mysosok pedig a Kaikos forrásai fölött a lydek közelében.

4. Az ilyenféle regeköltést egyrészt az otlakó népeknek a keveredése, másrészt a Halyszon inneni vidéknek, főleg a partvidéknek a termékenysége segíti elő, s ezért történtek ellene sok felől és állandóan támadások a túlsó partról, vagy törtek egymásra a szomszédok. Főképpen a trójai háború idejében, s utána következtek a támadások és vándorlások, amikor a barbárok és a hellének egyaránt ösztönzést kaptak az idegen vidék megszerzésére. De már a trójai háború előtt is megesett ilyesmi. Megvolt ugyanis a pelasgok, a kaukónok és a lelexek törzse; említettük már, hogy hajdanában gyakran bekalandozták Európát, amint a költő is a trójaiak szövetségeseinek teszi meg őket, de nem a túlsó partról. A phryxekről és a mysosokról szóló mondák régebbiek a trójaiaknál. A kétféle lykiosok szín-

tén az azonos származás gyanúját keltik föl, minthogy vagy a trójaiak küldtek ki gyarmatosokat, vagy a Karia vidékiek másokat. Talán ugyanez történt a kilixeknél is, mert ezek is kétfélék. Nem tudunk semmiféle olyan bizonyítékot találni, hogy a mostani kilixek már a trójai háború előtt is megvoltak. Az elfogadható volna, hogy Télephos az anyjával együtt Arkadiából jött, s miután az anyja házasságot kötött Teuthrasszal, aki őt befogadta, az ő fiának tartották, s így átvette az uralmat a mysosok felett.

5. Azelőtt állítólag a károk és a lelexek is szigetlakók voltak, s a krétaiak támogatásával lettek szárazföldi lakosok; ez utóbbiak alapították Milétost, amennyiben elfogadták alapítójuknak a krétai Milétozból származó Sarpédont. A termilákat is ezek telepítették le a mostani Lykiában. Ezeket Sarpédón, Minos és Rhadamanthys testvére hozta magával Krétából mint telepeseket, s termiláknak nevezte el őket, akiket azelőtt Hérodotos szerint (I. 173; VII. 92.) milyosoknak, még előbb pedig solymosoknak neveztek. Amikor pedig odaérkezett Lykos, Pandión fia, saját magáról lykiosoknak nevezte el őket. Ez a monda a solymosokat és a lykiosokat ugyanazon népnek tünteti föl, a költő azonban különbséget tesz közöttük. Bellerophontés ugyanis, amikor kiindult Lykiából,

... harcolt a dicső solymosnéppel.

(II. VI. 184.)

És mint a költő mondja, hasonlóképpen ölte meg Arés ennek a fiát, Peisandrost,

... amikor az harcolt a solymosokkal.

(II. VI. 204.)

Sarpédont is bennszülöttnek mondja.

6. Hogy a szóban forgó vidéknek a termékenysége, mint közös harci jutalom lebegett a hatalmasok szeme előtt, az sok eseményből kiviláglik, mind a trójai háború előtt, mind utána. Hiszen az amazonok is merészelhetik megtámadni, akik ellen állítólag Priamos és Bellerophontés vezetett hadat. Az általános felfogás szerint régi városok vannak az amazonokról elnevezve. Az ilioni síkságon van egy domb, s

Ezt Baticéiának hívják ott mind a halandók,
S fürge-futó Myriné sírjának...

(II. II. 813.) D.

aki a jelzőjéből következtetve állítólag amazon volt; mert fürge-futónak a lovakat mondják gyorsaságuk miatt, tehát ezt is annak mondták a lóhajtásban való gyorsasága miatt. Myrina tehát állítólag erről van elnevezve. A közeli szigetekkel is ugyanez történt termékenységük miatt, s ezek közül Rhodoson és Kóson már a trójai háború előtt is hellének laktak, amint azt Homéros határozottan bizonyítja (II. II. 655, 677.).

7. A trójai háború után a hellének telepítései és a trérek, kimmeriosok, lydek majd a perzsák és a makedonok, végül a galaták támadásai mindent megzavartak és összekeverték. Homály támadt nemcsak a változások következtében, hanem a történetírók ellentmondásai következtében is, akik ugyanazon dolgokról nem ugyanazt mondták, minthogy a trójaiakat, akárcsak a tragikusok, phryxeknek, a lykiosokat meg károknak és más egyebeknek nevezték. Miután a trójaiak, bár régen jelentéktelenek voltak, annyira megnagyobbodtak, hogy a királyok királyává lettek, a költőnek és az ő magyarázóinak alkalmat adtak arra a kérdésre, hogy minek is kell nevezni Tróját. Mert ő általában mindazokat trójaiaknak mondja, akik velük együtt harcoltak, az ellenfeleiket ugyanúgy danaosoknak és akhaiosoknak; de természetesen nem fogjuk Trójának mondani sem Paphlagoniát, sem Kariát, sem az ezzel szomszédos Lykiát. Ezt arra értem, amikor ő így szól:

... lármázva-zsibongva vonultak a trósok

(II. III. 2.) D.

az ellenfelekről pedig így:

... az erőt lehelő nagy akhájok csöndbe haladtak.

(II. III. 8.)

Egyébként még sok helyen beszél így. Mégis, ámbár így áll a dolog, meg kell kísérelnünk a lehetőség szerint mindent elrendezni. Ami a régi történelemből figyelmünket elkerüli, azt hagyjuk el mi is (mert nem ebben van a földleírás feladata), s inkább a mostani állapotokat adjuk elő.

8. A Propontis fölött két hegység emelkedik; a mysiai Olympos és az Ida.⁶⁴ Az Olympos alatt terül el a bithynek vidéke, az Ida és a tenger között pedig Trója fekszik, amely érintkezik a hegyvel. Erről és a tőle délre fekvő részekről később fogunk szólni, most beszéljünk az Olympos vidékeiről s azokról a népekről, amelyek a már bejártakkal párhuzamosan a Taurosig következnek. Az Olympos tehát körös-körül jól be van népesítve, a magaslatain pedig hatalmas erdőségek és rablófészkeknek alkalmas megerősített

helyek vannak, amelyekben gyakran tyrannosok is akadtak, akik hosszú ideig fenn tudták tartani hatalmukat, mint Kleón, a korunkbeli rablóvezér.

9. Kleón Gordionból⁶⁵ való volt, amelyet később megnagyobbítva várossá emelt, s Iuliopolisnak nevezett el. Rablófészke és támaszpontja kezdetben Kallydion volt, mert az a helysége volt legjobban megerősítve. Ez nagy hasznára volt Antoniusnak, mert amikor Labienus kormányozta Ázsiát, az ő pénzbeszedőit megtámadta, s így a felkészülődést akadályozta; az aktioni háborúban azonban elpártolt Antoniustól, s Caesar hadvezéréhez csatlakozott, s érdemén felüli elismerésben részesült, amennyiben az Antonius adományaihoz még Caesartól is kapott javadalmakat, úgyhogy rabló helyett fejedelmi tekintélyt élvezett; papja volt az abretténéi Zeusnak, C 575 egy mysiai istennek, de uralma alá tartozott Móréné egy része is (ez is Mysiában van, mint Abretténé), s végül még a pontosi Komana papságát is megkapta; amikor azonban oda bevonult, egy hónapon belül befejezte életét. Valami heveny betegség ragadta el, talán gyomrának rendkívüli megterhelése következtében, vagy esetleg, mint a templomszolgák mondták, az istennő haragjából. A szentély körzetében van ugyanis a papnak és a papnőnek a lakása, a szentély azonban, amely egyébként is híven őrködik szent hírnevén, különösen a sertéshús evésétől tartózkodik, s ugyanígy az egész város is, melybe sertést bevinni nem szabad. Kleón azonban mindjárt az első bevonulásakor kimutatta rabló mivoltát ennek a szokásnak az áthágásával, nem papként, hanem a szentségek meggyalázójaként vonult be.

10. Az Olympos tehát ilyen; körülötte északon a bithynek, mygdonok, és dolionok laknak, a többi részen pedig a mysosok és az epiktétosiak. Dolionoknak főképpen a Kyzikos környékieket nevezik az Aisépostól a Rhyndakosig⁶⁶ és a Daskylitis-tóig, mygdonoknak pedig a következőket Myrleia vidékéig. A Daskylitisen túl még két másik nagy tó fekszik: az Apollóniatis és a Milétopolitis. A Daskylitis mellett van Daskylion városa, Milétopolitis mellett pedig Milétupolis, a harmadik mellett Apollónia, amelyet Rhyndakos mellettinek is neveznek; ezek a területek most legnagyobb részt a kyzikosiakhoz tartoznak.

11. Kyzikos⁶⁷ a Propontisban fekvő sziget, amelyet két híd köt össze a szárazfölddel, rendkívül termékeny, s kb. 500 stadion területű. Van egy azonos nevű városa éppen azoknál a hidaknál, két zárt kikötője, s több mint 200 hajóépítő telepe. A városnak egy része a síkságon, másik része pedig az Arktón nevű hegyen épült; fölötte emelkedik egy másik, az egycsúcsú Dindymos, rajta az istenek anyjának, Dindyménének a templomával, amelyet az argonauták építettek. A város vetekszik Ázsia első városával nagyságban, szépségben és jó vezetésben mind béke, mind háború idején. Úgy látszik, hogy az államszervezete hasonló a rhodosiakéhoz, a mas-

saliótákéhoz s a régi karkhédóniakéhoz. Sok egyebet mellőzve megemlítem, hogy van három építésze, akik felügyelnek a középületekre és közművekre, van három raktára, egy a fegyverek, egy a szerszámok és egy a gabona számára; a gabonát a romlástól a hozzákevert khalkidikéi föld óvja meg. Ennek a berendezkedésnek a haszna a mithridatési háborúban mutatkozott meg. Amikor ugyanis a király 150 000 emberrel és nagyszámú lovassággal váratlanul megtámadta őket, s megszállotta az Adrasteias nevű, szemben levő hegyet, majd átment a városon túl levő földszorosra és a várost gyalogságával, a tengeren pedig 400 hajóval ostrom alá vette, a kyzikosiak mindezzel szemben ellenállottak, sőt közel voltak ahhoz, hogy élve fogják el a királyt egy aknában, amelyhez ellenaknát ástak, de a király jobban vi- C 576 gyzott magára, s visszavonult az aknából; Lucullus, a római hadvezér csak késő éjjel tudott némi segítséget beküldeni. Hasznukra volt azonban a hadseregben tömegesen fellépő éhínség is, amelyet a király nem vett számításba, úgyhogy nagy veszteséggel vonult vissza. A rómaiak nagy becsben tartották a várost, amely mostanáig is szabad, és nagy terület tartozik hozzá, részint még a régi időből, részint a rómaiak adományából. Így Tróasból is megkapták az Aiséposon túl Zeleia környékét és az Adrasteia-síkságot; azután a Daskylitis-tó egy része is az övék, a másik része a byzantioniaké; Dolionis és Mygdonis mellett még nagy terület van a birtokukban a Milétopolitis-tóig, sőt Apollóniatisig, amely vidéken a Rhyndakos is keresztülfolyik, amelynek forrásai Azanitisben fakadnak, s amely még egyéb mysiai folyókat is fölvesz Abretténéből, a Makestost⁶⁸ meg az abaeitisi Ankyrából, s a Besbikos-szigettel szemben ömlik a Propontisba. A kyzikosiaknak ezen a szigetén van egy erdős hegy, az Artaké; előtte egy hasonló nevű szigetecske fekszik, közelében pedig egy Melanos nevű hegyfok, amint Kyzikosból Priapos felé hajózunk.

12. Phrygia Epiktétos városai a következők: Azanoi, Nakolia,⁶⁹ Kotiaeion, Midaieion, Dorylaion és Kadoi; Kadoit azonban némelyek Mysiához számítják. Mysia a belföldön Olympénétől Pergaménéig s az ún. Kaikos-síksáig terjed, úgyhogy az Ida és a Katakekaumené között fekszik, mely utóbbit egyesek Mysiához, mások Maioniához számítják.

13. Epiktétoson túl dél felé van Nagy-Phrygia, amely baloldalt hagyja Pessinust, Orkaorkoi vidékét és Lykaoniát, jobboldalt pedig a maionokat, lydeket és károkat. Hozzátartozik az ún. Phrygia Paróreia,⁷⁰ a Pisidia melletti Phrygia, Amorion, Eumeneia és Synnada környéke, a Kibótosnak is nevezett Apameia és Laodikeia; ezek a legnagyobb phrygiai városok. K örülöttük vannak kisebb városok és ... Aphrodisias, Kolossai, Themisónion, Sanaos, Métropolis, Apollónias, s ezeknél még távolabb Peltai, Tabai, Eukarpia és Lysias.

C 577 14. A hegyvidéknek a gerince keletről nyugat felé húzódik; ez alatt mindkét oldalon nagy síkság terül el, s két város van a közelében: az északi részen Philomélion,⁷¹ a másik részen az ún. Pisidia melletti Antiocheia; az első teljes egészében síkságon fekszik, a másik pedig egy dombon római telepítéssel; ezt a Maiandros melletti magnétek építették. A rómaiak felszabadították őket a királyok uralma alól, amikor Ázsia többi részét a Tauroson belül Eumenésnek adományozták. Itt volt az Arkaios Ménnek is egyik papi javadalma nagy mennyiségű templomszolgával és szent birtokkal; Amyntas halála után azonban az örökségébe küldöttek ezt megszüntették. Synnada nem nagy város, előtte mintegy 60 stadionnyi, olajfákkal beültetett síkság terül el. Azután Dokimia falva következik, és a synnadai márványbánya (a rómaiak nevezik így, a bennszülöttek Dokimitének vagy Dokimaiosnak); kezdetben csak kis darabokat adott a bánya, most azonban a rómaiak fényűzése következtében nagy oszlopokat vágnak ki egydarabban, amelyeknek színezete megközelíti az alabástromot, úgyhogy bár nagy munka az ilyen nehéz terheknek a tengerhez való szállítása, mégis csodálatos nagyságú és szépségű oszlopok és lapok érkeznek Rómába.

15. Apameia a tulajdonképpeni Ázsia nagy piaca, Ephesos után a második helyet foglalja el; ez ugyanis mind az Itáliából, mind a Hellasból jövő árucikkeknek közös lerakódóhelye. Apameia a Marsyas⁷² folyó torkolatánál épült, amelynek forrásai messzire vannak a várostól, s amely keresztül folyik a városon, heves és lejtős folyással siet az elővárosba, s egyesül a Maiandrosszal, mely már egy másik folyót is fölve magába, a síkságon keresztül szelíden és csendesen folydogáló Orgast. Innen azután már mint Maiandros⁷³ folyik egy darabon Phrygián keresztül, majd az ún. Maiandros-síkságon elválasztja egymástól Kariát és Lydiát, s a medre olyan rendkívüli módon kanyargós, hogy minden kanyargós vonalat maiandrosnak neveznek róla. Végül keresztül folyik magán Karián is, mely most az iónok birtokában van, s Milétos és Priéné között van a torkolata. Forrása egy

C 578 Kelainai nevű dombon van, ahol volt a dombbal azonos nevű város is. Innen azonban Antiokhos Sótér áttelepítette a lakosságot a mostani Apameiába, s a várost anyjáról, Apamáról nevezte el, aki Artabazos leánya, majd Seleukos Nikatör felesége volt. Itt jár szájról szájra a rege Olymposról, Marsyasról és a versenyről, melyet Marsyas rendezett Apollónnal. Rajta túl van egy tó, mely sípnyelek készítésére használható nádat terem, s állítólag innen indulnak ki mindkét folyónak, a Marsyasnak is, meg a Maiandrosnak a forrásai is.

16. Laodikeia, amely azelőtt kis város volt, a mi korunkban és atyáink idejében megnövekedett, bár Mithridatés Eupatör uralma alatt az ostrom következtében nagyon megrongálódott, ámde földjének termékenysége s

egy szerencsés polgárai nagyvá tették; előbb Hierón, ki több mint 2000 talentumot hagyott a népnek örökségül s a várost sok emlékművel díszítette, később pedig Zénón, a rhétor, és fia Polemón, aki vitézi tetteiért királyi méltóságot kapott előbb Antoniustól, azután pedig Augustus Caesartól. Laodikeia vidéke nevezetes arról, hogy itt később juhokat tenyésztettek, amelyeknek a gyapja puha, s még a milétosiakét is fölülmúlja, színe pedig hollófeke, úgyhogy ezekkel nagy jövedelmet élveznek éppúgy, mint a közelben lakó kolossaiak a róluk elnevezett festékből. Itt találkozik össze a Maiandros-folyóval a Kapros is, meg az elég nagy Lykos⁷⁴ folyó is, amelyről Laodikeiát Lykos mellettinek is mondják. A város fölött emelkedik a Kadmos-hegy; itt van a Lykosnak s egy másik, a hegygel azonos nevű folyónak a forrása. Ez nagyjából a föld alatt folyik, de azután feltör a felszínre és egyesül a többi folyóval; ez egyúttal azt is tanúsítja, hogy a föld mennyire lyukacsos s hogy milyen gyakori ott a földrengés. Ha ugyanis valahol gyakori a földrengés, akkor Laodikeiában s a szomszédságában levő Karurában⁷⁵ nagyon is gyakori.

17. Karura Phrygia és Karia határán van; ennek a falunak vannak vendég- C 579 fogadói és meleg forrásai, részint a Maiandros folyóban, részint a meder fölött. Egykor állítólag egy bordélyos szállt meg a fogadóknak nagyszámú nővel együtt, s egy éjjel földrengés alkalmával valamennyien elpusztultak. A Maiandros folyónak majdnem az egész vidékén gyakori a földrengés s a tűz és a víz által a föld mélyen alá van aknázva. Ilyen ugyanis a vidéknek a talaja a síkságtól kezdve a Kharóniáig,⁷⁶ továbbá Hierapolisban, a nysaisi Akharakában s Magnésia és Myus környékén. A föld ugyanis nagyon puha és morzsás, tele sórégegekkel és nagyon gyúlékony. Talán a Maiandros is azért olyan kanyargós, mert gyakran változtatja medrét, és sok iszapot hord le, amelyet azután a partnak majd ezen, majd azon a részén rak le, egy részét pedig nagy erővel a tengerbe sodorja. Így pl. Priénét is, mely azelőtt a tengerparton volt, 40 stadionnyi feltöltéssel belföldivé tette.

18. Katakekaumené, amely a lydek és a mysosok birtokában van, szintén ilyenféle tapasztalatok alapján kapta ezt az elnevezést. A mellette levő Philadelphiea⁷⁷ városának sincsenek megbízható falai, mert egy kissé naponként meginognak és megrepedeznek; a lakosok állandóan figyelemmel kísérik a földnek a rengéseit, s azokhoz alkalmazkodva építkeznek. Mint más városokban, úgy Apameiában is gyakori volt a földrengés Mithridatés hadjárata előtt, s a király odajövelekor 100 talentumot adott a helyreállítására, amikor a város pusztulását látta. Hasonló dolog történt állítólag Alexandros alatt is. Éppen ezért természetes, hogy, bár belföldiek, megvan náluk Poseidón tisztelete és hogy a város a nevét Kelainostól, Poseidón és Kelainó fiától – ez Danaos egyik leánya volt – kapta, vagy a köveknek a ki-

égetés következtében keletkezett fekete színétől. És nem szabad mesének tartani a Sipylosról s ennek pusztulásáról szóló történeteket sem. Hiszen mostanában is földrengések pusztították el az alatta fekvő Magnésziát, amikor Sardés s több igen jelentékeny város is sok részében nagy károkat szenvedett; az uralkodó⁷⁸ azonban helyreállításukra pénzt adományozott, mint ahogy azelőtt atyja is adott hasonló csapás alkalmával a trallisiaknak (amikor a gymnasion s több más épület romba dőlt) meg a laodikeiaiaknak is.

19. Érdemes meghallgatni a régi történetírókat, így Lydia történetíróját, Xanthost, hogy mit mond, amikor előadja, hogy gyakran milyen változások érték ezt a területet, amelyekről valahol az előbbiekben már mi is megemlékeztünk. Hiszen itt regélnek Typhón történetéről és az arimosokról, s ezt mondják Katakekaumenének is; nem vonakodunk ilyen természetűnek tartani a Maiandros-folyó és a lydek között levő egész területet, részint a tavak és folyók nagy száma miatt, részint a sokféle található barlangok miatt. A Laodikeia és Apameia között fekvő tengerszerű tónak iszapos és csatorna bűzű kigőzölgése van. Azt is mondják, hogy vádat emelnek a Maiandros ellen, amikor kitör a medréből és megváltoztatja a vidéket, s ha pénzbírságra ítélték, azt a rézpénzekből fizetik ki.

20. Laodikeia és Karura között van az ún. Kariai Mén nagy tiszteletben álló temploma. A mi időnkben keletkezett itt a hērōphileiai orvosok nagy iskolája Zeuxisnak, s azután Alexandrosnak, Philaléthes fiának a vezetése alatt, mint ahogy atyáink idejében Smyrnában az erasistrateiaiak iskolája Hikesios vezetése alatt. Most azonban már egyik sem áll fenn.

C 580 21. Említenek még néhány phrygiai törzset, amelyek azonban sehol sem találhatók; ilyenek a berekyntek. Alkman is mondja:

Egy phryg dalt játszott, a kerbésiont.

Kerbésiosnak mondtak egy ártalmas kigőzölgésű csatornát; ez ma is megvan, de lakóit már nem így hívják. Aiskhylos a Niobéban összekeveri ezeket; azt mondja ugyanis Niobé, hogy megemlékezik Tantalosról,

Kinek fent az Ida hegyén
Állott az ősi Zeus oltára.

(Frag. 162. 2. Nauck.)

Majd ismét:

Sipylos az Ida vidékén.

(Frag. 163. Nauck)

Tantalos is azt mondja:

Bevetem a földet kétszer hatnapi útra,
Berekinti vidéket, hol Adrasteia
Lakása s Ida visszhangzik a marhák
Bögésétől s juhbégetéstől, zúg a föld.

(Frag. 158. 2. Nauck)

TIZENHARMADIK KÖNYV

I.

1. Fejeződjék be ezzel Phrygia leírása; visszatérve a Propontisra s az Aisépos melletti partvidékre, kövessük a bejárásnak ugyanazon rendjét. Ezen a parton Tróas az első, amelynek a hírneve, bár romokban hever s pusztasággá vált, a leírásban mégis nem véletlenül kívánja a terjedelmesebb tárgyalást. Ezért elnézésre és bátorításra van szükség, hogy az olvasók ne annyira minket illessenek a hosszadalmasság vádjával, mint inkább azokat, akik oly nagyon vágyódnak megismerni a régi és híres dolgokat. Ehhez a hosszadalmassághoz hozzájárul még az ott letelepült hellén és barbár lakosok nagy tömege, és még az írók, akik ugyanazon dolgokról nem ugyanazt írják s nem mindent adnak elő világosan, s ezek között az első helyen áll Homéros, aki a legtöbb dolgot csak sejteti. Át kell tehát vizsgálnunk mind ennek, mind a többinek az adatait, miután előbb röviden leírtuk a vidék természetét.

2. A Propontis partvidéke Kyzikénétől s az Aisépos és Granikos környékéről Abydosig és Séstosig terjed, Abydostól Lektónig¹ pedig Ilion, Tenedos és Alexandria, azaz Tróas vidéke következik; mindezek fölött a Lektónig húzódó Ida-hegység emelkedik, Lektontól pedig a Kaikos folyóig s a Kanai nevű hegyig Assos, Adramyttion, Atarneus, Pitané és az Elaitis-öböl vidéke következik; mindezekkel szemben helyezkedik el Lesbos szigete. Azután következik Kymé vidéke a Hermosig és Phókaiáig; itt kezdődik Iónia s itt van Aiolis határa. Minthogy ilyen e vidékek fekvése, a költő úgy adja elő a dolgot, hogy az Aisépos vidékétől s a mostani Kyzikéné területéről a Kaikos folyóig főképpen a trójaiak uralkodtak, s ezt az uralkodó családok szerint 8 vagy 9 részre osztották; a többi segítő nép a szövetségesek között szerepel a felsorolásban.

3. A későbbiek azonban nem ugyanazokat a határokat veszik fel, s a nevet is megváltoztatva használják és több szakaszra osztják. Főképpen a hellén telepesek adtak erre anyagot, az iónok ugyan kevésbé (mert nagyobb távolságra voltak Tróastól), az aiolosok azonban mindenfelé. Ők ugyanis az egész partvidéken szétszóródtak Kyzikénétől a Kaikosig, s még a Kaikos és Hermos folyó közötti további területet is elfoglalták. Azt állítják ugyanis, hogy az aiol telepítés négy nemzedékkal idősebb az iónnál, pedig közben

hosszabb ideig tartó szünetek voltak. A telepítést Orestés kezdte meg, mikor pedig ő Arkádiában meghalt, a fia, Penthilos folytatta, s 60 évvel a trójai háború után eljutott Thrákiáig, éppen akkor, amikor a héraklidák visszatértek Peloponnésosba. Azután fia, Arkhelaos vitt át aiol telepes csoportot a mostani Kyzikénébe, Daskylion vidékére. Ennek a legifjabb fia, Gras eljutott a Granikos folyóig és jobban fölkészülve seregének nagyobb részét átvezette Lesbosra, s azt megszállotta. Kleués, Dórosnak a fia és Malaos, szintén Agamemnón leszármazottja, ugyanakkor szerveztek hadsereget, mint Penthilos, de Penthilosnak a serege előbb ment át Thrákiából Ázsiába, mert azok sok időt töltöttek el Lokris és a Phrikios-hegy vidékén, később azonban átkeltek és megalapították Kymét, amelyet a lokrisi hegyről Phrikónisnak neveztek el.

4. Miután tehát az aiolosok szétszóródtak az egész vidéken, amelyet a költő, mint már említettük, trójainak mond, a későbbiek közül egyesek az egészet Aiolisnak nevezik, mások csak egy részét, egyesek az egészet Trójának, mások csak annak egy részét, tehát semmiben sem egyeznek meg egymással teljesen. Homéros szerint Tróas mindjárt a Propontis melletti vidéken Aiséposnál kezdődik, Eudoxos szerint pedig Priaposnál és Artakéné², amely Priapossal szemben a kyzikosiak szigetén fekszik, s így a határokat szűkebbre vonja, Damastés pedig Pariontól veszi, s így még jobban megsűkíti; ő is Lektonig viszi a határt, mások azonban másképpen veszik. A lampsakosi Kharón még további 300 stadiont vesz el, amennyiben Praktios³ kezdi (ennyi a távolság Pariontól Praktiosig), ámde tovább megy Adramyttionig. A karyandai Skylax Abydosnál kezdi, hasonlóképpen Ephoros is Abydos⁴ól veszi Kyméig, mások azonban másképpen.

5. Azt a területet, amelyet valóban trójainak mondanak, legjobban az Idának⁴, ennek a magas hegységnek a fekvése határozza meg, amely nyugat felé és az itteni tengerre tekint, egy kissé azonban észak felé és az ottani partvidék felé is fordul. Ez pedig a Propontis partvonala az abydosi tengerszorostól az Aiséposig és Kyzikénéig; a nyugati tenger meg a külső Helléspontos⁵ és az Aigaios-tenger. Minthogy az Idának sok nyúlványa van, s olyan az alakja, mint egy százlábúé, a következő végső pontok határolják: egyik részen a Zeleia⁶ vidéki hegyorom, a másik részen az ún. Lekton-hegyfok; az a belföldön végződik valamivel Kyzikéné fölött (Zeleia most is a kyzikosiaké), Lekton pedig kinyúlik az Aigaios-tengerre, s azon az útvonalon fekszik, amelyen Tenedosból Lesbosba szoktak hajózni.

Sokforrású Idát érték el, vadak anyját,
Lektosnál, ott léptek a szárazföldre . . .

(II. XIV. 283.) D.

ti. Hypnos⁷ és Héra, amikor a költő Lektont a valóságnak megfelelően állítja be. Helyesen mondotta ugyanis, hogy Lekton az Idához tartozik, s hogy azoknak, akik a tengerről az Idára akarnak fölmenni, itt kell kiszállniuk. És hogy sokforrású; ezen a részen legvízdúsabb ugyanis a hegy. A folyók sokaságát bizonyítja a következő:

Melyek az Ída hegyéről a tenger ölébe lefolynak,
Rhésos s Heptaporos . . .

(II. XII. 19.)

és a többiek, amelyeket a költő megnevezett és amelyek most is láthatók. Mikor tehát ilyen módon Lektont és Zeleiat mondja a két végső nyúlványnak, egészen helyesen választja el ezektől a Gargaron hegyormot, amelyet hegyfoknak mond; hiszen most is mutogatnak az Ida felső részein egy Gargaron nevű helyet, s erről kapta nevét a mai aiol város: Gargara⁸. Ha tehát a Propontisnál kezdjük Zeleia és Lekton között az abydosi tengerszorosig terjedő sáv az első rész, azután jön a Propontison kívül eső rész Lektonig.

6. Ha Lektont megkerüljük, egy nagy öböl tárul ki előttünk, amelyet C 584 a Lektontól a szárazföld felé visszahúzódó Ida és a másik oldalon a Lektonnal szemben fekvő hegyfok, a Kanai alkot; némelyek Idai-, mások Adramyttioni-öbölnek⁹ nevezik. Ezen a részen fekszenek az aiol városok a Hermostorkolatáig, mint már említettük. Azt is említettük már az előbbiekben, hogy ha Byzantionból hajózunk dél felé, az út egyenes irányban halad, először a Propontis közepén Séstosig és Abydosig, azután az ázsiai partvidék mellett Kariáig. Ennek a figyelembevételével kell meghallgatnunk a továbbiak előadását, és ha a tengerpart mentén megnevezünk néhány öblöt, az azokat alkotó hegyfokokra kell gondolnunk, amelyek ugyanazon a vonalon, mint egy délkörön fekszenek.

7. A költő által előadottak alapján tehát azok, akik ezekre vonatkozólag további vizsgálatokat végeztek, azt következtetik, hogy ez az egész partvidék a trójaiak hatalma alatt állott 9 fejedelemségre osztva, de az ilioni háborúban Priamosnak voltak alárendelve s ezt nevezték, Trójának. Világos ez az egyes részekből. Mikor ugyanis Akhilleus emberei a kezdetnél azt látták, hogy Ilion erős falakkal van körülvéve, a háborút kívül iparkodtak elintézni és a környező vidéket kalandozva fosztogatták:

Kétszer hat várost dúltam fel a fürge hajókkal,
Termő Trója terén s tizenegy várost gyalog eddig

(II. IX. 328.) D.

Az elpusztított szárazföldi területet ugyanis Trójának mondja. A többi vidékkel együtt azonban elpusztultak a Lesbossal szemben fekvő vidékek is, Thébé, Lyrnéssos és Epistrophos, valamint a lelex Pédasos környéke, és még Eurypylosnak, Téléphos fiának a földje is:

Csak hős Eurypylost említem a Téléphidést most,
Kit ledöfött ércel. . .

(*Od.* XI. 518.) D.

Neoptolemos. Hogy mindez elpusztult, sőt maga Lesbos is, így mondja:

. . . hogy bevév az erős Lesbost,

(*Il.* IX. 129.)

majd:

Lyrnéssost s Pédasost földúlta,

(*Il.* XX. 92.)

és:

Elpusztítá Lyrnéssos s Thébé falait.

(*Il.* II. 691.)

Briséist is Lyrnéssosból rabolták el:

Azt Lyrnéssosból hozták el.

(*Il.* II. 690.)

Ennek az elfoglalásakor esett el szerinte Mynés, amint ez kiviláglik a Patroklost sirató Briséis szavaiból:

És te nem engedted, mikoron gyorslábu Akhilleus
Isteni Mynés várát dülva, megölte a férjem,
Hogy sírjak. . .

(*Il.* XIX. 295.) D.

C 585 Amikor ugyanis azt mondja: „az isteni Mynés várát”, ezzel Lyrnéssosra utal, mint amely annak az uralma alatt állott, s itt esett el a harcok folyamán. Khryseíst Thébéből rabolták el:

Éetiön szent városa, Théba alá kivonultunk.

(*Il.* I. 366.) D.

Szerinte az onnan elhurcoltak közt volt Khryseís.

Andromakhé, lánysarja a nagyszivü Éetiönnek:
Éetiön Plakos erdős alján lakta a házát,
S ott Thébában volt a kilixeknek fejedelme.

(*Il.* VI. 395.) D.

Ez tehát a második fejedelemség a Mynésé után. Megfelel ennek az is, amit Andromakhé a következőkben mond:

Hektór! én nyomorult! így hát egy sorsra születünk
Mindketten: Priamos házában, Trója ölén te,
Én meg Thébában. . .

(*Il.* XXII. 477.) D.

Úgy vélik, hogy ezt nem szó szerint kell venni, hanem némi változtatással:

Mindketten Trójában, te Priamos házában,
Én meg Thébában.

A harmadik a lelexeké, szintén trójai:

Altés, ő a vitéz lelegeknek bölcs fejedelme.

(*Il.* XXI. 86.)

Ennek a leányával nemzette Priamos Lykaönt és Polydórost. És a felsorolásban a Hektór vezérlete alatt állókat is trójaiaknak mondja:

Trójai nép vezetője, sisakrázó deli Hektór.

(*Il.* II. 816.)

Azután az Aineas vezetése alatt levőket is:

Aineias, ki tanácsokat adsz a trójaiaknak.

(*Il.* XX. 83.)

Azután a Pandaros vezetése alatt álló lykiosokat is trójaiaknak mondja:

Kik Zeleát lakták lábánál Ída hegyének,
S éjszinü Aisépos folyamából ittak: a gazdag
Trós törzsek vezetője Lykaón nagyszerű sarja,
Pandaros...

(II. II. 824.) D.

Ez már a hatodik fejedelemség. De még az Aisépos és Abydos között lakók is trójaiak: Abydos környéke ugyanis Asios hatalma alatt áll:

És kik Perkótét lakták, hol a Praktios árad
És Séstost s Abydost, meg az isteni-földü Arisbét
Hyrtakidés volt mindjüknek fejedelmi vezére.

(II. II. 835.) D.

De Abydosban tartózkodott Priamos egyik fia, ki ott természetesen atyjának a lovait legeltette:

Démokoónt, Priamos fattyú-sarját leütötte,
Őt, ki Abydosból jött, gyors kancák közeléből.

(II. IV. 499.) D.

C 586 Perkótében pedig Hiketaón fia legeltette a marhákat, de ez sem a máséit:

S mind közt legjobban korholta erős Melanippost,
Hős Hiketaónidést, aki csámpás ökrei mellett
Élt Perkótében...

(II. XV. 546.) D.

Tehát ez is Tróashoz számítható, s még a következő rész is Adrasteiáig, mindenestre két részre osztva, egyik részük Asios alatt, a másik részük Merops fiai alatt, amint a kilixek földje is két részből áll: az egyik a thébéi, a másik a lynrnessosi; ehhez volna számítható a mindjárt Lynrnessos mellett levő, s Eurypylos uralma alatt álló terület is. Hogy mindezek fölött Priamos uralkodott, azt világosan mutatják Akhilleusnak Priamoshoz intézett szavai:

S rólad, öreg, hallom, szintén sok kincs ura voltál,
Merre Makarnak székhelye, Lesbos terjed a vízben,
És befelé Phrygié s a hatalmas Helléspontos.

(II. XXIV. 543.) D.

8. Akkor tehát ilyen állapotok voltak, később azonban különféle változások következnek. Kyzikos környékét ugyanis Praktoisig a phryxek telepítették be, Abydos környékét pedig a thrákok, ezeknél pedig még előbb a bebryxek és a dryopsok; a következő részt pedig a trérek, akik szintén thrákok, Thébé síkságát meg az akkor méonoknak nevezett lydek és a mysosok maradványai, akik azelőtt Télephos és Teuthras hatalma alatt állottak. Miután tehát a költő Aiolist és Tróját így egybevonta össze és az aiolosok megszállották az egész vidéket a Hermostól a kyzikosi partvidékig és ott városokat alapítottak, mi sem járunk el helytelenül a vidék bejárásánál, ha egybevonjuk össze a mostani tulajdonképpen Aiolist, amely a Hermostól Lektonig terjed, s a következő területet az Aiséposig. Az egyes részek tárgyalásánál megint szétválasztjuk ezeket, s a költőnek és a többieknek az adatait összehasonlítjuk a jelenlegi állapotokkal.

9. Kyzikos városa és az Aisépos után Homéros szerint Tróas birodalma következik. A költő ugyanis így szól erről:

Kik Zeleát lakták lábánál Ída hegyének,
S éjszinü Aisépos folyamából ittak: a gazdag
...törzsek, vezetője Lykaón nagyszerű sarja
Pandaros...

(II. II. 824.) D.

Ezeket azonban lykiosoknak is nevezi. Azt tartják, hogy az aphneios C 587 elnevezés az Aphnitis-tó neve alapján keletkezett, mert így is nevezik a Daskylitist.

10. Zeleia az Ida végső nyúlványán fekszik, Kyzikostól 190 stadion távolságban, a legközelebbi tengerparttól, ahol az Aisépos torkollik, mintegy 80 stadionnyira. Mindjárt azután így részletezi az Aisépos után következő partvidéket:

És akik Adrasteiát lakták, s véle Apaisost
És Pityeiát és Téreié sziklavidékét:
Adréstos meg a vászonvértű Amphios állott
Élükön, apjuk a perkótéi Merops...

(II. II. 828.) D.

Ezek a helységek Zeleia alatt voltak, s Kyzikos és Priapos lakosainak birtokában vannak egészen a tengerpartig. Zeleia környékén van a Tarsios¹⁰ folyó, melynek ugyanazon az útvonalon 20 átjárója van, éppúgy mint Heptaporosnak, amelyet a költő is megemlít. A Nikomédeiától Nikaia felé

folyónak 21, sok van a Pholoétól Eleia felé folyónak is . . . A Skarthonnak 25, sok van annak is, amely Koskiniától Alabanda felé folyik, a Tyanától a Tauroson át Soloi felé folyónak meg 75.

11. Az Aisépos torkolata fölött kb. . . stadionnyira van egy domb, ahol Memnónnak, Tithónos fiának a sírját mutogatják; közelében van Memnónfalva is. Az Aisépos és Priapos közt nagy részben az Adrasteia síkságon keresztül folyik a Granikos¹¹, ahol Alexandros Dareiosnak a satrapáit teljes erejével megtámadta és legyőzte, s elfoglalta a Tauroson és az Euphratésen belül levő egész területet. A Granikos mellett volt Sidéné városa, amelyhez azonos nevű nagy terület tartozott; most azonban romokban hever. Kyzikos és Priapos határán fekszik Harpagia; a rege szerint Ganymédés elrablása itt történt, mások szerint azonban a Dardanion-hegyfok körül, Dardanos közelében.

12. Priapos¹² kikötőváros a tengerparton. Egyesek szerint a milétosiak alapítása, akik ugyanazon alkalommal telepítették Abydost és Prokonnésost is, mások szerint pedig a kyzikosiaké. Nevét onnan kapta, hogy nagy tiszteletben áll náluk Priapos, akár azért, mert az ő tisztelete a Korinthos melletti Orneából származott ide át, akár azért, mert Dionysos és egy nympa fiának tartották, s így az emberek maguktól tértek rá az ő tiszteletére, minthogy ez nagyon jó szőlőtermő vidék, úgyszintén a vele szomszédos parioni és lampsakosi vidék is. Xerxés tehát a bora miatt adta Lampsakost Themistoklésnak. Ezt az istenséget egyébként újabban vezették be; Hésiodos ugyanis még nem ismerte Priapost; hasonlít az attikai istenségekhez, Orthanéshez, Konisaloshoz, Tykhónhoz és az ilyenfélékhez.

13. Ezt a vidéket Adrasteiának és Adrasteia síkságának nevezték; megszókból nevezték így kétféleképpen ugyanazt a helyet, így pl. Thébé és Thébé síksága, Mygdonia és Mygdonia síksága. Kallisthenés szerint Adrasteia a nevét Adrastos királytól kapta, aki először építtetett Nemesisnek templomot. A város tehát Priapos és Parion között feküdt, alatta az azonos nevű síksággal; itt Pykatéval¹³ szemben volt Apollón Aktaios és Artemis jósdája. A templomnak a pusztulása után egész berendezését és kőanyagát átvitték Parionba, s ott oltárt építettek, mely Hermokreón munkája, s mind nagyságra, mind szépségre nézve nagyon kiváló alkotás. A jósda működése azonban megszűnt, éppúgy, mint a zeleiaié. Itt tehát nem látható sem Adrasteiának, sem Nemesisnek semmiféle temploma, Kyzikos vidékén azonban van Adrasteia templom. Antimakhos így szól róla:

Itt a nagy istennő, Nemesis, ki az égilakóktól
Mindezeket megkapta; Adrastos emelt neki oltárt

Ott legelőbb az Aisépos folyamának a partján
És az egész környék Adrasteia néven imádjá.

14. Parion¹⁴ városa is a tengerparton van, nagyobb kikötővel, mint Priapos, s ennek a környékéből is gyarapodott. A parioniak ugyanis híven szolgálták az Attalosokat, ezeknek az uralma alatt állott Priapéné, s azok engedélyével, ennek nagy részét levágták maguknak. A rege szerint itt az Ophiogenezek valamiféle rokonságban voltak a kígyókkal. Ezeknek a férfitagjai állítólag meg tudják gyógyítani a kígyómarásokat, amennyiben állandóan tapogatják, mint ahogy a varázslók szokták, s így először átviszik magukba a mérges nedvet s azután megszüntetik a gyulladást és a fájdalmat. A rege szerint a nemzetség ősatya egy kígyóból átváltozott hős volt. Talán a lybiai Psyllosok közül való volt az, akinek az ereje egy ideig átszállott a nemzetségre. Parion a milétosiak, erythraiabeliek és parosiak alapítása.

15. Pitya¹⁵ parianéi Pityusban fekszik, s fölötte egy fenyővel borított hegy emelkedik. Parion és Priapos között fekszik Linon helység mellett a tengerparton; itt fogják a linoni csigákat, amelyek valamennyi között a legjobbak.

16. A Pariontól Priaposba vezető hajóúton fekszik Prokonnésos¹⁶, mind a régi, mind a mostani; van rajta egy város és egy nagyon dicsért főhercegnő. Az itteni városnak, elsősorban pedig Kyzikosnak a legszebb építményei ebből a kőből készültek. Innen való Aristeas, az „Arimaspeia” c. költemény szerzője; olyan csaló, hogy nincs hozzá hasonló.

17. Téreia hegye némelyek szerint azonos a Zeleia melletti Peiróssosban levő hegygel, amely a kyzikosiaké, s ahol a lyd, később a perzsa királyok részére rendeztek vadászatokat, mások azonban egy Lampsakostól 40 stadionnyira levő dombot mutatnak, s ezen volt a Téreia melléknévvel tisztelt istenek anyjának szent temploma.

18. Lampsakos¹⁷ is a tengerparton levő, jó kikötőjű tekintélyes város, amely éppen olyan jó állapotban maradt meg, mint Abydos, attól kb. 170 stadionnyi távolságra fekszik. A neve azelőtt Pityussa volt, amint azt Kiosról is mondják. A Kherrhonésos túlsó partján fekszik Kallipolis városkája; egy Ázsia felé nagyon is kinyúló partrészen fekszik Lampsakos városával szemben, úgyhogy az átkelés nem több 40 stadionnál.

19. Lampsakos és Parion között volt a Paisos¹⁸ nevű város és folyó. A város elpusztult, Paisos lakói pedig Lampsakosba költöztek, minthogy ők maguk is milétosi telepések voltak, mint a lampsakosiak. A költő kétféleképpen említi, majd egy szótagnak a hozzáadásával: „és Apasios községe” (II. II. 828.), majd anélkül: „Gazdagon élt Paisosban” (II. V. 612.); a folyót most is így nevezik. Milétosi alapítás Kolóniai¹⁹ is Lampsakoson túl, a lampsakosi belföldön; a másik (Kolónai) a tengernél fekszik a Hellésponton kívül,

Iliontól 140 stadionnyi távolságban; Kyknos állítólag idevaló. Anaximenés szerint azonban Phókisban és Thessaliában is van Kolónai, Parianéban pedig Iliokolóné. Lampsakos vidékén van a szőlővel beültetett Gergithion. Volt egy Gergitha nevű város is, amelyet a kyméi Gergithából telepítettek. Ott is volt ugyanis egy Gergithes nevű város, amelyet többes számban és nőnemben mondtak, s idevaló volt a gergithesi Kephalón. Most is mutogatnak egy Gergithion nevű helyet Kymaiában Larisa mellett. Parionból való volt a glóssosraphosnak (nyelvmagyarázónak) nevezett említésre méltó Neoptolemos. Lampsakosból a történetíró Kharón, Adeimantos és Anaximenés rhétor és Métrodóros, Epikuros tanítványa. Bizonyos mértékben maga Epikuros is lampsakosi volt, mert egy ideig Lampsakosban tartózkodott, s barátai voltak a város legkiválóbb emberei, így Idomeneus és Leonteus környezete. Innen hozta el Agrippa az elejtett oroszlánt, Lysippos művét, s a tó és a csatorna között fekvő kertjében helyezte el.

20. Lampsakos után Abydos következik és a közbeeső területek, amelyekről a költő egybefoglalva Lampsakos vidékét és a parioni vidék egy részét (ezek a városok ugyanis a trójai háború idejében még sehoh sem voltak) így szól:

És kik Perkótét lakták, hol a Praktios árad,
És Séstost s Abydost, meg az isteni-földü Arisbét:
Hyrtakidés volt mindjűknek fejedelmi vezére.

(II. II. 835.) D.

majd így folytatja:

Ásios Hyrtakidés, kit fényes nagy paripái
Hoztak Arisbéből oda, Selléeis vize mellől.

(II. II. 837.) D.

Ebből úgy látszik, hogy Arisbét²⁰ Ásios királyi székhelyéül tünteti föl, mert Ásios szerint onnan jött: „Kit fényes nagy paripái hoztak . . . Selléeis vize mellől”. Ezek a helységek azonban annyira jelentéktelenek, hogy még a történetírók sem egyeznek meg ezek tekintetében, kivéve azt, hogy Abydos, Lampsakos és Parion környékén vannak, és hogy a régi Perkóté neve megváltozott.

21. A folyók közül a költő szerint a Selléeis folyik Arisbé mellett, föltéve, hogy Ásios Arisbéből és a Selléeis folyótól jött. A Praktios folyó megvan, ilyen nevű városnak azonban, mint némelyek gondolják, nyoma sincs;

az is Abydos és Lampsakos között folyik. Ez a kifejezés tehát: „és Praktios körül laktak”, úgy értendő, hogy a folyó körül, mint a következőkben:

S mind ki az isteni Képhissosnak parti vidékén

(II. II. 522.) D.

továbbá:

S Parthenios partján híres paloták lakozói.

(II. II. 854.) D.

Lesboson is volt egy Arisba nevű város, amelynek a területe a methymnaiak birtokában van. Van egy Arisbos nevű folyó Thrákiában is, mint már említettük, s ennek a közelében vannak a thrák kebréniosok. Sok azonos elnevezés fordul elő a thrákoknál és a trójaiaknál, így pl. a skaiosok thrákok, van Skaios folyó és skaios fal, Trójában pedig Skaiai pylai; a xanthiosok thrákok, a Xanthos folyó meg Trójában van; az Arisbos folyó a Hebrosba ömlik, Arisbé városa Trójában van; a Rhésos folyó Trójában van, de a thrákok királya is Rhésos. Van a költőnél az Ásiossal azonos nevű másik Ásios is:

Ásios ő, Hektór nagybátyja, a lóbetörő,
Mert Hekabének volt ő öccse, Dymkas fiasarja,
És Phrygiába lakott, folyamánál Sangariosnak.

(II. XVI. 717.)

22. Abydos a milétosiak alapítása Gygés lyd király engedélye alapján, mert az a vidék s az egész Tróas az ő uralma alatt állott, s a Dardanos mellett egyik hegyfoknak is Gygas a neve. A Propontis és a Helléspontos torkolatánál fekszik, s egyenlő távolságra van Lampsakostól és Iliontól, kb. 170 stadionnyira. Itt van az Európát és Ázsiát elválasztó 7 stadion szélességű tengerszoros, amelyen Xerxés hidat veretett. Európának ezt a végső nyúlványát, mely az összekapcsolásnál a szorost alkotja, alakja miatt Kherrhonésosnak nevezik; az összeköttetés másik vége szemben van Abydossal. Séstos²¹ a legkiválóbb a kherrhonésosi városok között és a szomszédság következtében ez is ugyanazon uralkodó alatt állott, minthogy akkor a fejedelemségeket nem a szárazföldekkel határolták el. Séstos és Abydos kb. 30 stadionnyi távolságra van egymástól, kikötőtől a kikötőig a híddal való összeköttetés útiránya azonban kissé eltért a városoktól, mégpedig Abydos-tól a Propontis felé, Séstostól meg az ellenkező irányban. Azt a helyet, ahol

Séstos mellett a hidat készítették, Apobathrának nevezik. Séstos beljebb van a Propontis felé, följebb a tőle kiinduló vízáramlásnál, ezért Séstosból könnyebb az átkelés, ha a Héró-toronymnál egy kissé elkanyarodunk s onnan a hajót magára hagyjuk, mert az áramlás segíti az átkelést; akik azonban Abydosból akarnak átkelni, azoknak ellenkező irányban mintegy 8 stadionnyira Séstossal szemben egy toronyig kell hajózniuk, azután ferde irányban átvágniuk, hogy ne egészen szembe kapják az áramlást. Abydosban a trójai háború után thrákok laktak, azután pedig milétosiak. Amikor Dareios, Xerxés atyja, a propontisi városokat fölégette, Abydos is osztozott ugyanebben a sorsban. Fölégette, mert a skytha földről való visszatérése után megtudta, hogy a nomádok át akarnak kelni, hogy bosszút álljanak rajta mindazért, amit szenvedtek, attól félt tehát, hogy a városok hajókat bocsátanak a hadsereg rendelkezésére. Más, az idő által is okozott változásokon kívül még ez is egyik oka volt az egyes helyek összezavarásának. Séstosról és az egész Kherrhonésosról, már előbb beszéltünk Thrákia leírásánál. Theopompos szerint Séstos kicsiny ugyan, de jól megerősített hely, a kikötővel 2 plethron hosszúságú fallal van összekötve, tehát részint ezért, részint az áramlás miatt ura az áthajózásnak.

23. Az abydosiak földje fölött fekszik Tróasban Astyra, egy elpuszult város, amely most az abydosiak birtoka, előbb azonban önálló volt; aranybányái voltak, amelyek most nagyon jelentéktelenek, ki vannak már merülve, éppen úgy mint a Tmóloson és a Paktólos vidékén levők. Abydostól az Aiséposig a távolság állítólag kb. 700 stadion, egyenes úton azonban kevesebb.

C 592 24. Abydoson túl már Ilion környéke következik, részint a partvidék Lektonig, részint a trójai síkság területe és az Aineiás fennhatósága alatt álló Ida hegyvidék. Kétféleképpen nevezi a költő ezt a területet; egyszer így mondja:

Dardánok vezetője meg Ankhísés fiasarja.

(II. II. 819.) D.

s akkor dardanosoknak nevezi őket, máskor meg dardanosoknak:

Trójaiak, lykiébeliek, dardán tusavívók.

(II. XI. 286., XV. 425.) D.

Valószínűleg itt épült hajdanában a költő által Dardaniának nevezett város:

Dardanos ősunket nemzette először a nagy Zeus,
Dardanié alapítóját. . .

(II. XX. 215.) D.

Most ugyanis annak a városnak ott már nyoma sem látható.

25. Platón úgy gondolja, hogy a vízözön után három települési forma keletkezett: az első egyszerű és vad a hegytetőkön, minthogy az emberek még féltek a síkságot borító vizektől, a második a hegyek lábánál, amikor már egy kissé nekibátorodtak, mert a sík területek kezdtek száradni, a harmadik pedig a síkságokon. Fölvethetnénk azonban még egy negyediket és ötödiket, sőt talán többet is, a legutolsó azonban a tengerparton és a szigeteken történt, amikor már minden ilyen félelem megszűnt. Mert aszerint, hogy többé vagy kevésbé bátorkodtak a tengerhez közeledni, annál több különbség látható a településekben és szokásokban, mint azoknál az egyszerű és vad embereknél, akik már némileg áttértek a második csoport szelídségére. De ezeknél is van bizonyos különbség: vannak durvák, fél-durvák és polgáriasultak. Ez utóbbiaknál már az elnevezésnek lassanként való megváltozása végül magával hozta a városias és a finom erkölcsiséget, minthogy a helynek és az életmódnak a megváltozásával együtt jár az erkölcsöknek jobbra változása is. Platón szerint ezeket a különbségeket jelzi a költő, amikor az első település példájául élénk állítja a kyklopsok életét, akik vadon termő gyümölcsökkel táplálkoznak, s a hegycsúcsokon barlangokban laknak. Azt mondja ugyanis:

S minden megterem ott, noha földbe nem ülteti senki:
Búza meg árpa, s a szőlő is, mely nagyszemű fűrtből
Adja a bort és Zeus zivatarja növeszti a termést.
Még szentelt törvényük nincs, gyűlésbe se járnak;
Laknak az égbenyuló ormok meredek tetejében,
Mélyölü barlangban, s törvényt maga lát kiki sarja
És felesége fölött. . .

(Od. IX. 109.) D.

A másodiknak a példája a Dardanos alatti élet:

C 593

Dardanié alapítóját, mert még a mezőn lent,
Szent Troié, a beszédes népek városa, nem volt;
Régen a forrásdús Ídē töve volt a közös hon.

(II. XX. 216.) D.

A harmadikra pedig példa az Ilos alatti élet a síkságon. Őt emlegetik ugyanis, mint Ilion alapítóját, mint akitől a város a nevét is kapta. Őt tehát valószínűleg azért temették el a síkság közepén, mert az első volt, aki lakóhelyét a síkságra bátorkodott helyezni:

Ílos Dardanidés ős sírjánál iramodtak
Ők el, a sík közepén, közelében a vadfügefának.

(II. XI. 166.) D.

de még ő sem volt egészen bátor. A várost ugyanis nem ott építette föl, ahol most van, hanem mintegy 30 stadionnal följebb keletre Ida és Dardania felé, az ilioniak most is így nevezett faluja mellett. A mostani ilioniak, akik becsvágyból azt szeretnék bebizonyítani, hogy ez a régi város, vitára adtak alkalmat azoknak, akik Homéros költeményéből következtetnek; ez a város ugyanis aligha a homérosi. Mások is beszélnek, hogy a város többször változtatta helyét, végül azonban, főleg Kroisos óta, itt maradt meg. Az ilyen áttelepülések, amelyek akkoriban az alacsonyabb részekre történtek, felfogásom szerint szintén az életmódban és a települési szervezetben mutatkozó különbségekre utalnak. De ezt még más alkalommal is figyelembe kell vennünk.

26. A mostani ilioniak városa eddig állítólag falu volt, benne egy kicsiny és jelentéktelen Athéna-templommal; mikor azonban Alexandros a gránikosi győzelem után fölment oda, a templomot ajándékokkal díszítette, városnak nyilvánította és az előljáróknak megparancsolta, hogy épületekkel szépítsék, s szabaddá és adómentessé tette. Később pedig a perzsák megsemmisítése után jóakarátú levelet küldött, amelyben megígérte, hogy a várost naggyá és a templomot igen híressé teszi s hogy egy szent versenyjátékot fog alapítani. Halála után Lysimakhos vette főképpen gondjaiba a várost, templomot építtetett, s kb. 40 stadion hosszúságú fallal vette körül, s oda telepítette a környékbeli régi és már leromlott városok lakosait, de ugyanakkor gondjába vette Alexandreiát is, amelyet még Antigonos telepített be s ezért Antigoneiának nevezett el, ő azonban megváltoztatta a nevét; azt tartotta ugyanis, hogy Alexandros utódainak szent kötelességük először róla elnevezni az újonnan alapított városokat, s csak azután magukról. És a város valóban meg is maradt és megnagyobbodott, most pedig római gyarmatosok telepedtek meg benne, s a jelentősebb városok közé tartozik.

27. A mostani Ilion is mezőváros volt, amikor a rómaiak először Ázsia földjére léptek, s kiűzték Nagy Antiokhost a Tauroson innen levő területről. A sképszi Démétrios, aki mint fiatalember látogatott el abban az időben a városba, legalábbis azt mondja, hogy a házakat olyan rossz állapotban

látta, hogy még cserép sem volt a tetőkön. Hégésianax szerint pedig a galaták, akik Európából jöttek át, fölmentek ugyan a városba, mert erődítésre volt szükségük, de mindjárt el is hagyták, mert nem voltak falai. Később azonban többször is átépítették. Azután megint elpusztították Fimbriás római katonái, amikor a mithridatési háborúban rohammal elfoglalták. Fimbriást ugyanis quaestorként küldték ki a Mithridatés ellen vezérül választott Valerius Flaccusszal együtt. Miután Bithyniában lázadást szított és a consult megölte, ő lett a hadsereg vezére és Ilion ellen vonult; minthogy pedig az ilioniak mint rablót nem engedték be, erőszakot alkalmazott, s tíz nap alatt elfoglalta a várost. Amikor azzal dicsekedett, hogy ő a tizedik napon foglalta el azt a várost, amelyet Agamemnón, akinek 1000 hajója volt, s akivel együtt harcolt az egész Hellas, csak nehezen foglalt el a tizedik évben, az egyik ilioni azt mondotta: „Nem volt ugyanis Hektórunk, aki a városért harcolt volna.” Sulla Fimbriást megtámadta és megsemmisítette, Mithridatést a békeszerződés értelmében hazájába engedte, az ilioniakat pedig többször is segítség nyújtásával vigasztalta. A mi időnkben az isteni Caesar még sokkal jobban gondoskodott róluk, ebben is utánozta Alexandrost. Mert Alexandros egyrészt a rokonság felújítása miatt iparkodott róluk gondoskodni, másrészt meg azért, mert nagy tisztelője volt Homérosnak. Emlegetnek ugyanis egy Homéros-kiadást, amelyet szekrényes kiadásnak neveznek; ezt Alexandros Kallisthenés és Anaxarkhos javításai után áttanulmányozta, s megjegyzésekkel látta el, azután egy szekrénybe helyezte, amelyet nagyon díszesen megmunkálva a perzsa kincstárban talált. Tehát a költő iránt érzett tisztelete és a molottosok uralkodóival, az Aiakidákkal való rokonsága miatt, akiknek a földjén a rege szerint Andromakhé, Hektór volt felesége is uralkodott, volt Alexandros ilyen barátságos érzületű az ilioniak iránt. Caesart pedig egyrészt, mert Alexandros tisztelője volt, másrészt, mert az ilioniakkal való rokonságnak sokkal világosabb bizonyítékaival dicsekedhetett, ifjúi heve indította a jótékonyságra. Világosabbak a bizonyítékok, mert először is római, a rómaiak pedig Aineias tartják ősatyjuknak, azután mert a Julius nevet egyik őstől, Iulustól, az C 595 pedig Iulostól, Aineias egyik leszármazottjától, örökölte. Nagyobb területet csatolt hozzájuk, szabadságot és adómentességet biztosított nekik, s ezekben meg is maradtak egészen mostanig. Hogy azonban a régi Ilion, ha Homéros alapján vizsgáljuk a dolgot, nem itt épült, azt a következőkből bizonyíthatjuk. Előbb azonban vázolnunk kell a helységeket, kiindulva a tengerparttól, amelyet elhagytunk.

28. Abydos után tehát a Dardanis-hegyfok²² következik, amelyről már kevéssel előbb megemlékeztünk; majd az Abydostól 70 stadionnyi távolságra fekvő Dardanos városa. Közöttük torkollik a Rhodios folyó, s ezzel

szemben áll a Kherrhonésoson a Kynosséma, amely állítólag Hekabé sírja. Némelyek szerint azonban a Rhodios is az Aiséposba ömlik. Ez is egyike a költő által említett folyóknak:

Rhésos, Heptaporos, Kárésos, meg Rhodios...

(II. XII. 20.)

Dardanos régi alapítás, de a királyok olyan jelentéktelennek tartották, hogy olykor áttelepítették Abydosba, máskor meg visszatelepítették a régi alapításba. Itt találkozott egymással Cornelius Sulla római hadvezér és az Eupatornak nevezett Mithridatés, s itt egyeztek meg egymással a háború befejezésében.

29. Közel van hozzá Ophrynon²³; itt van egy jól látható helyen Hektór ligete; azután mindjárt a Pteleós-tó következik.

30. Azután egy dombon Rhoiteion²⁴ városa látható és a Rhoiteionnal összefüggő alacsony part, rajta Aias síremléke, temploma és szobra, amelyet Antonius elvitetett ugyan Egyiptomba, Augustus Caesar azonban ismét visszaadta a rhoiteioniaknak, amint ezt másokkal is megtette. Antonius ugyanis, hogy az egyiptomi nőnek kedvére tegyen, elvitte a leghíresebb templomok legszebb értékeit, Augustus azonban visszaadta azokat az isteneknek.

31. Rhoiteion után Sigeion²⁵ következik, egy elpusztult város, majd a hajóállomás, az akhaiosok kikötője, az akhaiosok tábora s az ún. stomalimné [torkolati mocsár] és a Skamandros torkolata. A Simoeis és a Skamandros ugyanis a síkságon egyesül egymással és sok iszapot hozva magukkal feltöltik a partot és így vak torkolatot, tengeri tavakat és mocsarakat alkotnak. A sigeioni hegyfokkal szemben a Kherrhonésoson van a Prótesilaion és az Elaiussa, amelyekről már Thrákiánál beszéltünk.

32. Ennek a partvonalnak a hosszúsága Rhoiteiontól Sigeionig és Akhilleus síremlékéig, ha egyenes vonalban hajózunk, 60 stadiont tesz ki; az egész Ilion alatt terül el, mégpedig a mostanitól az akhaiosok kikötőjénél mintegy 12 stadionnyi távolságra, az előbbitől azonban még tovább 30 stadionnal följebb az Ida oldala felé. Akhilleusnak tehát van temploma is, meg síremléke is Sigeionnál, Patroklosnak és Antilokhosnak is van síremléke, és az ilioniak ezeknek is, meg Aiasnak is szoktak halotti áldozatokat bemutatni. Héraklést nem tisztelik, mert elpusztította a várost. Erre ugyan azt lehetne mondani, hogy úgy pusztította el a várost, hogy a későbbi pusztítók számára ugyan megrongált állapotban, de mint várost hagyta hátra; ezért mondta a költő is:

S Tróját feldúlván, utcáit előzvegyitette.

(II. V. 642.) D.

Az előzvegyítés ugyanis bizonyos mérvű férfihíányt jelent, nem a teljes megsemmisítést; azok azonban, akiket halotti áldozatokra és majdnem isteni tiszteletre tartanak érdemeseknek, teljesen megsemmisítették; ha ugyan azt nem hozzák föl okul, hogy azok jogos háborút folytattak ellene, ő pedig jogtalan „Laomedón paripái miatt” (II. V. 640.). Ezzel viszont szemben áll egy másik rege: nem a lovak miatt, hanem a Hésioné és a tengeri szörnyeteg ügyében megállapított díj miatt. De hagyjuk ezeket! Mert csak a regék cáfolgatására vezet. Talán elkerülik a figyelmünket azok a valószínűbb okok, amelyek alapján az ilioniak ezeket tisztelik, azokat meg nem. Úgy látszik, hogy a költő kicsinynek tünteti föl a várost a Héraklésről szóló elbeszélésben, ha ugyan

Csak hat bárkával s nem nagyszámú csapatával

(II. V. 641.) D.

érkezett oda. Ebből az elbeszélésből az látszik, hogy Priamos kicsinyből lett nagyváros és a királyok királyává, amint már mondtuk. Ha egy kissé tovább megyünk ettől a partvidéktől, a Tenedosszal szemben levő parton az Akhaiion következik.

33. Ilyenek a tenger melléki helyek; ezek fölött terül el a trójai síkság, amely a keleti részén sok stadionnyira az Idáig húzódik. Ennek a hegység melletti része keskeny, az egyik oldalon dél felé Sképsis vidékéig húzódik, a másikon pedig észak felé a lykiai Zeleáig. Ezt a részt a költő Aineiás és az Anténoridák uralma alá helyezi és Dardaniának nevezi. Alatta és Dardaniával majdnem párhuzamosan terül el Kebrénia, amely legnagyobb részén síkság. Volt egykor egy Kebréné nevű város is. Démétrios úgy gondolja, hogy a Hektór uralma alatt álló Ilion környéki vidék idáig terjedt, azaz a hajóállomástól Kebréniáig; szerinte ugyanis ott mutogatják Alexandros és Oinóné sírját; a rege szerint az Alexandros felesége volt, mielőtt még Helénét elrabolta. A költő azt mondja:

Kebrionést, fattyú-sarját a dicső Priamosnak,

(II. XVI. 738.) D.

akit valószínűleg a vidékről, vagy talán még inkább a városról neveztek el. C 597 Kebrénia Sképsis vidékéig terjed, határa a közöttük folyó Skamandros. Kebrénia és Sképsis között állandó volt az ellenségeskedés és a háború, míg

Antigonos össze nem telepítette őket az akkori Antigoneiába, illetve a mostani Alexandreiába. A kebréniaiak a többiekkel együtt Alexandreiában maradtak, a sképsisiek azonban Lysimakhos engedélyével visszatértek hazájukba.

34. Az Ida-hegység e vidéki részéből, mondja Démétrios, két kar nyúlik a tenger felé: az egyik egyenesen Rhoiteionig, a másik pedig Sigeionig, s ezek e két helytől kiindulva félkör alakú vonalat alkotnak, a síkságon pedig véget érnek éppen olyan távolságban a tengertől, mint a mostani Ilion. Ez tehát az említett karoknak végpontjai között fekszik, a régi alapítás azonban a kezdőpontok között; bent pedig magában foglalja egyrészt a simoeisi síkságot, amelyen a Simoeis folyik keresztül, másrészt a skamandrosit, amelyet a Skamandros szel át. Ezt mondják tulajdonképpen trójai területnek, s a költő ide helyezi a legtöbb harcot; ez ugyanis szélesebb, itt látjuk az általa megnevezett helyeket, a vadfügefát, Aisyetés sírját, a Baticiát²⁶ és Ilios síremlékét. Folyói: a Skamandros és a Simoeis, az egyik Sigeion felé, a másik Rhoiteion felé közeledik, azután valamivel a mostani Ilion előtt egyesülnek és Sigeionnál ömlenek a tengerbe, s ott az ún. *stomalimnét* alkotják. Az említett két síkságot elválasztja egymástól egy hosszú, az említett karokból egyenes vonalban húzódó hegyhát, amely a mostani Iliontól indul ki, vele össze van nőve, s Kebréniáig terjed, s mindkét oldalon levő karjaival E-alakban végződik.

35. E fölött egy kevéssel van az ilioniak faluja, amelyről azt tartják, hogy ott állott egykor a régi Ilion a mostani várostól 30 stadionnyi távolságban. Az ilioniak faluján túl 10 stadionnal pedig a Kallikolóné dombja emelkedik, mellette 5 stadionnyi távolságban folyik a Simoeis. Így lesz tehát először érthető, amit Arésről mond:

Másoldalt meg Arés, a sötét viharokkal egyenlő,
Várfokról sivitott, serkentve a trójai népet,
Majd meg a Szép Dombnál szökdelt Simoeis vize mentén.

(II. XX. 51.) D.

C 598 Minthogy ugyanis a csata a Skamandros síkján folyt, valószínű, hogy Arés egyszer a fellegvarról, máskor a Simoeis és Kallikolóné közelében levő helyekről hangoztatta buzdító szavait, mert valószínűleg odáig nyúlt a harc-vonal. Minthogy azonban Kallikolóné a mostani Iliontól 40 stadionnyi távolságra fekszik, mi haszna volna ilyen nagy távolságban levő helyeket fölvenni, ameddig a csatasor nem is terjedhetett?

Thymbránál volt a lykios tábor.

(II. X. 430.)

Ez a hely is jobban megfelel a régi alapításnak; közelebb van ugyanis hozzá Thymbra síksága és a rajta keresztülfolyó Thymbros, mely a thymbrai Apollón templománál ömlik a Skamandrosba, a mostani Iliontól azonban 50 stadionnyi távolságra van. A vadfügefafa, egy zord és vadfügefákkal benőtt hely szintén a régi alapítás alatt található, úgyhogy Andromakhé egészen helyesen mondja:

Am fügefánk mellé állítsad a néped, ahonnan
Könnyü a várbarörés, könnyü felhágni a falra.

(II. VI. 433.) D.

A mostani várostól azonban az nagyon messze esik. A vadfügefánál, valamivel lejjebb van a bükkfa is, amelyről Akhilleus szól:

... Amíg a hadak közt én verekedtem,
Még sose mert Hektór a falaktól messze csatázni,
Csak Skaiai kapujáig tört ki előre s a bükkig.

(II. IX. 352.) D.

36. Azután a hajótábor, amelyet még ma is úgy neveznek, olyan közel van a mostani városhoz, hogy jogosan lehetne csodálkozni az egyik félnek az esztelenségén, a másiknak viszont a gyávaságán; az esztelenségén, hogy azt annyi ideig megerősítetlenül hagyták, mikor közel volt hozzá a város, s a bennlakóknak és a segítőknek nagy száma, mert csak a vége felé emeltek falat, mondja a költő (vagy nem is volt, hanem a költő, aki kitalálta, el is tüntette, mint Aristotelés mondja); a gyávaságukon pedig azért, mert ha akkor, amikor a fal már megvolt, támadást intéztek ellene, s betörték magába a hajótáborba és a hajókon harcoltak, míg azonban nem volt fallal elkerítve, nem bátorkodtak előrenyomulni és megostromolni, bár a távolság kicsiny volt. A hajótábor ugyanis Sigeionnál volt, s közelében torkollik a Skamandros is, Iliontól 20 stadionnyira. Ha pedig azt mondja valaki, hogy a most ún. akhaiosok kikötője volt a hajótábor, akkor egy még közelebbi helyet jelöl meg, mert az kb. 12 stadionnyi távolságra van a várostól, amennyiben a síkságot hozzászámítja a tengerhez... minthogy ez teljes egészében a folyóknak a lerakódása a tengernél, úgyhogy, ha most a közbe- C 599
eső távolság 12 stadion, akkor még a felénél is kevesebb volt. De Odysseus-

nak Eumaioshoz intézett szavai is nagyra jelzik a távolságot a hajótábortól a városig:

Trója alatt hogy lesbe kiálltunk;
(Od. XIV. 469.)

alább így folytatja:

jó messzire mentünk ám a hajóktól.
(Od. XIV. 496.)

Megfigyelőket is küldtek ki, hogy megtudják, vajon a hajóknál maradnak-e messze elszakadva a saját falujuktól,

...vagy pedig ismét
A városba vonulnak vissza.
(II. X. 209-10.)

Polydamas is azt mondja:

Kedveseim, gondoljuk meg; magam azt javasolnám,
Hogy menjünk be a várba, ne várjuk az isteni hajnalt
Gályáknál, a mezőn: mert messze vagyunk a falaktól.
(II. XVIII. 254.) D.

Tanúbizonyosságul hozza föl Démétrios az alexandriai Hestiaiát is, aki tanulmányt írt Homéros „Ilias”-áról, s azt tette vizsgálat tárgyává, vajon a háború a mostani város körül folyt-e, és hogy ... a trójai síkság, amelyet a költő a város és a tenger közé helyez; mert amelyet a mostani város előtt látunk, az a folyóknak későbbi időkből való hordaléka.

37. Balga lett volna Polités is:

...aki kémhelyén ült, gyors lábában bizakodva,
Agg Aisyétés sírhalmának tetejében
(II. II. 792.) D.

Ha ugyanis a síremlék tetején ül, mindenesetre a fellegrvárból sokkal nagyobb magasságból szemlélődhetett volna majdnem ugyanazon távolságból, s nem lett volna szüksége biztonsága végett lábai gyorsaságára; Aisyétésnek a most mutogatott sírja ugyanis 5 stadionnyira van az Alexandriába

vezető úton. Hektórnak a város körül való futása sem volna elfogadható, mert a mostanit nem lehet körülszaladni a vele összefüggő hegygerinc miatt, a régit azonban lehetett.

38. A régi városnak semmi nyoma sem maradt fenn. Minthogy ugyanis a környező városokat mind földúlták, de nem pusztították el teljesen, ezt azonban fenekestül felforgatták, a köveit mind elvitték amazok helyreállításához. Azt mondják, hogy a mitylénéi Arkhaianax Sigeiont az onnan hozott kövekkel vette körül. Ezt az athéniak szállották meg, akik Phrynónt, az olympiai győztest küldték oda, amikor a lesbosiak majdnem az egész Tróásra bejelentették igényüket; ezeknek az alapítása a legtöbb lakóhely, azok is, amelyek megmaradtak, s azok is, amelyek megsemmisültek. A mitylénéi Pittakos, aki az ún. hét bölcs közé tartozott, hajóhadat vezetett C 600 Phrynón hadvezér ellen, s egy ideig váltakozó szerencsével folytatta a háborút. Alkaios, a költő is azt mondja, hogy egy ütközetben olyan rossz helyzetbe került, hogy fegyverét eldobta és elfutott; egy hírnöknek azt a megbízatást adta, hogy jelentse az övéinek:

Alkaios megmenekült, nem fegyvereit, csak
Kakast akasztottak Athéné szentélyében.

(Frag. 32. Bergk.)

Később pedig, amikor Phrynón párharcra hívta ki, halászfőlszerelést vett magához, rárohant, a hálót rádobta, szigonyával és törével átszúrta és megölte. Minthogy a háború még tovább is folyt, Periandros, a két fél által választott döntőbíró fejezte be a háborút.

39. Démétrios szerint nincs igaza Timaiosnak, amikor azt állítja, hogy Periandros Ilion köveiből építette a falat az Akhilleion körül az athéniak ellen, hogy segítse Pittakosékat; ezt a helyet ugyanis a mitylénéiek vették körül fallal Sigeion ellen, de nem ilyen kövekből, s nem Periandros építette. Hogyan is választották volna döntőbírául azt, aki részt vett a háborúban? Az Akhilleion az a hely, ahol Akhilleus síremléke áll, kicsiny lakóhely. Az ilioniak azonban Sigeiont is elpusztították engedetlensége miatt. Később ugyanis az egész partvidék Dardanosig azoknak a hatalma alatt állott, s ma is ez a helyzet. Régen azonban a legnagyobb rész az aiolosok birtokában volt, úgyhogy Ephoros nem vonakodik Abydostól Kyméig az egészet Aiolosnak nevezni. Thukydides szerint pedig Tróját az athéniak vezére, Pakhés vette el a mitylénéiktől a peloponnésosi háborúban.

40. A mai ilioniak azt is állítják, hogy a város nem semmisült meg teljesen, amikor az akhaiosok elfoglalták, s a lakosai sem hagyták el soha. Nem sok-

kal későbbben kezdték évenként odaküldeni a lokrisi hajadonokat; ez azonban nem homérosi állítás. Kassandra meggyalázásáról sem tudott Homéros, hanem azt mondja, hogy abban az időben ő szűz volt:

Othryoneust gyilkolta le most, a kabésosi harcost,
Ez csak nemrég jött el a harc hírére a várba
És Priamos legszebb lányát megkérte, ajándék
Nélkül, Kassandrát. . .

(II. XIII. 363.) D.

Nem említi sem az erőszakoskodást, sem azt, hogy Aias pusztulása a hajótörés alkalmával Athéné haragja miatt vagy más ilyenféle okból történt, hanem azt mondja, hogy Athéné őt is gyűlölte a többivel együtt (valamennyire haragudott ugyanis, mert mindannyian megszenstelenítették az ő templomát), kérkedése miatt azonban Poseidón vesztette el; a lokrisi hajadonok elküldése pedig csak a perzsa uralom idején történt.

41. Az ilioniak tehát így beszélnek, Homéros azonban kifejezetten a város megsemmisítéséről beszélt:

Eljön a nap, mikoron megszentelt Ílion elvész
(II. VI. 448.) D.

Am hogy földúltuk Priamos meredekfalú várát
(Od. III. 130.) D.

S tíz év ostrom után Priamos nagy városa megdőlt
(II. XII. 15.) D.

Vannak azonban ennek még egyéb hasonló bizonyítékai is, így pl. az, hogy Athéné szobra most álló helyzetben látható, míg Homéros ülő helyzetben mutatja be; elrendeli ugyanis, hogy egy terítőt

Athéné térdére terítsenek.
(II. VI. 92.)

Éppen úgy:

Haj, szeretett ivadék sosem ült még neki a térdén.
(II. IX. 455.)

Így ugyanis jobb, mint ahogyan némelyek akarják: „térde elé tenni”; s ezzel összehasonlítják a következőt:

Ott ül a tűzhelyen ő a tűz fényében.

ahelyett:

a tűzhely előtt.

Mert hogyan volna elgondolható terítő rátétele a térde elé? Akik pedig a hangsúly megváltoztatásával γούνασιν-t olvasnak, mint pl. θυζόν, bármilyen módon tekintik is a dolgot, csak véget nem érő fecsegésbe kezdenek, akár könyörgő imákkal, akár okoskodással magyarázzák. Athénének sok régi szobra látható ülő alakban, így pl. Phókaiában, Massaliában, Rómában, Kiosban s még több más helyen. Ámde az újabbak is egyetértenek a város megsemmisítésében, közöttük Lykurgos szónok is; ő ugyanis az ilioniak városát megemlítve így szólt: „Ki nem hallotta, hogy ez lakatlan azóta, hogy a hellének egyszer elpusztították?”

42. Úgy gondolják, hogy azok, akik később ezt a helyet ismét föl akarták építeni, ettől visszariadtak, vagy a szerencsétlenségek miatt, vagy azért mert Agamemnón ősi szokás szerint az ilyeneket megátkozta, amint Sidéné elfoglalásakor – Glaukias tyrannos ugyanis oda menekült – Kroisos is átkot mondott azokra, akik ezt a helyet föl akarták építeni. Ott hagyták tehát azt a helyet, s másikat építettek. Először a Rhoiteionban lakó astypalaieusok²⁷ telepítették a Simoeis mellett Poliont, amelynek ma Polisma a neve, de ez nem volt védett terület, s ezért hamarosan el is pusztult. A lydek idejében alapították a mostani lakóhelyet és a templomot; ez azonban nem volt város, hanem csak hosszú idő múlva és, mint mondják, lassanként nagybodott. Hellanikos az ilioniaknak hízelegni akarván, már amilyen az ő C 602 gondolkozásmódja, szintén azt hangoztatta, hogy a mostani város azonos a régivel. A megsemmisített város vidékét Sigeion és Rhoiteion, valamint a többi szomszédos város lakosai szétosztották maguk között, de az újjáépítés alkalmával visszaadták.

43. Úgy gondolják, hogy az Idát a benne eredő folyók nagy mennyisége miatt mondják sok forrásúnak, különösen azon a részen, ahol Dardania fekszik alatta, majd Sképsziget és Ilion vidékéig. Démétrios, aki mint e hely szülőtte ezeket a helyeket jól ismerte, így beszél róluk: „Az Idának az egyik magaslata a Kotylos; ez kb. 120 stadionnyira emelkedik Sképsziget fölött s innen folyik le a Skamandros, a Granikos és az Aisepos; a két utóbbi több

forrásnak az egyesüléséből észak felé a Propontisba, a Skamandros pedig egy forrásból nyugat felé folyik. Mindezek a források közel vannak egymáshoz mintegy 20 stadionnyi térségben. Forrásától az Aisépos torkolata van legmesszebb, majdnem 500 stadionnyira. Vizsgálódásra ad okot az, hogyan is mondhatta a költő:

Érkeztek két tiszta vizű forrás vize mellé,
Itt a Skamandros két forrása szökik fel, az egyik
Langyos,

amaz meleg; hozzáfűzi még:

Olyan füst száll a magasba, miként a tüzekből,
Másik azonban nyáron is oly hűs, mint a hideg hó,
Vagy mint a jég.

(II. XXII. 147.)

Mert azon a helyen most sem meleg forrás nem található, sem a Skamandros forrása nincs ott, hanem a hegyen, s az is egy, nem pedig kettő. A meleg forrás tehát valószínűleg kimerült, a hideg pedig a Skamandrosból a föld alatt folyt tovább, s ezen a helyen ismét előtört, vagy pedig, mivel közel van a Skamandroshoz, ezt a vizet is a Skamandros forrásainak mondják, mert így szoktak ugyanazon folyónak több forrásáról beszélni.

44. Beléje ömlik a Karésénéből fakadó Andiros²⁸; ez sok faluval benépesített és jól megművelt hegyvidék, amely Dardania mellett fekszik s Zeleia és Pityeia vidékéig terjed. A vidéket állítólag a Karésos folyóról nevezték el, amelyet a költő is megemlégett:

Rhésost, Heptaporost, Grénikost s véle Karésost...

(II. XII. 20.) D.

a folyóval azonos nevű város azonban már elpusztult. Azután ismét azt mondja²⁹: a Rhésos folyó neve most Rhoetis, ha ugyan ez nem a Granikosba ömlő Rhésos. A Heptaporoson, amelyet most Polyporosnak mondanak, hétszer kell átkelni, ha a szép fenyő vidékéről Melainai [talán: Kela-inai] faluba és az Asklépios-templomhoz, Lysimakhos művéhez megyünk. A szép fenyőről Attalos, az első uralkodó így ír: „kerülete 24 láb, magassága gyökerétől 67 lábnyi, azután egymástól egyenlő távolságra levő három ágra oszlik, majd ismét egy csúcsban egyesül, és az egész magassága két plethront és 15 könyököt tesz ki”.³⁰ Adramyttiontól észak felé 180 stadion-

nyi távolságra van. A Karésos Malus felől folyik; ez a hely Palaisképsis és a Tenedosszal szemben levő Akhaiion között fekszik. A Karésos az Aiséposba ömlik. A Rhodios Kleandria és Gordos felől folyik; ezek a szép fenyőtől 60 stadionnyi távolságra vannak. A Rhodios az Ainosba ömlik.

45. Az Aisépos völgyében a folyó bal oldalán először Polikhna megerősített helysége terül el, azután Palaisképsis, majd Alazonion. Ez csak olyan kitalálás a halizónok föltételezésére, akiről már beszéltünk. Azután az elpusztult Karésos következik, majd Karéséné és az azonos nevű folyó, amely maga is tekintélyes völgyet alkot, de amely kisebb az Aisépos völgyénél. Azután Zeleia megművelt síkságai és fennsíkjai következnek. Az Aisépos jobb oldalán pedig Polikhna és Palaisképsis között Neakómé³¹ és Argyria. Ez szintén csak kitalálás annak föltevésére, hogy mentse a következőt: „ahonnan az ezüst származik” (II. II. 856.). De hol van Alybé vagy Alopé vagy hogyan is nevezzük? Mert ha már egyszer ilyesmire vetemedtek, ezt is ki kellett volna találni hasonló arcátlansággal, hogy a dolog ne sántítson, s ne adjon lehetőséget cáfolásra. Ilyen ellentmondások vannak ezekben a dolgokban, a többiben, vagy legalábbis a legnagyobb részében, úgy gondoljuk, hogy figyelemmel kell lennünk rá, mint tapasztalt és onnan származó egyénre, aki ezek felől a dolgok felől annyit vizsgálódott, hogy a trójaiak szemléjének, tehát alig több, mint 60 sornak (II. II. 816–877.) a magyarázatára 30 könyvet írt. Azt mondja tehát, hogy Palaisképsis Neától 50 stadionnyira, az Aisépos folyótól pedig 30 stadionnyira feküdt, és hogy erről a Palaisképsisről a hasonló név még több más helyre is átszállott. De térjünk vissza a partvidékre, oda, ahol azt elhagytuk.

46. A siegeioni-fok és az Akhilleion után a Tenedosszal szemben fekvő part C 604 következik, az Akhaiion és maga Tenedos, amely a szárazföldtől nincs messzebb 40 stadionnál; a kerülete kb. 80 stadion s van rajta egy aiolos város, két kikötő és Apollón Smintheus temploma, amint ezt a költő is megerősíti:

... Tenedosban erősen uralkodsz
Smintheus...

(II. I. 38.) D.

Körülötte több sziget fekszik, közöttük a két Kalydnai a Lekton felé vezető út mentén. Némelyek Tenedost is Kalydnainak nevezték, mások Leukophrysnek. Itt regélnék Tennés dolgairól, akiről a sziget nevét kapta, és a thrák származású Kyknosról, aki némelyek szerint Tennés atyja és Kolónai király volt.

47. Akhaiionnal határos volt Larisa és Kolóniai is, amelyek azelőtt a [Tenedosszal szemben fekvő] partvidékhez tartoztak, továbbá a mai Khrysa, amely a tenger fölött egy sziklás magaslaton épült, és a Lekton alatt fekvő Hamaxitos; most azonban Alexandria határos Akhaiionnal, mert azokat a városokat összeleplették Alexandreiába, valamint több más erődöt is, mint amilyen Kebréné és Neandria, s a területüket most azok birtokolják. Annak a helynek a neve, ahol most Alexandria fekszik, Sigia volt.

48. Ebben a Khryzában Apollón Smintheusnak is van temploma és az elnevezést megindokolandó jelkép, az egér, ott fekszik a szobor lába alatt. A parosi Skopas munkája. Ehhez a helyhez kapcsolják az egerekről szóló történetet vagy mesét is. A Krétából jövő teukrok ugyanis (ezekről először Kallinos elégiaköltő tett említést, őt azután sokan követték) olyan jóslatot kaptak, hogy ott telepedjenek le, ahol a földszülöttek megtámadják őket. A monda szerint ez Hamaxitos vidékén következett be: éjjel ugyanis roppant nagy mennyiségben jöttek elő a mezei egerek, s a fegyverek és használati eszközök bőralkatrészeit mind összerágták; ezek tehát ott maradtak s ők nevezték el az Idát is a krétai hegységről. A pontoszi Hérakleidés szerint a templom körül nagy mennyiségben élő egereket szenteknek tartják, s a szobor ezért készült úgy, hogy az egéren áll. Mások szerint pedig Attikából jött a trósok – most xypeteón a nevük – községéből származó Teukros, Kréta szigetéről azonban teukrok sosem jöttek. A trósoknak Attikával való kapcsolatára azt hozzák föl bizonyítékkul, hogy mindkét népnél szerepel az ősök között egy Erikhthonios. Így beszélnek tehát az újabbak. Homéros szavaival azonban jobban egyeznek a Thébé síkságán és az egykor ott épült Khryzában található nyomok, amelyekről mindjárt beszélni fogunk. Sok helyen fordul elő a Smintheus elnevezés, mert magán Hamaxitos vidékén is a Sminthios-templomon kívül még két helyet neveznek Sminthiosnak, mások pedig Larisa közelében vannak; Parianéban is van egy Sminthia nevezetű hely, azonkívül Rhodosban, Lindosban és még sok más helyütt. Most a templomot Sminthionnak nevezik. Külön áll még Lektonon innen, a nem nagy Halésion-síkság, Hamaxitos mellett pedig a tragasai sótelepek, ahol a só a passzátszelek idejében magától kikristályosodik. Lektonnál mutogatják a 12 isten oltárát; Agamemnón építményének tartják. Ezek a helyek Ilion látókörében vannak mintegy 200 stadionnyi vagy csak valamivel nagyobb távolságban; ugyanannyira van a másik oldalon Abydos környéke, de Abydos mégis valamivel közelebb van.

49. Amint Lektont megkerüljük, a legnevezetesebb aiolos városok következnek, és az adramyttioni öböl; úgy látszik, hogy a költő ide helyezi a legtöbb lelexet és a kétfelé osztott kilixeket. Itt van a mitylénéi tengerpart is

a szárazföldi mitylénéiek néhány falujával. Ugyanezt az öbölt Idainak is nevezik; a Lektontól Ida felé vonuló hegyerinc ugyanis az öböl első részei fölött emelkedik, ahol a költő szerint először a lelexek telepedtek meg.

50. Ezekről már előbb is beszéltünk, most még hozzá kell fűznünk azt is, hogy említ egy Pédasos nevű várost, amely Altés hatalma alatt állott:

Altés, az, ki a harcszerető lelegek fejedelme,
S Pédasos ormán él, közelében a Satnioeisnak.

(II. XXI. 86.) D.

Most is mutogatják az elpusztult város helyét. Helytelenül írják némelyek: ὑπὸ Σαπτιόεντι, mintha a város egy Satnioeis nevű hegy alatt feküdt volna; nincs itt semmiféle Satnioeis nevű hegy, hanem egy folyó, amely mellett a város feküdt, most azonban pusztaság. A költő így nevezi a folyót:

... sebet ejtett
Satnioison, nekiszökkenvén hegyezett kelevézzel:
Énopidésnek, akit Néis szült, tisztanevű nő,
Énopsnak, ki a Satnioeis partján vala pásztor,

(II. XIV. 443.) D.

továbbá:

Szépvizü Satnioeis partjánál, Pédasos ormán
Élt az...

(II. VI. 34.) D.

C 606

Később némelyek Satnioeisnek, mások Saphnioeisnek mondták; ez egy nagy záporpatak; említésre méltóvá az tette, hogy a költő szólt róla. Ezek a helyek érintkeznek Dardaniával és Sképsziával, hasonlóképpen, mint a másik, de alacsonyabb Dardania.

51. Most a Lesbos melletti tengerig, amit az antandrosi, kebrénéi, neandriai és hamaxitosi vidék vesz körül, mind az assosiak és a gargariaiak birtoka. Hamaxitos fölött vannak ugyanis a neandriaiak, szintén Lektonon innen, de beljebb és közelebb Ilionhoz; attól ugyanis 130 stadionnyira vannak. Ezeken túl vannak a kebrénéiek, ezek fölött pedig a dardanosok, Palaisképszigetig, s magáig Sképszigetig. Antandrost³² Alkaios lelex városnak mondja:

Első Antandros, lelegeknek a városa.

(Frag. 65. Bergk.)

A sképsisi azonban a mellettük fekvő területekhez számítja, úgyhogy ez már kilix területre esnék; ezek ugyanis szomszédosak a lelexekkel, mert jobbadán az Ida déli oldala a határuk; ámde ezek az alacsonyabb részekben vannak s Adramyttion felé nagy részben a tengerpartot érintik. Lekton után 40 stadionnyira, Polymédeion helysége következik, majd 80 stadionnyira Assos³³ a tengertől kissé beljebb, azután 140 stadionnyira Gargara. Gargara egy hegyfokon fekszik, amely a tulajdonképpeni Adramyttioni-öblöt alkotja. Lektontól Kanaiig ugyanis az egész tengerpartot ezzel a névvel C 607 jelölik, amelybe ma az Elaiai-öböl is bele van foglalva. Tulajdonképpen azonban azt nevezik Adramyttioninak, amelyet a gargarai és az ún. Pyrrha-hegyfok zár be, amelyen egy Aphrodité-templom áll. A torkolatnak a szélessége az egyik hegyfoktól a másikig hajóúton 120 stadion. Ezen belül van Antandros a fölötté emelkedő Alexandraia nevű hegygel; a monda szerint Paris itt döntött az istennők ügyében, és Aspaneus is itt van, az Ida erdőségének fatelepe, mert oda viszik le és ott adják el a fát azoknak, akiknek arra szükségük van. Azután Astyra következik, a falu és az astyrai Artemis szent ligete. Mindjárt a közelben van Adramyttion, az athéniek gyarmatvárosa, kikötővel és hajóállomással. Az öblön és Pyrrha-hegyfokon kívül van Kisthéné³⁴, egy elpusztult város kikötővel. Fölötté a belföldön van egy rézbánya, továbbá Perperéné, Trarion és más ilyenféle lakóhelyek. A következő tengerparton a mitylénéiek falui jönnek: Koryphantis és Hérakleia³⁵, utánuk Attea, majd Atarneus és Pitané és a Kaikos torkolatai; ezek azonban már az Elaiai-öbölben vannak. A tulsó parton van Elaia s az öbölnek többi része Kanaiig. De térjünk vissza és beszéljünk ismét az egyes helyekről, ha esetleg elmellőztünk valami érdemlegeset; először is tehát Sképsisről.

52. Palaisképsis Kebrén fölött az Ida legmagasabb részén fekszik Polikhnai közelében. Egykor Sképsis volt a neve, akár más okból, akár azért, mert a hely körös-körül látható volt, ha ugyan a barbároknál azon időben használatos neveket hellén hangzás után szabad magyaráznunk; később azonban Skamandrios, Hektór fia és Askanios, Aineias fia 60 stadionnal lejjebb a mostani Sképsisbe³⁶ telepítette át; ez a két nemzetség állítólag hosszú időn keresztül uralkodott Sképsisben. Azután oligarkhiára tértek át, majd egyesültek velük a milétosziak és demokratikus kormányzat alatt éltek. Annak a nemzetségnek a leszármazottait továbbra is királyoknak nevezték, s bizonyos tiszteletben részesítették. Antigonos a sképsisieket áttelepítette Alexandraiába, Lysimakhos azonban elengedte őket, és visszatértek hazájukba.

53. A sképsisi úgy véli, hogy Sképsis volt Aineias királyi székhelye, mint-hogy éppen középtt volt, Aineias földje és Lyrnéssos között, ahova állítólag még akkor menekült, amikor Akhilleus üldözte. Akhilleus ugyanis így szólt:

Vagy nem is emlékszel, mikor ott őrizted a csordát.
Ída hegyén egyedül, hogy úztek akkor a völgybe
Gyors lábbal sebesen? Te futottál, vissza se néztél.
Onnan Lyrnéssosba szaladtál. . .

(II. XX. 188.) D.

Ámde az Aineiasról most hallható mondák nincsenek összhangban a Sképsis alapítóiról már említett állítással. Ő ugyanis állítólag a Priamossal való ellenséges viszonya következtében megmenekült a háborútól:

Legvégén, ott állt ő, mert Priamosra neheztelt,
Hogy, noha legderekabb harcos volt, semmibe vette.

(II. XIII. 460.) D.

tisztelte azonban uralkodó társait, az Anténoridákat és magát Anténórt a Menelaossal fennállott vendégbarátsága miatt. Ezért mondja Sophoklés, hogy Ilion elfoglalásakor Anténór kapuja előtt egy párducbőr volt ki- C 608 akasztva annak jeléül, hogy házának épségben kell maradnia. Anténórnak és fiainak tehát sikerült magukat átmenteniük Thrákiába a megmaradt tehennel, s onnan jutottak el az Adria melletti Henetikába, Aineias pedig összegyűjtött népével s atyjával Ankhisésszel és fiával Askaniossal együtt elhajózott; egyesek szerint a makedoniai Olympos környékén lakott, mások szerint az arkadiai Mantinea környékén megalapította Kapyait, a várost Kapysról nevezte el; némelyek szerint azonban a trójai Elymossal a sikeliai Aigestába hajózott, s elfoglalta Eryxet és Lilybaiont, s az Aigesta körül levő folyókat Skamandrosnak és Simoneisnek nevezte el. Onnan meg Latiumba ment, s ott is maradt egy jóslat miatt, amely azt parancsolta neki, hogy ott maradjon, ahol megeszi az asztalát. Latiumban Lavinium környékén ugyanis az történt, hogy asztal hiánya miatt egy nagy kenyeret használtak asztalként s azt a rárakott hússal együtt elfogyasztották. Úgy látszik, hogy Homéros egyik mondával sem egyezik, de a Sképsis alapítóiról szólóval sem; ő úgy adja elő, hogy Aineias Priamos nemzetségének kihalása után Trójában maradt, átvette az uralmat s azt fiai fiainak hagyta örökségül:

Mert Priamos fiait már meggyűlölte Kronión:
S Aineiás erejét teszi végül a trószok urává
S gyermeke gyermekeit, kik még ezután születendők.

(II. XX. 306.) D.

Így tehát Skamandrios utódlása sem volt megmenthető. Még nagyobb ellentétben van a többiekkel, akik szerint az egészen Itáliáig elbolyongott, s ott érte életének végét. Némelyek pedig így írják:

Aineias ivadéka uralkodik és fiutódi
Mindeneken,

s ezt a rómaiakra értik.

54. Sképsisből való volt a sókratikus Erastos és Koriskos, s Koriskosnak a fia, Néleus, Aristotelésnek és Theophrastosnak a tanítványa, aki átvette Theophrastos könyvtárát, amelyben Aristotelés könyvtára is benne volt. C 609 Aristotelés ugyanis a magáét átadta Theophrastosnak, akire iskoláját is ráhagyta; tudomásom szerint ez az első könyvgyűjtő, s az egyiptomi királyokat is ő ösztönözte könyvtár felállítására. Theophrastos pedig Néleusnak adta át, aki elvitte azt Sképsisbe, s társainak hagyományozta, akik mint egyszerű emberek a könyveket minden gondozás nélkül elzárva tartották. Amikor pedig látták az attalosi királyok buzgalmát, akiknek a fennhatósága alatt állott a város, s akik pergamoni könyvtáruk számára könyveket kerestek, egy földalatti üregben rejtették el azokat. Csak későn, amikor ezekben a nedvesség és a férgek már sok kárt okoztak, adták el a családbeliek Aristotelés és Theophrastos könyveit drága áron a téioszi Apellikónnak. Ez az Apellikón inkább könyvedvelő volt, mint bölcselő; a megrongált részeket helyre akarta állítani, ezért újra átíratta az eredeti kéziratot, helytelen kiegészítésekkel, s így a könyveket hibákkal telve adta ki. Ezért történt az, hogy a Theophrastos utáni régi peripatetikusok, akik könyvekkel egyáltalában nem rendelkeztek, kivéve néhány, főleg népszerű iratot, nem tudtak kellő alaposággal bölcselkedni, hanem a tételekről csak szónokilag vitáztak. A későbbiek azonban, mióta ezek a könyvek előkerültek, már eredményesebben tudtak bölcselkedni, s Aristotelést is megközelítették, de a nagy mennyiségű hiba következtében kénytelenek voltak sok dolgot csak valószínűleg előadni. Ehhez Róma is nagy mértékben hozzájárult. Sulla ugyanis mindjárt Apellikón halála után, amint Athént elfoglalta, elvitte Apellikón könyvtárát, az elvitel után pedig az Aristotelés-rajongó Tyranión grammatikus, a könyvtár gondozója vette kezelésbe és egyes könyvkereskedők, akik rossz másolókat alkalmaztak, s a példányokat nem hason-

lították össze, ami más eladásra leírt könyveknél is elő szokott fordulni, mind itt, mind Alexandriában. Ezekről tehát ennyi elég.

55. Sképsisből való Démétrios is, akiről már gyakran megemlékeztünk, az a grammatikus, aki a trójai jegyzéket magyarázta, s aki Kratésszel és Aristarkhossal egy időben született; utána pedig Métrodóros, aki a bölcselkedés teréről átment a politikai élet mezejére és írásaiban többnyire mint rhétor szerepelt; bizonyos új kifejezésmódot használt, s ezzel sokakra hatott. Hírneve következtében Khalkédónban szegény létére gazdag házaságot kötött, s magát Khalkédóninak nevezette. Majd Mithridatés Eupatór szolgálatába állt, s annak a kíséretében feleségével együtt Pontosba utazott, s Mithridatésnél rendkívüli tiszteletben állt, amennyiben egy olyan bíróság élére nevezték ki, ahonnan az elítéltek már nem lehetett a királyhoz föllebbeznie. Szerencséje azonban nem volt tartós, mert miután magára vont az igazságtalan emberek gyűlöletét, az armeniai Tigranéshez küldött követség alkalmával elpártolt a királytól, Tigranés azonban akarata ellenére is visszaküldötte őt Eupatórhoz, mikor az már menekülőben volt ősi birodalmából, s út közben fejezte be életét, akár a király intézkedésére, akár betegség következtében; mind a kettőt beszélük ugyanis. Ennyit a sképsisiekéről.

56. Sképsis után Andeira, Pioniai és Gargaris következik. Andeira vidékén van egy kő, mely égetés által vassá lesz; azután ha bizonyos földfélével együtt olvasztják, horganyt választ ki, s ha ehhez rezet adnak, keletkezik az az öntvény, amelyet némelyek sárgaréznek [hegyi] neveznek. Horgany található a Tmólos vidékén is. Ezek azok a helységek, amelyek a lelexek birtokában vannak, úgyszintén az Assos környéke is.

57. Assos természetes erőd és jó falai is vannak; a tenger és a kikötő felől hosszú és meredek út vezet föl, úgyhogy a citerás Stratonikus állítólag találóan mondta róla:

Menj Assosba s a végzeted így hamarabb ér el majd.

(II. VI. 143.)

A kikötő nagy töltéssel van ellátva. Idevaló volt Kleanthés, a stoikus bölcselő, aki átvette a kitioni Zénón iskoláját és azt a soloii Khrysisposra hagyta. Aristotelés is tartózkodott itt Hermeias tyrannosszal való rokonsága következtében. Ez a Hermeias herélt, és egy pénzváltó szolgálja volt; mikor Athénbe került, Platont és Aristotelést hallgatta; visszatérve először urával együtt uralkodott, aki támadást intézett Atarneus és Assos vidéke ellen, azután pedig az ő utóda lett, s meghívta magához Aristotelést és Xenokratést és gondoskodott róluk, fivérének a leányát pedig feleségül

adta Aristoteléshez. A rhodosi Memnón azonban, aki akkor a perzsák szolgálatában álló hadvezér volt, barátságot színelve, meghívta magához barátsági és kereskedelmi szerződés megkötésére, ámde foglyul ejtve elküldötte a királyhoz, s az felakasztatta; a bölcselők azonban megmenekültek, mert a perzsa fennhatóság alatt álló területekről elfutottak.

58. Myrsilos szerint Assos a méthymniaiak alapítása, Hellanikos szerint is aiol város, amint Gargara és Lampónia is aiol városok. Gargara ugyanis az assosiak alapítása, de kevés lakója van, a királyok ugyanis Milétopolisból, amelyet elpusztítottak, a lakosság egy részét oda telepítették, s a sképsisi Démétrios ezért mondja róluk, hogy aiolosokból félbarbárok lettek. Homéros idejében mindezek a területek a lelexek birtokában voltak, akiket némeleyek károknak tartanak; Homéros azonban különbséget tesz közöttük:

Part mellett károk s a nyilas paiónok alusznak
És a lelexek, a kaukónok, meg a hősi pelasgok.

(II. X. 428.) D.

Mindenesetre mások voltak, mint a károk, s az Aineias alattvalói és a költő által kilixeknek nevezett nép között laktak, mikor azonban Akhilleus elpusztította a földjüket, Káriába költöztek és a mostani Halikarnassos körül fekvő helyeket vették birtokukba.

59. Az általuk elhagyott Pédasos városa tehát már nem létezik, a halikarnassosiak belföldjén azonban volt egy város, amelyet ők Pédasának neveztek, s azt a helyet most is Pédasinak nevezik. Ott állítólag 8 várost alapítottak az azelőtt nagyszámú lelexek, úgyhogy nemcsak Káriát vették birtokukba Myndostól Bargyliáig, hanem Pisidiából is nagy területet szakítottak ki. Később azonban, minthogy a károkkal együtt részt vettek a hadjáratokban, szerteszét oszlottak egész Hellasban, és a néptörzs eltűnt, a 8 városból pedig hatot egybe, Halikarnassosba vont össze Mausólos, mint Kallisthenés állítja; Syangelát és Myndost megtartotta. Hérodotos szerint ha valami veszedelem fenyegette a pédasaiakat és szomszédaikat, Athéné papnőjének szakálla nőtt; ez háromszor fordult elő náluk. Egész Káriában és Milétosban mutogatják a lelexek sírjait, erődítéseit és lakóhelyük nyomait.

60. A lelexek után a következő partrészen Homéros szerint kilixek laktak; ez a rész most az adramyttioniak, atarneusiak és pitinaiak birtokában van. A kilixek, mint már említettük, két királyságra oszlottak:

61. Thébé városát Étiónénak mondja:

Étión szent városa, Théba alá kivonultunk.

(II. I. 366.) D.

Khrysát is ennek a hatalma alatt állónak nyilvánítja, ahol Apollón Smintheus temploma állott, ha ugyan Khryséis Thébében esett fogságba; azt mondja ugyanis:

...Théba alá kivonultunk
És feldúltuk a várost és mindent idehoztunk:
Egymás közt az akhájok jól szétosztva a zsákmányt,
Szépszemü Khryséist Agamemnónak kiemelték.

(II. I. 366.) D.

C 612

Lyrnéssost pedig Mynés városának mondja:

Elpusztítá Lyrnéssost s Thébé falait.

(II. II. 691.)

Mynést és Epistrophost Akhilleus ölte meg, úgyhogy amikor Briséis azt mondja:

És te nem engedted, mikoron gyorslábu Akhilleus
Isteni Mynés várát dülva, megölte a férjem
Hogy sírjak...

(II. XIX. 295.) D.

nem Thébét érti (ez ugyanis Étióné volt), hanem Lyrnéssost, mert mindkettő a később thébéinak nevezett síkságon feküdt, amelyért értékes volta miatt azelőtt a mysosok és a lydek harcoltak, később pedig az Aiolisból és Lesbosból beköltözött hellének. Most nagyobb részben az adramyttioniak birtoka; itt fekszik ugyanis Thébé és a természettől megerősített Lyrnéssos; mindkettő elpusztult. Adramyttiontól az egyik 60, a másik 88 stadionnyi távolságra van ellenkező irányban.

62. Adramytténében van Khrysa is, Killa is; Thébé közelében most is van egy Killa nevű hely s benne a killai Apollón temploma; mellette folyik ez az Idáról jövő Killaios folyó. Ezek a helyek Antandria mellett vannak. A lesbosi Killaion is ettől a Killától kapta a nevét. Killaion-hegy is van Gargara és Antandros között. A kolónai Daés szerint a killai Apollón templomát először a Hellasból áthajózott aiolosok alapították. Állítólag Khrysában is alapítottak egy killai Apollón templomot, de hogy ez azonos-e a Smintheusszal, vagy más, bizonytalan.

63. Khrysa tengerparti városka volt kikötővel; fölötte feküdt nem meszsziire Thébé. Itt volt Apollón Smintheus temploma és idevaló Khryséis;

most a hely teljesen puszta. A templomot azonban áthelyezték a Hamaxitos melletti mai Khrysába, mikor a kilixek részint Pamphyliába, részint Hamaxitosba vándoroltak ki. A régi történetekben kevésbé jártasak azt állítják, hogy itt volt Khrysa és Khrisésis, és hogy Homéros erről a helyről emlékezik meg. Itt azonban nincs kikötő, holott ő azt mondja:

Majd azután, hogy a mélyöblű kikötőbe kerültek,
(II. I. 432.) D.

s a templom sem a tengerparton áll, míg ő a templomot a tengerpartra helyezi:

És Khryséis is, ím, odahagyta a tengeri gályát,
Majd odavitte az oltárhoz leleményes Odysseus,
Apjának karjába helyezte...

(II. I. 439.) D.

s nincs Thébé közelében sem, márpedig az közel van, mert ott esett fog-ságba Khryséis. De semmiféle Killa nevű hely sem található Alexandria környékén, sem Killai Apollón temploma, a költő pedig ezeket összekapcsolja:

Khrysét és a szent Killát védelmezed.
(II. I. 37.)

Thébé síkságán azonban közel található. A hajóút a kilix Khrysából a hajóállomásig kb. 700 stadion s egy napot vesz igénybe, s úgy látszik, Odysseus is ennyi ideig hajózott. Mert amint kiszállt a hajóból, rögtön bemutatta az áldozatot az istennek, s minthogy már leszállt az est, ott maradt, s kora reggel hajózott el. Hamaxitostól azonban az említett távolságnak alig volna harmadrésze, úgyhogy Odysseus az áldozat bemutatása után még aznap visszahajózott volna a hajóállomásra. A killai Apollón temploma mellett van egy nagy földhányás is, Killos síremléke. Ez állítólag Pelops kocsisa volt, s ezen a vidéken uralkodott; talán Kilikia is róla kapta a nevét, vagy megfordítva.

64. Ide kell áttenni a teukrosokról és az egekről szóló mondát, ahonnan a Smintheus elnevezés származik, minthogy *σμίθιοι* = egek. Ezt a kicsiny állatokról vett elnevezést más hasonló példákkal is támogatják. Az oitaiak ugyanis nagy tiszteletben részesítik a sáskákról *kornopiónnak* nevezett Héaklést a sáskáktól való megszabadítás miatt; azoknál a sáskák

neve: *κόροντες*. A Mimas mellett levő Erythrai lakosai pedig *ipoktonos*-nak (szőlőféregölő) nevezik, mert pusztítja a szőlőtőt rágó férgeseket, pedig hát ez a féreg éppen ezeknél az erythraiaknál nem található. A rhodosiak vidékén van az Erythibios (ragyaelhárító) Apollón temploma; azok az *erysibét* (gabonaragya) *erythibének* mondják. Az ázsiai aiolosoknál az egyik hónap neve *pornopión*, minthogy a boiótiak *parnopos* (sáskák) helyett *pornopest* mondanak, s Apollón Pornópiónnak áldozati ünnepet rendeznek.

65. Adramyttion környéke már Mysia; egykor a lydek fennhatósága alatt állt, s Adramyttionban az egyik kapu neve most is „Lydiai kapu”, mint-hogy a várost állítólag lydek alapították. Mysiához számítjuk még a közeli Astyra falvát is. Kis város volt valamikor, benne egy ligetben az astryrai Artemis temploma, amelyet az antandrosiak, akikhez közelebb volt, nagy tisztelettel gondoztak. A régi Khrysától, amelynek a temploma szintén egy ligetben állott, 20 stadionnyi távolságra volt. Ott van az Akhilleus sánca is; a belföldön mintegy 50 stadionnyira fekszik az elpusztult Thébé, amelyről a költő azt mondja:

az erdős Plakos alatt.

(II. VI. 396.)

C 614

De ott nem található semmiféle Plakos vagy Plax, sem erdő nincs fölötte, bár az Ida mellett van. Astyrától Thébé 70 stadionnyira fekszik, Andeirától pedig 60 stadionnyira. Mindezek elpusztult vagy gyéren lakott helységek vagy záporpatakok nevei; a régi regék alapján azonban híresekké váltak.

66. Assos és Adramyttion azonban tekintélyes városok. De Adramyttion a mithridatési háborúban szerencsétlenül járt. Diodóros hadvezér ugyanis, aki úgy tüntette fel magát, mint aki az Akadémia bölcselői közé tartozik, igazságot szolgáltat, s mint szónoklattanár tanít, hogy a királynak kedvére tegyen, a városi tanácsot lekaszabolhatta, majd a királlyal együtt Pontosba utazott. A király bukása után azonban megbűnhődött e kegyetlenségéért; minthogy ugyanis sok vád hangzott el ellene, nem bírván elviselni a gyalázatot, csúnya módon éhhalállal vetett véget életének a mi szülővárosunkban. Adramyttioni születésű volt Xenoklés, a kiváló szónok is, aki ugyan az ázsiai iskolához tartozott, de éppen olyan harcias szellemű volt, mint bárki más, és amikor Mithridatés pártolásával vádolták, beszédet tartott a senatusban Ázsia érdekében.

67. Astyra mellett van egy Sapra nevű tó mély gödrökkel, melynek lefolyása a hullámveréses tengerparton van. Andeira alatt található Andeirénének, az istenek anyjának szent temploma és egy Palaiáig húzódó földalatti barlang. Palaia a neve egy Andeirától 130 stadionnyira levő lakóhelynek.

Ez a föld alatti járat úgy lett ismeretes, hogy egy kecskebak beleesett a nyílásába, s másnap Andeirában talált rá egy pásztor, aki véletlenül az áldozatra ment oda. Atarneus volt Hermeias tyrannos székhelye; azután egy aiol város, Pitané következik két kikötővel, majd mellette az Euénos folyó; ebből indult ki az adramyttioniak vízvezetéke. Pitanéból való Arkasilaos akadémikus bölcsele, a kitioni Zénón tanuló társa Polemónnál. Pitanében a tengernél egy helynek a neve Atarneus, Pitané alatt az Elaiussa nevű szigettel szemben. Mondják, hogy Pitanében a téglák a víz színén úsznak, mint ahogy az Tyrrhéniában egy szigeten történik; a föld ugyanis könnyebb a vele azonos térfogatú víznél, tehát úszik rajta. Poseidónios állítólag látott C 615 Ibériában a vízen úszni olyan téglákat, amelyek abból az agyagos földből készültek, amellyel az ezüsttárgyakat tisztítják. Pitané után a Kaikos folyó következik, amely 30 stadionnyira az ún. Elaiiai-öbölbe ömlik. A Kaikoson túl a folyótól 12 stadionnyira fekszik Elaia városa, szintén aiol város, a pergamoniak kikötője, 120 stadionnyira Pergamontól.

68. Azután 100 stadionnyira Lektonnal szemben emelkedő Kané³⁷ hegyfok következik, amely az Adramyttioni-öblöt alkotja, s ennek egyik része az Elaiiai-öböl is. Kanai a kynosi lokrok kis városa Kanaiában, szemben Lesbos legdélibb csücskével; ez a vidék az Arginussai szigetekig s a fölöttük emelkedő hegyfokig terjed, amelyet némelyek Aigának neveznek, ugyanúgy, mint az állatot (αἴξ = kecske). De a második szótagot kell hangsúlyozottan kiejteni: Αἴγαν, mint Ακτάν és ἀργάν. Így nevezték ugyanis az egész hegyet, amelynek most Kané és Kanai a neve. Dél és nyugat felől a tenger köralakban veszi körül a hegyet, kelet felé pedig a Kaikos síksága terül el alatta, északon meg az Elaitis. A hegy önmagában véve eléggé összeszűkül, de az Aigaios-tenger felé hajlik, s ettől kapta a nevét is; később magát a hegyfokot nevezték Aigának, a többi részét pedig Kanének és Kanainak.

69. Elaia, Pitané, Atarneus és Pergamon között a Kaikoson innen van Teuthrania, amely egyiktől sincs messzebb 70 stadionnál. A monda szerint Teuthras a kilixek és mysosok királya volt. Euripidés előadása szerint Aleos, Augének az atyja, amikor rájött, hogy leányát Héraklés elcsábította, Augét gyermekével, Télephossal együtt egy ládába tette és a tengerbe dobatta; Athéné gondoskodása következtében azonban a láda a tengeren át a Kaikos torkolatába vetődött, ahol Teuthras vette őket magához, s az egyiket feleségül vette, a másikat fiává fogadta. Ez természetesen csak rege, de valami más különös eseménynek kellett történnie, amelynek következtében az arkadii leány egybekelt a mysosok királyával, a fia meg örökölte annak

a királyságát. Általában úgy tartják, hogy mind Teuthras, mind Télephos uralkodója volt Teuthrania és Kaikos vidékének, a költő azonban ezt a történetet csak a következőképpen említi:

Csak hős Eurypylost említem, a Télephidést most,
Kit ledöfött ércel, s elesett körülötte a számos
Kéteios társ, ezt mívelte a nőknek adott kincs –

(Od. XI. 519.) D.

s ezzel inkább rejtvényt ad föl nekünk, minthogy világosan adná elő a dol- C 616 got. Mert sem azt nem tudjuk, hogy kiket kell kéteiosoknak elfogadnunk, s „a nőknek adott kincs” kifejezést sem értjük. De a grammatikusok sem oldják meg a kérdést, amikor regéket adnak elő, inkább csak kieszelnek valamiféle magyarázatot.

70. Hagyjuk tehát ezeket, s vegyük elő azt, ami világosabban áll előttünk, hogy Homéros szerint a Kaikos környékén Eurypylos uralkodott, s így talán a kilixek egy része is hatalma alatt állott, tehát azokon nem két, hanem három uralkodó is uralkodott. Ezt az elgondolást támogatja az is, hogy Elaitisben mutogatnak egy záporpatakszerű folyócskát, a Kéteios; ez egy másik hasonló folyócskába ömlik, majd ismét egy másikba, s végül a Kaikosba folynak. A Kaikos azonban nem az Idáról ered, mint Bakkhyliés mondotta, s az sem áll, amit Euripidés mond Marsyasról:

...lakása volt
Az Ida végén a híres Kelainában.

(Frag. 1085. Nauck.)

Mert az Idától bizony messze van Kelainai, s még messzebb a Kaikos forrása; ezek ugyanis a síkságon láthatók. A Témnos az a hegy, amely ezt és az ún. Apiai-síkságot elválasztja, amely a belföldön a Thébéi-síkságon túl fekszik. A Témnosról ered a Mysios folyó, amely a Kaikosba ömlik annak a forrásai közelében; egyesek erre értik Aiskhylos szavait a „Myrmidónok” prológusának az elején:

Haj, Kaikos s Mysiának ársjai.

(Frag. 143. Nauck.)

A források közelében van Gergitha falva; ide telepítette Attalos a tróiasi Gergitha lakóit, miután helységüket elpusztította.

II.

1. Minthogy a Lektontól Kanaiig terjedő tengerparttal szemben terül el a legrészletesebb előadásra is érdemes Lesbos³⁸ szigete, s minthogy még kisebb szigetek is feküsznek körülötte, részint kívül, részint közte és a szárazföld között, most már ideje, hogy ezekről beszéljünk. Ezek ugyanis aiol lakosságúak és Lesbos bizonyos mértékben az aiol városok metropolisa. Ott kell elkezdenuünk, ahonnan a szemben levő part leírásánál kiindultunk.

2. Ha tehát Lektontól Assos felé hajózunk, Lesbia Sigrionnál³⁹, annak északi hegyfokánál kezdődik. Körülbelül itt fekszik Méthymna lesbosi város 60 stadionnyira a Polymédeion és Assos között levő parttól. Minthogy az egész szigetnek a kerülete 1100 stadion, az egyes részek a következők:

C 617 Méthymnától Malaiaig, a legdélibb hegyfokig, ahol Kanai éppen szemben fekszik a szigettel, s annak teljesen megfelel, ha a szigetet jobb felől közelítjük meg, 340 stadion; innen Sigrionig, amely vonal egyúttal a sziget hosszúsága, 570 stadion; azután Méthymnáig 210 stadion. Méthymna és Malia között fekszik Mityléné, a legnagyobb város, Maliától 70 stadionnyira, Kanaitól pedig 120 stadionnyira s ugyanannyira az Arginussaitól; ez 3 kis szigetből álló csoport, amelyek a szárazföld közelében Kanai mellett fekszenek. Mityléné és Méthymna között a méthymnai vidék Aigeiros nevű falujánál legkeskenyebb a sziget, ahol a Pyrrhai-szorosba átvezető út 20 stadionnyi. Pyrrha Lesbos nyugati oldalán fekszik Maliától 100 stadionnyira. Mitylénének két kikötője van; a déli zárt és 50 háromevezősoros hajó befogadására alkalmas, az északi nagy és mély, s gáttal van védve. A kettő előtt fekszik egy kis sziget, amely egy lakott városrészt alkot; Mityléné mindennel jól el van látva.

3. Hajdan voltak híres szülöttei, így Pittakos, a hét bölcs egyike, Alkaios, a költő, s testvére Antimenidas, kiről azt mondja Alkaios, hogy szövetségben a babylóniakkal kemény harcokban vett részt s kimentette azokat a veszedelmekből, amennyiben megölt „egy királyi bajnok férfit, aki öt könyökénél csak eggyel volt alacsonyabb”. Ezekkel egyidőben élt Sapphó is, ez a csodálatos jelenség; az emberi emlékezet ily nagy időszakában ugyanis tudomásom szerint egyetlen nő sem szerepelt, aki a költészet terén övele csak egy kissé is összehasonlítható volna. A város ezekben az időkben a pártoskodás következtében több tyrannos uralma alatt állott, s Alkaiosnak Στυσιωνίδης c. költeményei ezekről szólnak; ilyen tyrannos volt Pittakos is. Alkaios ugyanúgy korholta őt is, mint a többieket, Myrsilost, Melankhrost, a Kleanaktidákat s még egyebeket, bár ő maga sem volt ártatlan az ilyen forradalmi kilengésekben. Pittakos éppen a hatalmasok letörésére használta föl az egyeduralmat, s ennek a megtörténte után a város-

nak visszaadta önállóságát. Jóval később élt Diophanés, a rhétor, a mi időkben pedig Potamón, Lesboklés, Krinagoras és Theophanés, a történetíró. Ez utóbbi államférfi is volt és főként ezen kiválósága révén szerzte meg Pompeius Magnus barátságát, s ezzel hazája javát is szolgálta, részint ennek a hatalma révén, részint a maga képességével s így az összes hellén közt ő tett szert a legnagyobb tekintélyre. Egy fiút hagyott hátra, Marcus Pompeiust, akit egykor Augustus Caesar Ázsia helytartójává tett, C 618 most meg Tiberius legmeghittebb barátai között foglal helyet. Az athéniak majdnem lemoshatatlan gyalázatba keveredtek, amikor azt a határozatot hozták, hogy a fegyverforgató mitylénéieket le kell ölni, de ezt mégis megváltoztatták, s ez a határozat egy nappal előbb érkezett meg a hadvezérekhez, mielőtt még a parancsot végrehajthatták volna.

4. Pyrrha városa elpusztult, az előváros azonban lakott s kikötője is van; innen Mitylénébe az átvezető út 80 stadionnyi. Pyrrha után Eressos⁴⁰ következik; egy dombon épült, s lenyúlik a tengerig. Innen Sigrionig a távolság 28 stadion. Eressosból való Theophrastos és Phania, mindkettő peripatetikus bölcselő, s Aristotelés hallgatója. Theophrastos neve azelőtt Tyrtamos volt, Aristotelés azonban Theophrastosnak nevezte el, részint azért, hogy előbbi nevének rossz hangzását elkerülje, hogy ezzel is rámutasson a kifejezések megválasztásában tanúsított buzgalmára; Aristotelés ugyanis valamennyi tanítványát ékesszólóvá képezte ki, a legékesszólóbb azonban Theophrastos volt. Sigrion után Antissa⁴¹ városa következik kikötővel, azután pedig Méthymna. Idevaló volt Arión, akit Hérodotos előadása szerint a rablók a tengerbe vetettek, egy delfinen azonban sikerült Tainaronba jutnia; ő lantos volt. Állítólag Terpandros is ugyanazon zenei műfajban művészkedett, s ugyanazon szigetről való volt, s először alkalmazta a négyhúrú lant helyett a héthúrú, mint ahogy a neki tulajdonított vers mondja:

Mellőzzük mi a négyhúrú lantot dalainknál,
S hét húron zendítünk rá mi az új dalainkra.

(Frag. 5. Bergk.)

Lesbosi születésű még Hellanikos történetíró, s a Sapphót és Alkaiost magyarázó Kallias is.

5. Az Ázsia és Lesbos közötti tengerszorosban kb. 20 kis sziget van, Timosthenés szerint azonban 40. Összetett névvel Hekatonnésoinak nevezik, mint Peloponnésos, kettőzött ν -vel az ilyen esetekben megszokásból, ahogy Myonnésost és Prokonnésost és Halonnésost mondanak. Hekatonnésoi annyi, mint Apollononnésoi, mert Hekatos Apollónnak a neve; nagy tiszteletben áll ugyanis Apollón ezen az egész tengerparton Tenedosig, s itt

Smintheusnak, ott Killaiosnak, vagy Gryneusnak vagy másvalaminek nevezik. Ezeknek a közelében van Pordoseléné, rajta egy hasonló nevű várossal; ez előtt a város előtt egy másik sziget fekszik, rajta egy annál nagyobb város és egy hasonló nevű elpusztult város, Apollón szent templomával.

C 619 6. Némelyek szerint, akik kerülni akarják a neveknek csúnya jelentését, itt Poroselénét kell mondani, a Pergamon vidéki Asporédon helyett pedig Asporénonnak, s az istenek anyjának ottani templomát Asporéné templomának. De mit szóljunk a *Pordalis*, *Saperdés*, *Perdikéas* nevekhez és Simoniés ezen kifejezéséhez:

Átnedvedzett ruhákban jöttek ki,

ahelyett, hogy „átázott”, továbbá hogy egy régi vígjátékban valahol ez áll: „átvizelt terület” mocsaras helyett?

Lesbos majd nem egyenlő távolságra van Tenedostól, Lémnostól és Khiosztól, kb. 500 stadionnyira.

III.

1. Minthogy a lelexek és a kilixek ilyen rokonságban állottak a trójaiakkal, annak az okát is kutatják, hogy a katalogosban miért nincsenek ezek is velük együtt felsorolva. Valószínű az, hogy vezéreiknek az elvesztése és városaiknak elpusztulása után a megmaradt kevés kilix Hektór alá volt rendelve. Az elbeszélés szerint ugyanis Étion és fiai már a felsorolás előtt elpusztultak:

Mert hisz apámat a fényes Akhilleus küldte halálba,
És a kilixek dús várát feldúlta egészen,
Nagykapujú Thébat. . .

(II. VI. 414.) D.

Hét fivérem is élt otthon, palotánknak ölében,
És ez mind lekerült Hádéshez, mind ugyanaznap:
Mert mindet lenyilazta az isteni fürge Akhilleus.

(II. VI. 421.) D.

Hasonlóképpen vesztették el Mynés alattvalói is mind vezéreiket, mind városukat:

Harcos Epistrophos és Mynés hullt el keze által
Isteni Mynés várát dülva. . .

(II. II. 693., XIX. 296.) D.

A lelexek szerinte részt vesznek a harcokban, minthogy ezt mondja:

Part mellett károk s a nyilas paiónok alusznak
És a lelexek, a kaukónok, meg a hősi pelasgok;

(II. X. 428–29.) D.

majd:

. . . sebet ejtett
Satnioson, nekiszökkenvén hegyezett kelevézzel:
Énopidésnek, akit Néis szült, tisztanevű nő,
Énosznak, ki a Satnioeis partján vala pásztor.

(II. XIV. 442.) D.

Ezek ugyanis nem fogytak ki annyira, hogy ne lett volna önálló szerveztük, minthogy még élt a királyuk is:

Altés, az, ki a harcszerető lelegek fejedelme.

(II. XXI. 86.) D.

És a városuk sem semmisült meg teljesen; hozzáteszi ugyanis:

S Pédassos ormán él, közelében a Satnioeisnak.

(II. XXI. 87.) D.

C 620

A felsorolásban ugyan mellőzte őket, mert nem tartotta olyan jelentékenynek a csapatjukat, hogy a felsorolásban szóba kerüljenek, vagy pedig azért, mert a rokonság miatt ezek is Hektór alá voltak rendelve. Lykaón, Hektór testvére ugyanis ezt mondja:

. . . az anyám rövidéletűnek szült
Engem, Láothoé, kinek apja az aggkoru Altés,
Altés, az, ki a harcszerető lelegek fejedelme.

(II. XXI. 84.) D.

Ennek tehát ilyenféle a valószínű magyarázata.

2. Csak valószínű megállapításról lehet szó akkor is, ha valaki a költő szerint a pontos határt keresi, hogy meddig is terjeszkedtek a kilixek, meg a pelasgok és a közöttük levő kéteiosok Eurypylos hatalma alatt. A kilixekről és Eurypylos alattvalóiról már beszéltünk, s arról is, hogy főképpen a Kaikos vidéke a határuk. A pelasgokat pedig Homéros előadása s egyéb történeti adatok alapján joggal helyezhetjük melléjük. Ő ugyanis ezt mondja:

Hippochoos meg hozta a jókelevézű pelasgok
Népét, kik lakták a rögös Lárissa vidékét,
Őket Hippochoos s vele Árés sarja Pylaios,
Teutamidés Léthos fejedelmük két fia hozta.

(II. II. 840.) D.

Ezzel a pelasgok tekintélyes mennyiségére utal (nem törzset, hanem törzset mond) és lakóhelyüket Larisában állapítja meg. Sok Larisa van ugyan, de itt valamelyik közelit kell elfogadni, leghelyesebben talán a Kymé vidékit vehetjük annak. Három Larisa van ugyanis: az egyik Hamaxitos mellett egészen Ilion látóhatárán mintegy 200 stadionnyi távolságban, tehát annyira közel, hogy helytelenül mondta volna Hippochoosról, hogy a Patroklosért vívott harcban „messze Larisától” (II. XVII. 301.) esett el, ha ezt vesszük alapul, hanem inkább a Kymé vidékit fogadhatjuk el; odáig ugyanis mintegy 1000 stadion a távolság. A harmadik Larisa egy Ephesos-vidéki falu a Kaystrosi síkságon, mely azelőtt állítólag város volt, a larisai Apollón templomával, de közelebb a Tmoloszhoz, mint Ephesoszhoz. Ez utóbbitól ugyanis 180 stadionnyira fekszik, úgyhogy azt a ménonok fennhatósága alatt állónak tarthatjuk. Az ephesosiak azonban, miután később hatalmuk megnövekedett, a ménonok – most lydek – földjének nagy részét eltulajdonították, úgyhogy ez sem lehet a pelasgok Larisája, hanem inkább csak a második. Különben sincs a kaystrosi Larisáról semmiféle komoly bizonyágunk a tekintetben, hogy már akkor megléte volna, úgyszintén Ephesosról sincs. A Kymé vidékiről azonban bizonyágot tesz az egész aiol történet, mely C 621 mindjárt a trójai háború után kezdődik.

3. Azt is mondják, hogy a Thermopylai fölött emelkedő Phrikios-hegynek a lakosai fölkerekedtek, s átköltöztek arra a vidékre, ahol most Kymé fekszik; ott találták azonban a trójai háború következtében meggyengült pelasgokat, ámde ezek mégis urai voltak a Kymétől mintegy 70 stadionnyira fekvő Larisának; velük szemben megépítették Larisától 30 stadionnyira a Neonteikhos⁴² falat, miután pedig Larisát elfoglalták, megalapították Kymét, s a megmaradt lakosságot odateleptették. A lokrisi hegyről azonban Kymét is, meg Larisát is Phrikónisnak nevezik; de az utóbbi most

pusztaság. Hogy a pelasg nép nagy nép volt, arra nézve egyéb történetükből a következő bizonyítékokat említik: az elaiai Menekratés a városalapításokról írt könyvében azt állítja, hogy Mykalétól a mostani egész ión partvidéket és a közeli szigeteket a pelasgok lakták. A lesbosiak pedig azt állítják, hogy a költő által is említett Pylaios nevű pelasg uralkodó fennhatósága alatt állottak, s ezért nevezik a náluk levő hegyet még mindig Pylaiosnak. A khiosiak is azt mondják, hogy alapítóik a thessaliali pelasgok voltak. Ez a sokat bolyongó és a kivándorlásra mindig kész nép nagy hatalomra tett szert, de hamarosan le is hanyatlott, különösen az aiolosok és iónok Ázsiába való vándorlása következtében.

4. Valami sajátságos dolog történt a larisaiakkal, mind a kaystrosiakkal, mind a phrikónisiakkal, s harmadsorban a thessalialiakkal. Valamennyien folyótól feltöltött vidéken laktak: azokét a Kaystros, ezekét a Hermos, emezekét pedig a Péneios töltötte föl. A phrikónisi Larisában állítólag nagy tiszteletben állott Piasos pelasg uralkodó, aki beleszeretett a saját leányába, Larisába, erőszakot követett el rajta, és bűnéért meg is bűnhődött: amikor ugyanis leánya észrevette, hogy egy boroshordó fölé hajlik, lábainál fogva fölemelte s a hordóba lökte. Ilyenek a régi történetek.

5. A mostani aiol városokhoz még hozzá kell kapcsolnunk Aigait és Témnost⁴³; ez utóbbiból való volt Hermagoras, az ékesszólás művészetének a szerzője. Ezek a városok a kyméi, phókaiai és smyrnai vidék fölött emelkedő hegyes területen fekszenek, amely mellett a Hermos folyik. Ezeketől a városoktól nem messzire fekszik a rómaiak által szabad városnak nyilvánított Magnésia⁴⁴ a Sipylos alatt. Az újabban történt földrengések ezt is C 622 megrongálták. A Kaikos felé hajló szemben levő részen, ha átmegyünk a Hermoson, Larisától Kyméig a távolság 70 stadion, innen Myrinába⁴⁵ 40 stadion s ugyanannyi innen Grynionba s onnan Elaiába. Artemidóros szerint azonban Kymé után Adai következik, azután 40 stadionnyira a Hydra nevű hegyfok, amely a szemben levő Harmatus-hegyfokkal az Elaiai-öblöt alkotja. Torkolatának a szélessége kb. 80 stadion, de ha az öböl partján hajózunk 60 stadionnyira, az aiol Myrina városa következik kikötővel, azután az akhaiosok kikötője, ahol a 12 isten oltára van fölállítva, majd Grynion, a myrinaiak kis városa, Apollón templomával, egy régi jósdával, s egy fehér márványból épített drága templommal; a távolság odáig 40 stadion. Azután 70 stadionnyira Elaiia következik kikötővel és az attalosi királyok hajóállomásával; ezt Menestheus alapította a vele együtt Ilion ellen kivonult athéniakkal. A sorban következő helyekről, Pitanéről, Atarneusról s a többiről már beszéltünk.

6. Az aiol városok között a legnagyobb és legkiválóbb Kymé; ez és Lesbos bizonyos mértékben metropolisza a többi városnak, amelyek száma kb.

30, s amelyek közül már sok megsemmisült. Kymét a butasága miatt gúnyolták, némelyek szerint annak alapján, hogy alapítása után csak 300 eszten-dővel vezették be a kikötői vámot; előbb a község nem élvezte ezt a jövedelmet, tehát az a vélemény terjedt el, hogy csak későn vették észre, hogy tengerparti városban laknak. Van egy más történet is róluk: pénzt vettek fel kölcsön a község részére, s az oszlopcsarnokot elzálogosították, mint-hogy azonban a pénzt a meghatározott napon nem fizették vissza, eltiltot-ták őket a sétahelytől; amikor azonban megeredt az eső, a hitelezők bizo-nyos tisztességérzetből kihirdették az engedélyt, hogy az oszlopcsarnok alá lehet menni. Minthogy tehát a hírnök ezt kiáltotta ki: „Menjete az oszlop-csarnok alá!”, ebből alakult ki az a monda, hogy a kyméiek nem veszik észre, hogy eső alkalmával az oszlopcsarnok alá kell menni, ha nem hirdeti ki nekik a kikiáltó. Említésre érdemes ember ebből a városból egyöntetű vélemény szerint Ephoros történetíró, Isokratés szónok tanítványa, aki a találmányokról is írt. Előtte volt még Hésiodos, a költő, aki maga mon-dotta, hogy atyja, Dios, az aiol Kyméből költözött át Boiótiába:

És kikötött e szegény faluban, Helikón közelében,
Askrában, hol a tél gonosz, átok a nyár, sohasem jó.

(*Munkák és napok.* 639.)
Trencsényi-Waldapfel Imre ford.

C 623 Homérosra vonatkozólag nincs megegyezés, mert sokan vitatják a dolgot. Nevét a város egy amazontól kapta, éppenúgy, mint Myrina a trójai sík-ságon Baticia alatt nyugvó amazonról:

Ezt Baticiának hívják ott mind a halandók,
S fürge-futó Myriné sírjának az elnemenyészők.

(II. II. 813.) D.

Ephorost is gúnyolják azért, hogy mivel a többi esemény előadása közben hazájáról semmit sem tudott mondani, de említetlenül mégsem akarta hagyni, tehát így nyilatkozik: „Abban az időben a kyméiek csendben éltek életüket.”

Miután bejártuk a trójai, s vele együtt az aiol partvidéket, most a belföld bejárása következne Taurosig, amennyiben megtartjuk ugyanazt a bejá-rási rendet.

IV.

1. Mindezen helyekkel szemben bizonyos vezető szerepe van Pergamon-nak⁴⁶, amely nagyon kiváló város s az attalosi királyok alatt hosszú ideig virágzott. A következő tárgyalásunkat tehát innen kell kezdenünk, s elő-ször is röviden ki kell mutatnunk, hogy a királyai honnan indultak ki és hogyan végezték. Pergamon ugyanis Agathoklés fiának, Lysimakhosnak, Alexandros egyik utódának a kincstára volt, s magában foglalta a hegynek lakott csúcsát. A hegy kúp alakú s hegyes csúcsban végződik. Az erődnek és a kincseknek (9000 talentum volt ott) az őrizetével a tianai Philetairos volt megbízva, akinek a heréit még gyermekkorában összezúzták; úgy történt ugyanis, hogy egy temetés alkalmával, amelyen a látványosság miatt sokan vettek részt, a dajka a még kicsiny Philetairosszal belekeveredett a tömegbe, s ott annyira összeszorították, hogy a gyermek az említett sérülést szenvedte. Tehát eunuch volt, minthogy azonban jó nevelésben részesült, méltónak mutatkozott erre a bizalomra. Egy ideig hűséges is maradt Lysimakhoshoz, mikor azonban haragra gerjedt ennek felesége, Arsinoé iránt, mert őt megrágalmazta, elpártolásra vette rá azt a helyet, s amikor az időt arra alkalmasnak látta, fölhasználta az államcsíny végrehajtására. Lysi-makhos ugyanis családi bajainál fogva kénytelen volt kivégeztetni fiát, Agathoklést, őt azonban megtámadta és meg is ölette Seleukos Nikatör, ezt viszont Ptolemaios Keraunos ölette meg csellel. Ilyen zavarok között az eunuch tovább is az erőd élén maradt, s ígéretével és egyéb szolgálattételei-vel mindig meg tudta magának nyerni az erősebbet és a közellevét. Így tehát 20 évig volt ura az erődnek és a kincseknek.

2. Volt azonban két testvére, az idősebbik Eumenés, a fiatalabbik Attalos. Eumenéstől származott az atyjával azonos nevű Eumenés, aki nemcsak C 624 Pergamont örökölte, hanem az egész környéknek is ura volt, úgyhogy egy csatában Sardeisnél le is győzte Antiokhost, Seleukos fiát; 22 évi uralkodás után azonban meghalt. Az uralmat Attalos vette át, Attalosnak és Antiokhis-nak, Akhaios leányának a fia, s miután egy nagy csatában legyőzte a galatá-kat, királlyá kiáltották ki. Ez barátságot kötött a rómaiakkal s velük együtt harcolt Philippos ellen a rhodosi hajóhaddal együtt; 33 évi uralkodás után öreg korban halt meg, s feleségétől, a kyzikosi Apollónistól négy fia ma-radt: Eumenés, Attalos, Philetairos és Athénaios. A fiatalabbak mint magánemberek éltek, amazok közül pedig az idősebb Eumenés lett a király. Ez is együtt harcolt a rómaiakkal Nagy Antiokhos és Perseus ellen, és meg-kapta a rómaiaktól a Tauroson innen Antiokhos egész területét. Azelőtt Pergamon környékén az Elaiai- és Adramyttioni-öbölnél levő tengerig nem sok hely tartozott hozzá. A várost rendbe hozatta, Niképhoriont ligettel

ültette be s pompaszeretetből emlékműveket és könyvtárakat létesített. Pergamon városát olyan nagyra tette, mint amilyen most. 49 évi uralkodás után országát fiára, Attalosra hagyta, aki Stratonikétől, Ariarathos kappadokiai király lányától született. A még egészen fiatal fiúnak és országának gyámjává testvérét, Attalost tette meg. Ez 21 évi uralkodás után öreg korban halt meg, miután sok dolgot intézett el szerencsésen. Együtt harcolt ugyanis Alexandrosszal, Antiokhos fiával Démétrios, Seleukos fia ellen és együtt harcolt a rómaiakkal Pseudophilippos ellen, majd átment Thrákiába és leverte Diégylist, a kainosok királyát, tönkretette Prusiast is, amennyiben föllázította ellene a fiát, Nikomédést; az országot gyámfiára, Attalosra hagyta. Ez, kit Philométórnek neveztek, 5 évi uralkodás után betegségben halt meg, örököséivé pedig a rómaiakat tette; ezek ezt a területet helytartósággá szervezték át s a szárazfölddel azonos néven Asiának nevezték. Pergamon mellett folyik el a Kaikos, amely keresztülszeli az ún. Kaikos-síkságot, ezt a termékeny területet, amely Mysiának majdnem a legjobb része.

C 625 3. Kiváló pergamoni férfi volt a mi időnkben Mithridatés, Ménodotosnak és a galatai tetrarkha nemzetségből származó Adobogiónnak a fia; Adobogión állítólag Mithridatés királynak is ágyasa volt, ezért adták a rokonok a gyermeknek is ezt a nevet, mert föltételezték, hogy a királytól származott. Ez mint az isteni Caesar barátja oly nagy méltóságra emelkedett, hogy anyai származása miatt tetrarkhává, majd Bosporos és egyéb területek királyává lett; Asandros azonban, aki Pharnakés királyt is megölette és Bosporost hatalmába kerítette, véget vetett uralmának. Ez nagy nevet szerzette magának, de Apollodóros rhétor is, aki megírta az ékesszólás művészetét és megteremtette az apollodórosi iskolát, amely talán még ma is létezik, mert sok filozófiai áramlat került előtérbe, ezeknek az elbírálása azonban meghaladja erőinket, ilyen az apollodórosi és a theodórosi iskola is. Apollodórost azonban különösen Caesar Augustus barátsága emelte föl, akinek ékesszólás tanítója volt. Kiváló tanítványa volt polgártársa, az Attikosnak nevezett Dionysios, mert derék sophista, történetíró és beszédszerkesztő volt.

4. Ha a síkságtól és a várostól a keleti részek felé megyünk tovább, a magas vidéken fekvő Apollónia városa következik, dél felé pedig egy hegygerinc emelkedik, amelyen ha átkelünk és Sardeis városa felé haladunk, bal kéz felől fekszik Thyateria⁴⁷, makedon telepítés, amelyet némelyek a mysosok határvárosának tartanak. Jobb kéz felől esik Apollónis Pergamontól 300 stadionnyi távolságra s ugyanannyira Sardeistől is; nevét a kyzikosi Apollónisról kapta. Azután a Hermos síksága és Sardeis következik. A Pergamontól északra fekvő területek legnagyobb részét a mysosok birtokában

vannak, jobb oldalon az ún. abaeiták birtokában, akikkel Epiktétos egészen Bithyniáig határos.

5. Sardeis⁴⁸ nagy város, fiatalabb ugyan a trójai eseményeknél, de mégis régi, jól megerősített várral. Ez a lydek királyi székhelye volt, akiket a költő méonoknak nevez, a későbbiek azonban maionoknak, s némelyek azonosoknak tartják őket a lydekkel, mások azonban nem; helyesebb, ha azonosoknak mondjuk. Sardeis fölött emelkedik a dús tenyészetű Tmólos-hegy⁴⁹, a csúcsán őrtoronnyal, abban van egy fehérmárvány ülőhely, perzsa készítmény, s innen be lehet látni az egész környező síkságot, főleg a Kaystrosit; körülötte lydek, mysosok és makedonok laknak. A Tmólosról folyik le a Paktólos⁵⁰, amely hajdan sok aranyzemecskét hozott le, s azt mondják, hogy emiatt lett olyan híres Kroisosnak és elődeinek a gazdagsága; most már ez, mint említettük, kifogyott. A Paktólos a Hermosba ömlik, úgy- C 626 szintén a Hyllos is; ennek most Phrygios⁵¹ a neve. Ez a három, miután egymással egyesül, s még több jelentéktelenebb folyó Phókaiá vidékén ömlik a tengerbe, mint Hérodotos mondja. A Hermos Mysiában ered Dindyméné⁵² szent hegyén és Katakokuamenén keresztül Sardeis vidékére s a vele összefüggő síkságokra siet le egészen a tengerig. A város alatt terül el a Sardeisi-síkság, meg a Kyrosi-, a Hermosi- és a Kaystrosi-síkság, amelyek összefüggenek egymással s valamennyi síkság közül a legtermékenyebbek. A várostól 40 stadionnyira van a költő által is említett Gygaiá-tó⁵³, amelyet később Koloénak neveztek el, s itt van a koloéi Artemis nagy tiszteletben álló temploma. Azt mondják, hogy itt az ünnepek alkalmával táncolnak az áldozati kosarak; nem tudom, hogy miért beszélnek szívesebben a csodás dolgokat, mint a valóságot.

6. Minthogy Homéros versei körülbelül így hangzanak:

Antiphos és Mesthlés meg a maión nép vezetői;
Apja Pylaimeneés, a Gygaié-tó meg az anyja
Mindkettőnek: a Tmólos alól hozták el a népük.

(II. II. 864.) D.

Némelyek még ezt a negyedik sort is hozzáfűzik:

... a havas Tmólos hegy alatt, Hydé buja földjén.

(II. XX. 385.) D.

De Lydiában semmiféle Hydé sincs. Egyesek Tykhiost is innen származónak teszik meg, akiről a költő azt mondja:

Ő a legjobb varga Hydében.

(II. VII. 221.)

Hozzáteszik még azt is, hogy ez a vidék erdős, gyakran érik villámcsapások és hogy itt laktak az arimosok; mert a következő sorhoz is:

Az arimosnépnél Typhoeus nyugvóhelye ott van.

(II. II. 783.)

hozzáfűzik:

Erdős térségen, Hydének dús falujában.

Némelyek ezt a regét Kilikiába helyezik, némelyek Syriába, mások meg a Pithékussaira, s ezek meg is jegyzik, hogy a tyrrhéneknél a majomnak *arimos* a neve. Mások szerint Sardeist mondják Hydének, egyesek pedig ennek a fellegvárát. A sképsisi azok véleményét tartja a legvalószínűbbnek, akik az arimosokat a mysiai Katakekaumené területére helyezik. Pindaros a kilikiai mondákat összekeveri a Kymé előtt levő Pithékussaira vonatkozókkal és a siciliaiakkal; szerinte ugyanis Typhón az Aité alatt fekszik:

...Egykor azt

Kilixek híres barlangja nevelte. Most meg
Tengertől övezett Kymének partja nyomja
A szőrös mellét ott Siciliában.

(*Pyth.* I. 31.)

Majd tovább:

S Aitné hatalmas nagy köteléke fölötte terül el,

s tovább újra:

Am egyedül sujtád egykor le az arimosoknál
Typhónt az ötven fejjel, nagy Zeus atyánk,
Megközelíteni kit nem tudnak isteneink sem.

(*Frag.* 93. Bergk.)

Egyesek a syreket tartják arimosoknak, akiket most aramaiosoknak mondanak. A trójai kilixek ugyanis kivándoroltak és Syriában telepedtek le,

s a syrektől elvágták a mostani Kilikiát. Kallisthenés szerint Kalykadnos és Sarpédón-fok közelében éppen a Kórykion barlang mellett vannak az arimosok, s ezért nevezik a közelükben levő hegységet Arimának.

7. A Koloé-tó körül állnak a királyok síremlékei. Alyattésé Sardeis mellett van, nagy földhányás magas alépítményen, amelyet Hérodotos szerint a város népe emeltetett; a munka legnagyobb részét leányok végezték. Azt mondja azonban Hérodotos, hogy ezek mind kéjnők voltak, s ezért egyesek a síremléket kéjmemléknek is mondják. A Koloét némelyek mesterséges tónak mondják az árvizek befogadására, amelyek a folyók szintjének emelkedésekor szoktak bekövetkezni. Amint a Tmólosról lemegyünk a Kaystrosi-síkságra, Hypaipa⁵⁴ városához érünk.

8. Kallisthenés szerint Sardeist először a kimmeriosok foglalták el, azután a trérek és a lykiosok, amit Kallinos elégiaköltő is bizonyít, legutolsó elfoglalása pedig Kyros és Kroisos alatt történt. Minthogy Kallinos azt mondja, hogy a kimmeriosok támadása, amely alkalommal Sardeist elfoglalták, a hészioneusok ellen irányult, némelyek a sképsisivel úgy vélik, hogy a hészioneus az asioneus ión alakja; „mert – mint ő mondja – Méoniát hamarosan Asiának nevezték”, mint ahogy Homéros is mondotta:

Ázsia szép ligetében, a Kaystros szöke vizénél.

(II. II. 461.)

Miután a város földjének termékenysége következtében jelentékenyen gyarapodott és semmibe sem maradt a szomszéd városok mögött, legutóbb a földrengések miatt sok épületét elvesztette. Mostani uralkodónk azonban Tiberius jótékony támogatásával helyreállította ezt is, és még sok mást is azok közül a városok közül, amelyeket ugyanezen alkalommal ugyanezen csapás ért.

9. Híres emberei a következők voltak: az ugyanazon családból származó két Diodóros rhétor; az idősebbet Zónasnak nevezték, sok küzdelemben vett részt Ázsiáért, amikor pedig Mithridatés király támadása alkalmával azzal vádolták, hogy a városokat a tőle való elpártolásra bírta, a rágalmak ellen egy védekező irattal védte magát; a fiatalabbnak, aki barátunk volt, vannak történeti iratai, dalai és egyéb körülményei, amelyek elég jól mutatják a régi stílust. Xanthost, a régi történetíró Lydnek mondják, de hogy Sardeisből való-e, nem tudjuk.

10. A lydek után a mysosok következnek és Philadelphiea⁵⁵ városa, ahol gyakori a földrengés. A falai ugyanis állandóan ingadoznak s a városnak majd ez, majd az a része szenved a földrengéstől. Magában a városban emiatt csak kevesen laknak, nagyobbbrészt vidéken élnek s földműveléssel

foglalkoznak, minthogy a földjük nagyon termékeny. De még na kevesen laknak is ott, mégis csodáltnivaló, hogy annyira ragaszkodnak a lakóhelyükhöz, mikor az otthagás annyira veszélyes. De még jobban csodálkozhatunk azokon, akik e várost alapították.

11. Ezután az ún. Katakekaumené⁵⁶ vidék következik, amelynek hosszúsága 500, szélessége pedig 400 stadionnyi; nevezhetjük Mysiának is, meg Méoniának is [mind a kétféleképpen mondják]; az egész fátlan terület, csak a szőlő terem meg rajta, amely a *katakekaumenítés* nevű bort adja, mely minőség tekintetében a legjobbak közé tartozik. A síkságoknak a felszíne hamvasszürke, a sziklás hegyvidék pedig fekete, mintha csak kiégett volna. Némelyek úgy vélik, hogy ez a villámcsapásoktól és égítüzekről van így, és nem vonakodnak idehelyezni a Typhónról szóló mythos színhelyét. Xanthos szerint Arimus nevű királya is volt ennek a vidéknek. Nem helyes az a felfogás, hogy egy ilyen nagy kiterjedésű vidék ilyenféle csapások következtében teljesen kiégett volna, hanem inkább föld alatti tűz következtében, amelynek a fészkei azonban most nem láthatók. Mutogatnak ugyanis három gödröt egymástól mintegy 40 stadionnyi távolságban, amelyeket fűjtatóknak neveznek, fölöttük pedig sziklás dombok emelkednek, amelyek valószínűleg a felhajtott izzó anyagokból alakultak. Hogy pedig az ilyen föld jó bortermő, látható Katanaia földjén, mely hamuval van borítva, s most bőven termi a jó bort. Egyesek tréfálkozva azt mondják, hogy Dionysost jogosan lehet tűzszülöttnek nevezni, s ezt az ilyen vidékekkel iparkodnak bizonyítani.

12. Az ezekkel a vidékekkel szomszédos déli részek a Taurosig úgy össze vannak bonyolódva, hogy a phrygiai, káriai, sőt még a mysisai részeket is alig lehet megkülönböztetni, mert egymásba nyúlnak be. Ezt a kavarodást nem csekély mértékben növeli még, hogy a rómaiak nem törzsek szerint osztják be őket, hanem más módon állapították meg a tartományokat, amelyekben a gyűléseket tartják és az igazságszolgáltatást intézik. A Tmólos eléggé össze van zsugorítva és csak a lydiai részekre határolva csekély kiterjedése van, a Mesógis azonban a szemben fekvő részekben Kelainaitól kiindulva egészen Mykaléig terjed, mint Theopompos mondja, úgyhogy ennek egy részén, mégpedig Kelainai és Apameia vidékén a phryxek laknak, más részén a mysosok és a lydek, ismét másutt a károk és az iónok. Ugyan C 629 így vannak a folyók is, különösen a Maiandros, amelyek egyes népeket elválasztanak, másoknak a területén azonban keresztülfolyanak, s így megnehezítik a pontos meghatározást. Ugyanezt mondhatjuk a hegyvidéknek és a folyóknak mindkét oldalán elterülő síkságokról is. De talán nem is szükséges nekünk ezzel annyira törődnünk, mint a földmérőknek, hanem csak annyit kell leírunk, amennyit elődeink ránk hagytak.

13. A Kaystrosi-síksághoz, mely a Mesógis és a Tmólos között fekszik, csatlakozik kelet felé a nagy kiterjedésű, népes és termékeny talajú Kilbianos-síkság; azután a Hyrkániai-síkság következik, amelyet a perzsák neveztek el így, mert onnan hoztak ide telepeseket (hasonlóképpen a perzsák nevezték el a Kyros-síkságot is), azután jön a Peltai-síkság, amely már phrygiai terület, majd a Killani- és a Tabai-síkság, amelyeken phrygiai és némileg pisidiai elemekből álló vegyes lakosságú kis városok vannak, s a nevüket is ezektől kapták.

14. Ha átmegyünk a Mesógison a károk és Nysais között, ez a terület a Maiandroson túl Kibyrisig és Kabalisig terjed; városai a következők: a Mesógis mellett Laodeikeiával szemben Hierapolis⁵⁷, ahol meleg források vannak, és Plutónion, amelyek mindegyikéről csodadolgokat beszélnek. A víz ugyanis olyan könnyen változik át megkeményedve cseppkővé, hogy árokba vezetve mintegy egyetlen kőből álló falakat készítenek belőle; a Plutónion pedig a fölötte emelkedő hegy kicsiny párkánya alatt olyan nagyságú nyílás, hogy egy embert fogadhat be, de nagyon mélyen benyúlik. Előtte mintegy félplethron kerületű, négyszög alakú kerítés van; ez olyan sűrű, ködszerű gőzzel van tele, hogy a talajt alig lehet látni. Akik köröskörül a kerítésig merészkednek, azoknak nem árt a levegő, mert szélcsendes időben a külső rész a kigőzölgéstől mentes, minthogy a gőz az elkerített C 630 részen belül marad, ha azonban egy állat beljebb megy, annak rögtön vége. Ha birkákat hajtanak be, összeesnek s élettelenül húzzák ki őket; mi verebket hajtottunk be, s azok rögtön elpusztulva estek le. A kiherélt gallok azonban veszély nélkül mennek oda annyira, hogy egészen a nyílásig hatolnak, sőt be is másznak, s addig mennek előre, amíg a lélegzetüket vissza tudják tartani. Az arcukon ugyanis mintha valamelyest fulladásos szenvedésnek a tünetét láttuk volna; lehet, hogy ez minden ilyen megcsönkített-nál így van, lehet, hogy csak a templom papjainál, s ez isteni behatás következtében is történhetik, mint ahogy ez a megihletetteknél szokott előfordulni, az is lehet, hogy bizonyos ellenszerek hatása idézi elő. A víznek a megkövesedése a laodikeiai folyóknál is elő szokott fordulni, bár ezek ihatók. A hierapolisi víz rendkívül alkalmas a gyapjú festésére, úgyhogy a gyökerekből készült festék felveszi a versenyt a skarláttal és a bíborral. A víz olyan bőségesen folyik, hogy a város tele van természetes fürdőekkel.

15. Hierapolis után a Maiandroson túli vidék következik. Laodikeia és Aphrodisias vidékéről, valamint a többiről Karuráig már beszéltünk. Nyugat felé a Maiandros melletti Antiokheia⁵⁸ városa következik, amely már Káriához tartozik, dél felé van a nagy Kibyra, Sinda és Kabalis, a Taurosig és Lykiáig. Antiokheia közepes nagyságú város éppen a Maiandros mellett a phrygiai részen, ezzel híd köti össze. Földje a folyó mindkét

oldalán nagykiterjedésű, mindenütt termékeny és igen nagy mennyiségben termi az ún. antiokheiai füget, amelyet háromlevelűnek is neveznek. Ezen a vidéken is gyakori a földrengés. Itt született Diotrephés, a hírneves sophista, s ennek a tanítványa volt Hybreas, a korunkbeli legkiválóbb rhétor.

16. A kabalisiak voltak állítólag a solymosok. A Terméssos vára fölött emelkedő dombnak Solymos a neve, s magukat a terméssosiakat is solymosoknak nevezik. Közel van ide a Bellerophontés sánca és fiának, a solymosokkal vívott csatában elesett Peisandrosnak a sírja. Ez megegyezik a költő előadásával is; Bellerophontésről ugyanis ezt mondja:

Majd a neves solymos nép ellen kélt viadalra.

(II. VI. 184.) D.

A fiáról pedig:

Peisandrost, a fiát megölé a solymosokkal

Vívott harcban Arés, a dühöngő.

(II. VI. 203.)

C 631

Terméssos azonban már pisidiai város, éppen Kibyran túl, s hozzá nagyon közel.

17. A kibyraiak állítólag azoknak a lydeknek a leszármazottai, akik birtokba vették Kabalist. Később azonban a szomszédos pisidákkal keveredtek, akik odatelepedtek, s a várost áthelyezték egy másik, jól megerősített, mintegy 100 stadion kerületű helyre. Ez a jó kormányzás következtében meggyarapodott, s a hozzá tartozó falvak Pisidiától és a szomszédos Milyastól Lykiáig és a Rhodossal szembenfekvő partig terjedtek. Miután még három szomszédos város csatlakozott hozzá: Bubón, Balbura és Oinoanda, négyvárosnak nevezték ezt a szövetséget, amelyben mindegyiknek egy szavazata volt, Kibyranak azonban kettő. Ez ugyanis maga 30 000 gyalogost és 2000 lovast állított ki. Mindig tyrannosuralom alatt állott, de ez mérsékelt volt. A tyrannosuralomnak Moagetés alatt lett vége, amikor ezt Muréna megszüntette s Balburát és Bubónt Lykiához csatolta. A kibyrai tartomány szintén Ázsia legnagyobb tartományai közé tartozik. A kibyraiak négyféle nyelven beszéltek: pisida, solymos, hellén és lyd nyelven, de a lyd nyelvnek már nyoma sincs Lydiában. Kibyrai különlegesség az, hogy az ottani vas könnyen vágható. Milya az a hegyvidék, amely a terméssosi szorostól és azon keresztül a Tauroson inneni vidékre Isinda felé vezető hágótól Sagalassosig és Apameia vidékéig terjed.

TIZENNEGYEDIK KÖNYV

I.

1. Hátra van még, hogy az iónokról, a károkról és a Tauroson kívül eső C 632 partvidékről beszéljünk, amelyen a lykiosok, a pamphylok és a kilixek laknak. Így ugyanis teljessé válhat a bejárása annak a félszigetnek, amelynek a földszorosául a Pontos-tengertől az Issosi-tengerig való átjárást mondtuk.

2. Ióniának a körülhajózása a szárazföld mentén kb. 3430 stadion, egyrészt az öblök miatt, másrészt azért, mivel a föld többnyire félszigeteket alkot, egyenes vonalú hosszúság nem sok akad. Ephesostól Smyrnáig az út egyenes vonalon 320 stadion. Métropolisig ugyanis 120 stadion, onnan pedig Smyrnáig a többi; a hajóút azonban alig valamivel kevesebb 2200 stadionnál. Az ión partvidék tehát a milétosiak Poseidionjától és a káriai határtól Phókaiáig és a Hermosig terjed.

3. Pherekýdés szerint ebből Milétos, Myus, Mykalé környéke és Ephesos azelőtt a károk birtoka volt, a következő partvidék pedig Phókaiáig, továbbá Khios és Samos, amelyen Ankaios uralkodott, a lelexeké volt; miután azonban az iónok mindkét népet kiűzték, azok Kária egyéb részeibe vonultak ki. Az iónok telepítését, amely később történt, mint az aiolosoké, szerinte Androklos, Kodros athéni király törvényes fia kezdte meg, ő volt Ephesos megalapítója. Ezért állítólag ott volt az iónok királyi székhelye és C 633 még most is királyoknak nevezik annak a nemzetségnek tagjait, s ezek bizonyos megtiszteltetésben részesülnek: díszülésük van a versenyeken, a királyi származás jelvényéül bíbort viselnek, jogar helyett pedig pálcát, s az eleusisi Démétér ünnepét ők vezetik. Milétost a Pylosból való Néleus alapította. A messéniek és a pylosiak valamiképpen rokonoknak tartják magukat, s ezért az újabb költők Nestórt is messéninek mondják, s azt regélik, hogy Melanthossal, Kodros atyjával sok pylosi is költözött Athénbe, és hogy ez az egész nép az iónokkal közösen vándorolt ki. A Poseidionon mutogatnak egy Néleus által emelt oltárt. Kydrélos, Kodros természetes fia, Myust alapította, Andropompos pedig Lebedost, miután birtokába vett egy Artis nevű helyet. Kolophónt a pylosi Andraimón alapította, amint Mimmermos is mondja a Nannóban; Priénét pedig Aipytos, Néleus fia, majd később Philótas, aki Thébaiból vezette oda népet. Teóst előbb Athamas,

s ezért Anakreón Athamantisnak nevezi, azután az ión telepítés idejében Nauklos, Kodros természetes fia, s utána az athéni Apoikos és Damasos és a boiótiai Gerés; Erythrait pedig Knópos, szintén Kodros természetes fia, Phókaiát meg Philogenésszel az athéniak, Klazomenait Paralos, Khiost Egertios, aki vegyes népséget vezetett oda, Samost pedig Tembrión, majd később Proklés.

4. Ez a 12 ión város; a későbbi időkben azonban Smyrnát is bevették az ión szövetségbe az ephesosiak ajánlására. Hajdan ugyanis ezek együtt laktak, amikor még Ephesosnak is Smyrna volt a neve. Kallinos is így nevezte, amennyiben az ephesosiakat smyrnaiaknak mondja a Zeushoz intézett költeményében:

Szánd meg a Smyrna lakóit,

majd ismét:

Hallgasd meg, ha kövér barmokat áldozatul
[égettek Smyrnában].

(Frag. 2. Bergk.)

Smyrna Ephesoson uralkodó amazon volt s erről kapták nevüket a lakosok is, meg a város is, amint Sisyrbéről az ephesosiak egy részét sisyrbitáknak nevezték. Ephesosnak az egyik kerületét is Smyrnának nevezték, amint Híppónax mondja:

És ott lakott a városon túl Smyrnában
Trékheia és a Lepré szirtvidéke közt.

(Frag. 44. Bergk.)

Lepré akténak nevezték ugyanis a mostani város fölött emelkedő szirtet, amely falának egy részét alkotta. A szirt mögött levő birtokokról most is azt mondják, hogy Opistholepriában¹ vannak. Trékheia volt a neve a Krészos körüli hegyoldalnak. A város hajdan a jelenleg a városon kívül fekvő Athénaion körül volt az ún. Hypelaios forrásnál, úgyhogy Smyrna a mostani gymnasium mellett az akkori város mögött feküdt Trékheia és a Lepré-szirt között. A smyrnaiak azonban elváltak az ephesosiaktól, s hadat indítottak az ellen a hely ellen, ahol most Smyrna fekszik, s mely akkor a lelexek birtokában volt; azokat onnan kiűzték, s megalapították a régi Smyrnát a mostanitól kb. 20 stadionnyira. Később azonban, amikor az aiolosok kiűzték őket, Kolophónba menekültek, majd az ottaniakkal együtt

támadást intéztek ezek ellen, s városukat visszafoglalták. Amint Mimnermos is azt mondja a Nannóban, amikor emlékezik Smyrnáról, hogy mindig harc folyik körülötte:

Elhagytuk Néleus várát, Pylost mimögöttünk,
És el is érkeztünk Ázsia partjaira;
S a bájos Kolophónt megszállottuk nagy erővel,
S megtelepedtünk ott, büszke vezér, meg a nép.
Fölkerekedve folyónk mellől az aioli Smyrnát
Megszálltuk, mert az istenek így akarák.

(Frag. 9. Bergk.)

Ennyi elég ezekről. Be kell azonban járnunk ezeket ismét egyenként, a legkiválóbb helyekkel kezdve, ahol az első alapítások is történtek; Milétost és Ephesost gondolom, mert ezek a legkiválóbb és leghíresebb városok.

5. Mindjárt a milétosi Poseidion után a didymai Apollón jósdája következik Brankhidai mellett, ha kb. 18 stadiont megyünk befelé. Xerxés ezt is fölégette, mint a többi templomot is az ephesosi kivételével. A brankhidák, akik kiadták az isten kincseit, a menekülő perzsákkal együtt elfutottak, hogy a templomrablás és árulás miatt meg ne lakoljanak. Később azonban a milétosiak felépítették valamennyi között a legnagyobb templomot, de a magassága miatt tető nélkül maradt. A szent hely kerülete ugyanis egy falu nagyságával ér fel, s pompás liget van belül is, kívül is. Más helyiségek a jósdát és a szent tárgyakat foglalják magukban. Ide helyezi a monda Brankhosnak és Apollón szerelmének a történetét. [A templom] a régi művészet legdrágább ajándékaival van ékesítve. Innen a városig nem nagy az út sem a szárazon, sem a tengeren.

6. Ephoros szerint az első alapítás krétai volt, körülfalazott hely a tenger fölött, ahol most a régi Milétos áll, mert Sarpédón a krétai Milétosból hozott telepeseket, s a várost az ottani város nevéből nevezte el; azelőtt ez a hely a lelexek birtokában volt. A mostani várost később Néleusék építették. C 635 A mostaninak négy kikötője van, amelyek közül az egyik egy hajóhad számára is elég nagy. Sok vállalkozása van ennek a városnak, a legnagyobb azonban gyarmatainak nagy száma, mert az egész Pontos Euxeinost, a Propontist, és még több más helyet is ők telepítették be. A lampsakosi Anaximenés úgy adja elő, hogy a milétosiak telepítették be Ikaros és Leros szigetét, a Helléspontos vidékén a Kherrhonésoson Limnait, Ázsiában Abydost, Arisbát és Paisost, a kyzikosi szigeten Artakét és Kyzikost. Tróas belföldjén pedig Sképsist. Mi az egyenként való tárgyalás során majd a többről is beszélünk, amelyeket ő elmellőzött.

Apollónt a milétosiak is, meg a délosiak is Uliosnak nevezik, mint aki egészségessé tesz és gyógyít, mert οὔλειν = egészségessé lenni, s ebből van az οὐλή = begyógyult seb, s ez a mondás: οὐλή τε καὶ μέγα χαῖρε „üdv neked és hálás köszönet.” Apollón ugyanis a gyógyító; Artemis neve is ebből van: ἀρτεμέας ποιεῖν = egészségessé tenni. Hélios és Seléné is rokonságban állnak ezekkel a fogalmakkal, mert ők az okai a levegő egészséges vegyülésének; de a ragályos betegségeket és a hirtelen halálozásokat is ezeknek az isteneknek tulajdonítják.

7. Említésre méltó férfiak a következők voltak Milétosban: Thalés, a hét bölcs egyike, aki a hellének között először foglalkozott természettudomány-nyal és matematikával, azután tanítványa Anaximandros, majd ennek a tanítványa, Anaximenés, továbbá Hekataios, a történetíró, a mi korunkban pedig Aiskhinés rhétor, aki számkivetésben élt, mert mértéken felül szabadon beszélt Pompeius Magnus ellen. Rosszul járt a város, mikor Alexandros előtt a kapuit bezárta, s éppen úgy ostrom által esett el, mint Halikarnassos, csak ez régebben a perzsákkal szemben. Kallisthenés szerint az athéniek a tragédiaköltő Phrynikhoszt 1000 drakhma pénzbüntetéssel büntették, mert egy „Dareios elfoglalja Milétost” c. darabot írt. Előtte fekszik a közelben Ladé szigete és a Tragaia környéki szigetcsoport, amelyeken a kalózok kikötői vannak.

8. Ezután a Latmosi-öböl² következik, s benne az ún. Latmos alatti Hérakleia városka kikötőhellyel. Azelőtt Latmos volt a neve, ugyanúgy, mint a fölötté emelkedő hegynek, amely Hekataios szerint azonos volt a költő által említett (*Il.* II. 868.) Phtheirón hegyével (azt mondja ugyanis, hogy C 636 Latmos fölött emelkedik a Phtheirón hegye), némelyek azonban ezt a Griónnak mondják, amely a milétosi vidékről a Latmosszal majdnem párhuzamosan kelet felé húzódik Kárián keresztül Eurómosig és Khalkétóresig; ez is a város látóhatárán emelkedik. Ha valamivel tovább a Latmosnál átmegyünk egy kis folyón, ott mutogatják egy barlangban Endymión sírját. Azután Hérakleiatól Pyrrha városkáig a hajóút kb. 100 stadion.

9. Ha Milétosból az öblön keresztül megyünk Hérakleiaiba, az út valamivel hosszabb; Pyrrha pedig Milétosból a hajóút egyenes vonalban 30 stadion. Ilyen hosszú utat jelent a szárazföld mentén való hajózás. A híres helyeknél az ilyen száraz leírással is meg kell elégednünk.

10. Pyrrhától a Maiandros torkolatáig a távolság 50 stadion. A vidék azonban vízenyős és mocsaras. Ha a folyón csónakkal 30 stadionnyira fölfelé evezünk, ott van Myus³ városa, a 12 ión város egyike, amelyet most csekély számú lakossága miatt Milétoshoz csatoltak. Ezt a várost állítólag peccsenyének adta Xerxés Themistoklésnek, kenyérnek Magnésiaát, bornak pedig Lampsakost.

11. Innen 4 stadionnyira fekszik a káriai Thymbria falva; mellette van egy a madaraktól is elkerült szent barlang, amelynek kigőzölgése halálos, a neve Kharónion. Azontúl a Maiandrosnál Magnésia⁴, a thessaliali és krétai mag- nétek telepítése következik; erről mindjárt beszélni is fogunk.

12. A Maiandros torkolatai után a priénéi part következik, fölötté Priéné⁵ és a vadakban dús és erdős Mykalé-hegy. Közel van Samos szigetéhez, s azzal a Trógilion hegyeken túl mintegy 7 stadion szélességű tengerszorost alkot. Priénét némelyek Kadménak nevezik, minthogy Philótas, ennek az újjáépítője boiótiai volt. Priénéi volt Bias, a hét bölcs egyike, akiről Hip- pónax így szólt:

Jobb bíró a priénéi Biasnál is.

(Frag. 79. Bergk.)

13. Trógilion előtt fekszik egy hasonló nevű kis sziget, innen legrövidebb az áthajózás Sunionba, 1600 stadion, eleinte jobb felől hagyva Samost, Ikariát és Korsiait, bal felől pedig a Melantioi szirteket, tovább meg közé- pen a Kykladok között vezet az út. Maga a Trógilion-hegyfok a Mykalének a nyúlványa. Mykaléhez csatlakozik egy másik hegy is, az ephesosi Paktyés; feléje fordul a Mesógis⁶ is.

14. Trógiliontól Samosig⁷ a távolság 40 stadion. Dél felé néz ez is, meg a hajóállomással rendelkező kikötője is. Nagyobb része a síkságon van, s a tenger hajjai mossák, egy része azonban felnyúlik a fölötté emelkedő hegyre is. Ha a város felé hajózunk, jobb felől van a Poseidón-hegyfok, C 637 amely Mykalével a 7 stadion szélességű tengerszorost alkotja, rajta Posei- dón temploma, előtte pedig a kis Narthéki sziget fekszik. Bal felől van a Héraion melletti előváros, az Imbrasos folyó és a Héraion, régi szentély és nagy templom, amely most képcsarnok. Az itt elhelyezett festmények nagy számán kívül vannak még egyéb képtárak és kápolnák is telve régi mesterművekkel. Az előtér szintén telve van nagyon szép szobrokkal, ezek között van Myrón három nagyszabású munkája egy állványon, ame- lyeket Antonius magával vitt, Caesar Augustus azonban ismét visszahelyez- tetett kettőt, Athénát és Héraklést az eredeti állványra, Zeust pedig a Capi- tóliumra vitette, ahol részére egy kápolnát rendezett be.

15. Samos szigetének a kerülete 600 stadion. Előbb, amikor még károk laktak, Parthenia volt a neve, azután Anthemus, majd Melamphyllos, végül Samos vagy valamelyik belföldi hősről, vagy az ithakai és kephalléniai tele- pesről. Az ikariai Drepanon felé tekintő hegyfoknak Ampelos⁸ a neve, s ugyanígy nevezik a hegyet is, amely az egész szigetet hegyvidékké teszi, pedig nem nagyon bőven termi a bort, míg a környező szigetek nagyon bő-

termésűek, s a szomszédos szárazföld is majdnem teljes egészében kiváló minőségű borokat ad. Nagyon jó az ephesosi és a métropoliszi bor is, azután a Mesógis, a Tmólos, a Katakakekaumené, Knidos és Smyrna s egyéb, kevésbé híres helyek is kitűnő borokat termelnek akár élvezeti, akár gyógyászati célokra. A bortermelés szempontjából tehát Samos nem tűnik ki, egyéb tekintetben azonban nagyon termékeny, ami világos abból is, hogy folyton harcoltak érte, meg abból is, hogy magasztalói nem átallották alkalmazni rá azt a közmondást, hogy „madártejet is ad”. Mint ahogy Menandros is mondta valahol. Ez volt annak is az oka, hogy tyrannosuralom alatt állott, s az athéniakkal ellenséges viszonyban volt.

16. A tyrannosuralom főképpen Polykratés és testvére Sylosón idejében virágzott. Polykratés szerencséje és hatalma révén annyira emelkedett, hogy tengeri hatalommá lett. Szerencséjének a bizonyosságául említik azt, hogy C 638 amikor egy drága és szépen csiszolt kővel díszített gyűrűjét szándékosan beledobta a tengerbe, egy halász nemsokára kifogta a halat, amely azt lenyelte; amikor pedig a halat fölvtágták, megtalálták benne a gyűrűt. Mikor az egyiptomi király ezt megtudta, állítólag jóslatszerűen kijelentette, hogy akit a szerencse ennyire fölemelt, az rövid időn belül szerencsétlenül fogja az életét befejezni. És ez be is következett. A perzsa satrapa ugyanis csellel elfogatta és felakasztatta. Polykratéssal egy időben élt Anakreón, a dalköltő. Ennek az egész költészete tele van Polykratés magasztalásával. Mint mondják, Pythagoras is az ő uralma alatt élt, mikor azonban látta a tyrannosuralom fejlődését, elhagyta a várost és tanulási vágyától vezérelve Egyiptomba és Babilónba ment, amikor pedig onnan visszajött és látta, hogy a tyrannosuralom még megvan, Itáliába hajózott s ott fejezte be életét. Polykratésről ennyi elegendő.

17. Sylosónt testvére magánemberként hagyta hátra; ez Dareios, Hystaspés fiát megajándékozta egy ruhával, amelyet ez rajta látott és megkívánt; akkor Dareios még nem uralkodott, amint azonban ő lett a király, Sylosónt megajándékozta ezzel az uralommal. Sylosón olyan kegyetlenül uralkodott, hogy a város elnéptelenedett, s ebből származott ez a közmondás: „Tágaság lett Sylosón akaratóból.”

18. Az athéniak előbb Periklész hadvezért, s vele együtt Sophoklész, a költőt küldték oda, akik az engedetlen samosiakkal ostromlással keményen elbántak, később azonban maguk közül 2000 telepest küldtek oda, s ezek közt volt Epikuros bölcselőnek az apja, Neoklész is, aki állítólag tanító volt. Epikuros tehát állítólag ott és Teószban nevelkedett, s Athénben lett ifjúvá. Ifjúkori társa volt Menandros, a vígjátékíró. Samosi volt Kreóphylos is, akiről azt regélik, hogy egyszer vendégül látta magánál Homérost, s ezért ajándékkul kapta tőle az „Oikhalia elfoglalása” szerzőségét. Kallimakhos

viszont egy epigrammában azt állítja, hogy valóban Kreóphylos volt a szerzője, de az említett vendéglátás következtében Homérosénak mondták:

Samosi műve vagyok, ki Homérost látta magánál
Vendégül; siratom Eurytos anyji baját
És szökés Ioleiát; azt mondják, a Homéros
Szerzett; nagy Zeus, ezt Kreophylos szerezté.

Egyesek szerint Kreóphylos volt Homéros tanítómestere, mások szerint C 639 azonban nem ő, hanem a prokonnésosi Aristeas.

19. Samos mellett fekszik Icaria⁹ szigete, s erről van elnevezve az Ikariai-tenger. Ez a sziget nevét Ikarosról, Daidalos fiáról kapta, aki a monda szerint együtt menekült atyjával, amikor azonban szárnyaik segítségével Krétából elrepültek, itt lezuhant, mert nem tartotta meg az irányt; ő ugyanis nagyon magasra, a nap közelébe emelkedett, s szárnyai a viasz elolvadása miatt lehullottak. Az egész szigetnek a kerülete 300 stadion; kikötői nincsenek, csak horgonyzásra való helyei, amelyek között Histoit mondják a legjobbnak; ez nyugat felé kinyúló földnyelv. Van a szigeten egy Tauropolion nevű Artemis-templom, s egy kis város, Oinoé, továbbá egy másik, Drakanon, mely azonos nevű azzal a földnyelvel, amelyen épült; horgonyzóhelye is van. Ez a földnyelv a samosi Kantharion nevű hegyfoktól 80 stadionnyi távolságra van, s közöttük itt legrövidebb az átkelő útvonal. Most nagyobb részt samosiak lannak a néptelen szigeten legeltetés végett.

20. Ha a samosi tengerszorostól Mykalé mellett Ephesos felé hajózunk, jobb felől van az ephesosi partvidék, ennek egy része azonban még a samosiaké. Ezen a parton van mindjárt a Paniónion¹⁰ három stadionnal a tenger fölött; itt szokták tartani a helikóni Poseidón tiszteletére az ionok közös népgyűlését, a Panióniát és az áldozati ünnepet. A szertartást a priéneusok végzik; ezekről már beszéltünk Peloponnésos leírásánál. Azután Neapolis¹¹ következik, amely azelőtt az ephesosiaké volt, most pedig a samosiaké, akik elcserélték Marathésionért, a közelebbit a távolabbiért. Utána Pygela¹² városkája jön Artemis Munkhia templomával; Agamemnón alapítása, a lakosság az ő népének egy része. Némelyek ugyanis farfájásban szenvedtek, s ettől kapták az elnevezésüket; az ebben a betegségben szenvedők tehát ott maradtak, s így kapta a helység ezt a sajátságos nevet. Majd a Panormos nevű kikötő következik az ephesosi Artemis templomával, azután a város¹³. Ugyanezen a partvidéken valamivel a tenger fölött fekszik Ortygia is, pompás liget mindenféle fával, főleg azonban ciprussal. Keresztül folyik rajta a Kenkhrios folyó; ebben fürdött meg állítólag Létó a szülés után. A monda

ugyanis ide helyezi a szülést, Ortygiát, a dajkát, a barlangot, amelyben a szülés végbement, és közelében az olajfát, amely alatt állítólag az istennő a fájdalmak megszűnése után először megpihent. A liget fölött emelkedik C 640 a Solmissos-hegy; állítólag itt álltak a kurétek, akik fegyvereik csörgetésével a féltékenyen leskelődő Hérát elijesztették, s így elérték, hogy Létó szüléséről nem szerzett tudomást. Minthogy ezen a helyen több templom van, részint régebbi, részint későbbi eredetűek, a régiekben csak régi szobrok vannak, a későbbiekben azonban Skopas művei: a pálcát tartó Létó, mellette pedig Ortygia áll mindkét kezében egy kis gyermeket tartva. Itt évenként nép-ünnepélyt tartanak, az ifjak azonban bizonyos szokás szerint különös gondot fordítanak az itteni lakomák fényes kiállítására. Akkor a kurétek testülete is rendez vendégségeket, s bizonyos titokzatos áldozati szertartásokat is végez.

21. A város lakosai károk és lelexek voltak, Androklos azonban kiúzta őket, s útítársainak legnagyobb részét az Athénaion és a Hypelaios körül telepítette le, de hozzávette még a Koréssos-hegy oldalának egy részét is. Ilyen volt a betelepítés Kroisos idejéig, később azonban a hegyoldalról lehúzódtak és a mostani templom körül telepedtek meg egészen Alexandrosig. Mikor Lysimakhos a mostani várost fallal vette körül, és az emberek nem szívesen költöztek át, bevárt egy felhőszakadást, s ekkor, miközben maga is részt vett a munkában, a csatornákat lezáratta, úgyhogy az ár elöntötte a várost; erre azok készségesen átköltöztek. A várost feleségéről Arsinoének nevezte el, ámde a régi név továbbra is fennmaradt. Volt egy választott gerusia [öregek tanácsa], ehhez csatlakoztak még az ún. epiklétosok¹⁴, s mindent együtt intéztek.

22. Artemis templomát először Khersiphron építette, azután valaki más megnagyobbította. Mikor azonban Hérostratos felgyújtotta, más nagyobb szerűbbet építettek, mégpedig úgy, hogy összehordták a nők ékszereit, meg a saját vagyonukat, s még a régi oszlopokat is értékesítették. Bizonyítékai ennek az akkor hozott népgyűlési határozatok, amelyeket, mint Artemidóros mondja, a Tauromenítés Timaios, aki különben is irigy és rágalmazó természetű volt (ezért nevezték Epiteimaiosnak is), nem ismert, s ezért mondja, hogy a letétbe helyezett perzsa pénzeket használták fel a templom építésére. Akkor ugyanis ott semmiféle letét sem volt, vagy ha volt is, az a templommal együtt elégett. Miután pedig a tűzvészrel a tetőzet teljesen megsemmisült, ugyan kinek lett volna kedve a pénzét a templomban a szabad ég alatt letétbe helyezni? Amikor Alexandros megígérte az ephesosiaknak a már megtörtént és a jövőbeni költségek megtérítését, ha a fölrirat megörökíti az ő nevét, ezt azok nem fogadták el; még kevésbé akartak templomrablásból és fosztogatásból szerezni maguknak dicsőséget. Meg is

dicséri azt az ephesosit, aki a királynak azt válaszolta, hogy nem volna illő dolog, hogy egy isten építsen templomot az isteneknek.

23. A templom építésének befejezése után, amelyet ő Deinokratés művének mond (ugyanaz, aki Alexandreiát is építette; ugyanő ígérte meg Alexandrosnak, hogy az Athost átdolgozza annak a képmásává, mintha egy kancsóból italáldozatot öntene egy csészébe, és hogy két várost létesít, az egyiket a hegynek a jobb oldalán, a másikat a bal oldalán, úgyhogy az egyikből egy folyó átfolyik a másikba), a sok-sok díszítést mind a művészek alkották felajánlasként, az oltár azonban majdnem egészen Praxitelés munkáival van tele. Thrasón néhány művét is mutatták nekünk, így Hekaté szobrát, a viaszból készült Pénelopét és az öreg Eurykleiát. Papjaik heréltek voltak, akiket Megabyzosoknak neveztek, s állandóan máshonnan hívtak magukhoz erre a nagy tisztségre érdemes embereket, s ezeket nagy tiszteletben részesítették. Az ezekkel együttműködő papnőknek szüzeknek kellett lenniük. Most a szokások egy részét megtartják, más részét azonban kevésbé, de a templom most is menedékhely, mint azelőtt, a menedékhely határait illetőleg azonban gyakran történt változás, amennyiben Alexandros ezeket egy stadionnyira terjesztette ki, Mithridatés pedig a tetőzet szögletétől egy nyilat lőtt ki, s azt hitte, hogy az valamivel túlmegegy a stadionon. Antonius még ezt is megkétszerezte, s még a város egy részét is hozzácsatolta a menedékhelyhez; ez azonban károsnak mutatkozott, mert a várost kiszolgáltatta a gonosztevőknek, ezért Augustus Caesar ezt érvénytelenítette.

24. A városnak vannak hajóépítő üzemek, és van kikötője, amelyeknek bejáratát azonban az építőmesterek elszűkítették, s ezzel megcsalták magukat is, meg a királyt is, aki ezt elrendelte. Ez Attalos Philadelphos volt. Ő ugyanis azt hitte, hogy a bevezető út és maga a kikötő, mely a Kystros hordalékai által már előbb eliszaposodott, elég mély lesz a nagy teherhajók számára, ha a nagyon széles torkolat elé egy gátat húzat, elrendelte tehát a gát építését. Ennek éppen az ellenkezője következett be, mert a belülről elzárt hordalék még jobban eliszaposította az egész kikötőt a torkolatáig. Azelőtt a dagály és apály a hordalékot eléggé elvitte és kifelé sodorta. A kikötő tehát ilyen. A város azonban kedvező helyzeténél fogva minden egyéb vonatkozásban napról napra gyarapodik, s Ázsiának a Tauroson innen a legnagyobb kereskedelmi gócpontja.

25. Ebben a városban a következők voltak kiváló személyiségek: a régiek közül a homályosnak nevezett Hérakleitos és Hermodóros, akiről ugyanaz a Herakleitos azt mondja: „Az ephesosiak megérdemelnék, hogy felserdült korukban felakasszák őket, mert elűzték legderekabb emberüket, Hermodórost; azt mondták ugyanis: közöttünk senki se legyen derekabb, ha pedig itt nem lehet, akkor másutt legyen és mások között.” Ez az ember

valószínűleg, a rómaiak részére is szerkesztett néhány törvényt. Hippónax költő is Ephesosból való, valamint a festőművész Parrhasios és Apellés; az újabbak közül [Artemidóros és] a Lykhnosnak nevezett Alexandros rhétor, aki az államügyekkel is foglalkozott, történeti munkát írt, s költeményei maradtak fenn, amelyekben részint az égi jelenségeket adja elő, részint a szárazföldeket írja le, mindegyiknek külön költeményt szentelve.

26. A Kaystros torkolata után egy tengerár folytán keletkezett tó következik (Selinusia a neve), s mindjárt mellette, vele összefolyva egy másik. Ezek nagy jövedelmet hoznak; a királyok, bár szent célokat szolgáltak, elvonták ezeket az istennőtől, a rómaiak azonban visszaadták, de a vámbérlők erőszakos módon ismét maguknak tartották meg a vámjövedelmeket. A követségbe küldött Artemidóros azonban, mint maga mondja, Rómában visszakapta az istennő részére a tavakat is, sőt egy bírói döntés alapján az elpártolt Hérakleótist is megnyerte. Mindezekért a város aranyszobrot állíttatott fel neki a templomban. A tónak legjobban benyúló csücskében áll egy királynak a temploma, állítólag Agamemnón építménye.

27. Azután a Gallésion-hegy következik, majd az ión Kolophón¹⁵ városa, s előtte a klarosi Apollón ligete egy régi jósdával. Mint mondják, Kalkhas jó Amphilokhossal, Amphiaraos fiával, a Trójából való visszatérés közben ide gyalogolt, minthogy azonban Klarosban magánál különb jósra talált, Mopsosra, Mantónak, Teiresias lányának a fiára, bánatában meghalt. Hésiodos ilyenformán adja elő ezt a mondát: Kalkhas a következő kérdést adta föl Mopsosnak:

Bámulatos, hogy e vadfügefán mily sok füge termett,
Bár alacsony, mondd meg, ha tudod, hogy hány füge van rajt'

Az pedig így felelt:

Tízszáz ezer megszámlálva, ha méred, telve a véka;
Egy kimarad mégis, de te azt nem igen veheted le.
Igy szólt az; mérték és szám, mint mondta, olyan volt.
És akkor Kalkhasra leszállt a halálnak az álma.

(Frag. 160. Rzach)

C 643 Pherekidés szerint azonban Kalkhas egy terhes kocát adott föl, hogy annak hány malaca van, Mopsos pedig így felelt: három, de közülük egy nőstény. Minthogy ez valónak bizonyult, bánatában meghalt. Némelyek úgy adják elő, hogy Kalkhas a kocát adta föl, Mopsos pedig a vadfügét, és az utóbbi

eltalálta az igazat, ő azonban nem, s így bánatában és egy jóslat értelmében meghalt. Sophoklés ugyanis „Heléné visszakövetelésé”-ben azt mondja, hogy a végzet rendelése szerint meg kell halnia, ha magánál különb jósra talál. Ez azonban Kilikiába viszi át a vetélkedést és Kalkhas halálát. Ilyenek a régi mondák.

28. A kolophóniaknak egykor tekintélyes tengeri haderejük és lovasságuk volt, s ezzel a többi államot annyira fölülmúlták, hogy amikor nehéz harcok között megjött segítségül a kolophóni lovasság, ezzel a háború el volt döntve. Ebből származott a következő közmondás: „Ráengedte Kolophont”, ha valakinek jó véget ért a dolga. Említésre méltó kolophóni férfiú volt Mimnermos, a fuvolás és elégiaköltő, a természettudós Xenophanés, aki költeményeibe gúnyverseket is szőtt. Pindaros a zenei művészetben kiváló emberek között említ egy Polymnastost:

... hisz ismered a
Kolophóni Polymnastos közkedvelt hangját.

(Frag. 188. Bergk.)

Némelyek szerint Homéros is innen származott. Egyenes hajóúton 70 stadionnyira van Ephesostól, az öblök partvonala mellett azonban 120.

29. Kolophón után a Korakion-hegy és egy Artemisnek szentelt kis sziget következik. A hiedelem szerint a szarvasok ellésre ide szoktak átúszni. Majd Lebedos¹⁶ következik Kolophontól 120 stadionnyira. Itt van Dionysos művészeinek a gyűlése és lakóhelye egész Ióniában a Helléspontosig s Dionysos tiszteletére itt évenként népünnepélyeket és harci játékokat szoktak rendezni. Azelőtt Teósban¹⁷, a következő ión városban laktak, egy lázadás kitörése alkalmával azonban Ephesosba menekültek; de amikor Attalos Myonnésosba telepítette őket Teós és Lebedos közé, a teósiak követeket küldtek a rómaiakhoz azzal a kéréssel, ne engedjék, hogy velük szemben Myonnésos meg legyen erősítve; ők tehát átköltöztek Lebedosba, ahol a lebedosiak szívesen fogadták őket a náluk levő emberhiány miatt. Teós is 120 stadionnyira van Lebedostól, közben van azonban Aspís¹⁸ szigete, amelyet némelyek Arkonnésosnak neveznek. Myonnésos is egy félsziget alakú magaslaton épült.

30. Teós is félszigeten fekszik, s kikötője is van. Innen származott C 644 Anakreón dalköltő, akinek az idejében a teósiak elhagyták városukat és a thrák Abdéra városába költöztek át, mert a perzsák gőgjét nem bírták elviselni. Innen származott ez a mondás: „Abdéra, a teósiak szép gyarmatvárosa.” Egyesek azonban később visszatértek. Apellikónról is mondtuk már, hogy szintén teósi volt, Hekataios történetíró is ebből a városból szár-

mazott. Van egy másik kikötője is a várostól északra 30 stadionnyira: Gerrhaídoi¹⁹.

31. Azután a khalkideusok²⁰ következnek (és) a teósiak, valamint az erythraiaiak félszigetének a földszorosa. Az utóbbiak ugyanis a földszoroson belül laknak, a teósiak és a klazomenaiiak pedig magán a földszoroson. A földszorosnak a déli oldala ugyanis, azaz a khalkideusok területe a teósiak birtokában van, az északi pedig a klazomenaiiaké odáig, ahol Erythrai területével érintkeznek. A földszoros kezdeténél fekszik Hypokrémnos²¹ helysége, azon innen az erythraiai, túl pedig a klazomenaii terület van. A khalkideusok fölött van egy liget, amely Alexandrosnak, Philippos fiának van szentelve, s az ión-szövetség itt egy Alexandreia nevű játékot szokott rendezni. A földszoroson átvezető út az Alexandreiontól és a khalkideusoktól Hypokrémnosig 50 stadion, a hajóút azonban körül több mint 1000 stadion. A hajóútnak a közepe táján van Erythrai²², ión város kikötővel s előtte négy kis szigettel, amelyeket Hippoinak neveznek.

32. Mielőtt Erythraiba érkezünk, először Erai, a teósiak kis városa következik, azután a magas Kórykos-hegy²³, majd alatta a Kasystés nevű kikötő, és még egy másik Erythrasnak nevezett kikötő, s utána még több más. Állítólag a Kórykos egész partvidéke az ún. kórykosiak kalóztanyája volt, akik új módszert találtak ki arra, hogy a hajósokat lépre csalják. A kikötőkben ugyanis szétszéledve a partra szálló kereskedők közelébe húzódtak s kihallgatták, hogy mit visznek és hova hajóznak, azután hozzájuk csatlakoztak, s amikor azok újból hajóra szálltak, megtámadták és kifosztották őket; ezért nevezünk kórykosinak minden tolakodó kíváncsiskodót, s azt, aki a titokban, négy szemközt beszélgetőket iparkodik kihallgatni, s ezért járatos e közmondás: „Kihallgatta bizony ezt egy kórykosi”, amikor valaki azt hiszi, hogy titokban tesz vagy beszél valamit, pedig a leselkedők és azok, akik mindenre kíváncsiak, ami nem tartozik rájuk, kihallgatják.

C 645 33. Kórykos után a kis Halonnésos sziget következik, azután Argennon²⁴, Erythrai vidékének egyik hegyfoka, amely legközelebb esik a khiosi Poseidionhoz, s azzal mintegy 60 stadion szélességű tengersizorost alkot. Erythrai és Hypokrémnos között fekszik Mimas, a magas, vadban dús és erdős hegy, majd Kybeleia falva következik és a Melaina²⁵ nevű hegyfok egy malomkőbányával.

34. Erythraiból való volt Sybilla, az ókornak istentől ihletett tehetségű jósnője; Alexandros idejében azonban élt egy Athénais nevű másik jósnő, aki ugyanúgy jósold, s ugyanebből a városból való volt; idevaló volt a mi időnkben Hérakleidés, a hérafilosi orvos, Apollónios Mys iskolatársa.

35. Khios²⁶ kerülete 900 stadion, ha a part mellett hajóznak; jó kikötőjű városa van és 80 hajó számára való hajóállomása. Ha a körülhajózás alkal-

mával a sziget a jobb oldalon van, a várostól kiindulva először a Poseidon tünik föl, majd Phanai mély kikötője s egy pálmaligetben Apollón temploma; majd Notion következik, azután Laius, szintén parti horgonyzóhely; innen a városig a földszoros szélessége 60 stadion, a megtett hajóút azonban 300 stadion. Azután a Melaina-hegyfok következik, mellette pedig 50 stadion távolságban a magas Psyra szigete, rajta egy hasonló nevű várossal. Ennek a szigetnek a kerülete 40 stadion. Azután a zord és kikötőtlen Ariusia vidéke következik mintegy 30 stadionnyira; ez a vidék adja a legjobb hellén bort. Utána a Pelinaion látható, a sziget legmagasabb hegysége. A szigeten márványbánya is van. Kiváló khiosiak voltak a következők: Ión, a tragikus, Theopompos történetíró és Theokritos bölcselő. Ezek ellenkező politikai irányzatokat követtek. A khiosiak Homérost is a magukénak vitatják s döntő bizonyítékul az ő nemzetségéből származó ún. Homéridákat hozzák föl, akiről Pindaros is megemlékezik:

Mert innen a Homéridák, az összefüggő
Daloknak előadói.

(Nemeai ódák. 2. 1.)

A khiosiaknak egykor hajórajuk is volt, s tengeri hatalomra és szabadságra törekedtek. Khiosztól Lesbosig kb. 400 stadion a távolság.

36. Hypokrémnos után Khytrion helysége következik; itt feküdt azelőtt Klazomenai; azután jön a mostani város²⁷ az előtte fekvő és földművelésre használt nyolc kis szigettel. Klazomenaii volt Anaxagoras, a híres természettudós, a milétsi Anaximenés tanítványa. Ennek pedig Arkhelaos természettudós és Euripidés, a költő volt tanítványa. Azután Apollón temploma következik, majd a meleg források, s smyrnaiak öble és városa.

37. Mindjárt ezután egy másik öböl következik, amelyben a régi Smyrna C 646 feküdt 20 stadionnyira a mostanitól²⁸. Miután Smyrnát a lydek elpusztították, ez a hely kb. 400 esztendeig csak mint falu szerepelt. Azután Antigonos, majd Lysimakhos újra felépítette és most egész Ióniának ez a legszebb városa; egy része a hegyen van felépítve, nagyobb része azonban a síkságon a kikötőnél, Kybél temploma és a gymnasium mellett. A különböző városrészek lehetőleg egyenes utakkal vannak kiképezve, az utcák kövezettek és nagy, négyszögletes, részint földszintes, részint emeletes csarnokok díszítik. Említést érdemel a könyvtár és a Homéreion, egy négyszögű csarnok, Homéros templomával és szobrával. Ezek ugyanis különösen igényt tartanak a költőre, sőt az egyik ércpénzüket Homéreiosnak nevezik. A fal közelében folyik a Melés folyó. A város egyéb építményein kívül van egy zárt kikötő is. Az építészeknek egyik nem csekély hibájuk az, hogy az utcákat

kövezésükkor nem látták el lefolyókkal s így szemét borítja őket, főképpen ha esőzések alkalmával az árnyékszékek kiöntenek. Itt ölte meg Dolabella a kiostromolt Trebóniost, az isteni Caesar egyik orgyilkosát, s a városnak nagy részét elpusztította.

38. Smyrna után Leukai²⁹ városka következik, amelyet Attalos Philométór halála után Aristonikos elpártolásra bírt, mert ő a királyi családhoz tartozónak tartotta magát, s ezen az alapon magához akarta ragadni az uralmat. Ettől azonban elesett, mert az ephesosiak Kyménél egy tengeri ütközetben megverték, de a belföldön nagy gyorsasággal összegyűjtött egy csomó szegény embert és rabszolgát, akiket a szabadság ígéretével csábítgatott, s ezeket héliopolitáknak³⁰ nevezte. Először Thyateirára tört, azután elfoglalta Apollónist, majd egyéb várakra vetette magát. De nem sokáig tartotta magát, mert egyrészt hamarosan sereget küldtek ellene a városok, másrészt a bithyniai Nikomédés és a kappadokiai királyok is támogatták azokat.

C 647 Ezután öt római követ érkezett s utánuk egy hadsereg P. Crassus, majd M. Perperna vezérlete alatt, s ez utóbbi be is fejezte a háborút, amennyiben Aristonikost foglyul ejtette és Rómába küldötte; Aristonikos tehát életét a börtönben fejezte be, Perpernat betegség vitte el, Crassus meg Leukainál esett el a harcban egy lestámadás alkalmával, Manius Aquillius, aki mint consul jött oda 10 legátussal, megalapította a tartománynak most is fennálló alkotmányos formáját. Leukai után az öbölben Phókia következik; erről már beszéltünk Massalia tárgyalásánál. Azután az iónok és aiolosok határai következnek, már ezekről is beszéltünk. Az ión partvidék belföldi részén még hátra vannak az Ephesosból Antiokhiába vezető úton a Maiandros mentén fekvő helységek. Ennek a vidéknek a lakossága vegyesen lyd, kár és hellén.

39. Ephesosból kiindulva az első város az aiol Magnésia, az ún. Maiandros melletti Magnésia, mert annak a közelében fekszik; de sokkal közelebb van hozzá a Maiandrosba ömlő Léthaios, amelynek az ephesosi Paktyés-hegyen van a forrása. Van még Léthaios Gortyné mellett és Triikka vidékén is, ahol állítólag Asklépios született, s van még egy másik a libyai Hesperitai vidékén. A város a síkságon fekszik a Thórax-hegy alatt, amelyen Daphitas grammatikust állítólag keresztre feszítették, mert a következő distikhonnal becsmérelte a királyokat:

Lysimakhos kincsen élő bíborba beburkolt
Bőrcafatok, lydek és Phrygia főurai.

Állítólag kapott egy jóslatot is, hogy őrizkedjék a Thóraxtól.

40. Úgy látszik, hogy a magnétek azoknak a delphoiinak a leszármazottai, akik a thesszaliai Didyma hegységen laktak, akikről Hésiodos ezt mondja:

Mint amilyen, ki lakott Didymoi szent halmain egykor
Dótion mezején szemben szőlős Amyrosszal,
S mosta a szűz lábát Boibónak tiszta vizében.

(Frag. 122. Rzach)

Itt volt Dindyménének, az istenek anyjának temploma is, az ő papnője állítólag Themistoklés felesége, mások szerint leánya volt. Most azonban már nincs meg a templom, mert a várost más helyre helyezték át. A mostani városban Artemis Leukophryénének (fehér szemöldökű) van temploma, amely a templom nagyságát és az ajándékok tömegét illetőleg az ephesosi mögött marad ugyan, de a szentély szerkezetének helyes aránya és művészi megmunkálása tekintetében azt jóval fölülmúlja, és nagyság tekintetében is fölülmúlja valamennyi ázsiai templomot, kivéve kettőt, az ephesosit és a didymoiit. Hajdanában az történt a magnétekkel, hogy teljesen megsemmisítették őket a trérek, a kimmerios néptörzs, amely sokáig volt hatalmon; mindjárt utánuk az ephesosiak vették birtokukba a helyet. Kallinos tehát még így emlékezik meg a magnétekről, mint akik jól élnek és az ephesosiak elleni háborúban győzedelmeskednek. Arkhilokhos azonban már valószínűleg ismerte az őket ért csapást:

Sirasd, sirasd a magnétek bús sorsát.

(Frag. 20. Bergk.)

Ebből azt lehet következtetni, hogy ő fiatalabb volt Kallinosnál. A kimmeriosok egy másik régebbi betöréséről is megemlékezik Kallinos, amikor azt mondja:

Most tör a rettenetes vad kimmeriek hada erre

(Frag. 3. Bergk.)

s ezzel Sardeis elfoglalására céloz.

41. Híres magnésiaiak a következők voltak: Hégésias rhétor, aki főleg az ún. ázsiai stílust vezette be s ezzel a hagyományos attikai stílust megrontotta; Simos dalköltő, aki a simódia bevezetésével szintén megrontotta az előbbi dalköltők kifejezőmódját (de még jobban a lysiódok és a magódok)³¹; Kleomakhos ökölvívó, aki miután beleszeretett egy fajtalan ifjúba

és az azáltal kitartott leányba, ettől fogva az ilyen fajtalan ifjakkal szokásos beszédmódot és erkölcsöt utánozta; az ilyen fajtalan stílust Sótadés kezdte meg, azután az aitoliai Alexandros művelte, ezek azonban csak kötetlen beszédben, a dalköltészetben Lysis, s még annál is előbb Simos. Anaxénór dalénekest már a színházak is fölmagasztalták, de még jobban Antonius, aki négy város adószedőjévé tette meg, s katonákat bocsátott a rendelkezésére. Szülővárosa is eléggé megbecsülte, amennyiben a városszabadító Zeus szent bíborruhájába öltöztette, amint ezt festett képe az agorán mutatja. Ércszobra is van a színházban a következő felírással:

Lám, igazán szép is hallgatni az ily dalos embert,
Mint ez, hangjával ki hasonlatos isteneinkhez.

(Od. IX. 3.) D.

Minthogy azonban a vésnök nem számította ki jól a teret, a második sor utolsó betűjét elhagyta, mert az alapzat szélessége nem volt elegendő, s így városát a fölírás határozatlansága által a tudatlanság vádjának tette ki, ti. hogy az utolsó szótagot vehetjük nom.-nak is, dat.-nak is; sokan írják ugyanis nélkül a dat.-t s mellőzik a szokást, mint amelynek úgyszólván természetes alapja.

C 649 42. Magnésia után Tralleisbe³² vezet az út, miközben a Mesógis bal felől esik, magán az úton pedig s tőle jobbra a Maiandros síksága terül el, amelyen lydek és károk, milétosi és myusi iónok, sőt magnésiai aiolosok is laknak együtt; ugyanilyenek a helyi viszonyok Nysáig és Antiokheiáig. Tralleis városa egy trapéz alakú magaslaton fekszik, melynek csúcsa természetes erődöt alkot; a körülfekvő részek is eléggé meg vannak erősítve; jómódú emberek lakják, mint az ázsiai városokat általában, és mindig vannak olyan odaválósiai, kik a kormányzásnál vezető állásokat töltenek be s ezeket asiarkháknak nevezik. Ilyen volt a nysai származású Pythodóros, aki azonban a város hírneve miatt ide költözött át s néhány mással együtt a Pompeiusszal való barátság révén tűnt ki. Ez királyi vagyont szerzett, több mint 2000 talentumot, melyet a Pompeiusszal való barátsága miatt az isteni Caesar ugyan eladatott, de ő azt visszavásárolta s éppen olyan értékben hagyta a gyermekeire; ennek a leánya Pythodóris, Pontos mostani királynője, akiről már beszéltünk. Ez éppúgy a mi időkben virágzott, mint a tudós és egyébként is nagy tiszteletben álló és tekintélyes Ménodóros, a larisai Zeus papja; Domitius Ahenobarbus barátai azonban tönkretették, s az hitelt adva a beárulóknak, mint a hajóhad lázítóját kivégeztette. Ideválósí híres szónok volt Dionysoklés s később Damasos Skombros. Tralleis állítólag az argosiai és bizonyos thrák tralleisiek alapítása s nevét is

innen kapta. A mithridatési háború idején a város rövid ideig Kratippos fiainak tyrannosuralma alá került.

43. Nysa³³ Mesógis alatt fekszik, nagyjából a hegyre támaszkodva; olyan, mintha két város volna. Kettéválasztja ugyanis egy záporpatak, amely mély völgyet alkot; ennek egyik részén van a két városrészt összekötő híd, a másik részt pedig amfiteátrum ékesíti, s ez alatt a patak vízének levezetésére fedett csatorna húzódik. A színház mellett két magaslat emelkedik: az egyik alatt az ifjak gymnasionja fekszik, a másik alatt az agora és a tanácsház; a város alatt dél felé síkság terül el, úgy mint Tralleisnél.

44. Tralleis és Nysa között az úton a várostól nem messze fekszik Akharka³⁴, a nysaiak faluja; ebben van egy Plutón szentély pompás ligettel, Plutón és Koré templomával és a Kharónionnal; ez utóbbi a liget fölött fekvő csodálatos hatású barlang. Azt mondják ugyanis, hogy azok a betegek, akik bíznak ezeknek az isteneknek gyógyító erejében, ide jönnek és a faluban a barlang közelében a legtapasztaltabb papoknál szállnak meg, akik helyettük a barlangban alusznak és álmaik alapján állapítják meg a gyógymódot. Ezek azonkívül esedeznek is az istenekhez a gyógyulásért. Gyakran be is vezetik a betegeket a barlangba, s ott hagyják őket mintegy téli álomban több napig étlen-szomjan csendben feküdni. Előfordul az is, hogy a betegek megfigyelik saját álmukat, de a titok magyarázása és tanácsadás végett mégis azokhoz fordulnak mint papokhoz. Egyebek számára ez a hely megközelíthetetlen és ártalmas. Akharakában minden évben tartanak népünnepet és főleg ilyenkor láthatnak az ünneplők ilyen betegeket és hallhatnak róluk. Ekkor déltájban a gymnasionból való meztelen és jól beolajozott gyerekek és ifjak megfognak egy bikát s gyorsan a barlangba vezetik; amint eleresztik, egy kissé előre megy, összeesik és kiliheli páráját.

45. 30 stadionnyira Nysától, ha a Mesógis déli részén átmegyünk a Tmólos-hegyre, van egy Leimón³⁵ nevű hely; ide szoktak kijönni a nysaiak és a környékiek mind népünnepségre. Nem messze ettől van egy ugyanazoknak az isteneknek szentelt sziklanyílás, amelyről azt tartják, hogy Akharkaig nyúlik. Állítólag a költő is erről a rétről beszél, amikor azt mondja: „Ázsia réjtjén” (II. II. 461.); hivatkoznak még bizonyos Kaystrios és Asios hősök templomára és a közelben folyó Kaystrosra.

46. A rege szerint három testvér: Athymbros, Athymbrados és Hydrélos jött ide Lakedaimónból, mindegyik várost alapított s azt a maga nevével nevezte el; később azonban ezek elnéptelenedtek s egyesülésükből keletkezett Nysa. A nysaiak most is Athymbrost tartják alapítójuknak.

47. Körös-körül jelentékeny települések vannak: a Maiandroson túl Koskinia³⁶ és Orthósia, azon innen pedig Briula, Mastaura, Akharka és a város fölött a hegyen Aroma; innen való a Mesógis-vidék legjobb bora, az aromai.

48. Hírneves nysaiak a következők voltak: Apollónios, a stoikus bölcselő, Panaitios legkiválóbb tanítványa, Menekratés, Aristarkhos tanítványa, s annak a fia, Aristodémos, akit egész fiatal korunkban mi is hallgattunk Nysában, de akkor már nagyon öreg volt; azután Sóstratos, Aristodémos fivére, s egy másik Aristodémos, annak unokatestvére, aki Pompeius Magnust is tanította; ezek kiváló grammatikusok voltak. A mi Aristodémosunk a szónoklattan is tanította s két iskolája is volt, az egyik Rhodosban, a másik szülővárosában; reggel a szónoklattan, estefelé pedig a grammatikát tanította; Rómában azonban, ahol Magnus gyermekeit oktatta, megelégedett egy grammatikai iskolával.

II.

1. Ami a Maiandroson túl fekvő részek beutazásából még hátra van, az mind káriai terület, amennyiben itt már a károk nincsenek összevegyülve a lyedekkel, hanem csak magukban vannak, kivéve azt a sávot, amelyet a parton a milétosiak és a myésiek levágtak. Kária a Rhodossal szemben levő tengerparttal kezdődik, és a milétosi Poseidionnál végződik, a belsőföldön pedig a Tauros nyúlványai vannak rajta a Maiandrosig. Azt mondják ugyanis, hogy a Tauros a Khelidoniai-szigetek fölött emelkedő hegyekkel kezdődik; ezek a szigetek Lykia és Pamphylia határa előtt fekszenek. Innen nyúlik fel a magasba a Tauros. A valóság azonban az, hogy a Taurosnak az egyik nyúlványa zárja el az egész Lykiát a kifelé és dél felé eső részen a kibyraí vidéktől a Rhodossal szemben levő partvonalig. Itt összefüggő hegyvidék van, de ez sokkal alacsonyabb, s ezt már nem számítják a Tauroshoz, s nem különböztetik meg a részeit, hogy Tauroson innen és Tauroson túl, minthogy csak szétszórtan vannak rajta kiemelkedések és mélyedések, s az egész vidéknek egyforma a szélessége és a hosszúsága, és nincs rajta semmi, ami válaszfalhoz hasonlítana. Az egész körülhajózás az öblökkel együtt 4900 stadiont tesz ki, maga a Rhodossal szemben fekvő partvidék pedig majdnem 1500-at.

2. Daidalánál, egy Rhodoshoz tartozó helységről kezdődik, a vége pedig a Phoinix nevű hegynél van, amely szintén Rhodoshoz tartozik. Előtte fekszik Elaiussa szigete Rhodostól 120 stadion távolságban. Közben, amint Daidalától egyenes vonalban a kilikiai, pamphyliai és lykiai partvonallal nyugat felé hajózunk, van a jó kikötőkkel rendelkező Glaukos-öböl³⁷, azután következik az Artemision-hegyfok és templom, majd a Létó-liget, fölötte a tengertől 60 stadionnyira fekszik Kalynda városa, azután Kaunos

jön s közelében a mély Kalbis³⁸ folyó, amelybe be is lehet hajózni, közöttük meg Pisilis fekszik.

3. A városnak van hajóépítő üzeme és zárt kikötője. A város fölött egy magaslaton fekszik az Imbros erőd. Bár a város környéke nagyon termékeny, az általános vélemény szerint nyáron a levegője egészségtelen, összeleg . . . a hőség és a bőséges gyümölcstermés miatt. Így a következő történetet is beszélnek, hogy Stratonikos lantos, mikor látta, hogy a kaunosiak nagyon sápadtak, azt mondotta, hogy erre vonatkozik a költő kijelentése:

Ahány fajta levél van, olyan sokféle az ember.

(II. VI. 146.)

Mikor pedig megrótták ezért, hogy a várost kigúnyolja, mint egészségtelent, azt mondotta: „Hogyan mondhatnám egészségtelennek ezt a várost, C 652 ahol még a halottak is sétálgatnak?” A kaunosiak egykor elszakadtak a rhodosiaktól, a rómaiak döntése alapján azonban újra be kellett hódolniok. Molónnak is van egy nyilatkozata a kaunosiak ellen. Ezek állítólag egynyelvűek a károkkal, pedig ők Krétából jöttek ide, és a saját törvényeik szerint élnek.

4. Azután Physkos³⁹ városkája következik kikötővel és Létó-ligettel, majd a Lóryma nevű sziklás part s az ottani vidék legmagasabb hegycsúcsa, a Phoinix (fenn a tetőn egy hasonló nevű erőd); előtte 4 stadionnyi távolságban fekszik a kb. 8 stadion területű Elaiussa szigete.

5. Rhodos⁴⁰ városa a keleti hegyfokon fekszik, s kikötői, utai, falai s minden egyéb intézménye által annyira kiválik a többi város közül, hogy még hozzá hasonlót sem említhetünk, ennél a városnál különbről pedig szó sem lehet. Csodálatra méltó a törvényes rendje és különös gondossága mind az államkormányzás egyéb ágaiban, mind a tengerészetben, amelynek révén hosszú ideig uralkodott a tengeren, a kalózkodást megszüntette, barátja volt a rómaiaknak és a rómaiakkal és hellénekkal barátkozó királyoknak. Ezért állandóan önálló maradt és nagyon sok vallásos ajándékkal halmozták el, amelyek legnagyobb részét a Dionysos-templomban és a Gymnasionban, a többit pedig más helyeken őrizték. A legkiválóbb alkotás a Hélios-kolosszus, amelyről az iambosköltő ezt mondja:

A lindosi Kharésnek alkotása,
És hetven láb magas.

Egy földrengés alkalmával azonban ledőlt, mert térdei eltörték, s most ott fekszik; egy jóslat miatt nem állították fel újból. Ez tehát a legnagyobb

a vallásos ajándékok között (s ezért általában a világ hét csodája között emlegetik), azután Prótogenés festményei következnek, mégpedig: Ialysos, az oszlophoz támaszkodó szatír, az oszlopon meg egy fogolymadár állott és ezt, mihelyt a képet kiállították, az emberek olyan áhítattal szemléltek, hogy csak azt csodálták – s ezt meg is illette –, a szatír fölött pedig elnéztek, bár az is nagyszerűen volt kidolgozva. De még nagyobb csodálatra indította ez a fogolymadár nevelőket; ezek oda hozták a szelíd madarakat és szembeállították azzal: a fogolymadarak rácseregtek a festettre, s ezzel sok népet csődítettek össze. Amikor Prótogenés látta, hogy a mellékalak lett főalakká, a szentély elöljáróit megkérte, hogy oda mehessen és letörölhesse a madarat; s ezt meg is tette. A rhodosiak nagyon szívükön viselik a nép sorsát, bár alkotmányuk nem demokratikus, de mégis rendben akarják tartani a szegények tömegét. A népet tehát ellátják étellemmel és a gazdagok ősi szokás szerint támogatják a szűkölközőket, állami hivatalaik is vannak a nép élmezőnyére, s így a szegény megkapja a maga ellátását, a város viszont nem szenved hiányt munkásokban, főleg a tengerészetenél. A kikötő épületek némelyike el volt zárva, s oda a népnek nem volt szabad bemennie, aki pedig ott lesekkedett, vagy be is ment, arra halálbüntetés várt. Itt is éppen úgy, mint Massaliában és Kyzikosban, különös gondot fordítottak az építészetre, a műszerészetre, a fegyvertárakra és egyéb tárházakra, sőt még nagyobb gondot, mint mások.

6. Ezek dór eredetűek, mint a halikarnassosiak, knidosiak és kósiak. A dórok ugyanis, akik Kodros halála után megalapították Megarát, részben ott maradtak, egy részük meg az argosi Althaimenés vezérlete alatt részt vett a krétai telepítésben, más részük pedig szétszéledt Rhodosba és az imént említett városokba. Ezek azonban későbbiek, mint a Homéros által említettek. Knidos és Halikarnassos ugyanis akkor még nem létezett, Rhodos és Kós azonban már megvolt, de lakosai a hérakleidák voltak. Tlépomelos, mikor férfivá fejlődött:

Apja derék nagybátyját ölte meg ott, az öregvő
Büszke Likymneios, Árés sarját; de azonnal
Gályát ácsolt és sereget gyűjtött a hajóra
S száguldott a vizen menekülve, mivel fenyegették . . .

(II. II. 662.) D.

Azután hozzáteszi:

Bút és bajt szenvedve, bolyongva, Rhodosba jutott el.
Itt telepedtek meg mind, három törzsre osztottak.

(II. II. 667.) D.

Meg is nevezi az akkori városokat:

Lindos, Iélyssos s a fehér-ragyogású Kameiros

(II. II. 656.) D.

minthogy a rhodosiak városa még nem volt felépítve. Itt sehol sem nevezi őket dóroknak, hanem aiolosoknak és boiótiaknak tünteti fel őket, ha ugyan ott volt Héraklésnek és Likymniosnak a lakóhelye. Ha pedig, mint mások állítják, Argosból és Tirynsből költözött el Tlépolemos, az onnan való telepítés sem mondható dórnak, mert a hérakleidák visszatérése előtt történt. A kósiaknak meg

Antiphos és Pheidippos volt mindnek a vezetője,
Héraklés fia Thessalos úrnak sarjai voltak.

(II. II. 678.) D.

és ezek is inkább aiolos, mint dór eredetre mutatnak.

7. Rhodosnak a neve azelőtt Ophiussa és Stadia volt, majd Telkhinis a sziget C 654
geten lakó telkhinektől, akiket némelyek irigyeknek és varázslóknak mondanak, mert a Styx vizét a kénre locsolják az élőlények és növények pusztulására. Mások éppen ellenkezőleg azt állítják, hogy mint kiváló művészek magukra vonták a művészetek ellenségeinek irigységét, s így keletkezett ez a rossz hírük; ezek Krétából először Kyprosba, majd Rhodosba mentek, és elsők voltak a vas és réz feldolgozásában, sőt a sarlót is ők készítették Kronos számára. Már előbb is beszéltünk róluk, de a sok mythos arra ösztönöz, hogy ismét rátérjek és pótoljam azt, amit esetleg elmellőztem.

8. A telkhinek után a rege szerint a héliadák⁴¹ a voltak sziget birtokosai s ezek között Kerkaphosnak és Kydippének a fiai voltak azok, akik a róluk elnevezett városokat alapították:

Lindos, Iélyssos s a fehér-ragyogású Kameiros.

(II. II. 656.) D.

Némelyek szerint azonban ezeket Tlépolemos alapította, s a nevüket Danaos leányai után adta nekik.

9. A mostani várost a peloponnésosi háború idején állítólag ugyanaz az építőmester építette, aki a Peiraieust. A Peiraieus már nem áll, mert elpusztították már előbb a lakedaimónok, amikor lerombolták a hosszú falakat, azután pedig Sulla, római hadvezér.

10. Azt is beszélnek a rhodosiakról, hogy nemcsak attól fogva, hogy a mos-

tani város alapjait lerakták, hanem már sok évvel az Olympias számítás bevezetése előtt messze elhajóztak hazájuktól az emberek érdekében. Elhajóztak egészen Ibériáig, és ott Rhodét alapították, amely később a massalióták birtoka lett; Opikában pedig Parthenopét, Dauniában meg a kósiakkal együtt Elpiait. Némelyek szerint a Trójából való visszatérés után ők telepítették be a Gymnéiai-szigeteket⁴² is, s ezek közül a nagyobbik Timaios állítása szerint a legnagyobb a következő hét után: Sardó, Sikelia, Kypros, Kréta, Euboia, Kynnos és Lesbos; bár ebben nincs igaza, mert ennél vannak sokkal nagyobbak is. Mondják, hogy a könnyű fegyverzetűeket a phoinikiak balearoknak nevezik s ezért nevezték el a Gymnasiait Balearidáknak. Néhány rhodosi lakott Sybaris környékén Khóniában is. Úgy látszik, hogy a költő is bizonyosságot tesz a rhodosiak jómódjáról, amely a legrégebb idők-től fogva mindjárt a három város alapítása után megmutatkozott:

Itt telepedtek meg mind, három törzsre osztotak,
S Zeus, aki istenen-emberen úr, kedvelte is őket:
Isteni gazdagság áradt rájuk Kronióntól.

(II. II. 668.) D.

C 65 Egyesek azonban e sorokat mitikusan magyarázták és szerintük a szigeten aranyeső hullott, amikor Athéna Zeus fejéből megszületett, amint ezt Pindaros mondja (*Olymp.* 7. 61.). A sziget kerülete 920 stadion.

11. Ha a városból kihajózunk és a sziget jobb felől esik, az első város Lindos⁴³, amely egy hegyen épült és messzire nyúlik dél felé, főképpen Alexandraia felé; itt van a lindosi Athéna híres temploma, a danaidák építménye. Azelőtt a lindosiak önálló állami életet éltek, mint Kameiros és Ialysos lakói, később azonban valamennyien egyesültek Rhodossal. Innen való Kleobulos, a hét bölcs egyike.

12. Lindos után Ixia és Mnasyrion helysége következik, majd Atabyris⁴⁴, a legmagasabb az itteni hegyek között, amely az atabyrisi Zeusnak van szentelve. Azután Kameiros⁴⁵, majd Ialysos falva következik, s felette az Okhyróma nevű fellegvár, azután mintegy 80 stadionnyira Rhodos városa. Közben van Thoanteion, a meredek tengerpart, s éppen ez előtt fekszenek a Khalkia körüli Sporadok, amelyekről már az előbb megemlékeztünk.

13. Sok kiváló férfiú származott innen, hadvezérek is, meg atléták is, s ezekhez tartoznak Panaitios bölcselő és elődei is. Államférfi, szónok és bölcselő volt maga Panaitios meg Stratoklés, a peripatetikus Andronikos és a stoikus Leónidés, s még előbb Praxiphanés, Hierónymos és Eudemos. Poseidónios Rhodosban szerepelt ugyan, mint államférfi, de a syriai Apméiából való volt, hasonlóképpen Apollónios Malakos, és Molón, Meneklés

rhétor tanítványa, akik Alabandából valók voltak. Apollónios előbb költözött oda, Molón csak később, s ezért mondta az róla, hogy „ὄψε μολῶν” helyett „ὄψε ἐλθῶν” [későn jövő]. Rhodosi volt Peisandros költő is, a Hérakleia írója, továbbá Simmias grammatikus és a korunkbeli Aristoklés. A thrák Dionysios és Apollónios, az „Argonauták” szerzője Alexandreiaiból való volt, de rhodosiaknak nevezték őket. Rhodosról eleget beszéltünk.

14. A káriai tengerpart Rhodos után Elaiustól és Lórymától ismét észak felé kanyarodik és ezután a hajóút a Propontisig egyenes vonalú, mintha csak egy 5000 stadion hosszúságú vagy csak valamivel rövidebb délkört alkotna. Ezen van Kréta többi része, Ionia, Aiolis, Kyzikos és Byzantion vidéke. Lóryma után Kynosséma és Symé⁴⁶ szigete következik.

C 656

15. Azután a két kikötővel rendelkező Knidos⁴⁷ látható; az egyik zárt és triérések (három evezősoros hajók) befogadására szolgál és 20 hajó állomásozhatik benne. Előtte fekszik egy kb. 7 stadion kerületű, magas, színházhoz hasonló, a szárazfölddel gátak útján összekötött sziget, amely Knidost bizonyos mértékben kettős várossá teszi; lakosságának jelentékeny része lakja ugyanis a két kikötőt eltakaró szigetet. Vele szemben fekszik bent a tengerben Nisyros⁴⁸. Knidos nevezetes férfia a következők: először Eudoxos matematikus, Platón egyik barátja, azután a peripatetikus Agatharkhidés történetíró, a mi időnkben pedig Theopompos, az isteni Caesarnek egyik nagyon befolyásos barátja, és fia, Artemidóros. Idevaló Ktésias is, Artaxerxés orvosa, aki megírta az assyr és perzsa történelmet. Knidos után a tenger fölött Keramos⁴⁹ és Bargasa városkája következik.

16. Azután Halikarnassos⁵⁰, a káriai uralkodók székhelye tűnik fel: azelőtt Zephyria volt a neve. Itt van Mausolos síremléke, a világ hét csodájának egyike... műve, amelyet Artemisia emeltetett férje emlékére, továbbá a Salmakis forrás, amelyről nem tudni, miért, azt a hírt terjesztették el, hogy a belőle ivókat elpuhítja. Úgy látszik, hogy az emberek elpuhulásáért a levegőt vagy a vizet szokás okolni, pedig az elpuhulásnak az oka nem ez, hanem a gazdagság és a mértéktelen életmód. Fellegvára is van Halikarnassosnak; előtte fekszik az Arkonnésos⁵¹. Alapítói között Anthés is szerepel a troizéniakkal. Innen való kiváló férfiú volt Hérodotos, a történetíró, akit később thurióinak neveztek, mert részt vett a Thurióiba való kivándorlásban, továbbá Hérakleitos költő, Kallimakhos barátja, s a mi korunkban Dionysios, a történetíró.

17. Ez a város is rosszul járt, amikor Alexandros megostromolta. Hekatomnos káriai királynak ugyanis három fia volt: Mausólos, Hidrieus és Pixódoros, és két leánya; Artemisiát, az idősebbik leányt, Mausólos, a legidősebb fivér vette feleségül, Hidrieus pedig a másik nővért. Mausólos volt az uralkodó. Halálos ágyán, minthogy gyermeke nem volt, az uralmat fele-

ségére hagyta, s ő állította emlékére az említett síremléket. Miután pedig ez a férje halála miatti bánatában meghalt, Hidrieus uralkodott, ezt pedig, amikor betegségben elhalálozott, felesége, Ada követte; ezt azonban Pixó-
C 657 daros, Hekatomnósnek még életben levő fia elzavarta. Ez perzsabarát volt, s meghívott egy satrapát, hogy vele együtt uralkodjék; miután ő is elköltözött az élők sorából, a satrapa vette birtokába Halikarnassost, mert felesége volt Ada, Pixódarosnak és a kappadokiai származású Aphnéisnek a leánya. Amikor azonban Alexandros ide érkezett, az ostromnak ellenállt. Ámde Ada, Hekatomnós leánya, akit Pixódaros elűzött, megkérte Alexandrost, és rá is bírta arra, hogy a tőle elvett királyságba helyezze vissza, s megígérte, hogy együtt fog működni vele az elpártolt városok ellen, minthogy azoknak a birtokosai az ő rokonai, s át is adta neki Alindát⁵², az ő tartózkodási helyét. Az hozzájárult ehhez, kinevezte királynőnek, s miután a várost a várig elfoglalta (az kettős volt), annak az ostromlását reábizta. Nem sokkal ezután a vár el is esett, mert az ostrom most már haraggal és gyűlölettel folyt.

18. Mindjárt ezután Termerion, a myndosiai hegyfoka következik; ezzel szemben fekszik Skandaria, kósi hegyfok 40 stadionnyira a szárazföldtől. Van egy Termeron nevű helység is a hegyfok fölött.

19. Kós⁵³ városának a neve hajdan Astypalaia volt, de más helyen feküdt, szintén a tengerparton. Később azonban belharcok következtében átköltöztek a mostani városba a Skandarion környékére s a sziget nevéből Kósnak nevezték el. A város nem nagy ugyan, de nagyon szépen van felépítve s az arra hajózóknak pompás látványt nyújt. A sziget nagysága mintegy 550 stadion; nagyon termékeny, s kitűnő bora van, éppen olyan, mint Khiosnak és Lesbosnak. Déli részén van a Lakétér-hegyfok (innen 60 stadion Nisyrisig), s a Lakétérnél fekszik Halisarna helysége, nyugaton pedig a Drekanon-hegyfok s a Stomalimné nevű falu; ez mintegy 200 stadion távolságra van a várostól, a Lakétér azonban a hajóút hosszúságát 35 stadionnal megnöveli. Az elővárosban van az Asklépios-templom, nagyon híres és nagyon sok vallásos ajándékkal van elhalmazva; ezek közt látható Apellés Antigonosa. Ott volt az Aphrodité Anadyomené, amely most Rómában az isteni Caesar-nak van szentelve, amennyiben Augustus azt mint családjuk ősanját, atyja emlékének szentelte. Ezért a képért azonban állítólag 100 talentumot engedett el a kivetett adóból. Azt is mondják, hogy Hippokratés főleg az itt elhelyezett gyógyulási táblákról szerezte a betegségek kezelésére vonatkozó ismereteit. Ez tehát egyike Kós híres embereinek, s ilyen még Simos, az orvos, Philétas, a költő s egyttal kritikus, a mi időnkben pedig Nikias, aki Kós tyrannosa is volt, továbbá Aristón, aki a peripatetikusok hallgatója és

örököse volt. Neves ember volt Theomnéstos is, a lantos, aki az államkor- C 658 mányzás terén ellenfele volt Nikiasnak.

20. A szárazföldi parton a myndosi vidék mellett van Astypalaia és Zephyrion⁵⁴ hegyfoka; azután mindjárt Myndos következik kikötővel, s utána Bargylia, szintén város; a kettő között fekszik Karyanda kikötője s egy hasonló nevű sziget, amelyen karyandaiak laknak. Idevaló volt Skylax, a régi történetíró is. Bargylia közelében van Artemis Kindyas temploma, amelyről azt tartja a hit, hogy csak a környékét áztatja az eső; valamikor volt egy Kindyé nevű helység is. Bargyliából való volt Prótarkhos, a híres epikureus bölcselő, Démétrios Lakón mestere.

21. Azután Iasos⁵⁵ következik a szárazföld előtt levő szigeten; van kikötője, s lakosai megélhetésük legnagyobb részét a tengerből kapják; hal ugyanis bőven van, földje azonban terméketlen. Éppen ezért a következő történetet beszélnek róla: amikor egyszer egy lantos lépett föl náluk, egy ideig mindnyájan hallgatták, amint azonban megszólalt a halvásár kezdetét jelző harang, egy nagyothallónak a kivételével mind ott hagyták és a hal után mentek. A lantos akkor odament ahhoz s így szólt: „Barátom, nagyon hálás vagyok neked ezért a megtiszteltetésért és zeneszeretetedért, a többiek ugyanis, amint a harangjelzést hallották, mind elrohantak.” Erre az fölkiáltott: „Mit mondasz? Már jelzett a harang?” S amikor az megerősítette, így válaszolt: „Isten veled!” s ezzel fölugrott, s ő is elsietett. Idevaló volt a dialektikus Diodóros, akit Kronosnak neveztek, kezdetben ugyan tévesen, mert az ő mesterének Apollóniosnak volt Kronos a neve, az igazi Kronosnak az ismeretlen volta miatt azonban átvitték őreá ezt a nevet.

22. Iasos után a milétosiaiak Poseidionja következik. A belföldön három említésre érdemes város van: Mylasa⁵⁶, Stratonikeia és Alabanda. A többiek ezeknek vagy a parti városoknak a környékén vannak, mint: Amyzón, Hérakleia, Eurómos, Khalkétores; ezek kevésbé érdemelnek említést.

23. Mylasa nagyon termékeny síkságon fekszik; fölötte egy magas hegy emelkedik nagyon szép fehér márványbányával. Ez nem csekély hasznot jelent, minthogy bőségesen és közel van a kőanyag a házépítésekhez, főleg pedig a templomok és egyéb középületek építéséhez. Éppen ezért a város jobban van ékesítve oszlopcsarnokokkal és templomokkal, mint bármelyik más. Csodálkozni kell azonban azokon, akik meggondolatlanul olyan meredek és magas fekvésű lejtőn alapították a várost. Ezért az egyik helytartó ezen csodálkozva állítólag azt mondotta: „A város alapítója, ha nem félt, legalább nem szégyenkezett!” A mylasaiaknak két Zeus-templomuk van, C 659 az osogói és a labraundai, az első a városban van, Labraunda⁵⁷ pedig egy falu az Alabandából Mylasába vezető út mentén, távol a várostól. Ott van

Zeus Strationsnak egy régi temploma és szobra, amelyet a környékeliek és a mylasaiak nagy tiszteletben részesítenek, és a városig vezető ún. szent út mintegy 60 stadion hosszúságban ki van kövezve, s ezen szokták tartani a szent felvonulásokat. A papi hivatalt a legtekintélyesebb polgárok látják el mindig életfogytiglan. Ezek tehát a város tulajdonai. Harmadik a káriai Zeus temploma, amely közös az összes károkkal, s részük van benne a lydeknek és myseknek is, mint testvéreknek. Azt beszélik, hogy hajdanában falu volt, s szülőházája és székhelye a Hekatomnos családjából való káriai királyoknak. A város Physkosnál közelíti meg legjobban a tengert s ez a kikötője is.

24. Mylasiában a mi időnkben említésre méltó férfiak voltak Euthydemos és Hybreas, mint szónokok és államvezetők. Euthydemos, ki már elődeitől nagy vagyont és hírnevet örökölt, amihez hozzájárult még ékesszólásának ereje, nemcsak hazájában volt nagy, hanem egész Ázsiában is a legnagyobb tiszteletben részesült. Hybreasnak, mint ő maga beszélte el az iskolában s amit polgártársai is megerősítettek, atyja csak egy fahordó öszvért hagyott a hajcsárral együtt. Ebből tartotta fenn magát egy ideig, majd miután az antiokhiaai Diotrephést hallgatta, visszatért, s a vásárbírói szolgálatra adta magát. Miután ezzel a foglalkozással egy kis vagyont szerzett, az államügyekkel kezdett foglalkozni, s igyekezett megnyerni magának a kalmárokat. Hamarosan kiemelkedett, s már Euthydemos életében is csodálat tárgya volt, de még inkább annak a halála után, s a város urává lett. Ő, míg C 66o Euthydemos élt, sokkal hatalmasabb volt, mint akinek ereje is volt, de a városnak is hasznára volt, úgyhogy ha bizonyos mértékben tyrannosi volt is az uralma, az abból származó haszon azt kiegyenlítette. Dicsérettel emlegetik tehát Hybreasnak azt a kijelentését, amelyet egy népgyűlésen beszédének a végén tett: „Euthydemos, te a városra nézve szükséges rossz vagy, mert sem veled, sem nélküled nem tudunk élni!” Bár nagyon magasra emelkedett, s jó polgár és szónok hírében állott, a Labienusszal szemben kifejtett tevékenysége következtében mégis megbukott. Amikor ugyanis ez fegyveres erővel és a parthosok segítségével közeledett, mert a parthosok már egész Ázsia urai voltak, a többiek mind fegyvertelenek és békés természetűek voltak, meghódoltak neki, a laodikeiai Zénón és Hybreas azonban – mindkettő szónok – nem hódolt meg, hanem városaikat ellenállásra bírták, sőt Hybreas egy kijelentésével még jobban felingerelte az egyébként is ingerlékeny és megfontolatlan fiatalembert. Amikor ugyanis az magát parthos uralkodónak nyilvánította, ő így szólt: „Jól van, én meg káriai uralkodónak mondom magamat.” Erre Labienus az ázsiai rómaiak néhány légiónásával megtámadta a várost. Hybreas magát nem fogta el ugyan, mert

Rhodosba menekült, de pompás berendezésű házát kifosztotta és elpusztította, s ugyanúgy bánt az egész várossal. Amint azonban Labienus Ázsiát elhagyta, Hybreas visszatért, s újra rendbe szedte magát is, meg a várost is. Mylasáról ennyi elegendő.

25. Stratonikeia makedon telepítés; a királyok ezt is pompás építményekkel ékesítették. Stratonikeia területén két templom van: az egyik Laginában⁵⁸ Hekaté nagyon híres temploma, ahol évenként nagy népünnepeket szoktak tartani, a másik a város közelében a minden kárral közös Zeus Khrysaoreus temploma, ahol áldozatbemutatásra és a közös ügyek megtanácskozására szoktak összejönni. Ennek a falukból álló szervezetnek Khrysaoreon a neve. Akik a legtöbb faluval rendelkeznek, azok a szavazásnál előnyben vannak, mint pl. a keramiéták. A stratonikeiaiak is részt vesznek ebben a szervezetben, bár nem káriai nemzetségűek, hanem mivel néhány khrysaorikus falu hozzájuk tartozik. Idevaló kiváló szónok volt atyáink idejében a Katokasnak nevezett Menippos, akit Ciceró legjobban kiemel mindazon ázsiai szónokok közül, akiket csak hallgatott, amint azt egyik írásában (Brutus 91) mondja, amelyben összehasonlítja Xenoklészszel, s korának egyéb kiválóságaival. Van egy másik Stratonikeia is „Taurosi” melléknévvel; ez a hegynél fekvő kis város.

26. Alabanda szintén két egymás mellett fekvő domb alatt fekszik, s ezért olyan látványt nyújt, mint egy megrakott teherhordó számár. Apollónios Malakos tehát a várost részint ezért, részint a skorpiók nagy mennyiségéért C 661 gúnyolódva azt mondotta, hogy az skorpiókkal megrakott teherhordó számár. Ez is, meg Mylasa városa is, és az egész közbeeső hegyvidék telve van ezekkel az állatokkal. Az ottaniak általában tobzódók és dőzsölők, és sok ott a citerásnó. Említésre méltó alabandaiak: a két szónok testvér, Meneklés, kiról az előbb már megemlékeztünk, és Hieroklés, továbbá Apollónios és Molón, de ezek átköltöztek Rhodosba.

27. A károkról sokféle vélemény hangzott már el, de a legáltalánosabban elfogadott az, hogy a károk Mínos uralma alatt álltak, csak akkor lelexeknek nevezték őket, és a szigeteken laktak. Azután áttelepedtek a szárazföldre, s megszállották a tengerpartnak és a belföldnek nagy részét, miután azt az előbbi birtokosaiktól elvették, bár legnagyobbbrészt azok is lelexek és pelasgok voltak. Viszont azonban tőlük is elvették a föld egy részét a hellének, mégpedig az iónok és a dórok. A hadidolgokért való lelkesedésükről bizonyosságot tesznek a pajzsfogantyúk, a fegyvercímerek és a sisakforgók, amelyeket mind káriaiaknak mondanak. Anakreón mondja:

Csak rajta hát, ragadjátok meg jól
A kár pajzsfogantyút.

Alkaios pedig ezt mondja:

S a kár sisakforgót megrázva.

(Frag. 22. Bergk.)

28. Amikor azonban a költő ezt mondja:

Nastés meg barbárszavu kár seregek fejedelme

(II. II. 867.) D.

semmi oka sincs annak, hogy ő, aki annyi barbár népet ismert, miért éppen csak a károkat mondja barbárszavúaknak, a barbároknál pedig egyikről sem mondotta ezt, Thukydidesnek nincs igaza, amikor azt mondja (I. 3.), hogy azért nem nevezi azokat barbároknak, mert akkor még a hellének nem voltak azokkal szemben összefoglaló névvel megkülönböztetve. Hogy akkor még a helléneknek nem volt közös nevük, ezt a tévedést megcáfolja maga a költő:

Roppant híre kinek Hellástól Argosig ért el.

(Od. I. 344.) D.

Majd ismét:

És ha talán Hellás fele fordulnál s a középső Argosig is...

(Od. XV. 80–81.) D.

Ha nem beszél barbárokról, hogyan volna helyes ez a kifejezés: barbárszavú? Tehát sem ennek nincs igaza, sem Apollodóros grammatikusnak, hogy a hellének ezt a közös elnevezést különösen és gyalázólag a károkkal szemben használták, főképpen az iónok, akik gyűlölték őket ellenséges érzületük és folytonos támadásaik miatt. Ilyen értelemben ugyanis barbároknak kellett volna nevezni őket. Mi azonban azt kutatjuk, hogy miért nevezi őket „barbárszavúaknak”, barbároknak azonban egyszer sem. (Apollodóros) ezt mondja: „Mínhogy a többes szám nem illett bele a metrumba, azért nem nevezte őket barbároknak”. De ha ez az eset nem illik bele a vers-

C 662 be, a nominativus nem különbözik a „Dardanoi”-tól:

Trójaiak, lykiébeliek, dardán tusavívók

(II. XI. 286., XV. 425.) D.

ugyanígy vagyunk ezzel is:

Mint aminők a trójai mének

(II. V. 222.)

Az sem lehet oka, hogy nagyon durva a károk nyelve, mert nem az, hiszen nagyon is sok hellén szó vegyült bele, amint Philippos, Kária történetírója mondja. Én azt hiszem, hogy a barbár szó kezdetben a nehézkesen, keményen és durván beszélők utánzására jött használatba, mint a βατταρίζειν, τραυλίζειν és ψελλίζειν (hebegni, selypíteni, dadogni). Nagyon ügyesek vagyunk ugyanis abban, hogy bizonyos fogalmakat a rokonság következtében hasonló szavakkal fejezzünk ki; ezért nagyon is bővíben vannak nálunk a hangutánzó szavak, mint a κελαρύζειν, κλαγγή, ψόφος, βοή és κρότος (zörögni, hang, zaj, kiáltás, csörgés), amelyek közül a legtöbb már sajátos jelentésben használatos. Minthogy pedig a darabosan beszélőket mind barbároknak mondták, ilyennek látszott nekünk az idegen népek beszéde, azaz a nem helléneké. Azokat nevezték tehát tulajdonképpen barbároknak, kezdetben persze csak gúnyolódásból, mint darabos vagy durva beszédűeket, később azonban ezt mint közös népnyelvet alkalmaztuk mindazokra, akiket a hellénekkal szembeállítottunk. A barbárokkal való gyakori érintkezés és kapcsolat következtében tehát beigazolódott, hogy ez nem a darabos beszéd és a beszélő szervek bizonyos hibájának, hanem a nyelv sajátosságainak a következménye. A mi nyelvünkben is mutatkozott egy másik hibás beszédmód, mintegy barbár kiejtés, ha egy hellénül beszélő nem helyesen beszél, hanem úgy mondja ki a szavakat, mint a barbárok, akik, ha a hellének közé kerülnek, nem tudnak helyesen beszélni, amint mi is úgy vagyunk az ő nyelvükkel. Ez történt különösképpen a károknál is. Míg ugyanis a többiek nemigen érintkeztek a hellénekkal és nem iparkodtak hellén módon élni vagy a nyelvüket megtanulni, kivéve azt, ha némelyek ritkán és esetlegesen s csak egyenként kerültek érintkezésbe néhány hellénnel, addig ezek mint zsoldos harcosok az egész Hellast bebarangolták. A barbár kiejtés tehát a Hellasban való katonáskodásnál fogva náluk már gyakori lett; ez azután még jobban kifejlődött náluk, mióta a szigeteken együtt laktak a hellénekkal, és amikor onnan Ázsiába üzték őket, ott sem élhettek a hellének nélkül, mert az iónok és dórok szintén odatelepedtek. Ez az alapja a βαρβαρίζειν kifejezés használatának, mert ezt is a rossz hel-

Tehát a barbár beszéd és barbár nyelvű kifejezéseket szintén a rossz hellén-séggel beszélőkre kell érteni. A *καρίζειν* mintájára a *βαρβαρίζειν* és *σολοικίζειν* szavakat is bevették a hellén nyelv műkifejezései közé, akár a *Σόλοι*-ből, akár valami más névből van ez utóbbi képezve.

29. Artemidóros szerint ha a Rhodossal szemben fekvő tengerparton Physkosból Ephesos felé megyünk, Lagináig a távolság 850 stadion, onnan Alabandáig további 250, Tralleisig meg 160 stadion. Amikor azonban Tralleisbe megyünk, körülbelül az út felénél, a káriai határnál át kell mennünk a Maiandrosra. Physkostól tehát a Maiandrosig az Ephesosba vezető úton a távolság összesen 1180 stadion. Ha pedig a Maiandros folyótól ugyanazon az úton tovább megyünk Iónia hosszirányában, Tralleisig a távolság 80 stadion, azután Magnésiaig 140, Ephesosig 120, Smyrnaig 320, Phókaiáig és az ión határig 200 stadionnál valamivel kevesebb, úgyhogy Ióniának egyenes vonalú hosszúsága szerinte valamivel több, mint 800 stadion. Minthogy pedig mindazok, akik Ephesosból kelet felé utaznak, egy közös úton járnak, ezen is átmennek. Karuráig, Kária határáig Magnésian, Tralleisen, Nysán és Antiokheian keresztül az út 740 stadion. Innen tovább már Phrygiában vagyunk Laodeikeian, Apameian, Métropolison és Khelidonian át. Karurától a Paróreios kezdetéig Holmoiiig tehát a távolság 920 stadion, Tyriaionig pedig a Paróreiosnak Lykaoniára eső végéig Philomélionon keresztül valamivel több mint 500 stadion, azután Lykaoniában Laodikeia Katakakaumenén keresztül Koropassosig 840 stadion, a lykaoniai Koropassostól pedig Garsauráig, a Kappadokia határán fekvő kis városig 120 stadion, innen Mazakáig, Kappadokia fővárosáig Soandoson és Sadakorán keresztül 680 stadion, innen pedig az Euphratéshez Tomisáig, a sóphénéi helységig Hérphai kis városán keresztül 1440 stadion. Ezekkel egyenes vonalban az Indiáig terjedő távolságot ugyanúgy adja elő Artemidóros is, C 664 meg Eratosthenés is. Polybios is úgy nyilatkozik, hogy az ottani adatokat illetőleg főképpen az utóbbinak kell hitelt adni. Az a kommagénéi Samosatából indul ki, amely az átkelésnél és Zeugmánál fekszik, Samosatáig pedig a Tomisánál levő kappadokiai határtól a Tauroson át 450 stadionra teszi a távolságot.

III.

1. A Rhodossal szemben fekvő partvidék után, amelynek Daidala a határa, ha kelet felé hajózunk, mindjárt Lykia következik Pamphyliaig, azután Pamphylia Kilikia Trakheiaig, majd ez a Kilikia az Issosi-öböl körül fekvő másik Kilikiáig. Ezek a területek annak a félszigetnek a részei, amelynek

földszorosául mi az Issostól Amisosig terjedő útvonalat jelöltük meg, né-melyek azonban az Issostól Sinópéig veszik; ezek a Tauroson kívül egy keskeny parti sávon fekszenek Lykiától Soloi vidékéig, a mostani Pompeiopolisig. Azután már síksággá szélesedik ki az Issosi-öbölnek Soloinál és Tarsosnál kezdődő partvidéke. Ha tehát ezt is bejártuk, akkor készen lesz a beszámolóink az egész félszigetről. Akkor azután át fogunk térni Ázsiának a Tauroson kívül fekvő egyéb részeire. Végül elő fogjuk adni a Libyára vonatkozó tudnivalókat.

2. A rhodosiak Daidalája után Lykiában a szintén Daidala nevű hegy következik: innen veszi kezdetét az egész lykiai part, amely 1720 stadion hosszúságú, zord és nehezen járható, de nagyon jó kikötői vannak és rendes emberek lakják. Ennek a területnek a természete hasonló Pamphylia és Kilikia Trakheia természetéhez; de azok a kikötőiket kalózkodás céljaira használták föl, amennyiben vagy maguk kalózkodtak, vagy piacul és hajó-állomásul szolgáltak a kalózkodók számára. Sidében⁵⁹, Pamphylia városában voltak a kilixek hajóépítő üzei, ahol kikiáltó útján adták el foglyaikat, akiket egyébként szabadoknak ismertek el. Ezzel szemben a lykiaiak állandóan annyira polgári és rendes módon éltek, hogy bár a szerencsétől támogatva tengeri uralmukat egészen Itáliáig terjesztették ki, mégsem ragadtatták magukat semmiféle gyalázatos nyereszkesedésre, hanem megmaradtak a lykiai szövetség ősi szervezetében.

3. Huszonhárom városa van, mind szavazati joggal. Mindegyik városból egy közös gyűlésre jönnek össze oda, amelyiket e célra jónak látnak kiválasztani. A legnagyobb városoknak három szavazatra van joguk, a közepeseknek kettőre, a többinek egyre. Ennek megfelelően teljesítik a befizetéseket és egyéb kötelezettségeket is. Artemidóros a következő hatot mondja legnagyobbak: Xanthos⁶⁰, Patara, Pinara, Olympos, Myra, Tlós, amelyek a Kibyarába vezető út mentén fekszenek. A gyűlésen először megválasztják a lykiarkhát (elnököt), azután a szervezet egyéb vezetőit; a bíróságokat is közösen állapítják meg. Azelőtt itt tanácskoztak a háborúról és békéről és a szövetségkötésről is, most azonban erre természetesen nincs szükség, mert e dolgokban a rómaiak kezében van a döntés, kivéve azt az esetet, ha erre fölhatalmazzák őket, vagy ha az éppen az ő érdeküket szolgálja. Egyébként a bírákat és a vezetőket a szavazati jog szerint választják mindenegyész városból. Minthogy igen jó szervezetük volt, sikerült a római uralom alatt is szabadnak és ősi birtokuk élvezetében megmaradniuk, ezzel szemben azt látták, hogy a kalózkodók teljesen megsemmisülnek, előbb Servilius Isauricus hadműveletei következtében, abban az időben, amikor az Isaurát is elpusztította, később pedig Pompeius Magnus kezétől, aki több mint 1300 hajójukat fölégette, lakóházaikat megsemmisítette, a harcok után megmaradtak

egy részét Soloiba, amelyet Pompeiopolisnak nevezett el, más részét az elnéptelenedett Dymébe telepítette, ahol most is van római település. A költők, különösen pedig a tragikusok, akik gyakran összekeverik a népeket, amint phryxeknek mondják a trójaiakat, mysosokat és a lydeket, éppúgy a lykiaiakat is károknak mondják.

4. A lykiai Daidala-hegy után nemsokára Telméssos⁶¹, egy lykiai kis város következik és a Teleméssis-hegyfok kikötővel. Eumenés az antiokhiai háborúban ezt a helyet elhódította a rómaiaktól, királyságának a fölbomlása után azonban ismét visszakapták a lykiaiak.

5. Ezután mindjárt egy meredek hegy, az Antikragos⁶² következik, rajta egy völgytorokban a Karmyléssos nevű helység, utána meg a Kragos 8 csúcsával és a hasonló nevű várossal. E hegyek környékére helyezik a Khimaira regéjét, és nem is messzire van innen a tengerparttól fölfelé nyúló Khimaira nevű völgytorok. A Kragos alatt a belföldön fekszik Pinara, Lykia egyik legnagyobb városa. Itt nagy tiszteletben részesül Pandaros, aki talán véletlenül azonos nevű a trójaiával:

Mint a fakó csalogány zeng szépen, Pandareosnak
Lánya...

(Od. XIX. 518.) D.

hiszen azt is lykiaiának tartják.

6. Ezután a Xanthos⁶³ folyó következik, amelynek azelőtt Sirbis volt a neve. Ha csónakkal 10 stadionnyira fölfelé evezünk, elérjük Létó templomát. Xanthos után Patara következik, szintén nagy város kikötővel és Apollón templomával, amely Pataros alapítása. Ptolemaios Philadelphos helyreállította és lykiai Arsinoénak nevezte el, de az eredeti név maradt az uralkodó.

7. Azután a tenger fölött 20 stadionnyira Myra látható egy magas dombon, majd a Limyros⁶⁴ folyó torkolata, s ha gyalog megyünk 20 stadiont fölfelé, Limyra kis városa. Közben az említett partszakaszon sok kis sziget és kikötő van, közöttük Megisté szigete a hasonló nevű várossal, és Kisthéné. A belföldön van Phellos, Antiphellos és Khimaira helysége, mely utóbbiról már föntebb megemlékeztünk.

8. Azután a Hieron-hegyfok⁶⁵ következik, meg a három sziklás, hasonló nagyságú, egymástól mintegy 5 stadionnyi távolságra fekvő Khelidoniai szigetek; a szárazföldről 6 stadionnyira vannak. Egyiküknek révhelye is van. Sokan azt tartják, hogy a Tauros innen kezdődik, részint mert a magas hegyfok és a Pamphylia fölött fekvő pisidiai hegyektől nyúlik le, részint mert az előtte fekvő szigetek a tengerben szegélyhez hasonló feltűnő alakot

mutatnak. A valóság azonban az, hogy a Rhodosszal szemben fekvő partvidéktől Pisidia vidékéig összefüggő hegylánc emelkedik, s ezt szintén Taurosnek nevezik. A Khelidoniai szigetek valószínűleg Kanobosszal szemben fekszenek; a hajóút állítólag 4000 stadion. A Hieron-hegyfoktól Olbiáig a távolság még 367 stadion; ezen a részen van Krambusa, Olympos nagy városa s egy hasonló nevű hegy, amelyet Phoinikusnak is neveznek; azután a Kórykos-part tűnik elő.

9. Azután Phasélis⁶⁶ tekintélyes városa következik 3 kikötőjével és egy tó. Fölötte emelkedik Solyma-hegység és Terméssos pisidiai város, amely azon a hegyszoroson fekszik, amelyen keresztül át lehet menni Milyasba. Alexandros is azért foglalta el, mert meg akarta nyitni a hegyszorosokat. Phasélis körül a tengernél vannak azok a hegyszorosok, amelyeken Alexandros a seregét keresztülvezette. Van itt egy Klimax nevű hegy, éppen a pamphyliai tengernél, amely a parton csak keskeny utat enged; ez szélcsendes időben víztelen és az utasok által járható, dagály alkalmával azonban a hullámok magasan elborítják. A hegyen átvezető út kerülőt alkot és meredek, csendes időben tehát a parti utat használják. Alexandros azonban, aki éppen viharos időben érkezett ide, inkább a szerencsére bízta a dolgot s nekivágott mielőtt még a hullámok visszahúzódtak volna, s így történt, hogy egész napon át köldökig a vízben meneteltek. Még ez a város is Lykiához tartozik, bár a pamphyliai hegyen fekszik, de nem vesz részt a lykiai szövetségben, hanem magában áll.

10. A költő különbséget tesz a lykiaiak és a solymosok között. Bellephontés, akit Lykia királya küldött erre a második harcra,

harcolt a híres solymosokkal.

(Il. VI. 184.)

Azok, akik szerint a lykiaiakat előbb solymosoknak nevezték, később pedig a Sarpédónnal bevándorolt krétaiakról termiláknak, s még később lykiaiaknak Lykosról, Pandión fiáról, akit mint száműzöttet Sarpédón befogadott s uralmának részesévé tett, nem egyeznek meg Homérosszal. Elfogadhatóbb azoknak az állítása, akik szerint a költő a mostani milyasiakat nevezi solymosoknak, akikről már beszéltünk.

IV.

1. Phasélis után Olbia⁶⁷ következik, ez Pamphylia kezdete, nagy erőd, utána meg egy magas hegyről lerohanó és záporpatakszerű Kataraktés nevű folyó bukkan fel, amelynek zúgását már messziről lehet hallani. Azután Attaleia városa következik, amely nevét alapítójáról, Philadelphostól kapta, aki egy másik telepítést is irányított a szomszédos Kórykos városkába, s azt nagyobb fallal vette körül. Phasélis és Attaleia között állítólag van egy Thébé és Lyrnéssos is, minthogy Thébé síkságáról a trójai kilixek részben Pamphyliaiba menekültek, mint Kallisthenés mondja.

2. Azután a Kestros⁶⁸ folyó következik, amelyen ha 60 stadionnyira fölfelé hajozunk, Pergé városát találjuk s közelében egy magaslaton a pergéi Artemis templomát, ahol évenként népünnepeket szoktak tartani. Azután a tenger fölött mintegy 40 stadionnyira a magas fekvésű Syllion városa kerül el, amely Pergéből is látható. Majd a jókora nagyságú Kapria tava látható s utána az Eurymedón folyó, amelyen ha 60 stadionnyira fölfelé hajozunk, az elég népes Aspendos városához érünk, amely az argosiak alapítása. Fölötte fekszik Petnélissos⁶⁹. Azután egy másik folyó következik, előtte sok szigettel, majd Sidé, a kyméiek telepítése Athéna templomával. Közelében van Kis-Kibyra partvidéke, azután a Melas folyó következik s egy kikötő, majd Ptolemáis városa, ezután Pamphylia határa és a Korakésion, Kilikia Trakheia kezdete. Az egész pamphyliai hajóút 640 stadiont tesz ki.

3. Hérodotos szerint a pamphylok Amphilokhos és Kalkhas népének a le-
C 668 származottai, akikhez még néhány vegyes származású trójai is csatlakozott; legnagyobb részük itt maradt, a többiek pedig szétszóródtak mindenfelé az országban. Kallinos szerint Kalkhas Klarosban fejezte be életét, népe pedig Mopsossal átkelt a Tauroson, s egy része Pamphyliaiban maradt, más része pedig széteszlott Kilikiában, sőt Syriában is egészen Phoinikiáig.

V.

1. A Tauroson kívül eső Kilikiának egyik részét Trakheianak⁷⁰, a másikat Pediasnak mondják. Trakheia az a rész, amelynek partvidéke keskeny s vagy semmi, vagy csak nagyon kevés sík területtel rendelkezik, fölötte pedig a lakóhelynek nagyon rossz Tauros emelkedik az Isaurával és a homonadeusokkal szomszédos északi részekig egészen Pisidiáig. Ezt a területet Trakheiótisnak is nevezik, a lakóit meg trakheiótáknak. A Pedias Soloitól

és Tarsostól Issosig terjed, s hozzátartozik még az a rész, amely fölött a Tauros északi oldalán a kappadoxok laknak; ez a vidék ugyanis bővelkedik síkságokban és jó termőföldben. Minthogy ennek egy része a Tauroson belül, más része kívül esik, a belül eső részről meg már beszéltünk, szólnunk a kívül eső részéről, de a trakheiótákkal kezdve.

2. Kilikiában tehát az első a meredek szírtén épült a Korakésion erőd, amelyet a Tryphónnak nevezett Diodotos támaszpontul használt abban az időben, amikor Syriát a királyoktól való elpártolásra bírta, s hol szerencsével, hol szerencsétlenül harcolt ellenük. Ezt Antiokhos, Démétrios, fia bezárta egy várba s öngyilkosságra kényszerítette. Hogy a kilixek a kalózkodásra adták magukat, annak Tryphón és az akkoriban az öröklés következtében Syriában s egyben Kilikiában uralkodó királyok tehetetlensége volt az oka. A tőle szított lázadásban ugyanis mások is részt vettek, az egymással viszálykodó testvérek pedig az országot a támadók prédájává tették. Főként a nagy nyereséget biztosító rabszolgakereskedelem csábította őket erre a gonosz életmódra. Könnyű volt ugyanis ezeket összefogdosni, s a nagy és jó vásárt biztosító piac, azaz Délos egyáltalán nem volt messze, ahol a rabszolgák tízezreit lehetett aznap fölvenni és eladni, úgyhogy ezért keletkezett a közmondás: „Kereskedő, hajózz el, rakodj ki, minden el van adva.” Ennek oka az volt, hogy a rómaiaknak, akik Karthagó és Korinthos elpusztítása után meggazdagodtak, sok rabszolgára volt szükségük. A könnyű nyereség lehetőségét látva a kalózkodók seregestül jöttek elő s vagy maguk kalózkodtak, vagy rabszolgákkal kereskedtek. Ebben velük együttműköd-
C 669 tek a Syriával ellenséges viszonyban álló kyprosi és aigyptosi királyok is; a rhodosiak sem voltak barátaik s így nem segítették őket. A kalózkodók a rabszolgakereskedés örve alatt kitartóan folytatták gonosz üzelveiket. De a rómaiak sem nagyon törődtek még a Tauroson kívül eső részekkel, hanem elküldték Scipio Aemilianust s később még másokat is, hogy vizsgálják meg a népeket és városokat, s ezek megállapították, hogy ez az uralkodók gonoszságának a következménye, a Seleukos Nikatör családjában való örökösödést pedig, minthogy azt ők maguk erősítették meg, restellték megszüntetni. Ilyen előzmények tették az ország uraivá a parthosokat, akik meghódították az Euphratésen túl fekvő területeket, végül az arméneket is, akik egyrészt elfoglalták a Tauroson kívül eső területet egészen Phoinikiáig, másrészt megsemmisítették a királyokat a lehetőség szerint egész nemzetségükkel együtt, a tengert pedig átengedték a kilixeknek. Ezután a rómaiak háborúval és hadsereggel voltak kénytelenek megsemmisíteni azok hatalmát, akiknek elhatalmasodását nem akadályozták meg. Mégis nehéz őket hanyagsággal vádolni, minthogy hozzájuk közelebb eső és más, sürgősebb teendőikkel voltak elfoglalva, s így nem volt módjukban

a távolabbiakkal foglalkozni. Jónak láttam ezeket kitérőleg röviden elmondani.

3. Korakésion után Arsinoé⁷¹ városa következik, majd Hamaxia, egy dombon fekvő település révhellyel; ide szállítják le a hajóépítésre való faanyagot, legnagyobbbrészt cédrust; úgy látszik, hogy ilyenféle fa bőven van ezen a vidéken. Antonius is ezért ítélte oda Kleopatrának ezt a vidéket, mint amely nagyon előnyös volt a hadihajók építése szempontjából. Azután Laertés erődje következik, egy emlő alakú dombon, kikötővel, majd Selinus⁷² városa, utána a tengerparton a körös-körül meredek Kragos szikla, majd Kharadrus erődje szintén kikötővel (fölötte emelkedik az Andriklos-hegy) és a Platanistés nevű sziklás tengerpart. Azután az Anemurion hegyfoka következik, ahol a szárazföld legközelebb van Kyproshoz a Krommyon-hegyfokkal szemben 350 stadionnyi távolságban. Anemurionig a kilikiai part mentén való hajóút a pamphyliai határtól 820 stadiont tesz ki, a további pedig Soloiig kb. 500 stadiont. Ezen a szakaszon Anemurion után Nagidos az első város, azután Arsinoé következik révhellyel, majd Melania helysége és Kelenderis városa kikötővel. Egyesek, köztük Artemidóros is, ezt teszik meg Kilikia kezdetének, nem Korakésiont. Artemidóros szerint a pélusioni torkolattól Orthósiáig a távolság 3600 stadion, onnan az Orontés folyóig 1130, tovább a (syriai) kapuig 525, a kilikiai határig pedig 1920 stadion.

4. Azután Holmoi⁷³ következik, ahol előbb a mostani seleukeiaiak laktak, miután azonban a Kalykadnos mellett megalakult Seleukeia, át kellett költözniük oda. Ha ugyanis a Sarpédón nevű hegyfokot alkotó partot megkerüljük, rögtön ott van a Kalykadnos torkolata. A Kalykadnos közelében van a Zephyrion is, szintén egy hegyfok. A folyón föl lehet hajózni Seleukeiába, amely nagyon népes város és sokban különbözik a kilikiai és pamphyliai jellegtől. Itt a mi időnkben kiváló emberek éltek, akik a peripatetikus bölcselek közé tartoztak, mégpedig Athénaios és Xenarkhos; Athénaios az államügyekkel is foglalkozott, s egy ideig hazájában népvezér is volt majd miután Murénával baráti viszonyba került, az Augustus Caesar ellen szőtt összeesküvés után azzal együtt menekülni akart, de fogságba esett; minthogy azonban ártatlannak találták, Caesar szabadon bocsátotta. Amikor Rómából visszatért, akik csak először találkoztak vele, mind szívélyesen üdvözölték, mire ő Euripidés szavaival felelt:

A holtak országát s sötétség ajtaját
Elhagyva itt vagyok.

(Hek. 1.)

Csak rövid ideig élt még, mert a ház, amelyben lakott, egy éjjel összeomlott, s ő meghalt. Xenarkhos, akit magunk is hallgattunk, nem sokáig időzött hazájában, hanem Alexandriában, Athénben s végül Rómában tanítóskodott. Areios és Caesar Augustus barátságának az élvezetében késő öregségig nagy tiszteletben állott; halála előtt egy kevéssel elvesztette szemévelátát, s betegség vetett véget életének.

5. Kalykadnos után az ún. Poikilé-szikla következik, amelynek a kőbe vágott lépcsőzete Seleukeiába vezet. Azután az Anemurion-hegyfok tűnik fel, azonos nevű az előbbivel, majd Krambusa szigete és a Korykos-hegyfok⁷⁴, fölötte 20 stadionnyira a korykosi barlang, ahol a legjobb sáfrány terem. Ez nagy, kör alakú üreg, minden oldalról elég magas sziklapárkánnyal körülvéve. Ha ebbe bemegyünk, a talaj egyenetlen és többnyire sziklás, de C 671
telve örökzöld és szelíd bokrokkal, közöttük azonban sáfránytermő részek is vannak szétszórtan. Van ott egy barlang is bővizű forrással, amelyből egy tiszta és átlátszó vizű folyó tör elő, de az mindjárt a föld alá búvik, s ott lenn láthatatlanul folyik tovább a tengerbe; ezt keserűvíznek nevezik.

6. Korykos után Elaiussa⁷⁵ szigete következik közvetlenül a szárazföld mellett, amelyet Arkhelaos népesített be és királyi székhelyévé tett, miután az egész Trakheia Kilikiát birtokába vette Seleukeia kivételével, mint azelőtt Amyntas s még előbb Kleopatra. A helyi viszonyok ugyanis szárazon és vízen nagyon alkalmasak voltak a kalózkodásra (szárazon a nagy hegy-ségek s az azokon túl lakó népek miatt, amelyeknek nagy és könnyen megtámadható síkságaik és szántóföldjeik voltak, a tengeren pedig, mert bővében voltak a hajóépítéshez szükséges fának, a kikötőknek, erődöknek, menedékhelyeknek); mindezeknek a szempontoknak a figyelembevételével jobbnak látszott, hogy ezek a területek királyi uralom alatt legyenek, nem pedig az igazságszolgáltatásra kiküldött római helytartók alatt, akik vagy nem lettek volna ott mindig, vagy nem fegyveres erővel. Így kapta meg Arkhelaos Kappadokiához Trakheia Kilikiát. Ennek a határa Soloi és Elaiussa között a Lamos folyó és a hasonló nevű falu.⁷⁶

7. A Tauros magaslatain emelkedik az Olympos-hegy s a hasonló nevű erőd, Zéniketos rablófészke, ahonnan egész Lykiát, Pamphyliát, Pisidiát és Milyast be lehet látni. Amikor azonban Isauricus a helyet elfoglalta, Zéniketos elégette magát egész háznépével együtt. Ennek a kezében volt Korykos, Phasélis, s még sok pamphyliai helység; Isauricus ezt mind elfoglalta.

8. Lamos után Soloi⁷⁷ tekintélyes városa következik, az Issos körüli másik Kilikiának a kezdete, az akhaiosok és a Rhodos szigetéről való lindosiak alapítása. Ebbe az elnéptelenedett városba telepítette Pompeius Magnus a kalózok maradványait, akiket érdemesnek tartott az életben hagyásra és bizonyos gondoskodásra, s a város nevét Pompéiopolisra változtatta. Ide-

való nevezetes férfiak a következők voltak: Khryssippos, a sztoikus bölcselelő, akinek atyja tarsosi volt, de onnan elköltözött, Philémón, a vígjátékíró és Aratos, aki megírta versben a „Phainomená”-t.

9. Azután Zephyrion⁷⁸ következik, amely hasonló nevű a Kalydnos mellettivel, majd valamikor a tenger fölött Ankhialé, Sardanapallosnak az alapítása, mint Aristobulos mondja; itt látható szerinte Sardanapallos sír-
C 672 emléke és kőszobra, amely jobb kezének az ujjait úgy szorítja össze, mintha fittyet hányna, s assyr betűkkel a következő felirat van rajta: „Sardanapallos, Anakyndaraxés fia, egy napon építette Ankhialét és Tarsost. Egyél, igyál és mulass, mert a többi ennyit sem ér”, ti. egy fittyentést. Khoirilos is megemlékezik erről; közismertek a következő sorai:

Az az enyém, amit ettem is, ittam is és szerelemből
Élveztem, mert minden egyéb jó elhagy örökre.

10. Ankhialé fölött fekszik Kyinda⁷⁹ erődje, amelyet annak idején a make-
donok kincstárul használtak, Eumenés azonban, amikor Antigonostól el-
pártolt, a kincseket elvitte onnan. Ennél is, meg Soloinál is főntebb hegy-
vidék van, rajta Olbé városa Zeus templomával; Aiasnak, Teukros fiának
az alapítása. Ennek a papja volt Trakheiótis uralkodója. Később számos
tyrannos kerítette hatalmába az országot és kalózcapatok alakultak. Ezek-
nek a megsemmisítése után, már a mi időnkben, ezt Teukros uralmának
s egyúttal papságának nevezték; a papok legnagyobb részének Teukros
vagy Aias volt a neve. Mikor Aba, Zénophánésnek, az egyik tyrannosnak
a lánya, házassága révén bejutott ebbe a házba, maga vette kezébe az ural-
mat, amelyet a gyámság örve alatt atyja gyakorolt. Később Antonius és
Kleopatra is kedves volt hozzá, mert szolgálataival megnyerte a tetszésük-
ket; az ő bukása után azonban az uralom megmaradt annál a nemzetségnél.
Ankhialé után a Kydnos⁸⁰ ágai következnek, amelyek az ún. Rhégmába
ömlenek. Ez elmozdított vidék még régi hajóépítő üzemekkel s ebbe
ömlik a Tarsos közepén keresztülfolyó Kydnos, amelynek forrásai a város
fölött emelkedő Tauroson vannak; ez a tó egyúttal Tarsos kikötője is.

11. Az egész partvidék tehát, amely a Rhodosszal szemben fekvő parti
C 673 résszel kezdődik, idáig terjed nyugatról kelet felé, azután téli napkeletre
(délkeletre) fordul Issosig, s innen már lekanyarodik dél felé Phoinikéig,
a többi pedig nyugat felé vonul s az Oszlopoknál végződik. A beutazott
félsziget földszorosa valójában tehát a Taurostól és a Kydnos torkolatától
Amisostig terjedő vonal, mert ez a legkisebb távolság Amisostól Kilikia
határáig; innen Tarsosig 120 stadion a távolság, s onnan a Kydnos torkola-
taig szintén nem több. Amisostól tehát Tarsoson keresztül Issosig és az

ottani tengerig nincs más rövidebb út, és Tarsostól Issosig sem rövidebb
az út, mint Kydnosig, világos tehát, hogy ez valójában a földszoros, de
mégis az Issosi-öbölíg terjedő vonalat mondják annak; a feltűnőbb megje-
lölés miatt mellőzik az igazit. Éppen ezért azt a vonalat, amelyet Rhodiától
Kydnosig vontunk, mi is azonosnak vesszük fel az Issosig terjedővel, és
semmi különbséget sem teszünk közöttük, s azt mondjuk, hogy a Tauros
ezen a vonalon egyenes irányban húzódik Indiáig.

12. Tarsos⁸¹ síkságon fekszik; az Ió fölkeresésére Triptolemoszal együtt
kalandozó argosiak alapítása; közepén folyik keresztül a Kydnos folyó
éppen az ifjak gymnasionja mellett. Minthogy a forrása nincs nagyon mesz-
szire, s a medre mély völgyön megy végig, s mindjárt azután a városba ér,
a folyó hideg és vadul rohanó s ezért a dagadásban szenvedő állatnak és
embernek egyaránt jót tesz.

13. Az itteniek olyan nagy vonzalmat éreznek, mind a bölcselet, mind pe-
dig minden egyéb tudomány iránt, hogy még Athént és Alexandriát is
fölműlják és minden egyéb helyet, amelyet csak föl lehet említeni, hogy
ott bölcseleti iskolák és előadások vannak. Csak annyi a különbség, hogy
itt a tanulni vágyók mind belföldiek, idegenek nemigen mennek oda; de ők
maguk nem maradnak ott, hanem másutt fejezik be tanulmányaikat, s utána
szívesen maradnak idegenben, s csak kevesen térnek vissza. Az előbb emlí-
tett egyéb városokban, kivéve Alexandriát, éppen az ellenkező történik;
azokba ugyanis sok idegen megy és szívesen tartózkodik ott, míg a bel-
földiek közül nem sokat lehet látni, aki vagy külföldre menne tanulmány-
ból vagy otthon adná magát a tanulásra. Alexandriában mindkettő előfor-
dul; egyrészt ugyanis sok idegent fogadnak be, másrészt a maguk emberei-
ből nem keveset küldenek ki . . . s a nyelvtudománynak mindenféle isko-
lája megvan náluk, de egyébként is nagyon népes és hatalmas s ezzel tartja
is a fővárosi rangot.

14. Innen származtak a következő férfiak: a sztoikus Antipatros, Arkhe-
demos és Nestór; azután a két Athénodóros, akik közül az egyik, akit
Kordyliónnak is neveztek, együtt élt Marcus Catóval s nála is halt meg,
a másik pedig Sandón fia, akit egy faluról Kananitésnek is neveznek, taní-
tója volt Augustusnak és nagy tiszteletben volt része, amikor pedig már
öreg korában visszatért hazájába, megszüntette a fennálló államszervezetet,
amelyet rosszul irányított a többivel együtt Boéthos, aki rossz volt költő-
nek, s rossz volt polgárnak is, de a nép kegyének hajhászása folytán nagy
hatalomra tett szert. Támogatta egyrészt Antoniust, aki mindjárt kezdetben
szívesen fogadta a philippoi győzelemre írt költeményét, másrészt még
inkább a tarsosiaknál a tekintélyét emelő azon készsége, hogy bármely
megadott tárgyról azon nyomban és megállás nélkül tudott rögtönözve

beszélni. Antonius, miután megígérte a tarsosiaknak egy testgyakorlási hivatal szervezését, őt tette meg e hivatal vezetőjévé, s rábízta a költségvetés intézését is. Rajtakapták azonban, hogy egyebeken kívül még az olajat is ellopta; amikor a vádlók Antonius előtt rábizonyították a vádat, ennek haragját egyebeken kívül a következőkkel engesztelte meg: „Amint Homéros megénekelte Akhilleust, Agamemnónt és Odysseust, úgy énekeltek meg én téged; nem érdemlem tehát, hogy ilyen rágalomokkal hozzanak eléd.” A vádló azonban ebbe a kijelentésbe belekapaszkodva így szólt: „Homéros azonban nem lopta el sem Agamemnónnak, sem Akhilleusnak az olaját, mint te; ezért kell megbűnhődnöd.” Bizonyos szolgálattal tehát sikerült kiengesztelnie Antonius haragját, az ő bukásáig a várost tovább is éppen olyan rosszul vezette és fosztogatta. Ilyen állapotban vette át a város vezetését Athénodóros, s egy ideig szép szóval akarta őt is és társait is a helyes útra visszavezetni, minthogy azonban azok semmiképpen sem engedtek gőgjükből, a császártól kapott hatalmánál fogva számkivetésre ítélte, s a városból kiűzte őket. Azok először a következő verset írták fel a falra:

C 675 Ifjat a tetre, tanácsra a férfit, fingjon a vén csak.

Amikor pedig az tréfásan fogva fel a dolgot, úgy íratta át: „zúgjon a vén-ség”, az egyik, aki megvetette az ő engedékenységet, éjjel, amint háza mellett ment el s éppen hasmenése volt, az ajtaját és a falat az ürülékkel egészen befröcskölte. Erre ő a népgyűlésen lázadással vádolva őket így szólt: „A városnak a betegségét és rossz állapotát mindenből észre lehet venni, még az ürülékekből is.” Ezek stoikusok voltak. A korunkbeli Nestór akadémikus volt; tanítója volt Marcellusnak, Octavia, a császár nővére fiának. Ez is vezetője volt államának, mint Athénodóros utóda, és mind a helytartók, mind a városbeliek nagy tiszteletben részesítették.

15. A többi bölcselő között,

Kit jól ismerek és a nevét neked elmondhatnám

(II. III. 235.) D.

Plutiadés és Diogenés azok közé tartozott, akik bejárták a városokat és tekintélyes iskolákat létesítettek; Diogenés ihletettségében minden megadott tárgyról készített költeményeket, főképpen tragikusokat. Artemidóros és Diodóros grammatikusok voltak, ezeknek a munkái megvannak; a legjobb tragédiaköltő pedig azok között, akik a Pleiadokhoz számítanak, Dionysidés. Különösen azonban Rómában látható nagyon sok az e város-

ból származó tudósok közül; tele van ugyanis tarsosiakkal és alexandreiaiakkal. Tarsos tehát ilyen.

16. A Kydnos után a Kataoniából lefolyó Pyramos⁸² következik, melyről már előbb is megemlékeztünk. Artemidóros szerint innen Soloig a hajóút egyenes vonalban 500 stadiont tesz ki. A közelben egy magaslaton fekszik Mallos⁸³, Amphilokhosnak és Mopsosnak, Apollón és Mantó fiának az alapítása; ezekről sok mindent regélnek, sőt mi is megemlékeztünk róluk a Kalkhasról szóló részletben, s arról a versengésről is, amely Kalkhas és Mopsos között a jóslás terén folyt. Ezt a versengést azonban egyesek, mint pl. Sophoklés is Kilikiába helyezik át, amelyet az a tragikusok szokása szerint Pamphyliának nevez, amint Lykiát Káriának, Tróját és Lydiát meg Phrygiának mondja. Kalkhas halálát is ide helyezik mások is, meg Sophoklés is. De ezek a rege szerint nemcsak a jóslás terén versengtek egymással, hanem az uralomért is. Azt mondják ugyanis, hogy Mopsos és Amphilokhos Trójából jövet alapította Mallost; Amphilokhos azután elment Argosba, C 676 minthogy azonban az ottani helyzet nem tetszett neki, ismét visszatért ide, de mivel az uralkodói jogkörből már ki volt zárva, párbajra került a sor közte és Mopsos között; a párbajban mindketten elesetek, s egymás látóhatárán kívül temették el őket⁸⁴. Sírjaikat most is mutogatják Magarsa körül a Pyramos közelében. Idevaló volt Kratés grammatikus, akinek saját állítása szerint Panaitios is tanítványa volt.

17. E fölött a partrész fölött terül el az Aléion síkság; ezen keresztül vezette Philótas a lovasságot Alexandros részére, míg ő a gyalogságot Soloiból a tengerparton és Mallótison keresztül vezette Issos felé Dareios hadserege ellen. Alexandros állítólag halotti áldozatot is mutatott be Amphilokhosnak az argosi rokonság miatt. Hésiodos szerint Amphilokhost Apollón ölte meg Soloiban, mások szerint az Aléion-síkságon, némelyek szerint pedig Syriában, amikor egy viszálykodás miatt elhagyta Aléiont.

18. Mallos után Aigai⁸⁵ városkája következik hajóállomással, azután az Amanides pylai szintén hajóállomással; itt végződik a Taurosból kiinduló Amanos-hegység, amely Kilikia keleti része fölött emelkedik; itt mindig több tyrannos uralkodott, s ezeknek ott erődjeik voltak. A mi időnkben az egésznek az ura Tarkondimotos lett, nagyon tekintélyes férfiú, akit vitéz tettei miatt a rómaiak királlyá neveztek ki; ez hatalmát utódaira is hátrahagyta.

19. Aigai után a hajóállomással rendelkező Issos⁸⁶ következik, majd a Pinaros folyó. Itt zajlott le Alexandros és Dareios csatája; az öblöt is Issosinak nevezik. Ebben az öbölben fekszik Rhószos és Myriandros városa, Alexandria, Nikopolis, Mopsuestia és az ún. Kapuk, Kilikia és Syria ha-

tára. Kilikiában van még a sarpédóni Artemis temploma és jósdája is; a jóslatokat istentől ihletettek adják.

C 677 20. Kilikia után Syria első városa a Pieriában fekvő Seleukeia⁸⁷, amelynek közelében van az Orontés folyó torkolata. Seleukeiától Soloiig a hajóút egyenes vonalban alig valamivel kevesebb 1000 stadionnál.

21. Minthogy a Trója vidékén élő kilixek, akiről Homéros beszél, nagyon messze vannak a Tauroson túl levő kilixektől, egyesek szerint ezeknek az alapítói a trójai kilixek, s itt is rámutatnak egyes helyekre, mint Pamphyliában Thébére és Lyrnéssosra, mások viszont ott is utalnak egy Aléion síkságra. Miután körüljártuk az említett félszigetnek a Tauroson túl fekvő részeit, még a következőket kell fölemlítenünk.

22. Apollodóros ugyanis a „Hajókról” szóló munkájában a következőket is említi. Szerinte a trójaiak ázsiai szövetségesei, akiket csak a költő felsorol, mind a félszigetnek a lakosai, amelynek legkeskenyebb része a Sinópéi-, és az Issosi-öböl között levő földszoros. „Ennek a háromszög alakú félszigetnek – mondja tovább – a külső oldalai nem egyformák: az egyik Kilikiától a Khelidoniáig terjed, a másik innen az Euxenios torkolatáig, a harmadik viszont innen Sinópéig.” „Hogy csak a félsziget lakói voltak [szövetségeseik], téves állítás, s ez kimutatható ugyanazon okok alapján, mint amelyekkel már előbb megcáfoltuk azt, hogy csak a Halyszon innen lakók voltak. A Pharnakia körül levő vidékek ugyanis, ahova a halyzónokat helyeztük, nemcsak a Halyszon, de az isthomoson is túl vannak, ha ugyan a Sinópé és Issos közötti földszorost vesszük figyelembe, de nemcsak ezen, hanem még az Amisos és Issos között levő igazi földszoroson is túl vannak. Ő ugyanis helytelenül határozta meg a földszorost és végpontjait, amennyiben ezek helyett amazokat veszi fel. A legnagyobb együgyűség azonban az, amikor a félszigetet háromszög alakúnak mondja, s a külső oldalait háromban állapítja meg. Mikor ugyanis külső oldalokról beszél, úgy látszik, nem számítja a földszoros mentén levő oldalt, bár az is egyik oldala, de nem külső és nem a tenger mentén húzódik. Ha a földszoros annyira össze van szűkülve, hogy az issosi és a sinopéi oldal érintkeznék egymással, akkor a félszigetet háromszög alakúnak lehetne mondani, minthogy azonban az általa említett végpontok egymástól 3000 stadionnyira vannak, egy ilyen négyszöget háromszög alakúnak mondani tudatlanságra mutat, s nem földrajztudásra. Ő azonban még ki is adott egy „Földrajz”-ot vígjátéki versmértékben „A föld körülutazása” címen. Ugyanez a tudatlanság ütközik ki akkor is, ha a földszoros hosszúságát a legrövidebbre veszi is valaki, amelyet azok, akik legtöbbször hazudnak, az egész felének, azaz 1500 stadion hosszúnak állítanak, mint Artemidóros is; de ez az összeszűkítés sem teszi azt háromszög alakúvá. De a külső oldalakat sem állapította meg

helyesen, amikor egyiknek az Issostól a Khelidoniáig terjedő vonalat veszi föl; elmarad ugyanis az egész lykiai part, amely ezzel egyenes vonalban megy tovább, és a Rhodosszal szemben fekvő partvonal Physkosig; a szárazföld itt kanyarodik föl, s innen kezdődik a második, a nyugati oldal a Propontisig és Byzantionig.

23. Minthogy Ephoros azt állítja, hogy ezen a félszigeten 16 néptörzs lakik: három hellén, a többi pedig barbár, nem számítva a keverékeket, C 678 tehát a tenger mentén vannak a kilixek, pamphylok, lykiosok, bithynek, paphlagonok, mariandynosok, trósok és a károk, a belföldön meg a pisi-dák, mysosok, khalybsok, phryxek és a myliasiak, Apollodóros ezt felülvizsgálva 17.-nek mondja a galaták törzsét, amely persze Ephorosnál későbbi. Az említettek közül a hellén törzsek a trójai időkben még nem telepedtek be, a barbárok pedig az idők folyamán sokféle keveredésen mentek át. A költő felsorolja a trójaiakat, s most is így nevezett paphlagonokat, mysosokat, phryxekeket, károkat és lykiosokat, a lydek helyett a maionokat, s egyéb ismeretlen törzseket, így a halizónokat és kaukónokat; a katalogoson kívül még a kéteiosokat, solymosokat, a Thébé síkságáról való kilixeket és a lelexeket; a pamphylokat, bithyneket, mariandynosokat, pisidákat, khalybseket, myliasiakat és kappadoxokat azonban meg sem említi, részint azért, mert azok még nem laktak ezeken a vidékeken, másrészt azért, mert más törzsek közé voltak beékelve, mint a hidrieusok és termilák a károk között, a dolionok és bebryxek a phryxek között.

24. Úgy látszik, hogy Apollodóros nem elég gondosan vizsgálta felül Ephoros adatait, a költő adatait pedig összezavarja és meghamisítja. Ephorostól ugyanis elsősorban azt kellett volna kérdeznie, hogy miért helyezi a khalybseket a félszigeten belül, mikor azok olyan messze vannak Sinópétől és Amisostól keletre. Azok ugyanis, akik ennek a félszigetnek földszorosául az Issostól az Euxeinosig húzódó vonalat veszik föl, ezt úgy tekintik, mint délkörvonalat, amely némelyek szerint Sinópén, mások szerint Amisoson megy keresztül, de senki szerint sem a khalybseken keresztül, mert akkor az teljesen elhajolna. A khalybseken átmenő délkör ugyanis Kis-Armenián és az Euphratéson húzható keresztül, mégpedig úgy, hogy azon innen marad az egész Kappadokia, Kommagéné, az Amanos és az Issosi-öböl. Ha viszont megengednők, hogy az elhajló vonal határolja a földszorost, akkor attól innen maradna azoknak legnagyobb része, főleg Kappadokia és a tulajdonképpeni Pontos, amely Kappadokiának egyik része az Euxeinos mentén, úgyhogy ha a khalybseket a félszigeti részre tesszük, akkor sokkal inkább oda kell helyezni a kataonokat, a kappadoxok mindkét csoportját és a lykaonokat is, akiket pedig nem említett. Miért helyezte a belföldiek közé a khalybseket, akiket a költő halizónoknak neve-

C 679 zett, amint már kimutattuk? Jobb lett volna szétválasztani ezeket, s egyik részüket a tenger mellé, másik részüket pedig a belföldre helyezni, amit Kappadokiával és Kilikiával is meg kell tenni. Ő azonban ezt meg sem nevezte, a kilixek közül pedig csak a tenger mellékieket említette. Milyen helyet foglaljanak el tehát az Antipatros Derbétés alattvalói és a homonadeusok s még több más, a pisidákkal határos néptörzs,

... kik tengert sose láttak,
S ételüket sem eszik megsózva a tengeri sóval.

(Od. XI. 122.) D.

Nem említette azonban sem a lydeket, sem a maionokat, hogy két nép-e, vagy egy és ugyanaz, s hogy vajon önállóak-e, vagy más néphez vannak csatolva. Egy ilyen tekintélyes népet ugyanis nem lehet ennyire figyelmen kívül hagyni; aki erről semmit sem szól, vajon nem hagyhat-e el valamit a legfontosabb dolgokból?

25. Melyek azonban a keverék népek? Azt ugyanis nem mondhatnók, hogy az említett helyeken kívül ő említett vagy elhagyott volna másokat, mint akiket mi a keverék népekhez számítottunk, sőt ezek közül egyet sem, akiket ő említett vagy elhagyott volna. Ha ugyanis már összekeveredtek, a többségi erő vagy hellénekké vagy barbárokká tette őket; a keveréknépek harmadik fajtájáról nem tudunk.

26. Hogyan lehetséges azonban, hogy a hellének három törzse lakik a félszigeten? Ha ugyanis azért, mert hajdan az iónok és az athéniak ugyanazok voltak, a dórokat és az aiolosokat is ugyanazoknak kell mondanunk, akkor tehát csak két törzsről lehetne beszélnünk, ha azonban a későbbi törzsalakulások, továbbá még a nyelvjárások szerint is kell köztük különbséget tennünk, akkor, amint négy nyelvjárásról, úgy négy törzsről is beszélhetünk. Ezen a félszigeten ugyanis, különösen Ephorosnak a megállapítása szerint, nemcsak iónok laknak, hanem athéniak is, amint azt a részletes tárgyalásnál kimutattuk. Ilyen kérdéseket Ephorossal szemben érdemes felülvizsgálnunk; Apollodóros azonban mindezekkel semmit sem törődött, de a 16 néptörzshöz hozzáfűz még egy 17.-et, a galatak törzsét, ami egyébként hasznos megjegyzés ugyan, de az Ephoros által említettek vagy elhagyottak megvizsgálásához nem szükséges; ennek az okát Apollodóros maga megmondotta, hogy ti. mindezek későbbiek Ephoros koránál.

27. Mikor azonban a költőre tér át, Apollodóros helyesen jegyzi meg, hogy a trójai háborútól mostanig a változások következtében sokféle keveredés történt a barbárok között; egyesek ugyanis még hozzájuk csatlakoztak, mások eltűntek vagy szétszóródtak vagy egybeolvadtak. De helytelenül

adja kettős okát annak, hogy a költő miért nem emlékezik meg egyesekről, C 680 hogy ti. az illető nép vagy nem lakott ezen a vidéken, vagy egy másik törzshöz volt csatolva. Kappadokiát, Kataoniát, úgyszintén Lykaoniát nem azért nem említette; ezekről a területekről ugyanis nincs semmi ilyenféle tudósításunk. Nevetséges azzal bibelélődni és azt mentegetni, hogy Homéros miért hagyta el a kappadoxokat és a lykaonokat, hogy miért mellőzte ezeket Ephoros, amikor ő maga is mellőzi, s annak az embernek a megjegyzését éppen azért hozza föl, hogy megvizsgálja és bírálja; [nevetséges] azt magyarázni, hogy Homéros miért mondott maionokat a lydek helyett, hogy azonban Ephoros sem lydeket, sem maionokat nem említett, azt meg észrevétlenül hagyja.

28. Amikor Apollodóros azt mondja, hogy a költő néhány ismeretlen törzset is fölemlített, helyesen jegyzi meg a kaukónokat, a solymosokat, kéteiosokat, lelexeket és a Thébé síkjáról való kilixeket, a halizónokat azonban ő találta ki, vagy inkább azok, akik nem tudva, hogy kik a halizónok, sokféleképpen változtatták a név írását, s hozzáköltötték, hogy az ezüstnek a lelőhelye, s hogy még sok más ércbánya van ott, de már mind kimerültek. Ennek a támogatására összegyűjtötték azokat a mondákat is, amelyeket a sképsisi vett át Kallisthenéstől és más egyebektől, akiknek a véleménye szintén téves volt a halizónokat illetően; hogy Tantalosnak és a Pelopidáknak a gazdagsága a phrygiai és a sipylosi ércbányákból keletkezett, Kadmosé azonban a thrákiai és a Pangaion-hegyi bányákból, Priamosé az Abydos környékén levő astyrai aranybányákból, amelyekből egy kevés még ma is megvan, de a sok törmelék és a tárnák bizonyosságai a hajdani ércbányászatnak; Midas gazdagsága a Bermios-hegy körül levő bányákból, Gygésé, Alyattésé és Kroisosé pedig a lydiai bányákból és az Atarneus és Pergamon közti vidékről származik; itt van egy elpusztult kis város, ahol kimerült ércbányák vannak.

29. Apollodóros még azért is megróható, hogy amikor a későbbiek a homérosi állításokkal szemben sokat megváltoztatnak, azokat többnyire meg szokta cáfolni, itt azonban ezt nemcsak hogy figyelmen kívül hagyta, hanem még az ellentétes állításokat is együvé foglalta. A lydiai Xanthos ugyanis azt állítja, hogy a phryxek a trójai háború után jöttek át Európából és a Pontos bal oldaláról és Skamandrios vezette őket Berekyntiából és Askaniából. Hozzáteszi ehhez Apollodóros, hogy Homéros is megemlékezik arról az Askaniáról, amelyről Xanthos:

Isteni Askaniós s Phorkys a phrygek vezetője
Távoli Askaniéból...

(II. II. 862.) D.

De ha így áll a dolog, akkor a bevándorlás csak később, a trójai háború után történhetett, a költő által említett segítő csapat ellenben a túlsó partról Berekyntiából és Askaniából jött. Kik voltak tehát azok a phryxek

Sangarios partján, amikor táborba tolultak.

(II. III. 187.) D.

amikor Priamos azt mondja:

Mert segitőtársuk voltam, seregükbe soroltak.

(II. III. 188.) D.

Hogyan lehetséges az, hogy Priamos Berekyntiából hívta el a phryxeket, akikkel nem állt szerződéses viszonyban, a szomszédait azonban, akiknek már előbb is segitőtársuk volt, mellőzte? Miután így beszélt a phryxekről, említ a mysosokról is egyet-mást, amelyek azokkal nincsenek összhangban. Azt mondja ugyanis, hogy Mysiában is emlegetnek egy Askania nevű falut egy hasonló nevű tó mellett s ebből folyik az Askanios folyó, amelyről Euphorió is megemlékezik:

...a mys Askanios vize mellett.

Az aitóliai Alexandros szintén:

És akik ott laknak Askanios vizein,
Askanié mocsarának a partján, ott lakozott a
Seilénos s Melié hős fia, a Dolión.

Dolionisnak és Mysiának nevezik szerinte Kyzikos környékét, ha Miléturopolis felé megyünk. Ha tehát úgy áll a dolog, s ezt mind a most látható dolgok, mind a költők is bizonyítják, mi akadályozta Homérost abban, hogy ezt az Askaniát említse, s nem a Xanthos által megnevezettet? De már előbb is beszéltünk ezekről a Mysiáról és Phrygiáról szóló szakaszban, legyen tehát erről elég.

VI.

1. Hátra van még az ennek a félszigetnek a déli oldalánál fekvő Kypros⁸⁸ szigetének a bejárása. Említettük már, hogy az Egyiptomtól, Phoinikiától, Syriától és a további partvidéktől körülvelt tenger egészen Rhodosig valamiképpen az Egyiptomi-, Pamphyliai- és az Issosi-öbölnél levő tengerből áll. Ebben fekszi Kypros; északi részeivel, amelyek legközelebb vannak a szárazföldhöz, szemben Kilikia Trakheiaival, keleti részeit az Issosi-öböl, nyugati részeit a Pamphyliai-tenger, déli részeit pedig az Egyiptomi-tenger hullámai mossák. Ez utóbbi ugyanis a nyugati oldalán összefolyik a Libyai és a Karpathosi-tengerrel, a déli és a keleti részein pedig Egyiptom és a tovább következő partvidék fekszik Seleukeiáig és Issosig, észak felé pedig Kypros és a Pamphyliai-tenger. Ezt a tengert északról Trakheia Kilikia, Pamphylia és Lykia hegységélei határolják egészen Rhodosig, nyugaton Rhodos szigete, keleten Kyprosnak Paphos és Akamas közt levő C 682 része, délen pedig összefolyik az Egyiptomi-tengerrel.

2. Kyprosnak a kerülete az öblökkel együtt 3400 stadion; hosszúsága a Kleidestől Akamasig, tehát keletről nyugat felé haladva 1400 stadion. Kleides⁸⁹ két kis sziget Kypros mellett a sziget keleti oldalán a Pyramostól 700 stadionnyira, Akamas pedig egy hegyfok két csúccsal és sok erdővel, amely a sziget nyugati oldalán fekszik ugyan, de észak felé nyúlik, áthajózással legközelebb, azaz 1000 stadionnyira van hozzá a Kilikia Trakheiaiban levő Selínus; a pamphyliai Sidéig 1600 stadion, Khelidoniaiig pedig 1900 stadion a távolság. A sziget hosszúkas alakú és a szélességi oldalán földszorosai is vannak. A szárazföldhöz legközelebb fekvő pontról indulva ki, helységei a következők, amelyekről egyenként röviden meg akarunk emlíkezni.

3. Valahol már mondtuk, hogy Trakheia Kilikiának Anemurion nevű hegyfokával szemben fekszik a kyprosi Krommyon nevű hegyfok 350 stadionnyi távolságban; innen kezdve ha a szigetet jobb felől, a szárazföldet pedig bal felől tartjuk, a hajóút észak és kelet felé és a Kleidesig egyenes irányban 700 stadion. A közbeeső területen fekszik Lapathos⁹⁰ városa kikötővel és hajógyárral, a lakedaimónoknak és Praxandrosnak az alapítása, átellenben van Nagidos; azután Aphrodision következik, ahol olyan keskeny a sziget, hogy a Salamisba átvezető út csak 70 stadion. Azután az akhaiosok partja tűnik fel, ahol először kötött ki Teukros, Salamis alapítója, akit atyja, Telamón állítólag száműzött. Majd Karpasia⁹¹ városa következik kikötővel; szemben fekszik a Sarpédón-hegyfokkal. Karpasiából a földszoroson át 30 stadionnyi út vezet a Karpasiai-szigetekig és a déli

tengerig. Azután egy hegyfok és egy hegy következik; a hegycsúcsot Olymposnak nevezik, rajta Aphrodité Akraia temploma, ahova az asszonyoknak tilos a bemenet, de tilos még a megtekintése is. Előtte feküsznek a közelben a Kleides s még több más sziget, azután a Karpasiai-szigetek következnek, s utánuk Salamis⁹², Aristos történetíró szülővárosa, majd Arsinoé városa és kikötője, azután egy másik kikötő, Leukolla, azután Pédalion hegyfoka, amely fölött egy zord, magas, trapéz alakú és Aphroditének szentelt domb emelkedik; Kleidestől idáig a távolság 680 stadion. Azután Kitionig egy sok öblű és többnyire síklás part következik. Kitionnak zárt kikötője van. Idevaló volt Zénón, a stoikus iskola megalapítója és Apollónios, az orvos; C 683 innen Berytosig a távolság 1500 stadion. Azután Amathus városa következik, közben a Palaia nevű kis város és az emlő alakú Olympos hegy. Azután a félsziget alakú Kurias (hegyfok) következik, amelynek Thronoitól való távolsága 700 stadion. Majd Kurion városa bukkan elő kikötővel, az argosiak alapítása. Itt tehát kitűnik annak az elégiaköltőnek a hazugsága, aki így kezdi költeményét:

Phoibosnak szentelve keresztül a sok hullámon
Jöttünk szarvasként, hogy kikerüljük a vést,

akár Hédylos volt az, akár másvalaki. Azt mondja ugyanis, hogy a szarvasok a kórykosi hegytetőről rohantak le, s a kilikiai partról átúsztak a kurioni partra, és tovább így folytatja:

Nagy csoda ezt embernek látni, hogyan jöttünk át
Járhatlan vizeken a zephyrekkel együtt.

Kórykosból ugyanis át lehet hajózni a kuriasi partra, de nem a zephyroszszal, sem nem úgy, hogy a szigetet jobb vagy bal felől hagyjuk, egyenes vonalú átkelés onnan nincs. A Rhodos felé való nyugati hajóútnak a kezdete Kurion, azután mindjárt az a hegyfok tűnik fel, amelyről ledobják azokat, akik Apollón oltárát megérintik; azután Tréta⁹³, Boosura és Palaipaphos következik, az utóbbi mintegy 10 stadionnyira a tenger fölött kikötővel és Aphrodité Paphia régi szentélyével; azután Zephyria hegyfoka következik kikötővel és egy másik Arsinoé szintén kikötővel, templommal és szent ligettel, nem messze a tengertől pedig Hieroképis. Utána az Agapénór által alapított Paphos⁹⁴ következik kikötővel és ékes templomokkal; Palaipaphostól szárazföldi úton 60 stadionnyira van. Ezen az úton a férfiak és asszonyok együttesen minden évben ünnepi felvonulást tartanak Palai-

paphosba a többi városból is. Némelyek szerint Paphostól Alexandreiáig a távolság 3600 stadion. Paphos után Akamas következik, majd Akamas után kelet felé hajózva Arsinoé városához és Zeus szent ligetéhez érünk. Azután Soloi városa következik kikötővel, folyóval, Aphrodité és Isis templomával, az athéni Phaléros és Akamas alapítása, a lakosokat azonban soloiinak nevezik. Idevaló Stasanór, Alexandros egyik barátja, akit hadvezérnek tettek meg. Beljebb a belföldön fekszik Limenia városa, azután a Krommyon-hegyfok következik.

4. De hát mit lehet csodálkoznunk a költőkön, különösen az olyanokon, akiknél a főhangsúly a kifejezésen van, ha egybevetjük velük Damastés C 684 adatait, aki a szigetnek a hosszúságát észak-déli irányban Hieroképiától adja meg, mipt mondja, Kleidesig? De még Eratosthenés sem beszél helyesen, mert amikor Damastést megrója, azt állítja, hogy Hieroképis nem északon van, hanem délen, pedig nem is délen, hanem nyugaton van, mert ez azon a nyugati oldalon fekszik, amelyen Paphos is, meg Akamas is.

5. Ilyen tehát Kyprosnak a fekvése. Termékenységét illetőleg semmiben sem marad el a többi szigettől; bőven van ugyanis bora és olaja, van elegendő gabonája is, Tamassosban meg gazdag ércbányái vannak, ahol a rézgalicot és rézrozsdat termelik, amelyek orvosi célokra nagyon hasznosak. Eratosthenés szerint hajdan annyi fa borította, hogy az erdők miatt földműveléssel nem is foglalkozhattak, ezt azután némileg az ércbányák mozdították elő, mert a réz és az ezüst olvasztásához sok fát kellett kivágni, hozzájárult ehhez még a hajóhadak részére a hajóépítés, amikor a hadihajókkal már félelem nélkül lehetett a tengeren hajózni. Minthogy azonban még ez sem volt elég, mindenkinek megengedték, akiben erre akarat és képesség volt, hogy irtsa az erdőt, s az így megtisztított föld saját adómentes birtoka lett.

6. Eleinte a kyprosiak tyrannosuralom alatt éltek az egyes városokban, de amióta a Ptolemaios királyok lettek Egyiptom urai, Kypros is az ő hatalmuk alá került, s ebben többször segítségükre voltak a rómaiak is. Miután azonban az utoljára uralkodó Ptolemaios, a korunkbeli királynőnek, Kleopatrának nagybátyja, meggondolatlanul és hálátlanul viselkedett jötevőivel szemben, életét veszítette, a sziget pedig a rómaiak birtokába került, s fővezéri tartomány lett. Vesztének a fő oka P. Claudius Pulcher volt. Amikor ugyanis ő a kilix kalózok kezébe került, akik akkor hatalmuk tetőpontján állottak, és váltságdíjat követeltek tőle, követet küldött a királyhoz azzal a kéréssel, hogy küldje el a pénzt és szabadítsa ki; a király azonban olyan keveset küldött, hogy a kalózok restellték elfogadni, hanem inkább visszaküldték, Claudiust pedig váltságdíj nélkül szabadon bocsátották. Kiszabadulása

C 68, után mindkét féllel szemben megfelelően hálás volt, és mikor néptribunus lett, keresztülvitte, hogy Marcus Catót elküldjék azzal, hogy Kyprost vegye el az urától. A király erre öngyilkos lett, Cato pedig, amint megérkezett, átvette Kypros uralmát, a királyi vagyont eladta, és a befolyt összeget beszállította a római kincstárba. Azóta lett a sziget fővezéri tartomány, amelyen most is. Közben Antonius rövid időre Kleopatrának és nővérének, Arsinoének adományozta, bukásával azonban rendelkezései érvénytelenné váltak.

TIZENÖTÖDIK KÖNYV

I.

1. Ázsiának hátralevő részei még a Tauroson túl fekvő vidékek, Kilikia, Pamphylia és Lykia kivételével, tehát a Tauros és a külső déli tenger között fekvő területek Indiától a Nílusig. Ázsia után Libyé következik, de erről később fogunk beszélni; most Indiával kell elkezdenünk, mert ez az első és legnagyobb keleti ország.

2. Ámde alaposan meg kell fontolnunk a róla szóló tudósításokat, mert nagyon messzire van, és a mieink közül nem sokan látták, s akik látták is, csak egyes részeit látták, nagyobb részt csak hallomásból beszélnek, és amit láttak is, hadjáratban átvonulás és menekülés közben figyelték meg. Ezért ugyanazon dolgokról nem ugyanazt írják, de ezeket úgy írják le, mintha mindent a leggondosabban megvizsgáltak volna, mind azok, akik együtt vettek részt a hadjáratokban és utazásokban, mind azok, akik Alexandroszal együtt hódították meg Ázsiát; de ezek is gyakran ellentmondanak egymásnak. Ha tehát ezek a látottakra vonatkozólag is ennyire eltérnek egymástól, mit higgyünk akkor a hallomás után közöltekben?

3. De sem azok nem adnak megbízható adatokat, akik sokkal későbbi időkben írtak valamit ezekről az országokról, sem azok, akik mostanában hajóznak oda. Apollodóros, a „Parthika” szerzője, aki megemlékezik azokról a hellénekről, akik Baktrianát elpártolásra bírták a syriai királyoktól, Seleukos Nikatör utódaitól, azt állítja, hogy azok hatalmuk növekedésével Indiát is megtámadták. Ámde az előbbi értesítésekhez nem ad semmiféle újabb adatot, sőt ellentmondásokba keveredik, amikor azt mondja, hogy azok Indiából többet hódítottak meg, mint a makedonok; hogy Eukratidas 1000 várost tartott fennhatósága alatt, amazok szerint pedig a Hydaspés és a Hypanis között élő mind a kilenc népet és 5000 várost, amelyek között egy sem volt kisebb a meropisi Kósnál; hogy Alexandros ezt az egész meghódított területet átadta Pórosnak.

4. Azok a kereskedők, akik mostanában a Níluson és az Arab-öblön Indiáig hajóznak, csak ritkán jutnak el a Gangesig, de ezek különben is tudatlan és a földrajzi kutatás szempontjából hasznavetetlen emberek. Onnan is csak egy helyről és csak egy királytól, Pandióntól, mások szerint Pórostól jött követség ajándékokkal Caesar Augustushoz, továbbá az

indus bölcselő, aki elégette magát Athénben, mint ahogy Kalanos is ugyanilyen látványban részesítette Alexandrost.

5. Ha tehát ezeket mellőzve az Alexandros hadjárata előtti időkre vetjük tekintetünket, akkor még ezeknél is sokkal nagyobb sötétséggel találkozunk. Hogy Alexandros hitelt adott az ilyen elbeszéléseknek, az természetes, mert a nagy szerencse elvakította. Nearkhos legalábbis azt állítja, hogy mindenáron Gedrosián keresztül akarta vezetni hadseregét: mert arról értesült, hogy Semiramis és Kyros is arra vonult föl az indusok ellen, de az csak 20 emberével, ez meg héttel tért vissza, de futva; mintha dicsőség volna az, ha ő ugyanazon népeken és országokon keresztül, ahol azok annyit szenvedtek, hadseregét győzelmesen vezeti keresztül.

6. Alexandros tehát elhitte ezt; bennünk azonban hogyan verhetne gyökeret szilárd hit az indiai állapotokat illetően Kyros vagy Semiramis ilyen hadjárataból? Bizonyos mértékben Megasthenés is ugyanezen a véleményen van, amikor arra szólít fel, hogy ne higgyünk az indusokra vonatkozó régi elbeszéléseknek, mert sem az indusok nem küldtek ki sohasem hadsereget, sem kívülről nem ment oda senki sem és nem győzte le őket, csak Héraklés, Dionysos és most a makedonok hadserege. Az egyiptomi C 687 Sesóstris és az aithiops Tearkón ugyan egészen Európáig előrenyomult, Nabukodrosoros pedig, aki a Khaldaiosok körében még Héraklésnél is híresebb volt, az Oszlopokig is eljutott. Tearkón is eljutott odáig, de ő hadseregét Ibériából Thrákiába és a Pontoshoz vezette; a skytha Idanthysos is bejárta Ázsiát Egyiptomig, Indiát azonban egyikük sem érintette, és Semiramis is meghalt még vállalkozása előtt. A perzsák fogadtak ugyan föl indiai zsoldosokat, a hydrakákat,¹ de oda nem indítottak hadat, hanem csak a közelébe mentek, amikor Kyros a massageták ellen vonult.

7. A Héraklésről és Dionysosról szóló mondákat Megasthenés néhányad magával megbízhatónak tartja ugyan, a legtöbben azonban, köztük Eratosthenés is, megbízhatatlannak és mesészerűnek. Euripidés „Bakkhansók” c. darabjában ugyanis Dionysos így dicsekszik:

Elhagytam a lydek aranydús rónáit,
A phryxek s perzsák napsütötte berkeit,
S bementem Baktriába és a médek zord
Földjére és a dús Arábiába, majd
Egész nagy Ázsiába.

(*Bakkh.* 13.)

Sophoklésnél pedig az egyik úgy magasztalja Nysát, mint Dionysosnak szentelt hegyet:

Onnan megláttam a népektől ünnepelt
Hires Nysát, melyet a szarvas istenség
Iakkhos kedves ápolónak választott;
Itt mely madárnak hangja nem zeng?

És így tovább. Méros neveltjének is mondják. Az édóni Lykurgosról a költő is a következőket mondja:

Egykor az őzjögő Dionysosnak dajkáit
Úzte a szent Nyséion ormán...

(*Il. VI.* 132.) D.

Ilyen mondák vannak Dionysosról. Héraklésnek azonban éppen ellenkező irányban a nyugati végekig való kalandozásait regélik, mások azonban mindkét irányúakat.

8. Az ilyen mondák alapján neveztek el bizonyos népeket nysaiaknak, s azoknál egy várost Nysának, Dionysos alapításának, és a város fölött egy hegyet Mérosnak, s indokolásul felhozzák az ottani repkényt és a szőlőt, amely nem érik be; az erős esőzések következtében ugyanis a fürtök megrepedeznek, mielőtt még beérnének. Dionysos leszármazottainak tartják azonban a sydrakákat² a náluk termő szőlőkről és a pompás kivonulá- C 688 sokról, amennyiben a királyok mind a hadi, mind egyéb kivonulásokat bakkhikus módon zenekísérettel és hímzett ruhákban szokták megtartani; ez a többi indus népnél is szokásban van. Amikor Alexandros egy Aornos nevű sziklát, amelynek lábát az Indus mossa még forrásai közelében, egyetlen támadással foglalt el, magasztalva mondogatták, hogy Héraklés háromszor intézett támadást e szikla ellen, és mindannyiszor visszaverték. A sibák pedig azoknak a leszármazottai, akik részt vettek az ő hadjárataban, s akik származásuk jeléül megtartották azt a szokást, hogy bőrrel övezték magukat, mint Héraklés, bunkót hordtak, s az ökrök és öszvérek bőrére bunkójelet sütöttek. Ezt a regét támogatják még a Kaukasosról és Prométheusról szóló regékkel is; mert ezeket is átvitték a Pontosról ide azzal a csekély indoklással, hogy a Paropamisadokban láttak egy szent barlangot; azt állították ugyanis, hogy az volt Prométheus börtöne, s ide jött el Héraklés, Prométheusnak a megszabadítása végett, és hogy ez az a Kaukasos, amelyet a hellének Prométheus börtönének mondtak.

9. Hogy ezek csak az Alexandrosnak hízogő kitalálásai, az világos először is abból, hogy a történetírók nem egyeznek egymással, hanem egyesek elmondják, mások viszont még csak meg sem említik ezeket; nem valószínű ugyanis, hogy ne tudtak volna ezekről az annyira jeles és még homályba

burkolt dolgokról, vagy ha tudtak róluk, akkor nem tartották volna említésre méltóknak, mégpedig azok közül a leghiteltérdemlőbb emberek; azután abból, hogy a közbeeső népek, akiken Dionysosnak és Héraklésnek keresztül kellett utaznia, hogy eljusson Indiába, semmi bizonyítékát sem tudják felmutatni annak, hogy ezek az ő földjükön keresztülvonultak. A Héraklés öltözetéről szóló monda is jóval később keletkezett a trójai korszaknál, a Hérakleia költőinek a kitalálása, lehet, hogy Peisandros volt az, lehet, hogy más valaki; a régi szobrok ugyanis nem úgy mutatják be.

10. Ilyen körülmények között tehát azt kell elfogadnunk, ami közelebb áll a valószínűséghez. Mi végeztünk már földrajzi munkánk első részeiben vizsgálódást ezekről a dolgokról, már amennyire lehetséges volt, s most is készek vagyunk fölhasználni ezeket, s még egyebeket is fűzünk hozzájuk, már amennyi szükségesnek látszik a dolog megvilágításához. Az akkori vizsgálódásból főleg az látszott leghiteltérdemlőbbnek, amit Eratosthenés földrajzi munkájának harmadik részében ad elő arról a földről, amelyet akkor neveztek Indiának, mikor Alexandros odament; ennek és közvetlen nyugati szomszédjának, Arianának, amely a perzsák birtokában volt, az C 689 Indus volt a határa; később ugyanis Arianának jó része is az indusok kezébe került, amelyet ti. a makedonoktól kaptak.

11. Indiát északon Arianától a keleti tengerig a Tauros végső nyúlványai határolják, amelyeket a bennszülöttek részint Paropamisosnak, részint Émódosnak és Imaosnak, vagy másképpen neveznek, a makedonok azonban Kaukasosnak³ mondták; nyugaton az Indus folyó, a déli és a keleti oldala pedig, amelyek sokkal hosszabbak amazoknál, belenyúlik az Atlanti-tengerbe. Ennek a földnek rombusz alakja lesz, amennyiben a hosszabb oldalak a szemben fekvő oldalaknál 3000 stadionnal hosszabbak, mert ilyen nagy a keleti és a déli partnak a közös széle, amely a többi parton túl mindkétfelől ugyanannyira nyúlik előre. A nyugati oldala tehát a Kaukasos hegységtől a déli tengerig az Indus folyó mentén annak a torkolatáig legföljebb 13 000 stadionra tehető, úgyhogy a szemben fekvő keleti oldal, amelyhez hozzá kell venni a 3000 stadion hosszúságú nyúlványt is, 16 000 stadion. Ez tehát ennek a földnek legkisebb és legnagyobb szélessége. A hosszúsága nyugat-keleti irányú. Ennek Palibothráig terjedő részét elég jól meg lehet állapítani, meg van ugyanis mérve kötélmértékkel: a királyi hadiút 10 000 stadion hosszúságú, a többi részt csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani a tengertől Palibothráig⁴ való felhajózásból a Ganges folyón; ez 6000 stadionra tehető. Az egész hosszúság tehát, mégpedig a legrövidebb vonalon 16 000 stadion, amint azt Eratosthenés a pihenőhelyek leghiteltérdemlőbb följegyzései alapján elfogadhatónak mondja, s vele

egyetért Megasthenés⁵ is, míg Patroklés 1000-rel kevesebbre teszi. Ha ehhez a hosszúsághoz még hozzátesszük a tovább keletre kinyúló szélének a hosszúságát, akkor még ez a 3000 stadion adja a legnagyobb hosszúságot. Ez az Indus folyó torkolatától a közvetlenül következő part mentén az említett szélső nyúlványig, s annak keleti végéig terjed; ott az ún. kóniakosok⁵ laknak.

12. Mindebből látható, mennyire különböznek egymástól a többiek adatai; Ktésias ugyanis azt mondja, hogy India nem kisebb Ázsia többi részénél, Onésikritos meg, hogy a lakott földnek harmadrésze; Nearkhos szerint a síkságon keresztül 4 hónapig tart az út, Megasthenés és Déimakhos azonban óvatosabb; a déli tengertől a Kaukasosig ugyanis 20 000 stadionnál többre teszik a távolságot, sőt Déimakhos egyes helyeken 30 000 stadionnál is többre. Ezekre vonatkozólag már az első részekben megmondtam a véleményemet, most pedig elegendő csak annyit mondani, hogy mindez azok mellett szól, akik bocsánatot kérnek, ha Indiáról szólva nem teljes bizonyossággal állítanak valamit.

13. Egész Indiát folyók szelik keresztül, amelyek részint a két legnagyobb C 690 folyóba, az Indusba és a Gangesba ömlenek, részint pedig saját torkolataikkal a tengerbe. Valamennyi a Kaukasosból ered, s először dél felé halad, egy részük azután megmarad ugyanabban az irányban, főleg az Indusba ömlő folyók, más részük azonban kelet felé fordul, mint a Ganges folyó is. Ez ugyanis, amint a hegyvidékről lejön, és eléri a síkságot, kelet felé fordul, s elhaladva a legnagyobb város, Palibothra mellett, mint India legnagyobb folyója, egy torkolatot alkotva az ottani tengerbe ömlik. Az Indus azonban két torkollal ömlik a déli tengerbe, s körülveszi a Pataléné nevű területet, mely hasonlít az egyiptomi Deltához. E nagy folyónak a kipárolgása és az időszaki szelek következtében, mint Eratosthenés mondja, Indiát a nyári esőzések teljesen eláztatják, és a síkságok elmocsarasodnak. Ebben az esős időszakban vetik a lent és a kölest, azonkívül a szézámot, rizst és a bosmoront⁶; a téli időszakban pedig a búzát, árpát, hüvelyeseket és egyéb nálunk ismeretlen ehető terményeket. Majdnem ugyanazok az állatok vannak Indiában is, mint Aithiopiában és Egyiptomban; a vízi állatok közül a víziló kivételével a többi megvan az indiai folyókban is. Onésikritos szerint azonban vízilovak is vannak. Az emberek közül a déliek színüket illetőleg az aithiopsokhoz hasonlítanak, arcra és hajzatra azonban a többiekhez (mert a levegő nedvessége miatt a hajuk nem göndörödik), az északiak pedig az egyiptomiakhoz hasonlítanak.

14. Taprobané állítólag tengeri sziget, mely India legdélibb részeitől, a kóniakosok vidékétől délre hétnapi hajóút távolságra fekszik; hosszúsága Aithiopia felé mintegy 5000 stadion; elefántok is vannak rajta. Ilyenek

Eratosthenés adatai. De a többieket is hozzácsatoljuk, ha valamit pontosabban adnak elő, így sajátosabbá tesszük leírásunkat.

15. Így pl. Onésikritos azt mondja Taprobanéről, hogy a nagysága 5000 stadion, de sem a hosszúságát, sem a szélességét nem állapítja meg; szerinte a szárazföldtől húsz napi hajóútra fekszik, a hajózás azonban nagyon rossz, mert a hajók rossz vitorlákkal s mindkét végükön tattal vannak ellátva, de fedélzeti bordázat nélkül. Közte és India közt egyéb szigetek is vannak, de ez van legdélebbre. Körülötte kétéltű szörnyetegek élnek, melyek részint ökrökhöz, részint lovakhoz, részint egyéb szárazföldi állatokhoz hasonlítanak.

16. Nearkhos a folyók hordalékára vonatkozólag a következő példákat hozza föl: a Hermos, a Kaystros, a Maiandros és a Kaikos síksága nevét a síkságra vitt hordaléktól kapta, mert az megnagyobbítja, sőt inkább kialakítja őket, mivel amennyi jó és puha föld van a hegyeken, az mind lekerül onnan; lesodorják a folyók, úgyhogy a síkságok ezek alkotásainak tekinthetők és egészen helyesen mondhatók ezek síkságainak. Ez teljesen egyezik azzal, mint amit Hérodotos mond a Nílusról és a mellette levő földről, hogy ez annak az ajándéka. Ezért mondja Nearkhos, a Nílus is teljes joggal volna Aigyptosnak nevezhető.

17. Aristobulos szerint [Indiában] csak a hegyeken van esőzés és havazás, a síkságok az esőzéstől és havazástól egyaránt mentesek, s csak a folyók áradásai nedvesítik őket. A hegyeken tehát a tél folyamán tart a havazás, tavasz kezdetével pedig megkezdődik az esőzés, s egyre jobban és jobban erősödik; a passzátszelek idejében éjjel-nappal szakadatlanul erősen ömlik az Arkturosra a feljöveteleig; a havazások és esőzések következtében megáradt [folyók] megnedvesítik a síkságokat. Ezt, mint mondja, nemcsak ő maga, hanem mások is megfigyelték, akik a Pleiadok letűnése után a Paropamisos felől jöttek Indiába és a telet a hypasiosok és Assakanos földjén a hegyek között töltötték, tavasz kezdetével pedig lementek a síkságokra és a nagy Taxila városába, onnan meg a Hydaspéshez és Póros országába. A tél folyamán vizet nem láttak, hanem csak havat; először Taxilában esett az eső, és azután, miközben lementek a Hydaspéshez, és mint Pórosnak a legyőzői, kelet felé eljutottak a Hypanishoz⁸ s onnan megint vissza a Hydaspéshez, szakadatlanul esett, különösen a passzátszelek idején, az Arkturos feltűntekor azonban megszűnt az esőzés. Miután hajóépítés végett a Hydaspésnél időztek és a Pleiadok lemenetele előtt néhány nappal megkezdték hajóútjukat és az egész őszt, telet, a következő tavaszt és nyarat a lefelé való hajózással töltötték el, a Canicula feltűntekor jutottak el Patalénébe. Bár tíz hónapig tartott ez a hajóút, sehol sem észleltek esőzést, még akkor sem, amikor a passzátszelek nagyon erősek voltak, a kiáradt folyók azonban

megnedvesítették a síkságokat, a tengeren pedig nem lehetett hajózni, mert a szelek ellenkező irányban fújtak, a szárazföld felől meg semmiféle szellő nem jött.

18. Ugyanezt mondja Nearkhos is, de a nyári esőzések tekintetében nincs vele egy véleményen, mert szerinte a síkságokon nyáron van esőzés, télen azonban esőtlenek. A folyók áradásairól is beszél mindkettő. Nearkhos azt mondja, hogy amikor Akesinos⁹ közelében táboroztak, az áradás idején kénytelenek voltak más magasabb fekvésű helyre költözni, ez pedig a nyári napfordulat idején történt. Aristobulos az áradás mértékét is megadja, s 40 könyöknyire teszi, amelyből 20 könyöknyi megtöltötte a folyómedert előző szintje fölött a part széléig, a további 20 könyök pedig kiáradt a síkságokra. Abban is egyetértenek, hogy a töltésekre épített városok szigetekké lesznek úgy, mint Egyiptomban és Aithiópiában, az Arkturos feltűnte után azonban az áradás a víznek a lefolyása következtében megszűnik; hogy a félig száradt földet valahogyan felszántva bevetik, s az mégis tökéletes és szép termést hoz. Aristobulos szerint a rizs elzárható vízben áll, de veteményágyak vannak készítve a számára, s azokban tenyészik; a növénynek a magassága négy könyöknyi és sok a kalásza és a magja; a Pleiadok lemenetelekor aratják, s úgy csépelik ki, mint a tönkölyt; Baktrianában, Babylóniában és Susisban is termelik, s megterem Alsó-Syriában is. Megillos azonban azt állítja, hogy a rizst az esőzések előtt vetik el, öntözésre és gondozásra azonban [nincs] szüksége, mert az elzárható vizek táplálják. A boszoronról meg Onésikritos azt mondja, hogy a búzánál kisebb gabonaféle s folyók közötti területen terem, cséplés után pedig megpörkölik, miután megesküdtek, hogy nem viszik el pörköletlenül a szérúról, hogy ki ne szállítsák a magot.

19. Aristobulos, miután előadta ennek a területnek Egyiptommal és Aithiópiával való hasonlóságát s egyúttal az ellentétét is, hogy ti. a Nílus áradása a déli esőzések, az indiai folyók áradása pedig az északi esőzések következménye, fölteszi a kérdést, hogy a közbeeső területek miért nem kapnak C 693 esőt; ilyen ugyanis Thébais Syénéig és Meroé környékéig és India Patalénétől a Hydaspésig; az ezeken a részeken túl fekvő területet, ahol van eső és havazás, szerinte éppen úgy művelik, mint az Indián kívül fekvő egyéb területet, minthogy az esőtől és hótól kellő nedvességet kapnak. Azoknak az alapján, amiket ő fölemlített, valószínű, hogy a sok nedvességtől megpuhult földön gyakori a földrengés, és szakadékok keletkeznek rajta, úgyhogy a folyók medre is megváltozik. Amikor egyszer valami küldetésben ott járt, mint mondja, több mint ezer városnak és falunak a vidékét látta pusztasággá válni, mert az Indus a régi medrét elhagyta, s a bal oldalon egy másik sokkal mélyebb mederbe tért át, s oda szinte lezuhant, úgyhogy az

elhagyott jobb oldali terület többé nem kapott nedvességet az áradásokból, minthogy nemcsak az új medernél, hanem az árterületnél is magasabban feküdt.

20. Ami a folyók áradásait illeti, továbbá, hogy szárazföldi szelek nem fújnak, Onésikritos tudósítása is megerősíti. Szerinte ugyanis a partvidék, különösen a folyók torkolatai táján, mocsaras, részint a hordalék, részint az áradások és a tengeri szelek uralma alatt. Megasthenés India gazdagságát azzal jelzi, hogy évenként kétszer hoz termést, mint Eratosthenés is mondotta, amikor téli és nyári vetésről beszélt, s ugyanígy az esőzésről; szerinte ugyanis nincs olyan esztendő, mely mindkét időszakban esőtlen lenne, s ebből származik a nagy termékenység, minthogy a föld soha sincs termés nélkül. Nagy mennyiségben tenyésznek gyümölcsfák, növényi gyökerek és főleg magas növésű nádak, amelyek természetüknél fogva, meg a főzés következtében is édesek, minthogy a nap sugarai az esővizet is, meg a folyóvizet is fölmelegítik. Valamiképpen ezt akarja mondani, hogy amit másoknál a gyümölcsök és nedvek beérésének mondanak, azt ezek fővésnek mondják, és ez a jó ízhez éppen annyira hozzájárul, mint a tűzzel való főzés. Ezért olyan hajlíthatók szerinte a fák ágai is, hogy kerekeket készítenek belőlük; ugyenezen okból egyeseken gyapjú sarjad ki. Ebből szövik Nearkhos szerint a finom gyolcsot, a makedonok pedig pehely gyanánt C 694 használják és a nyergeket tömik ki vele. Ilyenfélék azok a selyemcikkek is, amelyeknek anyagát bizonyos fák háncsából állítják elő. Beszélt olyan nádakról is, amelyek mézet adnak, minthogy ott nincsenek méhek. Van olyan gyümölcsöt termő fa is, amelynek gyümölcséből mézet készítenek, aki pedig azt a gyümölcsöt nyersen eszi, megmámorosodik tőle.

21. India ugyanis sok csodálatos fát termel; ezek közé tartozik az is, amelynek az ágai lefelé hajlanak, a levelei pedig nem kisebbek egy pajzsnál. Onésikritos, aki nagyon gondosan tanulmányozta a Musikanos földjén látottakat – ezt tartja India legdélibb részének –, beszél bizonyos nagy fákról, amelyeknek az ágai, ha már 12 könyöknyire nőttek, további növekedésüket lefelé irányítják, mintha csak lehajolnának, míg el nem érik a földet, azután a földön elterjedve a bujtásokhoz hasonlóan meggyökeresnek, majd onnan kihajtva törzset nevelnek; azután a növekedés folytán ugyanúgy újból leereszkedve másik bujtást növesztenek és így tovább, úgyhogy egy-egy fából egy nagy lugas keletkezik, mely sok oszlopú sátorhoz hasonlít. A fák nagyságát is megadja azzal, hogy a tövüknél öt ember is alig karolhatja át. Az Akesinés mentén és a Hyarótisszal¹⁰ való egyesülésénél Aristobulos szerint is vannak lehajló ágú fák, mégpedig olyan nagyok, hogy egy fa árnyékában 50 lovas tartott déli pihenőt, ő azonban 400-at

mond. Aristobulos egy másik, nem nagy fát is említ, amelynek 12 hüvelyk hosszú, mézzel telt hüvelyei vannak, mint a babnak, de akik ebből esznek, nehezen menthetők meg. A fák nagyságát illetően azonban mindenkin tútesznek azok, akik azt állítják, hogy a Hyarótison túl olyan fát láttak, amely déli időben öt stadion hosszú árnyékot vetett. Aristobulos a gyapjútermő fákról azt állítja, hogy a virágjukban mag van; ha ezt kiveszik, a többi részét éppúgy kártolják, mint a gyapjút szokás.

22. Musikanos földjén szerinte vadon terem egy búzához hasonló gabonafajta és a szőlő, úgyhogy bortermés is van, míg a többiek szerint Indiában nincs bor; Anakharsis szerint még fuvola sincs ott, sem más hangszer a cimbalmon, féldobon és a cintányérokon kívül, amelyeket a csodatevők használnak. Sokféle növényi nedv és gyökér is van ott, amelyek részint gyógyító, részint káros hatásúak, továbbá sokféle festék is, mint ő is¹¹, meg mások is mondják; ő azonban hozzáteszi, azt is, hogy az, aki valamilyen mérget állít elő, halállal bünhődik, ha egyúttal annak az ellenszerét is C 695 nem állítja elő, aki azonban ezt elő tudja állítani, a királyok részéről jutalomban részesül. Fahéj, nárdus és egyéb fűszerek is vannak India déli részén éppen úgy, mint Arabiában és Aithiopiában, mert a nap melege tekintetében körülbelül hasonló hozzájuk, különbözik azonban a vizek sokaságával; a levegője tehát nedves s ezáltal táplálóbb és termékenyítőbb, ugyanilyen a földje és vize is, ezért van az, hogy az indusoknál nagyobb szárazföldi vízi állatok találhatók, mint másoknál. A Nílus is termékenyítőbb más [folyóknál] és nagy alkatú állatokat hoz létre, egyebeket is, meg kétélűeket is, az egyiptomi nők meg olykor négyes ikreket is szülnék. Aristotelés előadása szerint egy nő hetes ikreket is szült, és szintén sokat termelőnek és táplálónak nevezi a Nílust a napsugarak helyes mértékű hevének következtében, amely a tápláló anyagot visszahagyja, a fölöslegest pedig elpárologtatja.

23. Valószínűleg ugyanezen okból történik az is, amit Aristotelés állít, hogy a Nílus vize félannyi tűzzel forr fel, mint a többieké. Minthogy szerinte a Nílus vize hosszú és keskeny területen egyenes irányban folyik és sok szélességi és légköri övet váltogat, az indiai folyók pedig nagyobb és szélesebb síkságokon folydogálnak és sokáig időznek ugyanazon szélességi övezeten, ezek tehát annál táplálóbb hatásúak, s ezért nagyobbak és számosabbak a vízi állatok is; a víz már a felhőkből is felhevítve esik.

24. Ezzel perzse nem értenek egyet Aristobulos hívei, akik azt állítják, hogy a síkságokon nincs eső. Onésikritos szerint ugyancsak a víz az oka az állatok sajátosságainak, s biznyságul azt hozza föl, hogy a belőle ivó idegen állatok színe átváltozik a belföldiekére. Ezt helyesen is mondja, de azt már nem, amikor az aithiopsok fekete színének és gyapjasságának az

okát is pusztán a vízben találja és megrója Theodektést, aki ennek okául a napot veszi fel, mikor ezt mondja:

Mert Hélios, hogy hozzájuk közel hajtott,
Koromsötét színűre égeté rajtuk
A bőrt és összesodrá hajzatuk, tovább
Hogy nőni nem tudott, a tűz hatalmával.

Valami alapja ennek is van. Azt mondja ugyanis, hogy a nap nincs közelebb az aithiopsokhoz, mint másokhoz, ámde merőlegesebben van fölöttük s ezért jobban éget, tehát nem helyes az az állítás, hogy „Hélios hozzájuk közel hajtott”, minthogy az mindenektől egyenlő távolságra van; de nem is a hőség az oka ennek a jelenségnek, hiszen az anyai méhben levő gyermekeknél sincs meg, mert nem éri napsugár őket. Helytállóbb azoknak a véleménye, akik a napot és ennek a területén levő nedvesség túlságos hiánya következtében fellépő perzselő hatását veszik fel alapul. Ezért mondtuk mi is, hogy az indusok nem gyapjas hajúak s hogy a bőrük sincs olyan erősen leégve, mivel nedves levegővel érintkeznek. Az anyaméhben a megtermékenyítés következtében keletkezik a nemzőhöz hasonló magzat; így magyarázhatók a vele született betegségek s egyéb hasonlóságok is. Hogy a nap mindentől egyenlő távolságra van, azt is csak az érzéki észlelés alapján mondják, nem a valóság szerint, de az érzéki észlelés szerint sem a megfelelő értelemben, hanem csak úgy, mint ahogy mondjuk, hogy a föld a nap gömbjéhez viszonyítva csak egy pont. Minthogy az ilyen érzéki észlelés szerint, amilyen szerint mi a meleget úgy érezzük, hogy az közelebről erősebb, távolabbról pedig gyengébb, a nap nincs mindentől egyenlő távolságra, ilyen értelemben mondhatjuk, hogy „Hélios az aithiopsokhoz közel hajtott”, de nem úgy, amint Onésikritos véli.

25. Az is az általánosan elfogadott és az Egyiptommal és Aithiópiával való hasonlóságot bizonyító jelenségekhez tartozik, hogy az el nem árasztott síkságok a vízhiány miatt mind terméketlenek. A Nílussal kapcsolatban már előbb is fölvetett kérdésre, hogy honnan jön ennek az áradása, Nearkhos szerint az indiai folyók adják meg a feleletet, hogy ti. ez a nyári esőzések következtében áll elő. Alexandros pedig, aki a Hydaspésben krokodilusokat látott, az Akésinésnél meg egyiptomi babot, azt hitte, hogy megtalálta a Nílus forrásait, és egy hajórajt szereltetett föl, hogy ezen a folyón egészen Egyiptomig hajózzon. Nemsokára azonban rájött, hogy amiben ő reménykedett, az lehetetlen,

Mert közbül sok a szörnyü folyam, félelmetes örvény,
És legelőször az Ókeanos...

(Od. XI. 157.) D.

amelybe az indiai folyók mind beleömlenek, azután Ariané, a Perzsa- és az Arab-öböl következik, majd maga Arabia és Tróglodytiké. Ilyeneket beszélnek a szelekről és az esőzésekről, a folyók áradásáról és a síkságok elárasztásáról.

26. A folyókról azonban külön-külön is kell beszélnünk, már amennyiben ezek földrajzi szempontból hasznosak és amennyiben tudunk róluk. Általában ugyanis a folyók, mint az országok nagyságát és alakját meghatározó természetes határok, nagy hasznot jelentenek mostani feladatunk számára. A Nílusnak és az indiai folyóknak van bizonyos jelentőségük a többivel szemben, hogy ti. nélkülük a most hajózható és földművelésre alkalmas ország lakhatatlan volna, nem lehetne beutazni s egyáltalában nem lehetne benne lakni. Ismerjük az Indusba ömlő említésre méltó folyókat, és az országokat, amelyeken keresztülfolynak, a többiről azonban nagyon keveset tudunk. Alexandros ugyanis, aki a legnagyobb mértékben földérítette ezeket a területeket, mikor Dareios gyilkosai Baktrianát elpártolásra akarták rávenni, kezdetben a legcélszerűbbnek látta üldözésüket és megsemmisítésüket. Arianén keresztül tehát közelebb jött Indiához, de jobb felől hagyva átkelt a Paropamisoson az északi részek és Baktriané felé, miután pedig ott mindent meghódított, ami perzsa fennhatóság alatt volt, sőt még többet is, akkor már Indiára vágyódott, amelyről sokan beszéltek már, de semmi bizonyosat sem tudtak róla. Visszafordult tehát és átkelt ugyanazokon a hegyeken, de más rövidebb úton, miközben Indiát bal felől hagyta, azután mindjárt ellene, mégpedig nyugati határa ellen fordult a Kóphés¹² és Khoaspés folyók irányában; ez utóbbi Plémyrion városa mellett ömlik a Kóphésbe, előbb azonban egy Górys nevű másik város mellett folyik el, s keresztülmegy Bandobénén és Gandaritisen. Megtudta, hogy az északi hegyvidék nagyon népes és termékeny, a déli rész azonban részint víztelen, részint a folyóktól elárasztott és rettenetesen forró, inkább csak vadállatok, mint emberek számára való. Ezért tehát előbb a dicsért területet akarta meghódítani, minthogy azt hitte, hogy a forrásukhoz közelebb könnyebben fog átkelni azokon a folyókon, amelyeken át kellett kelnie, mivel ezek keresztben szelték át azt a földet, amely ellen indult. Egyúttal azonban azt is hallotta, hogy több folyik össze egybe és hogy ez annál nagyobb mértékben történik, minél előbbre haladnak, úgyhogy ezeken különösen hajók hiányában mindig nehezebb lesz az átkelés. Ettől félve tehát átkelt a Kóphésen és meghódította a kelet felé terjedő hegyvidéket.

27. A Kóphés után az Indus, majd a Hydaspés, az Akesinés és a Hyarótis végül a Hypanis következett. Tovább ugyanis már nem mehetett előre, részint bizonyos jóslatokra való tekintettel, részint a fáradalmak következtében már kimerült hadseregétől kényszerítve; legjobban az esőzésektől szenvedtek, mert állandóan áztak. Ezeket tehát tudjuk India keleti részéről, C 698 már amelyek a Hypanison innen vannak, és még amit esetleg hozzátettek azok, akik vele együtt tovább mentek a Hypanison túl a Gangésig és Palibothráig. A Kóphés után tehát az Indus következik. A két folyó közt levő területen az astakénosok, masianosok, nysaiosok és hypasiosok laknak; azután Assakanos földje tűnik elő, Masoga¹³ városával, a királyi székhellyel. Már az Indus közelében fekszik ismét egy másik város, Peukolaitis, ahol hajóhidat veretett és átszállította hadseregét.

28. Az Indus és a Hydaspés között van Taxila, nagy és igen jól megszervezett város, s a körülötte levő nagy kiterjedésű és nagyon termékeny terület, s ez már a síksággal érintkezik. A lakosság és királya, Taxilés, barátságosan fogadta Alexandrost; minthogy azonban többet kaptak, mint amennyit ők adtak, a makedonok irigykedtek rájuk és azt mondták, úgy látszik, hogy Alexandrosnak, míg át nem kelt az Induson, senkije sem volt, akivel jót kellett volna cselekednie. Ez az ország némelyek szerint nagyobb Egyiptomnál. Fölötte a hegyek között fekszik Abisarés országa, akinél követői szerint két kígyót találtak, az egyik 80, a másik 140 könyöknyi hosszúságú, már amint Onésikritos mondja, akit nem annyira Alexandros, mint inkább a különös dolgok főkormányosának lehetne nevezni. Az Alexandros környezetében levők ugyanis mindnyájan szívesebben fogadták a csodálatosat, mint az igazat, Onésikritos azonban, úgy látszik, a többit mind felülmúlja a csodás dolgok előadásában. Említ ugyan valószínű és említésre érdemes dolgokat, úgyhogy a hitetlenkedő sem mellőzheti ezeket. A kígyókról különben mások is beszélnek, hogy az Émódos hegyei közt fogják és barlangokban tartják őket.

29. A Hydaspés és Akesinés között fekszik Póros nagy és kitűnő országa mintegy 300 várossal. Az Émódos hegyein van az az erdő, amelyből Alexandros sok erdei- és lucfenyőt, cédrust és mindenféle más, hajóépítésre alkalmas fatörzset vágatott ki, a Hydaspésen leszállíttatta, s ezekből a Hydaspésen az általa alapított városok mellett a folyó mindkét oldalán hajóhadat építtetett, ott, ahol a folyón átkelt és Pórost legyőzte. Ezek közül az egyiket Bukephaliának¹⁴ nevezte el a Pórossal vívott csatában elesett lova emlékére (Bukephalos volt a neve széles homloka miatt; C 699 kitűnő harci mén volt és a csatákban mindig ezt nyergelte föl), Nikaiát pedig győzelméről nevezte el. Az említett erdőben az elbeszélések szerint rendkívüli mennyiségű és nagyságú cerkóf majom van, úgyhogy amikor

a makedonok egyszer ezek nagy csapatát látták velük szemben egy csupasz hegyormon felsorakozni (ez az állat ugyanis nagyon értelmes, éppen annyira, mint az elefántok), abban a hiszemben, hogy egy tábor van előttük, ellenük indultak mint ellenség ellen, amikor azonban akkor éppen a királynál tartózkodó Taxiléstől megtudták az igazságot, abbahagyták a rohamot. Ennek az állatnak a vadászata kétféleképpen történik. Utánzó hajlamú és a fákra menekül. Amikor tehát a vadászok a fákon ülni látják őket, egy tál vizet tesznek le előttük, s a szemüket öblögetik benne, azután víz helyett egy léppel telt tálal téve oda eltávoznak és messziről lesik őket. Az állat erre leugrott, bekente magát a léppel, s amint a szemét behunyta, a szempillái összeragadtak; ekkor azok odarohannak és élve fogják el. Ez az egyik módja, a másik pedig a következő: zsákokat húznak fel, mint nadrágokat, majd eltávoznak, de másokat hagynak ott, amelyek bozontosak és belül léppel vannak bekenve; ha ezekbe bebújnak, könnyen el lehet őket fogni.

30. Kathaiát [és] Sópeithésnek, az egyik kerületi főnöknek a területét is erre a folyóközi vidékre helyezik némelyek, mások azonban az Akesinésen és Hyarótison túl fekvő vidékre, mint amely határos a másik Póros országával, aki az Alexandros által elfogottnak az unokatestvére volt. Az ő uralma alatt álló területet Gandarisnak nevezik. Kathaiáról azt a nagyon érdekes dolgot mesélik, hogy a szépséget különösen nagyra értékeli, már mint a lovaknál és a kutyáknál. Onésikritos szerint királynak is a legszebbet választják, s az újszülött gyermekről két hónap elteltével népgyűlésen állapítják meg, hogy vajon megvan-e a törvény szerinti és életre méltó testalkata vagy nincs, és a kirendelt tisztviselő döntése alapján életben marad vagy megölik. A szakállukat is festik sokféle tarka festékkel, éppen abból a célból, hogy szépek legyenek. Az indusok közül ezt mások is sokan csinálják nagy gonddal (az ország ugyanis csodálatos festékeket szolgáltat) mind a hajukat, mind a ruházatukat illetőleg; az emberek egyéb tekintetben egyszerűek, de a piperét szeretik. A kathaiaiak különös szokása gyanánt C 700 emlegetik azt is, hogy a vőlegény és a menyasszony maga választja ki a párját, és hogy a meghalt férjjel a feleségét is elégetik azért, mert ha szerelemre gyúlnak fiatal emberek iránt, férjüket esetleg elhagyják vagy megmérgezik. Ezt a törvényt tehát azért hozták, hogy megszüntessék a mérgezéseket; ámde nem valószínű sem az, amit a törvényről, sem az, amit annak az okáról mondanak. Sópeithés országában állítólag van egy sóhegy, amely elég volna egész India számára. Nem messze onnan más, hegyekben gazdag arany- és ezüstbányákról beszélnek, amint Gorgos, a bányász közzétette. Minthogy azonban az indusok a bányászathoz és az ércolvasztáshoz nem értenek, nem is tudják, hogy mi mindenben gazdagok, hanem a dolgot egészen egykedvűen veszik.

31. Sópeithés országában a kutyák csodálatos bátorságáról is beszélnek. Alexandros 150 kutyát kapott Sópeithéstől; próba végett kettőt ráuszított egy oroszlanra, amikor pedig ezeket az oroszlan széttépte, két másikat uszított rá. Mivel ekkor az erőviszonyok már kiegyensúlyozódtak, Sópeithés megparancsolta, hogy az egyik kutyát lábánál fogva húzzák vissza, ha pedig nem engedelmeskedik, vágják le. Alexandros először nem egyezett bele a levágásba, mert kímélni akarta a kutyát, amikor azonban Sópeithés azt mondta: „négyet adok helyette neked”, beleegyezett, és a kutya hagyta, hogy lassanként levágják a lábát, semhogy a harapást abba-hagyta volna.

32. Hydaspésig tehát az út többnyire dél felé vezetett, innen azonban a Hypanisig inkább kelet felé, általában inkább a hegyek alján, mint a síkságon. Alexandros tehát a Hypanistól visszafordult a Hydaspés és a hajóállomás felé, hajóra szállt és lehajózott a Hydaspésen. Mindezek az említett folyók az Indusba ömlenek, legutoljára a Hypanis. Állítólag összesen 15 folyó folyik össze, mégpedig mind jelentékeny. Mindezek úgy megtelítik, hogy azok szerint, akik nem tudnak mértéket tartani, némely helyen 100 stadionra is kiszélesedik, a mérsékeltébbek szerint azonban legfeljebb 50, de legalább 7 stadionnyira, azután két torkolattal a déli tengerbe ömlik és a Pataléné nevű szigetet alkotja. Erre az elhatározásra jutott Alexandros s elhagyta a keleti részeket, először azért, mert megakadályozták a Hypanison való átkelésben, azután azért, mert saját tapasztalata alapján hazugságnak találta az addig elfogadott véleményt, hogy a sík területek égetően forrók s inkább csak állatok által lakhatók, nem pedig emberek által, ezért tehát azokat elhagyva ezek felé indult, és így ezek ismeretesebbek lettek, mint azok.

C 701 33. A Hypanis és Hydaspés közötti területen állítólag kilenc nép lakik, városaik száma pedig kb. 5000, amelyek nem kisebbek, mint a meropisi Kós; ez a szám azonban túlzottnak látszik. Azokról az említésre érdemes népekről, amelyek az Indus és a Hydaspés között laknak, már beszéltünk. Lefelé az ún. sibák következnek, akikről már előbb is megemlékeztünk, továbbá a mallosok és a sydrakák nagy néptörzsei; a mallosok, akiknél Alexandros egy városka elfoglalása alkalmával majdnem halálosan megsebesült, a sydrakák, akikről már mondtuk, hogy a rege szerint Dionysos rokonai. Már közvetlenül Pataléné mellett említik Musikanos és Sabos földjét, Sindomanát, és még Portikanosnak s az Indus folyam vidékén lakó más fejedelmeknek a földjét, akiket mind legyőzött Alexandros, és végül Patalénét, amelyet a két ágra szakadt Indus alkot. Aristobulos szerint a két torkolat kb. 1000 stadionnyira van egymástól, Nearkhos azonban még 800-at tesz hozzá, Onésikritos pedig annak a háromszög alakú szigetnek

mindegyik oldalát 2000 stadionra teszi, a folyónak a szélességét meg ott, ahol két ágra szakad, kb. 200 stadionra; a szigetet Deltának nevezi, s azt állítja, hogy hasonló az egyiptomi Deltához, de ez nem felel meg a valóságnak. Az egyiptomi Deltának az alapvonala ugyanis állítólag 1300 stadion, az oldalai pedig kisebbek az alapvonalnál. Pataléné nevezetes városa Patala¹⁵, s a sziget is erről van elnevezve.

34. Onésikritos szerint az ottani partvidék legnagyobb részén sok a mocsár, főleg a folyók torkolatánál a hordalékok és az áradások miatt, és mert a szelek nem a szárazföld felől fújnak, hanem ezeken a területeken többnyire a tengeri szelek az uralkodók. Musikanos földjéről, amelyet többnyire magasztalva említ, olyan dolgok miatt, amelyeket a többi indusnál is szoktak emlegetni, azt állítja például, hogy olyan hosszú életűek, hogy a százon felül még harmincat is elérnek (a sérek ugyanis némelyek szerint még ezeknél is hosszabb életűek), hogy takarékosak és egészségesek, ámbár az országban minden bőven van. Sajátos szokás náluk a lakonokéra emlékeztető közös étkezésféle, amennyiben nyilvánosan együtt étkeznek, de a húst hozzá vadászattal szerzik be, továbbá, hogy sem az aranyat, sem az ezüstöt nem használják, bár ezek az ércek találhatók náluk, és hogy rabszolgák helyett a viruló erőben levő ifjakat alkalmazzák, mint a krétaiak az aphiatiákat, a lakonok meg a heilótákat, hogy a tudományokat nem művelik, C 702 kivéve az orvostudományt, mert szerintük bizonyos dolgokban, mint a hadászatban és hasonlóknak, a túlságos gyakorlás már bűn, hogy ítélkezés csak gyilkossági és erőszakoskodási ügyekben van náluk; az ugyanis nem az illetőtől magától függ, hogy ilyesmi ne történjen vele, de az üzleti ügyekben már mindenkitől magától, tehát, ha valaki visszaélt a bizalommal, azt el kell viselni, de vigyázni is kell, hogy kiben bízhatik meg, s nem szabad a várost ilyen irányú panaszokkal zaklatni.

35. Ezeket mondják Alexandros bajtársai. Közzé van azonban téve Kraterosnak egy levele is, amelyet anyjához, Aristopatrához intézett, s mely sok egyéb különös dolog mellett, melyekben senki mással sem egyezik, arról is tudósít, hogy Alexandros egészen a Gangésig előrenyomult. Azt állítja, hogy ő maga is látta a folyót és a benne levő szörnyetegeket, és hogy mind a szélességének, mind a mélységének a mértéke a hihetetlenséggel határos. Hogy a három szárazföldön ismert folyók között ez a legnagyobb, utána az Indus következik, a harmadik és negyedik pedig az Istros és a Nílus, ebben eléggé megvan az egyetértés, az egyes részleteket illetőleg azonban az egyik így, a másik úgy nyilatkozik; némelyek szerint a legkisebb szélessége 30 stadion, mások szerint csak 3 stadion. Megasthenés szerint pedig ott, ahol közepes a szélessége, 100 stadionnyira is kiszélesedik, a legkisebb mélysége pedig 20 öl.

36. Ennek és egy másik folyónak [az Erannoboának]¹⁶ az összefolyásánál épült Palibothra; hosszúsága 80, szélessége pedig 50 stadion, paralelogramma alakú; cölöpkerítéssel van körülvéve s ezen nyílások vannak, hogy rajtuk keresztül nyílazni lehessen; előtte árok is húzódik, részint a védelem céljából, részint a város szennyvizének a befogadására. Azt a népet, amelyiknek a területén ez a város fekszik, prasiosnak nevezik, s ez a legkülönb valamennyi között, királyuknak pedig a saját születési neve mellett a Palibothros nevet is kell viselnie, úgy, mint Sandrokottosnak, akihez Megasthenés követségbe ment. Ilyenféle szokás tapasztalható a parthyaiosoknál is, mert valamennyit Arsakésnek nevezik, tulajdonképpen pedig az egyik Oródés, a másik Phraatés, stb.

37. Abban egyetértenek, hogy a Hypanison túl levő terület teljes egészében a legáldottabb; erről azonban nincs pontos tudósítás, hanem a tudatlanság és a nagy távolság miatt mindent nagyobbak és csodásabbnak mondanak. Így például beszélnek aranyásó hangyákról és más különös alakú és rendkívüli erejű állatokról és emberekről, mint a hosszú életű sérekről, akikről azt mondják, hogy 200 esztendőnél is tovább élnek. Azt is beszélik, hogy van ott egy arisztokratikus kormányzó testület, amely 500 tanácsosból áll, s mindegyikük egy elefántot ad a közösségnek. Megasthenés szerint a prasiosoknál vannak a legnagyobb tigrisek is, majdnem kétszer akkorák, mint az oroszlanok és olyan erősek, hogy pl. egy négy ember által vezetett szelídített tigris egy öszvért a hátsó lábánál megragadott és magához húzott. A cerkófmajmok a legnagyobb kutyáknál is nagyobbak, s fehér színűek pófájuk kivételével, mert az fekete, némelyeknél azonban éppen fordítva; a farkuk két könyöknél is hosszabb; nagyon szelídek és a támadás és lopás tekintetében nem rosszindulatúak. Tömjén színű köveket is ásnak ott, amelyek a fügénél vagy méznél édesebbek. Néhol két könyök hosszúságú bőrszárnyú kígyók vannak, olyanok, mint a denevérek: ezek is éjjel repülnek ki, s vizelet- vagy izzadságcseppeket hullatnak le, amelyek átmarják annak a bőrét, aki nem vigyáz magára. Vannak rendkívüli nagyságú szárnyas skorpiók is; ébenfa is tenyészik ott; vannak nagyon bátor kutyák is, melyek amibe beleharaptak, azt el nem eresztik addig, amíg az orrlukaikba vizet nem öntenek; egyesek harapás közben a szemüket is elcsavarják, némelyeknél az még ki is esik; oroszlant és bikát is lefogva tartott egy kutya, s a farkánál fogva megragadott bika előbb kimúlt, mint megszabadult volna.

38. A hegyvidéken van egy Silas nevű folyó, melyen semmi sem úszhatik; Démokritos azonban nem hiszi, pedig ő Ázsia nagy részét bejárta. Aristotelés sem hiszi, bár vannak olyan gyenge légáramlások, melyekben semmiféle madár sem tud lebegni; azonkívül olyan felszálló gőzök is vannak,

amelyek magukhoz vonzzák a dolgokat s a fölöttük lebegőket szinte beszippantják, mint a borostyánkő a polyvát és a mágnes a vasat. Talán a vízben is lehetnek ilyenféle erők. Ez azonban már a természettudománynak és az úszó testek tanának a körébe tartozik, tehát ott kell vizsgálat tárgyává tenni. Most azonban még ki kell térni a következőkre is, és mindarra, ami közelebb áll a földrajztudományhoz.

39. Szerinte az egész indus nép hét csoportra oszlik. Rangban a bölcsek az elsők, bár számszerűleg a legkevesebben vannak. Ezekhez fordulnak mindazok, akik az isteneknek vagy a megholtaknak mutatnak be áldozatot, mindenki külön-külön egyhez, a király pedig együttesen az ún. nagygyűlésen, amelyre újévkor valamennyi bölcс összejön a király előcsarnokában és mindegyik előadja a nyilvánosság előtt, ha írásba foglalt valami hasznos dolgot, vagy a gyümölcsök és állatok termékenysége és az államvezetés tekintetében megfigyelt valamit. Akire azonban háromszor rábizonyul a tévedés, annak a törvény értelmében egész életén át hallgatnia kell, aki pedig eltalálja az igazat, annak megítélik a szolgálat- és adómentes-^{C 704} séget.

40. A második csoport a földműveseké; ezek vannak legtöbben és nagyon jóra való emberek, mentesítve vannak a hadiszolgálat alól és zavartalanul dolgozhatnak; a városba nem járnak be sem más valami ügyben, sem közös szolgálattételre. Gyakran megtörténik, hogy egyeseknek ugyanazon időben és helyen csatasorba kell állniuk s az ellenséggel szemben életüket kockáztatniuk, ezek pedig nyugodtan szántanak vagy kapálnak, mert am azok védik őket. Az egész föld királyi birtok; bérletben művelik a termény negyedrészéért.

41. Harmadik a pásztorok és vadászok csoportja; egyedül ezeknek szabad vadászniuk és állattenyésztéssel foglalkozniuk, igásállatokat eladniuk és bérbe adniuk. Azért, mert ők megmentik a földet a vadállatoktól és kártékony madaraktól, a királytól kapnak gabonát, minthogy sátrakban laknak és vándoréletet folytatnak. Lovat és elefántot magánember nem tarthat, mindkettő királyi tulajdonnak számít, a felügyelők vigyáznak rájuk.

42. Ezeknek a vadállatoknak a vadászata a következőképpen történik. Egy négy vagy öt stadionnyi kopár területet mély árokkal vesznek körül, s nagyon keskeny híddal teszik lehetővé a bemenetelt. Azután beengednek három vagy négy nagyon szelíd nőstényt, ők maguk pedig rejtett kunyhókban leselkednek. Nappal nem mennek oda a vadak, éjjel azonban egyenként belopakodnak. Ha már bementek, titokban elzárják a bejáratot, azután bevezetik a szelíd harcosok közül a legbátrabbakat s megkezdik ellenük a harcot, egyúttal azonban éheztetéssel is gyengítik őket. Amikor már ki-merültek, a hajtók közül a legvakmerőbbek észrevétlenül leszállnak, s

mindegyik a saját állatának a hasa alá csúszik; innen tovább kúszva a vad alá lopózik, s a lábait összeköti. Ennek megtörténtével megparancsolják a szelídeknek, hogy addig üssék a megkötözötteket, amíg csak a földre nem esnek, mikor pedig már elestek, a nyakukat nyersbőr szíjjakkal a szelídekéhez kötözik. Hogy azonban a rájuk felszállni akarókat le ne rázhassák, a nyakukon körös-körül bevágásokat tesznek s ezekre helyezik a szíjjakat, tehát a fájdalom miatt engednek a köteléknek és nyugton maradnak. Azután az elfogottak közül a használat célja szerint kiválogatják az idősebbeket vagy fiatalabbakat, a többi meg az istállóba hajtják s ott a lábait egymáshoz, a nyakukat pedig egy jól megerősített oszlophoz kötözve éhez-
C 705 tetéssel szelídítik őket; azután zöld náddal és fűvel újra feljavítják őket. Ezután megtanítták őket engedelmeskedni a hajtóknak, egyeseket beszélgetéssel, másokat énekléssel és zeneszóval szelídítve. Ritkán fordul elő nehezen szelídíthető; természetüknél fogva szelídek és engedékenyek, úgyhogy közel állnak az értelmes lényekhez. Egyesek a harc folyamán elesett és vére vesztett hajtójukat fölemelik és kimentik a csatából, mások pedig az első lábaik közé menekülteket azzal mentik meg, hogy harcolnak értük. Ha pedig az etetőik és tanítóik közül valamelyiket dühükben megölték, olyan vágyakozás szállja meg őket utána, hogy bánatukban még az evéstől is tartózkodnak, sőt az is előfordul, hogy éhen pusztulnak.

43. Főként tavasszal közösülnek és ellenek, mint a lovak; a hímnél ez akkor következik be, mikor megszállja a vágy és megvadul; ilyenkor valamilyen faggyúféle anyagot bocsát ki azon a szelelő lyukon, amely a halántéka mellett van; a nőstényeknél ugyancsak akkor, amikor ugyanez a járat megnyílik náluk. A terhesség legtöbbször 18, de legalább 16 hónapig tart náluk. Az anya 6 évig szoptat. Nagy részük annyi ideig él, mint a leghosszabb életű emberek, némelyek azonban 200 esztendeig is élnek. Ámde sokféle betegségnek vannak kitéve és nehezen gyógyíthatók. Szembaj ellen a tehéntejjel való öblögetés a gyógyszer, a legtöbb betegségnek pedig a vörösbor ivása, sérüléseknél a vaj nyelegetése (kihajtja ugyanis a vashegyeket), a keléseket sertéshússal való melengetéssel érlelik. Onésikritos állítása szerint 300 évig is élnek, sőt némely esetben 500 évig is; legerőteljesebbek a 200 évesek, a terhességük pedig 10 évig tart. Hogy a libyaiaknál nagyobbak és erősebbek, azt nemcsak ő mondja, hanem mások is; hogy hátsó lábaira állva ormányukkal a falat is ledöntik s a fát gyökerestül kihúzzák. Nearkhos szerint vadászatok alkalmával némelyik útkeresztződésnél csapdákat raknak le és a vadak a náluknál erősebb és vezetőtől hajtott szelídektől úzva ezekbe beleszaladnak. Olyan jól megszelídíthetők, hogy megtanulnak köveket egy bizonyos célpontba dobni, továbbá fegyvereket használni és különösen úszni. Az elefántfogatot a legnagyobb va-

gyonnak tartják; igába is befogják őket, mint a tevéket; a nő nagy megtiszteltetésnek veszi, ha kedvesétől elefántot kap ajándékba. Ez az állítás azonban nem egyezik meg azzal, amit sokan mondanak, hogy lovuk és elefántjuk csak a királyoknak van.

44. Ugyanő [Nearkhos] azt állítja, hogy látta az aranyásó hangyák bőreit, C 706 amelyek hasonlóak a párdubőrökhöz. Megasthenés azonban ezekről a hangyákról a következőket mondja. A derdáknaál – nagy nép India keleti hegyvidékén – van egy kb. 3000 stadion kerületű fennsík; az ez alatt levő aranyödrökben a bányászok a hangyák, amelyek olyan nagyok, mint a rókák; rendkívül gyors mozgásúak és vadászatból élnek, tél idején azonban kiássák a földet s a bejáratoknál halmozzák föl, mint a vakondok; ennek az aranypornak már csak kevés olvasztásra van szüksége. Ezt a közelben lakók titokban hordják el teherhordó állatokon, mert ha nyíltan csinálják, a hangyák ellenszegülnek, a menekülőket üldözőbe veszik s ha utoléri, állataikkal együtt meg is ölik őket. Hogy észrevétlenül maradjanak, állati húsdarabokat szoktak több helyen kitenni, s míg a hangyák szétszélednek, az aranyport elviszik, s úgy nyersen bármi árért odaadják a kereskedőknek, mert ők nem értenek az olvasztáshoz.

45. Miután a vadászatokról szóló részben azokról a vadállatokról is megemlékeztünk, amelyekről Megasthenés, meg mások is beszéltek, hozzá kell még fűznünk a következőket. Nearkhos ugyanis csodálkozással említi a csúszó-mászó állatok nagy sokaságát és veszélyességét. Az áradások idején ugyanis a síkságokról bemenekülnek az el nem öntött lakóhelyekre s megszállják a házakat. Ezért tehát a fekvőhelyeket magasra emelik, de az is előfordul, hogy kiköltözködnek, ha ezek az állatok nagy számban jönnek, ha pedig a víz ki nem pusztítja a sokaság nagy részét, pusztasággá is válik a vidék. A kicsinyek éppen olyan veszedelmesek, mint a túlságosan nagyok, az elsők azért, mert nehéz ellenük védekezni, az utóbbiak viszont az erejük miatt, mert 16 láb hosszúságú kígyókat is lehet látni. Járnak-kelnek a varázslók, akiknek gyógyító képességében bíznak is az emberek, és ez majdnem az egyetlen gyógyító eszköz; de nem is gyakoriak a betegségek részint az életmód egyszerűsége, részint a bortól való tartózkodás következtében, ha pedig mégis beteg lesz valaki, a bölcsek végzik a gyógyítást. Aristobulos ellenben azt mondja, hogy ő olyan hírhedt nagyságú állatot egyet sem látott, csak egy kilenc könyök és egy arasz hosszúságú kígyót. Mi is láttunk Egyiptomban egy onnan behozott kb. olyan nagyságú kígyót. Szerinte azonban sok a jóval kisebb vipera és egyéb mérges kígyó és a nagy skorpió. Ezek közül azonban egy sem olyan veszedelmes, mint az arasznyi hosszúságú vékony kis kígyók, mert mindenütt elrejtőznek a sátrakban, az edényekben, a sövényekben. A megcsípettek minden pórusukból fájdalmasan

C 707 vérzenek, s ha azonnal nem siet valaki segítségükre, meg is halnak; segítséget azonban könnyű találni az indiai gyökerek és gyógyszerek jó hatása révén. Szerinte az Indusban nincs sok krokodilus és azok sem veszedelmesek az emberre nézve; megvan benne különben a legtöbb egyéb állat is, amelyek a Nílusban élnek, a víziló kivételével; Onésikritos szerint azonban ez is található. Aristobulos szerint a tengeri állatok közül a Nílusba egy sem megy föl a krokodilusok miatt, csak az ajóka, a kestris és a delfin, az Indusba azonban rengeteg. A tengeri rákok közül a kicsinyek fölmennek a hegyekig, a nagyok pedig az Indus és az Akesinés összefolyásáig. Az állatokról tehát ezeket mondják. Visszatérve Megasthenésre ott folytatjuk, ahol elhagytuk.

46. A vadászok és pásztorok után negyediknek a művészek, kereskedők és testi munkások rendjét említi. Ezeknek egy része adót fizet és megállapított szolgálatokat végez, a fegyverkovácsok és hajóácsok azonban bérüket és ellátásukat a királytól kapják, mert egyedül csak neki dolgoznak. A katonáknak a fegyvereket a táborfelügyelő adja ki, a hajókat pedig a hajóparancsnok adja bérbe a hajózóknak és kereskedőknek.

47. Az ötödik a harcosok rendje, akiket a királyi kincstár tart el, s akik egyéb idejüket téltlenségben és mulatozásban töltik, hogy amikor szükségessé válik, azonnal kivonulhassanak, miközben személyükön kívül semmi mást nem visznek magukkal.

48. A hatodik a felügyelők rendje. Ezeknek az a kötelességük, hogy mindent megfigyeljenek, ami csak történik, s titokban jelentsék a királynak; ehhez segítőtársakul veszik a kéjnlőket, a városban szolgálók a városban levőket, a táborban szolgálók az ottaniakat. Erre a legjobb és legmegbízhatóbb embereket alkalmazzák.

49. A hetedik a király tanácsosainak és bizalmasainak a rendje; ezek töltik be a főbb hivatalokat és bíróságokat, s intézik az egész állam kormányzását. Nem szabad egyik rendből a másikba nőlni, sem a foglalkozását vagy iparát egy másikkal fölcserélni, sem ugyanazon embernek több foglalkozást űzni, kivéve, ha valaki a bölcsek közé tartozik; annak ugyanis kiválósága miatt meg van engedve.

50. A vezető személyek részint vásári, részint városi hivatalnokok, részint pedig a hadügyek intézői. Egy részük a folyókat szabályozza, és felméri a földet, mint Egyiptomban, és felügyel az elzárt csatornákra, amelyekből C 708 a vizet a mellécsatornába engedik, hogy a vízszükséglete mindenkinek egyformán ki legyen elégítve. Ugyanezek ügyelnek a vadászokra is és felvannak hatalmazva, hogy érdem szerint jutalmazzanak vagy büntessenek. Ők szedik be az adót és tartják felügyelet alatt az ország iparosait, a favágókat, ácsokat, kovácsokat és bányászokat; utakat készítenek és 10 sta-

diononként oszlopot állítanak föl, amely mutatja a mellékutakat és távolságokat.

51. A városi hivatalnokok hat osztályra oszolnak, amelyek mind öttagúak. Az első osztály a kézműiparra ügyel, a második a vendégfogadásra, mert ők gondoskodnak szállásról, az élelemmel való ellátásról, vezetőket adnak melléjük s elszállítják őket magukat, vagy ha meghalnak, a javaikat, a betegeket ápolják és a halottakat eltemetik. A harmadik a születéseket és halálozásokat tartja nyilván, hogy mikor és hogyan történik, egyrészt az adózás miatt, másrészt, hogy ne maradjon följegyzés nélkül sem a jobbaknak, sem a szegényebbeknek a születése és halála. A negyedik osztály a kereskedésre és árucserére ügyel; ezek vigyáznak a mértékekre és a gyümölcsökre, hogy azokat a megállapított mérték szerint árusítsák. Ugyanaz az ember nem árulhat többfélért, csak akkor, ha kétszeres adót fizet le. Az ötödik osztályban a kézműves áruk felügyelői vannak, akik azokat a megállapított mérték szerint eladják, külön az újakat, külön az ócskákat; aki ezeket összekeveri, büntetést fizet. Végül a hatodik osztályban azok vannak, akik az eladott áruból kiszedik a tizedet. Az adócsaló halállal bűnhődik. Az egyes osztályok ezeket a dolgokat külön-külön végzik, együttesen pedig felügyelnek mind a magán-, mind a közvagyonra, így a középületek, falak, vásárterek, kikötők és templomok helyreállítására.

52. A városi hivatalnokok után a harmadik a hadügyeket intéző hatóság; ez is hat csoportra oszlik, mindegyik öt taggal. Az első a hajóparancsnok mellé van rendelve, a második az ökörfogatok parancsnoka mellé, amelyekkel a hadászati eszközöket szállítják, továbbá az élelmiszereket mind maguk, mind az igásállatok részére, és a hadsereg egyéb szükségleteit. Ezek rendelik ki a szolgálókat, dobverőket, csengettyűsöket, továbbá a lovászokat, gépészeket s ezeknek a segédeit; ők küldik ki csengettyűszóra a szénagyűjtőket, s jutalmazással és büntetéssel ösztönzik őket a sietségre s a maguk biztonságára. A harmadik csoport a gyalogosokról gondoskodik; a negyedik a lovakról, az ötödik a szekerekről, a hatodik pedig az elefántokról. A király tulajdonában vannak a lovak és az állatok istállói, királyi tulajdon a fegyver- C 709 raktár is. A katona ugyanis visszaadja felszerelését a fegyverraktárba, a lovat a lóistállóba, úgyszintén az állatot is. Zabla nélkül használják azokat. A szekereket útközben ökrök húzzák, a lovakat azonban kötőféken vezetik, hogy a lábszáraik a szekerektől gyulladásba ne jöjjenek s bátorságukat el ne veszítsék. A kocsison kívül minden szekéren két harcos van; az elefánton a hajtó a negyedik, mert azon három íjász van.

53. Az indusok életmódja általában egyszerű, de még egyszerűbb a hadjáratokban; nem szeretnek semmiféle fölösleges terhet, ezért olyan szerények. Szerfölött tartózkodnak a lopástól. Megasthenés, aki Sandrakottos

táborában tartózkodott, azt mondja, hogy bár 400 000 főnyi tömeg volt együtt, egy nap sem hallott lopásról, amely 200 drakhmánál nagyobb értékű lett volna, pedig ezek íratlan törvények szerint élnek. Nem ismerik ugyanis az írást, hanem mindent emlékezet alapján intéznek. Mégis boldogan élnek egyszerűségük és takarékoságuk folytán. Bort nem isznak, csak az áldozatok alkalmával, de van egy italuk, amely árpa helyett rizsből készül. Az ételük is többnyire pépes rizs. Törvényeikben és üzleti életükben is megmutatkozik az egyszerűség abban, hogy nincs sok peres ügyük; nincs ugyanis pereskedés sem zálog-, sem letétügyekben, nincs szükségük sem tanúkra, sem pecsétekre, hanem ha valakinek átadnak valamit, abban meg is bíznak. Nemigen őrzik otthoni vagyonukat sem. Ezek józan gondolkodásra mutatnak, egyebeket azonban nemigen fogadhat el az ember, hogy pl. mindig csak magukban élnek, hogy nincs egy közös órájuk a reggelizésre és ebédelésre, hanem ki-ki akkor eszik, amikor neki tetszik, mert a társas és polgári élet szempontjából az jobb.

54. A testvézések közül legtöbbször tartják a dörzsölést, és a testüket egyébként is, meg sima ébenfa pálcikákkal is simogatják. A temetések is egyszerűek, a sírhalmok kicsinyek. Más dolgokban való egyszerűségükkel ellentétben azonban felcicomázzák magukat, amennyiben arany és drágaköves ékszereket, virághímés gyolcsruhákat hordanak és napernyőket is visznek utánuk. Minthogy a szépséget nagyra becsülik, mindent igénybe vesznek, ami megszépíti az arcot. De az igazságot és az erényt is éppen úgy értékelik, s ezért még az öregkort sem részesítik előnyben, ha nem nagyobb a bölcsessége. Sok feleséget tartanak, kiket megvásárolnak a szüleiktől s az átvételkor ökörfogatot adnak értük; ezek egy részét szolgálattételre, a többit pedig élvezeti szempontból és gyermekek szülése céljából tartják.

710 Ha azonban ezek nincsenek tisztas életre lekötve, szabadságukban áll magukat áruba bocsátani. Senki sem mutat be áldozatot megkoszorúztat, nincs náluk sem füst-, sem italáldozat, az áldozati állatot nem vágják le, hanem megfojtják, hogy ne megcsonkítva, hanem teljes egészében kerüljön az isten elé. Akire rábizonyul a hamistanúság, annak levágják a végtagjait, aki pedig mást megcsonkít, az nemcsak ugyanolyan csonkítást kénytelen elszenvedni, hanem a kezét is levágják, ha pedig egy művészt fosztott meg kezétől vagy szemétől, halállal bünhődik. Megasthenés azt állítja, hogy egy indus nem tart szolgákat, Onésikritos azonban Musikanos országában ezt sajátos és dicséretes szokásnak tünteti fel; ő ennek az országnak még sok más dicséretes intézményét említi fel, mint amely jól van megszervezve.

55. A király testének ápolását asszonyok végzik, akiket a szülők adnak el; az ajtókon kívül vannak a testőrök és az egyéb katonaság. Annak az asszonynak, aki megöl egy részeg királyt, az a jutalma, hogy együtt lehet annak

az utódjával; az utódok pedig a fiuk. Nappal a király nem alszik, éjjel meg óránként kénytelen a fekvőhelyét változtatni a cselvetések miatt. A nem hadi kivonulások közül az egyik az ítélezések céljából való, amikor is egész napon át hallgatja az ügyeket, még akkor is, mikor már eljött a test ápolásának az ideje; ez a pálcikákkal való dörzsöléssel történik. Közben ugyanis hallgatja az ügyeket, s ugyanakkor a körülötte álló négy dörzsölő dörzsöli. A második ilyen kivonulás az áldozatok végett történik, a harmadik pedig a vadászat céljából, de ez bakkhikus jellegű, mert a testőrökön kívül az asszonyok gyűrűje veszi körül, az utat pedig elzárják kötéllel; ha valaki azon belül az asszonyokig hatol, halállal bünhődik. Elöl mennek a dobosok és csengettyűsök. Bekerített helyen emelvényről lövi ki nyilait (mellette áll 2 vagy 3 fegyveres asszony), bekerítetlen területen azonban elefánthátról. Az asszonyok részint szekereken, részint lovon, részint elefánton kísérik, mint ahogyan hadjáratok alkalmával is, mert minden fegyvernemben be vannak gyakorolva.

56. Ezek tehát a mi szokásainktól sok tekintetben különböznek, de még jobban a következők. Azt mondja ugyanis, hogy a Kaukasos lakói a nyilvánosság előtt közösjenek az asszonyokkal, s megeszik rokonaik testének a húsát. Vannak ott ködobáló hosszú farkú majmok, amelyek a meredek oldalakon fölkapaszkodva köveket dobálnak az üldözőkre; a mi szelíd állataink náluk legnagyobb részben vad állapotban találhatók. Egyszarvú, szarvasfejű lovakról is beszél, meg olyan nádról, amelynek hosszúsága, ha egyenesen áll, 30 ölnyi, ha pedig a földön kúszik, 50 ölnyi, s olyan vastag, C 711 hogy az átmérője némelyiknek 3 könyöknyi, másoknak meg a kétszerese.

57. A mesészerű dolgokba nagyon is belekeveredve öt és három arasz hosszúságú emberekről beszél, akik közül némelyeknek nincs orruk, csak két légzőlyuk van a szájuk fölött. A három araszosokkal háborút viseltek a darvak (ezt Homéros is említi *II. III. 6.*) és a foglyok, amelyek lúd nagyságúak voltak. Ezek azonban összeszedték azoknak a tojásait és elpusztították. A darvak ugyanis csak ott rakták le a tojásaikat s ezért nem található sehol sem darutojás, sem darufióka. Sokszor elmenekül egy daru, melynek az ottani lövedékekből egy érchegy van a testében. Hasonlóak a fülükön alvókról, a vad emberekről és egyéb csodás dolgokról szóló mesék. A vad embereket nem lehetett Sandrakottoshoz vinni, mert inkább éhen haltak. Ezeknek a sarkuk van elől, a talpuk és az ujjak pedig hátul. Hoztak azonban hozzá szájtalan szelíd embereket, akik a Gangés forrásvidékén laktak és sült hús gőzével, gyümölcsök és virágok illatával táplálkoztak, minthogy száj helyett légzőlyukaik voltak; a rossz szagok azonban bántották őket, s ezért különösen a táborokban, nemigen maradtak életben. A bölcsék egyebekről is beszéltek neki, így olyan gyorslábúakról, akik a lovaknál is

gyorsabban futnak, olyan nagyfülűekről, hogy a fülük a lábukig ér s így azon alusznak, de olyan erősek, hogy fákat is ki tudnak húzni, s az íj idegét elszakítani; beszéltek továbbá egyszeműekről, akiknek kutyafüleik voltak, s a szemük a homlokuk közepén volt, a hajuk egyenesen fölfelé áll, s a mellük szőrös volt. Az orrtalanok mindenevők, nyershúsevők, rövid életűek, még a megöregedés előtt meghalnak; a felső ajkuk nagyon is kiállt előre. Az ezeréves hyperboreusokról Simonidésszel, Pindarossal s a többi meseíróval megegyezően beszél. Mese Timagenés előadása is, hogy cseppekben esik a rézeső, a cseppeket összesöprik. Közelebb áll a valószínűséghez, amikor Megasthenés azt mondja, hogy a folyók aranyhomokot hoznak le magukkal, s ebből egy rész a királynak jár adó fejében; ez ugyanis Ibériában is előfordul.

58. A bölcsekről szóló előadásában azt mondja, hogy a hegyilakók Dionysos tisztelői, s ennek bizonyítékául a csak náluk termő vadszőlőt, a borostyánt, a babért, a myrtust, a puszpángot s még egyéb örökzöld növényeket említenek, melyek közül egy sem él az Euphratésen túl, legfőljebb ritkán C 712 a díszkertekben nagyon gondos ápolással. Dionysosi szokás a gyolcsruhának és fejdísznek viselése, és hogy bekenik, tarkára festik magukat, hogy a királyokat a kivonulások alkalmával csengettyűsök és dobosok kísérik. A síkság lakói ellenben Héraklést tisztelik. Ezek bizonyos meseszerű és már sokaktól megcáfolt mondák, főleg a szőlőt és a bort illetően; hiszen az Euphratésen túl van Armenia nagy része, az egész Mesopotamia, továbbá Média Persisig és Karmaniáig, ezek az országok pedig nagy részükben jó szőlő- és bortermők.

59. A bölcseket más szempont szerint két csoportra osztja, az egyikbe a brahmanok, a másikba a garmanok tartoznak. A brahmanok nagyobb tiszteletben részesülnek, mert a tanításaikban jobban megegyeznek. Alig történt meg a fogamzás, már ott vannak gondozókul a bölcs emberek, akik odamennek, s látszólag mind az anyát, mind magzatát ráénekléssel iparkodnak a jó szüléshez segíteni, valójában pedig bölcs intelmeket és tanácsokat adnak; azokról, akik ezeket a legszívesebben hallgatják, azt hiszik, hogy nagyon szerencsések lesznek gyermekeikben. A szülés után azonban mások, majd ismét mások veszik át a gondoskodást, amennyiben a kor növekedésével mindig megfelelőbb tanítókat kapnak. A bölcsék a város előtt egy ligetben tartózkodnak egy megfelelő nagyságú zárt területen; nagyon egyszerűen élnek, szalmazsákokon és állati bőrökön fekszenek, tartózkodnak az élő állatoktól és a testi gyönyöröktől, komoly beszédekkel hallgatnak, és akik óhajtják, azokkal közlik is azokat. A hallgatónak azonban nem szabad sem beszélnie, sem köhögnie, sem köpködni, mert különben mint neveletlent arra a napra kiutasítják a társaságból. Aki így

élt 37 éven át, az visszatér a saját birtokára, nyugodtabban és szabadabban él, gyolcsruhát visel, a fülein és kezein kisebb aranygyűrűket hord, a nem háziállatok húsát megeszi, de tartózkodik a csípős és fűszerezett eledelektől. Nagyon sok feleséget tartanak, hogy sok gyermekük legyen; a sok közül ugyanis több lesz a valamirevaló, s mivel rabszolgákat nem tartanak, gyermekeik szolgálatára vannak utalva, mint akik hozzájuk legközelebb állanak, s ezért többről kell gondoskodni. A férjes asszonyokkal azonban a brahmanok nem közlik bölcsességüket, mégpedig azért nem, hogy ha esetleg erkölcstelenek, ki ne fecseggék a szent tanokat az avatatlanoknak, ha pedig buzgóbbak, el ne hagyják a férjeiket. Mert aki megveti a gyönyört és a fájdalomat, s ugyanúgy az életet és a halált, az nem akar másnak alávetve lenni. A buzgó férfi és a buzgó nő pedig mind ilyen. Nagyon sokat beszélnek a halálról. Az itteni életet ugyanis úgy tekintik, mint a fogamzás teljesességét, a halált pedig az igazi és boldog életre való születésnek a bölcsék számára. Ezért sokféle módon gyakorolják magukat a halálra való készségre. Semmi sem jó vagy rossz azok közül, amik az embert érik. Mert ha így volna, akkor ugyanazon események bekövetkeztekor egyesek nem szomorkodnának, mások nem örülnének álomszerű elképzelésükben, s ugyanazon emberek ugyanazon események bekövetkeztekor nem szomorkodnának egyszer, máskor meg nem örülnének a hangulatuk változása szerint. Amit a természetről mondanak, az szerinte együgyűségüket mutatja. Ők ugyanis jobbak a tettekben, mint a szavakban, mert a legtöbb dolgot mesék által teszik hihetővé, sok dologban azonban megegyeznek a hellénekekkel. Ők is azt mondják ugyanis, hogy a világ teremtett és romlandó és gömb alakú, és hogy a teremtő és igazgató isten azt teljes egészében áthatja. Minden dolognak az ő anyaga más és más, a világteremtése azonban a víz. A négy őanyagot kívül van még egy ötödik is, s ebből keletkezett az ég, meg a csillagok. A föld a mindenség közepén van elhelyezve. A magról és a lélekről hasonló dolgokat mondanak és még több mást. Mint Platón, ők is költöttek regéket a lélek halhatatlanságáról, az alvilági bírásokról s más hasonló dolgokról. Ezeket mondja a brahmanokról.

60. A garmanokról pedig azt mondja, hogy a legnagyobb tiszteletben állókat hylobiosoknak nevezik, mert az erdőkben élnek s falevelekkel és vadgyümölcsökkel táplálkoznak, ruhájuk fakéregből van, tartózkodnak a testi gyönyöröktől és a bortól, a királyokkal azonban érintkeznek, amennyiben azok küldötteik útján kérdezősködnék náluk az események okai felől, s az ő közvetítésükkel tisztelik és imádják az istenséget. A hylobiosok után a tiszteletben másodsorban az orvosok következnek, mivel az ő bölcselkedésüknek szintén az ember a tárgya; ezek egyszerűen élnek, de nem a szabad ég alatt, rizzsel és árpaliszttal táplálkoznak, melyet mindenki,

akihez ilyen kéréssel fordulnak, készséggel bocsát rendelkezésükre és szívesen fogadja őket. Gyógyszereikkel el tudják érni, hogy a (nők) sok gyermeket szüljenek, fiúkat vagy lányokat. A gyógyítást többnyire eledelekkel, nem gyógyszerekkel végzik. A gyógyszerek között legtöbbször becsülik a kenőcsöket és tapaszokat, a többi szerintük sok tekintetben káros hatású. Ezek is, meg amazok is gyakorolják magukat a kitartásban mind a fájdalmak, mind az állhatatosság tekintetében, úgyhogy egy bizonyos helyzetben egész napon át mozdulatlanul maradnak. Vannak azonkívül jósok, ráolvasók s olyanok, akik jól ismerik a halottakra vonatkozó mondákat és szokásokat, s ezek kéregetve járnak a falukat és városokat; amazok ugyan műveltebbek és finomabbak ezeknél, de azok sem tartózkodnak az alvilágra vonatkozó fecsegéstől, mert az szerintük jó hatással van a jámborságra és szentségre. A bölceleti tanulmányokra némelyek fölveszik az asszonyokat is, akik szintén tartózkodnak a testi gyönyöröktől.

C 714 61. Aristobulos azt mondja, hogy Taxilában látott két bölcselőt; mindkettő brahman volt, az idősebb nyírott, a fiatalabb hosszú hajjal, mindkettőt tanítványok kísérték. Ezek többi idejüket a piacon töltötték, tanácsaikért tiszteletben részesültek s megvolt az a szabadságuk, hogy az árukból, amit akartak, fizetés nélkül vihették el; akihez odamentek, az belocsolta őket szézámolajjal annyira, hogy az még a szemükről is folyt le. Minthogy sok méz és szézám volt ott fölhalmozva, abból ingyen kalácsot készítettek maguknak és azzal táplálkoztak. Amikor Alexandros asztalának voltak vendégei, állva étkeztek, s a kitartást tanították, majd elvonultak egy közeli helyre, ahol az idősebbik magát hanyatt vetve túrta a napot és esőt (mert már esett az eső a tavasz kezdetén), a másik pedig egy lábon állott s mindkét kezében egy három könyök hosszúságú fadarabot tartott, ha azonban a lába elfáradt, megcserélve a lábát a másikra állt, s így maradt egész napon át. A fiatalabbik azonban még sokkal nagyobb önuralmat mutatott. Miután ugyanis egy kis ideig elkísérte a királyt, gyorsan visszatért a házába, s amikor a király utána küldött, azt üzentte vissza, hogy ha valamit akar tőle, jöjjön el hozzá. A másik azonban végleg hozzácsatlakozott, s ruháját és életmódját megváltoztatva a királynál élt, amikor pedig ezért egyesek korholták, azt mondotta, hogy ő már kitöltötte az önfegyelmzés 40 esztendejét, amelyet fogadott, Alexandros pedig az ő gyermekeinek ajándékot adott.

62. Elmond néhány új és szokatlan taxilai szokást is. Ha valaki a lányát szegénysége miatt nem tudja kiházásítani, fiatalságának a virágában piacra vezeti, miután a népet már összecsdítették kürtökkel és dobszóval, amivel a háborút szokták jelezni; ha azután jön valaki, akkor fölemeli a lány ruháját először hátul a válláig, majd elöl, és ha a leány megtetszik az illető-

nek, s az árban is megegyeznek, a felesége lesz. A meghaltat a keselyűknek dobják oda. Hogy több feleséget tartanak, az közös szokásuk másokkal. Állítólag azt is hallotta, hogy némelyik törzsnél a nők készségesen elégettetik magukat a férjeikkel, akik pedig ezt nem vállalják, azokat megvetik. Ezt mások is mondják.

C 715 63. Onésikritos mondja, hogy őt azért küldték ki, hogy ezekkel a bölcsékekkel beszélgesse. Alexandros ugyanis azt hallotta, hogy ezek az emberek meztelenül járnak és a kitartásra törekszenek, s hogy nagy tiszteletben részesülnek, másokhoz azonban nem mennek, még ha meghívják is őket, hanem azt követelik, hogy azok jöjjenek hozzájuk, ha részt akarnak venni az ő cselekedeteikben vagy beszédeikben. Ilyen körülmények között, minthogy Alexandros nem tartotta magához illőnek, hogy hozzájuk elmenjen, sem azokat nem akarta kényszeríteni, hogy akaratuk ellenére bármit is a hazai szokások ellenére tegyenek, került sor az ő kiküldetésére. A várostól 20 stadionnyira 15 embert talált, mindegyiket más helyzetben, állva vagy ülve, vagy fekvé meztelenül és mozdulatlanul egész estig, azután visszatértek a városba. A legnehezebb dolog kibírni a napsütést, mert a nap oly melegen süt, hogy senki más el nem bírná viselni, hogy dél idején a földön mezítláb járjon.

64. Beszélgetett az egyikkel, Kalanossal, aki el is kísérte a királyt Perzsiáig és a hazai szokások szerint máglyára téve halt meg. Kalanos akkor éppen egy kőrakáson feküdt. Hozzálépett tehát, megszólította s azt mondta neki, hogy őt a király küldötte el, hogy meghallgassa az ő bölcsességüket, s hogy erről neki jelentést tegyen; ha tehát nincs ellenére, kész őt meghallgatni. Kalanos látva, hogy ő köpenyt, kalapot és csizmát visel, elnevette magát és így szólt: „Hajdanában minden árpa- és búzaliszttal volt tele úgy, mint most porral; a forrásokból részint víz, részint tej vagy méz, némelyikből bor vagy olaj folyt; a bőség és tobzódás miatt az emberek gőgösek lettek. Zeus ezt az állapotot megutálta, mindent megsemmisített és az életet munkára utalta. A mértékletesség és a többi erény felléptével a javakban ismét bőség állott be; most azonban már ismét közel vagyunk a bőséghez és a gőghöz, és a meglevő dolgok megsemmisülésének a veszedelme fenyeget.” E szavak után felszólította, hogy ha hallgatni kívánja, ruháját levetve meztelenül ugyanazon a kőrakáson fekvé vegyen részt a beszélgetésben. Amikor Onésikritos zavarba jött, Mandanis, aki a legöregebb és legbölcsebb volt közöttük, megdorgálta Kalanost gőgjéért, hogy másokat vádol gőgösséggel, Onésikritost pedig magához szólította és azt mondta, hogy dicséretet érdemel a király, hogy olyan nagy birodalom igazgatásában a bölcseségre vágyakozik, mert úgy látja, hogy ő az egyedüli, aki a fegyverek között bölcselkedik. Az volna a leghasznosabb mindennek

C 716 között, ha azok, akiknek hatalmuk van, okosan viselnék magukat, s egyeseket, akik hajlanak rá, rábeszéléssel vezetnének a józan gondolkodásra, másokat viszont akarataik ellenére is rákényszerítenének. Neki pedig bocsásson meg, ha a három tolmács segítségével való beszélgetéssel, akik a nyelven kívül semmivel sem értenek többet, mint a tömeg, nem képes a hasznosságnak bizonyosságát adni; hasonló ugyanis az ahhoz, mintha valaki azt akarná, hogy a sáron keresztül tiszta víz folyjon.

65. Az elmondottak szerinte arra céloznak, hogy a legjobb tanács az, amely mentesíti a lelket a gyönyörtől és a bánattól, a bánat és a fáradalom azonban különbözik egymástól, az ugyanis ellensége, ez pedig barátja azoknak, akik testüket a fáradalmakra edzik, hogy erősödjenek a szellemi erők, mert azok segítségével lecsendesítik a lázongásokat és jóra való tanácsadókkul állanak mindenki mellé mind a köz-, mind a magánéletben. Most is azt tanácsolná Taxilésnek, hogy fogadja szívesen Alexandrost, mert ha egy magánál jobbat fogad be, jót fog tapasztalni, ha pedig rosszat, jót fog cselekedni. Ezek előadása után azt kérdezte, vajon a helléneknél vannak-e ilyen tanítások, amikor pedig ő erre azt felelte, hogy Pythagoras is ilyeneket tanít, s azt követeli, hogy tartózkodjanak az élőkötől, továbbá Sókratés és Diogenés is, mely utóbbinak ő is hallgatója volt, azt válaszolta, hogy véleménye szerint egyebekben bölcsen gondolkoznak, egy dologban azonban tévednek, mégpedig abban, hogy a szokást a természet fölé helyezik, mert különben nem szégyenlenék a meztelenül járást és a kéregetésből élést, mint ahogyan ő él, mert az a ház a legjobb, amelynek legkevesebb fölszerelésre van szüksége. Onésikritos azt mondotta továbbá róluk, hogy sokat vizsgáldtak a természetről, az előjelekről, az esőkről, a szárazságokról és a betegségekről; amikor bemennek a városba, szétszélednek a piacokon, s ha véletlenül olyannal találkoznak, aki fűgét vagy szőlőt visz, szíves ajándékkul vesznek belőle, ha pedig az olaj, ráöntenek belőle magukra és bekenik magukat; minden gazdag ház nyitva van előttük egészen a női lakosztályig, és ha bemennek, részt vesznek az étkezésben és beszélgetésben. A testi betegséget a leggyalázatosabb dolognak tartják, aki tehát magán ilyesmit vesz észre, tűz által végez magával, amennyiben máglyát rak, bekeni magát, ráfekszik a máglyára, megparancsolja, hogy gyújtsák meg, és elég anélkül, hogy megmozdulna.

66. Nearkhos a bölcselőkről a következőket mondja. A brahmanok egy része részt vesz az állam kormányzásában, s a királyokat tanácsadóként kíséri, más részük természetvizsgálódással foglalkozik, s ilyen volt Kalanos is; asszonyok is részt vesznek a bölcséleti szemlélődésben, az életmódjuk azonban mindnyájuknak kemény. A többi törzs szokásairól a következőket jelenti. Törvényeik nincsenek leírva, sem az egész közösségre vonatkozóan,

C 717 sem a különlegesek, és a többiekéhez viszonyítva szokatlannak látszanak, így pl. némely törzsnél a hajadonok jutalmul vannak kiállítva az ökölharc győztesének és így kiházásítás nélkül egyesülnek, másoknál pedig a rokonság szerint közösen végzik a termelési munkát, és ha megtörtént a betakarítás, mindegyik elviszi az évi ellátásra a maga szükségletét, a többit pedig elégetik, hogy ismét dolgozniok kelljen, s ne váljanak lustákká. Fegyverzetük: új három könyöknyi nyilakkal vagy hajítódárda, pajzs és három könyök hosszúságú kard. Zabla helyett a szájkosaraktól csak kissé különböző féket használnak, s ennek szélei szögekkel vannak kiverve.

67. Hogy az indusok művészi készségét bemutassa, elmondja, hogy a makedonoknál látott szivacsokat utánozzák; átszötték a gypjút szőrszálakkal, vékony sáslevelekkel és zsinórokkal s a gyaratolás után a szálakat részint kihúzták, részint befestették; sokan hamarosan kiképzik magukat a vakarók és olajosüvegek készítésében; leveleiket nagyon sűrű szövésű gyolcsdarabokra írják; mások viszont azt mondják, hogy az írást nem használják; csak az öntött rezet használják föl, a kovácsoltat nem; ennek az okát nem mondta meg, csak az ebből folyó azon különösséget, hogy a leejtett edény cserép módjára összetörnek. Az Indiáról szóló tudósításokban is szerepel, hogy ott az a szokás, hogy sem a király, sem a nagyhatalmú és rangú emberek előtt nem borulnak térdre, hanem csak úgy adják elő kérésüket. Az ország bővelkedik drágakövekben, kristályokban, mindenféle karbunkulusban és gyöngyökben.

68. Az írók előadása közti ellentétekre legyen példa a Kalanosról szóló elbeszélés. Abban megegyeznek, hogy Kalanos elment Alexandrosszal együtt, és hogy nála halt meg önkéntes tűzhalállal, de nem ugyanazon módon adják elő, és nem ugyanazon okokból. Egyesek ugyanis a következőképpen mondják ezt el. Elkísérte a királyt, mint dicsérő szónoka, India határain túl az ottani bölcselők közös szokása ellenére; azok ugyanis saját királyaik mellett vannak és az istentiszteleteket vezetik, mint a mágusok a perzsáknál. Amikor azonban Pasargadában megbetegedett – ez volt életében az első betegsége –, megölte magát 73 éves korában anélkül, hogy a király kérését figyelembe vette volna. Miután ugyanis máglyát raktak s arra egy aranyágyat helyeztek, lefeküdt rá, és betakarózva elégette magát. Mások szerint egy faházat építettek, megtöltötték lombos ágakkal, a tetején pedig máglyát raktak. Az ünnepi felvonulás után – mert így érkezett – a házat bezáratva magát a máglyára vetette, s mint egy gerenda a házzal együtt elégett. Megasthenés szerint azonban a bölcselnél nem volt szabály, hogy megöljék magukat, sőt azokat, akik ilyesmit követtek el, C 718 meggondolatlanoknak tartották. A kemény természetűek egy kardba dőltek, vagy a mélységbe vetették magukat, akik féltek a fájdalomtól, mély

vízbe ugrottak, akik pedig megszokták a fájdalmakat, felakasztották magukat, a tüzes természetűek meg tűzbe vetették magukat. Ilyen volt Kalanos is, ez a zabolátlan és Alexandros asztalánál szolgává aljasodott ember. Ő tehát megrovást érdemel, Mandanis azonban dicséretet, mert ő, amikor Alexandros követei Zeus fiahoz hívták azzal, hogyha engedelmessékedik, jutalmat, ha nem, büntetést fog kapni, azt felelte, hogy nem Zeus fia az, aki a földnek még egy kicsiny részén sem uralkodik, s hogy neki nincs szüksége annak az ajándékaira, aki kielégíthetetlen, de nem fél a fenyegetéstől sem, mert neki, míg él, India elég táplálékot ad, ha pedig meghal, csak megszabadul kortól elhasznált testétől és átköltözik egy jobb és tisztább életbe. Alexandros azért megdicsérte és megbocsátott neki.

69. A történetírók még a következőket is mondják. Az indusok tisztelik Zeus Ombriost, a Gangés folyót és a belföldi istenségeket. Amikor a király megmossa a haját, nagy ünnepséget tartanak és nagy ajándékokat küldenek neki s gazdagságuk kimutatásában versenyeznek egymással. Egyes aranyásó hangyák állítólag szárnyasak is, és a folyók éppúgy, mint Ibériában, aranszemecskéket visznek le magukkal. Az ünnepi felvonulásoknál sok arannyal és ezüsttel díszített elefántot vezetnek föl, de sok négyes fogatú és ökrös szekeret is; azután következik a díszbe öltözött hadsereg, majd aranyedények, mégpedig nagy medencék és ölnyi mélységű vegyítődények, továbbá indiai rézből készült asztalok, karosszékek, serlegek és fürdőkádak, a legtöbb kirakva drágakövekkel, smaraggal, beryllyel és indiai karbunkulussal; azután tarka és aranyhímzésű ruhák, vad bikák, párducok, szelídített oroszlánok s a tarka és szép hangú madarak nagy tömege. Kleitarkhos négykerekű szekereket is említ, rajtuk nagylevelű fákkal, amelyeken a szelídített madarak különböző nemei vannak kalitkában, ezek között szerinte az órión énekel a legszebben, de a legragyogóbb külsejű s a legnagyobb színpompát mutató az ún. katreus; az alakja ugyanis a pávához van legközelebb. Alakjának bővebb rajzát olvassuk el nála.

70. A brahmanokkal szembeállítják, mint bölcselőket, a pramnákat, akik vitakedvelő és cáfolgató emberek. Ezek a brahmanokat, mivel természet-tudománnyal és csillagászáttal foglalkoznak, kinevetik mint kérkedőket és eszteleneket. Ezek közül egyeseket hegyieknek, némelyeket mezteleneknek, másokat meg polgáriaknak és szomszédosoknak neveznek. A hegyi pramnák szarvasbőrrel ruházkodnak, gyökerekkel és gyógyfüvekkel telt tarisznyát hordanak, s orvosi munkát végeznek varázslással, ráénekléssel és amulettekkel. A meztelenek, mint nevük is mutatja, meztelenül élnek, többnyire a szabad ég alatt, és amint már említettük, 37 évig a kitartásban gyakorolják magukat; asszonyok is vannak velük, de nem közöszülnek velük. Ezek különös csodálat tárgyai.

71. A polgáraiak gyolcsruhába öltözve a városban élnek, vagy a vidéken szarvas- vagy őzbőr öltözetben. Egyszóval az indiaiak fehér ruhát hordanak részint gyolcsból, részint lenvászonból, ellentétben azzal az állítással, hogy szépen hímzett ruhákat viselnek. Hajukat és szakállukat mindnyájan meg-növesztik, és összefonott hajukat fejdísszel ékesítik.

72. Artemidóros szerint a Gangés az Émódos hegyei közül folyik dél felé, miután pedig elérte Gangé¹⁷ városát, kelet felé fordul Palibothráig és a tengerbe torkollásáig. Mellékfolyói közül az egyiket Oidanésnek¹⁸ nevezi, ebben krokodilusok és delfinek is vannak. Még más egyebeket is említ, de olyan zagyván és hanyagul, hogy ezekkel nem érdemes törődnünk. Az eddigiekhez azonban még hozzáfűzhetjük Damaskénos Nikolaos tudósítását.

73. Ő ugyanis elmondja, hogy a Daphné melletti Antiokheiában találkozott az Augustus Caesarhoz jövő indiai követekkel. A levélben ezek többen voltak jelentve, de csak hárman maradtak életben, akiket állítása szerint látott is, a többiek azonban főleg az út hosszúsága következtében elpusztultak. A levél állatbőrre volt írva görög nyelven, s igazolta, hogy írója Póros, aki bár 600 király fölött uralkodik, nagyra értékelné, ha a Caesarnak barátja lehetne, és kész volna neki az átvonulást megengedni, bárhová is akarna menni, és őt minden igaz ügyben támogatni. Állítása szerint ez volt a levél tartalma, az ajándékokat pedig nyolc meztelen rabszolga hozta, akik illatszerekkel behintett kötényt viseltek. Az ajándékok a következők voltak: egy hermas¹⁹, melynek karjai születésétől fogva többől le voltak vágva – ezt magunk is láttuk –, azután nagy viperák, egy 10 könyök hosszúságú kígyó, egy 3 könyök hosszúságú folyami teknős, s egy, a keselyűnél is nagyobb fogoly. Szerinte velük jött az is, aki Athénben elégette magát. Ezt némelyek szerencsétlen helyzetükben teszik meg, hogy megszabaduljanak a jelen bajoktól, mások azonban szerencsés helyzetükben, mint ez is. Ha ugyanis mostanáig minden kívánsága szerint történt, el kell távoznia az életből, nehogy késedelmeskedése folytán valami nemkívánatos csapás érje. És így az nevetve, meztelenül, beillatosítva kötényben ugrott a máglyára. Sírkövén ez a fölírat volt: „Itt nyugszik a Bargoséból²⁰ való indiai Zarmanokhégas, aki az indusok ősi szokása szerint magát halhatatlanná tette.”

II.

1. India után Ariané következik, az első része a perzsák hatalma alatt álló területnek az Indus folyón túl és a felső helytartóságoknak a Tauroson kívül; a déli és az északi részeit ugyanaz a tenger és ugyanazok a hegyek

határolják, mint amelyek Indiát, és ugyanaz a folyó, az Indus, amely közte és India között folyik, innen azonban nyugat felé terjed a Kaspi-kaputól Karmaniába húzott vonalig, tehát négyszög alakú. A déli oldala az Indus torkolatánál és Patalénénél kezdődik, s Karmaniánál és a Perzsa-öböl torkolatánál végződik, s így déli irányban elég messze kinyúló földnyelvet alkot, azután bekanyarodik az öbölbe Persis felé. Lakói a kezdeténél az arbisiek, akik nevüket az Arbis²¹ folyótól kapták, mely elhatárolja őket a mellettük levő óreitáktól; partvidékük Nearkhos szerint kb. 1500 stadion hosszúságú, mely részben még Indiához tartozik. Azután az óreiták önálló népe következik, akiknek a tengerpartja 1800 stadion hosszúságú, az utánuk következő ikhthyophagosoké²² pedig 7400 stadion, a karmaniai partvidék meg Persisig 3700 stadion, tehát összesen 12 900 stadion.

2. Az ikhthyophagosok partvidéke alacsony s legnagyobbbrészt fátlan, kivéve a pálmát, bizonyos tövisbokrot és a tamariskot. Vízben és ehető gyümölcsökben is hiány van. Maguk is, meg állataik is halakkal, esővízzel és kútvízzel táplálkoznak; az állati húsok is halzúek. Házaikat többnyire a cethal csontjaiból és kagylóteknőkből készítik, amennyiben a bordákat gerendácul és támaszokul, az állcsontokat pedig ajtócul alkalmazzák. A gerinccsigolyák az ő mozsaraik, ezekben törik össze a napon megszártított halakat, s azután egy kevés liszt hozzákeverésével kenyeret sütnék belőle. Vasuk ugyan nincs, de malmaik mégis vannak. Ez ugyan nem nagyon csodálatos, mert malmokat máshonnan is be lehet szerezni. De hogyan élesztik meg a köveket, ha azok megkoptak? Állítólag más kövekkel, mert ezekkel hegyezik a nyilaikat is, meg a tűzben megedzett hajítódárdáikat is. A halakat részben kemencében sütik, legnagyobbbrészt azonban nyersen eszik. Ezeket palmarostból készült hálókkal fogják.

3. Ezek fölött fekszik Gedrósia, nem annyira forró, mint India, de Ázsia többi részénél forróbb, gyümölcsökben is, vízben is szegény, kivéve a nyári időszakot; nem sokkal jobb az ikhthyophagosok földjénél, gazdag azonban fűszerekben, főleg nárdusban és myrrhában, úgyhogy Alexandros hadserege ezeket használta tetőfedésre és fekvőhelynek, s így jó illatot élveztek, s egyúttal a levegőjük is egészségesebb volt. Az, hogy nyár idején vonultak vissza Indiából, szándékosan történt. Akkor ugyanis esőzések vannak Gedrósiában, a folyók és a kutak megtelnek, míg télen víztelenek. Az eső azonban a felső, azaz északi részekben és a hegyek közelében esik, s miután a folyók megtelnek, a tengerhez közeli síkságok is elég nedvességet kapnak, s a kutakban is bőven van víz. A király tehát kúrásokot, meg táborhelykészítőket küldött előre a pusztába mind a maga, mind hajóhada számára.

4. Miután ugyanis haderejét három részre osztotta, az egyikkel ő maga vonult Gedrósián keresztül a tengertől legföljebb 500 stadion távolságban,

hogy egyben a hajóhad számára is használhatóvá tegye a tengerpartot, gyakran azonban a tengert is érintette, bár a partvidék járhatatlan és zord; a másik részt Krateros vezérlete alatt a belföldön küldötte előre, akinek egyben Arianét is meg kellett hódítania, s előre kellett mennie ugyanazon vidékekre, amerre Alexandros vonult; a hajóhadat Nearkhosra és Onésikritos főkormányosra bízta azzal a paranccsal, hogy megfelelő helyeket választva ki kövessék, s az ő seregével párhuzamosan vitorlázzanak a part mentén.

5. Nearkhos, mint maga mondja, mikor már a király az útja vége felé járt, csak ősszel a Fiastyúk nyugati fölkelése idején kezdte meg a hajóutat, miközben a barbárok megtámadták és elkergették őket, mert a király elvonulása után ismét nekibátorodtak, s magukat szabadoknak érezték. Krateros pedig a Hydaspestől elindulva Arakhósián és Drangianén keresztül vonult ^{C 722} Karmaniába. Alexandros az egész úton keresztül sokat szenvedett, mert nyomorúságos vidéken kellett keresztülmennie. A távolból ugyanis csak kevés szállítmány érkezett, s az is ritkán, úgyhogy a sereg éhezett. Az állatok is elhullottak, és a málha ott maradt az utakon és a táborhelyeken. Csak a datolyapálmák mentették meg őket mind gyümölcsükkel, mind nedvükkel. Szerinte Alexandros, bár ismerte a nehézségeket, dicsőséget akart szerezni azzal az uralkodó véleménnyel szemben, hogy Semiramis Indiából csak kb. 20 emberével tudott elmenekülni, Kyros pedig héttel, míg ő ugyanezen a vidéken át tudta menteni ezt a nagy hadsereget s a népeket még le is győzte.

6. A hiányokon kívül nehézséget okozott még a hőség és a homok mélysége és forrósága; helyenként magas homokdombok voltak, tehát azonkívül, hogy lábukat csak nagy nehezen lehetett fölemelniük, mint egy mélységből, hol fölfelé, hol lefelé kellett menniük. Ehhez járult még az is, hogy a kutak miatt hosszú kerülőutakat kellett megtenniök, 200, 400, sőt olykor 600 stadiont, többnyire éjjel menetelve. A kutaktól távol ütöttek táborot, gyakran 30 stadionnyira, hogy a szomjúság miatt túl sokat ne igyanak. Sokan ugyanis teljes fegyverzetben a vízbe ugrottak és ittak, mint a vízbefúlók, aztán felpuffadva és élettelenül vetődtek fel, s a kutakat, amelyek nem voltak mélyek, használhatatlanná tették. Mások a szomjúságtól kimerülve a tűző napon az út közepén lefeküdtek, azután meghaltak, miközben kezük-lábuk reszketett, éppen úgy, mintha hidegláz gyötörte volna őket. Egyesekkel az történt, hogy az útról letérve a nemalvástól és a kimerültségtől elgyötörve lefeküdtek, és így lemaradva egy részük az utakon való bolyongás, a teljes nélkülözés és a hőség következtében elpusztult, némelyek azonban sok szenvedés után megmenekültek. Sok embert és fölszerelést elsodort az éjjel rájuk zúduló záporpatak; a királyi málhából is

sok megsemmisült. És amikor a vezetők tudatlanságukban messze elkarodtak a belföldre, úgyhogy már nem lehetett látni a tengert, Alexandros, amint ezt észrevette, azonnal nekiindult, hogy megkeresse a partot, és miután megtalálta, és ásatás útján iható vizet talált, hadseregét odahívta és további hét napon keresztül a part mentén vonult, ahol bőven volt vizük. Azután ismét visszatért a belföldre.

7. Van ott egy borostyánhoz hasonló növény; ha ebből az állatok ettek, görcsös rángatózás és tajtékzás közben elpusztultak; azután van ott egy nedvdús tövises növény a földön szétterülve, amelynek gyümölcsei olyanok, mint az uborkák; ha ennek a cseppjei a szembe hullanak, minden élőlényt megvakítanak. Az éretlen datolya is sokukat megölte. A kígyók is veszedelmet jelentettek. A homokbuckákon tenyészett ugyanis egy növény, ez alatt bújtak meg észrevétlenül, s akit megmártak, meghalt. Az óreiták, mint mondták, fából készült és tűzben edzett nyilaitak halálos méreggel kenték be. A megsebesült Ptolemaios életveszedelemben forgott, Alexandrosnak azonban álmában megjelent egy ember, megmutatott neki egy gyökeres tövet, s meghagyta, hogy azt összetörve tegyék a sebesültre. Amint álmából fölébredt, s visszaemlékezett az álmára, a tő keresésére indult, s meg is találta az ott bőven termő növényt, s ő maga is, meg a többiek is használatba vették. Amikor a barbárok látták, hogy megtalálták a gyógyszert, meghódoltak a királynak. Valószínű, hogy valaki, aki ismerte ezt a növényt, elárulta neki, a mesét pedig hízelgésből tették hozzá. Miután az óreitáktól 60 nap alatt ért Gedrósia²³ királyi székhelyére, seregének egy kis pihenőt adott, s azután Karmaniába vonult.

8. Ariané déli oldala a tengerparton és följebb Gedrósiaiban és az óreiták földjén, amely közelében van, ilyen természetű. Gedrósia is messzire benyúlik a belföldre s Drangianéval, Arakhósiával és Paropamisadésszel érintkezik, amelyekről Eratosthenés az alábbiakat mondotta; ezekről ugyanis nem tudunk valami jobbat mondani. Szerinte Arianét kelet felől az Indus határolja, délen a nagy-tenger, északon a Paropamisos s a vele összefüggő hegyek a Kaspi-kapuig, nyugaton pedig azok a hegyek, amelyek Parthyénét elválasztják Médiától, Karmaniát pedig Paraitakénétől és Persistől. Ennek a területnek szélessége az Indus hosszúsága a Paropamisostól a torkolatáig, azaz 12 000 (némelyek szerint 13 000) stadion hosszúsága pedig, amint az ázsiai táborjegyzékben föl van jegyezve, ennek a kétszerese. A Kaspi-kaputól az ariai Alexandreiáig az út Partyaián keresztül egy és ugyanaz, azután az egyik út Baktrianén és a hegység hágóján keresztül egyenesen vezet Ortospanába²⁴ a Baktrából kiinduló hármas útig, amely már Paropamisadésben van; a másik azonban kissé dél felé fordul a drangianéi Prophthasiába, a többi része ismét az indiai határig és az Indusig megy, úgyhogy

ez a Drangianén és Arakhósián át vezető út hosszabb, az egész 15 300 C 724 stadion. Ha ebből elveszünk 1300-at, akkor a megmaradt 14 000 lesz az ország egyenes vonalú hosszúsága. Nem sokkal kisebb, a tengerpart hosszúsága sem, ha ezt némelyek megnagyítják is, amennyiben a 10 000-hez még hozzáadják Karmaniát 6000-rel; úgy látszik ugyanis, hogy vagy az öblöket számítják hozzá, vagy a karmaniai partvidéket a Perzsa-öblön belül. Az Ariané elnevezés ugyanis kiterjed még Perzsia és Média bizonyos részére, s észak felé még Baktrianéra és Sogdianéra is, mert ezek a népek majdnem ugyanazt a nyelvet beszélik.

9. A népek sorrendje a következő. Az Indus mentén a paropamisadák laknak; fölöttük emelkedik a Paropamisos-hegység; ezektől délre az arakhótok vannak, majd tovább délre a gedrósének a többi tengerparti néppel; mindegyik mellett az Indus folyik földjük szélességében. Ezekből az Indus melletti területekből mindaz, ami azelőtt a perzsáké volt, most az indusoké. Alexandros ugyanis ezt elvette az arianosoktól és ott sajátos településeket létesített, de Seleukos Nikatör Sandroktosnak adta, amikor sógora lett, s ezért 500 elefántot kapott. A paropamisadák mellett a nyugati oldalon az ariosok vannak, az arakhótok mellett pedig a drangák és a gedrósének. Az ariosok szintén a drangák mellett vannak, részint északra, részint nyugatra egy kis részen körülkerítve. Baktriané észak felé Aria és Paropamisadés mellett fekszik; ezeknek a vidékén ment át Alexandros a Kaukasoson, mikor Baktria ellen vonult. Az ariosoktól nyugatra a parthyaiosok következnek és a Kaspi-kapu körül fekvő vidék; ezektől délre Karmania pusztasága terül el, azután Karmania többi része és Gedrósia kerül sorra.

10. Még jobban megismerhetnők az említett hegység körül fekvő vidékeket, ha rátérnénk arra az útra, amelyet Alexandros követett, amikor Bessost Parthyénéből Baktria felé üldözött. Először ugyanis Arianába ment, azután Drangianéba, ahol Philótast, Parmenion fiát a cselszövésen rajtakapta és kivégeztette. Néhány emberét Ekbatanába²⁵ is elküldte, hogy végezzék ki annak az atyját is, mert az is részes volt a cselszövésben. Azt mondják, hogy ezek a 30, sőt 40 napos utat gyorstevéken 11 nap alatt tették meg, s feladatukat el is végezték. Az egyébként perzsa módon élő drangák borban szükkölködnek, ön azonban van náluk. Azután a drangáktól az euergetákhoz ment, akiket Kyros nevezett el így, majd az arakhótokhoz, azután a Pleiadok lenyugtakor (okt. végén) keresztülment a paropamisadokon. Ez C 725 a hegyvidék akkor annyira be volt havazva, hogy csak nehezen tudott tovább menni. Ámde az olajon kívül mindenben bővelkedő falvak, amelyek befogadták, enyhítették a nehézségeket. A hegycsúcsok nekik bal kéz felől voltak. A Paropamisos-hegységnek a déli részei részint Indiához, részint Arianéhoz tartoznak; az északi és a nyugati részek Baktriához . . . a baktriai

barbárokhoz. Miután itt áttelelt, miközben neki India jobb felől volt, és egy várost alapított, a hegyeken át Baktrianéba vonult kopár utakon, ahol egy kevés terpentincserjén kívül semmi sem volt; közben élelemben is hiányt szenvedtek, úgyhogy az igásállatok húsát kellett enniök, s a fahiány miatt még azt is nyersen. Ennél a nyers étkezésnél azonban az emésztést elősegítette náluk a bőven termő búzaszat [silphium]. Az általa alapított várostól és a téli tábortól 15 nap alatt érkezett meg Adrapsába²⁶, Baktriané városába.

11. Az Indiával határos területnek e részein fekszik Khaaréné is. Ez a parthyaiosokhoz tartozó területek között a legközelebb van Indiához. Arianétól az arakhótokon és az említett hegyvidéken keresztül 9–10 000 stadion távolságra van. Ezen a vidéken vonult keresztül Krateros, miközben a neki ellenállókát meghódította, és sietett a lehető leggyorsabban egyesülni a királlyal és a két gyalogos hadsereg majdnem ugyanabban az időben ért Karmaniába; nem sokkal később Nearkhos is behajózott a Perzsa-öbölbe, miután a bolyongás, az ínség és az óriási tengeri állatok miatt sok szenvedésen mentek keresztül.

12. Ezek a tengerjárók valószínűleg túlzásból sok mindent összefecsegték, de elbeszélésük mégis nyilvánvalóvá teszi az átélt szenvedéseket, mert a valóságnál többet jelentett az aggodalom, mint maga a veszély. A legnagyobb ijedelmet az óriási cethalak okozták, melyek nagy és erős áramlást idéztek elő, és a kilövellt vízsugarakkal olyan ködöt támasztottak, hogy még a lábuk előtt levő tárgyakat sem látták. Minthogy az emberek megrémültek ettől, mert nem látták az okát, a révkalauzok felvilágosították őket, hogy ezek állatok, de ha trombitaszót és lármát hallanak, gyorsan el is távoznak; ettől fogva Nearkhos a hajókat az erős hullámvázba irányította, ahol az utat elzárták, s egyúttal trombitaharsogással ijesztette őket, mire az állatok lemerültek, de a hátsó részen ismét fölbukkantak, úgyhogy a tengeri csata képét mutatták, de mindjárt el is távoztak.

13. Az Indiába hajózók most is beszélnek óriási állatokról és megjelenésükről, de ezek nem jönnek sem nagy tömegben, sem gyakran, s a kiabálástól és trombitaszótól megriadva eltávoznak. Azt mondják, hogy ezek az állatok a földhöz nem közelednek. Az elpusztult állatok csupasz csontjait azonban a hullámok könnyen a partra sodorják és az ikhthyophagosoknak a kunyhóépítéshez az említett anyagot szolgáltatják. Nearkhos a cethalak nagyságát 23 ölre teszi. Amit azonban a hajóhad emberei általában igaznak tartottak, arról Nearkhos szerint bebizonyosodott, hogy valótlan, hogy ti. útközben van egy sziget, amely azokat, akik ott horgonyt vetnek, el-süllyeszti; egy arra haladó könnyű hajót ugyanis, miután ehhez a szigethez érkezett, többé nem láttak, amikor pedig embereket küldtek a fölkeresésére,

azok nem mertek a szigetre kiszállni, hanem elvitorlázva nagy hangon szólították az embereket, amikor pedig senki sem válaszolt, visszatértek. Ámbar mindnyájan a szigetet okolták, ő odahajózott, s horgonyt vetve embereinek egy részével kiszállt és bejárta a szigetet. Miután pedig semmi nyomát sem találta az általa keresetteknek, a kereséssel fölhagyva visszatért, s embereit fölvilágosította, hogy hazug az a vád a sziget ellen (hiszen reá és a vele levőkre is ugyanaz a pusztulás várt volna), a könnyű hajó eltűnésének bizonyára valami más oka volt, hiszen ennek ezerféle lehetősége van.

14. Az Indusnál kezdődő partvidék utolsó része Karmania, és ez jóval északabbra esik, mint az Indus torkolata. Ennek ez első földnyelve dél felé a nagy tengerbe nyúlik és miután Boldog Arábiának a láthatáron levő hegyfokával a Perzsa-öböl torkolatát alkotja, bekanyarodik a Perzsa-öbölbe, míg el nem éri Persist. A belföldön is nagy kiterjedésű Gedrósia és Persis között, s Gedrósia fölött jól kinyúlik észak felé. Ezt bizonyítja termékenysége, mert minden megterem, az olajfán kívül van mindenféle fája és folyók öntözik. Gedrósia csak kevésbé különbözik az ikhthyophagosok földjétől, úgyhogy gyakran nincs náluk termés, ezért az évi termést több évre beosztva tartogatják. Onésikritos szerint egyik karmaniai folyó arany szemecskéket sodor magával. Ércbányászatuk is van: ezüstöt, rezet és ónt bányásznak. Két hegy közül az egyikben arzén, a másikban só van. Pusztasága is van, de ez már határos Parthyaiával és Paraitakénével. Földművelése hasonló a perzsákéhoz egyéb tekintetben is, meg a szőlőt illetően is. Innen való a nálunk is karmaniainak nevezett szőlő, mely gyakran két könyök hosszúságú fürtöt terem sűrű és nagy szemekkel, s ott valószínűleg még jobban tenyészik. Legtöbben szamarat tartanak még hadi célokra is lovak hiányában. Szamarat áldoznak Arésnek is, aki az egyetlen istenük, és harcias szelleműek. Addig egy sem nősul meg, amíg egy levágott ellenséges fejet nem visz a királyhoz; ez a koponyát a királyi palotában helyezi el, a nyelvét pedig feldarabolva, miután maga is megkóstolta, annak adja, aki hozta, meg a rokonainak, hogy fogyasszák el. Az áll legnagyobb tiszteletben, akinek a legtöbb fejet hozták. Nearkhos állítása szerint a karmaniták nyelve és legtöbb szokása perzsa és méd eredetű. A Perzsa-öböl torkolata (nem) nagyobb egy-napi útnál.

III.

1. Karmania után Persis következik; ez nagy kiterjedésű a róla elnevezett öböl mentén, de még sokkal nagyobb a belföldön, különösen ami a déli részétől, a Karmaniától észak felé és a médiaí népek felé terjedő hosszúságát

illeti. Mind természeti adottságánál, mind klimatikus viszonyainál fogva háromféle. A tengerpart ugyanis forró, homokos és gyümölcsökben nagyon szegény, a datolyapálma kivételével, s mintegy 4300 vagy 4400 stadionnyira terjed és legnagyobb folyójánál, az ún. Oroatisnál²⁷ végződik. A fölötte levő rész nagyon termékeny és sík vidék, állattenyésztése kiváló és tavakban gazdag. A harmadik, az északi rész hideg és hegyes vidék. A határvidékeken vannak a tevépásztorok. Hosszúsága Eratosthenés szerint észak felé, a Kaspi-kapu felé kb. 8000 stadion . . . némely kiugró hegyfoktól számítva. A többi a Kaspi-kapuig nem több 3000 stadionnál. Szélessége a belföldön Susától²⁸ Persepolisig 4200 stadion, innen pedig a karmaniai határig további 1600 stadion. Ezt az országot a következő néptörzsek lakják: az ún. pateiskho-reusok, az akhaimenidák és a magosok, akik valamilyen szent életmódot folytatnak, továbbá a kyrtiosok és a mardosok, akiknek egy része rabló, más része földműves.

2. Bizonyos tekintetben Susis is Persishez tartozik, mert közte és Babylónia közt fekszik; legjelentékenyebb városa Susa. Amikor ugyanis a perzsák Kyros alatt a médeket legyőzték és azt látták, hogy így az ő saját földjük szinte a határszélen van, Susis pedig beljebb és közelebb Babylóniához és a többi néphez, ide tették a birodalom székhelyét; tekintetbe vették egyúttal a terület szomszédos voltát s a városnak a nagyszerűségét, de még inkább azt, hogy Susis önmagában sohasem tudott nagy dolgokat cselekedni, hanem mindig másoknak volt alávetve, s csak része volt egy nagyobb államszervezetnek, kivéve hajdanában a hősök korát. Susát állítólag Tithónos, Memnón atyja alapította; kerülete hosszúkás alakban 120 stadion. A fellegvár neve Memnonion. A susaiakat kissiosoknak is nevezik. Aiskhylos Memnónnak az anyját Kissiának mondja (*Perzsák* 17. és 118.). Memnónt állítólag a syriai Paltos környékén a Badas folyó mellett temették el, mint Simonidés mondja az egyik délosi dithyrambosában, a „Memnón”-ban. A város falát, templomait és a királyi palotát éppen úgy, mint Babylóniában, égetett téglából és földszurokból építették, mint némelyek állítják. Polykleitos szerint azonban a kerülete 200 stadion volt, falai pedig nem voltak.

3. Bár a susai királyi palotát építették a legnagyobb pompával, éppen úgy tisztelték a persepolisi és a pasargadai²⁹ királyi palotákat is; itt volt ugyanis a kincstár, itt voltak a drágaságok és a perzsa királyok síremlékei, mint nagyon megerősített és ősi helyeken. Volt még királyi palota Gabaiban³⁰ is, Persis felső részében, és a tengerparton, az ún. Taokéban. Ezek a perzsák uralkodása idején szerepeltek, a későbbi uralkodók azonban másutt és másutt építkeztek, természetesen olcsóbban, amikor Perzsia a makedon uralom idején lesüllyedt, s még inkább a parthaiak uralma alatt. A per-

zsák ugyan máig is a saját királyaik uralma alatt vannak, hatalmuk nagy részét azonban elvesztették, s a parthaiak királyának engedelmeskednek.

4. Susa tehát a belföldön a Khoaspés folyónál fekszik a hídon túl, az ország azonban a tengerig nyúlik. Tengerpartja a perzsa partvidék határaitól majdnem a Tigris torkolatáig kb. 3000 stadion. Az országon keresztül folyik a Khoaspés, amely az axiosoknál ered, s ugyanazon a parton végződik. Susa és Persis között egy zord és meredek hegység húzódik nehezen járható szorosokkal és rabló népekkel, akik még a királyoktól is fizetséget követeltek, amikor azok Susából Persisbe akartak átmenni. Polykleitos szerint a Khoaspés, az Eulaios³¹ s még a Tigris is egy tóba folyik össze s azután onnan ömlik a tengerbe. A tó mellett van egy kereskedő telep; mivel a folyókon a szán- C 729 dékosan létesített vízések miatt sem a tenger felől fölfelé, sem lefelé semmit sem lehet szállítani, így gyalogszerrel folyt a kereskedelem. Mások szerint a távolság Susáig 800 stadion. Ismét mások azt állítják, hogy a Susán átmenő folyók az Euphratés közbeeső csatornáival szemben egy mederbe folynak össze, mégpedig a Tigrisébe. Ezért nevezik a torkolatán felül Pasitigrisnek.

5. Nearkhos szerint Susis partvidéke mocsaras, s a vége az Euphratés folyónál van. A torkolatánál van egy falu, amely fölveszi az Arábiából érkező szállítmányokat; az arabok partvidéke ugyanis közvetlenül érintkezik az Euphratés és a Pasitigris torkolatával, a közbeeső egész területet pedig egy tó foglalja el, amelybe a Tigris ömlik. Ha a Pasitigrisen 150 stadionnyira fölfelé hajózunk, ott találjuk a Persisből Susába vezető hidat, mely Susától 60 stadionnyira van. A tavon keresztül a Tigris torkolatáig fölfelé vezető hajóút 600 stadion, a torkolat közelében pedig van egy susai telepítés Susától 500 stadionnyira. Az Euphratés torkolatától pedig Babylónig a fölfelé vezető hajóút jól megművelt földek között több mint 3000 stadion. Onésikritos szerint mindezek a folyók, az Euphratés is, meg a Tigris is, az említett tóba ömlenek, az Euphratés azonban a tóból ismét kiválik és saját torkolattal ömlik a tengerbe.

6. Ha az uxiosok vidékén megyünk át Persisbe, még több más szorost is találunk, amelyeken Alexandros is erőszakkal hatolt át, amikor a Perzsa-kapu és egyéb helyek felé az országon keresztül vonult és sietett szemügyre venni a legfontosabb részeket és a kincstárakat, amelyek annyi időn át meg voltak töltve mindazzal, amit csak a perzsák Ázsiából összeharácsoltak; átment több folyón is, amelyek az országon keresztül folynak és a Perzsa-öbölbe ömlenek. A Khoaspés után ugyanis a Kopratas³² és a Pasitigris következik; az előbbi szintén Uxiából ered. Van egy Kyros nevű folyó is, mely az ún. persisi mélyedésen keresztül folyik Pasargada mellett, s ennek a nevét vette föl a király, s Agradatés helyett Kyrosnak nevezte magát. Persepolisnél pedig átkelt az Araxésen. Persepolis volt Susa után a legszebben

épült és legnagyobb város, nagyszerű királyi palotával, amelyben nagyon gazdag kincstár volt elhelyezve. Az Araxés Paraitakénéből folyik, s beléje ömlik a Médiából jövő Médos³³. Ezek keresztülfolytak egy Karmaniával és az ország keleti részeivel szomszédos termékeny völgyön, s itt van maga C 730 Persepolis is. Alexandros a persepolisi királyi palotát fölgújította, hogy bosszút álljon a hellénekért, akiknek templomait és városait a perzsák tüzzel-vassal pusztították.

7. Azután Pasargadába ment; ez is ősi királyi székhely volt. Itt egy kertben látta Kyros sírját is, egy sűrű fák között elrejtett, nem nagy tornyot, mely alul tömör, felül pedig tetővel volt borítva, s benne egy kamra nagyon szűk bejáráttal, s ezen Aristobulos, mint mondja, a király parancsára be is ment, s a síremléket feldíszítette. Látott ott egy aranyágyat, egy asztalt serlegekkel, egy aranykoporsót, sok ruhát és drágakövekkel kirakott ékszert. Az első bentlétekor tehát ezt látta; később azonban a sírt kifosztották és minden egyebet elhordtak, csak az ágy és a koporsó maradt ott, összetörve, miután a holttestet kivették, s ebből világos, hogy ez nem a helytartónak, hanem fosztogatóinak a munkája volt, mert amit nem tudtak könnyen elvinni, otthagyták. Ez megtörtént annak ellenére, hogy ott állomásozott egy magos-örség, amely élelmezés céljára naponként egy juhot, havonként pedig egy lovat kapott. Ámde Alexandros hadseregének Baktriába és Indiába való vonulása sok egyéb változást okozott, s ez is ilyen változás volt. Így adja ezt elő Aristobulos, s közli a következő feliratot is: „Halandó, én Kyros vagyok, a perzsák uralmának megalapítója és Ázsia királya; ne irigyeld tehát tőlem ezt a síremléket.” Onésikritos szerint a torony tízeletemes volt s a legfelső emeleten feküdt Kyros; a felirata görög volt, de perzsa betűkkel bevésve: „Itt fekszem én, Kyros, a királyok királya.” Volt egy másik is perzsa nyelven, de azonos tartalommal.

8. Onésikritos közli Dareios síremlékének a feliratát is ekképpen: „Barátja voltam a barátaimnak; a legjobb lovas és íjász voltam; bátor vadász voltam; mindent megtehettem.” A salamisai Aristos, aki ezeknél sokkal később élt, azt mondja, hogy a torony kételetemes és nagy, és a perzsa uralom megváltozása idejében épült. A síremléket őrizték. Az említett felirat görög nyelvű volt, a másik pedig perzsa nyelvű, de azonos tartalmú. Pasargadát Kyros tiszteletben tartotta, mert ott győzte le az utolsó csatában a méd Astyagést és szerezte meg magának Ázsia uralmát; a győzelem emlékére várost alapított, és királyi székhelyévé tette.

C 731 9. A Persisben levő értékeket mind átszállította Susába, amely maga is telve volt kincsekkel és drágaságokkal, de nem ezt tartotta székhelyének, hanem Babilónt, amelyet még jobban ki akart építeni; itt is voltak kincstárak. Azt mondják, hogy a Babilónban és a táborban levő kincseken kívül, amelyek

ebbe nem voltak beleszámítva, a Susában és Persisben levő kincseket 40 000 talentumra becsülték, sőt némelyek 50 000-re. Mások értesítése szerint pedig mindenünnen mindent Ekbatanába hordtak össze, s ez 180 000 talentum értékű volt. Azt a 8000 talentumot azonban, amelyet a menekülő Dareios Médiából magával vitt, a gyilkosok elrabolták.

10. Alexandros tehát Babilónt választotta ki, mert úgy látta, hogy ez mind nagyság, mind egyebek tekintetében is a többit messze fölülmúlja. Susis nagyon gazdag vidék ugyan, de a levegője égetően forró, különösen a város körül, mint az mondja. A gyíkok és kígyók nyár idején, amikor délből a nap legégetőbb, a város utcáin nem képesek átmenni, hanem elégnak az út közepén, ami Persisben sehol sem fordul elő, bár annál délibb fekvésű. A kitett hideg fürdővíz azonnal fölmelegszik, a napra kitett árpaszemek pedig úgy pattognak, mintha a kemencében pörkölnék. Ezért a háztetőre két könyöknyi földréteget raknak, s ennek a súlya miatt a házakat kénytelenek keskenyekre, de hosszúakra építeni, mert nincsenek hosszú gerendáik, a fojtó hőség miatt azonban nagy házakra van szükségük. Valami különös jelenség tapasztalható a pálmagerendánál: minthogy ugyanis nagyon kemény, idők múltával nem lefelé hajlik meg, hanem fölfelé a súly ellenében görbül s annál jobban tartja a födelet. Ezt a hőséget állítólag az észak felé fekvő magas hegységek okozzák, amelyek az északi szeleket mind felfogják; ezek pedig a hegycsúcsokról fent a magasban lerohanva a síkságot nem érintik, hanem fölötte Susis délibb részeire szállnak le. Ezen a részen tehát állandó a szélcsend, különösen akkor, amikor a hőségtől égetett többi részt a passzátszelek lehűtik.

11. Gabonában mégis nagyon gazdag ez a föld, úgyhogy árpát és búzát átlag százszorosát hoz, de van úgy, hogy kétszázszorosát is. Ezért nem is vetik sűrűn a sorokat, mert a hőség akadályozza a gyökerek növekedését. Szőlőt, mivel ott előbb nem tenyészett, a makedonok ültettek ott is, meg Babilónban is, de nem ástak gödröket, hanem a végükön vasheggyel ellátott karókat szúrtak le, majd kihúzták, s helyükbe könnyedén behelyezték a dugványokat. Ilyen a belföld. A partvidék mocsaras és nincs kikötője. Ezért mondja Nearkhos is, hogy nem akadt sem bennszülött kalauzokra, amikor hajóhadával Indiából Babilónia felé hajózott, mert nem voltak kikötőhelyek, sem olyan emberekre, akik a vezetésben tapasztalattal rendelkeztek volna.

12. Susisszal szomszédos Babilóniának az a része, amelyet előbb Sitakénének, később azonban Apollóniatisnak neveztek. Fölöttük északról kelet felé az elymaiosok és a paraitakénosok vannak, rabló természetű és a zord hegyvidékben bizakodó emberek. Apollóniatis fölött azonban inkább a paraitakénosok vannak, ezek tehát azokat még jobban nyomorgatják.

Az elymaiosok ezekkel is, meg a susisiakkal is háborúskodnak; az utóbbiakkal azonban még az uxiosok is; most természetesen nem annyira a parthyaiosok hatalma miatt, mert az itteni népek mind azoknak az alattvalói. Minthogy azoknak jól megy a dolguk, valamennyi alattvalójuknak is jól megy, mikor pedig zavargások törnek ki, ami elég gyakran előfordul, mint éppen a mi időnkben is, egyiknek így, másiknak úgy megy a dolga, és nem mindegyiknek egyformán; az egyiknek hasznot hoz a zavargás, a másiknak azonban kívánsága ellenére történik. Ilyen hát Persis és Susiané.

13. A perzsa szokások ezeknél is, meg a médeknél és a többi más népeknél is azonosak, s ezekről már többen megemlékeztek, de az ide tartozó dolgokat nekünk is el kell mondanunk. A perzsák tehát nem emelnek szobrokat és oltárokat, hanem egy magasan fekvő helyen mutatnak be áldozatot, mert az eget tartják Zeusnak. Tisztelik még a napot, amelyet Mithrésnek neveznek, továbbá a holdat, Aphrodítét, a tüzet, a földet, a szeleket és a vizet. Az áldozatot tiszta helyen mutatják be, miután imádkoztak és a megkoszorúzott áldozati állatot odavezették. Miután az istentiszteletet végző magos a húsokat szétdarabolta, szétosztják és eltávoznak, az isteneknek azonban egy darabot sem hagynak, mert szerintük az istenséget csak az áldozati állat lelke illeti meg, semmi más; amint azonban némelyek állítják, a recehártýából egy keveset mégis a tűzre tesznek.

14. Főképpen a tűznek és a víznek mutatnak be áldozatot; a tűznek úgy, hogy száraz fát raknak rá kéreg nélkül s azután ráhelyezik a kövérjét, majd olajat öntenek rá és meggyújtják, de nem fúvással, hanem legyezéssel. Aki a tüzet fújja, vagy a tűzre hullát vagy ganéjt tesz, megölik. A víznek pedig úgy, hogy egy tóhoz vagy folyóhoz, vagy forráshoz mennek, gödröt ásnek, s e fölött vágják le az állatot, ügyelve arra, hogy egy csepp vér se kerüljön a közellévő vízbe, mert megfertőzné; azután a magosok a húst mirtus- vagy borostyánlevelekre helyezik, vékony vesszőkkel alágyújtanak és ráénekelnek, miközben tejjel és mézzel vegyített olajat locsolnak ki, de nem a tűzbe, sem a vízbe, hanem a földre; a ráéneklést hosszú ideig folytatják, vékony tamariszk vesszőnyalábot tartva a kezükben.

15. Kappadokiában azonban (mert itt nagyszámú magos törzs van, akiket tűzimádóknak is neveznek, de a perzsa isteneknek is sok templomuk van) nem késsel végzik az áldozást, hanem valami fahasábbal, amellyel, mint egy buzogánnyal, ütögetik az áldozatot. Vannak tűzimádó templomok is, tekintélyes nagyságú helyiségek, s ezeknek közepén áll egy oltár, amelyen a magosok sok izzó hamut és örök tüzet őriznek; mindennap bemennek és kb. egy óra hosszáig énekelnek a tűz előtt, miközben egy vesszőcsomót tartanak a kezükben, a fejükön nemezsüveggel, amelynek szárnyai mindkét oldalon annyira lenyúlnak, hogy az ajkat eltakarják. Ugyanezen szokások

vannak gyakorlatban Anaitis és Ómanos templomaiban is. Ezekben is vannak termek, s Ómanos szobrával ünnepi felvonulást tartanak. Ezeket mi magunk is láttuk, amazokat azonban csak a történetíróknál olvassuk, éppúgy a következőket is.

16. A perzsák ugyanis folyóba nem vizelnek, benne nem mosakodnak és fürdenek, nem dobnak bele hullát, sem egyéb olyasvalamit, amit tisztátalannak tartanak. Bármelyik istennek áldoznak is, először a tűzhöz fohászkodnak.

17. Törzsbeli királyok uralkodnak fölöttük. Aki nem engedelmeskedik, levágják a fejét és a karjait, s azután kidobják. Sok feleséget s azok mellett még sok ágyast is tartanak, hogy sok gyermekük legyen. A királyok évenként jutalmakat tűznek ki a sokgyermekes családok részére. A gyermekeket négyéves korukig nem vezetik az apák szeme elé. A házasságokat a tavaszi napéjegyenlőség kezdetekor kötik, a vőlegény bemege a hálószobába, miután almát vagy tevevelőt evett, más egyebet azonban azon a napon semmit sem.

18. Ötéves koruktól 24 éves korukig tanítják őket a nyíllövésre, dárdatetésre, lovaglásra és az igazmondásra. A tudományok tanítóiu a legértelmesebb embereket alkalmazzák, kik hasznos módon a meséket is beleszővik tanításaikba, s majd ének nélkül, majd énekléssel előadják az istenek és a legkiválóbb emberek tetteit. Csengettyűvel ébresztik fel őket még hajnal előtt, s egy helyre gyűjtik őket össze, mintha fegyvergyakorlatra vagy vadászatra mennének. Miután minden ötvenes csoportnak a vezetőjévé tettek egyet a király helytartó fiai közül, megparancsolják nekik, hogy kövessék azt, amerre szalad, s kijelölnek egy 30 vagy 40 stadionnyira levő helyet. Számon ^{C 734} kérik tőlük mindazt, amit már tanultak, s egyúttal gyakorolják velük a hangot, a légzést, a mellet, hozzászoktatják őket a hőséghez, hideghez, esőhöz, a záporpatakokon való átkeléshez anélkül, hogy a fegyverük vagy ruhájuk megnedvesednék, azonkívül a nyájörzéshez, a szabadban való éjszakázáshoz és a vadgyümölcsökkel, így a terpentinfával, makkal és vadkörtevel való táplálkozáshoz. Ezeket kardakoknak nevezik, mert lopásból táplálkoznak; kardának mondják ugyanis a férfiaságot és harciasságot. Napi táplálékuk a gyakorlatozás után a búza- és árpakenyér, cardamonium, őrölt só és sült vagy vízben főtt hal, italuk pedig a víz. Vadászat közben lóhátról hajítják a dárdákat, lövik ki a nyilakat és parittyáznak. Estefelé faültetésben, gyökérszedésben, fegyverkészítésben, kötél- és hálófónásban gyakorolják magukat. A vadászsákmányból nem esznek a gyermekek, hanem szokás szerint hazaviszik. A király díjakat tűz ki a versenyfutásra s az öttusa egyéb fajaira. A gyermekek arannyal ékesítik magukat, mert annak tüzes ragyogását ott tiszteletben tartják; ezért nem teszik az aranyat hullára, valamint a tüzet sem, csupa tiszteletből.

19. Húszéves koruktól ötvenéves korukig katonáskodnak, részint mint közemberek, részint mint tiszték a gyalogságnál és a lovasságnál; a piacra nem járnak, mert sem el nem adnak, sem nem vásárolnak. Fegyverzetük a következő: rombusz alakú pajzs, a tegzen kívül harcibárd és kard, a fejükön egy toronyszerű nemezkalap, és egy pikkelyes páncél. A vezérek ruházata háromszoros nadrág, kétszeres térdig érő ujjas khitón, melynek belső része fehér, a külső pedig virágokkal hímzett; nyáron bíbor vagy ibolyaszínű, télen pedig virágokkal hímzett köpeny, a magosokéhoz hasonló süveg, kétszeres rövid szárú csizma; a közembereknél féllábszárig érő kétszeres khitón, a fejük körül egy gyolcskendő. Mindenkinek volt íja és parittyája. A perzsák pazarul étkeznek, egész állatokat, sokat és sokfélélt tálnak föl. A terítők, poharak és egyebek kiállítása pompás, úgyhogy minden aranytól és ezüstitől ragyog.

20. Borozás közben tanácskoznak a legfontosabb dolgokról és szigorúbb határozatokat hoznak, mint józan állapotban. Ha az úton egymással találkoznak, az ismerőseket és hasonló rangúakat hozzájuk lépve megcsókolják, az alacsonyabb rangúaknak odatartják az arcukat s azon fogadják el a csókot; a még alacsonyabbrendűek egyszerűen térdet hajtanak. A holttesteket C 735 viasszal vonják be s úgy temetik el, a magosokat azonban nem temetik el, hanem a madarak eledelének hagyják. Ezeknél az ősi szokás megengedi, hogy az anyjokkal együtt éljenek.

21. Talán még az is a szokásaikhoz tartozik, amit Polykleitos mond. Susában ugyanis a várban kormányzásának az emlékére mindegyik királynak külön építettek egy lakást és kincstárat a befolyt adókról szóló jegyzékekkel; a tengerpartról ezüst jött be, a belföldről az, amit az egyes vidékek termeltek, így festékek, gyógyszerek, szőr, gyapjú vagy más ilyenféle, hasonlóképpen tenyészállatok is. Ezeknek az adóknak az elrendelője Dareios volt, a hosszúkezű és a legszebb ember, kivéve karjai és könyökei hosszúságát, mert azok a térdéig értek. A legtöbb adót aranyban és ezüstkészítményekben kellett leróni, pénzben nem sokat. Azt ugyanis alkalmasabbnak tartották ajándéktárgyak céljaira és a drágaságoknak a kincstárban való elhelyezésére; pénz csak annyi volt, amennyit a szükséglet megkívánt; ha a kiadások úgy kívánták, ismét készítettek.

22. Szokásaik többnyire ésszerűek, gazdagságuk miatt azonban a királyok túlzásba estek, úgyhogy a búzát az aiolisi Assosból hozatták, a khalymóni bort Syriából, vizet Eulaiosból, mert az volt a legkönnyebb valamennyi között, úgyhogy abból egy attikai kotylé egy drachmával kevesebbet nyomott.

23. A helléneknél a barbárok közül a perzsáknak volt a legjobb hírük, mert az Ázsián uralkodó nép közül egy sem uralkodott a helléneken, mert sem

azok nem ismerték ezeket, sem a hellének a barbárokat, csak nagyon kis mértékben, a messziről jövő hallomásból. Homéros pl. sem a syrek, sem a médek birodalmát nem ismerte, mert amikor megemlíti az egyiptomi Thébait s az ottani és a phoinikai gazdagságot, nem hallgatta volna el Babylónt, Ninos és Ekbatana gazdagságát sem. Először a perzsák uralkodtak a helléneken, bár a lydek is uralkodtak, de nem az egész Ázsián, hanem annak csak a Halyson innen fekvő kis részén, s ezen is csak kis ideig Kroisos és Alyattés idejében. Mikor pedig a perzsák legyőzték őket, ha volt is nekik valami hírnevük, ezek miatt azt is elvesztették. A perzsák azonban, miután a médeket megsemmisítették, leverték mindjárt a lydeket is, s az Ázsiában lakó helléneket is alattvalóikká tették. Később azonban átjöttek Hellasba is, és bár C 736 sokszor és sok csatában vereséget szenvedtek, mégis hatalmuk alatt tartották Ázsiát a tengerparti vidékekig, míg csak a makedonok le nem győzték őket.

24. Kyros volt az, aki nekik a főhatalmat megszerezte; Kambysést azonban, a fiát és utódát, a magosok megölték. Miután ezeket a hét perzsa megölte, az uralmat Dareios Hystaspésnek adták át. Az ettől származó utódok azonban Arsésszel kihaltak; azt ugyanis Bagóos, az eunuch megölte, s Dareios tette királlyá, de ez nem a királyi családból származott. Ezt Alexandros tönkrevverte, s 10 vagy 11 évig ő uralkodott. Azután Ázsia uralma több utód és ezek ivadékai között oszlott meg, s így megszűnt, de fennállott mintegy 250 esztendeig. Most már a perzsák a maguk országában élnek, s megvannak a maguk királyai, de ezek más királyoknak vannak alávetve, azelőtt a makedonoknak, most pedig a parthiaiiosoknak.

TIZENHATODIK KÖNYV

I.

1. Persisszel és Susianével határosak az assyrok. Így nevezik Babylóniát és a körülöttük fekvő föld nagy részét, s ennek részei a következők: Aturia Ninossal, Apollóniatis, az elymaiosok, a paraitakák, a Zagros-hegy körül elterülő Khalónitis, a Ninos körül fekvő síkságok, Doloméné, Kalakhéné és Adiabéné, Mesopotamia népei, a gordyaiosok, a Nisibis környéki mygdónok az Euphratésen levő Zeugmáig, az Euphratésen túl levő terület nagy része, ahol arabok laknak, és a mostaniak által tulajdonképpen Syriának nevezett terület Kilikiáig, Phoinikiáig és Iudaiáig, az Egyiptomi-tengerig és az Issosi-öbölíig terjedő tengerig.

2. Úgy látszik, hogy hajdanában a syr név Babylóniától az Issosi-öbölíig, C 737 s ettől az Euxeinosig terjedt. Ezért a mindkét oldalon élő kappadoxokat, akik részint a Taurosnál, részint a Pontosnál laknak, egészen mostanáig fehér syreknek nevezik, mintha fekete syrek is volnának. Ezek a Tauroson túl lakó syrek; a Tauros nevet azonban én egészen Amanosig értem. Ha a történetírók a syrek birodalmáról azt írják, hogy a médeket levették a perzsák, a syreket pedig a médek, akkor nem másokat értenek a syr elnevezésen, mint azokat, akik Babylónban és Ninosban királyi székhelyeket alapítottak. Az aturiai Ninos alapítója Ninos volt, ennek a felesége pedig Semiramis, aki férjét az uralkodásban követte és Babylónt alapította. Ezek meghódították Ázsiát; a babylóni építményeken kívül Semiramisnak még sok egyéb művét mutogatják majdnem az egész földön, amely ehhez a szárazföldhöz tartozik, így az ún. Semiramis dombokat, a falakat, az erődítéseket s a bennük levő járatokat, vízvezetékeket, lépcsőzeteket, a folyóknál és tavaknál a csatornákat, az utakat és a hidakat. Uralmukat egészen Sardanapallosig és Arbakésig az utódaikra hagyták, ez azonban később a médekre szállt át.

3. Ninos¹ városa a syrek bukása után mindjárt megsemmisült. Sokkal nagyobb volt, mint Babylón, s Aturia síkságán feküdt. Aturia határos Arbéla környékével, s közöttük folyik a Lykos. Arbéla tehát, s ami mellette van, Babylóniához tartozik; a Lykos túlsó oldalán pedig Aturia síkságai már Ninos körül fekszenek. Aturiában van Gaugaméla falva, ahol Dareios vereséget szenvedett és birodalmát elvesztette. Nevezetes ez a hely és a neve is: a jelentése ugyanis teveház. Így nevezte el Dareios, Hystaspés

fia, aki ezt annak a tevének az ellátására adta tulajdonul, amelyik főképpen vele szenvedte át a skytha sivatagon át vezető utat azzal a teherrakomány-nyal, amelyben a király élelmiszerkészlete volt. A makedonok azonban, amikor látták, hogy ez csak szegényes falu, Arbéla pedig tekintélyes város, állítólag Arbélosnak, Athmoneus fiának az alapítása, a csatát és a győzelmet Arbélába helyezték át, és így mondták el a történetíróknak.

4. Arbéla és a Nikatorios-hegy² után (Alexandros nevezte el így az arbélai győzelem után) a Kapros folyó következik hasonló távolságban, mint C 738 a Lykos. Ezt a vidéket Artakénének nevezik. Arbéla környékén van Démétrias városa is, azután az olajforrás, a földi tüzek, Anaia temploma, majd Sadrakai, Dareiosnak, Hystaspés fiának a székhelye, végül Kyparissón és a Kapros gázlója, amely már Seleukeiával és Babylónnal határos.

5. Babylón³ szintén síkságon fekszik s falainak a kerülete 365 stadion, a fal vastagsága 32 láb, a tornyok közötti rész magassága 50 könyöknyi, a tornyoké pedig 60; a falon az út olyan széles, hogy négyfogatú kocsik könnyen elmehetnek egymás mellett. Ezért ezt a falat a világ 7 csodája között emlegetik, meg a függőkeret is, amely négyszög alakú, s mindegyik oldala 4 plethron. Kocka alakú köveken épült bolthajtáson nyugszik; a kövek üre-
gesek, s földdel vannak megtöltve, úgyhogy a legnagyobb fák is gyökeret tudnak benne eresztetni; ezek is, meg a boltívek és boltozatok is égetett kőből és szurokból készültek. A legfelsőbb emelethez lépcsőzetes feljárás vezet, s mellettük vízemelő gépek is vannak, amelyekkel az arra kirendeltek az Euphratésből a vizet állandóan kiemelik. Az egy stadion szélességű folyó ugyanis a város közepén folyik keresztül, a kert pedig a folyó mellett van. Ott van Bélios síremléke is, de most már megsemmisítve; állítólag Xerxés pusztította el. Ez négyoldalú piramis volt égetett kőből, s mind a magassága, mind mindegyik oldala egy stadionnyi volt. Alexandros helyre akarta állíttatni, ámde nagyon nagy és sokáig tartó munka lett volna (mert csak a törmelék eltakarítása 10 000 embernek kéthavi munkájába került), úgyhogy a megkezdett munkát nem tudta bevégezni, mert a betegség és a halál hamarosan végzett a királlyal, a későbbiek közül pedig senki sem törődött vele. De a többit is elhanyagolták; a városnak egy részét a perzsák pusztították el, más részét az idő és a makedonoknak az ilyen dolgokkal való nem-törődömsége, különösen azóta, hogy Seleukos Nikator a Tigris mellett Babylóntól nem messze, mintegy 300 stadionnyira megalapította Seleukeiát⁴. Ő is, meg utódai is valamennyien e város mellett buzgólkodtak s a székhelyüket ide helyezték át, sőt most már ez Babylónnál is nagyobb lett, az pedig nagy részben pusztaság, úgyhogy senki sem vonakodhatik azt mondani róla, amit az egyik vígjátékíró az arkadiai Megalopolisról mondott:

Fahiány miatt a házakat pálmafagerendákból és oszlopokból építik. Az osz- C 739
lopok köré szalmaköteleket csavarnak, azután bemázolják és befestik, az ajtókat pedig szurokkal vonják be. Ezek is magasak, s a házak a fahiány miatt mind boltozatosak. A vidék ugyanis kopár, s nagy részén a pálmafán kívül csak bokrok nőnek. Ez azonban nagyon sok van Babylóniában, de sok van Susisban is, meg a perzsa partvidéken és Karmaniában is. Tetőcserpet nem használnak, mert nemigen van eső. Hasonló a helyzet Susisban és Sitakénében is.

6. Babylónban az ottani bölcselek, az ún. khaldaiosok részére, akik főképpen astronomiával foglalkoztak, külön lakótelepet építettek. Némelyek a születésekből való jóslással is foglalkoznak, de ezeket a többiek nem fogadják be. Van egy khaldaios néptörzs is, s Babylóniának azok által lakott vidéke szomszédos az arabokkal és az ún. Perzsa-tengerrel. Az astronomiával foglalkozó khaldaiosoknak is több fajuk van: egyeseket ugyanis orkhénosoknak, másokat borsippénosoknak neveznek, és még több másféle is van, akik csoportokra oszolva ugyanazon dolgokról más-más tanokat hirdetnek. Ezek közül néhányról a matematikusok is megemlékeznek, így Kidénasról, Naburianosról és Sudinosról; a seleukeiai Seleukos is khaldaios volt, s még több más nevezetes ember.

7. Borsippa⁵ Artemisnek és Apollónnak szent városa, sok takács települt ide. Itt nagyon sok és jóval nagyobb denevér található, mint másutt. Evés céljára fogdossák és besózzák őket.

8. Babylón földjét kelet felől a susisiak, az elymaiosok és paraitakénosok veszik körül, dél felől a Perzsa-öböl és a khaldaiosok a meséni arabokig, nyugat felől a sátorlakó arabok Adiabénéig és Gordyaiáig, észak felől pedig az armének és a médek a Zagrosig, s a körülötte lakó népekig.

9. Az országon több folyó folyik keresztül, ezek között a legnagyobb az Euphratés és a Tigris, mert az indiai folyók után Ázsia déli részén ezek a folyók következnek. A Tigrisen föl lehet hajózni Ópisig⁶ és a mostani Seleukeiáig (Ópis falva a környékbéli helységek kereskedelmi piaca), az Euphratésen pedig Babylónig több mint 3000 stadionnyira. A perzsák C 740
a külső támadásoktól félve meg akarták akadályozni a fölfelé való hajózást, s ezért emberi erővel vízeséseket létesítettek, Alexandros azonban, amikor odaérkezett, amennyit csak tudott, leromboltatott, különösen az Ópis mellettieket. Gondoskodott a csatornákról is; az Euphratés ugyanis tavasz kezdetétől a nyár elejéig, amikor Armeniában a hó olvadni szokott, annyira kiárad, hogy a mezőségek szükségszerűen eltavasodnak és elposványosodnak, ha a medréről kilépő és mindent elárasztó vizet árkokkal és csatornákkal

el nem vezetik, mint Egyiptomban a Nílus vizét. Tehát ezért létesültek a csatornák. Állandó nagy munkára van szükség; a föld ugyanis mély, puha és könnyen enged, úgyhogy a víz áramlása könnyen magával sodorja és a síkságot pusztává teszi, a csatornákat azonban megtölti, s torkolataikat a hordalék könnyen eltömi. Így történik azután ismételten, hogy a vizek áradása a tengermenti síkságokon tavakat, mocsarakat és nádasokat hoz létre, a nád-ból pedig mindenféle eszközöket fonnak, amelyeket részint szu-rokkal bevonva tesznek vízállóvá, részint bevonás nélkül használnak; a nád-ból még vitorlákat is készítenek, hasonlóan a gyékényhez vagy kákához.

10. Az ilyen áradásokat teljesen megakadályozni talán nem is lehetséges, de a jó vezetőknek az a feladatuk, hogy a lehetőség szerint segítsenek ebben. Ez a segítség abban áll, hogy az erős áradást gátépítéssel, viszont a hordalék által való eltömődést a csatornák tisztításával és a torkolatok megnyitásával akadályozzák meg. A megtisztítás elég könnyű, de a gátépítés sok kéz munkáját igényli. Minthogy ugyanis a föld nagyon porhanyós és puha, nem tartja meg a ráhordott töltést, hanem enged, s a töltést is meglazítja, s a nyílást csak nehezen lehet elzárni. Gyorsaságra van tehát szükség, hogy a csatornák hamar el legyenek zárva, s hogy belőlük ki ne áradjon minden víz. Mert ha a nyár folyamán kiszáradnak, a folyót is kiszárítják, ha pedig ebben alacsony a vízállás, akkor a kellő időben nem tudja biztosítani a vízellátást, amikor pedig a hőségtől izzó földnek erre szüksége van. Semmi különbséget sem jelent, hogy a vízáradás teszi tönkre a vetéseket, vagy hogy a vízhiány következtében szomjan pusztulnak el. Együttal a fölfelé való hajózást sem lehet rendben végezni – ami pedig egyébként nagy haszonnal jár –, ha az említett két csapás veszélyezteti, csak akkor, ha a csatornanyílásokat gyorsan nyitják ki, de gyorsan el is zárják, s így a csatornáknak mindig rendes a vízállás, úgyhogy sem nem túl magas, sem vízhiány nincs.

C 741 11. Aristobulos szerint Alexandros maga hajózott fölfelé, s miközben a csónakot kormányozta, szemügyre vette a csatornákat, s nagyszámú kíséretével megtisztíttatta ezeket, viszont egyes nyílásokat elzárattott, másokat meg megnyitattott, mikor pedig azt vette észre, hogy az egyiknek, amely főképpen az arábiai mocsarak és tavak felé vezetett, nagyon nehezen kezelhető a nyílása, és hogy nehezen zárható el, mert a föld 30 stadionnyira porhanyós és puha, ott azonban az altalaj már sziklás volt, új nyílást vágatott s arra vezette a medret. Ezt azért tette, mert arra is gondolt, hogy Arábiát, amely a vizek nagy mennyisége miatt már úgyis szigethez hasonló, a tavakkal és mocsarakkal ne tegye teljesen megközelíthetetlené. Szándékában volt ugyanis ezt a földet is megszerezni, s már szervezte is a hajóhadakat és támaszpontokat, amennyiben egyrészt Phoinikiában és Kyprosban szét-szedhető és ismét összeállítható hajókat készíttetett, amelyeket hétnapi

úton hoztak Thapsakosba⁷, azután a folyón Babilónba, másrészt Babilóniában is készíttetett hajókat a ligetek és díszkertek ciprusaiból. Itt ugyanis fahiány van, a kossaiosoknál és egyéb törzseknél azonban van némi fa. Aristobulos szerint a háború ürügyéül azt hozta fel, hogy valamennyi nép közül csak az arabok nem küldtek hozzá követséget, a valóság azonban az volt, hogy minden népnek az ura akart lenni. És minthogy azt hallotta, hogy azok csak két istent tisztelnek, Zeust és Dionysost, mint akik az élet legfontosabb szükségleteit adják, azt remélte, hogy majd ő lesz a harmadik, ha legyőzi őket, azután pedig majd meghagyja ősi önállóságukat, amellyel azelőtt is rendelkeztek. Ezeket intézte Alexandros a csatornák ügyében és szemügyre vette a királyok és fejedelmek síremlékeit; a legtöbb ugyanis a tavakban volt.

12. Eratosthenés az arábiai tavakról írva azt állítja, hogy a víz, lefolyás hiányában, a föld alatt tör magának utakat, s azokon keresztül folyik Koilosyriáig, majd Rhinokorura⁸ és a Kasion-hegy környékén újra előtör, és az ottani tavakat és mélyedéseket alkotja. Én azonban nem tudom, hogy ezt elhihetjük-e neki. Az Euphratés kiöntései ugyanis, amelyek az arábiai tavakat és mocsarakat alkotják, közelebb vannak a Perzsa-tengerhez, az elválasztó földszoros pedig sem nem széles, sem nem sziklás, úgyhogy nagyobb a valószínűsége annak, hogy a víz erre tör magának utat a tengerbe, akár a föld alatt, akár a felszínen, mintsem hogy több mint 6000 stadiont tegyen C -42 meg olyan víztelen és száraz területen, amikor közben még hegységek is vannak, mint a Libanon, az Antilibanon és a Kasion. Ezek hát ilyeneket állítanak.

13. Polykleitos szerint az Euphratés nem önt ki, mert nagy síkságon folyik keresztül, a hegyek pedig 2000 stadionnyi távolságban vannak tőle, csak a kossaiosi hegyek vannak 1000 stadionnyira, de ezek sem nem magasak, sem nem nagyon havasak, és nem okoznak nagyobb hóolvadást. Ezeknek a hegyeknek a magaslatai ugyanis az Ekbatana fölött levő északi részekén vannak, a déli részekén azonban széttagolódnak és szétterjeszkedve nagyon alacsonyak, azonfölül a víz nagy részét a Tigris veszi magába, s meg is árad tőle. Ez az utóbbi állítás nyilvánvalóan helytelen, hiszen a Tigris ugyanazokon a síkságokon folyik keresztül, mint az Euphratés, az említett magaslatok pedig nem egyenlők, mert az északiak magasabbra emelkednek, a déliek meg szétterjednek; a havazás megítélésében azonban nemcsak a magasság, hanem a szélességi fokok is számítanak. Ugyanannak a hegynek az északi részei havasabbak, mint a déliek, és a havat jobban tartják, mint ezek. A Tigris tehát, amely Armenia legdélibb részeiből, a Babilóniához közel eső területéről veszi föl a hóvizet, ami pedig nem sok, mert a déli oldalról jön, kevésbé árad ki. Az Euphratés azonban mindkét részről szedi a vizet,

és nem egy hegyről, hanem sokról, amint azt Armenia tárgyalásánál már előadtuk, amikor a folyó hosszúságát is megadtuk, azaz áthalad Nagy- és Kis-Armenián, azután Kis-Armeniából és Kappadokiából a Tauroson keresztül Thapsakosig rohan, miközben elválasztja egymástól Alsó-Syriát és Mesopotamiát, s amennyi még hátravan Babylónig és a torkolatig, összesen 36 000 stadion. A csatornákról tehát ennyit.

14. Ez az ország annyi árpát termel, mint semelyik másik (állítólag 300-szoros magot is ad), egyéb szükségleteiket a pálmafából fedezik, így a kenyert, bort, ecetet, mézet és lisztet, sőt mindenféle fonott áru is ebből készül. Magjait a kovácsok szén helyett használják, beáztatva pedig jó eledel a marhák és juhok hizlalására. Van állítólag egy perzsa költemény, amely a pálmának 360féle hasznát említi. Többnyire a szézamolajat használják; a többi hely azonban szűkölködik ebben a növényben.

15. Babylóniában sok földszurok is képződik, amelyről Eratosthenés a következőképpen ír: „A folyékony, amelyet naphthának neveznek, Susisban képződik, a száraz pedig, amely megkeményedhetik, Babylóniában; ennek a forrása az Euphratés közelében van, s mikor az utóbbi a hóolvadás következtében kiárad, ez is megárad és a folyóba ömlik, itt azután nagy darabokba áll össze, s ezek felhasználhatók az égetett téglából készülő ház építésénél.” Mások szerint a folyékony is Babylóniában képződik. Ami a szárazat illeti, már említettük, hogy mennyire hasznos, különösen a házépítésnél. Azt is mondják, hogy a fonott vízi járművek, ha földszurokkal bekenik őket, vízhatlanok lesznek. A folyékonyban, amelyet naphthának neveznek, különös sajátossága van. Ha ugyanis a naphthát tűzhez közelítjük, a tűz belekap, és ha egy vele bekent tárgyat közelítünk a tűzhez, az égni kezd s vízzel sem lehet eloltani (mert annál jobban ég), legfeljebb nagyon nagy mennyiséggel, hanem agyaggal, ecettel, timsóval vagy madárléppel elfojtva kialszik. Alexandros állítólag próbaképpen a fürdőben naphthával öntött le egy gyermeket, s fáklyát vitt a közelébe; a gyermek azonnal égni kezdett s el is pusztult volna, de a körülállók gyorsan nagy mennyiségű vizet zúdítottak rá, és így megmentették. Poseidónios szerint Babylóniában a naphthaforrások részint fehér, részint fekete naphthát adnak, ezek közül egyesek folyékonyként (a fehér naphthaforrásokat értem, mert ezek vonzák magukhoz a lángot), a fekete naphthaforrások pedig folyékony földiszurkot, s a lámpákban olaj helyett ezt égetik.

16. Hajdan tehát Babylón volt Assyria fővárosa, most azonban az ún. Tigris melletti Seleukeia. Közélemben van a Ktésiphón⁹ nevű nagy falu; ezt téli székhelyüké tették a parthyaios királyok Seleukeia lakói iránt való kíméletből, hogy ne zaklassák őket a skytha nép és a katonaság beszállásával. Ez tehát a parthos hatalommal faluból várossá lett, mégpedig nagygyá,

mert nagy sokaságot fogadott magába, s azok a királyok bőven ellátták mindennel, kereskedelmi árukkal és a nekik hasznos művészetekkel. A királyok tehát, enyhe éghajlata miatt, itt szokták tölteni a telet, a nyarat pedig Ekbatanában és Hyrkaniában, a régi dicsőségre emlékezve. Amint az országot Babylóniának nevezzük, az ottaniakat is babylóniaknak mondjuk, de nem a városról, hanem az országról; Seleukeiáról azonban kevésbé szokták elnevezni az ott lakókat, bár onnan származók is akadnak, mint Diogenés, C 744 a sztoikus bölcslő.

17. Artemita¹⁰ is tekintélyes város, Seleukeiától 500 stadionnyira inkább kelet felé, mint Sitakéné is, mert ez a nagy és termékeny terület is Babylón és Susis között fekszik, úgyhogy a Babylónból Susába utazóknak kelet felé az egész útjuk Sitakénéen át vezet. Kelet felé visz az útjuk a Susából Uxián keresztül Persis belföldjére utazóknak is, valamint a Persisből Karmania középvidékére utazóknak. Karmaniát ugyanis (nyugat) és észak felé a nagy kiterjedésű Persis veszi körül, ezzel pedig határos Paraitakéné és Kossaia a Kaspi-kapu-ig, a hegyvidéki rablónépekig. Susis mellett van Elymais, zord, nagy kiterjedésű és rabló vidék, Elymais mellett pedig a Zagros környéke és Média.

18. A kossaiosok, valamint a velük szomszédos hegyi lakók többnyire íjászok, akik mindig zsákmány után járnak. Földjük ugyanis kicsiny és sovány, s így a másokéban kell élniök. Erősnek is kell lenniök, hiszen mindnyájan harciasak; a babylóniakkal és susaiakkal háborúskodó elymaiosokkal 13 000-en harcoltak együtt. A paraitakének jobban törődnek a földdel, mint a kossaiosok, de a rablásoktól ők sem tartózkodnak. Az elymaiosok birtokában nagyobb és változatosabb föld van, mint azokéban. A termékeny vidéknek a lakosai földművelők, a hegyvidékiek pedig harcosok, legtöbbször íjászok. Minthogy nagy kiterjedésű, nagy haderővel is rendelkezik, úgyhogy a királyuk nagy hatalmának a tudatában, a parthyaiosok királyához hasonlóan, nem hajlandó magát másoknak alávetni. Hasonló volt a viszonya az előbb Syriában uralkodó makedonokkal is. Nagy Antiokhost, amikor ki akarta fosztani Bélos templomát, a közelben lakó barbárok a maguk erejéből megtámadták és megölték. Amikor később a parthyaios király hallotta, hogy gazdag templomaik vannak, s látta, hogy nem engedelmessékednek neki, az előbbi eseten okulva nagy haderővel tört be hozzájuk s elfoglalta Athéna és Artemis azarai templomát és 10 000 talentum értékű kincset vitt el; elfoglalta a Hédyphón folyó melletti Seleukeiát¹¹ is, amelynek azelőtt Soloké volt a neve. Három kényelmes bejárás vezet ebbe az országba: Médiából és a Zagros környéki helyekről Massabatikén keresztül, Susis- C 745 ből Gabianén át (Gabiané is, Massabatiké is elymaisi helytartóság), a harmadik pedig Persisből. Korbiané is elymaisi helytartóság. Szomszédosak

ezekkel a sagapénosok és a silakénosok; ezek kis fejedelemségek. Ennyi és ilyen nép lakik Babilónia fölött kelet felé. Észak felé már említettük Médiát és Armeniát, nyugaton pedig Adiabéné és Mesopotamia fekszik.

19. Adiabénének a legnagyobb része síkság, s bár szintén csak egyik része Babilóniának, mégis saját uralkodója van, olykor azonban Armeniához tartozik. A médek, armének és harmadsorban a babilóniak, az ottani népek közül a legnagyobbak, kezdettől fogva olyan viszonyban állottak egymással, hogy a kedvező alkalmakat felhasználva egymást megtámadták, majd ismét kibékültek; így tartott ez a parthaiosok fennhatóságáig. A médek és a babilóniak fölött most a parthaiosok uralkodnak, az armének azonban soha sem. Támadás ugyan gyakran történt, de erőszakkal nem lehetett őket leigázni, sőt Tigranés erőteljes ellentámadásba ment át, amint azt Armenia leírásánál már mondtunk. Adiabéné tehát ilyen; az adiabénosokat sakkopodáknak is nevezik. Mesopotamiáról és a déli népekről mindjárt fogunk beszélni, csak előbb röviden elmondjuk, amit az assyriai szokásokról beszélnek.

20. Egyéb tekintetben hasonlítanak a perzsákhoz, sajátos azonban náluk az, hogy minden egyes törzsnek három értelmes ember a vezetője, akik a férjhez adandó leányokat a nép elé vezetik s a fiatalbereknek ajánlják, de először mindig a legelőkelőbbeket. Így kötik meg a házasságokat. Valahányszor közösjenek, utána felállanak, megfüstölik magukat illatos szerekkel, mindegyikük külön. Hajnalban, mielőtt még valamilyen edényt megérintettek volna, megmosakodnak. Amint tehát a halott érintése után szokásban van a mosakodás, hasonlóképpen a közösjelés után is. Egy jóslat következtében minden babilóni nőnek a szokása, hogy idegen férfival közösjöljön; ilyenkor nagy cselédséggel és kísérettel megy valamelyik Aphrodité templomba. Mindegyik nő feje szalaggal van körülkötve. A hozzá közeledő férfi annyi pénzt tesz a térdeire, amennyit jónak lát, azután elvezeti a templomból és közösjül vele. A pénz az ő felfogásuk szerint Aphroditének van szentelve. A király által kinevezetten kívül még három hatóság van: az egyik a katonai szolgálatból már elbocsátottak közül, a másik a legelőkelőbbek közül, a harmadik az öregek közül. Az elsőnek az a feladata, hogy a hajadonokat férjhez adja és hogy házasságtörési ügyekben ítélezzék, a másodiknak, hogy lopási ügyekben, a harmadiknak, hogy erőszakosági ügyekben ítélezzék. A betegeket kiteszik a keresztutakra s megkérdezik a járókelőket, hogy tudnak-e arra a betegségekre gyógyszer ajánlani. A járókelők közt senki sem olyan gonosz, hogy ne ajánlana valamilyen gyógyító szert, ha ugyan ismer olyat. Ruházatuk egy térdig érő vászon khitón és egy gyapjú felsőruha, meg egy fehér köpeny; hajuk hosszú és papucshoz hasonló cipőt viselnek. Hordanak még gyűrűt és botot is, de nem simát,

hanem díszítettet, amely fölül alma, rózsa, liliom vagy más ilyenféle mintára van kifaragva. Szézámolajjal kenik magukat. A halottaikat éppen úgy gyászolják, mint az egyiptomiak és még sok más nép; bevonják viasszal és mézben temetik el. Három törzs van náluk, amelyeknél nem terem gabona; ezek mocsárlakók és halevők, akik éppen úgy élnek, mint a gedrosiaiak.

21. Mesopotamia¹² nevét a fekvésétől kapta. Említettük már, hogy az Euphratés és a Tigris között fekszik, mégpedig úgy, hogy a Tigris csak a keleti oldalát mossa, az Euphratés azonban a nyugatit és a délit. Északon a Tauros választja el Armeniát Mesopotamiától. Legnagyobb távolságra a hegységek mentén vannak egymástól [a folyók]; ez pedig ugyanaz lehet, mint amit Eratosthenés mondott, azaz Thapsakostól, ahol az Euphratés régi hídja volt, a Tigris átjárójáig, ahol Alexandros is átkelt, tehát 2400 stadion. A legkisebb távolság alig több 200 stadionnál Seleukeia és Babilón táján. A Tigris keresztülfollik a Thópitis nevű tó közepén annak szélességében, amint azonban a másik parthoz ér, nagy zajjal és hullámzással a föld alá bújjik, s jó messzire láthatatlanul folyik tovább, míg Gordyaiától nem messze ismét a felszínre tör. Eratosthenés szerint olyan erővel tör a tavon keresztül, hogy bár a tó sós és halak nincsenek benne, ezen a részen édes, gyors áramlású és halakban bővelkedik.

22. Mesopotamia jókora hosszúságban szűkül és majdnem hajóhoz hasonlít. Kerületének legnagyobb részét az Euphratés alkotja, s ez Thapsakostól Babilónig, mint Eratosthenés mondja, 4800 stadion, a kommagénéi híd-től pedig, ahol Mesopotamia kezdődik, Thapsakosig nem kevesebb 2000 C 747 stadionnál.

23. A hegyvidék eléggé termékeny; itt az Euphratés és a Zeugma¹³ mentén, mind a mostani kommagénéi, mind a régi thapsakosi mellett, a mygdónok laknak, akiket a makedonok neveztek el így. Itt a Masios-hegy alatt fekszik Nisibis, amelyet mygdoniai Antiokheianak is neveznek, továbbá Tigranokerta, Karrhai és Niképhorion erődítménye, Khordiraza és Sinnaka, ahol Crassust megölték, miután Suréna, a parthaiosok vezére csellel elfogta.

24. A Tigris mellett vannak a gordyaiosok helységei, akiket hajdan kardukhosoknak neveztek, és városaik: Sareisa, Satalka és Pinaka¹⁴; az utóbbi nagyon megerősített hely három várral, mindegyik saját fallal körülvéve, úgyhogy olyan, mintha három város volna. Az armén király mégis alattvalójává tette, s a rómaiak is megostromolták, bár a gordyaiosok kiváló építőművészek és ostromszer-készítők hírében állottak, ezért Tigranés is őket alkalmazta erre a célra. De Mesopotamia többi része is a rómaiak uralma alá került, Pompeius pedig nagy részét, már ami érdemleges volt, Tigranésnek adta át. Az országban ugyanis jó legelők vannak, a növényzet ré-

szére kedvező, még az örökzöld növények is virulnak, sőt az amómon fűszer is; oroszlánok is vannak ott; van azonkívül naphthája és gangétis köve, amelytől a csúszómászók menekülnek.

25. A monda szerint Gordys, Triptolemos fia, lakott Gordyéneben, később pedig a perzsák által elhurcolt eretriaiak. Triptolemosról nemsokára, Syria leírásakor fogunk szólni.

26. Mesopotamiának déli és a hegyektől távolabb fekvő víztelen és szegényes vidékein a sátorlakó arabok laknak, rabló- és pásztornépek, akik könnyen vándorolnak egyik helyről a másikra, ha a legelők és a zsákmányolási lehetőségek kimerültek. Így történik az, hogy a hegyvidékieket ezek is, meg az armének is nyomorgatják; az utóbbiak ugyanis fölöttük laknak s hatalmukkal elnyomják őket; végül is többnyire vagy ezeknek, vagy a parthaiaknak az uralma alatt állanak; ezek is a széleken laknak, minthogy birtokukban van Média és Babylónia.

27. Az Euphratés és a Tigris között van egy Basileios¹⁵ nevű másik folyó is, Anthemusia körül pedig az Aborrhás. Azoknak, akik Syriából kereskedelmi ügyekben Seleukeiába és Babylónba járnak, az útjuk a most maliosoknak nevezett sátorlakókon és ezek pusztaságán vezet keresztül. Az Euphratésen a mesopotamiai Anthemusiánál kelnek át. A folyón túl 4 skhoinos (60 stadion) távolságra fekszik Bambyké, amelyet Edessának, meg Hierapolisnak is neveznek; ebben a syriai Atargatis istennőt tisztelik. Az átkelés után útjuk a babylóniai határ felé a pusztaságon vezet keresztül Skénaiig, mely tekintélyes város az egyik csatorna mellett. Az átkeléstől Skénaiig 25 napig tart az út. Ezek tevéken utaznak, de közben vannak szállások, amelyek olykor bőven el vannak látva ciszternavízzel, olykor azonban a magukkal vitt vizet fogyasztják. A sátorlakók békében hagyják őket, csak mérsékelt vámot szednek tőlük, ezért a folyópartot elhagyják és a pusztaságon vonulnak keresztül, miközben a folyót mintegy három napi úttal jobb felől hagyják. A folyó két partján lakó törzsfőnökök ugyanis, akiknek a földjük nem nagyon termékeny, s azt a szegény földet még kevésbé művelik, s akiknek mindegyike önálló uralkodó, mindnyájan külön, mégpedig nem csekély vámot vetnek ki. Nehéz dolog volna ugyanis ilyen és ennyre önféjű embereknél közös és a kereskedőre nézve előnyös vámtételt megállapítani. Skénai Seleukeiától 18 skhoinos távolságra fekszik.

28. A parthaiak birodalom határát az Euphratés és a túlsó partvidék alkotja, az innenső rész Babylóniáig a rómaiak és az arab törzsfőnökök birtokában van; ez utóbbiak részint azokhoz, részint a rómaiakhoz húznak, már akikkel közelebbi szomszédok, a folyó közelében lakó nomád sátorlakók azonban kevésbé, de jobban a távolabb és Boldog Arábia mellett lakó törzsek. A parthaiak már előbb is keresték a rómaiak barátságát,

de a háborút kezdeményező Crassust visszaverték. Amikor azonban ők kezdtek háborút s Pakorost . . . Ázsiába küldték, hasonló sors lett a részük. Antoniust, akinek armén volt a tanácsadója, elárulták és ezért szerencsétlenül háborúskodott; Phraatés azonban, amannak az utóda, olyan buzgón törekedett Augustus Caesar barátságát megnyerni, hogy nemcsak azokat a győzelmi emlékeket küldötte meg, amelyeket a parthaiak a rómaiakkal szemben emeltek, hanem tárgyalásra hívta föl Titiust, Syria akkori helytartóját, s túsokul kezébe adta négy törvényes fiát: Serapasdanést, Rhódaspést, Phraatést és Bonónést, ezeknek két feleségét és négy fiát, mert félt a lázadásoktól és támadásoktól. Tudta ugyanis, hogy senki sem olyan erős önmagában, mint ő, ha nem hívja segítségül valamelyiket az Arsakidák nemzet- C 749 ségéből, mivel a parthaiak nagyon szerették az Arsakidákat. Eltávolította tehát a fiait, s ezzel meg akarta hiúsítani ellenfeleinek ezt a reményét. Gyermekei közül tehát azok, akik még élnek, Rómában államköltségen királyi eltartásban részesülnek. A többi király mindig követeket küldött és tárgyalásokat kezdett.

II.

1. Syriát észak felől Kilikia és az Amanos határolja; a tengertől az Euphratés hídjáig a távolság nem kevesebb 1400 stadionnál s ez határolja az említett oldalt, kelet felől az Euphratés és az Euphratésen túl lakó sátoros arabok, dél felől Boldog Arábia és Egyiptom, nyugat felől pedig Egyiptom és a Syriai-tenger határolja az Issosi-öböl.

2. Kilikiától és az Amanostól kezdve részei a következők: Kommagéné, a syriainak nevezett Seleukis, azután Koilé Syria, végül a partvidéken Phoinikia, a belföldön pedig Iudaia. Egyesek az egész Syriát koilosyrekre (syrekre) és phoinikiaiakra osztják, és azt állítják, hogy ezekkel még négy nép vegyült össze, az iudaiosok, az idymaiosok, a gazaiosok és azótiosok, s ezek egyrészt földművelők, mint a syrek és koilosyrek, másrészt kereskedők, mint a phoinikiaiak.

3. Ez áll az egészre; egyenként véve pedig Kommagéné csak kis terület, de van egy megerősített városa, Samosata¹⁶, mely királyi székhely volt, most azonban helytartóság. A környéke nagyon termékeny, csak kicsiny. Itt van most az Euphratés hídja. Ezzel szemben van Seleukeia, Mesopotamia erődje, amelyet Pompeius Kommagénéhez csatolt, s Tigranés itt végeztette ki a Kleopatrának is nevezett Selénét, miután Syriából való kiűzetése után egy ideig fogságban tartotta.

4. Az említett részek közül Seleukis a legkiválóbb; Tetrapolisnak is nevezik a benne levő nagy legnagyobb városáról (mert van ott több is), s ezek:

a Daphné melletti Antiokheia¹⁷, a Pieriában levő Seleukeia, Apameia és Laodikeia, amelyeket egyetértésük miatt testvéreknek neveztek; ezek Seleukos Nikatör alapításai. A legnagyobbikat az ő atyjáról nevezték el, C 750 a legerősebbet róla magáról, Apameiát a feleségéről, Amamáról, Laodikeiát pedig az anyjáról. A négy város szerint négy helytartóságra is oszlott Seleukis, mint Poseidónios mondja, Koilé Syria is ugyanannyira, Mesopotamia azonban csak egy helytartóság volt. Antiokheia maga is tetrapolis, mert négy részből áll; az egészet közös fal veszi körül, de mindegyik részt külön fal is. Az első részét Nikatör építtette s Antigoneia lakosait telepítette oda, amelyet Antigonos, Philippos fia csak kevéssel azelőtt építtetett a közelben; a második rész a nagyszámú telepes alapítása, a harmadik Seleukos Kallinikosé, a negyedik pedig Antiokhos Epiphánésé.

5. Ez tehát Syriának a fővárosa is és az ország uralkodói itt alapították meg királyi székhelyüket. Hatalom és nagyság tekintetében nem sokkal marad a Tigris melletti Seleukeia és az egyiptomi Alexandria mögött. Ide telepítette Nikatör Triptolemosnak az utódait is, akikről kevéssel előbb már megemlékeztünk. Ezért az antiokheiaiak őt mint heroszukat tisztelték s a Seleukeia vidékén levő Kasios-hegyen¹⁸ rendeznek a tiszteletére ünnepet. A monda szerint az argeiosok küldték őt ki Ió fölkkutatására, aki először Tyrosban tűnt el, s közben bejárta Kilikiát; itt néhány argeios kísérője elvált tőle, s megalapította Tarsost, a többiek azonban, akik vele mentek a mellette levő tengerpartra, lemondtak a keresésről s vele maradtak az Orontés folyónál. Gordys, Triptolemos fia pedig atyja népének egy részével áttelepedett Gordyaiába, a többinek a leszármazottai meg Antiokheia lakosai lettek.

6. Negyven stadionnyira fekszik Daphné¹⁹, közepes nagyságú helység, de nagy és sűrű liget övezi, amelyen forrásvizek folynak keresztül, közepén sérthetetlen szentély Apollón és Artemis templomával. Az antiokheiaiak és a szomszéd város lakói itt szoktak ünnepeket tartani. A liget kerülete 80 stadion.

7. A város közelében folyik az Orontés²⁰ folyó. Ez Koilé Syriában ered, azután eltűnik a föld alatt, majd ismét a felszínre tör és Apameia vidékén keresztül Antiokheia felé folyik, a várost egészen megközelíti és Seleukeia mellett ömlik a tengerbe. Nevét Orontéstől kapta, aki hidat vert rajta, azelőtt Typhón volt a neve. A monda szerint itt érte villámcsapás Typhónt és az arimosokat, akikről már előbb is beszéltünk. A villámtól sújtott Typhón (kígyó volt) állítólag menekülni akart, s búvóhelyet keresett. Csúszó mászásával fölhasogatta a földet s megalkotta a folyó medrét, amint pedig lebújt a földbe, elöttört a forrás, s ezért kapta ezt a nevet a folyó. Antiokheia alatt nyugaton Seleukeiánál van a tenger s itt vannak az Orontés torkolatai, is; ez a város a torkolatoktól 40, Antiokheiatól pedig 120 stadion távolságra

van. A tengerről egy nap alatt föl lehet hajózni Antiokheiaiba. Ettől keletre van az Euphratés, meg Bambyké, Beroia²¹ és Hérakleia, kis városok, melyeken egykor Dionysios, Hérakleón fia uralkodott. Hérakleia 20 stadionnyira fekszik a kyrrhéstisi Athéna templomától.

8. Azután Antiokhisig Kyrrhéstiké következik. Északon közel van hozzá az Amanos és Kommagéné. Ezekkel érintkezik ugyanis az idáig terjedő Kyrrhéstiké. Itt van Gindaros²² városa, Kyrrhéstiké fellegvára és jó fekvésű rablófészek, a közelében pedig egy Hérakleion nevű templom van. Ezen a vidéken ölte meg Ventidius Pakorost, a parthyaiois király legidősebb fiát, amikor hadat vezetett Syria ellen. Gindarossal határos az antiokhisi Pagrai, megerősített helység az Amanoson átvezető útnál, amely az Amanosikaputól Syriába vezet. Pagrai alatt terül el az antiokhiai síkság, amelyen az Arkeuthos, az Orontés és a Labótas folyik keresztül. Ezen a síkságon van még Meleagros sánca és az Oinoparas folyó; ez utóbbi mellett halt meg sebeiben Ptolemaios Philométör, miután a csatában legyőzte Balas Alexandrost. Fölötte emelkedik a hasonló alak miatt Trapezónnak nevezett domb; itt ütközött meg Ventidius Phranikatésszel, a parthyaioisok vezérével. Ezen a tengerparton van Seleukeia és Pieria, az Amanossal összefüggő hegy, s az Issos és Seleukeia közt épült Rhószos²³; Seleukeia neve azelőtt Hydatos Potamoi volt. A város tekintélyes és minden támadásnak ellenálló erősség, ezért Pompeius, miután Tigranéstől elzárta, a várost szabadnak nyilvánította. Antiokheiatól a beljebb eső részekeken délre fekszik Apameia, Seleukeiatól pedig a Kasion-hegy és az Antikasion. Még előbb Seleukeia felé vannak az Orontés torkolatai, azután következik a Nymphaion, egy szent barlang, utána a Kasion, majd Poseidion²⁴ városkája és Hérakleia.

9. Azután Laodikeia következik, nagyon szépen megépített és jó kikötőjű város a tengerparton, egyéb terménygazdagságán kívül nagy bortermelésel. Ez szállítja a legtöbb bort az alexandreiaiaknak, mert a város fölött C 752 emelkedő hegy majdnem egészen a csúcsokig szőlővel van beültetve. Ezek a csúcsok Laodikeiatól jó messzire vannak, amennyiben innen csak lassan és kis emelkedéssel húzódnak el, Apameia fölött azonban meredeken emelkednek föl. Nem csekély kárt okozott neki Dolabella, amikor odamenekült, s Cassius egészen haláláig ostromolta, így magával együtt a város sok részét is tönkretette.

10. Apameia is nagyobbbrészt jól megerősített város. Egy mély síkságon ugyanis egy erős fallal körülvett domb áll, amelyet félszigetté tesz az Orontés s a körülötte elterülő nagy tó és a széles mocsarak, amelyek rendkívül nagy kiterjedésű, marha- és lótenyésztésre alkalmas legelőket szelnek keresztül. A város tehát nagyon biztosított helyzetben van (Kherrhonésosnak is nevezik természeti adottságánál fogva), s bővében van a mindenfélét

megtermő földnek, amelyen az Orontés folyik keresztül, és sok őrház is van rajta. Seleukos Nikatör is itt tartotta 500 elefántját, s hadseregének nagyobb részét, valamint a későbbi királyok is. Pellának is nevezték egykor az első makedonok, mert a makedon harcosoknak legnagyobb része itt lakott, Pella pedig, Philippos és Alexandros hazája, a makedonok fővárosa volt. Itt volt a hadsereg számvevősége is, és a királyi ménes, több mint 30 000 kancával és 300 csődörrel. Voltak itt továbbá fizetett lóidomítók és fegyverkovácsok, s a hadi művészetnek egyéb mesterei. Ezt a hatalmat bizonyítja a Tryphónnak nevezett Diodotos fölemelkedése és Syria királyságára való törekvése, mert innen indult ki. Ez Kasianában, egy Apameia vidékén levő erődben született, de Apameiában nevelkedett; miután beajánlották a királynak és környezetének, fölkelést szervezett, s támadásait ebből a városból és a szomszéd városokból intézte, azaz Larisából²⁵, Kasianából, Megarából, Apollóniából s más, ilyenféle városokból, amelyek mind Apameiának adóztak. Ezt tehát kikiáltották e vidék királyává és hosszú ideig tartotta is magát. Caecilius Bassus, aki két légiónál Apameiát elpártolásra bírta, bár két nagy római hadsereg ostromolta, olyan sokáig állt 753 ellen, hogy csak akkor került a hatalmukba, amikor önként, a maga által megszabott feltételekkel adta meg magát, mert a vidék ellátta a hadseregét és szövetségese volt számos közeli törzsfőnök, akiknek megerősített helyeik voltak. Ilyen hely volt Lysias, az Apameia melletti tónál és Arethusa, Sampsikeramosnak, s fiának, Iamblikhosnak a fészke, akik az emisénos törzs főnökei voltak; nem messzire volt Héliupolis²⁶ és Khalkis, Ptolemaiosnak, Mennaios fiának az uralma alatt, akinek a birtokában volt Massyas és az ityraiosi hegyvidék. Bassus szövetségesei között volt Alkhaidamos is, a rhambaiosoknak, az Euphratéson innen lakó nomádoknak a királya. Ez barátja volt a rómaiaknak, minthogy azonban a helytartók által sértve érezte magát, átment Mesopotamiába s akkor Bassus zsoldjába szegődött. Innen való a stoikus Poseidónios, korunknak legnagyobb tudományú bölcselője.

11. Apameia vidékével határos keleten az arab törzsfőnökök Parapotamia nevű területe és a Massyastól lenyúló Khalkidiké, továbbá az Apameiától délre fekvő, s legnagyobbbrészt a sátorlakókhöz tartozó egész terület. Ezek hasonlóak a mesopotamiai nomádokhoz. Aszerint, amint a syrekhez közelednek, egyre szelídebbek, kevésbé hasonlítanak az arabokhoz és a sátorlakókhöz, mert rendezettebb államszervezetben élnek, mint Sampsikeramos, Gambaros, Themella és más ilyeneknek a népe.

12. Ilyen tehát Seleukis belföldje, a további partvidék pedig Laodikeiától a következő. Laodikeia közelében van Poseidion, Hérakleion és Gabala²⁷ városkája, azután az aradosok partvidéke következik, Paltos, Balanaia és

Karnos, Arados kikötővárosa, majd Enydra és Marathos, egy már régen elpusztult phoinikiai város. Ezt a vidéket és a szomszédos Simyra erődöt az aradosiak maguk között kisorsolták; mellettük Orthósia következik, s közelében az Eleutheros folyó; némelyek ezt teszik Seleukis határává Phoinikia és Koilé Syria felé.

13. Hullámveréses, kikötő nélküli part előtt fekszik Arados, éppen az ó hajóállomása és Marathos között, a szárazföldtől 20 stadionnyira. Ez körös-körül hullámoktól vert sziklasziget, a kerülete kb. 7 stadion, tele van lakóházakkal; egészen mostanig olyan embertömeg él itt, hogy többemeletes házakban laknak. A várost, mint mondják, sidoni menekültek alapították; vízszükségletüket részint eső-, részint ciszternavízzel, részint pedig a tulsó C 754 partról fedezik. Háborúk alkalmával a várostól nem messzire, a tengerszorosban levő bővízü forrásból látják el magukat, amelybe a vízszállító csónakból lebocsátanak egy ólomból készült széles szájú, sütő alakú edényt, de megfordítva, mert ennek a keskeny feneke egy mérsékelt nagyságú lyukba szűkül össze; erre az alsó részére körös-körül egy bőrből készült tömlőféle van rákötözve, amely a forrásból az említett edényen keresztül felnyomott vizet befogadja. Az első felnyomás persze még tengervíz, ezért megvárják a tiszta és iható víznek a feltörését s a készen tartott edényekbe annyit vesznek belőle, amennyire szükségük van, s átszállítják a városba.

14. Hajdanában az aradosiakat is, mint a többi phoinikiai várost mind, saját királyaik kormányozták, azután részint a perzsák, részint a makedonok uralkodtak felettük, most pedig a rómaiak szervezték meg a jelenlegi uralmat. Az aradosiak tehát a többi phoinikiaival együtt a syriai királyoknak mint barátaiknak az alattvalói voltak, ámde amikor a két testvér, Seleukos Kallinikos és a Hieraxnak nevezett Antiokhos viszálykodni kezdett, Kallinikoszhoz csatlakoztak, és szerződést kötöttek vele, hogy befogadhatják a királyságból hozzájuk menekülőket s ezeket nem kell kiadniuk akarattuk ellenére, de elhajózni sem engedik őket a király beleegyezése nélkül. Ebből nekik nagy hasznuk származott. A hozzájuk menekülők ugyanis nem közönséges emberek voltak, hanem olyanok, akik a legnagyobb tisztségekkel voltak megbízva, s ezért a legnagyobb büntetéstől kellett félniök. Akik tehát szíves fogadtatásra találtak, azok a befogadókat jótevőiknek és megmentőiknek tekintették s ezt hálás emlékezetükben tartották, különösen akkor, ha visszatérhettek hazájukba. Ennek alapján tehát a szemben levő parton is sok földet szereztek, amelynek legnagyobb része ma is birtokukban van, s egyéb tekintetben is jómódúak. E szerencséjüket azonban bölcsességükkel és tengerészeti tevékenységükkel is tetézték, s bár látták, hogy a szomszédos kilixek a kalózkodásra egyesültek, erre soha sem társultak velük.

15. Orthósia és Eleutheros után Tripolis²⁸ következik, amely ezt az elneve-

zést helyzeténél fogva kapta, mert három városnak az alapítása: Tyrosé, Sidóné és Aradosé. Tripolis mellett van a Theuprosópon, ezzel végződik a Libanon-hegy. Közben van Triérés erődje.

C 755 16. Két, majdnem párhuzamosan húzódó hegység alkotja az ún. Koilé Syriát, a Libanon és az Antilibanon; mindkettő valamivel a tenger fölött kezdődik, a Libanon Tripolissal, főképpen Theuprosópónnal, az Antilibanon pedig Sidónnal. Ezek az arab hegyek közelében végződnek Damaskéné és az ott Trakhónesnek nevezett vidék fölött, földes és termékeny más hegyekben. Közben mély síkságot alkotnak, amelynek szélessége a tengernél 200 stadion, hosszúsága pedig a tengertől a belföld felé majdnem kétszerannyi. Ezt az áldott és mindent megtermő vidéket az átszelő folyók öntözik, amelyek közül legnagyobb a Jordán. Van ott egy tó is, amely fűszeres kákát és nádat termel, hasonlóképpen mocsarak is vannak. A tónak a neve Gennésaritis²⁹. Balzsamot is termel ez a vidék. A folyók közül a Khrysorhoas, amely Damaskos városa és vidéke táján kezdődik, majdnem elenyészik a csatornában, mert nagy és mély földet öntöz. A Lykoston³⁰ és a Jordánon szállítmányokkal hajóznak fölfelé, főképpen az aradosiak.

17. A síkságok közül az elsőt a tenger közelében Makrasnak és Makrának³¹ is nevezik. Poseidónios írja, hogy itt látott egy kígyótetemet heverni, amelynek hosszúsága majdnem egy plethron, vastagsága pedig akkora volt, hogy a két oldalt mellette álló lovasok egymást nem láthatták, a toroka pedig akkora, hogy egy lovasembert is elnyelhetett volna, s bőrének minden egyes pikkelye egy pajzsnál is nagyobb volt.

18. Makras után a Massyas következik néhány magaslattal, s ezeken fekszik Khalkis, mint a Massyas fellegvára. A kezdete Laodikeia a Libanonnal. A hegyvidékek tehát mind az ituraiosok és az arabok birtokában vannak, akik mind gonosz emberek, a síkságokon élők azonban földművesek, akik, ha amazok szorongatják őket, majd ehhez, majd ahhoz fordulnak segítségért. Vannak megerősített támaszpontjaik, így a Libanon lakóinak fent a hegyen Sinnas, Borrhama³² s más ilyen erődítések, lent pedig Botrys, Gigarton, a tengerparti barlangok s a Theuprosóponon épített vár, amelyeket Pompeius pusztított el, mert ezekből rohanták le Byblost s a mindjárt mellette levő Bérytost, amelyek Sidón és Theuprosópon között fekszenek. Byblos ugyanis Kinyras székhelye, Adónis szent városa; Pompeius a várost a zsarnok uralma alól felszabadította, azt pedig lefejeztette. A város a tengertől csekély távolságra egy magaslaton fekszik.

C 756 19. Utána az Adónis³³ folyó következik, meg a Klimax-hegy és Palaibyllos, azután a Lykos folyó és Bérytos; ezt Tryphón elpusztította ugyan, most azonban a rómaiak ismét helyreállították, s két légiónak az állomása, amelyeket Agrippa helyezett oda, aki hozzávette még Massyasnak nagy

részét is, egészen az Orontés forrásvidékéig; ennek a forrásai a Libanon, a Paradeisos és az egyiptomi fal közelében vannak Apameia vidéke fölött. Ezek vannak tehát a tengerparton.

20. Massyas fölött van az ún. királyi völgy és a rendkívül magaslatú Damaskéné. Damaskos³⁴ is nevezetes város és a perzsa időkben az ottani városok közül talán a legjelentékenyebb volt. Két domb emelkedik fölötte, az ún. Trakhónes; azután az arabok és ituraiosok vegyes lakosságú területei felé nehezen megmászható hegyek emelkednek, s bennük mély barlangok vannak, amelyeknek egyike 4000 embert is be tud fogadni támadások alkalmával, amelyek a damaskénok ellen mindenfelől történni szoktak. Többnyire a Boldog Arábiából jövő kereskedőket fosztogatják a barbárok, most azonban ez kevésbé fordul elő, minthogy a rómaiak által behozott törvényes rend és a Syriában tartott katonaság által fenntartott közbiztonság Zénodóros rablóbandáit megsemmisítette.

21. A Seleukison túl Egyiptomig és Arábiáig terjedő egész területet Koilé Syriának nevezik, tulajdonképpen pedig ez a Libanon és Antilibanon által határolt terület. A többi részből az Orthosiától Pelusionig terjedő partvidéket Phoinikének nevezik; ez keskeny és lapos. Az ezen túl levő belföldet Gazé és Antilibanon között az arabokig Iudaiának nevezik.

22. Miután tehát a tulajdonképpeni Koilé Syriát már bejártuk, rátérünk Phoinikére. Ennek Orthosiától Bérytosig terjedő részéről már beszéltünk. Bérytos után Sidón következik mintegy 400 stadionnyira. Közben van azonban a Tamyras³⁵ folyó, Asklépios ligete és Leontónpolis. Sidón után Tyros következik, Phoinikia legnagyobb és legrégebb városa, amely versenyez amazzal mind nagyság, mind kiválóság és sok monda által bizonyított régisége tekintetében. A költők Sidónt jobban magasztalták ugyan (Homéros meg sem emlékezik Tyrosról), de a Libyába és Ibériába az Oszlopokig és azokon kívül küldött gyarmatosok jobban dicsőítették Tyrost. Tehát mindkettő híres és fényes volt régen is, és az most is; hogy melyiküket mondhatjuk Phoiniké fővárosának, azt e két város vitatja.

23. Sidón egy kedvező fekvésű kikötő mellett a szárazföldön épült, Tyros ellenben majdnem egészen sziget, és hasonló módon épült, mint Arados, C 757 de egy töltés köti össze a szárazfölddel, amelyet Alexandros készítettett, mikor ostrom alá vette. Két kikötője van: az egyik zárt, a másik, amelyet egyiptominak neveznek, nyitott. Itt állítólag a házak sokemeletesek, úgyhogy még a rómaiaknál is magasabbak, ezért földrengések alkalmával a város majdnem teljesen elpusztult. Nagy csapás érte akkor is, amikor Alexandros ostrommal elfoglalta. Mindezen csapások közepette mégis diadalmasan állott, s újból erőre kapott egyrészt a hajózás révén, amelyben a phoinixek mindig minden népet fölülmúltak, másrészt a bíborfestés révén,

mert a tyrosi bíbort a legszebbnek tartják, azonkívül a közelben szedik a bíborcsigát, és a festéshez szükséges egyéb anyagoknak is bővében vannak. Bár a festőműhelyek nagy tömege a várost nem teszi kellemessé, de gazdaggá teszi e férfias foglalkozás révén. Nemcsak a királyok ismerték el önállóságukat egy csekély fizetség ellenében, hanem a rómaiak is, amennyiben amazoknak a határozatát megerősítették. Szinte túlzottan tisztelik Héraklést, Tengeri hatalmuknak bizonyosága az általuk telepített sok és nagy város.

24. A sidóniakat sokféle és szép művészet mestereiként tisztelik, mint ezt a költő is bizonyítja; azonkívül bölcs vizsgálódók az astronomia és az aritmetika terén, amihez a gyakorlati számolás és az éjszakai hajózás adta az alapot. Ugyanígy az egyiptomiaknak tulajdonítják a geometria föltalálását a földnek a fölméréséből, amire a Nílus kényszeríti őket, minthogy áradásaival elmossa a határokat. Ez a tudomány tehát az általános hiedelem szerint az egyiptomiaktól származott át a hellénekhez, az astronomia és az aritmetika pedig a phoinixektől; most azonban minden egyéb tudományt a legteljesebb mértékben lehet átvenni ezekből a városokból. Ha hitelt adhatunk Poseidóniosnak, az atomok régi tana is egy sidónitól, a trójai háború előtt élő Mokhostól származik. De hagyjuk a régi dolgokat. A mi időnkben is származtak híres bölcselők Sidónból, mint amilyen Boéthos, akivel együtt hallgattuk az aristotelési bölcséletet, és testvére Diodotos; Tyrosból pedig Antipatros és csak kevéssel mielőttünk Apollónios, aki elkészítette a Zénónféle bölcselők és könyvek jegyzékét; Sidóntól Tyros nincs messzebb 200 stadionnál. Közben van egy Ornithónpolis³⁶ nevű városka. Azután Tyros közelében van egy folyónak a torkolata. Tyros után 30 stadion távolságra van Palaityros.

25. Azután Ptolemais³⁷ nagy városa következik, amelyet azelőtt Akénak neveztek; ez volt a perzsák támaszpontja Egyiptom felé. Aké és Tyros között a part homokos, s ez adja az üveghomokot. Állítólag nem itt öntik, hanem elviszik Sidónba, s ott végzik az öntést. Némelyek szerint a sidóniaknál is van öntésre alkalmas üveghomok, mások szerint mindenütt minden homok önthető. Alexandriában az üvegmunkásoktól azt hallottam, hogy Egyiptomban is van egy üvegföld fajta, amely nélkül nem lehet a sokszínű és drága edényeket készíteni, mint ahogy egyéb készítményekhez egyéb keverékre van szükség. Állítólag Rómában is többféle keverést találtak ki mind a festésre, mind az elkészítés megkönnyítésére is, pl. a kristálypoharaknál; ott egy khalkosért³⁸ egy csészét és egy serleget lehet vásárolni.

26. Különös és nagyon ritka jelenségről beszélnek ezzel a Tyros és Ptolemais között levő tengerparttal kapcsolatban. Abban az időben ugyanis, amikor a Ptolemaiosok azon a helyen Sarpédón hadvezérrel megütköztek és vereséget szenvedtek, eszeveszett futásnak eredtek, s a futókat a tenger-

árhoz hasonló hullám borította el, s egyeseket magával ragadott és megölt, mások pedig holtan maradtak a mélyedésekben. A rákövetkező apály ismét szárazzá tette a partot, s láthatóvá tette a döglött halakkal vegyesen ott fekvő hullákat. Hasonló jelenség fordul elő az egyiptomi Kasionnál is, amikor a föld egy lökéstől hirtelen megrázkódik, s egyik részén váratlanul fölemelkedik, a másikon pedig lesüllyed, úgyhogy kiemelkedő részét a tenger lesodorja, a lesüllyedt részét pedig felnyomja; újabb rázkódás nyomán azonban a vidék ismét visszanyeri előbbi helyzetét. Olykor azért némi változás is történik, máskor azonban nem. Az ilyen jelenségek talán bizonyos, előttünk ismeretlen időszakokhoz vannak kötve, mint ahogy a Nílus áradásainál is mondanak ilyesmit, amelyek különbözőképpen történnek, de a sorrendjük ismeretlen.

27. Aké után Stratón tornya következik kikötőhellyel. Közben van a Karmélos-hegy, továbbá a csak nevükről ismeretes kis városok, mint Sykaminónpolis³⁹, Bukolónpolis és Krokodeilónpolis, s más ilyenek. Majd egy nagy erdő tűnik fel.

28. Azután Iopé⁴⁰ következik; ennél az egyiptomi part, amely előbb kelet felé húzódott, észrevehetően észak felé kanyarodik. Némelyek előadása C 759 szerint Andromedát is itt tették ki a cethal számára. Ez a hely elég tekintélyes magaslaton fekszik, úgyhogy onnan állítólag Jeruzsálemet, a iudaiosok fővárosát is lehet látni. Sőt a iudaiosok le is jönnek a tengerig, s ezt használják kikötőül. A kalózoknak a kikötői természetesen rablófészkek. Az övük volt a Karmélos is, meg az erdő is. Ez a vidék olyan népes volt, hogy a közeli Iamneia faluból és a környékbeli helységekből 40 000 fegyverest lehetett kiállítani. Innen a Pélusion melletti Kasionig a távolság csak kevéssel több 1000 stadionnál és még további 300 magáig Pélusionig.

29. Közben van Gadaris⁴¹, amelyet a iudaiosok szintén kisajátítottak maguknak, továbbá Azótos és Askalón. Iamneiától Azótosig és Askalónig a távolság kb. 200 stadion. Askalón vidéke nagyon alkalmas a hagymatermesztésre, a város azonban kicsiny. Innen való volt Antiokhos, a kevéssel mielőttünk élő bölcselő. Gadarából való az epikureus Philodemos, Meleagros, a humoros Menippos és Theodóros, a mi korunkbeli rhétor.

30. Azután a közelben van Gaza⁴² kikötője, fölötte 7 stadionnyira fekszik a város, egykor hírneves, Alexandros azonban elpusztította, s most pusztaság. Innen az Arab-öböl csücskében fekvő Ailana városáig az út állítólag 1260 stadion. Az öböl két részből áll: az egyik Arábia és Gaza felé nyúlik, s ezt Ailanainak is nevezik a mellette fekvő városról, a másik pedig az egyiptomi Héróónpolis felé; Pélusionból ide rövidebb az út. Ezeket az utakat pusztá és homokos vidékeken keresztül tevéháton kell megtenni; nagy mennyiségben vannak itt csúszómászók is.

31. Gaza után Raphia⁴³ következik; itt volt IV. Ptolemaios és Nagy Antiokhos csatája. Azután Rhinokolura bukkan elő, amely onnan kapta a nevét, hogy a hajdanában oda telepítetteknek be volt vágva az orruk. Az egyik aithiops király ugyanis betört Egyiptomba s a gonosztevőket nem végeztette ki, hanem orrukat levágatta, és ide telepítette őket, hogy az arcuk elcsúfítása miatt többé ne merészkedjenek gonoszítottakat elkövetni.

C 760 32. Ez a Gazától tovább húzódó partsáv nagyon szegény és homokos, de még inkább az ezen túl fekvő, amelyen a tengerrel majdnem párhuzamosan húzódik a Sirbónis-tó⁴⁴, amely közben csak keskeny átvezető utat hagy az ún. Ekrégmáig; hosszúsága mintegy 200 stadion, legnagyobb szélessége pedig 50 stadion. Az Ekrégma most el van tömődve. Ugyanilyen a további folytatás Kasionig és innen Pélusionig.

33. A Kasion⁴⁵ hegyfokszerű, homokos, víztelen domb; itt nyugszik Pompeius Magnus holtteste, s itt van Zeus Kasios temploma. Magnust ugyanis az egyiptomiak a közelben törbe csalták és megölték. Azután a Pélusion felé vezető út tűnik elő, ezen van Gerrha és az ún. Khabrias sánca, majd a Pélusionnál levő vizesgödrök, amelyeket a Nílus áradása hoz létre, minthogy ezek a helyek természetüknél fogva mélyek és mocsarasak. Ilyen tehát Phoíniké. Artemidóros szerint, ha a tengeröbölben hajózunk, Orthosiától Pélusionig az út 3650 stadion; a kilikiai Kelenderis melletti Melainaitól vagy Melaniától Kilikia és Syria határáig 1900 stadion, innen az Orontésig 520 stadion, azután Orthosiáig 1130 stadion.

34. Iudaiának a Kasion felé eső nyugati részén az idumaiosok vannak, meg a tó. Az idumaiosok tulajdonképpen nabataiosok, akik egy lázadás következtében onnan kiűzve átmentek az iudaiosokhoz s azoknak a törvényei szerint, velük egy közösségben éltek. A tenger mellék nagy részét a Sirbónis és a mellette levő terület foglalja el egészen Jeruzsálemig; persze ez is a tenger mellett fekszik. Hiszen már mondtuk, hogy Iopéből, a kikötővárosából látható. Ezek az északi részek; ezeket a különböző törzsek nagy részben vegyesen lakják, azaz egyiptomiak, arabok és phoinixok. Ilyenek ugyanis azok, akik Galilaiát, Hierikust⁴⁶, Philadelphéiát és Samareiát lakják, mely utóbbinak Hérodés a Sebasté melléknevet adta. Bár ezek ilyen keverékek, mindazon mondak közül, amelyek a jeruzsálemi templommal kapcsolatban szárnyra keltek, annak van legnagyobb hitele, hogy azoknak, akiket most iudaiosoknak neveznek, az ősei egyiptomiak voltak.

35. Mósés ugyanis, egy egyiptomi pap, akinek az ún. (al)föld⁴⁷ egy része a birtokában volt, minthogy elégedetlen volt az ottani állapotokkal, onnan ide költözött s vele együtt jött az istenségnek sok tisztelője is. Ő ugyanis azt állította és tanította, hogy nem helyes a felfogásuk sem az egyiptomiaknak, sem a libyaiaknak, akik az istenséget vadállatokhoz és háziállatokhoz

C 761 hasonlónak képzelik, de még a helléneké sem, akik az isteneket emberi alakban ábrázolják, mert csak az az egy az isten, aki magában foglal minket mindannyiunkat, a földet és a tengert, és amit mi égnék, világnak s a dolgok természetének nevezünk. Ennek a képét ugyan melyik épeszű ember merészelné a nálunk levő dolgok bármelyikéhez is hasonlónak ábrázolni? Abba kell hagyni tehát minden bálványkészítést, el kell különíteni egy szentélyt s egy tekintélyes cellát, és képmás nélkül kell tisztelni. Ebben bent kell aludniuk egyeseknek saját maguknak a saját érdekükben, más jóálmódóknak pedig a mások érdekében is. Azok, akik józanul és igazságosan élnek, az istentől mindig jót és előjelül valami ajándékot várhatnak, a többiek azonban nem.

36. Az tehát ilyenféle beszédekkel elég sok értelmes embert megnyert magának s erre a helyre vezette őket, ahol most Jeruzsálem városa áll. Könnyen jutott a vidék birtokába, minthogy az nem irigylésre méltó s nem olyan, amelyért bárki is komoly harcokba bocsátkoznék. Sziklás ugyanis, bár bőven el van látva vízzel, környéke azonban terméketlen és víztelen, s 60 stadionon belül a földje alul sziklás. Együttal fegyverek helyett a szentélyt és az istenséget állította előtérbe, amelynek székhelyet akar keresni, s azt ígérte, hogy olyan istentiszteletet és olyan szertartásokat fog életbe léptetni, amelyek nem terhelik a résztvevőket sem költségekkel, sem örvöngésekkel, sem egyéb ízléstelen cselekményekkel. Ő tehát, miután tiszteletet érdemelt ki magának, nem jelentéktelen uralmat szervezett, amennyiben tanítása és ígérétei következtében a környékbeliek hamarosan csatlakoztak hozzá.

37. Utódai egy ideig megmaradtak ugyanazon szokásokban igazságos és valóban istenfélő életet élve, mikor azonban a papság élére először babonás, később zsarnoki természetű emberek kerültek, a babonáságból kifejlődött a bizonyos eledelektől való tartózkodás, amelyektől most is tartózkodni szokás náluk, továbbá a körülmetélések és kimetélések és egyéb ilyen törvényes szokássá vált dolgok, a zsarnokuralomból pedig a fosztogatás. Az elpártoltak ugyanis sanyargatták a vidéket, a magukét is, meg a szomszédokét is, az urukhoz ragaszkodók pedig az idegen területeket fosztogatták, s Syriának és Phoínikének nagy részét meg is hódították. A fellegvárukat mégis bizonyos méltóság vette körül, azt nem gyűlölték mint zsarnoki székhelyet, hanem szentsége miatt dicsekedtek vele és tisztelték.

38. Ez ugyanis úgy van és ez közös szokás mind a helléneknél, mind a barbároknál. Mert államba egyesülve közös rendszabályok szerint élnek, más-ként ugyanis nem volna lehetséges, hogy sokan egymással egyetértőleg ugyanazt cselekedjék, ami éppen az államszervezet lényege, s egyáltalában nem élnének közösségi életet. A rendszabály azonban kettős: vagy isteni, C 762

vagy emberi. A régiek az isteni parancsokat többre értékelték, jobban tisztelték, és ezért akkoriban sokan kértek tanácsot a jósdáktól, s az egyik Dódónába siettet

Tölgy susogásából meghallani Zeus akaratját

(*Od.* XIV. 328.) D.

Zeushoz fordulva, mint tanácsadóhoz, a másik meg Delphoiba,

Hogy a kitett gyermekről értesítést kapjon,
Hogy vajon él-e még,

(*Eur.* *Phoin.* 36.)

maga a gyermek pedig

Mert a szülőit óhajtá ismerni, ment
Phoibos házába.

(*Uo.* 34.)

És Minos a krétaiaknál

Ottan uralták majd tíz évig, mert szereté Zeus;

(*Od.* XIX. 178.)

mint Platón mondja, kilenc éven át járt föl Zeus barlangjába, s ott kapta meg tőle a parancsokat s vitte az emberek közé. Hasonlóan cselekedett Lykurgos is, az ő követője. Úgy látszik ugyanis, hogy gyakran elment Pythiához s megtudakolta tőle, hogy mit kellene elrendelni a lakedaimónoknak.

39. Nem vitatva, hogy ezek mennyiben igazak, a fontos az, hogy az emberek hittek bennük, s szavukat elfogadták törvény gyanánt; ezért részesültek a jósök akkora tiszteletben, hogy a királyi méltóságra is érdemeseknek tartották őket, mint akik nemcsak életükben, hanem haláluk után is közlik velünk az istenek parancsait és intelmeit, mint Teiresias is:

Eszmélést egyedül neki nyújtott Persephoneia

Holta után is; puszta szökellő árny csak a többi.

(*Od.* X. 494.) D.

Ilyen volt Amphiareós, Trophónios, Orpheus, Musaios és a getáknak az istene hajdan, Zamolxis, egy pythagoreus, a mi időnkben pedig a Byrebitasznak jósoló Dekaineos; továbbá a bosporosiaknál Akhaikaros, az indu-soknál a gymnosophisták, a perzsáknál a magosok, a halottidézők és még az ún. táljósok és vízjósok, az assyroknál a khaldaiosok, a rómaiaknál a tyrrhéni madárjósok. Ilyenféle volt Mósés is, s ilyenek az ő utódai is, akik kezdetben nem végezték rosszul a feladatukat, de azután egyre inkább elfajultak.

40. Miután Iudaia már nyilvánvalóan tyrannosuralom alatt állt, először Alexandros tette magát pap helyett királlyá. Ennek Hyrkanos és Aristobulos voltak a fiai. Mikor ezek az uralom miatt összekülönböztek, jött Pompeius, aki félreállította őket, erődítményeiket leromboltatta, s mindenekelőtt ostrommal magát Jeruzsálemet is elfoglalta. Ez ugyanis jól megerősített és sziklás erőd volt, belül bővében a víznek, kívül azonban teljesen víztelen, 60 láb mély és 250 láb széles sziklába vágott árokkal. Az így kivágott kőből épült fel a templom fala. Mint mondják, úgy foglalta el, hogy megfigyelte a böjtnek a napját, amikor a iudaiosok minden munkától tartózkodtak, ekkor az árkot betömette és létrákat állított a falhoz. A falakat mind leromboltatta, s a tyrannosok rablófészekét és kincstárait, amennyire csak tehette, elpusztította. Ezek közül kettő, a Thréx és a Tauros, Hierikusnak a szorosainál feküdt, a többi pedig a következő: Alexandrion, Hyrkanion, Makhairus, Lysias, a Philadelpheia körül levők s a Galilaia melletti Skythopolis.

41. Hierikus egy körös-körül hegyháttól körülvett síkság s erre színház-szerűen támaszkodik. Van itt egy pálmaerdő, amelyben vegyesen van más szelíd és jó gyümölcsöt termő fa is, legtöbb azonban a pálmafa; hosszúsága 100 stadion, patakok öntözik mindenütt, s tele van lakásokkal. Van benne egy királyi palota is, és egy balzsamkert. Ez bokorszerű, illatos növény, hasonló a kytisoshoz [*Medicago arborea*] és a terminthozhoz [*Pistacia terebinthus*]. Ennek a kergét bevagdossák, s a szívós tejhez hasonló nedvet köcsögökbe fogják fel; kagyló alakú edényekbe öntve megkeményedik. Csodálatos módon gyógyítja a fejfájást, a kezdődő szemhályogot és a rövidlátást. Drága tehát, főleg azért, mert csak itt terem. A pálmaerdő is csak itt termi a dió alakú datolyát, kivéve a Babylóniában s attól keletre levőket. Ezekből tehát nagy jövedelmük van. A balzsamfát még illatszerű is használják.

42. A Sirbónis-tó⁴⁸ nagy kiterjedésű, némelyek szerint a kerülete 1000 stadion. A part mentén húzódik valamivel több mint 200 stadion hosszúságban, már a partnál mély és nehéz vízű, úgyhogy nem kell benne úszni, mert a belépő mindjárt köldökéig kiemelkedik. Telve van földiszurokkal. Ez ha-

tározatlan időszakokban a mélységből vetődik föl olyan bugyborékolással, mint amikor forr a víz; ilyenkor a kidomborodó felszín domb alakot mutat. Ezzel együtt sok füstszerű, szemmel észrevehetetlen korom is tör fel, amelytől megrozsdásodik a réz, az ezüst és minden csillogó fém, még az arany is. A környékbeli edények rozsdásodásából veszik észre, hogy kezdődik a földiszurok fölvetődése, s felkészülnek a kiszedésére és erre a célra nádutajokat készítenek. A földiszurok a hőségtől folyékonyvá vált, megolvadt és felszínre került göröngy, amely a hideg víztől, amilyen a tó vize, ismét megkeményedik, úgyhogy vágni és törni kell; azután a tónak a természete miatt a felszínen úszik, amelyről már mondtuk, hogy benne nincs szükség úszásra és hogy a belelépő nem merül el, hanem kiemelkedik. A tutajokkal tehát odaveznek, széttördelik és mindenki annyi földiszurkot visz magával, amennyit csak tud.

C 764 43. Ez tehát ilyen jelenség. Poseidónios mondja, hogy az emberek, mint varázslók, ráolvasáshoz is folyamodnak, vizeletet és egyéb kellemetlen szagú folyadékokat öntenek rá, azután kinyomják és így keményítik meg a földiszurkot, majd szétvágják; talán a vizeletben is van olyan hatóanyag, mint a húgykőben szenvedők hólyagjában, s a khrysokolla is a gyermekek vizeletéből áll elő. Hogy ez a jelenség a tó közepén játszódik le, az könnyen érthető, mert ott van a tűznek és a földiszuroknak a forrása, s nagy tömegben a tó közepén fordul elő, szabálytalan azonban a fölvetődés, mert a tűznek a mozgásában, éppúgy, mint sok egyéb légáramlásában sem mutatkozik valamiféle szabályszerűség. Ilyenféle fordul elő az épeirótisi Apollóniában is.

44. Hogy ezen a vidéken belső tűz van, arra még sok egyéb bizonyítékot hoznak föl. Moasada⁴⁹ körül ugyanis néhány égett, durva sziklát mutogatnak, sokféle földrepedéseket és hamuszerű földet, sziklákból csepegő szurokcseppeket és már messziről kellemetlen szagot árasztó forró vizű folyókat és helyenként lerombolt házakat, úgyhogy hitelt lehet adnunk a lakosság között elterjedt mondáknak, hogy egykor itt 13 városban laktak, s hogy ezek fővárosának, Sodomának a kerülete kb. 60 stadion volt, de a földrengések, a tűzkitörések s a forró szurok- és kéntartalmú vizek következtében a tó előbbre nyomult, a sziklákat a tűz megpörkölte, a városok részint elsüllyedtek, részint lakatlanná váltak, mivel, akik tudtak, elmenekültek. Eratosthenés azonban az ellenkezőt állítja, hogy ti. a mocsaras vidéknek legnagyobb része a kitörések következtében tárult föl, mint Thessalia is.

45. Gadarisban is van egy ártalmas mocsárvíz, ha a jószág iszik belőle, elveszti szőrét, patáit és szarvait. Az ún. besózó helyeken⁵⁰ a tó nagyon alkalmas a halak besózására, de [a vidéken] almafákhoz hasonló gyümölcs-

fák is nőnek. Az egyiptomiak a földiszurkot a holttestek bebalzsamozásánál is alkalmazzák.

46. Pompeius, miután a iudaiások által erőszakkal eltulajdonított terület C 765 némely részét elvette, a papi méltóságot Hyrkanosra ruházta. Később azonban befurakodott a papi méltóságba családjának egyik tagja, a bennszülött Héródés, s ez elődeinél sokkal jobban kitűnt a rómaiakkal baráti módon való érintkezése és kormányzati ügyessége által, annyira, hogy a királyi címet is fölvette, ehhez előbb Antonius, később pedig Caesar Augustus adta meg az engedélyt. Fiai közül egyeseket ő maga végeztetett ki azon vád alapján, hogy ellene ármánykodtak, a többit azonban halálos ágyán utódokul hagyta hátra, amennyiben kijelölte nekik a maguk részét. Caesar Héródés fiainak is megadta a tiszteletet, és még nővérének, Salomének s leányának, Berenikének is. Fiai azonban nem voltak szerencsések, mert vád alá kerültek, s az egyik száműzetésben él a galatai allobroxoknál, a többiek pedig nagy szolgálatkészségük ellenére is csak nagy nehezen térhettek vissza, miután mindegyikük egy tetrarkhiát kapott.

III.

1. Iudaián és Koilé Syrián túl dél felé Arábia terül el egészen Babylóniáig és az Euphratés folyóig a mesopotamiai sátorlakók kivételével. Mesopotamiáról és az ott lakó népekről már beszéltünk. Az Euphratésen túli részen, főleg annak a torkolatai felé a babylóniak laknak és a khaldaiások népe (ezekről már beszéltünk). A Mesopotamiával szomszédos területeken egészen Koilé Syriáig, a folyó közelében levő területen és Mesopotámiában a sátorlakó arabok laknak apró fejedelemségekre oszolva, a vízhiány miatt terméketlen vidékeken, s földműveléssel vagy egyáltalában nem, vagy csak kis mértékben foglalkoznak, de nagy mennyiségben tartanak mindenféle háziállatot, főleg tevéket. Ezeken túl nagy pusztaság terül el; ezektől még délebbre vannak az ún. Boldog Arábia lakói. Ennek északi oldala az említett pusztaság, a keleti a Perzsa-öböl, a nyugati az Arab-öböl, a déli pedig a két öblön kívül a nagy tenger, amelyet teljes egészében Vörös-tengernek neveznek.

2. A Perzsa-öblöt Perzsa-tengernek is mondják. Erről Eratosthenés azt mondja, hogy a torkolata olyan keskeny, hogy Harmozónról⁵¹, Karmania hegyfokáról látni lehet az arábiai Makaiban levő hegyfokot. Torkolatától a jobb oldali partvonal görbült, a kezdetén Karmaniától kissé kelet felé, azután észak felé hajlik, s ezután nyugat felé fordul Terédónig⁵² és az Euphratés torkolatáig. Ez magában foglalja a karmaniai, a perzsa, a susisi C 766

partot és részben a babylónit mintegy 10 000 stadion hosszúságban; erről már beszéltünk is. Innen tovább ismét a torkolatig ugyanannyi, amint szerinte a thasosi Androstenés mondja, aki Nearkhosszal is együtt hajózott . . . magában is. Ebből tehát szerinte világos, hogy ez a tenger nem sokkal kisebb az Euxeinos-tengernél. Az⁵³, aki a hajóhaddal körülhajózta az öblöt, szerinte azt mondja, hogy a parti hajós, ha Terédónból kiindulva a szárazföldet jobb kéz felől tartja, maga előtt találja Ikaros⁵⁴ szigetét, rajta Apollón szent templomával és Tauropolos jósdájával.

3. Ha Arábia partja mellett hajózunk, 2400 stadionnyira egy mély öbölben fekszik Gerrha városa⁵⁵, amelyben Babylónból menekült khaldaiosok laknak sós földön és sóból épített házakban. Minthogy azonban a nap tüzétől a sólapok elválnak és szüntelenül lehullanak, újra meg újra vízzel fecskendezik a falakat és így összetartanak. A tengertől 200 stadionnyira fekszik a város. A gerrhaiak többnyire szárazföldi kereskedők, arab árukkal és fűszerekkel. Aristobulos ellenben azt állítja, hogy a gerrhaiak a legtöbb árut Babylóniába szállítják tutajokon, onnan az áruval főlhajóznak az Euphrátésen Thapsakosig, s azután a szárazföldön mindenfelé szétviszik.

4. Ha tovább hajózunk, Tyros és Arados⁵⁶ szigetét találjuk, amelyeken a phoinikiiaiakhoz hasonló templomok vannak. Lakóik legalábbis azt állítják, hogy a hasonló nevű phoinikiiai szigetek és városok az ő telepítéseik. Ezek a szigetek Terédóntól 10 napi hajóútra vannak, a torkolatnál levő makai hegyfoktól azonban egy napi útra.

5. Nearkhos és Orthagoras azt állítja, hogy Karmaniától délre a nyílt tengeren 2000 stadionnyira fekszik Ógyris szigete, amelyen Erythras sírját mutogatják, egy vadpálmákkal beültetett nagy földhányást. Ő állítólag a vidék királya volt, s tőle kapta nevét a tenger. Ezt, mint mondja, velük Mithropastés, Arsités fia, Phrygia helytartója közölte, aki, mikor Dareios elől menekült, ezen a szigeten tartózkodott, s mikor ők a Perzsa-öbölbe behajóztak, hozzájuk csatlakozott, s az ő segítségükkel kereste a hazájába visszavezető utat.

6. A Vörös-tenger egész partvidéke mentén a mélyen fekvő részeken a borostyánhoz és az olajfához hasonló fák nőnek, amelyek apály alkalmával teljes egészükben láthatók, dagály alkalmával azonban olykor egészen elborítja őket a víz, a fölöttük fekvő terület pedig teljesen fátlan, úgyhogy ez még különösebbé teszi a tájat. Ilyeneket mondott Eratostenés is a Perzsa-tengerről, amelyről már mondtuk, hogy Boldog Arábiának a keleti oldala.

7. Nearkhos azt mondja, hogy Mithropastés Mazénésszel együtt találkozott velük. Mazénés a Perzsa-öböl egyik szigetén uralkodott; a sziget neve Oarakta⁵⁷ volt. Mithropastést, miután Ógyris szigetéről ide menekült, itt

vendégszeretettel fogadták. Ezért hát együtt jött Mazénésszel, hogy felajánlkozzék a hajóhadban levő makedonoknak, Mazénés pedig a hajóhad vezetője lett. A perzsa parti hajózás kezdetén egy szigetet említ, melyen sok és értékes gyöngy található, másokon pedig átlátszó és ragyogó kavicsok. Az Euphrátés előtt fekvő szigeteken tömjén illatú fák nőnek, amelyeknek a gyökeréből, ha összetörük, nedv folyik. A tengeri rákok és sünök rendkívül nagyok, ami a külső tengerben mindenütt így van. Ezek ugyanis nagyobbak egy kalapnál, azok pedig egy fontot is nyomnak. Látott egy 50 könyök hosszúságú partra vetett cetet is.

IV.

1. Arábia Babylónián innen Maikénével kezdődik. Előtte az egyik részen az arab sivatag fekszik, a másik részen pedig a khaldaiosok mellett levő mocsarak, amelyeket az Euphrátés kiöntése hoz létre, a harmadik részen pedig a Perzsa-tenger. Bár egészségtelen levegőjű, ködös és esős, s egyúttal még forró is, mégis szép gyümölcsöket terem. A mocsarak között megterem a szőlő is, amennyiben nádfonadékra annyi földet raknak, amennyi a tőkét elborítja; a víz ugyan gyakran tovább viszi, de azután rudakkal ismét visszatolják eredeti helyére.

2. De visszatérek Eratostenés tudósításaira, amelyeket ő éppen Arábiáról közöl. Az északi és sivatagi részről, mely Boldog Arábia, Koilé Syria és Iudaia között terül el az Arab-öböl csücskéig, azt állítja, hogy Héróónpolistól, amely az Arab-öböl csücskének a Nílus felé eső részén fekszik, a nabataiosok Petráján⁵⁸ keresztül Babylónig a távolság 5600 stadion; ez a vonal egészen a nyári napkelet irányában halad keresztül a mellette lakó arab népeken, a nabataiosokon, a khaulotaiosokon és az agraiosokon; ezeken túl van Boldog Arábia, amely 12 000 stadionnyira terjed dél felé az Atlanti-tengerig. Ennek a földnek a lakói mindjárt a syrek és az iudaiosok mellett földművelők, utánuk azonban a föld homokos és sivár, csak kevés palma, akanthos, tamariskos és kút van rajta, mint Gedrósiában. Sátorlakó és tevépásztor arabok lakják. A délen és Aithiopiával szemben emelkedő végső C 768 részeket a nyári esőzés áztatja, s Indiához hasonlóan évente kétszer hoz termést. Folyói a síkságokon és a tavakban vesznek el. Mindenféle gyümölcs is bőven terem, méz is igen sok van itt, bővében van a háziállatoknak, lovak, öszvérek és disznók kivételével, mindenféle szárnyas is van, a libák és tyúkfélék kivételével. Ezt az említett legtávolabbi vidéket négy nagy nép lakja: a minaiosok a Vörös-tenger mellett, legnagyobb városuk Karna vagy Karmana⁵⁹; szomszédjaik a sabaiosok, fővárosuk Mariaba; a harmadik a kat-

tabaneusok népe, akiknek földje az Arab-öböl szorosáig és átjárójáig terjed, királyuk székhelyének Tamna a neve; ezektől keletre főként a khatramótíták vannak, akiknek Sabata a városuk.

3. Mindezek egyeduralom alatt állnak, földjük nagyon termékeny, sok templommal és királyi palotával ékeskednek. Házaik a gerendák bekötését tekintve hasonlítanak az egyiptomiakhoz. A négy ország mindegyikének nagyobb a területe, mint az egyiptomi Delta. A királyi méltóságot nem az apának a fia veszi át, hanem az előkelő családokból az a fiú, aki a király trónralépte után először született. Amikor tehát valaki az uralmat elnyerte, jegyzékbe veszik az előkelő férfiak terhes feleségeit, melléjük öröket állítanak, s aki először szül, annak a fia lesz a törvény értelmében az utód, s azt kell királyi nevelésben részesíteni.

4. Kattabania tömjént, Khatramótítis pedig myrrhát termel, s mind ezeket, mind pedig egyéb fűszereiket a kereskedők bocsátják áruba. Ezek hozzájuk, azaz Ailanából Minaiába 70 nap alatt érnek el. Ailana városa az Arab-öböl Gaza felé eső csücskében fekszik, amelyet Ailanai-öbölnek is neveznek, amint már mondtuk. A gerthaiak 40 nap alatt érkeznek Khatramótitisbe. Az Arab-öbölnek a hosszúsága Arábia hosszában az Ailanai-csücsöktől számítva, amint Alexandros kísérői és Anaxikratés írják, 14 000 stadion; ez azonban túlzás. A tróglodyták oldala, amely jobb kéz felől esik, amint Héróónpolisból kihajózunk, Ptolemaisig⁶⁰ és az Elefántvadászatig 9000 stadion dél felé, s egy kissé kelet felé, innen pedig a szorosig kb. 4500 stadion, de inkább keletre. A szoros Aithiopia felé a Deiré nevű hegyfokot alkotja és egy azonos nevű kis várost, amelynek lakosai ikhthyophagosok. Állítólag itt áll az egyiptomi Sesóstris oszlopa, amely hieroglyphákkal jelzi az ő átkelését. Úgy látszik ugyanis, hogy először meghódította Aithiopia és Tróglodytikét, azután átment Arábiába, s onnan indult egész Ázsia ellen, ezért van sok helyen a Sesóstris-sánc elnevezés, s láthatók az egyiptomi istenek templomainak utánzatai. A Deiré melletti szoros 70 stadionra szűkül össze, most azonban nem ezt nevezik szorosnak, hanem amint följebb hajózunk, ahol a szárazföldek közötti távolság kb. 200 stadion; itt hat egymás mellett levő és a távolságot kitöltő sziget csak keskeny utakat hagy, amelyeken tutajokkal viszik át a szállítmányokat ide s oda, és ezt nevezik szorosnak. E szigetek után közvetlenül, ha az öbölpartok mellett hajózunk a myrrhapart mentén, az út dél s egyúttal kelet felé vezet a fahéjtermő földig kb. 5000 stadionnyira. Ezen túl szerinte mostanáig még senki sem jutott. Ezen a parton nincs sok város, a belföldön azonban sok népes város van. Ilyeneket ad elő Eratosthenés Arábiáról; hozzá kell még tennünk a másoknál található adatokat.

5. Artemidóros szerint a Deirével szemben fekvő arábiai hegyfokot Akilá-

nak⁶¹ hívják. A Deiré környékiek a makkjukon meg vannak csonkítva. Ha Héróónpolisból Tróglodytiké mentén hajózunk, Philótera városához érünk, amelyet II. Ptolemaios nővéréről neveztek el; Satyrosnak az alapítása, akit az Elefántvadászat és Tróglodytiké felkutatására küldtek ki. Azután egy másik város, Arsinoé következik. Azután keserű és sós forró vizű források kifolyásai tűnnek elő, amelyek egy magas szikláról ömlenek a tengerbe; a közelben egy síkságon vörös színű hegy emelkedik. Majd Myos hormos látható, amelyet Aphrodités hormosnak is neveznek; ez nagy kikötő, kanyargós bejárattal. Három sziget fekszik előtte; kettő közülük olajfaktól árnyékol, egy azonban kevésbé árnyékos, de telve van gyöngygyökökkel. Azután mindjárt Akathartos öble következik, amely éppúgy, mint Myos hormos, Thébais mentén fekszik, de valójában nem tiszta, mert a vízalatti szirtek és hullámtorlódások, s a majdnem állandó heves szélrohamok C 770 nagyon fölkavarják a vizét. Itt az öböl mélyén épült Bereniké városa.

6. Az öböl után a kígyókról elnevezett Ophiódés⁶² sziget következik, amelyet a király egyrészt az ott kikötő embereiben szenvedett vesztesége miatt, másrészt a topázok miatt megtisztított a kígyóktól. A topáz átlátszó, aranyhoz hasonló, ragyogó fényű kő, amelyet nappal nem könnyű észrevenni (mert a napsugarak áthatolnak rajta), éjjel azonban meglátják a gyűjtők. Jelzésül egy edényt borítanak rá, nappal azután kiássák. Ennek a kőnek az őrizetére és gyűjtésére egy csapat ember volt kirendelve, akiknek ellátásáról az egyiptomi királyok gondoskodtak.

7. Ez után a sziget után sok ikhthyophagos és nomád néptörzs következik, majd Sôteiras⁶³ kikötője, amelyet egyes nagy veszedelmekből megmenekült hajóhad-vezérek szerencsés megmenekülésükről neveztek el így. Ezek után a part és az öböl nagyon megváltozik, mert a partmenti hajóút többé már nem sziklás és bizonyos mértékben már Arábiához tartozik; a tenger sem mély, alig kétölnyi, a felszíne pedig fűzöldnek látszik az átlátszó tengeri mohától és hínártól, melyek nagy mennyiségben vannak a szorosban, ahol az ottani partok mellett még fák is nőnek a víz alatt. A szorosban nagyon sok a tengeri kutya is. Azután a Bikák következnek két hegy, amelyek messziről ezekhez az állatokhoz hasonló alakot mutatnak. Azután egy másik hegy, Isis templomával, Sesóstris képmásával. Azután egy olajfakkal benőtt és vízzel elárasztott sziget következik, ez után meg az Elefántvadászat mellett Ptolemais, Eumédésnek az alapítása, akit Philadelphos küldött ki vadászatra, s aki egy félszigetet árokkal és sánccal vett körül, utána pedig az őt akadályozni törekvő lakosokat megnyerte magának, s ellenség helyett barátaivá tette őket.

8. A közbeeső területen ömlik a tengerbe az Astaboras⁶⁴ nevű folyó egyik ága, amely egy tóból ered, s vizének egy részét itt adja le, a nagyobb részét

azonban a Nílusbá viszi. Azután a Latomiai nevű hat sziget következik, ezek után meg az ún. Sabaisi-torkolat s a belföldön egy erőd, Tosukhos építménye. Azután az Elaia nevű kikötő és Stratón szigete, majd Saba kikötője, s a vele azonos nevű elefántvadászó hely. Az ezek között mélyen benyúló területet Ténessisnek nevezik, és a Psammitikhostól menekülő egyiptomiak laknak rajta; ezeket sembritáknak, azaz menekülteknek nevezik. Egy nő az uralkodójuk s ennek a fennhatósága alatt áll Meroé is, a Nílus egyik szigete, nem messze ezektől a helyektől; ezen túl nem nagy távolságban van a folyón egy másik sziget, ugyanazon menekülteknek a lakóhelye. Meroétől eddig a tengerig az út egy gyors járású embernek 15 napig tart. Meroé környékén van az Astaboras és az Astapos összefolyása, valamint az Astaboras egyesülése a Nílussal.

9. Ezek mellett laknak a gyökérevők és mocsárlakók, akiket azért neveznek így, mert a mellettük fekvő mocsárból gyökereket ásnak ki, ezeket kövekkel összetörik, tésztát csinálnak belőle s a napon megszártva megesszik. Ez a vidék az oroszánok hazája, de a kutyacsillag fölkelte napjain a nagy szúnyogok elűzik ezeket az állatokat e vidékről. Magevők is laknak a közelben; ezek, ha a magvak elfogynak, a gyümölcsfák termésével táplálkoznak, amelyeket éppen úgy készítenek el, mint a gyökérevők a gyökereket. Elaia után Démétrios őrtornyai és Konón oltárai következnek. A belföldön nagy tömegben terem az indiai nád. A vidéket Korakios földjének hívják. Mélyen bent van Endera, a meztelen emberek lakóhelye, akik nádból készített íjakat és tűzben edzett nyilakat használnak. A vadállatokat többnyire fákról nyilazzák, olykor azonban a földön is. Nagy mennyiségben vannak náluk a vadökrök; ezeknek és egyéb állatoknak a húsával élnek, ha pedig semmit sem ejtettek el, akkor a száraz bőrt szénből rakott tűzön megpörkölik, s ezzel az eledellel is megelégednek. Szokás náluk a serdületlen fiúk részére nyilversenyt rendezni. Konón oltárai után a Mélinos kikötő következik. Ezen túl fekszik az ún. Koraos erődje, Koraos vadászterepe és még egy másik erőd és több vadászterep. Azután Antiphilos kikötője tűnik elő, s ezen túl a húsevők, a makkjukon megcsönkítva, az aszszonyaik pedig iudaios módon kimetélve.

10. Ezeken túl déli irányban vannak a kutyafejők, akiket a benszülöttek vadaknak neveznek, hosszú hajúak és hosszú szakállúak, jó nagy kutyákat tartanak, s ezekkel vadásszák a szomszéd vidékről átmenő indiai marhákat, amelyeket vagy a vadállatok kergetnek oda, vagy a legelő hiánya; ezeknek a jövelele a nyári napfordulattól a tél közepéig tart. Mindjárt Antiphilos kikötője mellett van egy kikötő, az ún. megcsönkítettak ligete, továbbá Bereníké városa Sabai mellett, és Sabai⁶⁵; jó nagy város, azután Eumenés ligete. Ezen túl fekszik Daraba városa és egy elefántvadászó hely, amelyet

a kútnál levőnek neveznek. Itt laknak az elefántevők, akik a következőképpen vadásznak. Ha meglátják a fákról az erdőn keresztülvonuló csordát, nem támadnak reá, hanem az eltévelygőkhöz észrevétlenül odalopódnak, s hátulról elvágják az inaikat. Egyesek kígyóméreggel megkent nyilakkal ejtik el őket. Ezt az íjazást azonban három ember végzi: kettő előre vetett lábakkal tartja az íjat, egy pedig megfeszíti a hűrt. Mások megjegyzi maguknak a fákat, amelyekhez támaszkodva pihenni szoktak, a másik oldalról odalopódnak, s a tövénél bevágják. Amikor tehát az állat odamegy és hozzátámaszkodik, a fa ledőltevel maga is elesik, felállani pedig nem tud, mert a lábszárcsontja egyenes és nem hajlik; ekkor a fákról leugrálnak és feldarabolják. Ezeket a vadászokat a nomádok tisztátalanoknak nevezik.

11. Ezeken túl van a madárevők nagy törzse; itt szarvas nagyságú madarak tenyésznek, amelyek repülni nem tudnak ugyan, de olyan gyorsan futnak, mint a struccok. Ezeket némelyek nyilakkal vadásszák, mások pedig madárbőrbe burkolóznak, a jobb kezüket beburkolják a nyakrészével és úgy mozgatják, mint ahogyan az állatok nyújtogatják a nyakukat, bal kezükkel pedig egy felkötött tarisznyából magvakat szórnak eléjük s ezzel az állatokat nagy tömegben egy völgytorokba csalogatják. Itt a készenlétben álló emberek bunkóikkal agyonverik őket. A bőrt részint magukra veszik, részint maguk alá terítik. Ezekkel háborúskodnak az ún. tompa orrú aithiopsok, akik a vadkecskének szarvait használják fegyver gyanánt.

12. Ezek szomszédságában laknak a sáskaevők, akik a többinél feketébbek, kisebbek és rövidebb életűek. A 40 évet ugyanis ritkán élnek túl, mert a húsuk megromlik. A sáskákból élnek, amelyeket az erősen fűvő tavaszi délnyugati és nyugati szelek hajtanak erre a vidékre. A földhasadékokba füstölő fadarabokat dobnak, s lassanként elégetik . . . a füst fölött szállva ugyanis elszédülnek és leesnek. Ezeket összetörik, sós vízzel tésztát készítenek belőlük s megesszik. Ezeken túl egy nagy pusztaság következik, amelyen buja legelők vannak ugyan, de a skorpiók és az ún. négyállkapcsú pókok nagy tömege miatt elhagyatott, mert ezeknek az elhatalmasodása miatt mindenki elmenekült onnan.

13. Eumenés kikötője után Deiréig és a hat sziget szorosáig halevők, húsevők és megcsönkítettak laknak egészen a belföldig. Itt több elefántvadászó hely található, továbbá jelentéktelen városok s kis szigetek a tengerpart előtt. Többnyire nomádok, egy kevesen azonban földművelők. Némelyiküknél elég sok storax [styrax] terem. A halevők apály alkalmával fogják a halakat. Ezeket a sziklákra dobják, s a napon megszártják, azután, ha már így kiszáradták, a szálkáikat egy halomba hányják, a húsukat pedig összetapossák és tésztát csinálnak belőle, s miután a napon ismét kiszáradták, megesszik. Viharos idő alkalmával azonban nem tudnak halat fogni,

tehát a felhalmozott szálkákat összetörik, belőle készítenek tésztát, s azt fogyasztják; a frisseket pedig kiszopogatják. Némelyek a húsos kagylókat is megeszik, árkokba és tengeri mocsarakba helyezik őket, azután eledelül kis halacskákat dobálnak nekik, s ha hiány van a halakban, ezeket eszik. Van mindenféle haltartó berendezésük is, s azokba rakják a halakat. A vizen partvidék lakói közül némelyek öt napon át mennek egész háznépükkel, örömeikléssel a ciszternákhoz s lehasalva ökör módjára isznak, míg csak olyan nem lesz a hasuk, mint egy dob, azután ismét visszamennek a tengerhez. Ezek barlangokban laknak, vagy olyan kunyhókban, amelyek cetek csontjaiból és szálkáiból való gerendákkal, lécekkel s olajfa ágakkal vannak befedve.

14. A teknősevők házaikat a teknősök héjával borítják, amely olyan nagy, hogy hajózni is lehet rajta. Minthogy a sok kidobott hínár magas és domboszerű halmokat alkot, némelyek aláássák ezeket és ott laknak. A halottakat a halaknak dobják oda eledelül; azokat azután a tengerár sodorja magával. A szigetek közül három egymás mellett fekszik: az egyik a teknősök, a másik a fókák, a harmadik a repülő halak szigete. Az egész tengerparton, nemcsak a szoroson belül, hanem azon kívül is jó darabon sok a pálmafa, az olajfa és a borostyán. Philipposnak is van ott egy szigete, amely szemben van az említett Pythangelos-féle elefántvadászó hellyel. Azután Arsinoé városa és kikötője, s utána Deiré következik. Ezeken túl is van egy elefántvadászó hely. Deiré után mindjárt a fűszervidék bukkan elő; az első myrrhát termel; ez is a halevők és húsevők földje. Termel még perseát⁶⁶ és egyiptomi fűgét is. Fölötte fekszik Likhas elefántvadászó helye. Sokfelé vannak esővíz pocsol-
774 lyák; ha ezek kiszáradnak, az elefántok ormányukkal és agyaraikkal ásna-
kutat és így bukkannak vízre. Ezen a partvonalon Pytholaos hegyfokáig két jókora tó van; az egyik sós vízű s tengernek is nevezik, a másik édes vízű, benne vízilovak és krokodilusok élnek, a partjain pedig a papyros tenyészik. Ibiszek is láthatók ezen a vidéken. A Pytholaos-hegyfok közelében lakók teste teljesen sértetlen. Azután a tömjénföld következik. Itt van egy hegyfok és egy templom nyárfaligettel. A belföldön van egy folyóvidék, amelyet Isisének mondanak, s egy másik, a Neilos nevű, mindkettő be van növe myrrhával és tömjénnel. Itt van egy hegyi vizekkel megtöltött ciszterna, utána következik León őrtornya és Pythangelos kikötője. A szomszédos vidék hamis kassiat termel. Közvetlenül ezután több, tömjénnel benőtt folyóvidék terül el, majd folyók bukkannak fel, egészen a fahéj-földig. Az ezt határoló folyóban nagyon sok vízinövény is tenyészik. Azután egy másik folyó és Daphnus kikötője s az Apollón nevű folyóvidék kerül sorra, amelyen a tömjénen kívül myrrha és fahéj is terem. Ez azonban még gazdagabban tenyészik a mélyen bent fekvő vidékeken. Azután a tengerre

kinyúló Elephas-hegy⁶⁷ látható, meg egy csatorna, s mindjárt utána Psygmos nagy kikötője s a kutyafejúek kútja, s végül ennek a partvidéknek utolsó hegyfoka, a Notos szarva⁶⁸. Ha ezt déli irányban megkerüljük, mint mondja, már nincs többé följegyzésünk sem kikötőkről, sem helységekről, mert azokat még nem ismerjük.

15. Ezen a Deirétől a Notos szarváig terjedő már ismert partvidéken vannak Pytholaos, Likhas, Pythangelos, León és Kharimortos oszlopai és oltárai; távolságaik nem ismeretesek. Ez a vidék bővelkedik elefántokban és az ún. hangyaoroszlánokban. A nemi szervük vissza van fordulva, a színük aranysárga és szőrtelenebbek az arabiaiaknál. Erőteljes párducok és orrszarvúak is vannak itt. Ezek az orrszarvúak nem sokkal kisebbek az elefántoknál, de [nem] úgy, mint Artemidóros mondja, hogy hosszúságban a farkáig, bár Alexandriában állítólag látott ilyent, hanem majdnem akkora, . . . magasságban legalábbis azt véve tekintetbe, amelyet mi láttunk, a színe sem a puszpángfához hasonló, hanem inkább az elefánthoz; bika nagyságú; az alakja legközelebb áll a vaddisznóéhoz, főleg a fej első része az orr kivételével, mert ott egy fölfelé hajló szarv van, amely minden csontnál C 775 keményebb. Ezt fegyverként használja, mint a vaddisznó az agyaraival. Két bőrránca van, olyanok, mint a kígyógyűrűk, amelyek a hátgerincétől a hasáig húzódnak körbe, az egyik a nyakszirtjénél, a másik az ágyékánál. Ezeket az után mondjuk, amelyet magunk láttunk, de ő még hozzáteszi, hogy ez az állat a legelőért még az elefánttal is sajátos harcot folytat, amennyiben fejének első részével aláújík és fölűjík a hasát, ha az meg nem előzi az ormányával és agyaraival.

16. Élnek ezeken a vidékeken tevépárducok⁶⁹ is, amelyek a párduchoz egyáltalában nem hasonlítanak. Tarka bőruk ugyanis jobban hasonlít a csíkos foltokkal tarkázott szarvasbőrhöz. A hátulso része sokkal alacsonyabb, mint az első része, úgyhogy úgy látszik, mintha az ökörmagasságú hátsó részén ülne, míg az első lábai nem rövidebbek a tevé lábainál; egyenesen a magasba emelkedő nyaka a tevéénél is sokkal magasabbra nyúló fejben végződik. E miatt a szabálytalansága miatt nem hiszem, hogy ennek az állatnak a gyorsasága olyan nagy volna, mint Artemidóros mondja, hogy ti. felülmúlhatatlan. De nem is vadállat, hanem inkább legelésző állat, mert nem mutat semmiféle vadságot sem. Vannak ott szerinte még sphinxek, kutyafejek és olyan majmok, amelyeknek az ábrázata oroszlánra, testének többi része pedig párducra vall, őznagyságúak. Vannak ott vad és húsevő bikák is, amelyek a mieinket nagyságban és gyorsaságban jóval fölülmúlják, a színük pedig tűzvörös. Vannak még hiénák, amelyek farkas és kutya keverékei, mint ő mondja. Amiket azonban a sképsisi Métrodóros ír a „Szokásokról” szóló könyvében, meseszerűek, s azokkal nem kell törőd-

nünk. Harminc könyök hosszúságú kígyókról is beszél Artemidóros, amelyek az elefántokat és bikákat is legyőzik; itt azonban mérsékli magát, mert az indiai és libyai kígyók meszeszerűbbek, azokon állítólag még fű is nő.

17. A trógloditák⁷⁰ nomád életet élnek, az egyes törzseken tyrannosok uralkodnak, az asszonyok és gyermekek közösek, a tyrannosokét kivéve; aki a tyrannos asszonyát meggyalázza, egy juhot fizet büntetésül. Gondosan festik magukat, [mint] az asszonyok, s a megígézés ellen kagylókat hordanak a nyakuk körül. A legelőért harcot kezdenek egymással: kezdetben kézzel védekeznek, azután kövekkel, ha pedig megsebesülnek, nyilakkal és törökkel. Az asszonyok békítik ki őket, akik odamennek közéjük és kérélik őket. Táplálékuk összezúzott hús és csont vegyülékéből áll, melyet bőrökbe burkolnak, azután megsütnek és még sok másféleképpen készítenek el a szakácsok, akiket tisztátalanoknak neveznek; így tehát nemcsak húst, hanem csontot és bőrt is esznek. A vért és a tejet szintén összekeverve fogyasztják el. A népnek az itala általában a magyaltea, a tyrannosoké azonban a mézes tej; a mézet egy virágból sajtolják ki. Tél is van náluk, amikor a passzátszelek fújnak (akkor ugyanis esőzés van), az idő többi része azonban nyár. Meztelenül járnak, csak egy bőr van rajtuk és bunkót hordanak. Nemcsak meg vannak csonkítva, hanem egyesek körülvagdosva is, mint az egyiptomiak. Az aithiopiai megabarosok buzogányaikat vasgyűrűkkel látják el, de lándzsákat és marhabőr-pajzsokat is használnak, a többi aithiopiai pedig nyilakat és lándzsákat. Egyes tróglodyta törzsek a halottaikat úgy temetik el, hogy a halottnak a nyakát magyalvesszőkkel a lábához kötik, azután mindjárt vidáman, sőt nevetve köveket dobálnak rá, amíg csak a kő el nem borítja a holttest arcát, azután rátesznek egy kecskeszarvat és eltávoznak. Éjjel utaznak, miközben a hím teherhordó állatokra csengőket akasztanak, hogy azok zajától a vadállatok elriadjanak. A vadállatok ellen fáklyákkal és nyilakkal is védekeznek, éjjel a nyájukat védve őrséget tartanak, miközben a tűz mellett egy bizonyos dalt énekelnek.

18. Miután ezeket mondja a tróglodytákról s a velük szomszédos aithiopsokról, áttér az arabokra. Először az Arab-öböl mentén és a tróglodytákkal szemben lakókra tér át Poseidiontól⁷¹ kezdve. Szerinte ez a csücsöknél beljebb fekszik; Poseidion közelében van egy vízben bővelkedő pálmaerdő, mely igen nagy tiszteletben áll, mert körös-körül az egész vidék kiégett, víztelen és árnyéktalan, itt pedig csodálatos a pálmák termékenysége. A ligetnek az élén ugyanazon törzsből való férfi és nő áll, kik bőrruhát viselnek, s a pálmákból táplálkoznak; a vadállatok sokasága miatt a fákon építenek maguknak kunyhót s abban alusznak. Azután mindjárt egy fókasziget következik, melyet ezen állatok nagy tömegéről neveztek el így. Közélemben van egy földnyelv, mely a nabataiosoknak nevezett arabok Petra nevű váro-

ság és Palaistiné⁷² vidékéig nyúlik; ide hozzák a fűszerszállítmányokat a minaiosok, a gerthaiosok s a szomszédos népek mind. Azután egy másik partvidék következik, melyet azelőtt a maranitákénak neveztek, akik részint földművelők, részint sátorlakók voltak, most azonban a garindaiosoké, C 777 akik azokat csellel leölték. Amikor ugyanis azok ötvenként ismétlődő ünnepüket tartották, megtámadták őket, s nemcsak ezeket pusztították el, hanem a többieket is megtámadták és teljesen megsemmisítették. Azután az Ailanai-öböl következik és a nabataiosok földje, népes és barmokban gazdag vidék. Ezek laknak az előttük fekvő közeli szigeteken is; azelőtt békeségben éltek, később azonban tutajokon fosztogatták az Egyiptomból arra hajózókat. Ezért azonban meglakoltak, mert egy hajóhad jött, s kipusztította őket. Egy fában és vízben dús síkság következik, mely telve van mindenféle más legelő állattal, de főképpen öszvérekkel. Nagy mennyiségben élnek itt vadtevék, szarvasok és őzek is, továbbá oroszlanok, párducok és farkasok is gyakoriak. Előtte fekszik a Dia nevű sziget⁷³. Azután egy kb. 500 stadionnyi öböl következik, melyet hegyek zárnak körül, s melynek torkolata nehezen járható. A környék lakosai a szárazföldi állatokat vadászzák. Azután három pusztasziget következik, telve olajfákkal, de nem a nálunk termő fajtákkal, hanem az ottani ún. aithiopiai fajtákkal, amelyeknek a nedve gyógyító hatású is. Mellette köves part következik, utána pedig kb. 1000 stadion hosszúságban kikötők és horgonyzásra alkalmas helyek hiányában zord és nehezen megközelíthető part, mert egy zord és magas hegység húzódik el mellette, s a meredek szirtek egészen a tengerig nyúlnak, s ezek különösen a passzátszelek s az ugyanakkor beálló esőzések alkalmával elháríthatatlan veszedelmet okoznak. Mellette van egy öböl, szétosztott szigetekkel, majd egymással összefüggően három nagyon magas fekete homokpart, utánuk Kharmothas kikötője, melynek kerülete kb. 100 stadion; ennek a bejárata szűk és minden csónakra nézve veszedelmes. Egy folyó is folyik bele, a közepén pedig egy fában dús és földművelésre alkalmas sziget fekszik. Azután zord partvidék következik, majd néhány öböl és a nomád törzsek vidéke, akik a tevékből élnek, mert azokon harcolnak és utaznak, s azok tejével és húásával táplálkoznak. Keresztülfolyik rajtuk egy folyó, amely aranszemcskéket sodor magával, de ők ezt nem tudják felhasználni. Debáknak nevezik őket; részint nomádok, részint földművelők. Nem említtem sok népnek a nevét, egyrészt jelentéktelenségük miatt, másrészt a különös kiejtésük miatt. Mellettük, termékenyebb földön szelidebb természetű emberek laknak; ez a föld ugyanis vízben és esőben dús. Aranyat is ásnak náluk, de nem szemcsékben, hanem nem nagy tisztítást igénylő rögökben, amelyek közül a legkisebbek gyümölcsmag-, a közepesek naspolya-, a legnagyobbak diónagyságúak. Ezeket átfúrják, s átlátszó kövekkel C 778

váltakozva zsinórra fűzik, s láncokat készítenek belőlük, amelyeket a nyakukra és a karjukra kötnek. El is adják szomszédaiknak olcsón az aranyat, amennyiben rézért háromszoros, ezüstért kétszeres mennyiséget adnak, mert nem értenek a feldolgozásához, s hiányzanak náluk a cseretárgyak, amelyekre az életben nagyobb szükség van.

19. Mellettük a legnagyobb népnek, a sabaiosoknak áldott földje terül el, ahol myrrha, tömjén és fahéj is terem, a parton pedig balzsam és egyéb jó illatú növény is, de amely az illatát hamar el is veszti. Van ott továbbá jó illatú pálma és nád, de vannak arasznyi hosszúságú, bíbor színű kígyók is, amelyek egészen a lágyévig felugranak s a harapásuk gyógyíthatatlan. A termények bősége következtében az emberek lusták és könnyelmű életmódot folytatnak. A köznép általában kivágott fagyökereken alszik. Az árukat a közellakók mindig átveszik és továbbadják egészen Szíriáig és Mesopotamiáig. Ha a jó illatoktól elkábultak, a kábulást földiszurok és bakszakáll keverékéből álló füstölőszerrel szüntetik meg. A sabaiosok városa, Mariaba, egy fával borított hegyen fekszik. Királyuk van, aki dönt a peres és egyéb ügyekben, akinek azonban a királyi palotából nem szabad kijönnie, mert különben a nép, egy jóslat alapján, mindjárt megkövezi. Ő maga is, meg környezete is, asszonyi elpuhultságban él. A néptömeg részint földműveléssel foglalkozik, részint a belföldi és az aithiopiai fűszerekkel való kereskedelemmel; azokért bőrcsónakokon hajóznak a szoroson át. Ez olyan nagy mennyiségben áll rendelkezésükre, hogy rőzse és tűzifa helyett fahéjat, kassiat és más egyebet használnak e célra. A sabaiosoknál terem a larimnon is, a legillatosabb füstölőszer. A kereskedelem révén ezek is, meg a gerrhiosok is a leggazdagabbak valamennyi itteni nép közül, s igen nagy készletük van arany és ezüst tárgyakból, ágyakból, háromlábakból, vegyítőedényekből, serlegekkel és a házi pompával együtt; az ajtók, a falak, a mennyezetek ugyanis elefántcsonttal, arannyal, ezüsttel, drágakövekkel vannak kirakva. Ezeket mondja ő ezekről a népekről, a többit részint úgy mondja el, mint Eratosthenés, részint egyéb történetíróktól veszi át.

C 779 20. Némelyek Vörös-tengernek mondják a tengert a sugártörés következtében mutatkozó színe után, amelyet vagy a delelőn álló nap okoz, vagy a forróságtól vöröslő hegyek, mert mind a kétféleképpen magyarázzák. Knidosi Ktésias azt állítja, hogy piros és vörös színű forrás ömlik a tengerbe. Agatharkhidés azonban, az előbbinek honfitársa, egy Boxos nevű [perzsa] után azt adja elő, hogy a szintén perzsa Erythras, miután ménesét egy megdühödött nöstényoroszlán a tengerig űzte, s a ménes onnan egy szigetre úszott át, tutajt készített s elsőnek ment át a szigetre; minthogy azonban látta, hogy a sziget nagyon alkalmas a letelepedésre, a ménesét visszahajtotta ugyanis Persisbe, de telepéseket küldött oda és a többi szigetre és partvidékre, a tengert pedig saját magáról nevezte el. Mások szerint Erythras Perseusnak a fia volt s ezen a vidéken uralkodott. Némelyek szerint az Arab-öböl szorosaitól a fahéjvidék legvégső pontjáig a távolság 5000 stadion, de nincs kiderítve, hogy délre vagy keletre. Azt is mondják, hogy smaragd és beryll is található az aranybányákban. Jó illatú só is van az araboknál, mint Poseidónios mondja.

21. Szírián túl Boldog Arábia első lakosai a nabataiosok és a sabaiosok, akik azt sokszor megrohanták, míg csak a rómaiaké nem lett; most azonban azok is, meg a syrek is a rómaiak alattvalói. A nabataiosok fővárosa az ún. Petra; ez ugyanis egy különben lapos és sík helyen fekszik, de sziklaktól van körülvéve, amelyek kívül erős lejtésűek és meredek, belül azonban bővizű források vannak a vízellátásra és a kertek öntözésére. A sziklakon kívül eső terület legnagyobb része pusztaság, főleg a Iudaia felé eső rész. Itt van a legközelebbi út Ierikusba, három vagy négy napig tart, a pálmaerdőig azonban öt nap. Az uralkodójuk mindig a királyi család valamelyik tagja, a királynak a helyettese az egyik barátja, akit testvérének nevez. A kormányzatuk nagyon jó. Kortársunk, Athénodóros bölcselő, aki járt Petrában is, csodálkozva beszélt róluk; sok római és sok egyéb ott-tartózkodó idegent talált náluk; azt látta, hogy az idegenek gyakran pereskedtek egymással és a bennszülöttekkel, de a bennszülöttek egymást soha sem panaszták be, hanem teljes békeességben éltek egymással.

22. Ennek a vidéknek a sajátságai közül sok vált számunkra ismeretessé C 780 a rómaiaknak legújabbban a mi időnkben az arabok ellen indított hadjárata révén, amelynek a vezére Aelius Gallus volt. Őt Augustus Caesar azért küldte, hogy fürkésze ki ezeket a népeket s vidékeket, valamint az aithiopiaiakat, mert látta, hogy az Egyiptom mellett levő Tróglodytiké szomszédos azokkal, és hogy az Arab-öböl nagyon keskeny és teljesen elzárja az arabokat a tróglodytáktól. Úgy gondolta tehát, hogy ezeket vagy barátaivá teszi, vagy megsemmisíti. Az is jelentett valamit, hogy ősidők óta lehetett hallani a gazdagságukról, hogy a fűszereket ezüstért és aranyért cserélik, és hogy a kapottakból semmit sem költenek külföldi dolgokra. Remélte ugyanis, hogy vagy gazdag barátokat szerez magának, vagy gazdag ellenséget győz le. Biztosította őt a nabataiosokba vetett reménye is, akik barátai voltak és megígérték, hogy mindenben támogatni fogják.

23. Ezekben bizakodva indította meg a hadjáratot Gallus. A nabataiosok helytartója, Syllaios azonban, aki megígérte neki, hogy meg fogja mutatni az utat, s hogy mindennel ellátja és támogatja, megcsalta és folyton ármánykodott ellene, nem mutatott neki sem vízen, sem szárazon biztos utat, hanem úttalan utakon, körbe-körbe és mindenben szűkölködő vidéken, vagy kikötő nélküli sziklás tengerpartokon, melyek vagy víz alatti szirtekkel vol-

tak telve, vagy sekélyek voltak, vezette összevissza. Legtöbbet ártott, főleg az ilyen vidékeken, a dagály és az apály. Az első hiba az volt, hogy nagy hajókat építtetett, bár tengeri háború egyáltalán nem volt, sőt nem is fenyegetett. Hiszen az arabok még szárazon sem voltak nagyon derék harcosok, hanem inkább szatócsok és kereskedők, hát még a tengeren. Nem kevesebb, mint 80 két- és háromevezősoros hajót és bárkát építtetett Kleopatrissal⁷⁴, a Nílus régi csatornája mellett. Mikor azonban tévedését felismerte, 130 szállítóhajót építtetett, s ezeken hajózott el, kb. 10 000 Egyiptomban levő római és szövetséges gyalogossal, akik között 500 iudaios és 1000 nabataios volt Syllaios vezetése alatt. Sok szenvedés és nyomorúság után 15 nap múlva Leuké⁷⁵ faluba érkezett a nabataiosok földjén, ebbe a nagy kereskedelmi központba, miután sok hajóját elvesztette (néhányat embereivel együtt) a szerencsétlen hajózás miatt, háborúban azonban egyet sem. Ez

C 781 Syllaios gonoszsága okozta, aki azt állította, hogy gyalogos hadsereg részére a Leuké faluba vezető út járhatatlan, ahova és amelyből a tevéken szállító kereskedők olyan sok emberrel és tevével biztosan és kényelmesen utaznak Petrába (és) Petrából, vagyis semmiben sem különböznek egy hadseregtől.

24. Ez azért történt, mert Obodas király nem nagyon törődött a közügyekkel, főleg pedig a hadi ügyekkel (ez közös tulajdonsága valamennyi arab királynak), hanem Syllaios helytartóra bízott mindent, ez pedig mindent csalárdsággal intézett, s arra törekedett, amint én gondolom, hogy az országot kikémlelje, s hogy a rómaiak segítségével néhány városát és törzset meghódítsa, s hogy valamennyinek ő legyen az ura, ha már azok tönkrementek az éhségtől, nyomorúságtól, betegségektől és más egyebektől, amiket csalárd módon ő idézett elő. Gallus tehát kikötött Leuké falunál, amikor hadseregét már megtámadta a süly és a térdbénulás, annak a vidéknek a betegségei, amennyiben egyeseknél a szájrészek, másoknál a térd környéke mutatott bénulást az ivóvíztől és a növényi eledelektől. Kénytelen volt tehát a nyarat és a telet ott tölteni, hogy a betegeteket újból talpra állítsa. Leuké faluból az árukat Petrába szállítják, innen pedig az Egyiptom mellett fekvő phoinikiai Rhinokolurába s innen megint másokhoz, most azonban legnagyobb részt a Níluson Alexandriába. Arábiából és Indiából az árukat Myos hormosba viszik, azután tevéken átviszik Koptosba, amely Thébaisban a Nílus csatornájánál fekszik, [azután] Alexandriába. Leuké faluból Gallus ismét útnak indult a seregével, s a vezetők gazsága folytán olyan vidékeken vonult keresztül, hogy még a vizet is tevéken kellett magukkal vinniük, ezért csak sok nap múlva érkezett Aretasnak, Obodas rokonának a földjére. Aretas barátságosan fogadta ugyan, s ajándékokat vitt neki, de Syllaios árulása ezen a vidéken is megnehezítette az utazást. Az úttalanság miatt 30 napig tartott itt az átvonulás, s csak tönkölyt és egy kevés datolyát kaptak,

s olaj helyett vaját. A következő terület, amelyen keresztülment, nomádoké volt, és nagy részében valóban pusztaság; a neve Araréné volt, királya pedig Sabós. Ezen is úttalan utakon ment keresztül, miközben 50 napot pazarolt el, Negrana⁷⁶ városáig, egy békés és termékeny vidékig. A király elmenekült, a várost azonban rohammal elfoglalták. Onnan 6 nap alatt . . . folyóhoz értek. Amikor ott a barbárok csatába bocsátkoztak, kb. 10 000 esett el közülük, a rómaiak közül azonban csak kettő; ezek a teljesen harciatlan emberek ugyanis ügyetlenül használták fegyvereiket, az íjakat, a lándzsákat, a kardokat és a parittyákat; legtöbbjüknek kétélű fejszéje volt. Mindjárt el is foglalta Aska városát, melyet királya szintén elhagyott. Innen Athrula városába vonult, s miután minden harc nélkül elfoglalta, őrséget hagyott hátra s . . . gondoskodott gabonáról és datolyáról, majd a rhamaníták népének Mariaba nevű városába érkezett; ezek Ilasaros uralma alatt állottak. Hat napon át ostromolta, de a vízhiány miatt otthagya. Kétnapi távolságra volt a fűszervidéktől, amint azt a foglyoktól hallani lehetett. Ezzel a felvonulással a becstelen vezetés miatt hat hónapot töltött el. Rá is jött erre, amint visszafordult, de csak későn látta át az ármánykodást és más utakon tért vissza. A kilencedik napon Negránába érkezett, ahol az ütközet történt, onnan pedig a tizenegyedik napon az ún. Hétkúthoz. Innen békés területen Khaalla faluhoz érkezett, majd ismét egy másikhoz, a folyó mellett fekvő Malothához. Azután olyan pusztaságon át vezetett az út Egra falváig, ahol csak kevés kút volt. Ez Obodas területéhez tartozik, s a tenger mellett fekszik. A visszavonulás alatt az egész utat 60 nap alatt tette meg, míg a felvonulásban hat hónapot fecsérelt el. Innen 11 nap alatt szállította át a hadseregét Myos hormosba, azután átment Koptosba, s azokkal, akik az életüket meg tudták menteni, Alexandriába hajózott. A többi elvesztette, de nem ellenségeskedések miatt, hanem betegségek, nélkülözések, éhség és a rossz utak miatt, mert a háborúban csak 7 embere esett el. Ezen okok miatt ez a hadjárat e vidékek megismerése szempontjából nem nagy haszonnal járt; egy kis haszna azonban mégis volt. Syllaios, aki mindezekben bűnös volt, megkapta a büntetését Rómában, mert barátságot színlelt ugyan, de a gonoszsága mellett még egyebekben is bűnösnek bizonyult, és így levágták a fejét.

25. A fűszervidéket, mint már mondtuk, négy részre osztják. A fűszerek közül a tömjén és a myrrha állítólag fán terem, a kassia pedig bokrokon. Némelyek szerint ez utóbbi nagyobbára Indiából jön, a legjobb tömjén pedig a persisi. Mások az egész Boldog Arábiát öt királyságra osztják, melyek közül az elsőnek a lakosai harciasak és minden ütközetben előharcosok, a második földművelők, s ezektől jut el a gabona a többiekhez, a harmadiké kézművesek, azután a myrrha- és a tömjéntermő vidék következik. C 783

Ez utóbbin azonban kassiat, fahéjat és nárdust is termelnek. A foglalkozások azonban nem terjednek egyik területről a másikra, mindegyik megmarad az ősi foglalkozás mellett. A bor nagyjából pálmából készül. A testvérek nagyobb becsben állnak, mint a gyermekek. A nemzetség tagjai az elsőszülöttség szerint nyerik el a királyi méltóságot és a többi hivatalt. A szerzemény közös a nemzetség tagjai között, az intéző azonban a legidősebb. Egy felesége van az egésznek, s amelyik előbb megy be hozzá, az közössel vele, miután botját az ajtó elé állította. Az a szokás ugyanis náluk, hogy mindegyiküknek botot kell hordania. Az éjszakát azonban a legidősebbel tölti a nő. Ezért a testvérek mind valamennyinek a gyermekei. Az anyjukkal is közösek. A házasságtörőnek halál a büntetése, de csak ha a másik nemzetségből való a házasságtörő. Az egyik királynak a lánya, egy csodálatos szépség, akinek 15 fivére volt, akik mind szerették őt, s éppen ezért szüntelenül egyik a másik után ment be hozzá, minthogy már nagyon kimerült, kénytelen volt a következő csel fogáshoz folyamodni. Azokéhoz hasonló botokat készítetett, s valahányszor elment tőle valamelyik, mindig kitett egyet az ajtó elé, mely hasonló volt annak a botjához, majd egy másikat, azután megint egy másikat, ügyelve arra, hogy ahhoz ne legyen hasonló annak a botja, aki éppen hozzá akart menni. Amikor egyszer mindnyájan a piacon voltak, az egyik odament az ajtajához és látta ott a botot, ebből tehát azt következtette, hogy van nála valaki; minthogy azonban valamennyi testvérét a piacon hagyta, házasságtörésre gyanakodott. Elszalad tehát az apjához, azt odavezette, s ekkor kiderült, hogy hamisan vádolta a nővérét.

26. A nabataiosok mértékletesek és dolgosak, annyira, hogy arra, aki vagyonát elherdálja, az állam részéről büntetés vár rá, aki azonban gyarapítja, jutalmat kap. Minthogy kevés a szolgájuk, többnyire a rokonok segítik ki őket, vagy egymást kölcsönösen, vagy maguk szolgálják ki magukat, úgyhogy ez a szokás még a királyoknál is megvan. Mindig 13 ember részére rendeznek lakomát s minden ilyen lakománál két zenésznek is kell lennie. A király egy nagy teremben sok lakomát tart együttesen, de senki sem iszik többet 11 serlegnél, mégpedig mindig más-más aranyserlegből. A király annyira népszerű, hogy a saját maga kiszolgálása mellett olykor még a többinek is tesz vizontszolgálatot. Gyakran a nép előtt ad számot működéséről, sőt az is előfordul, hogy vizsgálat alá veszik az életkörülményeit. Kőből épített drága lakásaik vannak, városaik azonban a békés állapot miatt nincsenek fallal körülvéve. Földjük nagyrésztben termékeny, az olajfa kivételével; százámoikat használnak. A juhok gyapja fehér, a marhák nagyok, lovakat nem tenyésztenek ezen a vidéken, azok helyett tevék végzik a munkát. Khitón nélkül, köténnyel és papucsban járnak még a királyok is, de ezek bíborban. Egyes dolgokban bevitelre szorulnak, másokban azonban

nem egészen, mivel arany, ezüst és sokféle fűszer van náluk, nincs azonban réz, vas, bíborszövet, styraxmézga, sáfrány, fehér bors, dombormű, festmény és egyéb művészi munka. A holttesteket trágyának tartják, mint Hérakleitos mondja:

A hullát dobd ki még inkább, mint a ganét.

Ezért még a királyokat is a trágyadombok mellett ássák el. Tisztelik a napot, a házon emelnek oltárt s azon végeznek nappal ital- és füstáldozatot.

27. Mikor a költő azt mondja:

... meg Egyiptomot érve hajóval,
S aithiopok, sídónok, erembos-nép birodalmát,

(Od. IV. 84.) D.

itt kétség merül föl, mégpedig a sídóniakat illetőleg, hogy vajon a Perzsáöbölben lakó népet kell-e érteni, akiknek a gyarmatosai a nálunk levő sídóniak, mint ahogy egyes ottani szigetlakókat tyrosiaknak és aradosiaknak mondanak, mert ezek gyarmatosainak mondják a nálunk levőket, vagy magukat a sídóniakat. De még nagyobb a bizonytalanság az erembosokat illetőleg, hogy vajon a tróglodytákat kell-e ezeken érteni, mint ahogyan azok állítják, akik erőszakosan ebből magyarázzák: εἰς τὴν ἔραν ἐμβαίνειν, azaz bemenni a földbe, vagy pedig az arabokat. A mi Zénónunk ugyanis ezt így változtatja meg:

sídóniakhoz és arabokhoz.

Valószínűbben írja ezt egy kis változtatással Poseidónios:

És az arambosokhoz,

mintha a költő a mostani arabokat nevezné így, amint egyéb kortársai is így nevezték őket. Azt mondja ugyanis, hogy három egymás mellett lakó nép bizonyos kölcsönös törzsrokonságot mutat, s ezért hasonló nevekkel jelölik őket, az egyiket arméneknek, a másikat aramaiosoknak, a harmadikat arambosoknak nevezik. Amint tehát feltehető, hogy egy nép vált szét három felé, a mindig jobban távolodó szélességi fokoktól előidézett különbözősége folytán, így egy helyett több nevet is használhattak. Azok sem győznek meg, akik erembosokat írnak; ez ugyanis inkább az aithiopsok sajátosága. A költő arimosokat is említ, akiken Poseidónios szerint nem Syriának, C 785

vagy Kilikiának, vagy valami más földnek bizonyos helyét kell érteni, hanem magát Syriát. Annak a lakosait hívják ugyanis aramaiosoknak. Ezeket talán a hellének arimaiosoknak vagy arimosoknak nevezték. A neveknek, főleg a barbár neveknek a változásai gyakoriak. Így Dariékést Dareiosnak, Pharzirist Parysatisnak, Atargatist Atharának nevezték, Ktésias pedig Derketónak nevezi. Az arabok jólétének tanújaként tekinthetjük Alexandrost is, aki Indiából való visszatérése után állítólag arra gondolt, hogy Arábiát királyi tartománnyá teszi. Ezek a tervei azonban mind semmivé váltak, mert hirtelen fejezte be életét. Ez is egyike volt terveinek, ha önként elfogadták volna őt, ha pedig nem, háború útján. Mikor tehát látta, hogy sem előbb, sem később nem küldtek hozzá követeket, háborúra készülődött, amint már az előzőekben említettük.

TIZENHETEDIK KÖNYV

I.

1. Miután Arábia bejárásakor vele együtt számba vettük az ezt bezáró és fél-szigetet tevő öblöket is, a Perzsa- és az Arab-öbölt, s ezzel együtt áttekintettük Egyiptom és Aithiopia egyes részeit is, a tróglodyták partvidékét s az utánuk következő vidékeket a Fahéjvidék végéig, ismertetnünk kell a többit, az ezen népekkel szomszédos, a Nílus körül fekvő vidékeket is. Ezek után áttérünk Libyára, mert ez még hiányzik földleírásunk egészéből. Itt Eratosthenés adatait kell előrebocsátanunk.

2. Az ő állítása szerint a Nílus 1000 stadion távolságra van az Arab-öböltől nyugatra s egy fekvő megfordított N-hez hasonlít. Miután ugyanis a Nílus Meroétól mintegy 2700 stadionnyira folyik északi irányban, ismét dél és délnyugat felé fordul 3700 stadion hosszúságban s majdnem Meroé C 786 vidékére megy vissza, és messzire előrenyomul Libya felé, majd egy másik fordulatot tesz és észak felé halad 5300 stadion hosszúságban a nagy víz-esésig, egy kissé azonban kelet felé hajolva, majd 1200 stadiont tesz meg a Syéné melletti kisebb víz-esésig, a tengerig pedig még 5300 stadiont. Két folyó ömlik bele, amelyek keletről folynak bizonyos tavakból, s körülveszik Meroé jó nagy szigetét. Ezek közül az egyiknek, amely a keleti oldalon folyik, Astabora a neve, a másiké Astapus; ezt azonban némelyek Astasobasnak nevezik, s szerintük Astapus egy másik folyó, amely délről folyik bizonyos tavakból és majdnem egyenes vonalban a Nílus testét alkotja; áradását a nyári esőzések okozzák. Az Astaboras és a Nílus egyesülésén túl 700 stadionnyira fekszik a szigettel azonos nevű Meroé¹ városa. De Meroén túl van egy másik sziget is, amelyen azok az egyiptomi menekültek laknak, akik elpártoltak Psammitikhostól, s akiket, mint jövevényeket, sembritáknak neveznek. Egy asszony az uralkodójuk, de Meroé uralkodójának is engedelmeskednek. Meroétól lejjebb a Nílus mentén a Vörös-tenger felé eső részeken a megabarosok és a blemmyesek laknak, akik az aithiopsoknak engedelmeskednek, s szomszédok az egyiptomiakkal, a tenger felé pedig a tróglodytákkal. A Meroé magasságában lakó tróglodyták 10 vagy 12 napi útra vannak a Nílustól. A Nílus folyásától balra Libyában a nubák nagy népe lakik, Meroétól a kanyarulatokig, de nem hódolnak az aithiopsoknak,

hanem több önálló királyságra oszolnak. Egyiptomnak a tenger melletti oldala a pélusioni torkolattól a kanóbosziig 1300 stadion.

3. Így adja elő Eratosthenés. Ezekről azonban bővebben kell beszélnünk, mégpedig elsősorban Egyiptomról, hogy az ismertebbekről menjünk tovább a következőkre. A Nílus ugyanis bizonyos közös előnyöket nyújt mind 787 ennek az országnak, mind a szomszédos és rajta túl fekvő Aithiopiának, amennyiben az áradások alkalmával ellátja ezeket nedvességgel és csak az áradások alkalmával elborított részüket hagyja lakhatónak, de az azon túl és a folyó medrénél magasabban fekvő részek mindkét oldalon teljesen lakatlanok, éppen a víztelenség miatt. Aithiopiát azonban nem teljes egészében szeli át a Nílus, nem is csak egyedül, nem egyenes irányban és nem a népes területen, míg Egyiptomot egyedül és teljes egészében, s egyenes irányban a Syénén és Elephantinén túl levő kis vízeséstől kezdve: ezek ugyanis Egyiptom és Aithiopia határai. Az aithiopsok bizony többnyire nomádok és életmódjuk szegényes, országuk terméketlensége, a légköri viszonyok aránytalansága és tőlünk való távolságuk miatt, míg az egyiptomiaknál minden éppen ellenkezőleg áll. Minthogy kezdettől fogva polgári alkotmányban és erkölcsökben élnek és ismert vidéken laknak, tehát az intézményeik is ismeretesek. És jó hírben is állanak, mert úgy látszik, hogy érdemlegesen használják föl földjüknek előnyeit, minthogy jól osztják fel és törődnek vele. Miután ugyanis királyt állítottak országuk élére, a lakosságot három részre osztották: egyeseket katonáknak, másokat földműveseknek, némelyeket pedig papoknak rendeltek, hogy ez utóbbiak intézzék a szent dolgokat, a többiek pedig az emberi élet ügyeit, mégpedig úgy, hogy egyik részük a hadi, másik részük meg a békés élet ügyeit, a földművelést is, meg a művészeteket is. Ezekből származtak a király jövedelmei. A papok művelték a bölcséletet és az astronomiát, ők alkották a király társaságát. Az ország első felosztása nomosokra (kerületekre) történt: Thébais 10, a Delta 10, a közbeeső rész pedig 11 nomosra oszlott. Némelyek szerint összesen annyi nomos volt, mint ahány csarnok a labirinthosban, ez azonban kevesebb volt, mint harminc[hat]. A nomosoknak megint más beosztásaik voltak: a legtöbb ugyanis tartományokra oszlott (toparkhia), s ezek megint más részekre: a legkisebbek a szántóföldrészek voltak. Szükség volt erre a pontos és aprólékos felosztásra a határok állandó összekavaródása miatt, amit a Nílus kiöntései okoztak, mert majd elvett belőlük, majd hozzájuk tett, megváltoztatta az alakokat, eltüntette az egyéb jelzéseket, amelyekkel megkülönböztették az idegen tulajdont a sajáttól: tehát újból és újból fel kellett a földet mérni. Itt fejlődött ki állítólag a geometria is, amint a számolás és a számtantudomány a phoinixoknál a kereskedelem miatt. Minden egyes nomos néptömegének a felosztása is hármas volt, mint

az egészé, mert az ország három egyenlő részre volt osztva. A folyóval kapcsolatos munkálatok olyan különbözők, mint amilyen az igyekezet, hogy legyőzzék a természetet. A föld ugyanis már természeténél fogva is több termést hoz, elárasztva azonban még többet. A folyónak nagyobb kiöntése C 788 természetesen több földet nedvesít meg, de a szorgalom gyakran pótolta azt, amit a természet megtagadott, úgyhogy a kisebb áradások alkalmával is annyi föld nedvesedett meg, mint a nagyobbak alkalmával, mégpedig a csatornák és oldaltöltések révén. Petronius ideje előtt tehát akkor volt a legnagyobb a termés és a kiöntés, ha a Nílus 14 könyöknyit emelkedett, amikor azonban csak nyolcat, akkor jött az éhség. Amikor azonban ő kormányozta az országot, s a Nílus átmérője csak 12 könyököt mutatott, a termés a legnagyobb volt, és amikor csak nyolcat mutatott, akkor sem érzett senki sem éhséget. Ilyen a berendezkedés; most térjünk át a továbbiakra.

4. A Nílus Aithiopia határaitól egyenes vonalban folyik észak felé, az ún. Delta vidékéig; azután, mint Platón mondja, a fejénél szétszakadozva háromszög alakúvá teszi ezt a vidéket: a háromszög oldalai a mindkét oldalon elszakadó és a tengerig nyúló ágak, mégpedig a jobb oldali Pelusionnál, a bal oldali Kanobosnál s a mellette levő ún. Hérakleionnál, alapvonala pedig a Pélusion és Hérakleion között levő tengerpart. A tenger és a folyó két ága által tehát sziget alakult ki, s ennek a neve az alaki hasonlóság miatt Delta. A csúcsánál levő vidéket hasonlóképpen nevezik, mert ez a kezdete az említett alaknak, és az ott fekvő falut is Deltának nevezik. A Nílusnak tehát két torkolata van, az egyiket pélusioninak, a másikat kanóbosinak és hérakleioninak nevezik: ezek között van még öt más tekintélyes torkolat és még több kisebb, mert az eredeti részekről elszakadó és az egészen szétoszló mellékágak sok medret és szigetet alkottak, tehát, mivel a csatornák csatornákra oszolnak, az egészet be lehet hajózni. Ezekben a csatornákon olyan könnyedén lehet hajózni, hogy egyesek agyag járműveket használnak. Az egész sziget kb. 3000 stadion területű. A Delta szemben levő partvidékeivel együtt ezt Alföldnek is nevezik. A Nílus áradásai alkalmával az egészet elborítja a víz, s tengerré válik a lakóhelyek kivételével. Ezek vagy C 789 természetes, vagy mesterséges dombokon épültek, mind a tekintélyes városok, mind a falvak, s távolról nézve szigeteknek látszanak. Ha nyáron a víz már 40 napig állott, azután lassanként apadni kezd, úgy, amint az áradás is történt. Hatvan nap alatt a síkság teljesen víztelen és száraz lesz. Minél gyorsabban megy végbe a száradás, annál hamarabb indul meg a szántás és vetés, de hamarabb ott, ahol nagyobb a hőség. Ugyanilyen módon kap nedvességet a Deltán túli vidék is, csak azzal a különbséggel, hogy a folyó mintegy 4000 stadion hosszúságú egyenes vonalon csak egy mederben folyik, kivéve azt az esetet, ha valahol egy sziget jön közbe, amelyek közül

legjelentősebb az, amely a hérakleiótisi nomost veszi körül, vagy ha a csatornának valamilyen elágazása van többnyire egy nagy tóba, vagy olyan vidékre, amelyet el lehet árasztani, mint amilyen az arsinoéi nomost és a Moiris-tavat² elárasztó csatorna és azok, amelyek a Mareótsiba ömlenek. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Egyiptom csak a Nílus két oldalán elterülő folyamvidék, mely olykor 300 stadionra kiszélesedő összefüggő, lakható területet ad és Aithiopia határaitól kiindulva egészen a Delta csúcsáig terjed. Tehát egy hosszában kinyújtott kötéshez hasonlít, a nagyobb elágazások kivételével. Az említett folyamvidéknek és az országnak ezt az alakját a kétoldalt húzódó hegyek adják, amelyek Syéné³ vidékétől az Egyiptomi-tengerig nyúlnak. Amennyire ezek kiterjednek, s amilyen távolságra vannak egymástól, a folyó is annyira szűkül össze és szélesedik ki, s ad különböző alakot a lakható földnek. A hegyeken túl fekvő vidék nagy távolságra lakatlan.

5. A régiek többnyire még csak sejtették, a későbbiek azonban saját tapasztalatuk alapján már észlelték is, hogy a Nílus a nyári esőzésektől telik meg, ha felső Aithiopia, főleg a legtávolabbi hegyek vidékén, el van öntve, ha azonban az esőzés megszűnik, lassanként az áradás is megszűnik. Ez különösen azok előtt lett világossá, akik az Arab-öbölben a Fahéjvidékig hajóztak, s akiket elefántvadászatra küldtek ki, és ha más egyéb ügyek az egyiptomi királyokat, a Ptolemaiosokat, arra ösztönözték, hogy oda embereket küldjenek. Ezek ugyanis törődtek az ilyen dolgokkal, különösen pedig az, akit Philadelphosnak neveztek, aki egyrészt tudásvágyból, másrészt testi gyengesége miatt folyton újabb multságokat és élvezeteket keresett. A régi királyok az ilyen dolgokkal nem nagyon törődtek, ámbár ők maguk is otthonosak voltak a bölcselkedésben, meg a papok is, akiknek a körében folyt le életük nagyobb része. Így tehát csodálkozni kell azon is, hogy Sesóstris végigment egész Aithiopián a Fahéj földig, s hadjáratának emlékeiként még most is mutogatnak oszlopokat és feliratokat. Egyiptom meghódítása után Kambysés is előrenyomult az egyiptomiakkal a Meroéig, sőt azt is mondják, hogy a szigetnek és a városnak ez az elnevezése tőle származik, minthogy ott halt meg a nővére, Meroé, mások a feleségének mondják. Nagyon tisztelte ugyanis ezt az asszonyt, s az iránta érzett szeretetből rendelte el ezt az elnevezést. Csodálatos tehát, hogy ilyen vizsgálódási alkalmak mellett nem volt teljesen világos az akkoriak előtt az esőzések természete, mikor pedig a papok szorgosabban bevezették a szent könyvekbe és meg is őrizték mindazt, ami különösen érdemes volt a feljegyzésre. Ha tehát valamit, ezt igazán kellett volna kutatniuk, amint ma is kutatják, hogy ilyen esőzés miért van nyáron, télen pedig miért nincs, miért van a legdélibb részeken, s miért nincs Thébaisban és Syéné környékén. Hogy azonban az

áradások az esőzésekből következnek, azt nem kell kutatni, s nincs szükség olyan tanúkra, amilyeneket Poseidónios említ. Azt mondja ugyanis, hogy Kallisthenés állítása szerint a nyári esőzések az áradások okai, s hogy ő ezt Aristoteléstől vette át, az pedig a thasosi Thrasyalkéstől (a régi természetkutatók egyike), ő megint egy mástól, az meg Homérostól, aki a Nílust égből eredőnek mondja:

Újra csak Aigyptos mennyből-eredő folyamánál

(Od. IV. 581.) D.

De mellőzöm ezeket, mert már sokan beszéltek róluk, elég lesz csak azt a kettőt megemlítenem, akik a mi korunkban írtak könyvet a Nílusról: Eudóroszt és a peripatetikus Aristónt, mert a szerkezeten kívül minden egyéb azonos mindkettőnél a stílust és a tárgyalást illetőleg is. Én tehát másolatok hiányában, összehasonlítás céljából összevetettem egyiket a másikkal. Hogy melyik volt az, aki mások műveiből merített, azt bárki megtudhatja Ammón templomában. Eudórosz Aristónt vádolja: a stílus valóban Aristónra vall jobban. A régiek a lakott és a Nílustól elárasztott területen csak Egyiptomot értették Syéné környékétől a tengerig, a későbbiek azonban egészen mostanáig az Arab-öböl és a Nílus között fekvő keleti részeket majdnem mind hozzávették (az aithiopsok nem nagyon használják a Vörös-tengert), a nyugatra eső részekből pedig az oázisokat és a tengerparton a kanóbsi torkolattól Katabathmosig és Kyrénaia tartományáig terjedő területet. A Ptolemaios után következő királyok ugyanis olyan hatalmasak voltak, hogy magát Kyrénaiait is meghódították és Kyprost is Egyiptomhoz csatolták, a rómaiak azonban, akik átvették tőlük az uralmat, elválasztották Egyiptomot, s csak a maga határai között tartották meg. Az egyiptomiak oázisoknak nevezik azokat a lakott területeket, amelyeket nagy sivatagok vesznek körül, tehát olyanok, mint a szigetek a tengerben. Sok ilyen van Libyában, három azonban szomszédos Egyiptommal, s alája is van rendelve. Ennyit mondunk általában és a legfőbb pontokat érintve Egyiptomról; az egyes részekre és az ország előnyeire most térünk át.

6. Minthogy ennek a munkának legnagyobb és legfontosabb része Alexandria⁴ s annak a környéke, tehát ezzel kell kezdenünk. A partvidék, ha Pélusiontól nyugat felé hajózunk, a kanóbsi torkolatig kb. 1300 stadion, s ezt mondottuk a Delta alapvonalának; innen Pharos szigetéig további 150 stadion. Pharos egy hosszúkas kis sziget, nagyon közel a szárazföldhöz, két bejáratú kikötővel. Partja ugyanis, mely két földnyelvet bocsát előre a tengerbe, öblöt alkot, a földnyelvek között azonban van egy sziget, amely az öblöt elzárja, minthogy hosszában fekszik előtte. Pharos földnyelvei közül

a keleti közelebb van a szárazföldhöz és annak a földnyelvéhez (ennek Lokhias⁵ a neve), és a kikötő bejáratát összeszűkíti. A közben levő tenger-szoros keskenységéhez még hozzájárulnak a részint vízalatti, részint a vízből kiemelkedő szirtek, melyek a tengerről jövő hullámokat minden időszakban nagyon erősen megtörik. Maga a szigetnek a földnyelve egy hullámverte szikla, rajta egy fehér kőből csodálatosan megépített sok emeletes és a sziget- gettel azonos nevű torony. Ezt a knidosi Sóstratos, a királyok barátja, emeltette a hajózók megmentésére, mint a felirat mondja: „A knidosi Sóstratos, Dexiphanés fia, a hajózókért a megmentő isteneknek”. Minthogy ugyanis a part mindkét oldalon kikötőtlen és alacsony s szirtek és zátonyok vannak előtte, a tenger felől odahajózóknak szükségük volt egy magasán levő és világító jelzőre, hogy szerencsésen bejussanak a kikötő bejáratába. A nyugati bejáraton sem könnyű a bejutás, de ott még sincs szükség ilyen nagy elővigyázatra. Ez is alkot még egy másik kikötőt, amelyet Sóstratos kikötőjének neveznek. Ez a kiásott és elzárt kikötő előtt fekszik. Az ugyanis, amelyiknek a behajózása Pharos említett tornyánál van, a nagy kikötő. Ezek abban a mély vízben egymással összefüggően fekszenek, a másiktól pedig a Heptastadion nevű gáttal vannak elválasztva. A gát egy híd, amely a szárazföldről a sziget nyugati része felé húzódik, s az Eunostos⁶ öblébe csak két, szintén áthidalt nyílást hagy a hajók számára. Ez az építmény nemcsak híd volt a szigetre, hanem vízvezeték is, mikor még laktak a szigeten, most azonban az isteni Caesar lakatlanná tette, mert az alexandriai háborúban a királyok mellett állott; a torony mellett azonban most is lakik néhány hajós ember. A nagy kikötő tehát azonkívül, hogy jól el van zárva egyrészt a gáttal, másrészt természeti adottsága által, mindjárt a partnál olyan mély, hogy a legnagyobb hajó is kiköthet a lépcsőre, s még több kikötőre is oszlik. Minthogy a régi egyiptomi királyok megelégedtek azzal, ami-jük volt, s nem voltak ráutalva a behozatalra, ellenségei voltak minden oda-hajózónak, különösen pedig a helléneknek (mert fosztogatók voltak, s föld-jük szegénysége miatt a máséra vágyakoztak), ezért őrséget állítottak erre a helyre azzal a paranccsal, hogy az odaérkezőket távolítsák el. Ezeknek az ún. Rhakótist adták lakóhelyül, mely most Alexandria városának a hajó-gyáron túl fekvő része: akkor csak egy falu volt. A falu környékét átadták a marhapásztoroknak, akik szintén távol tarthatták a kívülről odaérkező- ket. Amikor azonban odajött Alexandros és látta a hely kedvező fekvését, elhatározta, hogy a kikötőnél megerősített várost épít. A város később be- következett gazdagságának előjeleként emlegetnek egy eseményt, amely az alapterv megrajzolásakor történt. Az építőmesterek ugyanis fehér földdel kijelölték a város kerületét, de a föld elfogyott, és amikor jött a király, az intézők a munkások számára előkészített liszt egy részét adták nekik, s így

több utat vágtak az előbb tervezettnél. Ezt tehát, mint mondják, jó jelnek magyarázták.

7. A város fekvése sokféle szempontból kedvező. Ezt a helyet ugyanis két tenger mossa: az egyik az ún. Egyiptomi-tenger északról, délről pedig a Ma-
reia-tó, amelyet Mareótisnak is neveznek. Ezt sok csatornán át a Nílus tölti meg felülről is, meg oldalról is, s ezeken a behozatal sokkal nagyobb, mint a tenger felől, úgyhogy a tavi kikötő gazdagabb lett, mint a tengeri. Itt ugyanis az Alexandreiából való kivitel nagyobb a behozatalnál. Ezt bárki megállapíthatja, aki járt Alexandreiában és Dikaiarkhiában⁷ és látta a teher- hajókat mind a beérkezésnél, mind a távozásnál, hogy mennyivel nehezeb- ben, illetve könnyebben mennek ide és oda. A mindkét oldalról, azaz mind a tengeri, mind a tavi kikötőbe behozott áruk gazdagságán kívül megjegy- zésre érdemes még jó levegője is, amelyet részint a kétoldali hullámzás, részint a Nílusnak alkalmas időben való áradása idéz elő. A tó mellett épült többi városnak a levegője a nyári hőség alkalmával nehéz és fojtó, mert a tavak a partokon a napsütéstől előidézett gőzölgés folytán elmocsarasod- nak, minthogy tehát iszapos pára száll föl, az emberek egészségtelen levegőt szívnak be, s megkezdődnek a ragályos betegségek. Alexandreiában azon- ban a nyár kezdetén a megáradt Nílus a tavat is megtölti és nem engedi elmocsarasodni, amely kártékony hatású lehetne. Majd a passzátszelek is fúj- nak észak felől és a nagy tengerről, így tehát Alexandria lakói a nyarat a leg- kellemesebben töltik.

8. A város területének az alakja köpenyforma, amelynek hosszúsági olda- lait mintegy 30 stadionnyi átmérővel a tenger hullámai mossák, szélességi oldalai pedig a földszorosok, mindegyik 7 vagy 8 stadion, s ezeket egyik részről a tenger, másik részről a tó zárja be. Az egész várost lovakkal és szekerekkel járható utak szelik át, a két legszélesebb több mint egy plethron szélességű s egymást derékszögben vágja kétfelé. A városnak nagyon szép nyilvános terei és királyi palotái vannak, s ezek egész kerületének a negyed- vagy harmadrészt foglalják el. Mert egyrészt pompaszeretetből mindegyik király hozzátett valami ékességet a nyilvános épületekhez, másrészt a meg- levő épületekhez a maga számára még külön is építtetett egyet, úgyhogy a költő szerint

Terme teremből tárul. . .

(Od. XVII. 266.) D.

De mindegyik összefügg egymással is, meg a kikötővel is, és mindazzal, ami azon kívül van. A királyi épületeknek egyik része a Museion, sétakert- tel, az exedrával és egy nagy lakóhelyiséggel: ebben van a Museionban C 794

elhelyezett tudósok étterme. Ennek az intézménynek vannak közös jövedelmei s van egy papja, akit akkor a királyok állítottak a Museion élére, most pedig Caesar. A királyi épületek egy másik része az ún. Séma, amely körül volt kerítve s ebben voltak a királyok sírjai, köztük Alexandrosé is. Ptolemaios ugyanis, a Lagos fia, az utóbbinak a holttestét elvette Perdikkastól, aki azt elhozta Babylónból s kapzsiságból és Egyiptom megszerzése céljából ide vonult. Itt pusztult el hát katonái kezétől, amikor Ptolemaios megtámadta és egy magányos szigeten körülrzáta. Perdikkas tehát meghalt, át- meg átszúrva a reá támadó katonáknak a lándzsáitól. A vele levő . . . királyok, Aridaios, Alexandros gyermekei és felesége, Róxané, azonban elhajóztak Makedoniába. Alexandrosnak a holttestét Ptolemaios Alexandreiába vitette s ott temettette el, ahol most is fekszik, de nem ugyanabban a koporsóban: ez ugyanis üvegből van, Ptolemaios pedig aranykoporsóba helyezte, de ezt elrabolta a Kokkésnek és Pareisaktosnak nevezett Ptolemaios, aki Syriából jött, de akit mindjárt vissza is zavartak, úgyhogy ebből a rablásból semmi haszna sem lett.

9. A nagy kikötőben a behajózástól jobbra van Pharos szigete és tornya, a másik oldalon pedig a szirtek vannak és a Lokhias földnyelv a királyi várral. Amint befelé hajozunk, bal kéz felől vannak a Lokhiasszal összefüggő, beljebb fekvő királyi épületek, sok és nagyszerű teremmel és ligettel. Ezek alatt fekszik a királyok tulajdonában levő ásott és zárt kikötő, s az ásott kikötő előtt fekvő Antirrhodos szigetcské királyi várral és kikötővel; így nevezték el, mint Rhodos versenytársát. Ezen túl fekszik a Theatron, azután a Poseidion, az ún. Emporiontól⁸ előrenyúló kanyarulat Poseidón templomával, amelyhez Antonius a kikötő közepébe még jobban benyúló töltést csatolt, s annak a végén egy királyi lakot építtetett, amelyet Timónionnak nevezett el. Ez volt az utolsó műve, amikor az aktioni vereség után barátaitól elhagyatva Alexandreiába hajózott s hátralevő idejére timóni⁹ életet választott magának, amelyet barátok nélkül szándékozott eltölteni. Azután a Kaisareion következik¹⁰, majd az Emporion és a raktárak s ezek után a Heptastadionig a hajókészítő telep. Ez a nagy kikötő környéke.

10. Mindjárt a Heptastadion után Eunostos kikötője következik, s ezen túl az ásott kikötő, amelyet Kibótosnak¹¹ is neveznek; itt is van egy hajókészítő üzem. Ennek a belső részéből egy hajózható csatorna húzódik egészen a Mareótis-tóig. A csatornán kívül fekszik még a városnak egy kis része, azután a Nekropolis¹² nevű előváros következik, amelyben sok kert, sírhalom és a halottak bebalzsamozására szolgáló épület van. A csatornán belül van a Sarapeion, s még több más régi szenthely, amelyek azonban a Nikopolisban¹³ épült új szent helyek miatt majdnem elhagyatottak; ott van ugyanis az amphiteatron, a stadion, s ott szokták tartani az ötéves ver-

senyjátékokat is; a régieket már nemigen becsülik. Röviden szólva a város tele van emlékművekkel és templomokkal: a legszebb a gymnasium, több mint egy stadion hosszúságú csarnokával. A közepén fekszik a törvényszék és a liget. Itt van a Paneion is, egy emberi kézzel készített kúp alakú magaslat, hasonló egy sziklás dombhoz, s erre csigalépcsőn lehet fölmenni, a csúcsáról pedig minden oldalról lehet látni az alatta elterülő várost. A hosszúsági főút a Nekropolistól a gymnasium mellett a Kanóbsosi-kapuig húzódik. Azután az ún. hippodromos¹⁴ következik és a mellette levő többi út a kanóbsosi csatornáig. Ha keresztülmegyünk a hippodromoson, ott van Nikopolis, egy város nagyságú lakóhellyel a tengerparton; Alexandreiától való távolsága 30 stadion. Ezt a helyet Augustus Caesar is tiszteletben tartotta, mert itt győzte le egy csatában az Antoniuszal ellene támadókat, s miután a várost rohammal elfoglalta, Antoniuszt öngyilkosságra kényszerítette, Kleopatrát pedig arra, hogy élve adja meg magát; nem sokkal később azonban a fogságban észrevétlenül Kleopatra is öngyilkos lett, kígyómarással vagy ráként méreggel (mert mind a kettőt mondják), s így történt, hogy a Lagidák uralma sok évi fennállása után megsemmisült.

11. Alexandrost ugyanis Ptolemaios, Lagos fia követte, azt Philadelphos, ezt pedig Euergetés, majd Philopatör, Agathokleia fia, azután Epiphanés, majd Philométör követte; mindig a törvényes fiú volt az utód. Philométört azonban testvére, II. Euergetés követte, akit Physkónnak is neveztek, ezt a Lathurosna nevezett Ptolemaios, ezt meg a mi korunkbeli Aulétés, Kleopatrának az atyja. A harmadik Ptolemaios után a tobzódástól meg-
rontva valamennyien rosszul kormányoztak, legrosszabb azonban a negyedik, a hetedik és az utolsó Aulétés volt, aki egyéb szertelenségein kívül a fuvolázást gyakorolta, s ebben annyira kitűnőnek tartotta magát, hogy nem átalotta versenyeket rendezni a palotájában, s ezeken ellenfeleivel szemben maga is fellépett, mint versenyző. Az alexandreiaiak elűzték, minthogy azonban volt három lánya, de ezek közül csak a legidősebb törvényes születésű, ezt tették meg királynőjüknek; ennek két kis fia akkor egyáltalában nem jött tekintetbe. Ennek beiktatása után férjül Syriából hívták meg Kybiosaktést (a „halkereskedőt”), aki azt állította, hogy a syriai királyok családjából való. Ezt a királynő néhány nap múlva megfojtatta, mert nem bírta elviselni közönségességét és szolgálalkúságát. Ennek a helyébe Arkhelaos jött, aki szintén azt állította, hogy Mithridatés Eupatör fia, aki annak az Arkhelaosnak volt a fia, aki Sulla ellen harcolt, s akit azután a rómaiak is tiszteletben tartottak, nagyatyja a korunkbeli utolsó kappadokiai királynak s a pontosi Komana papja. Ez akkor Gabiniusnál tartózkodott, hogy vele együtt harcoljon a parthaiak ellen, ámde egyesek Gabinius tudta nélkül a királynőhöz vitték, s királlyá kiáltották ki. Közben a Rómába érkező Aulé-

C796

tést Pompeius Magnus szívesen fogadta, beajánlotta a senatusnak és kieszközölte visszatérését, az ellene küldött száz követ legnagyobb részének pedig a halált; ezek között volt az akadémikus Dión is, mint a követség vezetője. Ptolemaios tehát Gabinius segítségével visszatért, megölte Arkhelaost is, meg leányát is, a királyságot azonban nem sokáig élvezte, mert valami betegségben meghalt, két fiút és két leányt hagyva maga után; a legidősebb Kleopatra volt. Az alexandriaiak a legidősebb fiút és Kleopatrárt kiáltották ki királyuknak, a fiúnak a hívei azonban föllázadtak és Kleopatrárt elűzték. Kleopatra azután nővérével együtt Szíriába hajózott. Ebben az időben jött Pompeius Magnus Palaipharsalusból menekülve Pélusionba és a Kasion-hegyhez. A király hívei Pompeiust orvul meggyilkolták. Eljött azonban Caesar, ki az ifjú királyt eltette láb alól, Kleopatrárt a száműzetésből visszahívta s Egyiptom királynőjévé tette, uralkodó társává tette azonban a még nagyon fiatal másik fivérét. Caesar halála és a philippoi csata után Antonius átment Ázsiába és Kleopatrárt rendkívüli tiszteletben részesítette, annyira, hogy feleségének nyilvánította, s gyermekeket is nemzett vele; az aktioni háborúba is vele együtt hajózott, s vele együtt is futamodott meg. Ezután az őket üldöző Augustus Caesar mindkettőjüket megsemmisítette és lecsendesítette a sokat szenvedett Egyiptomot.

12. Ez most tartomány, mely tekintélyes adókat szolgáltat, s melyet derék emberek, a mindenkor odaküldött helytartók kormányoznak. A kiküldött tehát a király helyét foglalja el, s alája van rendelve a bíró, aki dönt a perek legnagyobb részében. Egy másik tisztviselő az ún. idiologos¹⁵, a gazdátlan és mindama javak vizsgálóbiztososa, amelyeknek Caesarra kell szállniok. Ezek mellett vannak Caesar szabadosai és sáfárai, akik nagyobb és kisebb ügyekkel vannak megbízva. Ott van a hadseregnek három légiója is, melyek közül egy a városban van elhelyezve, a többi a vidéken. Ezekon kívül még kilenc római cohors van ott, három a városban, három az aithiopiai határon Syénében, mint a vidék őrsége, három a többi vidéken. Van még három lovas csapat is, amelyek hasonlóképpen vannak elhelyezve a megfelelő helyeken. A bennszülött hatóságok közül a városban van az exégétis, aki bíborruhát visel és ősi tisztelet övezi. Ő gondoskodik a városra nézve hasznos dolgokról, azután a főjegyző és a főbíró, negyedik meg az éjjeli őrség parancsnoka. Ezek a hivatalok a királyok idejében is megvoltak, minthogy azonban a királyok rosszul kormányoztak, a törvénytelenység miatt a város jóléte is megszűnt. Ezért utálja az akkori állapotot Polybios, aki a városban tartózkodott, amikor azt mondja, hogy három fajta lakja a várost: az egyiptomi és a bennszülött nép, heves vérmérsékletű és a polgári életre nem hajló; a nyomasztó nagyszámú és zabolátlan zsoldos had,

mert régi szokás szerint fegyveresül idegeneket tartottak, akik azonban a királyok semmirevalósága révén megtanulták, hogy inkább ők uralkodjanak, minthogy rajtuk uralkodjanak; a harmadik az alexandriai nép, bár ez sem igazában polgári gondolkodású, de mégis jobb amazoknál. Mert ha vegyes származásúak is, mégis hellének voltak eredetileg és emlékeztek a hellének közös erkölcsére. Miután ez a néptömeg is megsemmisült, főképpen Euergetés Physkón révén, akinek az idejében Polybios Alexandriában járt, minthogy ugyanis többször tört ki lázadás, Physkón a népet maratalékul vetette oda a katonáknak, s ezzel pusztulását okozta. Ekkor tehát, mint mondja, a város helyzete olyan volt, hogy valóban ráillett a költőnek ez a mondása

Egyiptomba az út hosszú, s nagyon is veszedelmes.

C 798

(Od. IV. 483.)

13. Ugyanilyen volt, ha nem rosszabb, a későbbi királyok kormányzása is. A rómaiak, elmondhatjuk, erejük szerint sok mindent rendbe hoztak, amennyiben a várost úgy rendezték be, mint már mondtam, a vidékekre pedig alvezéreket, s ún. nomarkhosokat és ethnarkhosokat¹⁶ neveztek ki, akikre a kisebb fontosságú ügyek intézése volt bízva. A város gazdagságának fő oka abban rejlik, hogy egész Egyiptomban ez az egyetlen hely, amely mindkét szempontból kedvező helyzetben van, egyrészt jó kikötője miatt a tengeri, másrészt a szárazföldi kereskedelem szempontjából, mert a folyó mindent kényelmesen szállít és gyűjt össze olyan helyre, amely a lakott földnek a legnagyobb kereskedelmi piaca. A városnak tehát ezeket az előnyeit lehet kiemelni. Egyiptom jövedelmeit pedig Cicero említi egyik beszédében, ahol azt mondja, hogy Aulétésnek, Kleopatra atyjának, évenként 12 500 talentum adó folyt be. Ha tehát ennek, aki olyan rosszul és könnyelműen kormányozta az országot, ilyen nagy jövedelme volt, mit gondoljunk akkor most, amikor a kormányzás olyan nagy gondossággal történik, amikor a jövedelmek az indiai és a tróglodytikéi kereskedelem révén annyira megnövekedtek? Azelőtt 20 hajó sem mert az Arab-öblön átvitorlázni, hogy a szorosokon túl jusson, most pedig nagy hajóhadakat küldenek Indiáig és az aithiopiai hegyfokig, s onnan a legértékesebb árukat hozzák Egyiptomba, innen meg tovább küldik más vidékekre, úgyhogy kétszeres vám folyik be: a behozatali és a kiviteli; a nagy értékű áruknek a vámjuk is nagy. Azonkívül egyedárusító szerepe is van, mert úgyszólván Alexandria az egyedüli lerakodó helye az ilyen áruknek, s csak onnan szállítják azokat külföldre. De még jobban látható ennek a jó fekvése, ha bejárjuk az országot, először is a partvidéket Katabathmostól kezdve. Idáig terjed ugyanis

Egyiptom, tovább már Kyrénaia következik, meg a körülötte lakó barbárok, a marmaridák vidéke.

C 799 14. Katabathmostól¹⁷ Paraitonionig az egyenes hajóút 900 stadion; ez a város mintegy 40 stadionnyi kikötővel rendelkezik. A várost némelyek Paraitonionnak, mások Ammóniának nevezik. Közben van az egyiptomiak faluja, az Ainésisphyra-hegyfok, a Tyndareus szirtjei és négy kis sziget, kikötővel. Azután a Drepanon-hegyfok következik, majd Ainésippeia szigete, kikötővel és Apis falu¹⁸; innen Paraitonionig a távolság 100 stadion, Ammón templomáig pedig öt napi út. Paraitoniontól (Alexandreiáig) a távolság kb. 1300 stadion. Közben van mindjárt egy fehér földű hegyfok, amelyet Leukéakténak neveznek. Azután Phoinikus kikötője és Pnigeus falu¹⁹ következik, majd Sidónia szigete kikötővel, azután Antiphrai, kissé távolabb a tengertől. Ez az egész vidék nem jó bortermő, mert az edényben több a tengervíz, mint a bor: ezt libyainak nevezik s Alexandria köznépe a sör mellett ezt is issza, ezért legjobban Antiphrait gúnyolják. Azután Derrhis²⁰ kikötője következik, melyet egy közeli fekete és bőrdarabhoz hasonló szikláról neveznek így: Zephyrionnak is nevezik a közeli helyet. Azután Leukaspis kikötője következik és még több más, majd a Kynoséma, utána Taposeiris, de nem a tengernél: itt nagy népünnepeket szoktak tartani. Van egy másik Taposeiris is, elég messze a várostól. Amannak a közelében a vidék a tenger mellett sziklás, s itt sok vidám ünneplő szokott összeseregleni az év minden szakában. Majd Plinthiné következik és Nikias falu és Kherrhonésos erődje, de már közelebb Alexandreiához és Nekropoliszhoz úgy 70 stadion távolságban. Az idáig terjedő Mareia-tónak a szélessége több mint 150 stadion, a hosszúsága kevesebb mint 300 stadion. Nyolc sziget van benne, s az egész területét szép települések övezik. Ez a környék jó bortermő vidék, annyira, hogy a mareótisi bort hosszú ideig el lehet tartani.

C 800 15. Az egyiptomi mocsarakban és tavakban tenyészik a papírcserje és az egyiptomi bab, amelyből serleget készítenek; ezek egyforma magasságú, kb. 10 láb hosszú vesszők. A papiros csupasz vessző, csak a csúcsán bolyhos, a bab azonban sok részen növeszt leveleket és virágokat, a termése hasonló a mi babunkhoz, de nagyságban és ízben különbözik tőle. A babcserjék tehát kellemes látványt és élvezetet nyújtanak azoknak, akik ottan étkezni akarnak: termes csónakokban étkeznek, amelyekkel behatolnak a babcserjék sűrűjébe s a levelek árnyékában hűsölnek. Ezek ugyanis olyan nagyok, hogy serlegek és csészek gyanánt is használják őket, mert az öblöségük alkalmassá teszi őket erre a célra. Alexandria műhelyei tehát telve vannak ezekkel, minthogy edényekül használják ezeket; a vidék jövedel-

mének egy részét ezekből a levelekből nyeri. A bab tehát ilyen, a papírcserje azonban itt nem nagyon tenyészik (mert nem is foglalkoznak vele), nagy mennyiségben tenyészik azonban a Delta alsó részeiben, az egyik gyengébb, a másik jobb minőségű, s ez a papság céljait szolgálja. Egyesek, akik jövedelmüket növelni akarják, itt is azt a iudaiosi ravasztságot alkalmazták, amelyet azok a datolyánál, különösen a diódátolyánál és a balzsamnál eszeltek ki, hogy nem engedik mindenütt tenyészteni, s így a ritkasága miatt az árát emelik, s a bevételüket növelik, a közszükségletet azonban megkárosítják.

16. Ha a Kanóbsi-kapun kimegyünk, jobb felől van a tóval összekötött és Kanóbos²¹ felé vezető csatorna. Ezen Skhedia felé is, meg Kanóbos felé is ki lehet hajózni a nagy folyóra, először azonban Eleusis felé. Ez a lakóhely Alexandria és Nikopolis közelében a kanóbsi csatorna mellett fekszik, éttermekkel és mulatóházakkal, a mulatni vágyó férfiak és nők számára, mintegy kezdete a kanóbsi életnek és az ottani kicsapongásnak. Ha Eleusisből egy kissé tovább megyünk, jobb felől van a Skhedia felé vezető csatorna. Skhedia Alexandreiától 4 skhoinos²² távolságra van, városias lakóhely, a termes bárkák állomása, amelyeken a helytartók a felső vidékre hajóznak. Itt van a vámhivatal is, a lefelé és felfelé szállított áruk részére, s e célból a folyót hajóhíd köti össze a partokkal, s ettől kapta ez a hely a nevét is. A Skhedia vezető csatorna után a Kanóbosba vezető hajóút következik, mely párhuzamos a Pharostól a kanóbsi torkolatig húzódó parttal. A tenger és a csatorna között ugyanis csak egy keskeny földszalag húzódik, s ezen van Nikopolis után a kis Taposeiris és a Zephyrion földnyelv Aphrodité Arsinoé kis templomával. Hajdanában itt volt állítólag Thónis²³ városa, amely nevét attól a királytól kapta, aki barátságosan fo-

Jók, melyeket Polydamna adott neki, Thón felesége.

(Od. IV. 228.)

C 801 17. Kanóbos Alexandreiától az országúton 120 stadionnyira fekvő város, amely nevét Kanóbosról, Menelaos kormányosáról kapta, aki itt halt meg; itt van Sarapisnak igen nagy tiszteletben álló temploma, amelyben sokan meggyógyultak, úgyhogy a legtekintélyesebbek is hisznek benne és vagy maguk alusznak ott bent magukért, vagy mások. Némelyek följegyezték a gyógyulásokat is, mások az ottani jóslatok kiváló eredményeit. De mindezt felülmúlja az a hatalmas tömeg, amely Alexandreiából az ünnepekre a csatornán szokott odacsődülni, mert egész nap és egész éjjel nyüzsögnek ott azok a férfiak és nők, akik csónakokon fuvolazenével és szabados tán-

cokkal szórakoznak, a legnagyobb kicsapongással, némelyeknek azonban magában Kanóbosban van a csatorna mellett ilyen féktelen tobzódásra készített szállásuk.

18. Kanóbos után Hérakleiton következik Héraklés templomával, azután a kanóbsi torkolat és a Delta kezdete. A kanóbsi csatorna jobb oldalán elterülő vidék a Menelaités nomos, amelyet első Ptolemaios fivérééről neveztek el, nem pedig a hősről, mint némelyek mondják, köztük Artemidóros is. A kanóbsi torkolat után a bolbitisi következik, majd a sebennytosi és a phatnisi, nagyság tekintetében a harmadik az első kettő után, amelyek a Deltát határolják, a Delta csúcsától ugyanis nem messze ágazik el, a Delta belseje felé. A phatnisihez kapcsolódik a mendési, azután a tanisi következik, végül a pélusioni. Vannak ezek között még egyéb jelentéktelen áltorkolatok is. A torkolatokba be lehet ugyan hajózni, de erre nemigen alkalmasak, s nagy hajókkal nem is lehet ide bejutni, hanem csak csónakokkal, mivel sekély vízűek és mocsarasak. Főképpen a kanóbsi torkolatot használták lerakódó helyül, amikor az alexandriai kikötők el voltak zárva, amint már előbb mondtuk. A bolbitisi torkolat után messzire kinyúlik egy alacsony és homokos földnyelv, melynek Agnukeras²⁴ a neve. Azután Perseus őrhelye és a milétosiak erődje következik; Psammétikhos uralma alatt ugyanis (ez a méd Kyaxarés idejében élt) a milétosiak 30 hajóval behajóztak a bolbitisi torkolatba, azután kiszálltak és megépítették az említett erődöt; egy idő múlva felhajóztak a saisi nomosba, Inarost egy tengeri csatában legyőzték, s nem messze Skhediától megalapították Naukratist²⁵. Ha a milétosiak erődje után tovább megyünk, a sebennytosi torkolat felé, tavakat találunk, amelyeknek egyikét Butos városáról Butoinak nevezik, azután Sebennytos városa következik és Sais, az alsó vidéknek a fővárosa, amelyben Athénát tisztelik. Ennek a templomában van Psammitikhos koporsója. Butos környékén egy szigeten fekszik Hermupolis. Butosban van Létó jósdája.

19. A belföldön a sebennytosi és phatnisi torkolat fölött fekszik Xoios²⁶ szigete és városa a sebennytosi nomosban. Ott van Hermupolis, Lykopolis és Mendés is, ahol Pánt tisztelik s az állatok közül a bakot. Pindaros szerint itt a bakok asszonyokkal közösjenek:

Mendés a tenger sziklás partja mellett
A Nílus végső ága, ahol a
Bakkecskék asszonyokkal közösjenek.

(Frag. 201 [215] Schroeder)

Mendés közelében van Diospolis, a körülötte elterülő tavak és Leontopolis, azután távolabb a busirisi nomosban Busiris városa és Kynopolis. Eratosthenés szerint minden barbár népnek közös tulajdonsága az idegenek elűzése, az egyiptomiakat azonban ezzel csak a busirisi nomosban Busirisről költött monda miatt lehet vádolni, minthogy a későbbiek meg akarták róni ennek a vidéknek barátságatlanságát, mert bizony Busiris nevű király vagy tyranos nem létezett. Azt is mondja, ha a költő szavait állandóan idézik:

Egyiptomba az út hosszú s nagyon is veszedelmes.

Ehhez a véleményhez még az is nagymértékben hozzájárul, hogy kikötője nincs és a meglévő pharosi kikötő sem közelíthető meg, mert rabló pásztorok őrzik, akik megtámadják a kikötőni akarókat. A karthágóiak, ha egy idegen Sardinia vagy az Oszlopok mellett elhajózott, a hajóját elsüllyesztették. Ezért nem adtak hitelt a nyugatról szóló hírek legtöbbszörének. A perzsák is rosszakaratból kerülő és nehezen járható utakon vezették a követeket.

20. Szomszédos ezzel az athribisi nomos és Athribis²⁷ városa, továbbá a prosópszi nomos, amelyben Aphrodité városa van. A mendési és tanitisi torkolaton belül van egy nagy tó és a mendési nomos, Aphrodité városa és a pharbétisi nomos; azután a tanitisi torkolat következik, amelyet némelyek saisinak neveznek, majd a tanisi nomos s abban egy nagy város, Tanis.

21. A tanitisi és a pélusioni torkolat között tavak és összefüggő nagy mocsarak vannak sok faluval. Maga Pélusion körül is vannak ingoványok és mocsarak, melyeket némelyek Barathronnak (fertőnek) neveznek. A város C 803 a tengertől több mint 20 stadionnyira épült; a fal kerülete 20 stadion. Nevét az iszaptól és az ingoványoktól kapta. Egyiptom ezen a részen, a Phoiniké és Iudaia felé eső keleti vidéken nehezen közelíthető meg; a szomszédos nabataiosok Arábiájából is ezeken a vidékeken vezet keresztül az út. A Nílus és az Arab-öböl közt levő terület Arábia, s ennek a végén fekszik Pélusion. Ez azonban teljes egészében sivatag, s hadsereggel járhatatlan. A Pélusion és a héróónpolisi csücsök között levő földszoros 1000 stadionnyi, Poseidónios szerint azonban 1500-nál kevesebb. Ehhez még hozzájárul az, hogy víztelen, homokos s telve van a homokban rejtőző csúszómászókkal.

22. Ha Skhediától Memphis felé hajóznak fölfelé, a jobb oldalon a Mareia-tóig nagyon sok falu van, s ezek között van a Khabrias nevű is. A folyó mellett fekszik Hermupolis, majd Gynaikónpolis és a gynaikónpolisi nomos, utána Mómemphis²⁸ és a mómemphisi nomos következik. Közben több csatorna vezet a Mareiótisba. A mómemphisiéket Aphrodité tisztelik, s egy szent tehenet ápolnak, mint Memphisben az Ápist és Héliupolisban

a Mneust. Ezeket tehát isteneknek tartják; a többieknél azonban, mivel mind a Deltában, mind azon kívül sok helyen tartanak vagy bikát vagy tehenet, ezeket az állatokat nem tartják isteneknek, csak szenteknek.

23. Mómemphisen túl két szíksós tó következik, amelyek nagyon sok szíksót tartalmaznak, és a szíksós nomos²⁹. Itt Sarapist tisztelik s Egyiptomban csak ezek áldoznak juhot. Itt a közelben fekszik Menelaos, a Delta bal oldalán pedig a folyó mellett Naukratis, a folyótól két skhoinos távolságra meg Sais, s ettől egy kissé följebb Osiris menhelye; állítólag itt fekszik Osiris. Ezt azonban vitatják, különösen pedig a Syéné és Elephantiné fölött fekvő Philai lakosai. Azt regélik ugyanis, hogy Isis sok helyen elásott a földbe egy Osiris-koporsót (de csak egyben volt Osiris s ezt senki sem ismeri), ezt pedig azért tette, mert félre akarta vezetni Typhónt, hogy oda ne menjen s ki ne dobja a testet a koporsóból.

24. Alexandriától tehát a Delta csúcsáig így írható le a vidék. Artemidóros szerint a fölfelé való hajóút 28 skhoinos, ez pedig 840 stadion, ha egy skhoinost 30 stadionnal számítunk. Amikor mi hajóztunk arra, a távolságok megadásánál a skhoinosokat mindenfelé más-más mérték szerint számították, úgyhogy helyenként 40 stadionnak, sőt még többnek is állapították meg. És hogy az egyiptomiaknál a skhoinos mértéke nem állandó szám, azt maga Artemidóros is kimutatja a következőkben. Az ő előadása szerint ugyanis Memphistől Thébaisig minden egyes skhoinos 120 stadion, Thébaistól Syénéig azonban 60, ha pedig Pélusiontól hajóznak ugyanazon csúcspontig, ugyanazon mérték szerint számítva 25 skhoinost, azaz 750 stadiont állapít meg. Ha Pélusiontól indulunk ki, az első csatorna az, amelyik megtölti a mocsarak mellett levő ún. tavakat; két ilyen tó van, s ezek a nagy folyó bal oldalán fekszenek Pélusion fölött Arábiában. Még egyéb tavakat és csatornákat is említ ugyanazokon a részeken a Deltán kívül. Az egyik tó mellett van a sethróéi nomos; ezt is, mint a Deltában levő tíznek az egyikét sorolja föl. Ugyanazon tavakba ömlik még két másik csatorna.

25. Egy másik csatorna a Vörös-tengerbe és az Arab-öbölbe ömlik, Arsinoé³⁰ városánál, amelyet némelyek Kleopatrisnak neveznek. Ez keresztülfolyik az ún. keserű tavakon is, amelyek azelőtt keserűek voltak ugyan, miután azonban elkészült az említett csatorna, a folyó vizével való vegyülés következtében megváltoztak, s most sok bennük a hal, s tavi madarakkal is telve vannak. A csatorna ásását Sesóstris kezdte meg a trójai háború előtt, mások szerint azonban Psammitikhos fia, aki csak megkezdte, mert azután meghalt, később pedig I. Dareios folytatta a megkezdett munkát. Ámde hitelt adva egy hamis véleménynek, ő is abbahagyta a már befejezéshez közeledő munkát. Elhitették ugyanis vele, hogy a Vörös-tenger magasabban fekszik Egyiptomnál, s ha keresztülvágják a közbeeső egész föld-

szorost, elárasztja a tenger Egyiptomot. A Ptolemaios-családbeli királyok azonban átvágták s egy elzárható víziutat készítettek, tehát amikor csak akartak, akadálytalanul hajózhattak ki a külső tengerre és hajózhattak vissza. A víznek a felszínéről már beszéltünk az első részekben.

26. Arsinoé közelében van Héróónpolis³¹ is, meg Kleopatris is az Arab-öbölnek Egyiptom melletti csücskében, azonkívül kikötők és lakóhelyek, C 805 több csatorna s a közelükben tavak is vannak. Itt van a phragróriopolisi nomos és Phragróriopolis városa is. A Vörös-tengerbe vezető csatorna Phakusa falunál kezdődik, amellyel Philón falu is összefügg. A csatorna szélessége 100 könyöknyi, mélysége pedig nagy terhet vivő hajó számára is elegendő. Ezek a helyek közel vannak a Delta csúcsához.

27. Ott van Bubastos³² városa és a bubastosi nomos is, ezen túl pedig a héliopolisi nomos. Itt fekszik egy tekintélyes töltésen Héliopolis, Hélios templomával, s ennek egyik helyiségében tartják a Mneuis bikát, amely az ő hitük szerint isten, mint Memphisben az Apis. A töltés előtt tavak vannak, amelyek vizüket a közeli csatornából kapják. Most a város teljesen puszta. Ősi, egyiptomi módon készült temploma Kambysés örjögésének és templomrablásának sok bizonyítékát tárja elénk, ő ugyanis egyes templomokat tüzzel, másokat vassal pusztított el, amennyiben részint megrongálta, részint fölégette őket, mint az obeliszkokat is, amelyek közül két nem egészen megrongáltat Rómába is elvittek, mások azonban még ott vannak, meg Thébaiban, a mostani Diospolisban, némelyik még állva, és a tüztől megrongálva, némelyik pedig ledöntve.

28. A templomok építésének a szerkezete a következő. A templomtérre néző bejáratnál a talaj kővel van burkolva, s ennek a szélessége kb. egy plethron, vagy még kevesebb, a hosszúsága pedig három- vagy négyszerese, olykor még nagyobb is. Ennek a neve dromos, mint Kallimakhos mondja:

Anubisnak szent dromosa ez.

Az egész hosszúságon végig a szélesség mindkét oldalán kőspinxek vannak felállítva egymástól 20 könyöknyi vagy valamivel nagyobb távolságban, úgyhogy a sphinxek egyik sora jobb felől, a másik bal felől áll. A sphinxek után egy nagy előcsarnok következik, s ha tovább megyünk, megint egy másik, azután ismét egy másik. Sem az előcsarnokok, sem a sphinxek száma nincs határozottan megállapítva, hanem a különböző templomokban különböző a számuk, éppen úgy a dromosok hosszúsága és szélessége is. Az előcsarnokok után következik a templom, nagy és tekintélyes előtemplommal és megfelelő cellával, de szobor nincs benne, vagy legalábbis nem ember alakú, hanem valamely oktan állatnak a mása. Az előtemplom két

oldalán vannak az ún. szárnyak: ezek nem egyebek, mint a templommal egyforma magasságú két fal, amelyek kezdetben alig állnak egymástól távolabb, mint amilyen a templom alapjának a szélessége, azután, ha tovább megyünk előre, elhajló vonalban 50 vagy 60 könyöknyire távolodnak egymástól. Ezeken a falakon nagy alakoknak a domborművei vannak, melyek hasonlóak a tyrrhéni s az ósrégi hellén művészi alkotásokhoz. Van egy sokoszlopos épület is, mint Memphisben, barbár szerkezetű. Azonkívül ugyanis, hogy ezek az oszlopok nagyok és nagy számban és több sorban követik egymást, nincs bennük semmi kellem, semmi művészi, hanem inkább csak hiábavaló igyekezetről tanúskodnak.

29. Héliopolisban nagy házakat is láttunk, amelyekben a papok laktak. Azt mondják ugyanis, hogy hajdanában ez volt főleg a papoknak, ezeknek a bölcselkedő és a csillagászáttal foglalkozó embereknek a lakóhelye; most azonban már megszűnt ez a rendszer és ez a foglalkozás. Ott bizony nem mutattak nekünk ebben a foglalkozásban kiváló embert, hanem csak olyanokat, akik az áldozatokat végzik és az idegeneknek a templomok nevezetességeit magyarázzák. Az Alexandriából Egyiptomba hajózó Aelius Gallus helytartó kíséretében volt egy Khairémón nevű, aki ilyenféle tudománnyal dicsekedett, de többnyire kinevették, mint kérkedőt és tudatlant. Itt tehát úgy mutogatták a papok házeit, mint Platón és Eudoxos lakásait. Platónnal együtt ugyanis eljött ide Eudoxos is, s 13 évet töltöttek itt a papokkal együtt, mint némelyek állítják. A papok ugyanis kitűntek az égi jelenségek tudományában, de titkolózók és zárkózottak voltak, idővel és szolgálatkészségükkel azonban mégis annyira megnyerték jóindulatukat, hogy közölték velük vizsgálódásaik egyes részeit, legnagyobb részét azonban mégis titokban tartották ezek a barbárok. Azt tanították, hogy a nappalnak és az éjszakának váltakozó szakaszai 365 nappal az év idejének a kitöltésére szolgálnak; eddig a helléneknél ismeretlen volt az év, amint több más is, amíg az újabb astrologosok át nem vették a papok iratait hellén fordításban. És még most is átveszik ezeknek a tanításait, valamint a khaldaiosokét is.

30. Innen kezdve a Nílus a Deltán túl van. Ennek azt a részét, amely föl-felé hajózás alkalmával jobb felől esik, Libyának nevezik, amint Alexandria és a Mareóti környékét is, a bal oldalon levő részeket pedig Arábiának. Héliopolis tehát Arábiában van, az Eudoxos megfigyelő helyével szemben fekvő Kerkesura³³ pedig Libyában. Mutatnak ugyanis egy megfigyelő helyet Héliopolis előtt, mint Knidos előtt is, ahol Eudoxos megállapította az égitestek bizonyos mozgásait; ez a létopolisi nomos. Ha tovább hajózunk, Babylón következik, jól megerősített hely, azoké a babylóniaké, akik itt egykor fellázdak, de azután a királyoktól ezt kapták lakóhelyül; most

az Egyiptomot védő három légió egyikének a tábora. A tábortól a Nílusig hegygerinc húzódik, amelyen át kerekek és erőművek viszik a folyóból a vizet, s ezen 150 rab dolgozik. Innen jól láthatók a túlsó parton Memphisnél a piramisok, amelyek közelebb vannak.

31. Közel van maga Memphis³⁴ is, az egyiptomiak királyi székhelye; a Deltától odáig ugyanis 3 skhoinos a távolság. Vannak templomai, az egyik Apis temploma: ez ugyanaz, mint Osiris. Itt őrzik egy cellában az Apis bikát, amelyet, mint már említettem, istennek tartanak; a homlokán és testének egyéb kis részein fehér, egyébként pedig fekete. Ezen jelek szerint választják ki mindig az utódlásra alkalmast, ha a tiszteletben álló kimúlik. A cella előtt udvar terül el, s ebben van egy másik cella a bika anyja számára. Bizonyos időben kiengedik az Apist ebbe az udvarba, főképpen azért, hogy az idegeneknek megmutassák; megláthatják ugyan a cella ablakán keresztül is, de kint is akarják látni. Ha ott egy kissé ugrándozott, ismét visszavezetik a megszokott helyére. Apisnak ez a temploma Héphaistos temploma mellett fekszik, s ez a Héphaistos-templom is pompás építmény a templom nagysága és egyéb tulajdonságai révén. Egy kőből faragott hatalmas szobor áll előtte a dromosban. Ebben a dromosban bikaviadalokat is szoktak rendezni, azok között az állatok között, amelyeket egyesek erre a célra nevelnek, éppen úgy, mint a lótenyésztők. Szabadon bocsátva ugyanis összezsapnak egymással, s amelyiket győztesnek nyilvánítják, jutalmat kap. Memphisben Aphroditének is van temploma, akit hellén istennőnek tartanak, némelyek szerint ez Seléné³⁵ temploma.

32. Sarapis-templom is van ott egy nagyon homokos helyen, amely annyira homokos, hogy a szelek homokbuckákat hordanak össze, s mint magunk láttuk, a sphinxek a homoktól részint a fejükig, részint félig be vannak temetve; ebből következtetni lehetett a veszedelmre, ha a templomba igyekvőt szélvihar támadja meg. A város nagy és népes, Alexandria után a második, vegyes lakosságú, mivel itt különféle népeket telepítettek össze. Tavak is vannak a város és a királyi paloták előtt, de az utóbbiak most romokban hevernek, s pusztaság az egész vidék. Ezek egy magaslaton épültek s lenyúlnak a város alsó szintjéig. Szomszédos ezekkel egy C 808 liget és egy tó.

33. Ha a várostól 40 stadionnal tovább megyünk, egy sziklás magaslatot találunk, amelyen sok piramis van: ezek a királyoknak a sírjai; három nagyon tekintélyes közülük, s kettőt ezek közül a világ hét csodája közé számítanak. Az alakjuk négyszögletes, magasságuk egy stadionnyi, s ez a magasság valamivel nagyobb, mint az egyes oldalak hossza. Az egyik egy kevéssel nagyobb, mint a másik. Az oldalaknak kb. a középmagasságában van egy kimozdítható kő: ha ezt kiemeljük, kanyargós folyosó vezet

a koporsóig. Ezek a piramisok egymás közelében ugyanazon a szinten állanak, a harmadik azonban távolabb van, ahol a hegy magasabb; ez a másik kettőnél sokkal alacsonyabb, de sokkal nagyobb költséggel készült. Az alapjától ugyanis majdnem a közepéig fekete kőből épült, amelyből a mozsarakat készítik, s messziről szállították oda, mégpedig az aithiopiai hegyekből. Minthogy kemény és nehezen lehet megmunkálni, nagyon költségessé tette az építést. Azt mondják, hogy ezt a sírt egy hetairának a szeretői építtették, akit a dalköltő Sapphó Dórikhának nevez, s szeretője volt a fivérének, Kharaxésnek, aki lesbosi bort szállított eladásra Naukratisba; mások azonban Rhodópisnak nevezik. Azt regélik róla, hogy miközben fürdött, egy sas elkapta a szolgálóleánytól az egyik cipőjét, s elvitte Memphisbe, s minthogy a király éppen igazságot szolgáltatott a szabadban, a feje fölé szállva az ölébe ejtette a cipőt; ez egyrészt a cipő helyes arányától, másrészt a dolog különösségétől indítva embereket küldött szerteszét az országba, hogy keressék meg azt a nőt, aki ezt hordta, miután pedig Naukratis városában megtalálták és hozzávezették, a király feleségül vette, halála után pedig az említett sírt emelték a tiszteletére.

34. Azok közül a különösségek közül, amelyeket mi a piramisoknál látunk, egyet nem lehet említés nélkül hagyni. A piramisok előtt ugyanis halmokban fekszenek a kőhulladékok, ezek között lencse alakú és nagyságú szemecskék találhatók, némelyek olyanok, mint a félig hámozott magvak. Azt mondják, hogy ezek a munkások eledelének megkövesedett maradványai. Ez azonban nem valószínű, mert otthon nálunk is van a síkságon egy hosszúkás domb, s az is telve van lencse alakú tufakő darabokkal. A tengeri és a folyami kavicsok eredete is majdnem ugyanilyen nehezen magyarázható. Ezek eredetére azonban az áramlás által előidézett mozgás némi magyarázatul szolgál, de ott nehezebb eredetük kiderítése. Mondottuk már másutt, hogy azon a kőbánya vidéken, ahol a piramisok számára fejtik a követ, a piramisoktól nem messzire, túl Arábiában van egy eléggé sziklás hegy, amelyet trójainak neveznek, s barlangok vannak benne, ezeknek és a folyónak a közelében van egy Trója nevű falu, a Menelaossal együtt érkező és ott maradt trójai hadifoglyok ősi lakóhelye.

35. Memphis után Akanthos³⁶ városa következik szintén Libyában, azután Osiris temploma s a thebaisi akanthos-liget, a gumi keletkezésének a hasonló nevű helye. Azután az aphroditopolisi nomos kerül sorra, s a hasonló nevű³⁷ város Arábiában, ahol egy fehér tehenet szentnek tartanak. Utána a Hérakleótés nomost találjuk egy nagy szigeten, amelynek a jobb oldalán egy csatorna vezet Libyába az arsinoéi nomoshoz úgy, hogy a csatornának két torkolata van s ezek közé esik a szigetnek egy része. Ez a nomos a legtekintélyesebb valamennyi között látványossága, termékenysége és

berendezése tekintetében, mert egyedül ezt borítják nagy, tökéletes és szép gyümölcsű olajfák, s ha valaki gondosan gyűjti össze, akkor jó is az olaj, ők azonban ezzel nem sokat törődve sok olajat termelnek ugyan, de ez rossz szagú; Egyiptom többi részén nincs olajfa, kivéve az alexandriai kerteket, amelyek teremnek ugyan, olajbogyót, olajat azonban nem adnak. Elég bőven termelnek itt bort, gabonát és hüvelyeset és még sok mindenféle veteményt. Van ott egy Moiris nevű csodálatos tó is, mely nagyságát és színét illetően tengerhez hasonlít. Ha a partjait nézzük, azok is tengerpart-hoz hasonlítanak, úgyhogy az Ammón környékéről és erről a vidékről (hiszen nem nagyon messze vannak egymástól és Paraitoniontól) ugyanazt gondolhatjuk, mégpedig azt, hogy amint a bizonyítékok nagy számából lehet következtetni, az a templom előbb a tenger mellett állott, s hasonlóképpen előbb ez a vidék is a tenger mellett feküdt s Alsó-Egyiptom és a Sirbónis-tóig terjedő vidék tenger volt, amely talán Héróónpolisnál és az ailanai csücsöknél összefolyt a Vörös-tengerrel.

36. Földrajzom első könyvében ezekről már bővebben beszéltünk, de most is meg kell említenünk azért, mert mind a természetnek, mind a gondviselésnek a munkáját egységes szempontból foglaljuk össze. A természet munkája az, hogy mivel minden egy pont felé, az egésznek a központja felé hajlik s körülötte gömbalakot vesz fel, a föld a legsűrűbb és éppen a közepén fekszik, kevésbé sűrű s mindjárt utána a víz következik, de mindkettő gömb alakú, az egyik sűrű, a másik pedig öblös, mert magában foglalja a földet. A gondviselés munkája pedig az, hogy bár művészi formáló erő hatja át és számtalan dolognak a létrehozója, elhatározta, hogy elsősorban élőlényeket teremt, melyek sokban különböznek minden más létezőtől, s ezek közül legkiválóbbá az isteneket és az embereket tette, mert ezeknek a kedvéért teremtett minden egyebet. Az isteneknek tehát az eget jelölte ki, az embereknek pedig a földet, a mindenség részeinek a végeit; a gömbnek a végei a közép és a legkülső részek. Minthogy azonban a víz körülveszi a földet, az ember pedig nem vízben él, hanem a szárazföldön és a levegőben, és sok világosságra van szüksége, a földön sok kiemelkedést és bemélyedést hozott létre, hogy ez utóbbiak fogadják magukba a földet maga alatt elrejtő vizet, teljes egészében vagy legnagyobb részében, másutt pedig a föld emelkedett ki és rejtette el a vizet maga alatt, kivéve azt a mennyiséget, amelyre az emberi nemnek és a körülötte élő állatoknak és növényeknek szükségük van. Minthogy azonban minden dolog állandó mozgásban van és nagy változásokat szenved (másképpen ugyanis lehetetlen volna az ilyen nagy és ilyen sokféle dolgot a mindenségben kormányozni), el kell fogadnunk, hogy sem a föld nem marad mindig egy állapotban, hogy mindig ugyanakkora maradjon és semmit se vegyen magához, vagy semmit el ne

veszítsen, sem a víz, s hogy egyik sem marad meg ugyanabban a helyzetben, minthogy a kölcsönös változás oly nagyon természetes és magától értődő, hanem egyrészt a földnek jó része vízzé, másrészt a vizeknek nagy része földdé válik, ugyanúgy, mint a földön is, amely maga is annyi különbséget mutat, néhol ugyanis puha, másutt kemény, sziklás, vastartalmú és így tovább. Ugyanígy vagyunk a víz anyagával: néhol sós, másutt édes és iható, majd gyógyszer tartalmú és gyógyító, majd ártalmas, hol hideg, hol meleg. Mi csodálatos van tehát abban, ha a földnek egyes mostani lakott részeit azelőtt tenger borította, ami pedig most tenger, az előbb lakott föld volt? Az is megtörtént már, hogy a korábbi források kiapadtak, mások viszont feltörték, s ugyanígy a folyók és tavak is, a hegyek és a síkságok is ugyanígy változnak. Ezekről már előbb is bőven beszéltünk, legyen most ez elég.

37. A Moiris-tó tehát elég nagy és mély ahhoz, hogy az áradások alkalmával a beáramló vizet fölvegye és ne áradjon ki a lakott és megművelt területekre, azután pedig apadáskor, miután a fölös vizet ugyanazon a csatornán az egyik torkolaton keresztül leadta, az öntözéshez szükséges vizet visszatartja, ugyanígy a csatorna is. Ezek természeti jelenségek, a csatorna mindkét torkolatánál azonban zsilipek vannak, amelyekkel az építőmesterek a víz be- és kifolyását szabályozzák. Azonkívül itt van a labirinthos épülete, amely vetekszik a piramisokkal, s mellette annak a királynak a síremléke, aki a labirinthost építtette. Ha a csatornába vezető első bejáratnál tovább megyünk 30 vagy 40 stadionnal, egy asztal alakú sík helyre jutunk, amelyen egy falu és egy nagy királyi palota van, amely annyi palotából áll, mint amennyi nomos volt azelőtt; mert annyi, oszlopokkal körülvett és egymással összefüggő udvara van, s valamennyi egy sorban és egy fallal, mintha hosszú fal tartaná az előtte fekvő udvarokat. A hozzájuk vezető utak a fallal szemben vannak. A bejáratok előtt sok hosszú, rejtett folyosó húzódik, amelyek egymást szelő görbe utakat alkotnak, úgyhogy vezető nélkül az idegen képtelen megtalálni az egyes udvarokba be- és kivezető utat. Csodálatos azonban, hogy minden egyes teremnek a mennyezete egyetlen kőből van és hogy a rejtett folyosók szélességükben szintén egy rendkívül nagy kőlappal vannak befedve, és sem fa, sem más egyéb anyag nincs illesztve közéje. Ha fölme gyünk a nem nagyon magas tetőre, minthogy csak egyemeletes, ilyen nagy lemezekből álló kőburkolatot látunk. Ha visszatekinünk az udvarokra, látjuk, hogy 27 fekszik egymás mellett és hogy kőből faragott oszlopokon nyugosznak. A falak szintén ekkora nagyságú kövekből vannak összeállítva. Ennek a több mint egy stadion terjedelmű épületcsoportnak a végén van a sír, egy négyszögű piramis, amelynek mindegyik oldala kb. 4 plethron, s a magassága is ugyanannyi. Az eltemetettnek a neve Imandés. Azt mondják, hogy azért építtettek annyi udvart, mert az volt

a szokás, hogy valamennyi nomos egybesereglett ott, a nemesi származás szerint, saját papjaival és áldozati állataival, hogy áldozatot mutassanak be, s a legfőbb ügyekben ítéletet hozzanak. Mindegyik nomos a neki kijelölt udvarra vonult be.

38. Ha ezek mellett továbbhajózunk, 100 stadionnyira Arsinoé³⁸ városa fekszik. Azelőtt Krokodéilonpolis volt a neve, mert ebben a nomosban rendkívül tisztelik a krokodilt, s van is egy ilyen szent állatuk, amelyet külön tartanak a tóban, s amely nagyon szelíd, ha a papok közelednek hozzá. A neve Sukhos, s kenyérrel, hússal és borral táplálják, amelyet mindig a megtekintésére odaseregülő idegenek visznek magukkal. A mi házi-^{C 812} gazdánk, egy nagy tiszteletben álló férfi, aki nekünk ott a rejtelmeket magyarázta, velünk jött a tóhoz, s az ebédéről hozott valami lepényfélélt, sült húst és egy korsó mézes tejet. Az állatot a parton fekvő találtuk. A papok odamentek hozzá, egyesek szétnyitották a száját, egy pedig bele-tette a süteményt, majd a húst, azután beleöntötte a mézes tejet; az állat azután beugrott a tóba, s átúszott a túlsó partra. Amikor pedig egy másik idegen is jött oda, aki szintén hozott adományt, átvették tőle, azután körülszaladtak a parton, s amint ráakadtak, hasonló módon adták be neki a hozott dolgokat.

39. Az arsinoéi és a hérakleótisi nomos után Hérakleuspolis³⁹ következik, ahol az arsinoéiakkal ellentétben az ikhneumónt tisztelik. Amazok ugyanis a krokodilt tisztelik, s ezért a csatornájuk is, meg a Moiris-tó is tele van krokodillal, mert ezeket szentnek tartják és kímélik, ezek azonban az ikhneumónokat, amelyek halálos ellenségei a krokodiloknak is, meg az áspiskígyóknak is. Elpusztítják ugyanis azoknak a tojásait, sőt magukat az állatokat is, miután iszapréteget szedtek magukra. Ha ugyanis ebben meghengergöztek, a napon megszáritkoznak, azután az áspiskígyókat vagy a fejük-nél vagy a farkuknál megfogva a folyóba húzzák és elpusztítják. A krokodilokat pedig meglesik, mikor azok tátott szájjal a napon sütkéreznek, beugranak a szájukba, szétrágják a belső részeit és a gyomrukat, azután a holttetemből kimásznak.

40. Mindjárt mellette a kynopolisi nomos és Kynónpolis⁴⁰ következik; itt Anubist tisztelik, és a kutyákat is tiszteletben részesítik és szent élelmet szereznek minden kutyának. A túlsó parton van Oxyrynkhos városa és a hasonló nevű nomos. Az oxyrynkhost tisztelik, s van egy oxyrynkhostemplomuk is, bár a többi egyiptomi is tiszteli az oxyrynkhost. Egyes állatokat ugyanis az egyiptomiak valamennyien tisztelnek, így a szárazföldiek közül e hármat: a bikát, a kutyát és a macskát; a madarak közül kettőt: az ölyvet és az ibiszt; a víziállatok közül is kettőt: a nagy pikkelyű halat és az oxyrynkhost. A többi külön-külön tisztelik az egyes helyeken, így

pl. a saisiak és thébaisiak a juhok, a latopolisiak egy nilusi halfajtát, a latost, a lykopolisiak a farkast, a hermopolisiak a kutyafejű majmot, a Memphis vidéki babylóniak pedig a kébost, a kébosnak az arca hasonlít a satyroszhoz, egyéb részei meg a kutyához és a medvéhez, s Aithiopiában él; a thébaisiak a sast, a leontopolisiak az oroszlánt, a mendésiek a kecskét és a bakot, az athribisiek a cickányt, s a többiek megint mást. Az okokat illetőleg nincs közmegegyezés.

41. Mindjárt utána a hermopolitisi őrség következik, a Thébaisból behozott áruk vámhivatala. Itt kezdődik a skhoinosoknak 60 stadionnal való számítása Syénéig és Elephantinéig. Azután a thébai őrség és a Tanis felé vezető csatorna következik, majd Lykónpolis⁴¹, Aphroditépolis és Panónpolis, a takácsok és kőfaragók ősi lakóhelye.

42. Azután Ptolemais⁴² városa következik, a legnagyobb a thébaisi városok közül s nem kisebb Memphisénél; ennek hellén módon készült államszervezete van. Ezen túl fekszik Abydos, benne a Memnonion, egy csodálatosan megépített királyi palota, az egész kőből van, ugyanazon építési mód szerint, mint ahogyan a labirinthosnál írtuk, de nem olyan sokféle, s lent a mélységben egy forrás, amelyhez egy kőből faragott igen nagy és jól megépített, boltozatos lépcsőzeten lehet lemenni. Van ott egy csatorna is, mely a nagy folyóból vezet erre a helyre. A csatorna körül egyiptomi akanthos liget terül el, mely Apollónnak van szentelve. Úgy látszik, hogy Abydos egykor nagy város volt, Thébai után a második, most azonban csak kis helység. Ha, mint mondják, Memnónt az egyiptomiak Ismandésnek nevezték, akkor a labirinthos is Memnonion és ugyanannak a munkája, aki az abydosi és thébai építményeket készítette, mert ott is emlegetnek bizonyos Memnonionokat. Abydostól lefelé van az említett három libyai oázis közül az első, innen a sivatagon keresztül 7 napi útra, vízben és borban bővelkedő, de egyebekre is alkalmas vidék; a második a Moiris-tó vidékén levő, a harmadik pedig az Ammón-jódsa környéke. Ezek is tekintélyes lakóhelyek.

43. Bár Ammónról már sokat beszéltünk, csak annyit akarunk még hozzátenni, hogy a régiek nagyobb tiszteletben tartották a jóslásokat és a jósdákat, míg most nagyon kevésre becsülik őket, minthogy a rómaiak meg vannak elégedve a sibyllai jóslatokkal és a tyrrhéni jóvendölésekkel a belső részekből, a madarak repüléséből és az égi jelekből. Ezért már majdnem elhagyatott az Ammón-jódsa, azelőtt pedig nagy tiszteletben állott. Ezt bizonyítják főképpen az Alexandros tetteinek megörökítői, akik ugyan a hízelgésnek is sok formáját mutatják, de akad náluk hitelt érdemlő följegyzés is. Kallisthenés szerint tehát Alexandros főképpen dicsvágyból ment el a jósdához, minthogy azt hallotta, hogy azelőtt Perseus és Héraklés

is járt ott. Paraitonionból indult el, s bár a déli szelek felkerekedtek, mégis erőszakolta a továbbmenetelt, s amikor a porfellegek közt bolyongott, megmentette a beálló esőzés és az utat mutató két holló: ezt azonban már hízelgésből híresztelték, s ugyanilyen a következő is. A pap ugyanis csak a királynak engedte meg, hogy a szokásos ruhájában menjen be a templomba, a többinek azonban más ruhát kellett felöltenie, s valamennyinek kívül kellett a jósigéket meghallgatnia, Alexandros kivételével, aki belül hallgatta. A jóslatokat azonban nem szavakkal adták, mint Delphoiban és a Brankhidáknál, hanem többnyire integetések és jelek által, mint Homérosnál is

Szólt Kronión és bölintott rá barna szemölddel:

(II. I. 528.) D.

mert a jóvendőmondó Zeust utánozza. Csak azt foglalta szavakba az az ember a királynak, hogy ő Zeusnak a fia. Ehhez még túlozva hozzáteszi Kallisthenés, hogy miután Apollón elhagyta a Brankhidák jósdáját, mert a Brankhidák templomát kifosztották, minthogy azok Xerxés alatt a perzsák pártján álltak, és kiapadt a forrás is, akkor a forrás is újra feltört, s a milétosi követek is sok jóslatot hoztak Memphisbe, Alexandrosnak Zeustól való származásáról, jóvendő arbélai győzelméről, Dareios haláláról és a lakedaimoni lázadásokról. Isteni származásáról az erythraiai Athénais is tett állítólag kijelentést, mert ez is hasonló volt a régi erythraiai Sibyllához. Ilyenek a történetírók följegyzései.

44. Abydosban Osirist tisztelik. Osiris templomában azonban nincs megengedve sem énekesnek, sem fuvolásnak, sem citerásnak, hogy az istent játékaival köszöntse, amint az a többi istennél szokásos. Abydos után a Kis-Diospolis⁴³, majd Tentyra városa következik. Itt a többi egyiptomival szemben a krokodilt egyáltalában nem tisztelik, sőt valamennyi állat közül a leggyűlöletesebbnek tartják. A többiek ugyanis, bár ismerik az állat gonoszságát és az emberi nemre nagyon is veszedelmes voltát, mégis tisztelik és kímélik, ezek azonban minden módon felkutatják és pusztítják. Némelyekben, mint a Kyrénaia melletti Psyllosokban, bizonyos természeti ellen-szenv van a csúszómászókkal szemben, így a tentyraiakban is a krokodilokkal szemben, úgyhogy tőlük semmiféle kárt sem szenvednek, hanem félelem nélkül úszkálnak és mennek át köztük, amit más senki sem mer megtenni. Amikor Rómába krokodilokat szállítottak megsemmelésre, a kísérők tentyraiak voltak, s amikor elkészült a medence, s egyik oldala fölött egy állvány, amely a vízből kimászó állatoknak a sütkérező helye volt, ők voltak azok, akik néha hálóval húzták ki ezeket a sütkérező helyre, hogy a nézők is láthassák őket, miközben maguk is bementek a vízbe, majd ismét vissza-

húzták őket a medencébe. Ezek Aphroditét tisztelik. Az Aphrodité-templom mögött van Isis szentélye. Azután az ún. typhónionok⁴⁴ következnek és a Koptosba vezető csatorna: Koptos az egyiptomiak és arabok közös városa.

45. Innen kezdődik a földszoros a Vörös-tenger felé Bereniké⁴⁵ városáig, amelynek kikötője nincs ugyan, de a földszoros kedvező fekvése miatt jó szállások vannak benne. Állítólag Philadelphos vágatta hadseregével ezt az egyébként víztelen utat és megszálló állomásokat készíttetett, mint a kereskedelmi és tevéken telt utaknál, s ezt azért tette, mert a Vörös-tenger, főképpen a csücskétől kiindulók számára nehezen hajózható. Ez a tapasztalat szerint nagyon hasznosnak bizonyult, s most is Koptosba visznek minden indiai, arabiai és az Arab-öblön felszállított aithiopiai árut, s ez az efféle szállítmányoknak a piaca. Berenikétől nem messzire van Myosormos városa, kikötőhellyel a hajózók számára. Koptostól nem messzire van az ún. Apollónopolis, úgyhogy a földszorost mindkét oldalon két város határolja. Most azonban Koptos és Myosormos áll jó hírben, és ezeket a helyeket használják. Azelőtt a tevéken szállító kereskedők éjjel utaztak, a csillagokat figyelve és mint a hajósok, vizet is vittek magukkal az útra, most azonban jó mélyre ásott kutak is vannak és ciszternák az esővíz felfogására, bár eső ritkán esik: az út 6 vagy 7 napig tart. Ezen a földszorison vannak a smaragdbányák és más drágakövek lelőhelyei, s ezekért az arabok mély földalatti tárnákat ásnak.

46. Apollónopolis után Thébai⁴⁶ következik (most Diospolis)

S száz kapujának mindegyikén kétszáz lovasember
Fér át, mind egyszerre lovakkal meg szekerekkel
(II. IX. 383.) D.

Így mondja Homéros, de gazdagságát is említi

Orkhomenos minden kincsét, s az egyiptomi Thébai
Kincseit...

(II. IX. 381.) D.

Mások is ilyeneket mondanak, s ezt teszik meg Egyiptom fővárosává. Nagyságának a nyomai még most is láthatók 80 stadion hosszúságban. Ezeknek a nagyobb része templom, Kambysés azonban nagy részüket megrongálta. Most csak falu módjára lakják; egyik része, mégpedig a város Arábiában fekszik, másik része pedig a túlsó parton s itt van a Memnonion. Itt két kolosszus áll egymás közelében, egy kőből faragva, egyikük ma is

épségben van, a másiknak azonban a felső része az ülőhelytől számítva egy földrengés következtében ledőlt, mint mondják. Azt hiszik, hogy a trónján és az alapzaton megmaradt rész naponként egyszer olyan hangot ad, mint egy nem nagy ütés. Mikor Aelius Gallusszal s kíséretében levő barátainak és katonáinak nagy társaságában azon a helyen voltam, az első órában én is hallottam a hangot, de azt már nem tudom megállapítani, hogy a hang az alapzattól jött-e, vagy a kolosszusból, vagy az alapzattól körülállók egyike hallatta-e szándékosan azt a hangot. Mert az oknak a bizonytalansága miatt mindent inkább el lehet hinni, mint azt, hogy az így elrendezett kövekből származik a hang. A Memnonionon túl 40 királyi sírhely van barlangokban a sziklába vésvé: csodálatos munka, érdemes megnézni ezeket. Thébaiban néhány obeliszken a feliratok mutatják az akkori királyok gazdagságát és hatalmát, mely a skytháig, Baktriáig, Indiáig s a mostani Ióniáig terjedt, említik továbbá jövedelmeinek nagy mennyiségét és milliós hadseregét. Az itteni papokat főként astronomusoknak és bölcselőknek mondják. Ezekről származik az, hogy a napokat nem a hold, hanem a nap szerint számítják, amennyiben a 12 harmincnapos hónaphoz minden évben hozzátesznek még öt napot, de az egész év kitöltésére, mivel fölös a napnak egy kis része, bizonyos időkört állítanak össze az egész napokból és annyi egész évből, amennyi fölös rész együttvéve egy napot tesz ki. Minden ilyenféle bölcsességet főképpen Hermésnek tulajdonítanak. Zeusnak, akit különösen tisztelnek, a legszebb és a legelőkelőbb származású hajadont teszik papnőjévé; az ilyeneket a hellének pallasoknak⁴⁷ nevezik. Ez, akivel csak akar, addig bujálkodik, közösül, míg testének természetes tisztulása be nem következik. A tisztulás után átadják egy férfinak, a házasság előtt azonban bujálkodásának az időszaka után gyászt tartanak.

47. Thébai után Hermónthis⁴⁸ városa következik, hol Apollónt és Zeust tisztelik. Itt is tartanak egy bikát. Azután a Krokodeilónpolis kerül sorra, C 817 hol ezt az állatot tisztelik, majd Aphroditépolis és utána Latopolis, hol Athénát és Latost tisztelik. Azután Eileithyia városa és temploma következik, a túlsó parton pedig Hierakónpolis, hol az ölyvet tisztelik; utána Apollónopolis következik, amely szintén harcra kel a krokodil ellen.

48. Syéné⁴⁹ és Elephantiné: az első Aithiopia és Egyiptom határvárosa, a másik Syéné előtt félstadionnyira a Nílusban fekvő sziget, s rajta egy város Knuphis templomával és egy Nílus-mérővel, mint Memphisben. A Nílus-mérő a Nílus partján kockakövekből épített kút, amelyben a Nílus áradását jelzik, mégpedig a legmagasabb, a legalacsonyabb és a közepes vízállást, a kútban ugyanis a víz a folyó szintjével együtt emelkedik és száll alá. A kútnak a falán jelzések vannak, a teljes és a többi áradás mértékei. Ezeket

tehát megfigyelik és másoknak is jelzik, hogy tudják, mert az ilyen jelzésekből már napokkal előbb tudják és tudatják az áradás bekövetkezését. Ez a földművesek részére is hasznos a vízzel való gazdálkodás, a gátak, a csatornák és más ilyen dolgok miatt, de a helytartók részére is, az adójövedelmek miatt, mert a nagyobb áradások nagyobb jövedelmet is jelentenek. Syénében van az a kút, amely a nyári napfordulatot jelzi, mert ez a vidék a fordulati kör alatt fekszik és délben árnyéktalanná teszi a gnómonokat. Mert ha a mi vidékünkéről, Hellast értem, dél felé megyünk, itt lesz a nap először a fejünk fölött, s a gnómonoknak délben itt nincs árnyékuk. Ha tehát a fejünk fölött áll, akkor a kútba is le kell bocsátani sugarait a víz felszínéig, akármilyen mélyen van is. Minthogy mi is függőlegesen állunk, a kútgödrök is így vannak készítve. Három római cohors van itt a határ őrzésére.

49. Valamivel Elephantinén túl van a kis vízesés, ahol a csónakosok a helytartóknak némi látványosságot szoktak mutatni. A vízesés ugyanis a folyó közepén van, egy sziklapárkány, amely felül lapos, úgyhogy fölveszi a folyót, de meredeken végződik, s innen zuhan le a víz; két oldalán azonban a szárazföld felé meder van s így lehetséges a fölfelé hajózás. Ha tehát ezen fölfelé hajóznak, lassan a vízeséshez eveznek, csónakjukkal a meredeken lesiklanak, s a csónakkal együtt sértetlenek maradnak. A víz-esésnél valamivel följebb fekszik Philai⁵⁰, az aithiopsok és egyiptomiak közös lakóhelye; úgy van építve, mint Elephantiné, s nagyságra nézve is hasonló; egyiptomi templomok vannak benne. Itt is egy ölyvnek nevezett madarat tisztelnek, de a nálunk és Egyiptomban levő ölyvekkel semmiféle hasonlóságát sem láttam, mert nagyobb, és tarka tollazatával is nagyon különbözik tőlük. Azt mondták, hogy Aithiopiából való, s ha kimúlik, vagy még előbb is, onnan hoznak megint; és éppen akkor mutattak is nekünk egyet, amely betegsége miatt már közel volt a kimúláshoz.

50. Syénéből szekéren mentünk Philaiba, nagyon sík vidéken, kb. 100 stadionnyira. Az egész úton végig mindkét oldalon sok helyen lehetett látni hermákhoz hasonló, magas, kerek, elég sima, majdnem gömb alakú szikladarabokat, abból a fekete és kemény kőből, amelyből a mozsarak készülnek; mindegyik egy nagyobb kövön feküdt, s rajta megint egy másik. Előfordul azonban, hogy külön-külön magukban is fekszenek ilyen szikladarabok. A legnagyobbnak az átmérője nem kevesebb, mint 12 láb, de valamennyi nagyobb, mint ennek a fele. Egy paktonon mentünk át a szigetre. A pakton kis botokból összeállított csónak, úgy látszik, mintha össze voltának fonva. A vízben állva, vagy kis deszkapadokon ülve könnyen keltünk át, félelmünk hiábavaló volt. Az átkelés ugyanis veszélytelen, ha túl nem terhelik a csónakot.

51. A pálma egész Egyiptomban rossz fajta, és nem hoz élvezhető gyümölcsöt a Delta és Alexandria környékén, Thébaisban azonban valamennyi közül a legjobb pálma tenyészik. Csodálatra méltó tehát, hogy a Iudaiával azonos szélességi fokon fekvő és vele szomszédos Delta és Alexandria környéke olyan nagyon különbözik Iudaiától, amennyiben az utóbbi a datolyán kívül még a karyiótát is tenyészti, ami pedig valamivel jobb még a babylóninál is. A thébaisi is, meg az indiai is kétféle fajta: a közönséges és a karyióta. A thébaisi keményebb, de jobb ízű. Van ott egy sziget is, melyen a legjobb terem, s ezzel a helytartóknak a legnagyobb jövedelmet hozza, mert királyi birtok volt, magánembernek nem volt része benne, most pedig a helytartóké.

52. Hérodotos és mások is sokat fecsegnek, amennyiben mint zenét, ritmust vagy fűszert, csodás dolgokat elegyítenek előadásukba, így pl. amikor azt mondják, hogy a Syéné és Elephantiné környékén levő szigetek (mert több is van) vannak a Nílus forrásai, és hogy ezen a helyen a víz rendkívül mély. A Nílusban nagyon sok sziget van szétszórva, amelyeket az áradások sok helyütt teljesen elborítanak, másutt csak részben, a nagyon kiemelkedő részeket azonban vízemelőkkkel öntözik.

53. Egyiptom tehát kezdettől fogva többnyire békében élt, mert az ország önellátó volt, s idegenek csak nehezen közelíthették meg, mert északon a kikötő nélküli partvidék és az Egyiptomi-tenger védte, keletről és nyugatról pedig a libyai és arábiai kopár hegyek, amint már mondtuk, a dél felé fekvő többi vidéken a tróglodyták, a blemmyesek, a nubák, a megabárosok és a Syéné túl lakó aithiopsok vannak. Ezek nomádok, nem nagyszámúak, s nem is harciasak, bár a régiek ilyeneknek hitték őket, mivel a védtelenekre rablók módjára gyakran rátörtek. De a dél felé és Meroéig húzódó aithiopsok sincsenek sokan, s nincsenek egyesítve, mert hosszú, keskeny és kanyargós folyó völgyben laknak, mint már előbb is mondtuk; nincsenek berendezkedve sem háborúra, sem más életre. Most is hasonló helyzetben van az egész ország. Bizonyossága ennek a következő: a rómaiak részéről három, de nem is teljes létszámú cohors elegendő az ország védelmére, amikor pedig az aithiopsok támadni merészkedtek, az ő országuk került veszedelembe. Az Egyiptomban levő egyéb haderők sem számottevők, s ezeket sem vették igénybe a rómaiak egyetlen egyszer sem, mert maguk az egyiptomiak sem harciasak, bár nagyon sokan vannak, meg a környező népek sem. Gallus Cornelius, akit Caesar az ország első helytartójává tett, a fellázadt Héroónpolist kis számú katonasággal támadta meg és foglalta el, s Thébaisban az adók miatt kitört lázadást rövid idő alatt elnyomta. Később pedig Petronius, amikor a sok ezer főből álló alexandriai néptömeg köveket hajigálva támadt reá, csak a körülötte álló

katonákkal védekezett, s miután azok közül néhányat megöltek, a többit lecsendesítette. Aelius Gallus, amikor az egyiptomi őrseg egy részével betört Arábiába, már elmondottuk, hogy miképpen bizonyította be ezek harciatlanságát: ha Syllaios nem árulta volna el, az egész Boldog Arábiát meghódította volna.

820 54. Miután az aithiopsok, lebecsülve [a rómaiakat], mert az egyiptomi haderőnek egy része az arabok ellen háborúskodó Aelius Gallusszal távol volt, megtámadták Thébaist és a három cohorsból álló syénéi őrseget, s előbb váratlan támadással elfoglalták Syénét, Elephantinét és Philait, foglyokat vittek magukkal s még Caesar szobrait is lerombolták. Petronius nem egészen 10 000 gyalogossal és 800 lovassal vonult a 30 000 ember ellen, és először is arra kényszerítette őket, hogy Pselkhis⁵¹ aithiopiai városba meneküljenek, majd követeket küldött hozzájuk, s követelte az elvitt foglyok visszaadását s annak a magyarázatát, hogy miért kezdtek háborút. Mikor ezek azt mondták, hogy a nomarkhosok igazságtalanul bántak velük, azt válaszolta, hogy nem azok az országának az urai, hanem Caesar. Miután pedig három napot kértek a tanácskozásra, de semmit sem teljesítettek abból, amit kellett volna, megrohanta és csatára kényszerítette őket, s a rosszul rendezett és rosszul felszerelt hadsereget hamarosan megfutamtotta. Nagy pajzsaik voltak, s azok is nyers marhabőrből, harci fegyvereik pedig fejszék; némelyeknél dárdák, egyeseknél kardok is voltak. Egy részük a városba szorult, más részük a sivatagba menekült, néhányuknak, akik a vízbe vetették magukat, a közeli sziget adott menedéket, mert ott az erős áramlás miatt nem volt sok krokodil. Ezek között voltak Kandaké királynőnek a vezérei is; ő uralkodott a mi időkben az aithiopsokon, férfias nőszemély, az egyik szemére vak. Ezeket mind élve fogta el, miután csónakokkal és hajókkal odahajózott, s mindjárt el is küldte őket Alexandriába, azután megtámadta Pselkhist, és el is foglalta. Amikor az elfogottakhoz hozzászámították a csatában elesettek tömegét, kiderült, hogy általában csak kevesen menekültek meg. Pselkhisből Prémnis⁵² megerősített városába vonult, miután átvergődött a homokbuckákon, melyek között Kambysés seregét egy szélvihar alkalmával elborította a homok. Az erődöt rohammal elfoglalta, s azután Napata⁵³ ellen vonult; ez volt Kandaké királyi székhelye, s itt volt a fia, ő maga egy közeli erődben tartózkodott. Miközben Kandaké követeket küldött hozzá, a barátsági szerződés ügyében s visszaadta a Syénéből elvitt foglyokat és szobrokat, Petronius támadni kezdett és Napatát is elfoglalta, s miután Kandaké fia elmenekült, feldúlta. Az elfogottakat mint rabszolgákat magával vitte, s a zsákmánnyal ismét visszafordult, mert a további vidéket járhatatlannak tartotta. Miután Prémnist jobban megerősítette, s őrseget és 400 ember részére kétévi

élelmiszert hagyott hátra benne, visszatért Alexandriába. A foglyok egy részét mint zsákmányt eladta, ezret pedig Caesarnak küldött, aki éppen C 821 akkor tért vissza Kantabriából, más részük betegségtől pusztult el. Közben Kandaké sok ezer emberrel az erőd ellen vonult, Petronius azonban segítségükre sietett, s előbb érkezett meg az erödhöz; miután a helyet többféle módon is biztosította, azok követeket küldtek hozzá, de ő Caesarhoz utasította őket. Mikor azok azt mondták, hogy nem tudják, ki az a Caesar és hogy hova kell hozzá menniük, kísérőket adott melléjük. Meg is érkeztek Samosba, mert itt volt akkor Caesar, és innen készült Syriába menni, miután Tiberiust Armeniába küldte. Miután mindent megkaptak, amit csak kértek, elengedte nekik még a hadisarcot is, amelyet kivetett rájuk.

II.

1. Az előzőkben már sokat beszélünk az aithiopiai népekről, úgyhogy Egyiptommal együtt ezeknek az országát szintén ismertethetjük volna. Azt mondhatjuk azonban, hogy a lakott földnek a szélsőséges és a hőség vagy a hideg miatt lakatlan részei mellett fekvő végei szükségképpen a mérsékelt éghajlat elfajulásai és elkorcsosulásai. Világos ez az életmódból és az emberi élet szükségleteinek hiányából. Ott bizony legtöbbször nyomorúságosan, meztelenül és nomád módon élnek; kutyáik is kicsinyek, de mérgesek és harapósak. Talán a pygmaiosokat is ezeknek a kicsiny alakja után eszelték és alakították ki, mert egyetlen egy szavahihető ember sem állítja, hogy látta őket.

2. Kölessel és árpával élnek, s ezekből italt is készítenek maguknak, de olaj, vaj és zsiradék . . . ; gyümölcsfaik sincsenek a királyi kertekben levő kevés datolyapálmán kívül; némelyek füvet és gyenge vesszőhajtásokat is esznek, meg lótot és nádgyökeret, de esznek húst is, továbbá vért, tejet és sajtot. Istenként tisztelik a királyaikat, akik többnyire be vannak zárkózva és otthon csak henyélnek. Legnagyobb királyi székhelyük Meroé, a szigettel azonos nevű város. A szigetnek állítólag pajzs alakja van, nagysága azonban valószínűleg túlzott, amennyiben hosszúságát kb. 3000 stadionnak, szélességét pedig 1000 stadionnak mondják. A szigeten sok hegy és sok nagy erdő is van. Lakosai részint nomádok, részint vadászok, részint földművelők. Vannak réz-, vas-, arany- és különféle drágakőbányái is. Libya felől nagy homokbuckák környezik, Arábia felől összefüggő meredek hegyoldalak, délen fent az Astaboras, Astapus és Astasobas folyóknak az összefolyása, északon Egyiptomig a Nílus további folyása, C 822 a folyónak előbb említett kanyarulatával. A városokban a házak falait

összefont pálmahasábokból vagy téglákból készítik. A sót úgy bányásszák, mint az arabok. Böven van náluk pálmafa, persea, ébenfa és szentjánoskenyérfa. Vadásszák az elefántokat, oroszlánokat és párducokat. Vannak náluk olyan kígyók is, melyek az elefántokkal is fölveszik a harcot és még több másféle állat, amelyek a melegebb és szárazabb vidékekről a nedves és mocsaras területekre menekülnek.

3. Meroén túl terül el a nagy Psebó-tó⁵⁴, benne egy elég népes sziget. Így történik az, hogy mivel a Nílus nyugati partvidéke a libyaiak, a másik part pedig az aithiopsok birtokában van, a szigeteknek és a partvidéknek az uralma váltakozik közöttük, mert egyik a másikat elzavarja, s a gyengébb visszavonul az erősebb elől. Az aithiopsok tűzben edzett, 4 könyök hosszúságú fajakat használnak. Az asszonyokat is fölfegyverzik; ezek közül a legtöbbben rézkarikákat fűznek az ajkukon keresztül; juhbőrt hordanak, de gyapjójuk nincs, mert a juhok is kecskeszőrűek; egyesek meztelenül járnak, mások kis juhbőrökkel övezik magukat, vagy finom szövésű szőrfonadékkal. Hisznek egy halhatatlan istenben (ez minden dolognak a létrehozója), de hisznek egy halandó, névtelen és ismeretlen istenben is. Legnagyobb részt isteneknek tartják a jótevőiket és királyaikat is, ezek közül a királyokat, mint valamennyiük közös fenntartóját és védelmezőjét, a magánszemélyeket pedig külön azok istenítik, akik tőlük jótéteményekben részesültek. A forró égöv mellékiek közül egyeseket istentagadóknak is tartanak, mégpedig azokat, akik állítólag gyűlölik a napot és átkozzák, amikor fölkelni látják, mert égeti őket és hadakozik velük, s ezért a mocsarakba menekülnek. Meroé lakói egy bizonyos barbár istenen kívül Héraklést, Pánt és Isist is tisztelik. A halottaikat némelyek a folyóba dobják, mások azonban üveggel takarják be és otthon tartják, egyesek pedig agyagkoporsóban a templomok körül temetik el; az esküt is ezekre kell tenni, s ezt mindenek közül a legszentebbnek tartják. Királynak azokat teszik, akik kitűnnek szépségükkel vagy az állattenyésztésben tanúsított kiválóságukkal, vagy vitézségükkel, vagy gazdagságukkal. Meroében hajdanában a papok voltak a legmagasabb rangban, akik még a királynak is parancsoltak, sőt az is előfordult, hogy követet küldtek hozzá, hogy ölje meg magát, és mást állítottak a helyére; később azonban az egyik király megszüntette ezt a szokást, amennyiben fegyvereseivel berontott a templomba, ahol az aranszentély van, s a papokat mind lemészárolta. Aithiopiai szokás a következő is: ha valamelyik király testének valamely részén csonkulást szenvedett, a közvetlen környezetében levők ugyanazt magukon is végrehajtják, sőt vele együtt meg is hálnak; ezért a királyt a legnagyobb gonddal őrzik. Ennyi elég lesz az aithiopsokról.

4. Az egyiptomi érdekességekhez hozzá kell még fűznünk az olyan különlegességeket, mint amilyen az ún. egyiptomi bab, amelyből serleget készítenek, és a papírcserje; ez csak itt és az indiaiaknál tenyészik. A persea azonban csak itt és az aithiopsoknál; ez nagy fa, mely édes és nagy gyümölcsöt terem; továbbá az eperfügefafa, melynek az ún. eperfüge a termése: hasonlít ugyanis a fügéhez, de élvezhetetlen. Tenyészik ott a korsion is, mely a borshoz hasonló csemege, de valamivel nagyobb. A Nílusban sokféle, sajátos és csak ott található halfajta él: az oxyrhynchos, a lepidotos, a latos, az alabés, a korakinos, a khoiros, a phagrorios, melyet phagrosnak is neveznek, továbbá a harcsa, a kitharos, a thrissa, a kestreus, a lykhnos, a physa és a bus, a kagylófélék közül a csigák, melyek a fájdalomkiáltáshoz hasonló hangot adnak. Belföldi állat még az ikhneumon és az egyiptomi áspiskígyó, mely különbözik a másutt honosoktól, kétféle: az egyik arasznyi hosszúságú s ez gyorsabban öl, a másik majdnem egy ölnyi, amint Nikandros, a „Thériaka” írója mondja. A madarak közül az ibisz és az egyiptomi ölyv, mely a másutt élőkkel ellentétben olyan szelíd, mint a macska. Itteni különlegesség az éjjeli holló is: nálunk ugyanis sas nagyságú és mélyhangú, Egyiptomban azonban csóka nagyságú és különféle hangokat hallat. A legszelídebb azonban az ibisz, amely alakra és nagyságra olyan, mint a gólya, de színét illetőleg kétféle: az egyik olyan, mint a gólya, a másik egészen fekete. Alexandriában minden keresztút tele van ezekkel, melyek részint hasznosak, részint károsak; hasznosak, mert minden férget és hulladékot fölszednek a hús- és halpiacon, károsak, mert mindent fölfalnak, piszkosak és nehezen tarthatók távol a tiszta és minden szennyeződéstől mentes anyagoktól.

5. Igaz Hérodótosnak az a tudósítása, hogy az egyiptomiak az agyagot a kezükkel, a kenyérsütéshez való tésztát pedig a lábukkal szokták dagasztani. Egy különös kenyérfajta a *kakes*, mely elállítja a széket; a *kiki* C 824 a szántóföldeken elvetett gyümölcsféle, melyből olajat sajtolnak, egyrészt világítás céljára az ország majdnem minden lakosa részére, másrészt kenőcsnek a szegényebb és többet dolgozó férfiak és nők számára. A *koikina* is egyiptomi fonadék egy bizonyos növényből, hasonló a káka- vagy pálmafonadékhoz. Sajátos módon készül náluk a sör, melyet itt mindenütt sokan isznak, de az elkészítés módja az egyes népeknél különböző. Egyik fő törekvésük az is, hogy a megszületett gyermeket mind föl is neveljék, azonkívül a körülmetélés és a leányok kimetszése is szokásos, mint a iudaiosoknál, mert eredetileg ezek is egyiptomiak, mint a róluk szóló részben már mondtuk. Aristobulos szerint a tengerből semmiféle más hal nem úszik fel a Nílusba a krokodil miatt, csak a *kestreus*, a *thrissa* és a *delphin*; a delphineket azért, mert erősebbek, a kestreusok azért, mert valami

természeti vonzalom révén a khoirosok a szárazföld mentén vezetik őket, a khoirosoktól pedig tartózkodnak a krokodilok, mert azok gömbölyűek és a fejükön az állatokra nézve veszedelmes tüskék vannak. A petés kest-reusok tehát tavasszal felhúznak, valamivel a Pleiadok lenyugta előtt azon-ban visszamennek sűrű tömegben, hogy petéiket lerakják, s ekkor történik a fogásuk, mert sűrű tömegben jutnak be a kerítőbe. Hasonló okot lehet gyanítani a thrissánál is. Ennyit Egyiptomról.

III.

1. Beszéljünk most Libyáról, mert Földrajzunk egészének ez a része még hátra van. Már előbb is sokat beszéltünk ugyan róla, de most is fel kell említenünk még sok időszerű dolgot, hozzátéve azt is, amit előbb nem említettünk. Azok, akik a lakott földet szárazföldekre osztották föl, a föl-
osztást egyenlőtlenül végezték. A hármás fölosztás ugyanis három egyenlő részre utal, Libya azonban, a lakott földnek a harmadik része ettől olyan messze van, hogy még Európával együtt sem hasonlítható össze Ázsiával: talán még Európánál is kisebb, hatalom tekintetében legalábbis sokkal kisebb. Mert a belföldnek és az óceáni partvidéknek nagy része sivatag, amelyet itt-ott többnyire nomád népek kicsiny és elszórt lakóhelyei szakítanak meg. A pusztaságokon kívül még az is távol tartja az embereket a lakható területektől, hogy sok vadállat él rajtuk. A forró égővnek is nagy részét foglalja magában. A mi korunkban mindenesetre nagyon jó
825 körülmények között laknak a Nílus és az Oszlopok között fekvő egész partvidéken, különösen pedig a karthágóiak uralma alatt álló területen, bár itt is vannak közben víztelen tájak, mint a Syrtisek, a Marmaridák és Katabathmos környéke. Az alakja derékszögű háromszög, ha egy síkon képzeljük el, melynek alapja a velünk szemben fekvő partvonal Egyiptomtól és a Nílustól Maurusiáig és az Oszlopokig, erre derékszögben áll az az oldal, amelyet a Nílus alkot Aithiopiáig, s amelyet mi meghosszabbítunk az Ókeanosig, a derékszöggel szemben fekvő átfogó pedig az egész óceáni partvidék Aithiopia és Maurusia között. Az említett háromszögnek a csúcát, mely már körülbelül a forró égöv alá esik, megközelíthetlensége miatt csak úgy kikövetkeztetve állapítjuk meg, s ezért ennek a földrésznek a legnagyobb szélességét sem tudjuk megmondani. Annyit már minden-
esetre mondtunk az előbbieken, hogy ha Alexandriától dél felé megyünk, Meroéig, az aithiopsok királyi székhelyéig kb. 10 000 stadion a távolság, onnan pedig a forró égöv és a lakott föld határáig egyenes vonalban további 3000 stadion; ezt kell tehát Libya legnagyobb szélességének ven-

nünk, 13 000 vagy 14 000 stadiont, a hosszúsága pedig valamivel kevesebb, mint annak a kétszerese. Ennyit általában Libyáról; most pedig vegyük egyenként a nyugati és az ismertebb részekről kezdve.

2. Itt az ibériai tengersizoron túl lakik egy nagy és gazdag libyai nép, amelyet hellén nyelven maurusiosnak, római nyelven és a bennszülöttek nyelvén maurosnek neveznek. Itt van a Héraklés oszlopainál fekvő tenger-szoros is, amelyről már sokat beszéltünk. Ha az Oszlopok melletti tenger-szorostól tovább megyünk előre, de úgy, hogy Libya bal felől legyen, egy hegység következik, amelyet a hellének Atlasnak, a barbárok pedig Dyris-nek neveznek. Innen nyúlik ki Maurusiának legnyugatibb hegyfoka, amelyet Kóteisnek⁵⁵ neveznek, közelében pedig a tenger fölött egy kis városka fekszik, amelyet a barbárok Trinxnek neveznek, Artemidóros azonban Lynxnek, Eratosthenés meg Lixosnak mondott. Ez Gadeirával szemben fekszik a szorosnál, 800 stadion távolságban; ilyen távolságban van mindkettő az Oszlopok melletti szorostól. Lixostól és Kóteistől délre egy tengeröböl következik, amelyet Emporikosnak neveznek; itt phoinikiai
C 826 kereskedelmi telepek vannak. Az ezzel az öböllel összefüggő egész part-vidék öblös, ha pedig leszámítjuk az öblöket és a hegyfokokat annál a há-romszögű alaknál, amelyet már jeleztem, akkor annál jobban észlelhető, hogy a szárazföld dél s egyúttal kelet felé terjeszkedik. A hegységen, amely Maurusia közepén keresztül Kóteistől a Syrtisekig húzódik, valamint a vele párhuzamosokon is laknak, mégpedig az elején a maurusiosok, a földrész belsejében pedig a legnagyobb libyai nép, amelyet gaitulosnak neveznek.

3. A külső libyai partvidékhez az „Ophelas körülhajózása” című leírástól kezdve nagyon sokat költöttek hozzá a történetírók; ezekről valahol előbb már mi is megemlékeztünk, de most is beszélünk róluk, ámde bocsánatot kérünk a csodás dolgok előadásáért, ha valahol ilyesmire is kénytelenek vagyunk kitérni, mivel nem akarunk mindent hallgatással mellőzni, s bizo-nyos mértékben a történelmet megcsonkítani. Azt mondják ugyanis, hogy az Emporikos-öbölben van egy barlang, amely dagály alkalmával a tengert 7 stadionnyira beengedi, előtte azonban van egy alacsony és sík térség Héraklés oltárával, amelyet állítólag a dagály nem önt el. Ezt is a költött dolgok egyikének tartom, ezzel pedig rokon az, hogy a mellette levő öblök-ben régi tyrosi telepítések vannak, nem kevesebb, mint 300 város, de ezek most pusztaságok, mert a pharusiosok és a nigríták elpusztították. Ezek Lynxtől állítólag 30 napi útra vannak.

4. Abban valamennyien egyetértenek, hogy Maurusia egy kevés sivatagi rész kivételével nagyon termékeny ország, s bőven el van látva folyókkal és tavakkal. Szerfölött nagy és sokféle fája van és mindenféle gyümölcs megterem ott. Ez szolgáltatja a rómaiaknak az egy darabból készült színes

és igen nagy asztalokat. A folyókban állítólag krokodilok és más egyéb állatfajták is vannak, melyek hasonlítanak a Nílusban élőkhez. Némelyek még azt is gondolják, hogy a Nílus forrásai közel vannak Maurusia határaihoz. Valamelyik folyóban 7 könyök hosszúságú piócák élnek, melyek ályuggatott kopoltyúikon keresztül lélegzenek. Azt is beszélik erről az országról, hogy ott olyan vastag szőlőtő tenyészik, hogy két ember is alig tudja átkarolni, s majdnem könyöknyi szőlőfürtöket hoz. Minden növény magas, a zöldség friss és van drakontion is; a pasztináknak, a vad ánizsnek és a bogáncsnak a szárai 12 könyöknyiek, a vastagságuk pedig 4 tenyérrnyi. Ebben az országban mindenféle faja él a kígyóknak, elefántoknak, zergéknek, gazelláknak és hasonló állatoknak, az oroszlánoknak és a párducoknak. A macskákkal egyenlő vagy azokhoz hasonló menyétek is vannak ott, csak az orruk jobban előrenyúlik, továbbá nagy tömegekben vannak majmok, amelyekről Poseidónios is beszélt, hogy amikor Gadeirából Itáliába hajózott, s a libyai part felé vetődött, látott egy egészen a tengerig lenyúló erdőt, tele ezekkel az állatokkal, részint a fákon, részint a földön, miközben egyesek a kicsinyeiket tartották s odanyújtották nekik az emlőjüket; nevettek, amikor látta, hogy ezek az erős mellű állatok részint kopaszok, részint sérvesek és más ilyenféle betegségekben szenvednek.

5. Ezen túl fekszik a külső tengernél az ún. nyugati aithiopsok többnyire gyér népességű országa. Iphikratés szerint itt zsiráfok is élnek, meg elefántok és az ún. *rhizisek* (orrszarvúak), melyek bika alakúak, de életmódjuk, nagyságuk és harci erejük tekintetében az elefántokhoz hasonlítanak. Olyan nagy kígyókat is említ, hogy még fű is nő rajtuk. Az oroszlánok megtámadják ugyan az elefántborjakat, de amint megsebeztek őket, az anyjuk közeledtére elmenekülnek; az elefántok, amikor megsebesítve látják kicsinyeiket, elpusztítják őket, az oroszlánok pedig visszatérnek a tetemekhez és felfalják. Bogos, a maurosiosok királya, mikor felvonult a nyugati aithiopsok ellen, a feleségének ajándékkul az indiaihoz hasonló nádat küldött, amelynek minden egyes íze nyolc khoinix (26 liter) űrtartalmú; hasonló nagyságú asparagosokat is küldött.

6. Ha Lynxtől a belső tenger felé hajózunk, Zélis⁵⁶ és Tinx városa következik; azután a hét fiútestvér emléke, s azon túl az Abilé nevű hegy sok vadállattal és nagy fákkal. Az Oszlopoknál levő szorosnak a hosszúsága állítólag 120 stadion, a legkisebb szélessége pedig Elephasnál 60 stadion. Ha tovább hajózunk befelé, több város és folyó következik a Molokhath folyóig, amely Maurusia és Masaisyilia földjét határolja. A folyó közelében levő hegyfokot is, meg a víztelen és nyomorúságos vidéket is Metagónionnak nevezik, s a Kóteistől kiinduló hegység is majdnem egészen ideig terjed. A Kóteistől Masaisyilia határáig terjedő távolság hosszúsága 5000

stadion. Metagónion kb. szemben fekszik Új-Karthágóval; Timosthenés helytelenül mondja, hogy Massiliával van szemben. Új-Karthágóból az átkelés Metagónionba 3000 stadion, Massiliába pedig a part mentén több mint 6000 stadion.

C 828

7. Bár a maurusiosok legnagyobb része nagyon termékeny földön lakik, nagyobb részük mégis egészen mostanáig nomád életet folytat. Mindazonáltal hajuknak a befonásával, szakállal, aranyékszerekkel, fogaik tisztításával és körmeik levágásával csinosítják magukat, s csak ritkán fordul elő, hogy séta közben egymást megérintik, mivel ügyelnek arra, hogy hajdíszük érintetlen maradjon. Többnyire lóháton és dárdával harcolnak, lovaikat kötőfékkal és nyereg nélkül használják. Van nekik kardjuk is. A gyalogosok pajzs gyanánt elefántbőröket tartanak maguk előtt. Az oroszlánok, párducok és medvék bőrét veszik magukra és abban alusznak. Mind ezek, mind a szomszédos masaisyliosok s velük együtt legnagyobb részt a libyiai öltözéke is ilyenféle, s egyéb tekintetben is hasonlók: lovaik kicsinyek, de gyorsak és olyan engedelmesek, hogy vesszővel lehet őket irányítani. A nyakszíjak faháncsból vagy szőrből készülnek s ezekről lóg le a zabla. Egyes lovak azonban minden vezeték nélkül követik őket, mint a kutyák. Pajzsuk kicsiny és bőrből készül, lándzsájuk széles hegyű és kicsiny, khitónjuk öv nélküli és széles szegélyű, felső köntösük és mellvértjük, mint már mondtam, egy állatbőr. Az ezeken és a nyugati aithiopsokon túl lakó pharusiosok és nigréták íjat is használnak, mint az aithiopsok. Kaszás szekereket is alkalmaznak. A pharusiosok a sivatagon keresztül a maurusiosokkal is érintkeznek, de csak ritkán, s ilyenkor a vizes tömlőket a lovak hasa alá kötözik. Olykor bizonyos mocsaras vidéken és tavakon keresztül Kirtáig⁵⁷ is eljutnak. Némely részük állítólag tróglodyta módon lakik, amennyiben kiássa a földet. Mondják, hogy a nyári esőzés itt is bőséges, télen azonban beáll a szárazság. Az itteni barbárok némelyike kígyók és halak bőrét is használja ruhának és ágyneműnek. A pharusiosok némelyek szerint indusok, akik Héraklésszel együtt jöttek ide. Nem sokkal a mi korunk előtt a rómaiakkal baráti viszonyban levő Bogos és Bokkhos királyok birtokában volt ez a föld. Ezeknek a halála után Iuba vette át az uralmat, minthogy Augustus Caesar az övéhez még ezt az országot is néki adta. Ez annak a Iubának a fia volt, aki Scipióval az isteni Caesar ellen viselt háborút. Iuba tehát nem régen meghalt, az uralmat pedig fia, Ptolemaios vette át, aki Antonius és Kleopatra leányától született.

8. Artemidóros Eratosthenésszel szemben azt mondja, hogy Maurusia C 829 nyugati végén egy Lixos nevű város van, Lynx helyett, és hogy szerteszt nagyon sok phoinikiai város volt, de már nyomuk sem látható; a nyugati aithiopsoknál pedig a reggeli és az esti órákban a levegő sűrű és ködös.

Hogyan lehetséges azonban ez ilyen száraz és forró vidéken? Ő azonban ugyanezen vidékről sokkal rosszabb dolgokat is mond. Megemlíti ugyanis bizonyos beköltözött lótophagosokat, akik a víztelen vidéken laknak és lótot esznek, valamiféle növényt és gyökeret, amihez semmiféle italra sincs szükségük. Ezek eljutottak a Kyrénén túl fekvő vidékig, az ottaniak azonban, bár ugyanazon a szélességi fokon vannak, tejet isznak és húst esznek. Gabinius római történetíró sem tartózkodik a csodás dolgok előadásától, amikor Maurusiáról beszél. Lynx mellett említi ugyanis Antaios síremlékét és 60 könyök hosszúságú csontvázát, amelyet Sertorius fedezett fel, majd ismét elföldelt. Az elefántokról szóló előadás is mesészerű. Azt mondja ugyanis, hogy a többi vadállat menekül a tüztől, az elefántok ellenben küzdenek vele és védekeznek ellene, mert elpusztítja az erdőt. Az emberekkel harcban állanak, amennyiben megfigyelőket küldenek ki, s amikor [futni] látják őket, maguk is futásnak erednek, de ha megsebesülnek, a segítségkérés jeléül ágakat vagy egy növényt tartanak maguk előtt, vagy port vernek föl.

9. A maurusiosok földje után a masaisyliosok földje következik, mely a Molokhath folyónál kezdődik s a [Tréton]⁵⁸ nevű hegyfoknál végződik; ez a masaisyliosok és a masyliusok határa. Metagóniontól Trétonig a távolság 6000 stadion, némelyek azonban kevesebbre mondják. A parton több város és folyó van, s a vidéke termékeny, de ezekről elég lesz csak röviden megemlékeznünk. Az említett határoktól 1000 stadionnyira van Siga városa, Sophax királyi székhelye; most csak pusztaság. Sophax után az ország ura Masanassés, majd Mikipsas volt, azután ezeknek az utódai, a mi időnkben pedig Iubas, a nemrég elhunyt Iubasnak az atyja. Ennek a székhelyét, Zamát szintén elpusztították a rómaiak. Siga után 600 stadionnyira Theón kikötője következik, azután egyéb jelentéktelen helyek kerülnek sorra. Az országnak a belső része hegyes és sivatag, de elszórtan vannak . . . , de ezek egészen a Syrtisekig a gaitulosok birtokában vannak. Az ottani tenger-melléki részek termékeny síkságok, és sok város, folyó és kikötő van rajtuk.

10. Nem tudom, igaza van-e Poseidóniosnak, amikor azt mondja, hogy Libyán keresztül csak kevés kis folyó folyik. Azokat ugyanis, melyeket Artemidóros említett, Lynx és Karthágó között, soknak és nagynak mondotta. A belföldre ez már jobban mondható. Ennek az okát megmondta ő maga. Minthogy ugyanis az északi részein nincs esőzés, mint ahogy ezt Aithiopiáról is mondják, ezért a szárazság következtében gyakran lépnek föl ragályos betegségek, a tavak iszappal telnek meg és a sáskák elszaporodnak. Azt is mondja még, hogy a keleti részek nedvesek, mert a fölkelő nap hamar tovább megy, a nyugati részek azonban szárazak, mert ott fordul meg . . . , mert a nedvességnek és a szárazságnak részint a víz bősége

vagy hiánya, részint a nap melege az oka. Ezzel ő nyilván a napsugarak hatására céloz. Ezt azonban mindnyájan az északi és déli szélességi fokokkal magyarázzák. A keleti és nyugati fekvés a lakóhelyek szempontjából minden egyes lakóhelyre és a látókör minden változására nézve mindig más és más, úgyhogy mivel azok nagy tömegét lehetetlen egybefoglalni, nem lehet általában azt mondani, hogy a keleti részek nedvesek, a nyugatiak pedig szárazak. Ha ezt az egész lakott földre s ennek olyan szélső részeire nézve állítják, mint India és Ibéria, ilyen értelemben talán mondható. Milyen valószínűsége van tehát ennek a magyarázatnak? Mert a napnak állandó és szakadatlan körútjában miféle fordulat volna lehetséges? A váltakozásnak a gyorsasága mindenütt ugyanaz. Ellentétben áll a tényekkel is azt mondani, hogy Ibéria és Maurusia nyugati szélei a legeslegszárazabbak, mert mérsékelt éghajlatúak és vízben bővelkednek. Ha a napfordulatot így kell értenünk, hogy itt a lakott föld szélein a föld fölött van, mit jelent ez a szárazságra nézve? Hiszen itt is és a lakott föld ugyanazon szélesség alatt levő egyéb részein is az éjszakának ugyanazon időköze után bukkan föl a nap újra és melegíti a földet.

11. Ott is vannak valahol földiszurok források és rézbányák. Állítólag nagyon sok a skorpió is, mind a szárnyas, mind a szárnyatlan, nagyságukkal . . . hét ízből áll, ugyanúgy rendkívül nagyra nőnek és nagy tömegben találhatók itt a mérges pókok is, a gyíkok pedig két könyök hosszúságúak. A hegyvidéken állítólag *lykbniták*nak⁵⁹ és karthágói köveknek nevezett drágakövek találhatók, a síkságokon pedig nagy mennyiségben vannak osztrigahéjak és olyan kagylóhéjak is, amelyenkről az Ammón-vidék leírásakor beszéltünk, s van egy fájuk is, az ún. *melilótos*, amelyből bort készí-
C 831 tenek. Némelyeknek a földje kétszer is hoz termést és ott kétszer is aratnak, egyszer nyáron, egyszer pedig tavasszal. A gabonaszárnak öt könyök a magassága, a vastagsága pedig kisujjnyi, s 240-szeres magot ad. De tavasszal sem vetnek, hanem összekötözött tövisbokrokkal felkarcolják a földet, az aratáskor kipergett szemek az így keletkezett mélyedésekbe hullanak, s ez biztosítja a nyári aratást. Az ártalmas állatok sokasága miatt saruban dolgoznak s egyéb testrészeiket is bőrrel vonják be. Amikor aludni akarnak, az ágy lábait a skorpiók miatt fokhagymával kenik be s tüskés bokorral kötözik körül.

12. Ezen a vidéken van az Iól⁶⁰ nevű város, amelyet Iubas, Ptolemaios atyja, újraépíttetett, s Kaisareianak nevezett el; van kikötője is és a kikötő előtt egy kis sziget fekszik. Kaisareia és Tréton között van egy nagy kikötő, amelyet Saldának⁶¹ neveznek. Ez a határa Iubas országának és a rómaiak földjének. A földnek a szétosztása ugyanis sokféleképpen történt, mert több nép is lakott rajta, és a rómaiak hol így, hol úgy bántak velük, majd mint

barátaikkal, majd mint ellenségeikkel, s így történt, hogy egyszer az egyik-től, másszor a másiktól vettek el valamit vagy adtak nekik, de nem ugyanazon a módon. A Maurusia melletti terület volt a jövedelmezőbb és hatalmasabb, de a Karthágó és Masylia melletti terület virágzóbb és jobban megszervezett volt, bár rossz bánásmódban volt részük először a karthágói, azután az iugurthai háború miatt. Ő ugyanis Adarbalt, a rómaiak barátját, Itykében⁶² ostrom közben elfogta és megölte, s az országot hadszíntérré tette. Azután egyik háború a másik után következett, az utolsó pedig az isteni Caesar háborúja volt Scipio ellen, s Iubas is ebben halt meg. A vezérekkel együtt megsemmisültek a városok is: Tisiaus⁶³, Vaga, Thala, azonkívül Kapsa, Iugurtha kincstára, majd Zama és Zinkha és azok, amelyek mellett az isteni Caesar Scipiót leverte, amennyiben először Rhuspinonnál győzte le, azután Uzitánál, majd Thapsosnál és a közeli tónál s még több más helyen. A közelben van Zella és Akholla, ezek szabad városok. Caesar rohammal foglalta el [Kerkinna] szigetét és Thenát, egy kis tengerparti várost. Mindezeknek egy része teljesen megsemmisült, más része félig elpusztítva maradt meg; Pharát Scipió lovasai égették föl.

⁸³² 13. Tréton után a masyliosok földje következik, s a karthágóiak majdnem ugyanakkora területe. A belföldön van Kirta, Massinissának és utódainak a királyi székhelye, jól megerősített és mindennel jól ellátott város, különösen Mikipsa által, aki helléneket is telepített oda és olyan nagyra tette, hogy 10 000 lovas és kétszer annyi gyalogost tudott kiállítani. Itt van Kirta is, meg a két Hippón⁶⁴ is, az egyik Ityké közelében, a másik távolabb, inkább Tréton felé, mindkettő királyi székhely. Nagyságát és tekintélyét illetőleg Ityké a második Karthágó után. Karthágó pusztulása után ez volt a rómaiaknak mintegy a fővárosuk és támaszpontjuk a libyai vállalkozásokban. Ez szintén a Karthágói-öbölben fekszik az öblöt alkotó egyik hegyfok mellett: az Ityké melletti hegyfokot Apollónionnak⁶⁵, a másikat Hermaiának nevezik, s a két város egymás látóhatárán fekszik. Ityké közelében folyik a Bagradas folyó. Trétontól Karthágóig a távolság 2500 stadion, de sem ebben, sem a Syrtisekig való távolságban nincs egyetértés.

14. Karthágó⁶⁶ félszigeten fekszik, amelynek kerülete 360 stadion, s ezen egyik tengertől a másikig fal húzódik, melynek 60 stadionnyi hosszúságát maga a félsziget nyaka alkotja; itt voltak egy nagyon tágas térségen a karthágóiak elefántistállói. A város közepén volt a Byrsa nevű fellegvár, elég meredek és körös-körül lakott magaslat, a tetején Asklépios templomával, amelyet a fellegvár bevételekor Asdrubas felesége magával együtt elégetett. A fellegvár alatt fekszenek a kikötők és Kóthón, kerek és tengerszorossal körülvett kis sziget; a szoros mindkét oldalán hajóépítő üzemek vannak.

15. Didó alapítása ez, aki Tyrosból hozta ide népét. A phoinikiiaiaknak mind ez a gyarmatuk, mind a többi is egészen Ibériáig s az Oszlopon túl is olyan szerencsés volt, hogy a phoinikiiaiak most is Európa legjobb részén laknak mind a szárazföldön, mind a közeli szigeteken, és egész Libyát is megszerezték egészen odáig, ahol már csak nomádok lakhatták. Ezzel a hatalmukkal városukat Róma versenytársává tették, s három nagy háborút viseltek ellene. Hatalmuk világosan megmutatkozott a legutolsó háború alkalmával, amelyben Scipió Aemilianus megsemmisítette őket és városuk teljesen elpusztult. Amikor ezt a háborút elkezdték, 300 városuk volt Libyában, a városban pedig 700 000 emberük, amikor pedig az ostrom ^{C 833} megadásra kényszerítette őket, átadtak 200 000 nehézfegyverzetet s 3000 katapultát, hogy a háború tovább ne tartson ellenük. Amikor pedig újból a háború mellett döntöttek, azonnal fegyvergyártó üzemeket rendeztek be, s minden egyes napon beszolgáltattak 140 tömör pajzsot, 300 kardot, 500 dárdát, 1000 nyilat a katapulták számára, a szolgálóleányok pedig a hajukat adták oda a katapulták céljaira. Minthogy a második háborúban kötött szerződés értelmében 50 év óta még csak 12 hajójuk volt, akkor, bár már a Byrsába szorultak be, két hónap alatt 120 fedett hajót építettek, s minthogy a Kóthón torkolata őrizet alatt állott, egy másik torkolatot ástak, s a hajóhad váratlanul kifutott. Volt ugyanis régi fakészletük, s ehhez járult a munkások nagy tömege, akiket közkölségen éllemeztek, s akik állandóan dolgoztak. Bár ilyen volt Karthágó, mégis elfoglalták és megsemmisítették. A karthágóiak hatalma alatt álló terület egy részét a rómaiak tartományukká nyilvánították, más részének az urává pedig Masanassést tették s ennek utódait Mikipsától kezdve. Különös megbecsülésben részesült a rómaiak részéről Masanassés, vitézsége és baráti magatartása miatt, mert ő volt az, aki a nomádokat polgári és földművelő életmódra szoktatta, s a rablóélet helyett megtanította őket a hadviselésre. Az ottaniakkal ugyanis valami sajtószerű dolog történt. Mert bár áldott országban laktak, azonkívül, hogy nagyon sok volt a vadállat, nem gondoltak arra, hogy kiirtsák őket és így földjüket félelem nélkül műveljék, hanem egymás ellen fordultak, a földet pedig átengedték a vadállatoknak. Így történt azután, hogy bolyongó és vándoréletet éltek, mint azok, akik a helynek és levegőnek a hiánya és kedvezőtlenessége folytán jutottak ilyen életkörülmények közé, úgyhogy a masyliosok is ettől kapták a tulajdonnevüket, mert nomádoknak nevezik őket. Az ilyenek kénytelenek egyszerűek lenni az életmódjukban, többnyire gyökereket és húst esznek, de tejjel és sajttal is táplálkoznak. Miután tehát Karthágó hosszú időn keresztül és majdnem ugyanazon időben, mint Korinthos, pusztasággá vált, az isteni Caesar körülbelül ugyanekkor újra felépíttette, amennyiben katonákat és római gyarmatosokat küldött oda,

már akik arra szánták magukat, és most éppen olyan szépen lakott hely, mint bármelyik a libyai városok közül.

C 834 16. A Karthágói-öböl torkolatának közepén van Korsura⁶⁷ szigete. Ezekkel a helyekkel szemben fekszik Sikelia, mégpedig Lilybaion vidéke 1500 stadion távolságban. Ennyinek mondják ugyanis a távolságot Lilybaiontól Karthágóig. Nem messzire Korsurától, valamint Sikeliától egyéb szigetek is vannak, és még Aigimuros. Karthágótól a legközelebbi tulsó partra a hajóút 60 stadion; innen fel Nephherisbe⁶⁸, a sziklán épült megerősített városba 120 stadion. Ugyanabban az öbölben fekszik Tynis városa is, amelyben Karthágó, továbbá meleg források és kőbányák is vannak ott; ezután a zord Hermaia-hegyfok következik, s rajta egy hasonló nevű város. Azután Neapolis, majd Taphitis hegyfoka tűnik elő, s ezen a hasonlóság miatt Aspisnak nevezett domb, amelyet Agathoklés, Sikelia tyrannosa telepített be, amikor a karthágóiak ellen hajózott. A rómaiak Karthágóval együtt ezeket a városokat is elpusztították. Taphitistól 400 stadionnyira a sikeliai Selinus folyóval szemben van Kossuros szigete, s rajta egy hasonló nevű város; a kerülete 150 stadion, s a távolsága Sikeliától kb. 600 stadion; Kossurostól 500 stadionnyira van Melité szigete. Azután Adrymés városa következik, ahol hajóépítő telep is volt, utána az ún. Tarikheiak, sok és sűrű sziget, majd Thapsos városa, s ez után kint a mély tengerben Lopadussa szigete. Azután az Ammón hegyfok . . . Balithón, itt van a tonhalak megfigyelő helye. Azután a Kis-Syrtis kezdeténél Thena városa következik. Közben még sok más kis város van, de említést ezek nem érdemelnek. A Syrtis kezdeténél fekszik a hosszúkás és jókora nagyságú Kerkinna szigete egy hasonló nevű várossal, s egy másik kisebb, a Kerkinnitis.

17. Nyomban ezután a Kis-Syrtis következik, amelyet Syrtis Lótophagitisnek⁶⁹ is neveznek. Ennek az öbölnek a kerülete 1600 stadion, a torkolatának a szélessége pedig 600 stadion. A torkolatot alkotó mindkét hegyfok előtt közvetlenül a szárazföld mellett szigetek vannak, mégpedig a már említett Kerkinna és a Méninx, kb. egyforma nagyságúak. A Méninxet tartják a Homérostól is említett lótophagosok földjének, s mutogatják is ennek bizonyos jeleit, így Odysseus oltárát, s magát a gyümölcsöt. Sok rajta ugyanis az ún. lótosfa, amely nagyon édes gyümölcsöt terem. Több városka van rajta, az egyik azonos nevű a szigettel. Magán a Syrtisen is vannak városok. A csücskében van egy nagy kereskedelmi telep, s az öbölbe ömlő folyó. Egészen idáig terjed a dagálnak és apálnak a jelensége, s ilyen alkalommal a környék lakosai nagy gyorsasággal rohannak a halfogásra.

18. A Syrtis után a 400 stadionnyi Zukhis-tó következik, szűk bejáratral s mellette egy hasonló nevű várossal, ahol bíborfestő üzemek és mindenféle szóó telepek vannak. Azután egy sokkal kisebb tó tűnik elő, s utána

Abrotonon⁷⁰ városa, s még néhány más, majd mindjárt Neapolis, amelyet Leptisnek is neveznek. Innen az epizephyrosi lokrokhoz az átkelés 3600 stadion. A következő a [Kinyps] folyó, utána pedig egy kőfal, amelyet a karthágóiak építettek, hogy néhány befelé nyúló mélyedést áthidaljanak. Van itt néhány kikötő nélküli helység is, míg a part többi részén vannak kikötők. Azután egy magas és erdős hegyfok következik, a Nagy-Syrtisnek a kezdete, amelyet Kephalaiknak neveznek. Eddig a hegyfokig Karthágótól a távolság valamivel több mint 5000 stadion.

19. A Karthágótól Kephalaikig és a masaisyliosokig terjedő tengerparton belül van a libophoinixok földje a gaitulosok hegyvidékéig, amely már libyai. A gaitulosokon túl pedig a garamantok földje van, de azzal párhuzamosan; innen valók a karthágói kövek. A garamantok az Ókeanos-mel léki aithiopsoktól állítólag 9 vagy 10 napi útra, Ammóntól pedig 15 napi útra vannak. A gaitulosok és a mi tengerpartunk között sok síkság van, de sok hegy, meg nagy tavak és folyók is, amely utóbbiak némelyike a föld alá búvik, s láthatatlan lesz. Életmódjukban és ruházatukban nagyon egyszerűek, sok a feleségük és sok a gyermekük, s egyéb tekintetben is hasonlóak az arab nomádokhoz. Lovaik és marháik hosszabb nyakúak, mint más népeké. A lótenyésztéssel a királyok foglalkoznak különös gondossággal, úgyhogy évente 100 000 csikót is számlálnak. A juhokat tejjel és hússal táplálják, különösen az aithiopsok melletti részeken. Ilyenek az állapotok a beljebb eső részeken.

20. A Nagy-Syrtis kerülete 3930 stadion, a csücsöknél való átmérője pedig 1500 stadion, s körülbelül ugyanekkora a torkolatának a szélessége is. A veszélyessége mind ennek a Syrtisnek, mind a Kis-Syrtisnek. . . , hogy C 836 a tengerfenék sok helyen nagyon sekély, s dagály és apály alkalmával megesisik, hogy némelyek zátonyra jutnak, s ott vesztegelnek, mentő jármű pedig ritkaság. Ezért a hajózók ezektől távol tartják magukat, s vigyáznak, hogy a szelek észrevétlenül az öblökbe ne sodorják őket. Az emberi vakmerőség azonban mindent megpróbál, különösen pedig ami a föld mellett való hajózást illeti. Ha behajózunk a Nagy-Syrtisbe, jobb felől a Kephalai után van egy kb. 300 stadion hosszúságú és 70 stadion szélességű tó, mely az öbölbe torkollik; a torkolat előtt kis szigetek vannak, meg egy kikötőhely. A tó után egy Aspis⁷¹ nevű hely következik, a legjobb kikötő a syrtisiek között. Mindjárt mellette van az Euphrantas torony, egykor a karthágói terület s a Ptolemaios alatti Kyrénaia határa; azután egy Kharax nevű másik hely tűnik elő, amely a karthágóiak kereskedelmi piaca volt, amennyiben oda bort szállítottak, helyette pedig a kyrénéi csempészekből silphiont kaptak, s annak a levét. Azután a Philainosok oltárai következnek, ezek után pedig az Automala erőd őrséggel; ez egészen az öböl csücskében fekszik. Az ezen

a csücskön átmenő párhuzamos mintegy 1000 stadionnal délibb fekvésű, mint az Alexandreiai átmenő, a Karthágón átmenőnél pedig nem egészen 2000 stadionnal, mert az egyik részen az Arab-öböl csücskében fekvő Hérónpolist, másik részen pedig a masaisyliosok és a maurusiosok beljebb eső földjét érinti. A partnak további része Bereniké városáig 1500 stadion. Ezen a hosszúsági vonalon túl egészen a Philainos-oltárokig egy libyai nép, az ún. nasamónok laknak. A közbeeső területen csak kevés kikötő és kút található. Van egy Pseudopenias nevű hegyfok, ezen fekszik Bereniké a Tritónis-tó⁷² mellett, amelyben a fő látványosság egy kis sziget Aphrodité templomával. Van ott egy Hesperidón nevű tó is, ebbe ömlik a Lathón folyó. Berenikétől beljebb van a Boreion nevű kis hegyfok, mely Kephalai felé a Syrtis torkolatát alkotja. Bereniké átellenben fekszik Peloponnésos hegyfokaival, mégpedig az ún. Ikhthysszel [és Khelónatasszal], továbbá Zakynthossal 3600 stadion távolságban. Ebből a városból kiindulva Marcus Cato a szárazon 30 nap alatt tette meg az utat több mint 10 000 főnyi hadseregével a Syrtis körül, seregét azonban a kutak miatt részekre osztotta;

C 837

gyalog ment a mély homokban és a nagy hőségben. Bereniké után Taukheira városa következik, amelyet Arsinoének is neveznek. Azután bukkan fel a régebbi Barké, most Ptolemis, majd a Phykus⁷³ földnyelv, amely alacsony ugyan, de Líbia egyéb partvonalához képest a legészakibb fekvésű; szemben fekszik a lakóniai Tainaronnal, 2800 stadion távolságban. Van ott egy a földnyelvvvel azonos nevű városka is. Phykustól nem messzire, mintegy 170 stadionnyira van a kyrénéiek kikötővárosa, Apollónia, Berenikétől 1000 stadion, Kyrénétől pedig 80 stadion távolságban; ez trapéz alakú síkságon fekvő nagy város, már amint a tengerről láttuk.

21. Kyréné a théraiak alapítása, azé a lakóni szigeté, amelyet hajdan Kallistének neveztek, mint Kallimakhos is mondja:

Kallisté azelőtt, később pedig a neve Théré,
Anyja hazámnak, ahol híres a lónevelés.

A kyrénéiek kikötővárosa szemben fekszik Kréta nyugati hegyfokával, a Kriumetóponnal [két]ezer stadion távolságban; a hajózás dél-délkeleti széllel történik. Kyrénét Battos alapításának tartják, akit Kallimakhos az ő ősenek mond. Földjének termékenysége révén meggyarapodott, mert a legjobb lótenyésztő, és szép gyümölcsöket terem, és sok kiváló embere volt, akik tevékenyen ki tudtak állani a szabadság védelmére, a rajtuk túl lakó barbárokkal szemben pedig erőteljes ellenállást tanúsítottak. Hajdan tehát önálló volt a város, azután az Egyiptomot meghódító és nagy hatalomra jutott makedonok Thibrónnak, Harpalos gyilkosának a vezetése alatt meg-

támadták. Egy ideig királyok uralma alatt állott, majd a rómaiak fennhatósága alá került, s most Krétával egyesített helytartóság. Kyréné környékének városai: Apollónia, Barké, Taukheira, Bereniké és a többi közeli kis város.

22. Kyrénével határos a silphiont és a kyrénéi nedvet termelő vidék; az utóbbi a silphionból csepeg, ha a héját bevágják. Ez majdnem kipusztult, amikor a barbárok valamilyen ellenséges érzületből betörték ide, s a növény gyökereit kipusztították. A lakosok nomádok. Hírneves kyrénéi volt a sókratikus Aristippos, aki megalapította a kyrénéi bölcséleti iskolát, s ennek a leánya, Arété, aki átvette atyja iskoláját, s ennek a fia, Aristippos, aki, úgy látszik, a kyrénéi tanítást megjavította, s helyébe az annikerisit állította. Kyrénéi még Kallimakhos és Eratosthenés is, akiket az egyiptomi királyok nagy tiszteletben tartottak; az első költő és buzgó grammatikus, a másik pedig ebben is, meg a filozófiában és a matematikában is olyan kiváló, hogy párját ritkítja. De még Karneadés (ez az Akadémia elismert legjobb bölcselője) és Apollónios Kronos is onnan való; ez utóbbi a dialektikus Diodóros mestere, akit szintén Kronosnak neveztek, minthogy egyesek a mesternek a nevét átvitték a tanítványra. Apollónia után Kyrénaia további partvidéke Katabathmosig 2200 stadion, de a hajózás szempontjából nem jó, mert kevés a kikötője, horgonyzóhelye, lakótelepe és kútja. A hajóút mentén a legnevezetesebb helyek közé tartozik Naustathmon, Zephyrion horgonyzóhellyel, egy másik Zephyrion⁷⁴ és Kherrhonésos földnyelvre kikötővel; ez utóbbi szemben fekszik a krétai Kyklosszal 1500 stadion távolságban a notos irányában. Azután egy Héraklés-templom következik, azon túl pedig Paliuros falva, majd a Menelaos-kikötő, s az alacsony Ardanis földnyelv horgonyzóhellyel, utána a nagy kikötő, amellyel szemben fekszik a krétai Kherrhonésos kb. 2000 stadion távolságban, mert általában ezzel a partvidékkel szemben párhuzamosan fekszik a keskeny és hosszú Kréta. A nagy kikötő után egy másik kikötő, a Plynos, s azon túl Tetrapyrgia következik. Ezt a helyet azonban Katabathmosnak nevezik. Idáig terjed Kyrénaia. A többit Paraitonionig, s onnan Alexandreiáig már tárgyaltuk az Egyiptomról szóló részben.

C 838

23. A Syrtisen és Kyrénaian túl mélyen bent fekvő terméketlen és száraz vidéket a libyiaiak lakják; az elsők a nasamónok, azután a psylliosok következnek s a gaitulosok egy része, majd a garamantok, tovább kelet felé pedig a többnyire Kyrénaival határos és az Ammónig terjedő marmaridák. Azt mondják, hogy akik a Nagy-Syrtisnek Automalánál levő csücskétől a téli napkelet irányában mennek, négy nap alatt érkeznek (Augilába). Ez a hely hasonló az Ammónhoz, pálmatenyésztő és el van látva vízzel, Kyrénaian túl dél felé fekszik. Száz stadionnyi távolságig fák is nőnek ezen a földön,

839 további százig már csak vetések vannak, rizst a szárazság miatt [nem] termelnek. Ezen túl a silphion-vidék következik, azután a lakatlan vidék és a garamantok földje. A silphion-vidék keskeny, hosszúkás és elég száraz, a hosszúsága keleti irányban mintegy 1000 stadion, a szélessége pedig 300, vagy valamivel több, már amennyire ismeretes. Azt lehet ugyanis gyanítani, hogy az egész terület, mely megszakítás nélkül ugyanazon a párhuzamos vonalon fekszik, a légköri viszonyokat és a növényzetet illetőleg ugyanolyan természetű, minthogy azonban több sivatag esik közbe, [nem] ismerjük valamennyi vidéket. Hasonlóképpen nem ismerjük az Ammónon és az oázisokon túl fekvő vidéket Aithiopiáig. Sem Aithiopia, sem Libya határait nem tudjuk megadni, de határozottan még az Egyiptom melletti területét sem, hogy az Ókeanos mellettől ne is beszéljünk.

24. A mi időnkben lakott föld részei tehát ilyenek. Minthogy pedig ennek legjobb és legismertebb része a rómaiak birtokában van, akik minden megelőző uralkodót felülmúlnak, akiket csak ismerünk, érdemes ezeknek az országait is röviden megemlítenünk. Azt már említettük, hogy egy városból, azaz Rómából kiindulva háborúkkal és ügyes politikával az egész Itáliát megszerezték és hogy Itália után ugyanazzal a képességgel a környező országokat is hozzászerezték. Miután három földrész van, birtokukban van majdnem az egész Európa, kivéve az Istroszon túl fekvő területet, meg a Rhénos és a Tanais között levő ókeanos partvidéket, az ő hatalmukban van Libyának a felénk eső egész partvidéke, a többi része lakatlan vagy csak szórványosan és nomád módon lakják. Hasonlóképpen az ő kezükben van Ázsiának felénk eső partvidéke, ha nem tekintjük az akhaiosok, zygek és héniochosok vidékeit, akik keskeny és nyomorúságos területeiken rabló és nomád módon élnek. A belföldnek és a mélyen bent fekvő területeknek egy része az ő hatalmuk alatt áll, más része pedig a parthyaiosok és az azokon túl lakó barbárok birtokában van, kelet és észak felé az indusok, a baktriosok és a skythák vannak, azután az arabok és az aithiosok. Ezekről azonban egyes részek állandóan ide kapcsolódnak. Ennek a rómaiak fennhatósága alatt álló egész területnek egy részén királyok uralkodnak, más részét pedig helytartóság néven ők maguk kormányozzák, s helytartókat és adószedőket küldenek oda. Van néhány szabad város is, amelyeknek egy része kezdettől fogva barátságban állott velük, más részüket azonban megbecsülésük jeléül ők maguk szabadították föl. Vannak az ő hatalmuk alatt álló uralkodók, törzsfőnökök és papok is; ezek tehát bizonyos ősi törvények szerint élnek.

840 25. A helytartóságok majd így, majd úgy voltak felosztva, jelenleg pedig úgy, amint azt Caesar Augustus elrendezte. Miután ugyanis a haza rábízta az államhatalom vezetését, s ő lett egész életére a háború és béke ura, két

részre osztotta az egész birodalmat: az egyik részét magának, a másikat pedig a népnek jelölte ki, mégpedig magának mindazt, ahol katonai őr-ségre van szükség. Ezek az eddig le nem győzött népekkel szomszédos bárbar országok, vagy terméketlen és nehezen művelhető területek, tehát mivel mindenben szűkölködnek, erődöknek azonban bővében vannak, bilincseiket széttörik és nem engedelmeskednek; a többit pedig, amelyek békések és fegyveres erő nélkül is könnyen kormányozhatók, átengedte a népnek. Mindkét részt több helytartóságra osztotta, úgymint caesari és népi helytartóságokra. A caesariakba Caesar küld helytartókat és intézőket, amennyiben az országokat majd így, majd úgy osztja be és a körülmények szerint kormányozza, a népiekbe pedig a nép küld hadvezéreket és főhivatalnokokat. Ezek is különböző részekre oszolnak, ha így kívánja az érdek. Kezdetben úgy rendezte a dolgot, hogy két consuli helytartóságot létesített: Libyát, már ami római fennhatóság alatt állott, annak a résznek kivételével, amely azelőtt Iubas, most pedig ennek a fia, Ptolemaios uralma alatt van, és Ázsiát a Halyszon és a Tauroson innen, kivéve a galatákat és az Amyntas uralma alatt álló népeket, továbbá Bithyniát és a Propontist; 10 vezéri helytartóságot Európában és a hozzátartozó szigeteken: az ún. külső Ibériát a Baitis folyóig, Keltikában Narbónitist, harmadiknak Sardót Kyrnosszal, negyediknek Sikeliát, ötödiknek és hatodiknak az Epeiros melletti Illyriát és Makedoniát, hetediknek Akhaiát Thettaliáig, az aitolosokig, akarnanokig és egyes epeirosi népekig, amennyiben ezek határosak voltak Makedoniával, nyolcadiknak pedig Krétát Kyréniával, kilencediknek Kyprost, tizediknek pedig Bithyniát Propontisszal s Pontos némely részeivel. A többi helytartóság Caesaré; ezek némelyikébe consuli, másokba vezéri férfiakat küld vezetől, némelyekbe azonban lovagokat is. Királyok, fejedelmek és de-karkhiák is vannak és voltak mindig az ő részén.

JEGYZETEK

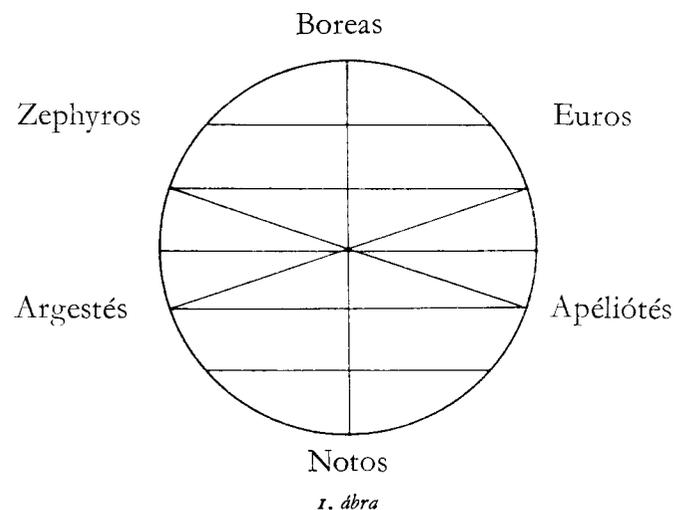
I. KÖNYV

- 1 Az abdéri Démokritos (kb. 460–361 i. e.) az ókori atomelmélet egyik kezdeményezője; jeles filozófus és szenvedélyes utazó.
- 2 A homéroszi eposzok magyar tolmácsolását a lehetőségekhez képest Devecseri Gábor nyomán közöljük. Néha azonban – technikai okokból – korábbi magyar fordításokból kellett idéznünk, mivel még Földy József is ezeket használta.
- 3 Ibéria, latin nevén Hispania, a mai Pireneusi-félsziget. Strabón itt alkalmasint arra céloz, hogy a monda szerint Héraklés elhajtotta az Óceán egyik szigetén lakó Géryonés marháit.
- 4 Élysion, latinul Elysium; a föld nyugati szélén, az Ókeanoson innen elterülő mesés hely, a boldogság hazája.
- 5 Menelaos, Atreus fia, Agamemnón öccse; a trójai háború után sokat bolyongva ért haza.
- 6 Homéros szerint Radamanthys, Zeus és Európé fia, az Élysionban lakik. Később szigorú és igazságos ítélkezései miatt mint bíró a boldogok szigetére került.
- 7 A boldogok szigeteit, amelyek a mítoszok szerint nagyon szépek és gyümölcsökben bővelkednek, talán a mai Kanári-szigetekkel lehet azonosítani.
- 8 A Göncöl szekere (görögül Arktos megalé, latinul Arctus maior) az északi égbolton látható, hét csillagból álló csillagzat. Közelében van a Kis Göncölszekér, vagy Kismedve, amelynek mintegy farkát alkotja a Sarkcsillag. Az utóbbiak fölfedezését Thalésnak tulajdonítják.
- 9 A Bereniké haja nevű csillag az északi égbolton látható; a Kanóbos a Sirius után az ég legfényesebb állócsillaga.
- 10 Aratos (kb. 315–240 i. e.) a kilikiai Soloiban született; epikus költő. Egyik verses műve csillagászati tárgyú.
- 11 Kratés, a pergamoni grammatikus iskola feje az i. e. 2. században született Mallosban. Rómában is tanított. A homérosi eposzok szövegén sok javítást végzett.
- 12 Hérakleitos (i. e. 540–480) Ephesosban született. Igen jeles filozófus.

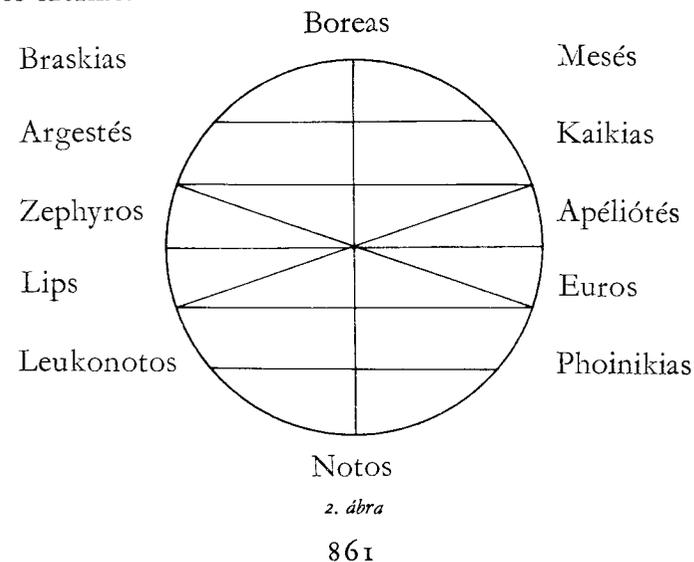
Szerinte a világ folytonos átalakulásban van. Nehezen érthető, tömör kifejezésmódja miatt homályosnak (Skoteinos) nevezték.

- 13 Az Órión a Kaszás-csillag, a Tejút közelében, az északi égbolton.
- 14 A régiek szerint a föld kerek, s körös-körül az Ókeanos, vagyis a tenger veszi körül.
- 15 Vö. II. XIII. 5.
- 16 Vö. II. XVIII. 607.
- 17 Vö. II. VII. 422.
- 18 A babylóniai Seleukos (i. e. 200 táján) neves csillagász; továbbfejlesztette Aristarkhosnak a föld mozgására vonatkozó elméletét.
- 19 Athénodóros (kb. i. e. 74–i. sz. 7) Poseidónios tanítványa, Strabón barátja, jeles természettudós. Strabón többször is hivatkozik rá.
- 20 A stoikusok tanításai szerint az égitesteket a vizek kigőzölgése táplálja.
- 21 Héraklés oszlopai, azaz a mai Gibraltári-szoros.
- 22 A kimmeri Bosporos az Azóvi- és a Fekete-tengert köti össze.
- 23 A Salganeus nevéhez fűződő mondát később maga Strabón meséli el (vö. IX. 2. 9.). Állítólag ő kalauzolta a malisi öbölből kihajózó perzsákat, akiknek a vezére később mint árulót megölte.
- 24 Mithridatés Eupatór pontosi király, aki i. e. 121–63 között uralkodott, a rómaiak engesztelhetetlen ellensége volt. Csak Pompeiusnak sikerült legyőznie.
- 25 A khiosi Aristón (kb. 260 i. e.) stoikus bölcsele, Zénón tanítványa. – Arkesilaos (i. e. 316 táján) a középső akadémia néven ismert filozófiai iskola alapítója.
- 26 Apellés (i. e. 330 táján) a leghíresebb görög festők egyike.
- 27 A borysthenési Bión i. e. 250 táján élt; bölcsele és szellemes író.
- 28 A kitióni Zénón (i. e. 345–265 táján) a stoikus iskola megalapítója.
- 29 A tarentumi Aristoxenos (i. e. 330 táján), Aristotelés tanítványa, bölcsele és az ókor legnevesebb zenetudósa.
- 30 A milétosi Kadmos (kb. 550 i. e.) a legrégebb logographosok egyike. – A Léros szigetén született Pherekýdésnek (kb. 560 i. e.) a természetről és az istenekről szóló művéből csak töredékek maradtak ránk.
- 31 Lamia, Gorgó és Mormolyké mitikus szörnyek. – Ephialtést, Alóeus gigas fiát testvérevel együtt az istenek büntetésből az alvilágba vetették és kígyókkal kötötték őket egymáshoz.
- 32 A villám Zeusnak, az aigis (pajzs) Pallas Athénének, a szigony Poseidónnak, a fáklya Hekaténak a jelvénye; a thyrsos a bakkhansok borostyánnal és szőlőlombbal körülfont botja.
- 33 Aristeas az arimaspi mesés népről szóló eposz szerzője; életéről semmi közelebbit nem tudunk.

- 34 Méninx, a mai Jerba, a Kis Syrtisben fekvő sziget, a mesés lótuszevők birodalma.
- 35 Thrasyalkés egyik legrégebb természetfilozófiai író, akiről csak igen keveset tudunk.
- 36 A rhodosi Timosthenés (kb. 280 i. e.) II. Ptolemaios hajóhadának parancsnoka. A kikötőkről szóló, 10 könyvből álló művét Eratosthenés is használta.
- 37 A szelek járása és neve a régebbi felfogás szerint:

Aristotelés szerint:

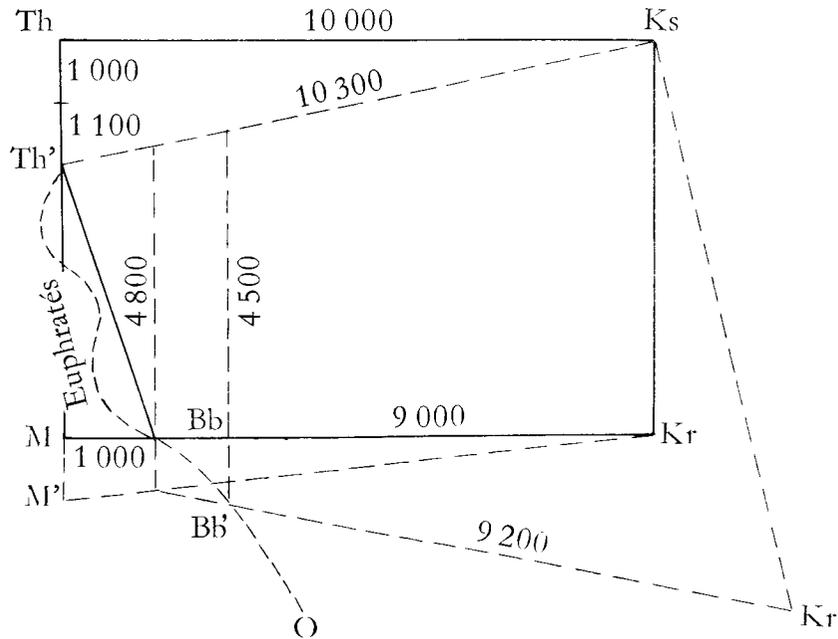

- 38 A lesbosi Mityléné szülötte, Alkaios (i. e. 600 körül) híres lírai költő.
- 39 Próteus tengeri isten a monda szerint alakját tetszés szerint tudta változtatni.
- 40 Aristonikos alexandriai grammatikus, Strabón kortársa, főleg a homérosi eposzok magyarázója.
- 41 Sesóstris legendás egyiptomi király (kb. 1400–1330 i. e.). Állítólag ő kezdte meg a Vörös-tengert és a Földközi-tengert összekötő csatorna építését.
- 42 Kinyrés Kypros szigetének gazdag királya volt.
- 43 Euneus (vagy: Euneós) Iasón fia, Lémnos királya; Lykaón Priamos fia, kit Akhilleus egykor elfogott s mint rabszolgát adta el Euneusnak.
- 44 Andromeda Képheus aithiopiai király leánya. Büntetésből egy sziklához kötötték, s onnan Próteus szabadította ki. Tragikus történetét Sophoklés és Euripidés is feldolgozta.
- 45 Az artemisi Apollodóros (i. e. II. század) híres grammatikus. Tárgyi magyarázatait Strabón sűrűn használta.
- 46 A sardisi Alkman (i. e. 625 körül) később Spártában élt; híresek dór nyelvjárásban írt kardaljai.
- 47 A khiosi Theopompos (i. e. 380 táján), Isokratés tanítványa. Egyik művében a görögök történetét, a másikban Fülöp makedon király korát tárgyalja.
- 48 A knidosi Ktésias (i. e. V. század) Hérodotos és Thukydidés kortársa. Assyria, Media és Perzsia történetét tárgyalta. Strabón megbízhatatlannak tartotta. Az Indiáról szóló műveket szintén elítélőleg idézi.
- 49 Poseidónnak, a tengerek istenének egyik mellékneve.
- 50 A kyrénéi Kallimakhos (i. e. 250 táján) az alexandriai könyvtár vezetője, híres elégia-költő. Egyik prózai művével a görög irodalomtörténetírás alapjait teremtette meg.
- 51 A sképsisi Démétrios (i. e. 150 táján) Aristarkhos kortársa, grammatikus és történetíró volt. 30 kötetes művében a Homérostól említett helységek fekvését állapítja meg.
- 52 A trójai Sigeion szülötte, Damastés, Hérodotos fiatalabb kortársa, Hellanikos tanítványa. Strabón elítélőleg nyilatkozik földrajzi művéről. – A messénéi Euhémeros (i. e. 310 táján) egyik művében arról ad hírt, hogy egy Pankhaia nevű szigetre vetődve egy templomban aranyoszlopra írva találta meg a világ egész őstörténetét. Strabón megbízhatatlannak tekinti.
- 53 Minos Kréta szigetének legendás királya.
- 54 Anténór a monda szerint Trója pusztulása után Libyában telepedett le.
- 55 A lampsakosi Stratón (i. e. 290 táján) peripatetikus bölcsele, s ennek

- az iskolának egyik vezetője. Sokat foglalkozott természettudományi kérdésekkel, s ezért fizikusnak is szokták nevezni. – A lydiai Xanthos (i. e. 480 táján) szülőhazája történetét írta meg.
- 56 A Duna deltájának ez a neve e vidék zátonyaira utal. A hátán úszó embernek is messziről a mellét látjuk először.
- 57 Démétrios Poliorkétés (i. e. 334–283) Antigonos fia; neves mérnök és hadvezér; erős hajóhada volt.
- 58 A lesbosi Myrsilos történetíró alkalmasint az első Ptolemaiosok korában élt. – A samosi Duris (i. e. 350 táján) számos, csak töredékesen ránk maradt történeti mű szerzője. – A khiosi Ión (i. e. 440 táján) jeles tragikus költő.

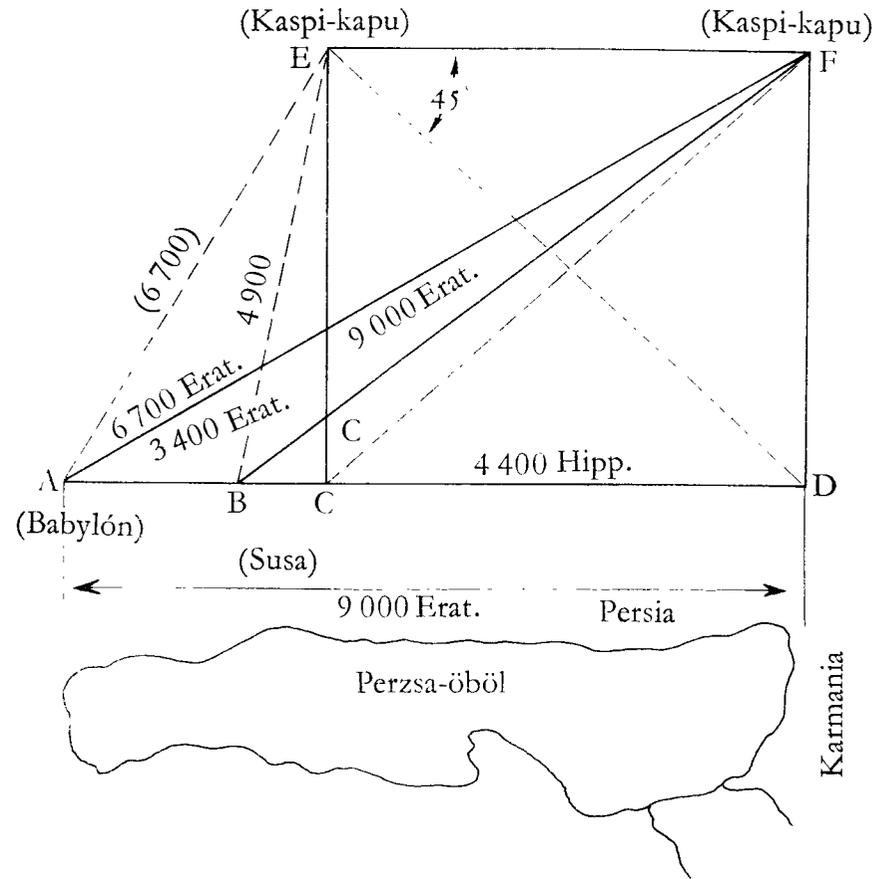
II. KÖNYV

- 1 Az indiai Kaukasos, amelynek egyik része a Paropamisos, a mai Hindukus.
- 2 Patroklés (i. e. 300 táján) makedon hadvezér és földrajzi író I. Seleukos és I. Antiokhos korában. A Kaspi-tengert Északi Óceánnak tekintette. Strabón nagy becsben tartotta.
- 3 Ti. Seleukosra és Antiokhosra.
- 4 Itt Eratosthenésre történik hivatkozás.
- 5 Némelyek szerint a kézirat hiányos, mások szerint a szöveg folyamatos.
- 6 A szicíliai tengerszorosról van szó.
- 7 Egy metrétés = 12 khús = 144 kotylé = 864 kyathos = 39,39 liter; egy medimnos = 48 khoinix = 192 kotylé = 52,53 liter.
- 8 Régi elképzelések szerint a Kaspi-tengert szűk tengerszoros kötötte össze az északi Jeges-tengerrel. Ezért azt hitték, hogy Indiából kiindulva és Ázsia partjait körülhajózva a Kaspi-tengerbe lehet jutni.
- 9 Philón aithiopiai útját örökítette meg e művében.
- 10 Az itt előadottak szemléltetésére H. L. Jones (The Geography of Strabo... I. 1949. 296) a 3. ábrát közli. – Ezek szerint Strabón a 23–29. fejezetekben azt adja elő, hogy Hipparkhos az Eratosthenésnél szereplő méreteket négyszögalakban (Th Ks Kr M) ábrázolja; itt Th = Thapsakos, Ks = Kaspi-kapu; Kr = Karmania határa; Bb = Babylón stb.; a pontozott vonalak, az Euphratést is beleértve, Eratosthenés nyers számadataira utalnak. Természetesen könnyű kimutatni Eratosthenés ábrázolásmódjának helytelenségét, ha azt Hipparkhos szemszögéből tekintjük.

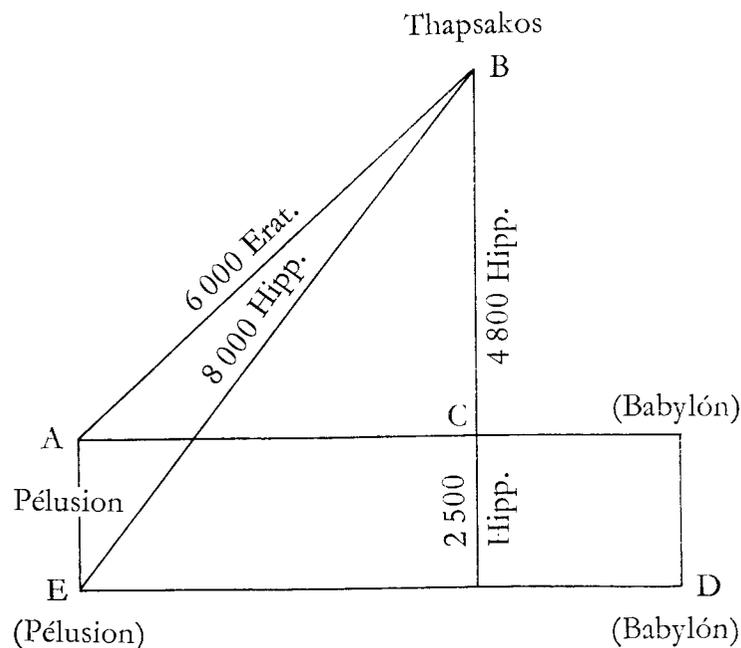
3. ábra

- 11 A tagokra való osztás az emberi test feldarabolására, vagyis valamely szerves képződmény részekre való bontására vonatkozik, szemben a szervetlen képződmények egyszerű részekre való osztásával.
- 12 Meséné Babylóniának a déli része, a Tigris és Euphratés torkolatának környékén.
- 13 Hipparkhos idézett nyilatkozataival ismét arra törekszik, hogy kimutassa Eratosthenés számításainak helytelenségét. H. L. Jones (i. m. 328) erre vonatkozólag a 4. ábrát közli. – Mint látható, Hipparkhos szerint Eratosthenés 4400 stadionnyival nyugatabbra helyezte a Kaspi-kapukat, s így Persis a második gyűrű területére esnék. Strabón úgy véli, hogy az Eratosthenéstől Babylón és Karmania között húzott vonal nem az AD távolságnak felel meg, hanem annak, amely az A ponttól kiindulva az AD távolságtól jóval délebbre kerül el. Ha Hipparkhos feltevéseit fogadjuk el helyesnek, akkor az Indus természetesen az ED-vel párhuzamosan folynék és az EF párhuzamosan kissé több mint 45° -os szöget zárna be, holott a folyó valójában dél felé veszi útját.

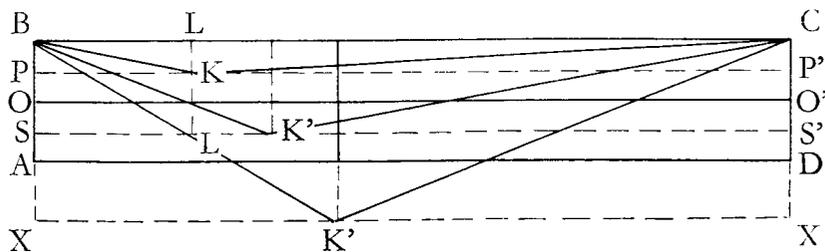
4. ábra

- 14 H. L. Jones (i. m. 337) az 5. ábrával szemlélteti az itt mondottakat. – Mint látható, abban az esetben, ha elfogadjuk Hipparkhos állítását, amely szerint Thapsakos 7300 stadionnyi távolságban északra van Pélu-siontól, s ha ennek alapján rajzoljuk meg a derékszögű háromszög átfogóját, a két hely közötti távolság kb. 8500 stadion volna. Hipparkhos tehát ismét arra törekszik, hogy kimutassa Eratosthenés állításainak teljes lehetetlenségét. Strabón szerint Hipparkhos azért jár el helytelenül, mivel Eratosthenés becsléseit párhuzamosakra és délkörökre vetíti. – Egy stadion = 5 plethron = 100 orgyia = $333\frac{1}{3}$ pékhys = 500 pús (láb) = 164 m.

5. ábra

15 H. L. Jones (i. m. 343) az alábbi módon szemlélteti az itt elmondottakat:

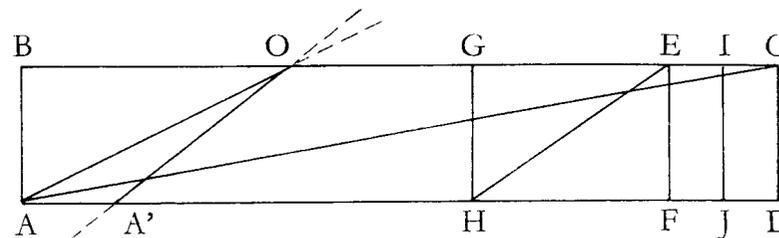

6. ábra

Vegyük szemügyre az ABCD négyszöget. Tegyük fel, hogy OO' kelet-nyugati irányban fekszik, hogy PP' és SS' párhuzamos OO' -val, továbbá, hogy BK és KC (vagy BK' és $K'C$) olyan vonalak, amelyek a fenti négyszöget belül, a BK'' és $K''C$ vonalak pedig ugyanezt kívül metszik. Ebben az esetben helyénvalóbb PP' -t OO' -val egybevágónak tekintenünk, mint $BK + KC$ -t (amelynek $PK + KP'$ felel meg)

OO' -vel egybevágónak, s ugyanígy könnyebb $BK + KC$ -t, mint $BK'' + K''C$ -t.

16 H. L. Jones (i. m. 345) ezt így szemlélteti:

7. ábra

$A'O$ olyan vonal, amely kívül esik BG és AH -n, AO pedig olyan, amely BG -n kívül halad. Ha mármost $ABCD$ paralelogramma, akkor a kis paralelogrammák $ABGH$, $HGCD$, $FECD$, $JICD$ és így tovább a végtelenségig.

- 17 A silphion (latinul laserpitium) nevű növény nedve részint orvosságként, részint pedig ételek ízesítésére használatos.
- 18 Itt a görög eredetiben szereplő $\eta\mu\iota\sigma\upsilon\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\varsigma$ szót, amelynek jelentése ismeretlen, a fordító teljesen figyelmen kívül hagyta.
- 19 Műve IV. könyvének 42. fejezetében beszél erről Hérodotos, de azt nem Dareiosról, hanem Nekóról mondja. Az utóbbi rendelte el Afrika körülhajózását, Dareios pedig Arábiáét.
- 20 A pontoszi Hérakleidész (kb. 380 i. e.), Platón és Aristotelész tanítványa, jeles bölcselel és grammatikus volt.
- 21 Bergai a. m. hazug, kitalált, költött. A hazugságairól közismert Antiphánész származott a thrákiai Bergából, s ezért nevezték így később a füllentőket.
- 22 II. VII. 433, 441, valamint XII. 1–33.
- 23 Od. I. 24.
- 24 A messénéi Euhéméroszról van szó.
- 25 Azaz hazugnak, vö. 21. jegyz.
- 26 A mai britanniai Scilly szigetek.

III. KÖNYV

- 1 Most: C. de Finisterre.
- 2 Most: C. de São Vicente.
- 3 Most: Tajo vagy Tejo.
- 4 Most: Guadiana.
- 5 Most: Guadalquivir.
- 6 A mai Gibraltár.
- 7 A mai Rocadillo közelében volt.
- 8 Menlaria a mai Fuente-Obejuna mellett, Belón a mai Belonia vidékén feküdt; a folyó ma Barbate.
- 9 Föltehetőleg a mai Tarifa.
- 10 A mai Cadiz.
- 11 Asta romjai a mai Mesa de Asta dombon; Nabrisa a mai Lebrija.
- 12 A mai Évora.
- 13 Magyarul: Fényhozó, vagyis a hajnalcsillag.
- 14 A mai Córdoba, amelyet i. e. 154-ben M. Claudius Marcellus alapított.
- 15 A mai Sevilla.
- 16 A turdetaniai Baitist mások nem említik; alkalmasint hamar elpusztult. Némelyek a mai Medina-Sidonia tájára teszik.
- 17 Italika ma csak romhalmaz Sevilla la vieja néven. – Ilipa romjai alkalmasint a mai Penna flor mellett.
- 18 Munda aligha lehetett a mai Monda, mivel ennek az azonosításnak a Strabóntól megadott távolság ellene mond.
- 19 Mások e várost nem említik.
- 20 A mai Cazlona, Córdoba táján.
- 21 Némelyek szerint a mai Almaden.
- 22 Onoba a mai Huelva; Mainoba a mai Vélez-Málaga.
- 23 A mai Baleári-szigetek: Mallorca és Minorca.
- 24 Saltiga a bastitanok városa volt.
- 25 Mivel 1 kotylé kb. $\frac{1}{4}$ kg, 10 kotylé kb. $2\frac{1}{2}$ kg.
- 26 A mina a talanton 60-ad része; i. e. 194 óta a talanton súlya 20,460 g, egy mina tehát 341 g, 80 mina pedig 27,28 kg.
- 27 Démétrios Phaléreus (i. e. 350 táján) Theophrastos tanítványa, peripatetikus filozófus, államférfi, szónok és történetíró.
- 28 Ez a fejtörő itt arra vonatkozik, hogy a bányászattal járó kiadások az egész jövedelmet fölemésztik.
- 29 A mai Sierra de Cazorlaban táján.
- 30 E két sziklasziget a thrák Bosporosnak a Pontosba való torkolatánál; a hajózásra veszedelmesek voltak, s a közjük sodródott hajókat szét-

- zúzták. – A Planktai (= Tévesztő sziklák) talán a mai Lipari-szigetek, melyeken ma is van vulkanikus tevékenység.
- 31 Ezek neve a. m. Összecsapódó sziklák.
- 32 A monda szerint Kadmos egy tőle megölt sárkány fogait elvetette, s ezekből harcosok nőttek ki, akik azután addig hadakoztak egymás ellen, amíg valamennyien elpusztultak. Ezért a kadmosi győzelem a. m. önmagukat elpusztító győzelem.
- 33 Ezek talán a mai Kanári-szigetek.
- 34 Pax Augusta a mai Badajoz, Augusta Emerita a mai Mérida, Caesar-augusta pedig a mai Zaragoza.
- 35 A mai C. Espichel.
- 36 A valódi távolság mintegy 200 stadion.
- 37 A mai Al-Merim.
- 38 D. Jun. Brutus Gallaecus i. e. 138-ban volt konzul, majd Hispania helytartója. A gallaecusok törzsét 134-ben verte le. Ezért 132-ben diadalmenetet tartott s Gallaecus (= Kallaikos) melléknevét is ekkor kapta.
- 39 A mai Lisboa (Lisszabon).
- 40 A mai Douro (Duero).
- 41 Föltehetőleg a Granatula melletti Nuestra Senora de Oreto.
- 42 A két folyó mai neve: Mondego és Vouga.
- 43 Léthé latinul Flumen Oblivionis [a. m. a felejtés folyója]; az ott lakók hajdan Limius-nak vagy Limaea-nak nevezték. A mai Lima.
- 44 A mai Minho.
- 45 Vagyis: Gibraltártól.
- 46 A mai Ebro.
- 47 A mai Málaga.
- 48 E város neve Ptolemaios szerint Sex, Pomponius Mela szerint pedig Hexi volt; talán a mai Motril vagy Vélez-Málaga.
- 49 A mai Adra.
- 50 Föltehetőleg Ocelum Durii, a mai Zamora.
- 51 A mai Djerba (Houmt Souk) Tuniszban.
- 52 A mai Júcar.
- 53 A névből lett a mai Denia neve.
- 54 Planésia a mai Isola Plana; Plumbaria kis sziget C. S. Martin mellett.
- 55 A mai Islote.
- 56 Romjai a mai Murviedro mellett.
- 57 A mai Tortosa.
- 58 A mai Tarragona.
- 59 A mai Baleárok és Ibiza szigete.

- 60 A mai Ampurias.
- 61 A mai Rosas.
- 62 A mai Játiva.
- 63 A mai Chelsa.
- 64 A mai Lérída és Huesca.
- 65 Ez a város latin nevén Calaguris Nassica, a mai Calahorra.
- 66 A mai Pamplona.
- 67 A mai Oyarzún bányaváros.
- 68 Numantia romjai a mai Fuente de don Guarray mellett. – Serguntia ismeretlen település; semmiképpen sem azonosítható a jóval lejjebb fekvő Seguntiával, a mai Sigüenzával.
- 69 A mai Varea.
- 70 Segéda fekvését lehetetlen meghatározni; Pallantia a mai Palencia.
- 71 Segobriga föltehetőleg a mai Cabeza del Griego közelében feküdt; Bilbilis a mai Bambola táján lehetett.
- 72 Segesania, latinul Segisamo a mai Sasamón; Interkatia ma: Villagarcía.
- 73 A Melsos folyó a mai Narcea, Noiga pedig a mai Gijón.
- 74 A mai Ibiza.
- 75 A mai Formentera.
- 76 A mai Palma és Pollenza.
- 77 Q. Caecilius Metellus Balearicus konzul i. e. 123-ban győzte le e szigetek kalózait s alapított itt városokat. 121-ben tartott diadalmenetet, s ekkor kapta a Balearicus melléknevet.
- 78 L. Balbus Caesar idejében vett részt a polgárháborúban. valamint az egyiptomi és hispániai hadjáratokban. Szülővárosát, Gadest új városrészsel növelte. Afrikai győzelmeiért i. e. 19-ben tartott diadalmenetet.
- 79 Abilyx (Abylé) a Gibraltári szoros melletti Ceuta közelében.
- 80 Poina (Poiné) a bosszú istennője; a tragikus költők színműveiben gyakran szerepelt.

IV. KÖNYV

- 1 A mai Marseille és Narbonne.
- 2 A latin Mons Cemmaenus, a mai Cévennek.
- 3 A mai Lyon.
- 4 A mai Garonne folyó.
- 5 A mai Loire folyó.
- 6 A mai Rhône folyó.

- 7 A mai Var folyó.
- 8 Venus Pyrenaea temploma a Pireneusok egyik hegyfokán állott.
- 9 Nemausus a mai Nîmes. – Ugernon a mai Beaucaire, Taruskón pedig a mai Tarascon. – Aquae Sextiae a mai Aix-en-Provence. – Antipolis a mai Antibes.
- 10 Druentia ma: Durance; Kaballión, a latin Caballio pedig Cavaillon.
- 11 A mai Embrun.
- 12 Brigantion a mai Briançon; Skingomagos (mások szerint: Exkingomagos) a mai Exilles. – Ókelon (latinul: Ocelum) a mai Drubiaglio, már Gallia Cisalpinában, a mai Torino környékén.
- 13 Mások szerint Rhodanusia és Agathé; a szöveg itt romlottnak látszik.
- 14 Tauroention a mai Saint-Cyr-sur-Mer. – Olbia a Costabelle-től Hyères (Var) felé elterülő dombon feküdt; kikötője l'Almanarre volt; Nikaia a mai Nizza (Nice).
- 15 A Sétios ma Cette; a Blaskón sziget pedig Île de Brescou.
- 16 Az Atax folyó a mai L'Aude.
- 17 Arelate a mai Arles.
- 18 Ruskinón a mai La Tête; Illibiris pedig a mai Le Tech.
- 19 Orbis a mai Orbe, Arauris pedig a mai L'Hérault.
- 20 Baiterra ma: Béziers.
- 21 E görög ige jelentése a. m. 'kivetni, megrendíteni; ide-oda hányni'.
- 22 Jelenleg: Fréjus.
- 23 A mai Îles d'Hyères.
- 24 A mai Île Sainte Marguerite, a Lérins-szigetek egyike.
- 25 A mai Isère.
- 26 Sulgas a mai Sorgue, Undalon pedig valószínűleg a mai Bédarrides (régőbbi, kevésbé elfogadható feltevés szerint: Port-Traille).
- 27 Cn. Domitius Ahenobarbus i. e. 122-ben volt konzul; ő győzte le az allobroxokat és az arvernosokat.
- 28 Auenión a mai Avignon, Arausión a mai Orange, Aeria pedig a legújabb feltevések szerint La Roche-Saint Secret vagy esetleg Valréas.
- 29 I. e. 121-ben konzul; az allobroxokon aratott fényes győzelme után kapta az Allobrogicus melléknevet.
- 30 Vienna a mai Vienne.
- 31 A mai Saône.
- 32 Latin neve Lacus Lemannus, a mai Genfi-tó.
- 33 Dubis a mai Doubs.
- 34 A mai Ankara.
- 35 Egy nagy gallus sereg vezére, aki i. e. 278-ban Delphoi ellen sikertelen hadjáratot vezetett. Veresége után öngyilkos lett.

- 36 Q. Servilius Caepio i. e. 110-ben Hispania helytartója volt. Ekkor fosztotta ki a tolosai templomot. Emiatt 103-ban elítélték és száműzték.
- 37 A mai Toulouse.
- 38 Az alexandriai Timagenés rétor és történetíró Augustus kortársa és hadjáratainak megörökítője.
- 39 A mai Seine.
- 40 A mai Bordeaux.
- 41 A mai Saintes.
- 42 Nemóssos talán a római Augustonemetum, a mai Clermont-Ferrand.
- 43 Kénabon a későbbi Civitas Aureliorum, a mai Orléans.
- 44 A mai Gergovie.
- 45 Alésia maradványai a mai Alise-Sainte-Reine mellett láthatók.
- 46 Kabyllion latin neve Cabillonum, a mai Chalôn-sur-Saône; Bibrakte a Mont Beuvray-n, a mai Autun közelében feküdt.
- 47 Adula a mai St. Gotthard táján; Adua mai Adda; Larios a mai Lago di Como; Kómon a mai Como, Padus pedig a mai Pó folyó.
- 48 E hegyfok a mai Cap de North Foreland.
- 49 A mai Jura.
- 50 A mai Ardennek.
- 51 Latinul Lutetia, a mai Párizs.
- 52 A rómaiaknál Durocortorum, a mai Reims.
- 53 Caesar korában Portus Itius, a mai Boulogne-sur-Mer, vagy még pontosabban: Isques sur la Liane.
- 54 A mai Írország.
- 55 A mai Monaco.
- 56 A mai Vado, Gênes közelében.
- 57 A mai Albenga.
- 58 A mai Ventimiglia.
- 59 Azaz: kicsiny, jelentéktelen.
- 60 A mai Col du Grand-Saint-Bernard.
- 61 A mai Ivrea.
- 62 Brigantion ma Bregenz, Kambodunon a mai Kempten (München közelében); Damasia romjai pedig talán a mai Bernbeuern melletti maradványok.
- 63 E rész adatai vitatottak.
- 64 Atésinos a mai Adige; Atagis a mai Eisach, ill. Isarco, Isaras pedig a mai Isar.
- 65 E névvel jelölték a Westerwald, a Taunus valamint a Fekete-erdő hegyvidékeinek összességét.

- 66 Tullon a mai Triglav, Phligadia pedig valószínűleg a mai Monte id Plezzo, az Isonzo forrásvidéke.
- 67 Duras talán a mai Mura, a Dráva mellékfolyója, Clanis pedig a Glan.
- 68 Az Ocra a mai Juliai-Alpok (Szlovén-Alpok).
- 69 Metulon némelyek szerint a mai Metula, mások szerint valamely, közelebről meg nem határozható helység a mai Senj és Rieka között. Arupinoi talán a mai Vital, Senj közelében, Monétion talán a mai Senj és Vendon között feküdt; Vendon, a rómaiaknál Avendo, fekvését nem lehet meghatározni.
- 70 Segestica, később Siscia, a mai Sisak (Sziszek); Saos a mai Száva.
- 71 Nauportos mai Vrhnika, Ljubljana közelében.
- 72 A mai Kulpa.
- 73 A mai Jura.
- 74 Benakos a mai Garda-tó; Minkios a mai Mincio; Larios a mai Lago di Como; Verbanus a mai Lago Maggiore vagy Lago Verbano; Tikinos a mai Ticino.

V. KÖNYV

- 1 Ariminium a mai Rimini; az Iapygiai hegyfok a mai Capo Santa Maria di Leuca.
- 2 Etruria, a mai Toscana.
- 3 A mai La Punta di Pellaro, Reggio közelében.
- 4 A mai Milánó.
- 5 A mai Brescia.
- 6 A mai Padova.
- 7 A Bacchiglione, amely Chioggia mellett, két ágra szakadva ömlik a tengerbe.
- 8 A mai Altino.
- 9 Butrion Ravennától északra, az Altinóba vezető út mellett feküldhetett, a mai Cassa di colmata del Lamone közelében; Spina a mai Valle Pega és Valle Trebba környékén terülhetett el.
- 10 Opitergion a mai Oderzo (Velenice közelében); Konkordia a mai Concordia Sagittaria ugyanazon a vidéken. Atria a mai Adria, Viketia pedig a mai Vicenza.
- 11 A mai Natisone, mely az Isonzóba ömlik.
- 12 E folyó a Tilaventum, a mai Tagliamento.
- 13 Talán a Klagenfurttól északra levő Neumarkt.

- 14 Cn. Papirius Carbo, konzulsága idején, i. e. 113-ban a kimberektől és teutonoktól Nóréiánál szenvedett teljes vereséget.
- 15 A mai Timavo.
- 16 A mai Trieste (Trieszt).
- 17 A mai Piacenza és Cremona.
- 18 Mutiné a mai Modena, Bonónia pedig a mai Bologna.
- 19 Ankara, mások szerint Akara itáliai város valahol a mai Piacenza és Reggio d'Emilia között terülhetett el a Via Aemilia mentén; Rhégion Lepidon a mai Reggio d'Emilia; Makroi Kampoi a mai Magreta és Val di Montirone táján feküdt, Modena mellett.
- 20 Klaterna alkalmasint a mai Santa Maria di Quaderna helyén, Bologná-tól délkeletre feküdt; Forum Cornelium a mai Imola, Faventia pedig a mai Faenza.
- 21 Sapis a mai Savio, Rubikón a mai Pisciatello, vagy az Uso. Kaiséna ma Cesena, Rimini közelében.
- 22 Ma Pavia.
- 23 A mai Ticino.
- 24 Klastidión ma: Casteggio (Pavia mellett); Derthón a mai Dortona; Aquaistatiellai a mai Acqui, Genovától északkeletre.
- 25 M. Aemilius Scaurus (i. e. 163-tól kb. 89-ig) 109-ben i. e. censor volt, ekkor építtette ki a Via Aemiliát és a Pótól Parmáig vezető csatornákat.
- 26 C. Flaminius i. e. 220-ban építtette a Via Flaminiát Rómától Ariminumig (a mai Riminiig), ennek folytatásául pedig 187-ben i. e. Marcus Lepidus a Via Aemiliát Ariminumtól Bonónián át Placentiáig.
- 27 A mai Esino, amely Fiumesino mellett ömlik az Adriai-tengerbe.
- 28 A mai Panaro.
- 29 Valahol a mai Piacenza környékén terülhetett el, de pontos meghatározása lehetetlen.
- 30 Három ilyen nevű helységről is vannak adatok Vercelli vagy Vercellae tájáról, Piacenza környékéről, de a helyhezkötés eddig még vitatott.
- 31 A mai Tevere.
- 32 Ostia romjaiból az újabb ásatások mind többet tárnak föl; Sinuessa romjai Mondragone közelében láthatók, fürdőinek maradványai pedig a mai Bagni Minerali mellett.
- 33 Caere lakói.
- 34 Vagyis Delphoinak.
- 35 Latinul Caere, a mai Cerveteri közelében.
- 36 Azaz: üdvöz légy!
- 37 Atthisről, a mitikus királylányról hajdan így nevezték Attikát.
- 38 Pelargos a. m. gólya.

- 39 Romjai a mai Luni mellett, La Spezia közelében láthatók.
- 40 Volaterra a mai Volterra; Poplónion a mai Piombino mellett feküdt. Kosa romjai a mai Orbetello közelében láthatók.
- 41 Seléné, latinul Luna a. m. hold.
- 42 A Basento és Bradano folyók között feküdt, a mai Metaponto közelében.
- 43 Az Arnos a mai Arno; Ausaros a mai Serchio, amely régen nem a tengerbe, hanem Pisánál az Arnóba ömlött.
- 44 A mai Arezzo.
- 45 Sardó a mai Szardínia (Sardegna), Kyrnos pedig a mai Korzika.
- 46 a rómaiak korában Ilva, a mai Elba.
- 47 A mai Portoferraio.
- 48 Blésinón helyét eddig még nem tudták pontosan meghatározni, talán a mai Bastia közelében feküdt. Kharax helye szintén földérítetlen, ugyanígy Enikoniai és Vapanes fekvése is.
- 49 Caralis ma Cagliari.
- 50 A muflonokról van szó.
- 51 Graviskoi talán a mai Porto Clementino helyén; Pyrgoi, latinul Turres romjai S. Severa mellett; Alsion romjai Palo mellett; Phregéna, latinul Fregene a mai Maccarese, Fregene közelében.
- 52 Perugia a mai Perugia; Volsinói a mai Bolsena, Sutrión pedig ma Sutri, Viterbo környékén.
- 53 Bléra ma Biedra, Pharentinon a mai Ferentino; Phalerioi romjai a mai S. Maria di Falleri mellett.
- 54 Phaliskon (Aequum Faliscum) romjai talán a Boghetto melletti kastély közelében. Nepita a mai Nepi, Viterbo környékén. Statónia romjai talán a Pitigliano körül feltárt maradványok.
- 55 Veioi (Veii) romjai Isola Farnese közelében láthatók; Phidénai (Fidenae) a Castel Giubileo mellett, Villa Spada dombjain.
- 56 Okrikloi (Otricoli) romjai a mai Otricoli mellett.
- 57 A hegy latin neve Soracte, a mai Monte Soratte, mellette Sant' Oreste helység; Pherónia (Lucus Feroniae) a Fosso Gramiccia bal partján feküdt, kb. 15 km-nyire az említett hegytől.
- 58 Klusion a mai Chiusi.
- 59 A Kiminia-tó (Lacus Ciminius) ma Lago di Vico, Viterbo mellett; a Volsinói melletti (Lacus Vulsiniensis) ma: Lago di Bolsena, a Lacus Sabatinus, görögül Sabata ma: Lago di Bracciano.
- 60 A mai Lago Trasimeno.
- 61 Sarsina a mai Sarsina; Séna a mai Senigallia; Marinon talán későbbi

- betoldás, s a mai San Marino nevét rejti; mások szerint Kamarinon neve szerepel itt, mely a mai Camerino.
- 62 Az Aisis folyó a mai Esino, a Kingulon-hegy nyilván a Monte Cinguno. Sentinon romjai a mai Sassoferrato mellett. Metauros a mai Metauro umbriai folyó. Fanum Fortunae a mai Fano, Rimini közelében.
- 63 A mai Otricoli, vö. 56. jegyz.
- 64 Narnia a mai Narni.
- 65 A mai Nera, a Tevere mellékfolyója.
- 66 Karsuloi (Carsuli) romjai Acquasparta közelében, Ternitől északra keletre; Mevania ma: Bevagna, Teneas (Tinia) a mai Timia folyó.
- 67 Forum Flaminium romjai Folignótól 2¹/₂ km-nyire északra láthatók; Nukeria maradványai a mai Nocera mellett; Forum Sempronium a mai Fossombrone.
- 68 Interamna a mai Terni, Spoletion ma: Spoleto; Aision a mai Iesi; Kamertés ma: Camerino.
- 69 Ameria a mai Amelia, Terni közelében; Tuder ma Todi; Eispellon (a római Hispellum) ma: Spello, Iguion (a római Iguvium) ma: Gubbio.
- 70 Nómenton (Nomentum) ma: Mentana.
- 71 Amiternon romjai l'Aquila közelében S. Vittorino mellett; Rheate ma: Rieti.
- 72 Interocrea a mai Antrodoco; Kótilia a mai Terme di Cotilia, L'Aquilától nyugatra.
- 73 Phoruloi (Foruli) romjai Civitá Tomassa mellett.
- 74 Kurés nevét a mai Corese folyó és helység őrzi; romja a Casino d'Archi hegyen, a Via Salaria mellett.
- 75 Trébula romjai Monteleone Sabino mellett; Éréton talán a mai Grotta Marozza mellett feküdt.
- 76 Latiné a római kori Latium, a mai Lazio.
- 77 Laurentum nyomai eltűntek; mások szerint ennek helyén épült később Lavinium.
- 78 Lavinium maradványai a mai Pratica di Mare mellett található, Rómától délre.
- 79 Alba Longa a mai Albanói-tó mellett feküdt, a mai L'Acqua Ferentina közelében.
- 80 Kollatia a Via Praenestina és az Aniene folyó között terülhetett el, de nyomait nem lehet kimutatni. Talán a mai Lunghezza táján feküdt; Antemnai alkalmasint a mai Monte Antenne nevű hegyen épült, a mai Ponte Milvio közelében; Phidénai (Fidenae) nyomait a mai Castel Giubileo táján keresik; Labikon (Labicum) a mai Monte Compatri vagy esetleg Colonna, Frascati mellett.

- 81 A fratres arvales évenként május végén tartották ezt a felvonulást.
- 82 Lucius Coelius Antipater (kb. 175 i. e.) a pún háborúk történetírója; mások szerint Acilius görög nyelvű, Róma eredetét tárgyaló művéről van itt szó.
- 83 Apiolai nyomai eltűntek; lehet, hogy e név csupán a latin Pometia nevének görög fordítása.
- 84 Suessa talán a mai Velletritől délkeletre feküdt.
- 85 Arikia a mai Ariccia; Tellénai romjait némelyek La Giostra dombjain keresték. Antion (Antium) a mai Anzio.
- 86 Romjai Mondragone mellett, vö. 32. jegyz.
- 87 Ma: Monte Circeo.
- 88 Lannion a. m. Lanuvium, a mai Lanuvio.
- 89 Sétiné (Setia) a mai Sezze; Tarrakina a mai Terracina.
- 90 A Terracina, Fondi és Sperlonga közti tengerparti síkság.
- 91 Vagyis Venus temploma.
- 92 S. Felice Circeo.
- 93 Storas a mai L'Astura.
- 94 E játék neve fabula (fabella) Atellana.
- 95 Ez a két világháború között kiszáritott Pontini-mocsarak (az ókori Paludes Pontinae) vidéke, a mai Agro Pontino. Uphés (Ufens) a mai Uffente.
- 96 A római kori Brundisium, a mai Brindisi.
- 97 Phormión (Formiae) a mai Formia táján; Minturné (Minturnae) romjai a mai Minturnótól délre.
- 98 Az ókori Sinus Caietanus, ma Golfo di Gaeta.
- 99 A mai Carigliano.
- 100 Romjai a mai Cepranótól délkeletre.
- 101 A mai Isole Ponziane szigetcskéi, Bandotina és Ponza.
- 102 Fundi, a mai Fondi.
A mai Aniene vagy Teverone; Alba Fucens v. Fucentia a mai Albi,
- 103 Avezzano mellett.
- 104 A mai Chiana.
- 105 A mai Capua.
- 106 A Tusklanon-hegy a Mons Tusculanus, a mai Frascati és a Monte Ceraso között; Tusklon (Tusculum) romjai Frascati mellett.
- 107 Algidon a mai La Cava vagy Cava d'Aglio mellett lehetett; Piktai (Ad Pictas) talán a mai Labico mellett feküdt.
- 108 A mai Monte Compatri vagy esetleg Colonna, Frascati mellett.
- 109 A mai Ferentino.
- 110 Phrusinón a mai Frosinone; Cosas a mai Cosa; Phabrateria talán a mai

- San Giovanni in Carico; Tréros a mai Sacco; Aquinum a mai Aquino; Melpis ma Melfa; Interamnium romjai Cassino közelében; Kasinon maradványai a mai San Germano mellett; Teanon Sidinikon a mai Teano.
- 111 A mai Calvi, Capua közelében.
- 112 Sétia a mai Sezze, Signia pedig ma Segni.
- 113 Pribernon (Privernum) romjai a mai Priverno mellett; Kora a mai Cori Alto és Cori Basso; Suessa Pometia megsemmisült; Trapontion (Tripontium) a mai Torre Treponti; Velitrai a mai Velletri; Alettrion ma Alatri.
- 114 Gabioi (Gabiü) romjai Torre Castiglione mellett.
- 115 Praeneste, a mai Palestrina.
- 116 Kapitulon maradványai a mai Pigliótól délkeletre, Palestrina közelében; Anagnia a mai Anagni; Kereate alkalmasint a mai Verolitól keletre feküdt; Sóra a mai Sora, Cassino közelében.
- 117 Venafrum, a mai Venafró, Cassino környékén.
- 118 Volturnus, a mai Volturno.
- 119 A mai Castel Volturno, Nápolytól északkeletre. Aisernia a mai Isernia; Alliphai (Allifae) ma: Alife, Benevento környékén.
- 120 Korphinion (Corfinium) a mai Corfinio; Varia ma Vicovaro, Tivoli mellett; Karseoloi (Carsoli) romjai a mai Arsoli és Carsoli között;
- 121 Kukulon a mai Il Cicolano.
- 122 A mai Acque Albule, kénes vizű patak Tivoli mellett.
- 123 A mai Bagni di Grotta Marozza.
- 124 A Ninfa folyó, amely Valmontone mellett ömlik a Savóba.
- 125 Lanuvium, Civitá Lavinia, a mai Lanuvio.
- 126 Nemus Dianae, a mai Nemi táján.
- 127 A Khersonésos Taurikában, a mai Krimben hajdan tisztelt Artemis, azaz Diana.
- 128 Lacus Albanus, a mai Lago di Albano.
- 129 Lacus Fucinus, a mai Lago Fucino, Avezzano mellett.
- 130 Ennek medrét később a láva betemette.
- 131 Picenum az Esino mellett, Pescara környékén.
- 132 Castrum Novum, a mai Giulianova.
- 133 Auxumon a mai Osimo, Ancona közelében; Septempeda ma San Severino; Pneuventia talán elírás Pollentia helyett, amely a mai Urbisaglia; Potentia a mai Potenza; Phirmon Pikénon a mai Fermo; Kastellon a mai Porto San Giorgio.
- 134 Truentinos a mai Tronto folyó; a város, Truentum a Tronto jobb

- partján, a mai Colonella közelében feküdhett. A Matrinós valószínűleg a mai Piomba.
- 135 Adria vagy Hadria romjai a mai Atri, Pescara közelében.
- 136 Asculum Picenum, ma Ascoli Piceno.
- 137 Q. Silo Pompeadius a szövetséges háborúban, i. e. 91-ben az itáliaiak egyik consula volt; i. e. 88-ban esett el egy ütközetben.
- 138 Sulmum, a mai Sulmona, L'Aquila környékén; Maruion, Maruvium romjai San Benedetto mellett, Pescara közelében. Teatea a mai Chieti, Pescara vidékén.
- 139 Aternum, a város neve később Piscarius, a mai Pescara.
- 140 Ortón, a mai Ortona, Pescara környékén; Buka valószínűleg a mai Termoli; Teanum Apulum a mai Ponte di Civitate, Foggia közelében.
- 141 Sagros a mai Sangro lehetne, de a hely leírása téves.
- 142 Samnium vidéke.
- 143 Misenum ma Punta di Miseno.
- 144 Surrentum, a mai Sorrento.
- 145 A mai Venafró.
- 146 Liternum, ma Torre di Patria.
- 147 Kymé (Cumae) a mai Baia és Pozzuoli környékén.
- 148 A mai Lago di Fusaro, Nápoly mellett.
- 149 Baiae a mai Baia, Nápolytól 15 km-re.
- 150 Lacus Lucrinus ma Lago Lucrino; Aornos, Lacus Avernus a mai Lago d'Averno.
- 151 Az Odysseia XI. könyve; Odysseus itt idézi fel a Hadésből a halottak árnyait.
- 152 Argillos a. m. fehér anyag, tehát a. m. agyagkunyhók.
- 153 L. Cocceius Anitus építész Nápoly környékén számos építkezést irányított.
- 154 Ma Pozzuoli, a római korban Puteoli, némelyek a puteo 'büzleni' igéből származtatták.
- 155 Campi Phlegraei, a mai Campi Flegrei.
- 156 Neapolis a. m. Új város; ma Napoli (Nápoly).
- 157 Gymnasion a. m. testgyakorló tere; ephébaion az ifjak testgyakorló tere, a gymnasion egyik része; phratría: nemzeti csoport.
- 158 Herculaneum a mai Ercolano táján.
- 159 Pompei; Sarnos a mai Sarno.
- 160 Nóla ma is Nola; Nukeria ma: Nocera; Akherrai (Acherrae) a mai Acerra.
- 161 Vesuvius, a mai Vesuvio.
- 162 Aetna, ma is: Etna.

- 163 E templomot Punta della Campanella táján emelhatték.
 164 A mai Capri.
 165 Sirenessae insulae, a mai Li Galli három szigetcskéje, 8 km-re keletre Punta della Campanellától.
 166 Prokhyté a mai Procida; Pithékussai a mai Ischia.
 167 Kalatia, romjai S. Giacomo alle Gallazze táján láthatók, Maddaloni mellett. Kaudion, Caudium a mai Montesarchio, Benevento táján; Kasilinon a mai Capua.
 168 Suessula a mai Calabritto táján, Acerra vidékén; Atella romjai a mai Aversa vidékén; Abella maradványai a mai Avella Vecchia környékén.
 169 Boianon ma is Bojano; Aisernia a mai Isernia; Panna helye ismeretlen; Telesia romjai a mai Telese Bagni környékén.
 170 A mai Venosa, Potenza vidékén.
 171 Paestumi; Paistos = Paestum.
 172 Markina valószínűleg a mai Vietri.
 173 Silaris a mai Sele.
 174 Picentia a mai S. Maria a Vico vagy Vicenza, a Picentino patak mellett.
 175 A mai Salerno.

VI. KÖNYV

- 1 Ma romjaiban: Paestum.
 2 Jelenleg: Licosa.
 3 Poseidium, ma Punta della Licosa.
 4 Elea, Velia, ma csak romjai láthatók Castellammare della Brucca mellett
 5 Ma is: Capo Palinuro.
 6 Pyxus, Buxentum, ma: Policastro a Busento folyónál.
 7 Az öböl ma: Golfo di Policastro, a folyó: Lao; a régi város nyomaira eddig még nem bukkantak rá.
 8 Latin neve: Magna Graecia.
 9 Jelenleg: Strongoli.
 10 Jelenleg: Ciro.
 11 Egesta vagy Segesta, romjai a mai Calatafimi mellett egy hegyen láthatók.
 12 Grumenton ma is: Grumento; Vertinai talán a mai Irsina; Kalasarna nyomaira eddig még nem akadtak.
 13 Thurioi talán a mai Turio környékén feküdt.
 14 Metapontum, a mai Metaponto vasúti állomásának környékén feküdt.

- 15 Sinus Hipponiates, ma: Golfo di Santa Eufemia; Sinus Scylleticus, ma: Golfo di Squillace.
 16 Talán a mai Cirella táján terült el.
 17 Föltehetőleg a mai Piano di Tirrena vidékén feküdt.
 18 Romjai Sant'Eufemia mellett.
 19 Jelenleg: Cosenza.
 20 Valószínűleg a mai Mendicino helyén terült el.
 21 Talán a mai Caronte, a Busento bal mellékfolyója.
 22 A mai Vibo Valentia helyén, Monteleone mellett.
 23 A mai Rosarno vidékén.
 24 Talán a mai Marro, vagy inkább a Torrente Budello.
 25 Ma is: Lipari, vagy: Eoli szigetek.
 26 Itt a szöveg romlott, nem tudhatjuk, melyik folyóra célzott Strabón.
 27 Föltehetőleg az a hegyfok, amelyen a mai Scilla fekszik.
 28 Talán a mai Pezzo táján.
 29 Jelenleg: Capo Peloro, Messina közelében.
 30 Columna Rhegina egy oszlop a Messamába való átkelési pontnál, Rhégiontól 100 stadionnyira. Rhégion ma: Reggio di Calabria.
 31 Teljesen eltűnt; helyén Samikon épült.
 32 Morgantium; helye vitatott. Talán a mai Agira táján feküdt.
 33 Azaz: Fehér szikla.
 34 Herculis promontorium, ma: Capo di Spartivento.
 35 Jelenleg: Capo Rizzuto.
 36 Lokrii azért, mert Lokri Epizephyrii város vidékén van.
 37 Romjai a mai Locri környékén.
 38 Alex, a mai Fiumara di Melito.
 39 Egyesek szerint a mai Oppido Mamertino.
 40 Nyilván a Barrafrancában nemrég feltárt Calloniana.
 41 A mai Squillace.
 42 Egy hasonló nevű hegyfokon, ma: Capo delle Colonne.
 43 Jelenleg: Crotona.
 44 Aisaros, ma: Esaro; Neaitos, ma: Neto.
 45 Sybaris városa Parco del Cavallo mellett, a Crati folyó bal partján; Krathis ma: Crati; a Sybaris folyó ma: Coscile.
 46 Valószínűleg a mai Rocca Imperiale táján.
 47 A mai Policoro helyén.
 48 Akiris, ma: Agri; Siris, ma: Sinni. A város teljesen megsemmisült.
 49 A mai Trionto.
 50 Tarentum, ma: Taranto.
 51 Jelenleg: Capo Passero.

- 52 Lilybaeum, ma: Capo Boeo v. Lilibeo; a város ma Marsala.
 53 Mylae, ma: Milazzo.
 54 Tyndaris, ma: Tindari a Capo Tindarinál; Agathyrnon romjai Cap d'Orlando közelében; Alaisa, Halesa maradványai S. Maria di Palati táján; Kephaloïdion, ma: Cefalù; a Hivera folyó ma: Fiume Grande; Panormos, ma: Palermo; Aigesta, Aegesta v. Sagesta romjai egy hegyen Castellammare mellett; Hérakleion, Héraklea romjai a Platani bal partján; Akragas, Agrigentum ma Agrigento; Kamarina romjai a Cammarana fennsíkján; Syrakusai, ma: Siracusa; Katané, ma: Catania; Tauromenion, ma: Taormina; Messéné, ma: Messina.
 55 Peloponnésos főfolyója, ma Alfiosz.
 56 Peloponnésos közepső déli nyúlványa, ma: Matapan.
 57 Messénia egyik nagy folyója.
 58 Naxos Katanétól északra Tauromenion közelében; romjai a Capo Schisón; Megara Hyblaea a mai Cantera folyó jobb partján feküdhettek.
 59 A mai Golfo d'Augusta mellett.
 60 Azaz: szemétdomb, trágyadomb.
 61 Aitné városka, talán a mai Paternò táján feküdt; Aitné, a tűzhányó, a mai Etna.
 62 Jelenleg: Korfu.
 63 Az Inakhos valószínűleg a mai Aspropotamos; Lakmos, Lakmon ma: Linka, a Peristeri hegytömbje; Aias, ma: Voiusa.
 64 A mai Hagios Joannis.
 65 A mai Centùripe, a korábbi Centorbi.
 66 A mai Simeto.
 67 Jelenleg: Erice.
 68 Jelenleg is: Enna.
 69 Himera, mely teljesen megsemmisült, a mai Fiume Grande mellett terült el; Gela romjai Terranova di Sicilia mellett; Kallipolis egyesek szerint a mai Capo Schisò környékén terülhetett el; Selinus romjai Castelvetrano mellett; Euboia valahol Catania körül feküdhettek.
 70 Valahol Agrigentótól északra építhették.
 71 Jelenleg: Monti Nèbrodi.
 72 A mai Rocchicella vidékén. A tó neve ma is Lago dei Palici.
 73 Teljesen ismeretlen név.
 74 Jelenleg: Nahr el-Asi.
 75 A mai Stimpfalias.
 76 Kefalari mellett ered.
 77 Ma Évrótas.

- 78 A mai Vulcano.
 79 Azaz: Héphaistosnak (Vulcanusnak) szentelt.
 80 Azaz: kerek, ma: Stromboli.
 81 Azaz: kettős, ma: Salina.
 82 Erikussa a. m. hanga, a mai Alicudi; Phoinikussa a. m. pálma, a mai Filicudi; Euónymos a mai Panarea.
 83 Erikussa és Phoinikussa.
 84 Melité, ma: Malta; Gaudos, ma: Gozzo.
 85 Klypea, ma: Kelibia; Kossura, ma: Pantelleria.
 86 Jelenleg: Al Djamur (Zembra).
 87 Azaz: szerelemgyermek; törvénytelen származású.
 88 Nagyon szép ifjú, Apollón kedveltje; mikor Apollón véletlenül egy diszkoszdobással megölte, virággá változtatta. Ennek az ünnepét Amiklaiban, Apollón szentélyében szokták megtartani.
 89 A mai Leuca.
 90 Baris tulajdonképpen Veretum kikötője; Veréton romjai a mai Patù mellett.
 91 A mai S. Maria di Leuca táján.
 92 A mai Saseno, albánul Sázanit.
 93 Ma: Rugge v. Rotigliano.
 94 Lupiai, ma: Lecce; Alétia, Aletium helye bizonytalan; Uria romjai a mai Oria mellett.
 95 Egnatia romjai Torre d'Egnazia mellett; Kailia, Caelia ma: Ceglie del Campo; Nétion helye bizonytalan; Kanysion ma: Canosa di Puglia; Herdónia romjai a mai Ortona mellett.
 96 Később Dyrrhachium, ma Durazzo.
 97 Jelenleg: Bari.
 98 Jelenleg: Salpi.
 99 Maradványai Foggiatól északra.
 100 Lukeria ma is: Lucera.
 101 Jelenleg a Tremiti-szigetek.
 102 Latin neve Sipuntum; romjai S. Maria di Siponto mellett.
 103 Garganon, ma: Testa di Gargano; Urion talán a mai Rodi.
 104 Séna a mai Senigallia, a régi római kori Sena Gallica.
 105 Kannai, Cannae romjai az Ofanto közelében.
 106 A mai Ponte di Civitate mellett feküdt.

VII. KÖNYV

- 1 A VII. 1–6 fordítása, mint fentebb is említettük, megjelent az Antik Tanulmányok IV. (1957) kötetének 337–362 lapjain. Kisebb változtatásokat nem számítva innen valók e rész jegyzetei is. A helymeghatározásokban itt Földy József Forbiger, Pape, az Ókori Lexikon, Andree, az Atlante Grande, Gajdukevics valamint Borzsák István megállapításait tartotta szem előtt. – Rhénos a mai Rajna; Tanais a mai Don. – Maióti-tó az Azovi-tenger. – Propontis a Márvány-tenger. – Istros, Ister, Danuios, Danuvius a Duna. – Pontos, Pontos Euxeinos (Pontus Euxinus) a Fekete-tenger.
- 2 Tyras = Dnyeszter; Borysthenés = Dnyeper.
- 3 Keltika a mai Franciaország, Belgium, Hollandia és Nyugat-Németország területe.
- 4 Albis a mai Elba.
- 5 Ókeanos az egész szárazföldet körülvevő nagy tenger.
- 6 Amasias a mai Ems.
- 7 Hercynia silva a Fekete-erdőtől a Kárpátokig terjedő erdős hegyvidék. – A soébosok (suebi vagy suevi) germán néptörzs.
- 8 Meineke szerint ide volna iktatandó: „mint a kolduosok (koaduosok)”, bár ez jobban illik 10 sorral alább „más részük pedig azon kívül” után.
- 9 Buaimion a mai Csehország, fővárosa Marobudum pedig a mai Česká Budějovice (Budweis).
- 10 Bisurgis = Weser; Lupias = Tuppe; Salas = Saale.
- 11 Kb. 185 km.
- 12 A mai Borkum.
- 13 Quintilius Varus római helytartót 3 légiójával együtt Arminius, a kheruskusok fejedelme, időszámításunk 9. évében teljesen megsemmisítette. Germanicus Caesar azonban 15-ben és 16-ban győzelmes háborúkat viselt a germánok ellen. Két ízben is átkelt a Rajnán, megverte a germánokat Arminius vezérlete alatt, eltemette a Varus hadjárataiban elesetteket, s visszaszerezte az akkor elvesztett hadijelvényeket.
- 14 Alkalmasint a Lacus Venetus v. Brigantinus, a mai Bodeni-tó (Bodensee).
- 15 „Mindez” után: „és a Herkynios-erdőség”.
- 16 Gabréta a mai Šumava (Cseh-erdő).
- 17 A mai Kercsi-szoros.
- 18 Az amphora öblös, lefelé vékonyodó testű edény szűk nyakkal. Mérete változó. Rendesen bor tartására szolgált. Mint mérték a rómaiaknál kb. 26 l, a görögöknél 39 l.

- 19 „északra fekvő” után: „részeket”
- 20 Rhipaia-hegység az északi részekén képzelt hegység; ennek a vidékére helyezték a hyperboreiosokat.
- 21 Óreithyia Erekhtheusnak a leánya; a monda szerint Boreas egyszer elragadta, Thrákiába vitte és feleségévé tette.
- 22 Régebbi fordítás alapján.
- 23 Régebbi fordítás alapján.
- 24 „nagy a buzgóság” után: „és jámborságból tartózkodnak élőlényektől”.
- 25 Kógaionon, a hegy és a folyó valószínűleg a mai Gogany Mika mellett.
- 26 Azaz: barátságtalan.
- 27 Azaz: barátságos, vendégszerető.
- 28 Régebbi fordítás alapján.
- 29 „egyszeműeket” után: „a Prométheus-ban mondják”.
- 30 Gaudos ma Gavdos; sziget Krétától délre.
- 31 Régebbi fordítás alapján.
- 32 Leukón bosporosi király, Satyrosnak a fia.
- 33 Haimos a mai Balkán-hegység.
- 34 Valószínűleg a Duna-deltának a Szt. György része.
- 35 „diadakhosok” után: „(Alexandros utódai)”.
- 36 „bocsátotta” után: „Platón is úgy véli a Politeiában, hogy azoknak, akik egy államot jól akarnak berendezni, a tengert, mint bűnre tanítót, el kell kerülni, ha lehet legmesszebbre s nem szabad mellette megtelepedni.”
- 37 „Mint mikor a fazekas kezdé forgatni korongját.” Ilias XVIII. 600.
- 38 Aelius Catus 757-ben (Róma alapítása után számítva) consul. Talán mint Makedonia helytartója telepített át 50 000 getát Thrákiába.
- 39 A rómaiaknál: Davus.
- 40 Marisos, ma Maros.
- 41 Neoptolemos tornya a Dnyeszter torkolatánál levő helység; nevét valószínűleg Mithridatés hadvezéréről kapta. – Hermónax falva körülbelül a mai Sztarnyica Tamanyiskaja.
- 42 Nikónia teljesen megsemmisült. – Ophiussa valószínűleg a mai Palanka.
- 43 Jelenleg: Ins. Serpilor.
- 44 A mai Bug.
- 45 Romjai Nyikolajev mellett vannak a Bugtól keletre.
- 46 A mai Karkinyit-öböl.
- 47 Pantikapaion ma: Kercs. – Phanagoreia romjai a mai Tamany közelében vannak.
- 48 A monda szerint Akhilleus eddig üldözte Iphigeneiát.

- 49 Plethron = 100 láb = 29,6 m.
- 50 A vidéket jellegzetes homokzátonyok borítják.
- 51 A mai Perekop közelében volt egy Taphros v. Taphrai nevű város s ennek lakói a taphrosiak.
- 52 A Sapra limné neve ma is: Faules Meer (Andree), Mare putrido (Atlante Grande), oroszul Gnyiloje More stb. – Taurisi- vagy Skythafélsziget a mai Krím-félsziget.
- 53 Ez valószínűleg a mai Szevasztopol öble.
- 54 Hérakleia Khersonésos, később Kherson a mai Szevasztopol helyén.
- 55 A mai Herszonzsok-fok.
- 56 A mai Balaklavai-kikötő. – Ktenus valószínűleg a Szevasztopoli-kikötő déli öble.
- 57 „barbárok ellen” után: „és az Adriáig”.
- 58 Jelenleg; Feodoszia.
- 59 Amastris ma: Amasra. – Kriümetópon a mai C. Saric (Atlante Grande). – Karambis a mai Kerembe burun.
- 60 A hegy neve ma: Dsatir Dagh. – Trapezus városa ma Trabzon.
- 61 A mai Agirmis-Dagh vagy Opuk.
- 62 Ma: Gerojevka.
- 63 Maradványai Nyedvigovka mellett vannak.
- 64 Romjai Kercs és Jenikale között vannak egy hegyfokon; némelyek szerint ez maga Jenikale, a mai Karantin-foknál.
- 65 Valószínűleg Phanari mellett; némelyek szerint a mai Kasantip.
- 66 Véka (medimnos) 52, később 59 liter; az ezüst talanton 6000 ar. korona.
- 67 A Tamany-félsziget vidéke.
- 68 Helyzetük bizonytalan; éppúgy Eupatorioné is, mely valószínűleg Szevasztopol közelében volt.
- 69 Ardia a Dinári-Alpok vidéke Illyriában, a mai Dalmáciában. – Paionia a Balkán-félsziget közép részén, Makedónia fölött elterülő vidék.
- 70 A mai Rodope.
- 71 Azaz: a Bodeni-tótól.
- 72 A Parisos feltétlenül romlott alak. Forbiger úgy véli, hogy ez azonos a Plinius (4. 12. 25.) Pathissusával, illetve Ammianus (17. 3) Parthiscusával, amely pedig a legnagyobb valószínűség szerint nem más, mint a mai Tisza.
- 73 Jelenleg: Sisak (Sziszek).
- 74 Ober-Laibach, ma: Vrhnika.
- 75 Albia ma is: Monte Albio v. Nevoso. – Tergeste ma: Trieste. – Lugeon mocsár ma: Lago periodico di Cerknica, v. Zirknitzer-See. – Korkoras ma: Gurk. – Sabos ma: Száva. – Drabos ma: Dráva. –

- Noaros teljesen ismeretlen, nem létező folyó. A beállítás téves. – Kolapis ma: Kulpa.
- 76 Siskia (Siscia) a mai Sisak (Sziszek). – Sirmion romjai Mitrovica mellett.
- 77 A mai Kotor (Cattaro).
- 78 Metulon talán a mai Metule. – Arupinoi valószínűleg a mai Auersperg. – Monétion a mai Möttinig. – Vendon helye vitatott.
- 79 A mai Skradin (Scardona)
- 80 A mai Cres (Cherso) valamint Osor (Ossero).
- 81 A mai Krk (Veglia).
- 82 A mai Vis (Lissa). – Tragurion ma Trogir (Trau). – Pharos ma Hvar (Lesina).
- 83 Salon, a későbbi Salona a mai Solin helyén állt, a mai Splittől északra.
- 84 Prómón neve kétes. – Ninia talán a mai Knin. – Sinótion a mai Senj.
- 85 A mai Duvno.
- 86 A Dinári-Alpok.
- 87 A mai Neretva.
- 88 A mai Korčula (Curzola).
- 89 Rhizón a későbbi Risano. – Drilón a mai Drin.
- 90 „használták a” után: „zenész”.
- 91 Lissos a későbbi Alessio, a mai Lezha. – Epidamnos a későbbi Dyrrakhion (Durazzo) a mai Durrësi. – Apsos ma: Semani. – Aóos a mai Vjosa. Apollónia romjai a mai Fieri közelében.
- 92 Lakmos a Pindos egyik csúcsa.
- 93 Az Inakhos a mai Inakho. – Argos maradványai a mai Neokhori mellett.
- 94 Jelentékeny tengerparti város Észak-Szíriában.
- 95 Az államügyek irányítója.
- 96 Byllis a mai Gradista helyén feküdt. – Órikon a mai Erikho.
- 97 A mai Morava.
- 98 Heorta talán a mai Heortberg (Hartberg), Kapedunon pedig a mai Kappenberg (Kapfenstein).
- 99 Kallatis talán a mai Mangalia, a mai Konstanca (Constanța) táján.
- 100 Apollónia a mai Sozopol (Sizeboli).
- 101 Bizóné a mai Galatától délre feküdt. – Krunoi a mai Balcsik. – Odéssos a mai Várna. – Naulokhos helye ismeretlen.
- 102 Ma Misivria.
- 103 Sélvs ma Silivri. – Ainos ma Enos (Inoz). – Ankhialé a mai Ankhialo. – Tirizis ma a Kaliakra- (vagy Timogittia-?) hegyfok.

- 104 Thynias ma: Iniada. – Phinopolis azonosítása vitatott. – Andriaké teljesen megsemmisült. – Salmydéssos talán a mai Midia.
- 105 „földdarabja” után: „és a szintén az apollóniatákhöz tartozó Ankhialé”.
- 106 Ma Urek-Jaki.
- 107 Syké- azaz Füge-kikötő a mai Pera és Galata. – A byzantioni Szarv- és Aranyszarv-öböl.
- 108 „foghatók” után: „a hely szoros volta következtében”.
- 109 Kalybé talán a mai Golovice.
- 110 Ma Ipsala; Hebros a mai Marica.
- 111 A Kandavia az Elbassan-vidéki hegység; Lykhnidos az Okhrida-tó keleti partján feküdt; Pylón talán a mai Prespa.
- 112 Az ókori Edessa a mai hasonló nevű város helyén terült el; Pella romjai a mai Ianicá táján; Thessaloniké a mai Szaloniki.
- 113 A mai Artai-öböl.
- 114 A mai Struma.
- 115 A mai Saros-öböl.
- 116 A Sunion hegyfok Attika délkeleti csücskén fekszik, Poseidón templomának fennmaradt oszlopaival. A Thermaios-öböl a mai Szaloniki-öböl.
- 117 A mai Mesta.
- 118 A mai Amfissai-öböl (vagy Salonai-öböl) a Korinthosi-öbölben.
- 119 A mai Panormói (Palerinói) kikötő; Onkhésmos a mai S. Quaranta mellett.
- 120 Phalakron Korkyra (Korfu) északnyugati hegyfoka; Buthróton a mai Butrinto; a Sybota-szigetek mai neve: Sívota-szigetek.
- 121 Glykys talán a mai Fanari táján lehetett; Akherón a mai Fanariotikos (vagy Gurla); Thyamis a mai Kalamas.
- 122 Kikhyros helye bizonytalan; Phoiniké ma Finiki.
- 123 Komaros a mai Gomaro.
- 124 A mai Arta.
- 125 Az Arta-folyó.
- 126 A mai Neokhori táján.
- 127 A mai Ohrid-tó vidéke.
- 128 Az Akhelóos a későbbi Aspropotamos.
- 129 A mai Trikala.
- 130 Ti. mint jósnő.

A VII. KÖNYV TÖREDÉKEI

- 1 Gortynion Makedóniában feküdt, később teljesen megsemmisült.
- 2 A mai Aliakmon vagy Vistrica.
- 3 Vö. II. II. 751.
- 4 Vö. II. XIII. 301.
- 5 Vö. II. XXI. 158.
- 6 A mai Doxa vagy Turla.
- 7 A mai Paliuri-hegyfok.
- 8 A mai Kavala.
- 9 Stageiros alkalmasint a mai Izvoron táján.
- 10 Maradványai a mai Filibedzsik (Filibah?) táján; Pangaios ma Pirnari.
- 11 Az egyik legnagyobb makedón hadvezér (i. e. 497–319).
- 12 Heracleia Sintica.
- 13 A Strumica völgyében lehettek.
- 14 A mai Besčik-tó.
- 15 A paian-nak nevezett diadalének eléneklése.
- 16 Vagyis i. e. 42 után, amikor a rómaiak meghódították.
- 17 A mai Balastra.
- 18 Azaz: erős, szilárd.
- 19 Maróneia a mai Maronia; Ismaros ma: Ismahan.
- 20 Talán a mai Makri-hegyfok.
- 21 Aemilius Paulus Macedonicus, második konzulása idején, i. e. 168-ban győzte le Perseust Pydna közelében.
- 22 Bizyné (a mai Vize) volt a thrák uralkodóház utolsó tagjainak székvárosa.
- 23 Talán a meteorok hullására vonatkozik; vö. Aristotelés, Meteorologica 1. 7, valamint Plinius Nat. Hist. 2. 58 (59).
- 24 A mai Gelibolu (Gallipoli).
- 25 A mai Marmara-sziget.
- 26 Ez a mű, mely az Iliasban olvasható hajójegyzék (II. II. 816–877) magyarátat tartalmazta, 30 könyvből állott, vö. alább XIV. 1. 45.

VIII. KÖNYV

- 1 Aigialos itt a Peloponnésoson levő, Sikyón vidéki partot jelenti.
- 2 Pagai helye bizonytalan; Nisaia a mai Megara táján.
- 3 Khelónatas a Zakynthos-szigettel szemben levő hegyfok.
- 4 Araxos, szemben Akarnaniával, a mai Kalogria hegyfok.

- 5 E tengeröblök mai nevei: Messini-, Lakóniai-, Argolisi- és Saronikos-öböl.
- 6 A mai Fidari.
- 7 Strabón, úgy látszik, összetéveszti a Rhion-hegyfokot a Drepanon-hegyfokkal.
- 8 Drepanon a. m. sarló; Patrai a mai Patras.
- 9 Arkadiát és Élist határolja el egymástól.
- 10 Mindmáig vitatják, hogy melyik Pylos volt Nestór városa.
- 11 Élis a mai Kaliskopi.
- 12 A mai Kunupeli táján.
- 13 Mai neve ismeretlen.
- 14 Azonosítása nehéz.
- 15 Helye vitatott.
- 16 Élisi határváros.
- 17 Hyrminé romjai talán a Kunupeli-hegyfok közelében.
- 18 A mai Santameriotiko-hegy.
- 19 A mai Astras.
- 20 Helye vitatott.
- 21 Romjai a mai Kastritza táján.
- 22 Azonosítása vitatott.
- 23 Vagy inkább: nemeai.
- 24 Az Ikthys-hegyfok, a mai Katakolo-hegyfok.
- 25 Gytheion a mai Paleopoli, Marathonisi környékén.
- 26 Alkalmasint a mai Paleo Fanaro.
- 27 E hely neve a kéziratokban többféleképpen szerepel.
- 28 Talán a mai Moptitsa táján feküdt.
- 29 Azonosítása vitatott.
- 30 A mai Neda (Buzi) folyó.
- 31 Helyük meghatározása vitatott.
- 32 E névnek is több változata szerepel a kéziratokban.
- 33 Kyparissia romjai Arkadia mellett.
- 34 Sótadás (i. e. 280 táján) szatirikus költeményeket írt. Mások szerint bizánci grammatikus, s ez a rész csupán későbbi betoldás.
- 35 Talán a mai Mavropotamo.
- 36 Alphos a. m. fehér színű bőrkiütés, főleg az arcon.
- 37 E névnek többféle alakváltozata van a kéziratokban.
- 38 A mai Sfakteria vagy Sfagia.
- 39 Romjai a mai Buzi folyó torkolata közelében láthatók.
- 40 A mai Pavlitzta közelében.
- 41 A mai Kuriaki táján.

- 42 A mai Filiatra mellett.
- 43 A mai Pírgos közelében.
- 44 A mai Ftelio táján.
- 45 Helos a. m. mocsár.
- 46 Talán a Kyparissia-folyó mellett.
- 47 Romjai talán a mai Mirakától északra.
- 48 Talán a mai Karatula környékén.
- 49 Talán a mai Bruma (Olympia közelében).
- 50 Talán Mirakától északra.
- 51 E névnek más változata is szerepel a kéziratokban.
- 52 A mai Olono.
- 53 A mai Koron vagy Koroni.
- 54 A Kontovuni-hegység nyugati része.
- 55 A mai Strofadia és Strivali.
- 56 A mai Modon.
- 57 A mai Gallo.
- 58 A mai Leondari; Phérai ma Kalamata.
- 59 Valószínűleg a mai Milia mellett.
- 60 Talán a mai Pardali és Burlia között feküdt.
- 61 Talán a mai Mezapo kikötő.
- 62 A mai Petalidi.
- 63 Talán északra a mai Skalától.
- 64 Azaz: a város fala a hegyet is körülveszi.
- 65 A mai Taigetos.
- 66 Sparta romjai Mistra közelében.
- 67 Vafio mellett.
- 68 A mai Ras-al-Razat.
- 69 A mai Elafonisi-hegyfok.
- 70 A mai Cerigo-sziget.
- 71 A mai Garabusa-hegyfok.
- 72 Talán a mai Kaio-kikötő mellett feküdt.
- 73 A mai Evrota vagy Iri.
- 74 A mai Bizani mellett.
- 75 A mai Ksili közelében.
- 76 A Vatika-mezősegen.
- 77 Βριθύ, βριαρόν = nehéz, erős; ῥάδιον = könnyű; λίαν = nagyon; ὄψις = arc, szem, kép; μία γίνεται ἀμφοτέρων ὄψις = egy képbe olvad össze mindkettőnek arca; Δήμητρος τοῦ Ἐλευσίου ἱερῆ ὄψις = az eleusisi Démétér szent arca; ἀλφειον = árpadara; ἦλος = szeg; ἔριον

= gyarjú; πηδάλιον = kormányrúd; εἰς ἄνεμον δὲ τὰ πηδᾶ == szél ellen a kormányt.

- 78 A mai Passava közelében.
79 Azaz: államalapító.
80 E kifejezésre vö. Il. I. 268; itt Homéros a kentaurokra hivatkozik, amelyek, mint „nagy hegyi szörnyek”, „üregekben tanyáznak”.
81 A mai Dilisi táján.
82 A Liméra itt jelző, jelentése a. m. jó kikötőjű, kikötésre igen alkalmas.
83 Témenion romjai a Banitsa és Kefalari folyók között kereshetők.
84 A mai Nafplion az Argolisi-öbölben.
85 A hajdani Euboiá területén, a mai Xilofago-hegyfok.
86 Nem messze Nafpliontól.
87 A mai Ejina.
88 Ma is Argos.
89 A mai Panitza (vagy Banitza).
90 A mai Kefalari.
91 Azaz: téglá.
92 Romjai a mai Kofini közelében.
93 Maradványai a mai Dendra mellett.
94 Romjai a mai Fonika nevű falutól északra.
95 Azaz: halászsok.
96 A mai Skilli-hegyfok.
97 Alkalmasint a mai Kandiai-síkságon.
98 A mai Megalokhorion táján.
99 A mai Hagios Giorgios (Ajosz Jorjosz).
100 Későbbi betoldás a következő rész: „Azonos nevű Attika két démosával, az egyik az Eleutherai melletti: Oinónénak Eleutherai-jal határos mezein laknak; a másik a Marathon körüli négy város egyike, amelyről ez a közmondás: Oinóné (hozza) a zuhatagot”.
101 Masés föltehetőleg a mai Kiladia közelében feküdt.
102 Romjai a mai Akladokampo mellett.
103 Maradványai a mai Kharvati közelében.
104 A mai Kurtesi táján.
105 Romjait ugyanilyen néven ma is mutogatják.
106 Azaz: lóforrás.
107 Azaz: számarhegység.
108 Föltehetőleg a mai Psatho kikötő.
109 A mai Skino mellett.
110 A mai Hagios Theodoros mellett.
111 A mai Khiliomodi közelében.

- 112 A mai Leondi mellett.
113 Philus romjai a mai Polifengos táján.
114 A mai Vurienis.
115 A mai Karvunaria.
116 Vagyis Sikyónt.
117 Romjai a Zugra-dombon.
118 Romjai talán a Tholo jobb partján.
119 A mai Krati.
120 A mai Pardali közelében.
121 Egyes kéziratokban Keraunia néven szerepel.
122 A mai Vostitsa.
123 Talán a mai Mana.
124 A mai Ziria.
125 Romjait Paleopoli néven mutogatják.
126 Orkhomenos maradványai a mai Kalpaki mellett.
127 Pholoé Olympia közelében.
128 Azaz: mélység, szakadék.
129 A mai Rufia.

IX. KÖNYV

- 1 A Peloponnésos keleti partja Epidaurus táján.
2 Attika és Boiótia határvárosa.
3 A Gerania-hegység keleti része.
4 A Korinthosi-öböl keleti része.
5 Ma is ilyen néven szerepel.
6 Attika és Megara határán.
7 A mai Elefszisz.
8 Thria a mai Kalivia.
9 A mai Kiradesz-szigetek.
10 A mai Szkaramanga-hegység egyik része.
11 A mai Pireeusz.
12 Aphidnai a mai Kapandriti mellett; Marathon ma is ezen a néven szerepel.
13 Azaz: gólyáknak.
14 Athén környéki patak.
15 A mai Karvura- (Vari-) hegyfok.
16 A mai Gedarosz.
17 A mai Makroniszi.

- 18 Hyméttos a mai Trelovuni.
- 19 A mai Mendeli.
- 20 Ma is hasonló néven.
- 21 Ma: Viotia.
- 22 A mai Szaloniki.
- 23 Thespiái romjai a mai Eremo Kastro mellett.
- 24 A mai Vathi.
- 25 Romjai talán Vathi környékén.
- 26 Harma a. m. székér.
- 27 A mai Andritsa fölött.
- 28 A mai Katsulától keletre.
- 29 A mai Lukiszi mellett.
- 30 A mai Larma (Larmes).
- 31 Orobiai a mai Rovias.
- 32 A mai Topolias-tó (Limni).
- 33 A mai Drakhmani táján.
- 34 A mai Moriki közelében.
- 35 A mai Andrea és Molo között.
- 36 A mai Thiva és Andritsa között.
- 37 Romjai Eremo Kastro mellett.
- 38 A. m. zúg, szöglet.
- 39 A. m. lóforrás, mert állítólag a Pégasos patája nyomán tört fel a földből.
- 40 Talán a Paralimni-tó mellett terült el.
- 41 A mai Kakosia mellett.
- 42 E városról vö. II. II. 504.
- 43 Azaz: a szabadulás ünnepe.
- 44 A. m. napos, napsütötte, főleg délután.
- 45 Delphoi romjai a mai Kastri mellett.
- 46 A. m. tudakolni, kérdezősködni.
- 47 A. m. halhatatlan; illetőleg: fáradhatatlan; valamint: szolgál.
- 48 A Pylaiba, az amphiktyónokhoz küldött követ.
- 49 Más forrásokból nem ismert városok.
- 50 Anemóreia a. m. szeles város; Katoptérios a. m. megfigyelő.
- 51 A mai Talandoniszi-sziget.
- 52 Béssa és Napé a. m. erdős völgy.
- 53 Tarphos a. m. sűrűség.
- 54 Ozolás a. m. bűzös, bűdös.
- 55 Pylé a. m. kapu, szoros, keskeny út; stena = szoros út; Thermopylai a. m. meleg kapuk, meleg (forrásoktól hevített) hegyszoros.
- 56 A mai Szalamvria.

- 57 A mai Ferszala.
- 58 A mai Kefaloszi.
- 59 Pindos mint összefoglaló megnevezés ma nem használatos; az egyes részek külön néven szerepelnek.
- 60 Itónia itt Athéné istennő mellékneve.
- 61 Talán a mai Pontiko.
- 62 A mai Trikala.
- 63 A mai Paleokastron.
- 64 Azaz: Kybélé.
- 65 Ma is így nevezik.
- 66 Azaz: Kutyafejek, nevét két dombról kapta.

X. KÖNYV

- 1 A mai Evvia.
- 2 A Geraistos-hegyfok ma: Mandili-hegyfok; a hasonló nevű ókori város ma: Kastri.
- 3 Négy sziklás sziget, a legnagyobb neve ma is Petalia.
- 4 Azaz: hosszúnak.
- 5 Az elnevezés alapja az, hogy a tengerbe nyúló szirtek sziklás és veszélyes öblöket alkotnak.
- 6 Romjai a mai Peleki folyó torkolata közelében.
- 7 Vö. Démostenés Phil. III. 113., 115., 117., 119., 125.
- 8 Talán a mai Kastro Molos táján, mint legújabban vélik.
- 9 Azonosítása vitatott.
- 10 Talán a mai Likhas.
- 11 A mai Karistól északra.
- 12 Steiria attikai település volt.
- 13 A mai Nea Psara táján; az újabb ásatások nyomán az ókori település helyére vonatkozó korábbi feltevések módosultak.
- 14 Azaz: a vagyonosok, akik lovat tudtak tartani.
- 15 Legújabban ugyanez a neve.
- 16 A mai Avlonariontól nyugatra.
- 17 A mai Aspropotamo.
- 18 Az Artai-öböl egyik zugában, a mai Agios Petros temploma táján.
- 19 A mai Levkas környékén, a Vulkaria-tó vidékén.
- 20 Kalydón romjai Missolongitól északra; Pleurón a mai Giftokastro mellett.
- 21 A mai Gavalu táján.

- 22 A mai Vardusia vonulatán.
- 23 A mai Klokova.
- 24 A mai Evinos vagy Fidaris.
- 25 Talán a mai Kato Kerasovon táján.
- 26 A mai Kato Kerasovontól 6 km-re délre.
- 27 Maradványai nincsenek; a mai Akra-hegyfoktól délre lehetett.
- 28 A mai Levkastól délre.
- 29 A mai Levkatas.
- 30 Romjai a mai Sami közelében.
- 31 Maradványai a mai Argostoliontól délkeletre.
- 32 A mai Meganisi.
- 33 A mai Kurzolari-szigetek.
- 34 Az Ainos-hegy, mely a mai Enos (korábban: Megalo Vuno).
- 35 Azonosítása nehéz.
- 36 Legújabbán ismét Zakintos, korábban Zante.
- 37 A mai Benghazi, Líbiában.
- 38 A mai Oxia.
- 39 A tengerpart elmocsarasodott része.
- 40 A mai Turkovigla-hegyfok.
- 41 Romjai a mai Trikardo Kastro vidékén; a tó ma mocsár.
- 42 Talán a mai Missolongitól keletre.
- 43 Azonosítása vitatott.
- 44 A mai Lisimakhia, Agrinion közelében.
- 45 Vö. II. II. 640; XIII. 217; XIV. 116.
- 46 Itt Strabón a következőkben (vö. X. 3. 8.) ismertetett, sokat vitatott etimológiákra és elképzelésekre utal.
- 47 Phalasarua romjai a mai Kutri-hegyfokon.
- 48 Amphimalla talán a mai Almiros táján.
- 49 Azonosítása vitatott; talán a mai Istrona torkolatánál feküdt.
- 50 A. m. fehér. A mai Lefka Ori.
- 51 Ma ismét Ída; nemrégiben még Psiloritis.
- 52 Romjai a mai Nea Presos táján.
- 53 Vö. fentebb, IX. 4. 10. – Romjai a mai Graviától északra.
- 54 Knóssos romjai a mai Knosos táján, Irakliontól délkeletre; Gortyna romjai a mai Mitropoli táján; Kydónia a mai Khania.
- 55 Lyttos romjai a mai Irakliontól délkeletre.
- 56 A mai Iraklion.
- 57 Romjai a mai Paleokhora sziklás hegyfokán.
- 58 A mai Katsava.
- 59 Maketis a. m. Makedonia.

- 60 Ti. ez a két város.
- 61 Romjai a mai Ledas mellett.
- 62 Azonosítása vitatott.
- 63 Vö. Hymn. in Dianam 190–200.
- 64 Ez a hegy a mai Khania környékén levő félszigeten terül el.
- 65 Romjai a mai Palevkastró mellett láthatók.
- 66 Rhythion maradványait Irakliontól délre tárták fel egy dombon.
- 67 Kréta legdélibb hegyfoka, a mai Akra Lithinon.
- 68 A mai Irakliontól keletre.
- 69 Agelé a. m. nyáj, sereg; syssition a. m. közös étkezés; andreia a. m. a férfiak közös étkezése.
- 70 Théra a mai Thira- (vagy Santorin-) sziget; Anaphé a mai Anafi.
- 71 Ma is Dia.
- 72 Délos a mai Dilos; Kynthos ma Kastro.
- 73 Kb. 200 sziget; fővárosuk Hermupolis.
- 74 A mai Makronisi, a Sunion-hegyfoktól keletre.
- 75 Ma: Megali Dili.
- 76 Julis a mai Kea.
- 77 E szigetek jelenleg: Amorgo, Levitha és Lero.
- 78 Patmos ma: Patmo (Patino).
- 79 Romjai a mai Astipalea szigeten.

XI. KÖNYV

- 1 A Don.
- 2 Maiótis a mai Azovi-tenger; Bosporos Kimmerios ma: Kercsi-szoros; Pontos Euxeinos a mai Fekete-tenger.
- 3 A mai Kura és Aras.
- 4 A mai Kizilirmak.
- 5 Romjai a mai Nyedrigofka mellett. I. Polemón i. e. 16 táján lett a Bosporos királya.
- 6 A két Rhombítés azonosítása vitatott; a nagy Rhombítés némelyek szerint a mai Ieja, a kisebb a Beiszug.
- 7 Tyrambé fekvése ismeretlen; Antikeítés a mai Kubán; Kimmeriké falva talán a mai Eszkikrim, Feodoszia közelében.
- 8 A mai Kerics.
- 9 Némelyek szerint ennek a romjai láthatók Kericsstől néhány km-re egy hegyfokon.
- 10 Talán a mai Taman.

- 11 A mai Takil Burun mellett.
- 12 A mai Liman Kubanszkoj.
- 13 A mai Taman-sziget.
- 14 Phanagoreia romjai a mai Anapától kissé nyugatra.
- 15 Ez a város valahol a Liman Kubanszkoj mellett feküdt.
- 16 Pityus föltehetőleg a mai Picunda.
- 17 Phasis a mai Rioni folyó.
- 18 Valahol a mai Poti közelében.
- 19 Aragos a mai Aragva.
- 20 Alazonios talán a mai Alasan.
- 21 Az Aragos név itt tévedésnek látszik.
- 22 Ma csak romjaik láthatók Akhalzikh mellett.
- 23 A mai Manics.
- 24 Az Oxos a mai Amu-Darja, az Iaxartés pedig a Szir-Darja.
- 25 Talabroké talán a mai Talar-folyónál.
- 26 A mai Tedzsen.
- 27 A mai Atrek.
- 28 A mai Luristani- és Bakhtiari-hegység.
- 29 Talán a mai Sille.
- 30 Az Araxés is föltehetőleg a mai Szir-Darja.
- 31 Baktra talán a mai Balkh.
- 32 Rhagai romjai a mai Teherántól délkeletre láthatók.
- 33 Az Arios ma: Heri Rud; a Margos pedig Murghab.
- 34 Artakaéna talán a mai Herattól északnyugatra feküdt.
- 35 Antiokhos Sótér Syria királya volt (i. e. 280–261).
- 36 Hypanis talán a mai Gharra vagy ennek mellékfolyója; Imaos talán a mai Himalája.
- 37 Adrapsa talán a mai Andarab.
- 38 Marakanda alkalmasint a mai Szamarkand.
- 39 Polytimétos föltehetőleg a mai Zeravsan.
- 40 Az Adaliai-öböl nyugati hegyfokánál.
- 41 Amanos ma: Alma Dagh.
- 42 Ma is: Eufrátesz és Tigris.
- 43 Ma: Kuttağ és Mesjidi-hegység.
- 44 A mai Elburz-hegység.
- 45 A mai Kara Dağ.
- 46 A mai Aladağ.
- 47 A mai Zagrosz-hegység.
- 48 Jelenleg: Hamadan.
- 49 El-Madain környékén.

- 50 A Rezaiehi (Urmia)-tó.
- 51 Gazaka talán a mai Tabriz és Miane között feküdt.
- 52 Átkelőhely az Eufráteszen Apameával (a mai Bireçikkel) szemben.
- 53 Föltehetőleg a mai Teherántól délkeletre.
- 54 Azaz: lólegelő.
- 55 Erythra thalatta (Mare Erythraeum vagy Rubrum) néven e korban az Indiai-óceán felső része szerepelt, az Arab-öböltől Taprobané, vagyis a mai Srí Lanka (Ceylon) szigetéig, később csak az Arab-öböl neve.
- 56 Ma: Kara Bel.
- 57 A mai Nisibin táján.
- 58 Abos föltehetőleg az Ararát, vagy esetleg a Kasmir Dağ.
- 59 A Van-tó.
- 60 Vö. Hérodotos I. 202.
- 61 Vö. Hérodotos I. 93. és 199.

XII. KÖNYV

- 1 Kastabala talán a mai Dsiakel.
- 2 Komana ma: El Bostan; Ma a perzsa holdistennő neve.
- 3 Azaz: a gyász ideje alatt megnőtt haját.
- 4 Talán a mai Dsihan.
- 5 Valószínűleg a mai Samanti Su.
- 6 A mai Kiz (v. Kilis) Hissar.
- 7 Mazaka most Kaisarieh, Argaios pedig Erdsijas.
- 8 A mostani Karasu.
- 9 A mai Kizilirmak.
- 10 Vagyis: Pontos határától.
- 11 A mostani Ereğli.
- 12 Parthenios most: Bartin Su, Tieion pedig: Tilios.
- 13 Jelenleg: Kidros.
- 14 A mostani Kadiköy.
- 15 Kalpas most: Kirpek; Sangarios ma: Sakaria; Nikomédeia most: Ismid; Gallos ma: Kadsa Su; Modra most: Mudurlu, Thynia pedig: Kefken Adassi.
- 16 Sisakvirág; mérges növény.
- 17 Amastris ma: Amasra; Amisos ma: Samsun.
- 18 Azaz Venetiába, az Adria mellett.
- 19 A mostani Kerembeh.

- 20 Kinólis ma: Kinuli; Abónuteikhos most: Ineboli; Armené a mai Akliman, Sinópé pedig Sinob.
- 21 Sidé később Polemónion néven szerepelt, ma Puleman.
- 22 A mai Termeh.
- 23 Iris ma: Jesil Irmak; Komana Pontika ma: Gümenek; Skylax ma: Tsekerik Tsai'; Amaseia ma: Amasya, Lykos pedig: Kelkid Tsai.
- 24 Pharnakia ma: Kiresün (vagy Kerasonda); Trapezus ma: Trabzon (Trapezunt).
- 25 Vagyis a khalkédóni templomtól.
- 26 E hegyfok a mai Khalti Burun, mások szerint K. Termeh; Kerasus a mai Kerasun a Deve-völgyében.
- 27 A mostani Tsambü Bel.
- 28 Azaz: hétfalusiak.
- 29 Vagyis: a délnyugati szelet.
- 30 Most: Andria vagy: Enderes.
- 31 Magnopolis romjai a mai Boghaz Hissan Kaleh helyén; Kabeira ma: Niksar.
- 32 A mai Sile vagy: Zilleh.
- 33 A mostani Keimes.
- 34 A mai Mersivan.
- 35 Ma: Boghaz Kiöi Ghiöl.
- 36 Vagyis: Ezer faluból álló település.
- 37 A mostani Ulguz (Ilkas).
- 38 A jelenlegi Karasu vagy Dzsaaur Irmak.
- 39 A Karasu mellett, Kastamunitól keletre.
- 40 A jelenlegi Tsangri.
- 41 Most: Kadiköi.
- 42 Az Astakosi-öböl a mai Izmiti-öböl; Nikomédeia ma: Izmit, Astakos pedig Juvadzsik (vagy Ovadzsik).
- 43 A mai Mudanyai-öböl; Myrleia romjai a mai Mudanya mellett.
- 44 A mostani Katioli.
- 45 A mai Kesis Dagh.
- 46 A mai Aidintsikk v. Temasalik.
- 47 Az Aisépos a mai Sataldere; az Askania-tó ma: Izniki-tó.
- 48 Most: Sariköy.
- 49 Pitya most: Samelik.
- 50 Nikaia most: Iznik.
- 51 Azaz: tölgyes liget.
- 52 Romjai talán a mai Boğazköy táján.
- 53 A mai Ankara.

- 54 Most: Murad Dagh.
- 55 Most: Tuz Gölü.
- 56 Garsaura ma: Aksaray.
- 57 Korális ma: Kirili; Trógitis: Soghla Gölü, Ikonion pedig: Konya.
- 58 Derbé (Divle) romjai a mai Karaman (az ókori Laranda) vidékén.
- 59 Antiokheia romjai a mai Eğridiri-tó mellett; Apameia Kibotos ma: Dinar.
- 60 Tabai: a mai Tavas.
- 61 A mai Köprü Su; Kestros ma: Ak Su.
- 62 A jelenlegi Bakir Tsai.
- 63 Ma: Sipuli Dagh.
- 64 Ida a mai Kaz Dagh.
- 65 Romjai a mai Sivrihisar táján.
- 66 Rhindakos ma: Lupad; Daskylion ma: Diaskili.
- 67 A sziget ma Kaputaghi, a város pedig Aidindsik.
- 68 Makestos ma Susugerli (vagy Susurly).
- 69 Nakolia: a mai Sidighazi; Kotiaeiion a mostani Kütahya.
- 70 Phrygia délkeleti része, határos Pisidiával. Eumeneia a mai Işikli Apollónias pedig Uluborlu.
- 71 Philomélion ma: Akşehir.
- 72 A mai Dineir.
- 73 A mai Menderes folyó.
- 74 Lykos a mai Tsuruk Su.
- 75 A mai Sarayköy.
- 76 Veszélyes kigőzölgésű mélyedések; az alvilág bejáratának tartották.
- 77 A mai Alaşehir.
- 78 Vagyis: Tiberius császár.

XIII. KÖNYV

- 1 Lekton a mai Baba-fok. Alexandreia Tróas romjai a mai Eski Stambul mellett; Kaikos a mai Bakir-folyó; Adramyttion most: Edremit, az Edremiti-öböl mellett.
- 2 A mai Artaki.
- 3 A mai Muskakoi Su, vagy mások szerint Borgus.
- 4 A mai Kaz Dağı.
- 5 Azaz: a tengerszoros nyugati része Abydostól kezdve.
- 6 A mostani Sariköy.
- 7 Az alvás istene.

- 8 Most: Tsepini.
- 9 A mai Edremiti-öböl.
- 10 A mostani Tarza vagy Balikesri.
- 11 A mai Kodsza Su.
- 12 Romjai a mai Karabiga mellett.
- 13 A mai Ajiosz Jeorjiosz.
- 14 A mai Kamares v. Kemer
- 15 A mostani Samelik.
- 16 A régi Prokonnesos ma: Aloni, az új: Marmara-sziget.
- 17 Lampsakos ma: Lápseki; Abydos most: Avido; Kallipolis ma: Gelibolu.
- 18 E város teljesen megsemmisült; a folyó talán a mai Beiramdere vagy esetleg a Tsardak.
- 19 Ennek a fekvése teljesen bizonytalan.
- 20 Alkalmasint a mai Mussa falu mellett.
- 21 A mai Boghali falu helyén.
- 22 A mai Kepez-hegyfok (Berbieri-hegyfok). Dardanos városától kapták nevüket a Dardanellák. Kynosséma, mert a monda szerint Hekabé kutyává változott (kyón a. m. kutya).
- 23 Talán a mai Fren-Kevi.
- 24 A mai Paleokastro.
- 25 Sigieion a mai Jenisehr helyén; Skamandros a mostani Mendere Su v. Bunarbasi.
- 26 Domb Ilion mellett.
- 27 Vagyis az óváros lakói.
- 28 Talán a mai Enai-khaie.
- 29 Ti. a sképsisi Démétrios
- 30 24 láb = 7,4 m; 67 láb = 20,65 m; 2 plethron 15 könyök = 68,9 m.
- 31 Azaz: Újfalú.
- 32 Ma is: Antandro.
- 33 Assos romjai a mai Berem Kalessi mellett.
- 34 A mai Khirinköy helyén.
- 35 A mai Kidonia vidékén.
- 36 Romjai az Eskiupsi-hegyen.
- 37 A mai Koloni-hegyfok.
- 38 A mai Lezvosz.
- 39 Sigrion a mai Sigri; Mityléné ma: Mitilini.
- 40 A mai Ereszosz.
- 41 Romjai talán az Ereszosz közelében levő dombon.
- 42 A mai Ainadsik.

- 43 A mai Menemen.
- 44 Ma: Manisa.
- 45 Talán a mai Sandarlik.
- 46 A mai Bergama.
- 47 Most: Akhisar
- 48 Ma romokban fekszik, Sart Kalessi néven.
- 49 Talán a mai Musatagh, vagy Bostagh.
- 50 Most: Sarabat.
- 51 Talán a mai Gjediz, vagy az Öletsak Su.
- 52 Ma: Murat daği.
- 53 A mai Mermere vagy Marmora.
- 54 A mai Birghe vagy Bereki.
- 55 Ma: Alaşehir.
- 56 Azaz: égett vidék.
- 57 Romjai Pambuk Kalessi mellett.
- 58 Romjai Kujudsaktól délkeletre.

XIV. KÖNYV

- 1 Azaz: a Lepra mögötti vidéken.
- 2 Most: Ufa Baffi-tó.
- 3 Romjai Palatia (v. Palatsa) néven szerepelnek.
- 4 A mai Inehbazar.
- 5 Priéné romjai Samsun Kalesi néven.
- 6 Most: Musadagh.
- 7 Ma is: Számosz.
- 8 A jelenlegi Számosz-hegyfok.
- 9 A mai Ikária-sziget.
- 10 A mostani Tsanyli.
- 11 Talán a mai Scala Nova.
- 12 Romjaik Ayasaluk és Scala Nova között.
- 13 Ti. Ephésos városa.
- 14 Azaz: választottak, tanácstagok.
- 15 Romjai a mai Zille táján.
- 16 Maradványai Ekkleszia néven szerepelnek.
- 17 Romjai Segigiek (Sighajik) közelében.
- 18 A mostani Karabas.
- 19 A mai Sighajik kikötője.
- 20 A jelenlegi Sivrihissar vidéke.

- 21 A mai Sarpan.
- 22 Romjai Ritri néven.
- 23 A mai Koraka v. Kurko.
- 24 A mai Blanc-hegyfok.
- 25 A mostani Karaburun.
- 26 A mai Khiosz.
- 27 A jelenlegi Kelisman.
- 28 A mai Izmir.
- 29 A mostani Lefke.
- 30 Vagyis héliopolisiaknak, mivel legnagyobb részük Héliopolisból települt oda.
- 31 Szabadszájú, tréfálkozó, gúnyolódó költők.
- 32 Romjai a mai Aidin mellett.
- 33 Maradványai Sultanhissar táján.
- 34 Romjai talán Alkhay-falu mellett.
- 35 Vagyis: liget, rét.
- 36 Talán a mai Tsina.
- 37 A mai Makri-öböl.
- 38 A mai Tavas-folyó.
- 39 Ma: Paitsin.
- 40 A mai Ródosz.
- 41 Vagyis: Hélios fiai, utódjai.
- 42 A Baleári-szigetek.
- 43 A mai Lindosz.
- 44 A mostani Atairo.
- 45 Romjait a mai Kasztello-falu mellett (Ródosztól 54 km-re) végzett ásatások tárták fel.
- 46 A mai Szími-sziget.
- 47 Romjai a Krio-hegyfok mellett.
- 48 A mai Niszirosz.
- 49 A jelenlegi Keramo.
- 50 A mai Bodrum.
- 51 Ma: Orak Ada és Arkoniszosz.
- 52 Ma: Mogla.
- 53 Jelenleg: Kósz.
- 54 A mai Angeli- (v. Gumikhle-) hegyfok.
- 55 Jelenleg: Asyn Kalessi.
- 56 Ma: Milás.
- 57 Talán a mai Jakli mellett feküdt, ahol romokat tártak fel.
- 58 Jelenleg: Lakena.

- 59 Romjai Eski Adalia néven.
- 60 Ma: Essenide.
- 61 Maradványai Mei (Makri kikötője) mellett.
- 62 Az Antikragos a Kragosnak (a mai Efta Kavinak) egyik nyúlványa.
- 63 A mai Essenide-folyó.
- 64 Ma a folyó is, a város is: Finika.
- 65 A mai Khelidoni-hegyfok.
- 66 Romjai a mai Tekrova mellett.
- 67 Romjai a mai Adalia közelében.
- 68 A mai Ak Su-folyó.
- 69 Maradványai a mai Bolkaskoi mellett.
- 70 Trakheia a. m. zord; pedias a. m. sík vidék, síkság.
- 71 Arsinoé helyett ide mások Syedra nevét iktatják, mely a mai Sydra, a mai Selendi táján.
- 72 A mai Selendi.
- 73 Holmoi a mai Agha Liman, Selefke kikötője; Kalykadnos a mai Gök Su; Seleukia a mai Selefke; Sarpédón ma: Lisan el Kahpe.
- 74 A mai Koraka v. Kurko.
- 75 A mostani Ajas.
- 76 A mai Lamas.
- 77 Maradványai Mezetli mellett.
- 78 Zephyrion jelenleg: Zafra, Ankhialé pedig: Kasalu.
- 79 Romjai a mai Naversában.
- 80 Kydnos ma: Tersus Tsai; rhégma a. m. áttörés, keresztülszakítás.
- 81 A jelenlegi Tarsus.
- 82 A mai Ceyhan.
- 83 Föltehetőleg a mai Ceyhan torkolatánál, a karadashi romok táján.
- 84 Vagyis: az egyiknek sírjától nem lehetett ellátni a másik sírhalmáig.
- 85 A mai Ajas Kala.
- 86 Maradványai a mai Iskenderuni-öböl szögletében; Alexandria a mai Iskenderun.
- 87 Seleukeia romjai Kepse mellett; az Orontés a mai Nahr el Asi-folyó.
- 88 A mai Ciprus.
- 89 Kleides a mai Elidi az Andreas-fok előtt; Akamas a mai Arnauti-fok.
- 90 Lapathos a mai Lapithosz.
- 91 Karpasia romokban, Karpas néven; Olympos ma: Sztavrosz.
- 92 Salamis romjai a mai Pidiasz-folyó torkolatánál; Leukolla a mai Lukola.
- 93 Tréta ma: Tera.
- 94 Paphos a mai Paphos (Pafosz) helyén; Soloi a mai Szolea.

XV. KÖNYV

- 1 Föltehetőleg azonosak az oxydrakákkal.
- 2 Némelyek szerint szintén azonosak az oxydrakákkal.
- 3 A Hindukus és a Himalája.
- 4 Romjai a mai Patna táján.
- 5 Indiai nép; Taprobané, a mai Srí Lanka (Ceylon) szigettel szemben laktak.
- 6 A bosmoronra l. alább, XV. 1. 18.
- 7 Nagy város, a mai Ravalpindi és Attock között.
- 8 A Hypanis (Hyphasis) a Zaradres (a mai Sutlej) mellékfolyója, ma: Beias.
- 9 A Hydaspes (Jhelum) mellékfolyója, a mai Chenab.
- 10 A mai Ravi.
- 11 Ti. Onésikritos.
- 12 A Kóphés ma: Kabul, a Khoaspés pedig: Kunar; Plémyrion és Gorys teljesen ismeretlenek.
- 13 Masoga talán a mai Masaka.
- 14 A mai Jhelum.
- 15 Talán a mai Puttelipur.
- 16 A mai Son.
- 17 Romjai Gaur néven.
- 18 Föltehetőleg a mai Brahmaputra.
- 19 Itt hermas a. m. csodaember; Hermes istent ugyanis gyakran igen kis termetűnek, s kéz és láb nélkül, csonkán ábrázolták.
- 20 Talán a mai Baroats v. Barotse.
- 21 E folyó talán a mai Purali.
- 22 Azaz: halevőké.
- 23 Gedrósia fővárosa Pura volt.
- 24 Ortospana a mai Kabul.
- 25 Ekbatana a mai Hamadan.
- 26 Föltehetőleg a mai Andarab.
- 27 Némelyek szerint a mai Tab.
- 28 Susa a Khoaspés (a mai Karkheh) folyó mellett feküdt; romjait Sus néven emlegetik; Persepolis romjai a mai Shiraztól északkeletre.
- 29 Pasargadai romjai némelyek szerint a mai Murgab, mások szerint Farsa vagy Darabgerd mellett.
- 30 Gabai föltehetőleg a mai Kabaden, Firuzabad mellett.
- 31 A mai Karun.
- 32 Talán a mai Kurkankend.
- 33 Némelyek szerint a mai Pulvar.

XVI. KÖNYV

- 1 Ninós (Nínive) romjai a mai Mosul mellett, a Tigris keleti partján. – Arbéla a mai Erbil.
- 2 Vagyis: a győzelem hegye.
- 3 Romjai a mai Hilla mellett.
- 4 Maradványai a mai El Madaién mellett.
- 5 Romjai Nedsef mellett, Kufa néven.
- 6 A mai Odoan v. Odorneh.
- 7 Romjai a mai Rakka (Ragga) mellett.
- 8 A mai El Aris.
- 9 Romjai a Tigris bal partján, El Madaiénnél.
- 10 Talán a mai Seraban helyén.
- 11 A mai Abi Zard.
- 12 Azaz: folyók közti vidék.
- 13 Az Euphrátesen átvezető híd, ahol egy ugyanilyen nevű település jött létre; Nisibis a mai Nesibin.
- 14 Fekvésüket nem lehet megállapítani.
- 15 Voltaképpen a két folyót összekötő csatorna; Skénai a. m. sátorváros.
- 16 A mai Samsat.
- 17 A mai Antakia.
- 18 A jelenlegi Dzsebel Okrab.
- 19 Talán a mai Babyle helyén.
- 20 A mai Nahr el Asi.
- 21 A mai Haleb (Aleppo).
- 22 Gindaros az Oinoparas (a mai Nahr el Afrin) folyó mellett; Pagrai a mai Bagras v. Pagras.
- 23 A mai Totose-foknál.
- 24 A mai Posseda.
- 25 Jelenleg: Kalaat Sedser.
- 26 Héliupolis (azaz: a nap városa) a mai Baalbek; Khalkis romjai Damaszkusztól északnyugatra.
- 27 Gabala a mai Jebble (Dsebele); Karnos a mostani Tartus.
- 28 A mai Tripoli; Theuprosópon a. m. istenálarc.
- 29 A mai Tiberias-tó.
- 30 Most: Nahr el Kelb.
- 31 A mostani El Bkaah.
- 32 Borrhama a jelenlegi Brummana; Botrys most: Batrun; Bérytos a mai Bejrút, Sidón pedig a mostani Saida.
- 33 Adónis most: Nahr el Ibrahim.

- 34 Ma is Damaszkusz (Dimashq).
- 35 Tamyras ma: Nahr Damur, Tyros pedig Tyr (Sur).
- 36 Azaz: a madarak városa; talán a mai Adlun helyén. A Tyros közelében levő folyó a mai Litani.
- 37 A mai Akko.
- 38 Egy khalkos = $\frac{1}{8}$ obolos, 6 obolos = 1 drakhma.
- 39 Sykaminópolis (= eperváros) a mai Haifa; Bukolónpolis (= gulyások városa); Krokodeilónpolis = a krokodilok városa.
- 40 Iopé a mai Tel-Aviv (Jaffa).
- 41 Gadaris Gadara vidéke. Két Gadara volt, az egyik fönt a Tiberias-tó mellett, a másik a Jamniától délre. Strabón a kettőt összezavarja.
- 42 Gaza ma is Gaza. Az Ailanai-öböl a mai Aqabai-öböl. Héroónpolis a. m. hősök városa. Az ilyen nevű öböl a mai Szezei-öböl.
- 43 A mai Rafah; Rhinokorura a mostani El-Arish.
- 44 Azonosítása nehéz; ekrégma a. m. áttörés, vagyis a tónak a tengerbe való kifolyása, amelyet az idők folyamán az iszap vagy a homok el-tömött.
- 45 A mai El Kas v. El Katieh.
- 46 Hierikus (= Jerikho) a mai Rikha (v. Eriha); Samareia most Somron.
- 47 Alsó-Egyiptomban Gosen vidéke.
- 48 Ez nyilván nem a Sirbónis, hanem a Holt-tenger (Lacus Asphaltitès = Mare Mortuum).
- 49 Moasada (Masada) a mai Sebbe.
- 50 Talán a mai Kerak vidéke.
- 51 E hegyfok a mai Kuhistak; az előtte levő sziget ma Hormuz.
- 52 Az Euphratés torkolata mellett terült el.
- 53 Ti. Nearkhos.
- 54 Talán a mai Peludsi-sziget.
- 55 Talán a mai Adjer.
- 56 Talán a Bahrein szigetcsoport két szigete.
- 57 Némelyek szerint a mai Kism v. Tavilah.
- 58 A Holt-tengertől délre a Vadi Musa völgyben feküdt.
- 59 Karna föltehetőleg a mai Kala Bise mellett; Sabata ma: Sava.
- 60 Ptolemais mellékneve Thérón, mely utalás az elefántvadászatra; Deiré ma El Bir-fok; ikhtyophagos a. m. halevő.
- 61 Akila a mai Bab-el-Mandeb; Myosormos (= egérkikötő) a mai Abusar, Kosseir mellett; Akathartos (= tisztátalan) ma: Fulbai v. Um el Ketef.
- 62 Ophiódés a. m. kígyósziget; talán a mai Zemorjete v. Zamargat.
- 63 Sôteiras a. m. megmentő; talán a mai Mirza Fadsa kikötő.

- 64 Astaboras a mai Atbara v. Takaze; Meroé szigete az Atbara, a Nílus, a Kék-Nílus valamint a Rahad folyók által körülvevett terület.
- 65 Sabai talán a mai Massawa.
- 66 Egyiptomi mandula.
- 67 A mai Felix-fok vagy Dsebel Feel.
- 68 Talán a Bassas-fok, vagy esetleg a Guardafui-fok.
- 69 Azaz: zsiráfok.
- 70 Barlanglakók.
- 71 A mai Ras Mohamed.
- 72 Azaz: Palesztina.
- 73 Talán a mai Joboa.
- 74 Azonos Arsinoéval, mely a Szezei-öböl csücskében feküdt.
- 75 A. m. Fehér falu, a mai Havana.
- 76 A mai Negle.

XVII. KÖNYV

- 1 Romjai a mai Assur mellett.
- 2 A mai Birket Qarun.
- 3 A mai Aswan (Assuan).
- 4 A mai Alexandria (El-Iskandariya); előtte Pharos egy kis sziget.
- 5 A mai Pharillon.
- 6 Azaz: szerencsés hazatérés.
- 7 Itáliai kikötőváros, a mai Pozzuoli.
- 8 A. m. vásártér, piactér.
- 9 Az athéni Timón barátai hűtlenségén és más, őt ért csapásokon elke-seredve embergyűlölő lett.
- 10 Vagyis Caesar temploma.
- 11 A. m. faláda, szekrény.
- 12 Azaz: a halottak városa.
- 13 Vagyis: a győzelem városa (Augustus győzelme Aktionnál).
- 14 Azaz: lóversenypálya.
- 15 Caesar procuratora, vagyis meghatalmazott küldöttje.
- 16 Kerületi és tartományi főnökök.
- 17 A mai Akabah.
- 18 Romjai talán a Boun-Adsubah völgyben.
- 19 E falu maradványai a mostani Ras Tanhoub mellett.
- 20 Derrhis most: Dresieh.
- 21 Romjai Abukirtól nyugatra.

- 22 Ez 120 stadion = 22 km.
- 23 A mai Abukir mellett.
- 24 Agnos egy fajta fűzfa; keras a. m. szarv.
- 25 Naukratis teljesen elpusztult, talán a mai Salhadsar táján feküdt; Butos ma: Kom Kasir.
- 26 Khois talán a mai Sakha; Hermupolis ma: Damanhur, Busiris pedig Busir vagy Abusir.
- 27 A mai Atrib.
- 28 Talán a mai Panouf-Khet helyén.
- 29 Vagyis: nomos Nitriótés.
- 30 A mai Adserud, Szuez mellett.
- 31 A mai Abukekheid.
- 32 Bubastos a mai Tell-Bustah v. Basta, Héliopolis a mai Matarea v. Matare helyén.
- 33 Kerkesura ma: El Arkas; Babylón ma: Baboul.
- 34 Romjai Mitraheni és Mohanan között.
- 35 Seléné a. m. a hold istennője.
- 36 A mai Dahshur.
- 37 Ez az Aphrodítopolis (= Aphrodité városa) a mai Tpih.
- 38 A mai Medinet Fejum.
- 39 A mostani Hnes v. Ahnas.
- 40 Kynónpolis (= kutyák városa) talán Beni Mohammed el Kifur mellett, a mai El Kis v. El Geis helyén; Oxyrynkhos most: Pemsje v. Beneseh.
- 41 Lykónpolis (= farkasok városa) a mai Asyut; Aphroditéspolis talán a mostani Annebis v. esetleg Tahtah (Satfeh).
- 42 A mai Psoi v. Mensieh; Abydos romjai El Birbeh (v. El Kerbeh) mellett.
- 43 Kis-Diospolis ma: Hu, Tentyra pedig: Tenthori (v. Denderah).
- 44 Typhónion a. m. Typhón temploma; Koptos ma: Kheft.
- 45 Bereniké helye vitatott; Myosormos a mai Abusar Kosseir mellett; Apollónospolis (= Apollón városa) a mai Kos (Kus) v. Kus-Barbir.
- 46 Romjai El-Karnak táján.
- 47 Azaz: szűz, hajadon.
- 48 Hermónthis a mai Erment; Latopolis ma: Sne (Asna).
- 49 Syéné a mai Aswan (Assuan), Elephantiné pedig Dsesiret el Sag (v. Assuan).
- 50 A mai Dsesiret el Birbe v. Pilak.
- 51 Maradványai a mai Dakkeh (v. Dekkeh) mellett.
- 52 Talán a mai I-Brim.
- 53 Némelyek szerint I-Brim, mások szerint délebbre Merowe közelében.

- 54 A mai Tana-tó, Etiópiában.
- 55 Kóteis a mai Espartel-fok; Trinx (Tingis) a mai Tanger; Lynx (Lixos) ma: El Arais v. Laras.
- 56 Zélis a mai Arcila; Abilé a mostani Ceuta-fok; Elephas ma: Dsebel Fel v. Felix-fok; Molokhath a mai Muluya; Metagonion ma: Tres-Forcas-fok.
- 57 A mai Constantine, Algériában.
- 58 Tréton a mostani Sebba Rus; Zama a mai Jama; Theón kikötő ma: Arzev.
- 59 Lykhniták a. m. rubinok, a karthágói kövek pedig gránátok.
- 60 Iól a mai Sersel.
- 61 A mai Bougie (Budsa).
- 62 Ityké (Utica) a mai Metserdah. Adherbalt azonban nem itt, hanem Kirtában ölték meg.
- 63 Tisiaust más forrásból nem ismerjük; Vaga a mai Beja; Kapsa a mostani Gafsa; Rhuspinon ma: Monastir; Thapsos a mostani Demas; Zella a mai Zelle; Kerkinna ma: Kerkenna, Thena pedig Taineh.
- 64 Hippón Diarrhytos (Zarytos) ma: Binsert (Bizerta), Hippón Basilikos (Hippo Regius) pedig Bona.
- 65 Apollónion ma: Ras Sebib v. Farinas-fok; Hermaia ma: Bon- (v. Addar-) fok, Bagradas pedig ma Medserda.
- 66 Karkhédón (= Karthágó) romjai Sidi Bu Said, Malga és Duar el Sat között.
- 67 Korsura (Kossura) ma: Pantelleria, Aigimuros pedig Dsamur.
- 68 Nopheris a mai Moraisah mellett; Tynis ma: Tunis; Neapolis ma: Nabal; Taphitis ma: Kelibia-fok; Aspis (Clípea) ma: Kelibia; Melité ma: Málta; Adrymés (Handrumetum) a mai Susa; Lopadussa a mostani Lampedusa, az Ammon-fok pedig talán a mai Capudia-fok.
- 69 A mai Gabési-öböl; Meninx ma: Djerba.
- 70 Abrotonon a mai Sabar v. Tripoli vecchio; Leptis Magna ma Lebida (Homs); a Kinyps folyó talán a Vadi Quaham (v. Cinifo); Kephalai a mai Misurata.
- 71 Aspis talán a mai Marsa Safran; Bereniké a mai Benghazi.
- 72 A Tritónis-tó ma: Lovdsah; a Boreion-fok ma Tajuni-(v. Ras Teiones-) fok; Khelónatas a Tornese-fok; Taukheira ma: Tokhira (Tokra).
- 73 Phykus ma: Ras Sem; Apollónia ma: Marza Susah; Kyréné ma: Cirene.
- 74 Zephyrion ma: Derna-fok; Kherrhonésos ma: Ras el Tin; a Menelaos-kikötő talán Tobruk, a nagy kikötő pedig a mai Marsa Soloum.